ספר יזכור
לקהלת שדלץ

ספר יזכור
מקהלת שדלץ

לשנת ארבע עשרה לחורבנה

•

ה מ ע ר כ ת :

העורך האחראי :

א. וו. יאסני

חברי המערכת :

יצחק כספי, פישל פופובסקי (דרומי), דוד פאסובסקי (בן־יוסף)

•

ה ו צ א ע "י :

הארגונים של יוצאי שדלץ בישראל ובארגנטינה

בואינוס אירס, שנת ה'תשט"ז

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

בוך־קאָמיסיע אין ארגענטינע

משה יודנגלויבן
הערש אבארבאנעל
ישראל ווינאָגראד
משה פעדערמאן
אברהם קרעדא
פייוול ענגלענדער
יצחק ביסטראָוויטש
בונים פינפטער

קאָרעגירט: דורך די ברידער מנשה און משה קאָנסטאנטינאָווסקי

געזעצט און געדרוקט אין דער דרוקעריי „ק ו ל ט ו ר"
פון מושקאט און זאסלאווסקי, סארמיענטא 2157, ב. איירעס.

קלישעען: מארקאָס בלאטמאן.

יזכור

קהילתנו

שנשמדה

IMPRESO EN LA ARGENTINA
PRINTED IN ARGENTINA

S I E D L C E

LIBRO RECORDATORIO

IN MEMORIAM DE LOS JUDIOS MASACRADOS
EN NUESTRA CIUDAD NATAL

EN SU 14° ANIVERSARIO

Editado por la

SOCIEDAD RESIDENTES DE SIEDLCE

EN LA REPUBLICA ARGENTINA

Buenos Aires

1 9 5 6

Talleres Gráficos CULTURA de Muszkat y Zaslavsky, Sarmiento 2157, Bs. Aires

אינהאלט

זייט

א וואָרט פון די שעדלעצער — — — — — — — — — — — — — — — — XI

הקדמה — XIII

געשיכטע פון יידן אין שעדלעץ — יצחק כספי — — — — — — — — — 17

שדלית החרדית — הרב קלמן־אליעזר פרנקל — — — — — — — — — 295

פּאַרטייען און געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס

שעדלעץ — די ציוניסטישע שטאָט — פ. דרומי (פּאָפּאָווסקי) — — — 317

בצל עצי הקלינה — ד"ר מ. טעמקין — — — — — — — — — — — — 340

חלוצישע יוגנט-באוועגונג אין שעדלעץ — דוד בן יוסף (פּאָסאָווסקי) 346

זכרונות והרהורים — אליעזר בר חיים (ברנהולץ) — — — — — — — 354

אַרגאניזאציע פון חסידישער יוגנט און צעירי מזרחי — אברהם פרידמאן 360

די קק"ל־באזארן אין שעדלעץ — אברהם פרידמאן — — — — — — 367

דאָס געראר שטיבל — א. פרידמאן — — — — — — — — — — — 369

די טעטיקייט פון „פּועלי־ציון" אין שעדלעץ — ישראל טאבאקמאן (נתניה) 371

די לינקע ארבעטער־באוועגונג אין שעדלעץ — מ. יודנגלויבן (ב. איירעם) 393

טעטיקייט פון „בונד" אין פּעריאָד צוויישן די צוויי וועלט־מלחמות — געצל לוסטגארטן — 404

שעדלעצער יידישע ארבעטער נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה — דוד בן יוסף (פּאָסאָווסקי) — — — — — — — — — — — — — — — — 408

די קהילה — פ. דרומי (פּאָפּאָווסקי) — — — — — — — — — — — — 413

אנטוויקלונג פון יידישן קרעדיט־וועזן אין שעדלעץ — ב. מינץ — — 425

טעטיקייט פון „טאָז" און „פּרויענקרייז" פּאר קינדערהילף — ד"ר מ. שלייכער (חיפה) — — — — — — — — — — — — — — — — — — 449

שול און קולטור־טעטיקייט

דאָס יידישע שולוועזן אין שעדלעץ — משה מאנדלמאן (ניו־יאָרק) — 458

דאָס העברעאישע שולוועזן אין שעדלעץ — פישל דרומי־פּאָפּאָווסקי 483

מזכרונותי בשדלץ (נאום שלא נישא) — יוסף אוקון — — — — — 502

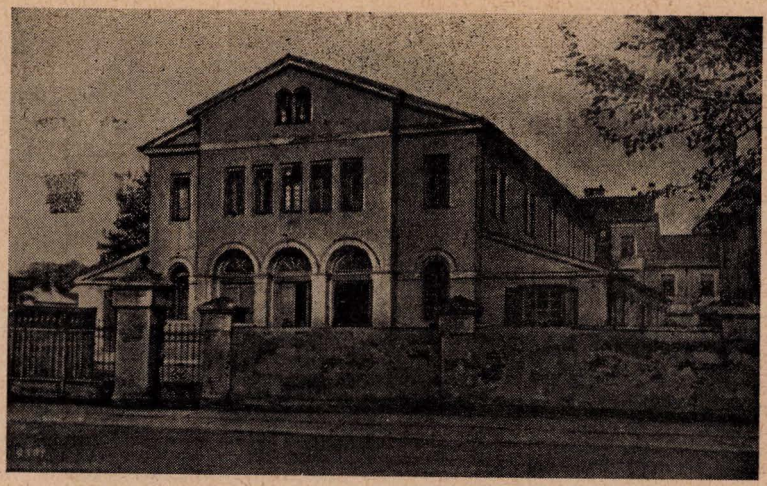
„קבוצת חובבי שפת עבר" — דוד בן יוסף (פּאָסאָווסקי) — — — — 504

די ביבליאָטעק און די געזעלשאפט „יידישע קונסט" — משה מאנדעלמאן 506

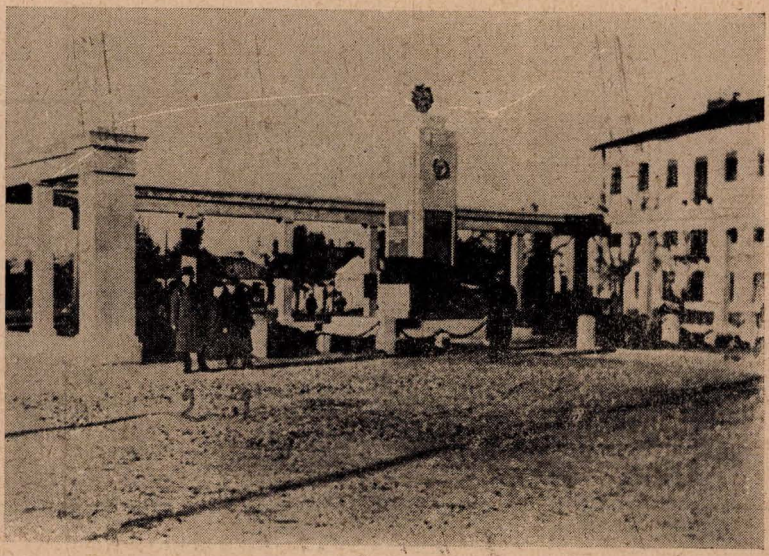
די אַרטאַדאָקסישע צייטונג „אונדזער וועג" — הרב מאיר שווארצמאן (וויניפּעג, קאנאדע) — — — — — — — — — — — — — — 516

זכרונות פון שרייבער, טיפן און געשטאלטן

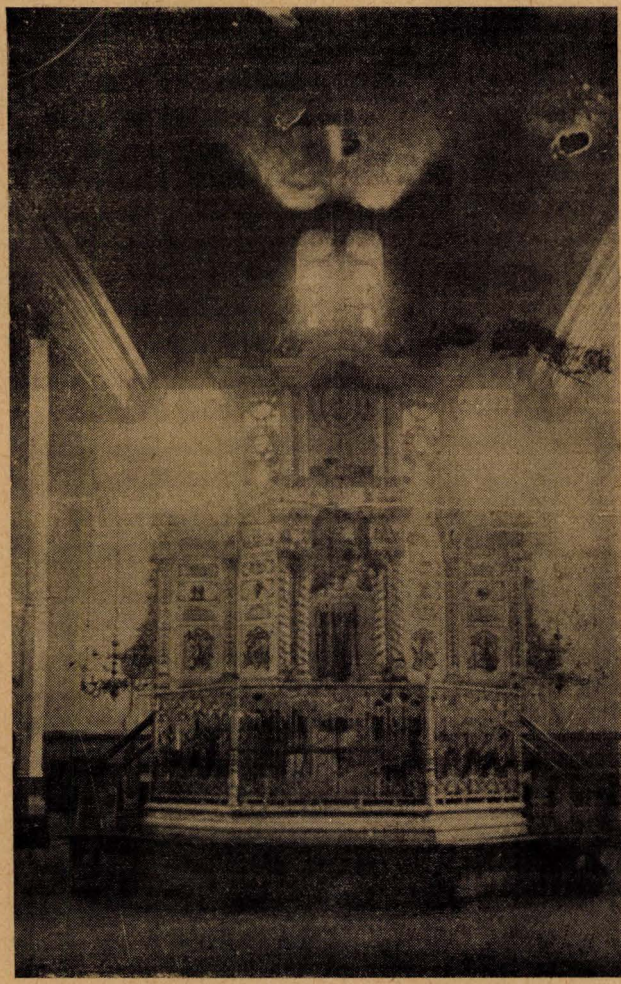
פּולין (שיר) — מרדכי טמקין — — —

די גרויסע שטאָטישע שול

מאָנומענט פונעם געפאַלענעם רוסישן זעלנער אויפן אָרט פון דער אויבן־געווויזענער שטאָטישער שול.

דער אָרון־קודש פון שעדלעצער שול

א וואָרט פון די אַרויסגעבער פון שעדלעצער יזכור־בוך

אין אַרגענטינע

נאָכן סוף פון דער צווייטער בלוטיקער וועלט־מלחמה, נאָך דעם ווי די טרויעריקע ווירקלעכקייט האָט אונדז אונטערגעטראָגן דעם טראגישן סך־הכל פון אומקום פון 6 מיליאָן יידן, טראָץ דעם וואָס מיר האָבן ניט געגלויבט, אָדער נישט געוואָלט גלויבן, אז אין דער מיט פון א ציוויליזירטער וועלט, זאָל דאָס אוממעגלעכע זיין מעגלעך; און וען צווישן די חורבות האָבן זיך אַרויסגערישן קלייניע רעשטלעך פון אונדזערע נישט דערברענטע ברידער און שוועסטער, און, צווישן זיי, אויך א טייל פון אונדזער היימשטאָט שעדלעץ, — האָבן די שעדלעצער לאנדסלייט אין ישראל, ווי אויך אין בוענאָס אייַרעס, פארשטאנען אלס זייער ערשטן חוב אנטקעגנצוקומען מיט זייער ברודערלעכער הילף די קרבנות פון א רוצחישער וועלט, און העלפן זיי ווי עס איז איינאָר־דענען זיך אין פארשידענע לענדער און טרייסטן די געליטענע.

די שעדלעצער לאנדסלייט אין ארגענטינע האָבן אָבער אויך פארשטאנען, אז צוזאמען מיט דער הילף פאר די לעבנגעבליבענע, דארף אויך ווערן גע־זאָרגט, אז דער הייליקער אָנדענק פון אונדזער חרוב־געוואָרענער קהילה קדישא משדליץ, זאָל פאראייביקט ווערן לדור־דורות און באקומען א תיקון, צוזאמען מיט די בני־תורה און אנשי־מעשה, ווי אויך די פשוטע פאָלקס־יידן, אָט די אלע טיפן און געשטאלטן, וואָס זיינען געווען אזוי כאראקטעריסטיש פאר אונדזער שטאָט, ווי אויך פאר א סך אנדערע שטעט און שטעטלעך אין פוילן; אז עס דארף געשטעלט ווערן א סימבאָלישע מצבה, א מאָנומענט, וואָס זאָל זייַן בכוח אייַנצוקריצן אין זיכרון פאר דורות נישט בלויז זייער טראגישן אומקום, נאָר אויך זייער שיין יידיש לעבן.

אזוי ארום איז אויפגעקומען דער געדאנק ארויסצוגעבן אָט דעם דאָזיקן יזכור־בוך, וועלכן מיר ברענגען פאָר פאר אלע שעדלעצער אין דער גאָרער וועלט.

די ארבעט פון ארויסגעבן דעם יזכור־בוך איז נישט געווען פון די גאָר לייכטע זאכן; מיר האָבן זיך אָנגעשטויסן אויף אומגעהויערע טעכנישע און פינאנציעלע שוועריקייטן, און אויף צו רעאליזירן דעם פלאן, האָבן מיר זיך געווענדעט צו די שעדלעצער אין פארשידענע לענדער. לסוף האָבן אונדזערע

ישראלדיקע לאנדסלייט איבערגענומען די באמת שווערע אויפגאבע פון צונויפזאמלען און רעדאקטירן די מאטעריאלן פאר דעם יזכור־בוך. יישר כוחם!

די פינאנציעלע לאסט, ווי אויך דאס ארויסגעבן פון בוך, און אלץ וואס איז דערמיט פארבונדן, האבן אויף זיך גענומען די שעדלעצער לאנדסלייט אין ארגענטינע; דאס מיינט צו זאגן 3 יאר פערמאנענטע אנגעשטרענגטע ארבעט, וועלכע מיר האבן געטון מיט אחריות און ערלעכקייט.

א ספעציעלן דאנק דריקן מיר אויס די אלע שעדלעצער אין ארגענטינע, וואס האבן זיך בריטהארציק בייגעשטייערט און, אזוי ארום, דערמעגלעכט דאס דערשיינען פונעם שעדלעצער יזכור־בוך, און מיר וועלן האבן די באפריידיקונג, ווען אלע שעדלעצער אין דער גאנצער וועלט, וועלן פארשטיין און אנערקענען, אז מיר האבן דערפילט א הייליקע היסטארישע מיסיע, ווי אויך א ערן־חוב לגבי אונדזערע קדושים וטהורים.

לסוף ווילן מיר אויסדריקן אונדזער יישר־כוח די קאָרעקטאָרן, די ברידער מנשה און משה קאַנסטאנטינאָווסקי, פאר זייער פאכמענערישער און געטרייער ארבעט, וועלכע זיינען בייַ אונדז פאררעכנט, צוזאמען מיטן ישראל־רעדאקטאָר א. וו. יאסני, אלס מיט־שותפים אין אט דער גיגאנטישער הייליקער ארבעט. תבוא עליהם ברכה!

הקדמה

מיט טיפן צער טרעטן מיר צו ארויסצוגעבן דעם ספר „יזכור לקהילת שדלויץ". די דאָזיקע קהילה, ווּאו מיר זיינען אויסגעוואקסן און דערצויגן געוואָרן, עקזיסטירט נישט מער, א גרויאמע אכזריותדיקע האנט האָט זי פארניכטעט. — מיט דעם „ספר יזכור" ווילן מיר אריינפירן אין דער געשיכטע דאָס לעבן פון דער שעדלעצער קהילה־קדושה און איר טראַגישן סוף.

הונדערטער יאָרן האָט דאָ, אויף דער פאדלאשער ערד במדינת פוילן, געלעבט א יידישער ישוב, ער איז געוואקסן, האָט זיך אנטוויקלט און געשאפן אן אייגנארטיק יידיש לעבן מיט שולן, בתי־מדרשים, רעליגיעזע אינסטיטוציעס, תלמוד־תורות און ישיבות — לויטן פרומען לעבנס־שטייגער. יעדע נייע גייסטיקע שטרעמונג אין יידישן לעבן האָט דאָ געפונען איר אויסדרוק. די חסידישע דבקות און התלהבות האָט געטראָפן צום הארץ פון פשוטן שעדלעצער ייד און אים אָנגעצונדן מיט טיפן גלויבן צום בורא עולם. א נעץ פון חסידים־שטיבלעך האָט דאָס יידישע שעדלעץ פארבונדן מיט די רבויישע הויפן פון פארשידענע שטעט אין פוילן.

די יידישע נאציאָנאלע אויפלעבונג, וועלכע האָט דורכגעשטראָמט אלע תפוצות — האָט געפונען אין שעדלעץ א צוגעגרייטן באָדן פון יידישן פוילן און טראכטן. די ערשטע שפּראָצונגען פון ציוניסטישן גע־דאנק האָבן דאָ געשלאָגן טיפע וואָרצלען. אין דעם ישוב איז אויסגע־וואקסן ר' יהודה ההסיד, דער פאנטאסטישער טרוימער און מקובל, וועל־כער האָט אין זיין פאנטאסטישער וועלט געזען דאָס דערנענטערן זיך פון קץ — די גאולה — און געגאנגען אנטקעגן משיחן קיין ארץ ישראל. דאָס ייד. שעדלעץ איז דורכגעגאנגען דעם אנטוויקלונג־וועג פון ר' יהודה החסידס משיחישן גאולת הארץ ביז דער מאָדערנער חיבת־ציון־באוועגונג, פון די „בילויים", ביז דעם הערצלישן פאָליטישן ציוניזם. אויף די דאָזיקע אלע עטאפּן פון אויפלעבונג פון יידישן נאציאָנאלן געדאנק, האָט דאָס יידישע שעדלעץ געגעבן זיין רייכן צושטייער און אויפגעהויבן דעם ציוניזם אויף די שפּיצן פון א גרויסער מאסן־באוועגונג.

עס לעבן נאָך ביי אונדז אלעמען אין זכרון די בילדער פון די

גרויסע מאניפעסטאציעס פאר דער אויפלעבונג און אויפבוי פון אלט־נייעם היימלאנד — ארץ־ישראל: די ל"ג־בעומר־פייערונגען און פאקל־צוגן, די קרן־קימת־באזארן, אין וועלכע עס האָט אריינגעטראָגן איר באַ־גייסטערונג אונדזער יוגנט און מיטגעריסן דעם רוב פון דער יידישער באפעלקערונג אין שערלעץ, די מאסן־באגייסטערונג פאר יעדער נייער עליה, אין דער מאסן־טרויער און פראָטעסט, בעת די בלוטיקע געשעענישן אין ארץ־ישראל אין די יאָרן פון 1920, 21, 22, 29 און 1936.

אימפולסיוו איז געווען דאָס יידישע געזעלשאפטלעבע און קולטור־לעבן אין שערלעץ, פון וועלכן עס האָט זיך באזונדער אויסגעטיילט די ציוניסטישע באווענונג מיט אלע אירע שאטירונגען. דער „מרכז" פון דער אלגעמיינער ציוניסטישער ארגאניזאציע, האָט ווי א שטאם צעצווייגט ארום זיך די פארשידענע ציוניסטישע גרופירונגען, פון די פרום־רעליגיעזע ביז די סאָציאליסטיש־ציוניסטישע ריכטונגען, די פארשידנארטיקע חלוצישע יוגנט־ארגאניזאציעס, הכשרה־פארמען און חלוצישע קיבוצים. א באזונדער צווייג אויף דעם שטאם איז געווען די ציוניסטישע קולטור־טעטיקייט: העברעאישע שולן, אוונט־קורסן, פאָרלעזונגען, רעפעראטן, ביבליאָטעקן, און דער גרויסער אנטייל אין דער רייכער ביבליאָטעק פון „הזמיר" און „יידישע קונסט".

פאראלעל מיט דער ציוניסטישער באווענונג איז געגאנגען די יידיש־סאָציאליסטישע ארבעטער־באווענונג — דער „בונד", וועלכער האָט די יידישע נאציאנאלע אויפלעבונג פארבונדן מיטן גלות־לעבן, און די „פועלי־ציון", וואָס האָט פארוואָרפן א בריק צווישן ארבעטער און ציוניזם. ביידע פארטייען האָבן אין שערלעצער יידישן מאסן־לעבן אריינגעטראָגן דעם רעוואָלוציאָנערן קאמפגייסט, געבויט עקאָנאָמישע און פראָפעסיא־נעלע ארגאניזאציעס און אנגעפירט מיט דעם פאָלקסטישער קאמף פון די יידישע ארבעטער. צוזאמען מיט דער פאָלקסטישער ריכטונג האָבן די סאָציאליסטישע פארטייען געשאפן פאָלקסשולן, קינדער־הוימען מיט דער יידישער אונטערריכט־שפראך, איינגעאָרדנט קורסן, פארלעזונגען און באריכערט דאָס גייסטיקע לעבן פון די שערלעצער יידן.

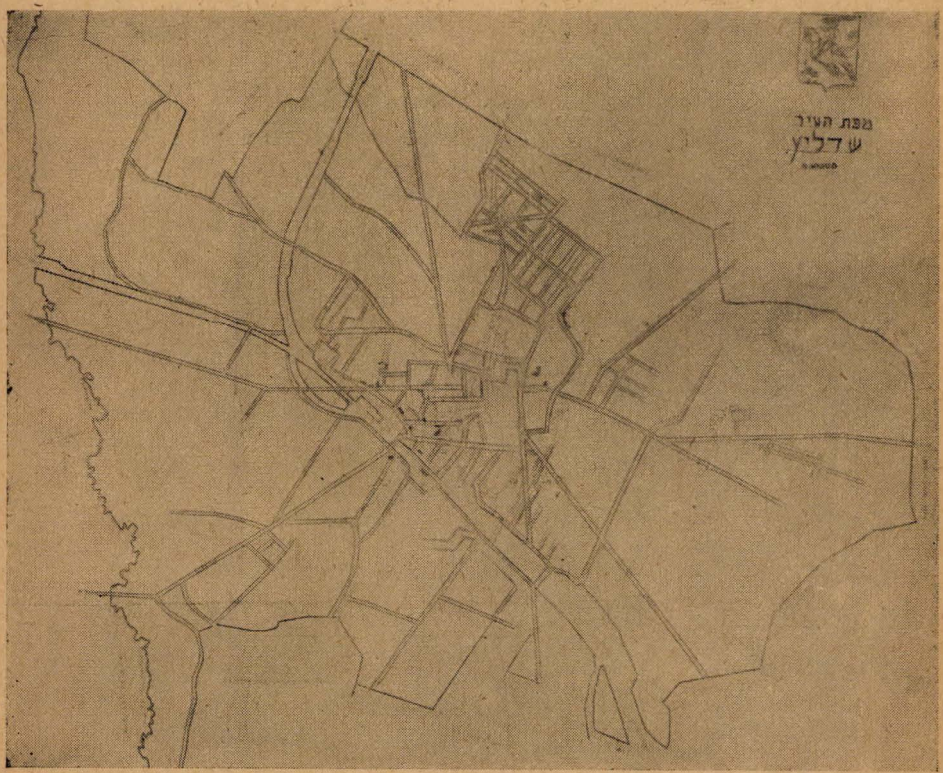
דער דאָזיקער פארהעלטנישמעסיק נישט גרויסער יידישער ישוב האָט ארויסגעבראכט שרייבער, פאָעטן, זשורנאליסטן, וועלכע האָבן אין זייער שאפן אָפגעשפיגלט דאָס יידישע לעבן אין שערלעץ. וועגן דאָס יידישע לעבן איז געגאנגען בארג ארויף האָט שערלעץ געשאפן אן אייגענע יידישע פרעסע, וואָס האָט געוועקט, געמונטערט און גערופן צו אקטיוויטעט געזעלשאפטלעכער טעטיקייט. וועלכע איז זיך צעוואקסן און האָט זיך צעצווייגט.

דאָס יידישע שערלעץ האָט געהאט זייער פילאנטראָפישע אינסטי־טוציעס און אנשטאלטן פון סאָציאלער הילף, ווי: „עזרת יתומים",

געשיכטע פון יידן
אין שעדלעץ

דער אַלגעמיינער אויסזען פון שעדלעץ

מאַפּע פון דער שטאַט שעדלעץ

יצחק כספי

דער בראשית פון יידן אין שעדלעץ

מקורות און ליטעראטור

אַרעם זיינען די מקורות צו דער געשיכטע פון די יידן אין שעדלעץ. אין די ארכיוון פון דער שטאָט האָבן זיך אויפגעהאלטן זייער ווייניק דאָקומענטן פון די קרוב פיר־הונדערט יאָר יידיש לעבן פון שעדלעץ. טראָצדעם, וואָס דאָס יידישע לעבן אין דער דאָזיקער הויפטשטאָט פון פּאָדליאשע איז געווען זייער רייך אין היסטאָרישע געשעענישן, האָט ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה קיין שום יידישער היסטאָריקער זיך נישט פארנומען מיט פאָרשן דאָס לעבן פון יידן אין שעדלעץ. נישטאָ קיין איין בוך, וואָס זאָל געבן א באגריף, ווי אזוי ס׳האָט זיך אין דעם דאָזיקן קאנט אנטוויקלט א יידישער ישוב.

פארשטענדלעך, די פּאָליאקן האָבן געהאט אן אנדער באציאונג צו דער פאָרשונג פון דער געשיכטע פון זייער שטאָט. קודם כל, האָבן שוין א רויי פוילישע היסטאָריקער, באהאנדלענדיק די פארגאנגענהייט פון פוילן בכלל, דערמאנט אויך, דרך אגב, שעדלעץ. אזוי, למשל, באהאנדלען די שטאָט באלינסקי און ליפינסקי אין זייער שותפותדיק ווערק „סטאראָשוויטנא פּאָלסקא". אין „סלאָוניק געאָגראפּיטשני קרולעסטוואָ פּאָלסקיעגאָ" זיינען פּאראן אינטערעסאנטע ידיעות וועגן דער שטאָט שעדלעץ וועלט אויך דערמאָנט אין א רויי ענציקלאָפּעדיעס, ווי „פּאָווּשעכנא", „פּאָדרענטשנא", „נעלסאָן", „בריטאנניקא", פון וועלכע כ׳האָב געשעפּט ידיעות צו דער דאָזיקער ארבעט. די אלע ידיעות האָבן א שייכות מיט דער עלטערער תקופה פון שעדלעץ.

אין די דרייסיקער יאָרן פון 20סטן י. ה. איז אין וואַרשע ארויסגע־ גאנגען א ספּעציעלער זשורנאל געווידמעט דער פּאָרשונג פון דער גע־ שיכטע פון פּאָדליאשע, א. נ. „פּאָדליאשא". שעדלעץ, אלס די הויפּט־ שטאָט פון דעם קאנט האָט דאָרט באקומען די געהעריקע באהאנדלונג. דאָס לעבן אָבער פון יידישן קיבוץ אין דער דאָזיקער שטאָט מעג בכוונה פארשוויגן. פוילישע היסטאָריקער, ווי מיר זעען, האָבן אין די פארגאנגענע יאָרן דווקא א סך געשריבן וועגן שעדלעץ. עס איז טאקע פּאראן א גאנץ היפּשע ביבליאָגראפיע פון געשיכטלעכע ווערק איבער דער דאָזיקער שטאָט.

די ערשטע ארבעט וועגן שעדלעץ איז געווען א בראָשור אין דער רוסישער שפּראַך, וועלכע עס האָט געשריבן דער רעדאקטאָר פון דער רוסישער „גובערנסקי־יע וויעדאָמאָסטי" און וואָס האָט געטראָגן א טע־ דענציעזע באפארבונג. וועגן יידן רעדט זיך דאָרטן זייער ווייניק 1).

א. כאזאנאָווסקי האָט אין א ריי נומערן פון דער „גאזעטא פּאָד־ ליאסקא" פּארעפּנטלעכט פּרטים וועגן דער דאָזיקער בראָשור, זי זאָל האָבן באארבעט געוואָרן לויט א מאַנאָגראפיע פון שטרומף און איז אין זיינער צייט קאָנפיסקירט געוואָרן דורך דער פּרעסעמאכט אין וואַרשע, וויייזט אוים צוליב דעם, וואָס סובאטקין, דער דעמאָלטיקער גובערנא־ טאָר, איז געווען בייז, פארוואָס מ׳האָט אים פריער נישט געווייזן די בראָשור. שטרומף איז וואַרשיינלעך געווען א זון פון שעדלעצער ג׳ע־ שמדטן בוכהענדלער שטרומף 2).

אין יאָר 1912 איז אין דער רוסישער שפּראַך ארויס א צווייט בוך וועגן שעדלעץ, א. נ. „גאָראָד שעדלעץ", „היסטאָריטשעסקי סטאטיס־ טיטשעסקי אָטשערק". די מחברים זיינען ס. ד. קאשינסקי און ה. ט. טילינסקי. דאָס בוך פארמאָגט א סך סטאטיסטישע ידיעות וועגן שעד־ לעץ, וואָס זיינען אויסגענוצט געוואָרן פאר אונדזער ארבעט.

טאָדעאוש מאניעווסקי האָט אונטערן נאָמען „שעדלצע" פארעפּנט־ לעכט א „וועגווייזער" איבער דער שטאָט, וואָס עס איז ארויסגעגעבן געוואָרן אין יאָר 1929 דורכן פּאָדליאשער מוזעאום, א. נ. פון מ. אסלא־ נאָוויטש. די אלגעמיינע היסטאָרישע ידיעות פון „שעדלצע" האָבן מיר אויסגענוצט פאר די ערשטע קאפּיטלען פון אונדזער מאָנאָגראפיע.

מיר האָבן אויך אויסגענוצט די מאטעריאלן פון פּאָלגנדיקע היס־ טאָרישע פּובליקאציעס: „קשענגא פּאמיאנטקאָווא שעדלטשאן 1844 — 1905", געשריבן אין א ספּעציעל פּוילישׁ־קרימטלעכן אספּעקט; „קאלענ־ דאוש דיעצעזי פּאָדלאסקיי, טשילי שעדלעצקיי 1929", וואָס אנטהאלט פּרטים פון דעם קריסטלעכן לעבן; וו. לאפּינסקים ארבעט, א. נ. „וואל־ קא א וויקלאדי רעליגי וו יענזיקו פּאָלסקים וו גימנאזיאך שעדלעצקים אי ביאלסקים וו 1902".

אין די אלע אַנגערופענע ארבעטן וועלן קיין יידן איינגאנצן נישט דערמאָנט. ערשט אין די ריין־סטאטיסטישע אויסגאבעם איבער פּוילן האָבן מיר ידיעות וועגן יידן, וואָס איז דורך אונדז אויסגענוצט געוואָרן. אזעלכע ידיעות זיינען פּאראן אין „ראָטשניק סטאטיסטישני קרולע־סטווא פּאָלסקיעגאָ" פון וולאדיסלאוו גראנסקי, וואָס איז דערשינען פּאר דער ערשטער וועלט־מלחמה. אין „פּארלאג פון געבעטנער און וואָלף", און אין די פּובליקאציעס פון „פּוילישׁ־סטאטיסטישן אמט", וואָס איז דערשינען אין אומאָפּהענגיקן פּוילן.

אויך אנטאָני ווינטער, אין זיין ארבעט „פּאָטשאָנטקי שעדלעץ" (שעדלעץ 1939), דערמאָנט יידן. דאָס דאָזיקע קליינע ביכל באהאנדלט אין אן אינטערעסאנטער און קאָנדענסירטער פּאָרם דאָס אלטע שעדלעץ ביזן סוף פון 18טן י. ה. ווינטער דערמאָנט נישט אין זיין ארבעט וועגן דעם, אז כמיעלניצקי זאָל האָבן צעשטערט די שטאָט.

וועגן יידן, גיט איבער דער מחבר אין קאשינסקים און טילינסקים נאָמען, אז פירשטין אגינסקא האָט פארקויפט די שעדלעצער יידן 28 קראָמען, וועלכע זי האָט אויסגעבויט אין אלטן ראָטהויז 3), וואָס עס האָט געהאט א וויכטיקע באדייטונג פּאר דער אנטוויקלונג פון יידישן לעבן אין שעדלעץ.

א גאָר וויכטיקן ביישטייער צו דער געשיכטע פון שעדלעץ האָט צוגעטראָגן די אָרטיקע פּוילישע פּרעסע: „טיגאָדניק פּאָדליאסקי", דער־שינען 1905 - 1906, „זשיטשע פּאָדליאשא" — 1924-1925, „פּלאצוואוו־קא" — 1926-1929, ווי אויך דער שוין דערמאָנטער פּאָרשזשורנאל „פּאָדליאשא". דערשינען אין וואַרשע אין די יאָרן 1927 און 1928. די אלע צייטונגען האָבן אין פארשידענע צייטן פּארעפּנטלעכט ווערט־פולע ארבעטן און נאָטיצן וועגן דער געשיכטע פון שעדלעץ, די ארבעטן זיינען דורך אונדז אויסגענוצט געוואָרן.

אלע דערמאָנטע מאטעריאלן זיינען נוגע דער אלגעמיינער אנטוויק־לונג פון נישט־יידישן שעדלעץ, אויף וועמענס קאנווע עס האָט זיך גע־שטאלטעט דאָס יידישע לעבן אין דער שטאָט.

דאָס יידישע שעדלעץ געהערט ליידער צו די נישט איבעריק פּא־פולערע שטעט אין פּוילן. זי ווערט אפילו נישט דערמאָנט אין דער רייכער „שאלות ותשובות"־ליטעראטור. אויך אלטע פּנקסים זיינען נישט אויפּגעהיט געוואָרן. מעגלעך, אז זיי זיינען פּארניכטעט געוואָרן בעת די שרפות מיט וועלכע שעדלעץ איז געווען געבענטשט. אז אויס־נאם זיינען געווען פיר פּנקסים, וואָס זיינען פּארבליבן ביז דעם ענד־גילטיקן אומקום פון שעדלעצער יידנטום, נעמלעך: דער פּנקס פון בי־קור חולים החדשה", פון דער „חברה משניות", פון דער „חברה ש"ס" און דער פּנקס פון „פּרחי שושנים". דער ערשטער פּנקס האָט שוין בעת

דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה געציילט זעקס און נייַנציק יאָר. פון דעם פּנקס האָבן מיר ציטירט די תקנות (איבערגעזעצט אין יידיש), וואָס גיבן א בילד פון דעמאָלטיקן יידישן, געזעלשאפטלעכן לעבן. וועלן מיר פארצייכענען די מקורות צו דער געשיכטע פון יידישן שעדלעץ, דערמאָנען מיר מיט יראת־הכבוד דעם כראָניקער פון יידישן כלל, דעם קדוש ר' יצחק נחום ווייַנטרויב, וועלכער האָט געלעבט אין שעדלעץ העכער זעכציק יאָר, און זיינע פאָרשונגען איבער דער געשיכטע פון יידישן שעדלעץ גרייכן ביז מיט הונדערטער יאָרן צוריק.

ווייַנטרויב פלעגט יעדן טאָג פארצייכענען די וויכטיקסטע געשעענישן פון יידישן לעבן אין שעדלעץ. ער איז געווען טעטיק אין געזעלשאפטלעכן לעבן, האָט עס גוט געקענט און דאָס האָט באַרייכערט זיין ריזן־ארכיוו, וועלכן ער האָט אָפּגעהיטן ביז דער נאצישער הערשאפט. אין אָנהויב פון דער צווייטער וועלט־מלחמה איז זיין ארכיוו באגראָבן געוואָרן צוואמען מיט זיינע נאָענטע אונטער די חורבות פון זיין הויז. ר' י. נ. ווייַנטרויב, שוין זייענדיק א זקן פון א יאָר אכציק, האָט אויף אין געטאָ פאָרגעזעצט זיין שרייבן, ביז דעם קריטישן טאָג, וועלן צוזאמען מיט די רעשטלעך פון שעדלעצער געטאָ, איז ער אין חנוכה תש"ג (1943), אוועקגעפירט געוואָרן אין פארניכטונגס־לאגער קיין טרעבלינקע אין דאָרטן פארפייניקט געוואָרן. ווייַנטרויב האָט אין "שעדלעצער וואָכנבלאט" פארעפנטלעכט בלויז א קליינעם טייל פון זיין ארכיוו. דערמיט זיינען אָפּגעראטעוועט געוואָרן ווערטפולע מאטעריאלן פון יידישן לעבן אין שעדלעץ.

זיינע זכרונות וועגן פאָגראָם, האָט ער פארעפנטלעכט אין שעדלעצער וואָכנבלאט" אין יאָר 1923. אין 1939 האָט ער פארעפנטלעכט נייע פרטים וועגן דעם דאָזיקן בלוטבאָד. ווייַנטרויב איז א באגלויבטער מקור צו דער געשיכטע פון יענעם טראגישן קאפיטל, וויל ער אליין האָט איבערגעלעבט דעם פאָגראָם. אלם דאָזאָר פון דער יידישער גמינע, איז ער דעמאָלט ארויסגעטרעטן אין שוץ פון דער פאָגראָמירטער יידישער באפעלקערונג. ער האָט דעריבער אין זיינע זכרונות געקאָנט זאָגן: "אני הגבר ראה עני בשבט עברתו" (איכה ג, 1). אויפן סמך פון ווייַנטרויבס זכרונות וועגן שעדלעצער רבנים, רביים און חזנים האָבן מיר געשילדערט דאָס געזעלשאפטלעכע אויסזען פון יידישן שעדלעץ אין 19טן יאָרהונדערט.

צוליבן דוחק אין מקורותדיקע מאטעריאלן פון יידיש־געשיכטלעכן שעדלעץ, האָבן מיר זיך געמוזט באנוצן מיט די פארשידענע זכרונות, וואָס זיינען בשעתם פארעפנטלעכט געוואָרן אין דער שעדלעצער יידישער פרעסע.

צו דער געשיכטע פון דער ארבעטער־באוועגונג אין שעדלעץ האָבן מיר זיך באנוצט מיט דער ארבעט, וואָס ס׳האָט פארעפנטלעכט יהושע גאָלדבערג אין „שעדלעצער וואָכנבלאט" א. נ. „דער פרילינג אין שעדלעץ". גאָלדבערג האָט זיין ארבעט געשריבן אויפן סמך פון גבית־עדות פון די אָנטיילנעמער אין דער ארבעטער־באוועגונג אין יענער צייט. די גבית־עדות איז געווען פון פאָלגנדיקע פערזאָנען: א. ווינאפעל, ח. גאָלדענבערג און מ. יעדוואב.

זאָל אויך דערמאָנט ווערן דער רעדאקטאָר פון „שעדלעצער וואָכנבלאט", אָשר ליווראנט, ווילכער האָט זיך ארומגעטראָגן מיטן געדאנק וועגן ארויסגעבן א בוך איבער שעדלעץ, וואָס זאָל געבן א געשיכטלעכע אָפשפיגלונג פון דער פארגאנגענהייט פון יידישן לעבן אין דער דאָזיקער שטאָט. אין זיין רעדאקציע־קאנצעלאריע, אין א גרויסער שאנק, איז צוזאמען מיט די קאָמפּלעטן פון דער צייטונג, אויפגעהיט געווארן אן אויפקלויב פון מאטעריאלן און דאָקומענטן פון יידישן געשיכטלעכן לעבן אין שעדלעץ. ליווראנט האָט געהאָפט, אז ס׳וועט קומען דער טאָג, ווען ער וועט קענען באארבעטן די מאטעריאלן און זיי פארעפנטלעכן אין א בוך. זיין פריצייטיקער טויט האָט צוניישט געמאכט זיין פלאן. זיינע אויסגעקליבענע מאטעריאלן זיינען אוועק צוזאמען מיטן גאנצן יידישן לעבן פון שעדלעץ.

רעדאקטאָר ליווראנט האָט אויך א סך מיטגעווירקט, אז דאָס „שעדלעצער וואָכנבלאט" זאָל אָפּגעבן פיל אָרט פאר געשיכטלעכע אַרטיקלען. ער האָט סטימולירט, אז מענטשן זאָלן דרוקן זכרונות. ער האָט נישט דורכגעלאָזט קיין איין ארטיקל, אָדער עפיזאָד, וואָס האָט געהאט א שייכות צו דער שעדלעצער פארגאנגענהייט — אפילו נישט יידישע — אז עס זאָל נישט געדרוקט ווערן אין זיין צייטונג. נאָך אין יאָר 1910 האָט ער צונויפגעזאמלט דעם מאטעריאל מיט וועלכן ס׳האָט זיך פאראינטערעסירט ד״ר מ. שטיין, וואָס האָט זיך שפעטער געשמדט. די מאטעריאלן האָט ליווראנט איבערגעשיקט אין רעדאקציע פון „יעווריישע סטארינא" אין פעטערבורג. אויפן סמך פון די מאטעריאלן האָט ש. גאָלדשטיין אין 4טן באנד (1911) פארעפנטלעכט זיין גאָר אינטערעסאנטע ארבעט וועגן שעדלעץ, ווילכע מיר האָבן אויסגענוצט פאר אונדזער מאָנאָגראפיע. פון דאָרטן האָבן מיר גענומען די פריוווילעגיעס, וואָס די פירשטין אָגינסקא האָט ארויסגעגעבן די שעדלעצער יידן. די אָריגינעלע דאָקומענטן פון דער פריווילעגיע זיינען פארניכטעט געוואָרן צוזאמען מיט דער יידישער קהילה און די אייניציקע אָפשריפטן פון די דאָקומענטן געפינען זיך אין גאָלדשטיינס ארבעט.

די ארבעט וואָס ווערט דאָ פארעפנטלעכט, איז אויפגעשטעלט געוואָרן מיט שווערער מי און אויסערגעווינלעכע אָנשטרענגונגען. זי איז

מעגלעך געווארן נאר א דאנק דער נאציאנאלער און אוניווערסיטעט־ביבליאטעק אויפן הר הצופים אין ירושלים. נאר אין יענעם גרויסן ביכער־אוצר האט מען געקענט געפינען אלץ וואס איז נויטיק געווען צו דער פארשונג פון יידישן געשיכטלעכן לעבן אין שעדלעץ. אין צווישנצייט האב איך פארענדטלעכט מיין ארבעט „מגילת פרעות שדליץ בשנת 1906", און אויך א רייַ קלענערע ארבעטן. היסטאריקער האבן מיך געמוטיקט צו ארבעטן וויטער איבער דער געשיכטע פון יידן אין שעדלעץ.

זאל די באשיידענע ארבעט דינען ווי א מאטעריאל דעם גרויסן געשיכטלעכן ווערק פון פארשניטענעם פוילישן יידנטום, וואס ווארט נאך אויף זיין היסטאריקער.

דאס אלטע שעדלעץ

כדי צו באקומען א באגריף וועגן דער געשיכטע פון יידן אין שעדלעץ, מוז מען זיך פריער באקענען מיט דעם געשיכטלעכן אנטוויקלונגס־פראצעס פון דער דאזיקער שטאט — ווי אזוי זי איז אנטשטאנען, אויסגעוואקסן און געווארן איינע פון די גרעסערע פראווינצשטעט אין דער פוילישער מדינה.

דאס אלטע שעדלעץ איז אנטשטאנען פון א דארף. דערויף זאגט עדות די עלטסטע גאס, אדער קווארטאל פון מזרח זייט פון שטאט, וואס איז אפיציעל אנגעשלאסן געווארן צו שעדלעץ, ערשט, דעם 31סטן אקטאבער, 1931. דער קווארטאל האט געהייסן סטארא־וויעש (אלט־דארף). פון דארטן האט זיך טאקע אנגעהויבן צו בילדן די שטאט, וועלכע האט באקומען דעם נאמען שעדלעץ. ווי עס ווייזט אויס האט זיך שעדלעץ ביז דער ערשטער העלפט פון 16טן י. ה. געטיילט אויף צוויי טיילן: ניי־ און אלט־שעדלעץ. ערשט אין די זיבעציקער יאָרן פון דערמאנטן יאָרהונדערט, איז ניי־שעדלעץ דערהויבן געווארן צו דער מדרגה פון א שטאט און אלט־שעדלעץ האט מיט דער צייט פארלוירן דעם צווייטן האלבן נאמען — שעדלעץ, און האט זיך צוגעאייגנט דעם נאמען דארף (וויעש). פון דאנען שטאמט דער נאמען סטארא־וויעש(4).

די אפשטאמונג פון נאמען

די אפשטאמונג פון נאמען שעדלעץ, אדער שעדלצע, ווי די שטאט הייסט אין פויליש, איז, לויט בריקנערם עטימאלאגישן ווערטערבוך פון דער פוילישער שפראך (זייט 491-492), א פארקלענערונג פון פוילישן הויפטוואָרט siodło (שאדלא), וואס באדייט א ישוב.

פּאראן אויך א לעגענדע, אז דער נאָמען איז געגעבן געוואָרן דער שטאָט בעתן באזוך אין פּוילן פּון דער איטאליענישער קעניגין באנא, אין יאָר 1531. אדורכפּאָרנדיק די געגנט, האָט זי געוויט אויף דעם אָרט וואו עס גיפינט זיך היינט די שטאָט שעדלעץ און זיך שטארק אנטציקט מיט דער שיינקייט פּון דער סביבה, דאביי האָט די קעניגין זיך אויס־געדריקט — „דאָ איז א גוטע „שעדליסקא" (5). עס איז שווער צו זאָגן, מיט וואָס די איטאליענישע קעניגין האָט זיך דאָ געהאט צו אנטציקן, ווייל די גאנצע געגנט ארום שעדלעץ איז א ליימיקע און פייכטע. די לעגענדע האָט טאקע נישט אונטער זיך קיין שום היסטאָרישן יסוד, ווייל א פאקט איז, אז אין דאָקומענטן, וואָס שטאמען נאָך פּארן באזוך פּן דער קעניגין באנא, טרעפּן מיר שוין אָן דעם נאָמען פון דער שטאָט: שעדלעטש, שעדלעץ, און אויך שעדלצא. דעם נאָמען שעדלעץ האָט אויך געטראָגן דער מאגנאט, צו וועמען דאָס דאָרף האָט גיהערט — דניאל שעדלעצקי. ער איז געווען אייגנטימער פון דאָרף זינט 1511. 6) דאָס וואקלען זיך בנוגע דעם נאָמען פון א שטאָט אָדער דאָרף, ווי אין פאל פון שעדלעץ — באמערקט זיך אויך אין דער געשיכטע פון אנדערע ערטער.

השערות וועגן דער אנטשטייאונג פון דער שטאָט

אויך די צייט, ווען שעדלעץ איז אנטשטאנען, איז נישט קיין פעסט־געשטעלטע. צוליב די אָפּטע שרפות, וואָס פלעגן אויסברעכן אין שטאָט, זיינען פארניכטעט געוואָרן די ארכיוון און דאָקומענטן, אויפן סמך פון וועלכע מ'וואָלט געקאָנט פעסטשטעלן, ווען שעדלעץ איז אנטשטאנען. ד"ר סט. וואנסאוסקי, א פאָרשער פון דער געשיכטע פון שעדלעץ, האָט ארויסגעזאָגט א מיינונג, וועלכע איז היסטאָריש נישט ענוג באגרינ־דעט, אָבער מ'קאָן זי נישט מבטל מאכן. ער האלט, אז שעדלעץ איז אנטשטאנען אין סוף פון 13טן י. ה. פון איינוואוינער פון דריי דערפער — שעדלעץ, סאָקאָלאָוו און לוקאָוו — וועלכע גיפינען זיך אין יענדזשע־יעווער קרייז. צוליב געוויסע סיבות האָבן די איינוואוינער פון יענע דערפער אויסגעוואנדערט, זיינען אָנגעקומען אין שעדלעצער געגנט און דאָ געגרינדעט אזויגערופענע קאָלאָניעס אויף דעם נאָמען פון זייערע היים־ישובים.

די אויסוואנדערונג פון די יענדזשעיעווער תושבים זאָל האָבן פאָר־געקומען אין שייכות מיט די קאמפן, וואָס דער קעניג באָלעסלאָוו דער שעמעוודיקער (וזסטידליווי) האָט געפירט קעגן די יוטווינגישע שבטים, (האאיסטישע ראסע) וועלכע זיינען געקומען פון די ליטווישע סטעפּעס און פלעגן צוליב רויב־טעמים ארויינדרינגען קיין פוילן דורך דער מזרח־זייט פון ניעמען 7).

וואנסאווסקים מיינונג איז אָבער אין א סתירה מיט די היסטאָרישע פאקטן, וויל לוקאָוו אין יענדזשעיעווער קרייז ווערט צום ערשטן מאָל דערמאָנט אין 16טן י. ה. און ווען לוקאָוו אין שעדלעצער געגנט האָבן מיר ידיעות נאָך פון 1244 י. 8). וואנסאווסקים השערה, אז שעדלעץ זאָל האָבן אנטשטאנען אין 13טן יאָרהונדערט, הגם זי איז נישט וויסנ־שאפטלעך באגרינדעט, טרעפט זי זיך צוזאמען מיט דער מיינונג פון א צווייטן שעדלעצער פאָרשער, גריכאָווסקי, וועלכער זאָגט זיך אויך ארויס, אז שעדלעץ זאָל זיך האָבן אָנגעהויבן בויען אין 13טן י. ה. גריכאָווסקי שטיצט זיין מיינונג אויף יאבלאָנאָווסקים ארבעט איבער פאָדלאשע, וועלכע שטעלט פעסט, אז אין 13טן יאָרהונדערט האָט זיך אָנגעהויבן די קאָלאָניזאציע אויפן לינקן ברעג בוג און נארעוו. אָבער גריכאָווסקי האלט, אז די פאָדלאשער קאָלאָניזאציע איז פאָרגעקומען בעיקר דורך די מאזורן פון די געגנטן פון טשעכאנאָוו, מאקאָוו, אָסטראָוו און ליווא. ס׳איז דעריבער מעגלעך, אז די גרינדער פון שעדלעץ זיינען געווען די מאזורן. ס׳האָבן אָבער אויך געקענט זיין איבערוואנדערער פון קליין־פוילן אָדער גרויס־פוילן. די דאָזיקע השערה זיינע, שטיצט גריכאָווסקי אויפן רעזולטאט פון א רשימה פון די ערטער, וועלכע טראָגן דעם נאָמען „שעדלצע" אָדער „שעדלעץ". מערסטנטייל טרעפט מען די דאָזיקע נעמען אויפן שטח פון די אמאָליקע קראקאָווער און כאנדאָמירער וואָיעוואָדשאפטן. וויניקער זיינען פאראן די נעמען אין גרויס־פוילן און אין מאזָוור קאנט 9). אָבער אויך גראכאָווסקים מיי־נונג איז נישט מער ווי א השערה, וועלכע שטיצט זיך נישט אויף קיין היסטאָרישן, פאקטישן מאטעריאל. לאָמיר דעריבער זיך באקענען מיט די פאקטישע דאָקומענטן וועגן אָנהייב פון שעדלעץ אלס שטאָט.

די ערשטע דאָקומענטאלע ידיעות וועגן שעדלעץ

די ערשטע ידיעה וועגן שעדלעץ אלס ישוב שטאמט פון דער ערשטער העלפט פון 15טן י. ה. און טראָגט די דאטע 1448. דאָס איז א באפולמעכטיקונג פון קראקאָווער בישאָף זביגניעוו אָלעשניצקי, ארויסגעגעבן דעם גייסטלעכן מיקאָלאיעוו פון דער לוקאָווער פאראפיע, צו וועלכער שעדלעץ האָט דאן געהערט. וועגן אָפּנעמען מעשר פון דאָרף „שעדלעטש" 10). זעט אויס, אז שעדלעץ איז דאן געווען אזוי קליין, אז זי איז אפילו קיין רעליגיעזע פאראפיע נישט געווען.

וויטערדיקע ידיעות שטאמען פון 16טן י. ה. פון 1503, 1504, 1509, 1510, 1511, 1512 און 1524. פון די דאָזיקע ידיעות וועלן מיר געווארה, אז דער אייגנטימער פון דאָרף שעדלעץ איז געווען וויי מיר האָבן שוין

דערמאָנט, דניאל שעדלעצקי 11). וועלכער האָט געהאט גרענעץ־קאָנ־
פליקטן מיט א געוויסן מיקאָליי זאליווסקי.

אין יאָר 1531, געהערט שעדלעץ צוזאמען מיט נאָך אכט אנדערע דערפער צו דער פרושינער פּאראפיע. ערשט אין 1532, ווערט דער ישוב א פּאראפיע פּאר זיך זעלבסט. געשען איז דאָס נישט צוליב דעם וואוקס פון שעדלעץ, נאָר א דאנק דער פרומקייט און איינפלוסרייכקייט פון דעמאָלסדיקן שעדלעצער גוטבאזיצער סטאניסלאוו שעדלעצקי, וואָס האָט זיך געוועדעט מיט א בריוו צום קראקאָווער בישאָף פּיאָטער טא־
מיצקי, און אים געבעטן, אז ער זאָל זיך רעכענען מיט די קאָמוניקאציע־
שווערקייטן און די אָפּטע פארפלייצונגען פון „רודניק", א טייך וואָס איז שפּעטער באקאנט געווארן מיטן נאָמען „העלענקא". נאָכדעם ווי דער בישאָף האָט באקומען די רעקאָמענדאציע פון א ספּעציעלער קא־
מיסיע, וועלכע ער האָט נאָמינירט מיטן צוועק פעסטצושטעלן די ריכ־
טיקייט פון די ארגומענטן פון שעדלעצקין, האָט ער באווילּיקט צו אָנער־
קענען דאָס דאָרף שעדלעץ, ווי א זעלבסטשטענדיקע פּאראפיע 12).

באלד איז סט. שעדלעצקי צוגעטרעטן אויפצוויען א קירכע אויפן נאָמען פון הייליקן סטאניסלאוו. ס׳איז אָבער נישט באקאנט דאָס אָרט, וואו די קירכע איז אמאָל געשטאנען. ווייל צוליב שרפות איז זי אינ־
גאנצן פארניכטעט געווארן. פארען צייכנס, אז זי איז געבויט געווארן אויף סטאַראַ־וויעש, דאָרט וואו ס׳איז שפּעטער אין יאָר 1848 אויפגע־
שטעלט געווארן דער שטאָטישער שפּיטאָל. באווייזן דערצו זיינען: די ביינער און טיילן פון מצבות, וואָס זיינען דאָרט פון צייט צו צייט אויסגעגראָבן געווארן. (ווי באוואוסט פלעגן אין אָנהויב פון די „נייע צייטן" אין פּוילן, די בתי־קברות זיך געפינען אין שכנות פון די קיר־
כעם). ס׳איז אָבער פּארען א ווערסיע, וועלכע שטיצט זיך אויף נאָ־
טיצן, וואָס דערציילן, אז די אלטע קירך פון יאָר 1532, איז חרוב גע־
ווארן און ס׳איז אויפגעבויט געווארן א נייע, א הילצערנע אויף סטא־
ראוויעש, דאָ וואו עס איז שפּעטער אויפגעשטעלט געווארן די קאפּליצע פון דער פירשטין אגינסקא. אין די בית־הקברות־ביכער איז פארשריבן, אז די ביינער פון דער משפּחה אלענדזקי — די שפּעטערדיקע בעלי־
בתים פון שעדלעץ — זיינען אריבערגעפירט געווארן צו קבורה פון דער אלטער צו דער נייער קירכע. היימט עס, בכלל, אז די איצטיקע קירכע אויפן נאָמען פון הייליקן סטאניסלאוו, וואָס איז אויפגעבויט געווארן אין יאָר 1740, איז די דריטע פון דער ריי, וואָס טראָגט דעם זעלבן נאָמען. די ערשטע איז געבויט געווארן דעמאָלט, ווען שעדלעץ איז געווארן א פּאראפיע 13).

דאָס פּארוואנדלען שעדלעץ אין א קירכלעכער פּאראפיע האָט גע־

האט א היסטאָרישע וועדונג. א דאנק דעם האָט זיך די שטאָט פונאנ־
דערגעוואקסן און זיך פארגרעסערט.

מיט עטלעכע יאָר שפעטער, אין יאָר 1557 — וויי ס'וועלט איבער־
געגעבן — האָט דער קעניג זיגמונט אויגוסט באזונדערס דאָס דאָרף, און
עס דערהויבן צו דער מדרגה פון א שטאָט 14), טאקע אין יענער צייט
פיגורירט שוין שעדלעץ אין די פאָבאָר־רשימות פון דער פוילישער
מלוכה. א דאנק אַלעדזקין האָט שעדלעץ באקומען מאגדענבורגער
רעכט און א שטאָט־פארוואלטונג.

געגויע ידיעות וועגן דער גרויס פון שעדלעץ אין יענער צייט, בא־
קומען מיר פון א „רעגיסטער פון שטייערן אין יאָר 1552". שעדלעץ
איז דעמאָלט געווען דאָס אייגנטום פון סטאניסלאוו שעדלעצקי און האָט
געציילט 49 ווירטשאפטלעכע איינריכטונגען, ס'הייסט ביי די 50 הויי־
זער. אויב מיר וועלן נעמען דעם דורכשניט איינוואוינער צו זעקס פער־
זאָן אין א הויז, הייסט עס, אז שעדלעץ האָט געציילט דריי הונדערט
איינוואוינער.

אין אן אנדערן רעגיסטער: „דאָס אויפמאָנען שטייערן פון שטעט,
שטעטלעך און דערפער פון יאָר 1580", ס'הייסט 20־30 יאָר נאָכדעם
ווי שעדלעץ האָט שוין עקזיסטירט אלס שטאָט, ווערן אויסגערעכנט די
שעדלעצער איינוואוינער, וועלכע האָבן געצאָלט שטייערן: דער בור־
גערמייסטער, 12 בעקערס, 1 שווערדן־מאכער, 4 גאסן־הענדלער, 7
קצבים, 3 ברונעם־גרעבער, 4 פּעלצן־מאכערס, 10 שוסטערס, 1 שלאָסער,
2 שמידן און 2 וועבער. דער באזעצטער שטח באָדן, לויטן דאָזיקן מקור,
האָט באטראָפן 25 וולוק. דער עלטסטער פון דאָרף סטאָראָ־וויעש האָט
באצאָלט שטייערן לויטן דערמאָנטן רעגיסטער פון 12 וולוק באָדן; אחוץ
אים האָבן נאָך אין דאָרף געצאָלט — 2 גאסן־הענדלערינס און 1
קצב 15). דערפון איז צו זען, אז אין סוף פון 16טן יאָרהונדערט האָבן
שעדלעץ און סטאָראָ־וויעש עקזיסטירט באזונדער אלס שטאָט און דאָרף.
שעדלעץ איז געווען איינע פון די יינגסטע און קלענסטע שטעט אין
דעמאָלסטיקן פוילן. ווארשע, וועלכע האָט אין 1596 געדארפט ווערן די
פוילישע רעזידענץ, האָט שוין דעמאָלט געציילט בערך צען טויזנט איינ־
וואוינער.

אויף די שפורן פון א יידיש לעבן

די ערשטע ידיעות וועגן יידן אין שעדלעץ האָבן מיר פון פינפטן
יאָרצענדליק פון זיבעצנטן יאָרהונדערט.

שוין טאדעאוש מאניעווסקי, אין זיין בוך וועגן שעדלעץ, גיט אונדז
א קורצע און גאנץ טרוקענע ידיעה, נישט אָנגעבנדיק איר מקור:

„שעדלעץ איז אין 1650 חרוב געוואָרן דורך די טאטארן, בעתן אויפ־שטאנד פון באָגדאן כמיעלניצקי" 16). פארגלייכן מיר די דאָזיקע דאטע צו דער תקופה פון די גוט באקאנטע גזרות פון ת"ח ות"ט, זעען מיר, אז מאניעווסקים ידיעה איז פינקטלעך.

אין די יידישע מקורות, ספעציעל אין ספר „יון מצולה" פון ר' נתן נטע האנאָווער, דער הויפט־כראָניקער פון דעמאָלטדיקן חורבן, ווערט שעדלעץ אָדער סטאָרא־וויעש, נישט דערמאָנט, אז זי זאָל האָבן גע־ליטן פון כמיעלניצקים איבערפאלן, הגם אין „יון מצולה" ווערן נישט איינמאָל דעדמאָנט לובלין און ישובים פון לובלינער וואָיעוואָדשאפט. בלויז איין קאפיטל „גזרות דק"ק נכול" 17) רעדט האנאָווער ווען דריי שטעטלעך, נישט דערמאָנענדיק זייערע נעמען, וואָס זאָלן האָבן חרוב געוואָרן דורך די היידאמאקעס. דערפאר אָבער א צווייטער כראָניקער פון די גזרות, ר' שמואל פייביש ב"ר נתן פייטיל פון ווין אין זיין ספר „טיט היון" 18), דערציילט אין צוזאמענהאנג מיט די איבערפאלן אויף די דריי קהילות ווען ער רעדט זיך אין „יון מצולה", אז כמיעל־ניצקי איז באפאלן „וועגלוב", „סטארה־וועש", „מגרוב" און „פתליש". אין דער ערשטער שטאָט האָבן זיך, לויט „טיט היון", געפונען פערציק בעלי־בתים, אין דער צווייטער פופציק און אין דער דריטער און אין דער פערטער — הונדערט בעלי־בתים אין יעדער איינער. די יידן פון די דאָזיקע קהילות זאָלן האָבן אנטלאָפן קיין נאכאל, כדי דאָרטן צו געפינען א באשיצונג.

באטראכטן מיר די דאָזיקע ערטער, קאָנען מיר זיי אידענטיפיצירן מיט די שטעטלעך וועגלוב — וועגגראָוו, סטארה־וועש — איז סטארא־וויעש, א דאָרף נעבן שעדלעץ, אָדער שעדלעץ אליין. מגרוב — איז, ווייזט אויס א שטעטל, וואָס דער נאָמען פון דעם זאָל האָבן געווען מאקאראָוו, פתליש — איז זיכער פאָדלאָשע, דאָס געביט וואו אלע דריי שטעט געפינען זיך, הגם אין אן אנדער אָרט פון „טיט היון" רעדט זיך באזונדער וועגן א ישוב „פודלשיא".

אונדזער השערה וועגן די שטעט פארשטארקט זיך דערמיט, וואָס אויך דער היסטאָריקער, ד"ר יעקב שאצקי, אין זיינע היסטאָריש־קרי־טישע הערות צו דער יידישער איבערזעצונג פון האנאָווערס ספר 19) אידענטיפיצירט אויף דעם זעלבן אופן ווי מיר די אויבנדערמאָנטע קהי־לות, וואָס ווערן דערמאָנט אין „טיט יון", אין שייכות מיט דער שחיטה פון נאכאל — ווי אונדזער השערה. שאצקי באטאָנט אָבער נישט, אז סטארא־וויעש איז דאָס אמאָליקע שעדלעץ, וואָס עס איז גאנץ לייכט צו פארשטיין. ס'בלייבט בלויז אומפארשטענדלעך דער מרחק פון אונד־זער סטארא־וויעש קיין נאכאל, וואָס געפינט זיך העט ווייט פון דאָרט, אין דער געגנט פון פאָדאָליע. ווי אזוי זיינען יידן אנטלאָפן ביי די דע־

מאַלסטיקע קאַמוניקאַציע-באדינגונגען? דאַס קען דערקלערט ווערן דער-מיט, וואַס „טיט היון" צייכנט זיך אויס מיט גוזמאות און אומפינקט-לעכקייטן.

פארגלייכן מיר די דאַזיקע ידיעות מיט די כראַניקעס פון „טיט היון", ווייזט זיך אויס, אז מאניעווסקים אינפאַרמאַציע ווענן איבערפאל פון כמיעלניצקין אויף שעדלעץ איז א באגרינדעטע. מאניעווסקי האַט זיינע ידיעות געשעפט פון קירכישע קוועלן. פאראן אויך ידיעות, אז יידן האָבן זיך געפונען אין שעדלעץ נאָך מיט א הונדערט יאָר פאר די גזרות, ס'הייסט אין יאָר 1557, און נאָך אפשר פון פריער.

די ערשטע געניויערע ידיעות ווענן יידן אין שעדלעץ האָבן מיר פון פינפטן יאַרצענדליק פון זעכצנטן יאַרהונדערט. די דאַזיקע ידיעות שטיצן זיך אויף דער געשיכטע פון די יידישע בית-עלמינס אין שעדלעץ, וואַס איז געפאַרשט געוואָרן דורך ד"ר מ. שטיין (אין די שפעטערדיקע יאָרן האָט ער זיך געשמדט און אָנגענומען דעם קאטוילישן גלויבן). ד"ר מ. שטיין האָט אין יאָר 1910 אויסגעפונען א דאָקומענט פון סוף 18טן יאַרהונדערט (1798), לויט וועלכן די פירשטין אָגינסקא גיט איבער די יידן א שטח באָדן אויף א בית-הקברות. דער דאָקומענט אין פוילישן אָריגינאל איז פאָלגנדיקער:

Alexandra z Xiążąt Czartoryskich Ogińska Hetmanowa (Wielka) W. X. Litw.

Maiąc wzgląd na przełożenie y usilne prozby Kahału y całego gminu żydowskiego, obywatelów moich Siedleckich przez ninieysze Prawo daię zapewnienie temuż Kahałowi y Gminowi Siedleckiemu nato:

Iż plac przy Szkole żydowskiej na którym dawniej były mogiłki, wolnym postanawiam od wszelkiego zabudowania mieszkalnego, z temi jednak kondycyami: Naprzód aby żaden z Żydów pod iakiem kolwiek pretextem nie był nigdy grzebionym na tymże placu, lecz na mogiłach za miastem będących. Powtóre aby dla nieszpecenia miasta tenże sam plac mogiłowy był cały wewnątrz lipami zasadzony. Po trzecie aby... (papier w oryginale uszkodzony) tegoż placu przez Kahał y Gmin siedlecki dany był naokoło piękny parkan wysoki, y ten aby raz na zawsze był porządnie w całości utrzymanym. Jeśliby zaś Kahał y Gmin Siedlecki kiedy kolwiek nie dopełnił wszystkich tych kondyców w prawie wyrażonych, tym sam naruszyłby moc y ważność tego Prawa sobie odemnie nada-

nego. Na dowód czego takowe Prawo przy zwykłey Pieczęci Rękę moią podpisuię.

Dan w Siedlcach dnia dwudziestego drugiego Marca Tysiącznego (siedemsetnego) dziewięćdziesiątego Ósmego Roku.

Alex. Ogińska

אין יידישער איבערזעצונג:

„אלעקסאנדרא, פון די פירשטן טשארטאריסקיס, אגינסקא, די גרויסע העטמאנין פון די גרויסע ליטווישע פירשטן.

נעמענדיק אין אכט דעם פארשלאג און די שטארקע בקשות פון דער קהילה און דער גאנצער יידישער גמינע, מיינע שעדלעצער תושבים, גיב איך דורך דעם דאזיקן געזעץ א פארזיכערונג דער קהילה און דער שעדלעצער גמינע, אויף דעם, אז דער פלאץ ביי דער יידישער שול, אויף וועלכן עס זיינען אמאל געווען קברים — בלייבט פריי פון יעדער פארבויאונג פון וואוינונגען, מיט די דאזיקע קאנדיציעס: ראשית — אז קיינער פון די יידן זאל אונטער קיין שום פרעטעקסט נישט באגראבן ווערן אויף דעם דאזיקן פלאץ, נאר אויף די קברים, וואס געפינען זיך אונטער דער שטאט; צווייטנס: כדי נישט צו פארמיאוסן דעם אויסזען פון דער שטאט, דארף דער דאזיקער בית־הקברות־פלאץ אינעווייניק אויסגעזעצט ווערן מיט ליפע־ביימער; דריטנס: כדי... (אויף דעם ארט איז דער דאקומענט צעשעדיקט) דער דאזיקער פלאץ דארף דורך דער קהילה און שעדלעצער גמינע ארומגערינגלט ווערן מיט א שיינעם, הויכן פארקן, כדי איינמאל און אויף שטענדיק זאל פולשטענדיק ווערן די ארדנונג אויפגעהאלטן. אויב אבער די קהילה און די שעדלעצער גמינע, ווען ס׳איז, נישט אויספירן די דאזיקע אלע קאנדיציעס, וואס זיינען אויסגעדריקט אין דעם געזעץ, וואלטן זיי דערמיט מבטל געמאכט די קראפט און גילטיקייט פון דעם דאזיקן געזעץ, וואס איז דורך מיר זיי געגעבן געווארן. ווי א באווייז פון דעם דאזיקן, שרייב איך אונטער דאס געזעץ מיט מיין אייגענער האנט, מיט א געווייגלעכן סטעמפל.

געגעבן אין שעדלעץ דעם צווייי און צוואנציקסטן מערץ 1798.

אלעקס. אגינסקא.״

ד״ר מ. שטיין האט אויפן סמך פון דעם דאקומענט באהאנדלט די געשיכטע פון שעדלעצער בית־הקברות, אין שייכות מיט דער אלטקייט פון יידישן ישוב אין שעדלעץ.

דער עלטסטער בית־עלמין אין שעדלעץ, איז געווען נעבן אמאליקן פערדמארק, ביי דער שטאטישער שול. ווען דער דאזיקער בית־הקברות האט אנגעהויבן עקזיסטירן, איז נישט באוואוסט. פון אלטע צייטן ביז

דער צווייטער וועלט־מלחמה איז אויף דעם בית־עולם געשטאנען איין מצבה, מיט א נישט לעזבארער אויפשריפט. אויף וויפל מ׳קען זיך משער זיין דאטירט זיך די מצבה פון יאָר 1630.

אויפן שפּעטערדיקן הינטערשטאָטישן בית־עולם, וואָס האָט זיך געפונען ביים יידישן שפּיטאָל, נעבן שטאָטישן מארק, אויף אגראדאָוואָ גאס (שפּעטער, שענקעוויטש גאס) זיינען געבליבן עטלעכע מצבות, וואָס נעמען ארום א צייט־אָפּשניט פון 1740־1822, הגם ס׳איז קיין ספק נישטאָ, אז אויפן דאָזיקן בית־הקברות האָט מען מקבר געווען פּאַרן יאָר 1740.

דער לעצטער בית־עלמין, וועלכער האָט זיך געפונען נעבן וואַרשע־ווער שאָסיי איז אָפּגעקויפט געוואָרן דורך דער יידישער גמינע אין יאָר 1826; דער קויפאקט האָט זיך געפונען אין דער קאָנצעלאַריע פון דער פּאָדלאשער וואיעוואָדשאפט. די פּאָרשטייער פון דער יידישער גמינע וואָס האָבן אָפּגעקויפט דעם פּלאַץ זיינען געווען: יוסף זלאָטאָפּיר־סקי (?), דוד גרינבערג און משה נוסבוים. פּאַרן פּלאַץ איז באצאָלט געוואָרן 420 פּוילישע גילדן. די פּארקויפערס זיינען געווען דער קריסט מאטעאוש סקאלימאָווסקי און זיינע טעכטער. אינטערעסאנט איז, אז די יידן האָבן אונטערגעשריבן דעם נאָטאריוש אקט אין דער פּוילישער שפּראַך, און סקאלימאָווסקי מיט די טעכטער, האָבן באצייכנט זייער אונטערשריפט מיט דרייַ צלמלעך, וויל זיי האָבן נישט געקענט זיך אונטערשרייבן. די עלטסטע אויפשריפט אויף א מצבה פון דאָזיקן לעצטן בית־עולם שטאַמט פון יאָר 1827. אָבער אין ארכיוו פון דער יידישער קהילה, צווישן די דאָקומענטן פון דער קניה פון פּלאַץ פּאר א בית־הקברות האָבן זיך געפונען פּאפּירן, וואָס האָבן באשטעטיקט דאָס עקזיסטירן פון דאָזיקן בית־הקברות נאָך פון יאָר 1807. עס איז דערביבער נישט קיין ספק, אז מ׳פלעגט דאָרטן מקבר זיין נאָך פּאַרן יאָר 1826.

אויפן סמך פון די דאָזיקע בית־הקברות־דאָקומענטן, איז ד״ר שטיין געקומען צו אזא אויספיר: דער לעצטער בית־עלמין האָט עקזיסטירט זינט 1807. דער פריערדיקער אין פּארלויף פון 100 יאָר, ד. ה. זינטן יאָר 1707. דער ערשטער האָט געדינט אין משך פון 150 יאָר, ד. ה. פון 1557, 21). דאָס איז געווען 111 יאָר נאָכדעם ווי עס איז דערשינען די ערשטע ידיעה וועגן שעדלעץ. ריכטיקער געזאָגט, — אין אָנהויב פון איר גרינדונג.

לײדער זיינען נישט פּארבליבן קיין שום מאטעריאלן, קיין דאָקו־מענטן און כראָניקעס, וואָס זאָלן האָבן פּארדאָקומענטירט די געשיכטע פון יידן אין דער דאָזיקער צייט. ס׳קען זיין, אז די צאָל יידן אין שטאָט איז געווען אזוי קליין, אז זי האָט בכלל נישט פּארנומען קיין אָנגעזען

ארט אין קהל־לעבן פון פוילישן יידנטום. אבער אלע השערות באווייזן, אז שוין אין דער העלפט פון 16טן י. ה. האט זיך אין שעדלעץ געפונען א יידישער ישוב.

שעדלעץ אין 17טן און 18טן יאָרהונדערט

אין פארלויף פון 17טן יאָרהונדערט האט שעדלעץ געליטן פון אפטע שרפות, וועלכע האבן פארניכטעט נישט בלויז די דורכוים הויל־צערנע הייזער — נאר אויך דעם אינוועניטאר און ביוראקטן. עס איז דערגאנגען אזוי ווייט, אז דעם 10טן דעצעמבער 1635 האט דער פוילי־שער קעניג וולאדיסלאוו דער 4טער, לויט דער בקשה פון שעדלעצער קירזשנערצער, ארויסגעגעבן אים א פריווילעגיע־דעקרעט, פאקטיש א באנייאונג פון א פריערדיקער פריווילעגיע פון קעניג זיגמונט דעם 3טן, וועלכע איז פארניכטעט געוואָרן בעת אייגער פּן אזעלכע שרפות 22).

אין דער זעלבער צייט איז די שטאט שעדלעץ געגעבן געוואָרן אלס נדן, דורך דעם דעמאָלטיקן אייגנטימער פון דער שטאט, טאמאס אלענדזקי, זיין טאכטער יאהאננא, וועלכע האט חתונה געהאט מיטן וואָלינער וואיעוואדע, פירשט מיכאל טשארטאָריסקי 23).

אין 1678, באקומט דער שטאט־אייגנטימער פון דער צענטראלער מאכט א דערלויבעניש איינצוקאסירן א שאסיי־שטייער פון א גראָשן פון יעדן פערד און רינד, וואס זיינען געבראכט געוואָרן אויפן שעדלע־צער מארק. די הכנסה איז באשטימט געוואָרן צו פארריכטן די שאסייען.

נאָך א שרפה, די גרעסטע וואס שעדלעץ האט ווען ס׳איז געהאט, וועלכע האט געבראכט צו א פולשטענדיקן חורבן, איז אויסגעבראָכן אין יאר 1693. ס׳זיינען פארלוירן געגאנגען, ווי אין דער פריערדיקער שרפה, אלע אקטן און אינפאָרמאציעס. מיר ווייסן דעריבער נישט ווי גרוים שעדלעץ איז דעמאָלט געווען און וויפל איינוואוינער זי האט געהאט 24).

אין דער זעלבער צייט האט פירשט טשארטאָריסקי חתונה געמאכט זיין טאָכטער אלעקסאנדרא מיט אָגינסקי פון ליטווישן אריסטאָקרא־טישן אָפשטאם, און פונקט ווי ער זעלבסט האט באקומען די שטאט אלס נדן פון זיין שווער אלענדזקי, אזוי האט ער זי איצט אָפגעגעבן אין נדן זיין אייניציקער טאָכטער, וועלכע איז דערמאָנט געוואָרן אין פריער־דיקן קאפיטל.

מיטן איבערגיין פון שעדלעץ אין די הענט פון דער פירשטין אָגינסקא הויבט זיך אָן אן עפאָכע פון אויפבלי און פראָספעריטעט פון דער שטאט. די דאָזיקע ענערגישע און אריסטאָקראטישע פרוי האט

אַנגענומען מיטלען, כדי צוצוציען איינוואוינער אין קאַלאַניסטן אין האָט אויך ארויסגעוויזן סימפאַטיע צו יידן. די ערשטע טאָטן אירע זיינען געווען דאָס אויפשטעלן עטלעכע גרעסערע בנינים, א דאנק וועלכע עס האָבן זיך געהאט וואו איינצוואַרדענען פארשידענע הויכגעשטעלטע געסט, וואָס זיינען דורכגעפאָרן די שטאָט. אין די בנינים האָבן זיך אויך איינגעאַרדנט פארשידענע אדמיניסטראטיוו אמטן, אוּן אין די שפּעטערדיקע יאָרן איז דאָרט געווען א הכנסת־אורחים־קיך. וואו מען פלעגט צעטיילן מאַלצייטן פאר נויטבאדערפטיקע. אין פּעריאָד צווישן די צוויי וועלט־מלחמות זיינען אין די בנינים געווען: דער פּאָסטאמט אוּן די פרויען־גימנאזיע, א. נ. פון דער קעניגין יאדוויגא, וואו ס'איז, ווי ס'זעט אוים, געווען אין יענע אלטע צייטן א טעאטער.

צווישן די חשובע געסט, וואָס האָבן דעמאָלט באזוכט שעדלעץ, איז אויך געווען דער קעניג סטאניסלאוו אויגוסט פּאָניאטאָווסקי, וועל־כער איז געקומען אין שטאָט אין יאָר 1783. לכבוד דער געשעעניש איז אייפגעבויט געווָארן א ריזיקער טריאומף־טויער אויף דער גרענץ פון שעדלעץ אוּן סטאראַ־ווייע (אלט־שעדלעץ), דער טויער האָט גע־האט א הויפּט־אריינגאנג אוּן צווויי קלענערע דורכגענג, וועלכע זיינען געווען באקאנט מיטן נאָמען „גלאָקן". דאָס איז געווען איינע פון די שענסטע, פון דעם מין מאָנומענטן אין פוילן אוּן האָט עקזיסטירט ביזן יאָר 1942, וועָן די דייטשן האָבן זיי פארניכטעט. זיי האָבן אויסגעפונען, אז דער דורכפאָר פון טויער איז צו שמאָל פאר די שווערע מעכאניזירטע הארמאטן, וואָס זיינען געפירט געווָארן פון פרייסן צום רוסישן פראָנט. דעריבער האָבן די דייטשע וואנדאלן פונאנדערגעווָארפן דעם טויער.

די שטאָט־אייגנטימערין האָט אויך געפלאנצט א שפּאציר־גאָרטן פון 23 מאָרג מיט א סך נוצלעכע איינריכטונגען, אוּן נעבן גאָרטן אויפגעשטעלט דעם באקאנטן פּאלאין, געבויט אין רענעסאנס־סטיל.

צו דער פירשטין אָגינסקא וועלט אויך צוגעשריבן דאָס אויפבויען פון ראטהויז, באקאנט אלס דער „אלטער ראטהויז". א טייל מענטשן האָבן אויך גערופן דעם בנין „יאצעק", אָדער „אונטערן יאצעק". דאָס איז געווען אן אָריגינעלע דריי־שטאָקיקע געביידע פון אלטן סטיל מיט אן אכט־קאנטיקן טורעם, פון וועלכן צוויי דריטל זיינען געווען פון ציגל אוּן העכער — פון האָלץ. אויפן שפּיץ פון טורעם האָט זיך גע־פונען א מענלעכע פיגור אין נאטירלעכער גרויס, ער האָט געטראָגן אויפן אקסל דעם ערדקוילעך, אין א ענוג גרויסער פּאָרם, געמאכט פון קופער. די סטאטוע איז געמאכט געווָארן צום אָנדענק פון דעם גע־טרייען קאמער־דינער, וואָס האָט זיך גערופן „וואצעק", אָדער „יאצעק" אוּן אויף זיין נאָמען האָט מען גערופן דעם טורעם.

דער בנין פון „יאצעק"

אין די יאָרן 1875־1887 איז דער הילצערנער טייל פון דעם טור־רעם גרינטלעך רעמאָנטירט געוואָרן. אין קיפערנעם קיילעך האָט מען דעמאָלט געפונען א דאָקומענט, גע'שריבן אויף פּארמענט אין לאטיין, אין וועלכן ס'ווערט דערציילט, אז נאָך דער שרפה, איז די שטאָט אויפסניי אויפגעבויט געוואָרן אין יאָר 1784, א דאנק די ספּעציעלע באמיאונגען פון דער פירשטין אַגינסקא. וועלנדיק פארמיידן שרפות וואָס קענען ארויסגערופן ווערן דורך א דונער, איז דורך אדאם קוקעל, דער חויפּ־„אינזשעניער" פון דער פירשטין אַגינסקא, אינסטאלירט געוואָרן א בליץ־אַפּלייטער. די סיום־פייערונג איז פאָרגעקומען דעם 4טן סעפּטעמבער 1784. ביי דער אָנוועזנהייט פון פיל עדות, איז פארפיק־סירט געוואָרן אין דעם דאָקומענט מיט אונטערשריפטן. דער חויפּ־פאָעט פון דער פירשטין אַגינסקא, פראַנציישעק קאַרפינסקי, האָט לכבוד דעם געהויבענעם מאָמענט פארפאסט א ספּעציעל ליד.

ס'איז נישט אריבער קיין גאנצע פינף יאָר, דעם 2טן פעברואר 1887, אַן אין שעדלעץ איז ווידער אויסגעבראָכן א שרפה. דאָס „ראט־

הויז" איז ווייטער פארברענט געוואָרן. יוזף זענקאָוויטש האָט עס אויפסניי אויפגעבויט און אינסטאַלירט א נייעם בלויז־אָפּלייטער. די קאָסטן האָט ווידער געדעקט די פירשטין אָגינסקא 25).

דער אָנהויב פון אָרגאניזירטער יידישער קהילה

אין יאָר 1765 האָט שעדלעץ געציילט 631 יידן 26). אויפן כסא הרבנות אין דער שעדלעצער קהילה איז דעמאָלט געזעסן דער בארימטער רב ר' מאיר, דער מחבר פון „נתיב מאיר" — הערות צום תלמוד. ער האָט געפונען זיין אייביקע רו אויפן בית־הקברות נעבן דער יידישער שול. ווי עס גיט איבער ד"ר יעקב שאצקי 27) זיינען אין די 80־קער יאָרן פון 18טן יאָרהונדערט געווען אין ווארשע רבנים פון שעדלעץ. יידן האָבן זיך דעמאָלט מפרנס געווען פון האנדל און פּאכטערייַ און ס'איז זיי גוט געגאנגען. אויף ווי ווייט מיר קענען זיך משער זיין האָבן זיך געפונען אין שטאָט עטלעכע גרויסע עשירים. איינער פון זיי איז געווען ר' חיים גרינבערג, וועלכער האָט אין 1790 געלאָזט א צוואה אויף לשון קודש, וועגן פונאנדערטיילן זיין גרויסע ירושה. די צוואה האָט זיך געפונען אין דער שעדלעצער היפאָטעק־קאנצעלאריע 28).

אין פאָדלאשער מוזיי, וועלכער האָט זיך געפונען אין שעדלעץ, האָט זיך אויפגעהאלטן א כאראקטעריסטישער דאָקומענט, אין וועלכן מיר לייענען, אז דעם 1טן יאנואר, 1797 יאָר, האָט די פירשטין אָגינסקא פארן פריוי פון 2.700 פוילישע גילדן פארקויפט א געוויסן איצקאָוויטשן א געוועלבל פון די פיל קראָמען, וואָס זי האָט אויסגעבויט. ידיעות, וואָס מיר האָבן פון אנדערע קוועלן גיבן איבער, אז די זעלבע פירשטין, כדי צו געפינען פינאנצן צו רעמאָנטירן דאָס ראטהויז, האָט נאָך מיט 10 יאָר פריער, דעם 1טן אפריל 1787, פארקויפט יידן אכט און צוואנציק געווועלבער. דער פריוי פון אזא געווועלב איז געווען פון 300 ביז 2.500 פוילישע גילדן 29).

וועג עס האָט זיך אָנגעהויבן אן אָרגאניזירט יידיש קהילה־לעבן אין שעדלעץ איז, צוליב דוחק אין דאָקומענטן, שווער צענוי פעסטצוסטעלן. מ'דארף אָננעמען, אז די שעדלעצער קהילה אין אן אָרגאניזירטער פאָרם האָט עקזיסטירט אין דער צווייטער העלפט פון 18טן יאָרהונדערט. דער ווייטער געבראכטער דאָקומענט דערציילט אונדז, אז אין 1794 איז די קהילה צוגעטרעטן אויסצובויען אן אייגן הויז מיט א וואוינונג פארן רב און א באזונדערן חדר פאר א ישיבה. דער פריער געבראכטער דאָקומענט וועגן א פלאץ פארן שעדלעצער יידישן בית־עולם, וואָס די פירשטין אָגינסקא האָט געשענקט, רעדט בפירוש וועגן א יידישער גמינע און קהילה, וועמען דער פלאץ וועלט איבערגעגעבן.

דאָס אלץ באווייזט, אז אין די ניינציקער יאָרן פון 18טן יאָרהונדערט איז שוין די שעדלעצער קהילה געווען א רעכטלעך אָנערקענטע אינסטיטוציע. אזא רעכט ווערט נישט אָנערקענט דורך 1 יאָרצענדליק. מען דארף דעריבער אָננעמען, אז די קהילה אין שעדלעץ האָט עקזיסטירט פיל פריער איידער זי איז צוגעטרעטן בויען אן אייגן הויז און א בית־הקברות און איידער זי האָט באקומען די רעכט צו רעפרעזענטירן, פאר דער פירשטין אָגינסקא, די יידישע באפעלקערונג.

דער דאָקומענט פון 1794, וואָס גיט דער שעדלעצער קהילה דאָס רעכט אויסצובויען א הויז אויף א וואוינונג פארן רב און פאר א ישיבה האָט פאָלגנדיקן טעקסט:

Alexandra z Xiążąt Czartoryskich Ogińska Hetmanowa (Wielka) W. X. Litewskiego, Dóbr Siedleckich Dziedziczna Pani.

Ponieważ Żydzi obywatele Moi Siedleccy tak gminni jakoteż Bratctwo swoie maiący dla ozdoby Miasta ułożyli Dom wymurować, w którym iedna strona kosztem składki powszechney tychże gminnych na pomieszkanie dla Rabina, druga zaś Domu tego połowa kosztem samego Bratctwa na Szkółkę do nauki ma bydź wymurowana; zapobiegaiąc przeto wszelkim za Czas dalszy trafiać się mogącym Inkonweniencyam, takowe czynię raz na zawsze postanowienie. Iż ponieważ Bractwo samo składa fundusz na wymurowanie Szkółki, przeto nikt prawa nadal mieć nie może wdzierania się do teyże Szkółki lub do ławek w niej będących, toż tylko samo wspomniane Bractwo się zarządzać y wstęp wolny do ławek ma sobie zachowany. Inne zaś cechy jako to krawiecki y wszystkie iakie tylko są Żydowskie w Mieście Moim Siedlcach, ponieważ swoie oddzielne mają Szkółki, do tych się udawać, y do dawnych Ustaw stosować powinny.

Na dowód czego takowe Ustanowienie, raz na zawsze trwać maiące przy zwykłej Pieczęci Rękę Moię własną podpisuję.

Dan w Siedlcach, Dnia dwudziestego ósmego Stycznia, tysiąc siedemset dziewięćdziesiątego czwartego Roku.

(30 *Alex. Ogińska*

אין יידישער איבערזעצונג:

„אלעקסאנדרא, פון די פירשטן טשארטאריסקיס, אגינסקא, די גרויסע העטמאנין פון די גרויסע ליטווישע פירשטן, די יורשטע פון די שעדלעצער גיטער.

ווייל די יידן, מיינע שעדלעצער בירגער, אזוי פון דער גמינע (קהילה) ווי פון זייער חברה, ווילן פאר דער שיינקייט פון דער שטאט אויפמויערן א הויז, אין וועלכן איין זייט זאל אויפן חשבון פון די געלט־זאמלונגען פון די גמינע־אנגעהעריקע פארן רב אויף א וואוינונג באשטימט ווערן, די צווייטע העלפט פון דעם דאזיקן הויז אויפן חשבון פון דער חברה זאל אויף א שול (צום לערנען) אויפגעמויערט ווערן; כדי אזוי ארום אויס־צומיידן אין דער צוקונפט אלערליי מעגלעכע שטערונגען, מאך איך אייג־מאל און אויף שטענדיק אזעלכע באשלוסן: ווייל די חברה אליין גיט דעם פאנד אויף אויסצובויען א שול, דעריבער וועט אויף להבא קיינער נישט האבן קיין רעכט אריינצורייסן זיך אין דער דאזיקער שול אדער צו די בענק וואס וועלן דארט זיין, בלויז נאר די אויבן־דערמאנטע חברה קאן מיט דעם פארוואלטן און א פרייען אינטריט פאר זיך אויפהאלטן. אנ־דערע צעכן, ווי דער שניידערצעך און אנדערע אזעלכע יידישע חברות אין מיין שטאט שעדלעץ, ווייל זיי האבן זייערע באזונדערע שולן, דארפן זיי דארט אריינקומען און זיינען מחויב זיך צוצופאסן צו די אלטע סטאטוטן. ווי א באווייז פון דעם, אז אזעלכע באשלוסן דארפן אינמאל און אויף שטענדיק בלייבן, האב איך ביי דעם געווייגלעכן סטעמפל מיט מיין אייג־נעצער האנט אונטערגעשריבן. געגעבן אין שעדלעץ, דעם 28סטן יאנואר טויזנט זיבן הונדערט פיר און נייניציקסטן יאר. אלעקס. אגינסקא.“

ווי עס איז צו זען פון דאזיקן דאקומענט האט דער יידישער ישוב אין שעדלעץ, אין 1794, געהאט נישט בלויז אן ארגאניזירטע און רעכטלעך אנערקענטע קהילה, נאר אויך חברות און צעכן. די חברה (בראצטווא) וואס וויל, לויט דעם דאקומענט, עפענען א שול (שקולקא) — מ׳דארף אננעמען, אז דאס מיינט מען א חדר אדער א ישיבה — איז ווארשיינלעך געווען חברה „תלמוד תורה“.

דער שעדלעצער יידישער ישוב נאך דער פונאנדערטיילונג פון פוילן

אין 1793, נאך דעם דורכגעפאלענעם קאשטשושקא־אויפשטאנד, איז פארגעקומען די צווייטע צעטיילונג פון פוילן. די מדינה איז צע־טיילט געווארן צווישן רוסלאנד, עסטרייך און דייטשלאנד. אין 1796 איז שעדלעץ אריבער אין די הענט פון די עסטרייכער, וועלכע האבן דארט

איינגעפירט א קרייזאמט. דריי יאָר שפּעטער איז געשטאָרבן די פּיר־שטין אָגינסקא. נאָך איר טויט איז די שטאָט צוריק געוואָרן דאָס אייגנטום פון די טשארטאָריסקים. באלד האָבן זיך אָנגעהויבן אונטערהאנדלונגען צווישן דער עסטרייכישער מאכט און די אלט־נייע בעלי־בתים. אין יולי 1804 האָט דער פירשט אדאם טשארטאָריסקי אָפּגענעבן שעדלעץ אין באקומען אנדערע גיטער.

לויט א דעמאָגראפישער ארבעט וואָס פראָפ. י. מיקולסקי האָט פארעפנטלעכט אין המשכים אין „זשיטשע פּאָדליאשא" פון 1934, האָט שעדלעץ זיך שטארק פונאנדערגעוואקסן, ספּעציעל אין סוף פון 18טן יאָרהונדערט, א דאנק דעם, וואָס די שטאָט איז געלעגן על פּרשת דרכים.

„דער ערשטער פון די דאָזיקע וועגן — שרייבט מיקולסקי — איז געגאנגען צווישן די ישובים: ליוו, וועננראָוו, לוקאָוו, לובלין, אָדער אין דער לענג פון בוג ביז צו דרום; פון וועננראָוו האָט געפירט דער שליאך אויף צפון אזש ביז דאנציג (ס'איז נאָך געבליבן א זכר אויפן וועננראָוער מארק — די אזויגערופענע „גדאנסקע קאמיעניצע"); דער צווייטער שליאך האָט פאראיניקט ווארשע מיט ליטע, און גלייכצייטיק געפירט דורך ליוו, וועננראָוו, סאָקאָלאָוו. אין משך פון דער צייט, נאָכן אויסבויען די באן־ליניעס ווארשע־ווילנע און ווארשע־בריסק, האָט וועננראָוו פארלוירן, טיילווייז לטובת שעדלעץ, איר באדייטונג פון וועננקנופּ".

לאנג האָט שעדלעץ נישט אָנגעהערט צו עסטרייך. צווישן יאָר שפּעטער, נאָך דעם וואָס נאפּאָלעאָן האָט געשאפן דאָס ווארשעווער פירשטנטום, נאָכן אויסברוך פון עסטרייכישן קריג אין יאָר 1809, איז אין שעדלעצער געגנט פאָרגעקומען איינע פון די ביטערסטע שלאכטן, שעדלעץ גופא איז באפרייט געוואָרן דורכן פּוילישן מיליטער, וואָס איז געוען אונטער דער קאָמאנדע פון יוזעף דעמבראָווסקי. נאָך די שלום טראקטאטן, וען פאָדלאשע איז פאראיניקט געוואָרן צום פירשטנטום, וויי א נייער דעפּארטאמענט, איז שעדלעץ געוואָרן די הויפּטשטאָט פון נייעם קרייז אין א דעפּארטאמענט־שטאָט.

אויפן ווינער קאָנגרעס אין 1815 איז באשלאָסן געוואָרן צו שאפן פון עקזיסטירנדיקן ווארשעווער פירשטנטום דאָס אזויגערופענע קעניגרייך פוילן. עס איז געשלאָסן געוואָרן א פאקט מיט רוסלאנד און דער שעדלעצער דעפּארטאמענט איז פארוואנדלט געוואָרן אין א פּאָדלאשער וואָיעוואָדשאפט מיט שעדלעץ אלס הויפּטשטאָט. ביי דעם מצב איז זי פארבליבן ביזן יאָר 1840, ביזן ליקווידירן די פּאָדלאשער וואָיעוואָדשאפט און שאפן די שעדלעצער גובערניע.

פון דער דאָזיקער שטורמישער עפּאָכע, זינט דער צווייטער צע־

טיילונג פון פוילן ביז דער ליקווידאציע פון דער פאָדלאשער וואיעוואָד־שאפט, אין יאָר 1840, זיינען פון יידישן לעבן אין שעדלעץ געבליבן זייער ווייניק דאָקומענטן אויף צו קאָנען האָבן א פאָרשטעלונג ווי אזוי יידן האָבן דעמאָלט געלעבט. פון א פארוואלגערטן דאָקומענט פון 1812, וואָס האָט זיך געפונען ביי ר' נתן דוד גליקסבערג, דערוויסן מיר זיך וועגן א האנדל מיט דער ארענדע איבערן אָפּצאָל פון כשר פלייש אין שעדלעץ, וואָס איז, ווייזט אויס, דעמאָלט געווען זייער א גוט געשעפט, וויל פאר איין יאָר האָבן די ארענדאטאָרן באצאָלט 27 טויזנט פוילישע זלאָטעם אָפּטרעט־געלט א פריערדיקן ארענדאטאָר, וועלכער איז געזעסן אין אן אנדער שטאָט. דער פארמיטלער ביי דער דאָזיקער טראנזאקציע איז געווען דער שפּעטערדיקער רב ר' בונעם פון פּזשישכע. דער קאָנטראקט איז געווען געשריבן אין לשון־קודש. די איבערזעצונג פון העברעאיש אויף פּויליש איז געמאכט געוואָרן דורך דעם דעמאָלסטיקן געשוואורענעם איבערזעצער, וועלכער האָט זיך געפונען אין ווארשע. מיר גיבן דאָ א יידישע איבערזעצונג פון דער פּוילישער קאָפּיע פון קאָנטראקט:

„דער אונטערגעחתמעטער דערקלערט, אז ס'איז געשלאָסן געוואָרן אן אָפּמאך צווישן מיר, דעם אונטערגעחתמעטן פון איין זייט און די יידן אברהם בן דוד, קלמן בן משה און יעקב בן יצחק, וועגן ארענדירן דעם אָפּצאָל אויף כשר פלייש פון דער שטאָט שעדלעץ, אויף דער צייט פון איין יאָר, ד. ה. פון ערשטן מערץ 1812 ביזן סוף חודש פעברואר 1813. דער דאָזיקער אָפּמאך איז היינטיקן טאָג געשלאָסן געוואָרן צווישן אונדז, פאר וועלכן די אויבן אויסגערעכנטע מיט די נעמען ארענדאטאָרן, האָבן זיך מתחייב געווועזן צו באצאָלן פאר דעם אָפּצאָל פון כשר פלייש פון דער שטאָט שעדלעץ, פאר דעם דאָזיקן יאָר, די סומע פון 27 טויזנט פוילישע גילדן. און אין הסכם מיט דעם דאָזיקן אָפּמאך, האָבן די ארענדאטאָרן איינגעלייגט קויציע, פראָפּאָרציאָנעל לויט דער דאָזיקער סומע פאר צוויי חדשים, ווי אויך פאר א חודש פאָרויס, די סומע פון 6 טויזנט 700 און פופציק פּוילישע גילדן. די רעשט סומע, ווי אזוי זי דארף ווערן אויסגעצאָלט איז אין קאָנטראקט 2 בפרטיות געשריבן. (ווי עס זעט אויס, איז אויך געשריבן געוואָרן א באזונדער קאָנטראקט, אין וועלכן עס זיינען אויסגערעכנט געוואָרן דייטלעך אלע פונקטן) דערביי, איז צווישן אונדז אויסגענומען געוואָרן א בפירושער תנאי, ד. ה.: צווישן מיר דעם אונטן געחתמעטן און די ארענדאטאָרן, אז אויב אין דער צייט וועט חלילה דער שונא אריין אין לאנד (ווי באוואוסט, איז אין 1812 פאָרגעקומען די היסטאָרישע מלחמה צווישן רוסלאנד און פראנקרייך) וועלט דער פּרייז פון קאָנטראקט פאר דער ארענדע פון דעם יאָר אויף 27.000 גילדן בטל

און אַנערקענט פאר אומגילטיק, די ארענדאטאָרן דארפן פאר דעם יאָר מער נישט צאָלן ווי צוואנציק טויזנט גילדן און די קויציע אוֹן די סומע פון חודש־אַפּצאָל דארף אויך ערעכנט ווערן לויטן פרייז פון 20.000 גילדן א יאָר.

און אז די ארענדאטאָרן וועלן אויסצאָלן די צוואנציק טויזנט גילדן ווערט די ארענדע אויף א גאנץ יאָר ערעכנט פאר זייער אייגנטום, נישט דארפנדיק מער צוצאָלן.

אלע איבעריקע אויסגערעכנטע פונקטן אין קאָנטראקט, אחוץ דעם פרייז פון ארענדע, בלייבן אין קראפט אָן שום חרטה. און איין צד צום צווייטן קען נישט האָבן קיין שום פרעטענזיעס.

אויב אָבער דאָס לאנד וועט בלייבן רואיק, און דער שונא וועט נישט אריין אין לאנד, בלייבט דער אָפּמאך אויף דער סומע פון 27.000 זל. אין זיין קראפט.

מיט דער קראפט פון דאָזיקן אָפּמאך, וואָס וועלן אמטלעך געמאכט ביי א נאָטאריוש, איז אויסגעשלאָסן יעדער חרטה, אָדער אויסנאם און די ארענדאטאָרן האָבן דאָס רעכט צו באשטעטיקן אים ביי א נאָטאריוש אפילו נישט אין אונדזער אָנוועזנהייט און אלס באווייז שרייב איך אונטער דעם דאָזיקן אָפּמאך, אין שעדלעך דעם 28סטן פעברואר 1812 יאָר.

שמחה בונם פון וואידיסלאוו
(אלס פּלעניפּאָטענט פון ה' אייזענבערג)

איך אונטן־געחתמעטער אקצעפּטיר מיט אלעמען דעם אָפּמאך, וואָס מיין פּלעניפּאָטענט האָט געשלאָסן, אויף וועלכן איך שרייב זיך אונטער. די דאטע ווי אויבן.

יעקב אייזענבערג.

אז עס שטימט מיטן העברעאישן אָריגינאל באשטעטיק איך. אין וואַרשע דעם 2טן אָקטאָבער 1812.

מ. באכנער (געשוואירענער איבערזעצער
פון טריבונאל פון ערשטער אינסטאנץ)

אין דער זעלבער צייט, אין יאָר 1816, איז פאָרגעקומען אין שעדלעץ אן עלילת־דם־פראָצעס. די וואַרשעווער קהילה האָט דאן אינטערוועניגרט לטובת שעדלעצער יידן (30). אין יאָר 1831, אין באוואוסטן נאַוועמבער־אויפשטאנד, איז שעדלעץ באריימט געוואָרן דורך דער אי־גאנער שלאכט (2—3 קילאָמעטער מערב זייט פון שעדלעץ). אין שעדלעץ האָט זיך געפונען די הויפּטקוואַרטיר פון גענעראל דאָביטש. א געוויסע צייט איז אויך דאָ געווען דער גרויספירשט קאָנסטאנטין, א ברודער פון דעמאָלסטיקן צאר און שוף פון דער רוסישער ארמיי. און

אין דער זעלבער צייט האָט זיך אין וועלדל איגאן אָפּגעשפּילט די גרויסע דראמאטישע שלאכט, אונטער דער קאָמאנדע פון די געזעראלן בעם און פראנדזינסקי.

פופצן יאָר שפּעטער, נאָכדעם ווי דער אויפשטאנד איז שוין לאנג געווען ליקווידירט, זיינען אין דער אומגעגנט פון שעדלעץ פאָרגעקומען די קאמפן פון פאנטאלאן פּאָטאָצקי. ער איז געכאפט געוואָרן דורך די רוסן צוזאמען מיט א גרופּע אויפשטענדלער און אויפגעהאנגען געוואָרן אין צענטער שטאָט. אין אויפשטאנד קעגן די רוסן איז אויך טעטיק געווען דער סוחר ר׳ יצחק גרינבערג, וועמען מ׳האָט צוליב דעם גערופן „בראבּיא פּאָטאָצקי".

אין 1841 איז די רוסישע מאכט צוגעטרעטן אויסצוביזן א גע־פּענקעניש. די ארבעט האָט געדויערט 3 יאָר צייט. די תּפיסה איז ספּע־ציעל געבויט געוואָרן פאר פּאָליטישע ארעסטאנטן און איז מתחילת נישט געווען אזוי גרויס. מיט דער צייט זיינען צוגעקומען נאָך בנינים, ביז זי איז געוואָרן איינע פון די שוועריסטע צענטראלע תּפיסות אין שפּעטערדיקן אומאָפּהענגיקן פוילן. צווישן ביידע וועלט־מלחמות איז זי געווען איבערפולט מיט פּאָליטישע ארעסטירטע, ס׳רוב קאָמוניסטן.

נאָכן פאראיניקן די שעדלעצער גובערניע, לויט א באפעל פון 9טן אויגוסט 1844, מיט דער לויבלינער גובערניע, איז שעדלעץ דעגראדירט געוואָרן צו א קרייזשטאָט, און אזוי איז זי פארבליבן ביזן יאָר 1866, וועז די גובערניע איז צוריק באנייט געוואָרן און שעדלעץ איז ווידער עולה לגדולה געוואָרן אלס גובערניע־שטאָט.

צארישע רוסיפיקאציע און פּוילישער אנטיסעמיטיזם

נאָך דעם צווייטן דורכגעפאלענעם פּוילישן אויפשטאנד, אין יאָר 1863, האָט דער דעמאָלסטיקער גובערנאטאָר הורקי מיט דער מיטהילף פון קוראטאָר אפּוטין, אָנגעהויבן אן אינטענסיווע טעטיקייט פאר רו־סיפיצירן שעדלעץ. די מאכט האָט געטאָן אלץ, אפילו געענדערט דעם אויסערלעכן אויסזען פון דער שטאָט, כדי צו פארניכטן אלץ וואָס איז פּויליש.

א שרייבער פון יענער צייט, שוויענטקאָווסקי, ברענגט צום אוים־דרוק זיינע שטימונגען. אין א ענוג בולטער פאָרם שילדערט ער א בילד פון דעמאָלטיקן שעדלעץ. דאבי קארגט נישט שוויענטקאָווסקי אביסל אנטיסעמיטישן גיפט. ער שרייבט 9):

„א געמיש פון נאציאָנאלע מונדירן פון פיינדלעך צו אונדז מיליטער און באאמטע. די דאָזיקע אומווויסנדע שכורע טיפן, דערצויגענע אין גייסט פון דער מזרח־קולטור, רעדן אויף א פרעמדער שפּראך, וואָס איז אונדז

אָנגעווארפן געוואָרן מיט געוואלד. ביי א פארהעלטנישמעסיק קליינער צאָל איינוואוינער פון דער שטאָט איז אנטשטאנען א גרויסע צאָל אינסטיטוציעס, ביוראָס, צענטראלעס, קאזארמעס פאר מיליטער; אין ערגעץ נישט אזוי ווי דאָ, זעט מען אזוי פיל רוסן. די פאָלאקן זיינען אינגאנצן ארויסגעשטויסן געוואָרן פון די רעגירונגס־פאָסטנס. נאָך די רוסן האָבן אָנגעהויבן מאסנווייז איינוואנדערן יידן פון אומדאנקבארן מזרח. די אומגליקלעכע און קליינע צאָל פוילישע שטאטסלייט דערנערן זיך אין גרויס אָרימקייט, פון ערד־ארבעט און קליין־אינדוסטריע, פון פארדינגען די קליינינקע צימערלעך פון די פּארטער־הייזלעך צו די משפחות פון די רוסישע טשינאָווניקעס" 31).

פון א כראָניק וואָס איז פארעפנטלעכט אין „נאָוואָראָטשניק שעדלעצקי", פון 1873, דערוויסן מיר זיך כאראקטעריסטישע פּרטים וועגן שעדלעין אין יענער צייט. פארשטענדלעך, אז אויך אין דער שילדערונג פעלט נישט קיין אנטיסעמיטיזם:

„הינטער דעם גובערניע־בנין (שפּיטער דער פּאלאץ פון ביסקופ, פאר דעם שטאָטישן פּארק) איז אייגעאָרדנט געוואָרן א סקווער מיט בענק. אין סקווער איז אוועקגעשטעלט אן אייגריכטונג פאר א נייעם קאָמפּאס. דער דאָזיקער קאָמפּאס וועט האָבן א הארמאטל, וואָס וועט דורך א שאָס צו ווייסן געבן די איינוואוינער, וועלן ס׳איז 12 אזייגער בייטאָג. דער ראטוש דארף אין 1873סטן יאָר באנייט ווערן, גאנצע צוויי שטאָק, וועלכע דראָען אייגצופאלן, וועלן ווערן אינגאנצן אראָפּגענומען און אין־בערגעבויט.

מיט א צייט צוריק זיינען דאָ איינגעפירט געוואָרן דראָזשקעס. פּאראן אייניקע צענדליק, ס׳איז א שאָד וואָס צו דער קאָנקורענץ זיינען צוגעלאָזט געוואָרן יידן, וואָס זיינען באקאנט מיט זייער אומאָרדנונג, וועלכע זיי האָבן שוין אפילו דאָ אהער געבראכט."

ווייטער קומט די פאָלגנדיקע כאראקטעריסטיק פון געזעלשאפט־לעבן לעבן:

„א פּאראכטנדע פּוסטקייט, אן אָפּשרעקנדע נישטיקייט. קוקנדיק אויף דער איבלדיקער שלעפּעריקייט, אויף דער פּארדערבלעכער אָנמעכטיקייט, איז שווער אפילו צו טראכטן, אז א טייל פון די דאָזיקע מענטשן באזיצן בילדונג, ווייסן די פליכטן לגבי דער געזעלשאפט, וועלכע זיי ווילן נישט דערפילן. די דאָזיקע מענטשן האָבן א באדייטונג. זיי וואָלטן געקענט אָנפירן אויך מיט אנדערע; דאָס, וואָס ס׳וואָלט ארויס פון זייער איניציאטיוו, וואָלט געווען אָנגענומען און דאָך... שפּילט מען אין קאָרטן, מ׳פּארברענגט די צייט ביי מאליען, אסתרקען (נעמען פון שעדלעצער

שענקערינס אין יענער צייט) אָדער אין נאָך ערגערע ערטער. א סיבה דערצו איז די אָפּגעזונדערטקייט, דער קליינשטעטלדיקער אופן פון לעבן. ס׳זיינען פּאראן פּאמיליען־ווינקעלעך און דאקעגן האָבן מיר נישט קיין געזעלשאפטלעך ווינקעלע. אונדזערע טעכטער לייענען נישט גאָרנישט, אויסער דיומאס ראָמאנען, זיי זיינען נישט פּעאיק צו קיין אנדער גע־שפּרעך, ווי נאָר וועגן ליבע.

ס׳איז ביי אונדז נישטאָ קיין אנדער פּארוויילונג ווי נאָר דער טאנץ, וועלכער געפּעלט אפשר די פּרויען און די אונטערוואקסנדע הייסע טענ־צער, עס רופט אָבער ארויס ביי יעדן עלטערן מאנספּערשוין א בייגעשמאק און איבלדיקייט. אויב ס׳נעמען זיך ערגעץ צונויף א פּאָר פּערזאָן, וואָס דאָס איז זייער א זעלטנהייט, איז א האלבע שעה קלאָגט מען זיך אויף דער בלאָטע אין שטאָט, א פּערטל שעה געדויערט דאָס טרינקען טיי און 20 מינוט גיט מען אוועק פּאר א סענסאציאָנעל פּלאָטקעלע. די אריס־טאָקראטיע פּראָטעזשירט פּאר די דאמען די קאָרטן־שפּיל „בעזשיק״ און פּאר מאנסלייט „פּרעפּעראנס״.

זאָל זיך נאָר באווייזן עפּעס א פּאנאָראמע מיט מתנות פון וואקסענע ליכט, אָדער א צויבער־פּויגל, לויפט זיך באלד צונויף דער עולם, וואָס באשטייט פון פּארשידענע שיכטן, כדי צו אנטציקן זיך און פּארהייליקן א באקאנטן שארלאטאן. מענטשן פון די ארבעטער־ספּערן פּארלירן אויף די שארלאטאנישע לאָטעריעס, אין פּארלויף פון אייניקע שעה, דאָס פּאר־דינסט פון א גאנצן חודש. פּאראן אפילו פּראָווינצשטעט, וועלכע שטייגן אין דער הינזיכט איבער שעדלעץ. אין לוקאָוו קומען פּאָר אָוונטן, אויף וועלכע עס קומט זיך צונויף די גאנצע שטאָט און די סביבה. ס׳וועלן איינגעאָרדנט בשותפותדיקע מאיוואוקעס און פּארוויילונגען און מיר ווילן אפילו וועגן דעם נישט טראכטן. אין שעדלעץ זיינען דאָ ביי 500 הייזער, וועט ווייסט אָבער, צו א העלפט פון זיי זיינען נישט קיין קרעטשמעס שוין אריינרעכענדיק אסתרקען, מאליען, וואלף עט קאָמפּ. ווי אויך די קרעטשמעס וואָס זיינען הינטער דער שטאָלער ראָגאטקע.

אויף פּאָדלאשע עקזיסטירט נישט קיין אינדוסטריע. דער האנדל איז אייגנטלעך קרעמעריי, וועלכע ליגט אין די הענט פון די פּיינטלעכע צו אונדז. די בירגער, אָדער זיי זיינען אזוי אָרעם, אז זיי קענען זיך קוים דערנערן, אָדער זיי זיינען די אָפּגעשטאנענסטע קאפּיטאליסטן אין דער וועלט. די שטעט זיינען באוואוינט דורך כמעט בלויז באאמטע. דריי פּערטל פון וועלכע זיינען פּארשטעקט אין די יידישע הענט.״

פון די דאָזיקע שילדערונגען, אנטיסעמיטיש באפּארבט, באקומען מיר אויך א שטיקל באגריף פון דעמאָלטיקן יידישן לעבן אין שעדלעץ: די צאָל יידן פּארגרעסערט זיך. מיינסטנס קומען אַן יידן פון מזרח,

וועלכע מ׳האָט שפּעטער געשטעמפּלט אלס „ליטוואקעס". יידן באמיען זיך זיך צוצופּאסן צו דער נייי־געשאפענער לאגע, האנדלען מיטן רוסישן באאַמטנטום, דרינגען אריין אין נייע פּראָפעסיעס, (די מעשה מיט די דראָשקאזשעס) און פּארנעמען זיך מיט די געווינלעכע יידישע פּרנסות אין די פּוילישע שטעטלעך: אויפהאלט פון קרעטשמעס, בירשענקען א. ד. גל.

שעדלעצער יידן אין 19טן יאָרהונדערט

די צאָל יידן אין שעדלעץ אין ערשטן פערטל פון 19טן י. ה. און זייער פּראָצענט־פּארהעלטניש צו דער ארומיקער באפעלקערונג האָט אויסגעזען אזוי:

יאָר	יידן	קריסטן	אנדערע רעליגיעס	פּראָצענט פון יידן
1827	2.908	1.508	25	65

ווי ס׳איז צו זען האָבן די יידן געבילדעט כמעט צוויי דריטל פון דער שטאָטישער באפעלקערונג. אָבער נישט בלויז אין 1827 האָבן יידן געהאט אן איבערגעוויכט אין דער שטאָט, זייער איבערגעוויכט האלט אָן אין פּארלויף פון גאנצן 19טן יאָרהונדערט, ווי ס׳וועלן באווייזן די וויטערדיקע טאבעלן.

פון 1827 אן וויטער זיינען שוין די ציפּערן אן סטאטיסטיקעס בנוגע יידן געווען אן פּינקטלעכע, ווייל אין די דרייסיקער יאָרן פון 19טן י. ה. האָבן שוין עקזיסטירט פּאָרשריפטן, וואָס האָבן פּארפּליכטעט צו פּארשרייבן נייי־געבוירענע. די געבורטסאקטן זיינען געשריבן געווארן אין דער גובערניאלער שטאָט שעדלעץ דורך דעם ציווייל־באאַמטן (פּאָדסעגדיק). אויפן סמך פון ציווייל־קאָדעקס פון פּוילישן קעניגרייך פון יאָר 1825. 32)

פון א רשימה פון געבוירענע אין יאָר 1837, וואָס די שעדלעצער שטאָט־פּארוואלטונג האָט פּארעפנטלעכט מיט הונדערט יאָר שפּעטער, טרעפן מיר זיך אָן מיט נעמען פון יידן, וועלכע האָבן געלעבט אין דער שטאָט אין 18טן י. ה. און די משפּחות זיינען זיך שפּעטער שטארק פונאנדערגעוואקסן.

שולן און בתי־מדרשים

אָנהויבנדיק פון יאָר 1851 און אין די וויטערדיקע צען יאָר, איז שעדלעץ געשטאנען אונטערן צייכן פון בויען א שול. די אלטע שול גע־

בויט פון האָלץ איז פארברענט געוואָרן אין דער גרויסער שרפה פון הושענא רבא ביינאכט, אין יאָר תרי"א (1851). פינף יאָר צייט איז שעדלעץ געווען אָן א שול. א נייע שול — דאָס מאָל א געמויערטע — האָט זיך אָנגעהויבן בויען אין 1856. אין תר"ל (1870) 33) איז ווידער אויסגעבראָכן א שרפה, בעת וועלכער ס'איז אָפּגעברענט געוואָרן דער דאָך מיטן אָרון־קודש. די ארבעט האָט ווידער געדויערט עטלעכע יאָר און איז געענדיקט געוואָרן אין יאָר 1876. די דאָזיקע שול איז געווען גרויס און שיין געבויט, לויטן סטיל פון די בתי־הכנסת וואָס זיינען געבויט געוואָרן אין פוילן אין 18טן י. ה. אויסערלעך האָט זיך דער בנין אנטפלעקט מיט זיין גאנצער פראכט. קודם־כל איז די שול געווען די העכסטע געבוידע פון דער געגנט אין יענער צייט — ביי פיר שטאָק הויך. פון מזרח און מערב זייט זיינען געווען צווי פענצטער הארט ביים דאך, אין דער פאָרם פון שני לוחות הברית. דער אריינגאנג האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט א גרויסן פאָליש, וועלכער האָט געפירט רעכטס — צו א קליין בית־התפילה, באקאנט אונטערן נאָמען "דאָס שניידער־שולכל", לינקס איז געווען דער אריינגאנג צו דער "עזרת נשים", וועלכע איז געווען א טייל פון פארטער אין צפון און דרום זייט און א טייל אויפן צווייטן שטאָק פון דער שול. פון רעכטס און לינקס אין פאָליש האָבן טרעפ געפירט צו א באלקאָן פון דער שול, איין שטאָק הויך.

אריינקומענדיק אין שול אינעווייניק, האָט זיך אנטפלעקט א גרויסער זאל, אין וועלכן ס'זיינען געווען טישן און בענק פאר 800 פערזאָן. אין צענטער פון שול האָט זיך געפונען א באלעמער אויפגעהויבן מיט 4—5 טרעפ די הויך. די מזרח־וואנט ארום אָרון־קודש איז געווען באצירט מיט מוזיקאלישע אינסטרומענטן אויסגעהאמערט פון קופער, דער אָרון־קודש וואָס האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט א קונסטווערק, האָט זיך געפונען אין דער וואנט גופא, פאר אים האָבן געלויערט צווי לייבן, פארשידענע תנכישע סצענעס זיינען געווען אויסגעמאָלט ארום און ארום. ווער עס איז געווען דער בוימיסטער פון דער שול איז שווער צו ווייסן. דער אָרון־הקודש איז געמאכט געוואָרן דורך איינעם י. צוויבאק מיט זיינע צווי זין. בעת דער שרפה אין 1870 איז דער אָרון־קודש טיילווייז באשעדיקט געוואָרן. דער אָפּגעראטעוועטער טייל איז שפּעטער באנוצט געוואָרן פאר דער ניי־אויפגעבויטער שול (34).

די דאָזיקע שול האָט אויך געדינט אלס אָפּיציעל רעפּרעזענטאנט־אָרט פון דער קהילה. דאָ זיינען אויפגענומען געוואָרן הויכגעשטעלטע גאסט — יידן ווי נישט־יידן. דאָ זיינען פאָרגעקומען די אָפּיציעלע קהילה־פייערונגען, פייערונגען פון נאציאָנאלע געדענקטעג א. ד. גל.

די שטאָטישע שול איז פארניכטעט געוואָרן דורך די דייטשע רוצחים בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה, אין דער נאכט פון קריסטוסעם

געבורט, דעם 25סטן דעצעמבער, 1939. די דייטשן האָבן די שול אונ־טערגעצונדן, בעת אינעווייניק זיינען געלעגן פליטים פון אנדערע שטעט, וואָס האָבן נישט געהאט וואו צו וואוינען. אויף צו מאָרגנס האָט די דייטשע מאכט געפאָדערט — יידן זאָלן אונטערשרייבן, אז זיי אליין האָבן אונטערגעצונדן די שול (35).

אויך דאָס שטאָטישע בית־המדרש, וואָס האָט זיך געפונען נעבן דער שול איז אנטשטאנען אין אָנהויב פון ניינצנטן י. ה. דאָס זעלבע די חברה משניות, וואָס איז געווען א טייל פון בנין.

אחוין די אלגעמיינע בתי־תפילות זיינען אין שעדלעץ אויך געווען פון אלטע צייטן „בעלי־מלאכהשע שולעכלעך" ווי: דאָס „שניידער־שולכל" און דאָס קצבישע בית־מדרש. בעלי־מלאכהשע בתי־תפילות האָבן זיך געשאפן אויפן באָדן פון פאך־אינטערעסן ווי א קעגנגעוויכט צו די אָרגאניזירטע פוילישע צעכן, וואָס האָבן דעמאָלט עקזיסטירט אין פוילן.

יעדער פון די דערמאָנטע בתי־תפילות האָט געהאט זיין פנקס, וועלכער האָט געדינט, קודם־כל אלס רעגולאמין און א ספר־זכרון צו פארשרייבן געשעענישן, וואָס זיינען זיך פארלאָפן אין משך פון דער עקסיסטענץ פון דער חברה. אזוי ווייסן מיר, אז אין פנקס פון דער חברה משניות איז געווען א תקנה: דער פנקס דארף זיך געפינען אין די הענט פון „בורר", וועלכער ווערט על פי גורל געווײלט דורך א קלפי יעדן ערב שבועות. דער „בורר" איז אזוי ארום געווײלט געוואָרן דורך געהיימע וואלן און ער האָט זיך צוגעקליבן א סעקרעטאר, וועמענס אויפגאבע ס'איז געווען, אויב איינער פון די חברים פון דער חברה משניות איז געשטאָרבן, פונאנדערצושיקן מעלדונגען צו אלע חברים, וואָס זיינען פארשריבן אין פנקס, און אָנווייזן זיי, אז זיי זיינען מחויב צו לערנען א געוויסן פרק משניות — „לעלית נשמתו".

אין 1878 איז צוגעטרעטן אויפצושטעלן פריוואט א בית־המדרש, דער שעדלעצער גביר און מעצענאט, ר' ישראל בן יחיאל גרינבערג, וועלכער האָט מיט פינף און צוואנציק יאָר שפעטער אויך אויפגעבויט א תלמוד־תורה. דאָס בית־המדרש איז באקאנט געווען אין שטאָט מיטן נאָמען „ישראל יחיאלס בית־המדרש". ישראל גרינבערג האָט אָפגע־קויפט א פלאץ אויף עק דלוגע (שפעטער: 1טער מאי־גאס) און פוסטע גאס. דער צארישער גובערנאטאָר איז געווען קעגן אויפשטעלן די גע־בייד און נאָך דערצו אין פראָנט צו דער גאס, די גובערניע־פארוואל־טונג האָט דעם פלאץ נישט באשטעטיקט. ר' ישראל גרינבערג האָט, באין ברירה, געמוזט מאכן אין פראָנט א טיר, כלומרשט, פאר א רעס־טאָראן. שפעטער איז די טיר איבערגעארבעט געוואָרן פאר א פענצטער. די דערלויבעניש פארן בית־המדרש איז סוף סוף געגעבן געוואָרן. דאָס

בית־המדרש האָט אָפּגעקאָסט 6.000 צארישע רובל. און איז געפּענט געוואָרן אין יאָר 1879. באוואויגן צו זיין שריט אויפצושטעלן א בית־המדרש האָט אים דאָס, וואָס ער, גרינבערג, איז געווען א שארפער מתנגד; ווי א גרויסער גביר האָט אים נישט געפּאסט דאוונען אין שטאָטיש בית־המדרש, און ער האָט נישט געוואָלט דאוונען אין איינער פון די פיל חסידים־שטיבלעך, וואָס האָבן דעמאָלט עקסיסטירט אין שעדלעץ, — האָט ער אויפגעשטעלט פאר זיין אייגן געלט א מתנגדישן בית־תפילה 36).

קאמף צווישן חסידים און מתנגדים

זייט 1750 און אין משך פון הונדערט און פופציק יאָר האָט זיך אין שעדלעץ אָפּגעשפּילט א קאמף צווישן חסידים און מתנגדים. מיר ווייסן וועגן עטלעכע קנאים פון ביידע לאגערן, וועלכע האָבן מיט זיך פאָרגעשטעלט זייער אינטערעסאנטע טיפּן. דער מתנגד ר' מאיר ניסן, דער שטאמפאָטער פון דער פארצווייגטער משפּחה נוסבוים (געשטאָרבן אין 1810), איז געווען א גרויסער למדן און גלייכצייטיק א געבילדעטער מענטש. ער האָט איבערגעזעצט אויף פויליש דאָס ספר „בחינת־עולם". אין זיינער צייט האָט ער געפירט א פאָלעמיק מיט דעם פשיסכער רבין ר' שמחה בונם. ס'איז אויך באקאנט, אז אין דער זעלבער צייט האָט ער געפירט וויכוחים מיט אן אנדער קעגנער זיינעם — ר' קלמן חסיד. שוין דער נאָמען „חסיד" — רעדט פאר זיך. ר' קלמן איז געווען א למדן, א פרומער ייד און א גרויסער עניו 37).

קענטיק, אז ר' שמחה בונם פון פשיסכע האָט געהאט אין שעדלעץ הייסע אָנהענגער. אזוי ווייסן מיר וועגן ר' זישע שעדלעצער, וועלכער איז אויסגעקליבן געוואָרן אויף א געהיימער אסיפה פון חסידים צו פאָרן אויף א התוונה פון אן אייניקל פון אפטער רבין ר' יהושע העשיל, וואָס איז פאָרגעקומען אין אסטילע. דאָס שליחות איז געווען אין שייכות מיט קלאנגען, וואָס האָבן זיך געהאט פארשפּרייט, אז דער אפטער רבי וויל אריינלייגן אין חרם דעם רבין ר' שמחה בונם דערפאר וואָס א טייל רביים, מיט ר' יעקב שמעון דייטש פון ווישניצא בראש (ער האָט שפּעטער געוואוינט אין זשעלעכאָוו), האָבן אויסגעפונען, אז די פשיסכער שיטה אין חסידות איז אין סתירה צום יידישן דת. די דאָזיקע אסיפה האָט באשלאָסן צו שיקן פינף תלמידים פון פשיסכע, וועלכע זאָלן פעאיק זיין צו פירן א וויכוח מיט די קעגנער. די דעלעגירטע זיינען געווייזלט געוואָרן לויט פאָלגנדיקן צוזאמענשטעל: א חכם, א תלמיד־חכם, א חסיד, אן עושר און א בעל־לשון; ר' זישע שעדלעצער איז אויסגעווייזלט געוואָרן אלס דער חכם; די איבעריקע פיר דעלעגירטע זיינען געווען —

ר׳ פייוועלע גריצער, אן אלטער חסיד, וואָס פלעגט פאָרן צום „חוזה“ פון לובלין; אלס עושר — ר׳ יששכר הורוויץ — אן איידעם פון דער דעמאָלט באקאנטער וואַרשעווער רייכער פרוי טעמערל; אלס בעל־לשון — ר׳ אליעזר בער פון גראָכאָוויץ און אלס תלמיד־חכם איז דער־וויילט געווארן דער שוין דעמאָלט באקאנטער וואַרשעווער עלוי און שפּעטער גערער רבי — ר׳ איטשע מאיר 38). שוין דאָס אויסווייליק ר׳ זישע שעדלעצער אין אזא קרייז מענטשן, און דאָס פארטרויען אים אזא געוואגטע מיסיע, באווייזט, אז ער איז געווען א געוג בארופענער מענטש אין דער חסידישער וועלט אין 19טן יאָרהונדערט.

אין 19טן י׳. ה. האָבן די מתנגדים געהאט די אויבערמאכט אין דער אָנפירונג פון דער שעדלעצער קהילה. די רבנים זיינען דעמאָלט געווען פון מתנגדישן לאגער. אחוץ דעם רבין, איז אויך געווען דעמאָלט דער שטאָט־מגיד אן איינפלוסרייכע פערזאָן אין יידישן שעדלעץ. דער מגיד פלעגט לערנען מיטן עולם א שיעור און אפט ארויסטרעטן אויפן בעלע־מער מיט א דרשה. נאָכן מגיד איז געגאנגען דער שטאָט־חזן, וועמענס השפּעה אויפן עולם איז געווען אפהענגיק פון זיינע חזנישע פעאיקייטן. איז דער חזן געווען א גוטער בעל־תפילה, מיט א זיסער שטים, איז זיין איינפלוס געווען גאָר גרויס. מ׳קען זיך פאָרשטעלן, אז דאָס צו־קלויבן א חזן איז געווען א וויכטיקע געשעעניש פארן קהל. אפטמאָל איז עס געווען פארבונדן מיט מחלוקת און אומצופרידנקייט פון דעם אָדער יענעם צד. איין צד האָט געפאָדערט פון חזן ער זאָל זיין א ירא שמים און א למדן, א צווייטער צד איז גרייט געווען פון דעם זיך אפּ־צוזאָגן, בתנאי דער חזן זאָל זיין א גוטער בעל נוסח און באזיצן א זיסע שטים. אין פארלויף פון צענדליקער יאָרן זיינען די חזנים אין שעדלעץ געווען אן אָביעקט פון מחלוקתן.

גראָד האָט זיך געשאפן א לאגע, אז פון יאָר תרי״ט (1818) און ווייטער זיינען געווען אין שעדלעץ חזנים, לויטער מתנגדים, קעמפער קעגן חסידות. אזעלכער איז געווען ר׳ שמואל דוד סעמיאָטיטשער (נפטר געווארן אין יאָר תרכ״א — 1861). ענלעך צו אים איז געווען זיין נאָכפאָלגער, ר׳ ראובן קאנטאָר, דער חזן ר׳ יעקב זלמן רובינשטיין פון סלוצק איז אויך געווען א מתנגד. וועו ער איז געבליבן אָן אן „עמוד“ —ווי עס פלעגט זיך אויסדריקן דאָס פאָלק — צוליב דעם וואָס די שטאָט־מישע שול איז פארברענט געווארן אין יאָר 1874. האָט ער פארלאָזן שעדלעץ און איז אוועק קיין ליטע, וויל ער האָט נישט פארטראָגן פּוילן, צוליב איר חסידות. דאָרט איז ער געזעסן א יאָר צייט, ביז די שול איז פארריכט געווארן. צוריקקומענדיק האָט ער מיט זיך מיטגע־בראכט דעם ליטווישן מתנגדישן גייסט, צוליב וואָס ס׳איז אין שטאָט

וויידער אויסגעבראַכן א גרויסע מחלוקה. ר׳ יעקב זלמן, נישט האַבנדיק קיין קרעפטן צו קעמפן, האַט פֿארלאָזט שעדלעץ.

אויך די מגידים זיינען געווען אין פֿארלויף פֿון צענדליקער יאָרן לויטערע מתנגדים. אזוי ווי אין 19טן יאָרהונדערט האַט אויך דאָס חסידות געהאַט אריינגעדרונגען קיין שעדלעץ, איז אויך ארום מגידות געקומען צו שטארקע קאַנפֿליקטן צווישן ביידע לאגערן.

א פֿארביסענער מתנגד איז געווען דער מגיד ר׳ מאַנים. זיין גע־האלט איז געווען עטלעכע צענדליק גראַשן א וואָך בסך־הכל, וואָס, אפילו אין יענע צייטן האַט אים געמטייעט צו לעבן בלויז א טאָג צוויי אין דער וואָך, די איבעריקע טעג פלעגט ער טאקע פאסטן. ער האַט געשריבן א ספר חידושים אויף תורה. ער זאָל האָבן נפטר געווארן אין יאָר 1835. 39).

נאָך אים איז אַנגעקומען אלס מגיד ר׳ ישראל, וועלכער איז בא־קאַנט געווען מיטן נאָמען ר׳ ישראלקעלע מגיד. ער איז געווען שטארק פֿארהאסט ביי די חסידים. די חסידים זיינען אים אויף אזוי ווייט דער־גאַנגען די יאָרן, אז הושענא רבא ביינאכט פון יאָר תרי״א (1851) איז ער אנטלאָפן פון שטאָט.

אין דער זעלבער צייט איז ארויף אויפן בסא־הרבנות אין שעדלעץ א מתנגדישער רב, ר׳ צבי הערש ווייניגאַרטן, וועלכער איז שטארק גע־רודפט געווארן דורך די חסידים. ר׳ צבי הערש איז נפטר געווארן אין יאָר 1818. ער האַט מחבר געווען פיל ספרים, וועלכע זיינען פארניכטעט געווארן בעת א שרפה, מיטן אויסנאם פון „מר״ם צבי״, וואָס איז נאָך זיין פּטירה ארוים אין זשיטאָמיר, אין יאָר תר״ס.

זיינע זין און אייניקלעך זיינען געווען גרויסע רבנים: ר׳ מרדכי מענקעס, דער מחבר פון ספר „מאמר מרדכי״, אויף פּסחים, ביצה, מגי־לה, בבא קמא, בבא מציעא, שבועות, חולין, פּרקי־אָבות, כללי תפיסה וכללי מיגו (זשיטאָמיר תר״ס) — איז געווען אן אור־אייניקל פון אָט־דעם ר׳ צבי הערש. א זון פון ר׳ מרדכין — ר׳ דובער — האַט זיך גע־יחסנט מיט זיין עלטער־עלטער־זיידן. אין ספר שאלות ותשובות: „ענף אָבות״, אויף די פיר טיילן „שולחן־ערוך״ (זשיטאָמיר תר״ס), שרייבט ער דאָרט וועגן זיין יחוס: ...„ממני בער ולא אדע בן הרב הצדיק מו״ה מרדכי זללה״ה המחבר ספר „מאיר מרדכי״, על ש״ס ופוסקים נין ונכד להגאון האמתי מופת דורו מוה״ר צבי הערש זללה״ה,אב״ד ות׳ דק״ק שעדלעץ בפולין״ 41).

די שטרייטן האָבן אַנגעהאלטן, ווי שוין דערמאָנט, ביי הונדערט און פופציק יאָר. צוליב דעם אָבער, וואָס אנדערע ווינטן האָבן אַנגעהויבן ווייען אויף דער יידישער גאס — די אייפקומענדיקע השכלה־באוועגונג — האָבן זיך בישלעכווייז פארלאָשן די צעפלאקערטע פייערן צווישן די

חסידים און מתנגדים. ביידע קעמפנדיקע לאגערן האָבן זיך ארומגעזעזן, אז נישט קיין אנדערע ווי די השכלה איז פאר זיי שעדלעך.

א געוויסע פאַרשטעלונג וועגן די קאמפן צווישן די חסידים און מתנגדים באקומען מיר אויך פון דער שילדערונג פון באוואוסטן דיכטער הייניך היינע, וועלכער האָט באזוכט פוילן, אין 1822. קיין שעדלעץ איז ער געקומען נאָכן באזוך אין מעזריטש. זעט אויס, אז ביי זיין באזוך האָט ער אין קיין אנדערע שטעט, אחוץ די צוויי, זיך נישט פאר־האלטן. שעדלעץ רופט ער נישט אַן ביים נאָמען, נאָר ער רעדט וועגן איר אלס שטאָט הינטער מעזריטש. מיר וויסן, אז דער דיכטער איז געקומען פון ווארשע, דעמאָלט האָט נאָך נישט עקסיסטירט קיין טע־ראספּאָלער באן, האָט ער געמוזט דורכפאָרן שעדלעץ. אזוי, אז עס איז קיין ספק נישט, אז די שטאָט וועגן וועלכער ער רעדט איז שעדלעץ.

הייניך היינע איז נישט שטארק באגייסטערט פון דעם אויסער־לעכן אויסזען פון יידן אין שעדלעץ, מיט זייערע שמוציקע היטלען, בערד און זייער „זשארגאָן". דערפאר רעדט ער מיט אַנערקענונג וועגן גייסטיקן לעבן פון די פוילישע יידן. שילדערנדיק די יידן פון שעדלעץ — שילדערט היינע דעם פוילישן ייד בכלל. אויף דער דאָזיקער אינטע־רעסאנטער כאראקטעריסטיק פון הייניך היינע וועגן שעדלעצער יידן בכלל און פוילישע בפרט, האָט דער היסטאָריקער גרעץ זיך לענגער אָפּגעשטעלט אוף אונטערגעשטראָכן די גייסטיקע פיזיאָנאָמיע פון די פוילישע יידן, ריכטיקער געזאָגט, פון די מתנגדים.

זינט די יאָרן 1858 — 1867 האָט פארנומען דאָס שעדלעצער כסא הרבנות נאָך א מתנגדישער רב, הרב ישראל מייזלס, א זון פון באריטמטן וואַרשעווער רב און פוילישן פאטריאָט — הרב דובעריש מייזלס. זייע־דיק אין שעדלעץ האָט זיך הרב מייזלס פאראינטערעסירט און ארוים־געגעבן א ווכטיק שאלות־ותשובות־ספר — „תפארת צבי". נאָכן פּא־טערס פטירה, אין יאָר תר"ל (1870), האָט ער ארויסגעגעבן דאָס „ספר המצוות" פון רמב"ם מיטן פירוש פון זיין פאָטער „באורי הרד"ם" (רד"ם זיינען ראשי תיבות: ר' דב בעריש מייזלס). נאָכן פארלאָזן שעדלעץ איז הרב ישראל מייזלס אוועק קיין ווארשע און צוליב זיין פאָטערס ענינים, איז ער אויך פון ווארשע אוועק קיין קראָקע און דאָרטן אויפגענומען געוואָרן אלס דיין 42).

ר' ישראל מייזלס איז נפטר געוואָרן אין יאָר תרל"ו (1876). אין קראָקע איז אוועקגעשטעלט געוואָרן א גרויס בית־המדרש אויף זיין נאָמען, און אויפן קבר איז אויפגעשטעלט געוואָרן א מצבה, אין וועל־כער ס'איז אויסגעקריצט געוואָרן דער וויטערדיקער טעקסט פון דער רעכטער זייט פון דער מצבה. דער טעקסט בילדעט אן אקראָסטיכאָן פון

די אותיות ישראל מייזלס. פון דער לינקער זייט ענדיקט זיך יעדער פערז מיטן וואָרט ישראל — דער פֿריוואט־נאָמען פון רב.
די מצבה לייענט זיך אזוי:

ציון לנפש אָבינו אדמו"ר הרב הגאון האמיתי הצדיק המפורסם
בוצינא קדישא חסידא ופרישה מ' ישראל אבד"ק שעדלי"ץ,
בהרב הגאון המפורסם בכל קצוי ארץ מ' דובעריש מייזעלס זצלה"ה

יללה השמיעו בכל גבול ישראל,
שאו מספד אחינו בית ישראל,
הב ושליט נפל היום בישראל
אהה! בעוד יומם נכבה נר ישראל
לאנחות עזבנו רועה אבן ישראל
במעשיו נודעו בכל תפוצות ישראל
יומם ולילה עסק בתורה חק ישראל
ישב על מדין ושפט את ישראל
זרחה שם שמשו להאיר לבני ישראל
לאל שבק רוחו וגלה כבוד ישראל
סתר עליון ישכון בכל קודש ישראל

י"נ (יציאת נשמתו — י. כ.) הטהורה ביום ד' מרחשוון שנת קול נהי לישראל ואבל כבד לישראל לפ"ק 43).

אויך דער שפּעטערדיקער רב, ר' ברוך ליפשיץ, מחבר פון ספר „ברית יעקב", איז אויך געווען א מתנגד. וועגן אים דערציילט אלטער דראַיאנאָוו אין זיין גרויסער וויצן־זאמלונג, אז א מאָל איז געקומען קיין שעדלעץ א באוואוסטער רבי; ווי דער שטייגער, האָבן אים חסידים אָנ־געהויבן טראָגן פּדיונות, בעטן ביי אים ברכות אוּן פרעגן זיך עצות. אויף צו מאָרגנס איז ר' ברוך מרדכי אוועק צום רבין. דער רבי, דער־זעענדיק ביי זיך אזא חשובן גאסט, האָט ער זיך געוועגדט צום רב אוּן געפרעגט:

— צו וואָס האָט איר זיך געדארפט מטריח זיין אוּן קומען צו מיר?

ענטפערט אים ר' ברוך מרדכי:

— כ'האָב געוואָלט זען מיט מיינע אייגענע אויגן, ווי קען עס א ייד א ירא־שמים נעמען אומזיסט געלט 44).

די השכלה־באוועגונג

ליידער, צוליבן דוחק אין מקורות־מאטעריאל, האָבן מיר נישט קיין פרטים וועגן דעם אָפּקלאנג, וואָס די השכלה־באוועגונג האָט געפונען אין שעדלעץ. פון דער בראָשור פון אן אומבאקאנטן מחבר, וואָס וועלט

צוגעשריבן צו א געווּיסן ראדאָמינסקי 45), דערווייסן מיר זיך, אז אין שעדלעץ האָבן שוין אין יאָר 1819 געלעבט אין דער אָרטיקער עלטסטאָרער שול 26 יידישע שילער, פון צווישן זיי האָבן זיך עטלעכע אויסגעצייכנט אוּן באקומען נאגראדעס. פון אן אנדערער קוועלע 46) ווערן מיר געוואויר ווען א גרופּע שילערינס, וואָס האָט געענדיקט א מלוכהשע, עלעמענטארע שול, צווישן זיי פיגורירט איינע מיטן נאָמען הינדע גרינבערג, וועלכע האָט אויך באקומען אן אויסצייכענונג פאר גוט לערנען.

פון די אויבנדערמאָנטע פאקטן איז צו זען, אז אין שעדלעץ האָבן זיך געפונען יידישע עלטערן, וועלכע האָבן געשיקט זייערע קינדער לערנען אין א שול צוזאמען מיט קריסטלעכע קינדער. אויב מיר וועלן נעמען אין אכט די פארהעלטנישמעסיק שטרענג־קאָנסערוואטיווע באדינגונגען, וואָס האָבן געהערשט אין דער יידישער משפּחה אין א פּוילישער פּראָווינצשטאָט ווי שעדלעץ, מוזן מיר קומען צום אויספּיר, אז אין שעדלעץ האָבן געלעבט אין יענער צייט משכילים, וואָס זיינען געווען פּראָגרעסיוו טערעסירט אין דער אויסבילדונג פון זייערע קינדער.

מער פּרטים וועגן משכילים אוּן השכלה אין שעדלעץ זיינען פּאראן פון די שפּעטערדיקע יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט, וועגן וואָס אונז וועט נאָך אויסקומען צו רעדן.

די אנטוויקלונג פון יידישן שפּיטאָל־וועזן

א יידישער שפּיטאָל אויף זייער א נידעריקן ניוואָ, אָבער דאָך א שפּיטאָל, האָט שוין עקזיסטירט אין שעדלעץ אין די פּריערדיקע יאָרן אוּן נאָך אפשר פּאָרן 19טן י. ה. עס האָט זיך געפונען אין דער געגנט, ווּאו ס׳איז שפּעטער, אין 1890 אויפגעבויט געוואָרן דאָס יידישע שפּיטאָל — צווישן צווייטן בית־עלמין אוּן דער פּיענקנע־גאס פון איין זייט, אוּן שטאָטישן מארק אוּן גאָרטן, וואָס האָט זיך געגרענעצט מיט די אזויגערופענע „געסלעך", פון דער צווייטער זייט. אין א בריוו פון 17טן (29סטן) אויגוסט 1844, האָט דער אויפזיכטסראָט פון שעדלעצער קרייז זיך געוואָנדעט צום „דאָזאָר", מיט דער וויטער געבראכטער בריוו וואָס איז געשיקט געוואָרן צום פּרנס־חודש.

ביי דער דעמאָלט עקסיסטירנדיקער אָרדענונג איז די יידישע גמינע באשטאנען פון א פּאראוואלטונג פון עטלעכע פּערזאָנען, נכבדים פון דער שטאָט. יעדער פון דער פּאראוואלטונג האָט אמטירט לויט דער ריי, א חודש צייט. אין פּאָרלויף פון דאָזיקן חודש האָט ער געהייסן „פּרנס־חודש". דער בריוואויסטוויש פון דער יידישער גמינע האָט זיך אלזאָ געפּירט צווישן דעם „פּרנס־חודש", אָדער „דאָזאָר" אוּן דער מאכט. די

אויפזיכטמאכט האָט געפירט איר קאָרעספּאָנדענץ מיטן „דאָזאָר", דורך דער פּארמיטלונג פון שעדלעצער מאגיסטראט. אין בריוו 47) איז געזאָגט געוואָרן:

„היות דער ראט האָט זיך שוין צוזאמענגעשטעלט און היות דער אוקאז פון 2/3 1842, גיט אים איבער די אויפזיכט איבער די אָרעמע־לייט פון יידישן גלויבן, לכן זאָל דער דאָזאָר צושטעלן אן אויסצוג פון אלע פאָנדן פארן יידישן שפּיטאָל".

דער ענטפער פון דאָזאָר אויף דער וועגדונג וואָס איז געשריבן געוואָרן אין אָקטאָבער 1844, איז ווייט נישט געווען קיין בכבודיקער; אין דעם ענטפער זאָגט זיך:

„דערפילדיק די דערמאָנטע פאָדערונג בנוגע די פאָנדן, דערקלער איך: די יידישע גמינע אין שעדלעץ האָט שוין פון לאנג בדעה אויפצוסטעלן א שפּיטאָל פאר יידן. די נויטיקע אייניריכטונגען צו דעם האָט זי שוין ווי אויך א זייער פאסנד אָרט אוך געפונדע פאָנדן. דאָס אָרט איז פאראן, נאָר די פאָנדן זיינען, א דאנק דעם געווען דאָזאָר, צעטרענצלט געוואָרן און זיינען נישט גענוג. די פריערדיקע דאָזאָרעס האָבן זיך נישט באמיט צו בויען דאָס שפּיטאָל, נאָר האָבן נאָך, דעם פון לאנג־עקזיסטירענדן ענגן שפּיטאָל, אזוי אָפּגעלאָזט, אז עס איז איצט טויגבאר נאָר צום פונאנדערגעמען".

די קאָפּיע פון דעם דאָקומענט איז נישט אונטערגעשריבן, און עס איז איצט אוממעגלעך צו דערגיין, ווער ס'זיינען דעמאָלט געווען די דאָזאָרעס, וואָס האָבן געשריבן דעם בריוו.

אין דער קאָרעספּאָנדענץ האָבן זיך אויך געפונען פּרטים וועגן אייניגע א געווייסן לייבטשע ליכטענבערג, וועמען עס איז דערלויבט געוואָרן פאר זיין פּריוואטן נוצן, פונאנדערצונעמען דעם בנין אין וועלכן עס האָט זיך געפונען דאָס יידישע שפּיטאָל (הקדש) אָן וועלכער ס'איז באלוינונג פאר דער גמינע.

דאָס אוועקגעבן אָן באלוינונג דעם בנין מיט דעם „אומריינעם" פּלאץ — ווי ס'איז געמאָלדן געוואָרן — האָט נישט נושא חן געווען ביי דער מאכט. אין אן אנדערן בריוו פון דאָזאָר צו דער מאכט, וואָס איז געשריבן געוואָרן דעם 13טן יולי 1846, שרייבט שוין דער דאָזאָר א ראפּאָרט צום מאגיסטראט, אין וועלכן עם רעדט זיך וועגן א ליציטאציע צו פארדינגען דעם גאָרטן ביים שפּיטאָל. די באדינגונגען אוף וועלכע דער גאָרטן קאָן פארדונגען ווערן (וועגן וועלכן ס'האָט זיך ביז איצט גערעדט ווי וועגן אן אומריינעם פּלאץ) זיינען אזעלכע:

„ס'ווערט פארדונגען פאר 1 רובל מיט 50 קאָפּיקעס יערלעך. דער ליציטאנט דארף אריינטראָגן די העלפט פון דער סומע, 75 קאָפּ. אלס

קויציע. פון דער קויציע קען זיך דער רעפלעקטאנט קיין פראָצענט נישט מאָנען, דער צינז דארף געצאָלט ווערן אין האלב־יערלעכע ראטעס. פרייען אריינטריט און אריינפאָר דורך דעם פלאץ צום שפיטאָל און בית־עולם. אויב אין משך פון דער צייט וועט אויסקומען אויפצושטעלן א נייעם שפיטאָל, ווערט דער קאָנטראקט בטל".

אונטער די דאָזיקע באדינגונגען איז אונטערגעשריבן — „צווזא־מענגעשטעלט: ש. ווישניא", דער דעמאָלטיקער סעקרעטאר פון דער קהילה.

ווי ס'איז צו זען פון דעם בריוווועקסל, האָט שוין פון פריער עק־סיסטירט א מין שפיטאָל, ס'זיינען אויך געקליבן געווארן מיטלען אויף צו בויען א בעסערן, און אין דער ליציטאציע איז אפילו געווען א רמז וועגן אויפשטעלן אויף דעם פלאץ א שפיטאָל. דאָס אלטע אזויגערופענע שפיטאָל איז פאקטיש חרוב געווארן, זיין באדייטונג אלס אזעלכעם איז שפעטער אויך אָפיציעל געענדערט געווארן. דעם 30סטן דעצעמבער 1868 האָט דער שעדלעצער מאגיסטראט געמאָלדן דעם דאָזיקן, אז דאָס הויז ביים בית־עולם איז געבליבן אין ארענדע ביי יודל ליכטענבערג פאר 10 רובל 90 קאָפיקעס. דאָ רעדט זיך שוין וועגן א הויז און נישט וועגן שפיטאָל.

די געשיכטע פון שפעטערדיקן און נייעם יידישן שפיטאָל האָט זיך אָנגעהויבן אין יאָר 1869. אין שייכות מיט דער פארארדענונג פון דער רוסישער מאכט, וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען: „געזעץ ווי נוהג צו זיין זיך מיט דער הלבשה און ספעציפישע באזונדערקייטן פון די יידן און זייערע פרויען", דאטירט פון 19טן יולי 1851, פארעפנטלעכט ערשט דעם 3טן מערץ 1871, האָט דער פאָליצמייסטער מאדראָך, צוגעשיקט דעם דאָזיקן א קאָפּיע פון דערמאָנטן געזעץ צו פארעפנטלעכן דריי מאָל אין שול. לויט דער אויפפאָדערונג פון דער גובערניע־פארוואלטונג, שלאָגט ער פאָר דעם דאָזיקן צו באָאיינפלוסן די יידן, אז זיי זאָלן זיך אָפּשערן די פאות און די האָר צו גלייך מיט דער קריסטלעכער באפעל־קערונג, די ווייבער זאָלן אויסטאָן די שייטלען און קופקעם און ביז דעם 10טן מערץ 1871 פארזען זיך מיט טשעפקעם און ביז דעם 15טן מערץ פון זעלבן יאָר — פארטוישן די דעמאָלטיקע מלבושים אויף אזא קליי־דונג, וואָס איז באשטימט געווארן דורכן געזעץ. אין קעגנפאל וועלן זיי צוגעצויגן ווערן צו פאראנטוואָרטלעכקייט. דאָס געזעץ וועגן הלבשה האָט נישט געזאָלט אָנרירן רבנים.

אין שטאָט האָבן זיך אָבער געפונען אזעלכע יידן, וועלכע האָבן פאר קיין פאל נישט געוואָלט זיך שיידן מיט זייערע טראדיציאָנעלע קליידער. דערפאר זיינען זיי באשטראָפט געווארן פון דער מאכט מיט א

געלטאַפּצאָל. דאָס געלט פון די שטראָפן האָט די רעגירונג לאָקירט אין דער וואַרשעווער באנק־פּאָלסקי. אין 1869 האָט זיך געהאט אַנגעזאמלט א סכום פון 11.551 רובל. די יידישע גמינע מיטן דאָזאָר ישראל בער לי־ווראנט האָבן אַנגענומען שריט, אז דאָס אַנגעזאמלטע געלט פון די שטראָפן זאָל אָפּגעגעבן ווערן דער קהילה, מיטן צווענק אויפצושטעלן א שפּיטאָל. די באמיאונגען האָבן געדויערט העכער צוואנציק יאָר צייט ביז די בקשה איז דערפילט געוואָרן. פון דער קאָרעספּאָנדענץ, וואָס האָט זיך געפירט צווישן דער יידישער קהילה מיט די צענטראלע מאכט־אָרגאנען אין פּעטערבורג, דורך דער פּארמיטלונג פון שעדלעצער מא־גיסטראט, אנטפלעקט זיך אן אינטערעסאנט בילד, ווי אזוי דאָס יידישע קהל־לעבן האָט אויסגעזען אין דער צווייטער העלפט פון 19טן י. ה.

די יידישע קהילה האָט אין איר בריוו אנטוויקלט א בויפלאן פון בנין און אַנגעווייזן, אז זי האָט פאר דער שפּיטאָל־געביידע באשטימט א פּלאץ, וואָס געפינט זיך נעבן שטאָטישן מארק אויפן עק פּיענקנע. דער־וויל איז פאָרגעלייגט געוואָרן אויפצובויען א הויז פאר צוועלף בעטן, מיט דער מעגלעכקייט צו פארבריטערן דאָס שפּיטאָל ביז פופצן בעטן.

די גובערניע־פארוואלטונג האָט אויף דעם בריוו פון דער קהילה געענטפערט פאָלגענדעם: דער ארכיטעקט פון דער גובערניע־פארוואל־טונג מאדזשעווסקי האָט אויסגערעכנט, אז דער פּראָיעקטירטער שפּי־טאָל דארף, לפּחות, האָבן צוואנציק צימערן און הילפס־געביידעם, ווי: א קיך, וואשצימערן, שטאלן א. א. וו. בלויז דער הויפּט־בנין דארף קאָסטן 14.000 רובל, די געהילפס־געביידעם — 2.500 רובל. אינסטאלא־ציע, וועש, מעבל, כלים און אינסטרומענטן — 1.200 רובל, בסך־הכל 17.700 רובל. די גובערניע האָט אויך איינגעפונען, אז דער פּאָרגעשלאָ־גענער פּלאץ איז צו קליין און איז נישט פּאסיק פאר אזא ארט אינסטי־טוציע, וויל ער געפינט זיך אין צענטער שטאָט און ביים מארק. דער גמינע איז פאָרגעלייגט געוואָרן, זי זאָל קויפן א צווייטן פּלאץ.

פיר יאָר צייט זיינען אָפּגעפלאָסן ביז די יידישע גמינע האָט זיך אויף ס'ניי געוועלט וועגן ענין שפּיטאָל. דאָס איז געווען דעם 23סטן אויגוסט 1877. די דאָזאָרעם ח. ציבולע און ש. גרינבערג האָבן געבעטן דעם מאגיסטראט צו באנייען די באמיאונגען וועגן א יידישן שפּיטאָל און געמאכט די זעלבע פאָרשלאגן ווי פריער, אָבער די תשובה, וואָס איז דערהאלטן געוואָרן פון פּעטערבורג איז געווען נישט וויניקער נע־גאטיוו ווי די פריערדיקע.

אין א בריוו פון 31סטן אויגוסט, ווערט געזאגט, אז דער פּראָיעקט איז שוין באהאנדלט געוואָרן אין די פריערדיקע יאָרן און די רעגירונגס־אָרגאנען האָבן דעם דאָזאָר געבעטן געניע אָנווייזונגען וואָס ס'פאָדערט זיך בכדי צו פארווירקלעכן דעם פּראָיעקט און נישט געקוקט דערויף

חזרט איבער דער דאָזאָר נאָך א מאָל דאָם זעלבע. דערביי ווערט אין בריוו געגעבן א גאָב דעם גמינע־שרייבער שלמה ווישניע, פארוואָם ער האָט דערלאָזט, אז די גמינע זאָל זיך ווענדן נאָך א מאָל ווענן אָט דעם ענין און ער באקומט דערפאר א שטרענגן פאָרוואורף. די דאָזאָרעם זיינען גלייכצייטיק אויפגעפאָדערט געוואָרן פאָרצולייגן ווי אמשנעלסטן אן אנדערן קאנדידאט אויפן אָרט פון ביז־איצטיקן גמינע־סעקרעטאר.

דעם 18/7, 1873 און שפּעטער דעם 6/12, 1877 פאָדערט אויף דער מאגיסטראט אין נאָמען פון דער גובערניאלער פארוואלטונג, אז דער דאָזאָר זאָל צושטעלן די געפאָדערטע מיינונג פון דער יידישער געזעל־שאפט וועגן א שטענדיקן אָפּצאָל פארן שפיטאָל אונטער א „פערזענלע־כער פּראנטוואָרטלעכקייט פון די דאָזאָרעם און דעם קהל־שרייבער".

די ווייטערדיקע אנטוויקלונג פון דעם שפיטאָל־ענין איז געווען אזעלכע: דער מאגיסטראט האָט אין אָנהויב 1880 פּראָיעקטירט צו סקאסירן דעם פערדמארק פאר דער שול און איבערטראָגן אים אויף דער פּיענקנע־גאס (שפּעטערדיקער מארק), ווי אויך צונעמען דעם קהל־שן פּלאץ און מיט אים פארגרעסערן דעם פּראָיעקטירטן מארק. דער דאָזיקער פאָרשלאג האָט ארויסגערופן א שטאָרקע אומצופרידנקייט ביי דער יידישער באפעלקערונג, ווייל אין יענער תקופה האָט זיך דאָס גאנצע ווירטשאפטלעכע לעבן גרופּירט ארום מארק, א סך יידן האָבן דאָרט געהאט זייערע קראָמען און הייזער.

דעם 16/4, 1880 איז דער דאָזאָר ווייטער געבעטן געוואָרן מיט־צוטיילן, ווען ס'איז פארמאכט געוואָרן דער בית־עולם, דאָס איז נויטיק געווען צו ווייסן ביים באטראכטן דעם פּראָיעקט פון א שפיטאָל. די חאָ־פענונג צו קענען ענדלעך אויפבויען א יידישן שפיטאָל איז געוואָרן רעאל און די יידישע עסקנים זיינען דעריבער געוואָרן אקטיוועער. דער דאָזאָר האָט צוגעשטעלט דער מאכט, צוזאמען מיט דער וועגדונג צו בויען דעם שפיטאָל, א באשלום מיט 233 אונטערשריפטן מצד דער יידישער גמינע, וואָס אָנערקענט די נויטיקייט פון שפיטאָל און איז זיך מתחייב צו צאָלן יערלעך 1445 רובל. דער פּראָיעקט איז דאָס מאָל אי־בערגעשיקט געוואָרן קיין פּעטערבורג, צום אינערן־מיניסטער, צו בא־שטעטיקן.

ערשט אין פיר יאָר ארום, דעם 3/4, 1884, איז דער פּראָיעקט צו־ריקגעקומען מיט א צושריפט פון גענעראל־גובערנאטאָר, אז דער טעכ־נישער קאָמיטעט האָט געפונען אין פּלאן טעכנישע פעלערן און אזוי ווי די סומע פון 1445 רובל איז נאָר א טיילווייזע פון דער אלגעמיינער אויסהאלטונג און די פאָרשריפטן פאר וואוילטעטיקע אינסטיטוציעס פארלאנגען צו האָבן א סכום פאר דער גאנצער אויסהאלטונג, איז דער־מיט די סומע צו קליין. אונטערגעשריבן: — גורקא.

דער פראָיעקט מיטן גובערנאטאָרס צושריפט איז דעם 22סטן אפּריל 1884, איבערגעשיקט געוואָרן צום דאָזאָר דורכן מאגיסטראט, וועלכער מאכט דערביי נאָך א מאָל אויפמערקזאם, אז דער פּלאַץ פון דער גמינע איז נישט גינסטיק פאר א שפּיטאָל, ווייל ער איז אין צענטער שטאָט ביים פראָיעקטירטן מארק און שלאָגט פאָר פון זיין זייט: טוישן דעם פּלאַץ, וואָס ס׳איז נויטיק פארן מארק, אויף דער פּאָסעסיע פון א געווייסן בויאלסקי (אויפן דאָזיקן פּלאַץ איז שפּעטער אויפגעשטעלט געוואָרן דאָס מיליטערישע שפּיטאָל, און אין אומאָפּהענגיקן פּוילן איז דאָרט געווען די מיליטערישע וועריזונג־קאָמיסיע (פּ. ק. או.).

דעם 31סטן יאנואר 1885, האָבן ישראל בער און בנימין ליווראנט אונטערגעשריבן זיך, אז זיי זיינען זיך מתחייב אויפצושטעלן דאָס שפּיטאָל אויף דעם גמינעפּלאַץ פאר א סומע פון 125.104 רובל, אויף וואָס זיי גראָנטירן מיט זייערע הייזער און גאנצן פארמעגן.

די ענדערונג אין בויפּלאַן צוליב די אָנגעוויזענע טעכנישע פעלערן, ווי אויך די טעכנישע קאָסטן־אויסרעכענונג, האָבן אינגאנצן געענדערט דעם פריערדיקן פּראָיעקט. צוליב דעם האָט זיך ווידער פארשלעפּט די זאך אויף פיר יאָר און ערשט אין 1888 וועלן צוזאמענגעשטעלט און פאָרגעברייט די נויטיקע דאָקומענטן מיט דער בקשה וועגן דער ענדגילטיקער דערלויבעניש. די אלע דאָקומענטן אנטהאלטן:

א) די טעכנישע אויסבעסערונגען מיט א פּעסטשטעלונג, אז צוליב דוחק אין מיטלען זאָל מען דערווייל בויען נאָר איין בנין. (דער פריערדיקער פּלאַן האָט פאָראויסגעזען צוויי בנינים). דער נייער פּראָיעקט איז אויפגעשטעלט דורכן גובערניאלן אינזשעניער מאדרזשעווסקי, דעם 10/3, 1888.

ב) א באשטעטיקטער באשלום פארזען מיט 279 אונטערשריפטן פון עטאט־צאָלערס בראש מיט די דאָזאָרעס: א. קאמינסקי, י. מ. לובעלסקי, ב. כהנא און דעמאָלטיקער רב, הרב גראָהבארד, וועגן בויען דערווייל נאָר איין בנין אויף צען בעטלעך (פאָריקער פּלאַן האָט פּראָיעקטירט 50 בעטלעך), ווי אויך א התחייבות צו צאָלן יערלעך 2.147 רובל, 50 קאָפּיקעס אויף אויסצוהאלטן דאָס שפּיטאָל.

ג) אן אונטערשריפט פון דאָזאָר א. קאמינסקי, פון 1/7, 1888, אין נאָמען פון דער גאנצער יידישער באפעלקערונג, אז זי פארלאנגט נישט און וועט קיינמאָל אין דער צוקונפט אויך נישט פארלאנגען און נישט ארויסטרעטן צו דער מאכט מיט קיין בקשה, וועגן וועלכער ס׳איז סובסידיע, אָדער אונטערשטיצונג פארן שפּיטאָל. דאָס מאָל האָט שוין די באמיאונג געהאט דערפאָלג. דער פּלאַן איז גוט אויסגעארבעט געוואָרן. נאָך איין מאָל האָט דער מאגיסטראט געפּרואווט שטערן אויסצו־

בערל כהנא

פירן דעם פּלאן. דער מאַטיוו איז ווידער געווען דער זעלבער — דער פּלאַן איז צו קליין און נישט פּאסיק פּאר א שפּיטאָל. דעם 28/2, 1890 איז דער דאָזאָר אויפגעפּאָדערט געוואָרן צו רופן אויף צו מאָרגנס א פּארזאמלונג ביים רב, מיט דער באטיליקונג פון בעלי־בתים, צו בא־טראכטן די פראגע וועגן בייטן דעם פּלאַן, וואָס איז באשטימט פּארן שפּיטאָל. ווייל דאָס אָרט איז טעכניש און סאניטאריש נישט פּאסיק אויף א היילאנשטאלט און אין שייכות דערמיט וואָס ס׳טרעפט זיך צו קויפן אן אנדער בנין, א מער פּאסיקן.

פון פּראָטאָקאָל פון דער דאָזיקער באראטונג, דערוויסן מיר זיך, אז ס׳האָבן דאָרט אָנטיילגענומען 23 מעלי־בתים: יודל ארזשעל, מרדכי היינסדאָרף, סנדר באקסנבוים, משה גאָלדשטערן, נטע זילבערצוויג, ישראל־בער ליווראנט, פישל פרענקל, שמואל ברוקארזש, נטע רובינ־שטיין, יעקב סלושני, משה קעלמענזאָן, ישראל ריכטער, יוסף זאיאָנץ, גדליה שפּירא, אביגדור סאלניצא, בנימין ליווראנט, ח. ד. ליכטענפאכט, מאיר יונה ראָזענצוויג, יעקב גרינשפּאן, וואָלף אָפּענהיים, זלמן קאמיענע, קלמן ווישניע און קלמן יאבלאן. קיין באריכט פון דער באראטונג איז אין די אקטן נישט פארבליבן. זעט אוים, אז די באראטונג האָט אָפּגע־ווארפן דעם פּאָרשלאג פון מאגיסטראט, ווייל באלד אין קורצן איז מען צוגעטרעטן בויען.

זייער כאראקטעריסטיש איז די וועגדונג פון דער יידישער גמינע צום גובערנאטאָר, פון 18/12, 1890. אין דער וועגדונג בעט די גמינע: היות דאָס יידישע שפיטאָל האלט זיך ביים עפענען, זאָל מען דאָרט באשטימען אלס דאָקטער איינעם פון „יידישן גלויבן", וועלכער זאָל פארשטיין צו רעדן מיט די קראנקע יידיש. באגרינדנדיק די ריכטיקייט פון דעם דאָזיקן פארלאנג, האָט די קהילה פאָרגעשלאָגן דעם ד"ר ראָזענטאל, וועלכער איז געווען פאָפולער אין שטאָט מיט זיין פלייסיקייט, געווישנהאפטיקייט און מיט דעם וואָס ער האָט אָרעמע יידישע קראנקע געהיילט אומזיסט. די ביטע איז וואָס אן אמת דערפילט געווארן, אָבער כאראקטעריסטיש זיינען די ארגומענטן, וועלכע די יידן האָבן דעמאָלט באנוצט, כדי זיי זאָלן קענען אין יידישן שפיטאָל האָבן א דאָקטער, וואָס זאָל רעדן מיט די קראנקע אויף יידיש.

דאָס שפיטאָל איז פארטיק געווארן סוף יאָר 1890. דעם 5/9, 1891, וועגדעט זיך דער גובערנאטאָר, דורך דער פארמיטלונג פון מאגיסטראט, צום דאָזאָר — היות די דערעפענונג פון שפיטאָל דארף פאָרקומען אין קורצן, בעט דער גובערנאטאָר, אז מ'זאָל אים פאָרשטעלן פינף קאנדידאטן — בעלי־בתים, וואָס זיינען באקאנט מיט שפיטאָל־ענינים, כדי צו באשטימען איינעם פון זיי אלס קוראטאָר. דער מאגיסטראט האָט פאָרגעשלאָגן פאָלגנדיקע קאנדידאטן: מרדכי היינסדאָרף, איצל ארזשעל, ישראל־בער ליווראנט, נתן (גולייע) זילבערצווייג און אברהם קאמינסקי. דער דאָזאָר אָבער האָט פאָרגעלייגט אנדערע קאנדידאטן: מ. היינסדאָרף, בנימין ליווראנט, נ. זילבערצווייג, הערשקע צעלניק און איצל ארזשעל. דעם 4/10, 1891, גיט דער מאגיסטראט צו ווייסן, אז אלס קוראטאָר אויף דריי יאָר איז גאָר באשטימט געווארן אלטער סלושני. אזוי האָט אויסגעזען די אפיטרופסות איבער די יידישע ענינים: אָנגעפרעגט, אויסגעהערט זייער מיינונג און געטאָן ווי עס האָט זיך זיי פארגלוסט. דער צווייטער קוראטאָר, אברהם קאמינסקי, איז שוין באשטימט געווארן דורך דער קהילה זעלבסט. פון 1902 ביז 1926, האָט דעם אמט אלס קוראטאָר פארנומען י. נ. ווייגטרויב. כדי צו פארזיכערן די הכנסה פון שפיטאָל זיינען נאָך אין 1902, אויפן פלאץ פון שפיטאָל, אויפגעשטעלט געווארן 15 קראָמען.

אין יאָר 1892 איז אין שעדלעץ אויסגעבראָכן די כאָלערא־עפידעמיע. דאָס שפיטאָל איז פארוואנדלט געווארן אין אן עפידעמישן הייל־אנשטאלט. דעם 31/12, 1892 מעלדעט ד"ר ראָזענטאל, אז פון 1טן יאָנואר 1893 — הויבט אָן דער שפיטאָל צו פונקציאָנירן נאָרמאל.

„חברה ש״ס״ און „חברה ביקור חולים״

אין יאָר 1839 איז אין שעדלעץ געגרינדעט געוואָרן א חברה ש״ס. מיט צוועלף יאָר שפעטער, אין יאָר 1851, איז געשאפן געוואָרן דער פּנקס פון דער חברה. ווי ס׳גיט איבער י. נ. ווײַנטרויב 48), האָבן זיך אין פּנקס געפונען פערצן תקנות. די כאראקטעריסטישסטע פון זיי־נען פאָלגענדע:

סעיף א) יעדער חבר איז מחויב צו לערנען יעדן טאָג א בלאט גמרא אין בית־המדרש באלד אין דער פרי „כי גדול התלמוד שאין לך מדה טובה הימנו״;

סעיף ב) דעם דף גמרא זאָל מען נישט לערנען ביחידות נאָר בצי־בור, צוזאמען, כמאמר חז״ל: „מחבר אל חברים״*) און ביי איין טיש, אין מזרח זייט און צפון זייט פון אָרון הקודש;

סעיף ג) יעדער חברה־מאן איז מחויב צו צאָלן לטובת החברה, אלע ערב ראש חודש, פיר גראָשן, אויב ער וועט נישט צאָלן א לענגערע צייט ווערט ער אויסגעשלאָסן פון דער חברה.

סעיף ד) ווער עס וועט פארמיידן איין טאָג צו קומען צום לערנען, איז מחויב צו צאָלן קנס איין גראָשן, ווער עס וועט עובר זיין אויף צוויי תקנות הפּנקס איז מחויב צו צאָלן קנס פינף גראָשן.

סעיף ז) אריינגענומען חברים קען מען נאָר בעת סיום הש״ס, איין מאָל אין זיבן יאָר, אָדער בעת מען קלויבט נייע גבאים, און אויך נישט מער ווי דריי חברים און מיט דער הסכמה פון א רוב דעות פון דער חברה.

סעיף ח) איינקויף־געלט פון חברים חדשים איז נישט וויניקער ווי אכצן זלאָטעם און י״ש ומגדנות פאר דער גאנצער חברה, און חלילה וחלילה אריינצונעמען אין דער חברה ש״ס נישט קיין לומדים.

סעיף ט) די גבאים און נאמנים פון דער חברה ש״ס טאָרן נישט זיין קיין קרובים צווישן זיך. (מפּסולי דאורייתא).

סעיף יא) ווען מען מאכט א סיום אויף איין סדר, קען מען מאכן א סעודה נאָר בהסכמת רוב החברים, נאָר אויף סיום כל הש״ס בבלי

---

*) די דאָזיקע נוסחא פון א מאמר חז״ל געפינען מיר נישט אין ערגעץ; נאָר סע זיינען פאראן די ווייטערדיקע מאמרים: 1) „קנה לך חבר״ (אָבות פּרק א׳, משנה ו׳); 2) „עשו כתות כתות ועסקו בתורה, לפי שאין התורה נקנית אלא בחבורה (ברכות, דף כ״ג, עמוד ב׳) — (באַמערקונג פון די קאָרעקטאָרן מנ. און מ. ק.).

(סיום הגדול) זיינען די גבאים מחויב צו מאכן א סעודה נישט פרעגנ־דיק די חברה און יעדער חבר איז מחויב צו געבן לא פחות מן איין זהוב על הצטרכות הסעודה.

פון אזא סיום־הש״ס־פייערונג, וואָס איז פֿאַרגעקומען כ״ב אדר תרל״ט, זיינען אונדז באקאנט פֿאַלגנדיקע פרטים:

דער גאנצער טאָג, וואָס איז דאָן אויסגעפאלן מאָנטיק, איז פאר־רעכנט געווואָרן פאר א יום־טוב. אלע מיטגלידער פון דער חברה ש״ס זיינען געווען געקליידעט אין בגדי שבת. זיבן אָוונט האָבן זיך אלע פֿארזאמלט אין שטאָטישן בית־המדרש, דער אריינגאנג איז געווען לויט אייניטריטס־קארטן וואָס זיינען דעמאָלט אָנגעדרוקט געווואָרן „מכתב־עתירה״; דאָס בית־המדרש איז שיין דעקאָרירט געווואָרן מיט לאָמפֿן, ליכט און זילבערנע מנורות. ביים אריינגאנג און איבער די פענצטער זיינען געווען אויפשריפטן: אמונת — זרעים, עתיך — מועד, חוסן־נשים, ישועות — נזיקין, חכמת — קדשים, ודעת — טהרות.

אזייגער 9 אין אָוונט איז אָנגעקומען דער גובערנאטאָר דמיטרי מאס־קוויק, אין באגלייטונג פון א סוויטע: דער וויצע־גובערנאטאָר פעטראָוו, פֿאָליצמייסטער דורנאווא און אנדערע הויך געשטעלטע געסט. די פייע־רונג האָט זיך אָנגעהויבן מיטן געזאנג פון חזן ר׳ אברהם חיים עפראָן מיטן כאָר, און מיטן שפילן פון ר׳ לייביש מיט זיין זון יאנטשע מיט זייער קאפעלע. עס איז געווען דאָס קאפיטל תהילים ל׳. דער גובערנאטאָר האָט געטרונקען לחיים פארן צאר און שפעטער פאר דעם גאנצן קהל נאָך דעם ווי מ׳האָט געענטפערט דעם גובערנאטאָר אויף זיינע פראגעס וועגן פארדינסט פון חזן, אז ער באקומט 250 רובל א יאָר, האָט דער גובערנאטאָר געבעטן מ׳זאָל דעם חזן צולייגן נאָך פופציק רובל א יאָר. א צופרידענער האָט ער פארלאָזט צוזאמען מיט זיין סוויטע דאָס בית־המדרש. די סעודה האָט זיך געצויגן א גאנצע נאכט, ביי דער באטייליקונג פון דריי הונדערט פערזאָן. דאָזערעם זיינען דעמאָלט גע־וועזן: שמעון גרינבערג, צבי צעבולע, ישראל דב ליווראנט. די גבאים פון דער חברה ש״ס: פייוול בוים, צבי יוסף טשארנאָבראָדא און דוד שמעון הכהן גרינבערג.

די „חברה ביקור חולים״

אין משך פון 19טן י. ה. האָט דער יידישער ישוב אין שעדלעץ גע־שאפן א גאנצע ריי אינסטיטוציעס פון קעגנזייטיקער הילף, צדקה־אנשטאלטן א. א. וו. צוליבן דוחק אין מקורות־מאטעריאל איז שווער ארויסצובאקומען א בילד ווי אזוי די דאָזיקע אינסטיטוציעס האָבן זיך

געפירט, וואָס איז געווען זייער טעטיקייט און די באזעם פון זייער עקסיסטענץ. פון איינער אזא ארט אינסטיטוציע, פון דער „חברה ביקור חולים החדשה", וואָס אי'ז געפנט געווארן אין יאָר תר"ד (1843) — האָט זיך אויפגעהאלטן דער פּנקס. פון דאָזיקן פּנקס באקומען מיר א פּאָרשטעלונג, ווי עס האָט אויסגעזען דאָס יידישע געזעלשאפטלעכע לעבן אין יענער צייט.

קודם־כל מוז אונטערגעשטראָכן ווערן דער נאָמען פון דער אינסטיטוציע — „חברת ביקור חולים החדשה". דערפון איז געדרונגען, אז פּאר דער דאָזיקער חברה האָט שוין געמוזט עקסיסטערן א „ביקור חולים". צווייטנס דארף באטאָנט ווערן, אז אונדזער השערה, אין א פּריערדיק קאפּיטל, אז דאָס יידישע געזעלשאפטלעכע לעבן האָט זיך אָנגעהויבן פּאָרמירן פון בעלי־מלאכהשע שיכטן, ווערט אויך באשטעטיקט דורך דעם פּנקס פון דער „חברה ביקור חולים". ווי עס איז געשריבן אין דער הקדמה צום פּנקס, איז די דאָזיקע חברה באשטאנען פון שוסטער, וועל־כע האָבן געשאפן די „חברה ביקור חולים החדשה" פּאר קעגנזייטיקער הילף — לעשות ליום ביקור חולים זה עם זה".

דער אויסערלעכער אויסזען פון פּנקס: א קווארטאָ־פּאָרמאט, ביי א צווייי הונדערט בלעטער געבונדן אין א גרין טונקל לעדער. די שפּראך איז העברעאיש אין רבנישן סטיל פון 18טן י. ה. אָבער פּאָרגרייזט. דאָס שער־בלאט איז אָרנאמענטיש און ענלעך צו א „שויתי".

אין דער הקדמה ווערט געזאָגט, אז די אונטערגעשריבענע האָבן אויף זיך געזומען מקיים צו זיין די מצווה פון ביקור חולים, וואָס איז „איינע פון די גרעסטע זיילן פון דער וועלט". די אונטערגעשריבענע האָבן זיך געחתמעט אונטער דער הקדמה אין ז' אדר תר"ד (ווי בא־וואוסט איז אָנגענומען, אז ז' אדר, איז די יאָרצייט פון משה רבינו). די אונטערשריפטן האָבן בלויז דעם פּאָרנאָמען און פּאָטערס נאָמען, קיין פאמיליע־נאָמען פיגורירט נישט אין פּנקס.

אויפן צווייטן בלאט זיינען אָנגעגעבן די וויטערדיקע ערשטע אכצן תקנות פון דער חברה 79).

א) אויב איינער פון די אנשי החברה וועלן חו"ש קראנק, איז מוטל א חוב, אז צווי מענטשן פון דער חברה „ביקור חולים" זאָלן גיין אים מבקר חולה זיין און נעכטיקן ביי אים די גאנצע צייט פון זיין קראנקייט. אויב מיט איינעם וועט זיך חו"ש טרעפן אן אונם און ער וועט נישט קענען גיין, איז ער מחויב צו געבן דעם גבאי א האלבע זלאָטע אין דער קאסע (פון דער חברה) און דער גבאי דארף שיקן א מענטש, וואָס זאָל נעכטיקן ביים חולה.

ב) אויב איינער פון די אנשי החברה וועלן קראנק און ער האָט

נישט אויף צו היילן זיך חו"ש, איז מוטל אויף די גבאים אויסצובאַרגן אים געלט אויף צו היילן זיך, לויטן געלט וואָס געפינט זיך אין דער קאסע, און וען ער וועט געזונט איז ער מחויב דאָס געלט אויסצוצאָלן אין וואָכן־ראטעם, לויט זיינע מעגלעכקייטן.

ג) אויב איינער פון די אנשי החברה שטארבט ר"ל, איז די גאנצע חברה מחויב צו דאוונען ביי אים גאנץ שלשים, אלע עוונט, אין דער פרי. אויב א נפטר, א מיטגליד פון דער חברה לאָזט נישט איבער קיין קינד־דער, איז איינער פון דער חברה מחויב צו זאָגן נאָך אים קדיש א גאנץ יאָר.

ד) אויב ביי איינעם פון די אנשי החברה וועט געבוירן א זון, דארף ער געבן 18 גראָשן לטובת דער חברה, און אויב א טאָכטער, דארף ער געבן 9 גראָשן.

ה) אויב איינער פון די אנשי החברה מאכט זיך א ניי מלבוש פון „קיטיי" דארף ער געבן 18 גראָשן לטובת דער חברה און אויב ער מאכט זיך א מלבוש פון „דימקע" דארף ער געבן 9 גראָשן.

ו) צווויי מענטשן פון דער חברה זיינען מחויב צו גיין אלע וואָך אייַנקאסירן די נדבות, וואָס ס'האָבן זיך מתחייב געווען צו צאָלן די אנשי החברה.

ז) יעדעם מאָל, וען מען וועט מאכן א „קלפי" דארפן פון די שוסטער שטענדיק זיין צוויי פערזאָן: איינער א גבאי און דער צווייטער א משגיח, כדי אלץ זאָל געטאָן ווערן אין אָרדענונג.

ח) אלע יאָר י"ח אדר דארף מען מאכן א נייע „קלפי".

ט) דער וואָס וועט באשטימט דורך די בוררים פאר א גבאי, קען שוין נישט האָבן קיין שום אנדער התמנות נאָך 3 יאָר, אויב אין די דריי יאָר האָט ער דערפילט זיינע חובות בשלמות און שפעטער וועט ער געבן לטובת דער חברה וויפל ס'וועלן אויף אים ארויפלייגן די חודש־גבאים, האָט ער דעם זעלבן דין, ווי אלע אנדערע אנשי החברה בנוגע יעדן אמט פון כבוד אָדער דבר שבקדושה.

י) יעדן י"ח אדר זאמלען זיך צונויף אלע חברים, כדי צו מאכן א נייע „קלפי". דער סדר פון דער „קלפי" איז אזעלכער: יעדן וועט געגעבן א צעטעלע, דער גבאי־החודש שרייבט אויף די נעמען, לייגט אריין די צעטעלעך אין א „קלפי", נעמט ארויס פון דאָרט 6 צעטעלעך און שפעטער לייגט ער זיי צוריק אריין אין דער „קלפי" און נעמט ארויס. די דאָזיקע הייסן בוררים און זיי באשטימען גבאים פאר דער חברה.

יא) די בוררים האָבן רעכט צו באשטימען פיר גבאים: א קאָסירער (נאמן־דמעות), איינעם וואָס זאָל האלטן דעם פנקס (נאמן

דפּנקס), דריי רואי־חשבונות און דריי משגיחים, וואָס זאָלן אכטונג געבן אויף יעדער זאך, אז די חברה זאָל געפירט ווערן אין אָרדענונג און אז יעדער, וועלכער וועט באשטימט ווערן דורך די בוררים, זאָל מקיים זיין אלץ, וואָס ער איז מחויב, נאָר ערלעך דארף אלץ פארשריבן ווערן אין פּנקס, קלאָר און דייטלעך.

יב) די בוררים טאָרן נישט אויפהאלטן דאָס באשטימען די מנהלים (לעשות התמנות) לענגער ווי דריי טעג. בעת אָבער זיי ווילן אויפהאלטן לענגער פון דער דאָזיקער ציים, טאָרן זיי שוין מער דאָס מאָל נישט קלויבן קיין מנהלים, נאָר מען דארף מאכן נייע „קלפי", לויט דעם זעלבן אופן, ווי ס'איז אויבן אָנגעוויזן.

יג) אויב די חברה וועט ווילן שרייבן א ספר־תורה (אין וועלכער זי וועט זיך נויטיקן ווי ס'איז דערמאנט אין תקנה ז*) איז יעדער פון דער חברה מחויב צו געבן צושטייער אזוי פיל, וויפל די גבאים ווילן אויף אים ארויפלייגן. באם אָבער איינער וועט נישט ווילן געבן, לויט ווי די גבאים ווילן אויף אים ארויפלייגן, דארפן די גבאים מיט די אנשי חברה החשובים צוזויפקומען זיך אויף אן אסיפה און אזוי ווי זיי ווילן אים קנסענען אזוי זאָל זיין.

יד) מענטשן, וועלכע געהערן נישט צו דער חברה און פארלאנגען זיך אָנצושליסן אין דער חברה, דארפן זיי דאָס מודיע זיין דעם גבאי־החודש. דער גבאי־החודש, דארף דאָס פאָרלייגן פאר דער גאנצער חברה און ברוב־דעות ווערט באשלאָסן בנוגע איינשרייבגעלט והן בנוגע אנדערע ענינים. דאָס איינשרייבגעלט קאָן נישט זיין וויניקער ווי זעקס גילדן, אחוין לעקער און י"ש פאר די בני־החברה.

טו) יעדער, וואָס וועט ווילן געהערן צו דער חברה, איז מחויב צו געבן דעם שמש אכצן גראָשן שכר־טרחה פארן רופן די חברה אויף דער אסיפה.

טז) דער גבאי־החודש האָט צווויי שטימען ביי יעדער פראגע, וואָס ווערט באשטימט לויט א רוב דעות. סיי ביים ארויפלייגן א שטראָף אויף איינעם פון דער חברה וואָס איז עובר אויף די תקנות, וועלכע זיינען דאָ אויסגערעכנט, סיי אויב די בני־החברה ווילן איינגעפינען, אז מ'דארף איינעם קנסענען, אָדער אויב איינער וועט ווידערשפּעניקן קעגן די גבאים, ווערט די שטראָף ארויפגעלייגט לויט דעם איינזען פונעם

*) צום באדויערן געפינען מיר אין תקנה ז' גאָרנישט וועגן דעם. (באמערקונג פון די קאָרעקטאָרן מנ. און מ. ק.).

גבאי־החודש און דורך אים וועלט זי אויך אויפגעמאַנט פונעם באשול־דיקטן. דאָס אלץ דארף פארשריבן וועלן לזכרון.

יז) בעת מען מאכט די קלפי פון דער חברה לויט ווי ס׳איז גע־שריבן אין דער תקנה י׳, דארף מען צוגעבן צו די, וואָס וועלן באשטימט לויט דער קלפי, ביז אכצן פערזאָן און דערבי זאָל אויך אָפגעהיט וועלן די תקנה ז׳. באם די חברה וועט פארגרעסערט און באריכערט וועלן, האָבן די בוררים, בעתן מאכן די קלפי, רעכט צו באשטימען איינעם פון די שוסטער פאר א גבאי און איינעם פאר א משגיח.

יח) אויב איינער פון די אנשי החברה וועלט ח״ו קראנק, איז די גאנצע חברה מחויב צוגויפזאמלען זיך אין בית־המדרש און זאָגן תהילים פאר אים, בכדי השי״ת זאָל זיך אויף אים מרחם זיין און שיקן א רפואה שלימה.

דער ערשטער פראָטאָקאָל פון די אויסגעקליבענע גבאים, משגיחים, קאסירער און נאמן דפנקס, איז פארשריבן אויף דער דריטער זייט פון פנקס, און איז פארזען מיט די אונטערשריפטן פון פיר בוררים, וועל־כע האָבן באשטימט די דאָזיקע מנהלים. אזעלכע פראָטאָקאָלן זיינען פארשריבן געווארן יעדעס יאָר, נאָך דער קלפי.

נאָכן ערשטן פראָטאָקאָל איז פארפיקסירט געווארן א נייע תקנה —א נייגענטע, וועלכע באשטימט: אויב ס׳וועט זיך פארשרייבן א נייער מיטגליד אין דער חברה און ער וועט געבן איינשרייבגעלט, געהערט א העלפט פון דעם איינשרייב־געלט צו דער קאסע און א העלפט צו די גבאים, וועלכע האָבן רעכט צו טאָן דערמיט, לויט אייגענעם איינזען. לויט דער נייער תקנה דארף אויך געמאכט ווערן א געשנורט בוך און דעם קאסירער איז פארבאָטן געווארן אויסצוגעבן אפילו א פרוטה אָן א באשלום פון די גבאים.

דער קריזים פון דער חברה האָט זיך אָנגעהויבן אין פערטן יאָר פון איר עקסיסטענץ. די חברים האָבן אָנגעהויבן פארנאכלעסיקן זייערע פליכטן. א׳ מרחשון תר״ז (1847) איז אין פנקס פארשריבן געווארן די פאָלגנדיקע באמערקונג:

„היות מיר האָבן געגרינדעט א „ביקור חולים חדשה״ און יעדער האָט זיך מתחייב געווען, בעת ער איז אייגעשלאָסן געווארן אין דער חברה, ער זאָל געבן וואָך־בייַ־וואָך, וויפל זיין הארץ וועט באוויליקן און גיין נעכטיקן צו יעדן קראנקן פון דער חברה, לויט די תקנות פון פנקס, און יעצט בעוה״ר, ווען די צייטן זיינען געווארן שלעכט, האָבן די אנשי החברה אויפגעהערט צו געבן זייערע נדבות און ס׳איז נישטאָ מיט וואָס

צו העלפן די קראנקע, הן בנוגע רפואות, הן בנוגע אנדערע הצטרכותן, לכן האָבן מיר זיך געזומען אויף ס׳ניי מחזק זיין די חברה און זען, אז יעדער זאָל מוזן געבן, וואָך־ביי־וואָך, דאָס, וואָס ער איז שולדיק, לויט ווי ס׳איז באשטימט געוואָרן בעת ער איז אָנגעשלאָסן געוואָרן אין דער חברה. עס טאָר נישט פאָרקומען קיין הפסק אפילו איין וואָך. יעדער מוז גיין נעכטיקן א נאכט ביי א קראנקן, וען ער וועט באקומען א קוויטל פון גבאי, אויב נישט זאָל ער דינגען אויף זיין חשבון איינעם צו נעכטיקן און טאָר זיך נישט ארויסדרייען דערפון מיט פארשידענע תרוצים. באם אָבער, אז איינער וועט אין משך פון א גאנצן חודש נישט געבן, וואָס עס קומט פון אים, אָדער ער וועט נישט גיין נעכטיקן צו קיין קראנקן, וען ער וועט באקומען א קוויטל וועלט ער אויסגעשלאָסן פון דער חברה. באם איינער האָט חרטה דערויף, וואָס ער האָט אויפגעהערט צו געבן די „וואָכערס״, אָדער וואָס ער איז נישט געגאנגען נעכטיקן צו קיין קראנקן, דארף ער באצאָלן קנס, לויט ווי דער גבאי וועט אויף אים ארויפלייגן, וען עמיצער וועלט אויסגעשלאָסן פון דער חברה, קאָן ער נישט צוריק־מאָנען דאָס, וואָס ער האָט פריער מנדב געווען, נישט דורכן יידישן דין, אזוי אויך נישט דורך קיין אנדער געריכט, און קיין שום מקור דארף זיך נישט צוהערן צו זיינע טענות.״

אין יאָר תרי״ב איז אריינגעשריבן געוואָרן אין פנקס א תקנה, וועלכע באווייזט, אז אין לעבן פון דער דאָזיקער חברה האָבן אָנגעהויבן צו הערשן מחלוקתן צוליב כבוד. די דאָזיקע תקנה קלינגט אזוי:

„היות מיר האָבן איינגעזען, אז ס׳איז אנטשטאנען א מחלוקת און א קריגעריי צווישן די גבאים מכח דעם, ביי וועמען ס׳דארף פאָרקומען דער לעקעד און בראָנפן אין טאָג פון דער קלפי און ביי וועמען ס׳דארף פאָרקומען די קלפי, צוליב דער גרויסער זינד פון מחלוקת האָבן מיר, בכדי איינצושטילן די מחלוקת צווישן די גבאים און די אנדערע פון דער חברה, מתקן געווען, דער, וועד ס׳וועט אויסגעקליבן ווערן פאר גבאי־ראשון, דער דארף געבן אן אָרט ביי זיך אויף לעקעד און בראָנפן און אויף דער קלפי און אויב ר׳וועט נישט האָבן ביי זיך קיין פאסיק אָרט, קען ער אויסקלויבן אן אָרט ביי וועמען אנדערש פון דער חברה און אלע גבאים און משגיחים טאָרן נישט האָבן דערויף קיין פאריבל״.

אין לעבן פון דער דאָזיקער חברה זיינען פאָרגעקומען פארשידענע לענגערע הפסקות און יעדעם מאָל איז די חברה ווידער באנייט געוואָרן. דאָס לעצטע מאָל איז די חברה באנייט געוואָרן אין יאָר תר״ע און ס׳זיינען דאן צוגעטרעטן צו איר פרישע עסקנים.

דער אויסזען פון שעדלעץ אין 19טן יאָרהונדערט און די צאָל פון אירע איינוואוינער

דער שוין דערמאָנטער פּראָפּ. י. מיקולסקי גיט אָן ציפערן וועגן דעם וואוקס פון דער שטאָט אין פּאָרלויף פון 19טן י. ה.

יאָר	אלג. צאָל איינוו.	צאָל יידן	פּראָצענט יידן
1821	4441	2908	65,5
1840	6471	4359	67,4
1855	7263	4804	66,1
1878	11931	8156	68,3
1897	15131	10094	66,7

דער שוואכער צואוואוקס פון דער צאָל איינוואוינער אין די 9 יאָר — 1846 ביז 1855 — איז לויט פּראָפּ. מיקולסקי געווען צוליב דעם, ווייל אין 1845 איז סקאסירט געוואָרן די פּאָדלאשער גובערניע און איז פּאראייניקט געוואָרן מיט דער לובלינער. שעדלעץ האָט אויפגעהערט צו זיין א גובערניע־שטאָט, דאָס הָאָט גורם געווען, אז פון שעדלעץ זאָלן אריבערגעטראָגן ווערן אייניקע אדמיניסטראטיוע אמטן אָן מיט זיי זיינען מיטגענאנגען אלע פּערזאָנען וואָס זיינען געווען פּאראינטערעסירט אין די אמטן (50).

אין די דרייסיקער יאָרן פון 20סטן י. ה. האָבן זיך אָפּגעפּונען די מאפּעס פון שעדלעץ פון יאָר 1811, וואָס זיינען אויסגעפירט געוואָרן דורך א געוויסן וואָטאָר. זיי גיבן אונדז א באגריף פון דער פּאָרבויאונג פון שעדלעץ אין אָנהויב 19טן י. ה. און פון דעם אויסבוי פון דעם מזרח־טייל פון שטאָט, ד. ה. די געגנט פּין אלטן ראטהויז. אן אנדער פּלאן פון קאָלאָנעל ווינטער, פון 1829, נעמט ארום דעם מערב־טייל פון שטאָט, ד. ה. די געגנט פון דער תפיסה. ווי ס'ווייזט אוים זיינען ביידע פּלאנען די עלטסטע פון דעם מין וועגן שעדלעץ.

פון די דאָזיקע מאפּעס איז צו זען, אז די פּלאריאנסקי גאָס איז געוון זייער שוואך פּאָרבויט. אויף דער דאָזיקער גאָס זיינען סך־הכל געוון ביי זעקס הילצערנע הייזער, הינטער די דאָזיקע הייזער האָבן זיך

געפונען די אזויגערופענע „חזירים־לאַנקעס" מיט אַן אַזיערע אין דער מיט גאַס. די שענקעוויטש גאַס, איז נאָך דעמאָלט נישט געווען, אויף דעם אָרט האָבן זיך געפונען די שטאָטישע גערטנער, (דעריבער איז געווען דער נאָמען פון דער גאַס — אגראדאָווע, איידער מ'האָט איר געגעבן דעם נאָמען שענקעוויטש). ס'זיינען אויך נישטאָ קיין שפורן פון שפּעטערדיקן שפּיטאָל אויף סטאראוויעש. פון מזרח־זייט צו דער קאפּ־ליצע פון דער פּירשטין אָגינסקא, איז דעמאָלט געווען א נישט־גרויסער גאָרטן און ביי דער קאפּליצע אַן אַזיערע, וועלכע איז בריט געפלאָסן אין דער ריכטונג פון דער שפּעטערדיקער גימנאזיע א. נ. פון העטמאן זשולקאָווסקי. דאָ האָט זיך אויך געפונען א בריטער פערדפּלאַץ, וואָס האָט געהערט צום פּאלאַץ. אויפן אָרט פון דער שפּעטערדיקער טעאַטראלנער גאַס זעט מען א לענגערע, הילצערנע געביידע, קענטיק א טעאַטער, הינטער איר — ווידער אַן אַזיערע, וואָס איז דערגאנגען ביז דער פּוסטע גאַס; מיט הונדערט און דרייסיק יאָר שפּעטער איז אויפן אָרט פון וואסער געווען א פריוואטע פּאָסעסיע.

א ריזיקע אַזיערע האָט זיך אויך געפונען אויף דער דעמאָלטיקער און אויך שפּעטער באקאנטער בלאניע־גאַס. נישט ווייט פון אָרט, וואו עס האָט זיך שפּעטער געפונען די געביידע פון דער פּאָווישענער שול. די לענג פון דער אַזיערע, וואָס האָט זיך געצויגן אין דער לענג פון דער גאַס, האָט דערגרייכט, לויטן מאָסשטאַב, עטלעכע צענדליק קלאפטער. א ביסל א קלענערע אַזיערע איז אויך געווען אויף יענער זייט פון דעם אָרט, וואו עס איז שפּעטער אויפגעשטעלט געוואָרן די פאָלקסשול אויף בלאניע. נאָך דער אַזיערע האָבן זיך געצויגן שטאָטישע גערטנער פון איין זייט, פון דער רעכטער זייט ביזן שעכטהויז און פון דער אנדערער זייט — די „גלינקעס".

פון דער יאטקע־גאַס איז געווען בלויז א טייל — פון דלוגע ביז בראוואַרנע — ווייטער אין דער זייט פון פּראָספּעקטאָווא, וועלכע האָט נאָך דעמאָלט נישט געהאט קיין נאָמען, האָבן זיך געצויגן די אזויגערופענע „יידישע ברויערייען", צוליב וואָס די גאַס האָט שפּעטער באקומען דעם נאָמען „בראוואַרנע".

אויפן אָרט פון שפּעטערדיקן מאגיסטראט (וועלכער איז פארניכטעט געוואָרן בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה), די פייערלעשער אין דעם שכנותדיקן סקווער — איז דעמאָלט געווען א פערדמארק, דערי־בער האָט די גאַס, איידער מ'האָט זי געפופן סטארינעק, געטראָגן דעם נאָמען — קאָנסקי־רינעק.

די וואַרשעווער גאַס, שפּעטער פילסודסקי, נאָכן צווייטן וועלט־קריג, אין רעזשים פון דער פּוילישער פאָלקס־דעמאָקראטיע — „גענע־

ראל שוויערטשעווסקי" — האָט דעמאָלט אין יענער צייט געטראָגן דעם נאָמען פון געניראל רוזשניצקי, אויס דאנקבארקייט, ווייל ער האָט די שטאָט אָפּגענומען ביי די רוסן. די שפּעטערדיקע מעשים אָבער פון דעם זעלבן גענעראל האָבן געצוואונגען צו בייטן דעם נאָמען פון דער גאס. געמויערטע הייזער האָבן זיך געפונען אין שטאָט, במשך די יאָרן 1811 — 1829, קוים א 19 — 20. נאטירלעך נישט אריינרעכענדיק דעם פּלאץ, מיט די בנינים. דער שפּעטערדיקער אזוי באקאנטער שטייער־אמט, די קירכע, דאָס שפּעטערדיקע הויז פון די גלחים, דאָס ראטהויז — אן אלט געמויערט הויז וואו ס'האָט זיך שפּעטער געפונען דער קלוב און אחרון זיי א רייע געמויערטע הייזער.

דער ווארשעווער שאָסיי איז אדורכגעפירט געוואָרן אין 1920.

אויף א פּלאן פון דריטן און לעצטן יידישן בית־עולם — אויפגע־שטעלט אין יאָר 1825 — ווערט די קערקוצקי גאס אָנגערופן: „דער אלטער ווארשעווער וועג". פון וועלכן ס'איז צו זען, אז דער וועג פון שעדלעץ קיין ווארשע איז געגאנגען, אָדער מ'האָט געמאכט דעם שאָסיי, דורך דער קערקוצקי גאס. ווארשיינלעך איז די ריכטונג פון דעמאָלטיקן ווארשעווער וועג געגאנגען אזוי: קערקוצקי גאס, אין דער ריכטונג פון דער באן־ליניע ביזן דאָרף פּיאסקי, דערנאָך האָט זיך דער וועג געצויגן ביז דעם יאלאָוויטש־וועלדל, וואו עס זיינען שפּעטער אויסגעבויט גע־וואָרן הייזער פּאר ארבעטסלאָזע, האָט אדורכגעשניטן אין דער נאָענט פון דער בריק דאָס טייכל און זיך געצויגן ווייטער צו אלט־איגאן, פון דאָרטן, דורך די דערפער דאמברואווקי און צישע — קיין ווארשע.

דער שטאָטמארק צווישן דער תפיסה און דעם יידישן שפּיטאָל, איז אינגאנצן נישט באצייכנט אויף בריידט פּלענער. אויף דעם אָרט האָבן זיך געצויגן די אזוי גערופענע שטאָטישע אָקאָפּעס, וועלכע האָבן מיט א גלייכער ליניע אדורכגעשניטן די גאסן: פּילסודסקי, 1טער מאַי־גאס און זיך פּאראייניקט מיט דער אָקאָפּאָווע גאס. דערביי האָבן די אָקאָ־פּעס דורכגעשניטן דעם פּלאץ ביי דער שפּעטערדיקער קאטעדרע און דעם באבויטן שטח צווישן דער קאטעדרע און „באנק פּאָלסקי".

די פּאָלנע גאס איז דעמאָלט נישט געווען, אָבער אויפן אָרט פון דער שפּעטערדיקער גלוכי גאס האָט זיך דעמאָלט געצויגן א וועג מיט נישט קיין גלייכער ליניע, וואָס איז געווען א המשך פון דער קערקוצקי גאס אין דער ריכטונג פון דעם אלטן ווארשעווער וועג. די דאָזיקע גאס, אָדער וועג, ווי מ'זאָל עס נישט רופן, האָט זיך אָנגעהויבן נעבן דעם צווייטן בית־עולם, אויף שענקעוויטש גאס.

דאָס יידישע שעדלעץ אין סוף פון 19טן יאָרהונדערט

אין יאָר 1894 האָט דאָס יידישע שעדלעץ זיך באטייליקט אין א משכילישער אויסגאבע אין יידיש, וואָס האָט געהאט פאר א ציל צו באקעמפן דעם פאנאטיזם אין די דריי שטעט: ביאלא־פּאָדלאסק, שעד־לעץ און יאנאָוו.

די אויסגאבע האָט טאקע געהייסן „אנטי־פאנאטיזם". די שעפער אירע זיינען געווען: דער העברעאישער לערער שלום ראטשין, פון דער שכנותדיקער שטאָט ביאלא־פּאָדלאסק, צוזאמען מיט א גרופּע משכילים פון דער אומגעגנט, צווישן זיי אויך א געוויסע פריילין זאלצמאן פון שעדלעץ. וועגן כאראקטער פון דער שריפט זאָגט עדות דער נאָמען אירער — „אנטי־פאנאטיזם" און האָט געזאָלט פירן אין אויפקלערערישע ארבעט פאר השכלה און באקעמפן דעם פאנאטיזם, וואָס האָט נאָך גע־בושעוועט אויף דער יידישער גאס. הגם די השכלה האָט זיך שוין גע־האט צו יענער צייט דערוואָרבן פּאָזיציעס אין יידישן לעבן, דאָך איז די דערמאָנטע צייטונג נישט דערשינען אין שעדלעץ גופא, נאָר אין דער שכנותדיקער שטאָט ביאלא־פּאָדלאסק. אָבער שעדלעץ האָט געהאט א גרויסן חלק אין דער דאָזיקער אויסגאבע.

קיין דרוקערייי, אדמיניסטראציע און טעכנישן פערסאָנאל האָט „אנטי־פאנאטיזם" נישט געדארפט, ווייל די צייטונג איז געשריבן גע־וואָרן מיט דער האנט, טאקע דורך ראטשינען גופא, בלויז אין דריי עקזעמפלארן, און איז פארשפרייט געוואָרן אין די שטעט: שעדלעץ, ביא־לא און יאנאָוו — איין עקזעמפלאר פאר יעדער שטאָט.

דער רעדאקטאָר שלום ראטשין איז געווען א טשעקאווער טיפּ. א היימער משכיל, אָנהענגער און ענטוזיאסט פון העברעאיש, וועמען די אָרטאָדאָקסיע האָט פארפאָלגט און געפירט קעגן אים א העצע. זיי, די אָרטאָדאָקסן, האָבן ראטשינען געהאלטן פאר אן אפיקורס און זיין צייטונג פאר טריף־פּסול. די משכילים דאקענען, האָבן באטראכט זייער צייטונג פאר א קוואל פון „וויסן"... פלעגן זי לייענען מיט גרויס נייגע־ריקייט, און איבערגעגעבן זי פון האנט צו האנט.

פון „אנטי־פאנאטיזם" זיינען דערשינען בלויז דריי נומערן, אָבער קיין איינער פון זיי איז נישט פארבליבן. וועגן אינהאלט און עקסיסטענץ פון דעם דאָזיקן מערקווירדיקן זשורנאל דערוויסן מיר זיך פון זכרונות וואָס זיינען פארעפנטלעכט געוואָרן אין „פּאָדליאשער לעבן". נאָר פאר טשעקאווע וועגן איז כדאי איבערצודרוקן א ליד, וואָס איז פארעפנט־

לעכט געווארן אין ערשטן נומער „אנטי־פאנאטיזם". דאָס ליד טראָגט דעם נאָמען „ישראליק" (51). די דאָזיקע „שאפונג" אילוסטרירט דעם ליטעראַרישן ניוואָ פון דער צייטשריפט.

נע־ונד בין איך געווען,
און יעצט בין איך אויך,
ווער האָט מיין געשיכטע געלעזן
ווייסט ווי גרויס ס׳איז מיין כוח.

פיל טייכן בלוט
האָט מען פון מיר געצאפט,
דאָך ווייס איך גאנץ גוט
ווי גרויס איז מיין קראפט.

וויפל צרות האָב איך געמאכט
אין מיין לעבנס־לויף,
דאָך האָט מיר נישט געשאדט
ווייל דער נאָמען „ייד" איז מיין חוב.

באָדן זיך אין מיין בלוט
איז פון די קלענסטע זאכן,
ווייל מיין נאָמען ייד
קאָנען זיי נישט איבערמאכן — — 52).

אין סוף פון 19טן יאָרהונדערט האָט שעדלעץ געהאט אירע יידישע שרייבער. י. נ. ווייסטרויב דערציילט אין זיינע זכרונות וועגן שעדלעצער ר׳ אברהם נוסבוים, וועלכער איז געווען באפרייונדעט מיט אלכסנדר צעדערבוים, דעם רעדאקטאָר פון „המליץ", וואו נוסבוים פלעגט אָפּ־דרוקן קאָרעספּאָנדענציעס. אויך אין פּוילישע צייטונגען האָט ער גע־שריבן. נוסבוים האָט אפילו איבערגעזעצט אויף פּויליש „ציון הלא תשאלו" פון ר׳ יהודה הלוי און די „שמונה פּרקים" פון רמב״ם. אויך יצחק ליפּעץ און קלמן גאליצקי, צוויי באקאנטע משכילים אין שעדלעץ, האָבן זיך פארנומען מיט שרייבן קאָרעספּאָנדענציעס אין פארשידענע צייטונגען.

וועגן געזעלשאפטלעבן און קולטורעלן פּרצוף פון שעדלעץ אין סוף פון 19טן י. ה. באקומען מיר א באגריף פון 2 ארטיקלען, וואָס זיינען געווען פארעפנטלעכט אין „המליץ", ביידע אין יאָר 1900. דאָס ערשטע אין פעברואר פון דעם יאָר און דאָס צווייטע אין מיי. כדי צו שאפן א

פולשטענדיק בילד פון עקאָנאָמישן און גייסטיקן לעבן פון די שעדלעצער יידן אין יענער צייט, גיבן מיר די ארטיקלען נישט אין זייער כראָנאָלאָגישן סדר. ז. זכוכית אין זיין ארטיקל, וואָס איז פארעפנטלעכט נעוואָרן אין „המליץ" פון חודש יולי 1900, שילדערט דאָס עקאָנאָמישע לעבן פון שעדלעץ:

„אלץ איז אָפהענגיק אין מזל, אפילו א שטאָט! ס׳טרעפט, אז א פארוואָרפן שטעטל, וואָס איז גרויס ווי א מענטשנס האנט, פארמאָגט ווייניק איינוואוינער — ווערט זיין נאָמען דערמאָנט אָפט אין די ציי־טונגען. ס׳טרעפט ווידער, אז א גרויסע, באפעלקערטע שטאָט, וואָס איר נאָמען קלינגט אין מסחר, דאָך פיגורירט זי אפילו נישט אין דער רשימה פון די שטעט און אין די צייטשריפטן ווערט זי נישט דערמאָנט נישט צום גוטן און נישט צום שלעכטן... צווישן די שטעט מיט אזא שלעכט מזל דארף אויך פאררעכנט ווערן שעדלעץ, איינע פון די גובערניאלע שטעט אין פוילן. נישט אָפט רעדט מען וועגן איר אין דער פרעסע, נישט צום־גוטן אָדער צום שלעכטן, דעריבער האָב איך באשלאָסן צו באזוכן זי און מיינע איינדרוקן דערציילן פאר דער עפנטלעכקייט. פאר דער פאָלקסציילונג האָט די צאָל יידן וואָס וואוינען אין שעדלעץ באטראָפן אכצן טויזנט. צווישן זיי געפינען זיך, א דאנק גאָט, פארמעגלעכע און גאָר רייכע, וועלכע וואָלטן געקענט ווירקן א סך פאר די עקזיסטירנדיקע אינסטיטוציעס און אויך באַאיינפלוסן זייערע ברידער, די אָרימע אין גייסט און מאטעריע. אזוי קען טראכטן דער לייענער וואָס איז ווייט פון דער שטאָט, אָבער די זאך איז נישט אזוי.

לאָמיר נאָר זיך צוקוקן צו דער מאטעריעלער לאגע פון דער בא־פעלקערונג. לעצטנס האָט זיך פארערגערט די לאגע פון האנדל אין דער גאָרער וועלט. די פארדינסטן זיינען קלייניע, אויך אין פוילן איז א שטיל־שטאנד אין האנדל און אינדוסטריע. אָט, למשל, אין דער גובערניע־שטאָט שעדלעץ איז נישטאָ קיין אינדוסטריע אוֹן קיין איין האנדלס־צווייג, אחוץ די קראָמען און בעלי־מלאכות, וועלכע מיר קענען פון יעדער שטאָט און שטעטל, וואָס דערנערן זיך פון זייער האָרעפאשנער ארבעט. יעדער שעדלעצער וואָס פארמאָגט אביסל מזומן עפנט זיך א קרעמל, צעלייגט אויף די פאָליצעס א ביסל סחורה און פארקויפט עס אויף קרע־דיט. פארשטענדלעך, אזוי אז קיין פרנסה קען ער דערפון נישט האָבן. וואָס זאָל ער אָבער נעבעך טאָן, אז ער האָט נישט קיין אנדער ברירה? דעריבער זיינען אין שעדלעץ דאָ מער קרעמער פון קונים און ס׳איז נישטאָ קיין הויז, וואו ס׳זאָל זיך נישט געפינען קיין געוועלב. דער קאמף פאר עקסיסטענץ איז שרעקלעך. גייט עמיצער אדורך די גאס, ווערט ער באפאלן דורך די קרעמער, דער שלעפט אים צו זיך און א צווייטער צו

זיך, דער דורכגייער בלייבט שטיין א דערשטוינטער. די מענטשן, וועלכע פארמאָגן געלט אין זייער טאש, ווערן פראָצענטניקעס. און די באָרגערס, נישט האָבנדיק קיין ברירה, זיינען געצוואונגען צו צאָלן פראָצענט, ווי מ׳פאָדערט פון זיי און אפילו פראָצענט פון פראָצענט, דעריבער איז קיין וואונדער נישט וואָס נאָך א קורצער צייט ווערן זיי באנקראָטניקעס, ווייל זיי קענען נישט עקסיסטירן.״

ז. זכוכית, פון ״המליץ״, וואונדערט זיך אויף די יידן פון פארמעג־לעכן קלאס, וואָס באזיצט שוין יאָ מזומנים, פארוואָס זיי באמיען זיך נישט צו פארבעסערן די לאגע פון די געפאלענע, זיי קענען דאָך יאָ ברענגען א רעטונג פאר עטלעכע געפאלענע משפחות! זיי אליין וואָלטן אויך געהאט דערפון א נוצן:

״וען זיי וואָלטן פארשטאנען, וואָלטן זיי געדארפט אָנהויבן בויען פאבריקן. ס׳איז דאָרט פאראן א ברייט פעלד און אן ארבעטס־געביט פאר א פאבריק. אויך טויזנטער יידן, וואָלטן דאָרט געקענט געפינען ארבעטס־פלעצער. צי איז נישט צום לאכן, אז אין א גובערניע־שטאָט, ווי ס׳איז שעדלעץ, זאָל זיך נישט געפינען קיין איין פאבריק? יעדער ייד האָט ליב נאָכצוטאָן דעם צווייטן. וען איין ייד בלויז זאָל פרואון אויפשטעלן א פאבריק און האָבן דערפאָלג, וואָלטן זיך אויך געפונען א סך וואָס וואָלטן מיט אים קאָנקורירט. א באווייז זיינען די געוועלבער וואָס שפראָצן אזוי ווי שוואָמען נאָכן רעגן...

...אויך דער מאָראָלישער מצב איז נישט בעסער פון מאטעריעלן. וואויל־טעטיקע אינסטיטוציעס, וועלכע זאָלן מילדערן די לאגע פון די נויטבאדערפטיקע עקסיסטירן נישט אין דער גאנצער שטאָט. אויב ס׳איז פאראן א געזעלשאפט וואָס הייסט ״ביקור חולים״ אָדער ״לינת הצדק״, געפינט זי זיך אויך אין אן אומאָרדנונג. די פארוואלטערס גיבן נישט אָפּ קיין דין־וחשבון און קיינער פאָדערט נישט פון זיי קיין רעכענונג. איז דען פאראן א נויטיקערע אינסטיטוציע ווי ״גמילות חסדים״, בפרט אין איצטיקן מאָמעט, וען די לאגע איז אזוי שווער? צי וועט מען גלויבן, אז כ׳וועל זאָגן, אז אפילו אזא אינסטיטוציע עקסיסטירט נישט? אז אייר־נער וועלט פאָראָרעמט — דארף ער שטאָרבן פון הונגער. ער האָט נישט קיין אויסזיכטן פאר קיין הלואה, אויסער ביי די הויט־שינדערס. דעם אמת געזאָגט: געפינען זיך דאָ עטלעכע גוטהארציקע מענטשן, וואָס האָבן אָפענע הענט צו העלפן און צו שטיצן די געפאלענע און פאראָרעמטע, אָבער איין שוואלב קען קיין זומער נישט מאכן... ווי ווייט ס׳זיינען די רייכע שעדלעצער יידן פון זייערע בריידער, זייער אייגן בלוט און פלייש, וועמענס נויט עס גייט זיי גארנישט אָן, קענען מיר זיך איבער־

צייגן פון אָט וואָס: נעמען מיר די רשימות פון די מנדבים, וועלכע ווערן פארעפנטלעכט, לטובת די פּויערים אין בעסאראביע, וואָס האָבן געליטן פון דער טריקענישׂ — דאָרט געפינען זיך נישט קיין שעדלעצער! זיי האָבן קיין קאָפּיקע נישט געגעבן! פארוואָס דערווייטערן זיך אזוי די שעדלעצער און איזאָלירן זיך פון דער גרויסער וועלט און ווילן נישט וויסן, וואָס אונטער זייער נאָז טוט זיך?" 53).

מיט נאָך אייניקע קריטישע באמערקונגען פארענדיקט ז. זכוכית זיין איבערזיכט.

מיט א צייט שפּעטער איז אין דער זעלבער צייטונג („המליץ" נר. 240, 11/2 1900) געוועזן אַפּגעדרוקט אן אנדער קריטיש ארטיקל אי־בער שעדלעץ. דער שרייבער מרדכי קראסונסקי, ווייזט אויס א משכיל, א ליטוואק, וואָס האָט באזוכט שעדלעץ, טאדלט אין „המליץ" דעם דער־ציאונגס־סיסטעם, וואָס האָט צו יענער צייט געהערשט אין שטאָט. ער שרייבט:

„מיטן אָפּהיטן מנהגים, וואָס זיינען אויסערלעך שוין פארעלטערט געוואָרן. זיי זיינען טריי די פארצייטישע לעבנספאָרמען און יעדער פריערדיקער מנהג בלייבט ביי זיי אומפארענדערט.

א תלמוד־תורה־געביידע פאר אַרעמע יינגלעך, ווי ס׳איז אייגנעפּירט אין אלע שטעט — איז דאָ נישטאָ. הגם תלמוד־תורה־פּושקעס, וואָס טראָגן אן אויפשריפט „א נדבה פאר תלמוד־תורה" איז אָנגעקלאפט אויף אלע וועגט פון די שולן. מעגלעך, אז אויך אין דעם איז פאראן א גע־היימניש... אָבער קיין תלמוד־תורה איז דאָ נישטאָ, און די יוגנט וואקסט אויף, פשוט געראָטן: אָן תורה און אָן וויסן.

רעגירונגס־שולן, עלעמענטארע און מיטעלע זיינען פאראן ווי אין אלע שטעט, אָבער יידן באנוצן זיך נישט מיט זיי. צווישן די יידישע תלמידים וואָס לערנען דאָרט און וואָס באטרעפן פינף פּראָצענט פון דער אלגעמיינער צאָל שילער, געפינען זיך בלויז צוויי אָרטיקע שילער!"

ווייטער כאראקטעריזירט דער שרייבער די יידישע עקאָנאָמיק אין שעדלעץ און קומט צום אויספיר, אז דאָס איז א פּועל־יוצא פון דעם נישטראציאָנעלן דערציאונגס־סיסטעם וואָס האָט צו יענער צייט גע־הערשט אין פּוילן. קראסונסקי שרייבט ווייטער אין זיין מליצהדיקן סטיל:

„דער שרייבער פון די דאָזיקע שורות האָט באזוכט אלע זעכציק „חדרים" וואָס עקזיסטירן אין שטאָט, און אין קיין איינציקן פון זיי האָט ער נישט געטראָפן קיין תלמיד וואָס זאָל קענען אביסל תנ״ך, הגם אין

דער זעלבער צייט, ביי דער צאָל ליטווישע מלמדים אין דער שטאָט, וואָלט מען געקענט לערנען תנ"ך, ווייל פאקטיש באנוצט מען זיך מיט די דאָזיקע מלמדים. אין איין „חדר" אין וועלכן ס'לערנען זיך 15—16 יעריקע יינגלעך פון די רייכע שיכטן פון שטאָט, האָב איך געזען צו מיין גרויס גליק דאָס ספר ישעיה. אויף מיין עקזאמיניר־פראגע, האָבן זיי מיר דערציילט, אז דאָס ספר האָבן זיי געלערנט פאראיאָרן זומער און אויך נישט מער ווי ביזן קאפיטל ד'. — „און אין וועלכן נביאים־ספר האָט איר געלערנט נאָך דעם פאראיאריקן זומער" — האָב איך געפרעגט? — בלויז אין דאָזיקן ספר און נישט מער...

— ווי איז דאָס מעגלעך?

— די ערשטע וואָך פון „זמן" האָבן מיר געלערנט צוויי קאפיטלעך און די לעצטע וואָך פון „זמן" האָבן מיר געלערנט נאָך א קאפיטל...

דער מלמד, וועלכער איז אָנווועזנד געווען בעת מיין געשפרעך, האָט זיך אביסל פארענטפערט, און געזאָגט, אז דעם לימוד פון לשון קודש פאָדערן נישט די עלטערן. ער זעלבסט האָט אויך מורא צו לערנען תנ"ך, כדי מ'זאָל נישט זאָגן אויף אים, אז ער איז אן אפיקורס...

אזוי גרינגשעצן די יידן די דערציאונג, און די זאך איז די גרונט־סיבה פאר דעם פעלן פון אחריות לגבי א גוטער און נוצלעכער זאך. דאָס לערנען תלמוד איז זייער פארשפרייט. אָבער אזוי ווי ס'הערשט נישט קיין אָרדנונג און קיין סיסטעם ביים לערנען איז עס דעריבער צוועקלאָז. מיטן אויסנאם פון א דינעם שיכט לערנער, וואָס די תורה איז זייער פאך, בלייבן די איבריקע פוסט פון תורה און לער פון וויסן. די דאָזיקע זיינען טריי אלע מנהגים פון דער רעליגיע מיט אלע פרטים, עס איז אָבער נישט קיין איינגעוואָרצלטער לעבנס־שטייגער נאָר קומט פון געוואויגן־הייט..."

פארגלייכן מיר די דאָזיקע כאראקטעריסטישע, עכט־משכילישע קריטיק וועגן שעדלעין מיט דער שוין דערמאָנטער אָפשאצונג און די זכרונות, זעען מיר, אז ביידע ארטיקלען, וואָס זיינען דעמאָלט פארעפנט־לעכט געוואָרן אין איין און דערזעלבער צייט, באצייכענען שעדלעין אלס אינדוסטריעלאָזע שטאָט, נישטאָ דער ווילן צו גרינדן ווירטשאפטלעכע אונטערנעמונגען. מ. קראסינסקי האָט נאָך טענות, פארוואָס אין שטאָט עקסיסטירט נישט קיין תלמוד־תורה־געביידע און האָט טענות צום הערשנדיקן דערציאונגס־סיסטעם.

וואָס שייך א תלמוד־תורה־בנין, איז די קריטיק א גערעכטע, וויל צו יענער צייט איז אין שעדלעין געווען א תלמוד־תורה אין א חורבה. פ. דרומי, וועלכער געדענקט די תלמוד־תורה פון דער צייט וועט קראסינסקי האָט פארעפנטלעכט זיין ארטיקל, דערציילט, אז אויף פיענקנע

גאם 71, אין זעלבן געסל, וואו ס׳האָט זיך געפונען דאָם סקערניעוויצער־ הסידים־שטיבל, אין א הייזל, וואָם איז געווען א האלבע חורבה, זוי־ נען געזעסן פיר מלמדים און האָבן געלערנט מיט קינדער. דאָם איז ג׳ע־ ווען אין יענער צייט די תלמוד־תורה. די נעמען פון די מלמדים זיינען געווען: יאָסל טשעטווער — א דרדקי מלמד, ס׳הייסט ער האָט ג׳ע־ לערנט מיט די יינגסטע קינדער; דער צווייטער — אברהם ראטיניע־ ווישט, באקאנט מיטן צונאָמען „די באָבע", ווייל זיין פרוי אסתר מאשע איז געווען א הייבאם. א מין אקושאָרין, ביי אים פלעגן די קינדער אָנ־ הייבן חומש; דער דריטער — ברוך לייבל סטרוסמאן, איז געווען אכט און דרייסיק יאָר מלמד אין תלמוד־תורה, ביי אים האָט מען אָנגעהויבן לערנען גמרא; ביים פערטן מלמד משה מרדכי קירשענבוים, וועלכן מען האָט גערופן משה מרדכי מיט דעם אייגל, ווייל ער איז געווען בלינד אויף איין אויג — ביי אים האָבן שוין דערוואקסענע תלמידים געלערנט גמרא מיט תוספות. בסך־הכל האָבן זיך דאָרטן געלערנט זעכציק תלמי־ דים. די קינדער זיינען געווען אָרעמע. די תלמוד־תורה איז געווען אויסגעהאלטן פון די הכנסות, וואָם פלעגן אריינקומען פון מיטגלידם־ אָפצאָל צו עטלעכע קאָפיקעס א חודש. אויך אויף שמחות, ווי למשל חתונות, ברית־מילה, האָט מען צונויפגענומען ביישטייערונגען. פון דעם אלעם איז נישט גענוג געווען צו באצאָלן די מלמדים זייער אָרעמען שכר און זיי פלעגן אביסל צוהונגערן.

מיט 3 יאָר שפעטער, נאָכן פארעפנטלעכן די קאָרעספאָנדענץ אין „המליץ" האָט שעדלעץ באקומען א פּרעכטיקן תלמוד־תורה־בנין. די דערעפענונג פון דאָזיקן גרויסן בנין איז פאָרגעקומען דאָנערשטיק, ד׳ אלול תרס״ג (1903). און ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט אין א פריער־ דיקן קאפיטל, איז ער אויפגעשטעלט געוואָרן פון געלט, וואָם ס׳האָט איבערגעלאָזט דער נדבן ר׳ ישראל גרינבערג. דער בנין האָט אָפּגע־ קאָסט 4.000 רובל. דער חנוכת־הבית איז געווען א גראנדיעזער. דער שעדלעצער רב ר׳ שמעון דב בער אנאלאק האָט געהאלטן א דרשה מעניני דיומא. דער חזן מיטן כאָר האָבן געזונגען פאסנדיקע קאפיטלעך תהילים. שפעטער איז געמאכט געוואָרן אן אזכרה דעם נדבן פון בנין, וועלכער איז אין צווישנצייט געשטאָרבן און האָט אויך, נאָך ביי זיין לעבן, מיט פינף און צוואנציק יאָר צוריק, אויפגעבויט א בית־המדרש. דער אלמנה פון ר׳ ישראל גרינבערג, וועלכע האָט פינאנצירט דאָם ענ־ דיקן פון בנין, איז געמאכט געוואָרן א „מי־שברך" (54).

דער תלמוד־תורה־בנין האָט פארמאָגט בערך 15 צימערן און איז געווען דריי שטאָק די הויך. וען די פוילישע מאכט האָט געזען דאָם שול־ און דערציאונגס־וועזן אונטער איר אויפזיכט, איז די תלמוד־תורה געשטעלט געוואָרן אונטערן קאָנטראָל פון דער אלגעמיינער שולליטונג.

דאָס האָט דעם אנשטאלט מחייב געווען אָפּצוהיטן אלע כללים פון היגיענע און געווייסע פּעדאגאָגישע פּאָרשריפטן. די תלמוד־תורה האָט געציילט צען קלאסן. געווען צייטן, וואָן צוויי אָדער דריי כיתות זיינען געווען פּאראלעלע, אזוי אז מער פון אכט כיתות זיינען דאָרט נישט געווען און איז פּאררעכנט געוואָרן פּאר א קהילה־אנשטאלט. א דאנק דעם דאָזיקן ר' ישראל גוטגעלט, וועלכער האָט איינגעאָרדנט, אז פון דער הכנסה פון דער שחיטה זאָל די תלמוד־תורה באקומען א גרויסן פּראָצענט, איז פּארזיכערט געוואָרן דאָס דעקן פון בודזשעט.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז דער אנשטאלט געוואָרן מאָדערניזירט. ס'זיינען איינגעפירט געוואָרן וועלטלעכע לימודים. מ'האָט געלערנט די לאנדעסשפּראך, העברעאיש, אריטמעטיק, צייכענען, געשיכטע, געאָגראפּיע, נאטור־וויסנשאפט און אנדערע לימודים. ערשט דעמאָלט איז איינגעפירט געוואָרן א חודש־אָפּצאָל פּארן שכר־לימוד. דורכשניטלעך האָבן דאָרט געלערנט ביי 400 קינדער.

טראָץ די אלע רעפאָרמען איז דער לעראנשטאלט געבליבן ווי א חדר פון אלטן סטיל. די לימודים האָבן זיך געצויגן פון 8 אין דער פרי ביז 7 אין אָוונט, מיט אן איבערריים פון א שעה מיטאָג, זומער אוןווינטער. פון קיין זומער־פעריען האָבן די שילער נישט געגאָסן. קיין שפּאצירן צוליב הנאה אָדער נאטור־שפּאצירן — זיינען נישט געמאכט געוואָרן. אין חדר האָט געהערשט דער רבי מיטן קאנטשיק. און אפילו וואָן עס זיינען שוין איינגעפירט געוואָרן די וועלטלעכע לימודים, זיינען זיי פּאָרגעקומען בלויז צוויי שעה אין טאָג.

מיט דער תלמוד־תורה האָבן פּארוואלטעט א גרופּע גבאים, וואָס זיינען נישט געוויילט געוואָרן דורך וועלכער ס'איז אָנגערקענטער אינפּטאנץ, נישט דורך קיין עלטערן־ראט. און נישט נאָמיניירט געוואָרן דורך דער קהילה. צווישן זיי האָבן זיך געפונען דער שוין פיל מאָל דערמאָנטער עסקן ישראל גוטגעלט, מאניש רידעל, משה חיים לעווין, משה זאנאן, סנדר קאנטאָר, העניך שטיינבערג (קאלושינער), שלמה שמואל אבארבאנעל, יהונתן אייבעשיץ, וועלוול אָרלאָווסקי, ישעיהו זעליקאָוויטש, אליעזר שליפקי, יוסף טשארנע, נ. ד. גליקסבערג איז געווען אין פּארלויף פון א סך יאָרן פּאָרזיצער פון דער פּארוואלטונג.

אין יאָר 1922 האָט י. גוטגעלט פינאנצירט דאָס עפענען א שלאָסער־וואָרשטאט אין דער תלמוד־תורה. די כוונה פון נדבן איז געווען, אז יינגלעך, נאָכדעם ווי זיי ענדיקן די תלמוד־תורה, זאָלן זיך קעינען אויסלערנען דאָס שלאָסערי־פּאך. ביזן יאָר 1925 איז דער וואָרשטאָט, וועלכער האָט זיך געפירט אונטער דער לייטונג פון יוסף בארג, געווען פּארבונדן מיט דער תלמוד־תורה. צוליב דעם אָבער, וואָס קיינער פון די

גבאים האָט נישט געהאט קיין אינטערעס, אז די תלמידים זאָלן קענען א מלאכה, איז דער וואַרשטאט כמעט געשטאַנען לוידיק. ער האָט נאָר געדינט אלס פּאַויציע פּאר דער גמינע צו דעקן די גרויסע דעפּיציטן זיינע. א דאנק די באמיאונגען פון עטלעכע עסקנים האָט די גמינע־פּאַרוואלטונג באשלאָסן צו פּארוואנדלען די שלאָסערייַ אין א באזונדער אינסטיטוציע. דער וואַרשטאט איז פון דעמאָלט אָן געווען באזעצט. אָבער ער האָט עקסיסטירט א קורצע צייט און סוף־כל־סוף זיך געשלאָסן.

רעדנדיק וועגן דער תלמוד־תורה, דארף מען אויך דערמאָנען די ישיבה. אין וועלכער ס'זיינען אָנגעקומען יינגלעך, וואָס האָבן געענדיקט די תלמוד־תורה און זייערע עלטערן אָדער אפּיטרופּסים זיינען געווען פּאראינטערעסירט צו לאָזן די קינדער וויייטער לערנען תורה. די לימודים אין דער ישיבה האָבן זיך געפּירט אונטער דער אויפזיכט פון א „משגיח", וועלכער פלעגט „זאָגן" א שיעור פון תלמוד און אים פּאר־טייטשן. די תלמידים פלעגן דעם שיעור איבערחזרן. אויסער תלמוד און פוסקים האָט מען אין דער ישיבה גאָרנישט געלערנט. פרייטיק האָט מען „מעביר" געווען די סדרה. נביאים און כתובים זיינען באטראכט געוואָרן פּאר א פּסול לימוד. קענטיק, אז די דאָזיקע ישיבה איז אין שעדלעץ געגרינדעט געוואָרן נאָך אין די זיבעציקער יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט.

געגויע פּרטים וועגן דער עקסיסטענץ פון א ישיבה האָבן מיר באקומען פון פּישל דרומי, וועלכער איז אליין געווען א תלמיד פון דער דאָזיקער ישיבה אין די יאָרן ארום 1900. ער דערציילט, אז אויף פּינקנע גאס, אין הויז פון ר' הערשל שליפקא, האָט זיך געפּירט אזא ישיבה אונטער דער לייטונג פון ר' ישראל דראגאטשינער. וועלכער איז באקאנט געווען מיט זיין היימישן נאָמען ר' ישראלעלע, א ייד א פּאנאטיקער, וואָס האָט אין זיינער צייט ארויסגעגעבן אן אויפרוף א. נ. „מזכרת אמונה", אונטערגעשריבן פון א סך רבנים. אז מ'טאָר נישט לייענען קיין צייטונגען. ער פלעגט דאוונען אין דרייַ פּאָר תפילין — רש"י און רבינו תם — צו תפילת שחרית און צו מנחה, האָט ער געלייגט די רבינו שמשון־תפילין. אינטערעסאנט, אז ר' ישראל דראגאטשינער האָט גע־בראכט פון קאָברין א לערער מיטן נאָמען ר' יצחק טענענבוים, כדי צו לערנען מיט די תלמידים רוסיש, חלילה נישט קיין העברעאיש, וויייל דאָס איז געווען טריף־פּסול. נאָך דעם ווי דער גמינע־סעקרעטאר טשטאטשקים איז אוועק קיין וואַרשע, האָט איבערגענומען דעם אמט פון גמינע־סעקרעטאר יצחק טענענבוים. אויף זיין אָרט אין דער ישיבה איז געקומען אלס רוסישער לערער אן אנדער ליטווישער ייד מיטן נאָמען שעפּלאן, א ברודער פון דעם דעמאָלט פּאָפּולערן פּעלדשער שעפּלאן.

ר׳ ישראל דראגאטשינער האָט פארלאָזט שעדלעץ נאָכן פּאָגראָם. אויף זיין אָרט איז אָנגעקומען אלם ראש־ישיבה ר׳ דוד יצחק מענדזע־זשעצקי פון ראדזימין. אויך ער איז געווען א גרויסער למדן, אן אלעק־סאנדער חסיד. וועג די תלמוד־תורה איז איינגעקוואַרטירט געוואָרן אין איר אייגענעם בנין, איז אהין אויך אריבער די ישיבה, וועלכע האָט עקסיסטירט אלס זעלבסטשטענדיקע אינסטיטוציע, ביז ס׳איז באשלאָסן געוואָרן צו פארוואנדלען זי אין א המשך פון דער תלמוד־תורה און האָט אויפגעהערט צו עקסיסטירן, ווי א באזונדערע ישיבה.

עס איז כדאי צו באמערקן, אז נאָכן רעוואָלוציע־יאָר — 1905 און נאָכן פּאָגראָם איז אין די שעדלעצער אָרטאָדאָקסישע קרייזן ארויפגע־שוואומען דער גדאנק צו רעפאָרמירן דאָם דערציאונגס־וועזן. די דאָזי־קע שטרעבונג איז געקומען צום אויסדרוק אין א רעקאָמענדאציע־בריוו, וואָס דער דעמאָלטיקער שעדלעצער רב ר׳ שמעון דב אנאליק האָט ארויסגעגעבן א גענויסן ר׳ לייב הוטנער פון וואַרשע. דער בריוו, וועל־כער גיפינט זיך אין א פּריוואטן ארכיוו 55) רעקאָמענדירט: צו קאָנ־צענטרירן די עקסיסטירנדיקע חדרים אונטער אן אויפזיכטראט, וואָס זאָל אָפּגעמען דעם שכר־לימוד פון די עלטערן, דער אויפזיכטסראט זאָל צאָלן שכירות די מלמדים און אויך האָבן די פּעדאגאָגישע אויפזיכט אויפן לערנען פון די תלמידים, דורכפירן א סעלעקציע פון די תלמי־דים און צופּאסן זיי צו די מלמדים א. א. וו. די רעקאָמענדאציע האָט דער רב געשריבן עטלעכע וואָכן פּאר זיין פּטירה, וועג ער איז שוין געווען קראנק, און קלינגט דעריבער ווי א צוואה.

ער שרייבט:

„הן זה כמה אשר רבים וכן שלמים הסכימו כי טוב ונכון לתקן בכל ערי ישראל ועד מיוחד ע״ד המלמדים ותלמידיהם אשר יפקחו לדעת מה יעשה ישראל בחדריהם. והעיקר כי הועד יבחנו את התלמידים ויבחרו לכל מלמד תלמידים שוים למדרגתם. והאבות ישלמו לכיס הועד, והועד ישלמו להמורים. הִנה כעת מצאתי ראיתי כי הרב הג׳ כש״ת ר׳ ליב הוטנער שי׳ בן הר׳ אב״ד ר׳ יוסף זינדל שי׳, מווארשא אשר בידו מגלה עפה על אדות הענין הנ״ל אשר החל לעשות על דרך זה בווארשא והוטב אצל לו ישר חילו לאוריתא. כי רב התועלת בזה. אנכי מכיר בטוב מכבר את הרב מהר״ל הוא אשר כתורה יעשה. לכן מה מאד נכון להיות בעזרו בזה ולחזק ידיו בכל השבילים ותרבה הדעת בישראל. והאבות והמלמדים יראו התועלת עד מהרה. וליהודים תהא אורה. ובזאת בעה״ח, היום יום ג׳ ט׳ בכסלו שנת תרס״ז לפ״ק פק״ק שעדליץ״.

ש. בער בן מאיר ז״ל

חותמת

אין יידישער איבערזעצונג:

„שוין פון גאנץ לאנג ווי א סך פערזאָנען זיינען געקומען צום אויס־פיר, אז ס׳איז נויטיק צו באשטימען אין אלע שטעט ספעציעלע קאָמיטעטן איבער די מלמדים און זייערע תלמידים וואָס זאָלן האָבן די אויפזיכט איבער די חדרים. דער עיקר זיי זאָלן עקזאמינירן די תלמידים און סעגרעגירן פאר יעדן מלמד פאסיקע פאר אים תלמידים. די עלטערן זאָלן צאָלן שכר־לימוד דעם קאָמיטעט, און דער קאָמיטעט זאָל צאָלן די מלמדים. איצט האָב איך אויסגעפונען, אז דער רב דער גאון ר׳ לייב הוטנער זאָל לעבן, דער זון פון הויפט־רב ר׳ יוסף זינדל זאָל לעבן, פון ווארשע, באַזיצט א באפולמעכטיקונג צו ווירקן וועגן דאָזיקן ענין, וואָס האָט שוין פון לאנג אָנגעהויבן אין ווארשע, און האָט אפילו מצליח געווען. ער טוט גלייכע זאכן פאר דער תורה וועגן און דער נוצן איז א גרויסער. איך קען אים שוין פון לאנג דעם געשעצטן רב ר׳ לייב, ער טוט ווי די תורה הייסט. דערביבער איז ווי־כטיק צו העלפן אים און שטארקן זיינע הענט אין אלע וועגן, און זאָל זיך דאָס וויסן ביי יידן פארמערן. די עלטערן און די מלמדים וועלן זען דעם נוצן וואָס די זאך וועט ברענגען גאָר שנעל. און די יידן וועט ליכטיק זיין. געחתמעט: היינט דינסטיק, ט׳ בכסלו פון יאָר תרס״ז, אין דער הייליקער קהילה שעדלעץ.״

ש. בער בן מאיר זכרונו לברכה

סטעמפל

מלאכה און ארבעט ביי די שעדלעצער יידן

אין יידישן שעדלעץ, ווי אין רוב שטעט און שטעטלעך אין פוילן, האָט מען אמאָל געקוקט מיט גרינגשעצונג אויפן בעל־מלאכה. דעם האנטווערקער האָט מען געהאלטן פאר מינדערוויכטיקער פון א לער־נער, וואָס ביז צו דער התונה האָט ער געלעבט אויפן חשבון פון טאטע־מאמע, אָדער אויפן חסד פון פרעמדע מענטשן — אויב ער האָט נע־לערנט אין דער פרעמד אין א ישיבה. — נאָך דער חתונה פלעגט ער עסן „קעסט״ ביים שוועי. דעם בעל־מלאכה האָט מען געהאלטן נידערי־קער פון א קרעמער, פון א פראָצענטניק. וועגן א בעל־מלאכה האָט מען געזעדט מיט שפּאָט, מ׳האָט אים גערופן „בעל־מלאך״. א שוסטער האָט מען גערופן „סרייראק״. מ׳האָט זיך געוויצלט און געזאָגט, אז א שום־טער ציט דורך צוויי חזירים דורך איין לאָך״, וויל דער שוסטער, אז ער פלעגט נייען די קאנטן פון די בראנדזוילן האָט ער איינגעפעדעמט די ביינווילע־פעדעם אין צוויי חזיר־האָר און אזוי ארום געניייט. די

זעלבע באציאונג איז אויך געווען לגבי דעם שניידער. וועגן דעם שום־טער און דעם שניידער האָט מען זיך אויסגעדריקט, אז זיי זיינען גאָר קיין מענטשן נישט. אין אַנהויב פון צוואנציקסטן יאָרהונדערט האָט זיך געענדערט די באציאונג צום בעל־מלאכה. יידן האָבן איינגעזען, אז ס'איז נישטאָ קיין אנדער אויסוועג ווי פּראָדוקטיווויזאציע. געהאָלפן דערצו האָבן אויך די ציוניסטישע און חלוצישע באוועגונג, וועלכע האָט פּראָקלאמירט די ארבעט אלס לעבנס־אידעאל און די יידיש־סאָציאליס־טישע באוועגונג, וואָס האָט דעם ארבעטער־קלאס ארויסגערוקט אין אויבנאָן פון געזעלשאפטלעכן לעבן.

מיר וועלן דאָ באריכות אויסרעכענען די הויפּט־מלאכות מיט וועל־כע שעדלעצער יידן האָבן זיך פארנומען.

בוי־ארבעטער

דאָס ערשטע פאַך, צו וועלכן יידן האָבן זיך געזומען אין שעדלעץ איז געווען דאָס בויפאך און די נעבנצווייגן, ווי למשל: מויערערי, סטאָ־לערי אָדער טשעשלערי, ווי מ'פלעגט דאָס רופן און שלאָסערי.

די דאָזיקע פאכן האָבן זיך די ערשטע אנטוויקלט, וויל שעדלעץ אלס גובערניע־שטאָט, האָט אויסגעהאלטן א רעגירונגס־אדמיניסטראציע. די באאמטע האָבן זיך געוויטיקט אין וואוינונגען, הייזער זיינען געווען א מקור פון פרנסה, האָט מען זיך פארנומען מיט אויפשטעלן בנינים. די אָפּטע שרפות, וועגן וועלכע מיר האָבן שוין געשריבן, האָבן פארניכטעט הייזער, וועלכע זיינען צוריק אויפגעבויט געווארן א דאנק דער שטאָ־טישער קרעדיט־געזעלשאפט, וואָס האָט צו דעם צוועק געגעבן קרעדיטן יעדן בעל־הבית, וועלכער פלעגט נאָר בעטן פאר בויצוועקן. די געזעל־שאפט פלעגט נישט מאכן קיין אונטערשרייב צוויישן ייד און נישט־ייד. טאקע א דאנק דעם האָבן יידן געבויט און יידישע מיסטערס מיט זייערע משפּחות און זייערע ארבעטער האָבן געהאט פרנסה. צווישן די ארבע־טער האָבן זיך אויך געפונען א פינף־זעקס פאָליאקן.

ארום 1902, ווען די יידישע ארבעטער האָבן אָנגעהויבן צו אָרגאני־זירן זיך און קעמפן פאר בעסערע ארבעטס־באדינגונגען, האָבן זיך די קריסטלעכע ארבעטער ארומגעזען, אז זיי דארפן בכלל נישט זיין אָפּ־העניק פון די יידישע מיסטערס; זיי קענען אליין ווערן מיסטערס, אָנ־נעמען באשטעלונגען, און אזוי ארום ווערן זעלבסטשטענדיק. צו די קאמפן פון זייערע יידישע חברים זיינען זיי נישט צוגעשטאנען. עמעצער האָט געהאָלפן, די קריסטלעכע בוי־ארבעטער האָבן זיך אָרגאניזירט אין א צעך און אָנגעהויבן קעמפן קעגן זייערע געוועזענע ברויטגעבער — די יידישע בוימיסטער.

דער קריסטלעכער צעך האָט שוין אָנגעהויבן אָננעמען באשטעלונגען און זיי אויספירן. א דאנק אָבער דעם דעמאָלטיקן שטאָט־פרעזידענט דאָמבראָווסקי, וועלכער איז געווען ליבעראל צו דער יידישער באפעלקערונג, האָט דער קריסטלעכער צעך זיינע צילן נישט דערגרייכט. דאָמבראָווסקי האָט געהופן צו זיך אין געהיים עטלעכע יידישע בוימייסטער, געהייסן זיי וועלדן זיך צו דער גובערניע און צו פאררופן זיך אויף א פאראָרדענונג פון יאָר 1816, וועלכע איז קעגן דעם רעכט פון צעך. דער שטאָט־פרעזידענט האָט אויך געפרואווט ווירקן אויף די קריסטלעכע בוימייסטער, אז זיי זאָלן אריינענעמען אין זייער צעך אויך די יידישע מיימטער. די אינטערוועניע האָט נישט געהאט קיין ווירקונג אויף די קריסטן. זייער צעך איז אנטשטאנען. לויטן געזעץ האָט דער צעך געמוזט ציילן אמווייניקסטנס צען מיטגלידער. אזוי ווי קיין צען זיינען זיי נישט געווען, האָבן די קריסטן צונויפגעשאפט נאָך עטלעכע קריסטלעכע בעלי־מלאכות פון דער שעדלעצער געגנט, און אזוי ארום אויפגעשטעלט דעם צעך.

די יידישע בוימייסטער זיינען נישט געווען אָרגאניזירט, האָט יעדער אייגער פון זיי זיך געווענדעט צו דער מאכט אינדיווידועל. דאָס האָט אָבער געדויערט הדשים־לאנג ביז מ'האָט באקומען א תשובה און דערווייל האָבן די קריסטן געקאָנט ארויסשטופן די יידישע בוימייסטערס פון זייער איינגעפונדעווטער בראנזשע.

אין 1912, ווען לויטן פאָרשלאג פון כעלעמער ביסקופ יעוולאגי, איז די גובערניע פון שעדלעץ אריבערגעפירט געוואָרן קיין כעלם, האָט זיך אָפגעשטעלט די בוי־באוועגונג. די באאמטע האָבן פארלאָזט די דירות, אזוי ארום האָט זיך געשאפן א מצב, אז ס'זיינען געווען לוידיק דירות און קיין לאָקאטאָרן זיינען נישט געווען.

— שוסטערס

דאָס שוסטערפאך איז געווען דאָס פארשפרייטסטע פאך אין שעדלעץ. נאָך אין 19טן יאָרהונדערט האָבן שעדלעצער שיך געשמט אין גאנץ רוסלאנד. קיין שעדלעץ פלעגן אראָפקומען סוחרים פון טיף רוסלאנד, אָפגיזצן וואָכנלאנג און צוריקפאָרן אין זייערע וואוינערטער מיט גרויסע טראנספאָרטן שיך.

די שוסטער־מיימטער האָבן זיך געטיילט אין צוויי קאטעגאָריעס: אזוי גערופענע „אורזשענדאָווע", ס'הייסט: בעלי־מלאכות, וואָס פלעגן ארבעט אויף באשטעלונגען פון קליענטן און זיך אויסצייכענען מיט גוטער ארבעט, און כאלופיניקעס־ארבעטער, אָדער קלייניע מיימטער, וועלכע פלעגן ארויסבאקומען מאטעריאלן פון גרעסערע סוחרים און אויסגעפירט די ארבעט ביי זיך אין שטוב.

פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן זיך אין שעדלעץ געפונען בערך 150 „אורזשענדאָווע" שוסטערס, קרוב צו 200 „כאלופניקעס", צוזאמען א 350 באשעפטיקטע אין שוסטערפאך.

די לאגע אין פאך איז געווען א באפרידיקנדיקע. אלע שוסטערס און זייערע ארבעטער האָבן זיך דערנערט בכבודיק. די גרעסטע באוועגונג אין פאך איז געווען אין די ווינטער־חדשים. דאן פלעגן ארויסגעשיקט ווערן די באשטעלטע טראנספאָרטן, וואָס זיינען צוגעגרייט געווארן אין משך פון זומער.

יעדער שוסטער האָט געפילט, אז ער האָט אן עקאָנאָמישן באָדן אונטער די פיס. וועלכע ער איז געווען געדריקט אין מזומנים, פלעגט אים צו הילף קומען דאָס קאנטאָר פון ס. ב. מינץ און ארזשעל; זיי האָבן אויסגעבאָרגט געלט אָדער דיסקאָנטירט די באקומענע וועקסלען פאר דער פארקויפטער סחורה. אזוי האָט זיך געפירט ביזן אויסברוך פון ערשטן וועלטקריג — 1914.

קאמאשן־שטעפערס

דאָס דאָזיקע פאך איז געווען פארבונדן מיט שוסטעריי. דער גורל פון די שוסטערס איז אויך געווען דער גורל פון די קאמאשן־שטעפער.

אויך אין דעם פאך זיינען געווען די שוין דערמאָנטע צוויי קאטעגאָריעס — אורזשענדאָווע און „סוחרישע". וועלכע פלעגן ארבעטן פאר עקספאָרט. ארום 1910 האָבן זיך אין שעדלעץ געפונען 34 שטעפער־מייסטער און 80 ארבעטער. מיטן אויסברוך פון ערשטן וועלטקריג האָט זיך אויך אין דעם פאך געשאפן אן ארבעטסלאָזיקייט, די מיליטעריש באשטעלונגען האָבן ווידער געגעבן ארבעט.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך די צאָל קאמאשן־שטעפער־ווארשטאטן פארגרעסערט. דאָס האָט זיך געטון דערפון, וואָס ארבעטסלאָזע געזעלן האָבן זיך געעפנט ווארשטאטן. די קאָנקורענץ איז געוואקסן. 75 פראָצענט פון קאמאשן־שטעפער זיינען געווען ארבעטסלאָז.

שניידערס

ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן אין שעדלעץ געלעבט 35 שנייידער־מייסטער, וועלכע האָבן זיך געטיילט אויף פינף קאטעגאָריעס. די ערשטע און יחסנישע קאטעגאָריע זיינען געווען די מיליטערישע שנייידערס, וועלכע מ'האָט געפרופן „פולקאָווע". אזוי ווי אין שעדלעץ האָט דאן קווארטירט א סך מיליטער, האָבן זיך די פינף שנייידערס געהאט

גאנץ גוט פֿרנסה. א שטיקל שטילשטאנד האָט בלויז געהערשט אין די זומער־חדשים, ווען דאָס מיליטער פלעגט אוועקגיין אויף מאנעווערס.

די צווייטע קאטעגאָריע שניידערס — 12 יידן און 1 קריסט, האָבן געארבעט פאר פּוילישע גוטבאזיצער און באאמטע. אויך זיי האָבן געהאט פרנסה.

די איבעריקע דריי קאטעגאָריעס האָבן געבילדעט: 5 דאמען־שניידערס, 9 טאנדעטער און 4 דאַרפֿשניידערס, די צאָל שניידער־ארבעטער, קוואליפּירטע און נישט־קוואליפּיצירטע, האָט דערגרייכט ביז 65. אין דעם חשבון גייען נישט אריין קיין שניידערינס און נייטערינס.

דער מצב אין פאך איז געווען גאָר א גוטער. נישט בלויז ווײַל עס פלעגט נישט זיין קיין ארבעטסלאָזיקייט, נאָר ס׳איז אפילו געווען א דוחק אין ארבעטהענט. דערפאר פלעגט טאקע שעדלעץ צוציען שניידער־געזעלן פון די ארומיקע שטעטלעך.

די ציוניסטישע באוועגונג ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה

ביי די שעדלעצער יידן, ווי ביים רוב פרומע יידן אין אלע שטעט און שטעטלעך פון פּוילן, האָט די בענקשאפט קיין ארץ־ישראל געטליעט אין די הערצער שוין דורות פריער. איידער ס׳איז אנטשטאנען די חיבת־ציון און די ציוניסטישע באוועגונג. שוין אין סוף פון 17טן י. ה. האָט דער שעדלעצער ר׳ יהודה החסיד זיך ארויסגערוקט בראש פון א משיחישער באוועגונג, וועלכע האָט געזוכט דורך פאוישידענע וועגן עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל.

דער נאָמען פון ר׳ יהודה החסיד, פון דער דאָזיקער מערקווירדיקער רעליגיעזער פערזענלעכקייט, איז ענג פארבונדן מיט דער שטאָט שעדלעץ. מיר האָבן נישט קיין געניוי פרטים פון זיינע קינדער־יאָרן, מיר וויסן אויך נישט, צי ער איז געווען א געבוירענער אין שעדלעץ אָדער ער האָט זיך באזעצט אין דער דאָזיקער שטאָט. פון אלע מקורים, וואָס האָבן א שייכות צום לעבן פון ר׳ יהודה החסיד איז אָבער קלאָר, אז דער דאָזיקער משיח־טרוימער האָט געלעבט אין שעדלעץ און פון דאָ אויס האָט ער אין 1699 (ת״ס) אָנגעהויבן זיין וואַנדערוועג קיין ארץ־ישראל.

נישט ריכטיק איז וואָס טייל היסטאָריקער, צווישן זיי ש. א. האָראָדעצקי, האלטן, אז ר׳ יהודה החסיד איז געווען פון שידלאָוויץ און נישט פון שעדלעץ 56). אין די מקורות ווערט די היימשטאָט פון ר׳ יהודה בפירוש אָנגערופן: „שדלעץ הסמוכה להורודנה. שעדלעץ קאָן, פארשטייט זיך, נישט פארביטן ווערן מיט שידלאָוויץ און קאָן נישט האָבן קיין שייכות צו האָראָדנאָ (גראָדנע). שידלאָוויץ געפינט זיך גאָר

ערגעץ אין קיעלצער וואיעוואדשאפט, און שעדלעץ איז פאַרט נאַענטער צו גראַדנע.

אז ר׳ יהודה איז געווען א שעדלעצער באווייזט אויך דער פאקט, וואַס ער איז זיך צונויפגעקומען מיט מענטשן פון די ארומיקע שטעטלעך פון שעדלעץ און טאקע מיט זיי עולה געווען קיין ארץ־ישראל. אזוי, למשל, איז איינער פון זיינע תלמידים געווען ר׳ גדליה פון סעמיאטיטש, א שטעטל וואַס געפינט זיך אין שעדלעצער געגנט, אין א מרחק פון פער־ציק קילאַמעטער בסך־הכל. אין דעם ספר „שאלו שלום ירושלים״ (57), וואַס ס׳האַט ארויסגעגעבן ר׳ גדליה, ווערט אויך דערמאַנט א חסיד מיטן נאַמען זלמן בייליאר. וואַס עס באדייט ביאלער — קענטיק פון ביאלא־פאַדלאסק. אויך ביאלא איז א שכנותדיקע שטאַט פון שעדלעץ. עס איז דעריבער אויסער יעדן ספק, אז ר׳ יהודה החסיד איז געווען א שעדלע־צער. מיר ווילן דעריבער אין דער געשיכטע פון אונדזער שעדלעצער קהילה בלויז אַנדייטן די טעטיקייט פון ר׳ יהודה החסיד און זיין עליה קיין ארץ־ישראל.

דאַס פארלאַזן שעדלעץ און דאַס עולה זיין פון ר׳ יהודהן איז געווען א רעזולטאט פון א משיחישער באוועגונג, וואַס איז אנטשטאנען אין פוילן און האַט זיך פארשפרייט איבער דייטשלאנד, מאַראוויא, עסטרייך, אונגארן און איז דערגאנגען ביז איטאליע. צוליבן ווירוואר וואַס ס׳האַט געהערשט, האַבן זיך צו דער דאַזיקער באוועגונג אויך צוגעטשעפעט אַנ־הענגער פון שבתי צבי מיט חיים מלאך אין דער שפיץ. דער ציל פון דער דאַזיקער באוועגונג איז געווען דערנענטערן די גאולה דורך פאר־פיינערן די מאַראל, תשובה טאַן, תפילה, אַפריכטן תעניתים און פייניקן זיך. מיר דארפן געדענקען, אז די באוועגונג איז אנטשטאנען א פופציק יאָר נאַך גזרות ת״ח ות״ט.

ר׳ יהודה החסיד האַט פארלאַזט פוילן אין אַנהויב ת״ס (סוף 1699) צוזאמען מיט 120 אַנהענגער. אויפן וועג, דורך פארשידענע לענדער, האַבן זיך אַן אים אַנגעשלאַסן נאַך עולים. די מחנה האַט שוין דערגרייכט ביז 1.500 נפשות. פון זיי זיינען 500 אויסגעשטאַרבן בעת די וואַנדערונ־גען, די איבעריקע 1000 זיינען אַנגעקומען קיין ארץ־ישראל. די וואַנדער־מחנה האַט זיך אַנגערופן „חברה קדישא״. א טייל פון זיי האַט אויסגע־וואַנדערט פון פוילן קיין מאַראוויא, פון דאַרט האַבן זיי ארויסגעשיקט שליחים קיין דייטשלאנד. ר׳ יהודה החסיד זעלבסט, צוזאמען מיט דרײַ פון זיינע באגלייטער, זיינען אַנגעקומען קיין פראנקפורט ביים טייך מיין און דאַרט האַט ער שבת הגדול געהאלטן א דרשה, וואַס האַט געברענגט צו א גרויס דערוועקונג, ער איז אויך אריינגעגאַנגען אין דער עזרת־נשים מיט א ספר־תורה אין דער האנט און פאר די פרויען געדרשנט. זיינע

דרשות זיינען פול געווען מיט פאַדערונגען צו א מאַראליש לעבן און האָט אָנגעזאָגט, אז די וועלט שטייט פאר דער גאולה. אין פראנקפורט האָט ער צונויפגעזאמלט א גרויסע סומע געלט אויף הוצאות. שמואל אָפּענהיימער, דער ראטגעבער פון קייזערלעכן הויף אין ווין, האָט א סך געהאָלפן די עולים — געשאפן פאר זיי פאספאָרטן און געדונגען צוויי שיפן, אריבערצופירן זיי קיין קאָנסטאנטינאָפּאָל. א טייל פון די וואנדערער קיין ארץ־ישראל מיט ר' יהודה החסיד בראש זיינען געפאָרן דורך וועניעדיק, א צווייטער טייל מיט דעם שבתי צביניק חיים מלאך בראש זיינען געפאָרן דורכן דניעסטער, שווארצן ים, ביז קאָנסטאנטינאָפּאָל.

וואָס מיט דער גרופּע עולים איז וויטער פאָרגעקומען, האָט שוין נישט קיין שייכות מיט אונדזער טעמע. אונדזער כוונה איז בלויז געווען צו פארצייכענען דאָס שייכות פון ר' יהודה החסיד צו שעדלעץ.

ר' יהודה החסיד איז נישט געווען דער אייניציקער; עס זיינען באַוואוסט געווען פאלן, וועו שעדלעצער יידן האָבן פארלאָזן זייער היימשטאָט, פרנסה־קוואלן, זייערע נאָענטע קרובים און האָבן זיך אוועקגעלאָזן אין וויטן וועג אריין — קיין ארץ־ישראל. עלטערע יידן וואָס האָבן זיך דעצידירט עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל אן האָבן נישט באקומען די הסכמה דערצו מצד זייערע פרויען, זין, טעכטער אן אייניקלעך, האָבן אָפּגעגעט די פרויען, צעריסן דאָס משפחה־לעבן, כדי נישט געשטערט צו ווערן אין דער עליה.

אינמיטן פון 19טן י. ה. האָט פון שעדלעץ עולה געווען קיין ארץ־ישראל א ייד א תלמיד־חכם, א שוחט, מיטן נאָמען ר' אברהם אברהמס. ער איז געבוירן געוואָרן אין שעדלעץ אין יאָר 1801. וועו ער איז אלט געוואָרן 36 יאָר, האָט ער פארלאָזט שעדלעץ אן עמיגרירט קיין לאָנדאָן. דאָרטן איז ער אויפגענומען געוואָרן אלס שוחט. ער האָט אָנגעשריבן עטלעכע ספרים וועגן הלכות שחיטה. דאָס פאָפולערסטע ספר זיינס איז „ברית אברהם" — א קאָמענטאר אויפן שלחן ערוך „יורה דעה", הלכות שחיטה — ער האָט אויך פארעפנטלעכט אן אויטאָביאָגראפיש ספר „ויזכור לאברהם". אין יאָר 1879 פארלאָזט אברהמס לאָנדאָן און פאָרט קיין ירושלים, וואו ער האָט זיך אויסגעבויט א הויז, און אין א קורצער צייט ארום האָט ער זיין הויז אָפּגעגעבן אלס בית־תפילה פאר א חברה מיטן נאָמען „משכנות ישראל". אברהמס איז געשטאָרבן אין ירושלים אין יאָר 1880.

באלד וויי עס האָט זיך אָנגעהויבן די ביל"ו־עליה אין יאָר 1882, האָט זיך אין שעדלעץ און אומגעגנט געמומען שטארק פארשפרייטן דער גענאנק וועגן ישוב ארץ־ישראל. א גרופּע מעזריטשער יידן זיינען אין יאָר 1883 אוועקגעפאָרן קיין א"י און צוגעטרעטן דאָרט אויפצושטעלן די קא־

לאַניע יסוד המעלה, אויפן מערבדיקן ברעג פון דער חולה־אַזיערע. די איבערלעבונגען פון אַט די דאַזיקע ערשטע עולים־פיאַנערן, די שווערי־קייטן אויף וועלכע זיי האָבן זיך אַנגעטראָפן ביים פארווירקלעכן זייער חלום, די קרבנות וואָס זיינען צווישן זיי געפֿאלן פון פיבער, הונגער, איי־דער דער בארג ראַטשילד האָט געזומען אויף זיך די זאָרג פאר דער עקסיסטענץ פון דער קאָלאָניע, דער דוחק אין וואסער — אַט דאָס אלץ האָט געפונען א בריטן אַפּקלאנג אין די הערצער פון די שעדלעצער יידן, וועלכע האָבן דורשטיק געשלונגען די ידיעות, וואָס פלעגן אַנקומען אין שכנותדיקן מעזריטש.

די אנטשטאנענע חיבת־ציון־באוועגונג האָט שוין געטראָפן אין שעד־לעץ א צוגעגרייטן באָדן. אויף דער ערשטער קאַנפערענץ פון דער בא־וועגונג, וואָס איז פאָרגעקומען אין קאטאָוויץ אין יאָר 1884 (תרמ"ד), האָבן זיך באטייליקט אלס דעלעגאטן פון שעדלעץ ר' משה גאָלדבערג און יהושע גאָלדפארב. אין שטאָט האָט עקסיסטירט אן אַפּטיילונג פון „ועד לתמיכת העברים עובדי האדמה בסוריא ופלשתינא" וועלכע איז באקאנט געווען מיטן נאָמען „אַדעסער קאָמיטעט", אָבער פאקטיש איז דאָס גע־ווען א פיליאַלע פון דער „חיבת־ציון", וועלכע איז געווען אַפיציעל פאר־באָטן אין רוסלאנד. ביסלעכווייז איז דער חיבת־ציון־קרייז געווארן גרע־סער. צו אים האָבן אַנגעהערט מערסטנס חסידישע יונגעלייט, וועמען דער חיבת־ציון־געדאנק איז געווארן נאָענט אונטער דער ווירקונג פון נאציאָנאל־געשטימטער השכלה־ליטעראטור. אין געהיימע צוזאמענטרעפן וואָס זיינען אָרגאניזירט געווארן ווי א כלומרשטע תנאים צווישן א בחור מיט א מיידל, אָדער א חתונה, האָט מען פֿראַפּאגירט דעם חובבי־ציון־געדאנק און געזונגען דאָס דעמאָלט פּאָפולערע ליד פון לעווענזאָן:

על אם הדרך שמה מתגוללת
שושנה חכלילת עינים:
נהדפת מסער עליה נובלת,
שוכבת פה מיומיים.

והיא מתחננת לכל נוסע:
„אנא, אישים, חנוני!
שמרו צעדיכם אותי מנגע,
פן ברגליכם תרמסוני!

אחד־העמם פאָלעמיק קעגן די חובבי ציון האָט געפונען א בריטן אַפּקלאנג אין שעדלעץ. וועג ער האָט אויפגעשטעלט זיין געהיימען אָרדן „בני־משה", האָבן זיך אין אים אַנגעשלאָסן אויך עטלעכע שעדלעצער

יידן. יעדנפאלס איז באקאנט דער נאַמען פון שוין דערמאַנטן יהושע גאַלד־פארב, ווי א מיטגליד אין דער „בני־משה".

צו יענער צייט איז אין שעדלעץ געווען רב דער שוין דערמאַנטער ר׳ שמעון דב אנאליק, וועלכער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין שארפער קעגנערשאפט צום ציוניזם. פונקט ווי ער איז געווען קעגן חסידות. צווישן די שעדלעצער יידן האָט זיך אָנגעהויבן אן אידעאישער גערענגל. אין ציוניזם גופא האָבן געקעמפט 3 שיטות: „חיבת־ציון", „פאָליטישער ציוניזם", אַדער גייסטיקער צענטער. א באזונדער שטרייט איז געווען צווישן אָרטאָדאָקסיע און ציוניזם. קעגן די אלע באוועגונגען איז ארויס־געטרעטן דער „בונד", וועלכער האָט אין שעדלעץ אָנגעהויבן זיין טע־טיקייט כמעט אין דער זעלבער צייט וואָס דער ציוניזם און האָט פאר־שריגן דעם ציוניזם ווי א בורזשואזע באוועגונג.

עס זיינען פאַרגעקומען דיסקוסיעס וואָס האָבן זיך נישט איינמאָל געענדיקט מיט געשלעגן. די ציוניסטישע באוועגונג האָט אָבער געשלאָגן טיפע וואָרצלען אין שעדלעץ. עס איז אנטשטאנען אן אָרגאניזאציע וואָס איר טעטיקייט האָט געהאט א בריטן אָפּקלאנג צווישן די פאָלקסמאסן. ס׳זיינען פארשפרייט געוואָרן שקלים און אקציעס פון דער קאָלאָניאל־באנק.

אין א קאָרעספאָנדענץ אין „המליץ" פון יענער צייט, וואָס איז אונ־טערגעשריבן מיט א פסעודאָנים „יהודי", וועלט שטארק קריטיקירט די ציוניסטישע ארבעט אין שעדלעץ.

אין יענער צייט האָט זיך אין „המליץ" וויידער באוויזן א קאָרעס־פאָנדענץ אונטערן קעפל „מחשבות רצוצות", אונטערגעשריבן מיטן פסעודאָנים „יהודי", וועלכע האָט שארף קריטיקירט די ציוניסטישע טעטיקייט אין שעדלעץ און געקלאָגט זיך אויף דער שוואכער פארשפרי־טונג פון די אקציעס פון דער קאָלאָניאל־באנק. „יהודי" האָט אויך גע־שריבן אין זיין קאָרעספאָנדענץ וועגן די דרשות, וואָס הרב אנאליק האָט געהאלטן קעגן ציוניזם 58).

פארגלייכן מיר די קאָרעספאָנדענץ פון „יהודי" מיט די זכרונות פון פישל דרומי, קומען מיר צום אויספיר, אז נישט אלץ, וואָס איז דער־ציילט געוואָרן אין „המליץ" שטימט מיטן אמת. מעגלעך, אז דאָס פאר־שפרייטן אקציעס פון דער קאָלאָניאל־באנק איז געווען א שוואכע, אָבער אין שעדלעץ איז עס נישט געווען שוואכער ווי אין אנדערע שטעט פון פוילן. דאָס באוויזט אויך די וויטערדיקע אנטוויקלונג פון דער ציוניס־טישער באוועגונג אין שעדלעץ.

וועו דער קרן קימת לישראל איז אנטשטאנען אין יאָר 1901, איז נאָך אלץ די ציוניסטישע באוועגונג אין רוסלאנד געווען אין קלעם. מ׳האָט

נישט געקענט פארשפרייטן קיין קרן־קימת־מארקעס, מ׳האָט נישט געקענט זאמלען עפנטלעך פארן זעלבן קרן. די ציוניסטישע עסקנים האָבן אָבער אייגנגעשטעלט זייער פרייהייט און אָנגעהויבן פארשפרייטן קרן־קימת־פושקעס, וועלכע מ׳האָט אריינגעשמוגלט אזש פון קעלן (דייטשלאנד), וואו די צענטראלע פון קרן קימת האָט זיך אין יענער צייט געפונען. די פושקעס פלעגן דורכגעשמוגלט ווערן דורך דער רוסישער גרענץ קיין בעלזין, פון דאָרט פלעגט אייגער אן איבערגעגעבענער עסקן מיטן נאָמען א. ליווער אריינפירן די פושקעס קיין שעדלעץ. איינמאָל איז א טראנספאָרט, וואָס איז געשיקט געוואָרן קיין שעדלעץ, אריינגעפאלן אין די הענט פון דער פּאָליציי. זעט אויס, אז די ארבעט, וואָס איז אָפּגעטאָן געוואָרן אין שעדלעץ האָט צופרידנגעשטעלט דאָס צענטראל־ביוראָ פון דער ציוניסטישער באוועגונג, ווייל ד״ר יחיאל טשלענאָוו, דער דעמאָלטיקער פרעזידענט פון קק״ל האָט צוגעשיקט אן אָנערקענונגס־בריוו, וועלכער האָט זיך געפונען אין אָרטיקן פאראייניקטן קרן־קימת־ביוראָ.

די ציוניסטישע אָרגאניזאציע האָט אין 1901 געגרינדעט א ביבליאָטעק, מיט א פּאָר יאָר שפּעטער איז די ביבליאָטעק איבערגעגעבן געוואָרן דעם אומפּארטייאישן „הזמיר״. דאָס אלץ באווייזט, אז אין שעדלעץ האָט די ציוניסטישע באוועגונג באלד אין אָנהויב פון איר עקזיסטענץ געשאפן אין שעדלעץ א גינסטיקן באָדן פאר איר טעטיקייט.

געזעלשאפטלעכע ביבליאָטעקן

יצחק ליפּיעצעס ליי־ביבליאָטעק

א ביבליאָטעק איז שוין געווען אין שעדלעץ אין סוף פון 19טן י׳. ה. אן אייגנטימער פון אזא ביבליאָטעק איז געווען יצחק ליפּיץ, א מוכר־ספרימניק, וואָס פלעגט גלייכצייטיק זיצן צווישן מנחה און מעריב אין דער חברה מקרא און לערנען מיט אן עולם פשוטע יידן א פּרשה פון דער סדרה פון דער וואָך. ליפּיץ איז געווען א משכיל, א מחבר פון פּאָפּולערע ספּרים און פּירושים, א קענער פון דער דעמאָלטיקער השכלה־ליטעראָטור, יידישער מיטלאלטערלעכער פּאָעזיע און יידישער פילאָזאָפּיע. ער האָט פארמאָגט עטלעכע הונדערט ביכלעך און פלעגט זיי אויסלייען פאר א וואָכנטלעכן אָפּצאָל פון די לייענער.

אין יענער צייט האָבן שוין אין יידישן שעדלעץ געגומען אריינדרינגען נייע מאָדערנע אידעען. ס׳איז שוין געווען א נאציאָנאלע באוועגונג, ס׳האָט שוין אָנגעהויבן שפּראָצן אן ארבעטער־באוועגונג. די געזעל־

שאפטלעכע באוועגונגען האָבן געשטויסן זייערע אָנהענגער צום לייענען ביכער און דער קרייז פון לייענער האָט זיך געגומען אויסברייטערן.

עם האָט זיך געשאפן א באָדן פאר דער אנטשטייאונג פון עטלעכע ביבליאָטעקן, וואָס האָט נישט געקענט פאָרקומען צוליב צוויי סיבות: די צארישע מאכט האָט ביבליאָטעקן און לייענען ביכער געהאלטן פאר א טריפהנער זאך, וואָס קאָן באדראָען די יסודות פון דעם רעאקציאָנערן, אנטיסעמיטישן רעזשים. כדי צו האלטן א ביבליאָטעק, האָט מען לויטן געזעץ געדארפט באזיצן א דערלויבעניש, וועלכע מ׳האָט נישט געקאָנט באקומען. די צווייטע סיבה, וואָס האָט געשטערט דאָס אויפקומען פון א ביבליאָטעק איז געווען די יידישע אָרטאָדאָקסיע. דאָס פרומע שעדלעץ האָט דאָס לייענען ביכער אָדער ספרים, אחוץ גמרא, הלכה־ספרים, שאלות ותשובות — באטראכט ווי אפיקורסות. אפילו אויף דעם לערנען תנ״ך האָט מען געקוקט מיט א קרום אויג. א לייענער פון א וועלטלעך בוך איז געדודפט געווארן און אזא זאך ווי א ביבליאָטעק איז געווען אן אויסטערליש דערשיינונג.

יצחק ליפיץ פלעגט טאקע ארויסגעבן זיינע ביכער אין געהיים.

אין 1900 האָבן א ריי משכילישע יונגעלייט מיט יוסף ראָזנוואסער בראש, געגרינדעט א געהיימע געזעלשאפטלעכע ביבליאָטעק. ארום איר האָבן זיך גרופירט ציוניסטן און נאציאָנאל־געשטימטע עלעמענטן. דאָס דאָזיקע ביבליאָטעקל האָט געהאט אויסצושטיין פיל נגישות און געמוזט אריבערוואנדערן פון איין דירה אין דער צווייטער. די פארוואלטונג האָט מורא געהאט, אז די מאכט קען געוואויר ווערן וועגן דער עקסיסטענץ פון דער ביבליאָטעק און קאָנפיסקירן די ביכער. עס איז אויך געווען א געפאר, אז די וואָס פארנעמען זיך מיט דער ביבליאָטעק זאָלן ארעסטירט ווערן. טראָץ דעם אלעם האָבן די גרינדער מיט גרויס איבערגעגעבנקייט און געטרייקייט געהיט און געפלעגט די ביבליאָטעק. זיי פלעגן איינקויפן ביכער ממש פאר זייער אייגן געלט. אָנזעעוודיקע שטיצע פלעגט די ביבליאָטעק באקומען אין ביכער און אין געלט, פון דעם שוין דערמאָנטן רוסישן אָפיציר באראָן פאָן קלייסט.

דעם 15טן מערץ 1904 איז געלונגען דעם שוין פיל מאָל דערמאָנטן עסקן י. נ. ווייטרויב ארויסצובאקומען פון גובערנאטאָר א דערלויבעניש צו פירן א ביבליאָטעק. די דערלויבעניש איז געגעבן געווארן אויפן נאָמען פון ווייטרויבס איידעם מרדכי מאיר לאנדוי, וועלכער איז אויך געווען א געזעלשאפטלעכער און ציוניסטישער עסקן. די ביבליאָטעק, לויט די דעמאָלטיקע פאָליטישע פארהעלטנישן האָט נישט געקענט לעגאליזירט ווערן אלס געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציע. אין א בראָשור וואָס איז געווען געווידמעט דעם 25־יאָריקן יובילי פון דער ביבליאָטעק,

דערשינען אין 1926 59), ווערט איבערגעגעבן דער טעקסט פון דער דער־לויבעניש, וועלכן מיר ברענגען דאָ אין דער יידישער איבערזעצונג:

אינערן־מיניסטעריום
שעדלעצער גובערנאטאָר
קאנצעלאריע
15טן מערץ, 1904
נומער 1631
שעדלעץ

באשייניקונג

אויפן סמך פון דער דריטער אָפּטיילונג, קאפּיטל 2, 14טער באנד פון קאָדעקס בנוגע דעם געזעץ פון דרוק און צענזור, ווערט די דאָזיקע באשייניקונג ארויסגעגעבן דעם שעדלעצער איינוואוינער, תושב פון שטעטל ארלע, ביעלסקער קרייז, גראָדנער גובערניע, מרדכי־מאיר לאנדוי, מיט רעכט צו עפענען אוּן האלטן אין שעדלעץ א בוכהאנדלונג אוּן לייביליאָטעק מיט רוסישע, פוילישע, יידישע, דייטשע אוּן פראנצויזישע אויסגאבן, וואָס זיינען דערלויבט דורך דער צענזור מיטן תנאי, אז לאנדוי נעמט אויף זיך לויטן געזעץ די פולע אחריות בנוגע דעם האלטן פונעם מאגאזין אוּן ער איז זיך מתחיב פינקטלעך אויסצופירן אלע עקסיס־טירנדיקע ווי אויך מעגלעך נאָכקומענדיקע געזעצן אוּן באשלוסן בנוגע בוכהאנדלונגען אוּן לייביליאָטעקן.

אלס באשטעטיקוג דערויף ווערט ארויסגעגעבן לאנדוי די דאָזיקע באשיינקונג, וואָס איז פארזען מיט אונטערשריפט אוּן מלוכה־סטעמפּל.

אָפּגעצאָלט סטעמפּל־אָפּצאָל
שטעל.־פּארטר. פון גובערנאטאָר (—) וואיקאוו
שעף פון קאנצעלאריע (—) כוועשטשענקא
סטעמפּל

פון דעמאָלט אָן אוּן ווייטער הויבט זיך טן זו ניי קאפּיטל אין דער אנטוויקלונג־געשיכטע פון דער ביבליאָטעק, וועלכע איז צו יענער צייט געווען די איינציקע קולטור־אינסטיטוציע אין שטאָט. ביסלעכווייז האָבן די מיטגלידער פון דער ביבליאָטעק אָנגעהויבן צעטיילן זיך אויף שטודיר־קרייזן פאר יידישער געשיכטע, תנ״ך, ס׳האָט אויך עקסיסטירט א געהיי־מער ציוניסטישער קרייז אוּן א דראמאטישער קרייז. צו יענער צייט האָט די ביבליאָטעק געציילט 1.200 ביכער. די פּאָפּולאריטעט פון דער

ביבליאָטעק איז געוואקסן און די גרינדער, אליין ציוניסטן, האָבן ארויפ־געפירט די אינסטיטוציע אויף אן אומפארטייאישן וועג.

נאָר אזוי ווי די יאָרן זיינען דעמאָלט געוועזן פול מיט אויפרויז, און אויף דער יידישער גאס האָבן זיך געראנגלט צוויי שטרעמונגען — ביידע אומלעגאלע — די ציוניסטישע און די סאָציאליסטישע, האָבן די סאָציאליסטן געוואָלט פארכאפן די העגעמאָניע אין דער ביבליאָטעק, עס זיינען פאָרגעקומען א רייַ שטרייטן און די ביבליאָטעק איז געבליבן ווייַ־טער אומפארטייאיש.

די צארישע רעגירונג האָט נישט אראָפגעלאָזט איר אויג פון דער ביבליאָטעק און גאנץ אָפט געשיקט פאָליציאנטן צו מאכן רעוויזיעס און קאָנפיסקירן טריפהנע ביכער. אלס אזעלכע זיינען פאררעכנט געוואָרן סאָציאליסטישע וועלק ווי אויך ציוניסטישע אויסגאבעס. פארשטענדלעך, אז ווען ס׳איז פריער געלונגען צו דערוויסן זיך וועגן אזא רעוויזיע, האָט מען ארויסגערוימט די ביכער ביז נאָך דעם ווי דער צאָרן איז אריבער.

די יידישע רעוואָלוציאָנערע באוועגונג אין פעריאָד פון 1905

שעדלעין, ווי מיר שרייבן אויף אן אנדער אָרט, האָט נישט געהאט קיין גרעסערע אינדוסטריע־אונטערנעמונגען. פארשטענדלעך, אז ביי אזא מצב האָט שעדלעין אויך נישט געהאט קיין גרויסן פראָלעטאריישן שיכט. אן ענדערונג אין דער הינזיכט, איז פאָרגעקומען אין יאָר 1900.

אין יענער צייט האָט זיך אָנגעהויבן אין שעדלעין א גרויסע בוי־באוועגונג. עס איז געווען נאָך א גרויסער שרפה, וואָס האָט אָפגעווישט א באדייטנדיקן טייל שטאָט. די אָפגעברענטע הויז־באזיצער, נאָכדעם ווי זיי האָבן באקומען די אסעגוראציע־סומע, אָדער ווי מ׳האָט עס דעמאָלט גערופן „פייערקאסע", זיינען זיי צוגעטרעטן אויפבויען זייערע פארברענ־טע הילצערנע אָדער געמויערטע הייזער. אזוי ארום האָט זיך אויסגע־בילדעט א סאָציאלער שיכט פון בוי־אונטערנעמער. זיי פלעגן אָננעמען די ארבעט גלייך פון בעל־הבית. די אונטערנעמער האָט מען גערופן „פאָדריאטשיקעס" (פון רוסישן — צושטעלער). אזא פאָדריאטשיק פלעגט אויספירן די ארבעט מיט געדונגענע ארבעטער, וועלכע האָבן זיך גערופן „געזעלן". דער וואוקם פון דער בויארבעט האָט גורם געווען צום וואקסן פון די נעבן־בראנזשעס, ווי: מולארעס, שלאָסערס, סטאָלא־רעס און שטובמאלערס. די פאכלייט האָבן געארבעט אין שטאָט גופא ווי לאנג ס׳איז געווען ארבעט; האָט זיך די ארבעט אָפגעשטעלט, אָדער ס׳איז געווען א הפסקה צווישן איין פאדריאד און א צווייטן, זיינען די

ארבעטער זיך צעפֿאַרן אין די ארומיקע שטעט און אין די גרעסערע צענטערס: ווארשע, בריסק, ביאליסטאָק און לאָדזש, דאָרט געארבעט, פֿאר־דינט און אויף יום־טוב געקומען אהיים קיין שעדלעץ, צו עלטערן און קרובים, כדי צוזאמען צו פֿראוון דעם יום־טוב. דאָס צוריקקומען פון דער פֿרעמד נאָכן אָפּארבעטן דאָרט עטלעכע חדשים, דאָס טרעפֿן זיך מיט נאָך בעלי־מלאכות און די איינדרוקן, מיט וועלכע מ׳האָט זיך געטיילט — איז געווען א גרויסע איבערלעבונג. שעדלעץ האָט אין די יום־טוב־טעג געקאָכט ווי אין א קעסל.

דאָס לעבן פון די יידישע ארבעטער אין שעדלעץ האָט אין אָנהויב פון 20סטן י׳. ה. אזוי אויסגעזען: וועלטערן האָבן פעסטגעשטעלט, אז זייער יינגל האָט א „שלעכטן קאָפּ" און האָבן זיך מיאש געווען צו מאכן פון יינגל א לערנער, האָט מען אזא יינגל, וואָס האָט נאָך אפילו נישט דערגרייכט צו בר־מצווה, אוועקגעגעבן צו א בעל־מלאכה — אויף דער לער, ער איז געווארן א „לערניונג". דער מייסטער האָט באקומען א געוויסע סומע געלט פאר לערנען דאָס פאך און האָט געהאלטן ביי זיך דאָס יינגל פיר יאָר צייט. דעם אמת געזאָגט האָט מען אזא יינגל קנאפּ געלערנט, די „מייסטראָווע" האָט איבער אים רעגירט. דאָס נעבעכדיקע יינגל האָט אויסגעפירט אלע שליחותן פון מייסטער, סיי די וואָס האָבן געהאט א שייכות מיט דער ארבעט און סיי נעבנזאכן, ווי: ברענגען וואַסער, איינקויפן פּראָדוקטן, וויגן די קינדער א. ד. גל.; בקיצור: ער איז געווען א חוטב־עצים און שואב־מים. נאָכדעם ווי ס׳זיינען אריבער די פיר יאָר, האָט זיך געענדיקט דער פּעריאָד פון דער לער, דאָס האָט געהייסן „אראָפּ פון דער לער". דער „לערניונג" האָט באקומען א נייעם טיטל: „יאָר־יונג". אלם שכר פאר זיין מלאכה האָט ער באקומען א קליינע סומע געלט פאר א גאנץ יאָר. נאָכן יאָר איז מען דורכגעקומען און דער „יאָריונג" איז געווארן א „זמן־יונג" — ס׳הייסט באקומען באצאָלט פאר א האלב יאָר און ערשט נאָכן אָפּארבעטן עטלעכע אזעלכע „זמנים" איז ער געווארן א „וואָכנמענטש".

דער ארבעטטאָג פון אן ארבעטער האָט זיך געצויגן זומער — פון זונאויפגאנג ביז זון־אונטערגאנג, ווינטער — ביז שפּעט אין דער נאכט. אויף מוצאי שבת און מוצאי יום־טוב פלעגט דער ארבעטער איבערבייטן זיינע שבת־מלבושים אויף ארבעטס־קלייד׳ער און אייליק אוועק צו דער ארבעט כדי אָפּצוארבעטן די צייט, וואָס ער האָט פרייטיק פריער אויפגעהערט צו ארבעטן, קיין מיטאָג־שעה איז נישט געווען, קיין יאָראור־לויב — אוודאי און אוודאי נישט. די באציאונג פון מייסטער צו זיין ארבעטער איז געווען א גראָבע.

בונד און פ. פ. ס. און זייער וויקונג אויף די שעדלעצער יידישע ארבעטער

אין יענער צייט, אין 1900סטן יאָר, בערך, איז שוין אויף דער יידישער גאס געווען טעטיק דער „אלגעמיינער יידישער ארבעטער־בונד פון פוילן, רוסלאנד און ליטע". אויף דער פוילישער גאס איז געווען טעטיק די פ. פ. ס., וועלכע האָט אויך געפירט ארבעט צווישן יידן. די ביידע פארטייען האָבן אין שעדלעץ אָנגעהויבן צו אנטוויקלען אן אָרגאניזאַציאָנעלע טעטיקייט, געפירט א פראָפאגאנדע קעגן צארישן רעזשים, און א קאמף פאר פארבעסערן די לעבנס־באדינגונגען פון די ארבעטער.

דער פירער פון „בונד" איז געווען אברהם יאבלאָן, א סטאָלאר־ארבעטער, געשטאמט האָט ער פון א פרומער משפחה, געווען אן אייניקל פון חיים שלמה יאבלאָן, דעמאָלט א באוואוסטער קאָלאָניאל־סוחר פון שעדלעץ. יאבלאָן האָט געארבעט עטלעכע יאָר אין וואַרשע און דאָרטן זיך אָנגעשלאָסן אין „בונד". ער איז געווען באהאוונט אין דער גאנצער פארטיי־ליטעראטור און האָט אין וואַרשע זיך פארנומען מיט פראָפאגאנדע פארן בונד און געהערט צום אקטיוו פון דער אומלעגאלער בונדישער אָרגאניזאציע. אברהם יאבלאָן איז טאקע געווען דער גרינדער פון דער בונדישער אָרגאניזאציע אין שעדלעץ.

דער פירער פון דער יידישער גרופע אין פ. פ. ס. איז געווען אברהם קדיש. אין די שפעטערדיקע יאָרן איז ער אוועק קיין אמעריקע און דאָרטן געלעבט ביז ארום 1947. אין די לעצטע יאָרן זיינע האָט זיך אין אים דערוועקט א ליבשאפט צו ארץ־ישראל. א טייל פון זיין פארמעגן האָט ער אוועקגעשענקט פארן אויפשטעלן א קולטור־אנשטאלט דורך דער הס־תדרות העובדים אין עכו (ישראל), אויפן נאָמען פון דער אומגעקומענער חיימשטאָט זיינער — שעדלעץ.

צו אים, צו קדישן, איז צוגעשטאנען יודל מאסטבוים, א יונג בחורל, קוים זיבעצן יאָר אלט, א זון פון איצל מאסטבוים, אליין א בונטארער טיפ. דער שרייבער יואל מאסטבוים, א ברודער פון יודלען, דערציילט וועגן זיין פאָטער דעם בונטאר: „מיין פאָטער פלעגט ליגן מיט די העגט אויפן בופעט פון שענק און דערציילן אליין אָדער אויסהערן די העלדישע מעשים פון קריסטן און יידן אין דער פאָווסטאניע קעגן „פאָניץ", הערן א קללה אויפן רוסישן צאר פון די פויערים אָדער אליין שעלטן. מיט וואָס ער פלעגט דערציען די פויערים, איז מיט דער אויפקלערונג, אז משה רבינו איז געווען א סאָציאליסט און „פאן יעזום" — א מענטש" 60). די גאנצע משפחה מאסטבוים, מיטן אויסנאם פון פרוי מאסטבוים און איר זון יואל — זיינען געווען טעטיק אין דער רעוואָלוציאָנערער באוועגונג.

וועגן דער רעוואָלוציאָנערער טעטיקייט פון יידל מאסטבוים דער־ציילט אדוו. א. מ. הארטגלאס אין דער הקדמה צו דער העברעאישער איבערזעצונג פון יואל מאסטבוימס „דאָס רויטע לעבן":

דאָס זאָל האָבן געווען אין 1906. דער רעוואָלוציאָנער אליין איז נישט געבראכט געוואָרן צו די געריכטס־פארהאנדלונגען, ווייל ער איז געלעגן קראנק אין דער תפיסה. זיינע פארטיידיקער, צווויי בארימטע אד־ווָאקאטן — בערנזאָן און מאקאָווסקי (דער צווייטער איז אין אומאָפהענ־גיקן פוילן, פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה, געווען יוסטיץ־מיניסטער) האָבן געפירט די פארטיידיקונג פון „סמאלוכן". אזוי איז געווען דער צו־נאָמען פון יודל מאסטבוים (ווייל זייענדיק קליין, פלעגט ער זוכן קנעפ־לעך אין די רינשטאָקן). מאקאָווסקי — דערציילט הארטגלאס, — האָט שטארק באגאטעליזירט דעם באשולדיקונגס־אקט, און געחוזקט, אז די רוסישע אימפעריע ציטערט פארן יינגל „סמאלוך". דאָס האָט ארויסגע־רופן א שטארק געלעכטער צווישן די ריכטער. דאָך איז יידל מאסטבוים פארמשפט געוואָרן אויף לעבנסלענגלעכער קאטאָרגע אין סיביר 61). ער איז אוועקגעשיקט געוואָרן און עס איז נישט באוואוסט ווו אזוי ער האָט פארענדיקט זיין לעבן.

די רעוואָלוציאָנערע שטימונג צווישן די יידישע ארבעטער אין שעד־לעץ איז געוואקסן. שטארק פאָפולער איז דעמאָלט געווען עדעלשטאָטס ליד — „אין קאמף", וואָס הייבט זיך אָן:

„מיר וועלן געהאסט און געטריבן,
מיר וועלן געפלאָגט און פארפאָלגט
און אלץ נאָר דערפאר ווייל מיר ליבן
דאָס אָרעמע, שמאכטנדע פאָלק.

מיר וועלן דערשאָסן, געהאנגען,
מען רויבט אונדז דאָס לעבן און רעכט,
דערפאר, ווייל מיר אמת פארלאנגען
און פרייהייט פאר אָרעמע קנעכט" — — —

דער איינפלום פון בונד איז זייער גיך געווואקסן. די פארטיי האָט באקומען א סך אָנהענגער, מיינסטנס פרומע יינגלייט, האלבע משכילים, באלעבאטישע בחורים, געקליידעט אין דער פויליש־יידישער הלבשה — א „געהאקטע" קאפאָטע, הינטן אָפן ביז דער טאליע און א קליין טוכן היטעלע איפן קאָפ. ס'רוב פון זיי זיינען מיט דער צייט געוואָרן בעלי־מלאכות. אויך מיידלעך זיינען געוואָרן חברטעס, מיינסטנס נייטאָרינס, וואָס זיינען אריינגעצויגן געוואָרן אין דער באוועגונג. די „חברים", ווי מ'האָט זיי גערופן, האָבן אָפט אָפגעהאלטן געהיימע פארזאמלונגען, אויף

וועלכע מ׳האָט ארומגערעדט פֿאַליטישע פֿראגן און געזוכט מיטלען, ווי אזוי צו פֿארבעסערן דאָס לעבן פון די ארבעטער.

אויך די פּ. פּ. ס. האָט פֿארשטארק די פֿראַפֿאגאנדע צווישן די שעדלעצער יידן. עס איז כאראקטעריסטיש, אז אין דער עכט פּוילישער פֿארטיי האָבן זיך אַנגעשלאָסן חסידישע יונגעלייט, וואָס האָבן אפילו נישט געקענט קיין פּויליש. צו דער פּ. פּ. ס. זיינען אויך צוגעשטאנען די יידישע שעכטהויז-ארבעטער און סתם שטארקע כאראקטערן. עס האָט זיי אימפּאָנירט וואָס די פּ. פּ. ס. פֿארנעמט זיך נישט מיט קיין טעאָריעס, נאָר מיט פֿראקטישע טעראָר-מעשים. די אקטיוע טוער פון פּ. פּ. ס. זיינען געווען: משה קאלמאנאָוויטש (זיין צונאָמען „גבאי", ווייל זיין פֿאָטער איז געווען א שארפער חסיד און גבאי פון קאָצקער שטיבל. ישראל צימערמאן („בדחן"), מיכאל אגרעסבוים, משה חסיד („חסיד" א צונאָמען), מענדל ראדזינסקי, אברהם פּעדערמאן (שניצער), אַשר לעוויטע, יאָסל שלאָם, חיים סערכיי (צונאָמען קעטשע). זיי אלע האָבן געווירקט אונטער דער אָנפירונג פון אברהם קדיש.

דער אקטיוו פון בונד איז באשטאנען פון :אליהו ווירא, טוביה קאגאן, שאול זוברָאָוויטש (באקאנט געווען מיטן צונאָמען „וויעטראק", ווייל זייער שטוב איז געווען זייער בארעדעוודיק), שלמה סטאלאָווי, א שילער פון 4טן קלאס גימנאזיע, משה ליאם, יעקב ראטיניעוויטש, זלמן בורשטיין און יעקב ליווראנט.

ביידע פֿארטייען — בונד און פּ. פּ. ס. — האָבן געפירט זייער טעטיקייט שטרענג קאָנספּיראטיוו. ווען די צאָל חברים האָט זיך שטארק פֿארגרעסערט, האָט מען זיך געזומען גרופּירן אין דער „נאראָדנע טשיינע", וואָס האָט זיך געפונען אין א גרוים הויז אויפן עק מארק. די „נאראָדנע טשיינע" איז געווען א „ווערק" פון דער אַרטיקער צארישער מאכט און איז אויפגעשטעלט געוואָרן אין יאָר 1902. דאָס האָט געזאָלט זיין א מין „קולטור-צענטער" פאר די צארישע טשינאָווניקעס און אויך אן אָרט, וואָס זאָל אָפּציען די מאסן פון דער געהיימער רעוואָלוציאָנערער באוועגונג. דאָרט האָט מען באקומען הייסע וואסער, אזוי געפּופּענעם „קיפּיאַטאָק", אויפן פֿארלאנג אויך עסענין, צוקער האָט מען געדארפט צוקויפן. דאָרט האָט מען געקאָנט לייענען די אָפּיציעלע רוסישע רעגירונגס-צייטונגען, שפּילן אין דאָמינאָ, פֿארברענגען אין א שמועס א. א.וו.

אָט דאָס צארישע „קולטורהויז" איז געווען א טרעפּונקט פאר די חברים פון „בונד", וועלכע האָבן זיך געזאמלט און געפירט דיסקוסיעס און שמועסן. די זאך איז אָבער באוואוסט געוואָרן דער זשאנדארמעריע, וועלכע האָט גענומען נאָכשפּיאָנירן, און עס איז געקומען צו רעוויזיעס און ארעסטן.

די קאָנספּיראַטיוויע טעטיקייט פון בונד

צוליב דער ניי־געשאפענער לאגע, איז די אָרגאניזאציע געצוואונגען געווארן צו באזארגן זיך מיט א קאָנספּיראַטיוויער דירה. איינער פון די בונדיסטן — מאיר וויכא, האָט געדונגען א ווּאוינונג, א צימער מיט א קיך, אויף א דאך, ביים שעדלעצער הויז־אייגנטימער מענדל ליווּאראנט. דאָס הויז האָט זיך גראָד געפונען אויף פּוזשעכאָדניע־גאס, קעגנאיבער דעם פּאָליציי־אוטשאסטאק (קאָמיסאריאט), דערפאר אָבער האָט די ווּאוינונג געהאט א צווייטע מעלה: עס איז דאָרט געווען א דורכגאנגס־הויף אין א צווייטער גאס אריין — אויף פּיעטקעע. ס׳איז אויסגערעכנט געווארן, אין פאל פון א רעוויזיע, וועט מען זיך קענען ארויסשארן דורך א הינטערגאס. כדי נישט צוצוציען די אויפמערקזאמקייט פון די שכנים, האָט מען ארויפגעטראָגן אין דער ווּאוינונג אביסל אָרימע בעבעכעס, כלומרשט דאָס מעבל פון נייעם לאָקאטאָר אין פארן הויז איז ארויסגעגאנגען געווארן א שילד פון א בוכבינדעריי — מאיר וויכאם פאך.

אין דער דאָזיקער דירה האָט זיך פארזאמלט בלויז דער אקטיוו פון בונד צו דערליידיקן די אָרגאניזאציאָנעלע ארבעט. די מאסן־חברים האָבן נישט געווואוסט וועגן דער עקסיסטענץ פון דער דאָזיקער קאָנספּיראַטיוויער דירה, אין וועלכער די אקטיוויסטן האָבן זיך פארזאמלט שפּעט אין דער נאכט. דאָס אָנקלאפן אין טיר איז געווען לויט א פּריער־אָפּגערעדטן סימן. ערשט ווען די טיר האָט זיך געעפנט, האָט מען געדארפט זאָגן א באַשטימטן פּאראָל.

פאר דער בונדישער אָרגאניזאציע האָט זיך געשטעלט די פראגע וועגן אייגענע פּראָקלאמאציעס און ליטעראטור. עס איז באשלאָסן געווארן ארויסצולאָזן העקטאָגראפישע אויפרופן. די ארבעט איז איבערגעגעבן געווארן דריי חברים פון בונד: זלמן בורשטיין (פּריצל), יעקב ליווּאראנט און דער שוין דערמאָנטער ראטיניעוויטש. זיי האָבן געארבעט אין דער סטעמפּל־פאבריק פון יעקב לערנער. ווען לערנער איז געווען פארנומען אין שטאָט, האָבן די דריי געזעלן צוגעגרייט א העקטאָגראף און פּאָרזיכטיק אים אריבערגעפירט אין דער קאָנספּיראַטיוויער דירה. דאָרט האָט מען קאָפּירט פּראָקלאמאציעס, וועלכע זיינען פארשפּרייט געווארן צווישן די ארבעטער. אין די פּראָקלאמאציעס איז אויפגעקלערט געווארן די דערדריקנדיקע עקאָנאָמישע לאגע פון ארבעטער, זיין פּאָליטישע רעכטלאָזיקייט און באַרויבטע פּרייהייט. די ארבעטער זיינען גערופן געווארן צום קאמף אונטער דער פּאָן פון „בונד". דער העקטאָגראף איז אזוי פארפולקאָמט געווארן, אז מ׳האָט געדרוקט נישט בלויז פלוגבלעטלעך, נאָר אויך בראָשורן, וואָס זיינען געבונדן געווארן אין צעראטע

טאָוועלעך אוֹן איבערגעגאנגען פון האנט צו האנט. די ארבעטער פלעגן שלינגען דאָס מאטעריאל מיט גרוים דורשט. פארשטענדלעך, אז דער עיקר פּראָפּאגאנדע־מאטעריאל איז אָנגעקומען פון ווארשע.

זייער א כאראקטעריסטישע געשיכטע איז פאָרגעקומען מיטן פּאר־טיי־חבר יעקב ליווראנט, ווועלכן מ׳האָט געדרופן „פּענטאק". ער איז גע־ווען דער היטער פון דער פּארטיי־ליטעראטור, ווועלכע ער האָט געהאלטן פארשטעקט אין א נישע אין דער וואוינונג פון זיינע עלטערן. דעם ערשטן מיי האָט זיך פארשפּרייט א קלאנג אין שטאָט, אז די פּאָליציי פירט דורך רעוויזיעס. ליווראנטס פּאָטער, וויסנדיק אז אין דער נישע גע־פינט זיך אומלעגאלע בונדישע ליטעראטור, האָט ער זי ארויסגעשלעפּט און פארברענט. אין א צייט ארום, האָט ליווראנט געמוען זוכן דאָרט דאָס דרוק־מאטעריאל, פאר וועלכן ער האָט זיך אזוי שטארק מוסר־נפש געווען, אָבער גאָרנישט געפונען. א ברוגזער איז ער אוועק צום פּאָטער אין טאבאקקראָם און געפּאָדערט ער זאָל אים אָפּגעבן דאָס מאטעריאל. דער פּאָטער האָט אים דערקלערט, אז פאר זיין טובה און דער טובה פון דער אָרגאניזאציע, האָט ער פארניכטעט דאָס מאטעריאל. „פּענטאק" האָט נישט געוואָלט הערן, געהאלטן זיך ביי ס׳זייניקע און געפּאָדערט צוריק די ליטעראטור. דערביי האָט ער אָנגעוועדעט „סאנקציעס" קעגן פּאָטער: ער איז געשטאנען אין קראָם און געשטערט צום פּדיון, אז א קונה איז אריינגעקומען קויפן פּאפּיראָסן, האָט ער אָפּגערעדט, טענהנדיק אז די פּראָדוקציע איז א שלעכטע. דער סוף איז געווען: משה יהושע ליווראנט האָט זיך געוועדעט צו דער בונדישער אָרגאניזאציע און גע־בעטן די פארמיטלונג צווישן אים און זיין זון. דער פּסק־דין פון דער אָר־גאניזאציע איז געווען: א סומע געלט קנס, וואָס ער האָט באצאָלט דעם „בונד" פארן שאָדן.

אין דער סטעמפּל־פאבריק פון י. לערנער איז אויך אין געהיים אויס־געפארטיקט געוואָרן דער פארטיי־סטעמפּל, וועלכער איז געווען קיילעכ־דיק און אין אים די ווערטער: „אלג. ייד. בונד פון רוסלאנד, ליטע און פוילן, שעדלעץ". אין צענטער פון סטעמפּל — צווישן הענט גיבן זיך שלום־עליכם — דער סימבאָל פון אחדות.

די אָרגאניזאציע איז וויטער געוואקסן, דאָס צימערל ביי מענדל לי־ווראנט איז שוין געווען צו קליין. אין דער „נאראָדנע טשיינע" האָט מען נישט געקאָנט אריינקומען צוליב די זשאנדארמערסקע שפּיצלס, האָט דער בונד געשאפן א „בירזשע". די אָרגאניזאציע איז געווען צע־טיילט אויף קעמערלעך פון פינף — צען מיטגלידער אין א קעמערל. אין באשטימטע צייטן — ספּעציעל שבת נאָך מיטאָג — פלעגט מען זיך ארויסלאָזן אין גאס, דאָס איז געווען אויף וואַרשעווער גאס, אויף דעם

אָפשניט — שפּיטאלנע ביז דעם מיליטעריש פּלאץ. דאָ האָבן זיך גע־זאמלט די חברים פון בונד. זיי האָבן שפּאצירט אהין און צוריק. דאָ פלעגט פּארטיילט ווערן ליטעראטור און דער אָרגאניזאטאָר פון קעמערל פלעגט אויפקלערן די חברים וועגן מעמד פון ארבעטער־קלאס און זיין פליכט צו קעמפן פאר א בעסער און שענער לעבן. אזא שפּאציר האָט זיך געענדיקט מיט שטעלן פראגן, אויף וועלכע דער אגיטאָטאָר האָט גע־פּרואוט ענטפּערן. געווען אזעלכע אגיטאָטאָרן וואָס האָבן געוואונען דעם צוטרוי פון די חברים און זייערע רייד פלעגן אויפגענומען ווערן ווי דער לעצטער אמת. די אגיטאציע האָט ענדלעך געבוירן דעם ערשטן שטרייק אין שטאָט.

די אָרגאניזאציע פון די סטאָליער־ארבעטער און דער ערשטער שטרייק

אין רעזולטאט פון דער סאָציאליסטישער פּראָפּאגאנדע, הן פון בונד הן פון פּ. פּ. ס., האָבן זיך געשאפן אָנגעשטרענגטע באציאונגען צווישן מייסטער און געזעל, סוחר און אָנגעשטעלטן. אויך די דינסטמיידלעך זיי־נען פארכאפט געוואָרן פון דער אגיטאציע, וואָס האָט צוגעזאָגט צו בא־פרייען דעם ארבעטסמענטשן פון פרעמדן יאָך.

א שטארקן איינפלום האָט די בונדישע אָרגאניזאציע באקומען אויפן בויפאך, צו וועלכן עס איז אויך פאררעכנט געוואָרן דאָס טשעשלער־פאך. צווישן די בונדישע אקטיוויסטן האָבן זיך געפונען 2 סטאָליער־אר־בעטער — מאירל און ליאם. אויך אברהם יאבלאָן, דער גרינדער פון בונד אין שעדלעץ איז געווען א סטאָליער און הגם ער האָט געארבעט אין וואַרשע, איז זיין איינפלום אין שעדלעץ געווען זייער גרויס. ער פלעגט זיך אָפט אראָפּכאפן אין זיין געבוירן־שטאָט און דערוואָרבן צווישן זיינע פאך־קאָלעגן הייסע און באגייסטערטע חסידים, ווי: איטשע „קעפּל" (געלבאָרד), די בני חבל (גלאזמאן), אלטער שמואל יאָסעלעס (יאבלאָן), א קוזין פון אברהם יאבלאָן, ישעיהו ברענאָוויצקי, לייביש „קאָפּ", לייבל „קאָזע" (שיינבוים), יענקל מארקוספעלד, דוד טשוטשיקל (מאלטשינסקי) און אלטער מלאך (זילבערבוים). פון די טשעסלערס זיינען געווען טעטיק אין בונד: נח סקאלקער, חיים מרדכי סטאנקעוויטש, מאטיס א. אנד.

די ארבעט־באדינגונגען אין די בויפאכן זיינען געווען די זעלבע ווי ביי די שוסטער: מ'האָט געארבעט ביז 18 שעה אין מעת־לעת, דאָנער־שטיק און ערב יום־טוב — גאנצע נעכט און אויך אין ווינטערדיקן לאנגן מוצאי שבת האָט מען באלד נאָך הבדלה זיך געזומען צו דער ארבעט. דער מצב האָט געבראכט צו דעם, אז די טישלער־געזעלן האָבן די ערשטע פּארשטרייקט.

אָרגאניזירט און פּלאנמעסיק זיינען דורכגעפירט געוואָרן די פּאָרבאַרייטונגען צום שטרייק. די אָרגאניזאציע האָט איינגעאָרדנט פארזאמלונגען, צו 10 — 15 פערזאָן, אויף וועלכע עס איז אויפגעקלערט געוואָרן די באדייטונג פון שטרייק. עס איז געשטעלט געוואָרן צו דער אָפּשטימונג. כמעט אלע האָבן זיך ארויסגעזאָגט פארן שטרייק. די לעצטע פארזאמלונג, וואָס איז פאָרגעקומען דעם צווייטן טאָג פּסח, איז דורכגעפירט געוואָרן לויט אלע כללים פון קאָנספּיראציע: פּאראָלן און אויסגעשטעלטע פּאטרולן פון דער שטאָט ביזן אָרט פון דער פארזאמלונג — אין טאָל פון די „פּיאסקעס", אויף לוקאָווער שאָסיי. דאָ האָבן זיך פארזאמלט אלע ארבעטער פון סטאָליער- און טשעשלער-פּאך. נאָך די רעדעס פון די אגיטאטאָרן איז ביי אן אלגעמיינער צושטימונג באשלאָסן געוואָרן צו דערקלערן א שטרייק פון אלע סטאָליער- און טשעשלער-ארבעטער אין שעדלעץ.

יעדן חול־המועד פלעגן די געזעלן קומען צו די מייסטערס זיך אָפּרעכענען פון די געמאכטע קאָנטעס א גאנצן זמן און גלייכצייטיק האָט מען געשמועסט וועגן וויטער ארבעטן אויפן קומענדיקן זמן. דאָס מאָל האָבן די טישלער- און טשעשלער-געזעלן נישט געגעבן קיין קלאָרע תשובה די מייסטערס מכוח וויטער ארבעטן. אין שטאָט האָט מען שוין געשמועסט וועגן בעפאָרשטייענדיקן שטרייק און באלד נאָך פּסח האָבן די מייסטערס פון די דערמאָנטע פאכן באקומען צוגעשיקט פאָלגנדיקע פאָדערונגען: 1) א צוועלף-שעהדיקן ארבעטאָג; 2) אָנדערהאלבן שעה אויף מיטאָג און א האלבע שעה אויף פרישטיק (אָנבייסן); 3) ארבעטן פון שעה צו שעה; 4) בעסערע באהאנדלונג. די פאָדערונגען, פארזען מיטן פארטיי-סטעמפּל פון בונד, האָבן זיך פארענדיקט מיט א באמערקונג, אז קיין שום ארבעטער וועט נישט צוטרעטן צו דער ארבעט, אויב די פאָדערונגען וועלן נישט אונטערגעשריבן ווערן. באזונדערע פאָדערונגען זיינען געווען פאר די לערניינגלעך: נישט באנוצן צו קיין שטוביקער ארבעט, נישט באליידיקן, לערנען דאָס פאך א. ד. גל.

לכתחילה האָבן די מייסטערס די גאנצע זאך מבטל געמאכט: „וויים איך וואָס דאָרט, די יאטן מאכן זיך נאריש, שיקן פאָוויעסטקעס, סטראשען מיט „סרייקן", וועט פרעגט נאָך זיי?". די מייסטערס האָבן געמאכט צווישן זיך יד אחת, אז קיינער זאָל נישט נאָכגעבן די פאָדערונגען. אָבער ווי נאָר עס האָט זיך געשטעלט דער סעזאָן, און די ווארשטאטן זיינען געשטאנען לוידיק, האָבן א טייל מייסטערס געמוסן אונטערהאנדלען מיט די פאָרשטייער פון דער אָרגאניזאציע און די פאָדערונגען אונטערגעשריבן, ביי אנדערע האָט דער שטרייק געדויערט. עס איז געקומען צו בלוטיקע געשלעגן מיט שטארקע פון דעם פאך, וועלכע זיינען געווען שטרייקברעכער. זייער כוח האָט נישט געהאָלפן. דער ערשטער שטרייק

פון יידישע ארבעטער אין שעדלעץ האָט זיך פארענדיקט מיט א נצחון. די מייסטערס איז שווער געווען זיך צוצוגעוואוינען צום געדאנק, אז דער ארבעטער קאָן אים א דעה זאָגן אין זיין וואוֹרשטאט. עס איז דעריבער נאָכן שטרייק געקומען צו קאָנפליקטן און געשלעגן. פאר אויסרופן ביי דער ארבעט: „חברים, מיטאָג", האָט א טישלער־מייסטער געוואָרפן א הובל אויף דעם ארבעטער יהושע חבלען און אים איבערגעבראָכן דעם נאָזביין. די געזעלן האָבן דעם מייסטער מקיים פסק געווען און ער האָט נאָך געמוזט באצאָלן קנס דער אָרגאניזאציע. חבלען איז געבליבן א צע־פּלאטשטע נאָז, מיט וואָס ער האָט שטאָלצירט, ווי מיט א צייכן פון קאמף.

דער געוואונענער טישלערשטרייק פון די בוי־ארבעטער האָט שטארק געהויבן דעם פּרעסטיזש פון דער אָרגאניזאציע. עס זיינען צו־געקומען א סך סימפּאטיזירער און אָנהענגער. עס איז שוין געווָארן צו ענג אין דער קאָנספּיראטיוועֿר דירה פון בונד, די מאסע איז ארויס אויפן גאס. עס האָט זיך געשאפן די בערזע, וועלכע האָט זיך געפונען אויף דער וואוֹרשעווער גאס, פון עק שפּיטאָלנע ביזן מיליטער־פּלאץ. דאָ אהער זיינען געקומען די אגיטאטאָרן און האָבן די ארבעטער אויפגעקלערט וועגן זייער עקאָנאָמישער און פּאָליטישער לאגע.

די אגיטאציע האָט געווירקט. עס האָבן זיך אָנגעהויבן פּרישע שטרייקן. עס האָט פּארשטרייקט דאָס מאלערפאך. חיות אין דעם פאך האָבן אויך געארבעט פּאָליאקן, איז דער שטרייק אָנגעפּירט געווָארן פון פּ. פּ. ס. און בונד. נאָך די מאלערעס האָבן פּארשטרייקט די לעדער־ און נאָדל־ארבעטער. די שטרייקן האָבן זיך פּארענדיקט מיטן נצחון פון די ארבעטער. אין שעדלעץ האָט מען אָנגעהויבן ארבעטן א 12־שעהדיקן ארבעטסטאָג מיט מיטאָג־איבערריים. אויך דער פּארדינסט איז געווָארן א גרעסערער. די בונדישע אָרגאניזאציע האָט באקומען אן אָנזען אין דער שטאָט. מיט איר האָט זיך אָנגעהויבן פּראינטערעסירן אויך די צארישע אָכראנע און זשאנדארמעריע.

ארעסטן און די אומלעגאלע טעטיקייט פון בונד

עס האָט נישט לאנג געדויערט, און די מאכט איז געקומען אויף די שפּורן פון דער „קאָנספּיראטיוועֿר דירה" פון בונד. געשען איז דאָס א קורצע צייט נאָכן טישלערשטרייק, אין פרילינג 1903. אין מיטן נאכט, זיינען זשאנדארמען מיטן זשאנדארמסקי ראָטמיסטזש ביאלאָפאָלסקי בראש, פּאָליציי מיטן פּאָליצמייסטער שעדוועֿר און געהיים־אגענטן אריין אין דער וואוינונג און דורכגעפּירט א גרינטלעכע רעוויזיע. די צא־

רישע פּאָליציי־לייט האָבן אויפגעריסן דעם דיל און דאָרט געפונען דעם גאנצן אומלעגאלן ארכיוו, וואָס איז באשטאנען פון אומלעגאלער ליטעראטור און א העקטאָגראף. די באלעבאטים פון דער וואוינונג, דער „אייניגער־מיסטער" מאירל ליבפרייַנד (וויכאן) מיט זיין „געזעל" טוביהלע קאגאן זיינען ארעסטירט געוואָרן און מ'האָט זיי אָפּגעפירט אין דער בארימטער שעדלעצער תפיסה.

נאָך דעם ערשטן פּאָליטישן ארעסט זיינען געקומען וויטערדיקע ארעסטן. אין משך פון אַיין וואָך זיינען ארעסטירט געוואָרן די מיטגלידער פון דער בונדישער אָרגאניזאציע: יאנקל דער באָבעם (ראטיניץ־וויטש), מאקס (שלמה סטאָלאָווע), משה ליאם און דער „לאנגער קיווע". ביי משה ליאם האָט מען געפונען אומלעגאלע ליטעראטור. דאָס באהעלטעניש פון דער ליטעראטור איז אָנגעווייזן געוואָרן דורך א מוסר. נאָכן אָפּזיצן א יאָר איז משה ליאם באפרייט געוואָרן. ער איז אהיימגעקומען א קראנקער אויף שווינדזוכט אין לעצטן סטאדיום און איז אין קורצן געשטאָרבן. זיין טויט האָט געמאכט אין שטאָט אן אויסערגעווייניגלעכן אייַנדרוק. אלע פּארטייען האָבן זיך באטייליקט אין דער לוויה. די חברים זיינען נאָכגעקומען די בקשה פון די עלטערן און נישט געזונגען קיין לידער און נישט געהאלטן קיין רעדעס. דער עולם האָט אויף אן אנדערן אופן געברענגט צום אויסדרוק זיין פּארערונג צום מת: וועגן די עגלה איז צוגעקומען צו דער בירזשע, האָבן די חברים אויסגעשפּאנט די פערד און אליין געשלעפּט די עגלה ביז אויפן בית־עולם. אויפן קבר האָבן דעלעגאציעס פון אלע פּארטייען אוועקגעלייגט קרענץ בלומען.

די שעדלעצער תפיסה (טורמע), וואו עס זיינען אריינגעזעצט געוואָרן די פּאָליטישע ארעסטירטע, האָט געהאט א שם אין דער פּארברעכער־וועלט. אין דער צייט, ערב דער רעוואָלוציע פון 1905, איז דאָרט געשאפן געוואָרן א ספּעציעלע אָפּטיילונג פאר פּאָליטישע פּארברעכער. עס זיינען דעמאָלט שוין געזעסן עטלעכע און דרייסיק פערזאָן, דערונטער באוואוסטע פּאָליטישע טוער פון רוסלאנד. אויך דזשערדזשינסקי, דער שפּעטערדיקער אָנפירער פון ג. פּ. או., זאָל אין יענער צייט דאָרט האָבן געזעסן. דער רעזשים איז דאָ געווען א לייכטער. די פּאָליטישע ארעסטאנטן האָבן גענאָסן פון פּריווילעגיעס. די אינטעליגענטן האָבן געגעבן לעקציעס דעם פּשוטן עולם און דאָ האָט מען אויסגעבילדעט אגיטאטאָרן. מ'איז ארויס פון תפיסה — מענטשן מיט בילדונג.

דער ארעסט פון די וויכטיקסטע בונדישע טוער אין שעדלעץ האָט די באוועגונג נישט אָפּגעשטעלט. עס האָבן זיך באלד ארויסגעדרקט נייע כוחות, ווי: אסתר מאסטבוים, די שוועסטער פון שרייבער יואל מאסטבוים, איטשעלע סטאלאוו (סטעמפּל־מאכער), יהודית ליווראנט (מאָ־

דיסטקע), חערשל ליווראנט (בעקער), יהושע שפיגעלמאן (טאפיצי־ רער) און ישראל כרושטשטעל (דער ווייסער קאפ).

די באוועגונג איז זיך צעוואקסן און זיך ענטויטיקט אין אן אנפירער. דער וואַרשעווער קאמיטעט פון בונד האט אראפגעשיקט קיין שעדלעץ א פארשטייער מיטן נאמען באַרים. באַרים, א שניידער, האט זיך בא־ זעצט אין שעדלעץ און געוואָרן דער אנפירער פון די יידישע ארבעטער. ער איז געווען פון די פאלקסטיפן, וואס האבן זיך אין יענער צייט ארוים־ גערוקט, געהאט ווייניק בילדונג, אבער אן אויסערגעווייניליכע אריענטא־ ציע אין פאליטישע ענינים. ער האט אנגעפירט מיט די מאסאווקעם און זיצונגען פון דער פארטיי. צו די פאליטישע קרייזלעך, וואס זיינען דע־ מאלט געשאפן געוואָרן אין שעדלעץ האבן געהערט: "קאסטעק" (חיים שלייפער), גאלדענבערג, "מאקס" (מרדכי יעדוואב, א שלאסער), "יאנ־ טשעק" (אברהם ווינאפעל, א מאלער), באבעק (משה דוד גראסמאן, א שניידער), חיים זישעלע (ראטינאָוויטש), מתתיהו שליפקי (סטאלאר), רוזשקע סרעברניק (שניידערין), רייזעלע פריידמאן, פרייד זשעלעכאָוו־ סקא (נייטאָרין), די לאנגע רבקה (פיעפזש), די שווארצע יהודית (פע־ ליציע), דער "דארער שאיע" (כרענאָוויצקי, א טישלער) און אלטע "מל־ אך" (זיגעלבוים).

די פאליטישע קרייזלעך פלעגן פארקומען אין פריוואטע וואוינונגען פון בונדיסטן. די מאסאווקעם זיינען זומער פארגעקומען אויפן פעלד הינטערן שטאט, אדער ביי אלטער בולן אין סאד. אלטער בולן איז גע־ וועז אן עלטערער מענטש, א שניידער־געזעל מיט א לאנגער באלעבאטי־ שער באַרד. ווינטער האט ער געארבעט שניידעריי און זומער געהאלטן א סאד און דערביי שטענדיק געלעבט אין גרויס דחקות. ער איז געווען איינער פון די געטרייסטע און איבערגעגעבנסטע חברים פון בונד, האט אויסגעפירט אלע פארטיי־שליחותן און זיך נערעבנט פארן שמש פון בונד. בעת די פארזאמלונגען ביי אים אין סאד איז בולן געשטאנען אויף דער וואך און טאמער האט ער עפעס "דערקענט", האט ער געבעטן דעם עולם זיך צו פארהאלטן רואיק. ער אליין האט אין דער גאנצער ברייט זיך אוועקגעשטעלט ביים ארויסגאנג פון סאד און נישט געלאזט זיך צע־ לויפן.

ווינטער 1904 זיינען שוין די מאסאווקעם פארגעקומען עפנטלעך אין שול אדער בית־מדרש. די ארבעטער פלעגן פארכאפן די בתי־תפילה און אפגעהאלטן די פארזאמלונגען. אפטמאל פלעגן אויסברעכן געשלעגן מיט מתפללים און גבאים, וועלכע האבן נישט געוואלט דערלאזן צו די פאר־ זאמלונגען.

אחוץ די שוין דערמאנטע ארבעטער, וואס האבן געבילדעט דעם

אקטיוו פון דער אָרגאניזאציע, זיינען אין שעדלעץ אויך געווען אזוי גע־רופענע „קאבינעט־סאָציאליסטן", אינטעליגענטע סימפאטיזירער, וועלכע האָבן אונטערשטיצט דעם בונד מיט געלט און אָרגאניזירט דעם „רויטן קרייץ" (קאָמיטעט צו העלפן די פּאָליטישע ארעסטירטע). צווישן די דאָ־זיקע סימפאטיזירער האָט פארנומען א באדייטנדיק אָרט אָן אָנגעזעענער בוכהאלטער, וואָס איז געווען באשעפטיקט ביי דער רייכער פירמע „ס. ב. מינץ". דער בוכהאלטער האָט גרופירט ארום זיך א קרייז פון סימ־פאטיזירער און אָנהענגער פון דער יידיש־סאָציאליסטישער באוועגונג. די דאָזיקע אינטעליגענטן, בעלי־בתישע קינדער אין פעלעריינעם, מיינסטנס בוכהאלטערס און אָנגעשטעלטע מיט גאָלדענע פענסנע אויף די נעזער, האָבן אין שטאָט געמאכט א באזונדערן איינדרוק. עס איז כדאי צו פאר־צייכענען זייערע נעמען: יענקעלע „דיפּלאָמאט" גאָלדשטערן איז געווען געהילף־בוכהאלטער ביי דער פירמע מינץ; אברהם זיגלוואקס, אן אָנגע־שטעלטער אין א מאנופאקטור־געשעפט, פון לובלין איז ער געקומען קיין שעדלעץ און זיך דאָ איינגעאָרדנט. צו דער דאָזיקער גרופּע האָבן אויך געהערט די „בני סלושנע" — מאיר אלטערס און מאיר אברהמלס, וועלכער איז געווען א שטענדיקער עקסטערן. מאיר אלטערס איז געווען א זינגער, אן אמאטאָר אויף דער סצענע און געהאט א וואַרשטאט פון רָאָווערן, וואו עס האָבן געארבעט פוילישע ארבעטער. צוליב די פוילישע ארבעטער האָט ער אהוין מיטן בונד, אויך סימפאטיזירט מיט די פּ. פּ. ס. און גע־שריבן פראָקלאמאציעס פאר דער יידישער פּ. פּ. ס.

ערב דעם ערשטן מאַי 1904 האָט שעדלעץ שוין געהאט א בריט־אנטוויקלטע ארבעטער־באוועגונג מיט פארשידענע פארטייען און ריכ־טונגען, וועלכע האָבן זיך שוין שטארק אָנגעזוען אין שטאָט. אויך די ציוניסטן האָבן שוין דעמאָלט פארנומען אן אָנגעזעענעם אָרט. שעדלעץ איז געווען „א שטאָט מיט א נאָמען". פון צענטער האָט מען אהערגע־שיקט רעדנער און אגיטאטאָרן פון אלע פארטייען: ציוניסטן, וואָס האָבן געהאט העברעאיש און בונדיסטן מיט העמדלעך מיט טראָלדן. אויף דער בונדישער בערזע איז געווען יעדן טאָג לעבעדיק. מ'האָט היים־קומירט איבער פארשידענע פראגן און געגרייט זיך צו פייערן דעם ער־שטן מאַי מיט א דעמאָנסטראציע.

די פּאָליציי האָט זיך דערוואוסט פון די דאָזיקע צוגרייטונגען און עס זיינען ארעסטירט געווארן: דער פּעפּעסישער טוער דאמאנסקי מיט זיין זון און געזעל סטעמפּינסקי; פון בונד — זשאָרזש און פריצל „פּענ־מאק". טראָץ די רעפּרעסיעס האָבן די פארטייען זיך נישט אָפּגעהאלטן פון פייערן דעם ערשטן מאַי מיט א דעמאָנסטראציע.

די ערשטע מאי־דעמאָנסטראציע אין 1904 און די בלוטיקע מאָיואווקע אין וואלד

דעם ערשטן מײַ, באלד אין דער פרי, האָבן זיך אויף פארשידענע גאסן באוויזן גרופּעס ארבעטער מיט רויטע שלייפלעך אין די קלאפּעס. זיי האָבן אויפגעפאָדערט די קרעמער צו פארמאכן די קראָמען, אז נישט וועט זיין ערגער. די קרעמער האָבן שוין געוואוסט מיט וואָס דאָס שמעקט און „צוגעלענט" די געוועלבער. אויך אין די וואַרשטאטן האָט מען אוועקגעלייגט די ארבעט. אויף די גאסן האָבן זיך באלד באוויזן מיליטער־פאטרולן מיט ביקסן און אויפגעזעצטע שטיקעס. די מיליטער־לייט האָבן געצוואונגען צוריק אויפצומאכן די קראָמען. מיטאָגצייט האָט זיך די גאס אינגעשטילט. די מיליטער־פאטרולן זיינען אוועק. דעם מאָמענט האָבן אויסגענוצט די פּארטיי־אָרגאניזאציעס און צונויפגעבראכט זייער עולם. באלד האָט זיך אויף דער וואַרשעווער גאס באוויזן א פּילפּארביקער ארבעטער־עולם. עס האָבן א פּלאטער געטאָן רויטע פּענער און די גאס איז פּארהילכט געוואָרן פון ארבעטער־לידער און לאָזונגען. אין דער ערשטער רייַ זיינען געגאנגען די פּ. פּ. ס. וועלכע זיינען באשטאָנען פון ארבעטער, פּויערים, יידישע בחורים פון חסידישע היימען און די שעכטהויז־ארבעטער. די דעמאָנסטראציע איז דורכגעגאנגען דורך א רייַ גאסן. צום ערשטן מאָל האָט שעדלעץ געזען אזא אויסטערליש בילד. עס איז אָנגעקומען רייַטער־מיליטער און מיט די בלויזע שווערדן צעיאָגט די דעמאָנסטראציע. קיין קרבנות זיינען נישט געווען. דער איינדרוק אין שטאָט איז געווען אן אויסערגעווויינלעכער.

אין זומער, 1904, האָבן די בונדיסטן איינגעאָרדנט א „מאָיואווקע" (מיישפּאציר) אין היסטאָרישן וועלדל איגאן. אין דעם וועלדל, וואו אין 1831 האָבן די פּוילישע אויפשטענדיקע געקעמפּט קעגן דעם צארישן מיליטער, האָבן זיך איצט געהיים פּארזאמלט די בונדיסטן. פּאר די פּשוטע ארבעטער האָט עס געהייסן א מיי־שפּאציר. ווען אלע זיינען שוין געווען פּארזאמלט, האָט אברהם יאבלאָן דערקלערט, אז מ'איז זיך צוזאמענגעקומען, כדי צו באטראכטן די שווערע ארבעטער־לאגע און די מיטלען, וואָס דארפן אָנגענומען ווערן אויסצובעסערן דאָס לעבן פון די פּראָלעטאריער. שפּעטער האָט געריידט א „ליטוואק" וועגן דער פּאָליטישער לאגע אין שייכות מיט דער רוסיש־יאפּאָנישער מלחמה.

צווישן מיליטער־לייט וואָס זיינען צופּעליק דורכגעפּאָרן אויפן שאָסיי נעבן וועלדל, האָבן באמערקט די פּארזאמלונג און וועגן דעם געמאָלדן דער מאכט. עס האָט נישט לאנג געדויערט און די אויסגעשטעלטע „פּאטרולן" פון דער אָרגאניזאציע האָבן צו ווינען געטאָן, אז עס קומען אָן דראָ־

גונער (א ספּעציעלע פּאַרמאציע פון צארישן רייטער־מיליטער). די דרא־גונער האָבן ארומגערינגלט דעם וואלד לויט אלע סטראטעגישע פּאָר־שריפטן.

תחילת איז צווישן די פּארזאמלטע אנטשטאנען א מהומה, באלד האָט אָבער יאבלאָן בארואיקט, געהייסן בודק זיין די טאשן, צי מ׳האָט נישט קיין פּארדעכטיקעם און באפוילן רואיק אָפּצוואוארטן דעם שונא. דער פּרעמדער אגיטאטאָר איז דורך זייטיקע וועגן אוועקגעפירט געוואָרן און די מאסע האָט רואיק געווארט דעם אויסגאנג. דאָס מיליטער האָט זיך דערנענטערט. דער קאָמאנדיר פון דער רייטער־אָפּטיילונג, קוסאקאָוו, איז מיט אן אויסגעשטרעקטן רעוואָלווער צוגעריטן צו די פּארזאמלטע און געזומען זידלען און שרייען. א דרייסט מיידל איז צו צום אָפּיציר און אים דערקלערט, אז דאָ איז נישט קיין פּאָליטישע פּארזאמלונג נאָר א „מאָיוווקע". דער אָפּיציר האָט זיך מכלומרשט בארואיקט און געגעבן א באפעל די רייטער ארומצורינגלען די פּארזאמלטע מיט א קייט און שפּעטער זיינען שוין געקומען די ווייטערדיקע באפעלן: „די שווערדן ארויס", „האקן איבער די קעפּ". עס איז געוואָרן א שרעקלעכע מהומה. וואו איינער האָט געקאָנט, איז ער געלאָפּן, וווערנדיק געיאָגט פון די רייטער, וועלכע האָבן די קרבנות געשלאָגן מיט די שווערדן, באגלייט מיט די עכט־רוסישע קללות.

אנטקעגן איז אָנגעקומען דער שטאָטישער פּאָליצמייסטער שעדע־וער מיט א קאָמפּאניע פּאָליציי. א גרעסערע גרופּע פון די פּארזאמלטע, דערונטער פּארוואונדעטע, זיינען פּארהאלטן געוואָרן. אונטער א טאָפּלטן קאָרדאָן פון פּאָליציי און רייטער־מיליטער זיינען די ארעסטירטע אָפּגע־פירט געוואָרן אין טורמע. די פּארוואונדעטע — אין טורמע־שפּיטאָל. ביים טורמע־טויער זיינען די ארעסטירטע דורכגעגאנגען א „בראנד" און מ׳האָט זיי געשלאָגן מכות־רצח. אויידער מ׳האָט די ארעסטירטע גע־בראכט צו דער טורמע, האָט זיך אין שטאָט פּארשפּרייט א קלאנג, אז מ׳האָט אויסגעשאָכטן אלע פּארזאמלטע אין איגאנער וועלדל. פּאר דער טורמע האָבן זיך פּארזאמלט טויזנטער שעדלעצער יידן, וועלכע האָבן געוואָלט זען די לעבעדיקע ארעסטירטע.

נאָך דעם זעלבן טאָג איז אויפן טורמהויף אוועקגעשטעלט געוואָרן א לאנגער טיש, ארום וועלכן עס זיינען געזעסן: דער זשאנדארמען־ראט־מיסטזש וו. ביליטש, וויצע גובערנאטאָר וואָיקאָוו, פּראָקוראָר סקאריא־טין, פּאָליצמייסטער שעדעוור, וועלכן מ׳האָט געפּרופן אין שטאָט „אב־רהמקעלע גוי", דער שטאָטדאָקטער סאוויצקי, שטאָטפּעלדשער דוד שווארץ אין דער דאָזאָר אברהם קאמינסקי. ארום זיי האָבן זיך געדרייט געהיים־אגענטן און פּאָליציי. יעדער פון די ארעסטירטע איז צוגעפּרופן

געווארן צום טיש און געווארן פארהערט. אלע האבן געגעבן די זעלבע תשובה וועגן דער פארזאמלונג: „עס איז נישט געווען קיין פאליטישער צוזאמענקונפט, נאר א מציוווקע". דאזאר קאמינסקי האט פעסטגעשטעלט, ווער עס איז א שעדלעצער און די תושבים פון שעדלעץ זיינען תיכף באפרייט געווארן. פארהאלטן זיינען געווארן די פרעמדע פון די ארומיקע שטעטלעך, וועלכע האבן נישט געהאט קיין פערזענלעכע דאקומענטן. די פארוואונדעטע זיינען אפגעפירט געווארן אין שפיטאל.

פון דעם דאזיקן מיליטערישן איבערפאל אויף דער פארזאמלונג זיינען געווען פאלגנדיקע קרבנות: 1) דער „געלער סטעלמאך" — א בחור פון לוקאוו, באקומען א שניט פון א שוועד אויף דער האנטפלאך; 2) גרישקע איש — א שילער פון רעגירונגס־גימנאזיע, באקומען מיט דער שארף פון דער שוועד א שווערע וואונד אין האלדז, וואס האט דערגרייכט ביזן שלונג. מיט גרויס פארזיכטיקייט האבן אים באהאנדלט די גרעסטע שעדלעצער דאקטוירים. זיין לעבן איז געווען אין געפאר. עס האט זיך לסוף איינגעגעבן אים אפצוראטעווען; 3) ביי א יונג מיידל איז אפגעהאקט געווארן אן אויער; 4) גאלדע עטע סימעס, א יונגע פארטיי־חברטע איז געטרעטן געווארן פון א פערד און באקומען וואונדן אין קאפ און ברוסטקאסטן, יארנלאנג נאכדעם האט זי געקרענקט און געשטארבן פון א ראק. אחוץ די שוועד־פארוואונדעטע זיינען געווען צענדליקער לייכט־פארוואונדעטע. אלע האבן באקומען מעדיצינישע הילף אין יידישן שפיטאל.

די געשעענישן אין איגאנער וועלדל האבן אויפגעטריסלט די גאנצע יידישע באפעלקערונג פון שעדלעץ. די ברוטאליטעט פון דער צארישער מאכט האט געשטארקט די סימפאטיע פאר די רעוואלוציאנערן. בעלי־בתישע יידן האבן געגעבן הילף די פארוואונדעטע. מ׳האט פאר זיי געזאמלט געלט און פראדוקטן. גוטהארציקע, פארמעגלעכע דאמען זיינען געקומען אין שפיטאל און געבראכט מתנות. מיט די פארוואונדעטע וואס זיינען געלעגן אין שפיטאל האט זיך באזונדערס פארנומען: דער דעמאלטיקער שפיטאל־אויפזעער, יצחק נחום וויינטרויב, דער ארדינאטאר ד״ר מ. שטיין, זיין אסיסטענט, דער סטודענט אבראמאוויטש און דער פעלדשער אהרן גראן.

זעלבסטשוץ קעגן פאגראמען און די קאמפן מיט דער אונטערוועלט

אין שטאט איז זייער שטארק געוואקסן דער אנזען פון דער בונדי־שער ארגאניזאציע. מ׳האט זיך אנגעהויבן מיט איר רעכענען אין אלע שיכטן. די געוואונענע שטרייקן אין פארשידענע פאכן האבן געוויזן דעם

כוח פון דער פארטיי און מ׳האָט אַנגעהויבן פאר איר מורא צו האָבן. די פארטיי־ארגאניזאציע איז געוואָרן דער דעצידירנדיקער פאקטאָר ביי אלע געזעלשאפטלעכע און פריוואטע סיכסוכים. אויך די צארישע מאכט האָט זיך אַנגעהויבן רעכענען מיט דער ארגאניזאציע, ווי מיט א כוח. מ׳האָט געזומען קוקן דורך די פינגער אויף איר טעטיקייט און אויסצומיידן צוזאמענשטויסן מיט דער מאסע. די ארגאניזאציע איז אזוי ארום געוואָרן די צווייטע מאכט אין דער שטאָט. צו איר האָט מען זיך געווענדט מיט אַנקלאגעס אויף אַפגעטוענע עוולות, אויף פאַרגעקומענע גנבות און פארשידענע פערזענלעכע סיכסוכים. די פארטיי האָט דורכגעפירט דין־תורות, אַפגעזוכט גנבות און אפילו אויסגעגלייכט צעקריגטע מאן און ווייב.

אַפטמאָל האָט מען זיך פון די ארומיקע שטעטלעך געווענדעט צו דער שעדלעצער ארגאניזאציע פון בונד, אז זי זאָל אינטערוועניר׳ן אין פריוואטע סיכסוכים. די חברים האָבן געהיט דעם כבוד פון זייער ארגאניזאציע און נישט געלאָזט אריינציען דעם בונד אין פריוואטע עסקים. אין זומער 1905 האָט מען אַנגעהויבן שטארק רעדן וועגן א פאָגראָם אויף יידן, וואָס עס גרייטן די „קאצאפעס". אין שעדלעץ האָט זיך אַרגאניזירט א זעלבסטשוץ, אין וועלכן עס זיינען אריין מענטשן פון פארשידענע שיכטן. מ׳האָט געשמועסט, אז די זעלבסטשוץ פארמאָגט אייגן קאלט און היים געווער. דער עיקר איז טאקע געווען דאָס קאלטע געווער, ווי: שפרינג־פעדער־מעסער, אייזערנע הענטשקעס, שטעקנס מיט „דראָטענע נשמות" א. ד. גל.

אין איינעם א פרימאָרגן, זומער 1904, איז געקומען קיין שעדלעץ א דעלעגאציע פון שטעטלע פארטשעוו און איבערגעגעבן, אז אין שטעטל גרייט זיך א יאַרמארק, אויף וועלכן עס וועלן קומען אלע פויערים פון די ארומיקע דערפער און מ׳ריכט זיך אויף א פאָגראָם. א גרופע חברים פון זעלבסטשוץ האָבן זיך געמאָלדן, אז זיי זיינען גרייט צו פאָרן קיין פארטשעוו, כדי מציל צו זיין יידן פון א פאָגראָם. אויך יידישע מיטגלידער פון פ. פ. ס. האָבן דערקלערט זייער גרייטקייט צו גיין פארטיי־דיקן די יידן פון קליינעם שטעטל.

די שעדלעצער זעלבסטשוץ זיינען אַנגעקומען אין שטעטל. אלע זיינען זיך צונויפגעלאָפן אויף חידושים אַנצוקוקן די ניי־געקומענע געסט. די זעלבסטשוץ האָט מען אייגעאָרדנט הינטערן שטעטל ביי פערד־העגדלער. די בחורים האָבן נישט געקאָנט פארשטיין: ווי קומען זיי צו פערדהענדלער, אָבער אויפן צווייטן טאָג איז דער ענין קלאָר געוואָרן.

אין שטעטל האָט געוואוינט אן אדוואָקאט — אדלער. ער האָט פארבעטן צו זיך די בחורים פון שעדלעץ און זיך אַנגעהויבן מיט זיי אויסשמועסן. דער אדוואָקאט האָט אויסגעדריקט זיין צופרידנהייט, וואָס

אזעלכע בחורים זיינען גרייט צו פארטיידיקן דעם יידישן כבוד און דאָס לעבן, „אָבער אין פארטשעוו איז נישטאָ קיין געפאר פון א פּאָגראָם, ווייל די פויערים פון די ארומיקע דערפער לעבן מיט יידן בשלום" — האָט אדלער אויפגעקלערט די זעלבסטשוץ. פון זיינע וויטערדיקע רייד איז קלאָר געווָארן, אז דאָ האנדלט זיך בלויז אין א סיכסוך, וואָס עס האָט אויסגעבראָכן צווישן די פערדהענדלער מיט די פויערים. די הענדלער האָבן אויף א נישט־כשרן אופן ארויסבאקומען פערד פון די פויערים, וועלכע ווילן זיך אָפּרעכענען מיט די דאָזיקע „סוחרים". דער אדוואָקאט האָט געעצהט, אז די פארטיי זאָל זיך נישט מישן אין אזעלכע ענינים, ווייל עס וועט נישט פארשאפן קיין כבוד און יידן וועלן האָבן צרות.

די זעלבסטשוץ איז גלייך צוריקגעפאָרן קיין שעדלעץ. אין דער אָר־גאניזאציע האָט זיך אויפגעהויבן א טומל ארום דעם ענין. מ'האָט פאר־פירט אן אויספאָרשונג ווער עס האָט די זעלבסטשוץ אריינגעפירט אין אזא געפערלעכן טעות. עס האָט זיך ארויסגעוויזן, אז דאָס שטיקל ארבעט האָט דורכגעפירט א זון פון א פערדהענדלער, א מיטגליד פון דער אָר־גאניזאציע. ער איז באלד באזייטיקט געוואָרן פון דער פארטיי. מ'וואָלט זיך אויך אָפּגערעכנט מיט די פערדהענדלער, אָבער די פארטיי האָט געוואָלט אויסמיידן געשלעגן.

א מער ערנסטן כאראקטער האָט אָנגענומען דער קאמף מיט דער אונטערוועלט, וואָס די אָרגאניזאציע האָט געפירט. אין יענער צייט האָט אין אלע גרעסערע ארבעטער־צענטערן זיך אָנגעהויבן א קאמף צווישן די אָרגאניזירטע ארבעטער און דער אונטערוועלט (אלפאָנסן, גנבים א. ד. גל.).

שעדלעץ האָט זיך געהאט אויך איר אונטערוועלט־חברותא. עס האָבן אויך דאָ נישט געפעלט קיין שאנדהייזלעך און אלפאָנסן מיט „כלות". פון צייט צו צייט פלעגן נאָך דאָ אראָפקומען אויף גאסטראָלן טאשן־צייער און איינברעכער פון מינסק־מאזאָוויעצק, (דעמאָלט — נאָ־וואָמינסק). די אָרגאניזירטע ארבעטער, ווי קעמפער פאר גערעכטיקייט, האָבן אין דער טעטיקייט פון דער אונטערוועלט געזען א גרויסע עוולה קעגן דער מענטשהייט און פארמאָסטן זיך אויסצורוימען דעם דאָזיקן סאָציאלן שמוץ.

אין שעדלעץ האָט זיך דער קאמף מיט דער אונטערוועלט אָנגעהויבן ביי פאָלגנדיקע אומשטענדן:

אין שטאָט האָט זיך געגרייט א קאטולישע פייערונג פון לייגן א גרונטשטיין פאר א נייעם קאָשטשאָל. עס זיינען זיך צונויפגעפאָרן פּרי־צים און רייכע פויערים פון דער אומגעגנט; אויף גאסטראָלן זיינען אויך געקומען גנבים און איינברעכער פון מינסק־מאזאָוויעצק. די אָרגאניזאציע האָט וועגן דעם געוואוסט און אויפגענומען א קאמף מיט דער אונטער־

וועלט. א געוויסער יאָסעלע „גנידע", וועלכער האָט געזומען באַארבעטן די טאשן פון א פּריץ, איז געשטערט געוואָרן דורך אַרגאניזירטע ארבעטער. עס איז געקומען צו א געשלעג און יאָסעלע איז אזוי צעמזיקט געוואָרן, אז מ׳האָט אים געמוזט אָפּפּירן אין שפּיטאָל.

נאָך דעם דאָזיקן נצחון איבער דעם אונטערוועלט־העלד, האָבן ארבעטער זיך אוועקגעלאָזט צו די פּארבאַרגענע שאנדהייזלעך, ארויסגעטריבן די פּרויען און די הייזלעך חרוב געמאכט. געווען אין שעדלעץ א שאנדהויז, וואָס מ׳האָט עס גערופן דאָס „מאָסקווער הייזל". אזא נאָמען האָט עס באקומען, ווייל דער בעל־הבית פון דאָרט איז געווען אן אויסגעדינטער ניקאָלאיעווער זעלנער. זיין הייזל, וואָס האָט עקסיסטירט לע־גאל, האָט באדינט די אָפּיצירן פון אַרטיקן גארניזאָן. דאָס דאָזיקע „הייזל" האָבן די ארבעטער אוועקגעלאָזט מיטן רויך.

אין שעדלעץ גופא איז די אונטערוועלט־חברה געווען צו שוואך צו שלאָגן זיך מיט די ארבעטער, דערפאר האָבן די וואויל יונגען זיך נוקם געווען אין שעדלעצער ארבעטער, וואָס זיינען געקומען אין די קליינע שטעטלעך. א שעדלעצער בעל־מלאכה איז דאָרט נישט געווען זיכער מיטן לעבן. די שעדלעצער אַרגאניזאציע, פון איר זייט, האָט זיך נוקם געווען אין די סוחרים פון די קלענערע שטעטלעך, וואָס האָבן געדארפט אָנקומען אין דער גובערניע־שטאָט. די שאָסייען זיינען באוואכט געוואָרן פון די ארבעטער און מ׳האָט זיי נישט געלאָזט אריינקומען אין שטאָט. לסוף האָט א דעלעגאציע פון די קליינע שטעטלעך זיך געוועגדעט צו דער שעדלעצער אַרגאניזאציע און עס איז געקומען צו אן אויסגלייך.

די אַרגאניזירטע ארבעטער אין שעדלעץ האָבן זיך איך באמיט מאָ־ראליש צו ווירקן אויף אונטערוועלט־לייט, כדי זיי ארויפצופירן אויפן דרך־הישר. ארבעטערינס האָבן געשלאָסן באקאנטשאפט מיט פּראָסטי־טוטקעס און געפּרואווט ווירקן אויף זיי, זיי זאָלן ארויס פון שמוציקן לעבן. טיילווייז האָט די מאָראליזירנדיקע ארבעט זיך איינגעגעבן. יחידים פון דער אונטערוועלט האָבן געוואָרפן זייערע מיאוסע באשעפטיקונגען און געוואָרן אָנהענגער פון די „גוטמאכערס", ווי די וואויל־יונגען האָבן גע־רופן די אַרגאניזירטע ארבעטער. נאָר א נייע וועגדונג האָט דער קאמף צווישן ארבעטער און אונטערוועלט אָנגענומען בעתן שטרייק אין דער מעכאנישער שוסטעריי פון די בריידער סעבער. וועלכע מ׳האָט גערופן „קאָשעצעס".

„קאָשעצעס", האָט מען אין שעדלעץ גערופן א געוויסע קאטעגאָריע מארקהענדלער, וועלכע מ׳האָט געהאלטן פאר הפקר־יונגען, וואָס קאָנען זידלען, באליידיקן און אויך גאָר א קלאפּ. (דער צונאָמען „קאָשעץ" שטאמט וואַרשיינלעך פון פוילישן וואָרט — „קאָש" — א קויש, אָדער קיישל מיט וועלכן מ׳שטייט אין מארק). די בריידער סעבער האָבן גע־

האט א מעכאנישע שיכפאבריק, אין וועלכער עס זיינען געווען באשעפטיקט אייניקע צענדליק ארבעטער. לאנג האט מען אין דער בונדישער ארגאניזאציע דיסקוטירט, צי מ׳זאל אנהייבן א שטרייק אין דער מעכאנישער שיכפאבריק, מ׳האט פשוט מורא געהאט פאר די פאלגן, קענענדיק די ברוטאלע הפקרדיקייט פון די קאשעצעס. סוף־כל־סוף האט דער צידירט דער פארטיי־פרעסטיזש און מ׳האט צוגעשיקט פאדערונגען צו די בריידער סעבער — אייגנטימער פון דער מעכאנישער שיכפאבריק. אויף די פאדערונגען האבן די שיך־פאבריקאנטן געענטפערט מיט וואויל־יונגעריש דראוגען. די ארגאניזאציע האט באשלאסן זיך אפצורעכענען מיט די „קאשעצעס".

מ׳האט צו ווייסן געטאן דעם וואַרשעווער בונד, אז אייער פון די בריידער סעבער פארט געשעפטלעך קיין וואַרשע. וואַרשעווער ארגאניזירטע ארבעטער האבן דעם שיך־פאבריקאנט באגעגנט און מקיים פסק געווען. די „קאשעצעס" אין שעדלעץ האבן דערפאר באשלאסן זיך אפצורעכענען מיט די ארבעטער. זיי זיינען ארויס אין גאס און אנגעטראפן צוויי אקטיוויסטן פון בונד: „קאסטעק" (חיים גאלדנבערג) און פריצל (זלמן בורשטיין) און זיי מערדערלעך צעשלאגן. פריצל איז מיט א צע־בלוטיקטן קאפ אפגעפירט געוואָרן אין אן ארבעטער־שטוב. קאסטיקן האט זיך איינגעגעבן צו אנטלויפן. צו הילף דעם שעדלעצער בונד זיינען געקומען חברים פון קאלושין. עס האט געהאלטן ביי א גרויס געשלעג. די קאשעצעס האבן געזעגן, אז זיי האבן דאָ צו טאָן מיט א שטארקן כוח. זיינען זיי אריינגעטרעטן אין אונטערהאנדלונגען מיט דער ארגאניזאציע פון בונד און מ׳איז דורכגעקומען. די בריידער סעבער די פאדערונגען נאכגעגעבן און די קאמפן מיט דער אונטערוועלט האבן זיך אפגעשטעלט.

אין די אויגן פון דער באפעלקערונג האט די ארגאניזאציע זייער א סך געוואונען. דער קאמף מיט דער אונטערוועלט, דאס אויסרוימען גנבה, גזלה און שאנד האט שטארק געהויבן דעם אנזען פון דער ארבעטער־באוועגונג, וועלכע האט באקומען א סך אנהענגער. די ארגאניזאציעס פון בונד און פ. פ. ס. זיינען געוואָרן דרייסטער אין זייערע מעשים און רעוואלוציאניזירט שעדלעץ.

טעראר־מעשים פון דער פעפעסישער קאמף־ארגאניזאציע און די מיליטעריש אפרעכענונג מיט יידן

דאס רעוואלוציאנערע יאר 1905 האט אינגאנצן געביטן דעם כאראקטער פון דער ארבעטער־באוועגונג אין שעדלעץ. דעם 9טן יאנואר (22סטן לויטן אייראפעאישן קאלענדאר) איז אין פעטערבורג, אונטער

דער אָנפירונג פון גלח גאפאָן, וועלכער האָט זיך שפּעטער אריסגעוויזן ווי א פּראָוואָקאטאָר און פּאַרראָטער, פּאָרגעקומען א דעמאָנסטראַציע מיט הייליקע בילדער צום קייזערלעכן ווינטער־פּאלאץ. די לאָזונגען זיי־נען געווען זייער באשיידענע — „ארבעט און ברויט" פּאר דער גרויסער צאָל ארבעטלאָזע, וואָס זיינען דעמאָלט געווען אין דער צארישער הויפּט־שטאָט.

די דעמאָנסטראציע אין אויפגעגעמען געוואָרן מיט א שיסערייַ פון ביקסן און הארמאטן און האָט זיך פּארענדיקט מיט הונדערטער טויטע און טויזנטער פּארוואונדעטע. דאָס דאָזיקע בלוטבאָד, וואָס די צארישע הערשער האָבן געמאכט איבער די ארבעטער, האָט ארויסגערופן אין גאנץ רוסלאנד א מעכטיקע רעוואָלוציאָנערע כוואליע. אויך די שעדלע־צער ארבעטער־באוועגונג איז אריבער צו אקטיוויטעט מעשים קעגן דער צא־רישער מאכט. די קאמף־אָרגאניזאציע פון פּ. פּ. ס. („באָיוואוקע") האָט אויף אָנווייזונגען פון איר צענטראל־קאָמיטעט און באשלוסן פון דער אָר־טיקער אָרגאניזאציע געגומען אויספירן אטענטאטן אויף די צארישע טשינאָווניקעס.

דער ערשטער אטענטאט, א נישט־געלונגענער, איז אויסגעפירט גע־וואָרן א שבת פּארנאכט, אין חודש מאי 1905. די שוין דערמאָנטע מענדל ראדזינסקי און מיכאל אגרעסבוים־„חסיד" זיינען באפאלן אן אָפיציר נעבן „פּרעזעס־סאָד". דער אטאקירטער איז אָפּגעקומען מיט א לייכטער וואונד אין דער האנט, דערפּאר אָבער זיינען די אָנפאלער געכאפּט געוואָרן. „חסיד" איז פּארשיקט געוואָרן קיין סיביר און דאָרט אומגעקומען. נאָך דעם נישט־געלונגענעם אָנפאל זיינען געקומען א גאנצע ריי אטענטאטן אויף זשאנדארמען און פּאָליציי־אָנפירער. אין צענטער שטאָט, אויף דער דעמאָלט באקאנטער וואַרשעווער גאס, איז מיט עטלעכע רעוואָלווער־שאָסן דערהרגעט געוואָרן א זשאנדארם. אין דער זעלבער צייט, דעם 23סטן מאי 1905, איז אין געגנט פון שטאָטישן קלוב געוואָרפן געוואָרן א באָמבע אויפן שוין דערמאָנטן פּאָליצמייסטער שעדעווער, ער איז לייכט פּארוואונדעט געוואָרן. אחוץ ביי דעם ערשטן אָנפאל, וועלן ראדזינסקי און אגרעסבוים זיינען געכאפּט געוואָרן אויף דער הייסער מינוט, זיינען ביי די וויטערדיקע אטענטאטן נישט געוועזן קיין באווייזן, אז יידן זאָלן אין זיי זיך האָבן באטיילקט.

א שטיקל צייט איז געווען רואיק. אין א שבת־צו־נאכטס פון נאָ־וועמבער 1905 איז אויף „סטארי־רינעק" דערשאָסן געוואָרן א צארישער פּאָליציאנט.

ס׳איז ווידער אריבער א האלב יאָר צייט אין א פּארהעלטנישמעסי־קער שטילקייט און דעם 30סטן מאי 1906, איז די שטאָט אויפגעטרייסלט געוואָרן פון אָנפאל, וואָס איז אין איין צייט אויסגעפירט געוואָרן

אויפן פּרעזידענט מוראָוויטש, סאָוויעטניק כּוועשטשענקאָ און סעקרעטאר פון פּאָליציי־אמט מוראָווסקי. זיי זיינען באפאלן געוואָרן דורך עטלעכע אומבאקאנטע פּערזאָנען, וועלכע האָבן אויף זיי גענאָמען. פון די קוילן איז מוראָוויטש דערהרגעט געוואָרן. און די אנדערע זיינען פאראוואנדעט געוואָרן, כּוועשטשענקאָ — גאָר שוואר.

דער הויפּטמאַן פון די אטענטאטן איז געווען דער בלוטיקער אַנפאל, וואָס איז אויסגעפירט געוואָרן ערב ראש־חודש אלול תרס״ו אויפן נייעם פּאָליצמייסטער גאלצעוו. וועלכער איז געקומען אויפן אמט פון דערמאָרדעטן פּאָליצמייסטער שעדעוואר. גאלצעוו האָט זיך באטייליקט אין א סאניטארער קאָמיסיע צוזאמען מיטן פּוילישן דאָקטער סאוויצקי און יידישן פעלדשער שוואַרץ. זיי זיינען געגאנגען אויף אן אינספּעקציע אין דער סאָדע־וואסער־פאברויק פון שמואל יוסף גאָלדשטערן. ארויסגייענדיק פון פאברויק, וואָס האָט זיך געפונען אויף דער פּיענקנע גאס — א ריין יידישע געגנט — איז געוואָרפן געוואָרן א באָמבע. דער פּאָליצמייסטער איז צעשמעטערט געוואָרן. אויפן אָרט, דער יידישער פעלדשער שוואַרץ איז פארוואונדעט געוואָרן. און אין עטלעכע טעג ארום געשטאָרבן, ניצול געוואָרן איז בלויז דער פּוילישער דאָקטער סאוויצקי. אויך דאָס מאָל איז נישט פעסטגעשטעלט געוואָרן ווער עס זיינען געווען די אויספירער פון באָמבן־אטענטאט. בעת דער אויספּאָרשונג האָט דער ניצול־געוואָרענער דאָקטער איבערגעגעבן, אז ביים ארויסגיין פון דעם פאברויק־טויער, א קורצע ווייל פארן אויפּריס, האָט זיך ווער צו אים געוועגדעט אין דער פּוילישער שפּראך און געזאָגט אים — ער זאָל זיך שנעל אָפּטראָגן.

גאלצעוו איז גראָד געווען א ליבעראלער מענטש און נישט איינמאָל האָט ער געווירקט ביים גובערנאטאָר לטובת דער יידישער באפעלקערונג.

נאָכן אטענטאט איז ארעסטירט געוואָרן אן אלטער שניידער מיטן נאָמען ח. מ. פרידמאן, אן איינוואוינער פון צוויטן שטאָק פון הויז וואו עס איז אויסגעפירט געוואָרן דער אָנפאל. דער פאדעכטיקער איז אָפּגעזעסן א לענגערע צייט אין תפיסה, סוף־כל־סוף איז ער באפרייט געוואָרן. לויט אלע וואַרשיינלעכקייטן האָבן אין דעם אָנפאל קיין יידן זיך נישט באטייליקט.

באלד נאָכן מאָרד האָבן זיך איבער די שעדלעצער גאסן ארויסגעלאָזט זעלנער, דראגונער פון לובאוויטשער פּאָלק, וועלכע האָבן קוואַרטירט אין שעדלעץ, אין צעיושעטערהייט האָבן זיי געעפּנט א שיסעריי אויף „בלינד" און גראָד אין די יידישע גאסן. ס׳זיינען אומגעקומען זעקס יידן, פיר מענער און צוויי פרויען: שלמה זלמן גאָלדשטערן, איטע מרים מאטשעלינסקי, יצחק מילגרוים, דוד מאטשעלינסקי, פרוי סוקנעוויטש און ברוך מרדכי מאָרגענשטערן. בערך פערציק אנדערע יידן זיינען לייכט און

שוועך פארוואונדעט געווארן. די דאזיקע בלוטיקע אפרעכענונג מיט די שעדלעצער יידן איז נישט געווען די ערשטע. דאס צארישע מיליטער האט נאך פאר דער בלוטיקער שיסעריי, ערב ראש־חודש אלול תרס"ו, נישט איינמאל זיך דערלויבט צו טעראריזירן די יידישע באפעלקערונג, מיטן אויסרייד, אז דאס איז אן אקט בלויז קעגן רעוואלוציאנערן.

אזוי, למשל, האבן די שעדלעצער יידן איבערגעלעבט צוויי בלוטיקע טעג — דאנערשטיק דעם 11טן אויגוסט און דינסטיק דעם 16טן אויגוסט, 1905. מיליטער האט דעמאלט ארומגערינגלט דעם יידישן קווארטאל און געשאסן כלומרשט, בלויז אויף די „רעוואלוציאנערן" און „סאציאליסטן". דעמאלט איז דערשאסן געווארן דער אקטיווער בונדיסט יעקב יאבלאן. עדי־ראיה האבן איבערגעגעבן, אז דער אנפאל פון מיליטער האט זיך אנגעהויבן פארנאכט־צו, בעת יידן האבן אנגעפילט דאס בית־המדרש צו דאוונען מנחה. אייניקע יידן, וועלכע האבן זיך דערשראקן פון די שי־סעריען זיינען אריין אין בית־המדרש, כדי דארטן צו באקומען שוץ. די אויפגעהעצטע מערדערישע זעלנער האבן זיך אריינגעריסן אין בית־המדרש און מיט קאלבעס געהאקט אויף רעכטס און לינקס. אפגעטאן דאס בלוטיקע שטיקל מלאכה, זיינען זיי ארויס און דורך די פענצטער אריינ־געשאסן אינעווייניק אין בית־המדרש — זעכציק יידן זיינען פארוואונדעט געווארן. נאך דער בלוטיקער געשעעניש זיינען אין בית־המדרש געמאכט געווארן אייזערנע לאדנס, וואס האבן געזאלט שיצן קעגן אריינשיסן דורך די פענצטער.

דער שעדלעצער גובערנאטאר — וואלאזשין האט געפאדערט פון די פארשטייער פון דער יידישער געזעלשאפט, פון די דאזארעס: י. נ. וויינ־טרויב, הערשקע צעלניק און משה טעמקין, וועלכע זיינען געקומען בעטן שוין פאר דער יידישער באפעלקערונג, — אז זיי זאלן אים, דעם גובער־נאטאר, צושטעלן א רשימה מיט אדרעסן פון די רעוואלוציאנערן. בעת די שמועסן מיט די דאזארעס, האט דער צארישער מושל זיך באצויגן צו זיי גראב און גערעדט צו זיי אין א דעספאטישן טאן. י. נ. וויינטרויב דערציילט אין זיינע זכרונות, אז ווען ער איז געבליבן אונטער פיר אויגן מיט וואלאזשינען, האט ער זיך פאר אים באקלאגט, אז ער באקומט כסדר דראונגסבריוו און דערבי דערקלערט, אז אויב מיט אים, מיטן גובערנאטאר, וועט עפעס געשען, וועט אין שעדלעין נישט בלייבן קיין איין לעבעדיקער מענטש. וועגן דעם וועט שוין זאלן דער דראגונער־פאלק, וועלכער איז צוליב זיכערהייטס־טעמים דורך וואלאזשינען גע־ברענגט געווארן קיין שעדלעין. דער גובערנאטאר האט דעמ דיר דעלעגאציע געגעבן צייט א מעת־לעת, כדי צו רופן אן אסיפה אין דער וואוינונג פון רב, וועלכע דארף באשליסן וועגן ארויסגעבן די רעוואלוציאנערן.

נאך דעם ווי די דערמאנטע דריי דאזארעס האבן זיך פארשטענדיקט

מיטן דעמאַלטיקן שעדלעצער רב, ר׳ שמעון דב אנאליק, איז באלד צוגעפֿאָרן אַ פּאַרזאַמלונג פֿון די נכבדי העדה, וועלכע האָבן געזוכט א וועג ווי אזוי ארויסצוגיין פֿון קלעם און דערבּיי נישט מסרן קיין יידן. דעם רעזולטאט פֿון דער פּאַרזאַמלונג האָט וויינטרויב שפּעטער איבערגעגעבן וואָלאָזשינען אין דעם נוסח, אז קיינעם פֿון דער יידישער געזעלשאפט איז נישט באקאנט, ווער ס׳זיינען די רעוואָלוציאָנערן און צי ס׳זיינען בכלל אזעלכע פּאַראנען אין שעדלעץ. אמת, האָט ער צוגעגעבן, ס׳זיינען געמאכט געוואָרן אטענטאטן, אָבער די אָנפּאַלער זיינען, ווייזט אויס פּרעמדע און אפשר גאָר קיין יידן נישט, וועלכע קומען אַראָפּ קיין שעדלעץ און נאָכן אָפּטאָן זייער ארבעט אנטלויפן זיי. קיינעם איז נישט באקאנט, ווער עס זיינען די פּאַרשוינען. פּאַרשטענדלעך, אז די תשובה האָט נישט באפּרידיקט דעם גובערנאטאָר.

די צוגרייטונגען צום פּאָגראָם אויף יידן

נאָכן אטענטאט אויף גאלצעוון איז די אטמאָספּערע אין שטאָט געוואָרן שטיקנדיקער. ס׳האָט זיך געפּילט, אז עפּעס גרייט זיך. מיליטעריש פּאטרולן מיט באגנעטן אויף די ביקסן האָבן זיך כסדר ארומגעדרייט אין שטאָט. די קראָמען, וועלכע זיינען צו יענער צייט געווען אָפּן ביז שפּעט ביי נאכט, האָבן זיך לויט א פּאַראַדענונג געמוזט שליסן זייגער אכט אין פֿוונט. אין דער צערקווע זיינען אָפּגעריכט געוואָרן „פּאניכידעס״ (אזכרות) און געהאלטן געוואָרן דרשות קעגן די רעוואָלוציאָנערן. ס׳איז אָפּן גערעדט געוואָרן, אז די יידן זיינען די אייגנטליקע רעוואָלוציאָנערן. עס איז שוין מער נישט געווען קיין סוד, אז מ׳גרייט צו א פּאָגראָם אויף יידן.

די שטימונג צווישן דער יידישער באפֿעלקערונג איז געוואָרן נאָך מער א געדריקטע, וויל ס׳איז באוואוסט געוואָרן וועגן די ענדערונגען, וואָס זיינען פּאַרגעקומען אין דער אדמיניסטראטיוועל מאכט. צווישן אנדערעם אויך, אז פּאָדפּאָלקאָוניק טיכאָנאָווסקי איז באשטימט געוואָרן אלס שתּף פֿון דער דעמאָלט טרויעריק באקאנטער „אָכראנע״.

טיכאָנאָווסקי האָט געהערט צו דער שוואַרצער מאה פֿון די „עכטרוסישע לייט״, וועלכע זיינען אומעטום געווען פֿון די אָרגאניזאטאָרן פֿון פּאָגראָמען אויף יידן. ער איז געווען אן אלטער רוסישער אפּיציר, וואָס האָט זיך באטייליקט אין דער רוסיש־יאפּאָנישער מלחמה פֿון 1904 און אוואנסירט אלס פּאָדפּאָלקאָוניק. זיין שנאה צו יידן און רעוואָלוציאָנערן איז געווען גאָר גרויס. אין יענער צייט האָט ער פּאַרעפּנטלעכט א ברשור מיטן נאָמען: „ווי אזוי אייגנטשטילן די רעוואָלוציאָנערן״, אין וועלכער ער האָט פֿראָפּאגירט צו באזיגן די רעוואָלוציע מיט דער הילף פֿון

מיליטער. צוליב דעם וואָס די בראָשור איז געווען געשריבן אין א ברוטאלן סטיל, איז זי קאָנפיסקירט געוואָרן דורך דער רוסישער מאכט.

טיכאָנאָווסקי

דער דאָזיקער רוסישער שווארץ־מאה'ניק האָט מיט יידן זייער גוט געלעבט. ער האָט געהאט „זיינע" יידן, וועלכע האָבן אים געבאָרגט געלט אויף פּראָצענט...

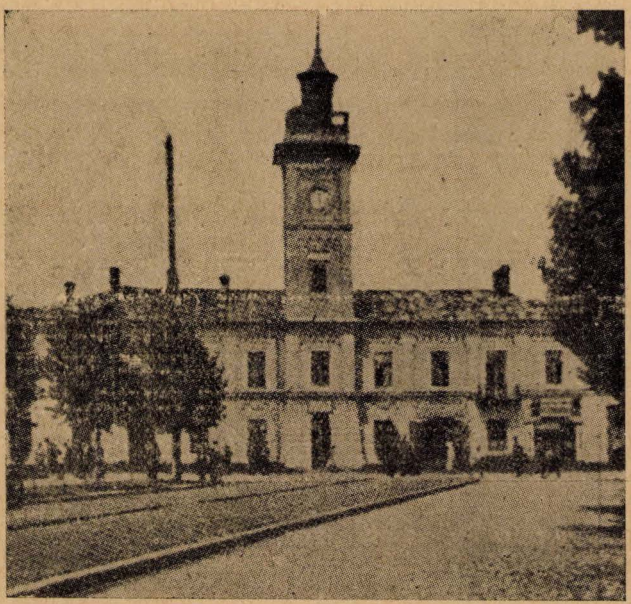
אָט דער פּאָדפּאָלקאָווניק טיכאָנאָווסקי איז דאָס געווען דער הויפּט־אָרגאניזאטאָר פון שעדלעצער פּאָגראָם אין יאָר 1906. וועגן דעם האָט מען זיך ערשט דערוואוסט שפּעטער, וען דער גרויסער באריכט וועגן שעדלעצער פּאָגראָם וואָס איז צוגעשטעלט געוואָרן דעם וואַרשעווער גענעראל־גובערנאטאָר, איז דערגאנגען צו דער עפּנטלעכקייט.

דער אָנהויב פון פּאָגראָם

פרייטיק, דעם 7טן סעפּטעמבער (י"ז אלול, תרס"ו), איז די שטימונג אין שטאָט געוואָרן נאָך מער גערייצטער. די פּאטרולן מיט אויסגעשטרעקטע ביקסן זיינען געוואָרן פּארשטארקט. יידן האָבן אויסגעמיטן צו באוויזן זיך אין גאס, דאָס זעלבע איז געווען אויך אויף צומאָרגנס שבת. שבת־צו־נאכטס האָבן זיך געעפנט וויניק יידישע געוועלבער. פּאָליציאנטן האָבן זיך ארומגעדרייט אין די גאסן און געמאָלדן, אז די מאכט דערלויבט אָפן צו האלטן די קראָמען ביז עלף ביינאכט.

ארום ניין אָוונט האָט זיך דערהערט א קנאלערייַ פון ביקסן, וואָס האָט זיך פון צייט צו צייט פּארשטארקט. די מענטשן וואָס האָבן געוואינט ארום דעם נייעם ראטהויז, באקאנט מיטן נאָמען „שטאָט־זייגער" — האָבן דערציילט, אז זיי האָבן געזען, ווי אויפן טורעם פון דאָזיקן ראטהויז איז ארויפגעצויגן געוואָרן א רויטע פּאָן. דאָס האָט געדינט אלס סיגנאל, אז דער פּאָגראָם הויבט זיך אָן. און ווירקלעך, אין דאָזיקן מאָמענט האָט ער זיך אָנגעהויבן. מענטשן, וועלכע האָבן איבערגעלעבט די בלוטיקע טעג אין בעת דעם פּאָגראָם ארויסגעקוקט דורך שפּארונעם פון

די לאַדנס, האָבן שפּעטער איבערגעגעבן, אז זיי האָבן באמערקט, ווי אויף אלע גאסן זיינען געווען אויסגעשטעלט זעלנער, איינער אַפּגערוקט פון צווייטן אויף א געווייסן מרחק, און האָבן אריינגעשאָסן אין די פענצטער פון די יידישע וואוינונגען. די שיסעריי איז געווען באגלייט מיט רעש,

דער שטאַטזייגער

געפילדער און ווילדע אויסגעשרייען פון שיכורע זעלנער. פון צייט צו צייט — האָבן דערציילט עדי־ראיה — האָבן זיך געהערט איינצלנע שאָסן פון די הייזער, דאָס האָט מען מכלומרשט געשאָסן אויפן מיליטער. ווי ס׳האָט זיך שפּעטער ארויסגעוויזן, זיינען דאָס געווען פארשטעלטע רוסן, וועלכע האָבן זיך באהאלטן אויף די דעכער, בוידעמער און גע־שפילט א ראָל פון יידישע רעוואָלוציאָנערן וואָס קעמפן קעגן מיליטער, דאָס האָט געזאָלט הייסן, אז אין שעדלעץ קומט נישט פאָר קיין פּאָגראָם, נאָר דאָס מיליטער דערדריקט א „באוואָפנטן יידישן אויפשטאנד״.

די שיסעריי האָבן זיך געצויגן דעם גאנצן שבת־צו־נאכטס.

ארום צוועלף ביינאכט האָט טיכאָנאָווסקי דורך פּאָליציי געלאָזט צו זיך רופן דעם שטאָטישן רב, הרב ש. ד. אנאליק, די צוויי דאָזאָרעס י. נ. וויינטרויב און משה טעמקין. טעמקין איז געקומען מיט א צעקלאפט גע־זיכט, דאָס האָט אים אזוי מערדערלעך צעשלאָגן אן אָפּיציר, וועלכער האָט אין תחילת אָוונט, וועו די שיסעריין האָבן זיך נאָר־וואָס אָנגעג־

הויבן, זיך אריינגערישן צוזאמען מיט א גרופּע זעלנער אין טעמקינס וואוינונג אוּן מיטן כלומרשטן אויסרייד, אז פון זיין וואוינונג שיסט מען ארוים אויף די מיליטעריש פּאטרולן — אים מערדערלעך צעשלאָגן. פּאר די יידישע פּאַרשטייער, וועלכע זיינען געברענגט געוואָרן אין פּאָליציי־בנין, האָט זיך אנטפּלעקט א שוידערלעך בילד: ביי סערווירטע טישן מיט געטראנקען אוּן מאכלים, וואָס זיינען ראבירט געוואָרן פון יידישע קראָמען אוּן שטובן, איז געזעסן טיכאָנאָווסקי מיט זיין שטאב אין א שיכורן מצב אוּן געגעבן באפעלן אויף וועלכע גאסן צו גיין. צווישן איין באפּעל אוּן צוויטן האָט מען געזויפן ווין אוּן געזונגען „באָזשע צאַריאַ כראני" („גאָט שיץ דעם קייזער" — צארישער הימן).

סאָלדאָטן נעמען אויף באַפּעלן צו שיסן

ווען מ׳האָט טיכאָנאָווסקין געמאָלדן, אז די פּאַרשטייער פון דער יידישער געזעלשאפט זיינען געקומען, האָט ער זיך אויף זיי צעשריגן, הלמאי יידן שיסן אויפן מיליטער. ס׳זיינען שוין פּאראן א סך געהרגעטע זעלנער — האָט ער זיך געכעסט. דערפאר — האָט טיכאָנאָווסקי צו־געגעבן — האָב איך באפוילן צו דערשיסן אלע יידישע רעוואָלוציאָנערן. ביי דער דאָזיקער געלעגנהייט האָט ער וויטער איבערגעהזרט די שוין באקאנטע פּאָדערונג: „צושטעלן דער מאכט א רשימה מיט געניוע אד־רעסן פון רעוואָלוציאָנערן".

דער קאָמענדאנט האָט געהעדט צו דער דעלעגאציע אין א גראָבן טאָן מיט דראָונגען און געזאָגט, אז אויב די רעוואָלוציאָנערן וועלן אים נישט איבערגעגעבן ווערן, וועט ער פארניכטן די גאנצע יידישע באפעלקערונג אין שטאָט. דאָס ערשטע — האָט ער געזאָגט — וועט ער דערשיסן די דעלעגאציע.

מען ראבירט יידישע הייזער

די פּאָרשטייער, נישט האָבנדיק קיין אויסוועג, האָבן דערקלערט טיכאָנאָווסקין, אז זיי זיינען גרייט מיט דער חילף פון מיליטער צו גיין זוכן רעוואָלוציאָנערן. צו דעם צוועק האָבן זיי געבעטן, מ׳זאָל זיי געבן צייט עטלעכע שעה, ווייל די דעלעגאטן האָבן שוין אָנגעהויבן צו טראכטן, אפשר פאָרט געפינט זיך א „באָיוואוקע" פון יידישע רעוואָלוציאָנערן, וועלכע קעמפן קעגן מיליטער. אפשר פאָרט — האָבן זיי געטראכט — זיינען פאראן געהרגעטע זעלנער, ווי ס׳טענהט דער פּאָדפּאָלקאָוניק. די יידן האָבן אויך געהאט א כוונה דורכצוגיין די שטאָט אין זען וואָס ס׳טוט זיך דאָרט (63).

טיכאָנאָווסקי האָט מספּים געווען צו געבן צייט דער דעלעגאציע צוויי שעה בלויז. אין דער דאָזיקער צייט האָבן זיי אָבער געדארפט — ווי ער האָט געפּאָדערט — צושטעלן א רשימה פון רעוואָלוציאָנערן. מיט שווערע געמיטער האָבן די יידן פארלאָזן דעם פּאָליציי־בנין;

נישט האָבנדיק קיין שום ממשותדיקם מיט וואָם צו קומען צום רוצח טיכאָנאָווסקי — האָבן זיי זיך נישט געאיילט צוריקצוגיין.

וועו טיכאָנאָווסקי האָט זיך ארומגעזעו, אז ס׳זיינען שוין אריבער העכער דריי שעה אוו די יידישע פּאָרשטייער קומען נישט צו אים, האָט ער ווידער געשיקט פּאָליציאנטן כדי זיי צו ברענגען. די יידישע פּאָר־שטייער זיינען ווידער אוועק צו טיכאָנאָווסקין מיט צעבראָכענע הער־צער. דעם גאנצן וועג, ביז דער פּאָליציי, האָבן זיי באמערקט ווי יידי־שע געוועלבער ווערן אויפגעריסן דורך צעיושעטע זעלנער, ווועלכע רויבן די סחורה אוו שיכורן זיך אָן מיט געטראנקען. די טראָטוארן אוו וועגט זיינען באשפּריצט מיט בלוט, אויף די גאסן זיינען צעשטעלט קאנאפּעס, אויף ווועלכע ס׳וואלגערן זיך שיכורע אָפיצירן אוו גיבן ארוים באפעלן צו רויבן אוו מאָרדן.

טיכאָנאָווסקי, דערזעענדיק ווייגטרויבן אוו טעמקינען, האָט זיך ווידער צעבייזערט אויפן קול אוו געשריגן, הלמאי זיי האָבן זיך געזויפט לענגער פון צוויי שעה. ווען ער האָט דערהערט, אז אויך איצט האָבן זיי נישט געברענגט מיט זיך קיין רשימה פון די רעוואָלוציאָנערן, האָט דער פּאָדפּאָלקאָווניק ארויסגעצויגן זיין גאָלדענעם זייגער אוו געוואָרנט, אויב אין פּאָרלויף פון א האלבער שעה וועט מען נישט אנטקעגנקומען זיין פּארלאנג, וועט ער אויסהרגענען אלע יידן.

י. נ. ווייגטרויב האָט זיך אָנגענומען מיט מוט אוו געפּרעגט: צי פּארלאנגט דער נאטשאלניק פון דער „אָכראנע", אז ס׳זאָלן איבערגעגעבן ווערן בלויז יידישע רעוואָלוציאָנערן, אָדער אויך פּוילישע. טיכאָנאָווסקי האָט פּארשטענדלעך געענטפערט, אז ער פּארלאנגט אויך די פּוילישע. אויף דעם האָבן די יידישע פּאָרשטייער געענטפערט, אז זיי איז נישט באקאנט די פּוילישע געזעלשאפט אוו זיי ווייסן נישט ווער עס זיינען די פּוילישע רעוואָלוציאָנערן אוו בכלל איז דאָס אן ענין פּאר פּירער פון דער פּוילישער געזעלשאפט. טיכאָנאָווסקי האָט דאן באפוילן, אז צו די פּיר יידן: — הרב ש. ד. אנאליק, י. נ. ווייגטרויב, מ. טעמקין אוו דער גמינע־סעקרעטאר טשאטשקעס, זאָלן צוקאָמפּעטירט ווערן דער שטאָט־פּרעזידענט, דער קאנאָניק סציפיא־דעל־קאמפּא, אוו נאָך דריי אָנגעזעענע פּאָליאקן. אָט די פּערזאָנען זאָלן זיין פּאראנטוואָרטלעך פּארן צושטעלן די רעוואָלוציאָנערן וואָם „באשיסן" דאָם צארישע מיליטער.

די יידישע דעלעגאציע האָט פּארלאָזן טיכאָנאָווסקין אוו איז אוועק צום שטאָט־רב, כדי איבערצוגעבן אים א באריכט. וואָם אין שטאָט קומט פּאָר, אוו וועגן דער משונהדיקער פּאָדערונג פון נאטשאלניק פון דער „אָכראנע". א דערשראָקענער האָט דער רב אויפגענומען די יידישע פּאָרשטייער אוו מיט צער האָט ער אויסגעהערט דעם באריכט וועגן בלוטבאָד, וואָם איז אָרגאניזירט געוואָרן דורכן מלכות זעלבסט.

דער רב ר' שמעון דב אנאליק איז געווען א גרויסע פערזענלעכקייט אין שטארק איבערגענעבן זיין עדה, דער כלל ישראל איז ביי אים געשטאנען אויף דעם העכסטן פונקט. איידער ער איז געקומען קיין שעדלעץ איז ער געווען רב אין שארקי, אסטראוו און טיקטין. ער האט גע־האט אן אייזן־פעסטן כאראקטער און זיין געוויסן איז געווען קרישטאל ריין. א דאנק די דאזיקע אייגנשאפטן איז דער דעמאלטיקער שעדלעצער רב געווען זייער שטארק באליבט און געאכטעט ביי זיין קהילה. ער איז געווען א גרויסער למדן און דערצו א שארפער מתנגד, אבער ער האט טאלערירט די חסידים אין די לעצטע האבן אים געגעבן גרויס כבוד. צווי ספרים זיינע: „אמרי רש"ד", וואס אנטהאלטן כל מיני הערות און דרש, און באריון אויך אלע כללים פון העברעאישער גראמאטיק, זיינען ארויס אין ווארשע אין יאר תרע"ב. אויך איז דערשינען זיין חיבור „אורח משפט", באמערקונגען אויף חושן משפט. אין זיין עזבון האבן זיך געפונען נאך מאנוסקריפטן. אט דער מנהיג פון די שעדלעצער יידן, האט געזאגט, ווי זיין עדה וועלט אויסגעמארדעט דורך צעווילדעווען צארישע זעלנער, וועלכע באקומען זייערע באפעלן פון אויבן, און ער, דער רב, דער ירא שמים, דער תקיף, קאן זיין אומגליקלעכער קהילה גארנישט העלפן. האט זיך טאקע דער הרב אנאליק שטארק געמומען צום הארצן דאס גישעענים און עטלעכע חדשים נאכן פאגראם איז ער געשטארבן.

*
**

וועו דער רב האט דערהערט דעם טרויעריקן באריכט וואס י. נ. ווייטרויב האט אים אפגעגעבן, איז ער געוואלן שטארק צוזאמענגע־בראכן. נאך א בארטונג פון רב מיט די דאזארעם איז באשלאסן געוואלן, אז די אנוועזנדיקע זאלן אוועקגיין צו געט. ענגעלקין, דער פארטרעטער פון גובערנאטאר און ביי אים פארקלאגן זיך אויף דעם בלוטבאד, וואס איז איינגעארדנט געוואלן. די ראשי־הקהל צוזאמען מיטן רב האבן גע־מיינט, אז דער פארטרעטער פון צאר אין שעדלעץ, דער גובערנאטאר, וועט זיך שעמען מיט די מעשים פון דעם פאגראמשטשיק טיכאנאוסקי.

זונטיק בייטאג זיינען די יידן טאקע אויפגענומען געוואלן הירכן ג־נעראל ענגעלקי. נאך דעם ווי די דעלעגאציע האט אים באריכטעט וועגן מצב אין שטאט און געטאדלט די מעשים פון דער רוסישער מאכט, סטעמפלענדיק זיי ווי אנטיסעמיטיזם, האט זיך דער גענעראל אויפגע־קאכט, און געמאלדן, אז ער ארעסטירט די יידישע פארשטייער, וויל זיי זיינען... שפיאנען.

גענעראל ענגעלקי האט וויטער דערקלערט, אז נאך אזא „חוצפה־דיקער" האנדלונג מצד די יידן האבן זיי זיך פארדינט, זיי זאלן אויסגע־שאסן ווערן. ער האט באפוילן צו ארעסטירן די יידישע דעלעגאציע.

גלייכצייטיק האָט ער צו וויסן געגעבן טיכאַנאָווסקין, אז די פּני פון יידישן שעדלעץ זיינען געקומען פּארקלאָגן זיך אויף אים. כדי נאָך מער צו טעראָריזירן די יידישע פּאָרשטייער, האָט ענגעלקי דערלויבט דער דעלעגאַציע, אויף איר בקשה, צו שרייבן געזעגענונגס־בריוו צו זייערע משפּחות, אָבער ער האָט אויסגענומען א תנאי: די בריוו זאָלן זיין גאָנץ קורצע.

נאָך דעם ווי די יידן האָבן געענדיקט שרייבן די בריוו, זיינען זיי אונטער א שטרענגער וואַך אַפּגעפירט געוואָרן צו דער פּאָליציי, וואו טיכאַנאָווסקי האָט זיך געפונען. דער פּאָגראָמהעלד האָט די ארעסטירטע יידן אויפגענומען מיט א ירגזון און געשריגן: „אָנשטאָט צו גיין זוכן די רעוואָלוציאָנערן, זענט איר אוועק צום געוראל פּארמסרן מיך, באלד וועט איר אויסגעשאָסן ווערן, ווי שפּיאָנען". די דעלעגאציע איז אוועק־געשטעלט געוואָרן צו דער וואנט פון פּאָליציי־בנין און קיינן זיי זיינען אויסגעשטעלט געוואָרן די זעלנער — צו יעדן איינעם פון דער דעלעגאַציע — א זעלנער מיט א געלאָדענער ביקס. ווייזט אויס, אז דאָס איז געווען א מין בעסטיאלישע שפּיל פון דעם שיכורן פּאָגראָם־פירער, דעם נאטשאלניק פון דער צארישער אָכראנע. ער האָט נישט געגעבן דעם באַפעל צו שיסן און אָנשטאָט דעם געזאָגט די יידישע פּאָרשטייער, אז ער באפרייט זיי, בתנאי, זיי זאָלן אין פארלויף פון עטלעכע שעה צוזאמענשטעלן די געפּאָדערטע רשימה.

דערווייל איז געוואָרן זונטיק פּאר נאכט, די שיסערייַ איז קלענער געוואָרן. דערפּאר אָבער זיינען אויסגעבראָכן שרפות אין אלע עקן פון די יידישע קוואַרטאלן. דאָס האָבן די צארישע זעלנער אונטערגעצונדן יידישע הייזער. ס׳זיינען פּארברענט געוואָרן פינף הייזער אויף פּראָספּעקטאָוו־גאס, פינף הייזער אויף סאָקאָלאָוער שאָסיי, פיר הייזער אויף יאטקע־גאס, צען שפּיטאָלקראָמען און די געוועלבער פון שמואל סאלארזש און בערל ראָזען.

אויף צו מאָרגנס, מאָנטיק, האָבן זיך געהערט הארמאטן־שאָסן, דאָס האָט די רעמבערטאָווער ארטילעריע, וואָס איז ספּעציעל געבראכט געוואָרן אין שטאָט, צעשאָסן די הייזער פון ברייַנע טשיסטאאקא (פּיענקנע, 47), רחל גראך (פּיענקנע 75), משה אליהו סאלניצא (פּיענקנע 91), און דאָס הויז פון אסתר ראטינאָוויטש (אליינע, 34). דעם זעלבן טאָג, זעקס אין דער פרי, איז ווידער ארויסגעשיקט געוואָרן א מיליטערישער פּאַטרול צו ברענגען דעם רב. ווייַנטרויבן, טעמקינען און דעם קהילה־סעקרעטאר טשאטשקעס. ווידער האָט זיך איבערגעחזרט די זעלבע סצענע. דער שיכורער טיכאַנאָווסקי האָט נערעדט אין א דעספּאָטישער פּאָרם: „זעט! — האָט ער גערימטשעט — כ׳האָב זיך שוין באזאָרגט מיט האַרמאטן, אויב כ׳וועל דארפן נאָך, וועל איך ברענגען פון רעמבערטאָוו.

אויב איר וועט נישט איבערגעבן די רעוואָלוציאָנערן, מאך איך א תל פון שעדלעץ".

די ראשי העדה האָבן זיך מער נישט געקענט באהערשן און זיינען אויפגעשפרונגען, זאָגנדיק: אז ס'איז א בילבול, וועלן דער נאטשאלניק זאָגט, אז ס'זיינען דאָ יידישע רעוואָלוציאָנערן אין שטאָט. אין דער צייט וועלן דאָס מיליטער האָט געמאכט רעוויזיעס אין אלע יידישע הייזער, איז אויסער דערשראָקענע בירגער, מיט זייערע פרויען און קינדער, האָבן זיי קיין רעוואָלוציאָנערן נישט געפונען. אויב איר ווילט קענט איר אונז דערשיסן, האָט זיך איינער פון די דעלעגאטן אויפגעשפיליעט די קאָפּאָטע און געוויזן אז ער איז גרייט מ'זאָל אים דערשיסן. די דרייסטע האלטונג

א הויז אויף פּיעלקנע־גאָס דורכגעשאָסן דורך א האָרמאָט

האָט א ביסל געווירקט. דער מערדער טיכאָנאָווסקי האָט זיך עטוואָס צוריקגעצויגן און נאָך א ווערטער־אויסטויש, האָט ער געגעבן די יידישע פאָרשטייער עטלעכע זעלנער, זיי זאָלן צוזאמען גיין זוכן עוועלטע רעוואָלוציאָנערן.

מאָנטיק דעם 10טן סעפטעמבער, ארום צען אין דער פרי האָבן זיי אין דער באגלייטונג פון זעלנער מיט אן אָפיציר פארלאָזט דאָס אָרט, וואו טיכאָנאָווסקי איז געזעסן און זיך אוועקגעלאָזט אין שטאָט. פארן אוועקגיין האָבן זיי געהערט טענות פון די אָפיצירן כלפי טיכאָנאָווסקין,

זיי האָבן געטענהט, אז זינט דער „אקציע", אין פארלויף פון א מעת־לעת, זיינען די זעלנער נישט איבערגעביטן געוואָרן פון זייערע פּאָסטנס און זיי געפינען זיך דאָרטן הונגעריקע און מידע. טיכאָנאָווסקי האָט זיי געענטפערט אין א באפעלערישן טאָן: „די שלאכטן ווערן פאָרגעזעצט! ביי לאיאלאן איז מען געשטאנען 12 טעג, פונדעסטוועגן איז מען געשטאנען"!

נאָך אייניקע שעה זיין אין שטאָט איז די דעלעגאציע צוריקגעקומען צום קאָמענדאנט און געמאָלדן, אז עס איז איר נישט געלונגען צו אנטדעקן קיין שום „רעוואָלוציאָנערן". דער פּאָגראָם־קאָמענדאנט האָט זיך ווידער אויפגעקאָכט און באפוילן אוועקצושטעלן די יידישע פאָרשטייער צו דער וואנט און ענדלעך דערשיסן זיי. אין דעם מאָמענט איז אָנגעפאָרן דער אָפיציר סטאָיאנאָוו, וועמען דער קאָמענדאנט פון דובנער פאָלק האָט געשיקט דערווייסן זיך די באדייטונג פון דער שיסערייַ. סטאָיאנאָוו איז צו צו טיכאָנאָווסקין, געריידט מיט אים סודותדיק און געפרעגט וואָס דאָ קומט פאָר. טיכאָנאָווסקי האָט אויפגעקלערט דעם אָפיציר דעם צוועק פון דער „אקציע", וואָס צילט „צו אנטדעקן די רעוואָלוציאָנערן און דערשטיקן די רעוואָלוציע". איינער פון דער דעלעגאציע, וועלכער האָט אויפגעכאפט דעם ווערטער־אויסטויש צווישן די אָפיצירן, האָט געוואגט אָנצורופן זיך מיט א הויכער שטים, אז אין פארלויף פון עטלעכע שעה האָבן זיי ארומגעקרייזט די שטאָט, כדי צו זוכן רעוואָלוציאָנערן, אָבער אזעלכע נישט געפונען. סטאָיאנאָוו האָט דערפילט, אז דאָ קומט פאָר עפעס א בייזע שפיל און דערקלערט, אז ער איז גרייט אויפסניי ארויסצוגיין מיט דער דעלעגאציע זוכן רעוואָלוציאָנערן.

וועגן סטאָיאנאָוון, האָט מען געשמועסט אז ער אינטערעסירט זיך מיט פּאָליטישע פראגן, ער איז געווען שטארק געשעצט אין רעגימענט, ווען דער רעגימענט איז אוועק אויף זומער־מאנעווערעס האָט אים דער פּאָדפּאָלקאָווניק איבערגעלאָזט אלס פארוואלטער. בעתן פּאָגראָם איז סטאָיאנאָוו א גאנצן טאָג ארומגעגאנגען איבער די גאסן און שווייגנדיק פארבייסן אלין אָבסערווירט. אין אייניקע פאלן האָט ער געראטעוועט יידן פון טויט. שפעטער זיינען ארומגעגאנגען וועגן אים פארשידענע לעגענדעס, אזוי, למשל, האָבן יידן דערציילט, אז בעתן פּאָגראָם איז ער אויף א וויים פערד ארומגעפאָרן איבער די גאסן און געשריגן צו די זעלנער: „נישט מאָרדן — איר וועט געשטעלט ווערן פאר א פעלדגעריכט" (64).

וויי נאָר די דעלעגאציע מיט סטאָיאנאָוון זיינען ארוים אין גאס האָט זיך דערהערט א שאָס פון א דערנעבנדיקן הויז. דער אָפיציר און נאָך אים די דעלעגאציע, זיינען גלייך אריין אין זעלבן הויז און אָנגעהויבן זוכן. אויסער אויסגעהונגערטע און איבערגעשראָקענע יידן האָבן זיי קיינעם נישט געפונען. זיי זיינען ארויף אויפן בוידעם און דאָרטן געטראָפן א רום אין ציווילע מלבושים. ער איז געלעגן ביי א פענצטערל און געשאָסן אין

גאם אריין. ווי ס׳האָט זיך ארויסגעווייזן שפּעטער, נאָך דער ספּעציעלער אויספֿאָרשונג וואָס דער אָפּיציר האָט אדורכגעפֿירט אויפן אָרט, איז דער שיסער געווען א זשאנדארם איבערגעטאָן אין ציווילע קלייַדער אלס ייִד, ער איז געלעגן אויפן בוידעם פון א יידיש הויז און געשאָסן צוליב פּראָוואָקאציע־צוועקן. סטאָיאנאָוו האָט פּאר דער דעלעגאציע אויסגעדריקט זיין אויפֿרעגונג אויף דער מיליטערישער קאָמאנדע, וועלכע האָט אָרגאַניזירט די פּראָוואָקאציע־אקטן. דער אָפּיציר האָט ארעסטירט דעם רום און אים אָפּגעפֿירט אין דער פֿאָליציי, אָבער דאָ האָט מען דעם גאנצן ענין אויפגענומען גלייכגילטיק. דער אָפּיציר סטאָיאנאָוו איז ווייטער גענגען מיט דער דעלעגאציע און האָט אנטדעקט נאָך עטלעכע אזעלכע פֿאלן. דאן האָט ער זיך אויסגעדריקט, אז ס׳איז ווירקלעך א געמיינע פּראָוואָקאציע.

נאָך דעם ווי דער אָפּיציר האָט זיך קאָמוניקירט מיט דעם קאָמאנדאנט פון דובנער פֿאָלק און איבערגעגעבן אן אויספירלעכן באריכט, האָט דער קאָמענדאנט אולטימאטיוו געמאָלדן טיכאָנאָווסקין, אז אויב ער וועט נישט אָפּשטעלן די רציחות וועט זיין פֿאָלק אטאקירן טיכאָנאָווסקים פּאָגראָמשטשיקעס. טיכאָנאָווסקי האָט זיך דערשראָקן און באפוילן אָפּצושטעלן די שיסעריי.

* * *

מאָנטיק ביי נאכט דעם 11טן סעפּטעמבער (1906) האָט זיך אָפּגעשטעלט די מאסן־שיסעריי, אָבער די אייניציקע ביקסנשאָסן זיינען פּאָרגעזעצט געווארן. טיכאָנאָווסקי האָט נישט אויפגעהערט צו באריימען זיך, אז ער האָט עס דערדריקט די „רעוואָלוציע". גלייכצייטיק האָט ער באַדויערט וואָס די צאָל דערמאָרדעטע איז בלויז אַיין און דרייסיק יידן און נישט הונדערטער. זיין פּאָרלאנג צו ברענגען מיליטער צו הילף, כדי אויסצופירן דעם פּאָגראָם אין א גרעסערן מאָסשטאב — איז צונישט געווארן, א דאנק דער אינטערוועניץ פון אָפּיציר פון דובנער פֿאָלק. דער קאָמענדאנט פון דובנער פֿאָלק האָט ארויסגעשיקט פּאטרולן אין די גאסן, כדי אָפּצושטעלן דאָס שיסן אויף יידן. א דאנק דעם זיינען די שיסעריין אייניגעשטילט געווארן.

דעם זעלבן טאָג פּארנאכט, איז ווייניטרויב ווידער געקומען געווארן צו טיכאָנאָווסקין. ווי דער יידישער עסקן האָט שפּעטער איבערגעגעבן אין זיינע זכרונות, האָט ער געטראָפן דעם פּאָדפּאָלקאָווניק אין א האלב משוגענעם צושטאנד. אין זיין וואוינונג אויף אָלייניע־גאס 14, איז ער ארומגעלאָפן אין די שקארפּעטן און געשריגן: „איך האָב געענדיקט מיין ארבעט. אויב איר ווילט ראטעווען די שטאָט, קענט איר עס באווייזן, גיט מיר אויף די נעמען פון אלע רעוואָלוציאָנערן און זייערע וואוינער־

טער, אויב נישט, וועל איך ברענגען נייע הארמאטן און אלע יידן וועלן אויסגעשאָפן ווערן".

דער שטאָלצער און ערלעכער עסקן י. נ. ווינטרויב, האָט געענטפערט דעם בלוטדורשטיקן רוצח: „איר דארפט חרטה האָבן, פארוואָס איר האָט פארגאָסן אזוי פיל בחנמדיק בלוט, נאָך וואָס אומזיסט אויסהרגענען אזוי פיל אומשולדיקע מענטשן?" נאָכדעם האָט ווינטרויב פארלאָזן טיכאָנאָווסקים וואוינונג. אין דעם טאָג האָט זיך דער רב פארבונדן טעלעפאָניש מיט דער גובערניע און געבעטן א דערלויבענעניש מקבר צו זיין די געהרגעטע. די דערלויבעניש איז געגעבן געוואָרן מיטן תנאי עס זאָל נישט זיין קיין מאסן־באטיילונג אין דער לוויה, און ס'זאָלן נישט געהאלטן ווערן קיין הספדים. יידן האָבן אָנגעהויבן ארויסקריכן פון זייער באהעלטעניש. פאר זיי האָט זיך אנטפלעקט דאָס מוראדיקע פאָגראָמבילד: עטלעכע צענדליק געהרגעטע, הונדערטער פארוואונדעטע, צעשטערטע הייזער, צעראבירטע קראָמען.

פאַרוואונדעטע פון פאָגראָם

ס'איז קלאָר געוואָרן, אז אין די פאָגראָמטעג זיינען דערהרגעט געוואָרן די וויטערדיקע זעקס און צוואנציק יידן:

1) מ א י ר ו א ל ף, 33 יאָר אלט, דערמאָרדעט געוואָרן דורך דעם אָפיציר באלעכאָוו, זונטיק אין דער פרי, אויפן צווייטן

טאָג פון פּאָגראָם. באלעכאָוו האָט אייגנטלעך געוואָלט דער־
מאָרדן מאיר סלושני, א ראָווערן־מאכער פון זעלבן הויז. אים
איז ער געגאנגען זוכן, נאָר אזוי ווי עס איז אים אונטערגעקו־
מען מאיר וואָלף, האָט ער א י ם דערמאָרדעט.

2) נ ח ו ם ס ל ו ש נ י, 18 יאָר אלט. אויך ער איז אומגעקו־
מען דורכן זעלבן באלעכאָוו. וועז דער אָפיציר האָט זיך איבער־
צייגט, אז ער האָט נישט געהרגעט דעם ריכטיקן וועמען ער
האָט געמיינט, האָט ער אַנגעהויבן זוכן מאיר סלושני. אזוי ווי
יענער איז נישט געווען אין שטאָט האָט ער אויסגעפונען אן
אנדער סלושני אוז אים דערמאָרדעט.

3) א ב ר ה ם מ י ל ט ש א ק, 19 י. א. דערשאָסן געוואָרן
אויפן וועג צו דער פּאָליציי.

4) י צ ח ק ו י י נ ב ע ר ג, 45 י. א. צוערשט צעממיתט, דער־
נאָך דערשאָסן געוואָרן אויף פּיעזנקע גאס.

5) יהושע ראָזען, 3 י. א. דאָס קינד איז דערהרגעט געוואָרן אויף
דער האנט פון דער מוטער, בעת די עלטערן זיינען אריבערגע־
פירט געוואָרן אין טורמע. אויפן וועג האָט דאָס קינד באקומען
א קלאפ פון א זעלנער אוז איז שפּעטער געשטאָרבן.

6) י ה ו ד ה ל י פ ש י ן, 18 י. א. צוערשט איז ער פארוואונ־
דעט געוואָרן שטייענדיק ביי זיינע עלטערן אין קראָם, ער איז
געבראכט געוואָרן אין שפּיטאָל. וועז ער איז זונטיק ביינאכט
געזעסן אין בעט, איז דורכן פענצטער אריין א קויל אוז אים
שווער פארוואונדעט. ער איז אין עטלעכע טעג ארום געשטאָרבן
אין וואַרשע.

7) שלום דב פעדער, 76 י. א. וועז דער פּאָגראָם איז אויסגעבראָכן
שבת־צו־נאכטס, איז דער זקן געגאנגען צו זיך אין שטוב. זעל־
נער האָבן אים אויף דער גאס צעשפּאָלטן דעם קאָפּ.

8) ש ר ה ס א ל א ר ז ש, 70 י. א. דערהרגעט געוואָרן דורך
א קויל וואָס איז אריין דורכן פענצטער פון איר וואוינונג. דאָס
קינד, וואָס זי האָט געהאלטן אויף דער האנט, איז פארוואונדעט
געוואָרן.

9) ב ל ו מ ע ב ו ר ש ט י י ן, 40 י. א. איז ארויסגענומען גע־
וואָרן פון איר וואוינונג אויף סאָקאָלאָווער גאס אוז דערשאָסן
געוואָרן אויפן הויף.

10) א ב ר ה ם ר א פ א ל, 22 י. א. א יידישער זעלנער, געקו־
מען אויף אורלויב. ער האָט זיך איינגעשטעלט פאר זיינע על־
טערן, בעת זעלנער זיינען אריין אין דער וואוינונג. די זעלנער
האָבן אים דערפאר דערשאָסן.

11) יהושע סטאכאָווסקי, 19 י. א. פריער האָבן אים די רוצחים פארוואונדעט און שפּעטער דערשאָסן.
12) סטאכאווייסקי, אקינד, געשטאָרבן פון די וואונדן.
13) משה זלמן דיאטעמט, 45 י. א.
14) דב מאטשעלינסקי, 25 י. א.
15) יוסף גאָלדשטיין, פון מארד, 30 י. א., געוואָרן צו גאסט ביי א שעדלעצער משפּחה.
16) גבריאל זאָנשיין, 20 י. א., פריער פארוואונדעט געוואָרן. וועָן ער איז געבראַנגט געוואָרן אין שפּיטאָל, האָט אים דער פּאטרול דערשאָסן.
17) מענדל טייבלום, 34 י. א., פריער האָבן אים די זעלנער אויסגעשטאָכן די אויגן און שפּעטער דערשאָסן.
18) מרדכי יוסף מילער, 40 י. א., א מלמד, ער איז צעהאקט געוואָרן אויף שטיקער פון שוועָרדן און באגנעטן.
19) דב שקלארש, 30 י. א.
20) דבורה פייגנבוים, 17 י. א. אין
21) שווי ענצי אנצי קאמיען, 18 י. א.
ביידע זיינען געפאלן ביי דבורה פייגנבוים אין שטוב.
22) שיינדל וויינשטיין, 34 י. א., דערמאָרדעט געוואָרן אין איר קראָם אין שפּיטאָל־בנין.
23—24) חיים יעקב ליבערמאן, 30 י. א. און חנה ליבה אָבער, 52 י. א., ביידע — אן אייִדעם מיט א שווייגער, זיינען דורך די זעלנער דערשאָסן געוואָרן צוזאמען.
25) שרגא ראטיניעוויטש, 22 י. א.
26) יאן באריין (קריסט), וועכטער פון שפּיטאָל, געטראָפן געוואָרן פון א קויל און געהרגעט געוואָרן.
צוזאמען מיט די זעקס קרבנות, וואָס זיינען שוין אויבן דערמאָנט געוואָרן, זיינען געפאלן 31 יידן און 1 קריסט.

ווי אזוי איז אָרגאניזירט און צוגעגרייט געוואָרן דער פּאָגראָם איבער יידן אין שעדלעץ

דער פּאָגראָם אין שעדלעץ איז געווען דער לעצטער פון דער סעריע פּאָגראָמען נאָכן פארעפּנטלעכן דעם אָקטאָבער־מאניפעסט פון לעצטן רוסישן צאר ניקאָלאַי דעם צווייטן. דער מאניפעסט פון 17טן אָקטאָבער (29סטער, לויט אייראָפּעאישער דאטע) האָט צוגעזאָגט די רוסישע בירגער פרייהייט און גלייכהייט און פאר יידן געבראַנגט פּאָגראָמען, וואָס האָבן זיך ווי בלוטיקע בוואליעס פונאנדערגעגאָסן איבער כמעט אלע יידי־

שע ישובים אין צארישן רוסלאנד, און אין פוילן דערגרייכט ביז ביאליס־טאק און שעדלעץ.

פאגראם־געלויטענע

עס איז פאר אלעמען געווען קלאר, אז די פאגראמען ווערן ארגאניזירט און צוגעגרייט דורך צארישע אגענטן, וויל לויט די ווערטער פון צארישן מיניסטער פלעווע האט די רעוואלוציע געדארפט דערטרונקען ווערן אין יידיש בלוט. אמבילטסטן איז דאס געקומען צום אויסדרוק בעתן שעדלעצער פאגראם, וועלכער איז געווען א מיליטערישער פאגראם אויף יידן. דער איינדרוק פון די בלוטיקע געשעענישן אין שעדלעץ איז געווען אן אויסערגעווויינלעכער. באזונדערס צוליב דעם, וואס די רעוואלוציע איז שוין געווען אין איר בארג־אראפ, און אין רוסלאנד איז געווען טע־

טיק א געזעצגעבערישער פֿארלאמענט — די „דומע". די צארישע מאכט איז דעריבער געווען פֿאראינטערעסירט תיכף צו געפינען א פֿארענטפֿע־רונג פֿאר די רוצחישע מעשים אין שעדלעץ.

די דאָזיקע פֿארענטפֿערונג האָט געפונען איר אויסדרוק אין דעם ליגנעריש באריכט וועגן די שעדלעצער געשעענישן וואָס עם האָט צו־געשטעלט דער גענעראל־גובערנאטאָר סקאלאָן דעם קריגס־מיניסטער. אין באריכט זאָגט זיך:

„דעם 8טן סעפטעמבער (אלטער סטיל) האָבן אויף פֿארשידענע גאסן אין שעדלעץ, איינצייטיק, אָנגעהויבן זיך הערן רעוואָלווער־שאָסן, געוועג־דעט פון רעוואָלוציאָנערן אויף די שטאָטישע פֿאטרולן, פוסגייער און רייטער. דאָס אלארמירטע מיליטער האָט באלד אָנגעהויבן צו באשיסן די הייזער, פון וועלכע ס׳האָט זיך געטראָגן די שיסעריי, וואָס האָט אָנגע־האלטן א גאנצע נאכט און איז באנייט געוואָרן א זייגער צוויי בייטאָג דעם 9טן, וועראנדיק באזונדערס פֿארשטארקט אָוונט־צייט. זונטיק איז דער גארניזאָן פֿארשטארקט געוואָרן דורכן אָנקומען פון דובנער פֿולק און די 48סטע קאדר־באטעריע. צוליב דער עקשנותדיקער דויערנדיקער שיסעריי פון די בוידעמער, וואָס האָט אָנגעהאלטן אויך דעם 10טן אין דער פרי, זיינען אויף די הייזער אויסגעשאָסן געוואָרן זעקס הארמאטן־גראנאטן. דערנאָך האָט די שיסעריי פון די רעוואָלוציאָנערן אויפגעהערט און דאָס מיליטער איז צוגעטרעטן צו דער רעוויזיע".

דער דאָזיקער ליגנעריש באריכט פון העכסטן פֿארטרעטער פון דער צארישער מאכט אין פּוילן — גענעראל־גובערנאטאָר סקאלאָן, איז געקומען שוין נאָכדעם, ווי דער גענעראל־גובערנאטאָר האָט שוין געהאט אין זיינע הענט דעם אמתן באריכט, וואָס האָט דערציילט, ווי אזוי די צארישע מאכט אין שעדלעץ האָט אָרגאניזירט און צוגעגרייט דעם פּאָג־ראָם אויף יידן. דער דאָזיקער געהיימער באריכט וואָלט אפשר קיינמאָל נישט דערזען די ליכטיקע שיין, וועלן נישט דער גליקלעכער צופאל, וואָס אין יענער צייט איז דער געהיים־אגענט און מיטארבעטער פון דער וואר־שעווער „אָכראנע" — באקאי — אריבער אויף דער זייט פון די רעוואָ־לוציאָנערן.

באקאי, וועלכער איז דורכן סאָציאל־רעוואָלוציאָנערן טוער — בור־צעוו, צוגעצויגן געוואָרן צו דער רעוואָלוציאָנערער באוועגונג, האָט זיך גראד געפונען אין דער קאנצעלאריע פון גענעראל־גובערנאטאָר סקאלאָן, וועלן א ספּעציעלער שליח פון דער שעדלעצער אָכראנע האָט געבראכט דעם אמתן באריכט וועגן שעדלעצער פּאָגראָם. דער שליח האָט פארטרוי־לער געזאָגט באקאיען, אז מ׳האָט אים באפוילן איבערצוגעבן דעם באריכט נאָר א פארטרויטן מענטשן פון גענעראל־גובערנאטאָרס קאנצעלאריע.

באקאי האָט איבערציגט דעם שליח, אז ער — באקאי, איז טאקע דער דיזשורירנדיקער „אָבראניק" אין גובערנאטאָרס קאנצעלאריע, וועמען מ׳דארף איבערגעבן דעם געהיימען דאָקומענט.

ווי נאָר באקאי האָט באקומען אין זיינע הענט דעם געהיימען באריכט האָט ער באלד געמאכט פון אים א קאָפּיע, וועלכע ער האָט איבערגעגעבן דער סאָציאל־דעמאָקראטישער פראקציע אין דער דומע. באקאי איז באלד נאָכדעם פארשוואונדן פון רוסלאנד. די פארטרעטער פון רעוואָלוציאָנערן לאגער האָבן באקומען א דאָקומענט אין זייערע הענט, אויפן סמך פון וועלכן זיי האָבן געקענט עפנטלעך סטעמפּלען די רוצחישע מעשים פון דער צארישער מאכט.

דער געהיימער דאָקומענט, וואָס איז צוגעשטעלט געוואָרן דעם גענג. גובערנאטאָר סקאלאן האָט אנטהאלטן א באריכט פון שעדלעצער זשאנדארמען ראָטמיסטוש פיעטוכאָוו וועגן די געשעענישן אין שעדלעץ, אין די טעג פון 8טן, 9טן און 10טן סעפּטעמבער (אלטער סטיל) 1906.

צום ערשטן מאָל אין דער געשיכטע פון צארישן רוסלאנד וואָס איז אזוי רייך מיט יידן־פּאָגראָמען, אָרגאניזירטע דורך דער מאכט, איז אָפּיציעל פעסטגעשטעלט געוואָרן, אז דער פּאָגראָם איז אָרגאניזירט געוואָרן דורך די מאכט־אינסטאנצן זעלבסט און נישט דורכן המון, ווי עס פלעגט זיין די אָפּיציעלע ווערסיע וועגן פּאָגראָמען.

דער באהאנדלטער באריכט, דאטירט פון 22סטן סעפּטעמבער 1906, האָט פארנומען פינף בויגן.

פיעטוכאָוו דערציילט 65):

„דעם 11טן אויגוסט (אלטער סטיל) 1906, האָט מען מיך ארויסגערופן אין דער זשאנדארמען־פּאַוואלטונג, וואו ס׳האָבן זיך שוין געפונען דער זשאנדארם־פּאָלקאָווניק וויראָגאליטש, דער ראָטמיסטער פּאָטאָצקי, אלק גריגאראוו, דער פארטרעטער פון שעדלעצער פּאָליצמייסטער פּראטאָפּאָפּאָוו און דער שעף פון דער „אָכראנע", פּאדפּאָלקאָווניק טיכאנאָוסקי. ס׳איז געווען א בראטונג וועגן דעם, ווי אזוי קען מען דורכפירן אין שעדלעץ מאסן הויז־רעוויזיעס. אזעלכע רעוויזיעס האָט דורך א טעלעגראמע געפּאָדערט דער הויפּטשעף פון דער געגנט. דער פּאדפּאָלקאָווניק טיכאנאָוסקי האָט געפּאָדערט, מ׳זאָל אים אָנווייזן אייניקע חשובע מענטשן פון שטאָט, וועלכע נעמען אפילו אליין נישט קיין אנטייל אין דער רעוואָלוציאָנערער באוועגונג, נאָר זיי ווילן נישט איבערגעבן דער מאכט די נעמען אוֹן אדרעסן פון די רעוואָלוציאָנערן. טיכאנאָוסקי האָט דערקלערט, אז ער האָט בדעה אריינצוזעצן זיי אין תפיסה, פאר א „משכון" און געבן זיי צו וויסן: אויב ס׳וועט געמאכט ווערן אן אטענטאט

אויף וועמען עס איז פון די באאמטע, וועלן זיי, די ערובניקעס, באצאלן מיטן לעבן. דערביי האט ער אויך געזאגט, אז ער נעמט אלץ אויף זיך. אויף דער פראגע וויי אזוי וועלן די פארמשפטע געטויט ווערן, האט דער פאדפאלקאוניק טיכאנאווסקי זיך געוועגדעט צום פאליצמייסטער מיט א פראגע, צי קען ער אים נישט אנווייזן אויף א פאליציאנט, וועלכער זאל מסכים זיין צו פארשטעלן זיך אלס משוגענער און דערשיסן אין טורמע אט די ארעסטירטע, אדער פארסמען זיי.

„אויף טעראר פון רעוואלוציע מוזן מיר ענטפערן מיט נאך א שטארקערן טעראר" — האט ער דערקלערט.

אין דער זעלבער צייט האבן מיר זיך ווידער צונויפגעקליבן — דערציילט פיעטוכאוו אין זיין ראפארט — אין דער גובערניאלער זשאנדארמען־פארוואלטונג, וואו מ׳האט באטראכט דעם פלאן וועגן ארומרינגלען די גאנצע שטאט און מאכן אומעטום הויז־זוכונגען און אז צו דער צייט פון די רעוויזיעס זאלן צוגעגרייט ווערן די פייערלעשער און אז אין די שפיטעלער זאלן זיך געפינען די דאקטוירים אויף די ערטער. דאס האט טיכאנאווסקי פארלאנגט. פון זיין זייט האט ער צוגעזאגט צוצוגרייטן די שפיטעלער. אויף דער פראגע וואס דארף מען די אלע הכנות, האט טיכאנאווסקי געענטפערט, אז ס׳וועלן זיכער זיין געהרגעטע און פארוואונדעטע, ווייל קיין רחמנות וועט נישט זיין און מ׳וועט אנוועגדן געווער.

די דראגונער־אפיצירן, ווי נאר ס׳זיינען זיי באקאנט געוואָרן די הכנות, האבן געריבן די הענט פון שמחה און אפן דערקלערט: „מיר וועלן זיי שוין מאכן א פאגראמעלע אן רחמנות". וועגן דעם אט מען אויך געדעט צווישן די זעלנער. ס׳איז אונדז קלאר געוואָרן, אז טיכאנאווסקי און די דראגונער־אפיצירן וועלן מאכן א בלוטבאד אויף אלע שעדלעצער יידן. אלע באמיאונגען אפצוהאלטן טיכאנאווסקין מיט זיין קליקע דערפון — האבן נישט געהאלפן. ער, פיעטוכאוו און דער פאלקאוניק ווירגאליטש זיינען פיל מאל געווען ביים גובערנאטאר און אים אנגעוויזן אויף דער סכנה. אין א שמועס מיטן פאליצמייסטער האט טיכאנאווסקי געזאגט: „זאל דער ראטמייסטער פיעטוכאוו נישט מיינען, אז ביי אונדז וועלן זיין ארעסטירטע, די מענטשן וואס זיינען באקאנט מיט זייער רעוואלוציאנער טעטיקייט וועלן זיך געווויס נישט געפינען אין דער צאל פון די ארעסטירטע".

די ערשטע נאכט, דעם 8טן סעפטעמבער, בעת ס׳האט זיך אנגעהויבן די ערשטע שיסעריי אין שעדלעץ, האט טיכאנאווסקי, כדי אויפצומונטערן דאס מיליטער, ארויסגערופן א גרופע טרומייטערער און די זינגער פון פאלק און בעת דעם קנאלן פון די ביקסן, וועט ס׳האט זיך געגאסן מענטשלעך בלוט, הייזער זיינען געשטאנען אין פלאמען, האט זיך געהערט דאס געזאנג פון זעלנער. וועט עס האבן זיך פארשפרייט קלאנגען, אז מ׳וועט טיכא־

נאָווסקין דערהרגענען, האָט ער זיך געווענדעט צו זיין עסקאדראָן, אז מען זאָל דעמאָלט מאכן נאָך אים אַ רעכטע „הזכרה" און אויסבאָדן זיך אין בלוט ביז איבער די אויערן."

וויטער דערציילט פּיעטוכאָוו, ווי אזוי דער פּאָגראָם איז צוגעגאנגען. ער באשולדיקט צוזאמען מיט טיכאנאָווסקין איך דעם צייטווייליקן געניראל־גובערנאטאָר ענגעלקין און אויך דעם גובערנאטאָר וואָלאָזשין, אלס שטענדיקער בעל־הבית פון דער גובערניע.

פון אלע מאטעריאלן און דאָקומענטן, וואָס זיינען פארעפנטלעכט געוואָרן באלד נאָכן שעדלעצער פּאָגראָם ווערט קלאָר, אז דאָס בלוטבאָד אויף יידן אין שעדלעין, ווי אויך די פּאָגראָמען אין אנדערע שטעט און שטעטלעך אין צארישן רוסלאנד זיינען סיסטעמאטיש געוואָרן צוגעגרייט דורך דער מאכט אין אויסגעפירט געוואָרן דורך די אָרטיקע פארטרעטער פון דער מאכט, ווי עס איז געווען אין שעדלעין דער אלמעכטיקער אָנפירער פון דער „אָכראנע" פּאָדפּאָלקאָווניק טיכאנאָווסקי.

יעדעס מאָל, ערב דעם אויסברוך פון א פּאָגראָם זיינען אין א באשטימטער געגנט פארשפּרייט געוואָרן אויפרופן, אונטערגעשריבן דורך דער „געזעלשאפט פאר א רעפּאָרמירטער אָרדענונג, א. נ. פון הייליקן ניקאָלאי". אזעלכע אויפרופן זיינען פארשפּרייט געוואָרן אין הונדערטער, טויזנטער עקזעמפּליארן (66). אויך אין שעדלעין איז פארשפּרייט געוואָרן דער דאָזיקער העצערישער אויפרוף, וואָס האָט אנטהאלטן די באקאנטע בלבולים פון די „פּראָטאָקאָלן פון די זקני־ציון". מיט דער געהיימער רעדע פון הויפּט־ראבינער פון יידישן פּאָלק וועגן אן אלגעמיינעם פּלאן, ווי אזוי אויסצורָאטן די קריסטלעכע וועלט.

אַט וואָס דער דאָזיקער הויפּט־ראבינער פון יידישן פּאָלק זאָל כלומרשט האָבן געזאָגט:

„זייט ניינצן יאָרהונדערטער קעמפן מיר קעגן קרייץ און אונדזער פּאָלק טרעט נישט אָפּ און קניט נישט. אויב מיר זיינען פארשפּרייט אויף אלע וועלטטיילן, איז דאָס דערפאר כדי צו באהערשן די גאנצע וועלט. אונדזער מאכט פארשטארקט זיך פון טאָג צו טאָג. צו אונדזער דיספּאָזיציע איז איצט דאָס גאָלדענע קאלב, וואָס אהרן הכהן האָט געשאפן אין דער מדבר, און עס איז דער אמתער גאָט פון אונדזער צייט. נאָר דאן ווען מיר וועלן זיין די איינציקע אייגנטימער אויף דעם גאָלד, וועלן מיר איבערנעמען די הערשאפט".

דער „בערלינער טאגעבלאט", וועלכער האָט איבערגעדרוקט דעם אויפרוף און געטאדלט זיין אינהאלט, האָט דערבי געשריבן, אז דער העין־אויפרוף איז געווען די ארבעט פון פּראָווָאָסלאווענעם קלער, וועלכער האָט זיך געשטיצט אויף דעם שווארין־מאהדיקן „פאראיין פון די עכט

רוסישע לייט". אזעלכע אויפרופן זיינען פארשפרייט געוואָרן צווישן מיטגליטער אין שעדלעצער געגנט און אין שעדלעץ גופא. אזוי ארום איז צוגעגרייט געוואָרן דער באַדן פאַר פּאַגראָם און די מאכט איז צוגעטרעטן אָרגאניזירן אים לויטן ביאליסטאָקער סטיל, אָבער אין אן אנדער פאָרם — בלויז מיט דער באטיילונג פון מיליטער, אָן דער מיטהילף פון בירגערלעכן פּעבל, ציווילע גנבים און רויבער.

די שטאָט איז דורך דער מאכט צעטיילט געוואָרן אויף רעווירן, בראש פון וועלכע עס זיינען אוועקגעשטעלט געוואָרן די אָפּיצירן פון דראגונער פּאָלק, וועלכע זיינען באקאנט געווען אלס פּאָגראָמשטשיקעס, שווארין־מאהניקעס. דער אייגציקער, אויסנאמסווייזער אָרנטלעכער אָפּיציר אין דעם פּאָלק איז געווען בארָאן פּאָן קלייסט. ער האָט געהאט א פּאָזיטיווע באציאונג צו יידן, און אפילו סימפּאטיזירט מיט דער ציוניסטישער באוועגונג. און ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט, האָט דער בארָאן געשפּענדעט א באדייטנדיקע צאָל ביכער פון זיין ביבליאָטעק, אין דייטש און רוסיש, ווי אויך א סומע געלט, אויף צו גרינדן די ציוניסטישע ביבליאָטעק אין שעדלעץ. אָבער אויך דער דאָזיקער בארָאן האָט גאָרנישט געטאָן, כדי נישט צו דערלאָזן צו דעם פּאָגראָם.

די אָנפירער פון די רעווירן זיינען געווען די אָפּיצירן: באליכאָוו, וועסאָלאָוו, אלעקסאנדראָוו, מוסאראטאָוו, בארָאן ביאלער, דער דערמאָנטער בארָאן פּאָן־קלייסט און סומארָאקאָוו.

נאָכן פּאָגראָם — פּראָצעסן איבער די פּאָגראָמירטע

וועגן די צערישע באנדיטן האָבן געענדיקט זייער בלוטבאָד, וואָס האָט זיך זיי זייער גוט איינגעגעבן, און נאָכדעם ווי עס איז פארעפנטלעכט געוואָרן דער ליגנערישער באריכט, האָט מען אין די רעגירונגס־קרייזן אָנגעהויבן טראכטן ווי אזוי צו פארשלייערן די נידערטרעכטיקע אקציע פון מאָרדן און בארויבן אומשולדיקע יידן. די מאכט האָט איינגעפונען אלס בעסטן אויסוועג צו מאכן די געליטענע פאר דעם שעיר לעזאזל, שטעלן פאר א שטאנדגעריכט די „שולדיקע" יידן און זיי פארמשפּטן לויט אן עכטן „אָביעקטיוון" אורטייל. פּאָליציי האָט פאר, בעת און נאָך דעם פּאָגראָם ארעסטירט זעקס הונדערט יידן. אין פארלויף פון דער צייט איז א גרויסער טייל פון די ארעסטירטע באפריידט געוואָרן, אָבער קרוב פיר הונדערט זיינען פארבליבן אין ארעסט. אין אָט די דאָזיקע יידן האָט די אָרטיקע מאכט געוואָלט זיך נוקם זיין דורך אינסצענירן א פּראָצעס פאר מלוכה־פארראט.

לויט „די וועלט" פון 19טן סעפּטעמבער 1906, האָט זיך דער ציוניסטישער אקציאָנס־קאָמיטעט דעמאָלט געוואנדעט צום רוסישן אינערן־

מיניסטער סטאַליפין, צום קריגס־מיניסטער רעדיגעם און צום יוסטיץ־מי־
ניסטער שטשעגלאָוויטאָוו, פירשט פאָן־באדען און צו די קעניגן פון ענג־
לאנד און איטאליע — מיט דער ביטע צו אינטערוועניר, אז די ארעם־
טירטע זאָלן נישט געשטעלט ווערן פאר א שטאנד־גערישט, וועלכער איז
אימשטאנד צו פאראורטיילן צום טויט אומשולדיקע מענטשן.

דער לאָנדאָנער „טיימס" האָט אין יענער צייט מיטגעטיילט אז פארן
בריטישן וויצע אויסערן־מיניסטער האָט זיך פאַרגעשטעלט א יידישע דע־
לעגאציע, וועלכע האָט אים איבערגעגעבן פרטים וועגן שעדלעצער פאָג־
ראָם און אויסגעדריקט שרעק פארן אויסגאנג זיינעם. דער בריטישער
וויצע־מיניסטער האָט זיך פארשטענדיקט מיט זיין אמבאסאדאָר אין פע־
טערבורג און אים געבעטן צו ווירקן צום גונסטן פאר די ארעסטירטע.

נאָך די אלע אינטערוועגצן זיינען באפרייט געוואָרן קרוב 250 פער־
זאָן, אָבער העכער הונדערט און פופציק יידן זיינען געבליבן אין תפיסה.
די מאכט האָט דערקלערט, אז אָט די יידן האָבן געשאָסן אויף די מילי־
טעריש פאטרולן. די אומגליקלעכע האָט געדראָט געשטעלט צו ווערן
פאר א מיליטעריש פעלדגעריכט. דאן האָט די קהילה זיך געוועגדעט
צום באראָן דוד גינזבורג פון פעטערבורג. אויף דער וועגדונג איז אָנגע־
קומען א תשובה, אז דער באראָן האָט באזוכט דעם פרעמיער־מיניסטער
סטאָליפין, וועלכער האָט צוגעזאָגט ארויסצושיקן א פאראָדענונג צו דער
שעדלעצער מאכט. אז זי זאָל זיין פאָרזיכטיק מיטן איינאָרדענען די
משפטים. לויט דעם געשפרעך — האָט גינזבורג מיטגעטיילט — דוכט
זיך אים אויס, אז קיין פעלדגעריכט וועט נישט פאָרקומען, נאָר א טייל
פון די ארעסטירטע דראָט פארשיקט צו ווערן קיין סיביר.

די הילפס־אקציע פאר די פאָגראָם־געליטענע

באלד האָט זיך פאָרמירט א „הילפס־קאָמיטעט פאר די געליטענע
פון די אומאָרדענונגען אין שעדלעץ" (די מאכט האָט נישט דערלויבט
אָנצורופן דעם קאָמיטעט מיט זיין ריכטיקן נאָמען: „פאָגראָם־געליטע־
נע"), פון אלע זייטן זיינען אָנגעקומען מיטגעפיל־טעלעגראמעס. מיט א
ספעציעלער ווארעמקייט האָט זיך אָפגערופן די פוילישע געזעלשאפט און
פרעסע. אלע פוילישע צייטונגען האָבן געעפנט זאמלונגען. איניקע צייי־
טונגען האָבן אפילו געזאמלט גרעסערע סומעס געלט. דער קאָמיטעט
איז אויך געווען פארבונדן מיט דער ייק"א אין פעטערבורג און דער
„אליאנס" אין פאריז.

פון א באריכט 67) דערוויסן מיר זיך, אז לויט די מאטעריאלן וואָס
דער הילפס־קאָמיטעט האָט געזאמלט האָבן פון שעדלעצער פאָגראָם גע־
ליטן 440 האנטווערקער־משפחות, 416 הענדלער־משפחות, 330 ארבע־

טער־משפחות, 130 משפחות פון פרייע פראָפעסיעס און 186 פאמיליעס אָן באשטימטע פראָפעסיעס. בסך־הכל 1502 פאמיליעס, וועלכע האָבן געציילט 7306 נפשות. דער שאָדן האָט באטראָפן 344.584 רובל. די גאַנצע זאמלטע סומע האָט באטראָפן הונדערט און צוואַנציק טויזנט רובל.

אין קאָמיטעט זיינען אויך געווען פארטרעטן פֿאַליאקן. זיין צוזאַמענשטעל איז געווען פֿאלגנדיקער: אדוו. סט. זאנדערלאנד — פֿאַרזיצער, א. ד. טשאטשקים — סעקרעטאר. הרב ד. ב. אנאליק, י. נ. ווייגטרויב, קאנאניק סציפיא־דעל־קאמפּא, מ. מינץ. אדוו. אלעקסיי כושאנאָווסקי, אשר ארזשעל, שטאָט־פֿרעזידענט קארסאק און נ. ד. גליקסבערג.

א פּאָר טעג שפּעטער האָט דער קאָמיטעט דערהאלטן א טעלעגראַפּישע וועגדונג פון בראָן גינזבורג, פיינבערג און אדוו. שלאָזבערג, וועגן דעלעגירן א פּאָר פֿערזאָן כדי איבערצוגעבן דעם פרעמיער סטאָליפּינען א בריכט וועגן גאנג פון פּאָגראָם, וועגן פעלד־גערריכט און וועגן די ארעסטירטע, אויך א פּאָדערונג צוצוציען די שולדיקע צו פאראנטוואָרטלעכקייט.

אזא דעלעגאציע איז אוועקגעפֿאָרן קיין פּעטערבורג און האָט אָפּגעהאלטן בראטונגען מיט די דעמאָלטיקע עסקנים: אדוו. ווינאוור, אדוו. שלאָזבערג, אדוו. ווארשאווסקי, אדוו. שעפּטעל, פיינבערג, וואוועלבערג, פישביין און דער שעדלעצער דעפוטאט אין דער רוסישער דומע דימשא (א פֿאַליאק). אויף דער טאָג־אַרדענונג זיינען געשטאנען צוויי פראגן: 1) די הילפֿס־ארבעט פאר די געליטענע, און 2) א מעמאָראנדום צו דער רעגירונג. דער מעמאָראנדום איז אויסגעארבעט געוואָרן דורך די אדוואָקאטן פישביין, לוריא, וואַרשאווסקי און איז איבערגעשיקט געוואָרן צום איננרן־מיניסטער סטאָליפּין, א קאָפּיע צום בראָן גינזבורג, וועלכער האָט באלד אינטערוועניִרט ביים בראָן קנאל, דעם דעמאָלטיקן נאָענטסטן מיטארבעטער פון סטאָליפּינען. בראָן גינזבורג האָט זיך באמיט, אז דער איננרן־מיניסטער זאָל אויפֿנעמען א דעלעגאציע פון שעדלעצער יידן. די אוידיענץ איז טאקע פאָרגעקומען. סטאָליפּין האָט שוין געהאט געלייענט דעם מעמאָראנדום און זיין מיינונג איז געווען: ער קען נישט גלויבן, אז דאָס מיליטער האָט געמאכט דעם פּאָגראָם. ער האָט צוגעזאָגט: דורכצופירן א שנעלע אויספֿאָרשונג, קיין פעלד־גערריכט וועט נישט פאָרקומען און די הונדערט און פֿינפֿציק יידן וועלן באפרייט ווערן.

דער מעמאָראנדום צום רוסישן פֿרעמיער־מיניסטער סטאָליפּין

דורך דער דעלעגאציע פון „שעדלעצער בירגער" איז דעם פֿרעמיער סטאָליפּין איבערגעגעבן געוואָרן פֿאָלגנדיקער מעמאָראנדום:

עקסעלענץ,

מיר וועגדן זיך צו אייך אין שייכות מיט די געשעענישן אין שעדלעץ אין די טעג פון 8—10 סעפּטעמבער 1906. מיר ווילן נישט שילדערן די גרויליקייט און באצייכענען נעמען פון פֿערזאָנען און קלאָגן זיך אויף זיי. מיר ווילן בלויז פעסטשטעלן די פאקטן, וועלכע קיינער וועט זיי נישט אָפּלייקענען, פון וועלכע זיין עקסעלענץ וועט אַרויסציען די געהעריקע קאָנסעקווענצן:

דעם 21סטן אויגוסט האָט אן אומבאקאנטע פֿערזאָן געוואָרפן א באָמבע אויפן קאָמענדאנט גאלצעוו, וואָס האָט פֿאראורזאכט, צום גרויסן באדויערן פון דער גאנצער בירגערשאפט, זיין טויט. זינט דאן און ווייטער האָט דער מיליטערישער גארניזאָן אָנגעהויבן פֿייניקן די איינוואוינער. באלד נאָכן אטענטאט אויפן פֿאָליצמייסטער, איז געגעבן געוואָרן א באפעל צו שיסן אין די מאסן וואָס ס׳האָט פֿאראורזאכט דעם טויט פון א סך אומשולדיקע פֿערזאָנען. ס׳זיינען ארעסטירט געוואָרן צוויי הונדערט פֿערזאָן, אָבער די אטענטאטאָרס זיינען נישט אנטדעקט געוואָרן. נאָך די דאָזיקע געשעענישן האָבן זיך מיליטערישע פֿאטרולן באצויגן צו די שטאָטישע בירגער אזוי, אז די בירגער האָבן געציטערט פֿארן מיליטער און האָבן אויסגעמיטן זיך צו באווייזן אין גאס.

די לעבנס־באדינגונגען זיינען געוואָרן וואָס ווייטער אלץ ערגער. די פֿאָרשטייער פון די איינוואוינער האָבן זיך געוועגדעט צום בירגער־מייסטער און זיך באקלאָגט אויף דער שלעכטער באציאונג פון מיליטער, אָבער אָן דערפאָלג. הגם אין שטאָט האָט געהערשט פולקאָמע רו און אפילו א טויטע שטילקייט, האָט זיך די רעגירונגס־אדמיניסטראציע באשעפטיקט מיט „צוגרייטן זיך". וואָרשיינלעך זיינען דאָס געווען צוגרייטונגען וועגן אָפּהיטן אָרדנונג אין דער צוקונפט. אלס באוויז וועלן דינען די פֿאָלגנדיקע פאקטן:

1) דער גובערנאטאָר האָט די קאָמענדאטור אויף דער שטאָט איבער־געגעבן אין די הענט פון פֿאָדפֿאָלקאָוויניק פון 39סטן לובאווסקער נארווין פֿאָלק, טיכאנאָווסקי.

2) די עטלעכע טעג פֿארן אומגליק איז ארויפגעצויגן געוואָרן א שטאנג אויפן טורעם פון שטאָטזייגער, וועלכער האָט געדינט, ווי ס׳האָט זיך שפּעטער ארויסגעוויזן, ווי א צייכן פון אָנהויב פון פֿאָגראָם.

3) די מיליטערישע באאמטע האָבן עפּנטלעך געזאמלט אינפֿאָרמאַציעס וועגן דעם פֿלאַן פֿון די גאסן און הייזער אין שטאָט.

4) דער שעדלעצער גארניזאָן — לויט דער מעלדונג פֿון האלב אָפּיציעלן רעגירונגס־אָרגאַן „וואַרשאַווסקי דניעווניק" — האָט צוגעגרייט א פֿלאַן פֿון באלאגערן די שטאָט אוּן דעם פֿלאַן רעאליזירט.

אזוי האָט די מיליטערישע און בירגערלעכע מאכט גלייכצייטיק זיך געגרייט צו א באלאגערונג פֿון שעדלעץ אוּן אין דער זעלבער צייט האָבן מיר אָפּיציעל גאָרנישט געוואוסט וועגן אזא מצב. נאָך מער, דער גארניזאָן־קאָמענדאַנט האָט אפילו נישט געהאלטן פֿאר נויטיק צו מעלדן דער באַפֿעלקערונג וועגן דער געשאפענער סיטואציע, וועגן דער סכנה וואָס עס דראָט דער באפעלקערונג, וועגן אָנוועזנדן אויסערגעווויינלעכע מיטלען אוּן וועגן זיין אייגענער נאָמינאציע. אלעס איז געהאלטן געוואָרן בסוד, ווייל מ׳האָט געזען אין די בירגער אָן אָפּענעם שונא אוּן רעכטלאָזע מענטשן. אויף דער פֿראגע: צי דער אויסברוך פֿון די געשעענישן איז צוגעגרייט געוואָרן? דערויף וועט דארפן ענטפֿערן די מאכט אוּן דער גארניזאָן מיט דער גרעסטער פּינקטלעכקייט:

עקסעלענץ,

מיר דערלויבן זיך אָנצואווייזן דערויף, אז אויב ס׳איז באמת צוגעגרייט געוואָרן אן אויפשטאַנד, האָט דאָך די אָרטיקע מאכט, וואָס צו איר דיספּאָזיציע שטייט א גארניזאָן פֿון פּינף טויזנט זעלנער, געקאָנט פֿאַרמיידן דעם אויפשטאַנד, דורך רעוויזיעס אוּן שטרענגער אויפּזיכט אויף פֿרעמדע, וועלכע געפינען זיך אין א קליינער צאָל אין שעדלעץ. נאָר לויט דער מעלדונג פֿון גארניזאָן־קאָמענדאנט איז צו ערשט אויסגעבראָכן דער בירגער־אויפשטאנד, אוּן דערנאָך איז די שטאָט באלאגערט געוואָרן דורך מיליטער. לויט דער אָפּיציעלער מעלדונג, האָבן די כלומרשטע „רעוואָלוציאָנערן" זיך אקטיוו אנטקעגנגעשטעלט דעם מיליטער אין פארלויף פֿון 36 שעה, אזוי, אז דער שעדלעצער גארניזאָן האָט געמוזט אלארמירן צו הילף דעם דובנער רעגימענט אוּן דעם 48סטן הארמאטן־באטאליאָן.

וועָן אויף צו מאָרגנס, דעם 9־טן סעפּטעמבער, האָט זיך פֿאָרגעשטעלט פֿארן קאָמענדאנט, לויט זיין אויפפֿאָדערונג, א דעלעגאציע, אין צוזאמענשטעל פֿון שטאָט־פֿרעזידענט, מיטגלידער פֿון דער קהילה־פֿארוואלטונג אוּן די הערן: אדוו. זאנדערלאנד, טאָרטשינסקי, אינזש. פֿארמינסקי, ד״ר שאַווּעלסקי א. אנד. האָט דער קאָמענדאנט געמאָלדן, אז ער וועט מאכן א תל פֿון דער שטאָט, אויב מ׳וועט אים ביז איינס א זייגער פֿארמיטאָג נישט איבערגעבן די רעוואָלוציאָנערן אוּן דאָס געווער. דייטלעכער געזאָגט: ער האָט פֿראָקלאמירט א פֿארניכטונגס־מלחמה קעגן די איינוואוינער. צו דער־פּילן זיינע פֿארלאנגען איז געווען אוממעגלעך, מ׳האָט זיי נישט געקענט

נאַכקומען, ווייל דאָס געפֿאַדערטע האָט זיך אין דער ווירקלעכקייט נישט געפונען. וועז די דעלעגאציע איז אוועק צום גובערנאטאָר, האָט ער זיך נישט געקענט דעציידירן וועגן געבן אן ענדגילטיקע תשובה. פֿאדפֿאלקאָוויניק טיכאנאָווסקי האָט אין דער זעלבער צייט ווייטער איבערגעחזרט זיינע דראָונגען אוז אָן שום סיבה ארעסטירט די גאנצע דעלעגאציע. אויף די דערקלערונגען פון דער דעלעגאציע, אז זי וויסט נישט צי עס האָט ווער געשאָסן אוז פון וואנען מ׳האָט געשאָסן, האָט טיכאנאָווסקי אָנגעוויזן אויף אייניקע הייזער אוז דערלויבט די מיטגלידער פון דער דעלעגאציע צו באַזוכן די הייזער, כדי זיך אליין איבערצוצייגן אין דער עקזיסטענץ פון די „רעוואָלוציאָנערן". אין די אָנגעוויזענע הייזער האָבן זיך געפונען בלויז א זקן אוז צוויי פרויען. וועגן דעם איז מיטגעטיילט געוואָרן דעם קאָמענדאנט. מ׳האָט זיך מיט דעם נישט געריכט אוז די שיסעריי איז פאָרגעזעצט געוואָרן. לסוף זיינען אויפגעריסן געוואָרן די ליידיקע הייזער.

אין משך פון דער גאנצער צייט, וואָס עס האָט געדויערט די דאָזיקע מלחמה־טעטיקייט איז די שטאָט געווען אָפּגעשניטן פון דער וועלט. עס איז קיינעם נישט דערלויבט געווען אריינצוקומען קיין שעדלעץ. די שטענדיקע איינוואוינער, וואָס האָבן פארלאָזט די שטאָט, פאָרויספילנדיק דאָס אומגליק, אוז האָבן געוואָלט צוריק אריינקומען קיין שעדלעץ, זייענדיק באַאומרואיקט איבערן גורל פון זייערע משפחות, זיינען געצוואונגען געווארן צו בלייבן אויף דער באן־סטאציע. דער טעלעגראף־אמט איז געשלאָסן געוואָרן פארן קהל.

אוז ווי זעען אויס די פארלוסטן אוז די טראפֿענען פון דער 36 שעה־דיקער „שלאכט"? ווי עס איז אָפּיציעל פעסטגעשטעלט געוואָרן, איז פון מיליטער נישט געווען קיין איין פארוואונדעטער אוז קיין איין געהרגעטער. מצד דער באפעלקערונג זיינען געבראכט געוואָרן צו קבורה אויפן יידישן בית־עולם 31 הרוגים אוז אויפן קריסטלעכן 3 אָדער 5. לויט אָפּיציעלע ידיעות זיינען פארוואונדעט געוואָרן 150 פערזאָן אוז לויט אנדערע קוועלן — 300, ארעסטירט זיינען געוואָרן 200 פערזאָן, וואָס קיין איינעם פון זיי האָט מען נישט געקאָנט באשולדיקן אין אויפשטאנד, ווייל קיינער פון זיי איז נישט געווען באוואָפנט. א קאָנטראָל איבער די געהרגעטע אוז פארוואונדעטע האָט באוויזן, אז די וואונדן זיינען געקומען פון קאָלבעס פון ביקסן אוז באגנעטן. אזוי ווי קיין שום מענטש האָט נישט געוואגט צו פארלאָזן זיין שטוב, מוז מען דעריבער קומען צום אויספיר, אז די זעלנער זיינען אריין אין די וואוינונגען.

בעת דער שיסעריי זיינען זעלנער באפאלן יעדע יידישע וואוינונג אוז אין יעדן פאל פון נישט עפענען די טיר איז זי אויפגעבראָכן געוואָרן מיט דער הילף פון גרויסע אייזערנע פייערלעשער־שטאנגען. באלד נאָכן אריין־ברעכן זיך אין א וואוינונג האָבן די זעלנער געפאָדערט אריסצוגעבן די

רעוואלוציאָנערן און האָבן דערביי אויסגעפרעסט גרעסערע אָדער קלענערע סכומים געלט. יעדער, וואָס האָט געהאט די דרייסטקייט זיך קעגנצוּשטעלן, איז געשלאָגן געוואָרן אומברחמנותדיק. בעת דער רעוויזיע אין די הייזער זיינען די אומגליקלעכע געפיינקט געוואָרן. פון אלע אכזריותדיקע אוממענטשלעכע מעשים פון די זעלנער ווילן מיר דאָ אונטערשטרייכן נאָר איין פאל:

א יונגער ייד, א פאָטער פון 6 קינדער, מאיר וואָלף, איז אָנגעגריפן געוואָרן אין זיין דירה בעתן דאוונען. אין קעגנווארט פון אן אָפיציר איז ער געפיינקט געוואָרן מיט שרעקלעכע פיין — מ׳האָט אים געוואָרפן פון וואנט צו וואנט ביז דער מוח איז אים צעשמעטערט געוואָרן. מ׳דארף דעריבער באטאָנען, אז קיין שום געווער האָט מען נישט געפונען, נישט ביים קרבן און נישט אין זיין וואוינונג.

פון די 1025 הייזער, וואָס געפינען זיך אין שטאָט זיינען באשאָסן געוואָרן אייניקע הונדערט. עס איז אויך באשאָסן געוואָרן דאָס יידישע שפיטאָל. אין דער גאנצער שטאָט איז נישטאָ קיין הויז, וואָס זאָל נישט האָבן געטראָפן געוואָרן פון קיין קויל. ווען מ׳זאָל אונטערציען א סך־הכל פון די אויסגעשאָסענע קויל, קאָן מען זען, אז זייער צאָל איז גרעסער, ווי די צאָל פון דער באפעלקערונג. די דאָזיקע פאקטן רעדן פאר זיך אליין. אָבער דער גארניזאָן האָט זיך נישט באגנוגנט בלויז מיט דעם און אָנגעגומען נאָך מער שטרענגערע מיטלען: הארמאטן! צו וואָס האָט מען דאָס געדארפט. ווייזט אויס, אז דאָס איז געווען א שטראָף פאר זינד וואָס זיינען נישט באגאנגען געוואָרן. די מאכט האָט געפיינקט די באפעלקערונג, וועמענס יסורים זיינען געווען פון א מענטש וואָס איז פאר־משפט געוואָרן צום טויט, הגם זי איז ריין פון יעדער זינד, וואָס האָט נישט געירט מיט קיין פינגער, בעת די זעלנער האָבן געווילדעוועט, געמאָרדעט אומבאוואָפנטע מענטשן, פארגוואלטיקט פרויען, גערויבט פרעמדע פארמעגן און געברענט הייזער.

די וועלט, אז די אונטערצינדונגען און די רויבעריין זיינען מכלומרשט אויסגעפירט געוואָרן דורך ציווילע בירגער — זיינען נישט ריכטיק. עס איז אוממעגלעך זיך פאָרצושטעלן, אז בעת די געשעענישן האָט וועלכער עס איז בירגער זיך געקאָנט באווייזן אויף דער גאס. דער געדאנק, אז די בירגער האָבן אונטערגעצונדן די באלאגערטע הייזער איז בכן מחוץ יעדער וואַרשיינלעכקייט. אויב דאָ איז געווען טעטיק א פרעמדער פיינט איז די מאכט געווען מחויב זיך קעגנצושטעלן אזא שונא און נישט דערלאָזן צו קיין פאָגראָם.

צוזאמען זיינען אויסגערויבט געוואָרן 59 קראָמען, 11 הייזער און 12 פארבויאונגען זיינען אוועק מיטן פייער. אָן א צאָל פריוואטע דירות זיינען צערויבט און חרוב געוואָרן. די פארלוסטן אין פארמעגנס און געלט

איז אין דער הויך פון א מיליאָן רובל. די טראגעדיע פון דער באפעל־קערונג איז, וואָס עס איז צעשטערט געוואָרן די רעכט פון מענטש און די אומגערעכטיקייט, וואָס עס איז קעגן זיי באגאנגען געוואָרן.

אין דער צייט, זינט אונדזער רייזע פון שעדלעץ קיין פּעטערבורג, לעבט די יידישע און קריסטלעכע באפעלקערונג אין דער שטאָט, אין ציטערניש פארן מאָרגנדיקן טאָג. פון אייך, עקסעלענץ, דערוואַרטן מיר מעשים, וואָס וועלן בארואיקן די אומגליקלעכע באפעלקערונג פון שעדלעץ.

עקסעלענץ: שטיצנדיק זיך אויף אייער צירקולאר, קומען מיר נישט בעטן קיין רחמנות נאָר די אויפריכטונג פון אמת און גערעכטיקייט.

אונטערגעשריבן —

אלעקסיי כרושאנאָווסקי
דוד טשאטשקיס
סטאניסלאוו זאָנדערלאנד. 68)

עס איז כדאי צ ו פארצייכענען, ווער עס זיינען געווען די אונטער־געשריבענע אונטער דעם דאָזיקן, פאר יענער צייט, גענוג דרייסטען מע־מאָראנדום צום אלמעכטיקן סטאָליפין. דער ערשטער — אלעקסיי כרושא־נאָווסקי, איז געווען א מיטגליד פון געזעלשאפטלעכן קאָמיטעט צו העלפן די פּאָגראָם־געליטענע, ער איז געווען א פּאָליאק, א מענטש מיט ביל־דונג און הויכער עטיק, אן עסטעט און גרויסער פּוילישער פּאטריאָט, ער האָט ליב געהאט אמת און געקעמפט פאר גערעכטיקייט. דוד טשאטשקיס איז געווען סעקרעטאר פון דער שעדלעצער קהילה. דער לעצטער אונ־טערגעשריבענער — סטאניסלאוו זאָנדערלאנד, איז געווען אן אדוואָ־קאט, א געשמדטער ייד, וועלכער האָט שטענדיק געוואָלט זיך געפינען צווישן יידן. זאָנדערלאנד האָט זיך געשמדט כדי צו דערגרייכן צו א יורי־דישער קאריערע. ער איז אָבער געווען פון יענע טיפּן משומדים, וואָס האָבן נישט געוואָלט פארלירן דעם קאָנטאקט מיט יידן. ער האָט גע־צאָלט יעדן פּסח „מעות חטים" און פלעגט געבן צדקה בסתר יידישע אָרעמעלייט. ער האָט שטארק אָפּגעהיטן א ספר תנ"ך, וואָס איז געווען געשריבן אויף פּארמעט און איז אים געקומען בירושה פון זיין זיידן. נישט איינמאָל האָט ער זיך באקלאָגט פאר יידן, אז מיט זיין רייכקייט איז ער אבסאָלוט נישט גליקלעך.

די צאריש׳ע אויספּאָרשונגס־קאָמיסיע

א קורצע צייט נאָכדעם ווי די דעלעגאציע האָט איבערגעגעבן דעם מעמאָריאל, נאָך דער אוידיענץ ביי סטאָליפינען, איז קיין שעדלעץ גע־קומען אן אויספּאָרשונגס־קאָמיסיע און האָט אויפגענומען גבית־עדות.

ס׳זיינען ארויסגעטרעטן אלס עדות יידן און פּאָליאקן, וועלכע האָבן דער־ציילט וועגן רציחות פון מיליטער; אלמנות און יתומים האָבן אָנגעוויזן אויף באליכאָוון און וועסאלאָוון, אז זיי האָבן דערמאָרדעט זייערע מענער און קינדער. נאָך צוויי וואָכן זיין אין שעדלעץ איז די קאָמיסיע צוריקגע־פאָרן קיין פּעטערבורג.

ווייזט אויס, אז מיט די רעזולטאטן פון דער ארבעט פון דער קאָמי־סיע איז מען אין די הויכע פּענצטער פון דער צארישער ביוראָקראטיע נישט געווען אזוי שטארק צופרידן, ווייל באלד איז געשיקט געוואָרן א צווייטע אויספֿאָרשונגס־קאָמיסיע. ווידער האָט זיך אָנגעהויבן א פּראָצע־דור פון עדות זאָגן און באשטעטיקונגען. בעת דער ארבעט פון דער קא־מיסיע האָט די מאכט אָנגעהויבן ארויסלאָזן אלע ארעסטירטע יידן, וואָס זיינען נאָך געזעסן אין תפיסה, אזוי, אז פאר חנוכה תרס״ז זיינען שוין אלע ארעסטירטע געווען אויף דער פריי, מיטן אויסנאם פון איינעם־צווויי, וועמען די מאכט האָט געהאלטן פאר גאָר שטארקע רעוואָלוציא־נערן. דאָס באפריין די ארעסטירטע האָט געזאָלט זיין די איינציקע סא־טיספאקציע פאר דעם פאָרגעקומענעם בלוטיקן פּאָגראָם.

אזוי ווי די רעזולטאטן פון ביידע אויספֿאָרשונגס־קאָמיסיעס זיינען געווען נישטיקע, איז קיין פּעטערבורג דעלעגירט געוואָרן י. נ. ווייניטרויב. ווידער האָט זיך דער באראָן גינזבורג געמיט, אז דער דעלעגאט זאָל אויפגענומען ווערן אויף אן אוידיענץ ביי סטאָליפינען. אין רעזולטאט פון די באמיאונגען איז ווייניטרויב צוזאמען מיטן באראָן אויפגענומען גע־ווָארן דורך סטאָליפינען. דער פּרעמיער האָט אויסגעהערט די רייד פון ווייניטרויבן און האָט, לויט ווי ס׳האָט איבערגעגעבן דער „טידזשען פּאָלסקי״ דערויף געענטפערט:

„פון שטאנדפונקט פון די מלוכה־ און געזעלשאפטלעכע אינטערעסן, ווי אויך צוליב באקומענע אָנפראגן פון אייראָפּע, גייט מיר זייער אין אן אויספירלעכן באקענען זיך מיטן גאנצן ענין. צוליב די באקומענע, דורך אים, אָפּיציעלע, ווי אויך פּריוואטע ידיעות, וויל ער זיך באקענען מיטן נאקטן אמת. צוליב דעם וואָס די ביזאיצטיקע ידיעות זיינען אומדייט־לעך אין געוויסע פּרטים, מוז ער, כדי אָנצונעמען א פעסטן באשלוס, אָפּ־וואַרטן ביז צו אן ענדגילטיקן רעזולטאט פון דער אויספֿאָרשונג.״

סטאָליפין האָט אין זיין ווייטערדיקער דערקלערונג פעסטגעשטעלט, אז לויט די ביז איצטיקע אינפֿאָרמאציעס, וואָס ער האָט באקומען, האָט מען זיך אין די דערמאָנטע טעג צופיל באנוצט מיט געווער און אז דאָס ארעסטירן די דעפּוטאציע דורכן „אָכראנע״־נאטשאלניק איז פּשוט אום־פּארשטענדלעך און האָט נישט קיין בארעכטיקונג. די שולדיקע ווילן דעריבער באשטראָפט ווערן. מצדן מיליטער האָט מען ווירקלעך ראבירט

— האָט אַנערקענט דער צארישער פּרעמיער — הגם לויט די באקומענע אַפּיציעלע ידיעות, איז דאָס נישט געשען אין אזא מאָס, ווי עס שטעלן דאָס פאָר די פּריוואטע קוועלן. לויט די דאָזיקע ידיעות האָט דאָס ראַבירן זיך באגרענעצט מיטן צואייגענען זיך קליניקייטן, ווי למשל: שטיקלעך זייף, פּאפּיראָסן א. ד. גל. דאָס גרויזאמע פארהאלטן זיך פון מיליטער לגבי דער באפעלקערונג דארף מען צושרייבן דער צערייצטקייט פון די זעלנער, וואָס איז ארויסגערופן געוואָרן דורך די רעוואָלוציאָנערע אקציעס. ווי אין גאנץ פוילן, עקזיסטירן אָן שום ספק אויך אין שעדלעץ רעוואָלוציאָנערע פּארטייען. לויט די ראפּאָרטן האָט די צאָל רעוואָלוציאָנערע שאָסן געווענדעט אין מיליטער ווארשיינלעך באטראָפן ביז טויזנט. דער אומשטאנד וואָס מען האָט קיינעם פון די רעוואָלוציאָנערן מיט געווער אין דער האנט נישט געכאפּט, קען דערקלערט ווערן דערמיט, וואָס די רעוואָלוציאָנערע טוער האָבן זיך ווארשיינלעך אין דער געהעריקער צייט באהאלטן. אזוי האָט סטאָליפין פארענטפערט די פּאָגראָם־טעטיקייט פון זיינע אונטערגעאָרדנטע.

די פאקטן, וועלכע דארפן אויפווייזן דאָס בכוונהדיקע צוגרייטן דעם פּאָגראָם, שרייבט ער נישט צו קיין זייער גרויסע באדייטונג — דאָס זיינען מיליטערישע מיטלען, וואָס קענען און ווערן פּראקטיצירט אומעטום אין פאל פון אויסברוך פון אומאָרדענונגען. אזעלכע מיטלען זיינען אַנגענומען געוואָרן אין פּעטערבורג.

טראָץ אלעם — האָט לסוף דערקלערט סטאָליפין — קען דער קריגסצושטאנד נישט אראָפּגענומען ווערן, כל־זמן עס ווערט נישט אויפהערן די רעוואָלוציאָנערע אקציע. דאָך ווערט ער זיך באמיען צו מילדערן דעם קריגסצושטאנד דורך אָנווענדן א גענויע השגחה פון די אָפּיצירן איבער די זעלנער. ער, דער מיניסטער, קען די פּאָליאקן, א געמיינזאם ציוואמענלעבן מיט זיי האלט ער פאר מעגלעך, ער האלט פאר נויטיק איינצופירן פאר זיי געוויסע ספעציעלע רעפּאָרמען, אין דעם פונקט ווערט קומען צו א פארשטענדיקונג 69).

די אינטערפּעלאציע אין דער צווייטער רוסישער דומע

דער שוין דערמאָנטער אדוו. סט. זאָנדערלאנד, ווערט איז אין יענער צייט געווען דעפּוטאט אין דער צווייטער רוסישער דומע, האָט נישט געוואָרט ביז ער האָט אריינגעטראָגן אן אינטערפּעלאציע, ווערט איז אויסגעארבעט געוואָרן דורך דער יורידישער קאָמיסיע פון שעדלעצער הילפס־קאָמיטעט און אונטערגעשריבן געוואָרן אויך דורכן פּוילישן „קאָלאָ" אין דער רוסישער „דומע". אין צווישנצייט איז די צווייטע דומע פונאנדערגעלאָזט געוואָרן און די אינטערפּעלאציע איז נישט באטראכט

געווארן. דערפאר אבער האָט זי געהאט א וויכטיקן פראָפאגאנדיסטישן כאראקטער. יעדער דעפוטאט האָט באקומען א קאָפּיע. הגם די אינטער־פעלאציע האָט כמעט דעם זעלבן אינהאלט ווי דער פריער געבראכטער מעמאָראנדום, ברענגען מיר זי אין פולן טעקסט צוליב איר היסטאָרישער באדייטונג:

„אויפן יסוד פון די פּאראגראפן 33, 58, 59, פון געזעץ וועגן דער גאָסודארסטוועגער „דומע", האָבן מיר דעם כבוד צו בעטן אריינצוטראָגן אויפן פלענום פון דער „דומע" פאָלגנדיקע דערקלערונג:

די לעצטע צוויי יאָר האָבן זיך אויסגעייכנט מיט ערנסטע געשענישן, געוועגדעט ספּעציעל קעגן דער יידישער באפעלקערונג, ווי אויך קעגן דער שול־יוגנט און בכלל אינטעליגענץ. אין קעניגרייך פּוילן זיינען אזעלכע געשעענישן איבערהויפּט נישט פאָרגעקומען, נאָר פלוצלונג אין די לעצטע טעג פון אויגוסט (פון 8—10 — אלטער סטיל) זיינען פאָר־געקומען שרעקלעכע עקסצעסן — דער באוואוסטער „שעדלעצער פאָגראָם", וועלכער אונטערשיידט זיך זייער בולט פון ענלעכע ארויסטרעטונגען, וואָס זיינען באקאנט אונטערן דאָזיקן נאָמען. די שטאָט שעדלעץ, וועלכע ציילט א באפעלקערונג פון 25 טויזנט איינוואוינער מיט אן איבערוויגן־דיקן פראָצענט יידן, איז אין יאָר 1906 פארוואלטעט געוואָרן דורכן צייטווייליקן גענ. גובערנאטאָר ענגעלקי. דעם 8טן אויגוסט (א. ס.) 1906 איז אין שעדלעץ פלוצלונג דערהרגעט געוואָרן דער פאָליצמייסטער גאלצעוו. דער דערמאָרדעטער האָט גענאָסן די סימפּאטיע פון דער אָרטי־קער יידישער באפעלקערונג און מען דארף דעריבער צולאָזן דעם געדאנק, אז גאלצעווס מערדער, וועלכער איז נישט אנטדעקט געוואָרן, איז נישט געווען פון קיין יידישע ספּערן.

דעם זעלבן טאָג, ווען עס איז פאָרגעקומען דער אטענטאט האָט דאָס מיליטער געמאכט א „קליינעם פאָגראָם", וואָס האָט געקאָסט דאָס לעבן פון זעקס נפשות און עס זיינען פאָגראָמירט געוואָרן עטלעכע צענד־ליק געוועלבער. צוליב דער דערמאנטער דערמאָרדונג פון פאָליצמייסטער גאלצאוו איז שעדלעץ איבערגעגעבן געוואָרן אונטער א ספּעציעלער שמירה („אכראנע"), בראש פון וועלכער ס׳איז באשטימט געוואָרן דער פאָדפּאָלקאָווניק טיכאנאָווסקי.

איבער די גאסן האָבן פאטרולירט פוס־ און רייטער־פאטרולן. מ׳האָט פארארדנט אכט א זייגער אָוונט אָפּצושליסן די געשעפטן און די טויערן פון די הייזער. נאָך דער דאָזיקער שעה האָט מען פארוועדט די איינוואוי־נער ארויסצוגיין אויפן גאס. א. א. וו. די שטאָט איז באהערשט געוואָרן פון א שרעקלעכער פּאניק. דעם 22סטן אויגוסט האָבן זיך אייניקע בירגער און פאָרשטייער געוועגדעט צום גענעראל־גובערנאטאָר ענגעלקע מיט דער בקשה א ביסל צו פארלייכטערן דאָס לעבן אין שטאָט, וואָס ער האָט

זיי צוגעזאגט, אבער אין דער זעלבער צייט האט זיך אויפן בנין פון דער פאליציי־פארוואלטונג באוויזן א הויכע שטאנג, וועמענס באדייטונג ס׳האט קיינער נישט געוואוסט, וועגן וואס אבער ס׳זיינען ארומגעגאנגען קלאנגען, אז דאס זאל זיין א מיליטעריישער סיגנאל אויף א טרעוואגע.

דעם 26סטן אויגוסט 1906 אין דער פרי זיינען די פוס־און רייטער־פאטרולן (אן א פארשטענדלעכער סיבה פאר די איינוואוינער) פאר־שטארקט געווארן און האבן זיך פארהאלטן זייער ארויסרופנד. די רייטער־פאטרולן זיינען געריטן מיט אנגעלאדענע ביקסן און אנטבלויזטע שוועדן. גלייכצייטיק אבער האבן די פאטרולן, אין אוונט, אנגעהויבן צו פארזי־כערן די קרעמער, אז פון היינט אן איז דערלויבט צו האלטן אפן די גע־שעפטן לענגער ווי ביז 8. טראצדעם זיינען די גאסן אויך דעם אוונט גע־וואלן ליידיק און די איינוואוינער האבן זיך ווי אלעמאל באהאלטן אין די שטובן. דעם זעלבן אוונט איז, לויט א באפעל פון נאטשאלניק פון דער „אכראנע", די שטאט באלאגערט געווארן דורכן מיליטער. מ׳האט קיינעם נישט ארויסגעלאזט און אויך נישט אריינגעלאזט. ס׳איז אויך איבער־גערישן געווארן די טעלעגראפישע קאמוניקאציע. נאר די, לויט אלע וואשיינלעכקייטן, צוגעגרייטע פארארדנונגען, האבן זיך פלוצלונג, ארום האלב 9 אוונט, דערהערט עטלעכע רעוואלווער־שאסן אין צענטערשטאט, נעבן דער הויפטוואך. נאר די דאזיקע שאסן, וועלכע האבן זיך איבערגע־חזרט אין פארשידענע שטאטפונקטן, האבן אנגעהויבן צו דונערן די מי־ליטערישע זאלפן פון דעם 29סטן נאוועמבער דראגונער־פאלק און דעם ליבאווער אינפאנטעריע־פאלק. דאס דאזיקע שיסן האט זיך פארשפרייט אויף אלע גאסן און הינטערגעסלעך און האט געדויערט כמעט אן הפסקה דריי נעכט און צוויי טעג, ד. ה. דעם 8טן, 9טן און 10טן סעפטעמ־בער 1906 און האט זיך פארענדיקט מיט א גרויסער צאל הארמאטן־זאלפן. אן עד־ראיה פון די דאזיקע געשעענישן, איינער פון די אונטער־געשריבענע אויף דער דאזיקער אינטערפעלאציע, איז נישט בכוח דייטלעך צו שילדערן די גרויזאמקייט, פיין, רציחות, שרעק און דעם ים פון יסורים, וואס ס׳האט אדורכגעלעבט די רואיקע און אומשולדיקע שעדלעצער בא־פעלקערונג אין פארלויף פון די 48 שעה. די גאנצע באפעלקערונג איז געבליבן אן ברויט און וואסער, שטייענדיק יעדע מינוט פנים אל פנים מיטן טויט, אויסבאהאלטנדיק זיך פון די קוילן אין די קעלערס, אדער וועמען ס׳האט זיך איינגעגעבן, אריינצובאקומען זיך דארט אהין, אין די טויערן פון דער שטאטישער תפיסה. אין דער גאנצער צייט האט דאס צעיושעטע מיליטער געברענט און גערויבירט די שטאט. די איינצלהייטן פון דאזיקן פאגראם, וועלכע האבן ארויסגעפון דערשטוינונג און פאר־אכטונג נישט בלויז אין לאנד, אין אונדזער מלוכה, נאר אויך אין אויס־לאנד, האבן געפונען א פולשטענדיקע באשטעטיקונג אין אריגינעלן

ראפאָרט פונעם זשאנדארמעריע־ראָטמיסטזש פיעטוכאָוו, וועלכער איז דעם 27סטן סעפטעמבער 1906 צוגעשטעלט געוואָרן דעם ווארשעווער גענעראל־גובערנאטאָר (די קאָפּיע איז בייגעלייגט).

ס׳איז אוממעגלעך דאָ אויסצורעכענען אלע פרטים פון דעם שרעק־לעכן פּאָגראָם. מיר מוזן זיך באגנוגענען מיט אָנווייזן אייניקע פאקטן און אָנגעבן דעם ענדגילטיקן סך־הכל פונעם שעדלעצער פּאָגראָם:

די סאָלדאטן, א גרויסער טייל מיט די אָפּיצירן בראש, האָבן זיך אריינגעריסן אין פּריוואטע וואוינונגען, אין געשעפטן און דראָענדיק מיט שלאָגן און שיסן, האָבן זיי אויסגעפירט די רויבטאטן. האָט ווער געוואגט צו שטעלן דעם מינדסטן ווידערשטאנד, האָבן די זעלנער בעסטיאליש גע־שלאָגן, דערמאָרדעט און פארוואונדעט מענער, פרויען, קינדער און זקנים. אזוי האָבן זיי דערהרגעט מאיר וואָלף, א פאָטער פון זעקס קינדער, וועמען די זעלנער מיטן אָפּיציר באליכאוו בראש, האָבן געטראָפן דאוונען אין זיין וואוינונג. די קינדער האָבן זיי געפייניקט, ארומגעשלעפט זיי איבער די שטובן, שלאָגנדיק מיט די קאלבעס פון די ביקסן. חנה ליבהאָבער, 50 יאָר אלט און חיים ליבערמאן, 28 יאָר, וועלכע האָבן זיך אָפּגעזאָגט צו געבן דאָס געפאָדערטע אויסלייזגעלט, האָבן די אָפּיצירן מיט די זעלנער פארוואונדעט און פירנדיק זיי אין שפיטאָל אריין אלס פארוואונדעטע — אויפן וועג דערהרגעט. ראטיניעוויטש, וועלכער איז א פארוואונדעטער ארויס פון זיין ברענענדיקן הויז, האָבן די זעלנער געברענגט א צעשע־דיקטן אין שפיטאָל, באמערקנדיק, אז ער לעבט נאָך, האָבן זיי אים דער־הרגעט מיט די ביקסן. דער וועכטער פון יידישן שפיטאָל יאן באריטש, איז דערהרגעט געוואָרן אויפן שפיטאָל־הויף בעתן דערפילן זיינע פליכטן, אויפנעמענדיק פארוואונדעטע און דערהרגעטע. מענדל טייבלום, 34 יאָר אלט — ארויסגענומען פון שט׳ב אויף וואַרשעווער גאס, אויסגעשטאָכן די אויגן און שפּעטער דערשאָסן. מרדכי מילער, 40 י׳. א. — ארויסגע־נומען פון שטוב, ער האָט נישט געהאט קיין געלט אויסצוקויפן זיך — צעהאקט מיט די שווערדן. אויף אזא אופן זיינען דערהרגעט געוואָרן 32 פערזאָן פון פארשידענעם עלטער, פון 4—76 יאָר, אין דעם 7 פרויען, 15 פאמיליען־מענער און קינדער. קיין איינער פון זיי איז נישט דער־הרגעט געוואָרן צופעליק אויפן גאס, אלע זיינען געוואָרן דערשאָסן, דער־שטאָכן, צעהאקט מיט די שווערדן ביי זיך אין דער היים, אָדער בעתן אָפּפירן זיי אין שפיטאָל אריין. אכציק פערזאָן, צווישן זיי זיבן פרויען, שוועך פארוואונדעטע דורך קוילן, שווערדן און ביקסן, האָט מען אָפּגע־פירט אין שפיטאָל, שוין נישט רעדנדיק וועגן די לייכט פארוואונדעטע. הונדערטער מענטשן זיינען געבליבן אָן א דאך איבערן קאָפּ און אָן מיטלען איבערצולעבן א טאָג מיט די קלייניע קינדער.

צוזאמען מיט דער בלוט־פארגיסונג האָט דאָס ווילדעווען פון דעם

שכורן מיליטער זיך אויסגעדריקט אויך אין אונטערצינדן הייזער און געשעפטן און פארניכטן, רואינירן פארמעגנס, ס׳זיינען אונטערגעצונדן און צעראבירט געוואָרן די וואוינונגען און געשעפטן פון גרינבערג, ראָזן, סאלארזש, ליווראנט, סטאלאווע, א. א. וו. וויי אויך אלע קראָמען אויפן מארק. לויטן ראפּארט פון ראָטמיסטזש פיעטוכאָוו און אויך לויט אנדערע עדות האָבן די זעלנער באנוצט זיך צו זייער פארניכטונגס־ארבעט מיט נאפט, וואָס זיי האָבן באקומען. דורך הארמאטן־שאָסן זיינען שטאַרק צעשעדיקט געוואָרן די הייזער פון ראטיניעוויטש, גראָך, ראָזנבערג, טשיסטאאקא א. א. ס׳זיינען אויך באשאָסן געוואָרן מיט ביקסן הונדערטער הייזער פון אלע גאסן און הינטערגעסלעך.

אין די וועגט פון א סך וואוינונגען, ווי למשל: ביי הרב אנאליק, ד״ר ביכאָווסקי, ד״ר דאיאנאָווסקי, א. א. האָט מען געפונען א סך צעגנדליקער קוילן. מ׳האָט באשאָסן נישט בלויז פריוואטע בנינים, נאָר אויך געזעלשאפטלעכע, ווי: די קאטוילישע קירכע, די יידישע שול און בית־המדרש, דעם בנין פון דער פוילישער שול, די לאנדווירטשאפטלעכע קרעדיט־געזעלשאפט, דעם יידישן שפּיטאָל א. א. פארן שפּיטאָל זיינען דורך די קוילן פארוואונדעט געוואָרן די פעלדשער: מאריא גלאזאווסקא, יהודה ליפשיץ, וועלכער איז געשטאָרבן פון די וואונדן א. א.

ס׳איז אוממעגלעך אויסצורעכענען אלע רויב־פאלן. ס׳זיינען צעראָבירט געוואָרן זייער פיל געשעפטן און זייער פיל פריוואטע הייזער. וועגן דער גרויס פון די רויבעריין קען מען זיך שאפן א באגריף אויפן יסוד פון דעם דערמאנטן ראפּארט פון ראטמיסטזש פיעטוכאָוו. דאָרט ווערט איבערגעגעבן א פאראָרדנונג דעם שעדלעצער גארניזאָן פון 30סטן סעפּטעמבער 1906, נומער 97, אויף וועלכער ס׳איז געווען אויפגעשריבן „נישט פּובליקירן״. אין דער דאָזיקער פאראָרדנונג האָט מען באפוילן די אלע אָנפירער פון אָפּטיילונגען דורכצופירן אויספּירלעכע רעוויזיעס ביי דעם גאנצן גארניזאָן און צונעמען ביי זיי די צוגעהעריבטע זאכן.

אין אלגעמיין קען וועגן דער אכזריות פון די פאָרגעקומענע עקסצעסן דינען דער פאקט, אז די זעלנער האָבן אויסגענוצט דרייסיק טויזנט קוילן. „קוילן האָט מען נישט געזשאלעווועט״. די קראפט פון דער צעלאָזטער ענערגיע איז געווען אזוי גרויס, אז נאָך דעם 24סטן סעפּט. (אלטער סטיל) ד. ה. שוין נאָכן פאָגראָם, איז אויף סטאדאלנע גאס, דערשאָסן געוואָרן, אָן וועלכער עס איז סיבה, וויקטאָריא ראדזשיקאָווסקא, וועלכע איז רואיק געזעסן ביים טיש אין איר אייגענער וואוינונג. אייגנער פון די אונטערגעשריבענע אויף דער דאָזיקער אינטערפּעלאציע, זאָנדער־לאנד, מיט נאָך איין אָנגעזעענעם בירגער נ. ווּ. זיינען דעם 5טן אָקטאָבער, זייגער 6 אָוונט (א צייט נאָכן פאָגראָם) געגאנגען וועגן זייער א וויכטיקן געזעלשאפטלעכן ענין, האָט אונדז באגעגנט א מיליטערישער פּאטרול,

וועלכער האָט אַרויסגעכאפט די שווערדן און געגומען אונדז נאָכיאָגן. על פּי נס איז אָנגעלאָפן א באקאנטער אָפּיציר, וואָס האָט אונדז מציל געווען פון א זיכערן טויט.

די געבראכטע דאָ אלגעמיינע פאקטן זיינען א געניגנדיקער באווייז, אז שעדלעץ איז געפאלן א קרבן פון אַרגאניזירטן פּאָגראָם אָן דער מינדסטער דערצו סיבה מצד דער שעדלעצער באפעלקערונג. א פּאָגראָם וואָס איז אויסגעפירט געוואָרן ביי דער מיטווירקונג פון דער ציווילער מאכט. די אַרגאניזאַטאָרן פון פּאָגראָם האָבן געמוזט אויסגעפינען עפּעס אן אויסרייד, כדי צו בארעכטיקן זייער האנדלונג. אזא אויסרייד איז געווען די, דורך זיי אויסגעטראכטע, אָבער דורך קיינעם נישט באשטעטיקטע האַהויפּטונג, אז שעדלעץ איז פול מיט באוואָפנטע רעוואָלוציאָנערן, וועלכע גרייטן דאָרט צו אן אויפשטאנד. די רעוואָלוציאָנערן שיסן אויפן מיליטער און אלס פאקט — זיי האָבן דעם 26סטן אויגוסט געשאָסן אויפן מיליטעריש פאטרול ביי דער הויפּטוואך. די דאָזיקע אלע באהויפּטונגען זיינען דורך די פאקטן אָפּגעלייקנט געוואָרן. אויב דאָס באלאגערן די שטאָט מיט דער מיטהילף פון צווייי פּאָלקן און הארמאטן, וואָס האָט געדויערט 48 שעה, דאָס איבערריסן די טעלעגראפישע קאָמוניקאציע און דאָס דורכפירן רעוויזיעס אין דער גאנצער שטאָט, האָבן נישט אנטדעקט קיין איין געווער־לאגער און נישט קיין איין רעוואָלוציאָנער און קיין אַיין באוואָפנטן ציווילמענטש — איז דאָס א בולטער באווייז, אז אין שטאָט איז קיין איין רעוואָלוציאָנער נישט געווען; אויב ס׳איז נישט געווען קיין איין גערהרגעטער אָדער פארוואונדעטער זעלנער, איז קלאָר, אז מ׳האָט אויפן מיליטער נישט געשאָסן.

חוץ דעם אלעם, האָט די אמטלעכע אויספאָרשונג באוויזן, אז מ׳האָט קיין איינמאָל נישט געשאָסן, נישט צום פאטרול און נישט אויף דער הויפּטוואך, וויל די שפּורן פון די קוילן אין דער וואנט און אין פענצטער פון דער הויפּטוואך, האָבן נישט געקענט זיין פון קיין שאָסן פון דרויסן. אזוי האָבן זיך אויך די ערשטע, כלומרשטע שאָסן ארויסגעוויזן, אומצוויייפלהאפט, אלס א פראָוואָקאציע. אז די מאכט־אָרגאנען האָבן נישט געהאט דעם מינדסטן פאקטישן יסוד אָנצונעמען, אז ס׳זיינען דאָ אין שעדלעץ באוואָפנטע רעוואָלוציאָנערן, באווייזן די פאָלגנדיקע געשעענישן:

דעם 9טן סעפּטעמבער אין דער פרי האָט דער פאָדפּאָלקאָוניק טיכאָנאָוסקי געפֿונען צו זיך אייניקע אָנגעזעענע בירגער, צווישן זיי דעם אונטערגעשריבענעם אויף דער אינטערפּעלאציע, דעפּ, זאָנדערלאנד און געפאָדערט פון זיי ארויסצוגעבן אין פארלויף פון צווייי שעה דאָס געווער און די רעוואָלוציאָנערן, אין קעגנפאל וועט ער חרוב מאכן די שטאָט. אלע באמיאונגען איבערצוצייגן אים, אז ס׳איז אוממעגלעך צו דערפילן זיין אָריגינעלע פאָדערונג, האָבן זיך ארויסגעוויזן צוועקלאָז. דאן האָבן די

ארויסגערופענע, אונטערן שוץ פון א וואך, אינמיטן דעם אומאויפהערלעכן שיסן פון אלע זייטן, זיך געווענדעט צום ענעראל־גובערנאטאר ענגעלקי מיט דער בקשה, אז מען זאל אפשטעלן דאס שיסן און דערלויבן ארויס־צופירן פון שטאט די פרויען און קליינע קינדער. דער ענעראל־גובער־נאטאר האט אויסגעמיטן צו געבן א גינסטיקן ענטפער. אויף דעם האט דער פאדפאלקאוניק טיכאנאווסקי שארף באמערקט: „דאך וועל איך טאן אלץ, וואס איך האב באשטימט". באלד האבן זיך טיכאנאווסקי און ענגעלקי דורכגעשמועסט דורך דעם טעלעפאן. אויפן הויף ביי ענגעלקין האט זיך באוויזן דער אפיציר גראבאווסקי מיט מיליטער און דערקלערט דער דעפוטאציע, — אז לויט דער פראדרדנונג פון דער „אכראנע" זיינען זיי ארעסטירט. ער האט זיי באלד אפגעפירט צום פאדפאלקאוניק טיכא־נאווסקי. פאר דער פאליציי־געביידע האט אונדז טיכאנאווסקי אפגעווארט צוזאמען מיט זיין סוויטע און אונדז געמאכט א „שיינעם קבלת־פנים". „אנשטאט צו גיין זוכן רעוואלוציאנערן — האט ער געקריצט מיט די ציין — זענט איר גאר מיך געגאנגען פארמסרן פאר ענעראל ענגעלקי, אין משך פון פינף מינוט וועט קיין איינער פון אייך נישט בלייבן".

מען האט אונדז אויסגעשטעלט ביי דער וואנט איינער נעבן דעם צווייטן, אקעגן יעדן פון אונדז האט זיך אויסגעשטעלט א זעלנער מיט א ביקס. די זעלנער מיט די אויסגעשטעלטע ביקסן קעגן אונדזערע הערצער האבן אומגעדולדיק געווארט אויפן צייכן פון „אכראנע". נאטשאלניק טיכאנאווסקי האט איבערגעחזרט זיין פריערדיקע פאדערונג וועגן ארויס־געבן דאס געווער מיט די רעוואלוציאנערן, אנווייזנדיק אויף די הייזער פון דער פיענקנע גאס, פון וואנעט מען זאל כלומרשט האבן געשאסן. דאן האבן זיך די ארעסטירטע, אונטער א וואך, געווענדעט אין די אנגעוויזענע הייזער, אין וועלכע די פארהאלטענע, צוזאמען מיט די אפיצירן און זעלנער, האבן קיינעם נישט געטראפן, אויסער צוויי זקנים. די אלע אויסגערעכנטע געשעענישן פירן צום באשלוס, אז אלץ וואס ס׳איז פאדגעקומען איז געווען ארגאניזירט דורך דער שעדלעצער מיליטערישער און ציווילער מאכט, וואס ס׳באשטעטיקט פיעטוכאווס ראפארט, ווי אויך די קארעספאנדענץ אין דעם אפיציעלן „וואדשאווסקי דניעווניק" 70).

באלד נאכן פאגראם, דעם 12טן סעפטעמבער, האט זיך אנגעהויבן די אויספארשונג. די אלע אנגעזעענע בירגער און אויך דער דעפוטאט זאנ־דערלאנד זיינען פינף מאל אויסגעפארשט געווארן, נעמלעך: דורכן וואר־שעווער גהילף ענעראל־גובערנאטאר, דורכן דעלעגירטן באאמטן פון אינערן־מיניסטעריום, דורכן באאמטן פאר אויסערגעווייניעכע ענינים ביים וואדשעווער ענעראל־גובערנאטאר און דורכן ציווילן און מיליטעריש־ן אויספארשונגס־ריכטער. דער דוחק פון גלויבן מצד דער באפעלקערונג צו אזעלכע אויספארשונגען, האט באוואויגן עטלעכע שטאט־בירגער, צווישן

זיי אויך דעפּ. זאָנדערלאנד, צו וועלן זיך צוויי מאָל מיט א ראָפּאָרט (א קאָפּיע וועלן דאָ בייגעלייגט) צום אינערן־מיניסטער. דער מיניסטער אנערקענדיק די באזונדערע וויכטיקייט פון דער זאך האָט פארזיכערט דער דעפוטאציע „אז די שולדיקע וועלן נישט אויסמיידן די שטראָף". אין דער וירקלעכקייט איז גאנץ אנדערש געשען: אנשטאָט א שטראָף האָט דער שולדיקער פאר זיין האנדלונג — פּאָדפּאָלקאָווניק טיכאנאָווסקי — באקומען א דאנקאויסדרוק (פארעפנטלעכט אין די צייטונגען) פון ווארשעווער גענעראל־גובערנאטאָר. אויף אזא אופן האָט די שטראָפּ־ווירדיקע עוולה נישט ארויסגערופן קיין שום קעגנווירקונג. בלויז איין מיליטעריסער זשאנדארם איז דורכן מיליטער קרייזגעריכט באשטראָפט געוואָרן פאר א רויבטאט, אָבער פארן גרויזאמען איבערטרעטן די מאכט־קאָמפּעטענץ, פאר דער בולטער פאסיוויטעט און טאָלעריר פארברעכנס און פאר נישט צוציען צו פאראנטוואָרטלעכקייט אויפן יסוד פון די פּא־ראגראפן 345, 346 פון שטראָפקאָדעקס — האָט מען נישט באשטראָפט, נישט דעם פּאָדפּאָלקאָווניק טיכאנאָווסקי און נישט דעם גענעראל־גובערנאטאָר וואָלאָזשין.

צוליב דעם שלאָגן מיר פאָר, אז די דומע זאָל אינטערפּעלירן די מיניסטאָרן פאר אינערלעכע, קריגס און יוסטיץ־ענינים:

1) צי זיינען אונטערגענומען געוואָרן מיטלען, און וועלכע, כדי צוצו־ציען צו פאראנטוואָרטלעכקייט די שולדיקע אין די אויבנגעשיל־דערטע געשעענישן;

2) צי האָט מען אָנגענומען פארהיטונגס־מיטלען, און וועלכע, אז די ציווילע און מיליטערישע מאכט זאָל דורך זייערע האנדלונגען אָדער פאסיוויטעט נישט דערלאָזן צו פּאָגראָמען איבער דער רואיקער בא־פעלקערונג בכלל און צו פּאָגראָמען, וואָס זיינען אויסגעפירט גע־וואָרן דורכן מיליטער, בפרט.

די דאָזיקע אינטערפּעלאציע איז אריינגעטראָגן געוואָרן אין דער אינטערפּעלאציע־קאָמיסיע אָן פּריערדיקע וויכוחים וועגן דער טענדענץ פון דער אינטערפּעלאציע.

זעלבסטשוץ

פון דער בלוטיקער פּאָגראָמען־געשיכטע אין צארישן רוסלאנד שיינט ארויס דאָס הערלעכע וואָרט — זעלבסטשוץ: די זעלבסט־פארטיידיקונג פון יידישן פּאָלק קעגן די מערדערישע אקציעס פון דער צארישער מאכט. פארשטענדלעך, אז די זעלבסטשוץ איז געווען א וויכטיקע דערהויבענע טאָט אין די אקציעס פון די יידישע רעוואָלוציאָנערע פארטייען אין רע־

וואלוצין־יאר 1905, אבער נישט וויניק האבן אויך דא מיטגעווירקט ביאליקס פלאמיקע ווערטער קעגן פאסיוויטעט און לאזן זיך אויסשעכטן, וואס דער גרויסער דיכטער האט געברענגט צום אויסדרוק אין זיין „בעיר ההריגה".

צי האבן אויך די שעדלעצער יידן געשאפן אזא זעלבסטשוץ? צי איז די זעלבסטשוץ געווען טעטיק אין ריכטיקן מאמענט?

ווי מיר וויסן האט אזא זעלבסטשוץ עקזיסטירט און הארט פארן פאגראם האט זי זיך אויפגעניזירט אונטער דער אנפירונג פון הערש חיים געליבטער. צו דער זעלבסטשוץ־גרופע האבן געהערט: באיארסקי, יידל מאסטבוים, יוסף סמאלע, אפרים ווילק, אברהם סארנאצקי, יעקב ברענער, מאטל ווייסאצקי, יעקב סטאלאווי, אייבקארן, בערעק שטאנדמאן, יעקב משה קראסיצקי, חיים דעמבאוויטש, מאיר זאלצמאן, יעקב סא־לארוש, יאבלאן און ווישניע.

עדי־ראיה באשטעטיקן, אז די זעלבסטשוץ האט נישט ארויסגעווייזן קיין טעטיקייט. פארן פאגראם זיינען זיך די מיטגלידער צעפאלן און זיי־נען נישט געווען אין שטאט. ס׳איז אבער קלאר, אז די גרופע האט גאר־נישט געקענט אויפטאן, ווייל דער פאגראם איז נישט געווען קיין אי־בערפאל פון בירגערלעכע באנדעס, נאר א מיליטעריש אקציע פון אויס־געשולטע זעלנער, געהעריק באוואפנט מיט ביקסן און הארמאטן.

ווי איז געווען די באציאונג פין די דעמאלטיקע ארגאניזאציעס צום ענין זעלבסטשוץ נאך די דערפארונגען פון די שוין פאראנקומענע פאג־ראמען און זעלבסטשוץ־טעטיקייט?

די ארגאניזאציע „התחיה", וועלכע האט געבילדעט דעם דעמאקרא־טישן פאלקסטימלעכן פליגל אין דער ציוניסטישער באוועגונג, האט אין איר פראגראם געהאט אויך א פונקט וועגן אקטיווער באטייליקונג אין פאליטישן לעבן (קאמף קעגן צאריזם, אקטיוויטעט אין דער זעלבסטשוץ). אין שעדלעץ, איז „התחיה" געווען איינע פון די שטארקסטע ארגאני־זאציעס פון דער פראווינץ. מיט דער הילף פון די מיטגלידערינס פון „התחיה" און „דבורה" (אן אקאדעמישע פרויען־ארגאניזאציע, די מער־הייט סטודענטינס פון די פרויען־קורסן ביי דער ווארשעווער אוניווערסי־טעט און אויך סטודענטינס פון דער דענטיסטישער שול), איז אריבערגע־שמוגלט געווארן געווער פון ווארשע קיין שעדלעץ, בעת מ׳האט פאר־געפילט, אז ס׳גרייט זיך א פאגראם 71).

פון די זכרונות פון בונדישן טוער א. ליטוואק וויסן מיר, אז סוף יוני 1906, איז אין ווילנע אין דער רעדאקציע פון „פאלקסציטונג" פאר־געקומען א זיצונג פון צענטראל־קאמיטעט פון „בונד". אויפן טאג־אארדע־

נונג איז געשטאנען די פראגע פון זעלבסטשוץ. א. ליטוואק דערציילט:

„די זעלבסטשוץ איז צו יענער צייט פארגאנגען אין א טעמפן ווינקל. דאָס איז געווען אקאָרשט נאָך דעם ביאליסטאָקער פאָגראָם, אין וועלכן ס׳האָבן אנטייליגענומען די זעלנער פון אָרטיקן גארניזאָן. מ׳האָט זיך גע־ריכט אויף א נייע סדרה פאָגראָמען, אלע מיטן אָנטייל פון מיליטער, אזוי ווי אין ביאליסטאָק. דער שעדלעצער פאָגראָם, וואָס האָט אויסגעבראָכן אין א פאָר חדשים ארום, איז טאקע געווען אינגאנצן א מיליטערישער. וואָס קאָן בעת אזעלכע פאָגראָמען טאָן א ציווילע זעלבסטשוץ? בעת פאָגראָמען זיינען געמאכט געווארן פון א כוליגאנישער מאסע, אפילו פון האלב אָרגאניזירטע שווארצע מאות, האָט אונדזער זעלבסטשוץ געקאָנט האָבן א באדייטונג. אמאָל האָט זי געקאָנט פארהיטן, דער פאָגראָם זאָל זיך גאָרנישט אָנהייבן, אמאָל — ניט לאָזן אים זיך פארשפרייטן, כמעט שטענדיק — פארקלענערן זיין בלוטיקן כאראקטער, אָבער וואָס האָט אונדזער זעלבסטשוץ געקענט טאָן קעגן מיליטער, וואָס פירט אויס די בלוטיקע ארבעט לויט קאָמאנדע? אוועקשטעלן כמעט צופעליקע רעוואָל־ווערן קעגן גענעראלן און אָרגאניזירטע ביקסן, הייסט נאָר ברענגען אומ־זיסטע קרבנות. און עפעס טאָן מוז מען דאָך... וואו איז דער אויסוועג?

אין דער דיסקוסיע איז אריפגעשוואומען א פאָרשלאג: דער בונד זאָל אריסלאָזן א פראָקלאמאציע מיט א בפירושער וואָרנונג, אז אין פאל פון א מיליטעריישן פאָגראָם, וועט ער מיט דינאמיט אויפרייסן די שטאָט. פאר אזא מין קאטאסטראָפע וועט זיך די מיליטער־קאָמאנדע אויך אָפשטעלן. וועט עס האָט דעם דאָזיקן פאָרשלאג געמאכט, געדענק איך נישט, מעגלעך אז איך אליין; אלנפאלס האָב איך אים שטארק אונטערגעהאלטן.

קעגן דעם האָבן זיך אריסגעזאָגט עטלעכע חברים, דער עיקר פון פראקטישן שטאנדפונקט: מיר וועלן אזא זאך נישט קענען אויספירן, היינט צו וואָס זיך מאכן לעכערלעך און אריסרופן קעגן זיך די שוועדסטע רעפרעסיעס? ליבער האָט קעגן דעם פאָרשלאג אריסגערוקט פאָליטישע מאָטיוון: מיט אזא טאקטיק, האָט ער געזאָגט, וועלן מיר אויפשטעלן קעגן זיך די גאנצע ניט־יידישע באפעלקערונג. אפילו אזעלכע וואָס זיינען היינט קעגן א פאָגראָם, אָדער זיי באציען זיך צו אים נייטראל, וועלן מאָרגן ווערן אונדזערע ביטערסטע שונאים. געווינען דערפון וועט בלויז דער צאריזם, וועלכער וועט געוויס נישט זשאלעווען די ניט־יידישע באפעלקערונג. ער וועט אונדז אפילו פראָווואָצירן אויף דעם, אז אין דער אָדער יענער שטאָט זאָלן דורך אונדזערן אן אויפרייס ליידן הונדערטער אָדער טויזנטער אומ־שולדיקע קריסטן, אָבער דורך דעם זאָל, סוף־כל־סוף, אין דער אמתן ארויס־קומען דער שארפער קאמף צווישן אלע קריסטן קעגן אלע יידן, וועלכן ער מוז איצטער בלויז אינספירירן. אויב מיר זאָלן זיך שטעלן אויף דעם וועג,

וועלכן מ׳לייגט אונדז דאָ פאָר, קאָן אין אונדזער געגנט זיך איבערחזרן דאָס זעלביקע, וואָס אויף קאווקאז, וואו דער צאריזם האָט אויפגעהעצט די טאָטערן מיט די ארמענער איינע אויף די אנדערע; זיי קוילענען זיך, און ער קוקט צו פון ווייטן און קוועלט...

ליבערס מאָטיוון האָבן אויף אונדז אלעמען געמאכט א שטארקן אייגדרוק. דאָך האָב איך אינגאנצן נישט אָפּגעטראָטן. איך האָב פאָרגעלייגט, מיר זאָלן אויפרייסן נישט די גאנצע שטאָט, נאָר די רעגירונגס־בנינים, און מיר זאָלן עס טאָן אזוי, אז די באפעלקערונג זאָל דערפון נישט ליידן. איך בין אין דעם לעצטן פאָרשלאג אויך נישט געווען פעסט — ווער ווייסט, צי מ׳קאָן א גרויסן אויפרייס לאָקאליזירן? אָבער די לאגע איז געווען זייער א שווערע, און אין מח האָט מיר געעגבערט: ניט שוין זשע לאָזן זיך אויסשעכטן גאָר אָן א וויידערשטאָנד?...

קיין שום פאָרשלאג איז נישט געשטעלט געוואָרן צו אָפּשטימונג און די פראגע איז פאָרמעל געבליבן אָפן. אין עטלעכע וואָכן ארום האָב איך אין א נומער „גלאָק״ (אומלעגאלער אָרגאן פון אונדזער וואשעווער קאָמיטעט, אין זומער און האַרבסט 1906, אינגאנצן ארויס דריי נומערן), אונטערן נאָמען לוי, אָפּגעדרוקט אן ארטיקל, אין וועלכן איך האָב מיט אייניקע פארבאהאלטן פארטיידיקט מיין צווייטן פאָרשלאג, קיינער האָט זיך אויף מיין ארטיקל נישט אָפּגערופן: דער שעדלעצער פאָגראָם איז געווען דער לעצטער אין יענעם פעריאָד און די גאנצע פראגע, האָט באלד אויפגעהערט צו זיין אקטועל 72).

אויך י. גרינבוים, באהאנדלענדיק דאָס קאפיטל פאָגראָמען קאָנסטאטירט:

„אין שעדלעץ איז זאָגאר נישט געמאכט געוואָרן און האָט נישט געקענט געמאכט ווערן דער פרואוו פון זעלבסטשוץ. איין שאָס פון דער זעלבסטשוץ האָט געקענט ארויסרופן א פארשטארקונג פון די שיסעריין אויף דער שטאָט.

די שעדלעצער געשעענישן האָבן צונישט געמאכט די יידישע טרייסט — די טרייסט וועגן זעלבסטשוץ. פון דער זעלבסטשוץ־אידעע האָבן דאן רעזיגנירט אלע יידישע יוגנטקרייזן אין פוילן 73).

אין די יידישע קרייזן אין שעדלעץ האָבן קורסירט קלאנגען וועגן דער פרוי פון רוסישן אָפיציר אוריאל. מ׳האָט דערציילט, אז זי איז געווען א מיטגלידערין אין דער סאָציאל־רעוואָלוציאָנערער פארטיי, און זי האָט איינגעאָרדנט ביי זיך אין דער וואוינונג א פארזאמלונג פון די טעראָר־גרופּעס וואו מ׳האָט דעבאטירט די פראגע וועגן פארוואנדלען זיי אין זעלבסטשוץ״ 74).

דער אָפּקלאנג פון שעדלעצער פּאָגראָם

דער דרייטאָגיקער שעדלעצער פּאָגראָם איז געווען א רינג אין דער קייט פון אנטי־יידן־פּאָגראָמען, וואָס די צארישע רעאקציע האָט אָרגאַניזירט אין רוסלאנד. די פּאָגראָמען האָבן אויפגעשטורעמט די ליבעראלע וועלט אין רוסלאנד און מחוץ אירע גרענעצן. זשורנאליסטן פון די אויס־לענדישע צייטונגען און פון רוסישע, זיינען געקומען קיין שעדלעץ אָנקוקן דאָס טראגישע בילד. עס זיינען געקומען קאָרעספּאָנדענטן פון „נייע פרייע פּרעסע", „דיילי מיילּ", „עקא דע פּארי", „גאזעטא פּאראננא" און דער ווארשעווער „דער וועג", די איינציקע יידישע טעגלעכע צייטונג אין פּוילן. די איינצלהייטן פון די געשעענישן זיינען געשילדערט געוואָרן אין פּאר־לויף פון וואָכן און חדשים.

דער יונגער מאלער מאוריצי מינקאָווסקי (אומגעקומען אין אן אויטאָ־אקצידענט אין בוענאָס־איירעס אין יאָר 1930), וועלכער האָט נאָרווואָס געאָאט געענדיקט די קונסט־אקאדעמיע אין קראָקע, איז געקו־מען קיין שעדלעץ אין באגלייטונג פון דעם דעמאָלטיקן יונגן זשורנאליסט נח פּרילוצקי. אויף דער באנסטאציע זיינען זיי דערשטוינט געוואָרן, זע־ענדיק הונדערטער דערשראָקענע יידן זיצן מיט זייער געפּעק אן וואַרטן אויף א צוג, כדי צו אנטלויפן פון שטאָט. אונטערן דאָזיקן איינדרוק האָט דער קינסטלער געשאפן די בילדער „פּליטים" און „נאָכן פּאָגראָם", וועל־כע האָבן געהאט אן אויסערגעווויינלעכן דערפּאָלג אויף גרויסע אינטער־נאציאָנאלע אויסשטעלונגען.

אויך י. ל. פּרץ איז געקומען באלד נאָכן פּאָגראָם אין דער באגלויי־טונג פון דעמאָלטיקן יונגן דיכטער מנחם באָריישאָ, כדי צו טרייסטן די שטאָט. פּרץ האָט זיך לאנג ארומגעטראָגן מיט די שווערע אייַנדרוקן, וואָס די שטאָט האָט אויף אים געמאכט 75).

אין דער רוסישער דומע (פּארלאמענט) איז דער סאָציאל־דע־מאָקראט צערעטעלי, ארויסגעטרעטן קעגן דער רעגירונג, קעגן אירע קאָשמארטאטן אין שעדלעץ און ביאלסטאָק. אויך די רוסישע פּרעסע, הגם זי איז געווען אונטערגעוואָרפן אונטער א שטרענגער צענזור, האָט אין א געוואַלדיקן דורכזיכטיקער פּאָרם געשריבן וועגן דער באטייליקונג פון דער רעגירונג אין דער אָרגאניזירונג פון פּאָגראָם.

די באוואוסטע און אייַנפלוסרייכע צייטונג אין יענער צייט „פּעטער־בורגסקיא וויעדאָמאָסטי", האָט געשריבן: די רעגירונג איז אומפּאעיק אליין צו זוכן און פעסטצושטעלן, ווער עס איז באמת שולדיק אין די רציחות, אויב נישט אויסשליסלעך אירע אייגענע אגענטן און צוליב דעם באשולדיקט זי וועמען איר ווילט און לייגט ארויף אויף די יידן די גאנצע פּאראנטוואָרטלעכקייט.

דער ענגלישער „טיימס" האָט אונטערגעשטראָכן: „ס'איז שווער אויסצודריקן באדויערונגס־געפיל א רעגירונג, וועלכע העלפט אויספירן א בארבארישע שחיטה. ס'איז דאָ א גרונט צו גלויבן, אז סטאָליפין איז אויפגערעגט וואָס די שעדלעצער געשעענישן העלפן זיינע קעגנער צו גראָבן אונטער זיין אייגענער פערזאָן".

אין שייכות מיטן פאָגראָם האָט געשריבן די פראנצויזישע „ראר" —די צייטונג פון קלעמאנסאָ: „מיר באדויערן וואָס מיר האָבן געגלויבט, אז סטאָליפין איז ווערט צו זיין א ליבעראלער פרעמיער־מיניסטער". „בערלינער טאגעבלאט" האָט שארף אָנגעגריפן דעם צארישן פרעמיער־מיניסטער: „סטאָליפינס פאַרדינסטן אין רוסלאנד זיינען דערשיטערט געוואָרן. צי וויל ער מיט זיין פארשוויגן די געשעענישן וואָס ווערן וואר־שיינלעך אויך פאַרקומען אין וואַרשע (ס'האָבן קורסירט קלאנגען וועגן א צוגרייטונג צו א פאָגראָם אין וואַרשע — י. כ.) — פארלירן זיינע פארדינסטן אויך אין אויסלאנד?"

פון דער יידישער פרעסע, וועלכע האָט רעאגירט מוטיק און שארף איז געווען: „גלאָס זשידאָווסקי" (אין דער פוילישער שפראך) אונטער דער רעדאקציע פון אדוו. א. האַרטגלאָס, די מאכט האָט אלס שטראָף אָפגעשטעלט די צייטונג; „דאָס יידישע פאָלק" איןווילנע פון י"ג תשרי, תרס"ז, אין איר לייט־ארטיקל, האָט געשריבן: „די שעדלעצער שחיטה האָט זיך געענדיקט, ווי עס האָבן זיך פארענדיקט ביי אונז אלע שחיטות אויף יידן: עס זיינען געקומען צופָאַרן קאָמיסיעס „אויספָארשן", דערנאָך קומט א „רעגירונגס־מיטטיילונג", וועלכע באשולדיקט אין אלץ די רע־וואָלוציאָנערן, די פאָגראָמשטשיקעס קריגן העכערע שטעלעס, און די סדרה גייט זיך ווייטער".

„דער יידישער ארבעטער", אָרגאן פון צ. ק. פון פּועלי־ציון אין עסט־רייך (יידיש) האָט רעאגירט אין נומער 32 פון יאָר 1906 בזה הלשון: „ווי לאנג וועט זיך איראָפּע באציען גלייכגילטיק צו דער אָרדענונג וואָס דעם צארס משרתים פירן אויף? ווי לאנג וועלן די יידן פון די אייראָפּע־אישע לענדער צוזען די רציחות איבער די רוסישע יידן, און וועלן זיך בארואיקן נאָך דער אָפּיציעלער בארואיקונג מצד דער רעגירונג, וויל די מזרח־ און מערב־אייראָפּאישע יידן זיינען אבסאָלוט נישט אויפלוסלאָז. ס'איז שוין די העכסטע צייט, אז דער צארסטישער רעזשים זאָל אויף מאָל פאר אלע מאָל אויפהערן צו עקזיסטירן".

„דער נייער וועג", נומער 18, פון 5 (18) סעפטעמבער 1906 האָט געשריבן: „נישט קענענדיק אויסשטיליז די רעוואָלוציע מיט די בארבא־רישע און טיוולאָנישע מיטלען, וועלכע זי האָט ביז איצט אָנגעוועגדעט, פרואווט זי איצט קעמפן מיט נייע וואָפן, וועלכע זיינען אין קיין לאנד און אין קיין רעוואָלוציע נאָך ביז איצט נישט באנוצט געווארן — די

רעגירונג באציט זיך צו דעם לאנד, ווי צו א פיינטלעכער מחנה, ווי צו א פרעמד מיליטער, וואָס איז איבערגעפאלן אין קריג און וויל דאָס לאנד צעשמעטערן, די רעגירונג מאכט חרוב דאָס לאנד, פירט איין קריגסגעריכט אומעטום, שיקט ארויס שטראָף־עקספעדיציעס, מאָרדעט, טויט, רויבט, נעמט געפאנגענע, ווי בעת א בלוטיקער מלחמה צווישן צוויי פיינטלעכע פעלקער".

פיל אָרט האָט אָפּגעגעבן דעם שעדלעצער פּאָגראָם „די וועלט", דער אָרגאן פון דעמאָלטיקן ציוניסטישן אקציאָנס־קאָמיטעט (דערשינען אין קעלן אין דער דייטשער שפּראך). דער צענטראַלער ציוניסטישער אָרגאן האָט געברענגט ידיעות אין געשילדערט דעם מצב פון הונדערטער ארעס־טירטע פאר און נאָכן פּאָגראָם. די ארעסטירטע זיינען באשולדיקט גע־וואָרן אין פּרואוון צו שטירצן די צארישע רעגירונג.

די „הצפירה", נומער 251, פון כ"ד כסלו תרס"ו, האָט געברענגט א קאָרעספּאָנדענץ פון שעדלעצער משכיל ק. גאליצקי. ער האָט דער־ציילט, אז דער אָרטיקער קאָמיטעט צו שטיצן די געליטענע פון שעד־לעצער פּאָגראָם האָט געזאמלט 1200 רובל. דאָס געלט איז איבערגע־שיקט געוואָרן קיין פעטערבורג צום צענטראל־קאָמיטעט פאר די געלי־טענע. אין דער קאָרעספּאָנדענץ איז אויך געשילדערט די שטימונג צווישן די שעדלעצער יידן נאָכן פּאָגראָם:

די שעדלעצער יידן האָבן זיך פארזאמלט אין שטאָטישן בית־המדרש צום דאוונען. מ'האָט געלייענט די פּרשה „ויחל", דער חזן האָט געמאכט אן „הזכרה" די קדושים. נאָכן דאוונען אין בית־המדרש האָט דער רב מספּיד געווען די געפאלענע.

אויך אין דער שטאָטישער שול, האָט דער שטאָט־חזן, ר' יוסף טיקטינסקי איינגעאָרדנט א תפילה, אלע פארזאמלטע האָבן ביטער געווויינט.

ס'איז איינגעאָרדנט געוואָרן א פּראָטעסט־פארזאמלונג קעגן דער בלוט־פארגיסונג. אין דער פּראָטעסט־רעזאָלוציע איז געפאָדערט געוואָרן גלייכבארעכטיקונג פאר אלע יידן אין רוסלאנד.

דער שעדלעצער פּאָגראָם און זיין ווירקונג אין אמעריקע און ענגלאנד

די ערשטע אלארמירנדיקע ידיעות וועגן פּאָגראָם אין שעדלעץ האָבן אין איין טאָג, דעם 10טן סעפּטעמבער, 1906, זיך באוויזן אין אלע יידישע צייטונגען. שוין די שרייענדיקע קעפּ איבער די ידיעות האָבן דערציילט וועגן די שוידערלעכע איבערלעבונגען פון די שעדלעצער יידן. די עצם שילדערונגען אָבער פון די בלוטיקע געשעענישן אין שעד־

לעץ האָבן געטראָגן אויף זיך דעם בולטן חותם פון דער צאַרישער אינ־פאָרמאַציע־דינסט. די קאָרעספּאָנדענטן פון דעם אמעריקאַנער פּרעסע־ביורא „אסאָשיאייטעד פּרעס" האָבן, ווי עס ווייזט אויס, זייערע ידיעות וועגן שעדלעצער פּאָגראָם באקומען דירעקט פון די צאַרישע רעגירונגס־קרייזן, אַדער האָבן זיך געפונען אונטערן איינפלוס פון די דאָזיקע קרייזן. עס האָט זיך טאַקע באקומען אזא בילד, ווי עס האָבן געוואָלט סטאָליפּין מיט דעם ווארשעווער געניראל־גובערנאַטאָר.

אזוי, למשל, איז מתחילת אין ניו־יאָרקער „פּאָרווערטס", דער פּאָגראָם אין שעדלעץ באשריבן געוואָרן אויף דעם אופן, אז עס האָט זיך באקומען דער איינדרוק, אז דאָס מיליטער אין שעדלעץ קעמפט מיט בונדיסטן און רעוואָלוציאָנערן. ערשט א. ליטווין, דער ספּעציעלער קאָרעספּאָנדענט פון „פּאָרווערטס", האָט אויפמערקזאם געמאכט, אז מ'דארף זיך באציען מיט רעזערוו צו די ידיעות פון „אסאָשיאייטעד פּרעס". באזונדערס האָט אלעמען געעפנט די אויגן די ידיעה, וואָס האָט זיך באוויזן אין די אמעריקאַנער צייטונגען, אז דר. פּאול נאטהאַן, דער פּאַרזיצער פון „הילפספּאראיין פון די דייטשע יידן" האָט געוואָלט באזוכן שעדלעץ און די רוסישע מאכט האָט אים נישט דערלויבט אריינצוקומען אין שטאָט. דער פּאקט האָט אלעמען איבערצייגט, אז די רוסישע רעגירונג באהאלט אויס די אמתע מעשים, וואָס זיינען פּאָר־געקומען אין שעדלעץ.

שוין דעם 12טן סעפּטעמבער 1906, שרייבט דער „פּאָרווערטס" אונטערן קאָפּ — „אין די ציווילייזירטע לענדער שווייגט מען":

„דאָס יידישע פּאָלק וועלט אויסגעקוילעט טויזנטער און גאנצע שטעטווייז און די ציווילייזירטע וועלט קומט נישט צו הילף. אונדזער היגע אמעריקאנער רעפובליק טוט ווי אלע אנדערע, אין אלעם מישט זיך דער פּרעזידענט רוזוועלט אריין, נאָר וען מען קוילעט יידן טויזנטערווייז, שווייגט ער. פּאר קובאנער נעמט זיך אָן די וואשינגטאָנער רעגירונג און יידן שעכט מען אָן א צאָל און קיין שטימע הויבט זי נישט אויף. ווי שעפּסעלעך פּאלן אונדזערע ברידער".

דער באקאנטער שרייבער יעקב דינעזאָן שרייבט אין א קאָרעס־פּאָנדענץ אין „יודישעס טאגעבלאט", דעם 25סטן סעפּטעמבער 1906:

„צי איז נישט צייט, אז איצט זאָל זיך געפינען אין אייראָפּא אַדער אין אמעריקא אן איידעלער העלד ווי אייער רוזוועלט, וואָס זאָל צו דיפּלאָ־מאטישער קלוגקייט און געשיקטקייט האָבן אריינצומישן זיך ערגעץ אויף וועלכער אַרט א סוף צו מאכן צו דער אינערלעכער מלחמה אין רוסלאנד, ווי עס איז א שלום צו מאכן.

איך צווייפל אפילו, צי וועט אייער רוזוועלט זיין גליק און קלוגקייט

וועלן אויספרובירן נאָך א מאָל, כאָטש איך צווייפל גאָרנישט, אז אָן אזא אייִדעלן העלד פון דער פרעמד וועט דער אינערלעכער קאמף אין רוסלאנד צו קיין גיכן סוף נישט קומען און די שרעקן פון רוסלאנד וועלן די גאנצע וועלט ארומגיין.

דערווייל האָבן מיר בלוט, אייזן און פייער, פאָגראָמען, פעלדגעריכט, תליות און אזוי גאסן־שחיטות.

אין שעדלעץ, וואָס גייט דאָרטן פאָר אין די גאסן? וויפל הרוגים? וויפל יתומים? וויפל קאליקעס און נייע יידישע קבצנים! שעדלעץ! ערשט איצט ביסטו דערמאָנט געוואָרן אין אלע צייטונגען, ביז איצט האָט מען וועגן שעדלעץ אזוי ווייניק גערעדט."

דער „מאָרגן־זשורנאל" פון 10טן סעפטעמבער 1906, האָט אויף די דערהאלטענע ידיעות וועגן פאָגראָם געשריבן פאָלגענדעס:

„דער פאָגראָם איז געקומען נישט אומדערוואַרט. מיט צוויי וואָכן צוריק, דעם 24סטן אויגוסט, זיינען אין די צייטונגען פון גאנץ אייראָפּא און אין אמעריקא געוועזן געדרוקט דעפּעשן, אז פאָליציי און סאָלדאטן פון שעדלעץ פלאנעווען א פאָגראָם און אז יידן אנטלויפן פון דער שטאָט. יידן האָבן זיך געריכט אויפן פאָגראָם".

אלע יידישע צייטונגען אין אמעריקע האָבן אויך באזונדערס באַטאָנט די העלדישע האלטונג פון די שעדלעצער דאָזאָרעס — י. נ. וויינטרויב, מ. טעמקין, גמינע־סעקרעטאר ד. טשאטשקעס און שעדלעצער רב ר' ד. ב. אנאליק, בעת זייער אינטערוועניר ביים שעדלעצער גובערנאטאָר און ביי דעם רוצח טיכאָנאָווסקי. אויך די רוסישע צייטונג „ביזשעוויי־יע וויעדאָמאָסטי" האָט אין אן ארטיקל: „שעדלעצער העלדן" באטאָנט די שטאָלצע האלטונג און היכן מוט פון דער יידישער פירערשאפט אין שעדלעץ.

נאָכן שעדלעצער פאָגראָם זיינען די יידישע געזעלשאפטלעכע טוער אין די ליבעראלע, עפּנטלעכע מיינונג געווען באאומרואיקט צוליב דער דערווארטונג פון וויטערדיקע פאָגראָמען אויף יידן, וואָס וועלן אָרגאניזירט ווערן דורך דער צארישער מאכט. ווי שוין דערמאָנט האָט מען מורא געהאט פאר אזא פאָגראָם אין וואַרשע.

דער דעמאָלטיקער פּ. פּ. סישער פירער אין גאליציע, איגנאץ דאשינסקי, האָט טעלעגראפירט פון קראָקע צום לאָנדאָנער „טיימס", אז די רוסישע רעגירונג זאָל האָבן אראָפּגעבראכט ספּעציעלע סאָלדאטן, וואָס וויסן ווי אזוי צו מאכן א גוטע שחיטה („יודישעס טאגעבלאט", 9-16-1906).

אויך צו מאָרגנס האָט די זעלבע צייטונג געבראכט א ידיעה, אז דר. פּאול נאטהאן, דער פּצרוויצער פון „הילפסבאראיין פון די דייטשע

יידן", האָט אויך צוגעשיקט אן אלארמירנדיקע טעלעגראמע אין פאָלגנדן נוסח:

„א בריוו פון ווארשע מעלדעט, אז רוסישע און פוילישע אָפיצירן פון די ליבעראלע קרייזן זיינען אין דער מיינונג, אז עס וועט זיין א שחיטה אויף יידן אין ווארשע. יידישע זעלנער דערציילן, אז די קאָמאנדירן פון די רעגימענטן, וואָס קווארטירן אין ווארשע האָבן געהאלטן רעדעס צו די סאָלדאטן אין וועלכע זיי האָבן דערקלערט, אז דער צאר האָט באשטימט א טאָג אויף אָפצורעכענען זיך מיט די יידן. אלס באווייז, אז דער צאר וויל מען זאָל אויסקווילען די יידן, האָבן די קאָמאנדירן צע־טיילט נייציק טויזנט רובל צווישן די סאָלדאטן".

די טעלעגראמעס פון דאשינסקי און נאטהאן האָבן אויפגעשטו־רעמט די עפנטלעכע מיינונג איבער דער פאָרשטייענדיקער געפאר. דער שעדלעצער פאָגראָם האָט פארשטארקט די געפאר, אז דער טייוולשער פלאן פון די צארישע רוצחים זאָל אויסגעפירט ווערן אויך אין ווארשע. אין ווארשע איז טאקע קיין פאָגראָם נישט פאָרגעקומען, נאָר טאָג־טעג־לעך זיינען דאָרט געווען שחיטות, ווי ס'האָט ריכטיק באמערקט אין „יודישעס טאגעבלאט" יעקב דינענזאָן אין זיין קאָרעספאָנדענץ „וועגן שעדלעצער פאָגראָם".

ווען נאָכן שעדלעצער פאָגראָם איז באוואוסט געווארן אין אוים־לאנד, אז די צארישע רעגירונג פלאנט צו שטעלן פאר א פעלדגעריכט צוויי הונדערט פערזאָן פון די קרבנות פון צארישן מיליטער, האָבן די יידישע געזעלשאפטלעכע טוער: דייווויד אלעקסאנדער — דירעקטאָר פון „באָארד אף דזשואיש דעפיוטיס" אין ענגלאנד, קלאד מאָנטעפיאָרע — פרעזידענט אין „אנגלא דזשואיש אסאָסיאיישן" און לעאָפאָלד ראָט־שילד — וויצע־פרעזידענט פון ארגאניזאציאָנעלן ביוראָ — פארעפנט־לעכט אין לאָנדאָנער „טיימס" פאָלגנדיקן בריוו:

„אלס פארטרעטער פון די יידן אין ענגלאנד, פראָטעסטירן מיר קעגן דער נייגעפלאנטער שלאכטעריי פון אונדזערע אומגליקלעכע ברידער אין פוילן. מיר שטעלן פעסט, אז עס איז קעגן די געזעצן פון גערעכטיקייט, וואָס עקסיסטירט אין דער גאנצער ציוויליזירטער וועלט, אז די יעניקע וועלכע זיינען באגאנגען שרעקלעכע רציחות אויף די שעדלעצער יידן, זאָלן זיצן אלס ריכטער איבער פערזאָנען, וועלכע זיי האָבן ארעסטירט כדי צו פארדעקן זייערע פארברעכנס. מיר בעטן מיט צעווייטיקטע הערצער, אז די ארעסטירטע זאָלן ווייניקסטנס באקומען אן אומפארטייאישן פּראָ־צעס. פון א טעלעגראמע ווערן מיר געווארן, אז צוויי הונדערט מענטשן זיינען ארעסטירט געווארן אין א בהלה און אז זייער גורל איז אין די הענט פון זייערע מיליטעראישע ריכטער שוין פון פאָרויס באשטימט. מיר האָפן, אז די שטימע פון די ציוויליזירטע לענדער וועט פארמיידן דאָס שרעקלעכע פארברעכן".

שעדלעצער יידן אין אמעריקע און זייער הילף פאר די פּאָגראָם־געליטענע

אין יענער צייט זיינען שוין אין אמעריקע געווען 140, בערך, שעדלעצער עמיגראנטן, וועלכע האָבן געהאט זייערע משפּחות אין דער היימשטאָט. די ידיעות אין די צייטונגען וועגן פּאָגראָם אויף די שעדלעצער יידן האָבן ביי די עמיגראנטן ארויסגערופן א גוואלדיקע אויפּטרייסלונג.

עטלעכע אקטיוע טוער פון די שעדלעצער לאנדסלייט אין ניו־יאָרק האָבן אָנגעהויבן פּלאנעווען א הילפס־אקציע פאר די געליטענע פון פּאָגראָם. טאקע אין זעלבן טאָג איז איינגעאָרדנט געוואָרן א פאר־זאמלונג, אויף וועלכער עס איז באשלאָסן געוואָרן צונויפצורופן א מאסן־פארזאמלונג אויף צו גרינדן דעם „שעדלעצער פּאָגראָם־רעליף־קאָמי־טעט". אויף דער פארזאמלונג, וואָס איז געווען שוואך אָרגאניזירט, זיינען געווען וויניק שעדלעצער און די סומע וואָס איז דאָרטן געזאמלט געוואָרן האָט באטראָפן בסך־הכל הונדערט דאָלאר. עס איז אָרגאניזירט געוואָרן א צווייטער מאסן־מיטינג, וועלכער איז פאָרגעקומען דעם 13טן סעפּטעמבער 1906. פון א נאָטיץ אין „פּאָרווערטס", אונטערן קעפּל — „שעדלעץ אין א טייך בלוט", דערוויסן מיר זיך, ווער עס זיינען געווען די רעדנערס אויפן מיטינג. אין דער נאָטיץ לייענען מיר:

„א ריזן מאסן־פארזאמלונג, איינגערופן פון שעדלעצער ברענטש 53 פון „ארבייטער רינג", דיזען דאָנערשטיק, דעם 13־טן סעפּטעמבער, 8 א זייגער אָוונד. וואו פאָלגענדע רעדנער וועלען דיזען מיטינג אדרעסירען: ב. פייגענבוים, ד"ר גורעוויטש, מ. קאטץ, ד"ר ש. פעסקין, אב. גאָלד־בערג און פיעלע אנדערע, קומט אין מאסען אום אויסצודריקען סימפּאטיע און טרייסטונג צו די אלמנות און יתומים".

א באריכט וועגן מאסן־מיטינג, געפינען מיר אין „יודישעס טאגע־בלאט", פון 14טן סעפּטעמבער 1906:

„נעכטן אָוונט איז אין „טערעס־לייסעאום" 205 איסט־בראָדווייַ, פאָרגעקומען א מאסן־פארזאמלונג, איינגערופן פון שעדלעצער ברענטש 53, וועגן דעם שרעקלעכן פּאָגראָם, וואָס איז פאָרגעקומען אין שעדלעץ. נישט קוקנדיק אויף דעם שטארקן שטורעם, וואָס איז נעכטן אָוונט געווען, איז דער גרויסער זאל געווען געפּאקט מיט מענטשן, וועלכע האָבן פיל טערען פארגאָסן, וועו פארשידענע רעדנער האָבן זיי דערקלערט דעם גרויסן אום־גליק וואָס עס האָט געטראָפן שעדלעצער יידן. פיל האָבן בייגעשטייערט זייערע נדבות דעם הילפספאָנד פאר די פּאראומגליקלעכטע אין שעדלעץ".

עטלעכע חדשים צייט האָבן די שעדלעצער לאנדסלייט אין ניו־יאָרק זיך באמיט צו שאפן א באדייטנדיקע סומע געלט אויף הילף, אָבער די סומע וואָס איז געזאמלט געוואָרן איז נישטיקע. די איניציא־טאָרן פון דער זאמל־אקציע האָבן דעריבער באשלאָסן זיך צו ווענדן צום „אמעריקאנער יידישער קאָמיטעט" (American Jewish Committee) בראש פון וועלכן עס איז געשטאנען דער באוואוסטער מיליאָנער דזשיי־קאָב שיף. די אינסטיטוציע האָט געהאט געזאמלט א גרויסע סומע געלט פאר פּאָגראָם־געליטענע אין רוסלאנד. א טייל געלט איז איבער־געשיקט געוואָרן קיין לאָנדאָן, כדי אין פאל פון א פּאָגראָם — וואָס איז געווען אן אָפּטע דערשיינונג אין צארישן רוסלאנד — זאָל מען קענען שנעל געבן הילף. פון די דאָזיקע פּאָנדן האָט דער אמעריקאנער יידי־שער קאָמיטעט געדארפט אסיגנירן א באדייטנדיקע סומע פאר די שעד־לעצער פּאָגראָם־געליטענע.

לויט ווי ס'גיט איבער ש. טשארנאבראדע אין זיינע זכרונות, וואָס זיינען נאָך זיין טויט איבערגעגעבן געוואָרן דעם „ייוואָ" אין ניו־יאָרק, האָט דער אדוואָקאט לואי דזשולייען (סלושנע) א זון פון יואל דזשולייען (סלושנע), דער פאָרזיצער פון שעדלעצער „פּאָגראָם־רעליף־קאָמיטעט", זיך געווענדעט אין נאָמען פון קאָמיטעט מיט א בריוו צו דזשייקאָב שיפן, אין וועלכן עס ווערט מיטגעטיילט, אז א שעדלעצער דעלעגאציע וויל אים באזוכן. דזשייקאָב שיף האָט באלד געענטפערט אויף דעם בריוו, אז ער איז גרייט אויפצונעמען די שעדלעצער פאָרטרעטער.

דזשייקאָב שיף האָט זייער פריינדלעך אויפגענומען די דעלעגאציע, וועלכע איז באשטאנען פון דריי פּערזאָנען: פון קאָמיטעט־פאָרזיצער — דער שוין דערמאָנטער דזשולייען (סלושנע), זיין זון, דער אדוואָקאט לואי (נישט געווען קיין מיטגליד אין קאָמיטעט) און הערי גרין.

באלד ווי די שעדלעצער דעלעגאציע איז געקומען, האָט שיף באַ־מערקט, אז ער וויסט וועגן וואָס זיי זיינען געקומען צו אים און ער האָט שוין געטאָן אלץ, וואָס די שעדלעצער פאָרטרעטער פארלאנגען. ער האָט געוויזן דער דעלעגאציע א טעלעגראמע, וואָס ער האָט נאָר וואָס געהאט דערהאלטן פון קלאד מאָנטפיאָרע, וואָס איז געווען אן ענטפער אויף דזשייקאָב שיפס א טעלעגראמע, אז מ'זאָל ארויסשיקן א באדייטנדיקע סומע פאר די פּאָגראָם־געליטענע אין שעדלעץ. קלאד מאָנ־טעפיאָרע האָט געמאָלדן שיפן, אז זיי האָבן ארויסגעשיקט פינף און זיבעציק טויזנט רובל צו באראָן גינצבורג אין פּעטערבורג, מיט דער אָנווייזונג — דער באראָן זאָל דאָס געלט איבערשיקן קיין שעדלעץ.

דער שעדלעצער „פּאָגראָם־רעליף־קאָמיטעט" איז געווען זייער צופריידן פון דזשייקאָב שיפס ענטפער, אז מען האָט ארויסגעשיקט אזא

סומע. די הילף פון אמעריקאנער קאָמיטעט האָט געהויבן דעם מוט ביי די שעדלעצער לאנדסלייט. די קאָמיטעט־מיטגלידער זיינען געוואָרן נאָך אינטענסיווער אין זייער טעטיקייט.

קיין ניו־יאָרק זיינען אָנגעקומען די פֿאָגראָם־עמיגראנטן, אנטלאָפֿענע פון שעדלעץ, וואָס האָבן שוין מער נישט געוואָלט בלייבן אין דער צום טויט דערדריקטער שטאָט. די נאָר וואָס אָנגעקומענע האָבן איבערגעגעבן, אז אומפאראנטוואָרטלעכע בעלי־טובות זאָלן זיך האָבן אריינגעכאפט אין שעדלעצער־קאָמיטעט, און זיי האָבן קודם־כל אין זיינען זייער אייגענע קעשענע. די דאָזיקע ידיעות האָבן אויף די קאָמיטעט־מיטגלידער אין ניו־יאָרק געמאכט א שווערן איינדרוק. די זאך איז דערגאנגען אזוי וויים, אז דער ניו־יאָרקער „פֿאָגראָם־רעליעף־קאָמיטעט" האָט באשלאָסן נישט צו שיקן דאָס געלט קיין שעדלעץ, נאָר צעטיילן עס אלס שטיצע די ניי־אָנגעקומענע אימיגראנטן. אָבער וען דער רעליעף־קאָמיטעט האָט זיך געוועגדעט צו יארמאלאווסקים באנק, וואו דאָס געלט איז געווען לאָקירט, האָט זיך די באנק אָפּגעזאָגט צוריקצוגעבן דאָס געלט, מיט דער טענה, אז דאָס געלט איז באשטימט אויף איבערצושיקן קיין שעדלעץ. אזוי ווי די אונטערהאנדלונגען מיט דער באנק האָבן נישט געבראכט קיין רעזולטאטן, איז באשלאָסן געוואָרן מער נישט צו לאָקירן קיין געלט אין יארמאלאווסקים באנק, און דאָס געלט וואָס ווען געזאמלט ווערן, זאָל פארווענדעט ווערן אויף צו שטיצן די ניי־אָנגעקומענע, וואָס זייער צאָל אין אמעריקע — ספּעציעל אין ניו־יאָרק — איז געוואקסן פון טאָג צו טאָג.

דער „פֿאָגראָם־רעליעף־קאָמיטעט" האָט זיך ליקווידירט ערשט אין 1907. ער האָט באווירן פיל אויפצוטאָן פאר די שעדלעצער פֿאָגראָם־געליטענע. טראָץ די בייזוויליקע קלאנגען וועגן דער טעטיקייט פון שעדלעצער קאָמיטעט צו העלפן די פֿאָגראָם־געליטענע, דארף מען דאָך באטאָנען אז דער קאָמיטעט האָט אסיגנירט סומעס געלט צו רעמאָנטירן חרוב געוואָרענע הייזער, פארברענטע געוועלבער, צעראבירטע סחורות, און שטיצע צו קויפן א שיפסקארטע כדי צו עמיגרירן קיין קאָפענהאגען, אמעריקע, אָדער ארץ־ישראל, וואוהין די עמיגראציע פון שעדלעין האָט אָנגעהויבן אָנצוגיין. פון די געזאמלטע געלטער איז אסיגנירט געוואָרן א סכום פון טויזנט רובל צו עפענען די שעדלעצער „ליי־ און שפּאָר־קאסע", וואָס האָט זיך אין די שפּעטערדיקע יאָרן פאר־וואנדלט אין דער „באנק אודזשאלאווי", און איז געווען איינע פון די גרעסטע קאָאָפּעראטיוון בענק אין פוילן. די שילדערונגען פון די אימיגראנטן זיינען אלזאָ געווען איבערגעטריבן און האָבן געשמעקט מיט רכילות.

דער שעדלעצער פּאָגראָם אין פּאָלקסליד און אין היסטאָרישער באלייכטונג

דער שעדלעצער פּאָגראָם האָט נישט געפונען קיין ביאליק, וועל־כער זאָל קינסטלעריש ברענגען צום אויסדרוק זיין צער און צאָרן איבער דער נייער פּאָרם פון יידן־אויסראָטונג (מיליטערישער „פּאָגראָם), וואָס די צארישע מאכט האָט אָנגעווענדעט. דערפּאר האָט אָבער דאָס פּאָלק אליין גוט געדענקט די שוידערלעכע רציחה איבער די שעדלעצער יידן.

אין פּארלויף פון לאנגע יאָרן — א גאנצער דור כמעט, ביז דער היטלעריסטישער יידן־אויסראָטונג — האָט דאָס בלוטיקע אומגליק געלעבט אין זכרון פון פּאָלק. עלטערן האָבן דערציילט זייערע קינדער וועגן די טעג פון קאָשמאר. דאָס פּאָלק האָט געשאפן א ליד, וואָס איז געזונגען געוואָרן מיט א מעלאנכאָלישן ניגון.

דאָס ליד האָט אנטהאלטן ביי 12־14 סטראָפן, אין האָט דערציילט אין גראמען, וואָס אין דער שטאָט איז פּאָרגעקומען. ליידער האָט, בשעתו, דעם טעקסט פון ליד קיינער נישט פּארשריבן און פון מויל פון פּערזאָנען, וועלכע האָבן איבערגעלעבט דעם פּאָגראָם, איז אונדז גע־לונגען צו פּארנאָטירן בלויז זעקס סטראָפן:

שבת בייטאָג נאָכן עסן,
די יידעלעך האָבן לוסטיק פּארבראכט.
זיי האָבן גאָרנישט געדאכט
אויף אזא אומגליקלעכע נאכט.

אויף בוידעמס און אין קעלערס זיינען מיר געזעסן באהאלטן,
די נשמות האָבן מיר געהאלטן אין די הענט,
די לאבאווסקער חזירים 76) זיינען אויף די הייף ארומגעלאָפן,
זיי האָבן אונדזער לעבן פּארלענדט.

די פּעדערן זיינען געפלויגן,
ווי אין ווינטער דער שניי,
גאָלד, זילבער, דיאמאנטן און בריליאנטן
געפינט זיך נאָך היינט ביי זיי.

יצחק דער קצב דער הויכער 77)
ר׳האָט זיך געשטעלט אנטקעגן
מ׳האָט מיט די פּריקלאדן אין קאָפּ אריין — — (?)
צוגענומען זיין פּארמעגן.

הער נאָר דו אברהמקעלע גוי 78)
מיין נישט ס׳וועט זיין אזוי
האָסט געטאָן קליינע קינדער טויטן
פאר קינדערס בלוט, באצאָלט די מאסע גוט.

אין דיין אייגענע שטאָט,
היט זיך גוט דיין זאט —
מ׳זאָל דיר קיין באָמבע נישט ווארפן.

דער שעדלעצער פּאָגראָם האָט באקומען זיין באלייכטונג אין הים־טאָרישע אָפּהאנדלונגען, וועלכע זיינען דערשינען אין יאָרן אַרום. דער גרויסער היסטאָריקער און קדוש, שמעון דובנאָוו, האָט, צום גרויסן בא־דויערן, באשריבן די שעדלעצער רציחה אין זיין נייסטער געשיכטע פון יידישן פאָלק, בלויז אין עטלעכע שורות, אין וועלכע ס׳זיינען דאָ אומ־פינקטלעכקייטן. אזוי, למשל, רופט פראָפעסאָר ש. דובנאָוו אַן דעם אַר־גאניזאטאָר פון פּאָגראָם — טיכאָנאָוויטש און נישט ביי זיין ריכטיקן נאָמען — טיכאָנאָווסקי. דובנאָוו שרייבט:

— — — ״דער שעף פון דער פארזיכערונגס־פּאָליציי אין שעדלעץ, טיכאנאָוויטש, האָט געמאכט א בלוטיקן מיליטעריזשן פּאָגראָם (8—10 סעפּטעמבער), — קרבנות זיינען געווען: 30 געהרגעטע און 150 פארוואונ־דעטע יידן. דער אויסרייד איז דאָ געווען — א פּראָוואָקאַטאָרישע שיסעריי אויף א זעלנערוואָג: האָט מיליטער נאָך דעם געעפנט א ווילדע שיסעריי איבער די גאסן און באָמבארדירט יידישע הייזער. א צווייטער אגענט פון דער אָרטיקער ״אָכראנקע״, א זשאנדארם־ראָטמייסטער, האָט אָפּגעגעבן אַן אָפּיציעלן ראפּאָרט, אז יידן האָבן קיין שום פּרעטעקסט צום פּאָגראָם נישט געגעבן און אז דאָס איז געווען בלויז א צוגעגרייטע קריגס־פּאָליצייאישע עקזעקוציע; נישט געקוקט אויף דעם, איז דער שולדיקער טיכאנאָוויטש נישט נאָר נישט באשטראָפט געוואָרן, נאָר נאָך באקומען א דאנק פון ווארשעווער געגעראל־גובערנאטאָר ״פאר זיין ענערגיע און פארנדנונגס־פעאיקייט״. 79)

אין 1916 איז אין טשעכישן פּראג דערשינען א בראָשור אין דייטש, אין וועלכער דער מחבר אברהם גרינבערג שילדערט דעם שעדלעצער פּאָגראָם. דער מחבר האָט נישט געוואוסט קיין גוזמאות 80).

דער היסטאָריקער פון דער פּוילישער ארבעטער־באוועגונג — סטא־ניסלאוו מארטינאָווסקי — האָט אין 1936 פארעפנטלעכט אין לאָדזש, אין פּויליש, אן ארבעט, אין וועלכער עם ווערט באהאנדלט דער שעד־לעצער פּאָגראָם אין יאָר 1906.

אין יאָר 1947 האָט דער שרייבער פון דער דאָזיקער ארבעט, צו דער פערציקסטער יאָרצייט פון שעדלעצער פּאָגראָם, פארעפנטלעכט אין העברעאיש א מאָנאָגראפיע וועגן די שעדלעצער געשעענישן 81).

דער סוף פון די פּאָגראָמהעלדן

דער רוצח טיכאָנאָווסקי איז געשטאָרבן נאָך שווערע ליידן, א קורצע צייט נאָכן פּאָגראָם. בעת ער האָט מאנעווירט מיט זיין רעוואָלווער, איז ארויס א קויל און געטראָפן דעם פּאָגראָמהעלד, פון וואָס ער האָט באקומען א בלוט־פארגיפטונג. צייטנווייז איז ער געלעגן אָן באוואוסטזיין. ער פלעגט זיך צעשרייען, אז די יידישע מתים, זיינע קרבנות — לאָזן אים נישט צו רו. וועג ער האָט צוריק באקומען דעם באוואוסטזיין פלעגט ער זיך פארקלאָגן פאר זיינע קאָלעגן — די נאָענטע אָפּיצירן זיינע, — אז ער האָט מורא פאר אן אטענטאט מצד די יידן, און זיי געבעטן, אז אויב מ׳וועט אים ווירקלעך הרגענען, זאָלן זיי נקמה נעמען אין די יידן מיט א צווייטער שחיטה. אין א קורצער צייט ארום האָט דער דאָזיקער רשע אויסגעהויכט זיין טומאהדיקע נשמה. א קורצע צייט פאר זיין טויט איז באקאנט געוואָרן, אז דער צאר ניקאָליי דער צווייטער האָט אויסגעדריקט א „קייזערלעכן דאנק" און געגעבן מתנות צו א רויי שווארץ־מאהדיקע העלדן, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט אין מאכן פּאָגראָמען און שחיטות אויף יידן אין רוסלאנד. מיט א ספּעציעלער אויסצייכענונג איז אויך באשאָנקען געוואָרן טיכאָנאָווסקי.

טיכאָנאָווסקי האָט דערהאלטן א באגריסונגס־טעלעגראמע פון די שווארצע מאות אין יעליסאוועטגראד (דרום־רוסלאנד). אויף דער באגריסונגס־טעלעגראמע האָט ער געענטפערט מיט א דאנק: „איך דאנק די לאָיאלע רוסישע מענער, באיאָנעטן זיינען מעכטיקער ווי שמאטעס".

דער גובערנאטאָר וואלאזשין האָט פארלאָזט שעדלעץ אין יאָר 1912, וועג די גובערניע איז ליקווידירט געוואָרן. ער איז אריבערגעפירט געוואָרן קיין כעלם, פון דאָרט — קיין פּעטערבורג, וואו ער האָט פארנומען דעם אמט פון שעף פון פּאָליציי־דעפּארטאמענט. צום סוף איז ער געוואָרן דער הויפּט פון הייליקן סינאָד.

בעת דעם רעוואָלוציע־שטורעם אין 1917 איז וואָלאזשין צוזאמען מיט זיין פרוי, מאדאם דאָלגאָרוקאָוו, וועלכע האָט געשטאמט פון קייזערלעכן אריסטאָקראטישן יחוס, אוועק קיין פראנקרייך. די צארישע מיוחסים האָבן ביז 1932 געלעבט אין דער ריוויעראַ־שטאָט בולאָן־סור־מער און בדוחק זיך מפרנס געווען פון א שפּייז־געוועלבל.

די צארישע מאכט האָט שפּעטער פארפאָלגט פּיעטוכאָוון פאר זיין

ראפּאַרט וועגן פּאַגראָם צו סקאלאנען. אלס שטראָף איז ער אריבערגע־פירט געוואָרן פון שעדלעץ קיין ריגע. א פּאָר יאָר נאָכן פּאַגראָם איז קעגן אים פארפירט געוואָרן א משפט פאר צוואייגענען זיך דריי רובל מיליטער־געלט. אזוי ארום האָט די צארישע מאכט נקמה גענומען אין פּיעטוכאָווון פאר זיין ראפּאָרט צו סקאלאנען וועגן שעדלעצער פּאַגראָם, וואָס זיין פארעפנטלעכן האָט דער רעגירונג פארשאפט צרות.

ציוניסטישע און קולטור־טעטיקייט נאָכן פּאַגראָם

נאָכן פּאַגראָם איז די גאנצע יידיש־געזעלשאפטלעכע טעטיקייט אוועק אין דער ריכטונג פון העלפן די פּאַגראָם־געליטענע, איינאַרדנען די יתומים, מאכן אינטערוועניצן אין פּעטערבורג אדג"ל. דעמאָלט איז טאקע אנטשטאנען די געזעלשאפט „עזרת־יתומים", וואָס איז שפּעטער אויסגעוואקסן אין א גרויסער אינסטיטוציע פון יתומים־הילף. בימלעכ־וויז האָט צוריק אָנגעהויבן אויפצולעבן די ציוניסטישע באוועגונג און די טעטיקייט פון די סאָציאליסטישע פארטייען, וואָס האָבן עקסיסטירט אומלעגאל אין שעדלעץ. אין יענער צייט באווייזט זיך אויך אין שעדלעץ אן אָרגאניזירטע גרופּע פון פּועלי־ציון.

וויי אזוי עס האָט אויסגעזען די ציוניסטישע טעטיקייט אין דעם זומער פון 1906, בעת די בלוטיקע געשעענישן אין שעדלעץ, פארן פּאַג־ראָם, באקומען מיר א באגריף פון די זכרונות פון שמעון טשארנאָבראָ־דע.

אין די זכרונות דערציילט טשארנאבראָדע:

„דאָס איז געווען אין זומער פון יאָר 1906. די ציוניסטישע ארבעט אין שעדלעץ איז געווען זייער שוואך, הגם אהרן מנחם גורעוויטש איז דעמאָלט געווען אין שטאָט דער ציוניסטישער פירער. די איינציקע ציוניס־טישע ארבעט האָט זיך אויסגעדריקט אין דעם, וואָס ה' מ. א. גורעוויטש פלעגט יעדן שבת האלטן רעפעראטן וועגן ציוניסטישע און אלגעמיין־יידישע פראגן.

הגם איך בין נאָך דעמאָלט געווען זייער א יונג בחורל, בין איך אויך געווען א מיטגליד פון „התחיה" (א דעמאָקראטיש־ציוניסטישע יוגנט־אָרגאניזאציע). איך בין געגאנגען הערן די רעפעראטן. איך בין אָבער זייער אומצופרידן געווען פון דער שוואכער ציוניסטישער טע־טיקייט, וואָס איז געטאָן געוואָרן דעמאָלט אין שעדלעץ.

איין מאָל א שבת, אין יענעם זומער פון שעדלעצער פּאַגראָם, האָב איך זיך דערוואוסט, אז ס'קומט פאָר א רעפעראט פון ה' א. מ. גורעוויטש. איך בין געגאנגען הערן דעם רעפעראט. נאָך דער פארזאמלונג האָב איך זיך געוועגדעט צו גורעוויטשן מיט פראגן; פארוואָס גייט אָן א שוואכע

ציוניסטישע ארבעט? ה' א. מ. גורעוויטש האָט מיר געזענטפערט, אז עס פרייט אים צו הערן, אז מ'איז אומצופרידן, אז מען פאָדערט ציוניסטישע ארבעט און ער האָט מיר צוגעזאָגט מיינע טענות צו באטראכטן.

איך האָב זיך אין יענעם זומער פון שעדלעצער פאָגראָם אריינגעווארפן מיט לייב און לעבן אין דער ציוניסטישער ארבעט. דער ציוניזם, די ציוניסטישע באוועגונג, איז דאָך דעמאָלט פאר מיר געווען מיין פרייליגסידעאל... די אָרגאניזאציע־ארבעט איז פאקטיש אווען אויף א גוטן וועג, אָבער אינמיטן דער ציוניסטישער טעטיקייט האָט מ. א. גורעוויטש געמוזט פארלאָזן שעדלעץ און אָפּפאָרן קיין אָדעס אויף א ציוניסטישן צוזאמענפאָר, וואָס מ. אוסישקין האָט לויט זיין פערזענלעכער איניציאטיוו צונויפגערופן. צוליב די צארישע באדינגונגען איז דער צוזאמענפאָר פאָרגעקומען אומלעגאל אויף א זומער־וואוינגונג נעבן אָדעס.

מ. א. גורעוויטש האָט געקריגן אן איינלאדונג צום צוזאמענפאָר און איז אָפּגעפאָרן קיין אָדעס". 83)

ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט האָט די דעמאָקראטיש ציוניסטישע אָרגאניזאציע „התחיה" אריינגעשמוגלט געווער קיין שעדלעץ, וועו עס איז באוואוסט געוואָרן, אז די מאכט גרייט צו א פּאָגראָם אויף די יידן. „התחיה" האָט געוואָלט שאפן אן ערנסטע זעלבסטשוץ־אָרגאניזאציע.

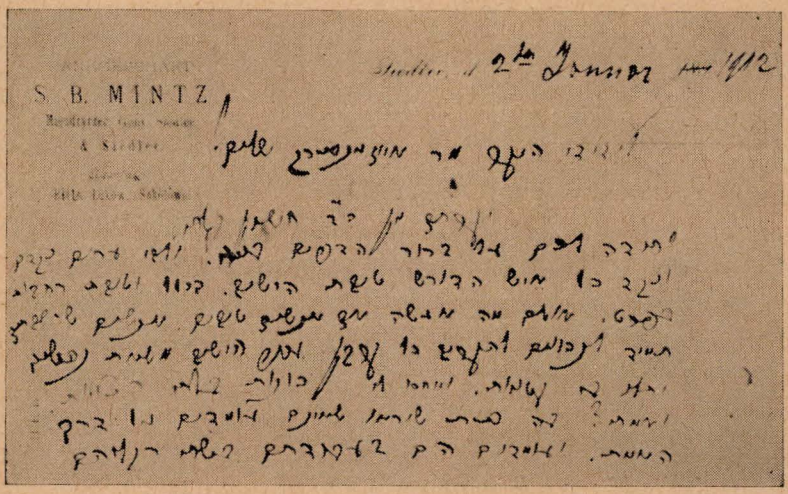
**
*

באלד נאָכן שעדלעצער פּאָגראָם האָט זיך אָנגעהויבן אן אויסוואנדערונג פון שטאָט, וועלכע האָט געשטראָמט בעיקר קיין אמעריקע. אָבער א געוויסע גרופּע פון ציוניסטן און פועלי־ציוניסטן האָט אויסגעוואנדערט קיין ארץ־ישראל. ס'איז דעמאָלט אָנגענאנגען די אזוי באקאנטע צווייטע עליה קיין ארץ־ישראל, זיינען טאקע דעמאָלט אָפּגעפאָרן אייניקע אידעאליסטן; נישט אלע אָבער האָבן געקענט ביישטיין דעם נסיון פון די דעמאָלט שווערע באדינגונגען און זיינען צוריקגעפאָרן. א טייל האָט געשלאָגן טיפע וואָרצלען אין ארץ־ישראל־לעבן.

דאָס עולה זיין פון שעדלעצער יונגעלייט קיין ארץ־ישראל האָט געמאכט א שטארקן אייndרוק, נאָך מער רושם האָבן געמאכט די בריוו, וואָס פלעגן פון זיי אָנקומען, אין וועלכע זיי האָבן געשילדערט זייער לעבן אלס פויערים פון גליל אָדער יהודה. דער רושם איז געווען א גוואלדיקער. דעמאָלט איז אויך פארעפנטלעכט געוואָרן די פּאָלטאווער פּלאטפאָרם פון „פועלי־ציון" אין עם האָט זיך געשטארקט דער ציוניסטישער איינפלוס צווישן די מאסן. אין שטאָט האָט באקומען א שטארקן אָפּקלאנג דאָס געשעפטלעכע פארבינדן זיך מיט ארץ־ישראל דורך די

מיטאייגנטימער פון דער באנק: ש. ב. מינץ און יהושע גאַלדפארב, א מעזריטשער געבוירענער. ביידע שותפים האָבן געעפנט באנקאנ־טאָרן אין שעדלעץ מיט פיליעס אין מעזריטש, ביאלא פּאָדלאסק, לוקאָוו און סאָקאָלאָוו.

וועגן יהושע גאַלדפארב ווייסן מיר, אז ער איז געבוירן געווארן אין יאָר 1867. זיין פאָטער ר' משה האָט אַנטייל גענומען אין דער חיבת־ציון־באוועגונג און איז געווען פון די מיטגרינדער פון „יסוד המעלה" און פון בארוף — אן אייפאבריקאנט. אויך יהושע איז געווען א „חובבי־ציון". ווען ער איז אויסגעוואקסן, איז ער געווארן א מיטגליד פון די „בני משה". פון שעדלעץ איז ער אוועק קיין ארץ־ישראל און דאָרט, צוזאמען מיט זאב גלוסקין פון ווארשע, געגרינדעט די ווייץ־גע־זעלשאפט „כרמל" און אויך געווען צווישן די גרינדערס פון „מנוחה ונחלה" — די שעפער פון רחובות.

די בריוו פון שמעון־בער מינץ קיין רחובות

לכתחילה האָט יהושע גאַלדפארב באזוכט ארץ־ישראל אלס טו־ריסט. שפעטער, אין יאָר 1909, באזעצט ער זיך אין רחובות און איז טעטיק אין אָרטיקן געזעלשאפטלעכן לעבן און ווערט אויסגעוויילט אין קאָלאָניע־קאָמיטעט. אין א צייט ארום ציט ער זיך אריבער קיין תל־אָביב, גרינדעט א געזעלשאפט מיטן נאָמען „קדמת האָרץ", וואָס איר ציל איז איינצוקויפן באָדן ארום תל־אָביב. בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט גאַלדפארב חיזק געהאט זיין גאנץ געלט וואָס איז געבליבן אין פוילן. אין ארץ־ישראל האָט ער געהאָלפן גרינדן די גרויסע תל־

אַביבער באנק „קופת עם". האָט פארפלאנצט אין רחובות א מאנדל־גאָרטן.

פאר אין בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, וויי לאנג שעדלעין האָט זיך געפונען אונטער דער הערשאפט פון דער צארישער מאכט, האָט נישט געקענט זיין קיין רייד וועגן א בריטער ציוניסטישער טעטיקייט. די הויפטארבעט האָט זיך אויסגעדריקט אין איינאָרדנען פארזאמלונגען אין רעפעראטן, אויף וועלכע עס זיינען ארויסגעטרעטן גרינבוים, האַרט־גלאס און אנדערע. אזעלכע פארזאמלונגען זיינען געווען שטארק קאָנ־ספיראטיוו אַדער פאַרגעקומען אונטער וועלכן עס איז אויסרייד, כדי די רוסישע מאכט זאָל זיך נישט כאפן. מיט דעם סוף פון דעם צארישן רעזשים האָט די ציוניסטישע באוועגונג באקומען שוואונג, זי איז ארויס פון די ענגע קרייזן אין געזאָרן א מאסן־באוועגונג.

פארן אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה האָט אויסגעוואנדערט קיין ארץ־ישראל א גרופּע פון ציוניסטישע יוגנטלעכע, צווישן וועלכע עס האָט זיך אויך געפונען דער שפעטערדיקער לינקער פּועלי־ציון־פירער, יוסף סלושני. צוליב פארשידענע סיבות, ווער צוליב קראנקייט און ווער צוליב עקאָנאָמישע טעמים, איז א טייל געווען געצוואונגען צוריק זיך אומצוקערן קיין שעדלעין. אויך יוסף סלושני איז צוריקגעקומען און אנט־וויקלט א בריטע געזעלשאפטלעכע טעטיקייט.

* * *

אין יענער צייט הויבט זיך ווידער אָן אין שעדלעין א גרויסע גע־זעלשאפטלעכע אויפלעבונג אין יידישן לעבן. אויך די ארבעטער־פאר־טיין „בינד" אין „פּועלי־ציון", וועלכע זיינען געווען אומלעגאל, הויבן אָן ארויסצואוויזן א לעבעדיקע טעטיקייט. דאָס איינציקע אָרט, וואו כ'האָט זיך גרופירט דאָס עפנטלעכע יידישע געזעלשאפטלעכע לעבן איז געווען די שוין דערמאָנטע ביבליאָטעק און די געזעלשאפט „הזמיר".

די געזעלשאפט „הזמיר" איז אנטשטאנען אין די שוועריע יאָרן נאָכן שעדלעצער פּאָגראָם. אין די פינצטערע צייטן בעת דער גרויסער אפאטיע אין גלייכגילטיקייט צום געזעלשאפטלעכן לעבן, וואָס האָט דע־מאָלט געהערשט, האָט זיך אין חודש אויגוסט, 1908, פארזאמלט א קלייניע גרופּע אינטעליגענטן, ליבהאָבער פון ליטעראטור און מוזיק און געגרינדעט א געזעלשאפט מיטן נאָמען „הזמיר", וואָס האָט מיט א צייט שפעטער געענדערט דעם נאָמען איף „ליטעראריש־מוזיקאלישע געזעל־שאפט „יידישע קונסט". ביי די דעמאָלטיקע פארהעלטענישן איז די שאפונג פון אזא ארט געזעלשאפט נישט געווען פון די לייכטע זאכן.

צו דער דערעפענונג פון „הזמיר" איז אראָפּגעברענגט געוואָרן דער שרייבער טשעמערינסקי (ר' מרדכילע), די שטימונג איז געווען א גע־

הויבענע. אין דער ערשטער פארוואלטונג זיינען געוויילט געוואָרן: קלמן גאליצקי, מתתיהו מינין, יצחק אליהו צוקער, אברהם זיגלוואקס, משה וואָלאָווסקי, בערל מינין און יוסף ראזענזומען. די פארוואלטונג האָט אנטוויקלט א ברייטע טעטיקייט אויפן געביט פון מוזיק און לי־טעראטור. ס׳איז געשאפן געוואָרן א כאָר, א דראמאטישע סעקציע און אן ארקעסטער. ס׳זיינען אויך אייניגעאָרדנט געוואָרן פאָרלעזונגען פון קלמן גאליצקי און פון פרעלעגענטן וואָס זיינען געברענגט געוואָרן פון וואַרשע.

די טעטיקייט פון דער קולטור־אינסטיטוציע האָט משפיע געווען אויף דעם געזעלשאפטלעכן לעבן פון שעדלעץ און דער „הזמיר" האָט א סך געהאָלפן צו שטארקן גייסטיק און נאציאָנאל די דערשלאָגענע יידישע באפעלקערונג פון שעדלעץ.

די צארישע מאכט האָט געוואָרפן אן אויג אויף דער געזעלשאפט, און אָנגעהויבן איר רודפן. די עפנטלעכע אימפרעזעס זיינען געשטערט געוואָרן. די פארזאמלונגען זיינען נישט דערלויבט געוואָרן. ס׳האָט גע־דראָט דער געזעלשאפט, אז איר לאָקאל זאָל געשלאָסן ווערן. נאָר א דאנק דער באמיאונג פון י. נ. ווייסטרויב, האָט די געזעלשאפט וויטער עקסיסטירט.

אין 1912 האָט די געזעלשאפט „הזמיר" געענדערט דעם נאָמען אויף „יידישע קונסט". צו דער טעטיקייט פון דער געזעלשאפט זיינען צוגעצויגן געוואָרן מ. מאנדעלמאן, בערל טשארנאָבראדע און אָשר לי־ווראנט, געניע האלבערשטאט, תרצה צוקער, רחל עדעלשטיין, בראָניע גאָלדבערג. א דאנק די דאָזיקע פערזאָנען האָט זיך די געזעלשאפט שנעל אנטוויקלט.

אין דער זעלבער צייט האָט זיך איך שטארק אנטוויקלט די שוין דערמאָנטע ביבליאָטעק, וועלכע איז געגרינדעט געוואָרן אין 1900. אין 1912 האָט זיך די צאָל ביכער שוין געהאט מער ווי פארטאָפלט און דער ביכער־אוצר איז דערגאנגען ביז 2.500 עקזעמפלארן. ס׳האָבן אָבער געפעלט סיסטעמאטיזירטע קאטאלאָגן און אבאָנענטן־בוך. כדי נאָך מער אויסצובריטערן די טעטיקייט פון דער ביבליאָטעק איז אנטשטא־נען א פראָיעקט אָנצושליסן די ביבליאָטעק אין דער געזעלשאפט „הזמיר", וואָס האָט שוין געהאט געענדערט איר נאָמען אויף „יידישע קונסט". לויט די סטאטוטן האָט די דאָזיקע געזעלשאפט געקענט האלטן אין איר באזיץ א ביבליאָטעק, איז די עקסיסטירנדיקע ביבליאָטעק אויפן נאָמען פון מ. מ. לאנדוי אריבערגעפירט געוואָרן אין רשות פון „הזמיר". פון די נייע בעלי־בתים האָט די ביבליאָטעק פיל גענאָסן. קודם כל האָט זי זיך געפונען אין א גרויסן לאָקאל, און אין די ערשטע

צוויי יאָר, ביזן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז די צאָל לייענער געשטיגן אוֹן דערגרייכט ביז איבער דריי הונדערט.

וועז די מלחמה איז אויסגעבראָכן האָט די מיליטעריש מאכט ארויסגעוואָרפן די ביבליאָטעק אוֹן רעקוויזירט די וואוינונג. די ביכער זיינען טאקע אָפּגעהיט געוואָרן דורך דער דעמאָלטיקער פּארוואלטונג, ווי אן אויג אין קאָפּ. די שווערע צייט, די זאָרג פאר דער פּערזענלעכער עקסיסטענץ האָט די ביבליאָטעק־טוער אָפּגעריסן פון דער ארבעט. ס׳איז געווען א געפאר, אז די ביבליאָטעק זאָל פארניכטעט ווערן, אָבער א דאנק דער ענערגיע אוֹן זאָרגזאמקייט פון א גרופּע טרייע היטער פון דאָזיקן קולטור־אוצר איז די ביבליאָטעק געבליבן אומבאשעדיקט. פאר־שטייט זיך, אז פון קיין ביכער־אויסקויף איז דאן נישט געווען וואָס צו רעדן, פשוט דערפאר, וואָס אזעלכע זיינען אויף דעם מארק נישט ג־ווען בנמצא. דערפאר אָבער איז געבליבן א ג׳ענוגנדיקע סומע געלט, פאר וועלכער מ׳האָט אין דער צייט פון דער דייטשער אָקופּאציע בא־ווין אייניצואָרדנען שיינע פּרעכטיקע לאָקאלן אויף דער דעמאָלטיקער וואַרשעווער גאס.

ערשטע יידישע פּעריאָדישע אויסגאבע אין שעדלעץ

אין דעצעמבער 1911 איז דערשינען אין שעדלעץ די ערשטע ג־דרוקטע פּעריאָדישע אויסגאבע. „שעדלעצער וואָרט" — האָט געהייסן דאָס קליינע דינע העפטל, גרויס ווי א קליין סידורל. „שעדלעצער וואָרט" איז באטראכט געוואָרן פאר א זעלטנהייט אין יענער צייט, וועז אין רוסלאנד איז נישט געווען אזוי לייכט ארויסצוגעבן א צייטשריפט, בפרט אין יידיש. דערפאר טאקע האָט דאָס דאָזיקע העפטל געהאט א באזונדערן חן, טראָץ זיין אָרעמען אויסזען.

די דאָזיקע אויסגאבע איז געווען צו פאַרדאנקען דעם צוגעריזטן איינזאמען, קראנקן אברהם גילבערט (קוזין פון באוואוסטן שרייבער ש. גילבערט), וואָס איז אראָפּגעקומען קיין שעדלעץ מיט א קליינעם „פּעדאל" (דרוק־מאשין) אוֹן א ביסל שריפּט, כדי צו עפענען דאָ א דרוקעריי אוֹן ציען פון איר חיונה. קען זיין, אז אברהם גילבערט איז געקומען קיין שעדלעץ צוליב זיין ברודער משה, דעם שעדלעצער תושב, לערער פון רוסיש אוֹן בכלל אן אָנגעזעענער מיטגליד פון דער דעמאָל־טיקער „אגודת אחים", א פאראיין וואָס האָט אין יענער צייט געשפּילט א וויכטיקע ראָל אין קולטורעלן אוֹן געזעלשאפטלעכן לעבן פון דער שטאָט. אויך משה איז געווען א מענטש מיט טאלאנט אוֹן פלעקט אפילו שרייבן לידער, פּאראָדיעס, הומאָרעסקעס, פאבולן אויף אָרטיקע

אקטועלע טעמעס, און איז אפט ארויסגעטרעטן מיט זיינע זאכן אויף קאנצערטן, וואנטן, וואס פלעגן איינגעאנדנט ווערן דורך דעם אויבנ־דערמאנטן פאראיין און געהאט גרויס דערפאלג ביים ארטיקן עולם. אזוי, אז נישט איין מאל פלעגט דער עולם פון גרויס אנטציקונג אים כאפן און טראגן אויף די הענט.

נישט האבנדיק קיין ארבעט און קיין פרנסה, איז גילבערטן געקומען אויפן געדאנק ארויסצוגעבן אין יידיש א וואכנבלאט. א דרוקערייי האט ער געהאט געבראכט מיט זיך, ווי אויך א קליין ביסל יידישע שריפט און שרייבן האט ער אויך געקענט...

גילבערט האט זיין פלאן אנפארטרויט דוד ניימארקן, א פרומען בית־המדרש־בחור, וועלכער איז שפעטער געווארן א בונדישער טויער און רעדאקציע־מיטגליד פון דעם ארגאן פון „בונד" — „פאלקסצייטונג" (היינט אין ניו־יארק מיטארבעטער פון „פארווערטס" און „דער ווע־קער"). ניימארק האט דעם סוד ווידער פארטרויט פישמאנען, דעם שפעטערדיקן מחבר פון א בוך דערצילונגען — „זומערדיקע טעג" (ווארשע 1938) און „פארוואגלטע יידן", (שאנכיי 1948). אלע דריי האבן זיך פארשטענדיקט און האבן באשלאסן ארויסצוגעבן א שעדלע־צער צייטשריפט.

מיט שווערער מאטערניש איז גילבערטן אנגעקומען די געבורט פון זיין זשורנאל, וויל ער האט געהאט צו וויניק שריפט און ער האט די גאנצע זעצערישע ארבעט געדארפט אליין אויספירן. וועגן צונעמען א הילפסמענטש האט נישט געקענט זיין קיין רייד, וויל אויף דעם האבן זיינע „פינאנסן" נישט געסטייעט.

מער וויניקער ביי אזעלכע אומשטענדן איז געבוירן געווארן דאס „שעדלעצער וואגרט". ניימארק איז אין דער אויסגאבע ארויסגעטראטן קעגן „הזמיר". ס'איז געווען געדרוקט א דערצילונג פון א. מיידאניק, אן איבערזעצונג פון העברעאיש, אברהם גילבערט אליין איז אויך געווען רעפרעזענטירט מיט צוויי לידער און י. ח. פישמאן — מיט זיין ערשטער ערציילונג „א חסידישע מעשה", אונטערן פסעודאנים: י. צ. לוואוויטש. א קליין ארטיקעלע האט אויך געשריבן איטשע אלטשולער.

דאס אפדרוקן די צייטונג האט געדויערט צוויי וואכן, וויל עס איז געווען שריפט נאר פאר א האלבן עמוד, און יעדער עמוד איז געווארן געדרוקט צוויי מאל. אין צווייטן נומער, וועלכער איז דערשינען שוין אין 1912, האבן שוין מיטגעארבעט: יעקב טענענבוים און יהושע גאלד־בערג. ער האט אפגעדרוקט א מין לאקאלע פאעמע אנטערן נאמען: „שעדלעצער פאנאראמע". וואס איז געווען זייער געלונגען. זי האט געגעבן פארטרעטן פון באוואוסטע שעדלעצער כלל־טויער.

דאָס „שעדלעצער וואָרט" האָט נושא־חן געווען ביי זיינע לייענער, אָבער נישט ביי דער צארישער מאכט. די פּאָליציי איז אראָפּגעקומען אין גילבערטס נעבעכדיקער דרוקעריי און קאָנפיסקירט די טריפּהנע סחורה.

אברהם גילבערט האָט דאן פארלוירן דעם מוט וויטער עפּעס צו טאָן און זיין פּיאָנערישן קוראזש האָט איבערגענומען יעקב טענענבוים, וועלכער האָט זיך שוין געהאט באטייליקט אין צווייטן נומער פון „שעדלעצער וואָרט". יעקב טענענבוים איז געווען פון בארוף א פעלד־שער. הגם א צעשטרייטער, דאָך איז זיין שרייבן געווען שארף הומאָריסטיש, טרעפלעך, סאטיריש און בליציק. וועז ער, טענענבוים, האָט זיך אָנגעהויבן צו פארעינטערעסירן מיט זשורנאליסטיק איז ער שוין אלט געווען בערך דרייסיק יאָר און איז געווען א טאטע פון פינף קינ־דער. האָט זיך טאקע יעדער געווונדערט, וועז טענענבוים איז געווָארן א זשורנאליסט אין ווי אזוי איז ביי אים געבוירן געווָארן דער פּלאן ארויסצוגעבן א וואָכנבלאט.

זייער שווער איז טענענבוימען אָנגעקומען דאָס שרייבן, בפרט, וועז ער האָט זיך פארמאָסטן אליין אויסצופילן דריי פּערטל פון זיין וואָכנ־בלאט. ער האָט דעריבער צוגעצויגן י. ח. פישמאנען צו דער ארבעט. פישמאן, דאן א יונגערמאן פון א יאָר צוואנציק, האָט לכתחילה געטאָן די ארבעט נישט גערן, אָבער מיט דער צייט איז ער אזוי אריינגעצויגן געווָארן אין שרייבן, אז צוזאמען מיט טענענבוימען פלעגט ער זיצן גאנ־צע טעג און נישט זעלטן ביז שפּעט אין אָוונט ביי דער ארבעט פארן וואָכנבלאט.

טענענבוים האָט צוליב זיין פּען פארנאכלעסיקט זיין פּעלדשערישע פּראקטיק. די קראנקע האָבן, ווייזט אויס, אויף אים נישט געוואָרט.

טענענבוים האָט זיך אויך געווענדעט צו זיין ברוגזן חבר, צו יהושע גאָלדבערג, וועגן מיטארבעט אין זשורנאל. גאָלדבערג איז געווען פון זעלבן עלטער וואָס טענענבוים, זיי זיינען געווען חברים נאָך פון די קינדער יאָרן אָן, נאָר וועז זיי האָבן בוידע אָנגעהויבן צוזאמען צו אר־בעטן אין דער זשורנאליסטיק, זיינען זיי געווען ברוגז... אז יהושע האָט געברענגט אין טענענבוימס שטוב זיין ליד פּארן זשורנאל, האָט ער דעם כתב־יד אוועקגעלייגט אויפן טיש אן נישט געגעבן טענענבוימען אין האנט. ס'האָט צוויישן זיי געהערשט א מין קנאת־סופרים. טענענבוים האָט גאָלדבערגן מקנא געווען צוליב זיין טאלאנט. יהושע האָט שוין דעמאָלט געהאט געדרוקט לידער אין וואַרשעווער ליטעראַרישע אויס־גאבעס.

אין דער זעלבער צייט האָט זיך באוויזן יואל מאסטבוים — יהושעס

יוגנט־חבר, וואָס האָט דאן אָנגעהויבן שרייבן. גאָלדבערג האָט רעדא־גירט דאָס „שעדלעצער וואָכנבלאָט" דריי יאָר נאָכאנאנד. דאָרט האָט ער געשריבן בילדער און פעליעטאָנען, וועלכע האָבן ס'רוב געשילדערט דאָס לעבן פון דער שטאָט. זיינע פעליעטאָנען „פון די שעדלעצער מעשהלעך" און דער ציקל: „מיינע מלמדים", וואָס איז צעשפרייט אי־בער צענדליקער נומערן „וואָכנבלאָט", זיינען א קוואל פון שעדלעצער פאָלקלאָר, וואָס איז נאָך ליידער עד היום נישט צונויפגעזאמלט אין בוכפאָרעם.

מיט דער מיטהילף פון גאָלדבערגן האָט טענענבוים שפעטער אָנ־געהויבן ארויסצוגעבן א נייע צייטונג, וואָס האָט געהייסן „דאָס שעדלע־צער לעבן". דאָס לייט־ארטיקל איז געווען פון אדוו. א. האַרטגלאָס, וועלכער האָט יענער צייט געלעבט אין שעדלעין. האַרטגלאָס איז נישט איינגעלאדן געווארן מיטצוארבעטן. ס'איז נאָר קיינעם נישט איינ־געפאלן, אז ער וועט וועלן מיטארבעטן. ער האָט אליין אויסגעדריקט זיין וואונטש צו שרייבן אין דער צייטונג. די רעדאקטאָרן האָבן אים נאטירלעך מיט צופרידנקייט אויפגענומען. דאָס ארטיקל האָט ער אליין געשריבן אין ייִדיש, אגב א פארגרייזטן ייִדיש. עס האָט געהייסן: אונד־זערע חסרונות", און האָט קריטיקירט די רוסיפיקאציע פון דער ייִדי־שער אינטעליגענץ. אלס ביישפיל האָט ער געברענגט אן אנאָנם פון דער פריערדיקער צייטונג פון א לערער יאגאָדזשינסקי, דער אנאָנם איז געווען געשריבן אין רוסיש.

אויך י. ח. פישמאן האָט געדרוקט א דערציילונג וועגן ביטערן מזל פון אמאָליקן רב אין שעדלעץ, ר' ישראל מייזלס, דעם זון פון בארימטן וואַרשעווער רב בעריש מייזלס, וועלכער איז געזעסן אויפן כסא־הרבנות אין שעדלעץ (1858־1867), וועגן וועלכן מיר האָבן שוין געשריבן אין פריערדיקן קאפיטל.

נאָכן צווייטן נומער איז, ווי דער שטייגער ביי ייִדן, פאָרגעקו־מען א שפאלטונג: גאָלדבערג און טענענבוים זיינען ארויס מיט האָבן ארויסגעגעבן אן אייגענע צייטונג „שעדלעצער וויידערקול" (אלע שפע־טערדיקע אויסגאבעס האָבן געטראָגן דעם ערשטן נאָמען „שעדלעצער"). דער ערשטער נומער איז דערשינען אין גרויסן פאָרמאט, אויף העל פא־פיר אין גראפיש פיין אויסגעפירט און איז געדרוקט געווארן ביי יהושע ליבטענפאכט. טענענבוים האָט ווי שטענדיק אויסגעפילט די גאנצע צייטונג מיט ארטיקלען און נאָטיצן, וואָס האָבן פארפילט אלע זייטן פון נומער. די ארטיקלען און נאָטיצן האָבן געשטאָכן און גערימן אויף רעכטס און לינקס, קיינעם נישט געשוינט, און דער עיקר די פני פון שטאָט.

פֿארן דערשיינען פֿון צווייטן נומער איז געשען א סענסאציע, אדוו. א. מ. הארטגלאס האָט צוגעשיקט אן ארטיקל, וואָס האָט ארויסגערופן אינטערעס ביי אלע שעדלעצער יידן צוליב דעם שארפן ארויסטריט קעגן אנטיסעמיטישן ארטיקל פון דר. סט. וואנסאווסקי אין „גלאָס פֿאָדלאסקי". סט. וואנסאווסקי איז דאן געווען א גרויסער אנטיסעמיט אין האָט געהרופן צום קאמף קעגן יידן (שפּעטער איז ער געווארן לי־בעראל און שטארק לאָיאל צו יידן). זיין ארטיקל האָט געהייסן „דאָס אויפגעהויבענע געוועָר". ארויסטרעטנדיק קעגן וואנסאווסקין האָט הארטגלאס געפונען פאר נויטיק צו מאכן עטלעכע באמערקונגען פאר דער יידישער באפעלקערונג, וועגן איר א־יפפירונג אין געוויסע מָא־מענטן. אָט די דאָזיקע באמערקונגען האָבן שטארק אויפגערעגט טענע־בוימען. אין זעלבן נומער וואו ס׳איז געווען געדרוקט דאָס ארטיקל פון הארטגלאסן, האָט טענענבוים אָפּגעדרוקט א גרוים אן שארף ארטיקל קעגן די באמערקונגען בנוגע די שעדלעצער יידן.

הארטגלאס איז נישט שולדיק געבליבן קיין ענטפער, און האָט תיכף צוגעשיקט א גרעסערע נאָטיץ, אין וועלכער ער האָט אויפגע־וויזן, אז טענענבוים איז נישט גערעכט.

טענענבוים האָט נאָך געגרייט א גאנצע רייע פאמפלעטן קעגן עסקנים און אָנגעזעענע מענטשן, ס׳איז שוין אָבער נישט געווען וואו צו פארעפנטלעכן. וווייזט אוים, אז עמעצער האָט זיך משתדל געווען וואו מ׳דארף, און פּאָליציי איז ארָאָפּגעקומען אין דרוקערייי, קאָנפיסקירט די פארבליבענע עקזעמפלארן פון „שעדלעצער ווידערקול" און שטרענג גע־וואָרנט מער דעם זשורנאל נישט ארויסצוגעבן. חוץ דעם האָט נאָך טענענבוימען געדראָט א פּראָצעס, נאָר דאָ האָט זיך אריינגעמישט זיין פּאָטער חיים־מיכאל. ער האָט געטאָן וואָס ס׳האָט זיך געלאָזט... און ער האָט זיין יאנקלען אָפּגעראטעוועט פון א משפט.

אויך גילבערט, פארקוקנדיק זיך אויף טענענבוימען, האָט ארוים־געלאָזט א דריטן נומער פון „שעדלעצער לעבן" און דערמיט האָט זיך געענדיקט דער ערשטער פּעריאָד פון דער יידישער פּרעסע אין שעדלעץ. גילבערט א רעזיגנירטער האָט פארלאָזן שעדלעץ און איז אוועק קיין שווייצאריע היילן זיינע קראנקע לונגען. ס׳איז א שאָד, א גרויסער שאָד, וואָס עס איז נישט געבליבן קיין זכר פון די דאָזיקע פּובליקאציעס. וועגן די אלע אויסגאבן שרייבט י. ה. פישמאן אין זיינע נישט פארעפנטלעכע זכרונות 84).

אויסער די צייטונגען האָבן א. גילבערט און ד. נייפארק ארויסגע־געבן א קליין ביכעלע לידער א. נ. „די נאכטיגאל", אין וועלכן עס זיי־נען געווען ס׳רוב גילבערטס לידער.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה
און אין באפרייטן פוילן

די ערשטע וועלט־מלחמה איז, ווי באוואוסט, אויסגעבראכן דעם 1טן אויגוסט 1914. אין שעדלעץ האָט קווארטירט דער צפון־מערבדיקער שטאב פון רוסישן מיליטער מיטן שתּ געזעראל דאנילאָוו בראש. געזעראל דאנילאָוו, ווייזט אויס, נישט קיין אנטיסעמיט, האָט, אויף דער אינטערוועניץ פון הרב רובינשטיין, געמאכט באמיאונגען אָפּצוהאלטן דעם גירוש פון די יידן פ׳ן די מזרח־פראָנט־געביטן. אזוי ווי דער דאָזיקער ענין איז געבונדן מיט שעדלעץ, ווילן מיר וועגן דעם שרייבן מער באריכות.

הרב רובינשטיין, דער געוועזענער ווילנער רב און סענאטאָר פון פּוילישן סענאט, באשרייבט אין זיינע זכרונות 85) זיין באזוך אין שעדלעץ אין אָנהויב פון דער ערשטער וועלט־מלחמה און זיין צוזאמענטרעף מיט געג. דאנילאָוו:

עס איז שוין געווען נאָענט צו פּסח — דערציילט הרב רובינשטיין — און מ׳האָט געדארפט באזאָרגן מיט מצות די יידישע זעלנער, וואָס האָבן זיך געפונען אויפן פראָנט. אין שייכות דערמיט האָט הרב רובינשטיין זיך געוועגדעט צום געזעראל דאנילאָוו און ביי אים געבעטן א דערלויבעניש צו פירן די מצות אויפן פראָנט.

די קווארטיר פון געזעראל דאנילאָוו האָט זיך געפונען אין א מיליטערישן צוג. דער וואגאָן איז געשטאנען אויף א באזונדערן פּערָאָן פון דער שעדלעצער באן־סטאציע. קיין שום בירגער האָט נישט געקאָנט דאָרטן אָנקומען, ווען יאָ, איז עס געווען פארבונדן מיט גרויסע שוועריקייטן. הרב רובינשטיין האָט געהאט א לעגיטימאציע פון פירשט טאמאנאָוו. אויפן סמך פון דער לעגיטימאציע האָט דאנילאָוו טעלעפאָניש צוגעזאָגט צו טרעפן זיך מיט הרב רובינשטיין. נאָך דעם, ווי די שטרענגע מיליטערישע וואך האָט קאָנטראָלירט דעם רבם דאָקומענטן, איז ער אָפּגעפירט געוואָרן צום צוג.

דאנילאָוום אדי־טאנט האָט דעם רב ארייניגעפירט אין אויפנאם־וואגאָן, פון דאָרט האָט מען אים אריבערגעפירט אין דאנילאָוום פרי־וואטן וואויוונגם־וואגאָן, וועלכער איז געווען איינגעאָרדנט ווי א לוק־סום־וואויוונג, דעקאָרירט מיט שפּיגלען און טעפּיכער און די טירן פון געשליפן גלאָז.

דער רב האָט אויפגעקלערט דעם צוועק פון זיין באזוך. צו ערשט האָט דער געזעראל געהאט ספקות, צי עס איז נויטיק אין וויכטיק צו צעטיילן מצות פאר די יידישע זעלנער אינמיטן דער שלאכט. ער האָט אייך געהאט ספקות, צי טעכניש איז די זאך אויספירבאר. דער טראנס־

פֿאַרט — האָט דאנילאָוו געזאָגט — איז פֿארבונדן מיט גרויסע שווע־ריקייטן, די צוגן זיינען נויטיק צו טראנספֿאַרטירן מיליטער און אמוני־ציע, יעדער איינער דארף רעזיגנירן פון די נאַרמאלע שלום־געווואוינ־הייטן און פֿריוואטע באקוועמלעכקייטן. די פֿראוואַסלאוונע זעלנער — האָט ער געזאָגט — וועלן אויך נישט באקומען אויף פּסח די געפלאָכ־טענע „קאלאטשי"

נאָך דעם ווי הרב רובינשטיין האָט דעם געזעראל אויפגעקלערט די באדייטונג פון מצות ביי יידן, די וויכטיקייט פון דער מצוה, וואָס איז א סך גרעסער ווי דער מנהג ביי די רוסן צו עסן חלות אין פּסחא, האָט דאנילאָוו מסכים געווען, אז ס׳איז אומבאַרעכטיקט צו צווינגען יידן צו עסן המץ אין פּסח און ס׳איז נישט יושרדיק, און נישט קלוג אָנצורירן דאָס רעליגיעזע געוויסן פון זעלנער אין די אַקאַפּעם, בעת זיי געפינען זיך פּנים אל פּנים מיטן טויט. דאנילאָוו האָט געענטפערט: „נו גוט, שיקט צו די מצות, גיט מיר דירעקטיוון און איך וועל זיך בא־מיען, אז די מצות זאָלן אָנקומען צו דער צייט און זאָלן צעטיילט ווערן אויף א געריכטן אופן צווישן די יידישע זעלנער".

דער שטאבשעף האָט זיך אויך געריכנט מיט דער צווייטער בקשה פון רב, אז דאָס מיליטער זאָל איבערשיקן די מצות אין די מיליטערישע צוגן, און דער „יידישער קאָמיטעט צו באזאָרגן מצות" זאָל באפרייט ווערן פון באצאָלן טראנספֿאַרט־אָפּצאָל. אזוי ארום האָט דער קאָמיטעט איינגעשפֿאַרט עטלעכע צענדליק טויזנט רובל, אן אָנזעעוודיקע סומע אין יענער שווערער צייט.

נאָך דעם ווי דער רב האָט געענדיקט דעם שמועס וועגן די מצות, האָט מיט אים דער געזעראל געריכט וועגן אנדערע זאכן. זיין העפלעכ־קייט האָט שטארק איבערראשט דעם ווילנער רב. דער געזעראל האָט געמאכט עטלעכע קאָמפּלימענטן אויפן חשבון פון די יידישע זעלנער, וועלכע צייכענען זיך אויס מיט זייער דינסט. די העפלעכע באציאונג פון דעם געזעראל האָט דעם הרב רובינשטיין צוגענעבן מוט צו בארירן אויך אנדערע יידישע ענינים. ער האָט זיך פּאר אים פארקלאָגט אויף דער אנטי־יידישער העצע, ער האָט געשילדערט די ליידן פון די „היימ־לאָזע", דאָס פארשיקן זיי קיין סיביר אָן משפּט, פארן בלויזן חשד פון שפּיאָנאזש.

געזעראל דאנילאָוו האָט געענטפערט, אז זיין פליכט איז צו בא־זאָרגן אלעם נויטיקע פארן מיליטער אויפן פראָנט און זאָרגן פאר אָרד־נונג הינטערן פראָנט.

הרב רובינשטיין האָט זיך געזאגט מיטן געזעראל און וועט ער איז אָנגעקומען אהיים, האָט ער שוין געטראָפֿן א טעלעגראמע מיט נייע פראגן וועגן אופן פון באזאָרגן די מצות. דער רב האָט זיך נאָך א מאָל

פארבונדן טעלעפאָניש מיטן געזעראל דאנילאָוו און געבעטן ביי אים א צווייטע אוידיענץ.

אויך דאָס מאָל איז דער געזעראל געווען זייער העפלעך און האָט באשטימט אויפצונעמען דעם רב אויפן צווייטן טאָג.

אין א צווייטן פאל — דערציילט הרב רובינשטיין — איז ער געקומען קיין שעדלעץ מיט א וואַרשעווער דעלעגאציע, כדי צו אינטערווענירן ביים געזעראל דאנילאָוו און בעטן אים פאַרצושטעלן די יידישע דעלעגאציע פארן שאָף פון געזעראל־שטאב אלעקסעיעוו, פאר וועלכן די דעלעגאציע האָט זיך געווואָלט פארקלאָגן קעגן די מיליטערישע און בירגערלעכע אינסטאנצן, וואָס פארשאפן אזוי פיל ליידן די פוילישע יידן. די הויפט בקשה איז געווען: מ'זאָל נישט ארויסטרייבן די „היימלאָזע", וועלכע געפינען זיך אין וואַרשע, און אז די הילפס־קאָמיטעטן, וואָס האָבן דערהאלטן סומעס געלט פון די קייזערלעכע קאָמיטעטן אין פעטערבורג זאָלן אויפהערן באַוולען די יידן. די דעלעגאציע האָט געוואסט וועגן א פלאן ארויסצוטרייבן די וואַרשעווער יידן, וואָס די אָרטיקע מאכט האָט צוגעגרייט, און געוואָלט אויך דעם ענין באַרירן.

אין זעלבן טאָג איז קיין שעדלעץ אָנגעקומען א טעלעגראמע אויפן אדרעס פון הרב רובינשטיין, אין וועלכער מ'האָט מיטגעטיילט, אז ס'איז ארוים א פאראָרדנונג ארויסצוטרייבן די יידן אויך פון ליטע. דער גירוש האָט געדארפט ארומנעמען אלע באצירקן פון די ראיאָנען: ווילנע, גראָדנע, לענג אוים דעם ניעמען און די ליניע קאָוונע ביז ביאליסטאָק. די דעלעגאציע מיט הרב רובינשטיין בראש האָט געהאט די אויפנאבע צו קאָנפערירן מיטן געזעראל דאנילאָוו, וועלכער האָט נאָך אלץ קווארטירט אין שעדלעץ, וועגן מבטל מאכן די גזרות פון יידישן גירוש פון וואַרשע און רעכטן ברעג פון ניעמען.

די נאכט ערב דער אוידיענץ האָט געזעראל דאנילאָוו באפוילן אויפצוזוכן אין שעדלעץ הרב רובינשטיין, כדי אים צו מעלדן זיין פארלאנג, אז בלויז הרב רובינשטיין זאָל צו אים קומען אָן באגלייטונג מצד די וואַרשעווער דעלעגאטן.

וועז הרב רובינשטיין האָט דעם געזעראל איבערגעגעבן זיינע בקשות, האָט דאנילאָוו געזאָגט, אז דער ניעמען־געביט געפינט זיך נישט אין זיין רשות. ער האָט אָבער צוגעגעבן, אז ער האָט זיך שוין געווענדעט צום געזעראל פון 10טן באצירק און אים געפרעגט, פארוואָס ער פירט נישט אויס די פאראָרדנונג פון שאָף פון געזעראל־שטאב אָפצושטעלן די יידן־רעפרעסיעס. אָבער דער געזעראל ראצקעוויטש האָט געענטפערט, אז אין זיין געביט דעציידירט ער אוז אין 10טן באצירק קען ער טאָן וואָס ער ווייל, ווייל ער איז דאָרט פאראנטוואָרטלעך

פאר דער זיכערהייט. זייט זיכער — האָט ער צוגעזאָגט דעם ווילנער רב — ביי מיר וועט אזא זאך נישט פאַרקומען.

די ניעמען־ליניע איז די גרענעץ צווישן דעם פראָנט און הינטער־לאנד, — האָט ווייטער געטענחט הרב רובינשטיין — מ׳טרייבט דאָך פאָרט ארויס יידן פון שטעטל טראָק און פון די געביטן אויפן רעכטן ברעג פון ניעמען, וואָס געפינט זיך אונטער דער הערשאפט פון אייער עקסעלענץ.

— אוממעגלעך — האָט געזאָגט דער גענעראל — א היסטעריש געפיל איז באפאלן די יידן און זיי פאנטאזירן.

דער ווילנער רב האָט ווייטער פארזיכערט, אז פין א טעלעגראמע, וואָס ער האָט באקומען פון דער ווילנער קהילה, ווערט בפירוש געזאָגט, אז אלע יידן פון די דערמאָנטע געביטן, אפילו די טראָקער יידן, וואָס געפינען זיך נאָך ווילנע, האלטן ביי ארויסגעטריבן ווערן.

דער גענעראל האָט זיך אויפגערעגט, אז אין קעגנווארט פון רוּבינשטיינען האָט ער ארויסגעשיקט א טעלעגראמע דעם פירשט טומאנאָוו און געבעטן אים צו אינפאָרמירן, צי איז ריכטיק, אז עס איז ארויסגעגעבן געוואָרן א באפעל ארויסצוטרייבן די יידן פון רעכטן ברעג פון ניעמען. מאָמענטאל, נאָך איידער די אויסיינין האָט זיך געענדיקט, איז אָנגעקומען א תשובה פון טומאנאָוון, אין וועלכער ער האָט באשטעטיקט די ידיעה. ער האָט צוגעגעבן, אז דער באפעל איז ארויסגעגעבן געוואָרן דורכן גענעראל ראצקעוויטש.

ווי נאָר די תשובה איז אָנגעקומען, האָט זיך הרב רובינשטיין אָנגענומען מיט מוט א״ן אָנגעהויבן פריש צו טענהן: ס׳איז דאָך אוממעגלעך, אז דער יידן־גירוש פון א שטעטל וואָס איז עטלעכע קילאָמעטער פון ווילנע, זאָל נישט טרעפן אויך ווילנער יידן, אויך זיי וועט מען ארויסטרייבן. מ׳קען דאָך ארויסגעבן א באפעל אָן אייער וויסן!

דאנילאָוו האָט זיך שטארק געבעטן אויף דעם גענעראל ראצקעוויטש, און האָט געזאָגט: „כל זמן ווילנע וועט זיין אונטער מיין מאכט — וועט מען פון דאָרט די יידן נישט ארויסטרייבן! דאנילאָוו האָט פארזיכערט, אז אויך פון ווארשע וועט מען די יידן נישט ארויסטרייבן.

ווי ס׳האָט זיך שפעטער ארויסגעוויזן האָט גענעראל דאנילאָוו א סך געטאָן פאר יידן פון דעם שטח, וועלכן ער האָט באהערשט אלס פראָנט־קאָמענדאנט.

***

דעם 12טן אויגוסט 1915 האָט דאָס רוסישע מיליטער אָנגעהויבן עוואקואירן שעדלעץ און אנטלויפן פון פוילן. די העברעאישע טאָגצייּ־

טונג „הצפירה" גיט פאלגנדיקע שילדערונג, ווי אזוי די שטאט איז אי־
בערגענגען צו די דייטשן:

„די פאליציי איז ארויס פון שטאט מיטוואך, 11/8/1915 און די
מיליץ האט פארנומען די פאסטנס. ביינאכט האט זיך דערהערט א שיסעריי
און פלאמען פייער האבן זיך באוויזן אונטערן הימל. די רעגירונגס־
געביידעס האבן געברענט און דער וואקזאל איז עקספלאדירט געוואָרן.

נאָך חצות זיינען אריין די קאזאקן אין שטאט און האבן אויפגעריסן
די טירן פון די גרעסטע שעדלעצער קראמען און בארויבט די סחורות.
עטלעכע אזעלכע רויבער האבן זיך ארייגעריסן אין דער וואוינונג פון
רייכן ב. און אים געצוואונגען אפצוגעבן דאס גאנצע געלט, וואס ער
פארמאגט. שפעטער איז געקומען אן אנדער באנדע, אים רעווידירט און
צוגענומען 1250 רובל. די קאזאקן זיינען ארומגעגאנגען א גאנצע נאכט
פון שטוב צו שטוב און גערויבט.

דאנערשטיק, 10 פרי, איז אין שטאט אריין א דייטשער פאטרול,
נאָך אים זיינען אריין די דייטשן דורך אלע פיר עקן שטאט." 86)

נאָך דעם וויי די דייטשן האבן אקופירט די שטאט, איז אין שעד־
לעץ אייגעפירט געוואָרן א ציווויל־פארוואלטונג מיט א דייטשן גואווער־
נער. די נייע אקופאנטן האבן אויך געשאפן א שטאטישע זעלבסטפאר־
וואלטונג. די עלעקטרישע סטאציע, וואס איז נאָך געגרינדעט געוואָרן
אין 1906, און איז חרוב געוואָרן אין דער מלחמה, איז דורך די דייטשן
געלאָזט געוואָרן אין גאנג. תחילת ווי א פריוואט־אינסטיט צ ע און
ערשט אין 1918, איז זי איבערגענומען געוואָרן דורך דער שטאט. די
גרויס פון דער עלעקטראָווניע איז געווען א נישטיקע אין האט פאר־
מאגט אין איינציקע מאשין פון 75 פערדקראפט.

צוליב נויט אין הונגער האט אין שטאט אנגעהויבן זיך פארשפרייטן
די טיפוס־עפידעמיע. פון דער יידישער באפעלקערונג, וועלכע איז גע־
וען אונטערדערנערט זיינען געווען א סך קרבנות. די פרומע פון שטאט
האבן דאן אי־סגולה אפצוהאלטן די עפידעמיע,
דארף מען דורכפירן א חופה אויפן בית־עולם און איינאָרדנען א לויה
פון „שמות" און צעריסענע ספרים, וואס האבן זיך געוואלגערט אין פא־
ליש פון דער שטאטישער שול און אויפן בית־המדרש־בוידעם. די בייד
אקטן (פארצייכנט אין דער יידישער האנט־ענציקלאפעדי'ע 87) און
אין א בוכזאמלונג פאר פאלקלאָר, אין „רשומות" 88) זיינען טאקע
דורכגעפירט געוואָרן. אין ערשטן פאל, איז אויפן בית־הקברות
פון קערקוצקא־נאס (דער לעצטער בית־עלמין) „דורכגעפירט געוואָרן א

יודל צענערקאַפּ — דער טרעגער פון טהרה־ברעט.

חוּפּה צווישן יידל דער „צענערקאַפּ" (באקאנטער טרעגער) מיט א שטומער מויד. אין דער לויה פון „שמות" האָבן זיך באטייליקט מאסן יידן, ס'זיינען גע־ברענגט געוואָרן צו קבורה צענדליקער פורן און פֿלאטפֿאָרמעס פון אזעלכע „שמות".

פון די ניין דאָן דאָקטוירים, וואָס האָבן זיך דעמאָלט געפונען אין שטאָט ערב דעם אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה, זיינען איבערגעבליבן בלויז דריי. עטלעכע זיינען געפֿוֹפן געוואָרן אין דער רוסישער ארמיי אלס קריגס־דאָקטוירים און אנדערע, צוזאמען מיט די שוועסטער, זיינען עוואקואירט גע־וואָרן קיין רוסלאנד.

טראָצדעם וואָס אין שטאָט און אין דער סביבה זיינען קיין גרע־סערע שלאכטן נישט פֿאָרגעקומען, האָבן דאָ אָנגעהויבן, באלד אין די ערשטע טעג, אָנצוקומען א סך קראנקע און פארוואונדעטע. פון 12טן אויגוסט ביזן 15טן סעפטעמבער זיינען געלעגן אין שטאָטישן שפּיטאָל 38 פארוואונדעטע זעלנער פון די דייטשע און עסטרייכישע ארמייען, צווישן אָפּיצירן און 111 רוסישע זעלנער; אין דאָזיקן פּעריאָד זיינען געשטאָרבן 32 קראנקע.

וועגן דער דעמאָלטיקער באציאונג פון א טייל פּאָליאקן אין שעד־לעץ צו יידן, דערוויסן מיר זיך פון א קאָרעספּאָנדענץ, וואָס איז פֿארעפנטלעכט געוואָרן אין אן אמעריקאנער צייטונג. דער קאָרעספּאָנ־דענט מ. זיידמאן, גיט דאָרט אָן פארשידענע פּרטים, וועלכע באווייזן די רשעותדיקע באציאונג מצד פּאָליאקן צו די יידישע בירגער.

צו יענער צייט האָבן געשטראָמט קיין שעדלעץ מאסן יידישע פּלי־טים, („היימלאָזע"). די „היימלאָזע" זיינען ארויסגעטריבן געוואָרן פון בריסק, קאָברין, פּינסק און גראיעווע. אין דער צייטונג וועלט דערציילט:

„די געזעלשאפט וואָס האָט זיך דאָרט געגרינדעט צו העלפן יידישע ארבעטסלאָזע, העלפט אויך די פליכטלינגע; צו דעם צוועק האָט מען ארויפגעלייגט א געוויסן אָפּצאָל אויף פלייש און שמאלץ. דער אָפּצאָל האָט אין ערשטן חודש אריינגעבראכט צוועלף הונדערט רובל. ס'זיינען דאָרט אויך איינגעפירט געוואָרן פאָלקסקיכן". 89)

א גענוי בילד וועגן יידישן לעבן אין שעדלעץ אונטער דער דייטשער

אַקופּאציע בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, גיט א באריכט, וואָס עס האָבן פּאַרעפּנטלעכט אין דער יידישער פּרעסע פון אמעריקע, די שעדלעצער פּריילינס ברכה און חנה קאגאן — טעכטער פון שעדלעצער קצב הערשל קאגאן (90) — די צוויי מיידלעך זיינען אוועק פון שעדלעץ און דורך פּארשידענע וועגן זיינען זיי אָנגעקומען קיין ראָטערדאם און מיט דער שיף „נארטדאם" אַפּגעשוואומען קיין ניו־יאָרק. די אימיגראַנטינס זיינען פּאַרבעטן געוואָרן פון די שעדלעצער לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק, כדי צו באריכטן וועגן מצב פון שעדלעצער יידן. שפּעטער איז דער באריכט אַפּגעדרוקט געוואָרן אין אייניקע יידישע צייטונגען. דעם, באריכט, וועלכער געפינט זיך אין דער ש. טשארנאבראָדע־זאמלונג פון „ייוואָ" אין ניו־יאָרק, גיבן מיר דאָ ווי א כאראקטעריסטישע שילדערונג פון יענער צייט און מיט געוויסע סטיליסטישע און אָרטאָגראפישע ענדערונגען:

„שעדלעצער שוועסטער און ברידער!

א גאנץ קורצע צייט זינט איך בין אָפּגעפּאָרן פון שעדלעץ, פון דעם אָרט, וואו איך האָב זיך געפּונען צוזאמען מיט אייערע עלטערן, צוזאמען מיט אייערע טייערסטע און ליבסטע. במשך פון דער גאנצער צייט, זינט דעם מלחמה־אויסברוך זייענען דאָס געווען 31 חדשים פון פּארשידענע צרות און ליידן. איצט שטיי איך פּאר אייך און וועל אייך איבערגעבן א גרוס פון די אלע, מיט וועלכע איך האָב צוזאמען געליטן.

אָבער פון וואָס זאָל איך אייך דערציילן?

ווי קען מען איבערגעבן אין ווערטער אָט די אלע ליידן פון 31 חדשים? דאָס זייענען געווען אזעלכע ליידן, וואָס די וועלט האָט נאָך פון זיי נישט געוואוסט. דער שרעקלעכסטער אינקוויזיטאָר וואָלט זיי נישט געקאָנט אויסטראכטן. דאָס זייענען געווען אוממענטשלעכע ליידן, וואָס קיין מענטשלעכע שפּראך קען זיי נישט אויסדריקן. עס זיינען נאָך קיין ווערטער נישט באשאפן געוואָרן פּאר אזעלכע צרות און גרויליקייטן.

ווי קען מען איבערגעבן דאָס וויינען פון פרויען, וועמענס מענער און קינדער עס ווערן גענומען אין דער שלאכט?

ווי קען מען איבערגעבן דעם צער פון צעבראָכענע, צעריסענע פּרידלעכע היימען, אויף וועלכע מענטשן האָבן שווער און ביטער געארבעט זייערע גאנצע יאָרן?

ווי קען מען גענפּינען ווערטער צו שילדערן דעם הפקר פון די קינדער, וועמענס פאָטערס זיינען אומגעקומען אין דער מלחמה און וועמענס מוטערס זיינען פון קרענקונג געשטאָרבן?

ווי קען מען איבערגעבן די מאָמענטן, ווען מענטשן לעבן אין א גסיסה־צושטאנד וואָכן און חדשים?

ווי קען מען זיך פֿאַרשטעלן די צייט, וועז מען איז פֿארשפֿארט פון אלע זייטן אוז צו אייערע אויערן קומען די שרעקלעכסטע ידיעות פון טויט אוז פֿארוויסטונג?

ווי וואַלט איר דערווארט די צייט, וועז פון דרויסן יאָגט דער שונא אוז פון אינעווייניק וועלט איר געשראָקן דורך די שרעקלעכסטע מסירות?

עס איז שרעקלעך, וועז מען הויבט זיך אָן צו דערמאנען די אלע בילדער. דאָס זיינען בילדער פון בלוט אין מארך, פון יונג אוז אלט, פון פרויען, מענער אוז אויך יונגע קינדער; דאָס זיינען בילדער, וואָס שניידן זיך איין אין די טיפענישן פון הארץ אוז מאכן וואָס אמאָל פרישע וואונדן. עס זיינען בילדער, וואָס איינס יאָגט מיט זיין אכזריות איבער דאָס צווייטע אוז אלעס צוזאמען מאטערט אזוי אומברחמנותדיק, אז ס׳וואָלט זיך וועלן אין דעם וואָס שנעלער פארגעסן; נאָר ווי קען מען פארגעסן אָט אין אזעלכע בילדער, וועז דאָס אלץ עקסיסטירט נאָך ביז איצט?...

עס איז מיר שווער אייך צו שילדערן די פארשידענע בילדער פון וועלכע א שוידער לויפט דורך. דאָס זיינען אזעלכע ליידן, צו וועלכע איר קענט נישט געפינען קיין וועג זיי דאָרט צו פארלייכטערן. דאָס איינ־ציקע וואָס איר קאָנט פאר זיי טאָן איז זיי צו געבן אויף א שטיקל ברויט אוז מיט דעם לינדערן אין א גרויסער מאָס זייערע הונגערשמערצן. שעדלעצער!

קענט איר זיך פֿאַרשטעלן, וואָס זיי שטייען דאָרט אויס, נישט האָבנדיק קיין שטיקל ברויט? קענט איר פארשטיין, וואָס עס הייסט: אלטע, שוואכע מענער, יונגע אומדערפארענע מיידלעך זאָלן גיין ארבעטן אוז גראָבן ערד בלויז כדי צו באקומען א שטיקל ברויט? קענט איר פארשטיין, ווי טיף ס׳איז דער ווייי, וועז אלטע פרומע יידן דערלויבן זיך אום שבת צו גיין ארבעטן, כדי צי באקומען א שטיקל שווארץ ברויט?

הונגער!!! דאָס איז דאָס אייניציקע גרויזאמע, וואָס דאָרט עקסיס־טירט. פארטאָג 4 אזייגער (דען נאָך פריער איז נישט דערלויבט צו גיין) ציען זיך שוין אויף די גאסן מענטשן מיט אש גראָע פארמרהשחורהטע געזיכטער פון וועמענס אויגן ס׳ברענט דער הונגער־פיבער, זיי איילן זיך צו די רייען וואו ערשט אום 8 א זייגער הייבט מען אָן געבן דאָס האלבע פונט שווארץ ברויט, געבאקן מיט קארטאָפל. זיי איילן זיך! דאָרט אין שטוב האָבן זיי זייערע הונגעריקע קינדער גאָלאָזן, וועלכע וואַרטן שוין פון נעכטן, און טיילמאָל אויך פון אייערנעכטן, אויף דעם שטיקל ברויט. אָט שטייט שוין אויסגעשטעלט א רייי פון הונדערטער מענער, פרויען און קינדער, די טיר פון געוועלב איז פארשלאָסן, די פענצטער — פאר־מאכט אוז די רייי פארגרעסערט זיך וואָס א מאָל מער, זי ציט זיך אויף אייניקע גאסן, אָט עפנט זיך א פענצטער, דורך וועלכן מ׳גיט אַרויס דאָס

ברויט און די גאנצע מאסע טוט זיך א באוועג פאַרויס, עס הויבט זיך אָן א שטויסעניש, א רייסעניש, זיי ווייסן, אז אויב זיי וועלן נישט זיין פון די ערשטע, וועלן זיי בלייבן אָן ברויט. אָפט, זייער אָפט גייען מער ווי א העלפט א היים מיט ליידיקן, פארצווייפלט און האָפענונגסלאָז. דעריבער איז יעדער אינער גרייט אויף אלעם, כדי צום ברויט אָנצוקומען און איצט קומען שוין אין דער ארבעט די דייטשע נאגייקעס, און נישט איין פרוי אָדער מאן, אָדער קינד בלייבן ליגן אין דעם געדראנג פארוואונדעט, פארבלוטיקט...

די שרעקלעכע עפידעמיעס — טיפוס און שווינדזוכט — הערשן איצט בריט און פריי איבער די אָפגעשוואכטע פון הונגער אַרגאניזמען. און ווי שרעקלעך איז די לאגע פון קראנקע. פאר א קראנקן פלעגט מען שטענדיק דאָס לעצטע העמד פארקויפן אויף ראטעווען, היינט האָט מען מורא א פעלדשער צו רופן, דען גלייך, ווי ער באמערקט, אז דער קראנקער האָט היץ, מוז ער וועגן דעם מעלדן און גלייך נעמט מען דעם קראנקן ארויס פון זיין הויז אין א ספעציעלן שפיטאָל פאר אָנשטעקנדיקע קראנקייטן וואָס געפינט זיך היבטערן שטאָט. דאָס הויז פארנעמט מען און צו דעם קראנקן אין שפיטאָל אריין לאָזט מען קיינעם נישט צו און טיילמאָל ווייסט מען אפילו נישט, ווו עס איז אהינגעקומען דער טויטער קערפער פון קראנקן. מערסטנטייל פארברענט מען אים. דעריבער זיינען ס׳רוב מענטשן דעצידירט צו בלייבן ביי זיך אין הויז אָן מעדיצינישער הילף, איידער צו גיין אין שפיטאָל אריין.

די טורמעס זיינען היקנט פול געפאקט פון „פארברעכער", וואָס גנבענען דורך א ברויט, אָדער אנדערע פראָדוקטן פון דאָרף אין שטאָט אריין.

ווי שרעקלעך, ווי גרויזאם באגייט מען זיך מיט די ארעסטירטע! מ׳גיט זיי כמעט נישט צו עסן! מ׳האלט זיי אויף דורך קינסטלעכע אינספריצונגען און זיי מוזן שווער ארבעטן. זייער זעלטן, אז עמעצער קומט ארויס פון טורמע. דאָרט הערשט דער טויט אליין!

שעדלעצער!

עס איז מיר שווער אייך איבערצוגעבן די אלע פארגאנגענע און איצטיקע ליידן פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע. איינס קען איך אייך נאָר זאָגן, אז דער הונגער איז די שרעקלעכסטע דערשיינונג פון דער לעצטער צייט.

פילט איר וואָס ס׳גיפינט זיך אונטערן הונגער? איר קענט עס נישט פילן, איר קענט עס בלויז פארשטיין. וועט ס׳האָט נישט געזען די הונגער־דעמאָנסטראציעס אין שעדלעץ, ווען הונדערטער פרויען זיינען אוועק צום קרייזשעף און איין רוף — „ברויט", האָט זיך געהערט — דער קען נישט פארשטיין, אז אלע פראגן זיינען פארשוואונדן, זיינען

קליין געוואָרן אונטער דעם איינעם רוף נאָך ברויט, וואָס שטייט אויפן ערשטן אָרט און פאָדערט א באלדיקן ענטפער און דעם ענטפער קענט א י ר נאָר געבן.

אלעמענס אויגן פון אייערע טייערסטע אויף יענער זייט ים זיינען צו אייך געוועגדעט. איר זענט די אינציקע, פון וועמען זיי קענען היינט עפעס דערוואַרטן. אויף אייך ליגט דער חוב זיי צו העלפן אזן איר מוזט זיי העלפן".

די דאָזיקע באשרייבונג פון יידישן לעבן אין שעדלעץ נאָכן מלחמה־אויסברוך איז נוגע דעם ערשטן פעריאָד פון קריג. שפּעטער האָט זיך דער מצב א ביסל געבעסערט. די מיליטעריש מאכט האָט אָנגעהויבן ארויסצוגעבן באשטעלונגען אויף שיך, וואָס עס האָט צוריק אריינגע־בראכט אן אויפלעבונג אין שוסטערפאך. גלייכצייטיק איז געוואָרן א דוחק אין ארבעטסהענט, ווייל א סך שוסטער זיינען מאָביליזירט גע־וואָרן אין מיליטער אין משך פון א יאָר צייט, ביז די רוסן האָבן פאר־לאָזט די שטאָט.

אן ענלעכער מצב איז געווען אויך אין שניידערפאך. די שניידער־וואַרשטאטן האָבן געארבעט אויף מיליטערישער באשטעלונג.

וועג דערֿ פראָנט האָט זיך דערנענטערט צו שעדלעץ, האָט זיך די לאגע ראדיקאל געענדערט. די רוסישע קאָזאקן האָבן געגומען פייניקן די שניידער. זיי פלעגן באשטעלן בגדים אזן אָנשטאָט צו באצאָלן, האָבן זיי צוגענומען די אויפגענייטע מונדירן אזן מיט דער נאגייקע גוט אָנ־געשלאָגן די שניידער מיט זייערע בני־בית.

וועג די שטאָט איז אריבער אין די הענט פון די דייטשן, איז די לאגע אין שניידערפאך נישט געווען בעסער ווי אין אנדערע פאכן. דאָס שוסטערפאך איז אינגאנצן אונטערגעגאנגען. שוסטערס האָבן פאר־לאָזט זייערע וואַרשטאטן, האָבן זיך פארדונגען צו שווערער מיליטערי־שער ארבעט, צו דינסט אין שפּיטאָל, צי גאָר אין תפיסה, פאר צוויי מארק א טאָג.

דער נאָרמאלער מסחר אין שטאָט איז כמעט אינגאנצן אונטערגע־גאנגען, דערפאר האָט אויפגעבליט דער שמוגל. א טייל יידן האָבן גע־האט פרנסה פון אריינשמוגלען אין שטאָט פראָדוקטן פון די דערפער. די דייטשע מאכט האָט דעם שמוגל שטארק באקעמפט, אָבער א גע־וויסע צאָל יידן האָבן פון שמוגל געהאט פרנסה אזן אפילו רייך געוואָרן.

דער גרעסטער רוב פון דער יידישער באפעלקערונג אין שעדלעץ האָט בעת דער דייטשער אָקופאציע אין דער ערשטער וועלט־מלחמה געליטן נויט. כדי צו לינדערן די מלחמה־נויט פון דער יידישער באפעל־קערונג אין שעדלעץ, איז געעפנט געוואָרן א ביליקע קיך, וועלכע האָט באשפייזט טויזנט פערזאָן, בערך. די געזעלשאפט „בריאות" האָט אויס־

געהאלטן אן אמבולאטאריע פאר קומענדיקע קראנקע און אויך ארוים־געגעבן מעדיקאמענטן אהיים, באזארגט שווינדזיכטיקע קינדער מיט זומער־קאלאניעס און די געזעלשאפט „אחיעזר" האט געשטיצט מיט געלט און פראדוקטן די ארעמע באפעלקערונג. ביז צום סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האט זיך אין שעדלעץ אויסגעבילדעט א פיל־פארצווייגט געזעלשאפטלעך יידיש לעבן, וואס האט באזארגט זיינע רעליגיעזע, קולטורעלע און סאציאלע הצטרכותן. די איינציקע אפיציעלע מלוכהשע רעכטלעכע אינסטיטוציע — די יידישע גמינע (קהילה) איז נאך אלץ געלעגן אין די הענט פון די אזוי גערופענע „דאזארעם". זיי האבן דארטן געוועלטיקט אויפן גרונט פון א פארעלטערטן און נישט־דעמאקראטישן סיסטעם, נאך פון דער צארישער הערשאפט.

די טעטיקייט אין די שטאטישע פילאנטראפישע אינסטיטוציעס

מיט דער הילף פון „דזשאינט" זיינען אויך אין דער מלחמה־צייט אויפגעהאלטן געווארן די יידישע פילאנטראפישע אינסטיטוציעס אין שעדלעץ, פון וועלכע די באדייטנדיקסטע זיינען געווען „עזרת־יתומים" און „מושב־זקנים".

די דאזיקע צוויי אינסטיטוציעס האבן שוין געהאט הינטער זיך א געשיכטע.

„עזרת־יתומים" האט אנגעהויבן איר טעטיקייט נאך אין 1906, באלד נאכן פאגראם, וועז דאס ארגאניזירן הילף פאר יתומים נאך די דערמארדעטע עלטערן איז געווען זייער אקטועל. די שעפער פון אנ־שטאלט פאר יתומים זיינען געווען יוגנטלעכע.

די דערוואקסענע יוגנט איז געווארן דורכגענומען מיט די ווארעמע געפילן צו די יתומים און עס איז דעמאלט געבוירן געווארן דער גע־דאנק וועגן שאפן אן אינסטיטוציע, וואס זאל ארגאניזירן וויטגייענדיקע הילף פאר די דאזיקע לעבנגעבליבענע קרבנות פון צארישן פאגראם. א גרופע יוגנטלעכע האט געמאכט די איניציאטיוו צו שאפן אן „עזרת־יתומים" און מיט זייער פארשלאג זיך געווענדעט צו דער שעדלעצער קהילה, וועלכע האט צו דעם צווק אסיגנירט א געוויסע סומע געלט.

עס איז געדונגען געווארן א צימער אויף דלוגע (שפעטער ערשטער־מאי־גאס) נומער 22, עס זיינען איינגעקויפט געווארן בעטן, קיך־גע־שיר, מנדבים האבן געגעבן אנדערע נויטיקע זאכן, און עס איז געשאפן געווארן אן „עזרת־יתומים". אין וועלכער עס האבן געפונען א היים 12 קינדער.

ביסלעכווייז איז די אינסטיטוציע געוואקסן אין דער צאל פון יתו־

מים. דאָס צימער איז געווארן צו קליין. די „עזרת־יתומים" האָט זיך איבערגעקליבן אין א גרעסערער דירה. וואָס האָט זיך געפונען אין גמינע־בנין.

אין דער זעלבער צייט האָט שוין עקסיסטירט א „מושב־זקנים", וואָס האָט זיך פארנומען מיט אלטע עלנטע מענטשן. דאָס איז געווען א מין „הקדש" אין א קליין נידעריק הייזל. די פּאָר זקנים זיינען גע־גאנגען אָפּגעריסן, די געלעגערם שמוציק, אויך דאָס עסן, וואָס די זקנים האָבן באקומען איז נישט געווען צוגעפאסט פאר זיי. יידישע פרויען פלעגן אוועקטראָגן א ביסל עסן, כדי צו דערכאפן דאָס הארץ פון די אלטע לייט.

אין יאָר 1909 האָט ר' אפרים־פישל פרענקעל געקויפט א הויז אויף אַגראדאָווע־גאס (שפּעטער שענקעוויטש). אין דעם הויז, וואָס איז לכתחילה געקויפט געווארן בלויז פאר מושב־זקנים איז דער פארטער אָפּגעגעבן געווארן פאר „עזרת־יתומים" און דער ערשטער שטאָק — פארן מושב־זקנים. ר' א. פ. פרענקעל האָט אויך אויף א ליידיקן פלאץ אין זיין פּאָסעסיע, אויף קילינסקי 14, אויסגעמויערט א בית־מדרש.

דער באקומענער בנין פאר „עזרת־יתומים" און מושב־זקנים האָט די לאָקאל־פּראגע געלייזט בלויז אויף א קורצער צייט. צווישן די פאר־וואלטונגען פון ביידע אינסטיטוציעס איז געקומען צו סכסוכים. דער מושב־זקנים האָט געטענהט, אז דאָס הויז איז געקויפט געווארן נאָר פאר א מושב־זקנים, אין „עזרת־יתומים" איז אריינגענומען געווארן צייטווייליק, אזוי ווי דער מושב־זקנים וואקסט זיך פונאנדער האָט זיין אָנפירונג געפּאָדערט, אז „עזרת־יתומים" זאָל פארלאָזן דאָס הויז. פון דער צוויטער זייט האָט זיך אויך „עזרת־יתומים" געפילט נישט באַ־קוועם אין דער ענגער וואוינונג. אין צווישנצייט איז די צאָל יתומים אין אנשטאלט געוואקסן. וועגן פארלאָזן דאָס הויז האָט „עזרת־יתומים" אפילו נישט געחלומט, וויל זיי האָבן נישט געהאט קיין אנדער לאָקאל.

בעת דער מלחמה האָט „עזרת־יתומים" א סך געהאָלפן די יתומים, וועלכע זיינען מיטגעקומען מיט די פּליטים. די צאָל קינדער האָט זיך פארגרעסערט. דער בנין איז געווארן צו ענג, אָבער דעמאָלט האָט מען נישט געקאָנט טראכטן וועגן פארגרעסערן אים, אָדער וועגן זוכן א נייעם לאָקאל. די געלטמיטלען זיינען געווען זייער באגרענעצטע און די אינסטיטוציע האָט זיך אויפגעהאלטן פון די סובסידיעס, וועלכע זי האָט באקומען פון דער קהילה און פון צענטראלע פילאנטראָפישע אָרגאניזאציעס.

אויך דער מושב־זקנים האָט געמוזט פארבריטערן זיין טעטיקייט און אריינגענעמען נויטליידנדיקע זקנים.

געזעלשאפטלעכע און קולטור־טעטיקייט בעת דער דייטשער אקופאציע אין די יאָרן 14־1918

דאָס שווערע אין עקאָנאָמישע לעבן בעת דער דעמאָלטיקער אָקופאציע האָט נישט דערשטיקט דאָס קולטורעלע און געזעלשאפטלעכע לעבן. פארקערט, עס איז געקומען צו אן אויפלעבונג אויף דעם געביט. די דעמאָלטיקע דייטשן זיינען געקומען אין דער צארישער מלוכה ווי „קולטור־פארשפרייטער". זיי האָבן אפילו ארויסגעלאָזט א ספעציעלן אויפרוף צו יידן אין יידיש און הערן פון די יידן צו קעמפן קעגן דער צארישער הערשאפט, וואָס האָט פאר יידן געהאט נאָר פאָגראָמען. דאָס אָנקומען פון די דייטשן האָט טאקע געשאפן נייע פערספעקטיוון פאר דעם יידישן געזעלשאפטלעכן און קולטור־לעבן. דאָס דערשטיקטע געזעלשאפטלעכע לעבן בעת דער צארישער הערשאפט, האָט ביי די דעמאָלטיקע פרייהייטלעכע באדינגונגען פון די דייטשן, אויפגעברויזט ווי א געעפנטער קוואל.

באלד ווי די דייטשן האָבן פארנומען שעדלעץ, האָט זיך אָנגעהויבן א געזעלשאפטלעכע און קולטור־טעטיקייט אויף אלע געביטן פון יידישן לעבן. עס האָבן זיך אָרגאניזירט רעליגיעזע בהורים מיטן צווק צו לערנען תנ"ך מיט בעלי־מלאכות. דער ציל איז געווען אריינצובערענגען תנ"ך־קענטעניש אין די האנטווערקער־קרייזן. כמעט אלע בעלי־מלאכות פון שטאָט פלעגן קומען יעדן פארנאכט צו די לימודים. הגם די אָרגאניזיצע האָט געהאט א שטרענג רעליגיעזן כאראקטער און פארפליכטעט די מיטגלידער ווייניקסטנס איין מאָל אין יאָר אָפצוגעבן די תפילין אויף א בדיקה, האָט עס דאָך ארויסגערופן דעם כעס פון די גערעה חסידים, וועלכע האָבן געקוקט מיט גרויס חשד אויף דעם קרייז, מיינענדיק, אז דאָרט ווערט פארשפרייט אפיקורסות. עס איז אָפגעגעבן געווארן א מסירה אין דער פאָליציי, אז דער קרייז איז אן אומלאָיאלער סיי צום מלכות און סיי צו דער יידישער תורה, און די פאָליציי האָט דעם קרייז געשלאָסן.

אין דער זעלבער צייט האָבן זיך געעפנט אין שטאָט צוויי ארבעטער־קלובן: דער „ארבעטער־פאראיין" — אן אומפארטייאישער און — „ארבעטער־הויז" פון „בונד". דאָרט האָט מען שוין קיין תנ"ך נישט געלערנט.

די רעליגיעזע יוגנט האָט וויטער נישט געהרט און געשאפן א חברה „מקרא", וואָס האָט געהאט דעם זעלבן ציל ווי דער שוין דערמאָנטער קרייז. א ייד א למדן מיטן נאָמען ליפשיץ פלעגט מיטן עולם לערנען יעדן פארנאכט צווישן מנחה און מעריב. עס איז אויך געשאפן געווארן א „בית־התלמוד". די דערלויבעניש אויפן „בית־התלמוד" איז ארויסגע־

געבן געווארן אויפן נאמען פון דעמאלטיקן שעדלעצער רב, ר׳ חיים יהודה גינזבורג, וועלכער איז געווען פראנטווארטלעך פאר דער מאכט, פאר האלטן אָרדענונג און פאר דעם ראבינער־סעמינאר.

דער נאמען פון הרב גינזבורג האָט צוגעגעבן דעם „בית־התלמוד" א גרויסע חשיבות. דער רב איז נישט געווען קיין שעדלעצער. ער איז געבוירן געווארן אין מאגעלנין, אין יאָר 1856, זיין ערשטער כסא־הרבנות איז געווען אין שטעטל גלאוואטשאוו, ראדאָמער וואיעוואָד־שאפט, וואו ער איז געווען רב אין משך פון זעקס יאָר. פון דאָרט איז ער צוריקגעקומען אין זיין געבורטשטעטל מאגעלנין, וואו ער איז גע־זעסן אויפן כסא הרבנות פערצן יאָר. אין יאָר תרס״ח (1908), א יאָר נאָך דער פטירה פון שעדלעצער בארימטן רב ר׳ ש. ד. אנאליק, איז הרב גינזבורג געווארן זיין ממלא־מקום. 22 יאָר האָט ער פארנומען דעם כסא־הרבנות אין שעדלעץ ביזן 9־5 1930, וועו ער איז נפטר געווארן.

דער רב ר׳ חיים יהודה גינזבורג איז געווען א גרויסער בקי אין ש״ס, פוסקים און אין דער גאנצער רבנישער ליטעראטור. ער איז פאר־רעכנט געווארן וויַ איינער פון די חשובסטע רבנים אין פוילן. דערבי איז ער געווען א גרויסער ענין, וואָס האָט ביי אלעמען אויסגענומען.

די תלמידים פון „בית־התלמוד" האָבן באקומען לעגיטימאציעס, וואָס האָבן זיי דערמעגלעכט צו גיין אין גאם נאָך צען שָׁוונט, וואָס ס׳איז דעמאָלט געווען פארבאָטן, צוליב דער מיליטער־אויפזיכט, וואָס די דייטשן האָבן איינגעפירט. דער „בית־התלמוד" האָט זיך נישט פאר־נומען מיט קיין שום פאָליטישע ענינים, נאָר מיט לערנען תלמוד און אנדערע רעליגיעזע ספרים. לסוף איז געקומען צו א שפאלטונג — א טייל מיטגלידער האָבן געפאָדערט, אז מ׳זאָל איינפירן אויך וועלטלעכע לימודים. דאָס האָט ארויסגערופן א שטורעם ביי די פרומערע תלמידים. דער שטרייט איז געקומען אין גאם און די גערער חסידים זיינען ארויס־געטרעטן קעגן דער דאָזיקער אינסטיטוציע. זיי האָבן געטענהט, אז אין „בית־התלמוד" וואָס האָט זיך לאָקירט אויף קילינסקי 28, קלינגט מען פארן שיעור מיט א גלאָק, און אויפן דיל געפינען זיך שפייקעלסטלעך, פונקט ווי ביי די גויים אין די „שקאָלעס". די רייסערייען האָבן גע־ברענגט צו א שפאלטונג, א טייל — די שטארק־פרומע — האָט גע־שאפן די „שלומי אמוני ישראל"־אָרגאניזאציע, וואָס האָט שפעטער גע־ענדערט דעם נאָמען אויף „אגודת ישראל" און דער פראָגרעסיווער טייל האָט געשאפן א נייע געזעלשאפט מיטן נאָמען „תבונה". „תבונה" איז געווען א לאנדעס־אָרגאניזאציע, די סטאטוטן האָבן איר דערלויבט צו עפענען אָפטיילונגען אין אנדערע שטעט. די אָרגאניזאציע האָט זיך טאקע באנוצט מיט איר רעכט און האָט געעפנט ביי א צענדליק אָפטיי־לונגען אין פארשידענע שטעט פון פוילן. אין א צייט ארום איז די צענ־

טראלע אריבער קיין ווארשע. אין שעדלעץ איז בלויז געבליבן אן אַפּ־טיילונג.

„תבונה" איז אין תוך געווען אומפּארטייאיש און איר ציל איז געווען „דעת ויראת ה'", ווי זי האָט פּראָקלאמירט אין אויפרוף; די אָרגאניזאציע האָט זיך אויך פּארנומען מיט וועלטלעכע לימודים, מיט לערנען די שפּראכן: פּויליש, דייטש, העברעאיש. די קאָנצערטן וואָס „תבונה" האָט איינגעאָרדנט, זיינען געווען פּאר מענער באזונדער און פּאר פרויען באזונדער.

לסוף איז אויך אין „תבונה" געקומען צו א שפּאלטונג אויפן באָדן פון באציאונג צום ציוניזם. די מערהייט האָט באשלאָסן אריינצוטרעטן אין דער „מזרחי"־פּארטיי. די וועלכע האָבן נישט מסכים געווען, האָבן זיך אָנגעשלאָסן אָן די „שלומי אמוני ישראל". אויף אזא אופן זיינען אין שעדלעץ אנטשטאנען נייע פּארטייען אויף דער יידישער גאס. פון פריער האָבן שוין עקסיסטירט די ציוניסטן און די פּאָלקיסטן.

דאָס אָרגאניזירן זיך פון פרומען טייל פון שעדלעצער יידן אין צווויי פּארטייען — „שלומי אמוני ישראל" און „מזרחי" — האָט ארויסגערופן קעגנזייטיקע שטרייטן און עס איז אפילו דערגאנגען צו סקאנדאלן אויף פּארזאמלונגען. די „שלומי אמוני ישראל" האָט אמאָל אראָפּגעברענגט דעם ד"ר קארלעבאך און ד"ר כהן צו רעפערירן אין אן עפנטלעכן לאָ־קאל, זיינען די רעפערענטן געשטערט געוואָרן דורך די מיטגלידער פון דער ציוניסטישער אָרגאניזאציע. לוי גוטגעלט, די ברידער ברוך און מרדכי יפה, זיינען צוליב דעם באשטראָפט געוואָרן פון דער פּאָליציי צו באצאָלן 100 מארק יעדער. ד"ר קארלעבאך און ד"ר כהן האָבן נישט פּארענדיקט זייערע רעפּעראטן אין „לוקס", נאָר זיינען, אין דער באג־לייטונג פון צוויי פּאָליציאנטן, אין א דראָזשקע אָפּגעפירט געוואָרן אין פּארטיי־לאָקאל, וואו זיי האָבן פּארענדיקט זייערע פּאָרלעזונגען.

„דאָס יידישע פּאָלק" (ווילנע), נומער 30, פון יאָר 1917, באשרייבט דעם פּאָרגעקומענעם אינצידענט און פּאָלעמיזירט מיט דעם „יידישן וואָרט", דעם דעמאָלטיקן אָרגאן פון „שלומי אמוני ישראל", וואָס האָט געפּראוועט דעם אינצידענט פּאָרשטעלן אין אן אנדער ליכט, ווי עס איז פּאקטיש געווען.

אין דער זעלבער צייט האָט אויך די ציוניסטישע אָרגאניזאציע באנייט איר טעטיקייט. הארטגלאס, מ. מ. לאנדוי, לוי גוטגעלט, ברידער מרדכי און ברוך יפה, געלדמאן און אנדערע האָבן אויפגעלעבט די ציו־ניסטישע באוועגונג.

שוין אין ערשטן מלחמה־יאָר האָבן די ציוניסטן געפירט א הייסע פּראָפּאגאנדע פאר ארץ ישראל. אין שעדלעץ האָט זיך דעמאָלט באוויזן א יידישער סטודענט, וועלכער איז געקומען צוזאמען מיט די „היימלאָ־

זע". דער סטודענט האָט זיך באוויזן אין די ציוניסטישע קרייזן און פֿאַרגעלייגט צו שאפן א יידישן לעגיאָן וואָס זאָל קעמפן קעגן די טערקן און געווינען ארץ ישראל פֿאר א יידיש לאנד. דאָס איז געווען נאָך אייר זשאבאָטינסקי האָט געשאפן דעם יידישן לעגיאָן.

דער דאָזיקער געדאנק האָט מיטגעריסן מיט זיך א סך יידישע יוגנט־לעכע אין שעדלעץ, וועלכע האָבן זיך אָרגאניזירט אויף א קאָנספירא־טיוון אופן. דער סטודענט אליין, וועמענס נאָמען איז געבליבן אומבא־קאנט, האָט זיך מיט זיין פֿלאן געווענדעט צום אדוואָקאט גרוזענבערג קיין פּעטערבורג. גרוזענבערג האָט דערויף געענטפֿערט, אז דאָס גרינדן א לעגיאָן קאָן שאָדן ברענגען דעם ציוניזם אין טערקיי. די יוגנטלעכע ציוניסטן האָבן זיך אָבער געמומען גרייטן צו א „מארש" אויף ארץ ישראל, פון וועלכן עס איז, פארשטייט זיך, גאָרנישט ארויסגעקומען.

אין ערשטן יאָר פון דער מלחמה, וען הונגער און נויט צווישן דער יידישער און פּוילישער באפֿעלקערונג איז געווען גאָר טויזנט־מער ארבעטסלאָזע האָבן זיך ארומגעדרייט איבער די שעדלעצער גאסן, האָבן יונגע ציוניסטן זיך פארשטענדיקט מיט דעם פּריז פון זשעלקאָ־וער גוט (עטלעכע קילאָמעטער פון דער שטאָט), וועגן ארבעטן אויף זיינע פעלדער. די יוגנטלעכע האָבן זיך געוואָלט קוואליפיצירן אין דער לאנדווירטשאפט, כדי נאָך דער מלחמה צו קאָנען עולה זיין קיין ארץ ישראל. אויף א וואָגן געשפאנט מיט פערד, איז א גרופּע אָפּגעפֿאָרן אין פּריצם גיטער. זיי האָבן זוכה געווען צו א קבלת־פּנים פון דער צארישער פֿאָליציי, וועלכע האָט נאָך געהאט די מאכט אין שעדלעץ. די פֿאָליצייי האָט יונגע חלוצים פארהאלטן ביי דער ראסקאשער בריק, אלס פארדעכטיקע „רעוואָלוציאָנערן". די ארעסטירטע איידער זיי זיינען גע־נומען געווארן צו אן אויספֿאָרשונג, האָבן נאָך באוויזן צו פארניכטן די שקלים, פּ. א. פּ. מארקן (פּאלעסטינער ארבעטער פּאָנד). ערשט נאָך דעם ווי דער פּריז האָט אינטערוועניירט איז די גרופּע באפרייט גע־ווארן 91).

לאנג האָבן די יידישע יוגנטלעכע נישט געארבעט. וויל דער דרוק פון ארבעטסלאָזע פֿאָליאקן אויפן פּריז איז געווען גרויס. ער האָט גע־מוזט ברעכן דעם קאָנטראקט מיט די יידן, און צונעמען אויף זייער אָרט פֿאָליאקן.

נאָך דעם ווי די דייטשן האָבן איבערגענומען די מאכט אין שטאָט, האָט די ציוניסטישע באוועגונג זיך לעגאליזירט. מ'האָט געקענט זען אין די שעדלעצער גאסן ווי מ'טראָגט דעמאָנסטראטיוו קרן־קימת־פּוש־קעס.

די באלפור־דעקלאראציע, וואָס איז געגעבן געוואָרן דעם 2טן נא־וועמבער 1917, האָט געהאט א גרויסן אָפּקלאנג אין שעדלעץ. ס'איז

פֿאַרגעקומען א גרויסע פּאַרזאַמלונג. אייניגע פון די רעפּערענטן איז געווען מרדכי־מאיר לאַנדוי, אַן איידעם פון י. נ. ווייסטרויב. דער יונגער לאַנדוי האָט זיך אזוי עמאָציאָנירט פון דער גרויסער היסטאָרישער געשעניש, אז בעת דער רעדע, ציטירנדיק די ווערטער פון ר' יהודה הלוי: „ציון הלא תשאלי לשלום אסיריך", האָט ער באַקומען א האַרץ־אטאַקע, אוועקגעלייגט זיך קראַנק און איז אין א קורצער צייט ארום געשטאָרבן 92).

נאָך פּאַר דער פּאַרעפּנטלעכונג פון דער באַלפור־דעקלאַראַציע האָט זיך אין שעדלעץ אָנגעהויבן פּאַרשטאַרקן די „פּועלי־ציון"־פּאַרטיי, וואָס האָט נאָך געפּירט אַן אומלעגאַלע טעטיקייט אין די צאַרישע צייטן. די „פּועלי־ציון" האָבן געדונגען א לאָקאַל אין געעפּנט די ארבעטער־הויז. די פּאַרטיי אין אירע רייען. אין די יונגע יאָרן איז ער געווען נאָענט צו דער ציוניסטישער באַוועגונג און אָנגעהערט צו דער „צעירי־ציון"־פּראַקציע.

נאָך דעם ווי ער איז געווען געצוואונגען, ווי מיר האָבן שוין אויבן דערמאָנט, צוריקצוקומען פון ארץ ישראל קיין שעדלעץ, איז ער אין יאָר 1916 אריינגעטרעטן אין דער „פּועלי־ציון"־פּאַרטיי און באַלד געוואָרן שטאַרק אקטיוו. ער האָט פיל מיטגעווירקט ביים אָרגאַניזירן די פּראָפּעסיאָנעלע פּאַראיינען.

דעם 1טן מאַי 1917 האָט סלושני אָנגעפירט מיט אן ארבעטער־דעמאָנסטראַציע אין שטאָטישן פּארק. פּאָליציי האָט צעיאָגט די דעמאָנסטראַנטן און סלושני איז געוואָרן פּאַרוואָנדעט אין ארעסטירט. באַלד נאָכדעם איז ער געשטעלט געוואָרן פּאַר א געריכט און פּאַרמשפּט געוואָרן אויף צוויי חדשים תפיסה.

קולטור־און שול־טעטיקייט

די העברעאישע אָוונט־קורסן און יידישע גימנאזיע

אויף דער איניציאטיוו פון די דערמאָנטע ציוניסטישע טוער ל. גוטגעלט, בריידער מרדכי און ברוך יפה, מ. מ. לאַנדוי, וואָלף טוכקלאַפּער און סטודענט גאַלאַנסקי 93) איז חול־המועד סוכות תרע"ו (1915) צונויפגערופן געוואָרן א פּאַרזאַמלונג, אין וועלכער ס'האָבן זיך באַטיליקט שילער פון די העכערע קלאַסן פון דער רוסישער גימנאזיע, חסידישע בחורים און האַלבע משכילים. די פּאַרזאַמלונג האָט באַשלאָסן צו עפענען אָוונט־קורסן.

פון די העברעאישע אוונט־קורסן האָבן געשעפט גייסטיקע קרעפטן די „צעירי־ציון"־פארטיי, די ציוניסטישע ארגאניזאציע, דער „החלוץ", „השומר־הצעיר", פארשידענע זעלבסטבילדונג־קרייזן, דער טורן־ און ספּאָרט־פאראיין און נאָך א סך אנדערע. די קורסן האָבן עקסיסטירט לאנגע יאָרן. סטאטיסטישע ציפערן האָבן באוויזן, אז קנאפּע טויזנט יוגנטלעכע האָבן זיך אויסגעלערנט די העברעאישע שפּראך אויף די קורסן, דערוואָרבן קענטעניש אין יידישער געשיכטע און אין דער העברעאישער ליטעראטור.

צווישן די לערער און תלמידים פון די אָוונט־קורסן האָט געהערשט די לאָזונג: „שפתנו אתנו — מי יוכל לנו".

אין דער זעלבער צייט, ווען עס זיינען געגרינדעט געוואָרן די העברעאישע אָוונט־קורסן, זיינען קיין שעדלעץ אָנגעקומען צווי שוועסטער יהודית און בראניסלאווא האלבערשטאט. זיי, צוזאמען מיט יאדוויגא ביאלער, האָבן געעפנט א פיר־קלאסיקע מיידל־גימנאזיע. די ענערגישע פריילינס האָבן זיך נישט אָפּגעשטעלט אויף קיין שום פינאנציעלע שוועריקייטן, אין וועלכע די גימנאזיע האָט זיך כסדר געפונען און זי אויסגעהאלטן עטלעכע יאָר. אין יאָר 1922 האָט יהודית האלבערשטאט באשלאָסן פאָרצוזעצן איר שטודיום און איז צוריקגעפאָרן אין איר היימשטאָט ווארשע, וואו זי האָט מיט עטלעכע יאָר שפּעטער געענדיקט די „ווישעכניצע" און איז אָנגעקומען אלס לערערין אין דער פרויענשול פון פרוי דיקשטיין. דאָס פארלאָזן שעדלעץ דורך יהודית האלבערשטאט האָט גורם געווען צום שליסן זיך פון דער גימנאזיע.

דער ערשטער „חדר מתוקן" אין שעדלעץ איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1915 א דאנק דער איניציאטיוו פון מאָניש רידעל. ביז דער צייט זיינען אין שטאָט געווען חדרים פון אלטן טיפּ. אין א קליין און דומפיק צימער האָט דער רבי מיטן קאנטשיק געקנעלט מיט די תלמידים פון דערפרי ביז שפּעט אין דער נאכט. שרייבן האָט מען די תלמידים נישט געלערנט. מיטן עפענען דעם „חדר מתוקן" האָט דאָס טראדיציאָנעלע שולווען באקומען א נייע פּאָרם.

דער חדר מתוקן „תורה ודעת" האָט געהאט פיר קלאסן. צווי שעה אין טאָג האָט מען געלערנט שרייבן, לייענען, אריטמעטיק און צייכענען. די תלמידים זיינען געווען געקליידעט אין אוניפאָרמען. דאָס דער־שיינען פון לערער אין קלאס, אדער דאָס פארלאָזן דורך אים דעם קלאס נאָך דער לעקציע איז אויפגענומען געוואָרן דורך אויפשטעלן זיך פון די תלמידים פון זייערע זיצפלעצער. דער „חדר־מתוקן" האָט בלויז עקסיסטירט עטלעכע יאָר און איז געשלאָסן געוואָרן דורך דער פאָליציי. ווען רידעל האָט אינטערוועניירט ביי דער מאכט, האָט מען אים גע־

ענטפערט אז דער חדר ווערט געשלאָסן, ווייל די תלמידים טראָגן היט־לעך מיט וויים־בלויע דענקעם.

אויך די ליטעראריש־קינסטלעריש־מוזיקאלישע געזעלשאפט „יידי־שע קונסט" („הזמיר") האָט אויפגעוואכט. די קולטורעלע אויפלעבונג פון יידישן שעדלעץ אין יענער צייט האָט געפונען איר אויסדרוק אין א קאָרעספאָנדענץ, וואָס ס׳האָט פארעפנטלעכט קלמן לעווארטאָווסקי (שפעטער „בר־לבב") אין דער דעמאָלטיקער העברעאישער טאָגצייטונג „הצפירה" (וואַרשע), ער האָט געשריבן:

אונדזער רואיקע און באשיידענע שטאָט האָט אין א געוויסער מאָס געענדערט איר אויסערלעכן אויסזען דערמיט, וואָס זי איז איבערגעגאנ־גען פון איין בעל־הבית צו אן אנדערן. ווי נאָר זי האָט זיך באפרייט פון רוסישן „סטראזשניק", האָבן די יוגנטלעכע אָנגעהויבן צו קומען צו זיך. יוגנטלעכע פון חסידישע הייזער האָבן געגרינדעט העברעאישע אָוונט־קורסן. עס האָט זיי פארשטענדלעך אָפּגעקאָסט שטארקע מי און שווערע ליידן, ווייל ביז הייגט קוקן אויף זיי די חסידים מיט א שלעכט אויג, ווי אויף פארברעכער און זינדיקע, ווייל זיי האָבן געגרינדעט אן אינסטי־טוציע צו לערנען העברעאיש. אָבער דאָך האָבן זיי זיך נישט אָפּגע־שטעלט פאר קיין שום זאך. די קורסן אנטוויקלען זיך גוט. ביי היינטיקן טאָג לערנען דאָרט קרוב צו צוויי הונדערט שילער פון אלע פאָלקסשיכטן.

די אינטעליגענטע יוגנט האָט אויפגעלעבט דעם „הזמיר", ווען איז געגרינדעט געווארן אין אונדזער שטאָט מיט אכט יאָר צוריק, נאָר די רוסישע מאכט האָט געשטערט זיין טעטיקייט, ביז ער האָט לחלוטין אויפגעהערט צו עקסיסטירן. לעצטנס האָבן זיך פארזאמלט די קולטורעלע יוגנטלעכע און אויפגעלעבט דעם „הזמיר". ראשית, זיינען ווערבירט געווארן א סך נייע מיטגלידער. מיט זייער הילף האָט מען געדונגען א בייעם לאָקאל, א גרעסערן ווי דער פריערדיקער. ס׳איז אייngעשטעלט געווארן א לייענזאל און א צימער צו שפילן אין שאך. אין אלגעמיין איז „הזמיר" געווארן א צענטראלער פונקט, וואָס איז נויטיק יעדן יוגנטלעכן, ווען ער האָט נאָר גייסטיקע פאָדערונגען. הגם דער „הזמיר" האָט נאָך נישט אויסגעפירט אפילו א קליינעם טייל פון דעם, וואָס ער דארף אויפטאָן אלס קולטור־אינסטיטוציע, ווי למשל: דאָס איינאָרדענען רעפעראטן איבער יידישער געשיכטע, — דאָך האָפט מען אָבער, אז אין א צייט ארום וועט די אינסטיטוציע זיך איינפונדעווען, און ערשט דע־מאָלט וועט זי דערפילן אירע אויפגאבן ווי ס׳דארף צו זיין.

פאראכטאָגן דינסטיק (ל׳ כסלו), האָט די פארוואלטונג פון די העברעאישע אָוונט־קורסן איינגעאָרדנט א מכבי־אָוונט. דער אָוונט איז דערעפנט געווארן דורכן לערער ע. גאָלדפארב מיט א העברעאישער רע־דע, וואָס האָט ממש דערהויבן דעם גייסט פון די פארזאמלטע. דערנאָך

זיינען געזונגען געוואָרן פּארשידענע לידער אין העברעאיש און אין יידיש דורך א כאָר. ס׳זיינען אויך דעקלאמירט געוואָרן פּארשידענע שאפונגען אין העברעאיש און יידיש, לסוף איז פּאָרגעקומען א פּארווויילונג א. נ. „די פּליענדע פּאָסט״. די מערהייט בריוו זיינען געשריבן געוואָרן אין העברעאיש. אויף דער פּארווויילונג זיינען געקומען דייטשע אָפּיצירן, צווישן זיי אויך הויכגעשטעלטע פּערזענלעכקייטן, ווי למשל דער שטאָט־וויצע־גובערנאטאָר, וועלכער האָט צו זיך אייגנעלאדן דעם ח׳ וו. טוכ־קלאפּער, אויף וועמענס נאָמען ס׳איז געגעבן געוואָרן די לעגאליזאציע, אים געדריקט פּריינדלעך די האַנט און אויסגעדריקט זיין צופּרידנקייט פון אָוונט״ 94).

אזעלכע זיינען געווען די דייטשן בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה. אין דער זעלבער צייט האָבן זיך אין שטאָט געפּונען פּיר קינדער־היימען: „הרצליה״ ביי דער ציוניסטישער אָרגאניזאציע, קינדערהיים אויפן נאָמען פון הרב ריינעס — ביי „מזרחי״, ב. גראסער־קינדערהיים — ביים „בונד״ און ב. דינענזאָן־קינדערהיים — ביי די פּאָלקיסטן, וועלכע האָבן אויך געפּונט א פּאָלקסשול פּאר 150 קינדער. אין דער שול איז די אונטערריכטס־שפּראך געווען יידיש.

אויך די ביבליאָטעק ביי דער געז. „יידישע קונסט״ האָט זיך אנטוויקלט און די צאָל לייענער איז געוואקסן, ביזן סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה אויף איבער 600, ווי ס׳באווייזן פּאָלגנדיקע ציפערן:

צאָל לייענער אין די יאָרן 1913—1918

יאָר	מענער	פרויען	סך־הכל
1913	153	110	263
1914	184	119	303
1915	305	184	489
1916	375	225	600
1917	322	251	573
1918	372	266	638

ביי דער „יידישער קונסט״ איז אויך געגרינדעט געוואָרן א דראמאטישע סעקציע אונטער דער רעזשי פון יעקב טענענבוים, וועלכער האָט אין די שפּעטערדיקע יאָרן פּארנומען אן אָנגעזעהן אָרט אין דער דאָזיקער קולטור־אינסטיטוציע. עס זיינען געשפּילט געוואָרן פּאָלגנדיקע פּיעסן: „שבעה נאָך א פּערד״, קאָמעדיע אין דריי אקטן פון י. טענענבוים, אונטער דער רעזשי פון אויטאָר. די פּרעמיערע איז אויפגעפּירט געוואָרן אין 1917 אין לאָקאל פון דער געזעלשאפט. די פּיעסע האָט

געשילדערט דאָס בעל־עגלה־לעבן, און האָט זיך אויסגעצייכנט מיט איר געזונטן הומאָר.

דאָס יידישע שעדלעץ אין באפרייטן פוילן

די דייטשע אָקופאַנטן האָבן זיך געפונען אין שטאָט ביז 1918. וועז ס'איז אויסגעבראָכן די רעוואָלוציע אין דייטשלאנד און קייזער ווילהעלם איז געצוואונגען געוואָרן צו אבדיקירן פון טראָן און אנטלויפן קיין האָלאנד. אין גאנץ פּוילן, ווי אויך אין שעדלעץ, זיינען די דייטשן אנטוואָפנט און פארטריבן געוואָרן דורך די לעגיאָנערן פון שעף פון דער שפּעטערדיקער ארמיי און מארשאל פון פּוילן — יוזעף פּילסודסקי.

אויך שעדלעצער יידן זיינען פרייוויליק אריינגעטרעטן אין די פּילסודסקי־לעגיאָנען: עס זיינען באקאנט די נעמען פון פאָלקדיקע יידישע פּילסודסקי־לעגיאָנערן: מאָטל פייגנבוים, יעקב פעלדמאן, משה ראָזנבלאט, ישעיהו וויסאָקי, זיינוול וויסאָקי, שמאי וויסאָקי, יאנטל ווינאפּעל, פייוול ניזאק און אברהם מרוז.

אין חודש נאָוועמבער 1917, איז די דערמאָנטע גרופּע צוגעטיילט געוואָרן צום 2טן לעגיאָן־פאָלק, וואָס האָט קוואַרטירט אין אָסטראָוקאָמאראָוו. די שעדלעצער גרופּע האָט געדינט אין 8טן באטאליאָן. שפּעטער איז צו דער גרופּע צוגעקומען זלמן פרייליך, געוועזענער לעגיאָניסט פון שעדלעץ, וועלכער איז אינטערנירט געוואָרן אין א דייטשן לאגער פאר נישט וועלן אָפּגעבן א טרייהייט־שבועה דעם דייטשן מיליטער, און איז שפּעטער באפרייט געוואָרן צוזאמען מיט דער גאנצער גרופּע פּילסודסקי־לעגיאָנערן, וואָס זיינען דורך די דייטשן ארעסטירט געוואָרן פאר דעם זעלבן חטא. די יידישע לעגיאָנערן פון שעדלעץ האָבן זיך בא־טייליקט אין דער אנטוואָפענונג פון די דייטשן, וואָס איז דורכגע־פירט געוואָרן אין וואַרשע אויף דער נאוואוויסקי־גאס.

קיין שעדלעץ איז געקומען דער שוין דערמאָנטער זלמן פרייליך. ער איז געשיקט געוואָרן מיט א געהיימער מיסיע צו דער אָרטיקער קאָמאנדע פון פּ. א. ו. וועגן דורכפירן אין שעדלעץ די אנטוואָפענונג פון די דייטשן. אן אנדער שעדלעצער לעגיאָניסט, משה ראָזענבלאט, האָט באקומען אן ענלעכן באפעל צו פאָרן קיין לאָמזשע מיט דער זעלביקער אויפגאבע.

דעם 11טן נאָוועמבער 1918, איז אנטשטאנען די פּוילישע אומאָפּהענגיקע מלוכה. די יידישע האָפענונגען, אז דאָס פּוילישע פאָלק, וועלכעם איז געווען פארשקלאפט אין משך פון הונדערט פינף און צוואנציק יאָר, וועט וויסן ווי אזוי פרייהייטלעך און רעכטלעך צו באהאנדלען די יידישע בירגער, וועלכע האָבן צוזאמען מיט די פאָלניאקן געקעמפט פאר

דער באפרייאונג פון פוילן — די דאזיקע האפענונגען זיינען באלד מתחילת צערונען געווארן. די פוילישע יידן האבן זיך בלוטיק אנטוישט. דאס באניטע פוילישע לעבן האט זיך אנגעהויבן מיט עקסצעסן און פאגראמען קעגן יידן.

וואס מער די פוילישע מלוכה האט זיך באפעסטיקט, אלץ מער איז געוואקסן דער אנטיסעמיטיזם. עס האבן זיך געשאפן פוילישע בירגערלעכע ארגאניזאציעס, וואס האבן געהאט פאר א ציל אונטערצוגראבן די יידישע עקאנאמישע עקסיסטענץ. אזעלכע ספעציעל געגרינדעטע קאאפעראטיוון און געזעלשאפטן ווי „ראזוואי", „בלאוואט" א. אנד. זיינען אויך געשאפן געווארן אין שעדלעץ. די געזעלשאפטן האבן אין זייער קאנקורענץ קעגן יידישן סוחר און קרעמער נישט אפגעשטעלט זיך פאר קיין שום מיטלען, כשרע ווי נישט כשרע.

די עקסטרעמינאציע־פאליטיק פון דער פוילישער רעגירונג און דער ווירטשאפטלעכער באיקאט פון דער פוילישער בירגערלעכער געזעלשאפט איז געגאנגען אין דער ריכטונג פון נישט פארקויפן און נישט קויפן ביי יידן. נישט געבן יידן קיין ארבעט־שטעלעס. רעגירונגס־באשטעלונגען זיינען אוועקגעגעבן געווארן פאליאקן, הגם, זיי זיינען נישט געווען קיין ספעציאליסטן פון דעם פאך. איבער פוילן איז געגאנגען דער אנטיסעמיטישער לאזונג: „סוואי דא סוועא" — אויסיידישן פוילן. אין שעדלעץ זיינען קיין יידן נישט אנגענומען געווארן אלס רעגירונגס אדער קאמונאלע באאמטע. אין דער גאנצער קאמונאלער ווירטשאפט האט געארבעט איין יידישער שטייער־אינקאסענט. יידישע בויי־אונטערנעמער האבן נישט באקומען קיין ארבעט. די נויט צווישן די יידישע ארבעטער איז געוואקסן.

די אנטיסעמיטישע העצע איז אבער געגאנגען אין דער ריכטונג, אז די יידן זיינען מכלומרשט בעת דער צארישער הערשאפט געווען רוסאפילן און באלד נאכן אויסברוך פון רוסיש־דייטשישן קריג, פלוצלונג געווארן גערמאנאפילן, הגם א דאנק די מסירות פון די פאליאקן בעת דער מלחמה, האט די רוסישע רעגירונג נישט וויניק יידן אויפגעהאנגען, פארשיקט קיין סיביר, געזעצט אין די טורמעס, און בעת דער דייטשער אקופאציע האבן הונדערטער יידן זיך געפיניקט אין די דייטשע תפיסות, געפאנגען־לאגערן, און פארשיקט געווארן אויף צוואנגסארבעט, וואו א סך זיינען אויסגעשטארבן, אדער פארבליבן אייביקע קאליקעס.

א ספעציעל ארט אין דער אנטיסעמיטישער העצע האט אויך פארנומען די באשולדיקונג, אז יידן זיינען שונאים פון א זעלבסטשטענדיק פוילן און זיינען קעגן די נאציאנאלע אינטערעסן פון די פאליאקן. די דאזיקע גיפטיקע העצע איז אריינגעדרונגען אין פוילישן פאלק און אין דער ארמיי. ס'האבן נישט געווירקט און געהאלפן די פארשידענע פייער־

לעכע דערקלערונגען און פֿראַטעסטן פון די פּאראנטוואַרטלעכע יידישע אינסטאנצן.

פּארשטענדלעך, אז נאָך יעדן מיליטעריש אָדער דיפּלאָמאטישן דורכפּאל פון דער פּוילישער מלוכה, זיינען יידן געווען די שולדיקע.

ס'האָט זיך געשאפן א לאגע, אז פּאר א יידן איז געווען א סכנה ארויסצוגיין אין גאס. באזונדערס פּאר א לאנג־געקליידעטן יידן. צו פֿאַרן אויף דער באן איז געווען אַן אָפּקומענישׂ. פּאר אזא „פּארגעניגן" האָבן א סך יידן באצאָלט מיטן לעבן. מ'האָט באקומען טויטקלעפּ און מ'איז אָפּטמאָל ארויסגעוואָרפן געוואָרן פון דער באן אינמיטן גאנג פון צוג. יידן מיט בערד זיינען אינמיטן גאס באפאלן געוואָרן און מיט גוואלד האָט מען זיי אָפּגעשוירן און אויסגעפּליקט די בערד. דערביי האָט מען מיטן באגעגט געצוואונגען די קרבנות צו מאכן פּארשידענע אויסרופן: „זאָל לעבן פּוילן, „זאָל פּגרן דער רב". מ'האָט אויך געמוזט זינגען „מה־יפית".

יידן זיינען געשלעפּט געוואָרן צו מיליטעריש ארבעטן, יעדער אָפּיציר און זעלנער האָט געקענט כאפּן יעדן ייד אויף ארבעט, אָן אונטערשייד פון עלטער, נישט אויסמיידנדיק שבתים און ימים־טובים, אויף דער גאס צי אין שטוב, אָדער פון בית־המדרש, בעת אָדער נאָכן דאוונען, נישט אכטנדיק אויף זיין געזעלשאפטלעכער לאגע: א דאָקטער, א רב, א ראטמאן. אזוי זיינען אין שעדלעץ באפאלן געוואָרן אשר ארושעל און ישראל גוטגעלט, ביידע ראטמענער. גוטגעלט האָט אין שעדלעצער קרייז געצייכנט די גרעסטע סומע אויף דער מלוכה־חלוואה, דאָס האָט אים נישט געראטעוועט פון באפאלן ווערן. ביידע יידישע רעפּרעזענטאנטן זיינען געשלעפּט געוואָרן צו ארבעט. דערביי זיינען זיי דורכגעגאנגען אלע דעמאָלטיקע יידישע פּיין — געפּליקט בערד, געשלאָגן מכות אכזריות. מ'האָט ביי זיי נישט בלויז אראָפּגעצויגן די שיך און מלבושים, נאָר אויך צוגענומען וואָס נאָר זיי האָבן געהאט ביי זיך, צווינגענדיק צו זינגען און צו מאכן די שוין באקאנטע אויסרופן. מ'האָט זיי אָפּגעלאָזט אהיים נאָך 2-3 טעג.

אלע פּראָטעסטן און וועגדונגען וועגן דעם אומרעכט, וואָס ווערט באגאנגען קעגן זיי, האָבן נישט געהאָלפן. עס האָט אויך נישט געווירקט די בקשה צו רעגולירן דעם סיסטעם פון נעמען צו דער ארבעט, פּאר־פּליכטנדיק זיך פּרייוויליק צו צושטעלן די נויטיקע צאָל ארבעטער.

ביים רעקרוטירן לאָקאלן פּאר מיליטער האָט זיך בולט באמערקט די טענדענץ צו רעקרוטירן מיינסטנס יידישע וואוינונגען און אויך לאָקאלן פון יידישע געזעלשאפטן. עס האָט נישט געהאָלפן דאָס אָנווייזן אויף לאָקאלן מער פּאסנדיקע צו דעם צוועק. יידישע דעזערטירן האָט מען געזוכט נישט בלויז אין גאס, נאָר אויך אין די געזעלשאפטלעכע

לאָקאלן און בתי־מדרשים. די כוונה איז געווען א קלאָרע: חרוב מאכן דאָס יידישע געזעלשאפטלעכע לעבן.

אין פרילינג 1920, וועו עס האָט אויסגעבראָכן די מלחמה צווישן פוילן אין ראטנפארבאנד, האָבן אין גאנץ פוילן זיך אָנגעהויבן קעגן יידן רדיפות, וואָס האָבן נישט אויסגעמיטן אויך שעדלעץ. אויף א באפעל פון קאָמאנדאנט קראפאָווסקי און זיין געהילף באיער זיינען אין שעדלעץ דורכגעפירט געוואָרן רעוויזיעס אין אלע יידישע, פאָליטישע, קולטורעלע און ארבעטער־אינסטיטוציעס. עס איז נישט אויסגעמיטן גע־וואָרן אפילו די אומפארטייאישע „יידישע קונסט", דאָס ציוניסטישע ביוראָ און די מזרחי־אָרגאניזאציע. דאָס געלט פון קרן־קימת איז קאָנפיסקירט געוואָרן. די לאָקאלן פון די געזעלשאפטן זיינען געוואָרן פאר־מאכט. צווישן די יידישע ארבעטער־טויער זיינען פאָרגעקומען ארעסטן: די ארעסטירטע, צווישן זיי אויך דער בונדישער טויער סלושני, זיינען אָפּגעשיקט געוואָרן אין דאָמביע — א קאָנצענטראציע־לאגער הינטער קראָקע.

מיטן אָפּטרעטן פון דער פוילישער ארמיי האָט זיך די לאגע נאָך מער פארשארפט. א פאָר טעג, איידער די פוילישע ארמיי האָט זיך עוואקואירט פון שעדלעץ, איז אין שטאָט געוואָרן פאראָרדנט א צוואנגס־עוואקואציע פון אלע מענער פון 17—40 יאָר. דאָ האָט זיך אָנגעהויבן א ברייט פעלד פאר שאנטאזשירן יידן. יעדער מיליטעריש „קנעפל" האָט ברייט אויסגענוצט זיין מאכט פאר פארשידענע מיסברויכן און גאלט־אויספרעסונגען פון יידן. מ'האָט נישט איבערגעקליבן — באפרייטע פון מיליטער־דינסט, יונגער פון 17 יאָר, עלטער פון 40, — וועלכער ייד עס האָט נישט געגעבן קיין אויסקויפגעלט איז מיטגעשלעפט געוואָרן מיטן מיליטער אזוי ווי ער איז געשטאנען און געגאנגען. א־יד יעדער אָנקלאגע האָט מען געענטפערט מיט געפעפערטע אנטיסעמיטישע וויצן, ווי למשל: איר קאָנט זיך פארקלאָגן פארן ראבינער סעמועל, אָדער גייט צו אייער פאָרשטייער מאָרגענטוי. געווען אזעלכע, וואָס האָבן גאָר גע־היסן זיך וועגן צו דער סיים־קאָמיסיע אויסצופאָרשן די פינסקער גע־שעענישן. דאָס איז געווען א רמז אויף דער יידישער „חוצפה" צו פאר־לאנגען פון פוילישן סיים צו שיקן א קאָמיסיע אויסצופאָרשן דעם יום־טיצמאָרד, וואָס דאָס פוילישע מיליטער האָט אויסגעפירט איבער 22 יידישע יונגעלייט אין פינסק.

ביי אזא מצב זיינען די שעדלעצער יידן געווען געצוואונגען נישט צו וויזיין זיך אין גאס אוו צו שליסן די קראָמען פאר די נישט־געווואונ־טשעענע קונים. דאָס האָבן אויסגענוצט די אנטיסעמיטן און אגיטירט צווישן פוילישן מיליטער, אז יידן שליסן די קראָמען, וויל זיי ווילן נישט מארקירן דעם אָפּטרעטנדיקן פוילישן מיליטער קיין פראָדוקטן. עס

האָט זיך געשאפן אזא שטימונג, ווי ערב דעם שעדלעצער פּאָגראָם אין 1906 — יידן האָבן זיך באהאלטן אויף די בוידעמער, אין קעלערס און ווער עס האָט געקאָנט איז אנטלאָפן אין די וועלדער.

פון דער אומגעגנט זיינען אָנגעקומען ידיעות, אז דאָרט איז די לאגע ערגער ווי אין שעדלעץ. ענדלעך האָט די פּוילישע ארמיי פארלאָזט די שטאָט.

נאָכן פארנעמען שעדלעץ פון דער רויטער ארמיי האָט דער טע־ראָריזירטער ייד אָנגעהויבן ארויסקריכן פון די באהאלטענע לעכער.

דאָס פלוצלונגע באווייזן זיך פון יידן אויף דער גאס איז פון די אנטיסעמיטן באלד אויסגעטייטשט געוואָרן אלס סימפּאטיע־מאניפעס־טאציע פאר די באָלשעוויקעס. פאקטיש האָט די יידישע באפעלקערונג נישט געהאט קיין סיבות דערפאר, אחוץ אפשר, וואָס מ׳האָט זיי ספּע־ציעל נישט באליידיקט אָדער באָעוולט.

די פּרייזן אויף די ארטיקלען פון ערשטן געברויך האָבן גענומען שטייגן פ׳ן טאָג צו טאָג. דער דוחק אין פּראָדוקטן און דער יקרות אין שטאָט האָט געצוואונגען די יידן צו גיין אין דאָרף קויפן שפּייז און צאָלן לעגענדארישע פּרייזן. די סוחרים פון אלע מאגאזינען, אָן אונטער־שייד פון קוואליטעט און קוואנטיטעט — פון דאמענהוטן, מאנופאקטור ביז שפּילציג — זיינען ווי קינסטלעך, צי מ׳האָט געדארפט, צי מ׳האָט נישט געדארפט, אויסגעקויפט געוואָרן, די רויט־ארמייער האָבן געצאָלט מיט סאָוועטישע רובל לויט א פּאָראיטע פעסטגעשטעלטן פּרייז, וואָס איז ווייט געווען פון פאקטישן ווערט פון רובל. פאר נישט פארקויפן האָט געדארפט קאָנפיסקאציע פון דער סחורה.

ביי דעם דאָזיקן מצב, ווען דער סוחר האָט געמוזט נעמען א פּרייז לויט דעם פאקטישן ווערט פון סאָוועטישן רובל, האָבן זיך באוויזן מכלומרשטע פּריינד, וועלכע האָבן „אויפגעקלערט" די רויט־ארמייער, אז די יידן ווילן זיי עקספּלואָטירן. אזוי האָט זיך געציגן פון 7טן ביזן 10־טן אויגוסט.

אין דעם טאָג זיינען פון לוקאָוו און אדאמאָוו געקומען צולויפן קיין שעדלעץ הונדערטער דערשראָקענע יידן, מענער און פרויען, יונג און אלט, און דערקלערט, אז די פּוילישע באפעלקערונג האָט זיי געדראָט מיט נקמה פאר דער כלומרשטער סימפּאטיע און הילף פאר דער אָפּ־טרעטנדיקער רויטער ארמיי. זיי וויידער, די סאָוועטישע מיליטערלייט, האָבן פּאָרגעלייגט צו אנטלויפן, פּאָרזיכערנדיק, אז די צוריקקומענדיקע פּוילישע ארמיי וועט זיי אויסשעכטן, ווי עס איז געווען אין אוקראַינע און ווייסרוסלאנד.

אין עטלעכע שעה שפּעטער האָט די רויטע ארמיי דאָס זעלבע גע־מאָלדן די יידן אין שעדלעץ. די שרעק פּארן אָנקומענדיקן פּוילישן מילי־

טער האָט געווירקט אויף יידן און מיט דער אָפּטרעטנדיקער רויטער ארמיי, איז אין דער בהלה אנטלאָפן א באדייטנדיקער טייל יידן פון פארשידענע שיכטן און עלטער. אזוי זיינען אוועק די ארבעטער, וואָס זיינען געווען באשעפטיקט אין אנשטאלטן פון סאָוועטישן מיליטער. א מורה הוראה מיט זיין 10־יעריקן זון, מיליטער־פליכטיקע יונגעלייט, וואָס האָבן מורא געהאט, אז מ׳זאָל זיי נישט פארשיקן אין א לאגער, סתם עלטערע יידן און אויך די אלע, וואָס האָבן זיך געפונען אויף די וועגן מחוץ דער שטאָט.

נאָך 7 טעג זיין אין שעדלעץ האָט די רויטע ארמיי פארלאָזט די שטאָט און עס איז אָנגעקומען פויליש מיליטער. זיי האָבן געפירט מיט זיך געפאנגענע באָלשעוויקעס און... אנטלאָפענע יידן, צעקלאפטע און צעבייטע, אָדם נאקעט, נישט צו דערקענען קיין מענטשלעכע צורה. די ערשטע זעלנער האָבן שוין באוויזן אריינצוריידן זיך אין יידישע וואוינונגען אין האָבן געשלאָגן, ראבירט און פארניכטעט.

די פוילישע פני פון דער שטאָט, וועלכע האָבן וויזט אוים מורא געהאט, אז אין שעדלעץ זאָל זיך נישט איבערחזרן קיין 1906 (שעדלע־צער פאָגראָם), וואָס עס וואָלט נישט געווען אויף דער האנט פון דער פוילישער אינטערנאציאָנאלער פאָליטיק — האָבן ארויסגעלאָזט אן אויפרוף צו דער פוילישער באפעלקערונג, אין וועלכן עס איז פעסטגע־שטעלט געוואָרן די יידישע לאָיאליטעט בעת דער אָקופאציע פון דער רויטער ארמיי. דער אויפרוף האָט אָבער נישט געהאט קיין שום וויר־קונג אויף דער מיליטערישער מאכט — מ׳האָט קיין יידישע דעלעגא־ציע נישט צוגעלאָזט צום פוילישן מלוכה־נאטשאלניק און ארמיי־פירער, יוזף פילסודסקי און אויך נישט צום פרעמיער־מיניסטער ווינצענטי וויטאָס — געווירקט האָבן באזונדערס די פאלשע קלאנגען, וואָס מ׳האָט פארשפרייט, אז די יידן, זאָלן כלומרשט האָבן באגעגנט די באָלשעוויס־טישע ארמיי מיט... ברויט, זאלץ און בלומען.

דער סאָציאליסט ראָמאן באסקי האָט אין פוילישן סאָציאליסטישן „ראָבאָטניק", געשילדערט די וויטערדיקע פרטים, וואָס מיר ברענגען לויט דער „הצפירה" 95) וואָס באוויזן גאנץ בולט ווי אזוי עס האָט זיך געשאפן דער בילבול אויף דער שעדלעצער יידישער באפעלקערונג, אז א יידישע דעלעגאציע האָט אויפגענומען די רויטע ארמיי מיט ברויט, זאלץ און בלומען.

ראָמאן באסקי שרייבט:

„דאָנערשטיק, דעם 10טן אויגוסט, האָט זיך די פאָליציי עוואקואירט פון שעדלעץ, אין שטאָט האָט זיך אָרגאניזירט א בירגערוואך, וועלכע האָט איבערגענומען די אויפגאבן פון דער פאָליציי. אין פארלויף פון טאָג האָבן זיך געהערט ביקסנשאָסן, וועלכע זיינען באגלייט געוואָרן מיט הער־

מאטן־דונערן. דאָס זיינען געווען די לעצטע פוילישע זעלנער, וואָס עווא־קואירנדיק זיך האָבן זיי געשאָסן אויף די באָלשעוויסטישע חילות.

א זייגער אכט אָוונט זיינען אוועק פון שעדלעץ קיין וואַרשע די לעצטע פוילישע זעלנער. אין שטאָט האָט געהערשט א געשפאַנטע שטיל־קייט. יעדע מינוט איז דערוואַרט געוואָרן דאָס אָנקומען פון מיליטער פון רויטן לאגער. די שטאָט־פארוואלטונג און די ראטמענער האָבן זיך פארזאמלט אין מאגיסטראט.

פלוצלונג איז אָנגעקומען אן אויטאָמאָביל און האָט זיך פארהאלטן פארן מאגיסטראט. פון אויטאָ זיינען ארויס הויכגעשטעלטע פוי־לישע רעגירונגס־מענטשן, ווי עס האָט זיך ארויסגעוויזן זיינען זיי דע־לעגירט געוואָרן פון דער פוילישער רעגירונג, דאָס זיינען געווען מוכ־נאצקי און סטאמיראווסקי. זיי האָבן זיך געפרעגט וועגן דער סאָוויעטי־שער דעלעגאציע פאר וואָפנשטילשטאנד, מיט וועלכער זיי האָבן געהאט בדעה צו פארהאנדלען".

די אָנווועזנדיקע מיטגלידער פון דער שטאָט־פארוואלטונג האָבן גע־ענטפערט, אז קיין סאָוויעטישע דעלעגאציע פאר וואָפנשטילשטאנד איז אין שטאָט נישטאָ, דערפאר אָבער דערוואַרט מען יעדע מינוט דאָס אָנ־קומען פון באָלשעוויסטישן מיליטער קיין שעדלעץ.

די פוילישע דעלעגאטן האָבן באשלאָסן צו וואַרטן.

שנעל האָבן זיי צוגעגרייט א וויסע פאָן און זי אריינגעשטעקט אין זייער אויטאָמאָביל, גלייכצייטיק איז געשיקט געוואָרן א גרופע פון דער מיליץ צום מעזריטשער שאָסיי, כדי צו מעלדן די אָנקומענדיקע באָלשעוויקעס וועגן דער פוילישער דעלעגאציע, וועלכע דערוואַרט זיי אין שעדלעץ. ס׳איז אָבער געשען אזוי, אז דאָס באָלשעוויסטישע מילי־טער איז אריין קיין שעדלעץ דורכן מארדער שאָסיי, און די גרופע מילי־ציאָנערן וואָס איז געשיקט געוואָרן צום מעזריטשער שאָסיי האָבן זיך צוריקגעקערט אין שטאָט אריין, וועו די באָלשעוויקעס האָבן זיך שוין דאָרט געפונען.

דאָס ארויסשיקן די גרופע מיליציאָנערן מחוץ דער שטאָט, איז נישט געבליבן אָן וועלכן ס׳איז רעזולטאט. צופעליק איז אין דער דאָזיקער דעלעגאציע געווען א יידישע מערהייט, האָט זיך פארשפרייט א קלאנג, אז די יידן זיינען ארויסגעגאנגען מקבל פנים זיין די באָלשעוויקעס. נאָר מענטשן מיט א רייכער פאנטאזיע האָבן זיך אנדערש נישט געקענט פארשטעלן די דאָזיקע באגעגעניש ווי נאָר מיט ברויט, זאלץ און בלומען. אנדערש קען עס דאָך נישט זיין, אויב מ׳נעמט זיי אויף ביים אריינגאנג אין שטאָט, איז דאָך א פארשטענדלעכע זאך, אז מ׳נעמט זיי אויף מיט ברויט און זאלץ, הגם קיין מענטש האָט נישט געזען, נישט דאָס ברויט און נישט דאָס זאלץ.

אנדערש איז די זאך מיט די בלומען, וועלכע האָט א באזונדערע געשיכטע: דער באָלשעוויסטישער רעגימענט וואָס האָט קוואַרטירט אין שעדלעץ האָט געהאט אן אַרקעסטער, וועלכער פלעגט טאָג־איין טאָג־אויס שפילן אונטערן פרייען הימל. איז געשען אמאָל א שבת, דער איינציקער שבת, וואָס די באָלשעוויקעס האָבן זיך געפונען אין שעדלעץ, וועז דער באָלשעוויסטישער אַרקעסטער האָט געשפילט עפעס א וואלץ אָדער גאָר א מארש, האָט וועלכעס עס איז יידיש דינסטמיידל, וואָס האָט זיך שטארק ענטוזיאזמירט פון שפילן — געגעבן עטלעכע בלומען אייגעם א טראָמפייטער. דאָס איז דער גרונט פון קלאנג וועגן אויפנעמען די באָלשעוויקעס מיט בלומען. אָט דאָס איז דער יסוד פון אלע בלבולים וואָס האָבן זיך געשאפן קעגן דער יידישער באפעלקערונג".

די יידן אין שעדלעץ זיינען ווידער געווען עדות ווי טאָג־טעגלעך האָבן זעלנער ביי א געזאנג פון אנטיסעמיטישע לידער און ביי דער מיטהילף פון פּויערים, געשלעפט אין שטאָט הונדערטער יידן, צעשלאָגענע, צעבייטע, נאקעטע, אויסגעמאטערטע, צווישן זיי א סך אין גוסס־דיקן צושטאנד. זיי זיינען אריינגעוואָרפן געוואָרן אין תפיסה, אָן מעז דיציניישער חילף און אָן א טראָפן וואסער. דאָ זיינען ווידער די אומגליקלעכע אין קעגנווארט פון אפיצירן, באאמטע און דיפלאָמירטע אינטעליגענטן, געפיינקט געוואָרן אויף אן אכזריותדיקן אופן.

די ארעסטירטע אין דער תפיסה האָבן שפעטער איבערגעגעבן, אז אין דער אומגעגנט איז די גאנצע יידישע באפעלקערונג אין א נישט בעסערן מצב, און אז אויך אויף די וועגן און אין די פעלדער ליגן א סך דערמאָרדעטע יידן. אנדערע זיינען דערטרונקען געוואָרן אין בוג, צווישן זיי: הערשל סוכאדאלסקי, יצחק שטיינבערג, משה יאגאָדזשינסקי, א מלמד, אין עלטער פון 70 יאָר, בריידער שמואל און יצחק וויינטרויב. עס ליגן אויך מתים מיט אויסגעשטאָכענע אויגן און צעשפאָלטענע שארבנס, וועלכע מ'האָט נישט געקענט דערקענען.

אויך די יידן אין שעדלעץ גופא זיינען דירכגעגאנגען גיהנום־פיין. וי דורך א צייכן האָבן באוואָפנטע באנדעס, אָנגעפירט פון א המון, זיך אריינגעריסן אין די פארבאריקאדירטע יידישע הייזער, אכזריותדיק געשלאָגן יונג און אלט, אויך פרויען, וועלכע זיינען פארגוואלטיקט געוואָרן. א סך מאנספערשוינען זיינען געכאפט געוואָרן אויף ארבעט. מ'האָט זיי געצומען צום טרייבן בהמות, טראָגן משאות. נאָך 4-5 טעג זיינען א טייל אחיים געקומען צעשלאָגן, צעבייטע, נאקעט און באָרוועס. א טייל זיינען שוין מער נישט געקומען אחיים. זיי זיינען אויף אן אכזריותדיקן אופן דערמאָרדעט געוואָרן און אריינגעוואָרפן געוואָרן אין גרובנס אויף די וועגן, וואוהין מ'האָט זיי פארשלעפט. צווישן די פארפיניקטע האָבן זיך געפונען: יחיאל ריכטער, 67 יאָר אלט, בונם פרידמאן און מענדל דיקשטיין.

די באשולדיקטע פאר א פעלדגעריכט

גלייכצייטיק האָט דאָס פעלדגעריכט במשך פון א מעת־לעת פאר־משפט און דערשאָסן א סך יידן פון שעדלעץ און אומגעגנט. צווישן זיי: אברהם גרינשפּאן, שלמה שפּיגלמאן, ישראל סאַרני, משה ניטקע, הערש ווארשאווסקי, משה בלומבערג, נתן פילע, יהודה גוויאזדע, משה ווייצמאן, הערשל פּאָפּאָווסקי, הערש אובפאל, פּנחס ווייסבערג, יוסף שטיינבערג, משה מענדעלסאָן, חיים גאָלדבערג, ישראל ריבאק, מתתיהו מאנדעלבוים, עובדיהו גאָלדמאן, אברהם גאלאווסקי א. א. פיל מינדעריערי־קע איז דער טויטאורטייל פארביטן געוואָרן אויף 10 יאָר שווערע תפיסה. צווישן זיי: אלחנן־מרדכי נאָוטשיטשעל, משה גוטגאָלד, זאלצשטיין א. אנד. די ערשטע דערשאָסענע איז געלונגען צו ברענגען צו קבר ישראל, די איבעריקע זיינען געבליבן באגראָבן ביים וואלד, דאָרט וואו מ׳האָט זיי דערשאָסן.

די אלע פארמשפּטע האָט מען נישט געגעבן קיין מעגלעכקייט זיך צו פארטיידיקן; פיל פון זיי, נישט פארשטייענדיק קיין פויליש, האָבן נישט געוואוסט וואָס מען פרעגט זיי אין אין וואָס מ׳באשולדיקט זיי.

די פונקציאָנירנדיקע פעלדגעריכטן און די טויטאורטיילן אויף יידן, זיינען מיט אָנערקענונג אויפגענומען געוואָרן פון דער פוילישער צייטונג „קוריער פּאַראנני״. די פוילישע צייטונג האָט פרובירט צו גלאָריפיצירן די אורטיילן פון מיליטעריש פעלדגעריכט, און פאַרגעשטעלט די יידישע קרבנות ווי מיטארבעטער מיט דער באָלשעוויסטישער אר־מיי. ספּעציעל פארנעמט זיך דער „קוריער פּאַראנני״ מיט גרינשפּאנען און שטעלט אים פאָר אלס ווארשעווער, וועלכער איז געקומען קיין שעד־לעץ כדי צו אמטירן אלס סעקרעטאר פון דעם באָלשעוויסטישן קאָמיטעט. דער אמת איז, אז אברהם גרינשפּאן איז געווען א זון פון א שעדלעצער סוחר פייוול גרינשפּאן. ער איז געווען א ציוניסט. און אפילו א מיטגליד פון ציוניסטישן ראט. ער האָט געארבעט אלס באאמטער אין שעדלעצער מאגיסטראט. די געשיכטע, אז אברהם גרינשפּאן זאָל האָבן געווען סעקרעטאר פון באָלשעוויסטישן קאָמיטעט איז געווען אן אויסגעטראכטער בילבול, וועלכן ס׳האָט אויף אים געמאכט דער דע־מאָלטיקער שטאָט־פּרעזידענט און שפּעטערדיקער סטאראָסטע פון שעד־לעצער קרייז — קאשלאטש.

אין דעם ליגנערישן באריכט פון „קוריער פּאַראנני״, וועלכער איז איבערגעדרוקט געוואָרן אין „הצפירה״ 96) לייענען מיר:

„די באָלשעוויסטישע אָנהענגער, וועלכע זיינען געכאפט געוואָרן מיט געווער בעת דעם צוריקקערן זיך פון פוילישן מיליטער קיין שעדלעץ, זיינען געשטעלט געוואָרן פאר א פעלדגעריכט. די צאָל באשולדיקטע

דערגרייכט ביז 400. דאָס זיינען יידן, די מערהייט פון זיי זיינען נישט קיין שעדלעצער, נאָר דעזערטירן פון פּוילישן מיליטער, וואָס זיינען צו־געשטאנען צו דער באָלשעוויסטישער ארמיי אוּן געקעמפט קעגן אונדזער רע פּאָזיציעס.

אין ערשטן טאָג פון זיין אמטירן האָט דאָס געריכט ארויסגעטראָגן צען טויטאורטיילן פאר באטייליקן זיך אין א באוואָפנטער אקציע קעגן דעם פּוילישן מיליטער.

טויטאורטיילן זיינען אויסגעפירט געוואָרן בלויז אויף פינף פאר־משפּטע, די איבעריקע פינף איז דער טויטאורטייל פארביטן געוואָרן אויף קאטאָרגע, ווייל די פארמשפּטע זיינען מינדעריעריקע.

צווישן די דערשאָסענע געפינט זיך עפּעס א גרינשפּאן, אן אבסאָל־וועט פון דער וואַרשעווער האנדלסשול אין וואַרשע. גרינשפּאן איז גע־קומען קיין שעדלעץ א טאָג פארן אָנקומען פון די באָלשעוויקעס אין שטאָט אריין, און די גאנצע צייט פון זייער זיין אין שעדלעץ, איז ער געווען דער סעקרעטאר פון אָרטיקן קאָמוניסטישן קאָמיטעט".

באריכט פון א. ז. הארטגלאס וועגן טעראָר קעגן יידן

ווי נאָר ס'האָט זיך איינגעשטעלט א באן־קאָמוניקאציע, איז גע־לונגען מיטצוטיילן קיין וואַרשע דעם יידישן סיימקלוב ביים צייטווייּ־ליקן יידישן נאציאָנאל־ראט וועגן דער לאגע, וואָס האָט זיך געשאפן אין שעדלעץ. קיין שעדלעץ איז אראָפגעקומען, נאָך א דריי־טאָגיקער ריייזע, דער סיים־דעפוטאט אדוו. א. הארטגלאס, וועלכער איז אויסגע־וויילט געוואָרן אין שעדלעצער קרייז.

א דאנק זייַנע באמיאונגען האָבן זיך אין שטאָט באוויזן פּאטרולן, אוּן אָפּגעהאלטן די צעווילדעוועטע זעלנער פון זייערע בעסטיאלישע מעשים. ס'איז שוואכער געוואָרן דאָס כאפּן אויף ארבעט. עס איז ווייּ־טער אָבער געווען א סכנה צו באווען זיך מחוץ דער שטאָט.

די לאגע פון די ארעסטירטע איז ווייטער געווען א שרעקלעכע, זיי זיינען געלעגן אין ענגע, שמוציקע קאמערן, מיט אומבאשרייבלעכע שמערצן פון די וואונדן, אָן וועלכער ס'איז מעדיצינישער הילף, הונגע־ריק, דאָרשטיק אוּן נאקעט. קיינער האָט נישט געווואוסט וואָס אים דערווארטעט. צי מיט אים וועט דער רב נישט דארפן זאָגן קיין ווידוי.

א דאנק די באמיאונגען פון דעפוטאט הארטגלס איז דערלויבט געוואָרן פון דער שטאָטישער פּאָלקסקיך ווי אויך פון דער יידישער באפעלקערונג אריינצוגעבן עסן אין טורמע פאר די בערך 2.000 ארעס־טירטע, ס'רוב אָבער האָבן זיך מיט דעם עסן באנוצט אנדערע: בעת מ'האָט געבראכט דאָס עסן, האָט די טורמעמאכט ארויסגעלאָזט די

אויסגעהונגערטע געפאנגענע באלשעוויקעס און זיי האבן צוגעכאפט די שפייז.

דעפוטאט הארטגלאס האט אויסגעפארשט אלץ, וואס איז פארגע־קומען מיט די יידן און צוגעשטעלט א באריכט דעם קלוב פון די יידי־שע נאציאנאלע סיים־דעפוטאטן. אין באריכט, וועלכן מיר ברענגען פון דער העברעאישער טאגצייטונג „הצפירה" פון 3טן סעפטעמבער 1920, דערציילט זיך פאלגנדעס:

„דער אלגעמיינער רושם, וואס די שטאט האט געמאכט דעם 23סטן אויגוסט איז געווען זייער א טרויעריקער. די יידישע קראמען זיינען גע־שלאסן אויס מורא פאר רויבעריי־ען, וואס דערגייען צו רציחות. געווען פאלן פון פיניקן מענטשן. טייל האבן דורך טעראריזירן צוגענומען געלט און זאכן, נאך איידער עס זיינען געקומען די באלשעוויקעס. בעת עס איז צוריקגעקומען דאס פוילישע מיליטער זיינען אין שטאט כסדר פאדגעקו־מען עקסצעסן. מ׳האט אפגעשניטן ביי יידן די בערד און די מאכט האט נישט געשטערט.

וועו דאס פוילישע מיליטער האט פארלאזט די שטאט איז ארויס־געגעבן געווארן א באפעל, אז בירגער אין עלטער פון 17—40 יאר דארפן פארלאזן שעדלעץ. צוליב דעם האבן א סך יידן זיך באהאלטן אין די קעלערס און אויף די בוידעמס אויס מורא, זיי זאלן נישט אפגעריסן ווערן פון זייערע משפחות. וועו די באלשעוויקעס זיינען אריין קיין שעד־לעץ האבן יידן געפרואווט ארויסקריכן פון זייער באהעלטעניש און צו באווייזן זיך אין די גאסן, וואס עס האט געגעבן די מעגלעכקייט געווויסע עלעמענטן פון דער פוילישער באפעלקערונג, באזונדערס פון צווישן די ארבעטער, צוגעבן זייערע פרושים צו דעם, וואס מ׳זעט די יידן אויף דער גאס.

טראץ דעם בלבול פון „זשעטשפאספאליטא", האט קיין שום יידישע דעלעגאציע נישט אויפגענומען די באלשעוויקעס מיט א באגריסונג. די באלשעוויקעס האבן נישט ארויסגעווייזן קיין שלעכטע באציאונג, זיי האבן נישט גערויבט און באצאלט פאר אלץ מיט מזומן, רעכענדיק א פוילישן מארק פאר א סאוויעטישן רובל.

וועו די באלשעוויקעס האבן זיך באזעצט אין שטאט האבן די אר־בעטער־קרייזן, פוילישע און יידישע, אנגענומען א שטעלונג פון סימפא־טיע. די פ. פ. ס. אין שעדלעץ האט דעם 14טן אויגוסט ארויסגעגעבן אן אויפרוף, אין וועלכן זי האט אויסגעדריקט איר הסכם מיט די באלשע־ויקעס און געהופן זיי צו העלפן קעגן דער פוילישער בורזשואזיע. (א קאפיע פון דעם דאזיקן אויפרוף איז איבערגעגעבן געווארן דעם אינערן־מיניסטער). די יידישע קאמוניסטן האבן, בכלל, נישט שלעכט זיך אויפ־געפירט. זיי האבן נישט געמסרט קיין קריסטן פאר די באלשעוויקעס.

פארקערט: פוילישע בירגער פון די ארבעטער־קרייזן האָבן געהעצט די באָלשעוויקעס קעגן די יידן, באשולדיקנדיק די יידישע סוחרים אין נעמען ליכווּעפרייזן. מ׳האָט געפירט די רויטע מיליץ און די באָלשעוויסטישע מאכט אין יידישע הייזער. אחוץ דעם האָבן די אָנהענגער פון די באָלשעוויקעס זיך אויפגעפירט חוצפהדיק און מיט כוח אָפּגעריסן די היטן פון די קעפּ פון מענטשן אָן אונטערשיד פון רעליגיע. די דאָזיקע לייט העצן איצט דאָס פוילישע מיליטער אויף די יידן.

דער באָלשעוויסטישער „רעווקאָם״ (רעוואָלוציאָנערער קאָמיטעט) איז מתחלת געווען צוזאמענגעשטעלט פון פאָלגנדיקע פערזאָנען: 1 פאָלק פון רוסלאנד, 1 ייד און 1 משומד פון רוסלאנד, וואָס האָט שפּעטער פארנומען דאָס אָרט פון פאָלק. דער ראיאָן־קאָמיסאר איז געווען א פאָלק, א פריערדיקער באאמטער פון שעדלעצער מאגיסטראט, אויך דער אפּראָוויזאציע־קאָמיסאר איז געווען א פאָלק — א געווזענער שעדלעצער ראטמאן, דער קאָמענדאנט פון שטאָט — א פאָלק פון רוסלאנד, דער פארטרעטער פון אפּראָוויזאציע־קאָמיסאר און לייטער פון דער קרייז־קאָמיסיע — א פאָלק פון שעדלעץ. בראש פון דער רייטער־מיליץ איז געשטאנען דער פאָלק לוקאָווסקי פון שעדלעץ. די רויטע מיליץ איז באשטאנען פון הונדערט פערזאָן, אין גרעסטן טייל פאָלקן — באן־ארבעטער און הויזווּעכטער.

די מיליץ האָט געפייניקט די בירגער און זיי בארויבט. די יידן, וואָס זיינען געווען באשעפטיקט אין דער רויטער מיליץ זיינען על פּי רוב אנטלאָפן, איידער עס איז געקומען דאָס פוילישע מיליטער. די פוילישע מיליציאָנערן זיינען געבליבן און איצט געהערן זיי צו דער בירגער־וואָך. בכלל זיקנען מיט די באָלשעוויקעס געקומען אין קאָמיטעט — יידן פון די ארבעטער־קרייזן און פאָלקן האלבע אקנטעליגענטן.

איידער נאָך עס איז אָנגעקומען דאָס פוילישע מיליטער, האָט שוין צווישן די יידן אויסגעבראָכן א בהלה. עס זיינען געקומען יידן פון קאָצק, זשעלעכאָוו און פּארטשעוו און האָבן פארשפּרייט ידיעות, וואָס עס האָט איבערגעגעבן דער באָלשעוויסטישער קאָמענדאנט פון לוקאָוו, אז יידן ווערן אויסגעהרגעט. די דאָזיקע ידיעה האָט אויסגעזען צו זיין אמת. מיט א וואָך צוריק, דעם 6טן אויגוסט, האָט דער גלח האלבערשטאט מודיע געווען דעם רב, אז עס גרייט זיך א פאָגראָם אויף יידן. אויב דאָס וועט געשען וועלן די קאשטשאלן זיין אפן, אז די יידן זאָלן זיך קאָנצן דאָרט באהאלטן. צוליב די דאָזיקע קלאָנגען האָבן די יידן אָנגעהויבן צו אנטלויפן פון דער שטאָט אין די וועלדער. ספּעציעל זיינען געלאָפן די יידן אין עלטער פון 17—40 יאָר, וועלכע האָבן נישט פארלאָזט די שטאָט, לויט דעם באפעל, צוזאמען מיטן פּוילישן מיליטער און האָבן זיך איצט געשראָקן פאר וועלן צוגעצויגן צו פראָנטוואָרטלעכקייט. אחוץ דעם

האָבן זיך אויך א סך יידן געפונען אויסער דער שטאָט, ווען די באָלשע־ ויקעס זיינען אוועק. די דאָזיקע יידן זיינען פשוט אוועק פון שטאָט אין די דערפער צוליב הונגער און זיי האָבן געוואָלט אָפקויפן ביי די פויערים דאָס רעכט אויסצוגראָבן קארטאָפל. זיי האָבן פארשטארקט די בהלה.

ווען דאָס פוילישע מיליטער איז אריין אין שטאָט האָט עס תיכף **געגנומען שלאָגן יידן**, בארויבן זיי און אָפטאָן געוואָלט־מעשים קעגן יידן, וואָס זיינען אנטלאָפן פון דער שטאָט און זיינען איצט צוריקגעקומען. די יידן האָט מען געהרגעט אויף די וועגן און אין די דערפער, אין בראשקאָוו האָט מען געהרגעט דעם מלמד יאגאָדזינסקי, א זקן פון 70 יאָר. על פי נס איז ניצול געוואָרן דער ייד, וועמענס קינדער האָבן געלערנט ביים מלמד. אין די וועלדער ארום שעדלעץ האָט מען ביז איצט געפונען 20 גע־ הרגעטע יידן.

ווען איך בין געווען אין שעדלעץ האָט מען פון גאליצקער וואלד געברענגט 4 הרוגים. א באאמטער פון קרייזגעריכט, וואָס האָט געזען די טויטע, האָט איבערגעגעבן, אז זיי זיינען געווען אזוי צעשטאָכן, אז עס איז אוממעגלעך געווען זיי צו דערקענען. צווישן די געהרגעטע האָט זיך אויך געפונען דער ייד סוכאדאלסקי, וואָס איז אנטלאָפן פון דער אלגע־ מיינער בהלה. די מערדער בארעכטיקן זייערע רציחות מיט דעם, וואָס די יידן זיינען געכאפט געוואָרן מיט געווער אין האנט אדג"ל. דאָס איז דער הויפט־עיקר פון דער לעגענדע וועגן די 500 באוואָפנטע יידישע קאָמו־ ניסטן. ווי מ'שמועסט זיינען איצט פאראן איבער טויזנט ארעס־ טירטע יידן.

צוזאמען מיט דעזערטירן איז דעם 25סטן אויגוסט, לויט א גערייכט־ אורטייל דערשאָסן געוואָרן דער ציוניסט אברהם גרינשפאן, ווייל ער האָט געארבעט ביי די באָלשעוויקעס.

איך האָב אינטערוועניירט לטובת די יידן, ביים שטאָט־קאָמענדאנט ה' פר. יוזווי, וועלכער האָט איבערגענומען די מאכט דעם 25סטן אויגוסט. דער קאָמענדאנט האָט, באמת, געגנומען מיט ענערגיע אונטערדריקן די אומאָרדנונגען. ער האָט ארויסגעשיקט גרופן פון אָפיצירן, וועלכע באמיען זיך אויפצוהאלטן די אָרדנונג און ער האָט אָנגעהויבן קומען צו א הסכם מיטן מאגיסטראט און קהילה וועגן איינשטעלן די ארבעט אויף דעם אופן, אז דער שלעכטער פעריאָד זאָל קאָנען באטראכט ווערן ווי געענדיקט.

עס איז זייער נויטיק שפייז און נישט קיין געלט, ווייל דער בויקאָט קעגן יידן איז דערגאנגען צו אזא מדרגה, אז מ'שטויסט ארויס די יידן פון די רייען פאר די שפייזגעוועלבער און די פאָליציי קאָן זיך נישט אנטקעגנשטעלן. די יידן ווייל מען גאָרנישט פארקויפן. ווי ווייט עס האָט זיך געשטאָרקט די שנאה צו יידן, קאָן מען זען פון דעם אויפרוף, וואָס איז פארעפנטלעכט געוואָרן אין שעדלעץ דעם 8טן אויגוסט און די אויס־

בעסערונגען, וואָס זיינען אין אים געמאכט געוואָרן דעם 21סטן אויגוסט. אויף די אויסבעסערונגען האָט זיך אונטערגעשריבן דער פרעזידענט פון דער שטאָט ה' קאשלאטש, א העפלעכער און א יושרדיקער מענטש, הגם נישט קיין יידנפריינד און דעריבער איז נישט קיין ספק, אז די אויסבעסערונגען זיינען געמאכט געוואָרן אונטער דער השפּעה פון דער עפּנטלעכער מיינונג. עס איז אינטערעסאנט, אז אין דער צווישנצייט פון פּאר־עפּנטלעכן דעם אויפרוף ביזן מאכן די אויסבעסערונגען אין אים, איז געווען אין שעדלעץ דער פרעמיער־מיניסטער וויטאס און אויך ער איז געווען קעגן פארשפּרייטן דעם אויפרוף, וועלכן עס האָט באשלאָסן דער יידיש־פּוילישער ראט.

דעם 27סטן אויגוסט האָב איך באקומען א ידיעה, אז די עקסצעסן איבער יידן, און דאָס כאפּן אויף צוואנגסארבעט אין שעדלעץ האָט אויפגעהערט.

מיר גיבן דאָ איבער דעם אויבנדערמאנטן אויפרוף און די אויסבעסערונגען וואָס זיינען אין אים געמאכט געוואָרן:

„צו די איינוואוינער פון שעדלעץ:

ווידער איז געקומען אויף אונדז דער גלייקלעכער מאָמענט, אויף וועלכן מיר האָבן געווארט: פון אונדזער שטאָט איז ארויס דאָס פיינט־לעכע מיליטער. דעם דאָזיקן טאָג דארפן מיר פיירן מיט דער גאנצער פייערלעכקייט און פרייד ווי עס פאסט פארן פּוילישן פאָלק. דערווייל זיינען די ערשטע מינוטן פארשוועכט געוואָרן דורך אָנפאלן אויף יידן. דאָס פּוילישע פאָלק, וואָס האָט נישט איין מאָל געברענגט פּריוויליי פאר אנדערע פעלקער, קאָן אזעלכעס נישט טאָן. אמת, צווישן די יידן זיינען פּאראן אזעלכע, וואָס באציען זיך צו אונדז מיט שנאה, אָבער מיט דער גאנצער אנטשלאָסנקייט זיינען מיר מודיע, אז די יידישע בירגער זיינען פאר דער עקסיסטענץ פון דער פּוילישער מלוכה. מיר פאָדערן פון אלע איינוואוינער פון אונדזער שטאָט, אז זיי זאָלן נישט פארשוועכן אונדזער יום־טוב־טאָג דורך אָנפאלן אויף בירגער, אונדזערע שכנים. עס איז נויטיק צו אָננעמען א שטעלונג פון בארואיקן די צעהיצטע געמיטער. מ'דארף זיך באמיען דורך איינפלוס און פּאסיקע רייד צו די מער צעהיצטע, אז עס זאָל איינגעשטעלט ווערן רו צווישן די בירגער. עס זאָלן אויסגעמיטן ווערן יעדע אָנפאלן און געוואלט־מעשים אויפן לעבן פון אלע בירגער און זייער פארמעגן. זאָל קיין שום מענטש נישט אליין מאכן קיין זעלבסט־געריכט. יעדעס פארברעכן וועט ווערן אויפגעדעקט און די שולדיקע אין אלערלייי אָנפאלן אויף דער פּוילישער מלוכה און אויף די פארשידענע בירגער, די שולדיקע אין צונעמען פרעמד פארמעגן און אין פארשידענע געוואלט־מעשים, וועלן איבערגעגעבן ווערן צום גערייכט. אויף צו באשטראָפן פאר די פארשידענע עוולות, וואָס זיינען אָפּגעטאָן געוואָרן דורך

אונדזערע שונאים, יידן אָדער פּאָלאקן — געפינען זיך דאָ אויף אונדזער ערד געהעריקע אינסטאנצן און אין הימל איז דאָ א גאָט.

פּאָלאקן! זייט געטרייע זין פון אייערע העלדישע עלטערן און אור־עלטערן, וועלכע האָבן געטראָגן פרייהייט און גערעכטיקייט און אויב איר זעט, אז מ'באגייט זיך שלעכט מיט די בירגער, אייערע שכנים, וועט זיך תיכף צו די אינסטיטוציעס, וועמענס אויפגאבן איז צו היטן די רו און אָרדנונג אין אונדזער שטאָט.

הענריק פּזשעדעצקי — ביסקופּ פון פּאָדלאשע,
א. כזשאנאָווסקי — פּאָרזיצער פון שולראט,
מ. שימאנסקי — קאָמענדאנט פון דער בירגערוואך,
עדמונד קאשלאטש — פּרעזידענט פון דער שטאָט שעדלעץ.

שעדלעץ, דעם 18טן אויגוסט 1920." 97).

הילף פאר די געליטענע

במשך פון עטלעכע טעג, האָבן זיך צום שעדלעצער הילפס־קאָמיטעט, וואָס איז געשטיצט געוואָרן פון „דזשאָינט", געווענדעט אן ערך אכט הונדערט געליטענע, וועלכע האָבן אויפן סמך פון א שריפטלעכער באשטעטיקונג פון נישט וויניקער פון צוויי עדות, פּראָטאָקאָלאריש פעסטגעשטעלט די איבערגעלעבטע פיין, אכזריותן, שאָדנס אין געלט, חפצים, לעבעדיקן און טויטן אינוועניטאר, סחורה, מלבושים, וועש, און דג"ל. אלין איז אָפּגעשאצט געוואָרן אויף א סומע פון 11 מיליאָן מארק, בערך.

לויט פּאָלגנדיקן חשבון:

שאָדנס	פּארן אָפּטרעטן פון דער פּוילישׁ. ארמיי		נאָכן צוריקקומען פון דער פּויל. ארמיי		צוזאמען	
אין מזומן —	75.235	מארק	1.002.345	מארק	1.077.580	מארק
„ צירונג —	53.800	„	636.630	„	690.430	„
„ סחורה —	822.500	„	2.090.686	„	2.913.186	„
„ סעדער, גערטנער	880.100	„	49.200	„	929.300	„
„ וואַרשטאַטן —	62.100	„	58.300	„	120.400	„
„ אינוועניטאר —	368.300	„	1.105.000	„	1.473.300	„
„ מלבושים, שיך און וועש —	491.360	„	3.197.989	„	3.689.349	„
סך־הכל —	2.753.395	מארק	8.140.150	מארק	10.893.545	מארק

סך־הכל האָט שעדלעץ געליטן שאָדן אויף 545, 893, 10 מארק 98).

דער דערמאָנטער שעדלעצער קאָמיטעט, טראָץ זיינע באמיאונגען אין צענטראל־קאָמיטעט אין ווארשע, איז נישט געווען בכוח נישט בלויז אומצוקערן די געליטענע וועלכן ס׳איז קלענסטן טייל פון די שאָדנס, נאָר אפילו די אָרעמסטע נישט געקאָנט באזאָרגן מיט ארטיק־לען פון ערשטן געברויך פאר א ביליקערן פרייז ווי אין גאס. א בא־דייטנדער טייל פון דער שעדלעצער יידישער באפעלקערונג און יידן פון אומגעגנט, זיינען געווען הונגעריק, באָרוועם און נאקעט. ס׳איז הארצריסנד געווען צו זען די פארצווייפלטע לאגע פון די יידן, צוויישן וועלכע עם האָבן זיך געפונען אזעלכע, וואָס זיינען פארן אומגליק גע־וען פארמעגלעך. זיי האָבן באלאגערט טאָג־טעגלעך דעם לאָקאל פון קאָמיטעט, גלאָפן פון איין מיטגליד צום צווייטן און אווענק אָן חילף, ווייל דער קאָמיטעט איז געווען חילפלאָז. ס׳זיינען געגעבן געווארן פארשידענע שטיצעס אין פראָדוקטן און מלבושים פאר אן ערך 200.000 מארק, אחוץ דער שטענדיקער סובסידיע פאר דער פאָלקסקיך, און דאָס איז געווען ווי א טראָפן אין ים. ביי דער געלעגנהייט דארפן דערמאָנט ווערן מיט דאנק די שעדלעצער לאנדסלייט אין ניו־יאָרק, וועלכע האָבן צוגעשיקט פינף הונדערט דאָלאר.

דער אמעריקאנער קאָמיטעט האָט אויך בשום אופן נישט געקענט באפרידיקן די בקשות פון יידן אין די חרובע שטעטלעך און דערפער, וועגן קויפן פאר זיי אויף די ימים־נוראים וויניקסטנס צו אייניציקע טליתים און ספרי־תורות אויפן אָרט פון די, וועלכע זיינען געשענדעט און פארניכטעט געוואָרן.

די יידישע באפעלקערונג איז שטארק פארארעמט געוואָרן. אויף צו שטיצן וויניקסטנס די אָרעמסטע מיט ברויט, קארטאָפל און חילף — ווען דער וינטער האָט זיך דערנענטערט — האָבן זיך געפאָדערט, ביים דעמאָלטיקן יקרות, קאָלאָסאלע סומעס. דער קאָמיטעט האָט געפאָדערט אפילו די נויטיקע סומעס צו שטעלן פארטיידיקער צו די צענדליקער פראָצעסן, בעת וועלכע אן אדוואָקאט וואָלט געקאָנט פיל ארויסראטע־וען פון טויטשטראָף און צענדליקער יאָרן תפיסה! ס׳איז שוין דערגאנ־גען אזוי ווייט, אז אין יום־כפור פון יאָר תרפ״א (1920) האָט מען אין שעדלעין ביים דאוונען מעכב התפילה געווען און געזאמלט געלט צו שטעלן פארטיידיקער פאר די באשולדיקטע.

ווי האָט אויסגעזען די באָלשעוויסטישע אָרדענונג אין שעדלעץ

די וואַרשעווער „הצפירה" פון 1920, נומער 183, האָט געשריבן, אז דער יידישער פרעסע איז נישט דערלויבט געוואָרן צו שיקן אירע

קאָרעספאָנדענטן אין די מלחמה־געביטן. די „הצפירה" באנוצט זיך דעריבער מיט די מאטעריאלן פון די פוילישע צייטונגען, אויפן סמך פון וועלכע זי באמיט זיך צו שילדערן פאר די לייענער, ווי אזוי עס האָט אויסגעזען דאָס לעבן אין דער קורצער צייט בעת די באָלשעוויקעס האָבן געוועלטיקט אין די פוילישע שטעט. די העברעאישע צייטונג נעמט נישט אָן קיין שום שטעלונג צו די געבראכטע פאקטן אין די קאָרעספאָנדענצן פון די פוילישע צייטונגען. ווייל, — שטרייכט אונטער די צייטונג — זי האָט נישט קיין שום מעגלעכקייט צו קאָנטראָלירן די ידיעות און זיי אויסצופאָרשן. דאָרט זיינען פאראן א סך אומפינקטלעכקייטן, וואָס זיינען געשריבן געוואָרן מיט א ספּעציעלער כוונה.

דער ווייטער געבראכטער באריכט איז פון י. ש., דער קאָרעספאָנדענט פון פוילישן סאָציאליסטישן „ראָבאָטניק" (אָרגאן פון פּ. פּ. ס.), וועלכער איז געפאָרן צוזאמען מיט דער זשורנאליסטן־דעלעגאציע. ער דערציילט וועגן שעדלעץ:

„די באָלשעוויקעס זיינען אריינגעקומען קיין שעדלעץ דינסטיק, דעם 6טן אויגוסט 1920, אינמיטן נאכט. אויף צו מאָרגנס אָוונט האָט זיך באוויזן דער באפעל נומער 1 אין 3 שפראכן: רוסיש, פויליש און יידיש, אונטערגעשריבן פון פאָרזיצער פון רעוואָלוציאָנערן קאָמיטעט — אלפּע־ראָוויטש און 2 קאָמיטעט־מיטגלידער: פאוולויוק און פאנקעוויטש. אין באפעל זאָגט זיך:

„אין הסכם מיט דעם באפעל פון דער פאָליטישער אָפּטיילונג פון דער דיוויזיע נ. איז באשטימט געוואָרן אין שעדלעץ אַ רעוואָלוציאָנערער קאָמיטעט אין די פערזאָנען: פאָרזיצער — חבר אַלפעראָוויטש, מיטגלידער — חברים פאוולויוק און פאנקעוויטש.

די גאנצע מאכט אין דער געגנט פון קרייז שעדלעץ גייט איבער אין די הענט פון רעוואָלוציאָנערן קאָמיטעט און צו אים דארפן זיך וועגן אלע חברים ארבעטער און אלע סאָוויעטישע מענטשן, וואָס געפינען זיך אין דעם קרייז. די סטאראסטוועס, שטאָטראטן און מאגיסטראטן וועלן אויפגעלייזט און אלע באאמטע דארפן פאָרזעצן דעם דינסט אין זייערע אמטן ביז די דאָזיקע אינסטאנצן וועלן אריבערגיין אין די הענט פון דער סאָוויעטישער מאכט.

ווער עס וועט נישט אויספירן די אָנגעוויזענע באפעלן וועט באשטראָפט ווערן מיט דער גאנצער שטרענגקייט פון מלחמה־און רעוואָלוציע־צייט".

דער אויפרוף אין פוילישן איז געווען אין א צעבראָכענעם לשון...

דעם זעלבן טאָג איז ארויסגעגעבן געוואָרן א באפעל צום מיליטער, וואָס האָט געלאגערט אין שעדלעץ. דער באפעל איז אונטערגעשריבן געוואָרן פון דעם הויפּט פון דער דאָזיקער מיליטער־אָפּטיילונג,

און קאַמענדאַנט פון שטאַט, קאַמענדאַנט פון דער דיוויזיע — נ. יע־זשערסקי און מיליטעררישער קאַמיסאַר — קאַליקאַוו. יעזשערסקי טיילט מיט אין זיין באַפעל, אז אין הסכם מיט דער פּראַדעננונג פון אַנפירער פון דער דיוויזיע הויבט ער אָן פון היינט צו דערפילן די פונקציע פון אַנפירער פון דער אַרטיקער מיליטער־אַפּטיילונג און שטאַט־קאַמענדאַנט. וויטער טיילט ער מיט, אז „די שטאַט שעדלעץ איז דערקלערט געוואָרן אין באַלאַגערונגס־צושטאַנד. די מענטשן, וועגן וועלכע עס איז באַקאַנט, אז זיי פירן אָן אַנטי־סאָוויעטישע אַגיטאַציע וועלן שטרענג באַשטראָפט ווערן. זיי וועלן געטויט ווערן דורך דערשיסן". אאז"וו. אויך דער דאָזיקער באַפעל איז געשריבן אין א שלעכטן פּויליש.

אין צוויי טעג ארום איז פּאַרעפּנטלעכט געוואָרן דער „באַפעל נו־מער 2" פון רעוואָלוציאָנערן־קאַמיטעט אין שעדלעץ. דאָס אינ־טערעסאַנטסטע אין דעם באַפעל איז די וועגדונג — צו די פּאַליטישע און פּראַפּעסיאָנעלע פּאַראייגען, תיכף צו רעגיסטרירן זיך ביים אַנפירער פון דער אַפּטיילונג פון „רעווקאָם", ח' פּאוולויק.

דער באַפעל נומער 3 פון רעוואָלוציאָנערן קאַמיטעט, פון 14טן אויגוסט, איז פּאַרעפּנטלעכט געוואָרן נאָר אין פּויליש און ייִדיש. דער באַפעל דראָט מיט א שטרענגער שטראָף די אלע, וואָס וועלן זיך פאַרנעמען מיט שפּעקולאַציע און הייבן די פּרייזן. די קראַמען און די סוחרים זיינען מחויב צו פּאַרקויפן סחורות פאַר די זעלבע פּרייזן, וואָס זיינען געווען איידער דאָס פּוילישע מיליטער האָט פּאַרלאָזט די שטאָט. עס איז אויך פּאַרבאָטן אָפּצוזאָגן זיך פון נעמען די געלט־אסיגנאַציעס, וואָס פּוילן האָט ארויסגעלאָזט אָדער צו רעכענען זיי נידעריקער פון באַשטימטן ווערט.

אחוץ דעם באַפעל האָט דער שעדלעצער רעוואָלוציאָנערער קאַמי־טעט ארויסגעלאָזט אן אויפרוף: „צו די ארבעטנדיקע מאסן פון פּוילן". דער אויפרוף זאָגט אָן די בשורה:

„עס איז לסוף געקומען די שעה, ווען מ'וועט דיך שוין מער נישט עקספּלואָטירן. דער פּאַבריקאַנט וועט שוין נישט אראָפּנעמען דאָס פּעטע פון דיין שווער אויסגעהאַרעוועטער מי, כדי שפּעטער דיר צוצואווארפן ברעקלעך. די מחנה פון ארבעטער־מיליטער ברענגט אייך באַפרייאונג פון עול פון דער בורזשואזער רעגירונג און האָט נישט קיין שום פּרעטענ־זיעס אויף דער דאָזיקער ערד. דאָס איז נישט קיין מחנה פון צארישן מיליטער און פון די בלוטדאָרשטיקע פּריצים.

מיט דעם מאָמענט, וואָס עס וועט אויף דער דאָזיקער ערד געשאפן ווערן אן ארבעטער־רעגירונג, א רעגירונג, וואָס איז צוזאמענגעשטעלט פון פּוילישע ארבעטער — וועט קיין פּוסטריט פון רוסישן מיליטער נישט געפינען זיך אויפן פּויליש באָדן".

גלייכצייטיק מיט דעם דאָזיקן אויפרוף איז אויסגעקלעפט געוואָרן א צווייטער אויפרוף אין נאָמען פון צייטווייליקן רעוואָלוציאָנערן קאָמיטעט פון פוילן, וואָס האָט זיך גערופן „פאָלרעווקאָם". דער דאָזיקער אויפרוף מעלדעט שוין, אז עס איז געגרינדעט געוואָרן א צייטווייליקער קאָמיטעט פון פוילן, וואָס האָט ענומען דעם רודער פון דער רעגירונג אין זיינע הענט און שטעלט זיך פאר אן אויפגאבע: ביז עס וועט געשאפן ווערן א סטאבילע רעגירונג פון ארבעטער און פויערים, צו לייגן די גרונטשטיינער פון דער קומענדיקער סאָוויעטישער אָרדענונג פון דער פוילישער סאָציאליסטישער ראטן־רעפובליק. צו דעם צווועק ווערט דורכן רעוואָלוציאָנערן קאָמיטעט אָפּגענומען די מאכט ביי דער איצטיקער פריציש־בורזשואזער רעגירונג און עס ווערט פארזיכערט די גאנצקייט פון דער פוילישער ערד אדג"ל.

אין משך פון דער קורצער צייט פון זייער רעגירן האָט דער רעוואָלוציאָנערער קאָמיטעט זיך פארנומען מיט פּאָליטישע ענינים. ער האָט באשטימט אן „אָנפירער מיט דער שטאָטישער ווירטשאפט", א קאָמיסאר, וואָס האָט געדארפט אָנפירן מיט דער שטאָט. דער דאָזיקער אמט איז איבערגעגעבן געוואָרן א געווּיסן לעוואנדאָווסקי. ער האָט אָנגעהויבן זיין טעטיקייט מיט פארעפנטלעכן א פארארדענונג וועגן רייניקן די גאסן און די פלעצער, וואָס דארף אָנגעפירט ווערן דורך די אייגנטימער פון די אומבאוועגלעכע גיטער.

ווי עס ווייזט אוים האָט דער רעוואָלוציאָנערער קאָמיטעט געהאלטן, אז ער וועט בלייבן אויב נישט אויף שטענדיק, איז יעדנפאלס אויף א לענגערער צייט. אלס באווייז דינט אונדז נישט בלויז די פארעפנטלעכטע באפעלן און מעלדונגען, נאָר די אָנגעוואָרפענע פראָיעקטן אויף באפעלן, וועלכע מיר האָבן געקאָנט זען. די דאָזיקע פראָיעקטירטע נישט פארעפנטלעכטע באפעלן רעדן וועגן סטאבילער אדמיניסטראציע מאכט, וועגן איינטיילן די קאָמפּעטענץ, שאפן קאָמיסיעס פאר אומבאוועגלעכע גיטער אדג"ל.

דער רעוואָלוציאָנערער קאָמיטעט האָט אויך געזאָרגט פאר צושטעלן גיסטיקע שפּייז פאר די איינוואוינער פון שעדלעץ. אונטער דער לייטונג פון דער פּאָליטישער אָפּטיילונג פון רעוואָלוציאָנערן ראט זיינען דערשינען 2 נומערן פון א וואנטצייטונג אונטערן נאָמען „וואַרשאוויאנקא". דער ערשטער נומער פון 16טן אויגוסט איז פייערלעך מודיע וועגן דער גרינדונג פון „פאָלרעווקאָם". אין ביאליסטאָק און אנטהאלט א קליין ארטיקעלע וועגן דער דעלעגאציע פון קאפיטאליסטישן פוילן. דער צווייטער נומער און דער לעצטער, וואָס איז פארעפנטלעכט געוואָרן דעם 17טן אויגוסט, א טאָג פארן אָפּטרעטן פון די באָלשעוויקעם פון שעדלעץ — מעלדעט פון אָנהויב מיט ריזיקע אותיות, אז די „אר־

בעטער־רעגירונג פון פוילן גייט און פֿאָרט קיין ווארשע. די ארבעטער־רעגירונג ברענגט דעם פּראָלעטאריאט די באפרייאונג פון די קייטן, וועלכע עס האָבן ארויפגעוואָרפן די קאפיטאליסטן און די סאָציאל־פּאררעטער פון פּ. פּ. ס.". דער דאָזיקער נומער „ווארשאוויאנקא" אנטהאלט אויך א ביאָגראפיע פון מארכלעווסקי, אין וועלכער עס זאָגט זיך:

„דער פּרעזידענט פון „פּאָלרעווקאָם", דער חבר י. מארכלעווסקי, קומט ארויס פון א משפּחה פון אָנגעזעענע אדלייט. ער איז א ברודער פון באוואוסטן פּראָפעסאָר מארכלעווסקי. שוין אין די יונגע יאָרן האָט חבר מארכלעווסקי איבערגעריסן זיינע באציאונגען מיט זיין פּריציש־בורזשואזער סביבה און זיך אקטיוו פארבונדן מיט דער רעוואָלוציאָנערער באוועגונג פון פוילן און דייטשלאנד. חבר מארכלעווסקי האָט פארענדיגט לעכט א סך טעאָרעטישע ביכער, וואָס באהאנדלען באזונדערס די אגראר־פראגע אין פוילן און אין דייטשלאנד".

מיט דעם נומער איז פארענדיקט געווארן דאָס קורצע לעבן פון „ווארשאוויאנקא". אויף צו מאָרגנס מיטן אויפגיין פון מאָרגנשטערן, האָבן די באָלשעוויקעס אין בהלה פארלאָזט שעדלעץ.

**
*

די פּוילישע צייטונג „דווא גראָשע" (א יידנפרעסערישע בלאט) האָט פארעפנטלעכט א פּאָטאָ־קאָפּיע פון ערשטן נומער „ווארשאוויאנקא". וואָס שטעלט פאָר בלויז דעם טייל פון דער צייטונג, וואָס איז געווען אויף יידיש. דאָס יידנפרעסערישע בלאט האָט שטענדיק פארדרייט די פאקטן אזוי, זי זאָל קאָנען העצן די מאסן אויף די יידן, אָנווייזנדיק, אז זיי זיינען דאָס די באָלשעוויקעס. אלע אנדערע צייטונגען האָבן מיטגעטיילט, אז די „ווארשאוויאנקא" איז געדרוקט געווארן אין צווי שפּראכן: אין פּויליש און יידיש.

דער טעקסט פון דער באָלשעוויסטישער צייטונג איז לויט „דווא גראָשע" געווען פאָלגנדער:

„ארבעטער פון אלע לענדער פאראייניקט אייך.

„ווארשאוויאנקא"

אָרגאן פון דער פּוילישער אָפּטיילונג ביים רעוואָלוציאָנערן ראט פון דער 16טער ארמיי. חודש אויגוסט 1920.

די כוואליעס פון דער וועלט־רעוואָלוציע פון די ארבעטער האָבן פארפלייצט אויך גאנץ פּוילן. דער מעכטיקער פּוילישער פּראָלעטאריאט וואכט אויף און טרעט צו צו שאפן זיין ארבעטער־רעגירונג.

זאָל לעבן די סאָציאליסטישע רעוואָלוציע.

זאָלן לעבן די ארבעטער־ראטן.

פארזאמלונגען

אויף א זיצונג פון אלע ארבעטער־קאמיטעטן אין שעדלעץ האָבן די פאָרשטייער פון „בונד" און „פּועלי־ציון" דערקלערט, אז זיי אנערקענען נישט קיין שום רעגירונג אחוץ די ארבעטער־רעגירונג, וועלכע זיי וועלן פארטיידיקן. די פאָרשטייער פון פּ. פּ. ס. האָבן דערקלערט, אז די גאנצע פאָליטיק פון זייער פארטיי איז געווען א פאלשע. די ארבעטער־רעגירונג וועט באפרייען פוילן פון אונטערדריקונג־יאָך.

די פארזאמלונג האָט באשלאָסן צו פאראייניקן אלע פראָפעסיאָנעלע פאראיינען אין איין שטארקן פארבאנד".

די „דווא גראָשע" האָט צוגעגעבן פאָלגנדיקן קאָמענטאר צו דער פאָטאָקאָפּיע, וואָס זי האָט געברענגט:

„דער עקזעמפּלאר פון דער יידישער, באָלשעוויסטישער „וואָרשא־וויאנקא" באשטעטיקט צוויי פאקטן: א) די באָלשעוויקעס האָבן בכלל נישט געהאט בדעה צו פירן אונטערהאנדלונגען מיט אונדזער שלום־דעלעגאציע. זייער כוונה איז געווען — איינעמען וואָרשע און אויפצושטעלן די יידיש־באָלשעוויסטישע רעגירונג, מיט וועלכער סאָוויעט־רוסלאנד וואָלט געשלאָסן א שלום. מיט אנדערע וועָרטער: די יידן אין וואָרשע וואָלטן געקומען צו א הסכם מיט די מאָסקווער יידן, ווי אזוי צו הערשן איבער די פּעלקער פון פוילן און רוסלאנד. צו הילף וואָלטן זיך די יידן געזומען דעם „שבת גוי", די אייניקע בלוטדורשטיקע פון דעם מין, ווי דזשערזשינסקי און פרוכניאק. 2) די באָלשעוויסטישע צייטונג באשטעטיקט, אז די באָלשעוויקעס האָבן ביי אונדז געפונען פריינד צווישן די פארטייען פּועלי־ציון, בונד און פּ. פּ. ס.

די פּוילישע רעגירונג וועט פון דעם דארפן ציען די געהעריקע באשלוסן."

אינמיטן בושעווען פון דער אנטיסעמיטישער כוואליע האָט דער יידישער דעפּוטאטן־קלוב אין פּוילישן סיים, אין די פּערזאָנען פון: י. גרינבוים, ה. פּארבשטיין, א. הארטגלאס, אריינגעטראָגן אן אינטערפּעלאציע צום פּוילישן פּרעמיער־מיניסטער וועגן די רציחות איבער די יידן אין פּוילן.

די אינטערפּעלאציע פארנעמט זיך נישט אויסשליסלעך מיט די געשענישן אין שעדלעץ, נאָר גייט ארויס פון אן אלגעמיין יידישן אספּעקט. עס איז אָבער באוואוסט, אז די אינטערפּעלאציע איז געשריבן געוואָרן דורכן געווען דעפּוטאט הארטגלאס, נאָך זיין באזוך אין שעדלעץ, און אויף דער קאנווע פון די איבערלעבונגען אין דער דאָזיקער שטאָט. הגם אין דאָקומענט וועָרן דערמאָנט אויך אנדערע שטעט פון דער פּוילישער מלוכה, איז אָבער דערמיט נישט געמינערט די לאָקאלע

באדייטונג פון דעם היסטאָרישן דאָקומענט, וועלכן מיר ברענגען פון דער העברעאישער איבערזעצונג אין דער טאָגצייטונג „הצפירה".

אין דער אינטערפעלאציע זאָגט זיך:

די עקסצעסן פון מיליטער־לייט קעגן די יידן, וואָס ציען זיך שוין אנדערהאלבן יאָר מיט קליינע איבערריסן, האָבן זיך געשטארקט אין די ערשטע טעג ווען עס איז געוואקסן די סכנה פון דער באָלשעוויסטישער אינוואזיע. דאָס שטאַרקן זיך פון די עקסצעסן איז באזונדערס פאראור־זאכט געוואָרן מיט דעם וואקסן פון דער אגיטאציע קעגן די יידן, וועלכע ווערט געפירט דורך אויפרופן צום מיליטער, וואָס ווערן פארשפרייט דורך דער מאכט, ביי דער פארמיטלונג פון דער דרוקערייַ פון „זשאָלניעזש פאָלסקי". („דער פוילישער זעלנער" — א צייטונג, וואָס איז געווען באַ־שטימט פארן מיליטער — י. כספי). די דאָזיקע אויפרופן פראָפאגאנדירן, אז יידן און באָלשעוויקעס זיינען איינס און דאָס זעלבע.

וועָן דעפ. הארטגלאס האָט דעם איצטיקן קריגס־מיניסטער און דע־מאָלטיקן וויצע־מיניסטער געגנראל סאסנקאָווסקי — אויפמערקזאם גע־מאכט אויף דעם דאָזיקן מצב, האָט דער מיניסטער אויסגעדריקט זיין פארוואונדערונג און צוגעזאָגט אלץ אויסצופאָרשן. טראָצדעם האָט די יידנפיינטלעכע אגיטאציע דורך אויפרופן, נישט בלויז זיך נישט אָפּגע־שטעלט, נאָר פארקערט — געוואקסן צוזאמען מיט דעם וואקס פון דער באָלשעוויסטישער סכנה. די סיים־דעפוטאטן האָבן מיט אייגענע אויגן געזען ווי מיטן אויסקלעפן און פארשפרייטן די אויפרופן פארנעמען זיך די זשאנדארמען. די אינטערווענץ ביים געגנראל סאָסנקאָווסקי האָט געגעבן דעם רעזולטאט, אז אויף די אנטי־יידישע אויפרופן אין ווארשע איז נישט געווען אָנגעגעבן דער אריסגעבער, אָבער די עקזעמפלארן פון דעם זעלבן אויפרוף, וואָס זיינען אין דעם אייגענעם טאָג פונאנדערגע־קלעפט געוואָרן אין פארשידענע שטעט פון פוילן האָבן געהאט דעם בפירושן צושריפט: ארויסגעגעבן דורך „זשאָלניעזש פאָלסקי".

אונטער דער ווירקונג פון דער דאָזיקער אגיטאציע האָט זיך גע־שטארקט דער אנטיסעמיטישער גייסט און מיטן אויגנבליק האָבן זיך גע־שטארקט די עקסצעסן און רויב־מעשים, וואָס זיינען אויסגעפירט געוואָרן דורכן מיליטער. נישט געקוקט דערויף, האָט די יידישע באפעלקערונג, זעענדיק די סכנה, וואָס עס באדראָט דער מלוכה, באשלאָסן צו ברענגען אלע נויטיקע קרבנות, כדי צו דערפילן זייער בירגערלעכן חוב. עס איז געגרינדעט געוואָרן א יידישער קאָמיטעט צו פארטיידיקן די מלוכה. די יידישע יוגנט און באזונדערס די אקאדעמישע און שוליוגנט האָבן זיך מאסנווייז פרייוויליק געשטעלט צו די מיליטעריש ארבעטן. די סטודענ־טינס האָבן זיך געשטעלט צום סאניטארן־דינסט. דער דאָזיקער פרייווי־ליקער איבערגעגעבענער דינסט פון די יידן לטובת דער מלוכה האָט זיך

באלד אַנגעטראָפן אויף אומווילן מצד דער מאכט. די מיליטעריש מאכט האָט געשטערט דעם יידישן קאָמיטעט צו פארווירקלעכן די גרינדונג פון א שפיטאָל פאר פארוואונדעטע זעלנער. עס איז געשטעלט געוואָרן אין ספק די עצם רעכט פון יידן אויפצושטעלן אזא שפיטאָל. די יידישע סאָניטארינס זיינען אויף א סיסטעמאטישן אופן נישט צוגעלאָזט געוואָרן אין די לאבאָראטאָריעס פון רויטן קרייץ. געווען אויך פאלן, ווען יידישע פרייווילליקע זיינען נישט אַנגענומען געוואָרן אין מיליטער.

דער וואקסנדיקער אנטיסעמיטישער גייסט האָט זיך פון דער הויפט־שטאָט איבערגעטראָגן אויף דער פראָווינץ. אונטער דער מאסקע פון נויטיקייט צו פארזיכערן דעם שלום אין דער מדינה בעתן קריזיס, האָט די מאכט אין א סך פאלן ארעסטירט יידישע געזעלשאפטלעכע טוער אָן אונטערשיד פון זייערע פאָליטישע אַנשויאונגען. עס זיינען אריינגעצויגן געוואָרן אין תפיסה קאָמוניסטן, סתם סאָציאליסטן און אפילו ציוניסטן און אומפארטייאישע. עס זיינען געשלאָסן געוואָרן פארשידענע יידישע אינסטיטוציעס און געזעלשאפטן, אפילו אזעלכע, וואָס האָבן געטראָגן א ווירטשאפטלעכן און קולטורעלן כאראקטער. אזעלכע פאקטן זיינען פאַרגעקומען אויפן גאנצן שטח פון אמעריקן קאָנגרעס־פוילן — אין וולאדאָווע, נאשעלסק, זאמבאָוו, מלאווע און מעזריטש. די מאכט אין גאליציע האָט אָפגעווארפן בקשות וועגן גרינדן יידישע געזעלשאפטן מיט דעם מאָטיוו, אז דאָס זיינען אינסטיטוציעס, וואָס באדינען אויסשליסלעך יידן (אשוויענטשים, זשעזשאוו, קראקע).

וועז דער שונא האָט זיך אַנגעהויבן דערנענטערן צו מאָדלין, האָט דער מיליטערישער גובערנאטאָר פון ווארשע, גענעראל לאטינעק, ארויסגעגעבן א באפעל צו עוואקואירן די יידישע באפעלקערונג פון די ערטער נאָענט צו די פעסטונגען: נאָווידוואָר, זאקראטשים און פאמיעראווע. די יידישע דעפוטאטן, וואָס האָבן אַנגעפרעגט די מאכט וועגן דאָזיקן ענין, האָט מען געגעבן א תשובה, אז דער באפעל איז גילטיק נישט בלויז פאר יידן. עס איז אָבער א באשטעטיקטער פאקט, אז אין דעם דערמאנטן באפעל האָט זיך געערעדט וועגן יידן, דייטשן און רוסן און אין דער ווירקלעכקייט האָט מען פון די דאָזיקע ערטער באזייטיקט נאָר די יידן. די דירות און דאָס פארמעגן פון די יידן, וואָס האָבן פארלאָזט זייערע וואוינערטער זיינען תיכף צעראָבט געוואָרן דורך די זעלנער און דעם המון פון דער קריסטלעכער באפעלקערונג, וואָס איז געבליבן אויף די ערטער.

אין דער זעלבער צייט האָט דאָס קריגס־מיניסטעריום אנטשלאָסן אַנגעוויזן די אים אונטערגעוואָרפענע אַרגאנען, תיכף צו פארווירקלעכן די צירקולארן, וואָס זיינען ביז יענער צייט געהאלטן געוואָרן בסוד, וועגן באזייטיקן יידישע זעלנער פון די מיליטעריש אמטן און אז די צאָל יידן, וואָס זיינען דאָרט באשעפטיקט זאָלן נישט איבערשטייגן קיין 5

פראָצענט. עס איז אויך ארויסגעגעבן געוואָרן א באפעל וועגן שאפן אין יאבלאנא א לאגער פאר א יידישן ארבעטער־באטאליאָן. אלע מיליטעריש פאָרמאַציעס איז אָנגעווייזן געוואָרן, אז זיי דארפן ארויסציען פון זיערע רייען די יידן און זיי אוועקשיקן קיין יאבלאנא, כדי פון זיי צו שאפן געשלאָסענע יידישע ארבעטס־גרופן.

דעם 15טן אויגוסט האָט מען אָנגעהויבן דורכצופירן די דאָזיקע באפעלן. די יידישע זעלנער האָט מען ארויסגענומען פון די רייען פון די פאָרמאַציעס אין וועלכע זיי זיינען ביז יענער צייט געווען באשטימט. אן אויסנאם איז געמאכט געוואָרן פאר זעלנער, וואָס האָבן זיך געפונען אין דער ערשטער רייַ פון פראָנט. אויף א סך פון די ערטער האָט מען פון די יידישע זעלנער אראָפגעריסן די מונדירן און אין באגלייטונג פון א שטרענגער וואַך זיינען זיי געשיקט געוואָרן קיין יאבלאנא, דאָרט זיינען זיי געהאלטן געוואָרן ווי ארעסטירטע. אין יאבלאנא זיינען קאָנצענטרירט געוואָרן נישט בלויז די זעלנער, וואָס זיינען מאָבילזירט געוואָרן צום מיליטער־דינסט. נאָר אויך די פרייוויליקע, אפילו די יידישע מיליטער־לייט, וואָס זיינען געווען אין די לעגיאָנען און בשעתו דורכגעגאנגען דעם לאגער אין שטשיפיארנא (געוואָרן אינטערנירט דורך די דייטשן ערב דער באפרייאונג פון פוילן — י. כספי) און געהאט אויסצייכנונגען פאר פאר־טיידיקן לעמבערג און אנדערע ערטער.

דאָס באזאָרגן די באדערפענישן פון די דאָזיקע ארעסטירטע זעלנער איז נידריקער פון יעדער קריטיק. אין משך פון טעג האָבן זיי נישט באַ־קומען דאָס נויטיקסטע און ביז דער לעצטער מינוט האָט מען זיי נישט געגעבן קיין „שעניקעס" (שטרויי־מאטראצן) צום שלאָפן טראָצדעם, וואָס דער אָפיציעלער רעפעראט דערציילט עפעס אנדערש.

ארום דעם לאגער איז אוועקגעשטעלט געוואָרן א וואַך פון פויזנער זעלנער („פאָזנאנטשיקעס" — ווילדע אנטיסעמיטן, וואָס האָבן זיך אויס־געצייכנט מיט שניידן יידן די בערד — י. כספי), וואָס זיינען זיך גראָב באגאנגען מיט די ארעסטירטע. אין רעזולטאט פון דער דאָזיקער באהאנד־לונג זיינען די ארעסטירטע געשלאָגן געוואָרן מכות רצח; אחוץ די שומרים, פויזנער מיליטער־לייט, זיינען אין לאגער געווען אויך פאָלי־ציאנטן און אנדערע אלס אויפזעער. עס איז אזוי אויסגעקומען, אז אויף יעדן זעלנער איז געווען 1 היטער.

נאָך לאנגער שתדלנות, האָט זיך, נאָך פיר וואָכן, סוף כל סוף אייַנ־געגעבן צו דערגרייכן א ליקווידאציע פון לאגער אין יאבלאנא, אָבער אויך נאָך דעם ווערן די יידישע זעלנער באהאנדלט לויט ספעציעלע תקנות, וואָס שליסט זיי אויס פון דעם נאָרמאלן מיליטער. די יידישע זעלנער זיינען נישט צוריקגעבראכט געוואָרן צו זייערע פריערדיקע מילי־טער־גרופן, נאָר מ׳האָט זיי געשיקט אין אנדערע מיליטערישע ראיאָנען.

דאָרט באהאנדלט מען זיי ווי באשולדיקטע אין וועלכע עס איז מיליטע־
רישע פארברעכנס.

אז עס האָט זיך אָנגעהויבן דער צוריקטריט פון די באָלשעוויקעס,
האָט מען געמומען פארשפרייטן קלאנגען וועגן מכלומרשטן יידישן פאר־
ראט. די מיטטיילונגען פון געניראל־שטאב האָבן איבערגעגעבן א ידיעה,
אז אין שעדלעץ איז געכאפט געוואָרן א באוואפנטע יידישע אָפטיילונג,
וועלכע האָט געקעמפט אויף דער זייט פון די באָלשעוויקעס און אין ביא־
ליסטאָק האָט דאָס פוילישע מיליטער געקעמפט מיט דער אָרטיקער
יידישער באפעלקערונג, וואָס האָט געהאָלפן דער באָלשעוויסטישער אק־
ציע. נאָך א געהעריקער אויספאָרשונג, וואָס איז געמאכט געוואָרן אויפן
אָרט איז קלאָר געוואָרן, אז אין שעדלעץ איז נישט געכאפט געוואָרן
אפילו קיין איין באוואָפנטער ייד. דער אויפרוף פון פאָרשטייער פון דער
אָרטיקער פוילישער געזעלשאפט, וואָס איז פארשפרייט געוואָרן אויף צו
מאָרגנס נאָכן פארטרייבן די באָלשעוויקעס, איז נישט בלויז וואָס ער
דערמאָנט נישט קיין איין וואָרט וועגן א יידישער גרופע, נאָר זאָגט, אז
אחוץ אויסנאמען, האָט זיך די יידישע געזעלשאפט זייער לאָיאל אויפ־
געפירט.

אויך וועגן ביאליסטאָק איז קלאָר געוואָרן, אז קיין שום קאמף מיט
דער יידישער באפעלקערונג איז דאָרט נישט פאָרגעקומען. אדרבא — די
פאָרשטייער פון דער פוילישער באפעלקערונג אין אָרטיקן בירגער־קאָמי־
טעט קאָן נישט פאָרווארפן קיין שום באשולדיקונג קעגן יידן צוליב זייער
אויפפירונג.

די לעגענדע וועגן פארראט פון יידן, וואָס איז פארשפרייט געוואָרן
דורך די ידיעות פון געניראל־שטאב, איז דאָך ארומגעגאנגען איבער גאנץ
פוילן און אויף יעדן אָרט האָט מען געמומען באשולדיקן די יידן אין
פארראט.

די אויספאָרשונג אויף די ערטער האָט באוויזן, אז דער אָנטייל פון
דער יידישער באפעלקערונג אין דער באָלשעוויסטישער אָקופאציע־מאכט,
איז געווען קלענער, בערך, ווי די באטייליקונג פון דער פוילישער בא־
פעלקערונג, פון וועלכער נישט בלויז די סאָציאליסטן, נאָר אויך די רעכ־
טע האָבן אויף יעדן אָרט אָנגענומען אמטן ביי די באָלשעוויקעס. אזוי
איז געווען אין מילאווע, ביאלא־פּאָדלאסקי, לאָמזשע, פולטוסק א. אנד.
אונטער דער באָלשעוויסטישער מאכט האָבן יידן, אחוץ דער דאָרפישער
באפעלקערונג, מער געליטן פון אנדערע. ווייל פון די יידן האָט מען אייג־
געמאָנט א גרויסע קאָנטריבוציע דורך קויפן סחורות, לויט די פרייזן פון
דער סאָוויעטישער וואלוטע און לויט א קינסטלעך אויפגעשטעלטן קורס.
די באָלשעוויקעס האָבן געזעצט אין תפיסה און פארטריבן פון זייערע
וואוינערטער סיי יידן, סיי קריסטן. אויף א סך ערטער איז דער מון

געגאנגען צוזאמען מיט די באָלשעוויקעס, וואָס האָבן בארויבט דאָס פאר־מעגן פון די יידן. אין וויסאָקי־מאזאָוויעצק, וואו די פוילישע באפעלקע־רונג האָט זיך פארהאלטן פאסיוו צו דער באָלשעוויסטישער אָפענסיווע, האָבן די יידן אָרגאניזירט א באוואָפנטע אָפטיילונג, וועלכע האָט פאר־טריבן די באָלשעוויקעס פון דער שטאָט.

דער ה' פרעמיער־מיניסטער בעת זיין באזוך אין שעדלעץ, האָט זיך אָפגעזאָגט אויפצונעמען א דעלעגאציע פון דער יידישער באפעלקערונג. אין דער זעלבער צייט איז תיכף דערשינען א פוילישער אויפרוף, וואָס האָט געהאט פאר א ציל אָפצושוואכן די ווירקונג פון ערשטן אויפרוף פון דער פוילישער געזעלשאפט. נאָכן באזוך פון פרעמיער־מיניסטער אין פלאָצק, האָט די פוילישע אָפיציעלע טעלעגראפן־אגענטור פארעפנטלעכט א האלב־אָפיציעלע ידיעה, וואָס האָט באשטעטיקט, אז די פלאָצקער יידן האָבן געהאָלפן די באָלשעוויקעס, האָבן געגאָסן קאָכעדיק וואסער אויפן פוילישן מיליטער, זיינען געקומען אין קאָנטאקט מיטן שונא דורך ג־היימע טעלעפאָנען. די פלאָצקער שטאָט־פארוואלטונג האָט אָפגעלייקנט די דאָזיקע רכילות, אָבער די פוילישע טעלעגראפן־אגענטור האָט פאר־עפנטלעכט נאָר א טייל פון די דאָזיקע הכחשות.

אין די לעצטע טעג פון חודש אויגוסט איז אין טארנאָוו פאָרגעקומען א קאָנפערענץ, אויף וועלכער עס האָט געראָטן דער דעפוטאט בריל — א מיטגליד פון דער פארטיי, צו וועלכער עס געהערט אויך דער פרעמיער מיניסטער. טראָץ דער שטעלונג פון הער פרעמיער־מיניסטער וועגן יידישן פארראט האָט דער דעפוטאט געראָטן צו שלום. דער הער פרע־מיער־מיניסטער האָט אים נישט אָפגעשטעלט און נישט אָפגעלייקנט זיי־נע וועלטער. נאָך פאר דעם איידער דער איצטיקער פרעמיער־מיניסטער האָט פארנומען דעם דאָזיקן הויכן אמט, האָט דער יידיש־פוילישער ראט באשלאָסן, אז עס איז נויטיק ארויסצוגעבן אן אויפרוף צו דער פוילישער באפעלקערונג, און די רעגירונג האָט זיך פארפליכטעט ארויסצוגעבן דעם דאָזיקן אויפרוף, וועלכן מ'האָט געדארפט באשטעטיקן, ווייל די שטעלונג פון די יידן איז פון אלע זייטן געווען א בירגערלעכע. ביז איצט איז דער דאָזיקער אויפרוף נישט פארעפנטלעכט געוואָרן, ווייל דער הער פרעמיער־מיניסטער האָט זיך אָפגעזאָגט אים אונטערצושרייבן צוליב די פאקטן, וועלכע זייענען כלומרשט באשטעטיקט געוואָרן אין שעדלעץ און אין פלאָצק.

עס איז, בכן, נישטאָ זיך וואָס צו וואונדערן, אז דאָס מיליטער, וואָס איז פארסמט געוואָרן פון די מעשיות וועגן יידישן פארראט, וועגן יידן, וואָס האָבן געגאָסן קאָכעדיק וואסער אויף די פוילישע זעלנער, דאָס מיליטער וואָס איז אין משך פון חדשים דורך אויפרופן און פלאקאטן פון דער רעגירונג געהעצט געוואָרן קעגן יידן אלס באָלשעוויקעס — האָט

מסכים געווען צו דעם, אז אויף די עקסצעסן קעגן יידן זאָל אין משך פון אנדערהאלבן יאָר נישט זיין קיין שום שטראָף. דאָס דאָזיקע מיליטער האָט זיין נצחון־צוג אויף יעדן אָרט פארפלעקט מיט בלוט פון רציחות, טעראָר און רויב קעגן דער יידישער באפעלקערונג.

אין שעדלעץ האָבן זעלנער געוומען יידן צו פירן בהמות און היב־טער דער שטאָט, נאָכן בארויבן — דערמאָרדעט. אויף אזא אופן זיינען דערמאָרדעט געוואָרן 7 יידן און צווישן זיי ריכטער — א זקן פון 66 יאָר און אנדערע אין עלטער פון 50 יאָר און מער. אחוץ זיי זיינען אין דער אומגעגנט פון שעדלעץ, אין די ערטער און אויף די וועגן, דערמאָר־דעט געוואָרן מער ווי צען יידן און צווישן זיי דער אלטער מלמד יא־גאָדזשינסקי אין עלטער פון 71 יאָר. אין דער שטאָט זיינען בארויבט געוואָרן א סך יידן. אייניקע יידישע מיידלעך זיינען געשענדעט געוואָרן, אין דעם נאָענטסטן דאָרף גוואטשעניצע זיינען אין דער שול צעריסן גע־וואָרן די ספרי־תורות און די יידן זיינען געצוואונגען געוואָרן צו צעריסן די באזונדערע טיילן פון די תורות. די יידן וואָס זיינען געוומען געוואָרן צו טרייבן בהמות און זיינען נישט דערמאָרדעט געוואָרן, זיינען געצוואונ־גען געוואָרן צו שלאָגן אייגער דעם צווייטן, צו שפייען אין פנים אייגער דעם צווייטן, אפצולעקן דאָס בלוט פון די פארוואונדעטע אדג"ל.

אין מארדי איז דערמאָרדעט געוואָרן דער ייד שטיינבערג און אייי־ניקע פרויען זיינען געשענדעט געוואָרן. אין דראגיטשין האָט מען אריינ־געטריבן די יידן אין טייך און א סך פון זיי זיינען דערשאָסן געוואָרן אין וואסער. א טייל האָט מען געגעבן די מעגלעכקייט זיך צו ראטעוון פון דערטרונקען ווערן און מ'האָט גערופן די פויערים פון דער אומגעגנט, אז זיי זאָלן שלאָגן די גערעטעוועטע. אין לאשיץ האָט מען געשענדעט א סך יידישע מיידלעך. דער גרעסטער טייל פון די דאָרטיקע יידישע איינ־וואוינער זיינען בעראבעוועט געוואָרן. די זעלנער וואָס האָבן גערויבט, זיינען צעטריבן געוואָרן דורך אן אפיציר, וועלכער האָט זיך געבייזערט און, געשריגן הויך אויפן קול, אז עס איז דערלויבט געוואָרן צו ראבע־וועז אין משך פון 24 שעה און איצט ווערט גערויבט נאָך דער באשטימ־טער צייט. די אָרטיקע פאָליציי האָט געחוזקט פון די יידן, וואָס האָבן געבעטן א באשיצונג. אין ווישקאָוו איז די קריסטלעכע באפעלקערונג גע־רופן געוואָרן אָנצואווייזן אויף די יעניקע יידן, צו וועלכע זיי האָבן טענות. אין גאוואָלין איז אן א משפט דערשאָסן געוואָרן דער ייד רו־טענבערג, וועמען עס האָט געמסרט אייגער פון די קריסטן וואָס האָט מיט דעם ייד קאָנקורירט אין מסחר. אין לאסקאזשעוו (לאסקאָראָוו) איז אויף אן ענלעכן אופן דערשאָסן געוואָרן א יונגע יידישע פרוי. ביי לונצקי נאָענט צו פלאָצק, זיינען אן א משפט דערשאָסן געוואָרן 2 יידן. ביי לו־קאָוו האָבן די זעלנער אן א משפט דערשאָסן 12 יידן, וועלכע האָבן זיך

אומגעקערט פון מעזריטש. פארן טויט האָט מען די יידן געצוואונגען, זיי זאָלן אליין אויסגראָבן זייערע קברים. אין יאגאָדנע זיינען אויפן זעלבן אופן דערמאָרדעט געוואָרן 3 יידן. ביי דזשיוואלי האָבן די זעלנער, אויף די אָנווייזונגען פון די וועגווועכטער, דערשאָסן א יידן, וואָס האָט דאָרט געוואוינט.

אין פולטוסק, יארצי, מאקאָוו, וועגראָוו און זאמבראָוו האָט מען געשלאָגן און געחוזקט פון די יידן. אין אָטוואָצק האָבן די זעלנער טאָג־טעגלעך געשענדעט יידישע מיידלעך נאָך פאר דעם 12טן סעפטעמבער. אין גליניאנקע האָבן די זעלנער אָן א משפט און אין קעגנוואָרט פון אָפיציר דערשאָסן 21 יידן און געשענדעט אייניקע פרויען, פארן דער־שיסן האָט מען פון די קרבנות געטריבן חוזק. אין קאָמאראָוו, נעבן אָסטראָוו האָט א לאָמזשער פויער אויפגעהאנגען א יידן. אין מאלקין זיי־נען אָן א משפט דערשאָסן געוואָרן 6 יידן. צווישן זיי א זקן פון 71 יאָר — אליעזר קאטשער. די יידישע פרויען זיינען געשענדעט געוואָרן. אין דאָברע, ביי מינסק־מאזאָוויעצק האָבן זעלנער דערשאָסן א יידישע פרוי, וויייל זי האָט נישט געוואָלט עפענען די טיר, וועו זיי האָבן געוואָלט רויבן. ביי סקאכאדאליע איז אָן א משפט דערשאָסן געוואָרן דער יידּ פלאטקאָווסקי, אין דער געגנט פון סאָקאָלאָוו, אין די דערפער און אויף די וועגן זיינען דערשאָסן געוואָרן 10 יידן בערך. אין קואימיע ביי קא־לושין זיינען דערשאָסן געוואָרן 16 יידן, פארן טויט האָט מען זיי גע־צוואונגען צו גראָבן אייגענע קברים. דער 16־טער איז דערהרגעט געוואָרן דורך צעשמעטערן דעם קאָפּ מיט א גראבליע. אין דעם נאָענטן דאָרף מיקאס, האָט מען אויף דעם זעלבן אופן אומגעבראכט 3 יידן. אין ריזשאן זיינען דערהרגעט געוואָרן 30 יידן און איבער די איבעריקע יידן איז געטריבן געוואָרן חוזק. מ׳האָט פון זיי אראָפּגעצויגן די מלבושים און אריינגעוואָרפן אין אייזגרוב.

אפילו אין וויסאָקא־מאזאָוויעצק, וואו א גרופּע באוואָפנטע יידן האָבן פארטריבן די באָלשעוויקעס און פון דער גרופּע זיינען געפאלן 11 פערזאָן, אפילו דאָרטן האָט מען געשלאָגן און חוזק געמאכט פון די דא־זיקע מיטגלידער פון דער גרופּע, וועלכע זיינען אריינגעפאלן אין באַל־שעוויסטישער געפאנגנשאפט און דערנאָך אנטלאָפן. אין די אלע דער־מאָנטע ערטער זיינען אויך אין א קלענערער אָדער גרעסערער מאָס פאָר־געקומען באוואָפנטע רויבאָנפאלן.

די אויבן אויסגערעכנטע מעשים נעמען וויייט נישט ארום אלע פאר־ברעכנס, וואָס זיינען אָפּגעטאָן געוואָרן קעגן דער יידישער באפעלקערונג, וויייל עס פעלן נאָך ידיעות פון א סך ערטער, באזונדערס פון לובלינער קרייז, וואו עס האָבן געווילדעוועט די פעטלורע־לייט און די זעלנער פון באלאכאָוויטשעס גרופּע. עס איז דערווייל באוואוסט וועגן זאמאָשטש

(די נייע שטאָט). דאָרט זיינען מאסן יידן בארויבט געוואָרן און פרויען זיינען געשענדעט געוואָרן. איין מיידל, וואָס האָט זיך פארטיידיקט קעגן שענדונג, האָט מען אָפגעשניטן די פינגער פון די הענט. און אין וולא־דאָווע זיינען יידן באגראָבן געוואָרן לעבעדיקערהייט א. א. וו. א. א. וו. עס פעלן אויך פינקטלעכע ידיעות פון ביאליסטאָקער אומגעגנט, וואו אויך די וועגן און אין די וועלדער זיינען צענדליקער יידן דערמאָרדעט געוואָרן.

עס איז נישטאָ קיין שום ספק, אז אין א גרויסער מאָס האָבן צו די דאָזיקע אכזריותדיקע טאטן גורם געווען די מעשיות, וואָס זיינען פאר־שפרייט געוואָרן וועגן פארראט פון יידן. בכדי די דאָזיקע מעשיות צו־צוגעבן א שיין פון אמת, זיינען הונדערטער יידן ארעסטירט געוואָרן. מ׳האָט ארעסטירט און איינגעזעצט די יידן, וואָס זיינען פריער אנטלאָפן און דעדנאָך צוריקגעקומען. זיי האָט מען באשולדיקט אין פארראט. פון גרופעס זעלנער וואָס זיינען אנטלאָפן פון באָלשעוויסטישער געפאנגענ־שאפט, האָט מען אויסגעקליבן די יידן און אריינגעזעצט אין תפיסה אונ־טער דער באשולדיקונג פון פארראט.

אייניקע יידן, וואָס האָבן געציילטע טעג געארבעט פאר פענסיע אלס באאמטע אין באָלשעוויסטישע אינסטיטוציעס, אזוי ווי עס האָבן געטאָן יידן און פאָליאקן בעת דער עסטרייכישער און דייטשער אָקופאציע, האָט מען דערשאָסן לויט אן אורטייל פון געריכט אונטער דער באשולדיקונג אין מלוכה־פארראט (מעשה גרינשפאן אין שעדלעץ). עס איז דערביי נישט געגנומען געוואָרן אין אכט צי די דאָזיקע יידן קאָנען געמשפט ווערן דורך א שנעלגעריכט אין הסכם מיטן ערשטן פונקט פון באפעל פון ראט צו פארטיידיקן די מלוכה, וואָס איז פארעפנטלעכט געוואָרן דעם 9טן אויגוסט. אויף דעם זעלבן אָרט און אין דער זעלבער צייט געפינען זיך אויף דער פריי קריסטן, וואָס האָבן געארבעט צוזאמען מיט די פאר־משפטע יידן, זיינען אויסגענוצט געוואָרן דורך די באָלשעוויקעס און אפילו באָלשעוויסטישע קאָמיסארן, וואָס זיינען געבליבן נאָכן אנטלויפן פון די באָלשעוויקעס. אייניקע פון זיי האָבן אפילו באקומען דאָקומענטן, אז די מאכט אָנערקענט זייער דינסט ביי די באָלשעוויקעס פאר א בירי־גערלעכן טאט, וואָס איז געווען געריכטעט לרעה דער סאָוויעטישער מאכט אין פוילן.

אין פלאָצק האָט דאָס געריכט פארמשפט צום טויט דעם רב שפירא, א מענטש, וואָס האָט גאָרנישט געהאט צו טאָן מיט קיין פאָליטיק, אונ־טער דער באשולדיקונג אז ער האָט אָנגעפירט מיט דער באוועגונג פון באָלשעוויסטישן מיליטער. מ׳האָט אפילו נישט אויסגעהערט די דערקלע־רונגען פון עדות (יידן און קריסטן), וועלכע האָבן זיך געפונען אין גע־ריכט און בעת דער ערשטער אויספאָרשונג האָבן זיי באשטעטיקט די אומשולד פון אָנגעקלאָגטן.

אזוי ארום ווערן אויף א קינסטלעכן אופן אויפגעבלאָזן די מעשיות וועגן יידישן פאַרראַט און עס ווערן זיי צוגעגעבן נאָך מער סימנים פון אמתע פאקטן. אזוי וואקסט און שטארקט זיך די שטימונג, אויפן באָדן פון וועלכער עס ווערן געשאפן נייע ידיעות קעגן יידן.

דאָס יידישע געדרוקטע וואָרט קאָן נישט באווייזן די גרונטלאָזיקייט פון די אלע באשולדיקונגען, ווייל דאָס מויל פון דער יידישער פרעסע איז געשלאָסן דורך דער צענזור. אין דער זעלבער צייט, ווען די פויליש־ע פרעסע גיט איבער אויסגעטראכטע קאָרעספאָנדענצן פון פלאָצק און ביאליסטאָק וועגן יידישן פאַרראַט און העצט אומגעשטערט קעגן יידן — איז די יידן פארבאָטן זיך אליין צו פארטיידיקן. יידישע צייטונגען זיינען באשטראָפט געוואָרן פאר איבערדרוקן פון דער צייטונג „נאַרוד" (א פויליש־ע נאציאָנאליסטישע צייטונג — י. כספי) אן ארטיקל וועגן יאבלאָננא.

אויף דעם דאָזיקן אופן וועלט אומגעשטערט פארשפרייט ליגן און דעם אמת פארמאכט מען דאָס מויל. עס ווערט פארטיפט ביי די פויליש־ע מאסן די שנאה צו יידן, וועלכע ווערן געשטעלט מחוצן געזעץ.

די אלע געבראכטע פאקטן וועגן פארברעכנס קעגן יידן זיינען שוין בשעתם איבערגעגעבן געוואָרן די געהעריקע מיניסטאָרן צוזאמען מיט די דאָקומענטן, וואָס מיר לייגן דאָ צו.

צוליב דעם אויבנגעבראכטן, שלאָגן פאָר די אונטן אונטערגעשריבענע — דער הויכער סיים זאָל באווילליקן צו באשליסן:

1) אויסקלויבן א קאָמיסיע מיט דער באטיילליקונג פון פארטרעטער פון די יידישע נאציאָנאלע דעפוטאטן, וואָס זאָל וואַרפן א ליכט אויף די דאָזיקע אלע פאקטן, וואָס ווערן אויבן געבראכט.

2) שטעלן צום געריכט די מענטשן, וואָס זיינען שולדיק אין ארויסגעבן באפעלן, וואָס זיינען קעגן געזעץ און זיינען שולדיק אין פארשפרייטן פאלשע ידיעות און אין אָפטאָן די פארברעכערישע מעשים, וואָס זיינען אויבן אויסגערעכנט געוואָרן.

די אינטערפעלאציע איז אונטערגעשריבן געוואָרן דורך י. גרינבוים, א. מ. הארטגלאס און ה. פארבשטיין.

דער יידישער נאציאָנאל־ראט אין שוץ פון דער יידישער באפעלקערונג

צום סוף פון 1918 איז אין וואַרשע פאָרגעקומען א קאָנפערענץ, וועלכע האָט געדארפט צוגרייטן א יידישן נאציאָנאלן צוזאמענפאָר אין פוילן. אין דער קאָנפערענץ האָבן אָנטיילגענומען 498 דעלענאטן פון 144 שטעט און שטעטלעך אין פוילן.

אין צענטראלן יידישן נאציאָנאל־ראט, וועלכער איז אויסגעוויילט

געווארן אויף דער קאנפערענץ איז אויך אריין מ. לאטערמאן פון שעדלעץ, אלס פארשטייער פון דער האנטווערקער־ארגאניזאציע.

דער יידישער נאציאנאל־ראט האט אינטערווענירט א סך מאל ביי דער מאכט וועגן געשעענישן אדער עקספעסן, וואס זיינען פארגעקומען אין שטאט. אין באריכט פון צייטווייליקן יידישן נאציאנאל־ראט און סיימקלוב 100) געפינען מיר פרטים וועגן די אינטערוועניצן פאר דער שעדלעצער יידישער באפעלקערונג.

אנהויב 1919 איז אין סיים אריינגעטראגן געווארן אן אינטערפע־לאציע וועגן די הריגות און גזילות איבער דער יידישער באפעלקערונג אין שעדלעץ. די אינטערפעלאציע האט זיך געשטיצט אויף א רייכן אינפארמאציע־מאטעריאל. אין משך פון די זומער־חדשים האט שעד־לעץ צוגעשטעלט א גענויען פראטאקאל וועגן עקספעסן קעגן יידן, אין וועלכע עס האבן זיך באטייליקט די זעלנער פון האלערם ארמיי. די עקספעסן זיינען געקומען אלס פועל־יוצא פון דער אגיטאציע פון דער אנטיסעמיטישער פרעסע און פון העצאויפרופן.

אין יענער צייט האבן אין די מזרח־געביטן זיך געפונען א סך היימלאזע, אנטלאפענע פון רוסלאנד. צוליב דעם, וואס די פוילישע מאכט האט געוואלט ארויסשיקן די אנטלאפענע פון די מזרח־געביטן, האט דער קלוב געמוזט אינטערוועניר, כדי אפצוראטעווען די פליטים פון ארויסגעשיקט ווערן. א דאנק דער אינטערוועניע פון קלוב איז דער־לויבט געווארן די אנטלאפענע פון בריסק און מינסק וויטער צו בלייבן אין קרייז שעדלעץ און וויסאקא־מאזאוויעצק. אזוי ארום זיינען גערא־טעוועט געווארן 152 משפחות פון בריסק, וואוהין זיי האבן נישט גע־קענט צוריקקומען צוליב דעם, וואס די שטאט איז געווען חרוב.

אין פארלויף פון יאר 1920, זיינען אין שעדלעץ פארגעקומען עקס־צעסן. ס'איז נישט אדורכגעגאנגען קיין איין חודש, אז אין שטאט זאל נישט האבן עפעם געשען. אין חודש יאנואר און מערץ האט זיך דאס מיליטער גע־לאזט א ביסל וואויליגיין. אויך אין די חדשים אפריל און יולי האט מען געשלאגן יידן. אין אויגוסט זיינען אפילו געווען יידישע הרוגים און אין דעצעמבער זיינען פארגעקומען עקספעסן מצד דעם מיליטער.

אין נאוועמבער פון זעלבן יאר האט דער סיימקלוב פון די יידישע נאציאנאלע דעפוטאטן פראטעסטירט קעגן דעם. וואס אין די וואל־רשימות צום שטאטראט אין שעדלעץ האט מען אריינגעשריבן אוים־שליסלעך די בירגער פון דער פוילישער נאציאנאליטעט און וואלן צום שטאטראט זיינען באשטימט געווארן אויף שבת. א דאנק דער אינטער־וועגן פון קלוב איז דער טערמין פון די וואלן אפגעלייגט געווארן אויף זונטיק. וויטער האט דער קלוב פון די יידיש־נאציאנאלע סיים־דעפו־

טאטן אינטערוועניִרט אין פאַלגנדיקע פאלן: אין יולי 1921 — וועגן די אומאויפהערלעכע עקסצעסן קעגן יידן, אין וועלכע עם האָבן זיך באטייליקט זעלנער פון שלעזיע, אין אָקטאָבער 1921 — וועגן אָנפאלן פון דער ציווילער קרימינאלעכער באפעלקערונג אויף די יידישע לוויות אין שעדלעץ, אין מאַי 1922 — וועגן וויטערדיקע אנטי־יידישע עקסצעסן, וואָס זיינען אויסגעפירט געוואָרן דורך דעם מיליטער אויף דער יידישער באפעלקערונג.

די טעטיקייט פון יידישן נאציאָנאל־ראט האָט זיך געפילט אין שעדלעץ בעת די וואלן צום ערשטן פוילישן סיים אין 1922. די פרואון צו שיקאניִרן די יידישע געזעלשאפט אין איר קאמף בעת די סיימוואלן, זיינען דורכן ראט צונישט געוואָרן. דעמאָלט איז דורך דעם בלאָק פון די נאציאָנאלע מינדערהייטן געמאכט געוואָרן א פרואוו דורכצופירן אין שעדלעצער קרייז א יידישן דעפוטאט. אָבער אין שעדלעץ איז קיין יידישער דעפוטאט נישט אויסגעוויילט געוואָרן, וויל קיין איינע פון די יידישע ליסטעס האָט נישט אָנגעצויגן א גענוגנדע צאָל שטימען. די גרעסטע צאָל שטימען האָט באקומען דער בלאָק פון די נאציאָנאלע מינדערהייטן.

די שטימען אויף יידישע ליסטעס האָבן זיך געטיילט:

נומער 16 — בלאָק פון די נאציאָנאלע מינדערהייטן 7852 שטימען
נומער 4 — ליסטע פון „בונד" — — — — — — 763 „
נומער 20 — ליסטע פון דער פאַלקספארטיי — — 405 „

צוזאמען — 9020 שטימען

נאָך דער פוילישׁ־באָלשעוויסטישער מלחמה

נאָך די שווערע איבערלעבונגען פון דער שעדלעצער יידישער באפעלקערונג בעת דער פוילישׁ־באָלשעוויסטישער מלחמה, האָט זיך דאָס שעדלעצער יידישע לעבן צוריק אָנגעהויבן צו נאָרמאליזירן. יידן האָבן זיך באמיט צוריק אויפצושטעלן זייערע פרנסות. ארום 1921 האָט זיך אָנגעהויבן אן אויפלעבונג אין שוסטערפאך. עס האָבן אָנגעהויבן אָנקומען באשטעלונגען, דאָס מאָל פון פאַליאקן, באזונדערס פון גאליציע. די דעוואלואציע פון דער דעמאָלטיקער פוילישער וואלוטע האָט געשטערט דער אנטוויקלונג פין פאך. די פרייזן פון די רוי־מאטעריאלן זיינען געשפרונגען, צוליב דער אינפלאציע. לסוף האָט זיך די לאגע סטאביליזירט. אין 1930 האָט שוין די צאָל יידישע שוסטערס דערגרייכט ביז 600 פערזאָן.

פון דער בויבראנזשע, אין וועלכער די שעדלעצער יידן האָבן אין די צארישע צייטן געזומען א טיכטיקן אַנטייל, זיינען זיי אין אומאַפּהענגיקן פּוילן כמעט ווי ארויסגעשטויסן געוואָרן.

די ערשטע וועלט־מלחמה האָט בכלל צו נישט געמאכט דאָס גאנצע פּאָר. קיין חיזער האָט מען נישט געבויט. די יידישע בוי־ארבעטער זיינען געבליבן אויסגעוואָרצלט פון זייערע פּאכן. שפּעטער, אין אומאַפּהענגיקן פּוילן, וועלן עס האָט זיך אין שעדלעץ אַנגעהויבן א בוי־באַוועגונג דורך יחידים אַדער רעגירונגס־און קאָמונאלע אינסטיטוציעס, זיינען שוין קיין יידן נישט צוגעלאָזט געוואָרן צו דער ארבעט. אין דעם נייעם שעדלעץ (נאָווא־שעדלצע), וואָס האָט זיך אַנגעהויבן בויען אין 1924, אין וועלכן ס'זיינען אויפגעשטעלט געוואָרן אין א קורצער צייט הונדערטער חייזער — איז קיין איינציקער יידישער בוימייסטער נישט געווען באשעפטיקט. די עקאָנאָמישע עקסטערמינאציע־פּאָליטיק, וואָס די פּוילישע רעגירונג האָט געפּירט לגבי דער יידישער באפעלקערונג, דאָס שטרעבן אויסצוואוואַרצלען יידן פון זייערע עקאָנאָמישע פּאָזיציעס האָט פון די שעדלעצער יידישע ארבעטער צוגענומען דעם באָדן פון אונטער די פּיס. יידן האָבן געפּרואווט זיך אריבערוואַרפן אויף אנדערע אינדוסטריע־צווייגן, און גענומען אויפשטעלן אין שעדלעץ די טריקאָטאזש־בראנזשע.

ביז 1921 איז אין שעדלעץ נישט געווען קיין איין טריקאָטאזש־אונטערנעמונג. טריקאָטאזש־אויסארבעטונג פלעגט אריינגעבראכט ווערן פון ווארשע און לאָדזש. מיט א מאָל זיינען אנטשטאנען פינף ווארשטאטן, וועלכע האָבן באשעפטיקט א זעקס צענדליק ארבעטער. דער סעזאָן אויף טריקאָטאזש־אויסארבעטונג האָט זיך געשטעלט אין חודש אלול און געדויערט ביז פּורים. דעמאָלט איז די נאָכפראגע אויף דער פּראָדוקציע געווען גרויס. אין משך פון גאנצן זומער זיינען די פאבריקן געשטאנען לוידיק.

לויט דער ערשטער פּאָלקסציילונג אין אומאַפּהענגיקן פּוילן פון 9טן דעצעמבער 1921 האָט שעדלעץ מיט די ארומיקע שטעטלעך געציילט א באפעלקערונג פון 31.687 נפשות. די באפעלקערונג איז אָבער כסדר געוואקסן. אזוי, אז אין יאָר 1924, האָט די צאָל אירע דערגרייכט ביז 35.219 נפשות, לויטן פאָלגנדיקן צוזאמענשטעל:

יידן	קריסטן	סך־הכל	פּראָצענט יידן
18.963	16.256	35.219	53.8

צוזאמען מיט דער שטילער עקסטערמינאציע־פּאָליטיק פון דער פּוי־

לישער מאכט לגבי יידן איז אין שעדלעץ ווייטער אַנגענאנגען א שטאר־קע אנטיסעמיטישע אגיטאציע.

דעפוטאט סאדזעוויטש האָט אַנגעהויבן ארויסגעבן אן אַרטיקע יידנהעצערישע צייטונג מיטן נאָמען "Przyjaciel Narodu" (פריינד פון דער נאציע), פון וועלכער דער רעדאקטאָר איז געווען א פארבי־סענער אנטיסעמיט, וולאדיסלאוו שאלאטקאָווסקי. ער האָט געפירט אן אנטי־יידישע העצע, לויטן נוסח פון דער פוילישער יידנפרעסערישער רעזידענץ־פרעסע, און געשריבן, אז יידן זיינען "וואנדערנדיקע מייז" א. א. וו. די פוילישע באפעלקערונג איז פאלש און טענדענציעז אינפאָר־מירט געווארן וועגן יידישן לעבן, שטרעבן און האַפענונגען. שפעטער, זעען עס האָט אַנגעהויבן צו דערשיינען דאָס "שעדלעצער וואָכנבלאט". איז יעדע אומשולדיקע נאָטיץ אין דער דאָזיקער צייטונג מיט א כוונה פארדרייט געווארן און אויסגעטייטש געווארן ווי אן אַנגריף פון יידן אויף די פוילישע אינטערעסן. עס האָט ביי די אנטיסעמיטן געהייסן, אז די יידישע צייטונג אין שעדלעץ איז כלומרשט רעדאגירט פון "ליט־וואקעס", די בלוטיקסטע שונאים פון פוילן.

דער דאָזיקער שווערער מצב פון די שעדלעצער יידן, זייערע טרא־גישע איבערלעבונגען בעת דער פויליש־באָלשעוויסטישער מלחמה האָט נישט אָפגעטויט די געזעלשאפטלעכע טעטיקייט. ווי נאָר דאָס לעבן האָט זיך אַנגעהויבן נאָרמאליזירן, האָבן ווידער אַנגעהויבן טעטיק זיין די געזעלשאפטלעכע און פּאָליטישע אָרגאניזאציעס. עס האָט אויפגע־לעבט די "יידישע קונסט", די פאָלקסטן, "בונד" און לינקע "פּועלי ציון" האָבן געמוען וויטער אויסבויען דאָס שלוועזן מיט דער יידישער אונטערריכט־שפּראך, וועגן וואָס עס שרייבט מ. מאנדעלמאן אין זיינע זכרונות.

די טויער אין דער געזעלשאפט "יידישע קונסט" זיינען צוגעטרעטן צוריק אויפצושטעלן די קולטור־ארבעט. מ'האָט אַנגעהויבן מאכן באמי־אונגען ביי דער פוילישער מאכט, זי זאָל צוריק אָפּגעבן דעם לאָקאל פון דער "יידישער קונסט". נאָך לאנגע אונטערהאנדלונגען איז געלונ־גען צוריקצובאקומען דעם לאָקאל. אויך די באזונדערע סעקציעס — דראמאטישער קרייז, מוזיקאלישע סעקציע און כאָר — זיינען צוגע־טרעטן באנייען זייער ארבעט. דער מוזיקאלישער סעקציע איז שווער געווען צו פירן א טעטיקייט, ווייל בעת דער פויליש־סאָוויעטישער מלחמה האָבן סאָוויעטישע זעלנער צוגענומען א טייל פון די אינסטרו־מענטן פון דער דאָזיקער סעקציע.

די ביבליאָטעק ביי דער געזעלשאפט "יידישע קונסט" האָט נישט איבערגעריסן איר טעטיקייט במשך פון דער גאנצער צייט פון די שווע־רע איבערלעבונגען בעת דער פויליש־באָלשעוויסטישער מלחמה. עס

איז כסדר געוואקסן די צאָל לייענער און די צאָל ביכער, ווי עס באַ־ווייזן די ווייטער געבראכטע טאבעלן:

צאָל לייענער אין דער ביבליאָטעק אין די יאָרן 1919—1925

יאָר	מענער	פרויען	צוזאמען
1919	431	416	847
1920	270	226	496
1921	243	188	431
1922	312	223	535
1923	316	235	551
1924	300	171	471
1925	302	172	474

צאָל געלייענטע ביכער אין די יאָרן 1921—1925

יאָרן	העברעאיש		יידיש		רוסיש, דייטש		פויליש		סך־הכל	
	אבסאָל. צאָל	%	אבסאָל. צאָל	%	אבסאָל. צאָל	%	אבסאָל. צאָל	%	אבסאָל. צאָל	%
1921	1513	15,9	5408	57,0	94	1,0	2479	26,1	9494	100,0
1922	1376	9,8	7057	50,3	206	1,5	5403	38,4	14042	100,0
1923	699	7,1	3875	39,3	146	1,5	5137	52,1	9857	100,0
1924	987	8,5	5400	46,7	161	1,4	5026	43,4	11574	100,0
1925	1790	16,6	4786	44,2	123	1,1	4121	38,1	10820	100,0

אין יאָר 1922 האָט די ביבליאָטעק געציילט 6928 ביכער און אין יאָר 1924 זיינען צוגעקויפט געוואָרן נאָך 285 ביכער. אזוי אז אין 1924 האָט די ביבליאָטעק פארמאָגט:

שפראַך	1923	צוגעקויפט אין 1924	סך־הכל
העברעאיש — — —	1377	64	1441
יידיש — — —	1996	162	2158
רוסיש — — —	1424	—	1424
פויליש — — —	2052	59	2111
דייטש — — —	79	—	79
סך־הכל —	6928	285	7213

די ביבליאָטעק ביי דער געז. „יידישע קונסט"

אין יאָר 1926 איז געוואָרן א האלבער יובל זינט דער עקסיסטענץ פון דער ביבליאָטעק, די דאטע איז באטראכט געוואָרן פאר א גרויסן יום־טוב פון אלע שיכטן פון דער באפעלקערונג. די ביבליאָטעק האָט שוין דאן געציילט נאָענט צו אכט טויזנט ביכער. אין שטאָט האָט זיך געשאפן א גיזעלשאפטלעכער קאָמיטעט וואָס האָט אדורכגעפירט א גרויסע אקאדעמיע, אויף וועלכער עם איז פראָפאָגאנדירט געוואָרן דאָס וועכירן פון נייע אבאָנענטן. לכבוד דעם יובל פון דער ביבליאָטעק איז ארויסגעגעבן געוואָרן א שיינע און געלונגענע אויסגאבע אין 800 עקזעמפלארן, וואָס האָט אנטהאלטן געשיכטלעכע מאטעריאלן וועגן דער אנטשטייאונג און אנטוויקלונג פון דער ביבליאָטעק. דער קולטור יום־טוב האָט געפונען אן אָפּקלאנג אויך צווישן די שעדלעצער אין דער גאָרער וועלט. ספעציעל איז אינטערעסאנט דער אָפּרוף פון יוסף ראָזענ־וואסער, דער גרינדער פון דער ביבליאָטעק. ראָזענוואסער האָט זיך שוין דאן געפונען אין בערלין און האָט צוגעשיקט צו דער פייערונג א זייער רירנדן בריוו. ער האָט געשריבן:

...„מיין פרייד פון אייער מיטטיילונג איז אומבאגרענעצט. אך, גאָט! לעבט נאָך מיין הארציק און אייניציק קינד (ביבליאָטעק), פאר וועלכן איך האָב מיין גאנץ לעבן און קיום מקריב געווען, פאר וועלכן איך בין דורך די סקערנעוויצער חסידים געלייגט געוואָרן אין חרם און געצוואונגען געווען מיין ליבע היים און מיין איידל קינד צו פארלאָזן! אָבער די איינ־

ציקע נחמה איז, דאָס מיין שוועסטער און ביטער דערצויגן קינד לעבט נאָך און דער עיקר, וואָס ס׳געפינט זיך אין גוטע און געטרייע הענט. דאָס גיט מיר מוט די שוועסטער ליידן צו פארגעסן. איך מוז אייך אויך מיטטיילן, אז דעם דאנק האָב נישט נאָר איך אליין פארדינט, ס׳זיינען דאָ נאָך פיל אנדערע, וואָס פארדינען פאראייביקט צו ווערן. קודם־כל דער בארג געאָרג פאָן קלייסט, וועלכער איז געווען דער איינציקער, וואָס האָט מיר מיטגעהאָלפן מיט ראט און טאט דאָס „קינד" צו דערהאלטן. נאכהער קומען: זאב טוכקלאפער, אשר ליווערענט, יהושע גאָלדבערג, מאָזעס גרינפארב, און נאָך פיל אנדערע, וועלכע איך קען זיך נישט דערמאנען"...

דער יובל־קאָמיטעט האָט אויך ארויסגעלאָזט פאָלגנדיקן אויפרוף צו די שעדלעצער יידן:

„עס ווערט 25 יאָר זינט ס׳איז געגרינדעט געוואָרן אונדזער יידישע ביבליאָטעק אין שעדלעץ, וועלכע געפינט זיך היינט ביי דער גרעסטער קונסט". מיט א פערטל יאָרהונדערט צוריק האָט זיך געפונען א קליינע גרופּע ענטוזיאסטן, וועלכע האָט מיט באשיידענע כוחות געלייגט דעם גרונטשטיין פארן דאָזיקן בנין, וואָס איז מיט דער צייט אויסגעוואקסן צו א זעלטענעם ביכער־אוצר מיט איבער 8000 בענדער — איינע פון די שענסטע יידישע ביבליאָטעקן אין פוילן.

פיל גלגולים האָט די ביבליאָטעק אין משך פון דער צייט דורכגעמאכט. פיל זיינען געווען די פינצטערע כוחות, וואָס האָבן דעם דאָזיקן אוצר געוואָלט אומברענגען. זיי האָבן זיך אָבער אָנגעטראָפן אָן דער מסירת־נפשדיקער איבערגעבנקייט פון די ביבליאָטעק־עסקנים און אָן דער פארביסענער עקשנות פון די טרייע לייענער — און די ביבליאָטעק, אָן שום שטיצע פון דרויסן, איז אויסגעוואקסן צו א הערלעכן לייכטטורעם פאר אלע היגע באוואוסטזיניקע יידן.

א פערטל יאָרהונדערט איז די דאָזיקע ביבליאָטעק געווען דער אייניקער קוואל פון ליכט און בילדונג פאר דער דורשטיקער יידישער יוגנט אין שעדלעץ. און היינט מער ווי תמיד שטראָמט אהער יעדער איינער פון אונדז, וואָס גארט נאָך וויסן. וואָר האָט דען פון דאָזיקן קוואל נישט געטרונקען? יעדער איינער פון אונדז, וואָס האָט געזוכט רו, ווי יעדער, וואָס האָט געזוכט אומרו, פאר אלע איז דער דאָזיקער קוואל געווען א סם־החיים אין די פרילינג־יאָרן פון זייער לעבן. און אויב ס׳איז וועמען פון די טויזנטער לעזער אָנגעוואקסן פליגל און ער איז שפעטער אוועק אין דער גרויסער ברייטער וועלט אריין, איז עס אים פון דאנען געקומען.

דעריבער זיינען די טעג פון 10טן ביזן 18טן אפריל ה. י. דערקלערט געוואָרן אלס יובילי־וואָך פון דער יידישער ביבליאָטעק און ס׳איז איצט א יום־טוב ביי די יידן אין שעדלעץ. און פרייען דארפן זיך די טויזנטער

לעזער צוזאמען מיט די טויזנטער, וואס האבן געקענט זיין לייענער, און די אלע וואס ווילן נאך זיין לייענער.

יידן זיינען זיך אבער נוהג צו האבן א חשבון־הנפש אפילו אין יום־טוב טעג. אונדזער שמחה וועלט שטענדיק באגלייט מיט אן ערנסטער מחשבה. איצט, אין די טעג פון יובילייי, מוז מען א טראכט טאן, אז דער עתיד פון דער ביבליאטעק זאל נישט פארשעמט ווערן פארן עבר.

איצט, אין דער פייערונג־וואך, רופן מיר צום לעבן אלע היגע באוואוסטזיניקע יידישע כוחות מיטצוהעלפן פון איין זייט צו פארוואנדלען דעם יום־טוב אין א מאניפעסטאציע פאר אונדזער ביבליאטעק און פון דער צווייטער זייט — צו שאפן פאר איר בעסערע עקסיסטענץ־באדינגונגען דורך אנטשפרעכנדיקע געלטמיטלען.

אונדזער ביבליאטעק מוז געפלעגט און געשטיצט ווערן דורך אלע שטאטישע אינסטיטוציעס — יידישע ווי נישט יידישע — אין וועמענס אויפגאבן ס׳גייט אריין, אדער עס דארף אריינגיין, דאס פארשפרייטן בילדונג און וויסן.

מיר מוזן מעגלעך מאכן אונדזער ביבליאטעק צו האבן א לאקאל, וואס זאל זיין צוגעפאסט פאר איר עשירות און וואס זאל פארזיכערן איר וויי־טערדיקע אנטוויקלונג. מיר מוזן מעגלעך מאכן דאס כסדרדיקע פארגרע־סערן און פארשענערן זיך פון דער ביבליאטעק. מיר מוזן אויך צוטריטלעך מאכן די ביבליאטעק פאר די ברייטע יידישע פאלקסמאסן און פארצענ־פאכן די צאל לעזער אירע.

מיר מוזן דערפירן דערצו, אז די ביבליאטעק זאל באמת ווערן די קרוין פון יידישן שעדלעץ.

אויב מיר וועלן פארשטיין דאס צו טאן, דעמאלט וועט אונדזער שמחה זיין א פארדינטע, א שעפערישע, א שמחה של עבודה — א יום־טוב פאר קינדער פון עם־הספר.

זאל לעבן אונדזער ערנסטער קולטור־יום־טוב.

קאמיטעט צו פייערן דעם 25־יאריקן יובילייי פון דער ביבליאטעק ביי דער געז. „יידישע קונסט" אין שעדלעץ.

דער דאזיקער קאמיטעט האט אין זיך איינגעשלאסן די פארוואל־טונג פון דער געזעלשאפט „יידישע קונסט" אין די פערזאנען — ה. גאלדנבערג, מ. גראביע, מ. זשעבראווויטש, י. ל. ליווראנט, י. ראזענ־זומען, מ. ראטבוין און שפילפידל, אויך די פארטרעטער — פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע מיט אירע אינסטיטוציעס, „החלוץ", „השומר הצעיר", פון דער יידישער פאלקספארטיי מיט אירע אינסטיטוציעס, פון דער יידישער לערערשאפט, פון די סוחרים־ און האנטווערקער־ארגאני־זאציעס און א גאנצע רייע פערזענלעכקייטן פון ווארשע, לאדזש, ארין־ישראל אין ניו־יארק, אויך די פראפ. ארבעטער־פאראיינען, האבן ארויס־

געלאָזט אן אויפרוף וועגן דער יובל־פייערונג פון דער יידישער ביבליאָ־טעק און גערופן מיטצוהעלפן דער אקציע פון פייערונגס־קאָמיטעט מיט אלע כוחות סיי פינאנציעל, סיי מאָראליש 101).

די ביבליאָטעק האָט עקסיסטירט ביז סעפטעמבער 1933, וועו עס איז אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט־מלחמה. די נאצישע וואנדאלן האָבן טיילווייז פארניכטעט און טיילווייז צוגעריבט דעם גרויסן ביכער־אוצר, וועלכער האָט זיך אין פארלויף פון דער צייט פון 1926 ביזן אויסברוך פון דער מלחמה, אויף פיל פארגרעסערט און ערב דעם חורבן האָט שוין די צאָל ביכער דערגרייכט ביז צוועלף טויזנט.

די שילער־ביבליאָטעק ביי דער „קעגנזייטיקער הילף"

די יידישע שילער פון די רעגירונגס־גימנאזיעס האָבן ארום 1924 געשאפן א געזעלשאפט פאר קעגנזייטיקער הילף, וואָס האָט געשטיצט די אומפארמעגלעכע שילער און זיי געהאָלפן מאטעריעל צו קאָנען פאָרזעצן זייער שטודיום. די געזעלשאפט איז געווען א געהיימע, וויל קיין שילער איז נישט דערלויבט געווען צו געהערן צו וועלכער עס איז אָרגאניזאציע. ביי דער געזעלשאפט איז גלייכצייטיק געשאפן געוואָרן א ביבליאָטעק פאר דער שטודירנדיקער יוגנט פון די מיטלשולן אין שעדלעץ. די ביבליאָטעק האָט זיך אנטוויקלט און געוואקסן א דאנק די אָנשטרענגונגען פון דער יוגנט, וועלכע האָט איינגעאָרדנט פארשי־דענע פארווילונגען, לאָטעריעס, וואָס די הכנסה איז געגאנגען לטובת דער ביבליאָטעק. די ביכער־זאמלונג האָט אין אָנהויב פון די דרייסיקער יאָרן שוין געציילט ביי 4.000 בענדער אין צווי שפראכן: פוליש און העברעאיש. די ביבליאָטעק האָט עקזיסטירט ביז 1932, נאָך לענגערע אונטערהאנדלונגען איז באשלאָסן געוואָרן, אז די יידישע שילער־ביב־ליאָטעק ביי דער „קעגנזייטיקער הילף" זאָל איבערגעגעבן ווערן דער העברעאישער „תרבות"־שול. די „תרבות"־שול האָט אויך איבערגענו־מען די ביבליאָטעק ביי די אָונט־קורסן, וואָס האָט געהאט עקסיסטירט פון 1915 ביז 1926. צוזאמען מיט די ניי־צוגעקויפטע ביכער האָט די שול שוין פארמאָגט א גרויסע ביכער־זאמלונג, וואָס האָט פארן קריג געציילט זעקס טויזנט בענדער.

יידישע און העברעאישע ביכער אין דער שטאָט־ביבליאָטעק

די שטאָטישע ביבליאָטעק, וואָס האָט זיך געפונען אין אלטן ראָט־הויז האָט פאָרמעל געהאט א יידיש־העברעאישע אָפטיילונג, וועלכע

איז פאקטיש קיינמאל נישט געווען טעטיק. אויף די אינטערוועלנצן פון די יידישע ראטמענער פלעגט מען צוזאגן, אז אט אט וועט מען אויפ־לעבן די אפטיילונג. עס איז אבער קיינמאל נישט געקומען דערצו. די שטאט־פארוואלטונג האט שוין געזארגט דערפאר, אז ס׳זאל בלייבן ביים אלטן. די שטאטישע ביבליאטעק האט פארמאגט בערך 800 העב־רעאישע און יידישע ביכער.

ציוניסטישע טעטיקייט נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה

ווען די מלחמה האט זיך געענדיקט אין 1918 און ס׳איז געגרינדעט געווארן די אלוועלטלעכע „החלוץ״־ארגאניזאציע, איז שוין אין שעדלעץ געווען אן ענלעכע ארגאניזאציע, וועלכע האט זיך אויסגעצייכנט מיט איר אקטיוויטעט.

די ציוניסטישע ארגאניזאציע האט געפאכטעט אין ראסקאש צוויי מארג באדן און אנגעהויבן אים באארבעטן אלס גרינצייג־גארטן. די צענטראלע פון „החלוץ״ האט ארויפגעשיקט דעם אגראנאם חייקעם, אלס אינסטרוקטאר. די צאל חלוצים איז דעמאלט געווען א קליינע — זעקס בסך־הכל. זיי האבן געפירט א קאמונע־לעבן; געוואוינט צוזאמען אין ראסקאש, זיך פארנומען מיט פיזישער און פאכמענישער ארבעט און דורכגענגען א גייסטיקע צוגרייטונג. זיי האבן געלערנט יידישע געשיכטע, געשיכטע פון ציוניזם און ארץ ישראל־גיאגראפיע. זיי האבן געהאפט אין קורצן צו דערגרייכן זייער ציל, עולה זיין קיין ארץ ישראל.

דערווייל האט אויסגעבראכן די פויליש־באלשעוויסטישע מלחמה, און פונקט ווי דאס גאנצע געזעלשאפטלעכע לעבן, אזוי איז אויך דער „החלוץ״ זיך צעשוואומען.

אין שטאט איז אנטשטאנען א קן פון „השומר הצעיר״, צו וועלכן ס׳האט אנגעהערט די בעלי־בתישע יוגנט.

צוזאמען מיטן „השומר הצעיר״ האט דער „החלוץ״ געדונגען א צימער און געוואלט אויפשטעלן אויפסניי די שלאסעריי וואס דער נדבן י. גוטגעלט האט געהאט געעפנט ביי דער תלמוד־תורה און וואס האט זיך געהאט ליקווידירט. די חלוצים האבן געשטרעבט צו דערלערנען זיך א פראדוקטיוו פאך, וואס זאל זיי קענען דערנערן אין ארץ ישראל. פון אויפשטעלן אויף ס׳ניי די שלאסעריי איז גארנישט געוואָרן, ווייל די געראר חסידים האבן באאיינפלוסט דעם נדבן, ער זאל נישט דערוועגן צו טאן אזא מין זאך, אפצוגעבן די שלאסעריי צו דער חלוצישער יוגנט.

א וויכטיקע אקציע איז אין יאר 1919 דורכגעפירט געוואָרן דורכן „החלוץ״ אין שעדלעץ. ס׳זיינען געזאמלט געוואָרן עטלעכע הונדערט

ביכער ווי אויך ארבעטס־געציינ און זיינען איבערגעשיקט געוואָרן קיין ארץ ישראל.

וועז י. ה. ברענער איז דעם 1טן מאי 1921 געפאלן אין יפו, האָט די ידיעה שטארק אויפגערודערט דאָס יידישע שעדלעץ. אויפן רוף פון „החלוץ" האָבן זיך אין שטאָטישן גאָרטן פארזאמלט טויזנטער שעדלעצער יידן. דעמאָלט האָט די „החלוץ"־אָרגאניזאציע שוין געציילט בערך 80 מיטגלידער. אָבער אזוי ווי באלד נאָך דעם איז די עליה קיין ארץ ישראל געשלאָסן געוואָרן, האָט דאָס געהאט אויך א ווירקונג אויפן „החלוץ", און זיין איינפלוס איז געפאלן.

אין יאָר 1923 איז אין שטאָט געגרינדעט געוואָרן דער „החלוץ הצעיר", א דערציאונגס־אָרגאניזאציע פון „החלוץ", צו וועלכער ס'האָבן אָנגעהערט יוגנטלעכע ביזן עלטער פון 18 יאָר. „החלוץ הצעיר" איז נאָך דעמאָלט נישט געווען קיין לאנד־אָרגאניזאציע. די יוגנטלעכע האָבן זיך באלד אָנגעהויבן לערנען עברית און געווארט אויף דער געלעגנהייט, וועז זיי וועלן קענען פארווירקלעכן זייער שטרעבן.

אין יענער צייט האָט די מיטגלידערשאפט אין „החלוץ" און „החלוץ הצעיר" געהאט פאָלגנדיקן צוזאמענשטעל:

החלוץ — החלוץ־הצעיר

צאָל מיטגלידער			צאָל מיטגלידער			צוזאמען	עולה געווען קיין א"י
חברים	חברות	בס"ה	חברים	חברות	בס"ה		
24	11	35	32	48	80	115	32

בעת דער פערטער עליה, וואָס איז סטימולירט געוואָרן דורך דער עקאָנאָמישער גראבסקי־פאָליטיק, האָבן פון שעדלעץ עולה געווען יידן פון מיטלשטאנד. ס'רוב האָבן ליקווידירט זייערע געשעפטן, פארקויפט פארמעגנס און עולה געווען. די דאָזיקע עליה האָט אָבער לאנג נישט אָנגעהאלטן, ווייל מאסן יידן האָבן נישט געקענט איינאָרדענען זייער לעבן אין ארץ ישראל און זיינען צוריקגעקומען קיין שעדלעץ. א טייל האָבן פון ארץ ישראל אויסגעוואנדערט אין אנדערע לענדער.

טאקע אין ד ע ר צייט האָבן אין „החלוץ" אָנגעהויבן שטראָמען מאסן יוגנטלעכע, וועלכע האָבן געבעטן מ'זאָל זיי אָנגענעמען אלס מיטגלידער. אין די רייען פון „החלוץ" האָט זיך דאן פונאנדערגעוויקלט א דיסקוסיע איבער „התרחבות" אָדער „התעמקות", ס'הייסט: פארברייי-

טערן די רייען לויט דער קאַניונקטור, אַדער רעזיגנירן פון אַננעמען נייע מיטגלידער כדי צו פארטיפן דעם באוואוסטזיין פון די שוין אַנגעהערי־קע צום „החלוץ". דאן זיינען בלויז אין „החלוץ" אַנגענומען געוואָרן 70 חברים, און די אַרגאניזאציע האָט שוין געציילט ביי 100 חלוצים און חלוצות. די חלוצים האָבן פאַרגעזעצט זייער צוגרייטונגס־ארבעט, דורכ־גענאנגען הכשרה אין לאנדווירטשאפטלעכע פארמס, שטיינער־האקע־רייען און ווארשטאטן. דערביי האָט זיך געפירט אין דער אַרגאניזאציע גופא א פלאנמעסיקע ארבעט פאר קרן־קיומת און פאר דער „ליגע פון ארבעטנדן ארץ ישראל" 102).

אין דער זעלבער צייט האָט זיך אויך געשאפן „החלוץ"־המזרחי ביי דער מזרחי־אַרגאניזאציע, וואָס האָט געשיקט זיינע מיטגלידער אין הכשרה־קיבוצים און שפּעטער קיין ארץ ישראל. אויך ביי דער אלגע־מיין־ציוניסטישער אַרגאניזאציע האָט זיך געשאפן א „החלוץ־המרכזי".

„שעדלעצער וואָכנבלאט" און אנדערע צייטשריפטן

די ציוניסטישע באוועגונג אין אלע אירע שאטירונגען איז אין שעדלעץ, אין אַנהויב פון די 30־ער יאָרן, זיך שטארק פונאנדערגע־וואקסן. בעת די וואל־קאמפאניעס צום סיים און סענאט און צום שטאָט־ראט, האָט זיך שטארק געלאָזט פילן דאָס פעלן פון אן אייגענעם פרעסע־אַרגאן, דורך וועלכן מ'זאָל קאָנען רייַדן צו דער קרוב צוואנציק טויזנט־קעפּיקער יידישער באפעלקערונג. עס איז דעריבער אין די ציוניסטישע קרייזן אנטשטאנען דער געדאנק ארויסצוגעבן א שעדלעצער וואָכנ־בלאט.

אין זומער, 1922, האָט זיך אַנגעהויבן צו פארווירקלעכן דער גע־דאנק וועגן א סטאבילן וואָכן־אַרגאן אין שעדלעץ. ס'זיינען געמאכט געוואָרן באמיאונגען צו באקומען א דערלויבעניש אויף ארויסצוגעבן א צייטונג. ביז די דערלויבעניש איז דערגרייכט געוואָרן, איז מען דער־וויל צוגעטרעטן ארויסצוגעבן א רייַ איינמאָליקע צוויי־וועכנטלעכע אויסגאבעס.

א גרופּע געזעלשאפטלעכע טוער: י. גראָהמאן, אַשר ליווראנט, לוי גוטגעלט און דער שוין דערמאָנטער יהושע גאָלדבערג, האָבן ארויס־געגעבן די „שעדלעצער שטימע" (דערשינען נאָר דריי נומערן), יעדע צוויי וואָכן ביז יוני 1922. דאן איז געקומען אן איבערריס פון צוויי הדשים און דעם ערשטן סעפּטעמבער פון זעלבן יאָר איז דערשינען דער פּערטער נומער. אָט די קליינע גרופּע פענמענטשן — אחוץ י. גראָהמאן, וועלכער האָט נאָך אין 1923 עמיגרירט אין די פאראייניקטע שטאטן, זיינען געווען די פאקטישע שעפער פון יידישן וואָכנבלאט אין שעדלעץ.

פון רעכטס צו לינקס: לוי גוטגאלד, אשר ליוועראנט, י. גראָהמאן אזן י. גאָלדבערג

דעם 15טן סעפטעמבער 1922 איז דערשינען „די שעדלעצער ציי־טונג", 4 זייטן, פאָרמאט קווארטא. אלס רעדאקטאָר איז אונטערגע־שריבן י. גראָהמאן און ארויסגעבער א. ליווראנט.

אויף דער ערשטער זייט איז אָפּגעדרוקט פּאָלגנדיקע דערקלערונג פון דער רעדאקציע:

„מיר זיינען אין דער מיינונג, אז שעדלעץ און איר אומגעגנט איז בכוח אויסצוהאלטן א רעגולערע יידישע שריפט, לכל הפחות א וועכנט־לעכע, וועלכע זאָל אָביעקטיוו און אלזייטיק רעאגירן אויף אלע אקטועלע, עקאָנאָמישע און קולטורעלע פראגן און דערשיינונגען פון אָרטיקן לעבן ווי אויך פון דער סביבה. דערווייל מוזן מיר זיך אָבער, צוליב טעכנישע און ענלעכע טעמים, באגנוגענען מיט דער דאָזיקער איינמאָליקער אויס־גאבע, וועלכע דארף פאר אונדז און פאר אייך, לייענער, זיין א פּרואוו פון דעם קומענדיקן יידישן וואָכנבלאט אין שעדלעץ" — — —

אויפן צווייטן עמוד באהאנדלט י. גראָהמאן, אין א לייט־ארטיקל „מענינא דיומא", די בעפאָרשטייענדיקע ערשטע סיים־ און סענאט־וואלן אין פרייען פוילן — ווי אזוי פּראָדוקטיוו צו פארוועגדן די יידישע שטימען אין די וואלבאצירקן, וואו מחמת דער באוולדיקער וואל־אָר־גאניזאציע זיינען לחלוטין נישטאָ קיין אויסזיכטן, אין בעסטן פאל זייער שוואכע, דורכצופירן א יידישן דעפוטאט.

אונטערן פּסעוודאָנים בערגאלדי האָט י. גאָלדבערג פארעפנטלעכט א סאטיריש ליד א. נ. „די בית־עולם־שטאָט".

„יונגער" (ל. גוטגעלט) איז געווען פארטרעטן מיט אן ארטיקל א.

דער ערשטער פּאַרטיזאַנען־אָרקעסטער אין שעדלעץ, אונטער דער לייטונג פֿון ד"ר קלעמער, אויפֿגענומען אין יאָר 1945.
פֿון לינקס צו רעכטס: יאַנקל וויינשטאָק, יאַנקל פּאַפּיר, מאָטל פּאַפּיר, ד"ר קלעמער, מאָטל וויינשטאָק, יאַנקל פּאַפּיר.

נ. „שרעקט אייך, איר פון אייערנעכטן", וואָס האָט שטארק אָנגעגריפן די אָפּגעשטאנענקייט פון דער קהילה־לייטונג.

אין אן ארטיקל „בארג אראָפּ", ווייזט ל. גוטגעלט אָן, אז פּאמעלעך, טריט ביי טריט, קייקלען מיר זיך בארג אראָפּ אין עקאָנאָמישן לעבן; אמת, דאָס איז טיילווייז א מכת־מדינה־דערשיינונג. אין שעדלעץ קומט עס אויך בולטער, ווייל די שטאָט איז אָרעם און האָט נישט קיין פּרנסה־קוואלן.

מיט א נאָטיץ וועגן דער ביבליאָטעק ביי דער געזעלשאפט „יידישע קונסט", א ביסל כראָניק, אן איסור אויף טריף פלייש, אן אי־בערזיכט איבער דער אָרטיקער פּוילישער פּרעסע, וואל־ענינים, אנאָנסן און גראטולאציעס, שליסט זיך די צייטונג.

דער צווייטער נומער מיט א נייעם נאָמען „שעדלעצער וואָרט", איז דערשינען דעם 1טן אָקטאָבער 1922, אין 8 זייטן און אין זעלבן רעדאקציע־צוזאמענשטעל. אויף דער ערשטער זייט איז אָפּגעדרוקט א מודעה, אז בקרוב דערשיינט דער ערשטער נומער פון רעגולערן וואָכנבלאט א. נ. „שעדלעצער וואָכנבלאט". אויסערלעך איז דער נומער אויך ענלעך צו דער „שעדלעצער צייטונג". דאָס „שעדלעצער וואָכנבלאט" האָט פּארשפּעטיקט מיט זיין דערשיינען אין דער וויטערדיקער נומער

די רעדאקציע פון „שעדלעצער וואָכנבלאט", מיטן רעדאקטאָר אשר ליווראנט אין שפּיץ, ביי א גלעזל טיי. צווישן זיי י. פ. גרינבערג, יהושע עקערמאן, א. קימעל, בעלא פינקעלשטיין, אברהם פרידמאן, וועלוול לעוו, כספּי, דוד פּאָפּאָווסקי און אנדערע.

האָט נאָך געהייסן „שעדלעצער טאָג" און איז דערשינען דעם 12טן אָקטאָבער.

נאָך דעם ווי דאָס ארויסגעבן די איינמאָליקע אויסגאבע איז טייל־ווייז געלונגען און עס איז אין צווישנצייט דערהאַלטן געוואָרן די דער־לויבעניש פון דער מאכט אויף ארויסצוגעבן דאָס „שעדלעצער וואָכנ־בלאט", איז די ציוניסטישע אָרגאניזאציע אינטענסיוו צוגעטרעטן צו רעאליזירן דעם געדאנק וועגן ארויסגעבן די צייטשריפט. אזוי ארום האָבן די ציוניסטן געשאפן פאר זיך א טריבונע, וועלכע האָט זיי גע־דינט אלס אָרגאן פון דער אָרטיקער אָרגאניזאציע. דאָס איז געווען אין דער תקופה פון באשטעטיקן דעם ענגלישן מאנדאט איבער ארץ־ישראל אין סאן־רעמאָ, און ערב דער פערטער עליה.

אין משך פון 1922 זיינען ארויס בלויז דריי נומערן, אין יאָר 1923־38 נומערן. פון דאָן אָן איז די צייטונג דערשינען וועכנטלעך אָן אי־בערריים ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה, ס'הייסט: אן ערך 18 יאָר צייט.

אין נומער 2 פון 1923 אין פאראן פאָלגנדיקע וועגדונג צו די לייע־נער:

„אין שווערע מאטעריעלע באדינגונגען, מיט וויניק גייסטיקע קרעפטן, ביי פולקאָמער גלייכגילטיקייט און טיילווייזער איגנאָראנץ מצד דער ארומיקער געזעלשאפט, זענען מיר צוגעטרעטן צום „שעדלעצער וואָכנ־בלאט". פונקט ווי ביז איצט, וועלן מיר אויך וווייטער באקעמפן יעדע געזעלשאפטלעכע עוולה און מיסברויך, רעאגירן אויף אלע שיקאנעס, וואָס ווערן באגאנגען אקעגן אונדז, שעדלעצער יידן".

די צייטונג האָט זיך געראנגלט פאר איר עקזיסטענץ און געמאכט באמיאונגען צו באקומען אנאָנסן. שעדלעץ איז אָבער וויייט נישט גע־ווען קיין האנדלס־ און פאבריקן־צענטער, האָט מען זיך באגנוגנט מיט גראטולאציעס און נעקראָלאָגן. וועגן דעם פינאנציעלן מצב פון דער צייטונג זאָגט עדות א צווייטער אויפרוף: „צו אונדזערע לעזער", גע־דרוקט אין נומער 4, 1923.

„דאָס ארויסגעבן ביי היינטיקן טאָג א צייטונג, און בפרט אין א פראָווינצשטאָט איז פארבונדן מיט זייער פיל שוועריקייטן און נאָך גרע־סערע כוחות־אָנשטרענגונגען. נישט איצט איז די צייט און נישט דאָ איז דאָס אָרט צו דערציילן בפרטיות, ביי וואָס פאר א שוועכע באדינגונגען, טעכנישע ווי אויך מאטעריעלע, דאָס וואָכנבלאט דערשיינט. עס איז אויך נישט די צייט און דאָס אָרט צו דערציילן, ווי קליין עס איז די צאָל איניציאטאָרן פון דער גאנצער אונטערנעמונג און ווי וויניק ס'זענען דאָ מענטשן, וועלכע טראָגן אויס דעם גאנצן ענין אויף זייערע פלייצעס.

— — — „איינציקע פויגל, ווען זיי באקומען אָבער נישט קיין

שטרוי זייערע נעסטן צו בויען, זינגען קיין לידער נישט. הגם פון אלע זייטן אנערקענט מען די וויכטיקייט פון אונדזער אויפגאבע, דערפילן נאָר ווייניק לייענער די עלעמענטארסטע פליכט פון באצאָלן דעם אבאָנענט־חוב, שטעלנדיק אזוי ארום אין סכנה דעם קיום פון אונדזער און אייער צייטונג".

אין מערץ 1925, האָט דאָס „שעדלעצער וואָכנבלאט" געפייערט א יובל. ס'איז דערשינען דער הונדערטסטער נומער זיינער. אין א לייט־ארטיקל לכבוד דעם יום־טוב ווערט געזאָגט:

„דאָס ארויסגעבן אין א פּראָווינצשטאָט, אָן שום אונטערשטיצונג, 100 נומערן פון א וועכנטלעכער צייטונג, וואָלט אייגנטלעך געדארפט געפייערט ווערן אלס א קליינער יובילעאום אין דער געשיכטע פון דער יידישער פּראָווינץ־פּרעסע אין פּוילן. — — —

„מיר האָבן דערגרייכט די שטופע, וואָס אונדזער צייטונג איז געווארן כמעט אן עלעמענטארער גייסטיקער געברויך אין יעדער יידישער שטוב אין שעדלעץ, אפילו אין דער פּאָדלאשער פּראָווינץ, וועלכע איז געזעלשאפטלעך מער אָפּגעשטאנען ווי איר הויפּטשטאָט, הויבט אָן אונדזער וואָכנבלאט וואָס מער אריינצודרינגען אין די יידישע שטובן" — —

דאָס „שעדלעצער וואָכנבלאט", פון זיין אָנהייב דערשיינען און אין פארלויף פון זיין גאנצער עקסיסטענץ האָט געהאט א סך פארדינסטן פארן געזעלשאפטלעך־קולטורעלן לעבן, ווי אויך פאר דער אנטוויקלונג פון פארשידענע קאָאָפּעראציע־אינסטיטוציעס, שול־ און בילדונגס־אנשטאלטן, פארן וועקן און פלעגן דעם הייסווויי־געפיל פון די שעדלעצער לאנדסלייט אין אויסלאנד און באוועגן זיי צו שטיצן די ארטיקע אינסטיטוציעס. איבערהויפּט זיינען זייער גרויס געווען די פארדינסטן פון וואָכנבלאט פאר די ציוניסטישע אינסטיטוציעס וועמענס אָרגאן ער איז געווען. אָבער נישט ווייניק אינערלעכע און אויסערלעכע שטערונגען האָט „שעדלעצער וואָכנבלאט" געהאט אויסצושטיין.

אזוי, למשל, האָט געטראָפן, אז ל. גוטגעלט האָט געטאדלט אין אן ארטיקל די האנדלונג פון דער אָרטיקער מאכט און האָט זיך אויסגעדריקט וועגן סטאראָסטע, אז ער האָט: „געהאנדלט אויפן אלט־פּאָליציישן שטייגער" (מיינענדיק דערביי די צארישע פּאָליציי), דער סטאראָסטע האָט ארויפגעלייגט א גרויסע געלטשטראָף אויף דעם „שעדלעצער וואָכנבלאט". ווען די רעדאקציע האָט זיך געווענדעט צו אירע לייענער, אז זיי זאָלן זיך ביישטייערן פאר דער געלטשטראָף און דערביי פארעפנטלעכט פאר דער אקציע א רשימה פון תרומות, וואָס זיינען אריינגעפלאָסן פון לייענער און סימפאטיקער, האָט דער זעלבער סטאראָסטע געפילט זיך אויף ס'ניי געטראָפן פון דער זאך און האָט פארטאָפּלט די געלטשטראָף, וואָס ער האָט ארויפגעלייגט אויף דער

צייטונג. נישט איין מאל האָט געדראָט, באזונדערס דעמאָלט וועז די ציוניסטישע לאנדעס־פאָליטיק איז געשטאנען אין אָפּאָזיציע צו דער רעגירונגס־ליניע, אז דאָס וואכנבלאט זאָל קאָנפיסקירט ווערן. נישט איין מאל — איבערהויפט בעת וואלן צום סיים, אדער צו ארטיקע קאָמונאלע אינסטיטוציעס — פלעגט די עקספעדיציע פון דער צייטונג געמאכט ווערן אויסער די וועגט פון דער אדמיניסטראציע.

דאָס „שעדלעצער וואָכנבלאט" האָט אויך איבערגעלעבט א חרם מצד דעם שעדלעצער ראבינאט. דעם חרם האָט אויך אונטערגעהאלטן דאָס ארטאָדאָקסישע וואכנבלאט „אונדזער וועג". דאָס דאָזיקע מיטל־אלטערלעכע געוועהר איז אויסגענוצט געוואָרן קעגן וואכנבלאט צוליב דעם, וואָס אין נומער 17, איז אָפּגעדרוקט געוואָרן א פעליעטאָן א. נ. „די זונטיקדיקע גראנדיאזע מקוה־פארזאמלונג". א סאטירע וועגן א פארזאמלונג, וואָס האָט געזאָלט גרינדן א ספר־יוחסין, אין וועלכן עס האָבן געזאָלט פארצייכנט ווערן אלע פרויען, וואָס היטן אָפּ די יידישע היגיענע — „טהרת בנות ישראל". אין זעלבן נומער צוו. אנד. ווערט דאָרט געזאָגט:

„אין נאָמען פון די הייליקע מ' סאה, האָט מען זיך דערלויבט פונאנדערצושיקן אין יעדער שטוב פלוגבלעטלעך מיט אן אָפּשטויסנדיקן אינהאלט, מאכן פאָלקס־פארזאמלונגען און דרשענען ברבים וועגן אזעלכע ענינים, וואָס יעדע מוטער, וועז זי פלעגט זיי וועלן איבערגעבן איר אייגענער טאָכטער, פלעגט זי עס טון בחדרי־חדרים, אונטער פיר אויגן".

אָט דאָס דאָזיקע ארטיקל האָט באוואויגן די ארטאָדאָקסישע עסקנים פון דער שטאָט צו מאכן א דרוק אויפן ראבינאט ארויסצוגעבן אן איסור צו לייענען „שעדלעצער וואָכנבלאט".

דער איסור האָט קיין סך נישט געשאדט דער פארשפרייטונג פון דער צייטונג, דערפאר אָבער האָט ער געהאט אן אָפּקלאנג נישט בלויז אין שטאָט, נאָר אויך אין דער טעגלעכער יידישער פרעסע, וועלכע האָט פראָטעסטירט קעגן אזא מעטאָד פון איינזייטיקער האנדלונג פון ארטיקן ראבינאט.

אין א בריוו פון האנטווערקער־פאראיין צו דער צייטונג איז געזאָגט געוואָרן:

„דאָס יידישע האנטווערקערטום אין שעדלעץ, אלס א טייל פון דער בירגערלעכער דעמאָקראטיע, אנערקענט, אז דאָס ארויפלייגן דורכן ראבינאט אן איסור אויפן „שעדלעצער וואָכנבלאט" דערמאנט אינעם קלעריקאלן באגריף פון דער מיטלאלטערלעכער צייט בנוגע פרייהייט פון וואָרט".

דער ציוניסטישער קאָמיטעט, אויף זיין זיצונג פון 16.5 אין יענעם יאָר, האָט באשלאָסן אויסצודריקן די פולסטע אָנערקענונג און די אי־

בערציגונג, אז דאָס בעסערע שעדלעך איז פולקאָם אויף דער זייט פון „שעדלעצער וואָכנבלאט".

די „יידישע קונסט" האָט פארעפנטלעכט אן אויפרוף, אין וועלכן ס'איז געזאָגט געוואָרן:

„מיר פראָטעסטירן ווי אמשטארקסטן קעגן די פינצטערע מעשים פון די היגע „כלי־קודש", וואָס האָבן, אונטער א רעליגיעזן מאנטל, פאר־שפרייט דעמאָראליזירנדע ניבול־פהדיקע אויפרופן, געמאכט שווארצע אספות און לעצטנס אויך געפרואווט, דורך מיטלאלטערלעכע מיטלען, צו פארשטאָפן דאָס מויל פון די, וואָס האָבן די דרייסטקייט אויף די דאָזיקע מעשים צו רעאגירן".

א. איינהאָרן האָט אין וואַרשעווער „היינט פון 1925.25.5, געשריבן אין א לייט־ארטיקל א. נ. „חרם":

„דער חרם שפאצירט נאָך ארום אויף דער יידישער גאס. מיט עט־לעכע חדשים צוריק איז ער געווען אין לובלין, איצט אין שעדלעץ, אין ביידע פאלן קעגן דעם יידישן, געדרוקטן וואָרט.

„די פראָווינצער עמודי־התיכון, וואָס טראָגן אויף זיך די שווערע לאסט פון זאָרג פאר יידישע נשמות, האָבן עס אָנגעהויבן מאכן גאנץ פשוט: טאָמער שרייבט עפעס א יידישע צייטונג א וואָרט, וואָס איז נישט לפי רוחם, כאפט מען באלד ארויס די אלטע שווערד פון שייד און מען האקט: מען לייגט אריין די צייטונג אין חרם. צוויי חללים האָט מען שוין: דאָס „לובלינער טאגעבלאט" און דאָס „שעדלעצער וואָכנבלאט".

עס האנדלט זיך דאָ נישט דוקא וועגן די דאָזיקע צוויי „קרבנות", וועלכע עס איז, איבריקנס נאָכן חרם, פונקט אזוי קאלט אָדער אזוי וואַ־רעם ווי פארן חרם, עס האנדלט זיך דאָ וועגן דער דערשיינונג גופא, וועלכע דעקט פאר אונדז אויף א טרויעריק ווינקעלע פון אונדזער געזעל־שאפטלעכקייט.

די „פאָלקסצייטונג" (וואַרשע) האָט געווידמעט דעם ענין א גרע־סערן נאָטיץ.

„לאָדזשער טאגעבלאט" פון 1925.23.5, אין אן ארטיקל: „אונדזער איסור", גיט איבער אויספירלעך די גאנצע געשיכטע מיטן איסור, ווי אזוי מ'האָט אים פונאנדערגעטראָגן און ענדיקט דאָס ארטיקל מיט פאָלגנדיקע ווערטער:

„דער פאקט אליין נויטיקט זיך נישט אין פירושים און איז א גע־העריקע אילוסטראציע פון דעם, ווי אזוי געווייסע רבנים דערנידעריקן דעם כבוד הרבנות"...

דאָס „לובלינער טאגעבלאט" האָט געווידמעט דעם איסור א גרע־סערן פעליעטאָן א. נ. „דער שעדלעצער חרם". דאָס „טאגעבלאט" דער־מאָנט דעם חרם, וואָס מען האָט אויף אים ארויפגעלייגט מיט א יאָר

צוריק, און ס׳האָט אים גאָרנישט געשאט, אזוי ווי ר׳האָט נישט געוואוסט פון וואנען דער חרם האָט זיך גענומען, אזוי האָט ער אויך נישט געוואוסט, וואוהין ער איז אוועק.

די צייטונג ענדיקט דעם פעליעטאָן:

„פאר די קאָלעגן פון „שעדלעצער וואָכנבלאט", האָבן מיר א טרייסט: פרעגט נישט ביים רופא, נאָר ביים חולה". עס וועט אייך חלילה גאָרנישט שאטן. שאטן קאָן נאָר קליינקעפלדיקע אינטריגאנטן".

און טראָץ אלע רייבעניש, סיכסוכים און חרם איז מקוים געוואָרן די נבואה פון „לובלינער טאגעבלאט". דאָס „ש. וו." איז דערשינען אָן שום איבערריים אין פארלויף פון אכצן יאָר, ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה און איז געוואָרן א וויכטיקע ראיאָן־צייטונג, וואָס האָט אָפגעגעבן אָרט פאר קאָרעספאָנדענצן פון דער אומגעגנט, אזוי אז פון דעם 23סטן אפריל 1926, האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען א צווייזיטיקע בוילאגע: „מעזריטשער לעבן", וועלכע האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט א זעלבסטשטענדיקע אָפטיילונג פון דער צייטונג, און איז רעדאקטירט געוואָרן פון א רעדאקציע־קאָלעגיום.

ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט, איז דאָס „שעדלעצער וואָכנבלאט" געגרינדעט געוואָרן דורך ציוניסטישע עסקנים און שרייבער, און אלס אזעלכע איז די צייטונג פארבליבן ביז איר לעצטן טאָג. דאָס וואָכנבלאט האָט געדינט אלע ציוניסטישע גרופירונגען. נאָר אין מאָמענטן, וועו דער ציוניסטישער פראָנט איז געווען אינערלעך צעשפאָלטן, ווי למשל, ביי וואלן צום שטאָטראט, קהילה, אָדער אפילו ביי וואלן צו ציוניסטישע קאָנגרעסן — פלעגן די באזונדערע ציוניסטישע גרופירונגען זיך סעפאַרירן, דאן פלעגט דינען די צייטונג דער אלגעמיינער ציוניסטישער אָרגאניזאציע. וואָס שייך דער אלגעמיינער ציוניסטישער אידייע, איז די שטעלונג געווען א קאָנסאָלידירטע.

די צייטונג איז געווען פאר קאָנסטרוקטיווער ארבעט אין ארץ־ישראל. אויפן שטה פון קולטור האָט זי געפירט א פראָפאגאנדע פאר העברעאישע. ס׳איז כדאי צו פארצייכענען אז פון סוף יאנואר 1934 ביז העלפט 1935 — אנדערהאלבן יאָר נאָכאנאנד, פלעגט דערשיינען צום „ש. וו." א „מוסף עברי", א העברעאישע בוילאגע. די יידישע אָרטאָגראפיע פון דער צייטונג איז געווען א פארעלטערטע, די זעלבע ווי דער וואַרשעווער „היינט". וועו די רעדאקציע־מיטגלידער האָבן פראָיעקטירט איינצופירן די נייע אָרטאָגראפיע, האָט זיך ל. גוטגעלט, וועלמענם השפעה אויף דער צייטונג איז געווען א באדייטנדיקע, אנטקעגנגעשטעלט. ערשט אין יאָר 1937, צוויי יאָר נאָכן טויט פון רעדאקטאָר אשר ליווראָנט, האָט דאָס „ש. וו." אָנגעהויבן זיך צו דרוקן מיט דער

נייער אַרטאַגראפיע. דער טיראַזש פון „ש. וו." איז געווען 800 עק־זעמפלארן, און האָט מיט דער צייט דערגרייכט ביז 1000 עקזעמפלארן.

אין 1936 האָט דאָס „שעדלעצער וואַכנבלאַט" געפייערט דעם פופצניאַריקן יובילי. אין א ספּעציעלן ארטיקל געווידמעט דעם יום־טוב שרייבט גל' (ל. גוטגעלט) צוו. אנד.:

„וועז מען בלעטערט דורך די פופצן יאָר „שעדלעצער וואַכענבלאַט" זעט מען מיט וויפיל פלייס און איבערגעגעבנהייט זי האָט דערפילט איר אויפגאבע. דאָס „וואַכענבלאַט" איז געווען און איז פארבליבן א צייטונג פון קאמף, א צייטונג וואָס מאכט נישט קיין שלום מיט דער לאגע, א צייטונג מיט אן אידעע, א צייטונג וואָס וועקט און רופט. די ערשטע אר־טיקלען אין דער צייטונג זיינען געווען קעגן מאנכע אינסטיטוציעס, וואו ס'האָט געהערשט אומערלעכקייט און קאָרופציע. במשך פון זיין עקזיס־טענץ האָט דאָס „וואַכענבלאַט" געקעמפט פאר דער פארבריי־טערונג פון סאָציאלער הילף און מיטגעהאָלפן צו דעם צוועק שאפן נייע אינסטיטו־ציעס, געשטאַרקט דאָס פארשטענדעניש ביי יידישע מאסן פאר ארבעט, געווענקט דעם באוואוסטזיין פאר קעגנזייטיקער הילף, פאר בילדונג און קולטור־אינסטיטוציעס. א וויכטיקער פּרק פאר זיך איז געווען דער קאמף מיט די אנטיסעמיטן. דאָס „וואַכענבלאַט" האָט נישט פארשוויגן קיין שום עוולה, וואָס איז יידן געטאָן געווארן און תמיד געפאָדערט אונדזער רעכט. זעלטן, אז א פראָווינצער צייטונג זאָל אזוי ריקזיכטסלאָז און מיט אזוי פיל אייפער קעמפן קעגן צוריקשלעפן דאָס יידישע לעבן אין פינצטערן מיטלאלטער. דאָס „וואַכענבלאַט" איז פון די אייניציקע פּראָווינצער אויס־גאבן, וועלכע האָבן איבערגעלעבט רעוויזיעס, פראָצעסן און בייגעקומען אפילו מסירות וועגן כלומרשטער אומלאָיאליטעט".

אין פארלויף פון זיין אכצן־יאָריקער עקסיסטענץ האָבן אין „שעד־לעצער וואַכנבלאַט" זיך באטיילט הונדערטער שרייבער, אַרטיקע און פון פּוילן און אויסלאנד. צום ענגן רעדאקציע־קרייז האָבן געהערט, אוי־סער די שוין דערמאָנטע גרינדער און שרייבער, אויך: יחיאל־פּסח גרינ־בערג, וועלכער האָט געדרוקט דערציילונגען, עסייען, לידער, קריטיק איבער קונסט; י. ח. אייזענבערג האָט געשריבן לידער און עסייען; י. נ. ווינטרויב, וועמענס נאָמען איז שוין פיל מאָל דערמאָנט געווארן אין אונדזער ארבעט, האָט פארעפנטלעכט אין המשכים — זכרונות וועגן שעדלעצער פאָגראָם אין 1906 און א סך ביאָגראפישע פּרטים וועגן שעדלעצער יידישע פערזענלעכקייטן; א. גאָלדבערג און ש. ראָזענגאר־טען, האָבן געשריבן וועגן ספארטלעבן אין שעדלעץ; ב. מינץ האָט פאר־עפנטלעכט א מאָנאָגראפיע וועגן דער פּאיעזבאנק; יואל מאסטבוים האָט געדרוקט זכרונות פון זיינע קינדער־יאָרן אין שעדלעץ.

עס האָבן אויך מיטגעארבעט ד"ר דוד קליינוועקסלער, שפּעטער

אדוואָקאט אין חיפה; פּרץ ליסטעק, יוסף ליסטעק, דוד בן־יוסף (פּא־סאווסקי), אברהם פּרידמאן, דער שרייבער פון דער דאָזיקער ארבעט און זיין ברודער לייב סרעברניק.

„אונזער וועג", „שעדלעצער טריבונע", „דאָס וואָרט" און „שעדלעצער לעבן"

אחוץ דעם „שעדלעצער וואָכנבלאט" זיינען אויך דערשינען וואָכנבלעטער פון אלע אנדערע טעטיקע יידישע פּארטייען אין שעדלעץ. צווויי יאָר נאָך דעם, ווי עס האָט אָנגעהויבן דערשיינען די ציוניסטישע אויסגאבע, האָט אויך די אגודה אָנגעהויבן ארויסצוגעבן א וואָכנבלאט א. נ. „אונזער וועג", אן אָרטאָדאָקסיש וואָכנבלאט. די צייטונג איז דערשינען מיט געווייסע הפסקות זינט דעם 16טן מאַי 1924 ביז 1930, אין 2 אָדער 4 זייטן מיט א טיראַזש פון 400 עקזעמפּלארן. פּאראנטוואָרטלעכער רעדאקטאָר איז געווען — בעריש יאקובאָוויטש, רעדאגירט האָט א קאָלעגיום: שלום יעלין, הרב מאיר שווארצמאן, יהודה־אריה ציקער, אהרן נעלקענבוים, ישראל־מאיר קליינלערער און שמואל גינזבערג. דאָס אָרטאָדאָקסישע וואָכנבלאט האָט פּארטיידיקט די אגודהשע פּאָליטיק אין שעדלעצער שטאָטראט און אין דער קהילה. געניויער וועגן „אונזער וועג" — אין די זכרונות פון הרב מ. שווארצמאן.

אין די יאָרן 27־1926 האָבן מ. מאנדעלמאן, יעקב טענענבוים און מנשה טשארנאָבראָדע ארויסגעגעבן א צייטונג א. נ. „דאָס וואָרט". די צייטונג האָט געהאט א פּאָלקיסטישע באפּארבונג און האָט געדינט די אינטערעסן פון דער יידישער פּאָלקסשול, וואָס איז דעמאָלט געווען טעטיק אין שעדלעץ.

אויך די לינקע גרופּירונגען האָבן ארויסגעגעבן זייערע וואָכנבלעטער. אין 1930 האָט דער בונדישער עסקן בנימין קראמארזש ארויסגעגעבן א וואָכנבלאט א. נ. „שעדלעצער טריבונע", וועלכע האָט אָנגעהאלטן צווויי יאָר צייט. אין דעם וואָכנבלאט האָט דוד נוימארק פארעפנטלעכט אין המשכים וויכטיקע זכרונות פון געזעלשאפטלעכן און קולטורלן לעבן פון שעדלעץ אין אָנהויב פון 20סטן י. ה. די דאָזיקע צייטונג מיט א קליינעם טיראַזש האָט זיך געשלאָסן מחמת מאנגל אין מיטלען.

ז. ראָזענזומען, א טוער אין „פּועלי־ציון" פון שעדלעץ און אומגעגנט, צוזאמען מיט א. פרידמאן, וועלכער האָט צוליב רייבונגען מיט די קאָלעגן פון „שעדלעצער וואָכנבלאט", פארלאָזן די צייטונג, זיינען צוגעטרעטן ארויסצוגעבן א נייעם וואָכנבלאט א. נ. „שעדלעצער לעבן".

דער ערשטער נומער איז דערשינען דעם 9טן אָקטאָבער 1935 און האָט עקסיסטירט בערך דריי יאָר ביז ווינטער 1938.

לויט דער איניציאטיוו פון א גרופע בעלעטריסטן: י. ח. אייזענבערג, י. פ. גרינבערג און י. טענענבוים, האָט אין יאנואר 1927 אָנגעהויבן דערשיינען א 2-חדשימדיקער ליטעראַרישער זשורנאל „וואַרטלען", וועלכער האָט זיך געשטעלט פאר א ציל צו דינען יונגע טאלאנטן,

א מאָנטאַזש פון דער שעדלעצער יידישער פרעסע

אומאָפּהענגיק פון זייער ריכטונג. עס זיינען דערשינען 2 נומערן. אין א לייטאַרטיקל אין ערשטן נומער, ווערט געזאָגט:

„מיר טרעטן צו צו שאפן א טריבונע פארן יונגן שרייבער. מיט דער פולער אחריות פאר דער זאך, נעמען מיר אויף זיך דעם עול. מיר ווייסן, אז דער וועג איז א שווערער און דאָך האָבן מיר דעם מוט, צו קומען פאר דער עפנטלעכקייט מיט אונדזער באשיידענעם פּרואוו.

אונדזער אָרגאַן וועט זיך נישט שטעלן אין דינסט פון וועלכער ס׳איז ריכטונג צי ליניע. אונדזער פּאָדערונג איז — טאלאנט, דורכגעלעבט און אמת. אונדזער פארזיכערונג — אן ערלעכע באציאונג, א געוויסנהאפטע אָפּשאצונג".

דער אינהאלט פון ערשטן העפט: ב. אַליצקי — לידער, י. ח. אייזענבערג —שאַטנס, מ. בערשלינג — לידער, א. וואָגלער — לידער, ל. אַליצקי — דאָס ערשטע דריי־קערבל, י. פ. גרינבערג — אַן קיינעם, ש. ל. שניידערמאן — לידער, י. טענענבוים — די האק, א. זילבערמאן — צוליב א חברה־מאן, מ. נאטיש — לידער, וועגן דער יונגער יידישער פּראָ-

זע, ה. לעווי — שניטצייט, י. פ. ג. — תנ"ך אין יידיש, א. לערער — אוממיטלבארע מלחמה־דיכטונג, ל. פלוני — ביבליאָגראפיע און מודעות.

דער פאָרמאט פון „וואָרצלען" איז געווען 16 זשורנאלזייטן און איז געדרוקט געוואָרן אין דער דרוקערייי פון ח. ראָזענבלאט.

זאָל אויך פארצייכנט ווערן דער פּרואוו פון א גרופּע יונגעלייט, אבסאָלוועטן פון דער העברעאישער פּאָלקסשול „תרבות" אין שעדלעץ, וועלכע האָבן אין אָקטאָבער 1931 אָנגעהויבן ארויסצוגעבן א העקטאָגראפירטע צייטונג א. נ. „חברית". נאָך די ערשטע צוויי נומערן איז די צייטונג שוין דערשינען א געדרוקטע יעדע צוויי וואָכן. די צייטונג איז געווען דער אָרגאן פון דעם העברעאיש־רעידנדיקן קרייז, אונטער דער רעדאקציע פון העברעאישן לערער הלל שווארץ, מיטן אָנטייל פון שריי־בער פון די דאָזיקע שורות. הלל שווארץ האָט שפּעטער עולה געווען קיין ארץ ישראל, געענדערט זיין נאָמען אויף שחורי און אומגעקומען פון א שראפּנעל־שפּליטער דעם 4טן אויגוסט 1938 נעבן רמת־הכובש, בעת די בלוטיקע געשעענישן.

דער ערשטער געדרוקטער נומער „חברית" איז דערשינען דעם 6טן דעצעמבער 1931 און געהאט פּאָלגנדיקן אינהאלט: א לייט־ארטיקל — (ה. שווארץ) געווידמעט חנוכה; י. סרעברניק (י. כספי): אן ארטיקל וועגן חנוכה אלס יום־טוב פון גייסט; שלמה רייך האָט געשילדערט אין א גרעסערער ליטעראריישער נאָטיץ זיין פאָטערס לויה; ווייטער: — קאָ־רעספּאָנדענציעס און נאָטיצן געווידמעט דער החלוץ־באוועגונג און דער העברעאישער שפּראך. צום סוף א הומאָריסטישע אָפּטיילונג. עס איז כדאי צוצוגעבן, אז דער נדבן פאר דער צייטשריפט איז געווען נישט קיין אנדערער ווי דער רעדאקטאָר אליין, וועלכער האָט פון זיין אָרט־מען געהאלט אָפּגעשפּאָרט א ביסן פון מויל, נישט געקויפט זיך קיין ווארעמען מלבוש, נאָר האָט זיינע גראָשנס אָפּגעגעבן פאר דער עקסים־טענץ פון העברעאישן צוויי־וואָכנבלאט, וואָס האָט אָנגעהאלטן בערך פיר חדשים.

קהילה־ראט און חנוכת הבית פון „עזרת יתומים"

ארום 1924 האָט מען שוין געקענט גלויבן, אז דאָס לעבן האָט זיך נאָרמאליזירט. פאר דער יידישער געזעלשאפט אנטשטייען נייע פּראָב־לעמען. עס פעלט אן עפּנטלעך רעכטלעכע אינסטיטוציע, וועלכע זאָל ארומנעמען און אָרגאניזירן דאָס יידישע כלל־לעבן. די פּוילישע אויפ־זיכטמאכט האָט נאָך אלץ נישט געפונען פאר נויטיק צו רעאָרגאני־זירן די יידישע קהילות. הגם אזא פאָדערונג איז בפירוש אויסגעדריקט געוואָרן נאָך אין 1919 אויף א באראטונג פון די פּאָרשטייער פון די

יידישע קהילות אין פוילן, וואָס איז צונויפגערופן געוואָרן דורכן צענ־טראלן יידישן נאציאָנאל־ראַט, און אין וועלכער עס האָט זיך באטייליקט אויך א פאַרשטייער פון שעדלעץ. אויף דער באראטונג איז דערקלערט געוואָרן, אז די פאָדערונג פון דער דייטשער אָקופאציע־מאכט וועגן דער אָרגאניזאציע פון יידישן רעליגיעזן פארבאנד אין וואַרשעווער גע־נעראל גואוורנעמענט און אין דעם דעקרעט פון מלוכה־שעף פון 4טן פעברואר 1919, וועגן די ענדערונגען אין דער אָרגאניזאציע פון די יידישע קיהלות אויפן שטח פון געוועזענעם קאָנגרעס־פוילן, דערפילן נישט אין קיין פאל די גערעכטע פאָדערונגען פון דער יידישער באפעל־קערונג.

די פוילישע רעגירונג, וועלכע איז נישט געווען פאראינטערעסירט אין א ברייטערער יידישער אויטאָנאָמיע האָט געוואָלט, אז די קהילה זאָל דערפילן בלויז רעליגיעזע פונקציעס. די קהילה־דאָזאָרעס אליין האָבן אויך נישט געוואָלט דערלאָזן, אז די יידישע גמינע זאָל אויס־ברייטערן אירע ראמען, און אין יאָר 1923 האָט נאָך שעדלעץ געהאט דעם וויטער געבראכטן קהילה־בודזשעט, וואָס שפיגלט אָפּ דעם כאראק־טער פון דער יידישער גמינע:

הכנסה:

עטאט — — — — — — — —	33.000.000	מארק
שעכטהויז — — — — — —	35.000.000	„
קהילה־געוועלבער ביים שפיטאל	1.000.000	„
קהילה־געוועלבער ביים בית־עולם	1.000.000	„
באד — — — — — — — —	180.000	„
בם"ה —	70.180.000	מארק

הוצאות:

ראבינאט — — — — — —	11.000.000	מארק
שול: חזן, שמשים — — — —	3.000.000	„
בית־המדרש־חזן — — — —	240.000	„
גמינע: קאנצעלאריע — — —	10.000.000	„
תלמוד־תורה — — — — —	7.000.000	„
עזרת־יתומים — — — — —	3.000.000	„
מושב־זקנים — — — — —	1.500.000	„
שעכטהויז, שוחטים, נאמנים, קאסירער — — — —	25.000.000	„
בם"ה —	60.740.000	מארק

אין דער קהילה האָט דעמאָלט געהאט די הויפט־דעה די „אגודה", וועלכע האָט געשטיצט דעם שטרענג רעליגיעזן כאראקטער פון דער גמינע. אזוי ווי די פאָרשריפטן האָבן פעסטגעשטעלט א באגרענעצטן וואלרעכט, פון וועלכן עם האָבן גענאָסן נאָר א באשטימטע קאטעגאָריע עטאט־צאָלער, האָבן די דאָזאָרעם פון דער „אגודה" געטאָן אלין, אז

די יידישע קהילה

מ׳זאָל נישט אויפמאָנען קיין עטאט ביי דער באפעלקערונג, כדי זי זאָל נישט האָבן קיין וואלרעכט. די ציוניסטן, וועלכע האָבן געווארפן דעם לאָזונג פון „כיבוש הקהילות", האָבן אין שעדלעץ געקעמפט מיט אלע מיטלען פאר דער העגעמאָניע אין דער קהילה מיט דעם ציל צו ענדערן

דעם מצב און געווינען די סימפאטיע פון די יידישע מאסן. מיט זייערע שטימען האָבן זיי שפּעטער אויסגעדריקט זייער ווילן.

וועז ס'זיינען ארום 1926, פאַרגעקומען די ערשטע מער דעמאָקראַטישע וואלן צו דער קהילה, זיינען שוין אין דער גמינע־פארוואלטונג אריין אנדערע מענטשן. דער „בונד" האָט דעמאָלט באַיקאָטירט די קהילות; אין די דרייסיקער יאָרן אָבער, וועז דער „בונד" האָט געענדערט זיין מינונג און אָנטיילגענומען אין דער וואל־קאמפּאניע, איז אים געלונגען דורכצופירן עטלעכע מאנדאטן.

די ציוניסטישע פאַרשטייער האָבן אין דער קהילה געפירט א קאמף פאר שטיצן די ציוניסטישע אינסטיטוציעס און לסוף אָפּגעהאלטן א נצחון. זיי האָבן אויך מיטגעהאָלפן די יידישיסטישע עלעמענטן אין זייער קאמף פאר באקומען שטיצע פאר די פאָלקסשולן מיט דער יידישער אונטעררייכט־שפּראך. די יידישע קהילה אין שעדלעץ האָט אסיגנירט געווייסע סומעס פאר דער העברעאישער „תרבות"־שול, העברעאישע אָוונט־קורסן, יידישער פאָלקסשול און קרן קימת לישראל. די קהילה האָט אויך שפּעטער געשטיצט מיט הונדערט זלאָטעס יעדן חלוץ, וואָס האָט עולה געווען קיין ארץ ישראל.

***

נאָך 1920, וועז דאָס לעבן האָט זיך אָנגעהויבן נאָרמאליזירן, האָבן די עסקנים פון „עזרת־יתומים" אָנגעהויבן זוכן וועגן, ווי אזוי צו קומען צו א פאסנדיקן לאָקאל פאר דעם יתומים־אנשטאלט. דאן האָט מען אָפּגעקויפט א קליין הילצערן הייזל מיט א גאָרטן, וואָס האָט זיך געפונען אין דירעקטער שכנות מיטן מושב־זקנים. דאָס הילצערנע הייזל איז צעוואָרפן געוואָרן און א ספּעציעלער קאָמיטעט, אין צוזאמענשטעל פון: דוד רובינשטיין — פאָרזיצער, מאָניש רידעל — געהילף, בונם ראָטענבערג — סעקרעטאר, ישראל גוטגעלט — קאסיר, וואָלף בארג — עקאָנאָם, ישראל צוקער, דוד קאנאפני, אלטער קאמינסקי, אליהו לעוויטע און יעקב יום־טוב — מיטגלידער — איז צוגעטרעטן אויפצושטעלן א גרויסן בנין.

אין אן אויפרוף, וואָס דער בוי־קאָמיטעט האָט פארעפנטלעכט, ווערט געזאָגט:

„קליין און ענג איז דאָס ביז איצטיקע אלטע בשותפותדיקע הויז פון „עזרת־יתומים". די צאָל קינדער, וועלכע האָבן די זכיה צו געפינען דאָרט זייער היים, איז א זייער קליינע, און אויך זיי מוזן צוליב דער ענגשאפט — שלאָפן צו צוויי, און טיילווייז, צו דריי אין א בעט.

נאָך ביטערער איז דער גורל פון דער גרויסער צאָל יתומים־קינדער, וואָס קאָנען נישט אריינגענומען ווערן. הונגעריקע, באַרוועסע און אָפּגע־

ריסענע, וואלגערן זיי זיך אין די נאַסע, פינצטערע קעלער־און בוידעם־שטובן. מיר האָבן געמוזט אַנשטרענגען אלע אונדזערע קרעפטן און שאפן פאר זיי די נויטיקע מאטעריעלע סביבה און היים. דאָס האָט געברענגט דערצו, אז אָן שום קאפיטאלן, אָן שום פאַרויסגעזעענע הכנסות, זיינען מיר צוגעטרעטן צו שטעלן דעם גרויסן בנין, וואָס דאַרף און וועט קירצלעך אריינגענעמען די גרויסע מחנה פון בערך 150 אזעלכע עלנטע יתומים און עס וועט געשטילט ווערן זייער צער.

אמת, מיר האָבן פיל אויסגעשטעלט אויף אייער געפיל פארן גורל פון די דערמאנטע קינדער, מיר האָבן געדעכנט, אז צוזאמען מיט אונדז וועט איר פארשטיין, פאר וועמען אייגנטלעך מיר שטעלן דעם בנין; און באמת: די לעצטע מלחמה־יאָרן האָבן שוין פיל באוויזן, אז דער גורל פון אונדזער פאָלק איז אָן א פעסטן פונדאמענט, אז קיינער ווייסט נישט זיין זיכערן מאָרגן. ליידער האָבן אלע אונדזערע וועגדונגען צו אייך נישט געפונען דעם געהעריקן אָפּקלאנג".

אומגעפער אין משך פון 6 יאָר איז געפירט געוואָרן די אקציע פאר אויסבויען דאָס יתומים־הויז און דעם 13טן דעצעמבער 1926, וועלכן דאָס בויען איז געווען אינמיטן גאנג, איז פארענטלעכט געוואָרן פאָלגנדיקער ציפער־באריכט וועגן די אויסגאבן פון בוי:

באָדן־קויף — — — — — —	8.670.70	זל.
מאטעריאלן — — — — — —	26.728.71	„
ארבעטס־אויסגאבן — — — —	15.218.14	„
פארשידענע אויסגאבן — — —	3.682.83	„
בסך־הכל —	54.300.38	זל. (103

אין יאָר 1927 איז פאַרגעקומען דער חנוכת־הבית. דאָס יתומים־הויז איז געווען א צירונג פארן יידישן שעדלעץ. די צאָל קינדער, וואָס האָבן זיך דערצויגן אין אנשטאלט, האָט דערגרייכט ביז 70. דאָס הויז איז געווען פון דריי שטאָק און האָט פארמאָגט אן עסזאל, שלאָף־ און אָפּרו־צימערן, רעקרעאציאָנס־זאל, ביבליאָטעק און אנדערע איינריכטונגען. די עלנטע יתומים האָבן זיך דערצויגן אין א ווארעמער אטמאָספערע. זומער פלעגן זיי ארויספאָרן אויף זומער־וואוינונג און דאָרט פארברענגען די פעריען. דאָס הויז, וואָס עס האָט אויפגעשטעלט פרענקל, איז אינגאנצן איבערגעגעבן געוואָרן דעם מושב־זקנים.

„עזרת־יתומים" האָט נישט געהאט קיין שול פאר די קינדער און עס האָט זיך געשאפן אזא מצב, אז די יינגלעך האָבן געלערנט אין תלמוד־תורה, די מיידלעך — אין דער מלוכה־שול (פאָווישבענע), אין „תרבות" און א טייל אין דער פאָלקסשול. די שרייבערין און כלל־טוערין

פּועה ראקאָווסקי, האָט שטארק געלויבט דעם אנשטאלט, און גלייכצייטיק קריטיקירט, פארוואָס מ׳שיקט די קינדער אין תלמוד־תורה ווען מען לערנט מיט זיי 12 שעה א טאָג.

די קינדער, ווען זיי זיינען אונטערגעוואקסן און האָבן געדארפט פארלאָזן דעם אנשטאלט, זיינען אָפּגעגעבן געווארן צו בעלי־מלאכה, כדי צו לערנען א פאך לויט די פעאיקייטן. זיי האָבן געלערנט: שום־טערייַ, שניידערייַ, שלאָסערייַ, א טייל זיינען אויך געווארן דרוקער און

דער בנין פון „עזרת יתומים״

פון אנדערע פאכן. געווען אויך צייטן, ווען דורך דער הילף פון דער יתומים־פארזאָרגונגם־צענטראלע, און „דזשאָינט״ זיינען קינדער פון שעדלעצער עזרת־יתומים אוועקגעשיקט געווארן קיין פראנקרייך, קאָנאדע און אין די פאראייניקטע שטאטן.

די „עזרת־יתומים״ איז פינאנצירט געווארן קודם־כל דורך דער יידישער קהילה, וועלכע האָט געגעבן א יערלעכע שטיצע, די שטאָט־פארוואלטונג האָט אויך אסיגנירט א יאָר־יערלעכע סובסידיע, אחוץ דעם פּלענן מיטגלידער צאָלן א באשטימטן יערלעכן אָפּצאָל און די שעדלעצער לאנדסלייט אין דער גאָרער וועלט האָבן צוגעשיקט זייערע ביישטייערונגען. אויך דער מושב־זקנים האָט זיך אויסגעהאלטן אויף די זעלבע מיטלען. דער פינאנציעלער אונטערשיד צווישן די ביידע אינסטיטוציעס איז געווען דער, וואָס דער „מושב־זקנים״ האָט געהאט בא־

א שלאָפצימער פאר די קינדער אין עזרת־יתומים אנשטאלט

דייטנד וויניקער אויסגאבן, בעת „עזרת־יתומים" האָט זיך געגויטיקט אין גרעסערע געלטסומען אויף דערציאונג, קליידונג א. א. וו.

אין יאָר 1930 האָט „עזרת יתומים" איבערגעלעבט א שווערן קריזים. דער אנשטאלט האָט זיך געשלאָסן. געשען איז דאָס צוליב פאָלגנדיקער סיבה: נאָכן פארענדיקן דעם בנין איז „עזרת־יתומים" געבליבן שולדיק חובות, קרוב צו 18 טויזנט זלאָטעס, פאר וועלכער סומע מ'איז געצוואונגען געווען צו צאָלן צינזן. אין משך פון דריי יאָר צייט האָבן די צינזן אָפגעקאָסט א קאָלאָסאלע סומע פון 13 טויזנט זלאָטעס. די לאגע איז דערגאנגען אזוי וויית, אז טאָג־טעגלעך האָט די פארוואלטונג געדארפט זאָרגן וועגן פראָלאָנגירן וועקסלען און שאפן געלט אויף פרעצענט. די בעלי־חובות ווידער האָבן געפאָדערט, אז די וועקסלען זאָלן אונטערגעשריבן ווערן פריוואט דורך די פארוואלטונגס־מיטגלידער. נאָך דעם ווי די וועקסלען זיינען נישט באצאָלט געוואָרן, איז דורך די בעלי־חובות געלייגט געוואָרן א סעקוועסטער אויף די שטוב־חפצים פון די פארוואלטונגס־מיטגלידער.

צוליב דער געשאפענער לאגע, האָט די פארוואלטונג צווויי מאָל געפרופן א באראטונג פון אָנגעזעענע בעלי־בתים פון יידישן שעדלעין. קיינער איז אָבער צו דער באראטונג נישט געקומען. צו דער אויסערגעווייגלעכער, אלגעמיינער פארזאמלונג, וואָס איז געפרופן געוואָרן אויף דעם 26סטן מיי, 1930, זיינען געקומען פינף פערזאָן.

די פארוואלטונג האָט דעריבער אָנגענומען פאָלגנדיקן באשלום: נע־מענדיק אין אכט, אז דער גאנצער דעפיציט פון „עזרת־יתומים" איז אן איבערבלייבונג פון דער צייט פון שטעלן דאָם הויז, און אזוי ווי דאָם הויז אין אן אייגנטום פון דער שעדלעצער קהילה, דארף די קהילה דעקן דעם דאָזיקן דעפיציט. דער פאָרשלאג איז איבערגעגעבן געוואָרן אין קהילה־ראט, וועלכער האָט באפולמעכטיקט די קהילה־פארוואלטונג צו שאפן א הלוואה פון 20 טויזנט זלאָטעם און דערמיט דעקן דעם דע־פיציט. די פארוואלטונג פון „עזרת־יתומים" האָט זיך געוועדעט צום „פארבאנד פאר יתומים־פארזאָרגונג" און אויסגעפועלט, אז מ'זאָל אויס־באָרגן דער שעדלעצער קהילה־פארוואלטונג די דערמאָנטע סומע אויף א טערמין פון דריי חדשים, אויף 4 פראָצענט 104).

ביז דער ענין איז דערלויבט געוואָרן האָט די פארוואלטונג ארוים־גערופן די אפוטרופסים פון די יתומים, איבערגעגעבן זיי די קינדער און צייטווייליק געשלאָסן דעם אנשטאלט. דאָם פראָבלעם איז אָבער גע־לייזט געוואָרן און אין חודש יולי איז דער אנשטאלט צוריק געעפנט געוואָרן. אזוי האָט ער זיך געפירט ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, וועו די קינדער זיינען עוואקואירט געוואָרן קיין מינסק (ראטנפארבאנד). בעתן אויסברוך פון דער רוסיש־דייטשער מלחמה (יוני 1941) זיינען א טייל פון די קינדער אריבערגעפירט געוואָרן קיין

דער פסח־סדר פאר די יתומים־קינדער מיט דער באַטיליקונג פון עזרת־יתומים־קאָמיטעט און אשר ארזשעל אין דער שפיץ. ביים טיש שטייט דער דערציער מ. סמשאלקע, דער לערער יאבקאָוויטש און אשר ליווראנט.

טיף רוסלאנד, און זיינען לעבן געבליבן, א טייל קינדער זיינען אומגע־קומען אין מינסק.

אין משך פון לאנגע יאָרן האָט אָנגעפירט מיט דער „עזרת־ יתומים" די פארוואלטונג אין פאָלגנדיקן צוזאמענשטעל: אלטער קאמינסקי — פאָרזיצער (האָט פארלאָזט שעדלעץ אין די דרייסיקער יאָרן), אויף זיין אָרט איז געקומען ישראל גוטגעלט; בונם ראָטנבערג — סעקרעטאר. (די סעקרעטארן האָבן זיך געוועקסלט; שפעטער איז אויף זיין פלאץ געקומען מ. סטוזשאלקא); דוד קאנאפני — קאסיר; אהרן יאבלאן — עקאָנאָם; ישראל צוקער, יעקב יום טוב, גיטל פערשטער, שרה טשאר־

די עזרת־יתומים־קינדער אין א זומער־קאָלאָניע אין א וועלד

נאָבראָדע, אברהם־יוסף קארניצקי — מיטגלידער. פון דער קהילה איז געווען אלס פארטרעטער פישל דרומי (פאָפאָווסקי), וועלכער איז צו־קאָפּטירט געוואָרן צו דער פארוואלטונג פון יתומים־הויז.

אחוץ „עזרת־יתומים" און „מושב־זקנים" האָט שעדלעץ נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה אויפגעשטעלט א גאנצע ריי פילאנטראָפישע אינסטיטוציעס. אין מיי 1925 איז אויף דער איניציאטיוו פון משה ברו־קארזש און ישראל ראָזנבלום געגרינדעט געוואָרן א חברה „בית לחם", וואָס איר אויפגאבע איז געווען צו שטיצן מיט ברויט און אנדערע פראָדוקטן די נויטבאדערפטיקע, וואָס האָבן זיך געשעמט אויסצו־שטרעקן א האנט. יעדן ערב שבת און שבת פלעגן יידן ניין איבער די הייף מיט גרויסע קוישן און אויסרופן: „גוט שבת, יידעלעך, „בית־לחם" איז דאָ, גיט ארוים חלות, ברויט פאר אָרעמע יידן". טיר און פענצטער

פלעגן זיך אויפפראלן און מ׳האָט ארויסדערלאנגט ברויט מיט חלות. די קוישן פלעגן אריבערגעפירט ווערן אין דער „בית־לחם״־קאנצעלאריע און דאָרט פלעגט מען צעטיילן די געזאמלטע פראָדוקטן.

א צווייטע נוצלעכע אינסטיטוציע איז געגרינדעט געוואָרן אין דער־צעמבער 1926 — דער „טאָז״, דאָס זיינען ראשי תיבות פון פֿוילישן („טאָוואזשיסטווא אָכראָני זדראָוויא״ (זשידואוו) — געזעלשאפט צו היטן דאָס געזונט (פון יידן).

„טאָז״ האָט זיך פארנומען מיטן אָפהיטן דאָס געזונט פון דער יידישער באפעלקערונג, ספעציעל פון קינדער. זי האָט אויסגעהאלטן אמבולאטאָריעס. די לעצטע יאָרן האָט „טאָז״ געזומען אונטער איר אויפזיכט דעם יידישן שעדלעצער שפיטאָל.

אין דער זעלבער צייט איז אויך אנטשטאנען א „לינת הצדק״, וואָס פלעגט דיזשורירן א גאנצע נאכט. די דאָזיקע געזעלשאפט האָט צוגעשטעלט א דאָקטער אין פאל פון נויטיקייט און אויך אויסגעבאָרגט מעדיצינישע כלים א. א. וו.

די „ביקור־חולים״, וואָס האָט שוין געהאט עקסיסטירט פון יאָרן לאנג, פלעגט פון צייט צו צייט איבערריסן איר טעטיקייט, אָבער יעדעס מאָל איז זי צוריק געוואָרן טעטיק.

נאָך דער באָלשעוויסטישער איבערקערעניש אין רוסלאנד איז קיין פוילן אָנגעקומען די נאָוואָגראדער ישיבה, וועלכע האָט געעפנט אָפטויילונגען אין פארשידענע שטעט פון פוילן. אויך שעדלעץ האָט געהאט אזא אָפטויילונג.

די נאָוואָגראדער ישיבה, מיט איר אָנקומען קיין שעדלעץ האָט ארויסגערופן גרויס אויפמערקזאמקייט. זי איז איינגעאָרדנט געווען אין קצבישן בית־מדרש. דאָרט פלעגן זיך פירן די לימודים, וואָס זיינען באשטאנען פון בלויז תלמוד. עטלעכע שעה אין טאָג האָט מען געלערנט מוסר פון צוויי ספרים: „מסילת ישרים״ און „אורחות צדיקים״ (דאָס ערשטע ספר איז פון ר׳ שמואל דוד לוצאטו*). יעדן טאָג, מנחה־צייט, איז פאָרגעקומען דער אקט פון זאָגן מוסר. א תלמיד פון דער ישיבה, באגלייט פון פיר יינגערע תלמידים, פלעגט מארשירן אין זאל פון דער קצבים־שול, אָדער אין הויף; ער, דער עלטערער תלמיד, האָט די יינגערע געזאָגט מוסר.

דאָנערשטיק ביינאכט — זומער און ווינטער — זיינען די תלמידים נישט געשלאָפן, נאָר געלערנט א גאנצע נאכט. דאָס האָט געהייסן אויף־זיין א משמר.

---

*) „מסילת ישרים״ איז ניט פון שד״ל — שמואל־דוד לוצאטו, נאָר פון רמח״ל — ר׳ משה־חיים לוצאטו (באשט. פון די קאָרעקטאָרן מנשה און משה קאָנסטאנטינאָווסקי).

א ספעציעלע איבערלעבונג איז געווען די „התעוררות", וואָס פלעגט געמאכט ווערן שבת נאָך שלוש־סעודות. דער ראש־הישיבה פלעגט שטיין פארן אָפענעם אָרון־הקודש, ווען אין דער ישיבה איז געווָארן אינגאנצן פינצטער, האָט ער געזומען דרשענען. די צוהערער, פון גרויס דבקות, פלעגן יעדעס מאָל ארויסיאָמערן מיט א געשרייַ, וואָס האָט באדייט תשובה אָדער חרטה.

פיר אָפטיילונגען האָבן זיך געפונען אין דער ישיבה. די פערטע, אין וועלכער ס'האָבן געלערנט שוין גרויסע לומדים, האָט געהייסן „קיבוץ". אָנגעפירט מיט דער ישיבה האָבן דרעי ראשי־ישיבות — ר' לייבל, ר' שבתי און ר' מיכל ציכאלניק.

דער פאָליטישער כוח פון יידן אין שעדלעץ איז וואָס ווייטער אלץ מער אָפגעשוואכט געווָארן. די פוילישע אויפזיכטסמאכט האָט געטאָן אלץ, כדי צו פארפוילישן די שטעט. עס איז געשאפן געווָארן א קינסטלעכע פוילישע מערהייט, ווי עס באווייזט די ווייטער געבראכטע טאבעלע.

בעת די שטאָטראט־וואלן, וואָס זיינען פאָרגעקומען דעם 29סטן מיי 1927 זיינען אויף 29 ראטמענער געוויילט געווָארן בסך־הכל 9 יידן.

די צווייטע פאָלקסציילונג, וואָס איז דורכגעפירט געווָארן דעם 9טן דעצעמבער 1931, האָט געגעבן פאָלגנדיקע ציפערן:

1. צוזאמענשטעל פון דער באפעלקערונג

יידן		בס"ה	קריסטן		בס"ה	צוזאמען		בס"ה	פראָצענט
מענער	פרויען	יידן	מענער	פרויען	קריסטן	מענער	פרויען	אויגוואויק.	יידן
7.031	7.762	14.793	10.683	11.400	22.083	17.714	19.162	36.876	41

2. צוזאמענשטעל פון מוטערשפראכן

יידיש און העברעאיש	פויליש	אנדערע שפראכן	סך־הכל	פראָצענט פון יידיש און העבר. רעדנדיקע
14.601	22.019	256	36.876	39,6

וועו מיר פארגלייכן דעם רעזולטאט פון דער צווייטער פאָלקסציילונג פון סוף 1931, צו די ציפערן פון דער ערשטער פאָלקסציילונג פון סוף 1921, ווארפט זיך אין די אויגן דער אונטערשיד פון באפעלקערונגסצוזאמענשטעל. בעת ביי דער ערשטער פאָלקסציילונג האָבן מיר געהאט

18,963 יידן, האָבן מיר ביי דער צווייטער פאָלקסציילונג געהאט בלויז אין שעדלעץ 14,793 יידן, ד. ה. א פארקלענערונג פון 22 פראָצענט. דא־קעגן זעען מיר, אז די צאָל פון נישט־יידן איז אויסגעוואקסן פון 16,256 אין 1921, אויף 19,162 — אין 1931, ד. ה. א פארגרעסערונג פון 17,9 פראָצענט.

די דאָזיקע ענדערונג אין באפעלקערונגס־צוזאמענשטעל איז פאָר־געקומען נישט צוליב דעם וואָס יידן האָבן אין משך פון די צען יאָר אין אזא צאָל אויסגעוואנדערט פון שעדלעץ, נאָר צוליב דער פאָליטיק, וואָס עס האָט געפירט די פוילישע רעגירונג, א פאָליטיק, וועלכע האָט גע־האט פאר א ציל צו פארקלענערן די צאָל יידן אָננעהעריקע צו שעדלעץ. דאָס איז נויטיק געווען כדי ביי וואלן, צו פארקלענערן די צאָל יידישע מאנדאטן פון שעדלעץ. צו דעם צווק זיינען א רויי קלענערע שטעטלעך, וואָס זיינען פריער אריינגערעכנט געווארן וויי א באשטאנדטייל פון שעדלעץ, זיינען אָפּגעטיילט געווארן פון דער שטאָט, און דערקלערט געווארן אלס זעלבסטשטענדיקע מוניציפאליטעטן. דאקעגן זשע זיינען א רויי דערפער מיט א ריין־קריסטלעך פויערישער באפעלקערונג, צוגע־שריבן געווארן צו שעדלעץ. דערמיט איז קינסטלעך פארגרעסערט גע־ווארן די צאָל פון דער פוילישער באפעלקערונג.

דאָס יידישע לעבן אין שעדלעץ איז אין די לעצטע יאָרן פארן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה בכלל געגאנגען בארג אראָפּ. ווען דער פוילישער פרעמיער־מיניסטער האָט אין זיינער א רעדע אין סיים בארעכטיקט דעם עקאָנאָמישן קאמף קעגן יידן, האָט דאָס יידן־פרעסערישע שעדלעצער בלאט „פּזשיאָטשעל פאָדליאשא" נומ. 9 פון 1936 געשריבן אן ארטיקל א. נ. „זאָל די פוילישע ערד ברענען זייערע טריט". דער מחבר פון ארטיקל סט. קאפּעטש האָט זיך שטארק גע־פרייט, וואָס אין רעזולטאט פון פרעמיערס רעדע האָט דער פוילישער אויסערן־מיניסטער בעק געפאָדערט אין דער פעלקער־ליגע קאָלאָניעס פאר פוילן „כדי דאָרטן איינצואָרדענען דעם איבערפלום פון דער יידי־שער באפעלקערונג". קאפּעטש האָט געשריבן:

„דעם קאמף מיט דער יידישער פארפלייצונג דארף אין דער ערשטער ריי געפירט ווערן דורכן גאנצן פאָלק, דורך יעדן מיטגליד זיינעם און אויף אלע געביטן פון געזעלשאפטלעכן לעבן".

— — — ס׳איז דאָך קלאָר, אז די יידן וועלן פון דאנען אליין נישט אוועקגיין, אפילו מיר זאָלן זיי צושטעלן קאָלאָניעס, וואָס וואָלטן געקאָסט זיי אריינגעמען יערלעך 800 טויזנט און נישט 80 טויזנט. זיי רירן זיך נישט, ווייל ס׳איז זיי דאָ גוט, דאָ פילן זיי זיך ווי ביי זיך".

דער באוואוסטער אָנפירער פון פילסודסקי־לאגער (סאנאציע), פאָל־

קאָוניק באָגוסלאָוו מיעדזשינסקי, רעדאקטאָר פון דער אָפיציעלער „גא־זעטא פּאָלסקא" און געווען פּאָסט־מיניסטער, האָט אין זיין צייטונג, אין חודש יוני 1938, פּארעפּנטלעכט א יידן־העצערישן פּאסקווויל. דער מחבר פון יידן־העצערישן ארטיקל האָט געהאט א נאָענטע שייכות מיט שעדלעץ. ער איז געווען דער מאן פון יאנינא שטיין, א טאָכטער פון שעדלעצער דאָקטער מאוריצי שטיין, לאנגיאָריקער אָרדענאטאָר פון יידישן שפּיטאָל, פּאָרשער פון דער יידישער פּארגאנגענהייט אין שעד־לעץ, וועלכער האָט זיך לסוף געשמדט אויפן קאטוילישן גלויבן. מיעד־זשינסקי האָט געענדיקט די שעדלעצער גימנאזיע אין יאָר 1909, און שפּעטער שטודירט אין לעמבערגער פּאָליטעכניקום און אין דער אגראר־שול פון יאגעלאנער אוניווערזיטעט אין קראָקע. אין זיין אנטיסעמיטישן ארטיקל האָט מיעדזשינסקי איבערגעחזרט די ליגנס, וואָס זיינען שוין אָפּגעלייקנט געוואָרן מיט 18 יאָר צוריק, אז יידן האָבן מקבל פּנים גע־ווען די באָלשעוויקעס אין שעדלעץ א. א. וו. ער האָט געשריבן:

„די קאָמוניסטישע אידעע איז טיף אריינגעדרונגען צווישן דער יידישער יוגנט. אין יאָר 1920, ווען די באָלשעוויקעס זיינען אריינגע־דרונגען אין שעדלעצער קאנט, האָט די גאנצע באפעלקערונג געהאָלפן דעם פּוילישן מיליטער צו פארטרייבן דעם שונא, און ווי אזוי האָבן זיך פארהאלטן די יידן?

די יידישע קאָמוניסטן פון שעדלעץ — שרייבט ער ווייטער — האָבן ארויסגעשטעלט א פּרייווילעגיע אָפּטיילונג פאר דער רויטער ארמיי. אין סוף יולי האָט געטראָפן פאָלגנדיקער פאל: דער פּוילישער געגנראל־שטאב האָט ארויסגעשיקט א פארלאמענטאריער קיין שעדלעץ, וואו עס זיינען געווען די באָלשעוויקעס. דער פארלאמענטאריער האָט זיך שפּעטער אומ־געקערט אין אויטאָ מיט א סאָוויעטישער פאָן און ארומגערינגלט פון א באָלשעוויסטישער עסקאָרטע. וועלכע דער אויטאָ מיטן פּוילישן אָפּיציר איז אריינגעפאָרן אין קאלושין, זיינען די יידן ארויס אין גאס און בא־געגנט די אָנקומענדיקע מיליטער־לייט מיטן אויסגעשריי: „זאָל לעבן סאָוויעט־רוסלאנד". גאָר פשוט, די יידן האָבן געמיינט, אז אין אויטאָ זיצט נישט קיין פּוילישער אָפּיציר, נאָר א באָלשעוויסטישער.

אָט דעם פאקט — האָט פארזיכערט מיעדזשינסקי — האָט מיר דער־ציילט יענער אָפּיציר אליין, וועלכער איז גראד נישט געווען קיין אנטי־סעמיט נאָר האָט דווקא געהערט צו דער לינקער גרופּע פון פּ. פּ. ס. פרעגט זיך: איז דען מעגלעך, אז אזעלכע פאקטן זאָלן נישט איבערלאָזן קיין שפּורן? אין דען נישט קלאָר, פארוואָס עס עפּנט זיך אזא תהום, בעת מען טרעט צו צום באהאנדלען דאָס יידן־פראָבלעם?"

נישט בלויז באָגוסלאָוו מיעדזשינסקי איז געווען א שונא ישראל

נאָר אויך זיין פרוי יאנינא, די משומדת איז געווען שטאַרק באגיים־טערט פון היטלעריסטישן רעזשים אין דייטשלאנד. אזוי ווי פרוי יאנינא מיעדזשינסקי האָט פארנומען אן אמט פון אן ארבעטס־אינספעקטאָרין, איז זי אין פעברואר 1937 אראָפגעקומען פון ווארשע קיין שעדלעץ און געהאלטן א רעפעראט א. ד. ט. „דער נייער ארבעטס־סיסטעם אין דייטש־לאנד", וואָס איז געווען א לויבגעזאנג פאר דער היטלעריסטישער אָר־דענונג.

דער פאָגראם, וואָס איז איינגעאָרדנט געוואָרן אויף יידן אין בריסק, אין חודש מיי 1937, האָט געפונען א בריטן אָפּקלאנג אין שעד־לעץ. אין שטאָט האָט זיך געבילדעט א הילפס־קאָמיטעט פאר די געלי־טענע יידן אין בריסק אין צוזאמענשטעל פון די עסקנים: ד"ר ח. בערג־מאן, מ. ראטבויין, י. נ. ווינטרויב, י. א. צוקער, י. סלושני, מ. זאלצמאן און ב. צוקער. אין אן אויפרוף, וואָס דער הילפס־קאָמיטעט האָט ארויס־געגעבן ווערט געזאָגט:

„לאָמיר נישט דערלאָזן, אז אונדזערע בריסקער ברידער זאָלן אויס־גיין פון הונגער און נויט! לאָמיר אויפבויען צוריק דאָס חרוב געוואָרענע בריסק! קיין איין יידיש געשעפט און וואָרשטאט טאָר דאָרט נישט אויפ־הערן צו עקסיסטירן!"

צוגלייך מיט אלע אנדערע שטעט אין פוילן מוז אויך אונדזער שטאָט שעדלעץ נעמען אן אקטיוון אנטייל אין דער בריסקער הילפס־אקציע! דאָס וועט זיין א מאטעריעלע און מאָראלישע הילף פאר אונדזערע געליטענע ברידער און א שפיי אין פנים די נידערטרעכטיקע אנטיסעמיטישע רשעים!"

אויסער אין מאטעריעלער הילף האָבן זיך טויזנטער שעדלעצער יידן אויך באטייליקט אין ריזן פראָטעסט־פארזאמלונגען קעגן דעם פאָג־ראָם. אלע געשעפטן אין שטאָט זיינען צום 30סטן מיי 1937 געשלאָסן געוואָרן. ס'האָט זיך באמערקט די ספעציפישע יידישע סאָלידאריטעט און גרייטקייט זיך קעגנצושטעלן דער אנטיסעמיטישער פלאָג. די דאָ־זיקע סאָלידאריטעט, געשלאָסענע האלטונג פון דער יידישער באפעלקע־רונג אין שעדלעץ האָט ארויסגערופן דעם צאָרן פון שעדלעצער פּוילישן אנטיסעמיטישן בלאט „זשעמיא שעדלעצקא", וועלכער האָט אין א נאָ־טיץ א. נ. „יידישע פראָטעסטן" געשריבן:

„דאָס באהאנדלען די יידן אויף אזא בעסטיאלישן אופן, ווי ס'האָט געטאָן היטלער, האָט נישט ארויסגערופן קיין געהעריקע רעאקציע ביי די יידן פון ווארשע און שעדלעץ. אויב פאר בריסק האָט דאָס דעמאָנסטראטיוו פארמאכן מאָנטיק די געוועלבער געזאָלט זיין אן אנטשפרעכנדיקע רעאקציע, וויפל זשע שעהן און טעג, האָבן די יידן געדארפט דעמאָנסטרירן דורך פאר־מאכן די געוועלבער נאָכן היטלער־פאָגראָם?"

נאָך דעם ווי דער פּוילישער פּרעמיער־מיניסטער גענ. סלאווסקי האָט אין זיין שוין דערמאָנטער רעדע אין סיים בארעכטיקט דעם עקאָנאָמישן קאמף קעגן יידן, איז אָפּגעווישט געוואָרן די גרענעץ צווישן דער נאציאָנאל־דעמאָקראטישער פּארטיי (נ. ד.), וועלכע איז פון שטענדיק אַן געווען אנטיסעמיטיש לגבי יידן, און דער אָפּיציעלער רעגירונגס־פּארטיי, די סאנאציע, וועלכע איז פון אָנהויב אַן געווען פּראָינטערעסירט אין גוטן נאָמען פון פּוילן און האָט געמאכט דעם אָנשטעל פון יידנפּריינדשאפטלעכקייט.

דער עקאָנאָמישער קאמף קעגן יידן, דאָס עלימינירן זיי פון דער פּוילישער ווירטשאפט האָט אין שעדלעץ, פונקט ווי אין אנדערע ערטער, אָנגענומען ערנסטע פֿארמען. אין די יידישע גאסן, אָרום די געוואלבער, האָבן זיך ארומגעדרייט ספעציעל אוניפֿאָרמירטע פּיקעטניקעס, וואָס האָבן נישט דערלאָזט, אז קריסטן זאָלן אריינגיין אין יידישע געשעפטן קויפן. וועג א קריסטלעכער קונה פלעגט זיך דערנענטערן צו א יידיש געוועלב, פלעגט אים דער „פּיקעטניק" אנטקעגן גיין און זאָגן אים מוסר השלמאי ער גראָבט אונטער די פּוילישע ווירטשאפט און קויפט נישט אין קיין קריסטלעך געוועלב. ס'איז לייכט זיך פֿארצושטעלן, אז אזא ארט אגיטאציע האָט משפּיע געווען אויפן כמעט גענצלעכן רואין פון דער פּארָעמטער יידישער באפעלקערונג אין שעדלעץ. קריסטלעכע קונים האָבן זיך אויפגעהערט צו באווייזן אין יידישע קראָמען און קריסטלעכע געשעפטן האָבן אָנגעהויבן אויפצובליען. זיי האָבן געאָסן פון קרעדיטן און אנדערע פּריווילעגיעס, וואָס די פּוילישע מאכט האָט זיי געגעבן.

דער עקאָנאָמישער קאמף האָט זיך אריבערגעטראָגן אויך אויף אנדערע געביטן פון לעבן. אין חודש נאָוועמבער פון זעלבן יאָר, האָבן זיך אין שעדלעץ באווייזן קריסטלעכע דראָשקערס, מיט אויפשריפטן אויף די היטלען: „קריסטלעכע דראָזשקע". די דאָזיקע דערשיינונג האָט רואיגירט א פּרנסה־צוויג, פון וועלכן צענדליקער יידישע משפּחות האָבן געצויגן חיונה זייט הונדערט יאָר. מיט דער צייט האָט שעדלעץ אויך זוכה געווען צו אן אריש דאָקטוירים־פּאראיין. דער ענדעקישער אדוואָקאט כשאָנאָווסקי האָט אויך צוגעשטעלט א פּעטיציע, וועלכע איז אונטערגעשריבן געוואָרן דורך אלע קריסטלעכע אדוואָקאטן, מיטן אויסנאם פון דריי יורִיסטן. די פּעטיציע האָט געפּאָדערט אויסצושטרייכן יידן פון דער אדוואָקאטור. דער דערמאָנטער אנטיסעמיטישער אדוואָקאט איז געווען א זון פון אלעקסי כשאנאָווסקי, א ליבעראל און יידנפּריינד, וועמענס טעטיקייט פּאר דער יידישער געזעלשאפט איז דורך אונדז דערמאָנט געוואָרן אין די פּריערדיקע קאפּיטלען פון אונדזער ארבעט.

מיט דער גרעסטער ענערגיע איז די אַרטיקע מאכט צוגעטרעטן צו ליקווידירן דעם יידישן האנדל אין שעדלעץ. דעם 16טן אויגוסט 1938 איז אריין אין קראפט א פאראַרדענונג פון שעדלעצער מאגיסטראט, וואָס האָט צוגענומען די פרנסות פון 27 יידישע סוחרים, אייגנטימער פון שטעלן אין דער שטאָטישער האלע אויפן מארק. זיי זיינען אויפגע־פאַדערט געווארן צו פארלאָזן זייערע שטעלן, ווייל די האלע האָט מכלו־מרשט געזאָלט רעמאָנטירט ווערן. גלייכצייטיק איז פארעפנטלעכט גע־ווארן, אז אלע העגדלער, וואָס באזיצן סטראגאנעס, בודקעם אַדער טיש־לעך אויפן מארק, מוזן פארלאָזן די ערטער פון 1טן אָקטאָבער 1938, ווייל די שטאָט־פארוואלטונג טרעט צו „רעפארמירן" דעם האנדל אויפן מארק. אלע שטעלן מיט שפייז־סחורות האָבן זיך געמוזט געפינען אין דער האלע, פארן האנדל מיט אנדערע סחורות זיינען ספעציעל אויפגעשטעלט געווארן קראָמען.

דער פרייז פון אזא קראָם האָט געזאָלט באטרעפן פון 25 ביז 40 זל. א חודש. און ווייל די שטאָט־פארוואלטונג האָט זיך גענויטיקט אין געלט, האָט זי פון די רעפלעקאנטן פארלאנגט דירה־געלט פאָרויס פאר א יאָר. די פאראַרדענונג האָט שווער געטראָפן די יידישע העגדלער פון מארק ווי א דונער, ווייל די גאנצע סחורה פון א טישל אַדער סטראגאן אויפן מארק האָט באטראָפן לערך פון 50 ביז 80 זלאָטעס. אָט די אָרע־מע רואינירטע סוחרים האָבן זיך געמוזט שאפן 300 זל. אויף א געוועלב, ווייל אנדערש האָט זיי געדראָט א קאטאסטראָפע.

וואָס פאר א רעמאָנט איז דורכגעפירט געווארן אין דער האלע? ביזן רעמאָנט זיינען געווען 48 שטייפלעצער, זיי זיינען איבערגעמאכט געווארן אויף א צאָל פון 60. די צאָל יידן וואָס האָבן וויטער געדונגען פלעצער איז געווען א נישטיקע. לסוף האָט זיך די אנטיסעמיטישע מאכט ארומגעזעהן, אז ס'איז נויטיק אָנצוווענדן א ראדיקאלער מיטל, כדי צו רואינירן די עקסיסטענץ פון די יידישע סוחרים אין דער האלע. אזוי ווי די מערק זיינען זייט הונדערטער יאָרן פאָרגעקומען אין די טעג פון דינסטיק און פרייטיק, האָט מען דאָס מבטל געווען און באשטימט, אז בלויז שבת ווען פאָרקומען דער מארק. יידן האָבן נישט געוואָלט מחלל שבת זיין און די אנטיסעמיטישע פאראַרדענונג האָט חרוב געמאכט די עקסיסטענץ פון א גרויסן טייל שעדלעצער יידן.

פון ווירטשאפטלעכן אנטיסעמיטיזם איז מען אריבער צו כוליגא־ניזם. דאָס שלאָגן יידן אין די שעדלעצער גאסן איז געווארן אן אָפטע דערשיינונג. דעם 1טן יוני 1937 האָבן זיך א גרופע פאָליאקן, באוואָפנ־טע מיט שטעקנס און אייזנס, ארויסגעלאָזט זיך אויף די זייטיקע גאסן און וואו נאָר זיי האָבן געטראָפן א יידן, האָבן זיי אים געשלאָגן. ס'זיי־נען צעשלאָגן געווארן: יעקב קרויט, אסתר טארנהיים, הערש יאבלאָן,

ביאלעשקלא, מ. זילבערבערג, יצחק העלער און אויך צוויי ישיבה־בחורים, וואָס זייערע נעמען זיינען אומבאקאנט.

פון דעמאָלט אָן און וויטער זיינען די אָנפאלן אויף יידן געוואָרן א כראָנישע דערשיינונג. עס איז געווען א פחד פאר א יידן ארויסצוגיין פון זיין הויז אין די אָוונט־שעהן. יידן האָבן זיך פארהאמערט אין זייערע וואוינונגען וויי נאָר די נאכט איז צוגעפאלן. דער שטאָטישער גאָרטן, וועלכער פלעגט שטענדיק זיין פול מיט יידישע שפּאציערנדיקע, וואו עס זיינען איינגעאָרדנט געוואָרן פארווויילונגען און מאסן־מאניפעסטאציעס — אָט דער גאָרטן איז אויסגעליידיקט געוואָרן פון יידן, ווייל אריינגיין דאָרט איז געווען פארבונדן מיט סכנת־נפשות. אנטיסעמיטן פלעגן לויערן אויף שפּאציערנדיקע יידן און זיי צעשלאָגן.

דערפאר האָבן זיך די פני פון פּוילישן שעדלעץ געצאצקעט מיט געווייסע געסט, וועלכע פלעגן דורכפאָרן די שטאָט, אויפן וועג קיין ביאלאָווישז אין די וועלדער, אויף יאגד. מ׳פלעגט אָפט זען די דייטשע היטלער־מיניסטאָרן — גערינגן, גיבעלסן, און מוסאָליניס מיניסטער גראף טשאָנא, וועלכע זיינען אויפגענומען געוואָרן מיט גרויס כבוד. די פאָליאקן האָבן גאָרנישט געטראכט, אז דאָס זיינען זייערע בלוטיקע שונאים.

דעם 19טן אָקטאָבער 1937 האָט די יידישע געזעלשאפט אין שעדלעץ פּראָטעסטירט קעגן איינפירן יידישע בענק אין די הויכשולן. דאָס יידישע שעדלעץ האָט זיך אָפּגעגעבן א דין־וחשבון, אז דאָס איז דער אָנהויב פון אריינשפּאָרן די יידישע באפעלקערונג אין דעם מיטלאלטער־לעכן געטאָ. דערפאר איז דער פּראָטעסט געווען אן אייניהייטלעכער: געשעפטן האָבן זיך געשלאָסן, ארבעטער האָבן פארשטרייקט, און יידישע שילער זיינען נישט געקומען אין די דערציאונגס־אנשטאלטן.

אין דער זעלבער צייט, וען יידן זיינען אזוי שטארק באדרויבט געוואָרן פון זייערע עלעמענטארע בירגערלעכע און מענטשלעכע רעכט, האָבן זיך געפונען אזעלכע יידן, וועלכע האָבן דווקא געוואָלט מאניפעסטירן זייער פּוילישע פּאטריאָטישקייט. וועגן דעם שרייבט דאָס „שעדלעצער וואָכנבלאט" 105: דער וועריזונגס־קאָמיטעט פארן שלעזישן לעגיאָן האָט פארשריבן פרייוויליקע אין דאָזיקן לעגיאָן און געמאכט שווערי־קייטן יידישע פרייוויליקע, מיטגלידער פון יידישן קאָמבאטאנטפאראיין, וועלכע האָבן זיך געוואָלט מאָביליזירן אין שלעזישן לעגיאָן. די פארשרייבער האָבן אָפּגעפּטרט די יידישע פרייוויליקע מיט פארשידענע תירוצים. מ׳האָט זיי נעשיקט אין יידישן קאָמבאטאנטן־פאראיין, אָדער מ׳האָט זיי געזאָגט, אז ס׳איז נאָך נישטאָ קיין באשלום וועגן יידן־פרייוויליקע. צוויי יידן האָבן בשום אופן נישט געוואָלט אָפּטרעטן און דורכוים געפאָדערט זיי צו פארשרייבן. וויזט אויס, אז די פּוילישע

פֿאטריאָטן האָבן נישט געוואָלט דערפירן צו א סקאנדאל און מ׳האָט זיי געמוזט פארשרייבן אין פרייוויליקן לעגיאָן.

אזוי ארום האָבן יידן געוואָלט מאניפעסטירן זייערע פֿאטריאָטישע געפילן, נאָר מ׳האָט זיי צו דעם אויך נישט צוגעלאָזן.

שעדלעצער פֿאָליאקן אין קאמף קעגן אנטיסעמיטיזם

געווען אין שעדלעץ א דאָקטער מעדיצין — סט. וואנסאוסקי; ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט, איז ער געווען אנטיסעמיטיש געשטימט אין די ערשטע יאָרן פון 20סטן יאָרהונדערט. אָבער מיט דער צייט איז ער געוואָרן שטארק ליבעראל און געענדערט זיין באציאונג צו יידן. ער איז געווען שטאָדאָקטאָר און רעדאקטאָר פון אן איינפלוסרייכער צייטונג. בעת די אנטיסעמיטישע כוואליע האָט זיך געטראָגן איבער שעדלעץ האָט דאָקטער וואנסאוסקי אָנגעהויבן פֿראָטעסטירן קעגן די עוולות וואָס ווערן אָפּגעטאָן יידן.

ד״ר סט. וואנסאוסקי, וועלכער איז אגב געווען א פרייד־ענקער, האָט אין זיין צייטונג „זשעמיא שעדלעצקא״ פארעפנטלעכט א ריי אר־טיקלען, אין וועלכע ער האָט באקעמפט דעם ראסיזם און אנטיסעמיטיזם. אין שייכות מיט די וואלן, שוין צום לעצטן סיום און סענאט, וואָס זיי־נען פֿאָרגעקומען אין זומער 1938, האָט וואנסאוסקי פארעפנטלעכט א כאראקטעריסטישן ארטיקל, אין וועלכן ער האָט געשריבן:

„פּוילן איז אונטערגעגאנגען צוליב א סך סיבות, א גרויסע שולד האָט דערין אויך דער קלויסטער מיט זיין גרינגשעצן אנדערע גלויבנס און מנהגים. שולדיק איז אויך דער ווילקיר פון דער שליאכטע — און דאָס וואָס די נייע שטראָמען זיינען צו די פּוילישע אויבערשטע שיכטן נישט דערגאנגען. אָבער אונטערגעגאנגען איז פּוילן אויך דערפאר, ווייל זי האָט נישט געקענט זיך אויפהויבן העכער איבערן עגאָאיסטישן נאציאָנאלן געדאנק. קיינער האָט דעמאָלט, מיטן אויסנאם פון געציילטע יחידים, נישט געקלערט מלוכיש, קיינער האָט נישט געזומען אין אכט דעם אינ־טערעסן־פֿלאָנטער פון די נאציאָנאלע מינדערהייטן, ווועלכע האָבן דעמאָלט עקסיסטירט. דעמאָלט ווען אין אייראָפּע, ביי אנדערע שכנים, האָט מען געזומען דענקען מלוכיש, האָט די שליאכטע געטראכט בלויז ווען אירע רעכט, אָבער — נישט ווען אירע פליכטן. מיר האָבן זיך נישט באמיט צו לעבן בשלום מיט די מינדערהייטן, מיט די רעליגיעס, מיט די סעקטעס. מיר האָבן געהערשט איבער זיי מיט גוואלד און שטראָף און קאמף, אפשר אָן געווער, אָבער מיט עקסטרעמינאציע־מיטלען און גרינגשעצונג. אין די מינוטן פון אויפשטאנדן האָבן מיר זיך געכאפט צו אלטרואיסטישע לאָ־זונגען („פאר אונדזער און אייער פרייהייט״), מיר האָבן זיך געווענדעט

צו די יידן מיט הייסע אויפרופן וועגן קאָנסאָלידאציע און הילף. אָבער דאָס האָט געדויערט א גאנץ קורצע צייט, ווייל באלד נאָך דעם האָבן מיר שטענדיק זיך צוריקגעקערט צו אונדזער אלטער אויפגאבע — צו דער פארטיידיקונג פון אונדזער אונטערדריקטן נאציאָנאליזם. אין דעם קאמף זיינען מיר דערגאנגען צו דער העכסטער הויך פון העלדישקייט און אבנעגאציע. היינט, ווען מיר האָבן אויסגעקעמפט אונדזער אומאָפהענגיקייט, האָבן מיר פראָסט און פשוט אידענפיצירט די נאציאָנאלע אידעע מיט דער מלוכהשער, און אין נאָמען פון דער נאציאָנאלער אידעע האָבן מיר אָנגעהויבן אן אָפענסיווע אויף די נאציאָנאלע מינדערהייטן, און קודם־כל — אויף יידן".

אויף אזא אופן האָט ד"ר וואנסאווסקי, געסטעמפלט דעם אנטיסעמיטישן כאראקטער פון פוילישן נאציאָנאליזם. ער פארענדקיט זיין ארטיקל מיט פאָלגנדיקן אויספיר:

„אזוי ווי מיר זיינען היינט פרייַ מענטשן, אין בליאונגס־פעריאָד פון נאציאָנאלע אידעען, וואקסן ארויס ווי שוואָמען פארטייען און פארטייעלעך מיט א „נאציאָנאלן" כאראקטער, און זיי רוקן ארויס די פראגע: ווער לויערט אויף אונדזער שפראָך, אויף אונדזער קולטור, אויף אונדזערע מנהגים? און זיי ענטפערן: דער יידּ, דער מאסאָן.

ווען זיי זאָלן נישט עקסיסטירן, וואָלט מען זיי געדארפט שאפן, אָדער מען וואָלט געמוזט דעמאָלט נעמען אלס אן אָביעקט פאר פארפאָלגונגען — אלץ וואָס איז נישט סלאוויש. אפשר וואָלט מען דאן געזוכט רודפן אלע ברונעטן אלס מענטשן, וואָס שענדן דעם סלאוויאנישן ראסיזם. ווער ווייסט? דאָס פארשפרייטן אָט די „נאציאָנאלע" אידעען מיט אטריבוטן פון געוואלד, באָמבעס און זידלעריין לאָזט זיך לייכט אדורכפירן צוליב דער אלגעמיינער נידריקער עטישער מדרגה נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. מענטשן, אין דורכשניט אַרנטלעכע און נישט קיין נאַראָנים, לאָזן זיך פירן פון יינגעלייטלעך, וואָס מאכן פאָליטיק, אליין נישט וויסנדיק וואָס זיי ווילן, אָבער וואָס באצייכענען יעדן דערפאָלג זייערן מיטן אויסדרוק „נאציאָנאלער", — א „פעאָדאקראטיע" פון ערגסטן מין געפינט אָנהענגער נישט בלויז צווישן דער רויער יוגנט, נאָר אויך צווישן ערנסטע דאָקטוירים און אדוואָקאטן. די אמאָליקע ריטערלעכע אייגנשאפטן זיינען געווארן פארוואָרפן, מען קוקט אויף זיי שלעכט".

ד"ר וואנסאווסקי און נאָך אייניקע שעדלעצער פאָליאקן פון פעפעישן לאגער זיינען געווען די געצוילטע, נישט־יידן, וואָס האָבן זיך אָפגעגרענעצט פון דער אנטיסעמיטישער העצע, וועלכע האָט אין שעדלעץ פארכאפט אויך דעם קאטוילישן קלער.

ווען אין חודש אויגוסט 1938 האָט דער פויפסט ארויסגעגעבן זיין ענציקליקע קעגן ראסיזם, האָט גלייך די שעדלעצער גלחים־צייטונג

„גלאָם פּאָדלאָסקי" נומ' 32, געגעבן אנטיסעמיטישע פּירושים צו דער ענציקליקע. „גלאָם פּאָדלאָסקי" האָט אָפּגעדרוקט נאָטיצן וועגן יידישע שווינדלער, יידישע פּראָצענטניקעס, און איבערגעדרוקט אנטיסעמיטישע ידיעות פון דער פּראָנצויזישער פּרעסע, וועלכע האָט געטענהט, פּאר־וואָס מען לאָזט די יידן פון מזרח־איראָפּע, ספּעציעל פון פּוילן, אריין קיין פּראָנקרייך. אויף דעם גלחישן אנטיסעמיטיזם האָט קיינער פון די פּאָליאקן נישט רעאגירט.

קעגן ראָסיזם איז אין שעדלעץ ארויסגעטרעטן די אלגעמיינע פּאר־זאמלונג פון די מיטגלידער פון דער אָרג. פון געוו. פּאָליטישע ארעס־טירטע פּ. פּ. ס. — רעוואָלוציאָנערע פּראקציע וואָס האָט געהאט איר אָפּטיילונג אין דער שטאָט. אין אן אויפרוף פון דער דאָזיקער אָרגא־ניזאציע, וואָס איז פּארעפּנטלעכט געוואָרן דעם 12טן פּעברואר 1939, לייענען מיר:

„זעענדיק די סכנה, וואָס דראָט מיטן פּארניכטן אלע דעמאָקראטישע און הומאניטארע לאָזונגען פון גלייכהייט און פּרייהייט, וועלכע מען האָט אָפּגעדרוקט אין דער צייט פון קאמף פּאר דער אומאָפּהענגיקייט פון פּוילן, דערקלערן מיר, די ערשטע זעלנער פון מארשאל יוזעף פּילסודסקי, די געוועזענע פּאָליטישע ארעסטירטע, אויסגעפּרואוועט אין יאָרן פון קאמף, קאטאָרגע און תליות פּאר דער ליבע צום פּאָטערלאנד, אומאָפּהענגיקייט־אידעע און גלייכע רעכט פון מענטש און בירגער:

1) אין די אלע קאמפן פּאר אומאָפּהענגיקייט פון אונדזער פּאָטער־לאנד האָבן מיר נישט געוואוסט קיין חילוק פון גלויבן אָדער ראסע.
2) מיר האָבן אלע — אונטער די פּענער פון פּ. פּ. ס. — אלע וועמען גלייכהייט און אומאָפּהענגיקייט איז געווען טייער, אָן חילוק צווישן קלאס, ראסע, אָפּשטאמונג אָדער רעליגיע, אָרעם ביי אָרעם, געפּירט דעם קאמף פּארן אנטגילטיקן נצחון, און אז אין דעם קאמף זיינען מיר אלע געווען גרייט אויף יעדן קרבן.
3) מיר ווילן בלייבן טריי די אידעאלן און דעריבער טאדלען מיר יעדן געדאנק אָדער שטרעבן צו רעאליזירן און שטיצן אנטי־דעמאָקראטישע לאָזונגען פון ראסן־שנאה.

האלטנדיק, אז די יוגנט איז די צוקונפט פון אונדזער פּאָטערלאנד, און אז נאָר אין אן אטמאָספּערע פון ברידערלעכקייט, גלייכהייט און פּריי־הייט קאָן בליען די אמתע ליבע צום פּאָטערלאנד, דער יסוד פון איר גרויסקייט — וועלן מיר זיך צו אלע עלטערן, אז זיי זאָלן זייערע קינדער דערציען אויף די אידעאלן פון גלייכהייט, ברידערלעכקייט און פּרייהייט, פּאר וועלכע זייערע עלטערן האָבן געליטן און געשטאָרבן."

פּאָרזיצער: סטאניסלאוו רוזשאנסקי
סעקרעטאר: וואוורזשעניעץ וואלטשאק

די שטים פון די דאָזיקע קעמפער קעגן ראסיזם האָט געהאט א שוואכן אָפקלאנג, דערפאר אָבער האָט די אנטיסעמיטישע העצע געהאט א שטארקן דערפאָלג. עס האָט זיך געשטארקט די פיקעטן־אקציע, דאָס נישט אריינלאָזן קיין קריסטלעכע קונים אין „יידישע געשעפטן", אָט די פונקציע איז געווען לעגאל אין די אויגן פון דער מאכט. די פיקעטן וואָס האָבן באוואכט די יידישע געשעפטן פלעגן נישט איין מאָל אויס־טראכטן א בלבול, אז פון א פענצטער פון א יידישער וואוינונג האָט מען אויף זיי אראָפגעשפיגן, אָדער אראָפגעוואָרפן א שטיקל טינק, צי גאָר אוים שפּאָט ארויסגעשטעקט א צונג. וועָן אזא „פיקעטניק" פלעגט דערלאנגען אן אָנקלאגע, האָט די פּאָליציי גאנץ ערנסט געפּאָרשט.

אויך די אָנפאלן אויף יידן זיינען געווואָרן א כראָנישע דערשיינונג.

אין זומער 1938, זיינען די דייטשע יידן פון פוילישן אָפשטאם דעפּאָרטירט געווואָרן דורך דער היטלער־רעגירונג קיין פוילן. די פוילי־שע מאכט האָט זיי נישט געוואָלט אריינלאָזן אין לאנד און זיי זיינען איינגעאָרדנט געווואָרן אין לאגערן אין גרענעץ שטעטל זבאָנשין. א סך פון זיי זיינען געקומען קיין שעדלעץ. טראָץ די שווערע מאטעריעלע לאגע זיינען די גולים אויפגענומען געווואָרן מיט וואַרעמקייט. א ספּע־ציעל געגרינדעטער קאָמיטעט האָט זיך פארנומען מיטן באזאָרגן זיי מיט וואוינונגען און געהאָלפן זיי איינאָרדענען. עטלעכע קינדער יתו־מים האָבן געפונען אן אָרט אין שעדלעצער „עזרת־יתומים".

די טעטיקייט פון דער קהילה ערב דער קאטאסטראָפע

אין דער זעלבער צייט, וועָן דער שווארצער וואָלקן האָט זיך פאר־שפּרייט איבער די קעפּ פון יידישן כלל אין שעדלעץ, האָט די יידישע געזעלשאפט זיך נישט אָפּגעגעבן קיין דין־וחשבון איבער דער סכנה, וואָס לויערט אויף איר.

די קהילה־וואלן, שוין די לעצטע פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה, וואָס זיינען פאָרגעקומען סוף פון יאָר 1936, האָבן נאָך מער דעמאָנ־סטרירט די צעשפּאָלטנקייט און צעריסנקייט פון דער יידישער געזעל־שאפט. דאָס מאָל האָבן געזיגט די פראָגרעסיוון עלעמענטן, וועלכע האָבן ביז 1936 נישט געהאט קיין פאָרשטייערשאפט, אָדער נישט קיין געוונדיקע פאָרשטייערשאפט אין דער קהילה. אויף דער ערשטער זי־צונג פון לעצטן נייַ־דערווייל־טן קהילה־ראט, וואָס איז פאָרגעקומען דעם 29סטן נאָוועמבער 1936, האָבן די „אגודה"־פאָרשטייער וויַיטער דער־קלערט, אז זיי בלייבן טריי זייער איינשטעלונג וועגן דעם ראט פון דער קהילה אלס אינסטיטוציע, וואָס האָט אויסשליסלעך צו זאָרגן פאר די

רעליגיעזע הצטרכותן פון דער יידישער באפעלקערונג; צוליב דעם וועט די אגודה קודם־כל זיך באמיען, אז די קהילה זאל אויפנעמען א רב, אויסהאלטן די „תלמוד־תורה", „בית־יעקב"־שול, און וועט אויך שטיצן דעם שפיטאל, און געדענקענדיק אין דער מצווה פון „וכי ימוך אחיך והחזקת בו", וועט אויך די „אגודה"־פראקציע זארגן דערפאר, אז די קהילה זאל שטיצן דעם שפיטאל און גמילות־חסד־קאסע. אלע אנדערע פראקציעס אין דער קהילה האבן באטאנט אין זייערע דעקלאראציעס, אז זיי באטראכטן די קהילה אלס א נאציאנאל־אויטאנאמע אינסטיטוציע, וועלכע דארף באפרידיקן אלע סאציאלע און קולטורעלע באדערפענישן פון דער יידישער באפעלקערונג.

ווי ס'האט אויסגעזען די קהילה־טעטיקייט אין יענער צייט, באווייזט דער ווייטער געבראכטער באלאנס. פארגלייכן מיר אט דעם דאקומענט מיט דעם באלאנס פון דער קהילה־טעטיקייט אין יאר 1923, זעען מיר, אז די דאזיקע אינסטיטוציע האט פארט פראגרעסירט און אויסגעבריטערט איר טעטיקייט 107).

הכנסות:

עטאט פון יאר 1936	23,541.27	זל.
איינגעפלאסן פון יאר 1935	6,945.69	„
קאנצעלאריע־אפצאלן	1,722.75	„
שחיטה	27,443.50	„
בית־עולם	4,985.—	„
דירה־געלט פון געוועלבער און מקוה	5,578.18	„
פסח־אקציע	1,828.55	„
שטראף פאר נישט צאלן צו דער צייט פון עטאט	525.86	„
דעפיציט	1,563.61	„
ס"ה	74,134.41	זל.

הוצאות:

ראבינאט	5,200.—	זל.
אדמיניסטראציע	5,850.—	„
ביורא	1,050.17	„
שול, חזן, שמש, באהייצונג, באלייכטונג	4,234.26	„
שוחטים א. א. שחיטה־אויסגאבן	14,580.41	„
בית־עלמין	1,944.21	„
עמעריטורן	2,735.—	„
אדמיניסטראציע פון די קהילה־בנינים, אנגעשטעלטע, אספעקוראציע, פראצ.	2,767.89	„

קראנקן־קאסע	813.89	„
סאציאלע שוץ: ווינטער־אקציע און אנדערע	4,794.69	„
סובוועניצן: תלמוד־תורה	6,441.70	„
ישיבת „בית־יוסף"	327.—	„
„בית־יעקב"־שול	1,035.—	„
„תרבות"־שול	2,110.50	„
„יבנה"־שול	234.—	„
„עזרת־יתומים"	2,076.23	„
„מושב־זקנים"	1,917.15	„
יידישער שפיטאל	750.—	„
„טאז" און זומער־קאלאניעס	718.83	„
„לינת הצדק"	257.—	„
ועד הכשרות	343.38	„
פארשידענע:		
דעקן דעם דעפיציט ביזן 1טן יאנואר	2,887.87	„
דאס זעלבע סובוועניצן	632.80	„
אויסגעקויפטע אייגענע וועקסלען	2,400.—	„
קראנקן־קאסע	5,118.94	„
פארשידענע חובות	947.77	„
נישט פארויסגעזעענע אויסגאבן	1,965.82	„
ס"ה	74,134.41 זל.	

א מחלוקה צוליב א רב און א חזן

אין יאר 1932 איז צווישן יידן אין שעדלעץ אויסגעבראכן א מחלוקת, וואס איז נישט איינגעשטילט געווארן ביז הארט פארן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. געשען איז עס צוליבן אויסוואל פון א רב, אויפן אָרט פון נפטר ר' חיים יהודה גינזבורג.

נאך זיין פטירה איז אויסגערופן געווארן א קאנקורס אויף א רב. דער זון פון נפטר ר' אלטער־אליעזר גינזבורג איז נישט געקומען אין באטראכט אלס קאנדידאט. פארשידענע רבנישע אויטאריטעטן האבן פארגעשלאגן זייערע קאנדידאטורן. די הויפט־דעציזיע האבן, פארשטייט זיך, געהאט די פארטייען; יעדער איינער האט געוואונען אנהענגער אדער קעגנער, און מ'האט זיך גערעכנט מיט למדנות אין אנדערע אייגנשאפטן, ווי אויך מיט דער פארטייאישער אנגעהעריקייט פון קאנדידאט. איין רב, וועלכער איז בשעתו שטארק באקעמפט געווארן דורך דער אל־געמיין־ציוניסטישער און מזרחיסטישער באוועגונג, איז געווען הרב

אייכנשטיין פון כאַדאַראָוו, וועלכער האָט געהערט צו דער הערשנדיקער רעגירונגס־פּארטיי און געדינט די אינטערעסן פון דער פּוילישער רעגירונג. דאָס האָט באדויט, אז ער איז קעגן די לעבנס־אינטערעסן פון יידישן קיבוץ. אין די יידישע נאציאָנאלע קרייזן האָט מען הרב אייכנשטיין נישט געהאלטן פאר קיין פארטרעטער פון יידישן כלל. ס׳האָבן קורסירט וועגן אים פארשידענע קלאנגען, ווי למשל: ער וויל קריגן דעם כסא־הרבנות אין שעדלעץ, וויל אין דעם איז פאראינטערעסירט די פּוילישע רעגירונג. ס׳איז אויך באוואוסט געווארן, אז דווקא א פּאָליאק מיטן נאָמען טשעכאָוויטש, א ברודער פון דעמאָלטיקן פּוילישן פינאנץ־מיניסטער, האָט זיך אוועקגעלייגט אין דער לענג און אין דער ברייט, אז אָט דער אייכנשטיין און נישט קיין אנדערער זאָל זיין שעדלעצער רב. אזוי ווי הרב אייכנשטיין האָט געהערט צו „אגודת־ישראל"־לאגער, און אזוי ווי די אויסזיכטן אויסצואוויילן אים אויפן לענאלן וועג זיינען געווען שוואכע, האָבן די אָנהענגער זיינע אָנגעוועגדעט פארשידענע מאכינאציעס, כדי צו געווינען א מערהייט אין דער קהילה־פאר־וואלטונג און אין קהילה־ראט. די שטימען פון דער „אגודה" זיינען געווען געזיכערט. ס׳האָבן אויך פארזיכערט זייערע שטימען פארן הרב אייכנשטיין נאָך עטלעכע פּרנסים.

די וואלן וואָס האָבן שוין געזאָלט פאָרקומען, האָבן ארויסגערופן א העפטיקע קעגנערשאפט פון די ציוניסטן און מזרחיסטן. די וואל־פּראָפאגאנדע האָט אָנגענומען זייער שארפע פאָרמען. דער נאציאָנאלער לאגער האָט פאָרגעווארפן הרב אייכנשטיינען, אז ער איז נישט מער ווי א משרת פון דער פּוילישער אנטיסעמיטישער רעגירונג. עס זיינען אויך געווען קלאנגען, אז הרב אייכנשטיין וויל דערגיין צום כסא־הרבנות אין שעדלעץ דורך שוחד, וואָס ער זאָל האָבן געגעבן. עס האָבן זיך באַוויזן אגיטאציע־אויפרופן מיט ציטאטן פון חז״ל קעגן דער דאָזיקער האנדלונג פון רב. מ׳האָט זיך באנוצט מיט ציטאטן פון רמב״ם, וועלכער האָט זיך אויסגעזאָגט:

„כל דיין המתמנה בשביל כסף אסור לעמוד לפניו, ולא עוד אלא שמצוה להקל לזלזל בו ולבזותו" (ירושלים, רמב״ם פ״ג, מהלכות סנהדרין). *)

אין יידישער איבערזעצונג:

„יעדער דיין, וועלכער איז באשטימט געווארן אויף זיין אמט צוליב געלט, טאָר מען פאר אים זיך נישט שטעלן, און ס׳איז אויך א מצוה אים מבזה צו זיין און גרינגשעצן".

*) אין אָריגינאל אין רמב״ם, הלכות סנהדרין, פּרק ג׳, הלכה ט׳ (הוצאת חורב) איז דער נוסח אביסל אנדערש: כל דיין שנתן ממון כדי שיתמנה, אָסור לעמוד מפניו, וצוו חכמים לחקל אותו ולזלזל בו (באמערקונג פון די קאָרעקטאָרן: מנשה און משה קאָנסטאָנטינאָווסקי).

ס׳איז אויך ציטירט געווארן א חרם, וואס איז ארויסגעגעבן געווארן אין יאר תרס״ב (1909) אויף דער איניציאטיוו פון די גאוני וגדולי ישראל, מיט ר׳ אברהמלע סאכאטשעווער, אלעקסאנדער רבי און געראר רבי בראש, און וועלכער הויבט זיך אן מיט די ווערטער „בשם ה׳ אלקי ישראל״.

דער חרם איז דעמאלט אויך אונטערגעשריבן געווארן דורך נאך 162 רבנים און רביים פון פארשידענע שטעט און שטעטלעך פון קאנגרעס־פוילן. אין דער מודעה וועגן חרם ווערן אזלעכע רבנים אנגערופן: „אלהי כסף ואלהי זהב״. דער קאמף צווישן ביידע לאגערן האט זיך געפירט נישט בלויז אויפן פאפיר. ס׳איז געקומען צו געשלעגן צווישן די צווויי קעמפערישע צדדים.

דער סוף איז געווען, אז הרב אייכנשטיין איז אויסגעוויילט געווארן אלס שעדלעצער רב. דער סטאראסטא, וועלכער האט מיט זיך פארגעשטעלט די אויפזיכטסמאכט איבער דער קהילה, האט די וואלן באשטעטיקט, אויך דער וואיעוואדע פון לובלין און שפעטער דער ביל־דונגס־מיניסטער האבן מסכים געווען, אז דער כאדאראוואר זאל אויפ־גענומען ווערן אלס שעדלעצער רב.

דער דאזיקער אקט איז פארעפנטלעכט געווארן אין חודש יולי פון 1939, וען אין דער לופט פון פוילן האט זיך שוין געפילט די אימהדיקע מלחמה־קאטאסטראפע.

אין דער זעלבער צייט האט זיך אויך צעפלאקערט א גוואלדיקע מחלוקת ארום ענין חזנות. געשען איז דאס נאך דעם, ווי דער לאנגיע־ריקער שעדלעצער חזן י. ד. פאסאווסקי האט פארלאזט שעדלעץ און עולה געווען קיין ארץ־ישראל. די שול־מתפללים האבן זיך צעטיילט אויף צוויי לאגערן: איין לאגער האט געשטיצט דעם חזן זשופאוויטש און געפאדערט, ער זאל וויטער בלייבן אלס שעדלעצער חזן. דער צווייטער לאגער — מיטן שול־קאמיטעט בראש — האט געוואלט אנגאזשירן אן אנדער חזן. צו דעם צווק האט מען באשטימט א קאנקורס און יעדן שבת פלענט דאוונען א פרישער חזן. געענדיקט די דאזיקע מחלוקת האט זיך דערמיט, וואס דער חזן זשופאוויטש איז באשטעטיקט געווארן אלס שעדלעצער חזן.

די ציוניסטישע ארגאניזאציע, ווי שוין דערמאנט, האט זינט דעם יאר 1926 אויפגעהאלטן א „תרבות״־פאלקשול, דעם 3טן סעפטעמבער 1938 זיינען א ריי ענערגישע עסקנים צוגעטרעטן צו עפענען אין שעד־לעץ א העברעאישע „תרבות״־גימנאזיע. די ערשטע סומע פון 1.000 זלאטעם פאר דעם דאזיקן צווק האבן געגעבן טאקע די לערער פון דער „תרבות״־שול אליין. מ׳איז צוגעטרעטן צו דינגען א לאקאל, צו שאפן א לאבאראטאריע און עפענען א צוגרייטונגס־קורס פון „תרבות״־

אבסאָלוועטן און פון אנדערע שולן צום 2טן קלאס פון דער געפלאנטער גימנאזיע.

דאָס יידישע ביבליאָטעק־וועזן איז צו יענער צייט אויך נישט אָפּ־געשוואכט געוואָרן.

אחוץ די אלגעמיינע ביבליאָטעקן, זיינען אין שעדלעץ אויך געווען פּארטייאישע ביכער־זאמלונגען. ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט דאָס יידישע שעדלעץ פארמאָגט פאָלגנדיקע ביבליאָטעקן:

„בונד" — — — — — — — — —	1.200	ביכער
לינקע פּועלי־ציון — — — — — —	1.000	„
רעכטע פּועלי־ציון — — — — — —	600	„
צעירי מזרחי — — — — — — — —	500	„
פּועלי אגודת ישראל — — — — — —	400	„
„החלוץ" און החלוץ הצעיר — — — —	500	„
אלע שעדלעצער יידישע פּארטיי־ביבליאָטעקן האָבן פארמאָגט צוזאמען — — —	4.200	ביכער

די געזעלשאפטלעכע יידישע ביבליאָטעקן האָבן געציילט:

יידישע קונסט — — — — — — —	12.000	ביכער
די פאראייניקטע שילער־ביבליאָטעק — —	6.000	„
העברעאיש־יידישע אָפּטיילונג פון דער שטאָטישער ביבליאָטעק — — — — —	800	„
אלע שעדלעצער געזעלשאפטלעכע ביבליאָטעקן האָבן פארמאָגט צוזאמען —	18.800	ביכער

ס"ה 23.000 ביכער

די 23 טויזנט ביכער האָבן מיט זיך פאָרגעשטעלט דאָס גייסטיקע קולטור־פארמעגן פון יידישן שעדלעץ.

טראָץ דעם שווערן און געדריקטן מצב פון דער יידישער באפעלקערונג אין שעדלעץ, אין די לעצטע צוויי, דריי יאָר פון פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה, איז דאָך נישט אָפּגעשוואכט געוואָרן די יידישע געזעלשאפטלעכע און קולטור־טעטיקייט.

צאָל יידן אין שעדלעץ א יאָר פארן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה

די לעצטע סטאטיסטיק האָט באוויזן אז צום 1טן יולי 1938, ס'הייסט 14 חדשים פארן אויסברוך פון צווייטן וועלטקריג, האָט שעדלעץ גע־

ציילט א באפעלקערונג פון 40,962 איינוואוינער, דערונטער 16,180 יידן; ס'הייסט: יידן האָבן אויסגעמאכט 39,5 פּראָצענט.

די לעצטע סטאטיסטיק וועגן דער צאָל יידן אין שעדלעץ, וואָס וועלט גיבראכט אין „שעדלעצער וואָכנבלאט" פון 1טן יולי, איז פאָלגנדיקע (108):

צאָל איינוואוינער אין שעדלעץ אויפן ערשטן יולי 1938

מענער	פרויען	אלג. צאָל	ביז 7 יאָר	פון 7-14	14-18	איבער 18	יידן	קריסטן
19.789	21.173	40.962	6.500	7.000	2.780	24.682	16.180	24.782

שעדלעצער יידישע שרייבער און זשורנאליסטן

ווי דאָס רוב יידישע ישובים אין פוילן, האָט אויך שעדלעץ ארויסגעגעבן יידישע שרייבער און זשורנאליסטן, אייניקע אפילו זייער באַדייטנדיקע. מיר ווילן דאָ געבן ביאָגראפישע שטריכן פון די שרייבער און פּאָעטן, וועלכע זיינען אויסגעוואקסן אין שעדלעץ.

ישראל חיים אייזענבערג

געבוירן ארום 1900, באקאנטער פּאָעט און עסייאיסט, צוליב א קראנקייט געווארן פארקריפּלט, געלעבט אין גרויס נויט און אפילו געפּרוווט באגיין זעלבסטמאָרד. אייזענבערג האָט מיטגעארבעט אין „שעדלעצער וואָכנבלאט" און אין אנדערע אויסגאבעס. אין די דרייסיקער יאָרן פארעפנטלעכט א דראמע „הורדום און מרים". ער איז געווען פון די רעדאקטאָרן פון צוויי־חדשים־זשורנאל „וואַרצלען", וואָס איז דערשינען בלויז אין צוויי נומערן אין פארלאג „אָריענט", 1927.

ד"ר יעקב אייזענשטאט

זון פון משה־אבא, געבוירן אין יאָר 1898. בעתן מלחמה־אויסברוך, אין יאָר 1914, איז יעקב אייזענשטאט אלט געווען בס"ה 16 יאָר און האָט דעמאָלט געלערנט אין דער שעדלעצער רוסישער גימנאזיע. צוזאַמען מיט דער גימנאזיע, וואָס איז עוואקואירט געוואָרן קיין וולאדימיר, איז אויך י. אייזענשטאָט מיטגעפאָרן. נאָכן פארענדיקן די מיטלשול איז ער אריינגעטרעטן אויפן מעדיצינישן פאקולטעט אין דארמאטער אוני־

ווערזיטעט. אין יאָר 1918 איז ער צוריקגעקומען קיין פוילן און שפּעטער אריינגעטרעטן אין וואַרשעווער אוניווערזיטעט. דערנאָך איז ער אוועק קיין נעאַפּאָל (איטאליע) און שטודירט מעדיצין אין דאָרטיקן אוניווערזיטעט.

כדי זיך צו קאָנען אויסהאלטן, האָט אייזענשטאט געמוזט אין נעאַפּאָל זיך זוכן פּארדינסטן ביי פּארשידענע ארבעטן.

יעקב אייזענשטאט האָט ארויסגעווויזן גרויס התמדה אין לערנען. מיט אים האָט זיך אָנגעהויבן פּאראינטערעסירן דער בארימטער איטאליענישער געלערנטער, פּראָפּעסאָר פון פּסיכיאטריע אין נעאַפּאָלער אוניווערזיטעט, לעאָנארד ביענקי, וועלכער האָט אייזענשטאטן געהאָלפן מאטעריעל און מאָראליש, אים אויך צוגענומען אלס זיין אסיסטענט און אזויערנאָך געשאפן פּאר אים גינסטיקע באדינגונגען פּאר זיין וויסנשאפטלעכער טעטיקייט, ביי וועלכער ער האָט ארויסגעווויזן גרויסע פּעאיקייט. אין אייניקע יאָר ארום נאָך פּראָפּ. ביענקים טויט, האָט דער מעדיצינישער פאקולטעט פון נעאַפּאָלער אוניווערזיטעט אייזענשטיימיק אויסגעווויילט ד״ר אייזענשטאטן אלס פּראָפּעסאָר אויף דער קאטעדרע נאָך דעם בארימטן איטאליענישן פסיכיאטער.

אויף די קאָסטן פון נעאַפּאָלער אוניווערזיטעט איז ד״ר אייזענשטאט געפּאָרן קיין אויסלאנד און האָט אין לענינגראד פּארברענגט א גאנץ יאָר אין קליניק פון בארימטן פּראָפּעסאָר בעכטיערעוו, צוזאמען מיט פּראָפּעסאָר בעכטיערעוו האָט ד״ר אייזענשטאט דורכגעפירט פאָר־שונגען איבער די אייגנשאפטן פון די מוח־קעמערלעך, איבער די מעג־לעכקייטן פון געדאנקען־טראנסמיסיע, איבער היפּנאָטיזם און האָט גע־שאפן זיין אָריגינעלע טעאָריע איבערן עצם פון געדאנק און דענקונגס־ארט.

י. אייזענשטאט האָט פּארעפנטלעכט אין דער איטאליענישער שפּראך א בוך, וואָס טראָגט דעם נאָמען: „די ווירקונג פון דערציאונג אויף ירושהדיקע אומנארמאליטעטן". דאָס בוך אנטהאלט 576 זייטן און איז פּארזען מיט 59 אילוסטראציעס און א סך טאבעלן. דאָס דאָזיקע קאָפּיטאָלע ווערק, וואָס דער פּראָפּעסאָר וויידמעט עם זיינע לערער, די פּראָפּעסאָרן בעכטיערעוו און לעאָנארד ביענקי, איז א רעזולטאט פון 3.000 פאָרשונגען, וואָס דער פּראָפּעסאָר האָט דורכגעפירט איבער קינ־דער פון פארשידענע פּארברעכער, וואָס געפינען זיך אין א ריי דער־ציאונגס־היילאנשטאלטן אין געגנט פון נעאַפּאָל. צו דעם צווועק האָט ער אייך אונטערגענומען א וויסנשאפטלעכע רייזע קיין שווייצאריע, דייטשלאנד, רוסלאנד און עסטרייך. אונטערזוכנדיק די קינדער פון קרי־מינעלע פּארברעכער, האָט דער אויטאָר געוווי אויסגעפּאָרשט זייערע בארעקטער־שטריכן, אויפן גרונט פון פאָרשונגען, וואָס ער האָט גע־

מאכט וועגן דער פאמיליע פון קינד, ווי אויך איבער זיינע אינדיווידועלע אייגנשאפטן. ער האָט באלויכטן די דאָזיקע כאראקטער־שטריכן, וואָס זיינען איבערגעגאנגען בירושה, פון אנטראָפּאָלאָגישן פסיכאָלאָגישן שטאנדפונקט און אָפּטמאָל אָבסערווירט דריי דורות: עלטערן, קינדער און אייניקלעך און אינטערעסירט זיך מיט דעם גורל פון די קינדער נאָך זייער פארלאָזן דעם אנשטאלט.

דעם דאָזיקן בוך האָבן געווידמעט נאָטיצן פיל מעדיצינישע זשורנאלן אין פארשידענע לענדער. א גרעסערע אָפּהאנדלונג האָט געשריבן ד"ר קעניגשטיין אין נומער 21 פון Warszawskie Czasopismo Lekarskie. ער שליסט די דאָזיקע אָפּהאנדלונג מיט פאָלגנדיקע שורות: „דאָס אויסערגעווייניקלעכע בוך פון אייזענשטאטן איז אויפגענומען געווָארן מיט אָנערקענונג דורך דער מעדיצינישער וועלט אין פארשידענע לענדער. ס'איז טיף און גרינטלעך ארומגענומען. פון יעדער אָפּטיילונג פון דאָזיקן בוך זעט זיך ארויס נישט בלויז א געביל־דעטער דאָקטאָר־קליניקער, נאָר אויך א דרייסטער געזעלשאפטלעכער רעפאָרמאטאָר און מעדיקער־פּעדאגאג. עס איז ווערט, אז דאָס דאָזיקע שיינע ווערק זאָל אריינגענומען ווערן אין אונדזער ליטעראטור".

אין איינעם פון זיינע ווערק באגרינדעט ד"ר י. אייזענשטאט די מיינונג, אז דער מענטשלעכער מוח שאפט עלעקטראָמאגנעטישע שטראלן (ענלעך צו די הארצכוואליעס), און די דאָזיקע שטראלן ווערן איבערגעגעבן און אויפגענומען דורך אנדערע מענטשן און אפילו דורך חיות. די עקספּערימענטן וועלכע ד"ר אייזענשטאט האָט אויף דעם גרונט לעצטנס דורכגעפירט אין נעאפּאָל, האָבן באגרינדעט זיין טעאָריע און צוגעצויגן צו זיך די אויפמערקזאמקייט פון די בריטסטע וויסנשאפטלעכע און געזעלשאפטלעכע קרייזן.

ד"ר אייזענשטאט פאָרשונגען איבער די אזוי גערופענע ירושה־דיקע פארבערעכער האָבן אין דער איטאליענישער וויסנשאפטלעכער וועלט ארויסגערופן א באזונדערן אינטערעס. אין די דאָזיקע פאָרשונגען באווייזט ד"ר י. אייזענשטאט, אז אפילו די קינדער, וואָס האָבן געירשנט פון זייערע עלטערן פארבערעכערישע נייגונגען, קענען דורך באזונדערע דערציאונגס־מעטאָדן דערוועלטן נייע זיטן און אייגנשאפטן, וועלכע קענען ענדערן דעם גאנצן כאראקטער פונעם שעדלעך־פארבערעכערישן טיפּ. די דאָזיקע נייע זיטן און אייגנשאפטן קאָן ער איבערגעבן זיינע קינדער און אזוי ארום געבן דער געזעלשאפט נוצלעכע און ערלעכע בירגער. און ווירקלעך האָט דאָס ד"ר א. באוויזן אין דער פראקטיק: פון 92 פּראָצענט פון די 3.000 פארבערעכער און גייסטיק־אומנארמאלע טיפּן, וועלכע ער האָט געהאט אונטער זיין אָבסערוואציע אין די נעאָפּאָלער משוגעים־הייזער און שטראָפאנשטאלטן און געהיילט זיי מיט

זיינע דערציאונגס־מעטאָדן, האָט ער געשאפן נאָרמאלע ארבעטס־פעאיקע מענטשן.

די איטאליענישע פרעסע, ארומרעדנדיק די מעטאָדן פון ד"ר אייזענשטאט, זאָגט וועגן אים, אז ער ברענגט כבוד דער וויסנשאפט און דער מענטשהייט: „א דאנק ד"ר אייזענשטאטס פאָרשונגען — שרייבט וועגן אים א באדייטנדיקע איטאליענישע צייטשריפט — קומט צו אונדז א שטראל פון האָפענונג און גלויבן אין דער צוקונפט פון אונדזער ראסע. די צוקונפט פון אונדזער פאָלק איז אלין מער באדאָגט דורך דעם אומגעהויערן וואוקס פון נערוון־ און גייסטיקע קראנקייטן".

ד"ר י. אייזענשטאט האָט שפעטער איבערגענומען די קאטעדרע פון פסיכיאטריע אין נעאפאָלער אוניווערזיטעט, און כדי דאָס אים מעגלעך צו מאכן, האָט ער באקומען די איטאליענישע בירגערשאפט. אין קענגילעכן דעקרעט, וועלכער אָנערקענט אים די איטאליענישע בירגערשאפט, ווערט בפירוש מאָטיווירט, אז ער באקומט זי פאר זיינע באזונדערע וויכטיקע וויסנשאפטלעכע פארדינסטן.

בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט ד"ר י. אייזענשטאט פארלאָזט איטאליע און זיך באזעצט אין די פאראייניקטע שטאטן, וואו ער איז ממשיך זיין וויסנשאפטלעכע ארבעט.

קלונימוס־קלמן ברלב (לעווארטאָווסקי)

געבוירן אין ווינטער פון יאָר 1897. זיין היים איז געווען א געמיש פון חסידות און השכלה. ער האָט באקומען א רעליגיעזע דערציאונג. אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ער געווען טעטיק אין דער ציוניסטישער באוועגונג; ספעציעל האָט ער זיך אויסגעצייכנט אלס פּראָפּאגאנדיסט. פון פאך איז ער געווען א לערער. ווי נאָר „צעירי ציון" איז געגרינדעט געוואָרן, איז ער אריינגעטרעטן אלס מיטגליד און געוואָרן איינער פון אירע אָנפירער. ביי דער גרינדונגס־קאָנפערענץ פון „צעירי ציון" אין פוילן, סוכות 1919, איז ער געווען דער באגרינדער פון פאָלקס־סאָציאליסטישן געדאנק. נאָך דער צווייטער קאָנפערענץ פון די „צעירי ציון", וועלן די פארטיי האָט זיך געשפאָלטן — פארנעמט ברלב זיך מיט החלוץ־טעטיקייט און וועט דער סעקרעטאר פון צענטראל־קאָמיטעט. מיטן פארשטארקן זיך פון שטראָם פון דער דריטער עליה פון פוילן איז ער אין יאָר 1921 עולה קיין ארץ ישראל. ער ארבעט ביים בויען דעם שאָסיי טבריה־מגדל. צוזאמען מיט י. ח. ברענער איז ער געווען טעטיק אין א קרייז פון „צעירי ציון", וואָס האָט געהאט אן איינפלוס אויף דער גרינדונגס־קאָנפערענץ פון דער הסתדרות אין חיפה און אויף דעם אריינטרעטן אין דער פארטיי אין „אחדות העבודה".

עטלעכע יאָר איז ער געווען באשעפטיקט אלס ארבעטער און לע־ רער אין נס־ציונה, שפּעטער — אלס לערער אין פּתח־תקוה. אין דער דאָזיקער צייט האָט ברלב זיך אויך פּארנומען מיט שרייבן און ער האָט מיטגעארבעט אין „קונטרס", אין „דבר" און „הפּועל הצעיר". פּון יאָר 1927 ווערט ער א שטענדיקער מיטארבעטער אין „דבר". תחילת אלס רעפּאָרטער — אין יאָר 1941 ווערט ער רעדאקטאָר פּון דער „דבר"־ אויסגאבע „הגה" און מיטרעדאקטאָר פּון דער מיטאָג־אויסגאבע פּון „דבר". ער האָט אויך פּארעפּנטלעכט א סך פּעליעטאָנען אונטער פּאר־ שידענע פּסעוודאָנימען. געשריבן לידער און איבערגעזעצט פּון דער ענג־ לישער פּאָעזיע.

דעם 26/10, 1942 איז ברלב געשטאָרבן פּון א הארצשלאג.

אלטער גאָלד

געבוירן אין יאָר 1894 און זיך דערצויגן ביי זיין זיידן יוסף־זאב העלער, א שוחט ובודק וואָס איז שטארק באליבט געווען אין שטאָט. ער האָט געזאָרגט, או דאָס איניקל זאָל זיצן ביי דער גמרא טאָג און נאכט. אלטער האָט געלערנט אין דער שעדלעצער ישיבה. דאָס לערנען האָט אים נישט צופרידנגעשטעלט — צארישע פּארפּאָלגונגען קעגן ייִדן האָבן אים נישט געלאָזט רוען. ער האָט פּארלאָזט פּוילן און אוועק קיין אמעריקע אין יאָר 1913. דאָרט האָט ער זיך גלייך אָנגעשלאָסן אין דער „בני־ציון"־אָרגאניזאציע. געווען אקטיוו ביי ציוניסטישער ארבעט, און געוואָרן איינער פּון רעדאקציאָנס־קאָלעגיע פּון דער „בני־ציון־שטימע".

אין 1915 האָט ער אָרגאניזירט און אָנגעפּירט מיט דעם שעדלע־ צער „רעליעף", האָט געזאמלט געלט אויף צו העלפן אינסטיטוציעס אין שעדלעין, געווען מאָבילזירט אין אמעריקע אין דער ערשטער וועלט־ מלחמה.

וען ער איז צוריקגעקומען פּון דער מלחמה אין 1919 האָט ער זיך אקטיוו באטייליקט אין שאפן אן אָרגאניזאציע צו בויען א טעמפּל פּאר מוזיק אין ארץ־ישראל, אלס מאָנומענט נאָך די געפּאלענע יידישע סאָל־ דאטן און לעגיאָנערן. צו דעם צוועק האָט ער רעדאגירט און ארויסגע־ געבן א חודש־שריפט, „דער יידישער סאָלדאט". ער האָט אויך רעדא־ גירט און מיטגעארבעט אין פּארשידענע צייטשריפטן.

יהושע גאָלדבערג

געבוירן אין יאָר 1883. זיין פּאָטער ר' משה, א חובב־ציון, האָט געשטאמט פּון זאמאָשטש און געווען א קרוב פּון י. ל. פּרץ. יהושע האָט באקומען א רעליגיעז־נאציאָנאלע דערציאונג. זיך אויסגעצייכנט אין די לימודים פּון חדר, שפּעטער געלערנט ביי לערער וועלטלעכע קענ־

טענישן, געלערנט שפּראכן, א סך געלייענט און ארויסגעווייזן פּאיקייטן צו סקולפּטור, צייכענען און שרייבערייַ.

שוין אין דער פּריסטער יוגנט האָט ער פּארעפּנטלעכט שירים אין א רייַ ליטעראריש אויסגאבעם. אין משך פון 5 יאָר איז ער געווען דער רעדאקטאָר פון „שעדלעצער וואָכנבלאט".

גאָלדבערג האָט געשריבן בילדער, פּעליעטאָנען און לידער, וועלכע האָבן געשילדערט דאָס לעבן פון דער שטאָט. א. נ. „דער פּרילינג אין שעדלעץ" האָט ער פּארעפּנטלעכט זכרונות וועגן די יאָרן פון רעוואָלוציאָנערן אויפּברויז (1905). זיינע פּעליעטאָנען „פון די שעדלעצער מעשהלעך" און די סעריעס „מלמדים" וואָס זיינען געגאנגען אין צענדליקער נומערן וואָכנבלאט, זיינען א קוואל פון שעדלעצער פּאָלקלאָר.

יהושע גאָלדבערג איז פּארפּייניקט געוואָרן דורך די דייטשן.

לוי גוטגעלט

געבוירן אין יאָר 1896. זיין פּאָטער ר' ישראל גוטגעלט איז באקאנט געווען מיט זיין חיימישן נאָמען — ישראל־יאָסל ענדזעלעס, א גרויסער און פּארמעגלעכער סוחר, וואָס האָט געהאנדלט מיט וועלדער, נאפט און קאָלאָניאל־פּראָדוקטן, אן עסקן און נדבן, אייגנטימער פון א גרויסער ספּרים־זאמלונג און מקורב פון גערער הויף. הגם ער איז געווען פון די פּירער פון דער „אגודת ישראל", פלעגט ער דאָך אין גייַן מנדב זיין געלט פּארן „קרן היסוד".

לוי האָט באקומען א שטרענג־רעליגיעזע דערציאונג. ער האָט געלערנט אין חדר און ביי די בעסטע פּריוואָט־מלמדים. וען אָבער לוי איז אויסגעוואקסן, האָט ער זיך אָנגעהויבן פּראקטיזירן מיט וועלטלעכער בילדונג און שפּראכן. ער באקענט זיך מיט דער השכלה־ליטעראטור, שטודירט די וועלט־ליטעראטור, פּארטיפּט זיך אין יידישער גייַשיכטע און יידישע פּראָבלעמען.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, אונטערן איינפלוס פון די „היימלאָזע", צווישן וועלכע ס'האָבן זיך געפונען ציוניסטן — איז גוטגעלט געוואָרן א ציוניסט. ער וועלט אויך לערער אין דער גימנאזיע פון די שוועסטער האלבערשטאט, וואו ער קומט צו די לעקציעס אין זיין לאנגער קאפּאָטע און קיילעבדיק טוכן היטל, אָבער אינעווייניק אין שול טוט ער אָן זיין קורצן אָנצוג און גיט זיין העברעאישע לעקציע, לערנט מיט די שילער מיט א באזונדערן פּאטאָס. פּאר זיינע לעקציעס נעמט ער נישט קיין געהאלט.

מיט פּליים און איבערגעגעבנקייט טוט דער יונגער גוטגעלט זיין ציוניסטישע ארבעט. מען באגעגנט אים אויך אויף אלע געביטן: אויף די אוונט־קורסן פּאר העברעאיש, אין אויפשטעלן די ציוניסטישע אָרגא־

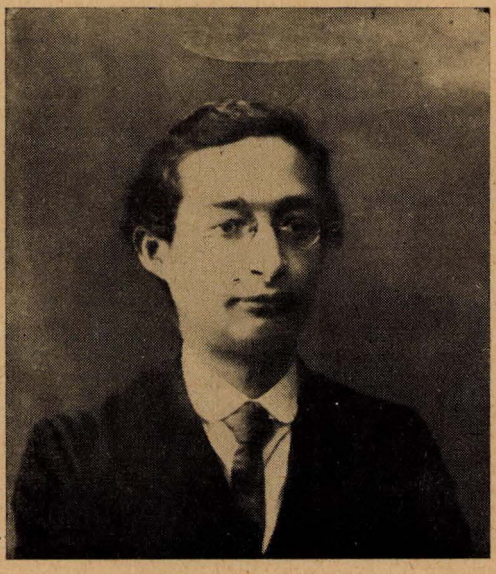
ניזאציע, ביים זאמלען אויף קרן קימת, ביי פראָפאגאנדיסטישער אין אָרגאניזאציאָנעלער ארבעט.

אין 1922 איז לוי גוטגעלט צוזאמען מיט נאָך שעדלעצער שרייבער צוגעטרעטן ארויסצוגעבן א יידיש וואָכנבלאט, וועלכעם האָט עקסיסטירט אכצן יאָר, ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. לוי גוטגעלט האָט שפעטער פארנומען א רויִ אָנפירנדיקע אמטן אין דער ציוניסטישער באוועגונג. ער איז געווען מיטגליד פון ציוניסטישן פאר־טייראט, „על המשמר"־פראקציע און אָנגעפירט מיטן תרבות־שולוועזן און ער האָט נישט אויפגעהערט צו שרייבן אין וואָכנבלאט. די ערשטע פינף יאָר איז ער געווען דער פאקטישער רעדאקטאָר פון דער צייטונג.

אויסער זיין זשורנאליסטישער ארבעט אין דער אָרטיקער צייטונג, האָט גוטגעלט פארעפנטלעכט ארטיקלען אין די צענטראלע אָרגאנען פון דער ציוניסטישער אָרגאניזאציע. אין ציוניסטישן שעדלעץ גופא איז אין פארלויף פון 20 יאָר קיין זאך נישט געטאָן געוואָרן אָן זיין באטייליקונג און אקטיווער מיטארבעט.

לוי גוטגעלט איז מיט זיין פרוי און קינד פארפיניקט געוואָרן אין וואַרשעווער געטאָ.

יחיאל־פנחס גרינבערג

געבוירן אין יאָר 1897. ער איז געווען אן אייניקל פון ישראל גרינבערג, דער נדבן און עסקן וואָס האָט פינאנצירט דאָס בויען א בית־המדרש און א בנין פאר דער תלמוד־תורה. פון פינף יאָר אָן האָט ער געלערנט אין חדר. בעת דער פוילישׁ־באָלשעוויסטישער מלחמה איז ער אריינגעפאלן אין געפאנגענשאפט צו די באָלשעוויקעס. די איבערלעבונגען האָבן אים שפעטער געדינט פאר א טעמע צו זיין בוך „פון בלוטיקן פעלד".

י. פ. גרינבערג האָט געדרוקט זיינע ערשטע דערציילונגען און לי־דער אין וויסענבערגס זאמלביכער. שפעטער איז ער געוואָרן אייגנער פון די הויפט־מיטארבעטער פון די אָרטיקע צייטשריפטן, ווי „שעדלע־צער שטימע" און „שעדלעצער וואָכנבלאט" און אנדערע אויסגאבן. אין 1927 האָט ער זיך באטיליקט אין זשורנאל „וואָרצלען", דערשינען צוויי נומערן. אין בוכפאָרם האָט י. פ. גרינבערג פארעפנטלעכט „בלומען", פארלאג „שטראָמען", שעדלעץ, 1925 און „פון בלוטיקן פעלד", שעדלעץ 1927. אומגעקומען בעת דער דייטשער ליקווידאציע פון די שעדלעצער יידן.

דוד גרינפארב

געבוירן אין יאָר 1890, באקומען א רעליגיעזע דערציאונג. שפעטער האָט ער געלומען וועלטלעכע ליטעראטור. גרינפארב האָט גע־שריבן און פארעפנטלעכט לידער. געווען א לערער פון פידל־שפילן, פון וואס ער האָט זיך מפרנס געווען בדוחק.

פארפיניקט דורך די נאצים אין דער צווייטער וועלט־מלחמה.

מ. א. הארטגלאס

געבוירן אין ביאלא־פּאָדלאסק, דעם 4/7 1883. זיין פאָטער קלמן איז גע־וועזן א פריוואט־אדוואָקאט און האָט דערצויגן זיין זון אין פוילישׁ־אסימילא־טאָרישן גייסט. נאָך דעם ווי הארטגלאס האָט געענדיקט די גימנאזיע אין זיין געבורטשטאָט האָט ער שטודירט יורי אין וואַרשעווער אוניווערזיטעט. פאר א דעמאָנסטראציע קעגן דער אויפּירונג פון אן אנטיסעמיטישער פּיעסע אין טעאטער „ראזמאיטאשטשי" אין וואר־שע איז ער געזעסן דריי וואָכן אין תּפיסה. פאר אן אנדער דעמאָנסטראציע איז ער אויסגעשלאָסן געווארן פון יורי־דישן פאקולטעט פון וואַרשעווער אוניווערזיטעט. ער האָט וויייטער גע־לערנט אלס עקסטערן און א דאנק זיינע פּאיקייטן, זיך דערשלאָגן צום טיטל אדוואָקאט.

פון דער פּריסטער יוגנט זיינער איז ער געווען טעטיק אין דער

ציוניסטישער באוועגונג. האָט זיך באטיליקט אלס דעלעגאט אויף די ציוניסטישע קאָנגרעסן — אויף דער העלזינגפאָרסער קאָנפערענץ פון 1907 און ציוניסטישע קאָנגרעסן פון האג (1907), קארלסבאד (1921, 1923) און אין צירעך (1929). אין באפרייטן פוילן אויסגעשלאָסן געווָארן פון דער אדוואָקאטור פאר זיין ציוניסטישער טעטיקייט און אויס נקמה פאר ווערן אויסגעקליבן אין פוילישן גרינדונגססיים אלס יידישער דעפוטאט. הארטגלאס האָט אפעלירט אין גרעסטן אדוואָקאטן־ראט און געוואונען דעם פראָצעס.

צוזאמען מיט י. גרינבוים און ד"ר י. טהאָן אָנגעפירט מיט דער ציוניסטישער פראקציע אין גרינדונגססיים און געווָארן אויסגעקליבן אויך אין צווייטן סיים. אין יידישן קאָלאָ, געהערט צו דער ראדיקאלער אָפּאָזיציע מיט י. גרינבוים בראש. באזונדערס אויפגעטרעטן קעגן דעם באקאנטן אָפּמאך וועגן דער יידיש־פוילישער פארשטענדיקונג.

אלס פארטיידיקער באקאנט פון זיין ארויסטרעטונג אין דעם באקאנטן רעהאביליטאציע־פראָצעס פון פלאָצקער רב שפירא, וועלכער איז אין 1920 דערשאָסן געווָארן אלס באשולדיקטער אין שפּיאָנאזש לטובת דער רוסישער ארמיי. זיין זשורנאליסטישע טעטיקייט האָט ער אָנגעהויבן אין 1906 אין "Głos Żydowski", זיך באטיליקט אין דער ציוניסטישער פרעסע אויף פויליש און רוסיש. אויך אין מארטין בובערס "Der Jude" פון 1917 ביז 1920 רעדאקטירט די ציוניסטישע צייטשריפטן "Tygodnik Żydowski" און "Życie Żydowskie" און פארעפנטלעכט א רייַ ציוניסטישע בראָשורן ווי: "Territorium y Naród" (1906), א בראָשור אין פויליש וועגן די גרונטשטריכן פון דער ציוניסטישער לאנד־פאָליטיק אין פוילן (1918). זיין ערשטער ארטיקל איבערגעזעצט אין יידיש איז געדרוקט געווָארן אין „שעדלעצער לעבן" (1912). זינט 1920 איז ער געווען א שטענדיקער מיטארבעטער פון „היינט", זיך אויסגעלערנט אליין שרייבן יידיש און פארפּנטלעכט ארטיקלען, דערהויפּט איבער פראגן פון יידישער פאָליטיק אין פוילן און איבער ציוניסטישע ענינים, זיך באטיליקט אויך אין אייניקע אנדערע ציוניסטישע אויסגאבן, צוו. אנד.: אין „חודש" (1921), „פון די פארגאנגענע טעג" — וועגן דער פוילישער־באָלשעוויסטישער מלחמה. אין בוכפאָרם זיינען דערשינען זיינע רעדעס (1919־22), און „יידישער נאציאָנאל־ראט אין פוילן". (וואַרשע 1923).

אין 1940 אנטלויפט הארטגלאס צוזאמען מיט זיין פרוי פון נאציאָקופירטן פוילן און קומט אָן קיין ארץ־ישראל, וואו ער ארבעט אין דער יידישער אגענץ אלס לייטער פון אן אָפּטיילונג צו פאָרשן די פארברעכנס פון די נאצים בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה. הארטגלאס

פילט, אז זיין געוויסן איז נישט רויִן דערמיט, וואָס ער האָט פארלאָזט זיינע ברידער אין דייטשן קלָעם און פון גרויס פארצווייפלונג פֿרואווט ער באגיין זעלבסטמאָרד. ער ווערט אָפּגעראטעוועט פון זיין פארצווייפלטן טאָט. וועָן עס אנטשטייט מדינת־ישראל ווערט הארטגלאָם נאָמיניִרט אלס לייטער פון אינערן־מיניסטעריום, שפּעטער איז ער געווען טעטיק אלס יוסטיץ־ראטגעבער פון זעלבן מיניסטעריום.

געשטאָרבן אין תל־אָביב דעם 23סטן מערץ 1953.

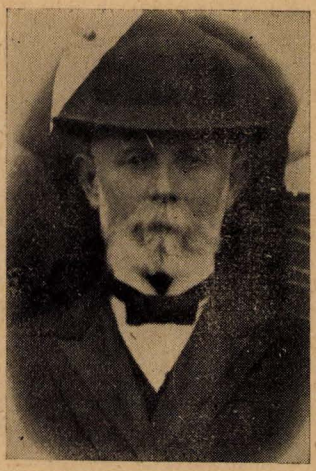
אברהם וואסערצוג

געבוירן אין יאָר 1901 אין לובלין ביי וולאצלאָווק. זיין פאָטער ר׳ משה איז געווען א גוטבאזיצער אין גלייכצייטיק א שטרענג־רעליגיעזער ייד, וועלכער האָט געשיקט זיין זון אברהם אין חדרים און שפּעטער אין ישיבה. נאָך זייענדיק גאנץ יונג האָט וואסערצוג באקומען היתר־הוראה פון אָנגעזעענע רבנים און לומדים.

וואסערצוגן האָט אָבער געצויגן צו וועלטלעכער בילדונג. ער איז אריינגעטרעטן אין רעגירונגס־סעמינאר פאר יידישע רעליגיע־לערער אין וואַרשע (פּאָזנאנסקים פונדאציע) און אים געענדיקט אין יאָר 1925. מיט א יאָר שפּעטער איז ער אָנגעקומען קיין שעדלעץ און אָנגעהויבן אונטערריכטן יידישע רעליגיע אין רעגירונגס־פּאָלקסשולן פאר יידישע תלמידים. א. וואסערצוג האָט זיך אויך באשעפטיקט מיט ליטעראַרישער ארבעט. געשריבן פאר קינדער און אין 1929 האָט ער פארעפנטלעכט אין דער העברעאישער שפּראך א תנ״כישע פּאָרשטעלונג פון די צייטן פון שאול המלך, צוגעפּאסט פאר קינדער, א. נ. „המנגן מבית לחם״. אין 1935, צום 800סטן געבוירנטאָג פון רמב״ם, האָט וואסערצוג פארעפנטלעכט אין דער פוילישער שפּראך א ביאָגראפיע פון רמב״ם א. נ. „מאַימאָנידעס״. וואסערצוג האָט געהאט צוגעגרייט א ריי ווערק וועגן יידישע דענקער אין מיטלאלטער, זיינע ארבעטן זיינען פארניכטעט געוואָרן אין דער צווייטער וועלט־מלחמה. דער מחבר מיט זיין משפּחה זיינען אומגעקומען בעת דער ליקווידאציע פון די שעדלעצער יידן אין יאָר 1942.

יצחק־נחום וויינטרויב

געבוירן געוואָרן אין יאָר 1863 אין טערעספּאָל ביי שטרענג־רעליגיעזע מתנגדישע עלטערן. זיין קינדהייט איז אדורך ביי לערנען תנ"ך, גמרא מיט פוסקים, פריער אין חדר און שפּעטער אין טערעספּאָלער בית־המדרש. אין 1882 האָט וויינטרויב חתונה געהאט מיט דער טאָכטער פון שעדלעצער גביר שמעון גרינבערג און זיך באזעצט אין שעדלעץ. דאָ שליסט ער זיך אָן אין דער חיבת־ציון־באוועגונג, וואָס האָט דעמאָלט פארכאפט א גרויסן טייל פון דער יידיש־רעליגיעזער יוגנט. צוליב זיין חוש פאר געזעלשאפטלעכער ארבעט, פארנעמט דעמאָלט וויינטרויב אָן אַנפירנדיקן אָרט, נישט בלויז אין דער חיבת־ציון־באוועגונג, נאָר אויך אין אלע יידישע געזעלשאפטלעכע ענינים פון שעדלעץ. דערביי פלעגט ער אויך א סך צייט אָפּגעבן אויף שרייבן, לייענען און לערנען.

וויינטרויב, ווי נאָר ער האָט זיך באזעצט אין שעדלעץ, האָט ער אָנגעהויבן באשרייבן אלע געשעענישן, וואָס זיינען פאָרגעקומען אין שטאָט. מיט דער צייט האָט זיך ביי אים אָנגעזאמלט א סך מאטעריאל פון א גרויסן היסטאָרישן ווערט. זינט 1922 האָט ער פארעפנטלעכט אין „שעדלעצער וואָכנבלאט" זכרונות. אין די דרייסיקער יאָרן האָט ער ווידער פארעפנטלעכט א ציקל זכרונות וועגן פּאָגראָם, וואָס בילדעט א וויכטיק מאטעריאל צו דער געשיכטע פון יידן אין צארישן רוסלאנד בכלל און אין שעדלעץ בפרט. באשריבן בילדער און געשטאלטן פון אמאָליקן שעדלעץ און געשעענישן פון הונדערט יאָר צוריק. ער פלעגט אויך אויפנעמען גבית־עדות פון אלטע לייט, וואָס האָבן אים דערציילט לויט זייער זכרון פון אמאָליקן לעבן אין שעדלעץ. וויינטרויב האָט געשריבן אין „חמליץ", „הצפירה" און אנדערע צייטשריפטן; מער ווי ער האָט פארעפנטלעכט, איז ביי אים געבליבן אין כתב־יד.

זינט דעם אָנהויב פון פאָליטישן ציוניזם, האָט וויינטרויב פארנומען דעם אויבנאָן אין דער באוועגונג. צוליב דער גרויסער אכטונג מצד דער גאנצער יידישער, ווי אויך נישט־יידישער באפעלקערונג איז וויינטרויב געוויילט געוואָרן אין אלע געזעלשאפטלעכע אינסטאנצן.

דער אלטער וויינטרויב האָט בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה אי־

בערגעלעבט אלע היטלעריסטישע פיין און ליידן. מיט זיינע אויגן האָט ער צוגעזען דעם אומקום פון שעדלעצער יידנטום, צווישן זיי — זיין טאָכטער, אייניקלעך און אור־אייניקלעך. ער האָט געלעבט ביז דעצעמבער 1943 און איז ארויסגעפירט געוואָרן מיט די רעשטלעך פון די שעדלעצער יידן קיין טרעבלינקע, וואו ער איז אומגעקומען אין די גאזקאמערן. זיין גרויסער ארכיוו איז פארשוואונדן, און קיינער ווייסט נישט וואו ער געפינט זיך.

מרדכי טעמקין

געבוירן אין יאָר 1891. זיין פאָטער ר' דב איז געווען א פארמעגלעכער סוחר און באשיידענער מענטש.

טעמקינס עלטער־עלטער זיידע איז געווען דער שווער פון באוסטן נאציאָנאלן שרייבער פרץ סמאָלענסקי. אין ארכיוו פון שרייבער אלטער דראָיאנאָוו האָט זיך געפונען א ליד, וואָס מרדכי טעמקין, דער זיידע פון מרדכי טעמקינס פאָטער, האָט אָנגעשריבן אין חופה־טאָג פון זיין טאָכטער ליאָנאָרא וועלכע האָט חתונה געהאט מיט סמאָלענסקין.

די מוטער פון מרדכי טעמקין האָט געצויגן איר יחום פון א רבנישער משפחה. איר עלטערע שוועסטער האָט חתונה געהאט מיט רבי אברהמל אייגער, דעם לובלינער רבי. אזוי אז די מיטגלידער פון דער משפחה טעמקין זיינען געווען לובלינער חסידים.

ביז דער בר־מצווה האָט מרדכי טעמקין, ווי אלע יידישע יינגלעך אין פוילן, געלערנט אין „חדרים" ש"ס און פוסקים, אָבער אין געהיים פלעגט ער לייענען וועלטלעכע ביכער, ספעציעל די השכלה־ליטעראטור. דער יונגער טעמקין איז געווָאָרן באָאיינפלוסט פון דעם לערער גורעוויטש, וועלכער איז געקומען קיין שעדלעץ און מיטגעברענגט מיט זיך א סך השכלה־ביכער.

אויף זיין פופצנטן לעבנסיאָר האָט מרדכי טעמקין אָנגעהויבן שרייבן. נישט וועלנדיק מצער זיין די עלטערן, פארלאָזט ער שעדלעץ און פאָרט אריבער קיין ווארשע. דאָרטן האָט ער אָנגעהויבן באזוכן דאָס הויז פון שרייבער פישל ליאכאָווער און מיט דער הילף פון דעמאָלט יונגן שרייבער יעקב ווארשאווסקי, איז ער אָנגעקומען אלס לערער אין מלאָווע ביי דער פרייסישער גרענעץ. זיצנדיק א יאָר צייט אין שטעטל האָט טעמקין אָפּגעשפאָרט א סומע געלט און אין יאָר 1907 פאָרט ער צום ערשטן מאָל קיין ארץ ישראל.

מיט רעקאָמענדאציע־ברייוו פון שוין דערמאָנטן פ. ליאכאָווער און פון הלל צייטלין, איז טעמקין געקומען אין דער רעדאקציע פון „הפועל הצעיר", וואָס האָט זיך געפונען אין ירושלים. י. ח. ברענער, וועלכער

איז דעמאָלט געווען רעדאקטאָר פון „הפּועל הצעיר", האָט אים מקרב געווען און אים געגעבן ארבעט אין דער אדמיניסטראציע פון וואָכנ־בלאט. יעדן סוף וואָך האָט מען געקאָנט טרעפן טעמקינען מיטן הויפּט־אדמיניסטראטאָר פון „הפּועל הצעיר" נ. טווערסקי, ווי זיי טראָגן אויף זיך פּעקלעך צייטונגען אין דער עסטרייכישער פּאָסט אריין, וואָס האָט זיך געפונען ביים יפּוער טויער, כדי זיי אוועקצושיקן צו די אבאָנענטן אין לאנד און אין אויסלאנד.

דעמאָלט האָט מרדכי טעמקין אָפּגעדרוקט זיין ערשטן שיר אין „הפּועל הצעיר": „לכשאעבור אל ארצי".

דעם יונגן דיכטער ציט אָבער צו בילדונג, ער הויבט אָן שטודירן אין לעמבערג־סעמינאר פון „עזרה", אָבער, צוליב דעם געלן פּיבער פון וועלכן ער האָט געליטן, פּארלאָזט ער דעם סעמינאר און איז גלייכצייטיק געצוואונגען צו פּארלאָזן ארץ ישראל. אין 1911 קומט מרדכי טעמקין צוריק קיין ארץ־ישראל, וואו ער איז געבליבן אויף שטענדיק.

זיינע אלע יאָרן איז ער געווען לערער און געדרוקט לידער אין פּאר־שידענע פּעריאָדישע אויסגאבן, וואָס זיינען ארויס אין א"י. זיין ערשט בוך, א. נ. „נטפּים", איז אין יאָר תרפ"ז (1927) ארויס אין פּארלאג „כתובים", דאָס צווייטע בוך, א. נ. „שירים ותפילות" — אין פּארלאג „דבר". דאָס דריטע בוך, א. נ. „ספּר השירים והתפילות" איז אין יאָר תש"ב (1942) דערשינען אין פּארלאג „דבר", ביי דער מיטהילף פון „מוסד ביאליק". אין קורצן גייט ארויס אין „מוסד ביאליק" א נייע בוך לידער פון טעמקין א. נ. „באלם־קול". טעמקינס לידער זיינען אי־בערגעזעצט געווואָרן אויף דייטש, ענגליש, פּויליש און יידיש. ער האָט אויך איבערגעזעצט א סך שאפונגען פון דער וועלט־ליטעראטור.

ד"ר משה טעמקין

געבוירן אין יאָר 1884. זיינע קינדער־יאָרן זיינען אדורך אין צו־פרידנקייט און פרייד. ער איז דערצויגן געווואָרן אין הויף פון זיין זיידן, וועלכער האָט געלעבט ווי א שררה און געהאט זיין אייגנס פערדשטאלן, סעדער און גערטנער. דער קליינער משה איז געוואקסן אנדערש, ווי אלע אנדערע יידישע קינדער. ער האָט זיך געלערנט רייטן אויף פערד, פאנגען פייגל און טויבן און קלעטערן אויף ביימער און דעכער.

צו פינף יאָר האָט ער אָנגעהויבן לערנען אין חדר און שפּעטער אין ישיבה. ווען ער איז אויסגעוואקסן, האָט ער געלערנט אייראָפּאי־שע שפּראכן ביי א לערער, וואָס איז געקומען פון פּאריז און וועלט־ייל.

ווען די ציוניסטישע אידאלן האָבן געגומען שלאָגן וואָרצלען אין שעדלעץ, האָט זיך טעמקין מיט ברען אריינגעוואָרפן אין דער ציוניס־

טישער ארבעט. נאָכן פּאָגראָם אין 1906, בעת דער צווייטער עליה, האָט ער עולה געווען קיין ארץ ישראל און געארבעט אין פארשידענע קאָלאָניעס פון גליל און יהודה. דאָ הויבט זיך אויך אָן זיין שרייבערישע קאריערע. ער קומט אָן ארבעטן אלס סעקרעטאר אין וואָכנבלאט „הפּועל הצעיר". אין א צייט ארום פארלאָזט ער די שטאָט און קומט קיין חדרה וואו ער ארבעט אין אייבירטן־גאָרטן. פון דאנען פּאָרט ער קיין כנרת, כדי מיטצוארבעטן ביים שאפן א נאציאָנאלע פערמע, אויף וועלכער ער האָט שפּעטער געארבעט אלס וועכטער. דער וויטערדיקער וואנדערוועג זיינער, איז געווען יפו און ירושלים, וואו ער האָט זיך פארנומען מיט געבן פריוואטע לעקציעס און זיך געגרייט אריינצוטרעטן אין אוניווערזיטעט.

אין יענער צייט פארעפנטלעכט טעמקין זיינע ערשטע דערציילונגען און פעליעטאָנען אין דער צייטונג „האחדות", וואָס איז ארוים אונטער דער רעדאקציע פון היינטיקן ישראל־פרעזידענט בן־צבי און י. זרובבל.

אין 1911 האָט טעמקין אָנגעהויבן שטודירן מעדיצין אין דער פראנצויזישער אוניווערזיטעט פון ביירוט. די ערשטע וועלט־מלחמה האָט אים געצוואונגען איבערצוריסן זיין שטודיום און צוריקקומען קיין ארץ־ישראל.

בעת די בלוטיקע געשעענישן אין 1920 איז טעמקין פון די מיט־גרינדער פון דער זעלבסטשוץ און קאָמיטעט־מיטגליד צוזאמען מיט ז. זשאבאָטינסקי, י. בן־צבי, רחל ינאית און וואן־פריזלאנד.

אין 1922 פּאָרט טעמקין צוריק קיין ביירוט שטודירן און באקומט א דאָקטער־דיפּלאָם. נאָכן ענדיקן דעם שטודיום קומט ער צוריק קיין ארץ־ישראל. פארפולקאָמט זיך אין פּאָרשן די מאלאריע־קראנקייטן, דרוקט ארטיקלען אין „השלוח", וואָס איז ארוים אונטער י. קלויזנערס רעדאקציע, שרייבט אין פראנצויזיש מעדיצינישע ארטיקלען איבער מאלאריע און טיפוס אין «Revu Malaria Tropicale» אין „הרפואה" און אין „הרופא העברי".

אין 1936 גייט ארוים זיין ערשט בוך „נגועי המולדת" — א ראָמאן וועגן נילי. אין 1937 פארעפנטלעכט ער אייניקע ווערק, ווי: „החולכים למות שואלים לשלומך" — א ראָמאן וועגן די תל־חי־פאסירונגען, „הנערה מן העמק", צוויי דערציילונגען און אָפּהאנדלונגען אין בראָשורן וועגן שאול טשערניכאָווסקי און ברענער. אין „הד ירושלים" האָט ער כמעט יעדן פרייטיק פארעפנטלעכט אקטועלע ארטיקלען אונטערן פּסעוודאָנים „שמן".

אין מאנוסקריפט באזיצט טעמקין נאָך א ריי ארבעטן.

יעקב טענענבוים

געבוירן אין יאָר 1882. אין די יוגנט־יאָרן געווען א בונדיסט, שפּעטער אן אנארכיסט און צו לעצט א פּאָלקיסט. ארעסטירט געוואָרן בעתן שעדלעצער פּאָגראָם און געהאלטן געוואָרן אין תּפיסה א גאָר לאנגע צייט, וויל דער שעדלעצער פּאָליציימייסטער האָט אים געהאלטן פאר א געפערלעכן רעוואָלוציאָנער. מיט יאָרן שפּעטער איז ער געוואָרן א פעלדשער און זיך פּאָפולער געמאכט אין דער גאנצער שטאָט. ער האָט א סך געלייענט און געלערנט און פלעגט אין זיינע ארויסטרעטונגען אויף פארזאמלונגען באווייזן זיינע קענטענישן אין פילאָזאָפיע. ער האָט אין שעדלעץ באקומען דעם צונאָמען „ניטשע". ער איז געווען פון די ערשטע מיטגלידער אין „הזמיר" און אין דער ביבליאָטעק, א לאנגיאָריקער פּאָרזיצער פון דער געזעלשאפט „יידישע קונסט".

זיין ליטעראָרישע טעטיקייט האָט ער אָנגעהויבן אין צווייטן נומער פון „שעדלעצער וואָרט", שפּעטער מיטגעארבעט אין „שעדלעצער וויידערקול" און „שעדלעצער לעבן".

ווען ס'האָט אין 1922 אָנגעהויבן דערשיינען דאָס „שעדלעצער וואָכנבלאט", איז יעקב טענענבוים דאָרט געוואָרן א שטענדיקער מיטארבעטער. מיט די פילצאָליקע פעליעטאָנען, וואָס ער האָט פארעפנטלעכט, האָט ער אין דער צייטונג אריינגעבראכט א סך לעבן. ער איז געווען איינער פון די רעדאקטאָרן פון „וואָרצלען", וואָס האָט אָנגעהויבן ארויסגיין אין פארלאג „אָריענט", אין 1927.

טענעבוים איז אויך געווען א ליבהאָבער פון דער יידישער בינע. מ'האָט הנאה געהאט פון זיינע ראָלן, בעיקר אין „מזל טוב" פון שלום עליכם. ער האָט אויך געשריבן פּאָלגנדיקע פיעסן: „שבעה נאָך א פערד", א קאָמעדיע אין דריי אקטן, וואָס שטעלט מיט זיך פאָר א בילד פון בעל־עגלה־לעבן און צייכנט זיך אויס מיט איר געזונטן הומאָר. די פיעסע איז אויפגעפירט געוואָרן אין שעדלעץ אין יאָר 1917; „דער סקעלעט", א דראמע אין דריי אקטן. ער האָט רעזשיסירט די דראמעס — „פאר אונדזער גלויבן" און „גאָט פון נקמה" פון שלום אש, „כאָשע די יתומה" פון י. גאָרדאָן וווּ אויך נאָך צענדליקער אוינאקטערס, צווישן זיי: „יאָ גיין אין הזמיר אָדער נישט גיין", וואָס זיינען אויפגעפירט געוואָרן ביי פארשיידענע געלעגנהייטן אין שעדלעץ.

זיין סוף איז געווען א טרויעריקער, בעת דער ליקווידאציע פון שעדלעצער געטאָ אין 1942, איז ער צוזאמען מיטן מעדיצינישן פערסאָנאל און מיט די קראנקע דערשאָסן געוואָרן אין הויף פון יידישן שפּיטאָל, בעתן דערפילן זיין פליכט לגבי די קראנקע.

שמעון טשארנאבראדע

געבוירן אין שעדלעץ און אויסגעוואנדערט אין די פאראייניקטע שטאטן. געזעלשאפטלעכער עסקן און זאמלער פון געשיכטלעכע מאטעריאלן פון די יידן אין אמעריקע און פארשידענע ישובים אין פוילן. א רייַ ארבעטן וועגן דער אנטוויקלונג פון די יידישע ישובים אין פוילן האָט ער פארעפנטלעכט אין די זאמלביכער „פוילישע יידן" רעדאגירט פון ז. טיגעל, ארויסגעגעבן פון דער „פעדעראציע פון די פוילישע יידן אין אמעריקע" און אין צענדליקער נומערן „שעדלעצער וואָכנבלאט". ער איז געשטאָרבן אין ניו־יאָרק דעם 27/11, 1945.

שלום יעלען

געווען א זון פון באקאנטן שעדלעצער מוכר־ספרים ר' משה און אן אייניקל פון ר' יצחק ליפשיץ, מחבר פון „סוכת שלום", „טעמי מנהגים" און נאָך אנדערע ספרים. אין דער דאָזיקער ספרים־סביבה איז אויסגעוואקסן דער קליינער שלום. אלם בחור האָט ער געלערנט אין בית־המדרש און אין פארשידענע ישיבות. ער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין שארפן מוח, זיך געריכטן אלס עלוי, למדן מופלג און בקי אין „פאָ־לעמישער אָרטאָדאָקסישער ליטעראטור", ווי למשל, „דורות הראשונים" פון אייזיק הלוי. ער איז אויך געווען באהבנט אין יידישער געשיכטע.

זינט 1915 און וויטער איז שלום יעלען געווען טעטיק אין געזעלשאפטלעכן און קולטורעלן לעבן. געווען פון די מיטגרינדער פון „תבונה" און בעת דער שפאלטונג אין 1917 גרינדעט ער אין שעדלעץ די „שלומי אמוני ישראל" (די שפּעטערדיקע „אגודת ישראל").

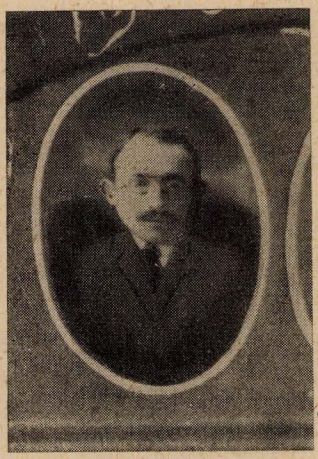
זיינע שרייבערישע פעאיקייטן האָט ער אנטוויקלט, ווען ס'האָט זיך צעפלאקערט אין שעדלעץ א העפטיקער קאמף צווישן דער אָרטאָ־דאָקסיע און די פרייַע עלעמענטן.

א גרופּע פעאיקע עסקנים פון דער „אגודת־ישראל"־באווענונג האָבן אָנגעהויבן אין 1924 ארויסגעבן אן אָרטאָדאָקסיש וואָכנבלאט, אונטערן נאָמען „אונדזער וועג". שלום יעלען איז געווען דער רעדאקטאָר און אדמיניסטראטאָר פונעם וואָכנבלאט.

זיין פּען איז געווען שארף, איבערצייגנדיק. ער האָט געקעמפט מיט די ריינסטע כוונות פון זיין איבערצייגונג.

אין דער צווייטער וועלט־מלחמה איז ער פארפייניקט געוואָרן דורך די נאצים.

אשר ליווראנט

געבוירן אין יאר 1884. ביז 16 יאר האט ער באקומען א רעליגיעזע דערציאונג אין חדר און ישיבה. נאך זייענדיק יונג ווערט ער א הייסער אנטייל־נעמער אין דער השכלה־באוועגונג. מיט נאך עטלעכע עסקנים גרינדעט ער די ערשטע געזעלשאפטלעכע ביבליאטעק, וואס האט זיך אין פארלויף פון יארן פארגרעסערט און פארבריימערט, און איז געווארן די גרויסע ביכער־זאמלונג ביי דער געזעלשאפט „יידישע קונסט". זיין טאט איז געווען א געוואלדיגער דרייסטער, נעמענדיק אין אכט די דעמאלטיקע פארהעלטנישן. די רדיפות מצד דער ארטאדאקסיע און די רעאקציאנערע פאליטיק פון דער צארישער רעגירונג, וועלכע האט אין יעדער געזעלשאפטלעכער טעטיקייט געזען רעוואלוציע און בונט.

אשר ליווראנט האט זיך אויסגעלערנט העברעאיש און געגרינדעט אין שעדלעץ אן אפטיילונג פון דער געזעלשאפט „דוברי שפת עבר". ער איז געווען אקטיוו אין נאמען פון אדעסער „חובבי ציון"־קאמיטעט. ווען עס ווערט געשאפן דער קרן־קימת לישראל, ווערט ליווראנט דער אקטיווסטער טוער אין דער אינסטיטוציע; שפעטער ווירקט ער מיט ביים גרינדן די העברעאישע אוונט־קורסן. ער איז אויך איינער פון די גרינדער פון דער שעדלעצער העברעאישער תרבות־שול.

אין יאר 1922 האט ליווראנט מיטגעארבעט אין „שעדלעצער וואכנבלאט", שפעטער געווארן דער שף־רעדאקטאר פון וואכנבלאט. אין דער צייטונג האט ער געווירקט און גערופן די יידישע געזעלשאפט צום קאמף פאר דער עקסיסטענץ פון דער יידישער מינדערהייט אין פוילן און פאר דער נאציאנאלער באפרייאונג אין ארץ ישראל.

ליווראנט האט זיך אויסגעצייכנט מיט זיינע גוטע און אידעלע מעלות: א ווילן צו וויסן, א מתמיד, הארציקייט און פארשטענדעניש פאר יעדן איינעם, וואס האט זיך צו אים געווענדעט.

ער איז געשטארבן דעם 11טן מערץ, 1936, נאך א לאנגער און שווערער קראנקייט.

משה מאנדעלמאן

געבוירן אין יאָר 1895 ביי חסידישע עלטערן, באקומען א טראדיציאָנעל־יידישע דערציאונג אין חדרים און ישיבות. אין עלטער פון 14 יאָר איז ער צוגעגרייט געווען צו היתר־הוראה. בינו לבינו אָבער איז ער

א גרופּע שריפטשטעלער און מיטגלידער פון דער דראמאטישער סעקציע:
ס'זיצן פון רעכטס צו לינקס: ראָזענזומען, גאָלדבערג, מאסטבוים און טענענבוים.
ס'שטייען פון רעכטס צו לינקס: מאנדעלמאן, סאפּאָשניקאָוו, זיגעלוואקס און סלושנע.

„קאליע"געווארן, אָנגעהויבן בסוד צו לערנען העברעאיש, תנ"ך און ספרים היצוניים.

הגם דער פּאָטער האָט אים שרעקלעך גערודפט — געווען חדשים לאנג פארטריבן פון שטוב — האָט ער פונדעסטווענען מיט לומדישער התמדה זיך געזומען שטודירן רוסיש, רוסישע ליטעראטור, מאטעמאטיק און נאטור־וויסנשאפט. ער פארברענגט בגנבה גאנצע טעג אין דער גרויסער יידישער ביבליאָטעק ביים לייענען העברעאישע און יידישע ביכער. צו יענער צייט נעמט ער זיך אויך לערנען זייגערמאכערי, ווי א מיטל צו ווערן אומאָפּהענגיק.

פון 1912 אָן ארבעט מאנדעלמאן אין דער יידישער ביבליאָטעק אין שעדלעץ און בעת דער דייטשער אָקופאציע איז ער זייער אקטיוו ביים פונאנדערבוי פון דער געזעלשאפט „יידישע קונסט".

אין 1916 טרעט מאנדעלמאן אריין אין דער פאָלקספארטיי, ארבעט אקטיוו אין שעדלעץ און אומגעגנט און ווערט אויסגעוויילט אין צענט־ראל־קאָמיטעט. צו דער זעלבער צייט איז ער איינער פון די ענטוזיאס־טישע בויערס פון יידיש־וועלטלעכן שולוועזן. אין הארבסט 1917 העלפט ער גרינדן די ערשטע יידישע פאָלקסשול און קינדערהיים אין שעדלעץ.

זומער 1918, רייסט ער זיך ארויס פון פוילן און קומט קיין קיעוו (אוקראינע), וואו ס'האָט דאן געברויזט מיט שעפעריש יידיש לעבן. ס'איז דעמאָלט געווען די צייט פון דער יידיש־נאציאָנאלער קולטורעלער אויטאָנאָמיע אין אוקראינע מיט א יידיש־מיניסטעריום בראש.

דער מיניסטער פאר יידישע ענינים לאצקי־בערטאָלדי האָט אים שטארק מקרב געווען און מאנדעלמאן ווערט איינער פון די פארוואלטער פון דעם בארימטן „יידישן פאָלקספארלאג", וועלכער האָט אין משך פון 2 יאָר ביי די טראגישסטע באדינגונגען פון פאָגראָמען און פאָליטישע איבערקערעניש, ארויסגעגעבן צענדליקער ווערטפולע ביכער.

מאנדעלמאן איז אויך אקטיוו אין דעם צענטראלן קאָמיטעט צו זאמ־לען די מאטעריאלן פון די פאָגראָמען אין אוקראינע. ער האָט אייניקע מאָל מיט אמתער מסירת־נפש אָפּגעראטעוועט די דאָזיקע בלוטיקע מא־טעריאלן פון פארניכטונג. זיי זיינען שפעטער, אין אָנהייב צוואנציקער יאָרן, אריסגעראטעוועט געוואָרן קיין בערלין אונטער דער השגחה פון פארשטאָרבענעם היסטאָריקער י. טשערי־קאָווער.

אין קיעוו האָט מאנדעלמאן שטודירט אין דאָרטיקן יידישן לערער־סעמינאר אונטער דער אָנפירונג פון בארימטן פּעדאגאָג ה. ח. פיאלקאָוו און היסטאָריקער בן־ציון די־נור (בילדונגס־מיניסטער אין ישראל). צו דער זעלבער צייט איז ער אויך געווען אקטיוו אין קיעווער קולטור־ליגע און אין דאָרטיקן ליטעראריש קלוב.

אין 1920 קומט מאנדעלמאן צוריק קיין פוילן. ער נעמט אן אק־טיוון אָנטייל אין אָרגאניזירן אין וואַרשע די קולטור־ליגע און די „צי־שאָ" (צענטראלע יידישע שול־אָרגאניזאציע) און באטיליקט זיך אין ערשטן שול־צוזאמענפאָר, אין יוני 1921.

אין 1921 ווערט ער דעלעגירט פון דער פאָלקספארטיי קיין בארא־נאָוויטש, וואו ער איז דער פאָרשטייער פארן גאנצן ראיאָן פון דעם דעמאָלט פאָפולערן „אוקראינער יידישן קאָמיטעט פאר רעפאטריאציע און עמיגראציע". ער אָרגאניזירט אין יענע מקומות א רייַ האנטווערקער־פאראיינען און בעת די וואלן צום פוילישן סיים אין 1922 איז ער דער פאָרשטייער פון דער פאָלקספארטיי פאר גאנצער געגנט.

אויפן פארטיי־צוזאמענפאר, אַנהויב 1923 ווערט מאנדעלמאן אויס־געווײלט אלס גענעראל־סעקרעטאר פון דער פאַלקספארטיי. צו יענער צייט פארנעמט ער אויך אן אַנגעזעענעם אמט אין דער צענטראלע פון האנטווערקער־פאראיין.

אין הארבסט 1925 נעמט ער איבער, לויט דער בקשה פון „צישאַ", די אַנפירונג פון דער יידישער שול אין שעדלעץ. ער העלפט אויך מיט ביים אַרגאניזירן די יידישע וועלטלעכע שולן אין מעזריטש, לוקאָוו און סאַקאַלאָוו, די שכנותדיקע פונקטן ארום שעדלעץ.

אין הארבסט 1929 פארטרויט אים די „צישאַ" די שליחות צו ווערן דער וואנדערנדיקער אגיטאטאָר פאר דער שול־אידעע ווי אויך צו שאפן מיטלען פאר דער אויפהאלטונג פון די שולן. אין משך פון 10 יאָר צייט, ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, האָט מאנדעלמאן פיל מאָל דורכגעריזט הונדערטער שטעט און שטעטלעך אין פוילן און אויך צווישן מאָל געווען אין די באלטיש־סקאַנדינאווישע און צפון־מערב־אייראָפּאישע לענדער. אויף די דאָזיקע רייזעס האָט מאנדעלמאן גע־האלטן הונדערטער רעפעראטן און לעקציעס.

אין 1931, נאָכן רעזיגנירן פון אלע אמטן אין דער פאַלקספארטיי, טרעט מאנדעלמאן אריין אין „בונד". ער ארבעט אויך מיט אין דער בונדישער „פאַלקסצייטונג" וואו ער שרייבט איבער שול־ און קולטור־ענינים. אין די יאָרן 1938 - 1939 האָט ער אין דער דערמאָנטער צייטונג פארעפנטלעכט אינטערעסאנטע רייזע־אינדרוקן פון פינלאנד, שוועדן און נאָרוועגיע. אויך אין דער „צישאַ"־אויסגאבע „שולוועזן" זיינען פון צייט צו צייט געדרוקט געוואָרן זייער ארטיקלען. מאנדעלמאן איז אויך געווען ענג פארבונדן מיטן „ייווא" פון ערשטן טאָג זינט די דאָזיקע אינסטיטוציע איז געגרינדעט געוואָרן. אויף זייער וואנדערונגען האָט ער זייער א סך מאטעריאלן געזאמלט פאר דער פילאָאָגיש־פאַלקלאָרים־טישער סעקציע ביים „ייווא".

בעת דעם קורצן אויפהאלט אין ווילנע־קאָוונע אין דער צייט פון דער צווייטער וועלט־מלחמה אין 1939-1940 האָט מאנדעלמאן געפירט אין ליטע אן אַנגעשטרענגטע ארבעט פארן „ייווא" און געשאפן באדייטנדי־קע מיטלען, וואָס זיינען דאן געווען די איינציקע הכנסה פארן יידישן וויסנשאפטלעכן אינסטיטוט.

אין פרילינג 1941 קומט מאנדעלמאן אַן קיין אמעריקע. ער פאר־עפנטלעכט אין ניו־יאָרקער „טאָג" א סעריע ארטיקלען, אינדרוקן פון ראטנפארבאנד. אין משך פון די ערשטע 5 יאָר האָט מאנדעלמאן גע־ארבעט פאר דער יידישער ענציקלאָפּעדיע א. נ. פון דובנאָוו.

אין יאָר 1946 - 1947 האָט ער אין שליחות פון „ייווא" באזוכט א ריי גרעסערע שטעט אין אמעריקע און קאנאדע.

זינט הארבסט 1947 איז ער אקטיוו אין „יידישן קולטור־קאָנגרעס", אָרגאניזירט די אָפּטיילונגען אין שיקאגאָ, לאָם אנדזשעלעס און דעט־ראָיט, באזוכט צענדליקער אנדערע שטעט אין די פּאראיניקטע שטאטן און קאנאדע פּאר פּראָפּאגאנדע־צוועקן און געלטזאמלונגען.

צום צענטן יאָרצייט פון געטאָ־אויפשטאנד אין וואַרשע, האָט ער פּארעפנטלעכט די בראָשור א. נ. „קדושה און גבורה, גלויבן און בטחון", פּארלאג מ. נ. שטיין, שיקאגאָ.

יואל מאסטבוים

געבוירן ב' אָדר אין יאָר תרמ"ד (1884) אין מעזריטש, וואָם האָט דעמאָלט געהערט צו שעדלעצער גובערניע, באקומען א טראדיציאָנעלע דערציאונג אין חדר, פון קינדווייז אָן ארויסגעוויזן פּאיקייטן צו ציי־כענען, שרייבן און צו מוזיק.

נאָך אלם קינד האָט ער צוזאמען מיט זיינע עלטערן פּארלאָזט מעז־ריטש און אוועק קיין שעדלעץ.

אין עלטער פון פופצן יאָר האָט ער אָנגעהויבן לערנען שטובן־מא־לעריי, וועלכעם איז לאנגע יאָרן געווען פּאר אים א מקור פון פּרנסה.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן פּארלאָזט מאסטבוים שעדלעץ און בא־זעצט זיך אין וואַרשע. דאָרט האָט ער אָנגעהויבן פּארעפנטלעכן זיינע דערציילונגען. זיין ערשטע דערציילונג „ירחמיאלקע דער שוחט" איז געדרוקט געוואָרן אין „דער וועג", אונטער דער רעדאקציע פון צבי פּרילוצקי. דוד פּרישמאן האָט אויפגענומען דעם נייעם טאלאנט און פּארעפנטלעכט זיינע שאפונגען אין „רשפים". וואָם זיינען דערשינען אונטער פּרישמאנס רעדאקציע. מאסטבוים איז אויך טעטיק געווען אין וואַרשעווער „הזמיר".

אין 1912 איז אין פּארלאג י. שומין, וואַרשע, דערשינען מאסטבוימס ערשטע בוך — „סקיצן און בילדער". אין 1917 האָט ער פּארעפנטלעכט א דראמאטישע פּאָעמע א. נ. „א מעלאָדיע".

אין די יאָרן 1919-1922 האָט מאסטבוים געוואוינט אין לאָנדאָן און מיטגעארבעט אין „די צייט". צוריקקומענדיק קיין פוילן האָט ער פּארעפנטלעכט די ווערק: „דריי דורות", „אין דער פּרעמד", „אין פּרעמ־דע וועגן" און „חלוצים", מיטגעארבעט אין „מאָמענט", „לאָדזשער טא־געבלאט", „לאָדזשער פּאָלקסבלאט", „נאַש פּוזשגלאָנד", „נאָווי דזשיענ־ניק", „כווילא", באַרייזט פוילן און האָט שפּעטער ארויסגעגעבן זיין בוך „גאליציע".

אין 1933 באזעצט זיך מאסטבוים אין תל־אָביב. ער ארבעט אין „האָרץ", גיט ארויס זיינע שריפטן אין העברעאישער איבערזעצונג:

„חליל הצוענים", „במפתה" — ביידע איבערגעזעצט דורך י. קויפמאן— (תל־אָביב) „דירה של מריטה" און „החיים האדומים" — איבערזעצט דורך א. מיטוס.

פֿארן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט זיך מאסט־בוים געפונען אין פּוילן, פון וואנען עס איז אים געלונגען צו אנטלויפן אירדער פּוילן איז פֿארנומען געוואָרן דורך די דייטשן. זיינע איבערלע־בונגען האָט ער פֿארעפנטלעכט אין זיין בוך „שישים יום בפּולין של היטלר", פֿארלאג „דבר".

שפּעטער האָט מאסטבוים ארויסגעגעבן דעם ערשטן באנד פון זיין ראָמאן „השלשה" — איבערגעזעצט דורך י. אליאב. דער אָריגינאל אין יידיש איז ארויס אין לאָנדאָן א. נ. „דער כוח פון דער ערד". דער ער־שטער טייל פון זיין אויטאָביאָגראפיע: „מיינע שטורמישע יאָרן", וואָס איז ארויס אין פֿארלאג „דאָס פּוילישע יידנטום", אין בוענאָס אייראָס, איז דורך יצחק כספי געוואָרן איבערגעזעצט אין העברעאיש און דער־שינען אין פֿארלאג „יבנה". דער צווייטער טייל פון זיין אויטאָביאָגרא־פיע איז „אויפן לייטער", דרוקט זיך אין המשכים אין „די לעצטע נייעס".

דוד ניימארק

געבוירן אין יאָר 1897. זיין פאָטער משה־מרדכי איז אמאָל געווען א פארמעגלעכער סוחר, אָבער שפּעטער איז ער געוואָרן אָרעם און האָט זיך פארנומען מיט מלמדות.

ניימארק האָט טאקע געלערנט ביי זיין פאָטער און אין אנדערע חדרים, תלמוד־תורה'ס און ישיבות.

צו 16 יאָר געפונען לייענען „ספרים חיצוניים" און געגעבן העברע־אישע לעקציעס, כמעט אין דער זעלבער צייט אָנגעהויבן שרייבן, גע־שיקט קאָרעספּאָנדענצן אין די יידישע און העברעאישע צייטונגען. ארום 1910 האָט ער צוזאמען מיט עטלעכע חברים צונויפגעשטעלט א געשרי־בענע העברעאישע צייטונג מיטן נאָמען „היהודי הצעיר". אין איר האָט זיך אויך באטייליקט דער שרייבער מאיר קאראנא.

אין 1911 געווען דער מיטשעפער פון דער ערשטער געדרוקטער יידישער צייטונג אין שעדלעץ — „דאָס שעדלעצער וואָרט", „שעדלע־צער לעבן" און „שעדלעצער וויידערקול".

שוין אין 1912 האָט ער זיך אידאיש דערנענטערט צו דער יידי־שער ארבעטער־באוועגונג, אָבער נישט אָנגעשלאָסן זיך אין קיין שום פארטיי. ערשט אין 1915 איז ער אריינגעטרעטן אין „בונד" וואו ער איז טעטיק ביז היינט.

אין אָנהויב פון די צוואנציקער יאָרן האָט ער אין לעמבערג רעדא־

גירט דאָס בונדישע וואָכנבלאט „ארבעטער שטימע" און גלייכצייטיק מיטגעארבעט אין דער בונדישער פרעסע פון וואַרשע, געווען מיטגליד אין פארשידענע פּארטייישע אינסטאנצן. פון 1925 ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה איז ער געווען רעדאקציע־מיטארבעטער אין דער בונדישער „פּאָלקסצייטונג". פאר דער מלחמה האָט ער אָנגע־שריבן א גרויס בוך (320 זייטן) „60 יאָר ציוניזם", וואָס איז געווען א רעזולטאט פון עטלעכע יאָר ארבעט.

צוליבן אויסברוך פון דער מלחמה איז דאָס בוך נישט דערשינען.

אין אָנהויב פון דער צווייטער וועלט־מלחמה איז נייטמארק אנטלאָפן פון וואַרשע קיין ווילנע, פון דאָרט קיין קאָוונע, יאפאן און אין 1941 אָנגעקומען קיין קאנאדע, וואו ער האָט גלייך באנייט זיין זשורנאלים־טישע ארבעט אין „פּאָרווערטס", אין דער בונדישער „אונדזער צייט" און אין א ריי זשורנאלן אין ניו־יאָרק, מעקסיקע, פאריז און ישראל.

חנה סאפרין

געבוירן אין שעדלעץ, פארלאָזט די שטאָט בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, געדרוקט לידער אין דער ניו־יאָרקער „פרייהייט". אין די פערציקער יאָרן איז ארוים איר בוך „נצחון".

ברכה סטאלאוי

שוועסטער פון חנה סאפרין, דרוקט אָפּ לידער אין דער ניו־יאָרקער צייטונג „דער טאָג".

מרדכי עובדיהו (נאָטעסרינער)

געבוירן אין ג' סיון תרס"ט (1909), געלערנט אין חדרים און אין א חלוצישער אָגריקולטור־פערמע אין טשענסטאָכאָוו, דורכגעמאכט הכ־שרה און געווען טעטיק אין „השומר הצעיר" און אין דער „החלוץ"־באוועגונג, בעת דער ציוניסטישער מאניפעסטאציע אין שעדלעץ קעגן די בלוטיקע אויגוסט־געשעענישן אין ארץ־ישראל (אויגוסט 1929), איז גאָטעסדינער פארוואונדעט געוואָרן דורך דער פּאָליציי, שפּעטער האָט ער פארלאָזט שעדלעץ און געלעבט אין ווין, לאָנדאָן. דאָרט האָט ער זיך באקאנט מיט ח. נ. ביאליק און געווען זיין פריוואט־סעקרעטאר. קיין ארץ ישראל איז ער געקומען אין יאָר 1931, און אָנגעהויבן שרייבן אין „דבר", „על המשמר", „הדור", „הפּועל הצעיר", „מאזנים", „גליו־נות", „גזית". די ארטיקלען האָט ער אונטערגעשריבן מיט פארשידענע פּסאָוודאָנימען ווי מ. עין־רואי, י. רואני, מ. ד. אחימן, יעקב איש־טעם, „מ. ע. ר.", „מעיין". מיטגעארבעט אין „דורות" און „הדואר". אין די

יאָרן 1936־1947, — אין „העולם" — אלס רעדאקטאָר פון דער סטא־טיסטישער אָפּטיילונג פון די אויסגאבן פון דער הסתדרות, קופּת חולים.

זיינע ביכער „אָדם בחוץ", פּארלאג „מסדה", תש"א, און „מפי ביאליק", פּארלאג „מסדה", תש"י, זיינען גוט אויפגענומען געוואָרן דורך דער קריטיק. אין קורצן גייט ארויס זיינם א בוך דערציילונגען: „תחנה אחת".

יעקב־הערש פישמאן

געבוירן דעם 2טן יוני 1891. זיין דערציאונג האָט ער באקומען אין חדר, שפּעטער אין דער שעדלעצער ישיבה, וואו אלס ראש־הישיבה איז געווען ר' דוד־יצחק מענדזיזשעצקי.

יעקב־הערשם פאָטער איז געווען א חסיד און די מוטער אן אוי־סערגעווייניגלעך פרומע פרוי. די עלטערן זיינען זיכער געווען, אז זייער זון וועט אויסוואקסן א גרויסער למדן. שוין אין דער ישיבה האָט פיש־מאן אָנגעהויבן שרייבן אויף געזעלשאפטלעכע טעמעס. וועז אין שעד־לעץ האָט זיך געעפנט די ביבליאָטעק, איז דער יונגער פישמאן דאָרט געוואָרן א „תושב". די יידישע ליטעראטור — מענדעלע מוכר ספרים, פייערבערג, אש א. אנד. — האָט געהאט אויף אים א גרויסע ווירקונג. גלייכצייטיק האָט ער אויך אָנגעהויבן לייענען העברעאישע ביכער און געלערנט זיך רוסיש און פויליש.

פישמאן האָט אין 1911 אין „דאָם שעדלעצער וואָרט", פּארעפּנט־לעכט זיין ערשטע דערציילונג, שפּעטער האָט ער זיך באטייליקט אין דער אָרטיקער אויסגאבע — „שעדלעצער ווידערקול", וואָם איז רעדא־גירט געוואָרן דורך י. טענעבוים. ארום 1913 האָט ער אין וואַרשע פאר־עפּנטלעכט צוויי דערציילונגען. זיי זיינען געדרוקט געווען: איינע אין אלכסנדר פּארבאָם זאמלבוך לכבוד חנוכה, „ליכטלעך", די צווייטע — אין א זאמלבוך לכבוד שבועות, „פּרילינג". די צווייטע דערציילונג האָט שוין אונטערגעשריבן מיט זיין אמתן נאָמען.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה איז פישמאן געווען אין שעדלעץ און מיטגעארבעט אין דער געזעלשאפט „הזמיר", געווען טעטיק אין דער ליטעראַרישער סעקציע. אין 1911 שליסט ער זיך אָן אין „בונד" און איז טעטיק אין דער פּראָפּעסיאָנעלער באוועגונג אין שעדלעץ, ביא־ליסטאָק און שפּעטער אויך אין וואַרשע. אין יאָר 1919 איז ער אוועק פון שעדלעץ און זיך באזעצט אין וואַרשע. זינט 1930 האָט ער פאר־עפּנטלעכט פּארשידענע דערציילונגען. אין 1938 איז דערשינען זיינם א בוך דערציילונגען א. נ. „זומערדיקע טעג".

אָנהויב צווייטער וועלט־מלחמה, וועז די דייטשן האָבן פּארנומען

שעדלעץ איז פישמאן אוועק קיין ווילנע, וועלכע האָט זיך נאָך דאן גע־פונען אונטער דער ליטווישער ממשלה, דאָרט האָט ער אריסגעגעבן א גרעסערן זאמלבוך א. נ. „אונטערוועגס". שפעטער איז ער פארוואָגלט געוואָרן אזש קיין יאפאן, דאָ האָט ער מיטגעארבעט אין רוסישן חודש־זשורנאל „יעוורעיסקאיא זשיזן". סוף 1941 קומט ער אָן קיין שאנכיי. אין 1948 איז ארויס פישמאנס א בוך דערציילונגען „פארוואָגלטע יידן". אין דעם יאָר האָט פישמאן עמיגרירט קיין קאנאדע און דאָרטן מיטגע־ארבעט אין „קענעדער אָדלער", שפעטער אויסגעוואנדערט אין די פ. שטאטן וואו ער גרייט צו א ניי בוך דערציילונגען.

משה פערמאן

געבוירן אין יאָר 1905. זיין פאָטער ר' יוסף־דוד איז געווען א שטרענג־רעליגיעזער ייד, א קנאי אין א תלמיד חכם. משה איז אויסגע־וואקסן אין א סביבה פון תורה. שוין פון קינדווייז אָן צייכנט ער זיך אויס מיט זיין גוטן זכרון. צו זיין בר־מצווה האָט ער שוין געלערנט ש"ס. די אגדות האָבן שטארק געווירקט אויף דעם קלייניעם פערמאן און האָבן געווען אים דעם שעפערישן פונק פון שפעטערדיקן רא־מאנען־שרייבער.

אין עלטער פון 15־16 יאָר האָט ער אָנגעהויבן צו צוויפלען אין די רעליגיעזע עיקרים און געמוען לייענען און לערנען אלץ וואָס ער האָט נאָר געקענט באקומען: „זוהר" און שמ"ר, דינענזאָן און מיצקע־ויטש, שענקעוויטש און „מורה־נבוכים" — אלץ איז געווען שפייז פאר זיין גייסטיקן הונגער. צוזאמען מיט נאָך א פאָר חברים האָט פערמאן אין געהיים געלערנט ביי א געצאָלטן לערער, כדי צוצוגרייטן זיך צו אן עקזאמען צום פינפטן קלאס גימנאזיע. צוויי יאָר שפעטער האָט ער אויסגעהאלטן דעם עקזאמען און אריינגעטרעטן אין פאָזנאנסקים לע־רער־סעמינאר אין ווארשע. נאָך גאָר יונג, פרואווט ער שרייבן. ער האָט געהאלטן, אז דאָס קומט אים בירושה — זיין זיידע האָט איבערגעלאָזט אין מאנוסקריפט א ספר איבער הלכות שחיטה, זיין פאָטער האָט גע־שריבן חידושי תורה. זיין ערשטע ארבעט אין העברעאיש איז געווען אן אויסטייטשונג אויפן חומש, שפעטער האָט ער צונויפגעזאמלט אלע רפואות, וואָס זיינען דערמאָנט אין תלמוד, פארצייכנט זיי לויט די קראנקייטן און צונויפגעשטעלט אין א ספר מיט דעם נאָמען „רפואות משה". צו פופצן יאָר האָט ער אָנגעהויבן צו שרייבן לידער. אין פאָז־נאנסקים סעמינאר האָט ער געשריבן לידער אין פויליש.

אין 1921 איז פערמאן אוועק פון פוילן קיין אמעריקע. אין ניו־יאָרק איז ער געגאנגען אויף די לערער־קורסן מיט דער דעה צו ארבעטן

אויפן יידיש־פּעדאַגאָגישן געביט. אונטער דער ווירקונג פון מ. אַלגין, ק. מרמר און ש. ניגער, וואָס זיינען דעמאָלט געווען לערער אויף די קורסן, האָט פערמאן אָנגעהויבן שרייבן קורצע דערציילונגען אין יידיש. זיין ערשטע דערציילונג א. נ. „מיין ערשטע רעוואָלוציאָנערע טאַט" איז אָפּגעדרוקט געוואָרן אין 1922 אין „קינדערלאנד" (זשורנאל פון די אר־בעטער־רינג־שולן). שפּעטער האָט ער געדרוקט דערציילונגען אין „מאָרגן־פריהייט" און אין צייטשריפטן. צו דעם פּעריאָד געהערן די דערציילונגען: „אין שאפּ", „דאָס ניגערל", „פּליגל", „געצל", „מ׳דארף א יוניאָן", „גלגולים". „גלגולים" האָט געצויגן די אויפּמערקזאמקייט פון דער קריטיק. לייב מלאך האָט אין אן אויסגאבע אין בוענאָס איירעס געשריבן, אז בלויז צוליב דער דערציילונג „גלגולים" פון מ. פערמאן, איז כדאי געווען ארויסצוגעבן „די יונגע קוזניץ".

אין 1926 האָט פערמאן באלייגט אן עקזאמען אין קאָלומביא־אוני־ווערזיטעט און געוואָרן פּארמאצעווט.

ארום 1928 פּארענדיקט ער שרייבן א ראָמאן אין דריי טיילן, אונ־טער דעם נאָמען „אייבי יעדמאן". אין ערשטן טייל פון ראָמאן ווערט געשילדערט שעדלעץ; הגם דער נאָמען פון דער שטאָט ווערט נישט דערמאָנט, קאָן מען זי אָבער לייכט דערקענען.

דער ראָמאן איז נישט דערשינען.

נאָך דעם ווי פערמאן האָט אָנגעשריבן זיין ראָמאן, האָט ער פאר־לוירן דעם אינטערעס צו אים. אין 1933 האָט ער אָנגעהויבן שרייבן דערציילונגען אין דער ענגלישער שפּראַך און אין 1947 איז דערשינען זיין ראָמאן אין ענגליש: ''Man's heart is evil''

מאיר קאראנא

געבוירן אין יאָר 1895 ביי אן אָנגעזעענער לומדישער משפּחה, ווועלכע האָט געצויגן איר יחוס פון דורות לומדים, רבנים און גאונים. פון קינדווייז אָן האָט ער זיך אויסגעצייכנט מיט באזונדערע פּאיקייטן. צו ניין יאָר האָט ער שוין געלערנט אליין פּאר זיך גמרא מיט תוספות. ער איז פּאריתומט געוואָרן אלס קינד און דערצויגן געוואָרן אונטער דער השגחה פון זיין זיידן, דער מוטערס פּאָטער — ר׳ יאָסל מרדכילים, א בר־אורין. צו צען יאָר איז ער אוועק לערנען אין דער מינסק־מאזָ־וויעצקער ישיבה, וואָס איז געשטאנען אונטער דער השגחה פון דאָר־טיקן רב, צו צוועלף יאָר שיקט אים דער זיידע לערנען אין סלוצק, מינס־קער גובערניע, אין דער ישיבה פון בארימטן גאון, ר׳ איסר־זלמן מעל־צער. דאָרטן האָט ער געשמט אלס פּוילישער עלוי. אונטערן איינפלום פון חברים אָנגעהויבן לייענען העברעאישע ליטעראטור, אין געהיים נע־

לערנט רוסיש און גלייכצייטיק אַנגעהויבן שרייבן סאטירישע דערציי־ לונגען אין העברעאיש. ביי דעם האָט ער נישט איבערגעריסן זיין לער־ נען אין ישיבה.

נאָך זעקס יאָר לערנען אין סלוצק, האָט ער צו אכצן יאָר באַקומען סמיכה אויף רבנות פון זיין רבין ר׳ איסר־זלמן מעלצער.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ער געווען אין שעדלעץ. סוף 1919 איז ער אוועק פון שעדלעץ קיין ישראל. ער האָט געארבעט אלס בוי־ארבעטער אין חיפה. וועז ס׳איז געשאפן געוואָרן דער „גדוד העבו־ דה״ אויפן נאָמען פון י. טרומפּעלדאָר איז ער אריינגעטרעטן אין דער פּלוגת ירושלים. אין ארץ ישראל האָט ער געשריבן אין „הפּועל הצעיר״ און אין גדודישן זשורנאל „מחיינו״.

אין יאָר 1927 וואנדערט קאראנא אוים פון ארץ ישראל קיין מעק־ סיקע. יאָרן לאנג האָט ער געפירט א דרוקערייי, ביז, אין די פערציקער יאָרן, וועז ער איז קראנק געוואָרן אויפן הארץ, האָט ער געמוזט די דרוקערייי אויפגעבן.

אין מעקסיקע זיינען ארוים זיינע דריי ביכער דערציילונגען: „היי־ מישע מענטשן״, „צייטן״ און „אין שטראָם פון לעבן״. אין מאנוסקריפט — פּארטיק א ראָמאן „צוריק א חיים״.

מ ר ד כ י ק א ר א נ א

א ברודער פון מאירן, איז געבוירן אין יאָר 1900, געווען אקטיוו אין דער שעדלעצער פּועלי־ציון־יונגט־אַרגאניזאציע. אין דעצעמבער 1918 געווען דעלעגאט אויף דעם צוזאמענפאָר פון דער פּועלי־ציון־פּארטיי, וואָס איז פאָרגעקומען אין ווארשע.

אַנהויב 1920 האָט מרדכי קאראנא עולה געווען קיין ארץ ישראל. דאָ זיך באטייליקט אין דער ארבעטער־באוועגונג, געווען א מיטגליד אין חיפהער ארבעטער־ראט (מועצת פּועלי חיפה) און ריכטער אין אַרטיקן הסתדרות־געריכט.

אין 1925 פארלאָזט קאראנא ארץ ישראל און באזעצט זיך אין מעקסיקע, וואו ער העלפט אַרגאניזירן די „ליגע פארן ארבעטנדן ארץ ישראל״ און איז מיטגרינדער פון דער אַרטיקער יידישער שול און פאָר־ זיצער פון פּעדאגאָגישן ראט.

בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט ער רעדאגירט די צייט־ שריפט „פרייוועלט״. שפּעטער געוואָרן א שטענדיקער מיטארבעטער אין דער מעקסיקאנער צייטונג „דער וועג״, שרייבט אין פארשידענע פּעריא־ דישע אויסגאבן און אין דער אַרטיקער פּועלי־ציון־צייטונג „דאָס וואָרט״. אין יאָר 1951 האָט ער געמאכט א רייזע איבער אייראָפּע און מדינת

ישראל. די רייזע־איינדרוקן זיינען מיט א יאָר שפעטער ארוים אין מעקסיקע אין א גרוים בוך א. נ. „פון מעקסיקע ביז אילת און צוריק".

ד ב ר ־ א ז ע ן

געבוירן אין יאָר 1914. זיין פאָטער ר' אברהם יהודה איז געווען א באוואוסטער תבואה־סוחר אין שעדלעץ און אַן אַנגעזעענער פרומער עסקן. דב האָט באקומען א שטרענג־רעליגיעזע דערציאונג. ער האָט געלערנט אין „חדרים" און אין סקערניעוויצער שטיבל ביים באוואוסטן למדן ר' אַשר־נדליה גאָלדבערג. צו 17 יאָר האָט ער זיך אַנגעהויבן באַטייליקן אקטיוו אין דער „פועלי־אגודת־ישראל"־אַרגאניזאציע. ער פאר־לאָזט שעדלעץ און אנשטאָט צו פאָרן לערנען אין דער ישיבת חכמי לובלין, ווי ס'האָט פארלאנגט זיין פאָטער דער למדן, פאָרט ראָזען קיין ווארשע און וועלט א טריקאָטאזש־ארבעטער. נאָך א קורצער צייט טרעט ער אריין אין א הכשרה־קבוץ פון „פועלי אגודת ישראל" און צוזאמען מיט דער ערשטער גרופע חלוצים פון דער דאָזיקער אַרגאניזאציע, קומט ער אַן אין חודש שבט 1934 קיין ארץ ישראל. נאָך א צייט ארבעטן אין פרדסים און אלס אויפאכער ארבעטער ביי בנין, ווערט ער אַנגענומען אלס פריוואט־סעקרעטאר פון דעמאָלטדיקן הויפט־רב פון תל־אביב ר' מ. א. עמיאל, ביי ווען ראָזען האָט געארבעט ביז דעם לעצטן לעבנסטאָג פון רב. ראָזען איז אויך געווען דער הויפט־סעקרעטאר פון „רשת החינוך התלמודית" (תלמודישער דערציאונגס־נעץ־פארבאנד פון א צאָל ישיבות פון הרב עמיאלם פונדאציע).

ראָזען האָט זיך אויך פארנומען מיט פובליציסטישער ארבעט און פארעפנטלעכט ארטיקלען אין דער אַרטאָדאָקסישער פרעסע: „הצופה", „היסוד", „נתיבה", „שערים" און אין אנדערע זאמלביכער. צוליב אידעאָלאָגישע טעמים האָט ער פארלאָזט די „פועלי אגודת ישראל" און ארום 1937 אריינגעטרעטן אין „הפועל המזרחי". אין תש"ה (1945) צום 200סטן געבורטסטאָג פון ר' שניאור־זלמן מלאדי, האָט ראָזען (אונ־טערן פסעודאָנים ד. זעירא) פארעפנטלעכט א בראָשור א. נ. „בעל התניא", און אין תש"י א צווייטע בראָשור (אונטערן זעלבן פסעודאָנים) „קידמה מול קידמה".

זינט דעם אנטשטיין פון מדינת ישראל, ארבעט ראָזען אויף א פאר־אנטוואָרטלעכן פאָסטן אין אינערן־מיניסטעריום און האָט אין זשורנאל „השלטון המקומי בישראל" פארעפנטלעכט ארטיקלען וועגן דער ארבעט אין די אַרטיקע זעלבסט־פארוואלטונגען. זיינע א קלענערע בראָשור א. נ. „עובד המדינה והאזרח", א מין „שלחן ערוך" פאר רעגירונגס־באאמטע, איז ארוים אין יאָר תש"י (1950) און געצויגן גרוים אויפמערקזאמקייט.

שלמה ראָזען

געבוירן דעם 17טן מערץ 1919. געלערנט אין תלמוד־תורה און אין דער רעגירונגס־פאַלקסשול. ער האָט אָנגעהויבן שרייבן זייער יונג. זיינע ערשטע ארטיקלען זיינען פארעפנטלעכט געוואָרן אין דער וואנטצייטונג פון „השומר הדתי" אין שעדלעץ. ער איז געווען אקטיוו אין דער דאָזיקער אָרגאניזאציע. אין יאָר 1937 איז ראָזען אוועק אויף חלוצישער הכשרה אין דער קבוצה „ראשית" ביי ווארשע, ער האָט זיך געגרייט עולה צו זיין אויף אן אומלעגאלן אופן קיין ארץ ישראל. די צווייטע וועלט־מלחמה האָט צו נישט געמאכט זיין פלאן. אין סעפטעמבער 1941 איז אים געלונגען אָנצוקומען קיין ארץ ישראל, נאָך דעם ווי ער האָט דורכגעמאכט דעם וועג דורך רוסלאנד, יאפאן, כינע, סינגאפור, האָלענדיש כינע און נאָך אנדערע לענדער.

קומענדיק קיין ארץ ישראל איז ראָזען אריינגעטרעטן אין א קבוצה פון הפועל־המזרחי אין כפר פינס. ער האָט געארבעט אין די פרדסים פון כרכור און אין וואלד פון חדרה. אין פרילינג פון יאָר 1943 איז ער געווען צווישן די ערשטע, וואָס האָבן זיך באזעצט אין כפר־עציון. געוואָרן דער לייטער פון דער אָראַנזשעריע, און אקטיוו אין געזעלשאפטלעכן קולטורעלן לעבן. אין 1943 איז דערשינען זיין בוך „מתוך המפולת", וואו ער שילדערט שעדלעץ און אומגעגנט אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. ראָזען האָט אויך פארעפנטלעכט ארטיקלען אין „ההד" און אין אנדערע צייטשריפטן. ער האָט געקעמפט ביי דער פארטיידיקונג פון כפר־עציון און געפאלן אין שלאכט צוזאמען מיט זיינע חברים.

שמחה רובינשטיין

געבוירן אין יאָר 1895. שמחה האָט באקומען א שטרענג־רעליגיעזע דערציאונג. וען ער איז עלטער געוואָרן, האָט ער זיך אָנגעהויבן אינטערעסירן מיט דער העברעאישער ליטעראטור און זיך דערנענטערט צום ציוניסטישן געדאנק. אין 1906, נאָכן שעדלעצער פאָגראָם, איז ער

עולה קיין ארץ ישראל, טרעט אריין אין לערער־סעמינאר פון „עזרה" אין ירושלים. נאָכן אָפּזיין עטלעכע יאָר אין ארץ ישראל פּאַרלאָזט ער דאָס לאנד, פּארהאלט זיך א צייט אין טערקיי און קומט לסוף קיין אמעריקע, וואו ער ווערט אויפגענומען אלס העברעאישער לערער. ער האָט פּארעפנטלעכט ארטיקלען אין פּארשידענע צייטשריפטן אין העב־רעאישע כרעסטאָמאטיעס, ער רעדאגירט די יוגנט־צייטונג „הדואר לנוער".

הרב מאיר שוואַרצמאן

געבוירן געוואָרן כ"ב שבט תרס"א (1901) אין זאגראוועץ (קאלי־שער וואיעוואדשאפט). אויך זיין פאָטער איז געווען א רב. הרב מאיר שוואַרצמאן האָט געלערנט אין חדרים און ישיבות, באקומען סמיכות אויף רבנות פון גדולי הדור. אין 1924 איז ער געוואָרן א שעד־לעצער איידעם, האָט חתונה געהאט מיט פרל, חוה, די טאָכטער פון אברהם־יצחק יאבלאן און באזעצט זיך אין שעדלעץ.

אייניקע יאָר איז הרב שוואַרצמאן געווען דער הויפּט־מיטארבעטער פון שעדלעצער אָרטאָדאָקסישן וואָכנבלאט „אונדזער וועג" און האָט אויך מיטגעארבעט אין אלע „אגודת־ישראל"־צייטונגען און זשורנאלן, ווי: „דער יוד", „יודישע טאגעבלאט", „דגלנו" און „דרכנו". ער איז געווען א באגאבטער רעדנער און ארויסגעטרעטן אין פּארשידענע שטעט פון פּוילן. אין שעדלעץ האָט ער ארויסגעגעבן כרעסטאָמאטיעס פּאר די „בית־יעקב"־שול־קינדער א. נ. „ליליען" און „די אלטע באבעס". דאָ האָט ער אויך אָרגאניזירט א גרופּע פון רעליגיעזע יונגעלייט קנאים א. נ. „לוחמי מלחמת ה' ".

אין „אגודת ישראל" האָט הרב שוואַרצמאן פּארנומען אן אָנפירנ־דיקן אָרט. האָט באזוכט די גרעסטע קהילות אין פּוילן, גאליציע און וואָלין, וואו ער האָט אָרגאניזירט „בית־יעקב"־שולן. ער האָט זיך בא־טיליקט אין אָרטאָדאָקסישע קאָנגרעסן און האָט באזוכט א ריי אייראָ־פּעאישע שטעט: ווין, מאריענבאד, טשערנאָוויץ, יאסי, קראָקע, אמסטער־דאם, ציריך, באזעל, בערלין, האמבורג, פּאריז, שטראסבורג, וואו ער האָט זיך באקאנט מיט אלע אָרטאָדאָקסישע פירער.

אין די יונגע יאָרן האָט ער געשריבן לידער, וועלכע זיינען פּאר־עפנטלעכט געוואָרן אין פּיל אָרטאָדאָקסישע זשורנאלן. ווי א למדן האָט ער געלערנט מיט אן עולם יעדן שבת.

אין יאָר 1938 האָט הרב שוואַרצמאן זיך באזעצט אין קאנאדע, ער איז אויפגענומען געוואָרן אלס רב אין קארנוואל, שפּעטער אלס מנהל פון תלמוד־תורה „עץ החיים" אין טאָראָנטאָ, און אין יאָר תש"ח אלס רב אין וויניפּעג.

הרב שווארצמאן איז א מיטארבעטער אין פארשידענע צייטונגען אין אמעריקע און קאנאדע, ווי „דאס יידישע וואָרט" (וויניפּעג), „קע־נעדער אַדלער" (מאָנטרעאל), „קאנאדער נייעס" (טאָראָנטאָ), „דער טאָג", „מאָרגן־זשורנאל" (ניו־יאָרק), „המודיע" (ירושלים) און „שערים" (תל־אביב).

אין יאָר תש"ב (1942) האָט ער פארעפנטלעכט א ספר „מאיר עיני ישרים", א זאמלונג פון פּירושים אויף חמשה חומשי תורה. ביזן יאָר תש"י זיינען ארויס פינף בענדער. אין יאָר תש"ה (1945) איז אין פאר־לאג „נצח", ירושלים, ארויס זיין בוך העברעאישע לידער א. נ. „נצנים" און אין תש"ו (1946) זיין בוך „אונדזערע ימים טובים".

הרב שווארצמאן איז א מיטגליד אין אגודת הרבנים פון די פּאראיי־ניקטע שטאטן און מיטגליד פון רבנים־קאָמיטעט אין וויניפּעג (קאנאדע).

הלל שחורי (שוואַרץ)

געבוירן אין יאָר 1913 אין א קליין שטעטל סעלזש, ביי קארטוז־בערעזא, באקומען א נאציאָנאלע דערציאונג אין דער דאָרטיקער „תרבות"־שול. נאָכן ענדיקן די שול איז ער אָנגענומען געוואָרן אין העברעאישן לערער־סעמינאר אין ווילנע. געענדיקט דעם סעמינאר אין יאָר 1931, איז ער באלד אויפגענומען געוואָרן אלס לערער אין שעדלעץ, וואו ער האָט געארבעט ביזן יאָר 1933. אין שעדלעץ האָט הלל שחורי זיך פארנומען מיט קולטור־ארבעט, געפירט א קרייז פון העברעאיש־ריידנדיקע, פאר וועלכע ער פלעגט האלטן פאָרטראגן איבער פראָבלע־מען און מעטאָדן פון דער העברעאישער ליטעראטור, אָנגעהויבן ארויס־געבן א חודש־צייטונג א. נ. „הברית", צו ערשט העקטאָגראפירט און שפעטער געדרוקט. די אויסגאבן אויף דער צייטונג האָט ער געדעקט פון זיין טאש.

אין 1933 באשליסט שחורי עולה צו זיין קיין ארץ ישראל. ער פאר־לאָזט דעריבער זיין לערער־פּאָסטן און פּאָרט אין הכשרה־קבוץ, אין גראכאוו נעבן וואַרשע. טאָג־טעגלעך פלעגט שחורי ארבעטן פיזיש שווער און ביינאכט האָט ער רעדאקטירט דעם טעגלעכן קבוץ־ביולעטין, געשריבן פּראָפּאגאנדע־בראָשורן און וואנטצייטונגען.

אין מערץ 1938 האָט שחורי אומלעגאל עולה געווען קיין ארץ ישראל. באלד איז ער אריינגעטרעטן אין קבוץ פון רמת־הכובש, וואו ער האָט געארבעט געטריי און איבערגעגעבן. בעת די בלוטיקע אומרוען אין ארץ ישראל, דעם 4טן אויגוסט 1938, וועָן שחורי מיט נאָך 7 חברים זיינען צוריקגעפאָרן אין א לאסטאויטאָ פון דער ארבעט אין קבוץ אריין, זיינען זיי אטאקירט געוואָרן דורך א באוואָפנטער אראבישער באנדע,

וועלכע האָט אוועקגעלייגט א פארמאסקירטע מינע פארן אויטאָ. דער אויטאָ איז צעשמעטערט געוואָרן און שחורי מיט זיינע חברים זיינען אומגעקומען אויפן אָרט.

מנחם שטערן (מאָרגענשטערן)

געבוירן אין יאָר 1912. זיין פאָטער ר' אברהם האָט אים געגעבן א נאציאָנאל-רעליגיעזע דערציאונג. געלערנט אין חדרים און ביי פּריוואט-לערער. שפּעטער שטודירט אין רעגירונגס לערער-סעמינאר פאר אונטערריכטן יידישע רעליגיע (פּאָזנאנסקים פונדאציע) און געענדיקט. אין 1937 האָט ער עמיגרירט אין די פאראייניקטע שטאטן און אין „צוקונפט" און אין אנדערע צייטשריפטן פארעפנטלעכט זיינע שאפונגען אין פּראָזע און אין ליד. די לעצטע צייט איז ער טעטיק אין ניו־יאָרק אלס לערער פון יידיש און העברעאיש.

— —

ביי דעם דאָזיקן גייסטיקן און געזעלשאפטלעכן באשטאנד, האָט זיך פארן יידישן שעדלעץ אָנגעהויבן דער גרויסער היטלער־חורבן. ס'איז אָנגעקומען דער שווארצער ערשטער סעפּטעמבער 1939. דער חורבן האָט זיך אָנגעהויבן.

באמערקונגען און ביבליאָגראַפיע

1) ל. גוטגעלט, „שעדלעצער וואָכנבלאט" נומ' 2, 1922.
2) דאָרט.
3) זייט 27, Antoni Winter, Początki Siedlec
4) פראָפ. י. מיקולסקי, עטוואָס וועגן דער אנטוויקלונג פון שעדלעץ, דעמאָגראפישע סקיץ, געדרוקט אין המשכים אין 1934 ,Życie Podlasia
5) זייט 12, A. Winter, Początki Siedlec
6) זייט 6, T. Moniewski, Siedlce
7) נומ' 2, 1932 — ,Gazeta Podlaska
8) נומ' 25, 1937 — ,Ziemia Siedlecka
9) פראָפ. י. מיקולסקי, אין זיין פאַרעדע צו Początki Siedlec פון א. ווינטער, זייט 6.
10) T. Piekosinki, Kodeks Dyplomatyczny Małopolski, I 1876—1905, באנד 4, זייטן 476—477.
11) זייט 5, T. Moniewski, Siedlce
12) A. Winter, Początki Siedlec זייט 13 און ווייטער.
13) דאָרט, זייט 17.
14) זייט 6, T. Moniewski, Siedlce
15) דאָרט, זייט 19, A. Winter
16) זייט 6, Siedlce
17) יון מצולה, הוצאת הקבוץ המאוחד, זייט 64.
18) טיט היון, דפוס ויניצא.
19) גזרות ת"ח, ביבליאָטעק פון „ייוואָ", ווילנע 1938, זייט 149.
20) Żydowska Starszyna, Tom. IV, 1911, C. Goldsztein
21) נומ"מ 11, 12, 13, 1910 ,Głos Podlasia
22) זייט 21, A. Winter, Początki Siedlec
23) זייט 6, T. Moniewski, Siedlce
24) דאָרט.
25) זייט 26—27, A. Winter, Początki Siedlec
26) לויט נאָטיצן פון מ. טשארנאבראדע, ארכיוו פון „ייוואָ".
27) ד"ר י. שאצקי: געשיכטע פון יידן אין ווארשע, 1ער באנד, זייט 127.
28) י. נ. ווינטרויב, זכרונות, שעדלעצער וואָכנבלאט.
29) זייט 27, A. Winter, Początki Siedlec
30) ד"ר י. שאצקי: געשיכטע פון יידן אין ווארשע, 1ער באנד, זייט 278.
31) זייט 9, T. Moniewski, Siedlce
32) שעדלעצער וואָכנבלאט, נומ' 19, 1937.
33) י. נ. ווינטרויב, שעדלעצער וואָכנבלאט, נומ' 24, 1930.
34) דאָרט.
35) לויט א גביית־עדות אין מיין פּריוואַט־אַרכיוו.
36) י. נ. ווינטרויב, שעדלעצער וואָכנבלאט, נומ' 27, 1930.
37) דאָרט, נומ' 39.

38) מ. אונגער: פּשיסכע און קאָצק, זייט 17.
39) י. נ. ווייגטרויב, שעדלעצער וואָכנבלאט, נומ׳ 24, 1930.
40) דאָרט, נומ׳ 36.
41) א. ש. הערשבערג, פּנקס ביאליסטאָק, באנד 1, זייט 195.
42) דוד פּלינקר — ערים ואמהות בישראל, ווארשה, זייט 111.
43)
44) א. דרויאנאָוו, ספר הבדיחה והחדוד, מהדורה ב׳, כרך א׳ עמוד רל״ט.
45) Co Wstrzymuje Reformę Żydów w Kraju Naszym War, 1920
46) Dziennik Urządowy Województwa Podlaskiego, 1824
47) דער ציטירטער בריוו און די איבריקע דאָקומענטן אין שייכות צו דער אנט־ווילקלונג פון יידישן שפּיטאָל־וועזן, זיינען פון קהילה־ארכיוו אין שעדלעץ, וואָס איז זיכער פאַרברענט געוואָרן.
48) שעדלעצער וואָכנבלאט, נומ׳ 11, 1939.
49) דאָרט, נומ׳ 43, 1926.
50) געדרוקט אין המשכים אין 1934, Zicie Podlasia,
51) פּאָדליאסער לעבן, נומ׳ 19, 1934.
52) די ענדערונג פון דער אָרטאָגראפּיע איז טיילווייז דורך „פּאָדליאסער לעבן״.
53) המליץ, נומ׳ 149, 1900.
54) שעדלעצער וואָכנבלאט, נומ׳ 52, 1933.
55) פּריוואט־ארכיוו פון בר־יודא, תל־אביב.
56) ש. א. הורודצקי, עולי ציון, זייט 102.
57) גדליה מסעמיאטיץ, „שאלו שלום ירושלים״, ברלין תע״ו.
58) המליץ, נומ׳ 257, 1899.
59) צום 25־יאָריקן יובילוי פון דער ביבליאָטעק ביי דער געזע. „יידישע קונסט״ אין שעדלעץ, שעדלעץ, 1926.
60) יואל מאסטבוים, „מיינע שטורמישע יאָרן״, זייט 29.
61) פאָררעדע: א. הארטגלאס צו: י. מאסטבוים, החיים האדומים, אדוו. הארטגלאס איז ווי אן אדוואָקאט אָנוועזנד געווען אויפן פּראָצעס פון יידל מאסטבוים.
62) שעדלעצער וואָכנבלאט, נומ׳ 36, 1938.
63) י. נ. ווייגטרויב, שעדלעצער וואָכנבלאט, נומ׳ 43, 1938.
64) ל. גומגעלט, חיינט, נומ׳ 209, 1931.
65) י. נ. ווייגטרויב, שעדלעצער וואָכנבלאט, נומ׳ 4, 1939.
66) „Die Welt״, № 39, 1906
67) הזמן, נומ׳ 185, 1906.
68) יצחק כספּי, מגילת פּרעות־שדלין בשנת 1906.
69) Tydzien Podlaski, № 8, 1906
70) ווארשאווסקי דניעווניק, נומ׳ 240, 1906.
71) ארטיקל פון א. לעווינסאָן אין זאמלבוך „נפתולי דור״, א. נ. „בראשית התנועה״, זייט 15.
72) א. ליטוואק, „וואָס געווען״, זייט 244.
73) י. גרינבוים, „מלחמת יהודי פּולין 1905—1912״, זייט 46.
74) י. מאסטבוים, הארץ, נומ׳ 4476, 1934.
75) י. מאסטבוים, גאָלדענע קייט, נומ׳ 6.
76) אייגער פון די פּאָלקן:דובנער און לובאוויטשער, וועלכע האָבן דורכגעפירט דעם פּאָגראָם.

77) יצחק ווינבערג.
78) צונאַמען פון גובערנאטאָר.
79) ש. דובנאָוו, די ניעסטע געשיכטע פון יידישן פאָלק, באנד 3, זייט 413.
80) Grünberg, der Grosse Pogrom von Siedlce in Jahre, 1906
81) יצחק כספי, מגילת פּרעות שדלין בשנת 1906.
82) א. מ. גורעוויטש איז אַראָפּגעקומען פון ווילנע קיין שעדלעץ אין יאָר 1904. ער האָט געגרינדעט א העברעאישע שול און זי אָנגעפירט. גורעוויטש האָט געהויראט די טאָכטער פון שעדלעצער בעל־הבית, יעקב לערנער. דער יונגער לערער האָט אָנגעהויבן צו אקטיוויזירן די ציוניסטישע אַרגאַניזאציע.
83) ארכיוו פון „ייוואָ", ניו־יאָרק.
84) מיין פּריוואַט־אַרכיוו.
85) הצופה, תל־אביב, נומ' 1521, 1524, 1527, פון יאָר 1942.
86) הצפירה, נומ' 162, 1911.
87) יידישע האנד־ענציקלאָפּעדיע, זייט 59, פּארלאג א. גיטלין.
88) רשימות, סדרה חדשה, כרך ב', יצחק כספי, זייט 99.
89) וואַרהייט 1916.2.19.
90) די צוויי שוועסטער האָבן שפּעטער אין אמעריקע חתונה געהאט, בוידע שרייבן לידער. ברכה איז די פרוי פון סטאלאווע, זי דרוקט אָפט לידער אין דער ניו־יאָרקער טאָגצייטונג „דער טאָג". חנה, וועמענס פאמיליע־נאָמען איז איצט סאפראן, האָט אין 1946 פּארעפנטלעכט אין אמעריקע א בוך לידער א. נ. „נצחון". א טייל פון די לידער האָבן זיך געדרוקט אין דער „מאָרגן־פריהייט".
91) „אונדזער יובל" (איינטאָג־בלאט), שעדלעץ, 1928.
92) צום 25־יאָריקן יובילי פון דער ביבליאָטעק ביי דער געזי. „יידישע קונסט" אין שעדלעץ, זייט 24.
93) גאלאנסקי איז געווען אן אייניקל פון אַברהם שמעון, דער קאָצקער חסיד, וואָס איז מיט א מאָל געוואָרן פריי. גאלאנסקי האָט שפּעטער געהערט צו דער ציוניס־טישער קאָאָפּעראציע „גורדוניה" און אין א צייט ארום האָט ער זיך געשמדט.
94) הצפירה, נומ' 228, 1915.
95) דאָרט, נומ' 186, 1920.
96) דאָרט, נומ' 184, 1920.
97) דאָרט, נומ' 190, 1920.
98) אויפן גרונט פון מאטעריאל, אין מיין פּריוואט־זאמלונג.
99) הצפירה, נומ' 205, 1920.
100) ארוסגעגעבן דורך י. גרינבוים, וואַרשע, 1922.
101) לויט דאָקומענטן און מאטעריאלן, געזומען פון דער בראָשור: „צום 25־יאָריקן יובילי פון דער ביבליאָטעק ביי דער געזי. „יידישע קונסט" אין שעדלעץ.
102) „אונדזער יובל", שעדלעץ, 1928.
103) „עזרת יתומים" אין שעדלעץ — באריכט פּארן יאָר 1926.
104) פון א קאָמוניקאט פון דער פּארוואלטונג פון „עזרת יתומים", אין מיין פּריוואט־ארכיוו.
105) שעדלעצער וואָכנבלאט, נומ' 38, 1938.
106) Ziemia Siedlecka, נומ' 23, 1938
107) שעדלעצער לעבן, נומ' 10, 1936.
108) שעדלעצער וואָכנבלאט, נומ' 35, 1938.

הרב קלמן־אליעזר פרנקל

שדליץ החרדית

רגילים אָנו לקרוא את ארצנו ארץ־ישראל בשם מולדת, משום שבה נולדה האומה הישראלית; אולם אין מלה זו יוצאת מידי פשוטה, וכל ארץ שבן־אָדם נולד בה, היא מולדתו, כדברי חז"ל: "חן מקום על יושביו", כלומר: מיושביו אתה יכול להכיר את חן המקום. ואם בארץ כך, כל שכן עיר, שבה בן־אָדם נולד, התגדל והתחנך. מבחינה זו, אָנו מוקירים כל אחד את מולדתו. אולם אודה ולא אבוש, כי קנאה גדולה קינאתי תמיד בתור תושב שדליצאי בורשה, לודז, וכדומה. הייתי מוצא בורשה יהודים סוחרים בעלי עסקים מסובכים, או בלודז חרשתנים יהודים טרודים למעלה ראש, ובכל זאת היו נפנים לעסקנות, לתורה, לחסידות וכדומה. בהזדמני לשם הרהרתי תמיד בדברי המשנה "אל תאמר לכשאפנה אשנה, שמא לא תפנה". וכך היה הרבי מקוצק מפרש את המשנה: "שמא לא תפנה" — אולי רצויה לה' תורתך, שאַתה עוסק בה, אף שאינך פנוי, אלא מתוך טרדה". יען כי שדליץ העיר, עם כל חשיבותה, היתה עיר פרובינציאלית, בלי תעשיה ובלי מסחר גדול ואנשיה היו פנויים יותר מדי בזמן. אולם לא צללים הנני בא כעת לחפש אלא להראות על הטוב והיפה של העיר. כעת אָנו עסוקים בהקמת מצבת זכרון לעיר זו החרבה והשוממה מתושביה הקדושים, למען ידעו בנינו ודורותינו הבאים מי היו תושביה, לומדיה, רבניה ועסקניה, אשר כולם יחד נשחטו ונהרגו על ידי המרצחים הנאציים בעזרת הפולנים המקומיים בתקופת המלחמה העולמית, מ1942—1939. ספר זה המוקדש לקדושי שדליץ מתחבר על ידי יוצאי שדליץ, תושבי ארץ־ישראל, תושבים שונים בהשקפותיהם, בדעותיהם, וכל אחד, כפי יכולתו והלך־רוחו ובהתאם להשקפותיו, בא לתאר מה שראה ומצא בעיר זו, את עסקניה ומוסדותיה ואת האנשים אַשר ידע והכיר בשדליץ. אני אספּר על ה"מזרחי", אשר הייתי אחד ממיסדיו, אבל לא אצא ידי חובתי בתור יהודי דתי, אם לא אתאר בתחילה לפני הקורא את דמותם של רבני העיר, בין אלו אשר הכרתי

אותם באופן אישי ובין אלו אשר ידעתים מפי השמועה. הקדשתי את הפרקים הראשונים של זכרונותי לרבניה, לומדיה, עסקניה, סוחריה וחסידיה של שדליץ, ואח"כ להמזרחי שנתארגן בה בזמן מאוחר יותר. ועלי למסור מודעה מראש, שעיקר ידיעותי על שדליץ הן מלפני חמשים שנה עד שנת תרע"ח. אשר אָז עזבתי את שדליץ ועברתי לגור בעיר רדזין. מאָז, לפני שלושים וארבע שנים, הייתי בא לשדליץ רק לעיתים רחוקות, בתור אורח עובר, ולא ידעתי מה שהתהווה בה עד תקופת מלחמת העולם השניה.

רבני העיר

מספרים בשם הרב מלאדי, שנשאל ממתנגד אחד בתקופת הויכוח בין החסידים והמתנגדים, אם משיח ישראל, אשר אָנו מצפים בכל יום לבואו, יהיה מקהל החסידים או מקהל המתנגדים. ענה להם בעל התניא, כי משיח יהיה מתנגד. תמה עליו המתנגד: והלא החסידים אומרים כי דרככם היא הדרך הנכונה, ואילו כבודו אומר לי, כי משיח יהיה מתנגד. ענה לו הרב מניה וביה: חסידים מכבדים גם מתנגד אמיתי, אבל המתנגדים אין ברצונם לכבד חסיד אמיתי. לכן למען יאמינו כולם במשיח, הוא יהיה מתנגד וגם החסידים יאמינו בו.

לשבחה של שדליץ עלי לציין, כי בתקופה של מאה וחמשים השנים האחרונות שמשו בה רבנים חסידים מובהקים וגם מתנגדים מובהקים וכמעט כולם היו חביבים על פני כל שדרות העיר, בין חסידים ובין מתנגדים. וזה נותן טעם לשבחה של העיר, שלא הבדילו בהשקפותיו של הרב, ואם היה תלמיד חכם, נאמן לתפקידו בתור מורה העיר, מרא דאתרא, כיבדו אותו כל בני העדה, שלא כמו בערים אחרות בפולין, שגם ענין הרבנות נסחף שם במחלוקת שבין החסידים והמתנגדים. לא שמעתי בתקופת היותי בשדליץ על מחלוקת מעין זו. וכך שימשו בשדליץ בתור רבנים פעם חסיד ופעם מתנגד, וכולם היו חשובים בעיני הצבור, כל אחד לפי גדלו בתורה ובמעשים.

הראשון מן הרבנים אשר שמעתי עליהם הוא רבי זוסיא פלוצקר, בתקופה שלפני מאה וחמשים שנה בערך. ר' זוסיא פלוצקר היה חסיד נלהב מתלמידי הרבי ר' בונים מפשיסחא, חבר לרבי מקוצק והרבי מוורקא. אחריו שימש בתור רב בשדליץ רבי שמואל שינוואר, מחבר הספר „רמתיים צופים". אף הוא היה חסיד. אחריו שימש בתור רב ר' ישראל מייזלס, מתנגד ידוע, בנו של רבי דובעריש מייזלס, רב בוורשה, אשר הרוסים גרשו אותו לגליציה אחרי התקוממות הפולנים נגד הקיסר הרוסי (הפובסטניה). אחריו שימש בתור רב, רבי מרדכי ליפשיץ, מחבר הספר „ברית יעקב". הוא מצא את מנוחתו בשדליץ. בבית הקברות

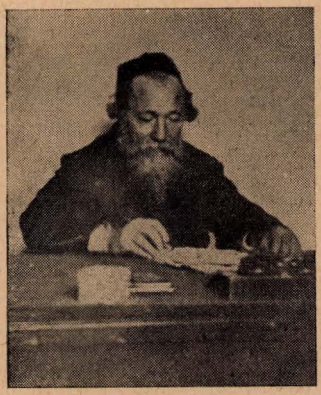
החדש בנוי אוהל ראשון, אוהל ציון, על קברו. בנו של הרב הזה היה רב יעקב־זלמן ליפשיץ הידוע מקובנה. חתנו היה הרב ר׳ אליהו קלצקין מלובלין שחי בסוף ימיו בארץ ישראל. וחתנו השני היה רבי יחיאל, הידוע בשם רבי יחיאל מורה־הוראה. ואשר שימש בתור כזה בשדליץ בזמני. אחריו מלא את מקומו בשדליץ ר׳ איצלה מורה־הוראה, עד תקופת ההשמדה האחרונה. רבי ברוך־מרדכי הנ״ל היה ידוע כמתנגד מובהק. אחריו כהן בתור רב רבי ישכר־בעריש גראהברד. הוא נמנה על קהל חסידים ומלבד גדלו בתורה היה יודע שפות וחכמה ובקי בהוויות העולם. הוא נקרא אחר כך לכהן בתור רב בעיר בנדין, חיבר ספר שאלות ותשובות „דברי ישכר״. אחריו שימש ברבנות בשדליץ רבי שמעון־דוב אנליק מטיקטין, שהיה מכונה בחוג הלומדים „דער שווארצער עילוי״. אותו הכרתי באופן אישי ועליו איחד את הדיבור. הוא היה מתנגד מובהק. התגדל והתחנך בחוג של מתנגדים. טיקטין העיר, היתה ידועה בתור מבצר של התנגדות לחסידות. ובכל זאת אינני יודע אם היה רב חסידי כל כך אהוב על החסידים כמו רבי שמעון זה. ולא משום זה בלבד, שהתאים את עצמו לקהל אנשי העיר, היה לובש בגד משי בכל ימות השבוע ובשבת היה חובש שטריימיל לראשו, כמנהג המקום, אלא מפני ישרותו ומסירותו לעניני הצבור והתורה. ואף כי לא לחסידות בלבד היה מתנגד אלא גם להשקפות לאומיות ומדיניות, בכל זאת חיבבו והוקירו אותו גם קהל הציונים, משום שאיש אמת היה, והיה מוכן למסור את נפשו על מצוות התורה ועל עניני העדה. זכורני, בתקופה של התהלת הציונות המדינית, בא אחד מתושבי מזיריץ, מעשיריה ועסקניה, בר־אורין גדול וציוני נלהב, לנאום בבית המדרש וקבל לזאת רשות מידי אחד מפרנסי העיר, ר׳ יצחק־נחום וינטרוב, שהיה אז ראש הקהל, ואת פי הרב לא שאלו. הדביקו מודעות על קירות בית המדרש ב„שול־הויף״, כי ביום פלוני ובשעה פלונית ינאם פלוני. והנה לשעה הקבועה ירד הרב מביתו, נכנס לבית המדרש והודיע, כי הוא אינו נותן רשות לנאום בבית המדרש בשום ענין פוליטי וכדומה. ניגש אליו ר׳ יצחק־נחום וינטרויב ואמר לו: רבי, הרי כבר נתנו רשות וכבר נתאסף קהל וכבוד הבריות מחייב שירשה לו לדבר. בעט בו רבי שמעון ברגלו ואמר: מימי לא ניצחני אדם; על בית־המדרש אני בעל־הבית. לטיקטין עדיין אין רב ואני יכול לחזור לשם. ולא נתן בשום אופן לנואם לדבר, באמרו כי בית־המדרש הוא מקום לתפילה ולמגידות של מוסר, אבל לא לעניינים חילוניים.

הרב הזה חיבר שני ספרים „אורה למשפט״ ו„אמרי רש״ד״ על התורה. הספר האחרון, ברובו, מכיל את דרשותיו אשר השמיע לפני קהל שומעיו. הוא היה נואם ודרשן מפואר לפי מעמדו של רב. באותה תקופה, לימד בכל יום שיעור בתלמוד בבית־המדרש בחברה ש״ס והיה

מסור לעניני הצבור, לכלל ולפרט. בימי הפוגרום בשדליץ בשנת תרם"ה פנה לממלא מקומו של הגוברנטור, שר הפלך הרוסי, ודרש ממנו להפסיק את היריות והרציחות בעיר. ממלא המקום ענה לו, כי היהודים הריבו־לוציונרים יורים בצבא. הרב הכחיש זאת ודרש ממנו שילך אתו לעשות חיפושים ולמצוא את הריבולוציונרים. כאשר יצא הרב החוצה וראה גויות של יהודים הרוגים ברחוב ורשה (היו אלו ר' מנדלי טיבלום ועוד אחד מחסידי אלכסנדר, שכנים אשר נהרגו שניהם בליל מוצאי שבת), חלץ הרב את נעליו והלך בגרבים ברחוב. כאשר שאלו מ"מ הגוברנטור על מעשהו, אָמר כי הוא בתור רב שרוי באבילות בראותו יהודי בן־ברית מוטל הרוג ברחוב. הדברים האלה השפיעו אז על הנ"ל עד שפנה אחר כך אל הנצלניק טיחונובסקי ימ"ש, ואָמר לו: הלכנו וחקרנו בכל העיר ולא ראינו ולא מצאנו אף ריבולוציונר אחד שהיה לו נשק לירות בצבא הרוסי ולא ראינו אף חייל אחד שנפצע. לעומת זאת הנה עשרות אנשים יהודים הרוגים. אנשים בעלי משפחות עם ילדים קטנים, אנשים אשר אף פעם לא החזיקו נשק ביד ולא ידעו להשתמש בו". לדברים האלה הצטרף אז שר הגדוד, הדובולסקי, אשר טיחונובסקי הזמין מהעיר ביאלא, לבוא לעזר לצבא הרוסי נגד ריבולוציונרים מתקוממים, ואז קבל מפקד הגדוד את ההשגחה על העיר וטיחונובסקי הצורר עזב את העיר עם אנשיו. זה היה ביום שני (הפוגרום פרץ במוצאי שבת) לפנות ערב ועדיין לא קברו את ההרוגים. אחר הפוגרום נחלה הרב ז"ל מרוב צרות ופחד ובדמי ימיו, כבן חמשים וכמה, עלה השמימה בח' שבט, כששה חדשים לאחר הפוגרום. העיר הרגישה אז באבידה הגדולה, כשנלקח ממנה רבה, גאונה ותפארתה. רבי שמעון השאור בן יחיד, ר' ליבל מגרייבה, אשר גם כן היה לרב באיזו עירה, ושלושת חתניו לוקחי בנותיו כולם היו רבנים בעיירות פולין. אחד מהם רבי אלתר בריזמן, רב בקולנה, נתגלגל בימי מלחמת העולם השניה לרוסיה ומשם הגיע לארצנו שבור ורצוץ. רבי שמעון מנוחתו בבית הקברות החדש ליד קדושי הפוג־רום וכך נתוסף אוהל שלישי בבית־הקברות השדליצאי. האוהל השני אחרי קברו של רבי ברוך־מרדכי, הוא ציון של רבי הרשלי רבינוביץ, בנו של הרבי מביאלא, אברך צעיר, אשר קהל חסידיו הכתירו אותו בתור רבי ואדמו"ר והוא עבר לגור בשדליץ. בחדשי הקיץ בא והוא היה גם בעל תפילה נפלא ובעצמו ירד לפני התיבה. בימי ראש השנה ויום הכיפורים הצטנן ונחלה, ואחרי חג הסוכות נפטר והוא רק בן עשרים וכמה שנים והניח אחריו אלמנה עם ילדים קטנים. חסידיו בנו לו אוהל על קברו. בן אחד של רבי הרשלי, ר' דוד, עבר אחר כך ללונדון ונקרא שם הרבי מביאלא. הוא נפטר שם בצעירותו. בנו השני, ר' יחיאל, גר בשדליץ והיה ממלא מקומו של אָביו. בתקופת המלחמה התגלגל לרוסיה ומשם לתל־אָביב לרחוב זבולון וכיום הוא רבם של חסידי ביאלא ואוזו־

רוב. אהלו של הרב רבי שמעון־דוב היה, איפוא, האוהל השלישי בבית הקברות החדש בשדליץ. אחרי הרב רבי שמעון־דוב נתקבל לאחר כמה שנים לרב בשדליץ הרב ממוגילניצה, הרב ר' חיים־יהודה גינסברג, ז"ל. הוא היה רב חסידי ולא רק חסיד אלא טיפוס חסידי עם כל החיובי והשלילי שבו. אבל תלמיד־חכם גדול בשיטת הפלפול הפולני ומסור לעניני העיר. גם כאן ראינו את גדלם של אנשי שדליץ. לא קמו עוררים עליו, אף כי רחוק היה רב זה מרבניה הקודמים כרחוק מזרח ממערב. קודמיו היו מודרניים ממנו בהרבה, וגם דרשנים טובים ממנו. בימיו, בשנת תרע"ח, עזבתי את שדליץ ורק מפי השמועה אני יודע, כי אחרי הרב גינסבורג שימש בתור רב ר' שלמה אייכנשטיין, הרב מחודורוב, עד ימי ההשמדה והוא ברח לרוסיה ולא הוסיפו אחר כך לשמוע על אודותיו.

בימי הרב ממוגילניצה התבלטו בשדליץ אישים תורניים ידועים, מהם סוחרים מופלגים בתורה, ומהם אנשים אשר תורתם אומנותם. עם אלה נמנה ר' משה־הירש, אשר היה מגיד שיעור קבוע בחברת משניות, ובאותו זמן צירפו אותו למורה־צדק קבוע להרבנות המקומית. באותה תקופה, או קצת קודם לכן, נצטרף גם הרב מרדיקס, ר' ישראל קוזמיר לבית־דין־צדק בשדליץ (יש לו בן בארץ ישראל). וגם זה יצוין לשבחה של שדליץ, שלא הלכו לחפש מורה־צדק מרחוק אלא מקרב אחיהם מינו להם בית־דין־צדק. אמנם אישיות תורנית חשובה התבלטה עוד בחייו של הרב מטיקטין והוא ר' נחמן לעוו, שהיה ממלא מקום הרב בשיעור של ש"ס במקרה שהרב היה עסוק. אבל פשטן וצנוע היה מכדי לתפוס עמדה של מורה־צדק או של רב, אף כי חיה ראוי לכך מפאת גדלו בתורה וישרותו. הרב לעוו היה חתנו של ר' אביגדור רידל, יהודי בעל־בית פשוט, אבל סוחר נאמן ויושר. גם בניו של ר' אביגדור הצטיינו בישרות. הוא לקח לבנותיו אברכים בעלי תורה ויראה. אחד מהם היה ר' נחמן לעוו. בנו בכורו היה רב שמעון רידל, סוחר סיטוני של קמח, איש ישר שומר תורה ומצוה, מפורסם בעיר למוהל. אשר היה עוזב את מסחרו לקיים מצוה בלי לקבל בעדה כל טובת הנאה. לרידל זה בן בארץ ישראל, מר יעקב רידל. גם לר' נחמן לעוו בנים בארץ ישראל. בשנים האחרונות בא לארץ גם ר' מוניש רידל. אשר היה לפנים סוחר טבק ידוע בשדליץ

מורה־הוראה ר' ישראל קוזמיר

וניצל מן ההשמדה. היו בשדליץ גם יהודים סוחרים בעלי בתי־מסחר גדולים, אשר תורתם היתה אומנותם. מהם יש לציין את ר' טוביה קרמרז. תלמיד־חכם מובהק גדול, חתנו של ר' אברהמצה ליפשיץ, אשר היתה לו חנות סידקית ברחוב ורשה, אבל הוא ישב כל ימי חייו בביתו על התורה ורק ברגעי מנוחה היה נכנס לחנותו להשגיח קצת. הוא היה ראוי להיות רב באחת העיירות הגדולות מפאת גדלו בתורה ובהלכה, ואף כי חי בדחקות לא רצה לעשות את תורתו קרדום לחפור בה. גם בניו היו לומדי תורה. בנו בכורו, ר' הירש ובנו ר' מנדל קרמרז, בעל בית חרושת לתרמילי סיגריות, שהמציא מכונה משוכללת וקיבל עליה פטנט מאת הממשלה הרוסית. לר' הירש קרמרז בן בארץ ישראל, רב בקבוץ גבת, שבו נמצאים בניו. גם לר' מנדל קרמרז בן בארץ ישראל, מרדכי כנעני. בנו של זה האחרון, אברהם־הרץ, נפל על כיבוש יפו, בניסן תש"ח. הפליא עוד יותר מר טוביה קרמרז, אשר בעצם היה רחוק ממסחר וכדומה ואשר כל מהותו היתה רק תורה, הוא גיסו של ר' אליעזר ליפשיץ, סוחר גדול של טבק, חסיד נלהב ולמדן גדול אשר היה אֶמנם נתון למסחרו, אולם אף פעם לא בא לחנותו לפני השעה החמישית, לאחר התפילה והשיעור הקבוע, וכאשר הלך לאכול ארוחת צהרים, לא היה חוזר עוד לחנותו, אלא ישב ולמד מתוך עמקות. הוא נמנה עם העשירים, בעל בית גדול, בעל בית מסחר גדול ובכל זאת חסיד נלהב שתורתו אומנותו. נכד לו בחדרה, מר איסר רוזנברג, בן בתו, ובת בתו, הגב' ארליך, בכפר פינס.

דומה לר' אליעזר ליפשיץ בשדליץ העיר היה ר' שמואל־דוד זיידנ־צייג. בשעתו היה סוחר עצים ומרבית השבוע ישב בורשה, אבל כשעה לפני נסיעתו היית יכול למצא אותו בביתו על הגמרא, הוגה בתורה. כמו כן בשובו בימות החורף ביום חמישי אחר הצהרים, לאחר דרישת שלום מבני ביתו, היה יושב ועוסק בתורה. בזה הלך בדרכי אָביו, הסבא שלי. ר' ישראל סיני זיידנצייג, ז"ל, אשר היו לו עסקים מסובכים, בתים ויערות, היה חסיד קוצקאי, למד בבית מדרשו של בעל חידושי הרי"ם, ז"ל. הוא היה גם בעל בית המלון אנגלסקי בשדליץ, ברחוב פיינקנה. ישב שבועות מחוץ לעיר ובכל שבת נשתהה בבית החסידים שעות לאחר התפילה והיה עוסק בתורה בדביקות עד שעה מאוחרת בצהרים ורק אָז חזר הביתה לסעודת שבת. חתניו היו ידועים, מגדולי היחש בתורה ובחסידות. עמהם נמנה אבי ר' אבא שיחיה, היושב כל ימיו על התורה ועבודת ה'.

בזמנו היו בשדליץ שני יהודים מפורסמים, ר' אברהמ'צה ליפשיץ ור' יוסף ענזלם. שניהם הצטיינו בנדבנות ובחסידות. ר' אברהמ'צה ליפשיץ הוא אביו של ר' אליעזר ליפשיץ וחותנו של ר' טוביה קרמרז אשר הזכרתי לעיל. לר' יום'לה ענזלם היו שני נכדים ידועים בשדליץ, מפור־

סמים בנדבנותם, ר' אַשר־משה נלקנבוים ור' אברהם־יודל רוזן, שניהם שותפים ובתיהם היו מלאים חסידות ותורה וביחוד הצטיינו בעזרתם לנצרכים ומרי נפש. גם נשותיהם הצטיינו במידות אלו. דאגתם היתה בראשית החורף להכין עצים, תפוחי אדמה ומלבושים לעניים ולבני עניים וקנו להם שם בצדקת פזרונם. לר' אַשר־משה נלקנבוים, נשאר בן אחד מכל המשפחה, ר' אהרן נלקנבוים, הגר בבני־ברק ועובד שם בעיריה. ר' אברהם־יודל רוזן בא לארץ ישראל עם בניו ונפטר כאן בשיבה טובה. טיפוס דומה היה ר' מרדכי היינסדורף או ר' מוטיל־אפרים, כפי שנקרא בין חסידי אלכסנדר לפנים. מסחרו היה בית בורסקי וביתו היה בית ועד לחסידים. ביום הלולא של רבי, סעודת ראש חודש, חג ומועד מצאתי שם, הרחק מהעיר בדרך לסוקולוב, חסידים אוכלים לשובע ושותים לרויה. לנ"ל בן, בת ונכדים בארץ ישראל.

טיפוס מיוחד במינו היה ר' דוד מינץ. הוא היה סוחר וצדיק כאחד. התפרנס מבית־מסחר למכשירי כתיבה ברחוב ורשה על יד בית המשפט המחוזי. ישב ולמד מתוך דבקות, טבל כל יום במקוה. עניו וישר היה האיש ולעולם לא נפנה לשיחה בטלה אפילו בין קהל חסידים. למד והתפלל מתוך כוונה. וגם מסחרו היה לשם עבודת ה', שתהיה לו פרנסה ושלא יצטרך לבריות ומיד כשנתפנה מזה היה חוזר לעבודתו, לעבודת הבורא. זכה האיש כי גם אשתו היתה כמוהו ועזרה על ידו במסחרו במה שיכלה, כדי שלא יצטרך להתמסר יותר מדי למסחרו. קראו אותו בשדליץ ר' דוד לייבלס, על שם חותנו ר' לייבל אורזל. חתנו של ר' דוד הוא ר' זאב (וועלוויל) סולובייציק, בנו של הגאון ר' חיים סולובייציק מברייסק. ר' זאב סולובייציק מילא את מקום אָביו והיה רב בברייסק. בתקופת המלחמה ברח משם ובא לארץ ישראל והוא יושב עתה בירושלים וידוע שם בשם הרב מברייסק.

כמו כן היו בשדליץ טיפוסים נאים של בעלי בתים אשר לא נמנו עם קהל החסידים, אבל התנהגותם היתה למופת והם: ר' הירש־יוסף צרנוברודה, ר' משה־אבא איזנשטאדט, ר' ישראל גוטגלד, ר' משה־חיים לעווין, ר' גדליה אורזל, ר' נתן־דוד גליקסברג, ר' פישל פרנקל, הרופא שפלין ועוד.

ר' הירש־יוסף צרנוברודה היה טיפוס של יהודי דתי, מתנגד, שומר תורה ומצוות אַשר התפלל בהשכמה, למד את שעוריו הקבועים, ואחר כך היה בא לבית המסחר. היה נאמן בדבורו וכן במשא ומתן עם אנשים. אחיו בערל היה מלובש כדרך החסידים אבל היה משכיל במידה ידועה. הוא היה הספרן של הספריה בשדליץ ואחר כך אחד מיוצרי המועדון לנוער בשם „הזמיר".

ר' משה־אבא אייזנשטאדט היה טיפוס בעל בית מודרני, סוחר נאמן וציוני טוב. בנו פלטיאל אייזנשטאדט נמצא בארץ ישראל.

ר׳ גרונם פרידמן היה יהודי בעל בית ועשיר גדול. מסחרו היה בעיקר עם הגויים אֲשר הלוה להם כספים על בתים ואחוזות. היה מתפלל בבית־המדרש הצבורי הגדול ובכל זאת היה לובש בגדי משי בשבת. את בניו הדריך בתורה וחסידות. בני בניו נמצאים בארץ ישראל — האחים פרידמן. טיפוסים דומים היו ר׳ גדליה אורזל וגליקסברג, שותפים חסידים, גרו בבית אחד ואף שמסחרם היו עסקי הלואות כמו ר׳ גרונם פרידמן, נמנו עם הסוחרים הישרים. ר׳ גדליה אורזל נמנה עם חסידי רדזין והרבי מרדזין התאכסן הרבה פעמים בביתו. גליקסברג היה הרבה שנים חבר הועד בתלמוד תורה וטיפוס מודרני יותר. אבל שניהם הדריכו את בניהם בתורה. בנו של גליקסברג, ניצול מתופת הנאצים, הגיע בשנים האחרונות לארץ ישראל.

בעסקנות הצטיינו יותר ר׳ ישראל גוטגלד ושותפו ר׳ משה־חיים לוין אשר אחרי ריב ביניהם נפרדו מהשותפות, אבל שניהם היו עסקנים טפוסיים. ר׳ ישראל גוטגלד היה חתנו של ר׳ יוסף אנזלם. הוא קבל מחותנו בשדליץ סכום גדול וגם מאֲביו. היו לו שני בתים גדולים ולא היה זקוק לעסקים. מרוב פנאי התמסר לעסקנות צבורית. כפי השמועה היה באחרונה יו״ר הקהלה. בנו לוי היה בין המארגנים את ההסתדרות הציונית בשדליץ. עסקן חרוץ ונאמן מיוחד במינו; אֲמרו עליו, שמרוב עסקנותו שכח להתחתן בצעירותו. בשעת ההשמדה נלכד בין יתר אחינו בני ישראל, הי״ד. משה־חיים לוין התמסר לעסקנות של תלמוד תורה ביחד עם ר׳ משה זקון מחוסר בנים. לר׳ משה־חיים לוין נכד בישראל בשם בנימין לוין.

לבסוף עלי להזכיר עוד שני יהודים, אחד בעל בית עשיר שבנה בית כנסת מיוחד משלו והוא ר׳ פישל פרנקל; והשני הרופא שפלין, שהיה אָז כחצי דוקטור למדיצינה וגם הוא בנה לו בית כנסת בחצרו ברחוב פיינקנה שנקרא בית המדרש של שפלין. מענין היה לראות את הרופא שפלין מגדל זקן ומשמש רופא. מאחר שרוב הרופאים היו גויים חשבו אותו למומחה והזמינו לחולים והוא גם כתב תרופות לבית המדקחת. שני אלה, כמו ר׳ ישראל יחיאל׳ס לפניהם, אשר כותב הטורים לא הכיר אותו — בנו בתי כנסיות מיוחדים בכספם לטובת הצבור ונקראו על שמם.

בתי כנסיות לתורה ולתפילה

מלבד בתי הכנסיות שהזכרתי לעיל, היו עוד בשדליץ בית כנסת של חייטים ע״י בית הכנסת הגדול ובית כנסת ברחוב דלוגה, שנקרא פּטרבורגר שטיבל ובית מדרש לקצבים ברחוב האיטליזים. מלבד בתי חסידים (שטיבלעך) לרוב: לחסידי גור, סקרנביץ, אלכסנדר, אמשינוב,

פורסוב, ביאלא ועוד. כל בית כנסת שימש מקום לתורה והיו כאלה אשר היה להם מגיד שיעור מיוחד בערבים, בין מנחה למעריב ובשבת ומועד. בתי החסידים שימשו מקום תורה בשביל בחורים, אברכים אשר ישבו ולמדו, גם לבעלי הבתים שהקדישו הרבה שעות ביום ללמוד תורה. גם הרבה זקנים וצעירים, שלא נמנו עם החסידים, ישבו בבית המדרש הגדול על התורה והעבודה. והרבה צעירי שדליץ למדו גם בישיבות מפורסמות בחו"ל.

גם בשדליץ העיר התקיימה ישיבה גדולה. ראש הישיבה היה ר' ישראל דרוגצנר. ראש הישיבה השני, ר' דוד יצחק, היה יהודי למדן ומסביר טוב, אשר משך את הצעירים לתורה והרבה צעירים מעיירות רחוקות נמשכו לישיבה זו. בני העיר היו מספיקים להם את מזונם ע"י „ימים", היינו: כל בעל־בית קיבל עליו לכלכל יום אחד בשבוע בן־ישיבה, כדי לאפשר לו לימוד תורה. גם למקום לינה דאגו להם. מצב זה של הפצת תורה ויראת שמים נמשך בשדליץ כל אותם הימים עד מלחמת העולם הראשונה בשנת תרע"ד, בה נלקחו הרבה מבוגרים וצעירים לצבא ושנוי גדול בא בחיים הפרטיים והצבוריים של היהדות הפולנית.

עסקנים

באותה תקופה התרכזה העסקנות רק בעניני הקהילה ומוסדות צדקה וחסד בעיר, כגון: בית יתומים, בית חולים ומושב זקנים. אין כותב הטורים זוכר את העסקנים של בית היתומים וכדומה, אולם עסקני העיר או הקהילה — הפרנסים זכורים לו, והם ר' יצחק־נחום וינטרויב ור' משה טמקין. שניהם יהודים בעלי צורה, דתיים במלוא מובן המלה, משכימי קום לבית המדרש. שני אלה התמסרו לעניני הקהל בשדליץ. בתקופת המלחמה הקודמת, בזמן שהרוסים עזבו את פולניה, קם ר' משה טמקין, בעל המדליות (אותות ההצטינות) של הצאר הרוסי, ארז את סחורותיו ויחד עם בני ביתו נסע לרוסיה. בסוף המלחמה חזר לשדליץ בלי רכוש, שבור ורצוץ. לעומת זה נשאר ר' יצחק־נחום וינטרויב בכל השנים על משמרתו בתור ראש הקהל. היה יהודי נאה בחיצוניותו ובפנימיותו, מלובש כהוגן ונמנה עם ראשי הציונים. חתנו מרדכי־מאיר לנדוי היה בשעתו ציוני דתי מסור, מנהל בנק לאשראי. הוא מת בצעירותו בשדליץ וכותב הטורים האלה הספידו אז בשם „המזרחי".

אין כותב הטורים יודע מה היתה הכנסתו של ר' יצחק־נחום וינטרויב ואיך היה יכול להתמסר כ"כ לעניני הקהל. אבל עובדה היא, כי בכל השנים ראינו את הא' וינטרויב בתור ראש הקהל המסור לעניני הצבור באמונה ומרוצה לכל הקהל הרחב.

והנה קודם שאגש לתאר את מצב המפלגות או את התחלת ההתאר־

גנות של המפלגות הציוניות רואה אני חובה לעצמי לדבר על השוחטים, החזנים והשמשים בשדלין, כעין משרתי הצבור בקהילה.

בשעתו היה ידוע בשדלין ראש השוחטים ר' חיים שוחט, יהודי חסיד, בעל צורה. בסוף ימיו מסר את השחיטה לבנו ר' שמעון שוחט. לנ"ל בן בארץ ישראל, מר קלינלרד, מראשי פועלי אגודת ישראל בירושלים. יתר השוחטים, אשר הנני זוכר בשדלין היו ר' יצחק-מאיר ור' זלמן שוחט, לאחרון בן בארץ ישראל.

ה ח ז נ י ם. בזמני הנני זוכר עוד את החזן מבריסק, בעל זקן מגודל, אשר היה חובש תמיד צילינדר לראשו ולא הניח כל שמחה שלא השתתף בה, ברית-מילה, בר-מצוה, חתונה וכדומה, עשה במקום "מי שברך" וקיבל את שכרו. אחריו היה, כמדומני, חזן יעקיל רובנר ואחריו ר' יוסף פסובסקי אשר עלה בסוף ימיו לישראל ומת כאן לפני שנתים. גם החזן האחרון מר זופוביץ בא לארץ ישראל אחרי המלחמה האחרונה.

ה ש מ ש י ם. כדאי להזכיר גם שני שמשים שהיו טיפוסים מיוחדים. הראשון אשר כותב הטורים עודנו זוכר, היה ר' איזיק, או אייזלה שמש. היה ידוע בתור שמש בית-דין. יהודי גדול בתורה וביראת שמים, אשר הוסיף כבוד לרבנות המקומית. וזוכר אני מה ששמעתי מפי סבא ר' ישראל סיני זיידנצייג, ז"ל, אשר סיפר, כי לפני שמונים או תשעים שנה, בתקופת הגזירה על גזיזת פיאות והלבשה ברוסיה, ור' אייזלה היה עדיין צעיר לימים, בחור מחובשי בית המדרש, מלובש כמו בחור דתי בתקופה ההיא, עם פיאות ארוכות, והנה לקראתו שוטר רוסי ובידו מספרים גדולים והוא תפס את ר' אייזלה ביד וגזז את פיאותיו במספרים. ר' אייזלה בכה כתינוק, כי איך יראה את פניו כמראה גוי בלי פיאות לפני קהל מכיריו. והשוטר לעומתו נהנה ממעשיו וצחק לבכיה זו. והנה אחרי כמה רגעים, קם ר' אייזלה ולוקט את פיאותיו הגזוזות מהקרקע, לקח אותן ביד וברח. מה עשה ר' אייזלה? הדביק את פיאותיו בדבק בשני צדי הכובע שלו וכך לא הכיר שום אדם שפיאותיו גזוזות. לאחר ימים פגש אותו השוטר את ר' אייזלה ברחוב והתפלא למראה עיניו, היתכן, כי לאייזלה זה צמחו שוב פיאות ארוכות והוא הולך לתפסו ביד והנה אייזלה מוריד את כובעו יחד עם הפיאות ומלגלג על השוטר. וכך לא הכיר אף אחד באייזלה שהוא בלי פיאות, ורק כשהיה יושב בבית המדרש ומעיין בלימודו והכובע שלו נשמט לצד ימין או שמאל היתה יוצאת לו פיאה אחת לצד פניו ופיאה אחת לאחוריו.

השני היה ר' הרשל שמש. הוא היה יוצא מן הכלל. היה תמיד מהודר בחיצוניותו כאחד העשירים, אבל בתוך תוכו קיננה נפש עדינה. לפנים בישראל, ובשדלין במיוחד, כאשר יהודי עשיר היה משיא את בתו, בביתו או באולם, היה עורך שלחן מלא כל טוב, היו מגישים מיוחדים או שמשי העיר מגישים את הכיבודים למוזמנים וכרגיל היו גם

השמשים אוכלים ונהנים מהסעודה בגלוי או בסתר והביאו בכיסיהם מנות מהסעודה גם בשביל בני המשפחה והיו כאלה אשר היו מפרנסים מהמנות האלו גם את בני משפחתם שבוע שלם. לא כן היה נוהג הרשל שמש. אף פעם לא היה נהנה מהסעודה והנהיג את עצמו לאכול את ארוחתו בביתו בטרם בואו לסעודה. אף פעם לא טעם בעצמו ולא לקח בשביל משפחתו אם גם ביקשו ממנו המחותנים שיעשה כן. לכן היה נאמן מאד על הכל וכאשר בא למשתה היו נוהגים למסור לו את המפתח של הארון או החדר אשר בו החזיקו את המצרכים, וגם המחותנים והקרובים, אם רצו איזה דבר, היו צריכים לפנות אליו. נאמן היה האיש בתפקידו וגאה היה במעשיו. כיבד האיש את מקצוע השמשות. ואם היו שמשים נאמנים בישראל הרי השמש הרשל אחד מהם אם לא הראש שבהם.

בזמנו הזכירו את בתו אשר היתה חברה בפ.פ.ס., מפלגה סוציאלים־טית בפולין, ותמיד צעקה, כי הצאר הרוסי ניקולאי דוחק לה בגרונה. היא ישבה בבית הסוהר בשדליץ ופעם מצאו על חלון חדרה תלוי דגל אדום.

באותה התקופה, בשנת 1904, כאשר למדתי אצל מלמד ידוע, נכנסו אליו צעירים ובקשו ממנו כספים לשם קנית נשק בשביל אנשי הריבולוציה. האנשים היו לבושים חולצות שחורות עם צוארון זקוף וחגורים חגורה אדומה. פעם בחורף בצאתי מהחדר בערב והיה עלי לעבור את הקונסקי־רינוק, גינה ברחוב ורשה, והנה כל הקונסקי־רינוק מלא, לתמהוני, אנשים ובאמצע עומד מישהו ונואם לפני הקהל. למחרת הסתובבו בחורים יהודים לבושים חולצות שחורות וציוו לסגור את החנויות בלשון „ליכט צינדן", כמו שהיו רגילים יהודים דתיים להסתובב בערבי שבתות לפני חשיכה, להזהיר על סגירת החנויות והדלקת נרות של שבת. מצב זה נמשך שבועות וחדשים. פתאום, היו מצווים, באמצע היום, לסגור את החנויות והקהל היה מתפזר הביתה. לא הבנתי אז ואינני מבין גם עכשיו, מה עלה להם בזה, כי רוב החנויות או תשעים ותשעה אחוזים מהן היו שייכות ליהודים והגויים חשבו אל־נכון, כי איזה חג או אבל ליהודים, עד שביום בהיר אחד, זה היה ביום שלישי, נשמעה בעיר התפוצצות חזקה והדה נשמע בכל העיר ואחריה נשמעו יריות. נודע אחרי כן, כי נזרקה פצצה על מפקד המשטרה בעיר והוא נהרג, והמשטרה התחילה לירות על ימין ושמאל. אחד הכדורים פגע בר' שלמה זלמן מלובלין, בנו של ר' משה שולקים אשר נפטר לפני זמן מה ובנו בא מלובלין כדי להקים מצבה על קברו. והנה ר' שלמה זלמן בשמעו את הפצצה בקרבת מקום התחיל לברוח ושוטר אחד ירה בו, ובאותו השבוע, ביום הששי מת מפצעיו. אני זוכר את הלויה אשר סידרו לו בערב שבת עם חשכה, כדי להספיק לקברו לפני השבת. מאז הכריזה

הממשלה על מצב צבאי בעיר והאות לזה היה מוט ארוך אשר שמו על שעון העיר מעל לבנין המשטרה. מתקנות של המצב הצבאי היה, כי אסורה כל התקהלות ובשעות מיוחדות בערב היה אָסור להתהלך בחוץ בלי רשיון מיוחד. מצב מתוח זה נמשך עד הפרעות בשדליץ, אשר היו בחודש אלול (י"ז — י"ח) תרס"ח.

כותב הטורים זוכר עוד את התפרצות הפרעות. מושל העיר, הגו־ברנטור, הביא אָז פלוגת צבא (לובסקי פולק) ואימנו אותם לתפקיד של דיכוי ההתקוממות של הריבולוציונרים. במוצאי אותה שבת, בעמדי ברחוב, עבר על ידנו פטרול צבאי, שני יהודים עמדו ברחוב פרוספק־טובה ושוחחו. בהיותי ילד שאלתי אותם לתומי, איך אפשר לבן־אָדם להרוג איש? והנה שניהם ענו לי, כי אם המדובר הוא בריבולוציונר הרי הם מוכנים להרוג אפילו את אביהם או את אחיהם. תמהתי על משמעת כזו ועל ההדרכה המיוחדת של ארגון זה ועד שהם עוברים מעל פני נשמעה יריה בודדת ואחריה יריות של רובים ותותחים בלי הרף, במשך כל הלילה, וכן ביום ראשון ושני. נוספה לזה גם שריפת בתים (של עין). לא היה ברור אם הבתים הוצתו ע"י כדורים או ע"י הצתה מיוחדת. ביום שלישי שקטו הפרעות וקברו את ההרוגים. חילקו רשיונות לכל אלה שרצו לעזוב את העיר. גם משפחתנו קיבלה רשיון כזה, וביום רביעי עזבנו את העיר ושהינו מחוצה לה במשך חדשים.

בשדליץ התכוננה אָז ועדת הצלה לעזור למשפחות ההרוגים ולאלה שאיבדו את רכושם כתוצאה מהשריפות והשוד אשר ערכו החיילים במשך יומיים וחצי. היו גם מקרי אונס כמנהג חיילים שניתנה להם יד חפשית להרוג ולבוז. בועד זה היו פעילים מלבד אַנשי הקהילה גם הא' צצקס, ששימש אָז כמזכיר הקהילה והעו"ד, המומר, זונדרלנד אשר היה מכובד בתור עו"ד, למרות זה שעזב את דת ישראל, ואיש ישר ונאמן בעניני כספים.

יתר הפרטים מהפוגרום סיפרתי למעלה בזכרונותי על הרב מטיק־טין, ר' שמעון אנאליק ז"ל. הפוגרום בשדליץ גרם להרבה מהנוער שיעזבו את העיר וחלק מהם עזבו גם את המדינה ונסעו לארצות הברית, קנדה וגם לדרום אפריקה. בין אלה הידועים לי היה מר מרדכי רוזנבך, אינני יודע את שם משפחתו הקודם, אבל כיום הוא נקרא רוזנבך. מצאתיו בדורבן אשר בדרום אפריקה, לפני עשרים שנה בשעת ביקורי שם. הוא עשיר גדול, בעל בית חרושת לטבק ושמח מאד להיפגש עם יהודי משדליץ. בשנים האחרונות נדב עשרים וחמשה אלפים לירות בשביל האוניברסיטה בירושלים וסכום של חמשה עשר אלף לירות בעד ישיבות בארץ ישראל. ולפי הידיעות שקיבלתי ממנו עומד הוא לבוא בקרוב לישראל.

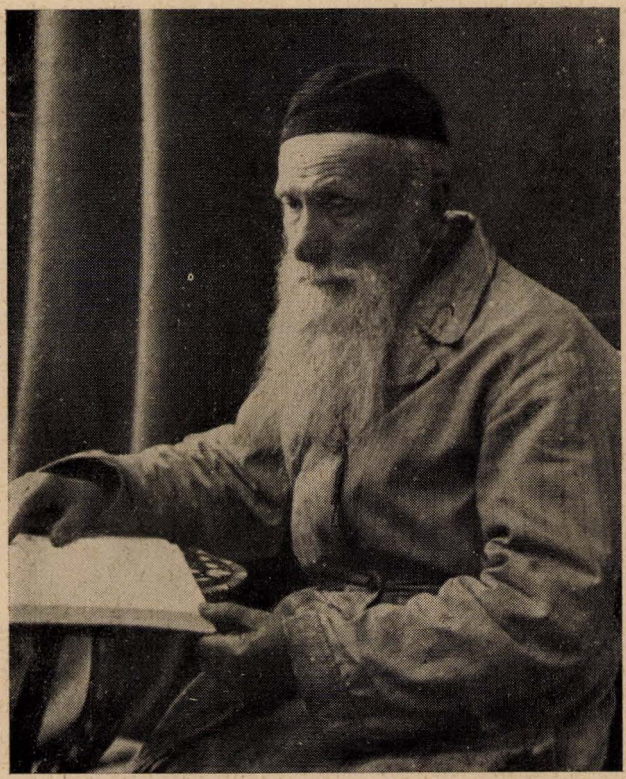
ע ב ו ד ה צ י ו נ י ת או נכון יותר, עבודה ארצישראלית של

בני שדליץ מתחילה עוד משנת ת"נ, זאת אומרת, עוד לפני מאתים וששים שנה. על זה מספר לנו הרב ר' מיכל טיקוצינסקי מירושלים, נכד הרב הראשי ר' שמואל סלנט, בספרו, ולדברי מר תדהר בספרו „אנציקלו־פדיה לחלוצי הישוב ובוניו" (חלק ראשון, דף 17) עלה בר"ח חשון תס"א (1700) ר' יהודה החסיד מהעיר שדליץ ואתו אלף איש מפולין ומרוסיה. חמש מאות אחרים מתו בדרך. הוא רכש את החצר לעדת האשכנזים בירושלים ובנה בה בית כנסת שנקרא על שמו. מחודש חשון תפ"א (1720) אחרי גרוש העדה האשכנזית וחורבן בתי החצר ע"י הערבים נקרא המקום חורבת ר' יהודה החסיד. והנה אעתיק את דברי ר' מיכל טיקוצינסקי מירושלים בספרו כמו שהם. וזה לשונו: „והשמועה באה אז בשנת ת"נ במחוז הורודנה וסביבה, כי החל ה' לפקוד את ארצו ושגם מספר נכבד מהמתיחשים לעדת האשכנזים (כנראה שמקודם התקיים הישוב רק מעדת הספרדים), זכו להסתופף בחצרות ה' בתוככי ירושלים ונתעורר הרב החסיד ר' יהודה ז"ל מעיר שדליץ, לעלות לארץ חקודש יחד עם עוד רבנים גדולים בתורה, צדקות ופרישות. בתוכם הרב ר' יעקב מוילנה, אבי הרב החכם צבי, ז"ל, ויבואו ירושלימה ויתישבו גם הם בדיר האשכנזי — היא חצר בית הכנסת מאשכנזים. בבואם הקדישו את עצמם לחיות חיים של פרישות בקדושה וטהרה. ויש משערים, כי בתפילותיהם דחקו את הקץ ומשמים הוא דקא מחו בהו, כי על כן נאספו, לאחר ימים אחדים לביאתם, הצדיק רבי יהודה החסיד ז"ל משדליץ, ואחרי ימים מועטים נאספו עוד שאר הצדיקים והחסידים בני לויתו ז"ל. האסון הזה שבא על עדת הצדיקים לשיבת ציון לא כיבה את הזיק שהפיחו בקרב רבים. התשוקה לעלות לירושלים לא כבתה ודיר האשכנזים הוכרח להרחיב את חוגו ויחזיקו האשכנזים גם בבתים והחנויות אשר סביב לחצר המרכזי שלהם והישוב התעודד לפרוח". עד כאן העתקתי מהספר הנ"ל.

והנה כמה מבני שדליץ לא ידעו, כי רבי יהודה החסיד הוא אשר בנה את בית הכנסת בעיר העתיקה בירושלים, שנקרא עד היום על שמו „חורבת ר' יהודה החסיד". מי היה ר' יהודה החסיד לא עלה בידי כותב הטורים לברר, אולם עוד בזמני הכרתי אחדים מבני עליה שעלו לפני הציונות הרשמית... אחד מהם, הוא ר' ישראל יוסף (שם משפחתו לא זכור לי). אני זוכר עוד, כי היה הגבאי של בית החסידים דסקרניביץ בעיר שדליץ. בנו היה מהפ.פ.ס. בימים ההם. אולי זה נתן לו דחיפה, מתוך בושה, לעלות לארץ ישראל. זוכרני, כי הוא נסע ושב אחרי שנה והביא אתו חבילות אזוב הגדל בא"י וחילק לכל אחד לבשמים לברך עליהם במוצאי שבת וגם ציציות מראשית הגז כפול שמונה הביא וחילק בין מכיריו. אחרי סידור ענייניו עלה שוב כעבור שנה לא"י ומאז לא שמענו עליו. אחריו אני זוכר את ר' לייבלה מ„סודה וואסר", מהרחוב

פיינקנה אשר היה לו בית חרושת לסודה וגזוז. היהודי הזה השתוקק כל ימיו לעלות לא"י. פעם נסע לארץ בתור תייר וחזר משם. לאחר הצהרת בלפור ומסירת המנדט לאנגליה פנה למשרד הא"י בורשה, אשר כותב הטורים השתתף בו יחד עם הרב ניסנבוים ז"ל בתור ב"כ המזרחי, וביקש לתת לו רשיון עליה לא"י. הוא סיפר לנו, כי הוא מכר את בית החרושת שלו לגזוז בשדליץ ובדעתו לעלות לארץ־ישראל ולייסד שם בית חרושת. הרב ניסנבוים פקפק אז, אם יהודי בא בשנים כמוהו מוכשר עוד לעשות בארץ דבר־מה. בירושלים היתה אותה שנה שנת בצורת משום שהגשמים בחורף היו מועטים. רבי לייבל שלנו לא שמע העצות ועלה לא"י. כותב הטורים, שבא לא"י בשנת תרפ"ד, מצא את רבי לייבל במושב זקנים בירושלים, שם בילה את שארית ימיו.

כדאי להזכיר, את ר' קדיש גולדשטין, שחיסל בית־חרושת ועזב את ביתו ועלה לארץ בתרס"ב ויש לו כאן נכד, מר יונה פופובסקי, וניינים.

קדיש גולדשטין, שעלה לארץ־ישראל לפני חמישים שנה

ר׳ גדליהו גוטגלד התחמק מבני ביתו, שלא הסכימו לעליתו ארצה, ובערב אחד בתרס״ז יצא כאילו לסגור את תריסי הבית ועלה לארץ. גם לו יש כאן נכדים ונינים.

כמו״כ עלה לא״י ר׳ אברהם־משה ויינברג, יהודי בר־אורין, בעל בית־חרושת לחומץ. נחשב בין עשירים ועלה בין התיירים. חזר ואחרי כן שוב עלה, כנראה בלי רכוש. סבל הרבה בארץ ישראל. גר בתל־אָביב ובהיותו יושב ולומד בבית חסידי גור בליל שבת בראשית אחזהו שבץ לב ומת ע״י הגמרא. בנותיו גרות בתל־אָביב.

עוד לפני חמשים שנה עלה לא״י ר׳ משה־מרדכי ליפשיץ. הוא היה חתנו ובן אחיו של ר׳ אברהמ׳צי ליפשיץ משדלין. לר׳ משה־מרדכי ליפשיץ בנים בא״י, ואם אינני טועה, הרי בעלי דפוס ליפשיץ בירושלים הם צאצאיו.

בבית הקברות הישן בתל־אָביב, ברחוב טרומפלדור, ראיתי מצבה שעליה כתוב: „פה נטמן ר׳ אברהם־משה בר׳ יוסף משדלין אשר טבע בימה של יפו ביום י״א תמוז תרס״ח". חקרתי אחריו ומסרו לי בחברה קדישא בתל־אָביב, כי שם משפחתו היה ברלינרבלום. כנראה לא היו רגילים אָז לכתוב כאן את שם המשפחה על המצבה, אלא נכדו של הטבוע בא אחרי כמה שנים ומסר את שם משפחתו והוא הקים לו מצבה על קברו. מי היה האיש לא עלה בידי להיוודע.

ר׳ יהודה ריינמן, ז״ל, אשר כולנו הכרנו אותו בשדלין בתור צעיר חרדי ואדוק מאד, היה מנהל פנקסים בבנקים, התחתן עם בתו של הרב מיכלה רוזנברג בריסקר והיה מועמד לרב בשדלין לאחר מות הרב מטיקטין. ר׳ יהודה ריינמן זה בא לארץ ישראל בשנת תרפ״ה, או תרפ״ו, ונפטר בתל־אָביב ביום כ״ד אייר תר״ץ. הניח אשה ושני בנים. אחד מת ממחלה ואחד נפל בספרד, כאשר נסע לשם לעזור למתקוממים. האשה חלתה וחזרה לפולניה ושם נהרגה. יהיו נא דברי לזכרון למשפחה אצילה זו, שלא נשארה לה שארית. אָביו של ר׳ ידידיה ריינמן, ר׳ לייביש ידידים, כמה שקראו לו בשדלין, יהודי חסיד דבוק בעבודת ה׳ (מאשתו השניה הוא היה חתנו של הרבי מזוואָלין). הזקן הנכבד הזה נפטר בירושלים כמה שנים לאחר פטירת בנו יחידו. גם חתנו של ר׳ לייביש ידידי׳ם, ר׳ הרצל גליקמן בא לא״י באותה תקופה; ר׳ הרצל היה בנה של האשה הנכבדה בלומה אורקם, כפי שקראו אותה בשדלין. לר׳ הרצל היה בית־חרושת לצנורות מלט בשדלין. בישראל היה ר׳ הרצל גליקמן זמן מסוים אחד המתישבים בכפר חיטין ליד טבריה של המזרחי ולא הצליח כאן בפרנסה. משפחה זו היתה ידועה בין חסידי רדזין. אחיו של ר׳ הרצל, ר׳ משה־יצחק, היה חתנו של הרבי ר׳ השיל אשר היה לרבי ברדזין אחר פטירת הרבי ר׳ מרדכי־יוסף ז״ל. ר׳ הרצל

גליקמן גר בחולון ליד תל־אָביב ונפטר לפני שנתים בתל־אָביב וכאן מנוחתו. הוא הניח אשה, בן ושתי בנות. בנו הוא חבר בחברת „דן".

מחסידי רדזין באו לארץ באותה תקופה גם ר' קלמן הובר (?) משדליץ. בשעתו היה ידוע בשדליץ בתור אחד המלמדים הטובים. גם כותב הטורים האלה למד אצלו בהיותו בגיל עשר — אחת עשרה שנה. הוא למד רק עם 4 בחורים מובחרים והיה מסביר טוב. זוכר אני, כי הוא ידע ללמד את הבחורים פירוש על „אקדמות" שאומרים בשבועות לפני קריאת התורה; להסביר את ענין מולד הלבנה; חשבון הקטורת לפי תוספתא ידועה במסכת שבועות. הוא היה חלש, סובל כאב ראש. בבואו לארץ ישראל היה ג"כ מתיישב בכפר חיטין של המזרחי והתפלאתי לראות בבואי שמה, איך ר' קלמן זה רוכב על סוס, והיה מהאכרים הטובים. כשהתפזרו אַנשי חיטין, מחמת חוסר מים, התיישב ר' קלמן הובר בפתח־תקוה והתפרנס מחנות מכולת. הוא נפטר לפני כמה שנים בפתח־תקוה. בנו שמואל הובר התיישב בכפר אברהם של הפועל המזרחי ליד פתח־תקוה. יתר בניו גרים במקסיקו והם עשירים גדולים.

יבדל לחיים עוד אחד מחסידי רדזין, ר' יצחק ברונשטין, ממשפחת ברג משדליץ, למדן גדול, הנמצא כיום אתנו בתל־אָביב. גם ר' זלמן גרשון נוסובסקי ז"ל עלה משדליץ. הוא נחשב בשדליץ בין הסוחרים הגדולים והנכבדים. נמנה עם חסידי ביאלה ונפטר לפני שנים מספר. הניח אשה, בנים ובנות. בנו הבכור חיים־דוב הוא בעל מחלבה. הצעיר, דוד, ופקיד במחלקת המסחר והתעשיה של הממשלה. בתו עסקנית בועד למען שדליץ בתל־אָביב.

פעולה ציונית בימים ההם. לפני שאבוא לספר על תולדות המזרחי בשדליץ, שהייתי בין מייסדיו, לא אצא ידי חובתי אם לא אמסור על שני אנשים מצעירי־ציון אשר הביאו ואותי לציונות ואח"כ למזרחי. בית אבא וגם של סבא היה בית ושל תורה וחסידות וכל ענין של ציונות ומזרחי היה זר להם. הייתי אז וכבן חמש או שש שנים. כבר למדתי גמרא. בהיותי הבכור בבית, מיהר אבא להעניק ולי תורה ביד רחבה, יותר מכפי גילי. בהיותי בן שנתים וחצי הובילו אותי לחדר מעוטף בטלית. כבן חמש התחלתי ללמוד חומש ועשו לי וסעודה ועלי היה להרצות דרשה (חושבני שמאז נסתלקה ממני אימתא דציבורא). כבן שש התחלתי ללמוד גמרא. אבא, כמנהג החסידים באותה התקופה, נסע מדי שנה לרבי מסקרניביץ לחג השבועות וגם לראש השנה עד לאחר יום הכפורים. בהיותי כבן שבע לקח וגם אותי לרבי. מאז נסעתי אתו לרבי בכל הנסיעות הנ"ל, ולפעמים גם בחורף, במשך חמש עשרה שנה עד תקופת המלחמה העולמית בשנת 1914 — תרע"ד. וכך הספקתי לספוג לתוכי מידת־מה של חסידות. בהיותי בן שתים־עשרה כבר חידשתי בתורה. מהשנים תרע"ב — תרע"ד נדפסו ממני הרבה חדושי

תורה בירחונים שונים. כמו „שערי תורה" בוורשה, המאסף בירושלים „אוהל יצחק" של הרב קלמן מסטמר, „אספת חכמים" בגליציה ו„תל תלפיות" בהונגריה. גם ב„המודיע" של הרב עקיבא רבינוביץ מפולטבה נדפסו מאמרים ממני בשנת תרע"ג.

אותה היגיעה בתורה, משחר ילדותי ממש הביאה לידי חולשת גופי שנמשכה מאז, כי לא ידעתי בצעירותי תענוג או משחק, מלבד כתיבת חידושי תורה או הישיבה בצותא עם חסידים וקבלת עתונים וירחונים ומכתבים של שאלות ותשובות מרבני גאוני עולם בזמן ההוא. הרבה שאלות ותשובות נמצאים כיום אתי בכתובים ואם אזכה עוד אדפיסם. עמדתי בחליפת מכתבים עם הרב מברזאן ור' יואב־יהושע מקונסק. בספר שאלות ותשובות „שם עולם" מהרב מבויטק, חתנו של הרב מסקידל המפורסם, נדפסו כעשר שו"ת אלי משנת תרע"ב — תרע"ד. (הספר הופיע בשנת תרפ"ה בריגה). פרקים מפרקי החסידות, אשר למדתי ואשר שמעתי, הובאו בספרי „שמועות וראיה" אשר הדפסתי בשנת תרצ"ט בירושלים ובספרי „עולת החודש", אשר נדפס בשנת תש"י. את הפרקים אשר שמעתי הנני מוסר ביחוד בספרי „אמרות" אשר אני מדפיס כעת.

אולם איך באתי לציונות? כפי שמסרתי, הייתי אז כבן חמש או שש שנים. אבא נסע לרבי ואני הלכתי להתפלל יחד עם הדוד לבית החסידים דגור, בשדליץ. ובין שחרית למוסף, בהפסקת התפילה, עליתי לבית סבתא לטעום מה. והנה בא אז מר ישעי' זיידנצייג, כיום שמו בקיסיני, אחי אמא, ז"ל, אשר נמצא כיום בתל־אביב. ציוני ותיק ואתו חברו, מר לייבשה כהנא, בנו של בערל כהנא, איש ידוע בשדליץ, שהיה פזרן גדול בצדקה. ושניהם ישבו באותו החדר שבו טעמתי ביום כפור ושרו משירי ציון באידית ובעברית. המנגינה והמלים תפסו את לבי. זכורני, כי לא יכולתי לטעום ולבי נמשך אחרי ציון. מאז חלמתי על ציון וראיתיה בחלום ובהקיץ. ומן הרגע ששמעתי על יסוד המזרחי בורשה עמדתי וארגנתי את המזרחי בשדליץ.

תולדות המזרחי בשדליץ. פעולה ציונית ממשית לא היתה בשדליץ כמו ביתר ערי פולין בתקופה הצארית הרוסית, שכל ארגון היה אסור בהחלט. הפעולה התבטאה באוסף פרוטות לקרן הקימת ובמכירת שקלים. וזוכרני עוד, כי הא' פלטיאל אייזנשטאדט היה פונה אלי והיה מוכר לי שקל ציוני. ורק עם כיבוש הגרמני, בשנת 1915, הותרה הרצועה והתחילו לפעול ארגונים שונים. באותו זמן התחילו בפעולתן ההסתדרות הציונית בורשה והסתדרות המזרחי. כותב הטורים הנמנה על חוג המזרחי, התחיל אז לארגן צעירים תחת דגל צעירי המזרחי. באחד הימים הזמינני הא' נחמיה מאלין, יהודי פיקח ומבין דבר, והתחיל לפצור בי לארגן את המזרחי והציע לי לפנות לר' אשר אורזל,

אישיות ידועה בשדליץ, אשר בשעתו היה לו בנק, שהוא ישמש בתור יו"ר המזרחי בשדליץ. באותו זמן היה הרב זלוטניק, רב בגומבין, (כיום הוא ידוע בשם „הרב אבידע" ויושב בירושלים) — נואם בשם המזרחי. הזמנתי אותו בשם המזרחי לבוא לשדליץ להרצות על המזרחי. שכרתי לשם כך את אולם התיאטרון ברחוב אוגרדובה.

נשיאות האסיפה הראשונה לשם יסוד ההסתדרות „צעירי-מזרחי"

מטעם הממשלה הגרמנית של קיסר וילהלם השני שימשו אז בפולין שני רבנים. אחד בשם קרליבך והשני הרב ד"ר פנחס כהן. לשניהם היתה מטרה ידועה לארגן ארגונים של חרדים, בתור תרים נגד רוח הציונות אשר נשבה אז מארצות המערב, ביחוד מאנגליה, לאחר הצהרת בלפור. צעירים אחדים שלא נקלטו ברוח ציונית, יסדו אז ארגון בשם „תבונה". לכאורה היה זה ארגון ללמודי היהדות, אבל אפשר היה להכיר בו, כי רוח אנטי־ציונית נושבת בו. וכך קמו שני ארגונים המתנגדים אחד לרעהו. מצד אחד „התבונה" שרוב האינטליגנציה הדתית התלכדה בו ומהצד השני ארגון צעירי המזרחי, אשר כותב הטורים עמד בראשו.

ד"ר כהן וקרליבך הצליחו לארגן בפולין את האדמו"רים והרבה רבנים בארגון „שלומי אמוני ישראל" או „אגודת האורטודוקסים", אשר שינו אח"כ את שמם לשם „אגודת ישראל". ואם כי היו צדדים חיוביים ביסוד „אגודת ישראל" מבחינת חיזוק היהדות הדתית וביסוסה, הרי המטרה העיקרית היתה אנטי־ציונית. אולם לאחר מפלת וילהלם והכרת

ועידת „צעירי-מזרחי" בשדליץ, בהשתתפותם של גניכובסקי
וי. גרינבערג מארץ ישראל.

הועד מ„צעירי-מזרחי" בשדליץ

פּוליה בתור מדינה עצמאית קמה בהלה בתוך שורות „התבונה" והודות לפעולת המזרחי וצעירי המזרחי אשר התחילו לפתח אז פּעולה ציונית, הורידו מעל קירות האולם של „תבונה" את התמונות של הד"ר כהן וקרליבך וכל הארגון על חבריו עברו באופן רשמי לצעירי המזרחי. וכך נעשתה ההסתדרות של צעירי המזרחי בשדליץ לארגון חזק במוכן חברתי ומדיני.

בשנת תרע"ח עזבתי את שדליץ ומאז לא השתתפתי בעבודת הארגון ורק אחרי כן, בשנת תר"פ, בבואי לורשה לנהל את מרכז המזרחי, היתה לי ההזדמנות לבוא בדברים עם חברים ואישים משדליץ. חושב אני כי ימצאו כאן אנשים בני שדליץ, אשר יוכלו לכתוב פרטים על המזרחי מתחילתו עד תקופת ההשמדה ע"י היטלר ימ"ש.

בשנת תרפ"ד עליתי לא"י עם בני משפחתי. מפי השמועה נודע לי, כי תנועת המזרחי בשדליץ התפתחה אחרי כן ומשכה אליה חברים למאות. הם יסדו ביתספר מזרחי ותפסו עמדה בעיר ובבחירות של הרב בשדליץ. לאחר הרב חיים־יהודה גינצבורג, ז"ל, הופיעו שני מועמדים, אחד של המזרחי ואחד של האגודה.

התכוונתי בדברי הנ"ל להציב יד ושם לשדליץ עיר מולדתנו למען ידעו ויעלו בנינו ונכדינו את זכר אחינו הקדושים והיקרים אשר הגרמנים, בעזרת הפּולנים, השמידו בימי שלטונם, למען יחרתו בלבם את החובה והמצוה לנקום את נקמתם, כאמור בתורתנו: זכור את אשר עשה לך עמלק — אל תשכח!

פארטיין

און

געזעלשאפטלעכע

אינסטיטוציעס

פ. דרומי (פאפאווסקי)

שעדלעץ — די ציוניסטישע שטאָט

שעדלעץ האָט געשמט אין פּוילן ווי א ציוניסטישע שטאָט. אין דעם בוך „נפתולי דור" (די קאמפן פון א דור) שרייבט אברהם לעווינסאָן: „וועג אין ווארשע איז געגרינדעט געוואָרן דער צענטראל-קאָמיטעט פון דער אָרגאניזאציע „התחיה", זיינען די צוויי סניפים — שעדלעץ און בעגדין — געווען די שטארקסטע און טעטיקסטע אין פּוילן". דעם ציוניסטישן נאָמען האָט זיך שעדלעץ כשר אין ערלעך פארדינט, ווייל אין דער ווירקלעכקייט איז זי אזעלכע געווען. דאָס גאנצע יידישע געזעלשאפטלעכע לעבן אין שעדלעץ איז געווען דורכגעפלאָכטן מיט ציוניסטישער טעטיקייט. דורך אירע פארטרעטער האָט די ציוניסטישע אָרגאניזאציע געשפילט די הויפטראָל אין קאָמונאל-ווירטשאפטלעכן אויך אויפן פּאָליטישן געביט, ווי: שטאָטראט, יידישע קהילה, וועגדונגען צו דער אָרטיקער מאכט, אינטערוועגן ביי דער צענטראלער מאכט, סיי אין די צארישע צייטן, אין פּעטערבורג, און סיי שפּעטער ביי דער פּוילישער צענטראלער מאכט, אין ווארשע. רייך און פילפארביק איז געווען אין שעדלעץ די ציוניסטישע קולטור-ארבעט: שולן, אָוונט-קורסן, ביבליאָטעקן, רעפעראטן, פּאָרלעזונגען, חברישע שמועסן, דיסקוסיע-אָוונטן, פארזאמלונגען און ספּאָרט-פאראיינען. די ציוניסטן אין שעדלעץ האָבן זיך אויך אויסגעצייכנט אויפן ווירטשאפטלעכן און סאָציאל-פּאָליטישן געביט און זיי זיינען געווען טעטיק אין די אינסטיטוציעס און פאראיינען: סוחרים-פאראיין, קליינהענדלער-, האנטווערקער-פאראיין, קרעדיט-געזעלשאפטן, סוחרים-באנק, לייקאסע, גמילת-חסד, עזרת-יתומים, מושב-זקנים, בית-חולים, לינת-הצדק, בקור-חולים, „טאָז", בילי-קע קיך אא"וו.

אחוץ די אלע אויסגערעכנטע שטאָטישע און אלגעמיינע אינסטיטוציעס, האָט די ציוניסטישע אָרגאניזאציע אויך געהאט אירע אייגענע, פארטייישע אינסטיטוציעס, וואָס האָבן זיך נישט געקענט פארשעמען

לגבי די צענטראלע געזעלשאפטן פון דעם מין. אומעטום זיינען די ציו־
ניסטן געווען די איניציאטאָרן און טאָנגעבער. שטענדיק איז געהערט
געוואָרן דאָס מוטיקע וואָרט און פארלאנג פונעם ערלעכן ציוניסטישן
עסקן, וועלכער האָט אלץ געטאָן לשמה, אָן שום פערזענלעכן נוצן.
שטענדיק זיינען ביי אים אויפן ערשטן אָרט געשטאנען די אינטערעסן
פונעם כלל און פונעם יחיד, ווי א טייל פון דער געזעלשאפט. צוליב
ד ע ם זיינען זיינע ווערטער און פאָדערונגען שטענדיק געווען ווירק־
זאמע און איבערצייגנדיקע. אפילו די שארפסטע קעגנער פון ציוניזם,
וועלן זיי זיינען דורך א צופאל געווען א מערהייט, האָבן זיי דאָך אונטער־
שטיצט די ציוניסטישע פאָרשלאגן. די ווירקונג פון די ציוניסטישע פאָר־
שטייער, האָט זיך געלאָזט פילן נישט בלויז אין די ריין־יידישע קרייזן,
נאָר אויך אין נישט־יידישע אינסטאנצן, ווי מאגיסטראט און שטאָטראט.

ס׳איז כדאי צו דערמאָנען, אז וועלן אין קהילה־ראט, איז אין א גע־
וויסער צייט געווען א קליינע אגודהשע מערהייט, האָט זי זיך דאָך גע־
רעכנט מיט די ציוניסטישע פאָדערונגען אין אונטערשטיצט מיט גרע־
סערע סומעס די העברעאישע תרבות־שול, די אָוונט־קורסן, האָט סובסי־
דירט דעם קרן־קימת לישראל און געגעבן רייזע־אונטערשטיצונגען יעדן
חלוץ, וואָס האָט עולה געווען קיין ארץ־ישראל. אין די בתי־מדרשים,
בתי־כנסת און אין א טייל חסידישע שטיבלעך, זיינען געגעבן געוואָרן
נדרים לטובת דעם קק״ל. אין דער גרויסער שול און בית־המדרש, איז
דערלויבט געוואָרן צו רעדן וועגן ציוניסטישע ענינים. יעדן כ׳ תמוז איז
אין דער שטאָטישער שול איינגעאָרדנט געוואָרן אן אזכרה צום אָנדענק
פון ד״ר הערצל און עס זיינען געהאלטן געוואָרן רעדעס.

די ציוניסטישע פארזאמלונגען זיינען שטענדיק צאָלרייך באזוכט
געוואָרן. א באזונדערער יום־טוב איז געווען אין שטאָט, וועלן ס׳איז גע־
קומען אויף א באזוך וועלכער עס איז ציוניסטישער צענטראלער מנהיג
אָדער ארץ־ישראל־פאָרשטייער. צוליב דעם זיינען טאקע די ציוניסטישע
מנהיגים תמיד גרייט געווען צו קומען קיין שעדלעץ. איינער פון די
אָפטע באזוכער אין שעדלעץ איז געווען דער פאָרזיצער פון ציוניסטישן
צענטראל־קאָמיטעט אין פוילן, דעפוטאט אין פוילישן סיים, ערשטער
אינערן־מיניסטער אין ישראל — יצחק גרינבוים. וועלן ער איז געפאָרן
פון וואָקזאל זיינען יידן ארויס פון די קראָמען און וואוינונגען, אלע יע־
דער איינער האָט מודיע געווען דעם צווייטן, אז דעפוטאט גרינבוים איז
געקומען האלטן א רעפעראט. שטענדיק איז דער זאל געווען צו קליין
צו קענען אריינגענעמען אלע באזוכער. די גרויסע געשעענישן אין דער
ציוניסטישער און אין דער אלגעמיין־יידישער וועלט, ווי: דאָס באשטע־
טיקן די באלפור־דעקלאראציע אין סאן־רעמאָ, די דערעפענונג פון דער
אוניווערזיטעט אין ארץ־ישראל, זיינען געווען יום־טובים פון דער גאנ־

צער ציוניסטישער משפחה אוֹן פון יעדן פּרט באזונדער. אין די פּייע־רונגען, וואָס זיינען דעמאָלט איינגעאָרדנט געוואָרן, האָבן נישט אלע זיך געקאָנט באטייליקן, ווייל שעדלעץ האָט נישט געהאט אזא גרויסן זאל. הונדערטער מענטשן האָבן מיט פּארדראָס געמוזט אוועקגיין, נישט האָבנדיק די מעגלעכקייט אריינצובאקומען זיך אפילו אין קאָרידאָר פון זאל. אלע שיכטן פון דער באפעלקערונג האָבן זיך באטייליקט אין דעם יום־טוב, ווייל אזעלכע זיינען געווען די חברים פון דער ציוניסטישער

די ציוניסטישע קרייז־קאָנפערענץ אין יאָר 1933 אין שעדלעץ
מיטן אנטייל פון דעפוטאט יצחק גרינבוים.

אָרגאניזאציע: מענער און פרויען, יידן לומדים, חסידים, מתנגדים, אינ־טעליגענטן, סוחרים, האנטווערקער, ארבעטער, רייך און יונג.

די ציוניסטישע אָרגאניזאציע אין שעדלעץ האָט ארויסגעוויזן אוי־סערגעווינלעכע איניציאטיוו און ענערגיע ביים שאפן אינסטיטוציעס. ס׳איז ממש געווען א תענוג צו זען, ווי ס׳האָבן שטענדיק צוזאמען גע־ארבעט די אלטע אָנגעזעענע שיינע יידן פון שטאָט מיט דער יוגנט, הגם צווישן זיי איז תמיד געווען מיינונגס־פארשיידנהייטן. פאר די אייגן איז אָבער שטענדיק געווען דער ציל, וואָס האָט אלעמען פאראייניקט.

א דאנק דעם זיינען קיינמאָל נישט געווען קיין ארומרייסענישן צווישן די ציוניסטישע גרופירונגען. די אלטע חברים האָבן פארשטאנען דעם ווילן פון די יונגע און תמיד געווען פול מיט התפעלות פאר דער איבער־געגעבנהייט פון דער יוגנט צו דער ארבעט. די יונגע חברים האָבן ווי־דער געווואוסט אָפּצושאצן די ארבעט פון די עלטערע און זיך שטענדיק

צוגעהערט צו זייער וואָרט און עצה. כדי צוצוגעבן מוט דער יוגנט אין זייער ארבעט, פלעגן די עלטערע צוזאמען מיט די יוגנטלעכע זיך באַטיליקן אין די זאמלונגען פארן קרן קימת, אין דער אקציע פון שקלים־פארקויף, תרבות־ארבעט, אדג"ל. די זאמלונגען פארן קרן־היסוד איז שוין געווען דורכזוים די ארבעט פון די עלטערע.

מיר וועלן זיך באמיען אויפצושטעלן אין א כראָנאָלאָגישן סדר די טעטיקייט פון דער ציוניסטישער באוועגונג אין שעדלעץ, אָנהייבנדיק פון פּעריאָד פון חיבת־ציון.

ערשטע געהיימע ציוניסטישע פארזאמלונג אין די צארישע צייטן

די ציוניסטישע ארבעט אין שעדלעץ האָט זיך אָנגעהויבן אין דער צייט פון חיבת־ציון־באוועגונג. אין יענער צייט, וועו די „בילויים" זיינען מיט דעם רוף — „בית־יעקב, לכו ונלכה" געגאנגען קיין ארץ־ישראל, אין יאָר 1884, באלד נאָך דער קאטאָוויצער חיבת־ציון־קאָנפערענץ, איז אין שעדלעץ, אין דער וואוינונג פון ר' יצחק־נחום ווייַנטרויב, ז"ל, פאָר־געקומען א געהיימע פארזאמלונג, כדי צו גרינדן א סניף פון די חובבי־ציון. א געהיימער פארזאמלונג. אין די צארישע צייטן האָט געדאָרפט מיט פארשיקט ווערן קיין סיביר. חוץ דעם, איז דאָס אויך געווען, אין יענער צייט, אן אומגעהייערע דרייסטקייט און רעוואָלוציאָנערער טאט צונויפצוקומען זיך רעדן וועגן ארץ־ישראל, בפרט נאָך, וועו דאָס איז נישט געווען קיין סתם יוגנט, נאָר מענטשן בעלי־משפחות, חסידישע יונגעלייט, וואָס זיינען געזעסן און געלערנט אין די שטיבלעך אין בתי־מדרשים, אינטעליגענץ, סוחרים און האנטווערקער.

צווישן די באטיליקטע אין דער דערמאָנטער געהיימער פארזאמ־לונג זיינען געווען: דער איניציאטאָר פון דער פארזאמלונג — ר' יצחק־נחום ווייַנטרויב, משה גאָלדבערג, ר' דוד אייזיקס, יצחק־מאיר ראפא־פּאָרט, יהושע גאָלדפארב, משה־אבא אייזנשטאט, שמעון־בער מינץ, בערל כהנא, פישל פרענקל, שמואל צוקער און אנדערע. יעדן פרייטיק צו נאכטס, פלעגט מען זיך צונויפקומען אין שטוב פון ר' יצחק־נחום ווייַנטרויב, אדורכשמועסן זיך מעניני דיומא, לייענען א צירקולאר, אויב אזעלכער איז אָנגעקומען, און זאמלען געלט אויף ישוב ארץ־ישראל. יצחק־נחום ווייַנטרויב איז פאקטיש געווען דער פּאָטער פון ציוניזם אין שעדלעץ. פונעם ערשטן טאָג אָן, וועו ער האָט חתונה געהאט און גע־קומען קיין שעדלעץ, אין יאָר 1878, ביזן יאָר 1942, וועו זיין נשמה איז אויסגעגאנגען, האָט ער ביי יעדער געלעגנהייט געמאָנט און געוועקט דעם עולם צום ציוניזם. ביי אלע זיינע ארויסטרעטונגען, האָט ער זיך

פֿאררופֿן אויף א מדרש, מאמרי חז"ל, א פּסוק פֿון תנ"ך אוֹן געשטיצט זיך אויף די רעדעם פֿון זיין רבין, ר' שמואל מאַהילעווער, ז"ל. אויך ווען ער האָט געלערנט אין גערער שטיבל צוזאמען מיט ר' משה גאָלד־בערג, דערנאָך אין ר' ישראל יחיאלס בית־המדרש אוֹן גאָר שפּעטער — אין גרויסן שטאָטישן בית־המדרש, האָט ער שטענדיק דערמאָנט ארץ־ישראל אוֹן אזוי ארום תמיד זיך באמיט אריינצובערענגען דעם ציוניס־טישן געדאנק צווישן דעם בריטן יידישן עולם.

ווען ר' יצחק־נחום ווייגטרויב איז געווָארן א גרויסער סוחר, האָט ער נישט אויפגעהערט צו לערנען יעדן טאָג א בלאט גמרא אוֹן דערבי אויך געפונען צייט צו לייענען א בוך. געלייענט האָט ער די אלטע אוֹן נייע ליטעראטור. ער האָט געהאט פֿארשטענדעניש פֿארן יידן, ווָאס האָט געלערנט אוֹן געווען פֿרום, ווי אויך פֿאר דעם יידן, וועלכער איז געצ־לעך געווען פֿריי. שטענדיק האָט ער זיך באמיט אויף פֿארשידענע טרע־פונגען איינצושטילן אוֹן צו בארואיקן די געמיטער פֿון די פֿרומע אוֹן נישט־פֿרומע. א סך ארבעט אוֹן ענערגיע האָט ער אָנגעווענדעט ביים שעדלעצער גובערנאטאָר אויף ארויסצובאקומען א דערלויבעניש צו עפענען די ביבליאָטעק אין שעדלעץ אוֹן דער פֿרומער יידישער סוחר, ר' יצחק־נחום ווייגטרויב האָט די ביבליאָטעק געשטיצט מיט אלע זיינע כוחות.

ער האָט אויך ליב געהאט ספּאָרט, ווָאס האָט זיך ביי אים אויס־געדריקט אין ארבעט. יעדן טאָג, גאנץ פֿרי, סיי ווינטער אוֹן סיי זומער, פֿלעגט ער גיין צו פֿוס קיין ראסקאש אין זיין גוט אוֹן אליין אָנגעהאקט א ביסל האָלץ צוליב ספּאָרט.

ער האָט קיין מאָל נישט אָפּגעזאָגט קיין מענטשן, ווען מען האָט זיך צו אים גערופֿן נאָך א טובה, ווי למשל: א גמילת־חסד, א שטירע אין א באנק אוֹן דערפֿאר האָט ער טאקע באצאָלט מיט א סך צענדלי־קער טויזנטער. דער דאָזיקער ציוניסטישער עסקן האָט געהאט אן אָפּן אויער פֿאר מענטשלעכע ליידן. ער האָט תמיד אויסגעהערט, ווען מ'האָט זיך פֿאר אים אראָפּגערעדט פֿון הארץ, ווען מען האָט זיך צו אים גע־וועדעט, אוֹן בעת עס איז נויטיק געווען אָפּצושרייען א גזרה, סיי פֿארן כלל אוֹן סיי פֿארן פֿרט, האָט ער דאָס געטאָן מיט מסירת־נפֿש אוֹן אי־בערגעבנהייט. מיר האָבן אים געזען בעתן שעדלעצער פּאָגראָם, צו־זאמען מיטן רב ר' שמעון־בער אנאליק, ז"ל, משה טעמקין אוֹן סעקרע־טאר פֿון דער יידישער קהילה טשאטשקעס, ווי ער איז געגאנגען אינטער־וועניגן ביי דער אָרטיקער מאכט, אָפּצושטעלן דאָס שיסעריי, ווען די קוילן זיינען געפֿלויגן איבער די קעפּ.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען דאָס פּוילישע מיליטער־גע־ריכט האָט געמשפּט יידן, ווָאס זיינען געמסרט געווָארן דורך פּאָליאקן,

פאר מכלומרשט העלפן די באַלשעוויקעס, לויפט ר׳ יצחק־נחום ווייג־טרויב, צוזאמען מיט ר׳ ישראל גוטגאַלד, ז״ל, אין יום־כפּור צו דער אַר־טיקער מאכט, כדי אַפּצושרייען דעם בלבול.

עס איז נישט געווען קיין שום אַרגאניזאציע אַדער אנשטאלט, ווו יצחק־נחום זאָל זיך דאַרט נישט באטייליקן און צוהעלפן אַרגאניזירן. פאר אזעלכע ענינים האָט ער שטענדיק געפונען צייט און איז געווען פּינקטלעך. יעדע געשעענישׂ, וואָס איז נאָר פאַרגעקומען אין יידישן לעבן, פון גרעסערער אַדער קלענערער באדייטונג, איז ביי אים פאר־צייכנט געוואָרן. אויך אין דער איצטיקער וועלט־מלחמה, הגם ער איז שוין געווען א זקן, דערדריקט, דערשלאָגן פון די פיל אומגליקן, וואָס האָבן אים פּערזענלעך געטראָפן, האָט ער דאָך געשריבן און געזאמלט מאטעריאלן וועגן יידישן לעבן און אומקום אין דער גרויליקער צייט. ליידער אָבער זיינען די מאטעריאלן, אין דער לעצטער מינוט פּארן אוועקגיין קיין טרעבלינקע, דורך אים אליין פארניכטעט געוואָרן.

די צווייטע וועלט־מלחמה האָט זיך מיט דער גאנצער גרויזאמקייט אראָפּגעלאָזט אויפן קאָפּ פון דעם דאָזיקן אייִדעלן ציוניסטישן עסקן. די ערשטע שרעקלעכע טראגעדיע האָט ער איבערגעלעבט דעם 2־טן סעפּ־טעמבער 1939, בעת זיין טאָכטער פּריידע לאנדוי, צוזאמען מיט די משפּחות יאבלאָן און זאלצשטיין זיינען פּארשאָטן געוואָרן פון די דייטשע באָמבארדירונגען. ס׳איז געווען א צער צו זען, ווי דער אלטער ווייטרויב איז אליין געשטאנען און געגראָבן, כדי ארויסצונעמען זיי פון אונטער די חורבות. דאָס צווייטע גרויזאמע אומגליק איז געווען — דער אומקום פון זיין אייניקל, אדוו. יוסף לאנדוי מיט פרוי און קינדער. ער אליין האָט זיך שפּעטער אויפגעהאלטן ביי שמואל גרינשפּאן, ביז דער לעצטער אקציע אין נאָוועמבער 1942 אין געגנשע־בארקי. ליידער האָט ער נישט זוכה געווען צו פארווירקלעכן זיין שטענדיקע שטרעבונג, צו קומען קיין ארץ־ישראל און קענען מקיים זיין די שבועה, וועלכע ער האָט אָפּגענעבן ביים אָפּענעם קבר פון זיין אייִדעם מרדכי־מאיר לאנדוי, ז״ל, אז פאָרנדיק קיין ישראל, וועט ער מיטנעמען זיינע ביינער.

די ערשטע ציוניסטישע טויער אין שעדלעץ

מיר האָבן שוין דערמאָנט די נעמען פון די באטייליקטע אין דער ערשטער ציוניסטישער אסיפה אין שעדלעץ. עס איז כדאי אויך זיך צו באקענען מיט זייער טעטיקייט און פּערזענלעכן לעבן: משה גאָלדבערג האָט געשטאמט פון זאמאָשטש און איז געוואָרן א שעדלעצער דורך זיין חתונה מיט דער טאָכטער פון ר׳ שמואל ברוקארש, אן אָנגעזעענער בעל־הבית אין שעדלעץ. מיט י. נ. וויינטרויב האָט ער צוזאמען געלערנט.

גאַלדבערג איז געווען א ייד א למדן און א משכיל, גלייכצייטיק איז ער אויך געווען א גוטער סוחר. צוזאמען מיט יהושע גאַלדפארב, א באנק־באזיצער, שפעטער דער גרינדער פון דער באנק קופת־עם אין תל־אָביב, איז גאַלדבערג געווען דעלעגירט אויפן מינסקער ציוניסטישן צוזאמענ־פאָר, אין יאָר 1903.

משה־ אבא אייזענשטאט, אן אָנגעזעענער בעל־הבית אין שטאָט, אן ערלעכער סוחר, איבערגעגעבענער ציוניסט און א זון פון בערעזענער רב. אייזענשטאטס 2 קינדער, א זון און א טאָכטער געפינען זיך אין ישראל. דער זון פּלטיאל איז ביזן ארויספאָרן פון שעדלעץ קיין ווארשע געווען טעטיק אויף אלע ציוניסטישע געביטן אין שטאָט, געווען אויך צווישן די גרינדער פון העברעאישע עוונט־קורסן.

שמואל צוקער, א ציגל־פאבריקאנט, ראדזינער חסיד און נאציאָ־נאל־שטאָלצער ייד. א געוויסע צייט געווען שטאָטראט־מיטגליד און שאָרף רעאגירט אויף די ארויסטרעטונגען פון פאָליאקן קעגן יידן. געלעבט די לעצטע יאָרן אין פאריז, צוזאמען מיט זיינע קינדער, האָט פארענדיקט זיין לעבן, ווערנדיק אריבערגעפאָרן דורך אן אויטאָ. אויך די איבעריקע אָנטייל־נעמער זיינען אין יענער געהיימער אסיפה געווען שיינע יידן, בעלי־צדקה און אָנגעזעענע כלל־טוער.

אין די צייטן פון דער חיבת־ציון־באוועגונג — האָט אויף ישוב ארץ־ישראל געזאמלט געלט ידידיה ריינמאן, א יונגערמאן א משכיל, ווָאס האָט א סך געלייענט און דערביי געזעסן און געלערנט אין זיין קאלא־ביעלער חסידים־שטיבל. נאָך זיין חתונה מיט דער טאָכטער פון ר' מיכל ראָזענבערג פון בריסק דליטא האָט ער א געוויסע צייט געהאט א הור־טאָווגע קאָלאָניאל־געשעפט אין שעדלעץ. שפעטער האָט ער ליקווידירט דאָס געשעפט און אין יאָר 1924 עולה געווען קיין ארץ־ישראל. מיט אייניקע יאָר שפעטער דערשרעקט ער זיך פלוצלינג פון א פארבייפאָרנ־דיקן מאָטאָציקל, פאלט אוועק אויפן הינטערשטן טייל קאָפּ און ווערט אויפן אָרט געהרגעט. אויך זיין פרוי שרה און 2 זין, יעקב און נח — קומען אום אויף א טראגישן אופן. זיין פרוי האָט פיל מיטגעווירקט צו דער פארשפרייטונג פון ציוניסטישן געדאנק אין פארשידענע קרייזן.

נאָך דעם ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס, אין יאָר 1897, הייבט אָן דער ציוניזם ביסלעכווייז אריינצודרינגען אין די פארשידענע יידישע שיכטן פון שעדלעץ און ווערט לסוף א מאסן־באוועגונג.

אין יאָר 1900, קומט קיין שעדלעץ מרדכי־מאיר לאנדוי. דאָ האָט ער חתונה מיט פרידע ווויינטרויב, די טאָכטער פון ר' יצחק־נחום און אָרדענט זיך איין אין שעדלעץ. מיט זיין יידישער אינטעליגענץ, ווועלט־לעך וויסן און אָרגאניזאטאָרישע פעאיקייטן ברענגט ער אריין לעבן אין דער ציוניסטישער ארבעט אין שעדלעץ. זיין ערשטע ארבעט איז געווען:

אַרגאניזירן א ציוניסטישן בית־המדרש, וואו די מתפללים זיינען געווען אינטעליגענטן און בעלי־מלאכות. אין ועד פון דאָזיקן בית־המדרש זיינען געווען: אברהם וואדע, שמואל וואורמאן, יוסף זילבערפאדען, מאיר פערלא און פלטיאל סלושנע. די מתפללים זיינען געווען געטרייע איבערגעגעבענע ציוניסטן. איין מאָל, וועז עס איז געקומען א פאָרשטייער פון דער צענטראלע האלטן א רעפעראט אין שטאָטישן בית־המדרש, האָט דער רב ר' דוב־בער אנאליק, ז"ל, זייענדיק א שטארקער קעגנער פון ציוניזם, ארום זיך אַרגאניזירט א טייל פון די פארזאמלטע, וואָס זיינען באשטאנען פון פישער און קצבים. איינער פון זיי האָט אראָפגעריסן א הענג־לייכטער און דערמיט געשפּאָלטן דעם קאָפּ פון י. זילבערפאדען, וועלכער האָט צוליב דעם געמוזט ליגן א לענגערע צייט אין בעט. דער דאָזיקער צופאל האָט שטארק געווירקט אויף די חברים פון ציוניסטישן מנין וועלכע האָבן זיך מיט מער ענערגיע געמומען ארבעטן פאר דעם ציוניסטישן אידעאל און פארגרעסערט די רייען פון דער באוועגונג.

אין דעם זעלבן יאָר וועלט געשאפן אין געהיים א ביבליאָטעק. די אַרגאניזאטאָרן פון דער ביבליאָטעק זיינען געווען: דער ציוניסט יוסף ראָזענוואסער, באקאנט אונטערן נאָמען יאָסל דעם חזנס אָדער יאָסל דער פּאפּיראָסניק, זאב טוכקלאפער, אַשר ליווראנט, יהושע גאָלדבערג, מאָזעס גרינפארב א"א. א דאנק די באמיאונגען פון ר' יצחק־נחום ווייטרויב בים אַרטיקן גובערנאטאָר, וועלט אין יאָר 1904 די ביבליאָטעק לעגאליזירט אויפן נאָמען פון ווייטרויבס איידעם — מרדכי־מאיר לאנדוי. אין יאָר 1912 איז די ביבליאָטעק איבערגענומען געוואָרן דורך דער געזעלשאפט „יידישע קונסט „הזמיר". אין יאָר 1903, אויפן אלרוסישן ציוניסטישן צוזאמענפאָר, וואָס איז פאָרגעקומען אין מינסק (וויסרוס־לאנד), איז דאָס ציוניסטישע שעדלעץ געווען פארטרעטן דורך אירע צוויי דעלעגאטן: משה גאָלדבערג און יהושע גאָלדפארב.

„התחיה". העברעאישע שול און צווייטע עליה

אין דעם זעלבן יאָר, וועז ס'וועלט געשאפן אין וואַרשע די אַרגאניזאציע „התחיה", וואָס בראש פון איר זיינען געשטאנען: יצחק גרינבוים, יאן קירשראט, יוסף שפּרינצאק, זעליג וויצמאן, מ. הורוויץ, יעקב אַלשוואנגער, נח פּרילוצקי און אנדערע — וועלט אויך אין שעדלעץ געפּנט אן אָפּטיילונג פון דער אַרגאניזאציע, וועלכע וועלט צוזאמען מיט דער בעגדינער אָפּטיילונג פאררעכנט צו די שטארקסטע „התחיה"־אַרגאניזאציעס אין פוילן. אין דער שעדלעצער אָנפירונג פון „התחיה" זיינען געווען: מ.־מאיר לאנדוי, משה צוקער, מאָזעס גרינ־

פארב. פרץ קאמאר, די ברידער ניעדזשווידז, ד"ר משה טעמקין, ישעיהו זיידענצווייג, א. א. טעמקין און זיידנצווייג לעבן אין ישראל.

„התחיה" האָט זיך פארנומען מיט פארקויפן שקלים, דורכפירן זאמלונגען פאר קק"ל און אנדערע ציוניסטישע ארבעטן. אין סטאטוט פון דער אָרגאניזאציע איז אויך געווען א פונקט פון קאמף קעגן פאָגראָמען. צו דעם דאָזיקן צוועק איז אין וואַרשע איינגעקויפט געוואָרן געווער. אין דער זעלבער צייט האָט זיך אויך אָרגאניזירט א יוגנט־גרופע — „קבוצת מפיצי־שקלים". די אָנפירער זיינען געווען: פישל פאָפאָווסקי, אלימלך היינסדאָרף, יעקב רידל. אלע לעבן היינט אין ישראל. די שקלים זיינען פארשפרייט געוואָרן צווישן דער יוגנט אויף אויסצואָלן אין משך פון יאָר — א קאָפיקע א וואָך. אויך די קרן־קיימת־זאמלונגען ווערן געמאכט דורך פארקויפן מארקעס (אָדער זאמלען קאָפיקעס), וואָס ווערן פארשפרייט אויף חתונות און אנדערע שמחות.

אין 1904, באשליסט דער ועד פון ציוניסטישן בית־המדרש צו עפענען א העברעאישע שול, ווענן וואָס מיר שרייבן אויף אן אנדער אָרט. גורעוויטש און קאפלאנסקי, די צוויי לערער וואָס זיינען טעטיק אין דער שול, העלפן אויך מיט אין דער ציוניסטישער ארבעט. דער ציוניסטישער געדאנק דרינגט אריין אין אלע שיכטן פון דער יידישער באפעלקערונג אין שעדלעץ. צום מיינסטן האָט געווירקט גורעוויטש, דער זייער סימפאטישער, איידעלער ליטווישער יונגערמאן, וועלכער איז געווען קלאָר אין דער אלטער און נייער ליטעראטור און שטארק געווירקט אויף די מאסן. דער פארוויקלטסטער ענין איז דורך אים אזוי אויפגעקלערט געוואָרן, אז דער פשוטסטער מענטש האָט אים פארשטאנען. געוועדט האָט ער ווי א פראָפעסאָר, רואיק און זאכלעך, צוליב דעם טאקע האָט ער אויף די צוהערער אויסערגעווינלעך משפיע געווען. אין א צייט ארום האָט ער פארלאָזט שעדלעץ און איז געוואָרן דירעקטאָר פון דער העברעאישער גימנאזיע אין ווילנע.

אין יענעם פעריאָד באמערקט זיך אן אויפלעבונג פון אלע יידישע פארטייען. אחוץ „התחיה" און „בני־ציון" איז אויך געווען טעטיק „פועלי־ציון", בראש פון וועלכער עם זיינען געשטאנען: משה פאכטער, שרה קאפלאן פון סעמיאטיטש, גבריאל שלעכטער, מ. שטיינקלאפער, וועמען מען האָט גערופן „מאָטל חסיד", דוד אורזשעך און ליובא אייזענשטאט. אויך דער „בונד" איז דעמאָלט געווען שטארק טעטיק. אין יאָר 1906, ווען עס קומט פאָר דער פאָגראָם אין שעדלעץ, איז בראש פון דער דעלעגאציע צום גובערנאטאָר, געגאנגען דער ציוניסט ר' יצחק־נחום ווייסטרויב, ז"ל.

אין יאָר 1907, אין דער צייט פון דער 2־טער עליה, פאָרן אויך פון שעדלעץ קיין ארץ־ישראל: מנחם בן הלל (מנחם בעקער), די ברידער

ד"ר משה טעמקין און פּאָעט מרדכי טעמקין, וועלכע געפינען זיך ביז היינט צו טאָג אין ישראל, פּרץ קאמאר, גבריאל שלעכטער, מנשה גאָלד־זאק, זאב טוכקלאפּער, יעקב טעמקין און די פאמיליע מעכאניק. א טייל פון זיי זיינען שפּעטער געקומען צוריק קיין שעדלעץ. אינעם זעלבן יאָר באזעצט זיך אין שעדלעץ דער אדוו. הארטגלאס, א דאנק דעם באקומט שעדלעץ א גרויסן ציוניסטישן כוח, וועלכער ווירקט אין פּארגרעסערט נאָך מער די ציוניסטישע רייען. הגם אדוו. הארטגלאס רעדט כמעט דורכוים פּוילישׁ, ווייל ער איז דערצויגן געוואָרן אין א פּוילישׁ־רעדנדיקער סביבה און דער עלטערער יידישער עולם, פּארשטייט שוואך פּוילישׁ — דאָך ווערן זיינע רעפעראטן זייער גוט אויפגענומען, צוליב דער לייכטער און פּארשטענדלעכער שפּראך, וועלכע ער האָט באנוצט. ער האָט באזונדערס זייער שטארק געווירקט אויף „עמך". א באזונדער הצלחה האָט ער געהאט ביי די חסידים. זיינע שפּעטערדיקע ארויסטרע־טונגען אין שטאָטראט, אין אומאָפּהענגיקן פּוילן, אין נאָמען פון דער יידישער פּראקציע, האָבן שטענדיק געמאכט אן אייגדרוק, נישט בלויז אין די יידישע רייען, נאָר אויך צווישן פּאָליאקן. יעדער האָט אין אים געזען א מוטיקן, ערלעכן קעמפער, וואָס פּארשווייגט נישט קיין עוולה אפילו ווען זי האָט געטראָפן א נישט־ייד.

עס איז אינטערעסאנט איבערצוגעבן פּאָלגנדיקן פּאקט פון הארט־גלאסעס טעטיקייט: אין דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט א דייטשער זשאנדארם דערשאָסן אויפן גאס א הונט און זיך געווענדעט צו א פּוי־לישן סטודענט ער זאָל אוועקשלעפּן דעם הונט, האָט הארטגלאס זיך אָנגענומען פּארן כבוד פון סטודענט און פּראָטעסטירט, פּאַרוואָס דער זשאנדארם האָט מכבד געווען מיט אזא אומאָנגענעמער ארבעט דעם פּוי־לישן סטודענט. הארטגלאס איז דאן געשטעלט געוואָרן צום קריגסגע־ריכט, פּוילישע אדוואָקאטן האָבן אים פּארטיידיקט און שפּעטער דאָס שטענדיק געדענקט. וועו הארטגלאס איז אין ביאלער־קרייז געוויילט גע־וואָרן אין פּוילישן סיים און פּארלאָזט שעדלעץ, האָבן די אָרטיקע ציוניסטן פּארלוירן א גרויסן כוח. איצט איז הארטגלאס אין ישראל, איז טעטיק אין אינערן־מיניסטעריום, וואו ער שטייט בראש פון דער יורידישער אָפּטיילונג.

אין יאָר 1907, ווערט דורך מרדכי־מאיר לאנדוי און אנדערע גע־שאפן אין שעדלעץ די ליי־ און שפּאָר־עזעלשאפט, וועלכע באקומט שפּעטער דעם נאָמען „באנק אודזשאלאָווי" און מיט איר פּירט אָן דער ציוניסט נחמיה מאלין, ער איז אויך געווען א סך יאָרן דער אָנפּירער פון די האנטווערקער. אין האנטווערקער־פּאראיין זיינען טעטיק געווען די ציוניסטן: שמואל וואורמאן, אהרן מארדסקי, יהודה וואדע, משה לאטערמאן, מאיר פּערלא, פּלטיאל סלושנע און בערל סרעבניק, וועלכע

האָבן צוזאמען משפּיע געווען אין די האנטווערקער־רייען און דער גאנצער פּאראיין כּמעט איז פּאַרוואַנדלט געוואָרן אין א ציוניסטישער האנטווערקער־אָרגאניזאציע.

דעם 13־טן אויגוסט, 1915, בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, פּאַרנעמען די דייטשן שעדלעץ. די דייטשן פון יענער צייט איז נישט צו פּאַרגלייכן מיט די דייטשן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. דער אריינמארש פון די דייטשע חילות האָט געברענגט א געוויסע פּאַרלייכטערונג אין פּאַרגלייך צום צארישן רעזשים. עס האָט זיך דעריבער דעמאָלט אָנגעהויבן א תקופה פון שאפן און אָרגאניזירן פּאַרשידענע געזעלשאפטלעכע, קולטורעלע און ווירטשאפטלעכע אינסטיטוציעס. צווישן אנדערע, זיינען דאָ, אין סוף 1915, באנייט געוואָרן די העברעאישע אָוונט־קורסן. די דאָזיקע קורסן האָבן צו זיך צוגעצויגן הונדערטער יוגנטלעכע פון אלע שיכטן פון דער יידישער באפעלקערונג. א דאנק זיי, האָט מען אָנגעהויבן צו הערן דאָס העברעאישע וואָרט אויף די שעדלעצער גאסן. פון צייט צו צייט זיינען אפילו איינגעאָרדנט געוואָרן פּאָרלעזונגען און רעפּעראטן אין דער דאָזיקער שפּראך. אויך זיינען פּאָרגעקומען ליטעראַריש־מוזיקאלישע אָוונטן, וואָס האָבן צוגעצויגן א סך באזוכער.

די גרינדער פון די העברעאישע קורסן זיינען געווען: פּלטיאל איי־

דער ערשטער וועד פון די העברעאישע אָוונט־קורסן: פּ. אייזענשטאט, א. ש. ענגלענדער, לוי גוטגעלט, משה עקערמאן, די ברידער ברוך און מרדכי יפה, אָשר ליווראנט, קלמן און דינה לעווארטאָווסקי, אסתר גוטגליק, אלטר געלדמאן, הענעך זאלצמאן, די לערער עקיבה גאָלדפּאַרב און זאב מוכקלאפּער.

זענשטאט, אברהם־שלמה ענגלענדער, משה עקערמאן, אסתר גוטגליק, לוי גוטגעלט, אלטער געלדמאן, הענעך זאלצמאן, יהודה טענענבוים, די ברידער יפה, אשר ליווראנט, דינה און קלמן לעווארטאווסקי. לאמיר זיך באקענען מיטן לעבן און טעטיקייט פון די חברים איבערגעגעבענע ציוניסטישע טוער.

פלטיאל אייזענשטאט האבן מיר שוין דערמאנט, ווען מיר האבן גערעדט וועגן זיין פאטער משה־אבא.

אברהם־שלמה ענגלענדער, א זון פון א בעל־הבתישן ציוניסטיש־געשטימטן ייד, איז שטענדיק געווען שוואך אין געזונט. און דאך, ווען ער איז נאר נישט געלעגן אין בעט, האט ער אפגעגעבן זיין צייט פאר ציוניסטישע ענינים; געווען א מיטגליד אינעם ציוניסטישן קאמיטעט, א צייט מורשה פון קק"ל און אויך געארבעט אין דער ווארשעווער צענטראלע. אין שעדלעץ האט ענגלענדער אנגעפירט מיט דער ביליקער קיך, געווען סעקרעטאר פון דער געזעלשאפט „טאז" און די לעצטע צייט געארבעט אלס בוכהאלטער אינעם יידישן שפיטאל. ער האט זיין גאנץ לעבן געשטרעבט צו פארן קיין ארץ־ישראל און דאס נישט דערלעבט; ער איז געשטארבן פון א קראנקייט אין געטא.

משה עקערמאן האט געשטאמט פון חסידישע עלטערן. דער זיידע, א שארפער קאצקער חסיד, ווען מען האט גערופן ר' מתתיהו קאזאק. עקערמאן האט א צייט געארבעט אין „החלוץ" אין ווארשע, פון 1924 געפינט ער זיך אין ישראל.

אסתר גוטגליק, געשטאמט פון בריסק, געקומען קיין שעדלעץ בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען די צארישע ארמיי־אנפירונג האט ארויסגעטריבן די יידן פון בריסק.

לוי גוטגעלט, געבוירן ביי זייער רייכע חסידישע עלטערן, א זון פון ישראל און שרהלע. אין עלטער פון 3 יאר האט אים דער פאטער איינגעהילט אין א טלית און אוועקגעטראגן אין חדר. ווען ער האט אנגעהויבן צו לערנען חומש און שפעטער צו דער בר־מצוה, האט די דאזיקע משפחה איינגעארדנט גרויסע פייערונגען, סעודות פאר קינדער, וועלכע מ'האט געגעבן מתנות — בייטלען מיט גוטע זאכן, סעודות פאר חסידים, וועלכע האבן געטאנצט און זיך געפרייט ביז אין דער שפעטער נאכט אריין. דער פאטער האט פאר לוין געהאלטן א מלמד אין שטוב, נישט געווארט, אז דאס יינגל זאל לערנען צוזאמען מיט אנדערע קינדער. אהין דעם מלמד האט גוטגעלט געהאלטן פאר דעם זון צוויי לערער אויף למודי־חול: עקיבא גאלדפארב אויף העברעאיש און מאזעס גרינפארב אויף רוסיש און פויליש. אונטער דער ווירקונג פון מאזעס גרינפארב הויבט לוי אן צו לייענען ביכער, זעלבסטפארשטענדלעך, אן דעם ווייסן פון זיין פאטער. נאך דורכלייענען מאפו, סמאלענסקי, פייערבערג,

ביאליק אאנ"ד נעמט ער זיך פאראינטערעסירן מיטן ציוניזם, קומט אין די ציוניסטישע קרייזן און ווערט באפריינדעט מיט מרדכי־מאיר לאנדוי. דער ציוניסטישער געדאנק פארכאפט אים און שפעטער ווערט ער דאָס הארץ פון שעדלעצער ציוניזם. ס׳איז נישטאָ קיין פארזאמלונג, זיצונג, אָדער באראטונג, אויף וועלכער ער זאָל נישט זיין אָנוועזנד און משפיע זיין פארן ציוניזם. ער איז געווען א שטענדיקער מיטגליד אין ועד און אויסגעפירט פארשידענע ארבעטן, און דעם כבוד פון זיין יושב ראש — שטענדיק איבערגעגעבן א צווייטן.

לוי גוטגעלט איז אויך געווען דער איש־הספר. פון יעדן ניי־דערשינע־נעם בוך, איז ער געווען דער ערשטער לייענער. ער האָט הנאה געהאט צו שטיין אין ביבליאָטעק ביים טוישן די ביכער און אלע חברים און באקאנטע געגעבן עצות, וואָס פארא ביכער זיי זאָלן לייענען. א צייט האָט ער זיך פארנומען מיט פארשפרייטן דאָס העברעאישע בוך, און ער איז געווען אויסערגעווייניגלעך צופרידן, נישט צוליב זיין פארדינסט, נאָר ווייל דאָס בוך איז אָנגעקומען צום לייענער אין שטוב. וען די ביבליאָטעק האָט געוואָלט אינקויפן ביכער, איז לוי געווען דער קויפער, ווייל מ׳האָט געוואוסט, אז א דאנק אים וועט אריינקומען דאָס וויכטיקסטע וואָס מ׳דארף.

וען לוי איז שוין געווען אין די רייפע יאָרן, איז ער דאָך געבליבן יונג און זיך שטענדיק אָפּגעגעבן מיט דער יוגנט, גאנץ באזונדערס מיט דער שוליוגנט, פאר וועלכער ער האָט געהאלטן לעקציעס. א צייט גע־וען לערער פון די העברעאישע קורסן, געווען אויף יעדער פארזאמלונג דער הויפטרעדנער, אָדער דער אינציקער רעדנער, א צייט געווען אינ־סטרוקטאָר אין דעם וואַרשעווער צענטראל־קאָמיטעט פון דער ציונים־טישער אָרגאניזאציע. ער איז אויך געווען דער שטענדיקער באגלייטער, וען א חבר האָט עולה געווען קיין ארץ־ישראל; מיטן עולה איז ער מיטגעפאָרן קיין וואַרשע, כדי צו העלפן אים אין פאלעסטינע־אמט, אים באגלייט צום וואָקזאל און זיך געפרייט, וואָס ער האָט שוין נאָך א חבר אין ארץ־ישראל. ער איז באמת געווען געטריי און איבערגעגעבן יעדן איינציקן חבר.

לוי גוטגעלט איז אויך געווען דער פאקטישער רעדאקטאָר פון „שעדלעצער וואָכנבלאט" זינט דעם אנטשטיין פון דער צייטונג, הגם דער אָפיציעלער רעדאקטאָר איז געווען תחלת יחיאל גראמאן, ער איז אָבער אין א קורצער צייט ארום אָפּגעפאָרן קיין קאנאדע. גוטגעלט האָט אָפט מאָל אליין אויסגעפילט דאָס גאנצע בלאט, וואָס איז געווען זייער רייך אין אינהאלט און האָט רעאגירט אויף אלע געשעענישן אין יידישן און אין שטאָטישן לעבן. ער האָט אויך געשריבן אין דער וואַרשעווער טאָג־צייטונג „היינט"; געווען איינער פון די גרינדער פון דער תרבות־

שול און מיט אויסערגעווינלעכער איבערגעגעבנקייט אויסגעפירט די ארבעט אין דעם דערציאונגס־אנשטאלט.

אין די לעצטע יאָרן איז ער געווען דער לייטער פון „מחלקת הכשרה ועליה חלוצית" ביים פּאלעסטינע־אמט אין וואַרשע. זיין פרוי איז געווען די חברטע צלבה, א טאָכטער פון ישראל זאלצשטיין. זיי האָבן אויך געהאט זייער א גראָסן טעכטערל. וועז עס איז אויסגעבראָכן די צוויי־טע וועלט־מלחמה האָט גוטגעלט זיך געגרייט עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל. ער האָט שוין געהאט פּאַרגעברייט אלע דאָקומענטן אָפּצופּאָרן, לייִדער איז עס אים נישט געלונגען. איטאליע איז אריין אין קריג אוז קיין ארויספּאָר פון פּוילן איז שוין מער נישט געווען. בעת דער דייטשער אָקופּאציע איז ער געווען אין וואַרשע, ווי עס גיט איבער הלל זיידמאן אין זיין בוך „יומן של גיטו ורשה", האָבן אים די דייטשן ארויסגענומען פון שטוב אויף עלעקטראָלנע 40 אין יום־כּפּור 1942 אוז אוועקגעשיקט קיין טרעבלינקע. אזוי ארום איז פארפייניקט געוואָרן דער ליבער אוז געטרייער חבר, דאָס הארץ פון שעדלעצער ציוניזם.

אלטער געלדמאן, א זון פון א למדן, א שארפער ראדזינער חסיד, איז אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, וועז די רוסן האָבן פארלאָזט שעדלעץ, צוזאמען מיט זיי אוועק. זיין וויטערדיקער גורל איז אונדז נישט באוואוסט.

הענעך זאלצמאן, א סטודענט פון פּאָליטעכניקום, א זון פון אז איבערגעגעבענעם אלטן פועלי־ציון־חבר — מאיר זאלצמאן.

יהודה טענענבוים, זיין פּאָטער יצחק איז געווען א רעליגיע־לערער אין די שולן, א געווסע צייט — סעקרעטאר אין דער יידישער קהילה, אוז דער זון איז געווען א מיטגליד אין „החלוץ". ער האָט זיך באטייליקט אין די ציוניסטישע ארבעטן אוז זאמלונגען. טענענבוים געפינט זיך היינט אין ישראל, אלס מושבניק אין „כפר אז"ר".

די בריידער מרדכי אוז ברוך יפה, אייניקלעך פון ירוחם ש"ץ פון בריסק, זיינען בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה געקומען קיין שעדלעץ, אלס בריסקער פליטים. זיי האָבן געגומען אן אקטיוון אָנטייל אין דער ציוניסטישער אוז געזעלשאפטלעכער ארבעט אין שעדלעץ. ברוך איז געווען א שטארקער רעדנער אוז געלונגען פּאָלעמיזירט מיט די לינקע שעדלעצער גרופירונגען. ער איז געווען א גוטער חבר, אָבער שטענדיק מיט אן ערנסט פּנים. ער האָט פארלאָזט שעדלעץ אוז געוואָרן אן אינם־טרוקטאָר פון ציוניסטישן צענטראל־קאָמיטעט אין וואַרשע. אין יאָר 1920 איז ער געפאָרן אויפן ציוניסטישן צוזאמענפאָר קיין לאָנדאָן. דאָרט איז ער געבליבן א געווסע צייט אוז זיך דערוואָרבן די ענגלישע שפּראך, פון לאָנדאָן עולה געווען קיין ארץ־ישראל אוז דאָ געוואָרן דער לייטער פון מחלקת־העליה אין תל־אָביב.

זיין ברודער מרדכי איז שטענדיק געווען פריילעך, צוגעלאַזן צו אלע חברים, ער האָט זיך באטיליקט אין יעדער ציוניסטישער ארבעט און געווען אויך טעטיק אויפן אלגעמיין־געזעלשאפטלעכן געביט. ער האָט לסוף באקומען א פּאָסטן אין „דזשאָינט" און פארלאָזט שעדלעץ, שפּעטער עולה געווען קיין ארץ־ישראל און געפינט זיך היינט אין קבוצת גיניגר אין עמק, צוזאמען מיט זיין פרוי שושנה און זייערע 2 זין.

א באנקעט לכבוד מרדכי יפה צו זיין אָפּפאָר קיין ארץ ישראל אין אָנפאנג פון זיין ארבעט אין דזשאָינט.

אַשר ליווראנט, א זון פון א משכיל, אן איבערגעגעבענער ציוניסט — מאיר ליווראנט. צוזאמען מיט ידידיה ריימאן האָט אַשר געארבעט פארן אָדעסער קאָמיטעט, געשטאנען אין קאָרעספּאָנדענץ־פארבינדונג מיט מנחם אוסישקין און יחיאל טשלענאָוו. געווען איינער פון די מיטגרינדער פון דער שעדלעצער ביבליאָטעק און כמעט שטענדיק געווען דער ביבליאָטעקאר. ער האָט געקענט אלע לייענער און געוואוסט צו געבן יעדן א בוך צוגעפאסט צום גייסטיקן ניוואָ פון לייענער. אַשר לי־ווראנט איז אויך געווען דער שטענדיקער סעקרעטאר און פראָטאָקאָלאנט פון דער שעדלעצער ציוניסטישער אָרגאניזאציע. ביי דער אנטשטייאונג פון קק"ל, איז אַשר ליווראנט פאקטיש געווען די קאָמיסיע פון קרן־קיימת. ער האָט געזאָרגט פאר נדרים אין די בתי־מדרשים, פאר פארשפרייטן מארקעס לטובת דעם קרן־קיימת און פאר די געלט־זאמלונגען אויף חתונות און שמחות. אַשר ליווראנט איז געווען דער ארויסגעבער פון „שעדלעצער וואָכנבלאט" זינט זיין אנטשטייאונג אין יאָר

די קרן־קיומת־קאָמיסיע: מורשה יהושע עקערמאן

די קרן־קיומת־קאָמיסיע מיט אברהם הארצפעלד פון ארץ ישראל

1922 און פון יאָר 1929 אויך דער פאקטישער רעדאקטאָר. דעם גאנצן פינאנציעלן עול פון דער צייטונג, האָט ער אויסגעטראָגן, הגם ער איז געווען א קראנקער, צעבראָכענער מענטש. אין די שווערסטע טעג, וואָס די צייטונג האָט דורכגעמאכט, האָט ער זי אָפגעהיט, נישט נעמענדיק אין אכט זיין אייגענעם מאטעריעלן אָרעמען מצב אין דער היים. דער ליבער שמייכל פון זיין פנים איז קיינמאָל נישט אראָפ. ער האָט געהאט א זייער שארפ אויג און שטענדיק זיך אָריענטירט, אויף וואָס די צייטונג דארף רעאגירן און ער האָט תיכף דאָס ארויסגעברענגט אויף די שפאלטן פון „שעדלעצער וואָכנבלאט". ער האָט שטענדיק געשטרעבט און זיך געגרייט צו פארווירקלעכן זיין חלום פון עלית ארץ־ישראל, ליידער האָט ער דאָס נישט דערלעבט, און איז אין יאָר 1943, געשטאָרבן אין יידישן שפיטאָל אויף זיין אסטמע־קרענק.

דינה און קלמן לעווארטאָווסקי, זון און טאָכטער פון עקיבא און חוה־גיטל; חוה־גיטל האָט געשטאמט פון א גבירישער משפחה, איר פאָטער, ר' שמואל גרוינעם איז געווען א רייכער סוחר, 40 יאָר גבאי פון גרויסן בית־המדרש. עקיבא לעווארטאָווסקי — א ראדזינער חסיד. וועמענס רבי איז געווען באוואוסט אלס קעגנער פון ציוניזם, איז דאָך באָאיינפלוסט געוואָרן פון די קינדער און איינגעצויגן געוואָרן אין די ציוניסטישע רייען, א געוויסע צייט אפילו געווען א מיטגליד אינעם ציוניסטישן קאָמיטעט אין שעדלעץ. קלמן אָבער, איז אין זיין טעטיקייט געווען לאָגיש און אויסגעהאלטן. ער האָט דערגרייכט דעם ציל, וועלכן ער האָט זיך געשטעלט. ער איז געווען איינער פון די גרינדער פון „צעירי־ציון" אין פוילן, געארבעט אין מדור „החלוץ", אין 1920 אַוועק קיין ישראל, געארבעט אויף די שאָסייען אין גליל, געווען א לערער אין די מושבות, געענדערט דעם נאָמען אויף בר־לב, געשריבן אין „קונטרס" און פון יאָר 1927 אין „דבר", געווען א חבר אין מושב „כפר אז"ר", געשטאָרבן אין אָקטאָבער 1942, איבערלאָזנדיק א פרוי, זון און טאָכטער.

דינה איז געווען א צייט א לערערין פון העברעאיש אין שעדלעץ, שפעטער געווואוינט אין ווארשע, געפינט זיך היינט אין ישראל.

די לערער פון די העברעאישע קורסן

די לערער פון די העברעאישע קורסן זיינען געווען אין יענער צייט: עקיבא גאָלדפארב, זאב טוכקלאפער און דוד נייטמארק. דוד נייטמארק, א זון פון א מלמד, א קאָצקער חסיד, געהאט זייער א שארפן קאָפ, נישט לאנג געווען ציוניסט, אריבער צום „בונד", געשריבן אין דער „פאָלקס־צייטונג" אונטערן פסעוודאָנים „אריה", געפינט זיך היינט אין אמעריקע

און געבליבן געטריי דעם פוילישן „בונד", ארבעט מיט אין „פאַרוועלטס" און שרייבט אין דער בונדישער פרעסע ארטיקלען קעגן ציוניזם.

עקיבא גאַלדפארב איז געווען א ליבהאַבער און הייסער אַנהענגער פון העברעאיש. פון פרימאַרגן ביז שפעט אין אָוונט, ביי זיך אין דער היים, אין זיין שול, אויף די פריוואטע לעקציעס, אין די חסידישע, משכיל־ישע הייזער — אומעטום האָט ער פארשפרייט די דאָזיקע שפראך. דאָס לערנען העברעאיש איז געווען פאר אים אן אידעאל, א הייליקע עבודה. ער איז געווען א בעל־משפחה פון א פרוי מיט 2 קינדער, דערצו איז נאָך די פרוי געווען א שוואכע, דאָך האָט ער קיין מאָל נישט געמאַנט דעם שכר־למוד, הגם דאָס איז געווען זיין אייניציקער פרנסה־קוואל, ער האָט זיך באפרידיקט בלויז דערמיט, וואָס מען לערנט העברעאיש.

זאב טוכקלאפער איז געווען אייניער פון די ערשטע חברים אין דער ציוניסטישער גרופּע אין שעדלעץ, געווען אין ארץ־ישראל, שפעטער צוריקגעפאָרן, געווען א מיטגליד פ"ן קאָמיטעט פון דער קאָאָפעראטיוועריי־ען שפאָר־געזעלשאפט.

צווישן די העברעאישע לערער אויף די קורסן זיינען אויך געווען: הר־זהב, א גרויסער פּעדאגאָג, ארויסגעבער פון א סך פּעדאגאָגישע ביכער, לעבט איצט אין ישראל, א סך יאָרן געווען דער קאָרעקטאָר אין דער דרוקעריי פון „החפועל הצעיר", לעצטנס געפינט ער זיך אין די „בתי אבות" אין חולון. דוד מאַרגנשטערן, האָט אויך געהאט א חדר מתוקן, און געגעבן פריוואטע לעקציעס אין עברית.

יהושע גרינבערג און מתתיהו יאוועדוים, זיינען אויך געווען די פארשפרייטער פון דער העברעאישער שפראך. יאוועדוים'ס זון — מרדכי און טאָכטער שרה, געפינען זיך אין ישראל, דער 2־טער זון שמחה איז, אלס חייל אין דער ישראל־ארמיי געהרגעט געוואָרן אין אויטאָבוסן־צוזאמענשטויס.

די טעטיקייט פון „החלוץ" און „צעירי־ציון"

אינעם זעלבן יאָר, ווען עס זיינען געשאפן געוואָרן די העברעאישע קורסן, ווערט אויך געגרינדעט אין שעדלעץ דער „החלוץ". די גרינדער זיינען געווען די ה"ה: חיים סוכאַדאַלסקי, פיזיש א שוואכער, אָבער דערפאר גייסטיק אנטוויקלט, אן ענערגישער ארבעטער, געווען א קורצע צייט אין ישראל און צוריקגעפאָרן אין שעדלעץ; סטודענט געלבארד, אדם לעוויטע, אדא בארג (פרוי בארג געפינט זיך אין ישראל); קימעל — אן עסקן ביי פארשידענע ציוניסטישע ארבעטן, געגעבן לעקציעס אין „החלוץ הצעיר", געווען א צייט סעקרעטאר פון קרן קימת, אלע

יאָרן געשטרעבט צו קומען אין ישראל. אומגעקומען דורך דייטשע מער־דער; מאָטעלע גרינבערג, געפינט זיך איצט אין ישראל; סטודענט ענגעל־מאן — געגעבן לעקציעס אין „החלוץ" וועגן פאלעסטינאָגראפיע.

אין 1919, ווערט דורך די ברידער בונים און בערל וויימאן, אייגנ־טימער פון א ברויערייַ אין ראסקאשע, איבערגענעבן א גרויסער שטח באָדן פארן „החלוץ" און דאָרט ווערט געשאפן די ערשטע פערמע אין שעדלעצער געגנט. עס זיינען ארויסגעלאָזט געוואָרן ספעציעלע אקציעס, כדי צו אנטוויקלען די פערמע. א סך ציוניסטן זיינען דאָרט דורכגענאנ־גען זייער הכשרה און גלייך עולה געווען קיין ארץ ישראל. מיטן אנט־ווייקלען זיך פון „החלוץ", זיינען אויך אריינגעטרעטן אין אים נייע כו־חות, ווי: אלתר־בועז הובער, מלך היינסדאָרף, רחל טענענבוים — פון דער היים ריבאק — און איר מאן יהודה. אלע געפינען זיך אין ישראל. די חברים פון „החלוץ" האָבן אויך געארבעט ביים פעטריקאסער פריץ. אין די שפעטערדיקע יאָרן האָט זיך אויך געשאפן א „קבוץ" פון חלוצים פון גאנצן אומגעגנט, וועלכע האָבן אונטערגענומען פארשידענע פיזישע ארבעטן אין שטאָט און אויסער איר.

אין יאָר 1916 אָרגאניזירט מרדכי־מאיר לאנדוי דעם ערשטן ציונים־טישן קאָמיטעט אין שעדלעץ, אין וועלכן ס׳גייען אריין די ח"ח: מ.־מ. לאָנדוי, י. נ. וויינטרויב, עקיבא לעווארטאָווסקי, ידידיה ריינמאן, אדוו. הארטגלאס, און אנדערע. אין יאָר 1917, ווערט דורך מ. לאנדוי געשאפן די בילדונגס־געזעלשאפט „דת", וועלכע האָט אין דער אָקופאציע־צייט, בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, אויסגעהאלטן העברעאיש־יידישע פאָלקסשולן און קורסן פאר דערוואקסענע.

אין יאָר 1920 זיינען פאָרגעקומען אין שעדלעץ 2 קרייז־קאָנפע־רענצן פון די אלגעמיינע ציוניסטן און פון צעירי־ציון. אויף דער אלגע־מיין־ציוניסטישער קאָנפערענץ זיינען געווען דעלעגאטן פון פאָלגנדיקע שטעט: לוקאָוו, מעזריטש, ביאלע־פאָדלאסקע, ראדזין, מארד, לאָשיץ, סארנאק, סעמיאטיץ, נאָוואָ־מינסק און קאלושין. פונעם ציוניסטישן צ. ק. אין פּוילן האָבן זיך באטייליקט: אדוו. אַלשוואנגער, יוסף גראוויצקי (רגב), י. איטקין (אלע איצט אין ישראל). ס׳איז געווייזלט געוואָרן א ראיאָן־קאָמיטעט, מיט בערל וויינמאן (איצט אין ישראל) אלס פאָרזיצער.

אויף דער קאָנפערענץ פון צעירי־ציון זיינען געווען פארטרעטער פון כמעט אלע אויבן אויסגערעכנטע שטעט. מצד דער צענטראלע, האָט זיך באטייליקט ברזילי, וועלכער איז אין א צייט ארום דערטרונקען גע־וואָרן אין כנרת (ישראל).

ביידע קאָנפערענצן און די אויסגעוויילטע ראיאָן־קאָמיטעטן, האָבן מיטגעווירקט צו דער פארשטארקונג פון דער ציוניסטישער באוועגונג און פון דעם ציוניסטישן געדאנק אין שעדלעץ. ס׳איז אונדזער חוב צו

א ציוניסטישע קאָנפערענץ אין שעדלעץ אין יאָר 1920 מיט דער באטיילונג פון פאָרשטייער פון ציוניסטישן צענטראל־קאָמיטעט אין ווארשע.

דערמאָנען איינעם פון די אָנגעזעענסטע ציוניסטן אין יענער צייט — דעם חבר אלחנן לעווין. אין אָנהויב 1918 איז אים געווען שווער צו רעדן יידיש, צוליב זיין ממש געניאלן קאָפּ האָט ער זיך שנעל דערוואָרבן די דאָזיקע שפּראך און שטענדיק געהאט א גרויסן דערפאָלג אויף אלע זיינע ארויסטרעטונגען, בעיקר וען ער האָט דיסקוטירט מיט די לינקע גרופירונגען. שפּעטער, שוין זייענדיק אין ווארשע אלס אדוואָקאט, איז ער געווען איינער פון די הויפּט־פירער פון די רעוויזיאָניסטן אין פּוילן.

אין יאָר 1922 האָט דער ציוניסטישער קאָמיטעט באשלאָסן ארויס־צוגעבן א צייטונג, וואָס זאָל דינען ווי א געזעלשאפטלעך־ציוניסטישע טריבונע אין שעדלעץ. אין דער ערשטער בראטונג וועגן דער צייטונג האָבן זיך באטייליקט 20 חברים. צווישן זיי די חברים: יוסף און לוי גוטגעלט, נחמיה מאלין, יהושע עקערמאן, א.־ש. ענגלענדער, בונים ראָ־טענבערג, יחיאל גראָמאן, יהושע גאָלדבערג און — להבדיל בין החיים — פישל פּאָפּאָווסקי (היינט אין ישראל) און שלמה סוכאָדאָלסקי (היינט אין אמעריקע). די אָנטייל־נעמער האָבן זיך גלייך אויפן אָרט באשטי־ערט מיט 5 זלאָטעם אויף א פּערזאָן און די צייטונג האָט באקומען דעם נאָמען „שעדלעצער וואָכנבלאט". דער ערשטער רעדאקטאָר איז געווען יחיאל גראָמאן און ארויסגעבער אַשר ליווראנט. וועגן דער ראָל וואָס די דאָזיקע צייטונג האָט געשפּילט אין שעדלעצער יידישן לעבן, שרייבן מיר אויף אן אנדער אָרט.

אינעם זעלבן יאָר איז געקומען קיין שעדלעץ ד"ר מ. שלייכער. ער האָט זיך באוויזן גראָד אין דעם מאָמענט, ווען א טייל פון די אָנפירנדיקע פערזאָנען האָט פארלאָזט שעדלעץ. זיין פערזאָן האָט פיל נוצן געבראכט דער באוועגונג. א געוויסע צייט איז ער געשטאנען בראש פון דער ציוניסטישער אָרגאניזאציע, געווען איר פאָרשטייער, אין שטאָטראט, אין קהילה־ראט, זיך באטייליקט אין אלע געלטזאמלונגען פארן קרן היסוד, תרבות א. דג"ל. א סך ענערגיע האָט ער אוועקגעגעבן פאר דער געזונטהייטס־ארבעט צווישן יידישע קינדער. אין די שעדלעצער שולן, געווען דער פאָרזיצער פון "טאָז", געקומען פון פוילן אין ישראל און געפינט זיך אין חיפה.

די אקטיווים־טן פון דער תרבות־שול

אין יאָר 1926 ווערט דורך דעם ציוניסטישן קאָמיטעט אין שעדלעץ געעפנט א העברעאישע תרבות־שול, ווענן וועלכער מיר גיבן א באזונדערע אָפּהאנדלונג. איך וויל נאָר דערמאנען אייניקע חברים, וועלכע האָבן געזומען אין דער שולאָרבעט אן אקטיוון אָנטייל:

אָשר אָרזשעל, דער פאָרזיצער פונעם שול־קוראטאָריום, האָט געשטאמט פון א חסידיש־רעליגיעזער משפחה, אליין אויך געווען א חסיד און געפאָרן צום פאריסאָווער רבין, עוסק געווען אין תלמוד און אויך געלייענט א בוך, געפירט א באנקהויז. צוזאמען מיט זיין שוואָגער

א קאָנפערענץ פון צעירי־ציון אין יאָר 1920

נפתלי נייגאלדבערג, שפעטער געווארן א הורט־אייזן־סוחר, געהאט אויך א פאבריק פון אקער־אייזנס. טראץ זיין מסחר און פאבריקאציע האט ער א סך צייט אוועקגענעבן אויף געזעלשאפטלעכער ארבעט: געווען דער גרינדער און דירעקטאר פון „סוחרים־באנק", א סך יארן פארזיצער פון דער „קהילה", ראטמאן אין שטאטראט און מיטגליד אינעם רעגירונגם־שטייער־אמט. אין דעם אמט איז ער געווען דער פאר־טיידיקער פון די יידישע אינטערעסן. א סך מאל האט ער פארלאזט זיינע אייגענע געשעפטן און געלאפן אפראטעווען א ייד פון די שווערע שטייערן. עס איז פשוט געווען א תענוג מיטן דאזיקן קלוגן מענטשן צו פארברענגען און אויסצוהערן זיינע גלייכווערטלעך און קלוגע רייד. פון אלע געזעלשאפטלעכע ארבעטן איז די שול געווען ביי אים שטענדיק אויפן ערשטן ארט.

יהושע עקערמאן איז געווען אן איבערגעגעבענער ציוניסטישער עסקן, שטאמענדיק פון די קאצקער חסידים, האט ער, מיט אמת־חסידישן ברען, זיך געווידמעט דער ציוניסטישער און געזעלשאפטלעכער ארבעט און אפט מאל פארנאכלעסיקט זיינע פריוואטע עסקים.

יוסף גוטגעלט, א זון פון ר' ישראל, האט א סך יארן אוועקגענעבן פאר דער אנטוויקלונג פון דער שול, א לענגערע צייט געווען איר פי־נאנץ־לייטער, שטענדיק אפגעהיט דאס אויסצאלן אין דער צייט דעם שכר־לימוד פאר די לערער, נישט געקוקט אויף דעם, צי אין דער קאסע איז יא געווען געלט אדער נישט. ער האט אויך געזומען אן אקטיוון אנטייל אין די קק"ל־ארבעטן.

משה יום־טוב, א זון פון א יידישן קאלאניאל־סוחר, ר' בעריש, געווען א מיטגליד אין „החלוץ הצעיר" און דארטן מיטגעמאכט די הכשרה. געווען אויך טעטיק אין דער ליגע פארן ארבעטנדיקן ארץ־ישראל, אבער דעם גרעסטן אנטייל האט ער גענומען אין דער תרבות־שול.

חנוך ריבאק און שלום זאלצמאן, ביידע סוחרים, האבן געדאוונט אין חסידים־שטיבלעך און געהאט אן אויסערגעווינלעכן אינטערעס צו דער שולארבעט, וואס האט ביי זיי פארנומען אן אנגעזעהן ארט.

פישל פאפאווסקי (דרומי), (היינט אין ישראל) — איינער פון די גרינדער פון דער תרבות־שול. פאפאווסקי האט 10 יאר געארבעט אלס אינספעקטאר פון דער קרן־קימת־צענטראלע אין פוילן, אין שעדלעץ געווען א מיטגליד אין קהילה־פארוואלטונג, א סך יארן פארוואלטונגם־מיטגליד פון „הזמיר". זיין גאנצע צייט האט ער אפגעגעבן די פארשי־דענע ציוניסטישע אקציעס און אונטערנעמונגען, זיך באטייליקט אין עפנטלעכע ארויסטרעטונגען.

עס דארף אויך דערמאנט ווערן ד"ר בערגמאן, וועלכער איז געווען זייער אקטיוו ביי פארשידענע ציוניסטישע ארבעטן. בעת דער היטלער־

אינוואזיע זיך געראטעוועט און געקומען מיטן פוילישן מיליטער קיין ישראל, אויך די פרוי מיט א זון און טאכטער זיינען געקומען אין ישראל. דער זון איז געפאלן אין דער באפרייאונגס־מלחמה און די עלטערן מיט דער טאכטער זיינען צוריקגעפארן קיין פוילן אדער דייטשלאנד.

אין יאר 1932 איז אין שעדלעץ געגרינדעט געווארן דער „החלוץ הכלל־ציוני". די גרינדער זיינען געווען: יצחק כספי, ברוך אלבערג, א. ש. ענגלענדער, רידעל און אנדערע. דער „החלוץ הכלל־ציוני", ווי אנדערע ציונ. יוגנט־ארגאניזאציעס, האט זיך אויסגעצייכנט מיט די זאמלונגען פארן קרן־קימת, געלערנט העברעאיש, ציוניסטישע געשיכטע און פאלעסטינאגראפיע.

ווען יצחק כספי האט פארלאזט שעדלעץ און עולה געווען קיין ישראל, אין יאר 1933, האבן מיט דער ארבעט פון „החלוץ הכלל־ציוני" אנגעפירט די ח"ח אלימלך פיינזילבער און אברהם פרידמאן. מיט זייער קולטור־טעטיקייט האבן זיי אויפגעהאלטן דעם ציוניסטישן יוגנטקרייז, געבנדיק לעקציעס פון ציוניסטישער געשיכטע און פאלעסטינאגראפיע. די חברים פרידמאן און פיינזילבער האבן זיך אויך פריער באטייליקט אין פארשידענע ציוניסטישע ארבעטן.

און צום סוף זאלן צום שבח דערמאנט ווערן די חברות, וועלכע האבן אין פארשידענע צייטן מיטגעהאלפן אין אלע ציוניסטישע אקציעס און זאמלונגען. באזונדערס האבן זיי זיך אויסגעצייכנט ביים איינארדענען די באזארן פארן קרן־קימת, אויך ביי די אקציעס פארן קרן־היסוד, אויך געזאמלט און מיטגעהאלפן צו דער אנטוויקלונג פון דער תרבות־שול.

זייערע נעמען זיינען: פרוי שיבוצקי, אסתר זאלצמאן, פועה ראבינאוויטש, שרה ראדזינסקי, חוה דאמב, העניעק ווייסמאן, צלאווע זאלצשטיין, חוה וואקשטיין, ראדאשינסקי, ביילע פינקעלשטיין, רחל גורפינקעל, און צו לעננגרע יאר געניע ווייסמאן און יהודית קוויאטעק, וואס געפינט זיך אין ישראל, און א סך אנדערע, וועמענס נעמען איך געדענק נישט. די אלע חברים און חברות, וועלכע איך האב דערמאנט, האבן מיט זייער טעטיקייט געגעבן שעדלעץ דעם שיינעם נאמען „ציוניסטישע שטאט". ליידער איז דער גרעסטער טייל פון זיי פארפייניקט געווארן דורך די דייטשן און נישט זוכה געווען צו פארווירקלעכן זייער שטרעבונג צו קומען קיין ישראל.

ד"ר מ. טמקין

בצל עצי הקלינה

למזכרת עיר מולדתי היפה

„האדם אינו אלא תבנית נוף מולדתו".
ש. צ'רניחובסקי.

שבחה של יהדות פולין הוא לא כזה של יהדות ליטא — בגדולי התורה והיראה, וגם לא כזה של יהדות גרמניה — בשפע התרבות וכשרון המעשה, ואף לא כזה של יהדות גליציה — באנשי מדינה ובעלי תריסין — אלא ברוח התמימות הגדולה, ברוח הקדושה, שגבלה באצילות, עד כמה שגלות ונכר מזדהים עם אצילות.

פנים שונות היו לה ליהדות התפוצות, כשם ששונות היו ארצות פזורינו: הנוף, האקלים, היערות והנהרות, הצמחיה, פני השמים ועין האָרץ, וביחוד צורות המחיה והכלכלה — הם הם שהטביעו את חותמם על שבטי היהדות המפוארים, כי חן מקום על יושביו. הגניוס האנושי יונק מגניוס „לוקום", כדברי המשורר: „האדם אינו אלא תבנית נוף מולדתו".

הראיה לדבר הוא השוני שבין יהדות פולין ליהדות גליציה. למרות קרבת המשפחה שביניהן, ההבדל האפיני שביניהן הוא בזיקתו של חבל פולין לרוסיה רחבת הממדים, שנתנה לה רווחת חיים חמריים ופרנסה בשפע. שגשוגה של יהדות פולין שלפני דור בא מתוך שפע ורווחה, שאפשרו ליהודי העיירות לקפוא על שמריהם, לעסוק בתורה, בחסידות, בתיקון הנפש והמידות וגם להתנכר לרציונליזם, להשכלה וחכמות הגויים שכרסמו את עין היהדות המקורית הענף ולשמור בדבקות על המסורת ועל מוסר האָבות אשר קשרום יחד בקשרים אמיצים, קשרי דת וגורל הגזע. ואילו יהדות גליציה חיתה בעוני ובדחקות. „בשבוש, אומר עגנון, לא פסק הדוחק מאסרו חג הפסח עד מרחשון". אחות לדלות של יהדות ליטא „שלא פסק בה ה„קרופניק" מערב פסח לערב פסח" (שצקי).

גם הנוף בפולין היה שופע יותר באילנות, יערות ונהרות, וגם המגע עם עם־האָרץ היה הדדי יותר ואנושי יותר, ובלי ספק היתה לכל אלה הדברים השפעה על אורח החיים ותפיסת העולם של יהודי פולין. הוכחה לכך אָנו מוצאים בחסידות של פולין שהיתה, בהשפעת הגורמים המנויים לעיל, נאצלה יותר, עדינה ורוחנית יותר, פחות בעל־ביתית־לוקלית מזו של חסידות גליציה (טשורטקוב). חסידות פולין היתה כלל־ישראלית, פנימית, נפשית ואוניברסלית בעלת מעוף (קוצק).

בעיירה הפולנית לא מצאנו אולי מבריות הגוף הבסרבאית ולא מהשכלתנות השנונה הליטאית ואף לא מהערמומית הגליצאית, אולם מצויה היתה בה חמימות יקרת המציאות, חמימות של אנשים פשוטים בעלי־בתים ובעלי־מלאכה, אך מגזע מובחר, לומדי תורה לשמה ואנשי מעשה תמימים. בגליציה, שזכתה לשחרור מדיני מוקדם וישבה בכפיפה אחת עם מלכות אוסטריה הנאורה, לא נוצרו תנאים נוחים להתפתחות מפעלי תרבות והשכלה. ערימת הספרות העברית והאידית החדשה עמדה בפולין. ורשה היתה מרכז הפעילות הרוחנית של יהודי פולין. וגם סופרים ואנשי מעשה בעלי ערך כללי, שהפיצו מעינותיהם אל מעבר לגבולין, גדלו בפולין, ולכן גם תהליך התפשטות ההשכלה בין יהודי פולין היה שונה מזה שבכל התפוצות. בפולין לא עשו את ההשכלה ולימודי חול קרדום לחפור בה, בפולין למדו לימודי־חול לשמם, כמו שלמדו תורה לשמה ולא לשם טובת הנאה, כדי להשיג דיפלומה ורווחת חיים, שכן בדרך כלל התנכרו יהודי פולין להשכלה ולרציונליזציה של החיים. לפי־כך לא היתה ביהדות פולין מלחמת אָבות ובנים, כמו בשאר ארצות. המעבר מלימודי קודש ללימודי חול היה תהליך טבעי שהזמן גרמו, בלי חבלי משברים קשים, בלי שנאה ותסביכי נפש. בחור שנתפקר קיצץ בפיאותיו ובקפוטתו, טייל עם נערות לאור הירח, הזה הזיות במליצות רמות על אהבה ולא עקר את רגליו מן ה„שטיבל" וממנהגי חסידים. מתוך טוב־לב ואהבת החיים עשה, לשם שמים עשה, בלי מרי וקרי, בלי שנאה וקנתור, הישן והחדש ישבו בכפיפה אחת ולא צר היה להם המקום.

כל אלו המעשים נבעו מתוך תמימות ונאמנות. הערמה והתרמית, תולדותיהם של חיי הגלות, כאילו פסחו עליהם, לא היתה בחייהם איפה ואיפה. את המזג החסידי של תום ואמת הכניסו אל ההשכלה. את הכלים החדשים מלאו תוכן יהודי ישן.

עובדה אחת מרבות אזכור. כשהייתי בן עשר לקחתני אמי לחתונה אצל גיסה האדמו„ר בלובלין (נינו של ר' עקיבא אייגר). ואני כבר נזדהמתי אָז בספרים חיצוניים, בכל זאת עשתה עלי החתונה שנערכה בפאר וגדולה — רושם כביר. מחזה שכולו הוד מלכותי, חמימות ומסי־רות נפש. ראיתי שם חסידים, עשירים מופלגים, שרקדו בהתלהבות עם דלים ואביונים, לבושי קרעים ובלויים.

על רבי זה, אברהם אייגר, סיפרה לי אמי: פעם אחת היתה בתו היחידה חולה אנושה. נכנסה אליו אשתו בערב יום הכפור, לעוררו שיבקש רחמים עליה. ענה לה ברוגז: „ביום הדין, כשכל עם ישראל טעון רחמים, אעמוד לבקש רחמים על בתי בלבד?!"

כזה היה הדור בפולין. וכאלו היו אבות היהדות שם. ומעין זה צמח שורש חדש, דור ראשון לתחיה וחופש, בנים נאמנים לגזעם. בחורים תמימי דרך שנשאו בלבם מין להט של קדושה וחרדה על דברים יקרים, געגועים עזים לגאולה, בלי שמץ של תכליתיות, שהיו יסוד ושורש של חיי הגולה.

דור ראשון זה לא הכזיב. תמימים היו אֵז עם עצמם. משעה שעמדו על דעתם והכירו שמקומו של יהודי לאומי וציוני הוא בארץ ולא בנכר, קמו ועלו עוד לפני 45 שנים.

גם התקופה סייעה לכך. היתה זו תקופת ההתעוררות של ההמונים בממלכת רוסיה רחבת־השטחים, נשמעו אֵז הדי זעזועים ראשונים של התפוררות משטר העריצות. ותנועת ההמונים שנתעוררו מקפאונם בן מאות השנים. ברחוב היהודי הופיע ה„בונד", שהיה לפה לדלת העם ופשוטי האנשים והתימר להקל את סבלם ולמצוא פתרון ל„צרות היהודים" בדרכים שהובילו לטמיעה. את „צרת היהדות" לא הכיר והתנכר לה. זו היתה תנועה של התבוללות שבאה מלמטה, בדומה לתנועות התבוללות רבות שבאו מלמעלה. אלא שהיתה עטופה מליצות נבובות של דיאלקטיקה מטריאליסטית, מין תנועה לשעתה, בלי המשך ארג שאיפות, חלומות וגעגועי עם, בלי יסוד כללי אוניברסלי של כל היהודים באשר הם שם, ולכן לא ניצלה מגזירת הכלין ועברה לבטלה מן העולם, בדומה לתנועות טמיעה אחרות, בלי שם ושארית.

הנני מציין את הופעת ה„בונד" בפולין לא משום שה„בונד" היה ציון־דרך לתנועה החברתית, אלא משום שהופעתו היתה בעסק גדול, ברעש והמולה, שהוא ממדות תנועות המוניות. ברם קדמה ל„בונד" תנועת ההשכלה והתנועה הציונית, ביחוד בין בני הנעורים.

השאיפה להשכלה ולידיעות בין בני הנעורים היתה גדולה. למדו שפות וקראו ספרים ביחידות ובחבורה, בבית וביחוד בגן העיר הנפלא בהשכמת בקרי הקיץ. נוסדה ספריה בהשתדלותו של מר לנדוי, שסיפקה ספרים לצמאים לדבר ה'. ולמעשה היתה זו פעילות ציונית, אולי שלא מדעת, כי כל התעוררות רוחנית וחברתית בימים ההם היתה שוטפת באפיק הלאומי, וכלי בטויה היו בהכרח הנסיבות עברית ופעולה ציונית.

בתקופה תמימה זו יקרת המציאות שהיתה תור האָביב לאידיאות חברתיות ואביב בני הנעורים הוכשרו הלבבות למעשים ולמפעלים.

וביום בהיר אחד הופיעו פנים חדשות בעירנו, שני ליטאים טיפו־

סיים, שהיו מופלאים בעינינו. האחד שמו גוריביץ והשני קפלנסקי ושפת דבורם עברית במבטא הספרדי. אלה היו הסנוניות הראשונות, המורים העברים הראשונים, שפתחו „חדר מתוקן" בעירנו והם הפיחו רוח חיים בחלומותינו המופשטים. ומכאן מתחילה פרשת הציונות המעשית בעירנו. כי ציונים היו כמעט כל יהודי העיירות בפולין, ביחוד ההמונים, מבטן ומלידה, אלא שזו היתה ציוניות אבסטרקטית המסורה ללב ועתה קרמה ממשות ומציאות. גדול היה המופת עד שאפילו בחור כיואל מסטבוים, שרעה אז בשדות זרים, היה נלווה אלינו לעתים והגרים את שניו ב„עברית".

שני האנשים האלה היו הרוח החיה בכל המפעלים הציוניים, ערכו קורסים להיסטוריה ונתקיימו שיחות בעברית, טיולים. וכך נתהדק הקשר בין הנוער הציוני משדרות שונות של העיר, דבר שהיה קודם לכן מן הנמנעות מפאת ההתרחקות וחוסר הענין הכללי המשותף. גולת־הכותרת היתה — האספות הפומביות בבית הכנסת שנערכו ברוב עם ופאר. נראה שהרשות הביטה בעין יפה על תנועה חדשה זו ברחוב היהודים והרשתה אספות פומביות, מה שמנעה מתנועות אחרות ויתכן שראתה בה מעין כלירעם של הריבולוציה שריחפה באויר. גדולה היתה השפעת אותו נשף חנוכה, נשף ציוני שנפתח עם צלילי „התקוה" של תזמורת כלי־נשיפה, ברשיון הממשלה, על אפם של פרנסי העיר, שהיו ברובם שונאי ציון, פרט למר ווינטרויב, שהיה נוטה לציונים בפרהסיה.

נוסדה אגודת „התחיה", ששינתה את שמה עם התפתחות התנועה ל„צעירי ציון". נפתח מרכז לפגישות, מעין מועדון, תחילה בבית הקפה של קהווה ואחרי כן אצל פרין קומר, שאף הוא היה מראשוני הציונים בעיר שעלה לארץ, אלא שכנראה הכרתו עדיין לא בשלה ונטה מהדרך הציונית, השתקע במצרים ונפסק הקשר אתו. אז פרחה תקופת הנואמים, השליחים הציוניים הנודדים, שביקרו מזמן לזמן את ערי ישראל בתפוצות. המשובחים שבהם היו יוסף שפרינצק — איש „צעירי ציון", שהיה בא מורשה לעשות נפשות צעירות לציונות. ובאופן מקביל ל„בונד" חל פילוג בציוניות של בני הנעורים והחלו להופיע בעירנו שליחי „פועלי ציון", ניצני הסוציאליזם הציוני, שגבריאל שלכטר, בחור ישר ופשטן במקצת, היה נושא דגלו. אז ראינו תכופות בעירנו, בחורונים משונים מגודלי בלורית, סימן מובהק לריבולוציוניות בימים ההם, והיו יורים מפיהם זיקי פראזות מתפוצצות על ענינים מסובכים, על „פרודוקציון־בעציהונגען" ו„פרודוקציון־בעדינגונגען" של בורוכוב. תמיהני אם אחד מהשומעים ואם גם הנואם בעצמו הבין משהו בסוגיה חריפה זו. זו היתה מין דיאלקטיקה לשם דיאלקטיקה, מין פלפלא חריפתא בלי כל בסים מדעי ריאלי. מבין הנואמים טוחני הרים אלה זכור לי בן־ציון

ידידיה, עלם שחרחר, דל בשר ומוכתר תלתלים, יורה לפידי אש ברוח פיו.

בעקבות פעילות ציונית זו נוסדו גם מפעלים חברתיים אחרים. להקת חובבי הבימה שהעלתה על הבימה את המחזה „מפוזר ומפורד" לשלום עליכם. נערכו גם נשפי ספרות: י. ל. פרץ, מנחם, ובעל מחשבות זיכונו בבקוריהם והקריאו לפני קהל גדול, אחוז הערצה והתפעלות, את יצירותיהם.

בתקופה זו של ראשית התעוררות התנועות, של השתחררות כוחות הכלל מחרצובות האדישות, עדיין היו התחומים מטושטשים, יסודות הארגון היו עוד רופפים ולא־מחייבים. גם העבודה הציונית היום־יומית, שהיתה מרוכזת בעיקר באוסף כספים, לא סיפקה את הרעבון למעשה. היתה קיימת קבוצה אחרת עם רוזנוואסר זקן העדה הציונית בראשה (ראה את התמונה הרצופה כאן), שעיסוקה היה בהשתלמות, בקריאת ספרות, בשיחות חברים, טיולים וגם בעבודה סוציאלית. היא יסדה מתרומות חברים „בית יתומים", שהתקיים אי־אילו שנים ושימש מרכז לעניינים צבוריים, ענין להשקעת המרץ החברתי.

תקופה זו היתה גם רוויה חומר־נפץ רב. המפלגה הסוציאליסטית הפולנית (פ. פ. ס.), שעליה נמנו הרבה חברים יהודים, בחרה לה, לרגל תכסיסים מפלגתיים, את ערי השדה לכר של פעולה טרוריסטית כלפי הממשלה הרוסית. ועירנו השקטה, שקפאה על שמריה, נהפכה לתופת של התנקשויות והטלת פצצות על אנשי השררה. הפקידות הרוסית במחוזות פולין הנידחת היתה ידועה בשנאתה לאוכלוסיה היהודית, ובכלל היה לה יותר נוח להיפרע מן היהודים ולהטיל עליהם את האחריות לטרור, עמדה וערכה פרעות ביהודים. שלושה ימים ושלשה לילות ריחפה על הקהילה היהודית סכנת השמדה. הצבא וביחוד הגדוד הוהליני שחנה בעיר, השתלט על העיר, טבח ושדד והתעלל וגם שילח אש בבנינים. ואפילו בתותחים השתמשו באמתלא של מרד יהודי. ארבעים ואחד יהודים נהרגו ומאות נפצעו בפוגרום זה, הראשון בפולין, שהיתה ארץ חסות.

הטובים שבנוער הוציאו את המסקנא, שאין קיום לעם בנכר. הרא־שונים שעלו לארץ סמוך לפוגרום היו שמחה רובינשטין, צבי גליבטר מזאמושץ (שלמד בגמנסיה ולא סיים את לימודיו) וכותב השורות האלו. רובינשטין ואני פנינו היו מועדות לעבודת אדמה, כי כאמור תמימים היינו ועוד קודם שנוסדה מפלגת „הפועל הצעיר" כבר ברי היה לנו, שכאן בארץ הכרח לנו לשנות את חיינו מעיקרם ולהוציא לחם מן

האדמה ולא מן האויר. עלינו, איפוא, ישר מן הספינה לגליל, לסג"רה, שיצאו לה מוניטין אז בגלל קבוצת בחורים חקלאיים שעבדו בה ובראשם אליעזר שוחט. והוא שחוליך אותנו באישון לילה, במוצ"ש, כדי שלא להבטל יום אחד מעבודה, למושבה מלחמיה וסדר אותנו בעבודה חקלאית אצל האיכרים. רובינשטין לא עמד במלאכה זו ועקר לירושלים ונכנס לסמינריון של „עזרה" ואני המשכתי בעבודה עד הקיץ. כשהרביתי לקדוח יעצוני ללכת ליהודה.

הקבוצה הציונית הראשונה:
משמאל למעלה: מוזס גרינפארב, שמחה רובינשטיין, ניעדזשוויעדזש, כהנא, טוכקלאפר.
משמאל שורה שניה: ניעדזשוויעדזש, גניה, משה טמקין, הימלפארב, רוזנוואסר, הצלם רוזובסקי, הגב' לנדוי, הגב' זיידענציוג, ברל מינץ.

דוד בן יוסף (פאסאווסקי)

חלוצישע יוגנט-באוועגונג אין שעדלעץ

כמעט אלע ציוניסטישע יוגנט-גרופירונגען פון פוילן האָבן אין שעדלעץ געהאט זייערע אָפּטיילונגען. כ'וויל זיך דאָ אָפּשטעלן אויף אייניקע פון די דאָזיקע יוגנט-גרופירונגען, וועלכע האָבן געשפילט א וויכטיקע דערציערישע ראָל אין שעדלעצער יידישן לעבן.

דער „החלוץ" האָט אָנגעהויבן זיין טעטיקייט נאָך בעת דער ערשטער וועלט-מלחמה, אין יאָר 1916, און שוין דאן זיך באשעפטיקט מיט פאַרבריטן פּיאָנערן פאר דער עליה קיין ארץ-ישראל. ס'זיינען אויפגעשטעלט געוואָרן הכשרה-פונקטן, לאנדווירטשאפטלעכע פארמען, וואו יוגנטלעכע זיינען געווען באשעפטיקט ביי פראָדוקטיווער פיזישער ארבעט. דאן האָט זיך אויך געגרינדעט דער ערשטער חלוצישער קיבוץ אין דאָרף פאטרקאז און אין דער ארבעט-פארמע ביי די ברידער וויימאן, אין ראַשקאשע.

איינע פון די הויפט-אויפגאבן פון „החלוץ" איז געווען ארויסצונעמען די יידישע יוגנט פון די לופט-באשעפטיקונגען און זי אריבערפירן צו געזונטער קאָנסטרוקטיווער ארבעט. שוין אין דער סאמע מלחמה-צייט האָבן פון שעדלעץ עולה געווען קיין ארץ-ישראל די ערשטע חלוצים.

דער „החלוץ" אין שעדלעץ, פונקט ווי אין אלע יידישע ישובים אין פוילן, האָט פארוואָרצלט דעם ציוניסטישן געדאנק אין ממשותדיקע מעשים. צענדליקער יידישע יונגעלייט און פריילינס האָבן עולה געווען קיין ארץ-ישראל א דאנק דער פארצווייגטער, דערציערישער ארבעט פון „החלוץ". הונדערטער שעדלעצער, וואָס געפינען זיך היינט אין ישראל אין פארשידענע פונקטן אין לאנד, אויף פארשידענע וויכטיקע פאָזיציעס אין שטאָט און אין דאָרף האָבן זייער לעבן און איצטיקע טעטיקייט צו פארדאנקען דעם „החלוץ", צו וועלכן זיי האָבן אמאָל געהערט, וויל דורכן „החלוץ" האָבן זיי דערגרייכט זייער ציל און געקומען קיין ארץ-ישראל.

לאמיר אויך ביי דער געלעגנהייט דערמאנען אונדזערע שעדלעצער, טעטיקע חלוצים־טוער, וועלכע האבן נישט זוכה געווען צו קומען אין אויסגעבענקטן לאנד, און זיינען בעסטיאליש פארפיניקט געווארן דורך די נאצים. כ׳וויל דערמאנען: דעם פארדינסטפולן עסקן, איינער פון די גרינדער פון דער החלוץ־באוועגונג אין פוילן, מיין חבר און פרייַנד — משה יום־טוב; מיין חבר בנימין טשארני פון די לעצטע החלוץ־פירער פארן אויסברוך פון קריג; ער איז געשטארבן פון הונגער אין רוסלאנד; דוד פורייטער פון די אקטיווע טוער אין דער חלוצישער סאציאליסטישער יוגנט־באוועגונג — „פרייהייט־דרור".

ביי אונדז לעבנגעבליבענע איז נאך פריש אין זכרון די אקטיווע

קאמיטעט פון „החלוץ" אין שעדלעץ אין די יאָרן 33-1930
אין מיטן: פאַרזיצער און סעקרעטאר פון פאַדליאשער ראיאָן־קאָמיטעט
דוד פאסאוואסקי (איצט בן יוסף אין ישראל).

אימפולסיווע טעטיקייט פון דער החלוץ־יוגנט, די אימפאָזאנטע פייער־לעכע „תל־חי"־אקאדעמיעס, מיטן אָנטייל פון אייגענעם כאָר און דראַמאטישן קרייז, די אינסצענירונגען פון בילדער פון ארץ־ישראל־לעבן; די חלוצישע ראיאָן־צוזאמענפאָרן, דער צוזאמענפאָר אין יאָר 1930, מיט דער באטייליקונג פון ארץ־ישראל־דעלעגירטע פון הסתדרות (שעדלעץ איז געווען דער צענטער פון פאַדליאשער קרייז און דאָרט איז געווען דאָס זיצאָרט פון די פאַדליאשער ראיאָן־קאָמיטעטן פון אלע ציוניסטישע אָרגאניזאציעס.); די חלוצישע צוזאמענפלייגן אין דאָרף קריניצי, אין הויף פון יידישן גוט־באזיצער צינאמאן. עס דערמאָנען זיך די שפּרודּ־

לענדיקע ענטוזיאסטישע שטימונגען אויף די דאָזיקע צוזאמענפאָרן. די הוירַאטענץ ארום דער „מדורה" (שייטער) אין וועלדל ביז שפּעט־בייַ־נאכט און דאָס הילכיקע געזאנג פון העברעאישע לידער, וואָס זייער עכאָ־אָפּקלאנג האָט זיך געטראָגן וויַט ביז די הייזער פון די ארומיקע דערפער.

אין „החלוץ" זיינען געווען אַרגאניזירט אלע ציוניסטישע יוגנט־גרופּירונגען פונעם ארבעטנדיקן ארץ־ישראל. אין קאָמיטעט זיינען גע־וען פאַרטרעטן פאָרשטייער פון „השומר הצעיר", „פרייהייט־דרור" און „החלוץ הצעיר". יעדע גרופּירונג האָט געהאט באזונדערע, אייגענע לאָקאלן און געפירט א פארצווייגטע קולטור־דערציעריש ארבעט.

ס'דאַרף אויך דערמאָנט ווערן די וויכטיקע טעטיקייט אויפן געביט פון קעגנזייטיקער הילף, וואָס האָט דערמעגלעכט חברים צו פאָרן קיין ארץ־ישראל. דער „קרן החלוץ" האָט געשאפן באדייטנדיקע געלטסומען און אונטערשטיצט נויטבאדערפטיקע עולים קיין ארץ־ישראל. פאר די עולים זעלבסט איז דאָס געווען א רעטונגספּאָנד, וויַיל די רייזעס קיין ארץ־ישראל זיינען געווען פארבונדן מיט גרויסע אויסגאבן, נישט געווען דעמאָלט קיין סוכנות אדער „דזשאָינט", וועלכע זאָלן אויסהאלטן מיט הוצאות הדרך.

**
*

צווישן די יוגנט־גרופּירונגען פון ארבעטנדיקן ארץ־ישראל האָט דעמאָלט פארנומען דעם אויבנאָן דער „השומר הצעיר". „השומר הצעיר"

דער „החלוץ" מיטן שרייבשטיבלער נתן ביסטריצקי בעת זיין באזוך אין שעדלעץ

איז דעמאָלט געווען א ריינע סקויטן־באוועגונג, וועלכע האָט געהאט א באזונדערע צוציאונגס־קראפט מיט איר אויסערלעכקייט, ספּעציעלע מונ־דירן, אָפּצייכענונגען און סימבאָלן מיטן „חזק־ואמץ" בראש. די דאָזיקע באוועגונג האָט וויכטיקלעך אריינגעצויגן אין אירע ריינען די בעסערע יידישע יוגנט.

דער „השומר הצעיר" אין שעדלעץ האָט זיך אָרגאניזירט גלייך נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה — אין יאָר 1921. דער הויפּטגרינדער און פירער איז געווען דער ערשטער סלושני און די קאָמענדאטור איז באשטא־

דער „השומר הצעיר" מיטן פירער און גרינדער ה' הערשל סלושני.

נען פון מלכה לעווין, יהודה ליווראנט, דוד יום־טוב, בונים טשארנא־בראדע און אנדערע. דער „השומר הצעיר" האָט קאָנצענטרירט ארום זיך בעיקר די יידישע שוליוגנט פון די מיטלשולן און א טייל פון די פאָלקסשולן. די שיין באפוצטע לאָקאלן — אזוי געפּענע נעסטן — פון „השומר הצעיר" זיינען געווארן פארוואנדלט אין א ווארימער חיים פון בריידער און שוועסטער, וועלכע זיינען גרייט זיך צו העלפן קעגנזייטיק און צוזאמען לעבן און שאפן. כ'דערמאָן זיך אין די שטילע געהיימע זאמלונגען פון פארשידענע געלט־סומען צו העלפן נישט־פארמעגלעכע חברים צו באצאָלן שכר־לימוד אין שול, אדער קויפן ביכער פאר זיי און פארשידענע אנדערע פאָרמען פון קעגנזייטיקער הילף, וואָס דאָס איז געווען איינע פון די יסודות פון דער דאָזיקער באוועגונג.

אימפּאָזאנט זיינען געווען די ל"ג־בעומר־פייערונגען, דאָס שטאָלצע מארשירן פון דער שומרישער יוגנט אין די ריינען איבער די גאסן פון שטאָט האָט ארויסגערופן גרויס רעספּעקט, אפילו ביי דער נישט־יידישער באפעלקערונג און באגייסטערונג ביי די שעדלעצער יידישע אויג־ווויינער. ס'איז ווירקלעך געווען מיט וואָס צו שטאָלצירן און זיך גרויס צו האלטן.

פאר מיינע אויגן שטייט דאָס געסל ביי יהושע לעווינס מיל, וואו עס פלעגן זיך פארזאמלען ל"ג־בעומר טויזנטער יידישע יוגנטלעכע מיט

פריילעכע פנימער און פון דאָרט ארויס האָבן זיי מארשירט אין ראס־קאשער וועלדל, וואו מ׳האָט אויפגעשטעלט ספּעציעלע פּאלאטקעס, אן אייגענע קיך, מ׳האָט געזונגען און געטאנצט, עס האָט געווימלט ווי אין א בינשטאָק. טאטע־מאמע זיינען געשטאנען, צוגעקוקט זיך און געשעפט נחת פון זיי אין פארנאכט — דער צוריקמארש אין צוג אין שטאָט אריין מיט געזאנג פון חלוצישע ארץ־ישראל־לידער.

יעדן זומער פלעגן איינגעאָרדנט ווערן אין די פּוילישע דערפער ארום שעדלעץ זומער־קאָלאָניעס, וועלכע האָבן געטראָגן א ריין סקווטישן כאראקטער און זיך אויסגעצייכנט מיט זייער עסטעטישן אויסזען און שיינער, פינקטלעכער דיסציפּלין, אָרדענונג און אייגנארטיקער דער־ציאונג, וואָס האָט אנטוויקלט די בענקשאפט קיין ארץ־ישראל.

איינע פון די לעצטע שומרישע זומער־קאָלאָניעס, וועלכע כ׳האָב באזוכט אלס גאסט, איז געווען אין א פּוילישן דאָרף צווישן שעדלעץ און זשעלעכאָוו. דער פירער פון דער קאָלאָניע איז געווען יוסף קבצן — היינט אין ישראל.

***

דער „החלוץ הצעיר" איז געווען א פאָרבריידטונגס־אָרגאניזאציע פון יוגנטלעכע פּארן „החלוץ". די דאָזיקע באוועגונג, וועלכע איז אָנגעפירט געוואָרן דורך דעם „החלוץ" האָט געטאָן א וויכטיקע דערציערישע ארבעט פאר ארץ־ישראל. דער „החלוץ הצעיר" האָט איינגעאָרדנט פאר־

די חלוצים־עולים אין יאָר 1933 קיין ארץ ישראל

א גרופּע „החלוץ־מיטגלידער" אויף ראָוערן קיין ארץ ישראל

שידענע אימפּרעזעס, פּארזאמלונגען, שמועסן און יוגנט־פּארווויילונגען.

אין „החלוץ הצעיר" האָבן זיך גרופּירט יוגנטלעכע, ס'רוב פון די ארבעטער־קרייזן און פון די „עמך"־משפּחות, בעל־הבתישע שטובן. דאָ האָט מען נישט שטארק מקפּיד געווען ביים אָננעמען א חבר און ס'איז נישט וויכטיק געווען אין וועלכער שול ער לערנט, און „יחוס־אָבות" האָט נישט געשפּילט קיין ספּעציעלע ראָל... מען האָט געקענט טרעפן אין די רייען פון „החלוץ הצעיר" שילער פון תלמוד־תורה'ס, פּאָלקסשולן און יונגע ארבעטס־געזעלן, לערנינגלעך פון פּארשידענע פּאכן. אויך דער „החלוץ הצעיר" האָט איינגעאָרדנט צוזאמענפּאָרן, קאָנפּערענצן, אָרגאניזירט זומער־קאָלאָניעס און בכלל געפירט א פּארצווייגטע טעטיקייט אויף אלע געביטן.

***

די ציוניסטיש־סאָציאליסטיש־חלוצישע יוגנט־אָרגאניזאציע „פּריי־חייט־דרור", וועלכע האָט געפירט אן ענלעכע טעטיקייט ווי די אנדערע חלוצישע אָרגאניזאציעס, האָט אויך געהאט אן אייגענעם שטארקן ספּאָרטקלוב „הפּועל", וועלכער האָט געשמט אין פּוילן. אין דער עקס־קורסיע קיין ארץ־ישראל אויף ראָווערן, איינגעאָרדנט דורכן „הפּועל" אין פּוילן אין 1932 זיינען אָפּגעפּאָרן איניקע שעדלעצער ספּאָרט־לייט פון „הפּועל", מיטגלידער פון „פּרייהייט־דרור". שפּעטער האָבן זיך ביידע אָרגאניזאציעס פּאראייניקט מיטן „החלוץ הצעיר" און געשאפן איין אָרגאניזאציע.

די אלע ציוניסטישע יוגנט־גרופירונגען צוזאמען האָבן אין דער צייט פון זייער גלאנץ און אויפשטייג — אין די יאָרן 1930 - 1932 — געצוילט 2,500 מיטגלידער, בערך; צווישן זיי האָט דער פליגל פון אר־בעטנדיקן ארץ־ישראל געהאט בערך 75 פראָצענט — א וויכטיקער דע־צידירנדיקער פאקטאָר אין לעבן פון דער יידישער יוגנט אין שעדלעץ.

די ציוניסטישע יוגנט־גרופירונגען פלעגן זיך אויסצייכענען ביי פארשידענע געלטזאמלונגען, ווי קרן־קימת־לישראל, קרן־היסוד, קפא"י, א. אז. וו. ס'פלעגט זיין א קאָנקורס־געיעג צווישן די אָרגאָניזאציעס, ווער ס'וועט זאמלען מער, און ווער ס'וועט פארנעמען דעם ערשטן אָרט אין דער רשימה פון די באטייליקטע גרופירונגען.

דעם כוח פון דער ציוניסטיש־חלוצישער יוגנט האָט מען געקענט אָפשאצן ביי פייערלעכע צוגן אין געשלאָסענע רייען איבער די גאסן פון שטאָט, בעת א ספעציעלער ציוניסטישער מאניפעסטאציע, וועלכע פלעגט פאָרקומען פון צייט צו צייט ביי פארשידענע געלעגנהייטן.

כ'געדענק די קאָלאָסאלע איינדרוקספולע פראָצעסט־דעמאָנסטרא־ציע און פאָלקסצוג, וועלכע איז פאָרגעקומען אין יאָר 1929, אלס פרא־טעסט קעגן די אויגוסט־אומרוען אין ארץ־ישראל. דער צוג האָט זיך דאן געצויגן קילאָמעטער לאנג, איבער איניקע גאסן און האָט באוויזן פאר דער עפנטלעכקייט, אז דער ציוניזם אין שעדלעץ איז א קראפט. פארשטענדלעך, אז די הויפט־אָנטיילנעמער זיינען געווען די ציוניסטישע יוגנט־גרופירונגען.

שעדלעצער חלוצים פון אלע גרופירונגען זיינען געווען אין פארשי־דענע הכשרה־קיבוצים אין גאנץ פוילן. אויך אויפן אָרט איז געווען אן אייגענער הכשרה־קיבוץ.

נישט אויס מאל האָט מען ליידער געמוזט אָננעמען מיטלען און ווירקן אויף עלטערן, וועלכע האָבן זיך איינגעעקשנט און נישט דער־לויבט זייערע קינדער צו פאָרן אין הכשרה־קיבוץ און בכלל זיך קעגן־געשטעלט דעם פאָרן קיין ארץ־ישראל. ס'האָבן זיך אָפגעשפילט טראָ־געדיעס ביי די, וואָס די עלטערן האָבן נישט מסכים געווען דערצו. איך קען חברים און פריינד דאָ אין ישראל, וואָס יאָרן לאנג האָבן זייערע עלטערן נישט געשריבן און זיינען געווען ברוגז מיט זייערע קינדער צו־ליבן פארלאָזן די היים און פאָרן קיין ארץ־ישראל.

די אידעאלע חלוצישע יוגנט האָט זיך אָבער נישט אָפגעשטעלט פאר קיין שום שווערקייטן. זי האָט פארלאָזט היים און משפחה און אוועק אין אלט־נייעם יידישן היימלאנד. א דאנק זיי איז צוגעגרייט גע־ווָארן דער באָדן פאר א זעלבסטשטענדיקער יידישער מדינה, וואָס איז געווָארן דער זאמלפונקט פאר דער שארית־הפליטה פון דער היטלעריס־טישער יידן־אויסראָטונג.

קאָמיטעט פון פועלי־ציון צ. ס. און יוגנט „דרור־פריהיוט". אין מיטן: דער שליח פון ארץ ישראל: אליעזר גראוויצקי.

שעדלעצער חלוצים אויף הכשרה אין יאָר 1925. אויבן, אין דער ערשטער רייי, אין דער מיט: משה יום־טוב, פירער פון החלוץ אין שעדלעץ.

חלוצים אויף אן אויספלוג

החלוץ הצעיר מיט יהודה ליווראנט

ועד פון סניף העובד

דער קאָמיטעט פון פריהיוט

אליעזר בר חיים (ברנהולץ)
(חיפה)

זכרונות והרהורים

(לזכר תנועות הנוער החלוציות בעירנו)

בשירה ותופי-לכת, טעוני כל-טוב, נעל לחומה,
מלא חפני לבבות זהב-חלומות נביאה,
בכדי-נעורים מלאים דמים רגים נשא
ואשכלות-חיים בכורות — בטנאי אהבה,
הכל מנחה לקרב וקדש למסדה!
פתחי, חומה, שערי בתי-גנזיך הריקים
ויאצר בם בר-חיינו לשנות-הקרב,
כי שוממים עוד שדות מסדה ומכי-חרב,
ומי יודע כמה יארך הקרב וימי מצור כמה עוד ימשכו
ועד בא שנות-שבע, עד גשמים בעתם ירדו
וטל על אדמת פרזות יזל לילה, לילה,
עד חרמש-הנצחון ברכת-שדה יקצור לבטח —
קבלי בכורי-חיינו — צידה ללוחמיך הרעבים
ומעינות עלומינו — לצמאיך!

י. למדן — „מסדה".

איך אפשר להנציח את זכר הנערים והנערות של עירנו הבלתי-נשכחת, של הדור הצעיר, השבט החלוצי הרענן והזך, אשר בלי חשבון ו„תכלית" התכונן לדרך הארוכה, לקפיצה הנחשונית ליום המחר, לארץ הנכספת, שחתר להגשים בה את חלומותיו?

שדליץ, העיר התוססת, על ארגוניה ומפלגותיה, הטביעו עליה חותם אופייני וחן מיוחד, תנועות הנוער החלוציות, והן הן שגיבשו את דמותה. העיר שדליץ לא הוציאה — באופן מיוחד — מתוכה מנהיגים גדולים, אבל מבחינה קולקטיבית היה בה החומר האנושי רב וגדול באיכותו, וביחוד הנוער, בגיל הרך והמבוגר גם יחד.

במציאות דאז, כל בחור וכל בחורה, כל חלוץ היה משול לדון-

קישוט המחפש הרפתקאות ותלאות, נודד וחולם, מחפש את האמת, בעל מוסר ולוחם ליושר.

אולי יתמהו רבים על הנסיון אשר הנני עושה, להעלות על הניר ולכוון את דברי לחברים קרובים רחוקים ולהזכיר להם נשכחות, למרות שהעבר הוא לא כה רחוק, הרי זה היה רק אתמול...

יודע אני את המעצורים העומדים בדרך זו, יודע אני, שבמשך השנים שחלפו הצטברה זרות ואטימות; הרי כולנו הספקנו להתבגר ואולי גם להזדקן ולא רק מבחינה ביולוגית...

יודע אני מה קשה לאמור, לבטא ובפרט לכתוב על נושאים אלה. ומאידך, מה קשה להקשיב, לשמוע ואפילו לקרוא. אבל אין ברירה, צריך לבכות ולהזכיר את הנעדרים, את הנערים אשר נקטפו בלא־עת, והם היו חלק חשוב מחיינו...

ובכן נעלה על הניר את זכרם, והנני אמונה, כי ישנם שומעים לדברים היוצאים מן הלב, ושיש עוד אוזן קשבת ואפשר לחצוב צוהר ללבבות.

**
*

מפאת גילי לא הייתי בין המיסדים של תנועת־הנוער בעירנו. באתי כמעט אל המוכן, זכיתי להיות רק בין הממשיכים ובמקצת הספקתי להיות בין „המתלבטים". ובכן איך היתה ההתחלה?

על יד המדורה סופר: „מספר נערים ונערות לומדים התחילו לשאול לנתיבות חייהם. אוירת בית־הספר היתה מחניקה. הסביבה, הבית, הרחוב, חברת המבוגרים — בכל שלטה הריקנות. השיגרה היתה בכל. שעמום מסביב".

בתחילה לא היתה לפנינו מטרה ברורה וסופית, עלינו כצמח בשדה. בלב היתה צפייה וחיפוש האמת, היינו עצמאיים לחלוטין, חתרנו לקראת חשמש והיופי, הצופיות (הסקויטינג בלע"ז) ליוותה אותנו, אבל לא סיפקה אותנו.

כזרם מים אדירים פרץ המרד, הנעורים התוססים עלו על גדותיהם, וכך אימצנו לנו את שיר המרד המפורסם של ד. שמעונוביץ:

אַל תשמע, בני, אל מוסר אָב
ולתורת אם אַל אוזן תטֵ;
כי מוסר אָב הוא: „קו לקו"...
ותורת אם: „לאָט, לאָט"...

וכך בתוך סער של חויות, התלבטיות וחיפושי דרך מתמידים; מצאנו את השביל בחיים, את ההעפלה החלוצית, את ההגשמה העצמית, שהיא היתה המזיגה המושלמת של גאולת האָדם מכבלי הקונבנסים של המשטר הנוכחי, יחד עם הציונות היוצרת והקונסטרוקטיבית

שהבטיחה ורמזה „לבנות ולהבנות בה"... מצאנו את הציונות לעצמנו, לא ציונות שאָמרה לאחרים לעלות ולבנות! מרדנו נגד „הציונות הרשמית" (ובזה היה טמון סוד הצלחתן של תנועות הנוער החלוציות). בזה היא היתה המהפכנית והמחדשת. בזה רעננותה וקסם חלומה הממריא, ועוז מלחמתה במציאות. בזה פילסה דרך לרבבות נוער, כי היתה מלאה געגועים ושאיפות, העיזה להעפיל ולהגיע למטרתה המלאה, דרך מכשולים עצומים, מרדה בהוריים יקרים, בבית הספר, ברחוב היהודי בציונות הרשמית הבעל־ביתית, יצרה את ההכשרה ותוך תנאים בלתי־אנושיים ואכזריים, ולפעמים גם תוך בדידות, העפילה ושברה את המצור...

***

ומי לא זוכר את יומן הגדול של תנועות הנוער, יום ל"ג בעומר. עוד טרם נולד המשורר שיתאר לנו את חויותיהם של הנער והנערה ביום הזה! פחד וחיל אחזונו שבועות מספר לפני החג. והרי ההכנות לקראת היום היו מספיקות, אולם הלב רחב ופחד. וגם הטבע התכונן... כבני חורין צעדנו ברחוב. לא צעדנו; ריחפנו באויר וכל יהודי העיר חגגו את החג החדש־הישן. השמים היו אחרים, השמש כאילו יצאה מנרתיקה, הציפורים שרו שירה חדשה, העצים כאילו התפללו לשלומנו. העיר לבשה חג, העיניים זהרו ופני האנשים צהלו. הכנסנו, פשוט, את ארץ־ישראל לתוך תוכה של הגלות והפכנוה...

זכורני כשהיינו מגיעים לחיק הטבע וליער, ובבת־אחת מחנה גדול קם ונוצר, מחנה של אוהלים קטנים וגדולים ובתוכו מתנופף הדגל התכול־לבן. עזבנו את החומות ואת אבק העיר. והצעידה? הרי צעדנו בנשימה אחת, בדפיקת לב אחת, בקצב אחיד שאין כמוהו! ביום ההוא החלטנו על עתידנו, נשבענו להתגבר על המכשולים, לצאת מאפילה לאור גדול.

ולפנות ערב התלקחה המדורה, עלתה להבה אדומה וכל אחד הוסיף ענף והקשיב ל„שיחת" האש הבוערת. ואָז בספונטניות גמורה התפרצה השירה. שירה כבירה, על הארץ, על האחים הבונים והמעפילים, על יסורי גאולה, על כיבושים ומאבקים.

ומבלי להרגיש השתלבו הידיים ונוצר מעגל, התרגשו הלבבות וכולנו לפתע רוקדים. איזה פלא! איזה ריקוד! איזה ריתמוס! איזו התלהבות חסידית! כל הלבבות מתמזגים לנפש אחת, כל הרוקדים — גוף אחד, מחנה מלוכד.

ובחזרנו הביתה, והנה המון יהודים — החל בילדים רכים וגמור בזקנים כפופים — מתלהבים ורוגשים בהסתכלם בנו, הם מרגישים בכל החושים, שאָנו העתיד, אָנו החומה, הם מרגישים שאלה הם הצעדים של המשיח הגואל; אָנו המבשרים את הבשורה לתחיה ולנצחון, אָנו הסמל של התגשמות כל כיסופי הדורות של שנות אלפיים...

ואָז הברכיים תרעדנה... כי אָנו יודעים, שהרגע הוא קדוש: בידינו הרכות והצעירות הופקד הדגל המתנופף, אָנו צועדים בקצב, בלב קל ובכובד־ראש...

שדליץ היהודית והחיננית איננה! העיר העממית, הרציניות והשוב־בה נעלמה... העיר לא תחזה עוד את כל אלה. הכל הועלה על המוקד, הכל נשרף על קידוש־השם...

***

זכורני באחת השבתות לפנות ערב, בזמן שרחובות העיר המו מתושבים המטיילים ברחובות ועל המדרכות, התקיימה אספה כללית של חברי „החלוץ" על כל גווניהם. התאספו בוגרי תנועות הנוער: „השומר הצעיר", „החלוץ הצעיר" „פרייהייט" וסתם בלתי מפלגתיים.

השיחה והויכוח נסבו מסביב לענין „ההכשרה־המעורבת". היה זה ויכוח חמור ונוקב; למעשה היתה זו שיחה על איחוד ופירוד בתוך המחנה החלוצי, אשר למרות שכולנו היינו מאוחדים ברעיון ובמטרה, הרי חינכנו את עצמנו להגשמה עצמית בלתי־מתפשרת והדרכנו את עצמנו ואת אחרים להסיק את המסקנות עד הסוף, כנראה שכבר היינו אָז מפולגים על מסגרות ותכסיסים, שאָז עדיין לא היו לנו כה ברורים. לאמיתו של הדבר עמדה השאלה: על מה נחנך, על המאחד או על המפריד, נחנך לערכי חיים או למסגרות של צורות חיים?

והמפליא ביותר: אמנם היינו עדיין תינוקות מבחינה פוליטית, וטרם ידענו להבחין מה בין הקיבוץ הארצי לבין הקיבוץ המאוחד וחבר־הקבוצות. לא ידענו בדיוק מה גדולה הסכנה באי האיחוד, ולמרות זאת ידענו, עד להפליא, להסביר בדיוק נמרץ את הכרח הפירוד. ועשינו את זאת באמונה עמוקה, עיוורת ובלתי־מעורערת...

מאין שאבנו את האמונה ואת הכח להסביר, לחנך ולהתפלמס על עולם שרק חלמנו עליו? מי שם אותנו דיינים ושופטים בשאלות כה מכריעות ומהותיות, כגון: אחדות תנועות הנוער החלוציות, אחדות התנועה הקבוצית, ערך הקיבוץ והמושב? מי נתן — מחוץ לפטום הגדול, — גם בקיאות כזאת ונסיון בחיים, או סמכות לפסוק הלכות ולהעמיד ציונים, למשל, מיהו ה„מקסימליסט"?

כנראה שהאמונה היתה כה עמוקה ומיסטית ושהחלום היה מעורב עם בטחון עצמי בלתי־משוער, ושבטחוננו היה כה מוצק, שנעפיל לראש ההר... ואכן נולד השיר ושרנוהו:

אָנו עולים ושרים על חרבות ופגרים
אָנו פוסעים ועוברים... ובאור ובחשכה
וביודעים ובלא יודעים את הדרך נלכה —
אָנו שרים ועולים! אָנו עולים ושרים!

ומי יודע להעריך מאין שאבנו את האמונה הלוהטת בהסתדרות העובדים הכללית ובמסגרת הכוללת של תנועת הפועלים בארץ, היתה זאת אמונה קנאית בלתי מעורערת, שאנו הקדרים, שזוהי הדרך ואין אחרת, אנו העתודות הנאמנות והמבטיחות, אנו החומה הבצורה, אנו העתיד לאומה ולמעמד, לשניהם גם יחד — זה אנחנו הדור הצעיר...

קשרנו את עצמנו בקשר בל ינתק לייעוד ההיסטורי, האמנו שנת־גבר על הקליפות הנפרדות ונגלה את התוכן הגואל, המשותף והמאחד, ושגורל אחד מחכה לכולנו.

***

ואכן הטרגדיה היא גדולה ועמוקה לאין־שיעור: יהדות פולין — כתר האומה הישראלית הפזורה בתפוצות — הושמדה. התנועה החלוצית עם רבבות נוער ברוך בתוכה, עם כל עתודותיה אוכלו באש והצילו את כבוד האומה. היא שעוררה, הכינה והתיצבה בראש מורדי הגיטאות. רק בודדים, אודים מוצלים מאש, הצליחו להגיע אלינו לחוף מבטחים, על מנת לבשר לנו את כל גודל האסון והשברון. מעטות הידיעות שהגיעונו מהנוער מעירנו הקדושה והמעונה. אבל אין ספק, שעמדו עד הרגע האחרון בשורות הראשונות בתוך העם ועלו השמימה כששפתותיהם דובבו יחד עם כל קרבנות ישראל:

כל עוד בלבב פנימה — עוד לא אבדה תקוותנו,
נפש יהודי הומיה — התקוה בת שנות אלפיים,
ולפאתי מזרח קדימה — להיות עם חפשי בארצנו,
עין לציון צופיה — ארץ ציון וירושלים.

בגורלנו ההיסטורי הרצוף זוכים אנו תכופות לצירופים קשים של תנאים ונסיבות. אבל, כמדומני, שטרגדיה כזאת גם השטן עוד טרם ברא. אותם הצעירים והצעירות שהכשירו את עצמם והקדישו חייהם להגשמה חלוצית בכל שעה, ביום ובלילה, בחלום ובמציאות והיו כבר נטועים בקרקע הבתולה של המולדת — נדרסו, נשחטו, נשרפו בנכר...

הרי האמת היא רק זאת, שרק במקרה הם נשארו שם. הם פשוט לא הספיקו, אם מפאת הגיל ואם מפאת שליחויות שהוטלו או שנטלו על עצמם. כל אחד מאתנו שזכה לעלות ולראות בהגשמת החזון הגדול, ולבנות משפחה בישראל — הרי לולא זאת גם אנו היינו בין הנשחטים, הנאנסים והנשרפים.

הטרגדיה היא כה איומה וקורעת־לב, ואנו שקועים בשיכחה... גם מבחינה אובייקטיבית הטרגדיה והמפולת היא כפולה ומכופלת; הרי תמיד אמרנו ושיננו לעצמנו, שצרת היהודים היא שהולידה את הציונות, שהתחילה להניח את היסודות ל„בית הלאומי", אך בשהגיעה צרת היהודים לשיא זועתה וממילא הגיע זמנו של „ביתנו הלאומי" למלא את

תפקידו הרב, דוקא באותה שעה הגיעו גם ההתנגדות ומזימת ההרס למרום פסגתן. לא הספקנו כנראה להכין את הכלים המתאימים. איחרנו ופיגרנו בפעלנו. מדינת ישראל התאחרה בדרך ולרגע קט היתה סכנה, שנשאר רק משיחי־שקר. ההיסטוריה חמדה לצון לנו, כנראה, ובכל זאת אין חוקים קבועים בהיסטוריה של אנוש...

אין כפרה ותבונת האדם לא יתפוש את התהליכים האבסורדליים של הקטסטרופה העמוקה ואת המכה האיומה שהונחתה על כלנו.

אנו ממשיכים לטוס ולנסוע ברכבת החיים. שרפנו פעם את הגשר שקשר אותנו אל העבר. מרדנו ב„גלות". בזנו לכל, היינו קיצוניים עד לאכזריות לאחרים ולעצמנו; כנראה שבימים ההם, אי־אפשר היה אחרת.

כיום אנו זקוקים — כאויר לנשימה — למפנה רציני וחד. אז נעלם מאתנו ולא ראינו את הכוח הנפשי והמוסרי של היהודי, שחושל וגובש ביד גלות בת דורות רבים, כיום דוקא אנו זקוקים לו מאד ואולי בעיקר זקוקים לו רבבות בני הנוער שנולדו פה על קרקע המולדת.

אנו זקוקים למזיגה מפרה, למזיגת כל הטוב והאוצרות שאצרנו בכל תחנות חיינו בכל הדורות, ובדורנו אנו. נחזור למקור ולערכינו המפרים והמחדשים. נטפח את אהבת ישראל ואהבת האדם בקרבנו, למען קיומה ושגשוגה של מדינת ישראל — משאת כל הדורות.

אכן הזרע שנזרע במו ידינו לא הכזיב, אם כי לא הגענו עד כה לכל אשר חלמנו ומיפחנו...

אנו הממשיכים נקים מצבת זכרון לעולמים לאלה שלא זכו להגיע, אנו הנתבעים!

יהי רצון שנהיה ראויים לכך... ונקוה שלא נכזיב!!

אברהם פרידמאן

אָרגאַניזאַציע פון חסידישער יוגנט און „צעירי־מזרחי"

אינעם יאָר 1915, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן ביי דער יידישער יוגנט אין אויפלעבונג, האָט דאָס אויך נישט אויסגעמיטן די חסידישע און סתם רעליגיעזע יוגנט. עס איז פאר איר קלאָר געווארן, אז לערנען תלמוד מוז מען נישט דווקא אין די ענגע צימערן פון די שטיבלעך, ביי די מינימאלסטע היגיענישע באדינגונגען, ביי א נאפטלאָמפּ, אָדער גאָר ביי א ליכט, אונטער דער השגחה און רעזשים פון די גבאים, וועלכע באקומען די באפעלן פון זייערע רביים.

צענדליקער און הונדערטער בחורים זיינען דעמאָלט פון די שטיב־לער באזייטיקט געווארן, און די עלטערן האָט מען אָנגעטאָן פארשידע־נע צרות, ווייל זייערע קינדער האָבן נישט געוואָלט טראָגן קיין פאות און ווייכע קעלנער, האָבן געלייענט ביכער, אָדער גאָר שפאצירט שבת אין שטאָטגאָרטן א. ד. ג.

דער הויפט־איניציאטאָר פון דער חסידישער יוגנט־באוועגונג איז געווען שלום יעלען, א בן־תורה און אמתער ירא־שמים. דער זון פון משה מוכר־ספרים, וואָס האָט אין זיין אָרעמער היים נישט געפונען אלע באקוועמלעכקייטן צום לערנען; יעלען צוזאמען מיט אהרן נעלקענבוים (היינט אין ישראל), לייב ראטביין און פסח ראָזען, האָבן געמאכט דעם ערשטן פּרואו פון אָרגאניזירן די רעליגיעזע יוגנט. אין אָנהויב האָבן זיי זיך באנוצט מיטן לאָזאל פון „חברה משניות" צו לערנען דאָרט תורה לשמה און אין לאָזאל פון „תלמוד־תורה" האָבן זיי „איינגעפירט" תנ"ך־קורסן פאר רעליגיעזע ארבעטער. דער באוואוסטער צו יענער צייט אין שעדלעץ געראָר חסיד, ר' לייביש פייוול גאָלדבערג, האָט אָבער געהאלטן, אז די תנ"ך־קורסן זיינען א פארשוועכונג פון דער תלמוד־תורה און גלייך געמאָלדן וואו מען דארף. אין א פאָר טעג ארום זיינען די דאָזיקע קורסן פארבאָטן געוואָרן דורך דער מאכט.

דער חברה־משניות־לאָזאל האָט זיך באלד ארויסגעוויזן פאר צו

קליין און נישט באקוועם פארן גרעסטן צופלום פון די חסידיש־רעלי־גיעזע בחורים. ס׳זיינען דאן אויך צוגעטראָטן צו דער חברה די ח״ח א. פרידמאן (היינט אין ישראל), ישעיהו זעליקאָוויטש און יהונתן אייבע־שיץ און עס איז זיי געלונגען צו באקומען א גרויסן און פרעכטיקן לאָקאל אין צענטער פון שטאָט אויף קילינסקי 28, אין הויז פון ב. אל־טענבערג. דאָרט האָט ערשט די חברה באקומען דעם ריכטיקן נאָמען— „בית־התלמוד״. אין „בית־התלמוד״ האָבן געלערנט העכער 60 בחורים בהרחבה, ש״ס, פוסקים און צייטנווייז אויך א בליק געטאָן אין „מורה־נבוכים״, „חובת־הלבבות״ א. א. אזעלכע ספרים. דער „בית־התלמוד״ האָט אויך פון צייט צו צייט איינגעאָרדנט רעפעראטן וועגן „תורה און מסורה״, געהאלטן דורך די דעמאָלט באוואוסטע רעליגיעזע רעדנער, די „דייטשע רבנים״, כהן און קארלעבאך. איינער פון אזעלכע רעפעראטן אין א גרויסן קינאָזאל, איז צוליבן אָנגרייפן דעם ציוניזם, געשטערט געוואָרן דורך די אלג. ציוניסטן, און דער המשך האָט שפעטער געמוזט פאָרקומען אין אייגענעם לאָקאל; די רעדנער זיינען באגלייט געוואָרן אהין דורך געהעריקער שמירה.

אין א צייט שפעטער האָבן די בחורים ש. יעלען, א. פרידמאן און דער צוגעקומענער דאן פון בריסק, ח׳ דוד זוסמאן, איינגעזען, אז נישט די גאנצע יוגנט איז צופרידן מיט דעם פראָגראם פון דערמאָנטן לערן־אנשטאלט, וויל בלויז תורה איז ווייניק און עקזיסטירן בלויז פון די ד׳ אמות של תורה איז שווער. מ׳דארף דעריבער אויך באקומען אלגע־מיינע בילדונג. עס איז אויסגעארבעט געוואָרן א סטאטוט פאר א רע־ליגיעז־קולטורעלן פאראיין, אונטערן נאָמען „תבונה״, וועלכער איז אין יאָר 1916 לעגאליזירט געוואָרן מיט דעם רעכט צו גרינדן אָפטיילונגען אין גאנץ קאָנגרעס־פוילן.

„תבונה״, וועלכע האָט זיך געשטעלט פאר א ציל: דעת ויראת ה׳, האָט ווירקלעך געפונען א בריטן אָפקלאנג, גרופירנדיק ארום זיך כמעט די גאנצע שעדלעצער רעליגיעזע יוגנט. אין דעם ניי־געדונגענעם לאָקאל פון 4 צימערן מיט א גרויסן זאָל, אויף אָגראָדאָווע 4, אין הויז פון פרוי סלושני, האָבן זיך דעקלאַרירט העכער 200 חברים, וועלכע פלענן, טאָג־טעגלעך, באזוכן די פארשידענע אָוונט־קורסן פון: פויליש, מאטעמאטיק, בוכפירונג א. א. ווי אויך שעורים אויף גמרא. „תבונה״ האָט אויך איינ־גראָרדנט פארשידענע גענעלשאפטלעכע אימפרעזעם און רעפעראטן, ווי אויך ארויסגעגעבן א 2־וועכנטלעכע וואנטצייטונג א. נ. „אונדזער קול־טור־ווינקל״. הרב זלאָטניק פון גאמבין האָט מיט זיינע רעפעראטן ארויסגעצויגן די בחורים פון די שטיבלעך. די רעליגיעזע געזעלשאפט „תבונה״, וואָס האָט דערווייל עקזיסטירט בלויז אין שעדלעץ, איז שנעל באוואוסט געוואָרן, און פון פארשידענע שטעט און שטעטלעך, אין דער

ערשטער רייע פון דער שעדלעצער פּראָווינץ, זיינען געקומען דעלע־גאטן, וועלכע האָבן געבעטן דעם סטאטוט און שפּעטער ביי זיך געגרינ־דעט אזא פּאראיין. אויך וואַרשע האָט געשאפן א „תבונה"־אַרגאניזא־ציע, ווי אן אָפּטיילונג פון שעדלעץ. דאָ איז אויך געווען די צענטראלע, וועלכע האָט געהאט א פּארבינדונג מיט העכער 15 סניפים. מיטן אנט־וויקלען זיך פון „תבונה", איז דער „בית־התלמוד" אין יאָר 1917 גע־שלאָסן געוואָרן.

אין דער זעלבער צייט האָט שוין עקזיסטירט אין שעדלעץ א קליי־נער קרייז פון „צעירי־מזרחי"־חברים, מיט דעם הרב קלמן פרענקעל (היינט אין ישראל), יואל קאמיעניץ א. א. אין יאָר 1918, נאָך די פּאָג־רָאָמען אין אוקראינע, האָט שטארק געמומען ווירקן דער נאציאָנאלער געדאנק, איבערהויפּט אין די יוגנטקרייזן; האָט דער דאָזיקער געדאנק אויך אריינגעכאפט זיך אין די רייען פון „תבונה". 4 שבתים נאָכאנאנד זיינען צוליב דעם פּאָרגעקומען אויסערגעווייניליכע חברים־פּארזאמלונ־גען מיט דיסקוסיעס א. ד. ט. „נאציאָנאליזם און רעליגיע". העכער 30 חברים רעדנער, האָבן זיך בריים ארויסגעזאָגט איבערן דערמאָנטן פּראָבלעם, פּאר און קעגן, און לסוף, נאָך א טעטיקייט פון קנאפּע 2 יאָר, האָט „תבונה", מיט א מערהייט שטימען, זיך אָנגעשלאָסן אָן דער „מזרחי". ערשט דאן, איז אוועקגעשטעלט געוואָרן א שטארקע „צעירי־מזרחי", וועלכע האָט אויסגעוויילט צום ערשטן ועד די פּאָלגנדיקע חברים: ד. זוסמאן, א. פרידמאן, י. אייבעשיץ, ג. מ. קארפין, י. זעליקא־וויטש, י. פּאלשפּאן און י. קאמיעניץ.

די „צעירי־מזרחי" האָט, צוליב איר נאציאָנאל־פּאָליטישן כאראק־טער, געהאט פּאר זיך א בריים ארבעטספּעלד. די ערשטע אויפגאבע פונעם נייעם ועד איז געווען פּאָפולער צו מאכן דעם מזרחי־פּראָגראם ביים מיטלקלאס־מענטשן און איבערהויפּט אין די חסידישע קרייזן. צו דעם צוועק זיינען וואָך ביי וואָך, פון דער מזרחי־צענטראלע אין וואַרשע אראָפּגעבראכט געוואָרן באוואוסטע רעדנער. דעם ערשטן עפּנטלעכן רעפעראט האָט געגעבן דער באוואוסטער למדן, תלמיד־חכם און אויס־געצייכנטער רעדנער, הרב אביגדור עמיאל, ז"ל, געוועזענער רב אין גראיווא, שפּעטער אין אנטווערפּן און לעצטנס הויפּט־רב אין תל־אביב. ער האָט מיט זיין 2־שעהדיקן רעפעראט וועגן יידן און יידישקייט גע־מאכט א גוואלדיקן רושם. צענדליקער יונגעלייט האָבן זיך אויפן אָרט דעקלאַרירט. אגב, האָט דער זעלבער רעדנער מיט א צייט שפּעטער נאָכאמאָל באזוכט שעדלעץ און געווען דער גאסט פון אונדזער הויז; דאָס איז דער בעסטער פּאקט פון דער גרויסער צופּרידנקייט, וואָס דעם רבם ארויסטריט האָט ארויסגערופן אין די חסידישע קרייזן. מיין פּא־טער ר' קלמן פרידמאן, ז"ל, זייענדיק א גערער חסיד, האָט קיין שום

באמערקונג פון די חסידים נישט באקומען, הגם „מזרחי" איז אין די שטיבלעך געווען טריף־פסול. אן אפטער גאסט איז אויך געווען הרב בראדט פון ליפנע, היינט רב אין תל־אביב, וועלכער האט שוין דאן געשמט אלס אויסגעצייכנטער מאסן־רעדנער, ווי אויך הרב נייפעלד, ז"ל, פון נאוויידוואר. וואס האט מיט זיין מסירות־נפשדיקן הארציקן רעדן ארויסגערופן צו זיך דעם גרויסן יראת־הכבוד. נאך יעדן פון די רעפעראטן, האבן זיך אין די שטיבלעך און בתי־מדרשים געשאפן סימפאטיקער, וועלכע זיינען שפעטער אריינגעצויגן געווארן אין די מזרחי־רייען.

„צעירי מזרחי" האט אויך אנגעפירט מיט א ביליקער קיך צו העלפן דער נאך־מלחמהדיקער ארעמער יידישער באפעלקערונג. די קיך האט זיך געפונען אין הויז פון ש. מ. מיזלישׂ, אויף אגראדאווע, 22. נישט איין מאל האט די פוילישע פארשטייערין, פרוי ד"ר ריטעל, אויסגעדריקט צופרידנקייט פון דער ארדענונג און פינקטלעכער בוכפירונג אין דער דאזיקער קיך. פון שעדלעצער קאמיטעט פון צעירי־מזרחי איז מען געפארן קיין מאקאוו, סאקאלאוו און מעזריטש, כדי צו ארגאניזירן „צעירי־מזרחי"־אפטיילונגען.

אין אנהויב 1919 איז פארגעקומען די ערשטע ראיאן־באראטונג אין שעדלעץ, וועלכע האט אנגענומען וויכטיקע באשלוסן וועגן גאנג פון דער וויטערדיקער ארבעט, אוועקשטעלנדיק דארט די ראיאן־צענטראלע. „צעירי־מזרחי" האט אויך פארשטאנען די נויטוועגדיקייט פון ארגאניזירן די יידישע פרוי, און גלייך צוגעטרעטן צו גרינדן א „בנות־

דער וועד פון „בנות מזרחי" מיט הרב נויפעלד פון ארץ ישראל

מזרחי". סוף 1919, איז געשאפן געוואָרן א קליינע פרויען־גרופּע און ס'איז באשלאָסן געוואָרן אראָפּצוברענגען פון ווארשע דעם יונגן „צעירי־מזרחי" חבר, דעם סימפאטישן רעדנער, הרב אלימלך נייפעלד, זון פון דערמאָנטן נאָוויזוואָרער רב. היינט א חבר אין מרכז העולמי פון „מזרחי", אין תל־אביב. ער איז געווען אין שעדלעץ אייניקע טעג און עס איז אים געלונגען אוועקצושטעלן דעם ערשטן קאָמיטעט פון „בנות־מזרחי". מיט אייניקע וואָכן שפּעטער האָט דער זעלבער רעדנער שוין געהאלטן א רעפּעראט, איינגעאָרדנט דורך די „בנות־מזרחי". אין אייניעם פון די גרעסטע שעדלעצער זאלן, א. ד. ט. „די באדייטונג פון דער פרוי אינעם נאציאָנאלן לעבן". דער רעפּעראט איז אדורך מיטן גרעסטן דערפאָלג. די „בנות־מזרחי" האָט געציילט ביי א 60 חברות, צווישן זיי, אייניקע זייער אקטיווע. דאָס זיינען געווען: פריידע נוסבוים, דינה אר־זשעל, שרה ראדזינסקע, שרה סלאוויאטיצקע און מלכה סרעבניק.

אין דער זעלבער צייט איז אויך געגרינדעט געוואָרן אין שעדלעץ א גן־ילדים א. נ. „בית־מחסה ליתומים", ע"ש ריינס ז"ל, אין הויז פון פרוי בארג, אָגראָדאָווע 24, אין הויף.

א קינדער־חיים פון „מזרחי" אויפן נאָמען פון הרב ריינעס

דער בשותפותדיקער קאָמיטעט פון צעירי־און בנות־מזרחי האָט געמיינזאם געזאָרגט פאר א רעגולערער טעטיקייט פון דער קינדערהיים. עס זיינען געשאפן געוואָרן די שיין־געמאָלטע, קליינע טישעלעך און בענקעלעך, ווי אויך די נויטיקע שפּילצייג פאר די העכער 40 קינדער פון דערמאָנטן אנשטאלט. וועלכע האָבן באקומען א געהעריקע דערצי־

אונג פון דער דיפלאָמירטער פרעבעליסטין: פייגע לעווארטאָווסקי (פון מאן: מארדיקס, היינט אין רעננה).

די „צעירי־מזרחי" האָט אויך געמאכט א פּרואו און געשאפן א „הפועל־המזרחי". עס איז דאן געווען נישט אזוי לייכט צו געפינען קווא־ליפיצירטע בעלי־מלאכות, וועלכע זאָלן מסכים זיין צו ליקווידירן זייערע גוט־איינגעאָרדנטע וואַרשטאטן און עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל, מיטן צווועק צו גרינדן א קאָאָפּעראטיוו. דאָך איז דעמאָלט געלונגען צו שאפן א גרופּע פון 8 סטאָלאָרעס, פאר וועמען ס'זיינען געמאכט געוואָרן אלע נויטיקע פאַרבריטונגען צו זייער אָפּפאָרן. דער שרייבער פון די דאָזיקע שורות האָט ארויסגענומען אין סטאראָסטוע זייערע פעסער און שפּע־טער, נאָך א גרויסן באנקעט, באגלייט די עולים צום שעדלעצער וואָק־זאל. דער „הפועל־המזרחי" האָט אין שעדלעץ קיין גרויסן דערפאָלג נישט געהאט, שוין צוליב דעם, וואָס נישט אלע גלות־פאכן זיינען גוט געווען אין ארץ־ישראל, און דער גרעסטער טייל פון די שעדלעצער אר־בעטער זיינען געווען שוסטער און שניידער.

די „מזרחי" אין שעדלעץ האָט אויפגעלעבט נאָר ביי וואלן, אויך דאן האָט די „צעירי־מזרחי" אויסגעפירט אלע וויכטיקע ארבעטן און געזאָרגט דערפאר, אז „מזרחי" זאָל ארויס מיט כבוד ביי די וואלן. אויפן מזרחי־חשבון דארף פארשריבן ווערן דער גוט־אָרגאניזירטער „חדר מזרחי" א. נ. „תורה ודעת", אויף שענקעוויטשא 8, וועלכער איז געי־שאפן געוואָרן אין י. 1920. בראש זיינען געשטאנען: אפרים צעלניק, אייזנבערג (פון האָטעל), אלתר אייזנבערג (מאנופאקטור) א. א. אלע זיינען אומגעקומען ביי די נאצים. און להבדיל בין החיים והמתים א. ד. גאָטעסדינער און מאָניש רידעל (געפינען זיך אין ישראל).

אין יאָר 1922 בין איך אָפּגעפאָרן קיין לאָדזש, מיין השפעה אָבער ביי אונדז אין הויז, האָט געברענגט גוטע רעזולטאטן. ביידע ברידער מיינע, מנחם און זכריה, זיינען געוואָרן אקטיוויע טוער אין „צעירי־מזר־חי", צוזאמען מיט איסר ראָזענבערג א. א. היינט געפינען זיך אלע אין ישראל.

אברהם פרידמאן

די קק"ל־באזארן אין שעדלעץ

אַנהויבנדיק פון יאָר 1930, זיינען אין שעדלעץ פאַרגעקומען 8 טרא־דיציאָנעלע באזארן. זיי זיינען אייניגעאַרדנט געוואָרן אין די גרויסע און פֿרעכטיקע לאָקאלן פון „עזרת־יתומים", אין די טעג פון חול־המועד פּסח, ווען דער בריטיטער שעדלעצער עולם, האָט זיך מאַסנווייז געלאָזט שפּא־צירן איבער דער שטאָט, נאָכן אראָפוואַרפן פון זיך דעם שווערן ווינ־טער־עול.

דורכצופירן אזא באזאר איז באמת געווען א שווערע אויפגאבע, עס האָט זיך געפּאַדערט א דריי־חדשימדיקע צוגרייטונג. לויט א פּאָ־רוים־אויסגעארבעטן פּלאַן, וועלכער האָט ארומגענומען א ריי גרעסערע און קלענערע אונטערנעמונגען. באזונדערס האָט מען יעדעס יאָר גע־מוזט זוכן נייע אויפטוען, כדי צו פּראַיזטערעסירן די שעדלעצער בא־פעלקערונג צו באזוכן די באזארן, ווייל מיט דער שטייגנדיקער פּרעק־ווענץ איז ממילא געוואקסן די הכנסה פונעם באזאר.

אַנגעהויבן האָט זיך אזא אקציע מיט א רעקלאמע אין דער ציונים־טישער צייטונג „שעדלעצער וואָכנבלאט". גלייכצייטיק זיינען ארויסגע־שיקט געוואָרן הונדערטער בריוו צו אינלענדישע גרויסע פירמעס און טיילווייז אויך קיין אויסלאנד, וועגן רעקלאמירן אויפן פאָדלאשער בא־זאר זייערע אויסארבעטונגען. די זיק־פירמע „סטאק", שאָקאָלאד־פירמע „פלוטאס" און די פולפעדערן־ און טינט־פירמע „פעליקאן", האָבן פאר־נומען אן אַנגעזעען אָרט אויף די באזארן. אויך די שעדלעצער גרעסערע פירמעס ווי טשיבוצקי, ראדזינסקי און אנדערע, האָבן א גאנץ יאָר גע־ווארט אויף די דריי באזאר־טעג, כדי צו ווייזן זייערע סחורות פאר די טויזנטער באזוכער.

די האנטווערקער, מיט זייערע אויסגעארבעטע עקספּאָנאטן, „ווי־צאָ" מיט אירע שיינע געשטיקטע האפטן זיינען אויך נישט געבליבן

הינטערשטעליק. כמעט די גאנצע שעדלעצער יוגנט האָט זיך באטייליקט אין דער „שטובן־אקציע" און עס איז געווען זעלטן א הויז, וואָס זאָל זיך אָפּזאָגן צו געבן א גרעסערן אָדער קלענערן עקספּאָנאט.

די דערעפענונג פון באזאר האָט זיך אָנגעהויבן מיט א פאקלצוג פון דער גוט אָרגאניזירטער חלוצישער יוגנט איבער די שעדלעצער גאסן און א רעקלאמע אין קינאָ „שוויאטאָוויד". וואָס איז געוויזן געוואָרן אינעם זעלבן אָוונט, אויף אלע דריי סעאנסן. דאָס דערעפענונג־וואָרט האָט כמעט שטענדיק געהאלטן דער לאנגיאָריקער מורשה פון קק"ל, א. ש. ענגלענדער. דערנאָך איז געקומען א רעפעראט פונעם פאָרשטייער פון צענטער, אָפטמאָל האָט רעפעריט אברהם ביאלאָפאָלסקי (געשטאָרבן אין ישראל אין 1951). גלייך נאָכדעם זיינען די קיאָסקן ממש באלאגערט געוואָרן און דער עולם האָט געקויפט „מציאות", ביז שפּעט אין דער נאכט אריין.

אין די טעג פון די באזארן, זיינען א חוץ דעם חפצים־אויספארקויף, אויך פאָרגעקומען אין די יוגנט־קרייזן פארשידענע לאָטעריעס, רעפּעראטן וועגן קק"ל און אייניקע טאנצאָוונטן, אויף וועלכע דאָס יונגוואָרג האָט זיך אָפּגענומען פאר זייער אָנגעשטרענגטער ארבעט. קיין צוויטע פארטיי אָדער געזעלשאפט האָט אין די דאָזיקע טעג נישט אויסגעאָר־דנט וועלכע עס איז אונטערנעמונג, נישט וועלנדיק שטערן דעם קק"ל.

מיטן שלוסוואָרט האָט מען שטענדיק מכבר געווען דעם ה' פישל פאָפאָווסקי (דרומי, היינט אין ישראל), וועלכער האָט געארבעט אין דער וואַרשעווער קק"ל־צענטראלע, און איז אויף פּסח געווען א גאסט אין שעדלעץ.

דער שענסטער באזאר איז געווען דער פערטער, וועלכער האָט פּשוט פארכאפט שעדלעץ, מיט זיינע העכער 1400 עקספּאָנאטן אויף די 8 באפוצטע טישן אין 2 פּראכטפולע קיאָסקן באמאלט מיט אָריענטאלי־שע און ישראל־מאָטיוון. די ארבעט איז אויסגעפירט געוואָרן דורך די חברים פון „השׂ־מר הצעיר", זילבערשטיין און זילבערבערג. אונטער דער אויפזיכט פון זייערע מנהלים, דוד לעדערמאן און אליעזר בערענ־האָלץ (בר חיים, וואוינט אין ישראל, חיפה).

די געהעריקע באלויכטונג מיט די פארשידנפארביקע קלייניע לעמ־פּעלעך האָט איינגעאָרדנט די פירמע האלבערשטאט, צוזאמען מיט ה' שמואל דאָמב (היינט אין ישראל).

אויך די פּראָווינץ האָט זיך דעמאָלט באטייליקט מיט חפצים, אי־בערהויפט מאקאביד, מיט איר לעבעדיקן אינווענטאר פון 5 טויבן אוּן א גרויסן האָן, וועלכער האָט זיך פון צייט צו צייט געלאָזט הערן... אוּן ארויסגערופן הייטערונג אין זאל. אלע עקספּאָנאטן זיינען אויפן דאָזיקן באזאר אויספארקויפט געוואָרן און די ריינע הכנסה איז געווען העכער

3000 זלאָטעם. מער ווי א דריטל פון שעדלעצער קק"ל-בודזשעט פארן זעלבן יאָר. איך בין דעמאָלט געווען דער לייטער פון באזאר, און דער־פאר האָט מען מיך מכבד געווען מיטן איבערשניידן דעם באנד. א סך מיטגעהאָלפן אין דער ארבעט האָט די פריילין בעלא פינקעלשטיין, וועלכע האָט פיל ענערגיע אוועקגעגעבן דעם דאָזיקן באזאר.

אָנגעפירט מיט באזארן האָבן אויך וועלווּל לעוו (היינט אין אמע־ריקע), ד. פאסאווסקי (היינט אין ישראל), יהושע עקערמאן, חוה דאָמב און פרוי מרים טשיבוצקי.

ליידער האָבן די צענדליקער מיטארבעטער און אָרגאניזאָטאָרן פון יענע באזארן נישט דערלעבט די פארווירקלעכונג פון זייער אידעאל — ארץ ישראל. עס ווייטיקט דאָס הארץ איבער זייער גרויזאמען טויט.

א. פרידמאן

דאָס געהער שטיבל

(פון מיינע זכרונות)

אין שעדלעץ זיינען געווען חסידים מכל המינים. די צאָל פון אזעלכע חסידים האָט דערגרייכט ביז איבער טויזנט. באזונדערס האָבן זיך אַנגעזען די געהער חסידים, אין א צאָל פון א 500 פערזאָן.

אין דער תקופה פון „שפת אמת", ז"ל, און שפעטער, אין דער צייט פון זיין זון ר' אברהם-מרדכי אלטער, ז"ל, וואָס האָט זוכה געווען צו שטארבן אין ירושלים, — האָט דאָס געהער חסידים-שטיבל אין שעדלעץ זיך געפונען אויף פיעלנקע-גאס, 9, און פארנומען 2 גרויסע צימערן, מיט א רחבותדיקן ארומגעצוימטן פלאץ פון ביידע זייטן.

אין שבתים און אין יום-טובים האָבן זיך דאָ יידן אָפגעהרט. אום יום-כיפור, ביי די תפילות, איז א טייל עולם געזעסן אינדרויסן, און מ'האָט זיך כסדר געטוישט מיט די ערטער מיט די מתפללים פון אינעווייניק, וואו עס איז געווען אן אויסערגעווייניעלעכע היץ.

דער בנין פון חסידים-שטיבל איז מיט א כוונה געווען פארקוקט ווייט אין הויף, כדי צו זיין אָפגעטיילט פון די ארומיקע פראָנט-בנינים, פון דער פיעלנקע-גאס, 7 און 11, מיט זייערע האָטעלן, שיכורים און פרייעלעכע עלעמענטן.

די „פני" פון געהער שטיבל, קאָן מען זאָגן, האָבן מיט זיך פאָרגעשטעלט דעם בעסערן טייל פון שעדלעצער חסידות. עס איז כדאי אויסצורעכענען זייערע נעמען: דער מורה-הוראה, ר' ישראל מארדיקס (זיין זון, שלמה, לעבט היינט אין ישראל, אין רעננה); די דריי שעדלעצער שוחטים — זלמן גרינבערג (זיין זון, מרדכי, וואָס האָט געלעבט א שטיק צייט אין ישראל, איז דאָרט געשטאָרבן אין יאָר 1954); שמעון קליינלערער (זיין זון, ישראל-מאיר, וואוינט אין ירושלים); יצחק-מאיר עפעל-בוים. וויטער זיינען געווען אין דעם שטיבל: ר' ישראל גוטגעלד, ר'

שלמה־שמואל אבארבאנעל (זיינע 2 טעכטער, שיינדל און טויבע, לעבן אין ישראל); הענעך שטיינבערג (זיינע 2 זין, משה און א יינגערער, וואוינען אין תל־אָביב); יואל סלושני, בן־ציון צוקער, ישראל ליבערמאן זיין זון, שמעון, וואוינט אין תל־אָביב); די ברידער יחיאל און נחום האלבערשטאט, וועמעס קינדער ס'וואוינען אין ישראל; די זקנים און תלמידי־חכמים — ר' חיים שו"ב, ר' ישראל סיני (זיידנצייג), ר' יעקב־בער רובינשטיין, ר' שמעון פורסעווער (מוהל) און די ברידער יאָשע און מאָטל מינץ.

מיין פאָטער, ר' קלמן פרידמאן, איז דאן געווען דער גבאי אין דעם דאָזיקן שטיבל, און דער שרייבער פון די שורות — דער בוכהאלטער פון תיקון־ספרים און שמחת־תורה־הקפות.

די דאָזיקע בוכפירונג איז ניט געווען פון די לייכטע זאכן — מ'האָט געמוזט פאר יו"ט זיך איינשאפן אייגענע פאפירענע „מטבעות", אויס־פארטיקן קאָנווערטן פון אלע מתפללים, און אין יו"ט, וועו מ'טאָר ניט שרייבן, האָט מען פאר יעדן קויפער פון א הקפה אָדער אן עלייה, גע־קנייטשט דאָס געמאכטע פאפיר־געלט, און ארויסגעלייגט אין זיין קאָנ־ווערט. דאָס האָט געדארפט געטון ווערן בליץ־שנעל, כדי ניט אָפצוהאלטן דעם הקפה־ און עלייה־פארקויפער.

צוליב דער גרויסער ענגשאפט און, אגב, צוליב אָפטע חלוקי־דעות צווישן פארשידנארטיקן עולם פון דאָזיקן שטיבל, האָבן זיך שפעטער די מתפללים צעטיילט אזש אויף דריי באזונדערע שטיבלעך.

אין די קרייזן פון די געווער חסידים זיינען געווען פארבייסענע קעגנער פון ציוניזם, און דער ארץ־ישראל־געדאנק, אָדער דער קרן־קיימת, זיינען געווען פאר זיי טרייף.

ס'זיינען אויך געווען אזוי גערופענע „פארעווע" חסידים, וואָס האָבן ניט מקפיד געווען מיטן פאָרן קיין גער און האָבן זיך געפירט אביסל וועלטלעך און געווען אביסל אָנגעשמעקט מיט סימפאטיע אויף פאר ארץ ישראל.

אינטערעסאנט איז, אז כמעט פון די אלע „האלב־כשרע" חסידים, זיינען איצט זייערע קינדער דאָ אין ישראל, און עס איז נאָר א שאָד, וואָס די עלטערן האָבן נישט דערלעבט עס צו זען מיט זייערע אויגן; זיי וואָלטן זיכער איצט געווען געטרייע בירגער פון דער יידישער מדינה.

ישראל טאבאקמאן (נתניה).

די טעטיקייט פון „פועלי־ציון"
אין שעדלעץ

אין די ווייטער־געבראכטע זכרונות וועל איך מיך באמיען איבער־צוגעבן אלץ, וואס מיר איז באקאנט פון דער ציוניסטיש־סאציאליסטישער טעטיקייט אין שעדלעץ, פארן אנטשטיין פון דער פארטיי „פועלי־ציון" און נאכן מינסקער צוזאמענפאר. וועז די ציוניסטיש־סאציאליסטישע גרופירונגען האבן זיך ארגאניזירט און געשאפן דעם „פועלי־ציון־ארבעטער־פארבאנד", אין וועלכן עס האבן זיך אנגעשלאסן די שעדלעצער נאציאנאל־געשטימטע ארבעטער, וואס האבן פריער געהערט צום „בונד", אדער צו דער אלגעמיינער ציוניסטישער באוועגונג. מיינע זכרונות נעמען ארום דעם פעריאד פון 1903, ביז מיין פארלאזן פוילן, אין 1921.

אינמיטן פון יאר 1903 איז א גרופע שעדלעצער בחורים און מיידלעך, וועלכע האט זיך נישט געקאנט באפרידיקן מיטן פראגראם פון „בונד", אוועק פון דער דאזיקער באוועגונג; די סיבה פון איבערריסן מיטן „בונד" איז געווען פאלגנדיקע:

מיר אלע זיינען פאליטיש דערצויגן געוואָרן אויף די „בונדישע" אגיטאציע־בראשורן, די ביכלעך פון פליספאפיר, וועלכע האבן אונדז דערציילט וועגן העלדישן קאמף פון רוסישן פראלעטאריאט קעגן צאריזם, וועגן ריזיקע שטריקן פון צענדליקער טויזנטער ארבעטער קעגן די קאפיטאליסטן, וועגן ארעסטן, תפיסות און טויטשטראפ. דאס אלץ האט געווירקט אויף אונדזער עטיש געפיל. און מיר זיינען גרייט געווען צו קעמפן קעגן צאריזם און קעגן עקספלואטאציע. אט דעם קאמף האבן מיר אריבערגעפירט אויף דער יידישער גאס אין שעדלעץ — קאמף קעגן לאנגן ארבעטטאג, פאר בעסערע לוינען, פאר בעסערער באהאנדלונג, אדג"ל: אבער ווי נאר מיר האבן זיך געטראפן מיט אונדזערע קעגנער אויף דער

יידישער גאס. מיט די מ'שטיינס־געזאַגטע שעדלעצער „קאפיטאליסטן", וואָס האָבן די ווארשטאטלעך צווישן די בעטן, וועלן מיר האָבן זיך אַנגעפאַנגען בעת א שטרייק מיט די געווויינען פון די „פאבריקאנטישע" וויבער, וואָס האָבן זיך געבעטן: „וואָס ווילט איר פון אונדז? אדרבא, נעמט צו מיין מאן צו דער ארבעט, וועל איך אמווייניקסטנס האָבן אויף שבת", — האָבן מיר אַנגעהויבן קוקן אויף דער ווירקלעכקייט מיט אנדערע אויגן.

אַט ביי דער דאָזיקער טאָג־טעגלעכער, פראקטישער פראָפעסיאָנעלער טעטיקייט צווישן די יידישע ארבעטער, איז אונדזער באגייסטערונג אָפּגעקילט געוואָרן. אנטוישטע האָבן מיר זיך געפרעגט: „צי איז דאָס דער זעלבער קאמף, וועגן וועלכן מיר האָבן גערייעט אין די בראָשורן? צי וועט אזא מין קלאנסנקאמף פירן די יידישע ארבעטער צום סאָציאליזם?" אין אונדזערע מוחות האָבן אַנגעהויבן זיך וועבן נייע געדאנקען. מיר האָבן אַנגעהויבן פארשטיין, אז דער קלאסנקאמף מוז אויף דער יידישער גאס געפירט ווערן מיט אנדערע מעטאָדן, מ'מוז האָבן אן אנדערן צוגאנג צום יידישן לעבן. עס איז אונדז ענג געוואָרן אין די רייען פון „בונד". דער שעדלעצער „בונד" האָט דערפילט אין אונדז א פרעמדן עלעמענט און אונדזער גרופּע —א צענדליק יוגנטלעכע— אויסגעשלאָסן פון דער פּארטיי. איך בין שוין דעמאָלט געווען אן אגיטאטאָר אויף דער בונדישער בערזע און געהאט אן „איינפלום אויף דער מאסע". איז מיר טאקע געלונגען ארויסצוציען פון „בונד" נאָך א צווויי צענדליק יוגנטלעכע. אזוי האָבן מיר, א דרייסיק יוגנטלעכע, ארומגעבלאָנדזשעט, ביז דער ציוניזם האָט אונדז אויפגעכאפט.

די אנטשטייאונג פון „פּועלי־ציון"

אויך אין די ציוניסטישע רייען האָבן מיר נישט געפונען קיין באפרידיקונג. ווי איך געדענק, איז אין שעדלעץ, אין יאָר 1903, געווען א געזעלשאפטלעכער און אידעאישער אויפברויז אויף דער יידישער גאס. עס זיינען פאָרגעקומען עקאָנאָמישע קאמפן. די יידישע יוגנט איז געוואָרן אויפגעטרייסלט פון קישענעווער פאָגראָם. די יידישע ארבעטער זיינען כמעט אלע געווען אָרגאניזירט אין די שוין עקזיסטירנדיקע פארטייען — „בונד" און פּ. פּ. ס., ביי די אלגעמיינע ציוניסטן, אין „התחיה", און אויך אין מניינים. א סך געגנווועטע שוסטער זיינען געווען אַנגעשלאָסן אין מנין פון די בחורים, וואָס האָבן געהאט אן אייגן „שטיבל", וואו זיי האָבן געדאוונט יעדן שבת און איינגאָרדנט פארשידענע שמחות.

יעדע געשעעניש אין יידישן לעבן אין צארישן רוסלאנד, ווי אויך

אויף דער גאַרער וועלט, די קאמפן אויף די ציוניסטישע קאַנגרעסן וועגן פאלעסטינע און אוגאנדא — אלץ האָט זיך שטארק אָפגערופן ביי די באַוואוסטזיניקע יידישע ארבעטער אין שעדלעץ. אָט אין דעם דאָזיקן אי־דעאישן גראַנגל איז געבוירן געוואָרן אין שעדלעץ די ציוניסטיש־סאָציאליסטישע באַוועגונג. די אויסגעשלאָסענע פון „בונד", וואָס האָבן נישט געטאָרט ארויפקומען אויף דער בונדישער בערזע, האָבן זיך גענשאפן אן אייגענע בערזע קעגן איבער דער בונדישער. דאָרט פלעגן מיר זיך צוזאמענקומען 3 מאָל אין וואָך, וואו מיר פלעגן דיסקוטירן און באַשטימען, וואָס מיר זאָלן ווייטער טאָן. מיר האָבן באשלאָסן נישט איבערצורייסן מיט די חברים און ארבעטער פון „בונד" און באמיען זיך צו ברענגען זיי אויף אונדזער בערזע. מיר האָבן שוין געהאט א געוויסן פּראָגראם פאר אגיטאציע, וואָס מיר פלעגן פירן צווישן די ניי־צוגעקומענע. אינטערעסאנט איז דאָס פּאָליטישע פּראָגראם, וואָס מיר אליין האָבן זיך געשאפן: דער יידישער ארבעטער מוז ווייטער פירן דעם קלאסנקאמף פאר זיינע טאָג־טעגלעכע אינטערעסן, טראָצדעם, וואָס דער קאמף פירט צו גאנץ אנדערע רעזולטאטן, ווי ביי פעלקער מיט א נאַרמאלן לעבנס־שטייגער. אָפטמאָל איז אזא קאמף גורם, אז דער ארעמער מיסטער מיט די ארבעטער מוזן עמיגרירן קיין אמעריקע. ביי אנדערע פעלקער פירט די טעכנישע אנטוויקלונג און דער קאמף פון די ארבעטער צום אי־נטער־נאנג פון די קליינע אונטערנעמונגען און עם שאפן זיך גרויסע אינדוסט־ריאליזירטע פאבריקן, וואו עם ווערן קאַנצענטרירט טויזנטער ארבעטער. די מאסן פּראָלעטאריזירן זיך און דער קאפיטאל קאַנצענטרירט זיך אין וויניקע הענט און דאָס איז דער וועג צום סאָציאליזם. דאקעגן זשע, די רעזולטאטן פון קלאסנקאמף, וואָס עם פירט דער יידישער ארבעטער, איז די אויסוואנדערונג. די אייסוואנדערונג דארף גריכטעם ווערן קיין פאַלעסטינע, וואו ס'ווערט געשאפן די נאַרמאלע באזע פארן קלאסנקאמף, וואָס פירט צו דעם סאָציאליזם.

מיט דעם פּראָגראם האָבן מיר צוגעצויגן צענדליקער ארבעטער אויף אונדזער בערזע. אָבער מיר זיינען נישט געווען זיכער מיט אונדזערע מיינונגען און מיטן אופן פון באהאנדלען די דאָזיקע פראבלעמען. מיר האָבן זיך דערשראָקן פאר דער באוועג־נג, וואָס מיר האָבן ארויסגערופן. די טעאָרעטיקער פון דער נייער באוועגונג זיינען געווען: איך און מאָטל קאזשעניצקי. נישט וויסנדיק, ווי זיך צו רופן, האָבן מיר זיך געגעבן א נאָמען: „די נייע ארבעטער־ציוניסטן".

מיר האָבן באשלאָסן צו שיקן א חבר קיין ביאליסטאָק, וויל מיר האָבן געהערט, אז דאָרט איז דער צענטער פון אזעלכע בלאָנדזשענדיקע גרופּן. דער גורל איז געפאלן אויף מיר, איך זאָל פאָרן געוואויר ווערן צי איז פאראן אזא פארטיי, און צי איז דאָ א ליטעראטור און ווי דער נאָמען

פון דער דאָזיקער פּאַרטיי, און דאָס וויכטיקסטע — פּאַרבינדן זיך מיטן צענטער און ברענגען א חבר. דערווייל האָט זיך געטומלט ביי אונדז אין שטאָט מיט דער נייער באוועגונג, ריכטיקער געזאָגט: מיט דער נייער בערזע, וואָס האָט אין געוויסע אָוונטן צוגעצויגן א חיפש ביסל ארבעטער, דאָס רוב קאָמאשן־מאכער און אָנגעשטעלטע. אין אלע פּאַרטייען האָט מען גערעדט וועגן אונדזער געוואָגטקייט און ווי עס ווייזט אויס האָט מען זיך זייער שטארק פּאראינטערעסירט מיט אונדז ביי די ציוניסטן. ווי איך האָב שוין אויבן געשריבן, איז דעמאָלט אויך געווען א געוויסע אומצופרידנקייט אין די ציוניסטישע רייען. ציוניסטן מיט לינקע שטרעבונגען האָבן געוואָלט זיך פּאראיניקן מיט אונדזער גרופּע.

אין א געוויסן טאָג האָב איך דערהאלטן אן איינלאדונג צו קומען אויף פֿלאָריאנסקע גאס צו אַשר קראמארוש, וואו עס ווארט אויף מיר א פּערזאָן מיטן נאָמען גורעוויטש. איך האָב זיך באלד אָנגעשטויסן וואָס דאָס באדייט, און באשלאָסן מיטצונעמען אהין מאָטל קאושעניצקי. אין באשטימטן אָוונט זיינען מיר אוועק צו אַשר קראמארוש און דאָרט גע־טראָפן 2 פּערזאָן. איינער האָט זיך פּאָרגעשטעלט אלס גורעוויטש און דער צווייטער אלס קאפּלאנסקי. גורעוויטש איז גלייך צוגעטרעטן צום עצם ענין.

ער האָט אונדז דערקלערט, אז ער וויסט אונדזער פּארגאנגענהייט און קען אונדזער איצטיקע ארבעט, און דעריבער לייגט ער אונדז פּאָר, אז מיר זאָלן אריינטרעטן אין דער אָרגאניזאציע „התחיה", וואָס באשטייט פון ארבעטער און אינטעליגענץ. די אידעע פון „התחיה" איז אויפצולעבן דאָס יידישע פּאָלק אויף סאָציאלע יסודות. „התחיה" האָט א קענגנוואָרטס־פּראָגראם פון ארבעט אין גלות, ווי: קולטור־ארבעט, אָרגא־ניזירן זעלבסטשוץ א. א. וו. נאָך א צוויי־שעהדיקער אויפקלערונג און פּראגן מיט תשובות, האָבן מיר אים צוגעזאָגט צו געבן ענטפער אין א פּאָר טעג ארום, און מיר האָבן זיך הארציק געזעגנט און אוועק.

נאָך דעם וויזיט זיינען מיר געווען ווי צעמישט פון די אלע ארוים־געזאָגטע פּאר אונדז נייע געדאנקען. אזוי פּשוט און לאָגיש האָט ער פּאר אונדז אוועקגעשטעלט די ווירטשאפּטלעכע לאגע פון יידישן פּאָלק אין דער גאָרער וועלט, גאנץ באזונדער אין דער רוסישער אימפּעריע, אזוי קלאָר האָט ער גערעדט וועגן אנטיסעמיטיזם, עמיגראציע, אז עס איז נישט מעגלעך געווען אים צו באשטרייטן. גורעוויטש האָט אויף אונדז געמאכט א צווייענדיקע ווירקונג — פון איין זייט א מענטש אן אינטע־ליגענט, אָנגעזאפּט מיט א סך וויסן, זיין רעדן: סאלאָן־מעסיק אָבער טיפּ־זיניק, און פון דער צווייטער זייט — דאָס אוועקמאכן כמעט מיט דער האנט, דעם קלאסנקאמף, וואָס עס פירן די יידישע ארבעטער פּאר פּאר־בעסערן זייער לאגע. זיין צוגאנג צו די אלע יידישע פּראָבלעמען איז גע־

ווען כּמעט ווי א רעליגיעזער, און דאָס האָט אונדז א ביסל שאַקירט. מיר האָבן זיך אָבער נישט געוואָלט שיידן מיט דעם מארקסיזם, אָבער נאָך א לאנגער דיסקוסיע, וואָס האָט זיך געצויגן א פּאָר טעג, האָבן מיר באַשלאָסן אריינצוטרעטן אין דער אָרגאניזאציע „התחיה", כדי צו האָבן א דאך איבער אונדזערע קעפּ און אויך א נאַמען.

אויף דער ערשטער פּייערלעכער זיצונג זיינען געווען פון אונדז דריי פּערזאָן: ישראל טאבאקמאן, מאָטל קאזשעניצקי און אברהם זילבערשטיין. פון „התחיה" איז געווען דער גאנצער קאָמיטעט, וואָס איז באשטאנען פון: גורעוויטש, פּרץ קאמאר — א שוסטער, שלמה ווייניטרויב — א גימנאזיסט, מאיר ראָזענוואסער — געארבעט ביי דעם פּאָטער ציגארעטן, ליבע אייזענשטאט — א גימנאזיסטין און מאָטל בערנבוים — אן אייגבינדער. די זיצונג איז געווען זייער א פּייערלעכע. מ'האָט באַשלאָסן, אז מיר פירן ווייטער אונדזער פּראָלעטאריש ארבעט אויף דער בערזע און מיר דינגען א צימער פּאר אומלעגאלער ארבעט, וויל אויף דער בערזע האָט מען נאָר געפירט פּראָפּאגאנדע.

מיר האָבן זיך גאָר גיך איינגעלעבט מיט די חברים פון „התחיה". איך האָב דערפילט, אז די חברים פון „התחיה" זיינען נישט צופרידן נישט בלויז פון דער אָרגאניזאציע נאָר אויך פון דעם פירער גורעוויטש, וואָס דרינגט ארויס דעם סאָציאליזם פון דער תורה. אינצווישנצייט האָבן מיר זיך באקענט מיט דעם ציוניזם. א שטארקן איינדרוק האָבן אויף מיר געמאכט די ערשטע ארטיקלען פון בער באָראָכאָוו וועגן די יידישע ווירטשאפטלעכע פּראגן, וואָס זיינען געווען געדרוקט אין דעם ציוניסטישן רוסישן זשורנאל „יעוורעיסקאיא זשיזן". מיר האָבן געשלונגען יעדעם פּאר אונדז ניי וואָרט. מיר האָבן דערזען א נייע וועלט פון לערנען אין דענקען. פון די ארטיקלען האָבן מיר ארויסגעדרונגען, אז אונדזער פּראָגראם, וואָס מיר האָבן זיך געשאפן איז אין איינקלאנג מיט די ארטיקלען פון באָראָכאָוון. האָבן מיר פּארשטארקט אונדזער ארבעט, אָרגאניזירט א זעלבסטשוץ און זיך פּארשאפט געווער, רעוואָלווערן און קינזשאלן, געמאכט ספּעציעל ביי א שמיד. מיר האָבן געפירט איינצלנע שטרייקן פון קאָמאשן־מאכער און אָנגעשטעלטע, וואָס זיינען אדורך מיט דערפאָלג. מיר האָבן אויך געפירט דיסקוסיעס מיטן „בונד". אלע ארטיקלען, וואָס זיינען געווען געדרוקט אין „יעוורעיסקאיא זשיזן" פון באָראָכאָוון — האָבן מיר איבערגעזעצט אין יידיש און פּארשפּרייט צווישן די ארבעטער, וואָס האָבן געשלונגען יעדעם וואָרט מיט באגייסטערונג. די גאנצע ארבעט איז שוין געפירט געוואָרן אין גייסט פון בער באָראָכאָוו.

אונדזערע חברים האָבן זיך שוין געציילט אין די הונדערטער. אונדז איז געוואָרן ענג אין די ראָמען פון „התחיה", און מיר האָבן געזוכט א וועג, ווי זיך צו באפרייען פון דעם נאַמען „התחיה" און פון דעם פירער

גורעוויטש. סיי ווי האָט זיך גורעוויטש זייער וויניק באטיילט אין אונדזער ארבעט, ווייל, ווי איך האָב שוין אויבן דערמאָנט, איז גורעוויטש געווען א סאָאָנמענטש און נישט געקענט נעמען קיין אָנטייל אין קיין אומלעגאלער מאסן־ארבעט. ער איז אויך געווען אן אָפיציעלער מענטש, א לערער ביי די ציונים אין דער העברעאישער שול און זיך נישט גע־ווָאלט באטיליקן אין קיין אומלעגאלע פארזאמלונגען. צוליב די סיבות האָט ער נישט געמען קיין אקטיוון אָנטייל אין דער פראקטישער אר־בעט. אין שטאָט האָט מען אונדז שוין געהרפן אויף דעם פארטיי־נאָמען — „פועלי־ציון", אָבער אָפיציעל זיינען מיר נאָך געווען „התחיה", ביז עס איז געקומען די געלעגנהייט און מיר האָבן זיך אָרגאניזירט אלס „פועלי־ציון" אין שעדלעץ.

אין משך פון דער צייט, ווָאס מיר האָבן זיך געהרפן „התחיה", האָבן מיר זיך דערווָארבן הונדערטער חברים. צו די אקטיוויסטן אָנפירער־דיקע חברים האָבן געהערט: ישראל טאבאקמאן, מאָטל קאזשעניצקי, מאיר ראָזענוואסער, מאָטל בערנבוים, פרץ קאמאר, גבריאל שלעכטער, מאָטל טייבלום (מאָטל חסיד), מנחם (היינט אין ישראל און רופט זיך מנחם בן הלל), נחום סלושני, משה גרינגאָלד, אברהם זילבערשטיין. אין אונדזער באזיץ איז שוין געווען א שיין ביסל ליטעראטור. א שטארקן אייגדרוק האָבן געמאכט אויף אונדז די נייע סעריע ארטיקלען פון בער באָראָכאָוו אין „יעוורעיסקאיא זשיזן" — „די קלאסן־אינטערעסן און די נאציאָנאלע פראגע".

מיר זיינען אינגאנצן געווָארן באָראָכאָווס תלמידים. מיר האָבן אליין געלערנט און געלערנט אויף דער בערזע אלע אנדערע חברים. מיר האָבן אויך געפירט צווישן מיידלעך אונדזער ארבעט. צו דער חבר־טע ליבע אייזענשטאָט איז צוגעקומען א גאנצע רייַ חברטעס: איטקע קאהאן, איטקע סלושנע, חנה סלושנע, אָט די אלע חברים האָבן באריי־כערט אונדזער באוועגונג.

אין דער זעלבער צייט איז אין שעדלעץ אנטשטאנען א פארטיי, ווָאס האָט זיך גערופן „ציוניסטן־סאָציאליסטן" (ס. ס.). בראש פון דער פארטיי איז געשטאנען א געוויסער באָיארסקי, א גימנאזיסט פין 7טן קלאס, ווָאס איז געקומען פון טיף רוסלאנד מיט זיינע שוועסטער און ברודער צו לערנען אין שעדלעצער גימנאזיע, משה צוקער, אברהם גע־בעל און זילקע קאווע דעם רעסָאָראטָארס א זון. עס האָבן זיך געפירט העפטיקע דיסקוסיעס. עס איז געווען בעת דער רעוואָלוציע און די אק־טָאבער־פָאגראָמען (1905). די יידישע מאסן זיינען געווען צעטומלט. די ס. ס. האָבן ארויסגערוקט ארגומענטן, אז דָאס יידישע פָאלק גייט א־נ־טער, מ'קען נישט ווארטן אויף פאלעסטינע. מיר מוזן תיכף האָבן א טעריטָאריע. דָאס האָט געווירקט און אריינגעצויגן אין זייערע רייען א

גרויסע צאָל יידישע ארבעטער. די דיסקוסיעס זיינען געווען מיינסטנס מיט „פּ. צ.". מיר האָבן נישט געוואָלט צולאָזן קיין קאָנקורענץ־פּארטיי.

וועגן דער עקזיסטענץ פון „פּועלי־ציון" אין שעדלעץ האָט מען זיך דערוואוסט אין ביאליסטאָק. פון דאָרט האָט מען געשיקט א מענטש מיט א חודשלעכן זשורנאל — „דער פּראָלעטאריישער געדאנק". די אר־טיקלען פון דעם זשורנאל האָט מען באמת געדארפט לערנען. דער חבר האָט אונדז געגעבן פּראקטישע אָרגאניזאציאָנעלע אָנווייזונגען און געלאָזט אן אדרעס, וואוהין זיך צו וועגן סיסטעמאטיש, ווען מ'וועט דארפן און איז אוועקגעפאָרן. אין דער צייט האָט זיך אין שעדלעץ בא־וויזן א געוויסער אלטער גאָטליב (הייַנט אין ישראל, רופט זיך בן־ציון ידידיה), ער האָט דאן געמאכט די אמתע „רעוואָלוציע" אין שעדלעץ. ער האָט זיך געמאָלדן צו מיר, אז ער איז פון „פּועלי־ציון". דעם ערשטן רעפעראט האָט מען איינגעאָרדנט אין ציוניסטישן בית־המדרש, וואָס איז דעמאָלט געווען ביי איצע מאלעם אויף דער פּיענקנע גאס. דער זאל איז געווען געפּאקט. פון אלע פּארטייען זיינען געווען די מער בא־וואוסטזיניקע. אזא רעפעראט האָט נאָך שעדלעץ נישט געהערט. ער האָט געגעבן א 3־שעהדיקן אנאליז פון דער וויכטשאפטלעכער לאגע פון יידישן פאָלק. דער גאנצער עולם איז געוואָרן מיטגעריסן מיט זיין רעדע.

מיט גאָטליבס ארויסטריט איז די דיסקוסיע נישט געווען פּארענ־דיקט. אויסנוצנדיק דאָס וויילן פון 2 דעלעגאטן צום 6טן ציוניסטישן קאָנגרעס, יוסף שפּרינצאק, היינטיקער כנסת־פּאָרזיצער און יעקב שטיינבערג, האָט מען באשטימט א דיסקוסיע־אָוונט אויף א פּרייטיק צו נאכטס. לעגאל האָט מען דאָס נישט געקענט איינאָרדענען. רוזשע לער־נער, א חברטע אין „התחיה" האָט אונדז געגעבן א לאָקאל אין דעם נייעם הויז, וואָס איר פּאָטער, יעקב לערנער, האָט אויסגעמויערט אויף אָגראדאָווע גאס. קיין לאָקאטאָרן זיינען נאָך דאָרט נישט געווען. אין דעם הויז איז פּאָרגעקומען די דיסקוסיע, וואָס האָט געדויערט פון פּרייטיק צו נאכטס ביז שבת ביינאכט, אָן איבערריס. עם האָבן בייגע־וואוינט די דיסקוסיע אלע ציוניסטישע גרופּירונגען, אויך „ס. ס.". די רעפערענטן זיינען געווען: גורעוויטש, די צוויי דעלעגאטן און אלטער גאָטליב. אויף צו מאָרגנס, אויף דער לעצטער זיצונג, נאָך א קורצן בא־ריכט און קורצער דיסקוסיע, האָבן מיר באשלאָסן צו גרינדן די פּארטיי „פּועלי־ציון". אזוי איז אנטשטאנען די „פּועלי־ציון" אין שעדלעץ. אין דעם נייעם פּארטיי־קאָמיטעט זיינען אריין: ישראל טאבאקמאן, מאיר ראָזענוואסער, גבריאל שלעכטער, מאָטל טייבלום, מאָטל קאזשעניצקי, ליבע אייזענשטאט, מאָטל בערענבוים.

אין רעוואלוציע־פעריאד (1905)

מיר זיינען אזוי געוואקסן אין שעדלעץ, אז קיין שום פאליטישע אדער עקאנאמישע אקציע איז נישט אדורכגעפירט געווארן אן אונדז. מיר זיינען געווען פארטרעטן אין דער זעלבסטשוץ. וואס איז געווען ארגאניזירט פון „בונד", „פּ. פּ. ס.", „פ. צ.". מיר האבן איינגעטיילט די שטאט אין ראיאנען, וואו יעדע נאכט האבן געוואכט גרופן מיט געווער. מיר האבן אויך געשיקט גרופן פון זעלבסטשוץ אין דער פּראָווינץ.

דער גרויסער שטרייק פון די האנדלס־אנגעשטעלטע אין שעדלעץ איז געפירט געווארן דורך די דריי פארטייען מיט דריי סטעמפלען: „בונד", „פּ. פּ. ס.", „פּועלי־ציון" און איז דורכגעפירט געווארן מיט דערפאלג. עס איז כדאי צו דערמאנען דעם שטרייק פון די געגריווענע שוסטער, וואס האט זיך פארצויגן אויף לאנגע וואכן.

אין שעדלעץ זיינען געווען אייניקע משפחות, וואס האבן זיך גערופן „קאשעצעס". ביי זיי אין די הענט איז געלעגן דער גאנצער האנדל מיט פרוכטן. צו זיי האבן געהערט אלע סעדער פון פרוכטן, אלע קיאסקן און דער האנדל פון פיש. דער הויפּט־סוחר פון אויבסט איז געווען וויגדער קאשעץ, א הויכער בריייטפּלייציקער ייד, וואס די גאנצע שטאט האט פאר אים מורא געהאט. דער ראש פון פישהאנדל איז געווען יידל האל, א הויכער פעסטגעבויטער פּארשוין. פון הויכקייט זיינען ביי אים די פּלייצעס געווען איינגעבויגן. געווען ביי די „קאשעצעס" צוויי ברידער — שמילקע און איטשע, וואס האבן געהאט פאבריקן פון געגריווענע שיך. ביי זיי איז פאַרגעקומען א שטרייק. שמילקע איז געווען דער, וואס איבער אים האט זיך דער שטרייק פארצויגן אויף וואכן. די חברים פון שעדלעץ האבן צו וויסן געגעבן אין וואַרשע, אז די דאַרטיקע חברים זאלן זיך אפרעכענען מיט שמילקען. עס איז דערגאנגען צו קעגנזייטיקע געשלענגן. די „קאשעצעס" אין שעדלעץ האבן באשלאסן זיך נוקם צו זיין אין דער ארבעטער־באוועגונג און אפצורויען פון די בערזעס, בעיקר זיך נוקם צו זיין אין די דריי פּארשטייער פון די פּארטייען — „בונד", „פּ. פּ. ס." און „פּועלי־ציון": שאלקע זוברא־ווימט (שאלקע וויעטריק), זלמן בורשטיין (זלמן פריין), ישראלקע טא־באקמאן (סראלקע דעם גלעזערס), היינט אין ישראל.

די חברה „קאשעצעס" זיינען ארויס מיט געווער אויף די בערזעס און צעיאגט די חברים און די דריי פּארשטייער האבן זיך געמוזט אויס־באהאלטן. די שטאט האט געקאכט ווי אין א קעסל. מיר האבן באלד אוועקגעשיקט א שליח קיין וואַרשע צום צ. ק., וויל גרעסערע קאנ־פליקטן פלעגט שטענדיק וואַרשע דערלייזיקן. (אזוי איז אויך געווען מיט די סטאלאר־שטרייקן און אנדערע). עס האט זיך אנגעהויבן א

קאמף מיט די „קאַשעצעס". מיט דער הילף פון די אַרגאניזאציעס פון אנדערע שטעטלעך האָט מען די פישער און די אויבסט-סוחרים פארמיאָגט פון אלע מערק און פון פישהאנדל. די געשלעגן מיט די שטארקע האָבן זיך געצויגן וואָכן. יידל האָל איז געקומען צעהרגעט און אָן פיש. יידן האָבן אין שעדלעץ נישט געהאט קיין פיש אויף שבת. עס האָט אָנגעהויבן אויסצופעלן אין שטאָט גרינס און אויבסט. צווי וואָכן האָט געדויערט דער קאמף. קיין שעדלעץ איז געקומען א גרויסע באָיואווקע פון מינסקער יינגלעך.

די „קאַשעצעס", זעענדיק אז זיי וועלן נישט געווינען און אויך די שטאָט האָט אָנגעהויבן צו ליידן, וויל שוין דעם צווייטן שבת איז נישט געווען קיין פיש און אויבסט, האָבן די חברה געשיקט אויף דער בערזע זייערע שליחים, מ'זאָל זיך אויסגלייכן. מיר זיינען אוועק אין א שטוב. דאָרט איז געווען געגרייט א פאס ביר מיט שנאפס, ביידע צדדים האָבן ארויסגעלייגט דאָס געווער אויפן טיש און גענומען אונטערהאנדלען. דער סוף איז געווען, אז מען האָט באשטראָפט שמילקען מיט א סומע געלט, איך געדענק נישט וויפל, און זיי האָבן צוגעזאָגט צו העלפן דעם שטרייק צו געווינען און צווינגען די מיסטער זיי זאָלן באצאָלן פאר דער שטרייקציים. מיר, פון אונדזער זייט, האָבן זיי ארויסגעגעבן בריוו אין די אלע שטעט געהתמעט מיט דרויי סטעמפלען, „בונד", „פ. פ. ס." און „פועלי-ציון" — מ'זאָל נישט טשעפען די „קאַשעצעס" און לאָזן זיי ווייטער נאָרמאל האנדלען.

ביאליסטאָק, געווואויר וועראנדיק, אז די „פועלי-ציון"-באוועגונג וואקסט פון טאָג צו טאָג, האָט אונדז צוגעשיקט א חבר פון סעמיאָטיטש, דעם חבר משה פאכטער. עס איז אויך געווען די חברטע קאפלאן פון סעמיאטיטש. מיר האָבן דעמאָלט איינגעאָרדנט די דיסקוסיע אין נערער שטיבל און ביי משה גאָלדבערג. מיר האָבן אויך געהאט צוויי אומלעגאלע צימערן. איין צימער איז געווען אויף דער קאָליע גאס, קענן איבער דער צערקווע; מיר האָבן נישט געוואוסט, אז דאָרט האָבן אויך געהאט זייערע אומלעגאלע צימערן דער „בונד" און „פ. פ. ס.". אין א געווינסן טאָג האָט מען אונדז נאָכשפּיאָנירט, און די צימערן זיינען דורכגעפאלן. מיר האָבן נאָך באוויזן ארויסצוראטעווען אונדזער ליטעראטור און דאָס געווער, וואָס מיר האָבן געהאט אין דעם צווייטן צימער אויף פיענקנע גאס. ביינאכט זיינען פאָרגעקומען רעוויזיעס, אָבער מ'האָט קיינעם נישט געטראָפן.

מיר פלעגן זיך אויך באטיליקן אין די אומלעגאלע דעמאָנסטראציעס און דעמאָנסטרירן מיט די פענער. אויידער די קאָזאקן זיינען געקומען האָט מען שוין די פענער געהאט פארוויקלט און זיך שפּאציערט אויף די טראָטוארן. דאָס אָפּנארן זיי פלעגט זיי ברענגען אין אזא רציחה,

אז אויפן וועג פלעגן זיי הרגענען, וועמען זיי האָבן אָנגעטראָפן. עס איז נישט געווען קיין איין געביט פון ארבעט ביי אונדז אין שטאָט, וואו „פועלי־ציון" זאָל נישט זיין באטייליקט.

נאָכן דורכפאלן פון אונדזערע אומלעגאלע קווארטירן, האָבן מיר זיך איבערגעטראָגן אויף פלאָריאנסקי גאס, ביי אברהם סלושני, אויפן דריטן שטאָק. אין דעם אומלעגאלן צימער האָבן זיך איינגעאָרדנט צוויי חברים: מאיר ראָזענוואסער און ישראל טאבאקמאן. דאָרטן האָבן מיר אָרגאניזירט אונדזער נאנצע ארבעט. מיר האָבן שוין געהאט א נאָרמאלן קאָנטאקט מיט ביאליסטאָק, א שטענדיקן חבר צו אונדזער דיספאָזיציע און שוין געווארט וועגן דעם אידאישן גראנגל. וואָס קומט פאָר אין די ציוניסטישע גרופירונגען אין גאנץ רוסלאנד און פוילן. עס האָבן אי־דאשיש געקעמפט צווישן זיך פארשידענע שטרעמונגען אין אידאָלא־גיעס: מינסקער פועלי־ציון, פראקטישע פאלעסטינצעס, „התחיה", סיי־מיסטן, סירקינס גרופן, ציוניסטן־סאָציאליסטן, אזעלכע וואָס האָבן יא אָנערקענט דעם קלאסנקאמף און אזעלכע, וואָס האָבן נישט געהאלטן פון קלאסנקאמף. איבער די אלע שטרעמונגען האָט געהאט די אויבער־האנט בער באָראָכאָוו מיט זיין אָפשאצונג איבער אלע אָנגעוויטיקטע יידישע פראגן. אויך שעדלעץ האָט זיך אָפגעגרענעצט פון אלע שטרע־מונגען. געווואויר ווערנדיק, אז אלטער גאָטליב נייט צו די סיימיסטן, האָבן מיר אויך באלד איבערגעריסן דעם קאָנטאקט מיט אים.

מיר האָבן אין אונדזער נייעם צימער געהאט די ערשטע ראיאָן־קאָנפערענץ, וואו עס זיינען געווען פארטרעטן 10 שטעט און שטעטלעך. אויף דער קאָנפערענץ איז געשאפן געווארן אן אייניהייטלעכע אָרגאני־זאציע אונטער דעם נאָמען „פועלי־ציון". מ'האָט נעווויילט א ראיאָן־קא־מיטעט. מיר האָבן באקומען צוגעשיקט ליטעראטור, חודש־זשורנאלן, ברשורן. ביי אונדז איז געווען א גאנצער לאגער פון אומלעגאלער לי־טעראטור. אין דעם הויז פון אונדזער אומלעגאלער קווארטיר האָבן זיך געפונען נאָך אומלעגאלע צימערן. די אנדערע טיר פון אונדז איז געווען דאָס צימער פון „פ. פ. ס." וואָס עס האָט פארנומען בעריש סטאלאר. דעם ערשטן שטאָק האָט פארנומען באָיארסקי מיט זיינע שוועסטער. דאָרט איז געווען די אומלעגאלע קווארטיר פון די „ציוניסטן־סאָציא־ליסטן".

דאָס יאָר 1905 האָט פאר אונדז, „פועלי־ציון" אין שעדלעץ, אווען־געשטעלט ערנסטע אויפגאבן. די רעוואָלוציאָנערע געשעענישן אין דער רוסישער אימפעריע האָבן אויך נישט אויסגעמיטן אונדזער שטאָט. אונדזער קאָמיטעט האָט באשלאָסן א חוץ דער אלגעמיינער זעלבסט־שוץ, צו אָרגאניזירן א פארטיי־מיליץ פון פרייוויליקע חברים, גוט באַ־וואָפנט מיט רעוואָלווערן און גרינגע מאשערביקסלעך. וועלכע מיר האָבן

באקומען פון שעדלעצער גארניזאן. אין שעדלעץ איז געווען א פאלק זעלנער וואס האט זיך געדרופן אסטראלענקער פאלק. די זעלנער זיינען געווארן באארבעט דורך א ספעציעלן מיליטערישן קאמיטעט, צוזאמענגעשטעלט פון אלע פארטייען. „פ. צ." איז נישט געווען פארטראטן די־רעקט, נאר דורך דעם פארטרעטער פון ס. ס. דאס איז געווען באיארסקי. דעם לעצטן טראנספארט געווער האט ער אונדז איבערגעגעבן א פאר טעג פאר זיין ארעסט. דאס געווער איז באשטאנען, ווי איך געדענק נאך איצט, פון 6 צעבראכענע רעוואלווערן און 6 מאוזערביקסן, ניי פון דער פאבריק, נאר אן קוילן. אין דער נאכט וואס ער האט אונדז גע־ברענגט די פאטראנען, איז ער ארעסטירט געווארן. פארטאג זיינען מיר ארויף צו באיארסקין און מיר האבן געטראפן אלין איבערגעקערט, וואי־ליזעס אויפגעריסן, שענק מיט ביכער איבערגעדרייט, מאטראצן ארויס־געווארפן פון די בעטן, די פאדלאגע באדעקט מיט פאפירן, צייטונגען צעריסן, צעפליקט. באיארסקים שוועסטער האט אונדז דערציילט:

וען זיי האבן דערהערט דאס קלאפן אין דער טיר און שרייען „אט־וואר", איז אויפן טיש געלעגן 26 פעקלעך פאטראנען נארוואס גע־ברענגט פון מיליטער־מאגאזין. דער יינגערער ברודער האט געכאפט די אלע פעקלעך און ארויסגעווארפן דורכן פענצטער, וואס איז ארויסגע־גאנגען אויף א פעלד. דארט האבן מיר אויך געהאט באגראבן אונדזער געווער. איין פעקל איז צעשויט געווארן און א סך פאטראנען זיינען אראפגעפאלן אויפן טיש. מער האט ער נישט געקענט אויפרוימען, מען האט געמוזט עפענען די טיר. עס זיינען אריין זעלנער, זשאנדארמען מיט אויסגעשטרעקטע ביקסן און זיך געפרעגט אויף באיארסקין. צווישן זיי זיינען אויך געווען אסטראלענקער סאלדאטן. זיי האבן די געפונענע פאטראנען אריינגעלייגט צו זיך אין קעשענע, די זשאנדארמען זאלן זיי נישט זען. די זשאנדארמען האבן געפונען א מיליטערישן אויפרוף און א סטעמפל פון מיליטערישן מאגאזין. זיי האבן געוויזן א מאנדאט צו ארעסטירן באיארסקין. ער האט נישט געוואלט גיין, האבן זיי צוגעזרופן א דראשקע און אים צוגענומען. אין דער פרי זיינען מיר גאנץ פאר־זיכטיק אראפגענאנגען אויפן פעלד און אויפגעקליבן די פאטראנען.

דער סוף פון דעם ארעסט איז געווען, ווי די שוועסטער האט מיר איבערגעגעבן, אז צוליב דעם, וואס אין דער געשיכטע מיטן סטעמפל איז געווען פארמישט א זון פון דעם זשאנדארמען־פולקאוניק, האט מען דעם גאנצן ענין פארשווייגן און באיארסקין פארשיקט אין זיין געבורט־ארט אין טיף רוסלאנד, איך גלויב, אז דאס איז געווען טיפלים. מיט א ציים שפעטער זיינען אויך די שוועסטער און ברודער אהין געפארן.

די רעוואלוציאנערע געשעענישן האבן אויך פארכאפט שעדלעץ. געווען דעמאנסטראציעס, שטרייקן. דעם 1טן מיי האט מען געצוואונגען

הי באפעלקערונג צו פארמאכן די געשעפטן. עס זיינען פאַרגעקומען דע־
מאַנסטראציעס, אין וועלכע „פּועלי־ציון"־חברים האָבן זיך מאסנווייז
באטייליקט. ספּעציעלע חברים זיינען געווען אויסגעטיילט פאר פארשי־
דענע ארבעטן. פאר דער פּראָווינץ איז געווען באשטימט: ישראל טא־
באקמאן און דוד אַרזשעך. פּארן צענטער און צו באזאָרגן אומלעגאלע
ליטעראטור — חבר מנחם. פאר פּראָפּעסיאָנעלער ארבעט — מאַטל
קאזשעניצקי און אברהם זילבערשטיין, א קאמאשן־מאכער, מ׳האָט אים
געפונפן אברהם פּארצעווער, וויל פאַרנדיק מיט דער זעלבסטשוץ קיין
פּארצעווע צו פארהיטן פון א פּאָגראָם, האָט אים פּאָליציי געכאפט און
געברענגט מיטן עטאפּ, איז אים געבליבן דער נאָמען פּארצעווער. פאר
אגיטאציע און פּראָפּאגאנדע אויפן אָרט זיינען געווען באשטימט: טא־
באקמאן, ראָזענוואסער, שלעכטער. פּאראנטוואָרטלעך פאר דער בא־
יוועוקע זיינען געווען: בעריש פון די שעפּעלעך), מאַטל טיי־
בלום און אנדערע חברים, וועמענס נעמען איך געדענק נישט.

אין יאָר 1906 האָבן די שעדלעצער „פּועלי־ציון" א סך געליטן פון
צארישע רעפּרעסיעס. א סך חברים זיינען ארעסטירט געוואָרן. אויך
מנחם איז דעמאָלט פארהאלטן געווארן ביי דער באן מיט א פּאק אומ־
לעגאלער ליטעראטור. איך האָב אים געזען פּאָרן אויף א דראָזשקע און
פון דעמאָלט אָן נישט געזען, ביז לעצטנס, דאָ, אין ישראל. נישט קוקן־
דיק אויף די רעפּרעסיעס האָבן מיר דאָך עקשנותדיק געפירט אונדזער
פּ. צ.־ארבעט. מיר האָבן זיך געגעריים צו אונדזער צוזאמענפאָר, וואָס
האָט אונדז געדארפט פּאראייניקן אין איין גרויסער פּ. צ.־פּארטיי. א
חוץ זעלבסטשטענדיקע קאָנפליקטן צווישן ארבעטער און מייסטער,
האָבן מיר זיך אויך באטייליקט אין דעם גרויסן שטרייק פּון קאמאשן־
מאכער. דער פּ. צ. פּאָרשלאג אויף דער פּארזאמלונג, אז דער שטרייק
דארף נישט זיין קעגן די אָרעמע מייסטער, נאָר געוועדעט קעגן די
גרויסע שיך־סוחרים און גרעסערע פאבריקאנטן, זיי זאָלן עפענען פאב־
ריקן און קאָנצענטרירן אלע ארבעטער צוזאמען מיט די אָרעמע מיי־
סטער. דער פּאָרשלאג איז געוואָרן אָנגענומען פון דער גאנצער פארזאמ־
לונג. בעת דעם דאָזיקן שטרייק איז געוואָרפן געוואָרן א באָמבע און
עס איז געהרגעט געוואָרן דער פּאָליצמייסטער גאלצאָוו און נאָך אייני־
קע פערזאָן. די זעלנער האָבן געשאָסן, עס זיינען געפאלן אייניקע טויטע
און א סך פארוואונדעטע. עס זיינען געמאכט געוואָרן ארעסטן. די דא־
זיקע בלוטיקע פאניק האָט נישט אָפּגעשטעלט אונדזער ארבעט. מיר
האָבן אדורכגעפירט דעם שטרייק און געוואונען אויף גאנצע הונדערט
פּראָצענט. ס׳האָבן זיך געעפנט 4 גרויסע פאבריקן, וואו עס זיינען גע־
וועזן באשעפטיקט 80 ארבעטער. די פּועלי־ציון־ארבעט איז געווען אין
פולן גאנג. מיר זיינען שוין געווען א פּארטיי מיט א נאָמען: „סאָציאל־

דעמאקראטישע ארבעטער פארטיי פועלי־ציון" און מיט א פראגראם, וואס איז אנגענומען געוואָרן אויף דעם צוזאמענפאר אין פאלטאווע, מערץ 1906.

די רעפרעסיעס פון דער צארישער מאכט האבן נישט אויפגעהערט. אין שעדלעץ איז אייניגעפירט געוואָרן קריגסצושטאנד. ביינאכט איז די באפעלקערונג נישט ארויס פון די שטיבער. די דראגונער פאטרולן האבן געהיט אין די גאסן מיט די אויסגעשטרעקטע ביקסן. די שטאָט האָט אויסגעזען ווי א מלחמה־לאגער, וואס דער שונא דארף באלד פארנעמען; פונדעסטוועגן האבן מיר זיך געפרייט מיט אונדזער זיג. די פאבריקן האבן געארבעט. די געגרייוועטע שוסטער האבן אויך באשלאָסן צו סקא־סירן די קלייניע פאבריקלעך און צו קאָנצענטרירן אלע שוסטער־ארבע־טער מיט די קלייניע מייסטער אין עטלעכע גרויסע פאבריקן, נאָר מ׳האָט דאָס אָפּגעלייגט ביז די רעפרעסיעס וועלן אויפהערן. געשען איז אָבער פארקערט, די רעפרעסיעס האבן זיך פארשטארקט, ביז עס איז געקומען צום שעדלעצער פּאָגראָם, וועלכן י. כספי שרייבט ענווי אין זיין ארבעט.

בעת דעם פּאָגראָם אין שעדלעץ בין איך געוואָרן ארעסטירט. מען האָט מיך אָפּגעפירט אין תפיסה, וואו עס האבן זיך געפונען הונדערטער ארעסטירטע מענער, פרויען און קינדער. מ׳האָט אונדז, מער יינגערע מענער, אריינגעפירט אין א צווייטן טויער, אין א גרויסן זאל. עס איז געקומען דער תפיסה־נאטשאלניק, ער האָט אונדז מודיע געווען, אז מיר ווערן געשטעלט פאר א פעלדגעריכט. אביסל שפעטער האָט מען גערופען יענקל טענענבוים, דער קאָפּ באנדאזשירט אזוי, אז מ׳האָט אים קוים דערקענט. אים האָט מען ארויפגעפירט אויפן צווייטן שטאָק אין א באזונדערן קאמער.

אין אָוונט איז געקומען דער תפיסה־נאטשאלניק און אונדז איבער־געגעבן באשולדיקונגס־אקטן. די פיזיש־שוואכערע זיינען באשולדיקט געוואָרן אין אגיטירן צו אן אויפשטאנד. אויך איך האָב באקומען אזא באשולדיקונגס־אקט. די געזונטע און פעסטע יונגעלייט האָט מען בא־שולדיקט, אז זיי זיינען געכאפט געוואָרן מיט רעוואָלווערן אין די הענט. א וואָך צייט האָט מען אונדז אזוי געהאלטן אונטער דער דראָאונג פון א פעלדגעריכט.

צום סוף וואָך האָט מען אונדז געמאָלדן, אז מיר ווערן אוועקגע־שיקט קיין ארכאנגעלסק. ערב ראש השנה האָט מען כמעט אלע בא־פרייט. בעתן באפרייען האָט מען אונדז מיטגענומען, אז מיר באקומען א „פרייע וויסילקע", דאָס הייסט, אז מיר מוזן ארויספאָרן פון שעדלע־צער גובערניע. איך האָב באשלאָסן אוועקצופאָרן קיין אויסלאנד. דער־ווייל בין איך געבליבן אין שעדלעץ. אין שטאָט האָט זיך געשאפן אן

אמעריקאנער קאָמיטעט פון אלע פּארטייען. איך בין געווען פּארטרעטן פון „פּ. צ.". מיר האָבן געקעמפט פּאר קומען צו הילף די בארויבטע און געפּאלענע ארבעטער־משפּחות און געבן זיי א מעגלעכקייט זיך צו שטעלן אויף די פּים. ישראל גוטגעלט און אלע אנדערע פּארטרעטער אין קאָמיטעט האָבן געהאלטן, אז מ'מוז צוריק אויפשטעלן די צעראבירטע און פּארבראנטע רייכע געשעפטן פון דער ווארשעווער גאס.

דערווייל איז אָנגעקומען דער טערמין פון אונדזער אָפּפּאָרן קיין אויסלאנד. איך בין אָנגעקומען מיט א גרופּע קיין פּאריז און דאָרט שוין געטראָפן אלע ארויסגעשיקטע. איך געדענק נאָך עטלעכע נעמען פון זיי:2 ברידער סטאלאווסק, איינער פון זיי — מאקס סטאלאווע איז געווען א פּירער פון „בונד", דער צווייטער — אזוי זיך א יונגערמאן. 2 ברידער צוקער — משה צוקער, היינט אין אמעריקע, דעמאָלט געווען א ציוניסט־סאָציאליסט, מאָטל קאושעניצקי (פּועלי־ציון), יענקל טענענבוים („בונד") און דער שרייבער פון די שורות.

נאָך א זעקס חדשים זיין אין פּאריז, האָט זיך געמומען בענקען אהיים. אייניציקווייז האָט מען זיך צוריק אריינגענבעט קיין רוסלאנד און צוריק קיין שעדלעץ. די געמיטער האָבן זיך צוריק א ביסל בארואיקט. עס זיינען נאָך געווען קענטיק די חורבות פון די אָפּגעברענטע געשעפטן. די רעוואָלוציאָנערע באוועגונג איז אינגאנצן געווען אָפּגעשטעלט. די אָנפירער פון די פּארטייען זיינען אווק קיין אויסלאנד. א סך זיינען אזוי זיך סתם געווארן אפאטיש. א סך זיינען געווארן שטוב־זיצער און זיך געמומען פּראיוטערעסירן מיטן אינדיווידועלן לעבן. די פּארטייען האָבן אויפגעהערט צו עקזיסטירן. אזוי האָט געדויערט ביז די רוסישע מאכט האָט פּארלאָזט שעדלעץ בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה.

די טעטיקייט בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה

ווען שעדלעץ איז פּארנומען געווארן פון די דייטשן, האָט זיך באלד געמומען אויפּוועקן דאָס געזעלשאפטלעכע לעבן ביי די יידישע ארבעטער. עס האָט זיך געגרינדעט אן אומפּארטייאישער קלוב מיט דעם נאָמען „ארבעטער־היים", און לויט ווי איך געדענק זיינען געווען אין דער פּארוואלטונג: משה מענדערזשעצקי, איטשע אלטשולער און העניך זאלצמאן. עס האָבן זיך באלד פּארשריבן מאסן מיטגלידער. דער לאָקאל האָט פּארמאָגט א גרויסן לייענזאל. גלייכצייטיק האָבן זיך אין שעדלעץ געגרינדעט צוויי „פּועלי־ציון"־קאָמיטעטן, וואָס איינער האָט נישט געווואוסט פון אנדערן. איין קאָמיטעט איז באשטאנען פון די מיטגלידער: זאוול ראזענזומען, גראמאן, שערצמאן, דוד גרינפּארב און אנדערע. דער

צווייטער קאָמיטעט: ישראל טאבאקמאן, דוד ארזשער, יוסף סלושני און הענעך זאלצמאן (שפּעטער געוואָרן א בונדיסט); די ביידע קאָמיטעטן האָבן זיך לסוף פאראייניקט.

לינקס פּועלי־ציון־פּירער: יוסף סלושני, מאיר זאלצמאן, הענעך זאלצמאן, ישראל טאבאקמאן, רייזל שיווצע און ראָזענזומען.

די צוויי „פּועלי־ציון"־קאָמיטעטן האָבן זיך צוזאַמענגעטאָן. מיר האָבן זיך דערוואוסט, אז עס דארף קומען א פּאַרשטייער פון פּ. צ. פּון ווארשע — חבר ישראל וועשער (רייכמאן), זיינען מיר אווען צו דער באן אים אָפּווארטן. איך האָב שוין רייכמאנען געקענט פֿן לאנג, האָב איך זיך פּאַרגעשטעלט פּאר אים; דערווייל האָט זיך א פּאַרשטייער פון צווייטן קאָמיטעט אויך פּאַרגעשטעלט — צו זיי איז ער טאקע געקומען, און מיר זיינען אויפן אָרט געוואָרן, אז עס עקזיסטירן 2 „פּועלי־ציון"־קאָמיטעטן. די ערשטע זיצונג פון די צוויי קאָמיטעטן איז פּאַרגעקומען ביי דעם חבר גראמאן אין שטוב. חבר רייכמאן וועלנדיק געוואויר, אז ביי אונדז אין שׁעדלעץ עקזיסטירט אן אומפּארטייאישער

קלוב, מיטן נאָמען „ארבעטער־היים", האָט אונדז אינפאָרמירט, אז אין גאנץ פוילן זיינען פאראן ארבעטער־היים־געזעלשאפטן, וואָס זיינען „פּוּ־עלי־ציון"־קלובן, און אויך אין שעדלעץ מוז די ארבעטער־היים זיין א פּועלי־ציונים־טישע.

מיר האָבן אָנגעהויבן צו פירן א געהיימע ארבעט. ארום דער „ארבעטער־היים" האָט זיך אָנגעהויבן א קאמף מיטן „בונד", וועלכער האָט געוואָלט פארוואנדלען דעם קלוב אין א „צוקונפט"־אָרגאניזאציע. דער קלוב האָט פארמאָגט ביז 600 מיטגלידער און האָט זיך אריבערגעצויגן אין א שיינעם לאָקאל. די „פּועלי־ציון"־פארטיי האָט שוין דעמאָלט געהאט אין שעדלעץ אקטיווע און אָנגעזעענע פארטיי־טוער, ווי: סלוש־ני, ישראל טאבאקמאן, גראמאן, זאנוול ראזענזומען, א. אנד. די דיסקוסיעם וועגן דער „ארבעטער־היים" זיינען געווען זייער הייסע. לסוף האָט די פארוואלטונג זיך אָנגעגעבן אין דימיסיע. ביי די נייע וואלן זיינען ארויסגעשטעלט געוואָרן ליסטעס פון פּ. צ. און פון „בונד". צו די וואלן זיינען געקומען אלע מיטגלידער. דער סוף איז געווען, אז פּ. צ. האָט באקומען מיט עטלעכע און צוואנציק שטימען מער און אָפּגעהאלטן א נצחון — דער ערשטער זיג אין דער נייער תקופה. די בונדיסטן מיט די נייטראלע האָבן דעם זיג נישט געקאָנט פארטראָגן, זיי האָבן געטענהט, אז דער לאָקאל איז זייערער און געשטערט צו פירן די ארבעט. עס איז געקומען צו סקאנדאלן. די נייע פארוואלטונג אין די פערזאָנען: יוסף סלושני, ישראל טאבאקמאן, הענעך זאלצמאן, דוד ארזשער, גראמאן, זאנוול ראזענזומען און דוד גרינפארב, האָט אויף דער ערשטער זיצונג באשלאָסן צו דינגען א צווייטן לאָקאל און באשטימט א פּאָר חברים, זיי זאָלן זיך אָפּגעבן דערמיט. עס איז געדונגען געוואָרן דער לאָקאל אויף אָגראדאָווע גאס, 41, און דאָ הויבט זיך אָן דאָס אויפלעבן פון „פּועלי־ציון" אין שעדלעץ. עס וואקסט די צאָל מיטגלידער אין דער „אר־בעטער־היים". באלד, אין די ערשטע חדשים, האָט די געזעלשאפט געציילט 100 מיטגלידער. עס זיינען צוגעקומען נייע אקטיווע כוחות, ווי: מלך היינסדאָרף (היינט אין ישראל), זאנוול גורניצקי, אברהמעלע זיל־בערשטיין, מאיר זאלצמאן, שליפקע, ראזענזומען און אנדערע, וועמענס נעמען איך געדענק נישט. די ארבעט איז פארטיילט געוואָרן אין רע־סאָרטן: פּאָליטישע (פארטיי) טעטיקייט, ווירטשאפט, פּראָפּעסיאָנעלע ארבעט און קולטור־טעטיקייט. א ספּעציעל געשאפענע קולטור־קאָמי־סיע האָט אָרגאניזירט רעפעראטן, געשאפן א גרויסע ביבליאָטעק און לייענזאל. בעת דער דעמאָנסטראציע וואָס איז דעם ערשטן מיי אָרגא־ניזירט געוואָרן פון פּ. צ., האָבן פון באלקאָן פון „ארבעטער־היים" גע־רעדט: סלושני, טאבאקמאן און זאנוול ראזענזומען. טויזנטער יידישע ארבעטער און פּאָלקסמענטשן האָבן זיך דעמאָלט פארזאמלט ביי דער

יוגנט פון די לינקע „פועלי־ציון"

„ארבעטער־חיים". די דייטשע אקופאציע־מאכט איז געקומען צו שפעט ווען קיינער איז שוין דאָרט נישט געווען.

די ווירטשאפט־קאָמיסיע מיט מלך היינסדאָרף בראש, האָט געשאפן: א פאָלקסקיך, וואו עס האָבן געגעסן הונדערטער ארבעטער טעגלעך, א קאָנסום־קאָאָפעראטיוו און א ברויטפארקויף אויף קארטן, וואו מ'האָט אויך געקאָנט באקומען אלע אנדערע פראָדוקטן. די דייטשן האָבן דעמאָלט איינגעפירט א קארטן־סיסטעם אויף פראָדוקטן.

די ווירטשאפטלעכע אינסטיטוציעס האָבן זיך זייער גוט אנטוויקלט. די פראָפעסיאָנעלע טעטיקייט איז געווארן אָנגעפירט דורך די חברים יוסף סלושני, חנא האנדלאוש און ישראל טאבאקמאן. די ארבעט איז געווען א קאָאָפּאל שווערע. די ארבעטסלאָזיקייט אין די פאכן, מיט וועלכע מיר האָבן אָנגעפירט, איז געווען זייער גרויס. די גאנצע ווירטשאפטלעכע טעטיקייט האָבן מיר געשטעלט צו דער דיספאָזיציע פון די ארבעטסלאָזע. מיר האָבן קיינעם נישט געלאָזט הונגערן. מיר האָבן אונטערגענומען אן אקציע פון שאפן ארבעט פאר ארבעטסלאָזע און גענישקט מענטשן צו דער ארבעט אין יידישע אונטערנעמונגען און האָלצסקלאדן, אייזן־געשעפטן. קיינער האָט זיך נישט געשטעלט אנטקעגן, פארקערט — אונדזער טעטיקייט האָט ארויסגערופן דרך־ארץ און סימפאטיע. מיר האָבן אויך געשאפן א קאמפס־דרוזשינע (ק. ד.) און געזאמלט געלט אויף געווער. דער דעמאָלסטיקער אמעריקאנער קאָמיטעט

האָט אונדז איבערגעגעבן 2 קאסטנס מיט מלבושים און פּראָדוקטן צו פּאַרטיילן.

די אלע געביטן פון ארבעט זיינען זיך אזוי פונאנדערגעוואקסן, אז דער לאָקאל אָגראדאָווע 41 איז געווען צו ענג. מיר זיינען געווען גע־צוואונגען צו דינגען נאָך אנדערע לאָקאלן. צום גליק זיינען זיי אויך געווען אויף אָגראדאָווע־גאס. אין שטאָט האָט מען געראַדט, אז פּ. צ. האָט אָקופּירט די אָגראדאָווע־גאס. די פּאַרטיי איז געווען באליבט אין שעדלעץ סיי ביי די פרומע, און סיי ביי נישט־פרומע.

עס איז כדאי צו דערמאָנען פּאָלגנדיקן פאקט: עס איז געווען א פּאר ראש השנה, בעת דער דעמאָלסטיקער דייטשער אָקופּאציע. די אר־בעטסלאָזיקייט און די נויט איז געווען אויסערגעווינלעך, אונדזערע סאָציאל־ווירטשאפטלעכע אינסטיטוציעס האָבן געמוזט זיין טעטיק. פּאר ראש השנה האָט דער „פּועלי־ציון"־קאָמיטעט באקומען אן איינ־לאדונג פון שעדלעצער רב. עס איז אוועק א דעלעגאציע פון יוסף סלוש־ני און ישראל טאבאקמאן. וועלן מיר זיינען אריין צום רב האָבן מיר שוין געטראָפן א גאנצע עדה יידן, דינים און דאָזאָרעס, שטאָטמענטשן. מ'האָט אונדז באגריסט. איינער פון די פארזאמלטע האָט זיך געווענ־דעט צו אונדז: „מיר האָבן אייך געשיקט רופן צוליב דעם — אזוי ווי מיר וויסן, אז איר טוט א סך אויף אין שטאָט, איר לינדערט די נויט און דעם הונגער פון א גרויסער צאָל אָרעמעלייט, מ'האָט פּאר אייך גרויס דרך־ארץ, בעטן מיר אייך, אז איר זאָלט האלטן פּארמאכט אייע־רע אינסטיטוציעס אין די קומענדיקע יום־טובים, ווייל די אָגראדאָווע גאס איז א גויישע. איז נישט שיין פּאר די גויים און עס וועט זיין א חילול השם". דער ענטפער איז געווען: אויב דער רב און די אלע מענטשן, וואָס זיינען דאָ וועלן קענען ווירקן, אז די בעלי־בתים וואָס האלטן ארבעטער, זאָלן באצאָלן די ארבעטער פּאר די יום־טוב־טעג, וועלן מיר האלטן פּארמאכט אונדזערע אינסטיטוציעס. אויב עס גייט אייך אין חילול־השם, דארפן די פרומע אויך ברענגען א קרבן. מיר האָבן געזאָגט, אז מיר ווארטן אויף אן ענטפער.

די שטאָט איז געווארן פון אונדזער ענטפער און אלע האָבן אונדז געגעבן געראטן. קיין תשובה מצד די בעלי־בתים איז נישט געקומען. אונדזערע ווירטשאפטלעכע אינסטיטוציעס זיינען געווען אָפן אין די יום־טובים און באשפייזט די הונגעריקע.

אונדזער טעטיקייט האָט זיך אויסגעברייטערט אויך אויף אנדערע געביטן. מיר זיינען געווען פארטרעטן אין פאָלקסכאָר אונטער דער לייט־טונג פון יוסף זאָנשיין. דראמ.־קרייז, אונטער דער רעזשי פון ח' חיינס־דאָרף. יעדן שבת האָט דער ספּאָרטקלוב „שטערן" געשפּילט מיט אנדע־רע קלובן און יידן זיינען געגאנגען זען די ספּאָרט־פּארמעסטונגען. די

„פועלי־ציון"־חברים און די אקטיוויסטן האָבן מיט גרוים איבערגענעבנקייט געארבעט אין אלע אינסטיטוציעס. עס האָט זיך ביי אונדז באזעצט חבר האָכבערג פון סאָקאָלאָוו, וואָס האָט אָנגעפירט מיט א גרויסן טייל פון דער ארבעט. פאָלגנדיקע חברים זיינען געווען אקטיוו אין מיין צייט: יוסף סלושני, האָכבערג, ישראל טאבאקמאן, זאנוול ראזענזומען, גראמאן, אברהמעלע זילבערשטיין, מלך היינסדאָרף, מאיר זאלצמאן, דוד ארזשעך, ברידער מאָזעס, דור גרינפארב, חנא האנדלאוש, שליפקע, שלמה קאמינסקי און אברהם יוסל קארניצקי.

די „פועלי־ציון" אין שעדלעץ איז אויך געשטאנען אין שטענדיקן קאָנטאקט מיט דער פראָווינץ פון דעם ראיאָן; האָט אָרגאניזירט ראיאָן־צוזאמענפאָרן און געשיקט חברים פון שעדלעץ אין די ארומיקע שטעט. דער צענטראל־קאָמיטעט האָט זיך אויך באנוצט מיט א סך שעדלעצער חברים און זיי געשיקט אין די ווייטע פראָווינצשטעט. צום ערשטן פאראיניקונגס־צוזאמענפאָר מיט די „פועלי־ציון" פון גאליציע, וואָס איז פאָרגעקומען אין וואַרשע, איז די שעדלעצער פ. צ.־אָרגאניזאציע געווען פארטרעטן מיט דריי דעלעגאטן, די חברים: גראמאן, סלושני, טאבאקמאן און צענדליקער געסט.

אין אומאָפּהענגיקן פוילן

בעת די ערשטע שטאָטראט־וואלן אין אומאָפּהענגיקן פוילן, האָט אדוואָקאט הארטגלאס געזאָלט שטיין אויף דער קאנדידאטן־ליסטע פון פ. צ. ער האָט אָבער געשטעלט א באדינג, אז די וואלליסטע זאָל נישט גיין אונטער דעם נאָמען „יידישע סאָציאליסטישע דעמאָקראטישע ארבעטער־פארטיי פ. צ.", נאָר בלויז „ארבעטער־פארטיי פ. צ.". מיר זיינען נישט איינגעגאנגען אויף דעם. אונדזער ליסטע האָט דעמאָלט געוואונען 6 ראטמענער אין שטאָטראט: יוסף סלושני, שלמה האָכבערג, זאנוול ראזענזומען, מאיר זאלצמאן, מאָזעס גרינפארב און ח. שליפקע. די „פועלי־ציון" האָבן געבילדעט א שטארקע פראקציע אין שעדלעצער שטאָטראט און געקעמפט פאר רעכט אויף ארבעט, פאר סובסידיעס פאר די פאָלקסשולן, פאר אונדזערע אינסטיטוציעס.

בעת דער פויליש־סאָוויעטישער מלחמה, אין יאָר 1920, וועז די רויטע ארמיי איז אריין קיין שעדלעץ און אלע ארבעטער־פארטייען האָבן געמוזט אָנטייל אין דער טעטיקייט פון געשאפענעם „רעוואָלוציאָנערער קאָמיטעט). זיינען אין דער „פועלי־ציון"־פארטיי פאָרגעקומען העפטיקע דיסקוסיעס וועגן דער באציאונג צום באָלשעוויסטישן מיליטער און זיין מאכט. דער „פועלי־ציון"־קאָמיטעט האָט געזוכט אויף א דרינגענדער זיצונג אלע פארוואלטונגען פון זיינע ווירט־

שאפטלעכע אינסטיטוציעס, פראָפעסיאָנעלע פאראיינען און ערנסט בא־טראכט די לאגע. מיר האָבן דיסקוטירט צי מיר קענען, צי מיר דארפן נאָכטאנצן אלע פּארטייען און באטייליקן זיך אין דער באַלשעוויסטישער טעטיקייט אין שעדלעץ. מיר זיינען געקומען צום באשלוס, אז ניין, מיר מאָרן נישט מיטמאכן די שפּיל. יעדער חבר האָט פּארשטאנען און געפילט די פּראנטוואַרטלעכקייט און מיט וואָס דאָס שמעקט. מיר האָבן באשלאָסן: שיקן צו זיי א דעלעגאציע צו באגרישן זייער אריינמארשירן אין פּוילן, און גאנץ באזונדערס אין שעדלעץ; דערקלערן, אז ווארטנדיק אויף א דעציזיע פון אונדזער צענטראל־קאָמיטעט, נעמען מיר צוליב דעם דערווייל נישט קיין אָפּיציעלן אָנטייל אין קיין שום ארבעט. גלייכ־צייטיק גיבן מיר פרייע הענט אלע חברים, אז זיי קאָנען האנדלען ווי אזוי זיי פּארשטייען. די דעלעגאציע איז באשטאנען פון די חברים: מאיר זאלצמאן, גראָמאן און ישראל טאבאקמאן.

עם קען זיין, אז די רוסישע חברים וואָלטן איינגעגאנגען אויף די באשלוסן און וואָלטן אונדז אפשר געלאָזט צו רו. זיינען אָבער געווען 2 מה־יפיתניקעס — מענדל ראדזינסקי פון די יידישע פּ. פּ. ס. און משה אלטשולער א בונדיסט, וואָס זיי האָט פּארדראָסן דער ענין. דערהערנדיק אונדזער באשלוס, האָבן זיי געטומען רעדן וועגן אונדז, אז מיר מאכן סאבאָטאזש און פּאקטיש איז די לאגע געווען אזעלכע, אז אויף צו־מאָרגנס האָט דער מיליטערישער קאָמענדאנט געפּאָדערט סטאָלארעס, שלאָפער און בעקער, און די ביורָאָ פון אונדזער צענטראלע איז געווען געשלאָסן.

חבר שליפקע, וואָס איז דעמאָלט געווען סעקרעטאר פון דער צענט־ראלע, האָט זיך ערגעץ אָפּגעטראָגן. מ׳האָט געמוזט גיין זוכן ארבעט פּריוואט, אָבער קיינער האָט נישט געוואָלט גיין ארבעטן, ווייל, ער־שטנס האָבן די ארבעטער געזען מיט וואָס מ׳צאָלט — מיט געלט, וואָס מ׳שניידט מיט א שער און מ׳האָט אויך נישט געהאט קיין צוטרוי צו דער פירונג. די אויפּפירונג פון מיליטער איז נישט געווען קיין קאָרעק־טע, מ׳האָט באלאגערט געשעפטן, ארעמע געווענלבלעך, מ׳האָט גע־קויפט — יאָ געצאָלט, נישט געצאָלט, אזוי ווי די ערשטע טעג פון א נייער אָקופּאציע. ביי דעם „רעווקאָם״ האָט טאקע אויסגעזען ווי מיר סאבאָטירן.

מ׳האָט אונדז געגעבן צו וויסן, אז מ׳וועט אונדז אלע ארעסטירן. מיר האָבן געהרופן א פּארזאמלונג פון ארבעטער, זיי אויפּגעקלערט די לאגע און געהייסן — מעלדן זיך צו דער ארבעט פּריוואט, און זיי האָבן אזוי געטאָן.

א טאָג שפּעטער האָט מען אונדז געהרופן אויף א זיצונג פון „רעוו־קאָם״ און אונדז געמאכט פאָרוואורפן פארוואָס מיר סאבאָטירן די אר־

בעם, פארוואס מיר אַרגאניזירן נישט די פּראָפעסיאָנעלע פאראיינען צו־זאמען מיט די פּוילישע. א. א. וו. מ׳האָט געדראָט, אז עס איז קריגס־צייט און מ׳האָט געפּאדערט א באלדיקע רעאָרגאניזאציע אין די פאר־אייגען. מיר האָבן געענטפערט, אז מיר זיינען נאָך אונטער דעם אייג־דרוק פון די נייע געשעענישן און מיר האָבן נאָך נישט באהערשט די לאגע. מ׳קען נישט קיין צענדליקער פאראיינען רעאָרגאניזירן פון היינט אויף מאָרגן. מיר האָבן צוגעזאָגט צו געבן א פּאָזיטיוון ענטפער אין די נאָענטסטע טעג.

דערווייל איז אין שטאָט געווען א כאאָטישער צושטאנד. אלץ איז געגאנגען אויף רעדלעך. מיליטער איז אָנגעקומען פון אלע זייטן. זענ־דיק, אז מ׳צאָלט מיט ראָלקעס פאפיר מיט נומערן, האָט מען ביסלעכ־ווייז אָנגעהויבן צו באהאלטן די וויכטיקסטע ארטיקלען. אין שטאָט איז געווארן א פאניק. די פּוילישע מיליץ, וועלנדיק ווייזן ווי קאָמוניסטיש זיי זיינען, האָבן כסדר געכאפט יידן מיט באהאלטענע סחורות. דער „רעווקאָם" האָט געפאָדערט ארבעטער: סטאָלארעס, שלאָסערס, בעקער און זיי האָבן זיך אויסבאהאלטן, נישט געוואָלט גיין ארבעטן. עס זיינען שוין געווען קלאנגען, אז דער „רעווקאָם" וועט ארעסטירן אלע אקטיוויסטן פון די „פּועלי־ציון" און אין דער זעלבער צייט האָבן זיך פארשפּרייט קלאנגען, אז די באָלשעוויסטישע ארמיי האָט זיך דערנענ־טערט צו ווארשע. זיי זיינען שוין אין פראגע. ווארשע וועט געווים גע־נומען ווערן די נאכט.

דעם זעלבן פארנאכט זיינען אָנגעקומען פון מאָסקווע הויך־ג־שטעלטע פערזענלעכקייטן, זיי האָבן פארנומען די דירעקציע אויף דער ווארשעווער גאס, ווו עס האָט זיך געפונען דער „רעווקאָם". באלד איז ארויסגעגאנגען געוואָרן א מעלדונג, אז די פאָרשטייער פון אלע פארטייען דארפן זיך צונויפקומען אויף א „קאָנפערענץ מיט די געסט פון מאָס־קווע". די דעלעגאציע פון „פּועלי־ציון", די חברים זאלצמאן, גראָמאן, טאבאקמאן, האָבן זיך אויך געמאָלדן אויף דער קאָנפערענץ. די ווער־שעווער גאס ארום דער דירעקציע איז געווען באלאגערט פון דער יידי־שער באפעלקערונג. עס איז געווען זייער א היימער אָוונט, די פענצטער פון דער דירעקציע זיינען געווען אָפן, אויף דער גאס האָט מען געהערט יעדעם ווארט. וען מיר זיינען אָנגעקומען איז שוין דער גרויסער זאל געווען פול. מ׳האָט אונדז צוגעבעטן צום לאנגן טיש, ווו עס האָבן שוין פארנומען פלעצער אלע פארטייען און די געסט פון מאָסקווע. עס האָבן זיך אָנגעהויבן די רעדעס. די געסט פון מאָסקווע האָבן געריידט וועגן דער באפרייאונג פון פוילן, וואָס ווערט איצט פטור פון די קאפיטאליסטן און וועגן דער נויטוועגדיקייט שוין צו פאראיניקן אלע פּראָפעסיאָנעלע פאראיינען.

די חברים פון „פּועלי־ציון" האָבן זיך פּאַרטיילט מיט די רעדעם אויף דעם אופן: זאלצמאן זאָל רעדן רוסיש, גראָמאן פּוילישׁ און טא־באקמאן יידיש. איך האָב דאן אין נאָמען פון דער פּ. צ.־פּאַרטיי באַ־גריסט די פּוילישע רעוואָלוציאָנערע רעגירונג און געוואונטשן דערפּאָלג. וועגן די פּראָפּעסיאָנעלע פּאראיינען האָב איך געזאָגט: מיר קאָנען נישט מיט איין מאָל אריינגיסן זיך אין די נישט־יידישע פּאראיינען. דאָס וואָלט געווען א קלאפּ פּאַר די יידישע ארבעטער אין זייער טאָג־טעגלעכן געראנגל. אפילו ווען מיר זאָלן באשליסן, אז יאָ, קען דאָס אויך נישט געטאָן ווערן מיט א מאָל. דאָס וועט נישט זיין געזונט פּאַר בויידע צדדים. עס וועט נאָך ברענגען צו רייבונגען. דעריבער האלט איך, אז דערווייל בלייבן די יידישע פּראָפּ. פּאראיינען אין זייערע לאָקאלן, נאָר די פּאַרוואלטונגען וועלן שטיין אין שטענדיקן קאָנטאקט.

נאָך מיר האָט געדעדט א. גראָמאן, אין פּוילישׁ. ער האָט בארעכ־טיקט אונדזער שטעלונג ביז היינט. „מאָרגן וועלן מיר געווינען שוין אויך האָבן אינסטרוקציעס פון ווארשע".

נאָך די רעדעם פון די אָפּיציעלע פּאַרשטייער פון דער באָלשעוויס־טישער מאכט איז די קאָנפערענץ געוואָרן געשלאָסן.

וואָס עס איז פּאָרגעקומען מיט די יידן אין שעדלעץ נאָכן אָפּטרעטן פון די באָלשעוויקעס איז יעדן גוט באקאנט. די שחיטה, וואָס די פּא־ליאקן האָבן געמאכט אויף יידן, קאָן מען אפילו היינט, נאָכן היטלער־הורבן, נישט פּארגעסן. אויך חבר גראָמאן וואָלט זיכער דערשאָסן גע־וואָרן אויף אן אורטייל פון פּוילישן פּעלדגעריכט, ווען ער וואָלט נישט געקענט באווייזן מיט פּאקטן, אז ער און זיינע חברים האָבן, פּאקטיש, נישט מיטגעארבעט מיט די באָלשעוויקעס.

אין זעלבן יאָר פון דער פּוילישׁ־באָלשעוויסטישער מלחמה, מיד פון אלע איבערלעבונגען, האָב איך באשלאָסן אויסצואוואנדערן פון שעד־לעץ און זיך באזעצן אין בעלגיע, אין בריסל, און אויך דאָרט נישט אי־בערגעריסן די פּעדים מיט שעדלעץ און מיט דער פּאַרטיי.

מ. יודנגלויבן (בוענאס איירעס).

די לינקע ארבעטער־באוועגונג

אין שעדלעץ

שעדלעץ, ווי א סך אנדערע שטעט אין פוילן, האָט קיין אינדוסטריע נישט פארמאָגט, דאָס כיסל ארבעטער האָבן זיך קאָנצענטרירט ארום די לעדער־ און נאָדל־פאבן; דאָך האָבן די ארבעטער געשפילט א וויכ־טיקע ראָל אין די רעוואָלוציאָנערע קאמפן פון פוילן קעגן צאריזם, און אָפט מאָל האָבן די דאָזיקע קאמפן קעגן צארישן אבסאָלוטיזם אָנגענו־מען א פאָלקס־כאראקטער. וועו די גאנצע באפעלקערונג, אונטער דער אָנפירונג פון די ארבעטער־פארטייען צו יענער צייט, זיינען ארוים אין גאס, אין אומגלייכן קאמף פאר א פריי און אומאָפהענגיק פוילן.

אין יאָר 1905 איז אין שעדלעץ, דורך א באָמבע, צעשמעטערט געוואָרן דער פאָליצמייסטער, וואָס ס׳האָט געמאכט א דערשיטערנדיקן רושם איבער נאנץ פוילן, און די אומצאָליקע ארעסטן און פארשיקונגען האָבן דאָך נישט געקענט אָפהאלטן דעם רעוואָלוציאָנערן אויפברויז און אוואנס פון די ארבעטער. וואָס האָבן אָן איבערריים געקענט פאר זייערע עקאָנאָמישע פארבעסערונגען און פאָליטישע רעכטן.

א נייע וועגדונג נעמט אָן די ארבעטער־באוועגונג אין שעדלעץ, אין יאָר 1916, נאָך דעם וויי פוילן ווערט אָקופירט דורך די דייטשן און די יידישע ארבעטערשאפט הייבט זיך אָן עפנטלעך־לעגאל צו אָרגאניזירן, גרופירנדיק זיך ארום „בונד" און „פועלי־ציון". וועלכע פארשטארקן זייער טעטיקייט מיט מער שוואונג און אימפעט אויף אלע נעביטן פון פאָליטיש־געזעלשאפטלעכן לעבן. אָט די דאָזיקע לעגאלע שפארונקע, וואָס האָט זיך געעפנט, גיט דעם יידישן ארבעטער א מעגלעכקייט צו שאפן א וויכטיקע ארבעטער־אינסטיטוציע, וואו אלע זאָלן זיך קענען קאָנצענטרירן, און דאָס איז געווען די „ארבעטער־הויס", אויף אָגראָדא־ווע־גאס, וואו כמעט אלע ארבעטער זיינען געוואָרן מיטגלידער. דאָ איז אָנגעפירט געוואָרן א ברייטע קולטור־ארבעט, וועלכע האָט זיך אוים־

געדריקט אין דעם, וואָס יעדע פּארטיי פלעגט ברענגען אירע מענטשן, אירע פּירער, איינאַרדענען אירע רעפּעראַטן, דיסקוסיעס און פּאַרלעזונגען, אזוי אז די שטאָט האָט געקראָגן אן אנדער פּנים.

מיט דער אנטשטייאונג פון דער געזעלשאפט „ארבעטער־הייס" האָבן זיך אָנגעהויבן אויסצוקריסטאליזירן אין דער ארבעטער־באוועגונג די פּאָליטישע טענדענצן. דער פּארביסענער פּארטייקאמף האָט זיך צעפלאקערט, און די דיסקוסיעס, וואָס זיינען פּאָרגעקומען נאכט נאָך נאכט, און אָפט מאָל מיט „שלאָגנדיקע" ארגומענטן אפילו, האָבן נאָך טיפער געמאכט דעם רים צווישן די צוויי ארבעטער־לאגערן: „בונד" און „פּ. צ.", א לאגע, וואָס האָט, פּארשטייט זיך, לאנג נישט געקאָנט אָנהאלטן, און ס'האָבן זיך, אזוי ארום, געשאפן צוויי קלאָר־דעפּינירטע און אויסקריסטאליזירטע פּאָליטישע ריכטונגען, וואָס האָבן נישט געקענט הויזן אונטער איין דאך, און אלס פּועל־יוצא דערפון האָט דער „בונד" זיך אָפּגעטיילט פון דער „ארבעטער־הייס" און געשאפן אן אייגענע הייס פּאר זיך, די ארבעטער־געזעלשאפט „צוקונפט", אויף דלוגא־גאָס, וואו ער האָט אנטוויקלט א פּארצווייגטע טעטיקייט און אָנגעהויבן שפּילן א וויכטיקע ראָל צווישן די יידישע ארבעטער אין שעדלעץ.

דעם זעלבן דיפערענצירונג־פּראָצעס האָט אויך דורכגעמאכט די יוגנט, צוויישן וועלכער ביידע עקסיסטירנדיקע פּארטייען האָבן געפירט א בריטן־פּארצווייגטע אויפקלערונגס־ארבעט, און יעדע באזונדער האָט פּרעטענדירט אריינצוקריגן אין קרייז פון איר השפּעה א וואָס גרעסערע צאָל פון יוגנטלעכע; אזוי ארום שאפן דער „בונד" און די „פּ. צ."עקעס פּארשידענע דערציערישע יוגנטקרייזן, וואו דער יוגנטלעכער באקומט א בריטע פּראָלעטארישע דערציאונג, און אין א קורץ שטיקל צייט וואקסן אויס צוויי מעכטיקע יוגנט־אָרגאניזאציעס, וואָס נעמען אריין נישט נאָר כמעט אלע יוגנטלעכע ארבעטער, נאָר אפילו בעלי־בתישע קינדער וועלן אויך אריינגעצויגן אין דער באוועגונג, אזוי אז ס'בילדן זיך אויס צוויי יוגנט־אָרגאניזאציעס: די בונדישע ארבעטער־יוגנט־אָרגאניזאציע „צוקונפט" און די „פּ. צ."עקישע יוגנט־אָרגאניזאציע „בּאָראָאוו", און יעדע איינע באזונדער טוליעט זיך צו איר עלטערער פּארטיי־אָרגאניזאציע, פון וואנעט זי שעפּט די גייסטיקע יניקה פון פּאָליטישער אָריענטאציע פּאר איר ארבעט.

די פּאָליטישע לאגע נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, דער אויסברוך פון דער רוסישער רעוואָלוציע, איבט אויס א גוואלדיקע ווירקונג אין אינטערנאציאָנאלן מאסשטאב און במילא, פּארשטענדלעך, אויך אין פּוילן. די דייטשן, דערווייסנדיק זיך וועגן די רעוואָלוציאָנערע געשעענישן ביי זיי אין לאנד גופּא, אנטלויפן אין אויילעניש פון פּוילן; דאָס לאנד וועלבסטשטענדיק, און די „פּ. פּ. ס.", מיט פּילסודסקין אין

דער שפּיץ, נעמט איבער די מאכט. די יידישע ארבעטער אין שעדלעץ נוצן גלייך אויס די פּאָליטישע קאָניונקטור און גרינדן א רייע פּראָפּעסיאָנעלע פּאראיינען, ווי: לעדער־, נאָדל־, טראנספּאָרט־, בעקער־פּאריין א. א. דער דאָזיקער אויפשטייג פון דער פּראָפּעסיאָנעלער באוועגונג האָט באדייטנדיק פּארבעסערט די עקאָנאָמישע לאגע פון די ארבעטער און במילא פון דער גאנצער באפעלקערונג.

די לעדער־אינדוסטריע איז געווען זייער פּארצוויגט, און שעדלעץ פּלעגט ארויסשיקן גרויסע טראנספּאָרטן שיך אין פּארשידענע שטעט פון לאנד, און שפּעטער אויך אין די קרעסן. מ׳קען זאָגן, אז 70 % פון די יידישע ארבעטער אין שעדלעץ זיינען געווען באשעפטיקט אין דער שוכבראנזשע.

די נאָדל־בראנזשע האָט אויסשליסלעך געארבעט פּארן אייגענעם

געברויך, אחוץ א קליינער צאָל טאנדעטניקעס, וואָס האָבן געארבעט פּאר די יאריידים.

די פּראָפּ. פּאראיינען זיינען אָריענטירט און אָנגעפירט געוואָרן פון די ארבעטער־פּארטייען; אזוי, למשל, האָט דער „בונד", צו יענער צייט, געהאלטן אונטער זיין השפּעה די פּאראיינען פון לעדער, בעקער, טרעגער און פריזירער. די „פּ. צ." האָבן אָנגעפירט מיטן נאָדלפּאך. מיט דער צייט זיינען די פּאראיינען געוואָרן א גרויסער כוח: ס׳זיינען אויפגעקעמפּט געוואָרן בעסערע לוינען, ס׳איז איינגעשטעלט געוואָרן א 46־שעהדיקע ארבעטסוואָך, ס׳זיינען אָפּגעשאפט געוואָרן שטיקארבעט און

אויבער־שעהן. ביי יעדן פאראיין האָט אויך עקסיסטירט א יוגנט־סעק־ציע, וואָס פלעגט זאָרגן פאר די פראָפעסיאָנעלע אינטערעסן פון די יוגנטלעכע ארבעטער; מיט איין וואָרט: די פאראיינען זיינען געווען די,

א גרופע יוגנטלעכע ביים לעדער־פאריין

וואָס האָבן געהאט אונטער זייער שוץ די ארבעטערשאפט, געזאָרגט און פארטיידיקט אירע אינטערעסן, פון יונג און אלט און פון קליין און גרוים, און אלץ ארונטערגענומען אונטער זייער קאָנטראָל. א געוויסע שטערונג אין דער פראָפעסיאָנעלער טעטיקייט פון די פאראיינען האָבן אריינגעבראכט די היים־ארבעטער. וואָס ארבעטנדיק אין דער היים, ביי זיך, האָבן זיי פארלאָצט דעם 8־שעהדיקן ארבעטסטאָג און, אזוי ארום, געשפילט אויף דער קאָרט פון די בעלי־בתים און זייערע אינטערעסן; דאָך האָבן די פאראיינען געפונען א לייזונג צו דער דאָזיקער פלאָג אויך; די היים־ארבעטער ווערן אָרגאניזירט און ס'ווערט געשאפן איין איינהייטלעכער ארבעטער־פראָנט. וואָס דינט לטובת אלעמענס אינטערעסן.

וואָס אָנבאלאנגט צו די פאָליטישע פארטייען, האָבן זיי געפונען אין די פראָפ. פאראיינען אָט אָ דעם פאראיניקטן כוח און די מאסן, אין וועלכע זיי האָבן זיך געניטיקט, און כדי צו באפעסטיקן זייערע פאָזיציעס און געווינען נייע אָנהענגער, פלעגן זיי אראָפברענגען פון ווארשע זייערע בעסטע פירער און איינאָרדענען רעפעראָטן און דיסקוסיעס אין די גרעסטע סאלאָנען, וואָס זיינען שטענדיק געווען געפאקט; נישט איין מאָל האָט אויך געטראָפן, אז איין פארטיי האָט אויפגעריסן

ביי דער צווייטער א פארזאמלונג, וואָס ס׳פלעגט ספעציעל פאַרקומען ביי רעפעראטן מיט דיסקוסיעס.

אלס פועל־יוצא פון אָט די פארשידענע און לעבהאפטע אקטיוויטעטן איז געווען דער נאַמען, וואָס שעדלעץ האָט באקומען איבערן גאנצן לאנד און וואָס האָט אפילו געשפילט א ראָל אין די אַנפירנדיקע אינסטאנצן פון די פּארטייען; די ארבעטער־באוועגונג איז אויסגעוואקסן און א דאנק אירע אַרגאניזאציעס, אינסטיטוציעס, פּראָפּפאראיינען, קאָאָפּעראטיוון און ביליקער קיך, וואו דער ארבעטער האָט געקענט קריגן א ביליקן —און וועט ארבעטסלאָז— אפילו אן אומזיסטיקן, נארהאפטיקן מיטיק,— איז זי פארוואנדלט געוואָרן אין א גרויסן פּאָטענציעלן כוח, מיט וועלכן אלע האָבן זיך געמוזט רעכענען.

אין 1920, אַנגערעגט דערצו דורך ענגלאנד און פראנקרייך, דער־קלערט דאָס פריצישע פוילן מלחמה סאָוויעט רוסלאנד, פארגעסנדיק דערביי, אז א דאנק דער רוסישער רעוואָלוציע, האָט עס באקומען די אייגענע זעלבסטשטענדיקייט; די רעגירונג לאָזט די באפעלקערונג אָפּ־גיין מיט בלוט, און, פארשטייט זיך, אין דער ערשטער ריי ליידן די ער־בעטער־מאסן, א פאקט אין וועלכן ס׳האָט אקטיוו מיטגעווירקט די קעג־נערישע שטעלונג פון דער פּ. פּ. ס.־פּארטיי לגבי סאָוויעטן־פארבאנד. די רויטע ארמיי דערנענטערט זיך צו ווארשע, פארנעמענדיק דערביי שעד־לעץ, וואו זי שאפט א „רעוואָקאָם". צוזאמענגעשטעלט פון אלע ארבע־טער־פּארטייען, אויף צו קענען געבן א לייזונג אָט די אלע פּראָבלעמען, וואָס קאָנען עוועניטועל אריינפשווימען אין לעבן. נאָך א פערמאנענץ פון אכט טאָג אין אונדזער שטאָט, ציט זיך אָבער צוריק די רויטע ארמיי, און דער דאָזיקער צוריקטריט שאפט א פאניק, און ס׳לויפט מיט, צוזא־מען מיט דער רויטער ארמיי, א גרויסע צאָל ארבעטער, פון וועלכע א סך פאלן שפעטער אריין אין די הענט פון דער פוילישער ארמיי, וואו א טייל וועלן דערשאָסן אין א טייל באקומט שווערע יאָרן תפיסה, און דאָס גאנצע געזעלשאפטלעך־פּאָליטישע לעבן וועלט דורכן טעראָר פון דער פילסודסקי־רעאקציע גענצלעך אָפּגעמעקט.

א שטיקל צייט נאָך דעם, ווי ס׳איז געשלאָסן געוואָרן דער שלום צווישן פוילן און ראטן־פארבאנד, הייבט זיך ווידער א מאָל אָן דאָס לעבן צו נאָרמאליזירן; אויף פּיענקנע־גאס ווערט דערעפֿנט א טייהאלע, ארום וועלכער די ארבעטער הייבן זיך אָן צו גרופירן; ס׳ווערן געעפנט אָוונט־קורסן פאר יוגנטלעכע, שפעטער צו ווערט אויך דערל יבט צוריקצוע־פענען די פּראָפּעסיאָנעלע פאראיינען, און די ארבעטערשאפט הייבט אָן צו קומען צו זיך. אזוי ווערט ווידער באנייט די ארבעט פון די לעדער־, נאָדל־ און אנדערע פאראיינען, און ס׳גייט נישט אוועק קיין סך צייט, ווי די דאָזיקע פאראיינען פירן ווייטער אָן א בריט־פארצווייגטע ער־

א גרופּע שילער פון עספּעראַנטאָ־קורס

בעט. די ארבעטער־מאסן פון שעדלעץ האָבן אָבער פון דער איבערגע־לעבטער צייט פיל געלערנט. זיי האָבן אָנגעהויבן גרינטלעך צו פאר־שטיין דעם באַטייט פון אחדות און האָבן גוט באנומען דעם כוח פון אַרגאניזאַציע; איז טאקע, צו יענער צייט, נישט שווער אָנגעקומען די אַרגאניזירונג פון דער ארבעטערשאפט; אדרבה, די דאָזיקע ארבעט איז פארשטארקט געוואָרן אויף הונדערט פראָצענט. די פּראָפּעסיאָנעלע פאראיינען האָבן גיך ווידער דעראָבערט די אלטע פּאָזיציעס פון 8־שעהדיקן ארבעטסטאָג און העכערע לויינען. פארשטייט זיך, אז פון זיך אליין איז דאָס פונעם הימל נישט אראָפּגעפאלן: ס׳זיינען דורכגעפירט געוואָרן א רייע שטרייקן, וואָס האָבן זיך פארענדיקט מיט א ניצחון, און דאָס האָט נאָך מער צוגעגעבן קאטעגאָריע די פּראָפּעסיאָנעלע פאר־איינען און באפעסטיקט די ארבעטער־באוועגונג אין שעדלעץ. איינער פון די אינטערעסאנטסטע שטרייקן פונעם לעדער־פאראיין איז פאָרגע־קומען אין מאָנאט פעברואר פון 1926. אין שעדלעץ האָבן עקסיסטירט צוויי לעדער־פאראיינען: איינער פון די פוילישע ארבעטער און דער צווייטער פון די יידישע. די ביידע פאראיינען זיינען, דורכן דרוק פון די ארבעטער, באווירקט געוואָרן ארויסצוגיין אין אן אלגעמיינעם שטרייק פון דער לעדער־בראנזשע. די פאָדערונגען זיינען געווען: בעסערע לוי־נען און דאָס אויסצאָלן פאר דער ארבעט במזומנים און נישט מיט קיין וועקסלען. צו יענער צייט האָבן די לעדער־ארבעטער דורכגעמאכט זייער א שווערן קריזיס: אזוי ווי ס׳איז געווען א גרויסע צאָל נישט־אָרגאני־זירטע היים־ארבעטער, זיינען זיי איינגעגאנגען, אז מ׳זאָל זיי צאָלן

פאר דער ארבעט מיט וועקסלען. די בעלי־בתים האָבן געטענהט, אז אויב זיי וועלן דארפן צאָלן מיט מזומן, וועלן זיי נישט קענען ארבעטן אויף קיין סטאָק, און זיי האָבן טאקע באלד אָנגעהייבן אָפּצושטעלן די ארבעט. פּארשטייט זיך, אז דאָס איז געווען בלויז א פּשוטער מאנעווער פון זייער זייט, ווייל די זעלבע וועקסלען האָבן זיי אליין, אָדער זייערע אייגענע, דיסקאָנטירט, אַראָפּרעכענענדיק 20 % פּראָצענט פונעם באַטראָג. דער דאָזיקער מאנעווער איז זיי געצלעך געלונגען, און נישט נאָר די היים־ארבעטער, נאָר אויך אפילו די לוין־ארבעטער זיינען גענוואונגען געווארן צו באקומען פּאר זייער לוין מיט וועקסלען. ס'האָט זיך באקומען אזא סיטואציע, אז יעדער ארבעטער, וואָס האָט פּארדינט הונדערט זלאָטעס, האָט אייגנטלעך באקומען בלויז אכציק; ס'זיינען באלד אויסגעווואקסן פּראָצענטניקעס, אָדער אפילו פּאמיליאנטן פון די ארבעטס־געבער, וואָס האָבן בארויבט די ארבעטער פון זייערע מאָגערע לוינען.

דער יידישער לעדער־פּאראיין האָט צו יענער צייט שטארק געליטן פון די רדיפות מצד דעם פּילסודסקי־רעזשים; די פּירער פונעם פּוילישן לעדער־פּאראיין (פּ. פּ. ס.) האָבן נישט געוואָלט זיך שטעלן אין קאָנטאקט מיטן יידישן פּאראיין, און זיי האָבן אָנגעוועדעט אלע מיטלען, אויף נישט צו דערלאָזן די אייניקייט צווישן די לעדער־ארבעטער, און די בעלי־בתים האָבן, פּארשטייט זיך, אויסגענוצט פּאר זיך די דאָזיקע גינסטיקע פּאר זיי קאָניונקטור, צום גרויסן שאָדן פון דער ארבעטער־שאפט. דאָ איז אָבער געשען א זאך, אויף וואָס קיינער האָט זיך נישט געריכט: די מאסע פון די פּוילישע לעדער־ארבעטער האָט אויף א פּאר־זאמלונג געצוואונגען זייערע פּירער ארויסצוגיין אין שטרייק צוזאמען מיט די יידישע ארבעטער. ס'פּארשטייט זיך, אז פּאר די בעלי־בתים איז דאָס געווען א גוואלדיקע איבערראשונג, און זיי האָבן טאקע באלד דער־פּילט דעם פּאראיניקטן כוח פון די ארבעטער; דאָך האָבן זיי תחילת באשלאָסן נישט נאָכצוגעבן די פּאָדערונגען און געפּרואווט ווידער פּונאנדערצוטיילן די ארבעטער, געדענקענדיק דאָס באקאנטע ווערטל „צע־טייל און באהערש". זיי האָבן געטענהט, אז אזוי ווי די פּוילישע ארבע־טער זיינען פּ"ן א צווייטער קאטעגאָריע, דאָס הייסט: פון מאגאזין־אר־בעט, ווילן זיי פּארהאנדלען מיט זיי באזונדער, און זיי האָבן אָפּגעמאכט צווישן זיך נישט אונטערצוהאנדלען איינער אָנעם אנדערן און במילא נישט נאָכצוגעבן די פּאָדערונגען. דער שטרייק האָט זיך פּארצויגן ביי די צווי מאָנאטן, און דער שטרייק־קאָמיטעט האָט אויסגענוצט די אייניקייט־קאָניונקטור און אָרגאניזירט די אלגעמיינע ארבעטערשאפט, וואָס האָט ערשט דאן דערפילט דעם באטייט און כוח פון אחדות. עס איז געשאפן געווארן א צענטראלראט פון אלע פּאראיינען, וואָס האָט

אָרגאניזירט די סאָלידאריטעט־אקציע לטובת די שטרייקנדיקע לעדער־ארבעטער, וואָס זיינען ברייט געשטיצט געוואָרן נישט נאָר מצד דער שעדלעצער ארבעטערשאפט, נאָר ס׳איז אפילו אויך אָנגעקומען הילף פונעם גאנצן ראיאָן. די בעלי־בתים האָבן געפרואווט ארויסשיקן די ארבעט אין די שטעטלעך ארום שעדלעץ, אָבער דאָס איז זיי נישט געלונגען, וויל צו יענער צייט (ס׳איז כדאי דאָס צו פארצייכענען!) איז נישט אין שעדלעץ און נישט ארום איר געווען מעגלעך צו געפינען שטרייקברעכער, און דער דאָזיקער מאנעווער איז דורכגעפאלן. די גרויסע מאסן־פארזאמלונגען, וואָס זיינען פאָרגעקומען אין לאָקאל פון פּ. פּ. ס. און די ענטוזיאסטישע שטימונג פון די שטרייקער האָבן געבראָכן די בעלי־בתישע אייניקייט, און ס׳האָט זיך אָנגעהייבן א רייסערי צווישן זיי מיט קעגנזייטיקע באשולדיקונגען, און זיי האָבן אָנגעהייבן פארהאנדלען מיטן שטרייק־קאָמיטעט אויף די באדינגונגען, וואָס דער לעדער־פאר־איין האָט ארויסגעשטעלט, און דער שטרייק איז פארענדיקט געוואָרן מיט א פולשטענדיקן ניצחון פאר די לעדער־ארבעטער.

סע געדענקט זיך מיר א קוריאָזער פאקט: ביי דער שלום־פארזאמלונג פונעם שטרייק, האָט דער שטרייק־קאָמיטעט אָנגעוויזן, אז א דאנק דער העלדישער האלטונג פון די שטרייקנדיקע מאסן און א דאנק דעם סאָלידאריטעט־געפיל, וואָס ס׳האָבן ארויסגעוויזן אלע ארבעטער פון שעדלעץ, ווי אויך פונעם גאנצן ראיאָן, איז דערגרייכט געוואָרן דער אבסאָלוטער ניצחון. אין דעם מאָמענט האָבן זיך דערהערט אויסרופן פון פּוילישע און יידישע ארבעטער: „זאָל לעבן א פאראייניקטער ארבעטער־קלאס! זאָל לעבן א פאראייניקטע פּראָפעסיאָנעלע באוועגונג!". די פירער אָבער פונעם פּ. פּ. ס. ישן פאראיין, ציטערנדיק פאר אייניקייט, האָבן געטענהט, אז מ׳קאָן נישט דורכפירן א פאראייניקונג פון ביידע פאראיינען, נאָר מ׳זאָל בלויז שאפן א (מכלומרשטן!) קאָנטאקט צווישן ביידע פארוואלטונגען. די מאסן אָבער האָבן קעגן ווילן פון פּ. פּ. ס. דאָך אָנגעהאלטן דעם אייניקייט־קאָנטאקט צווישן יידישן און פּוילישן ארבעטער ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

***

אין די יאָרן 1919—1921, הייבן זיך אָן איבערן גאנצן לאנד די דיסקוסיעס ארום די „21 פונקטן" פונעם דריטן אינטערנאציאָנאל, וואָס ס׳מיידט נישט אויס אויך אונדזער שטאָט שעדלעץ. אין נאָך א קורץ שטיקל צייט געווינען אָט די „21 פונקטן" אלס אָנהענגער די וויט גרעסטע טייל פון דער „בונד"־מיטגלידערשאפט. די זעלבע דיסקוסיע, וואָס האָט נישט אויסגעמיטן קיין איין ארבעטער־שטוב, איז אויך פאָר־געקומען ביי די „פּ. צ.", נאָר מיט א קלענערן דערפאָלג. נאָך אייניקע

מאַנאטן, וואָס ס׳האָט אָנגעהאלטן די „שלאכט", איז געגרינדעט געוואָרן דער „קאָמבונד", וואָס האָט מיטגעריסן מיט זיך ביי די 95 % פון דער בונדישער פּארטיי, און דער „קאָמבונד" בלייבט מיט די פּראָפּפּאראיי־גען, מיטן לאָקאל און, די הויפּטזאך, מיט די ארבעטער.

מיט דער אנטשטייאונג פון „קאָמבונד" בייט זיך די פּאנאָראמע אין לעבן פון דעם ארבעטער־קלאס אין שעדלעץ, ביי וועמען די קאָמבאטי־ויטעט נעמט אָן גאָר גרויסע פּראָפּאָרצן, און נישט געקוקט אויף דער אומלעגאליטעט פונעם „קאָמבונד", ווערט ער דאָך פּין טאָג צו טאָג שטארקער און אידעאָלאָגיש פעסטער. די יידישע ארבעטער־מאסן פון שעדלעץ זיינען געווען אויפריכטיקע קעמפער פאר דער ארבעטער־זאך און דורכן „קאָמבונד" האָבן זיי געפונען דעם וועג פאר זייערע צילן.

דער זעלביקער פּראָצעס, און מיט די זעלביקע רעזולטאטן פון די דיסקוסיעס, קומט פאָר ביי דער ארבעטער־יוגנט־אָרגאניזאציע „צו־קונפט", און ס׳ווערט געשאפן די „קאָמצוקונפט". די יוגנט, אלס דער אוואנגארד פון דער רעוואָלוציאָנערער ניי־געשאפענער באוועגונג, רוקט ארויס פון איר מיט זייער אקטיווע אָנפירנדיקע קאָמבאטאנטן אויף אלע געביטן, פּאָרשטעלנדיק, אזוי ארום, מיט זיך א גרויסן אָרגא־ניזירטן כוח, הגם ס׳האָט נישט פארמאָגט דער גרעסטער טייל פון זיי קיין עלעמענטארע בילדונג, נישט צוליב זייער שולד, פּארשטענדלעך. עס הייבן זיך אָן שאפן בילדונגסקרייזן, וואָס שטארקן און הייבן דעם קולטורעל־פּאָליטישן ניוואָ פון דער יוגנט, און נאָך א שטיקל צייט הייבן זיך אָן ארויסרוקן לייטנדיקע כוחות, וואָס מיט זייער ארבעט און פּאָ־ליטישער אָריענטאציע רופן זיי ארויס באוואונדערונג ביי די צענטראלע אינסטאנצן.

דער „קאָמבונד" פּאראיניקט זיך מיט דער אלגעמיינער קאָמונים־טישער פּארטיי, ווייל אידעאָלאָגיש איז סיי ווי סיי נישט געווען קיין אונטערשייד צווישן זיי ביידע, און די עקסיסטענץ פון צוויי קאָמונים־טישע פּארטייען וואָלט נישט באקרעפטיקט די ארבעט, וואָס איז אזוי אויך געווג באשווערט געוואָרן מצד דער פּילסודסקי־רעאקציע, א זאך, וואָס ס׳האָט געפּאָדערט צו יענער צייט א מאָנאָליטיש־קאָנסאָלידירטע און שטארקע פּארטיי. דעם זעלבן וועג האָט אויך דורכגעמאכט די „קאָמצוקונפט". אָט אזוי איז ביי אונדז אין שעדלעץ געשאפן געוואָרן די „פּ. פּ. ק." (פּוילישע קאָמונים־טישע פּארטיי).

פון דער צווייטער זייט אָבער ווערט די רעאקציע אין פאשיסטישן פּוילן פון טאָג צו טאָג אלץ שטארקער; די קאָמונים־טישע פּארטיי ווערט ארויסגעוואָרפן אין אומלעגאליטעט און מוז זיך צוריקציען אין דער אונ־טערערד און די בעסטע זין פון פּוילישן ארבעטער־קלאס ווערן ארויי־געשליידערט אין די תפיסות. די פּילסודסקי־רעגירונג, וועלנדיק דער־

טרינקען אין א טייך בלוט די ארבעטער־באוועגונג, וואס זיך מער־דערלעך אויף די פּראָפּעסיאָנעלע פּאראיינען, געדענקענדיק, אז די אר־בעטער האָבן אָנגענומען א רעוואָלוציאָנערע שטעלונג, וואָס איז לחלו־טין נישט לטובת די פּריצים און זייערע משרתים.

די ארבעטער־מאסן וויידער רוקן ארויס זייערע אייגענע פּירער, וואָס האלטן זיך פעסט און קאָנסעקווענט אויף דער ליניע פונעם רעווא־לוציאָנערן מארקסיזם, און דער קלאסנקאמף וויקלט זיך אויס אין דער גאנצער ברייט, שטעלנדיק זיך אלס ציל גאָר גרויסע פארמעסטן. דאָס שמעקט נישט אונדזערע מושלים, און ס'וועט אָרגאניזירט די דאן בא־וואוסטע „דעפענסיווע", וועלכע קען אָבער נישט אָפּווענדן די ארבע־טער־מאסן, מיט דער קאָמפּארטיי אין דער שפּיץ, פונעם קאמף פאר זיי־ערע געראָבטע פאָדערונגען, פּאָליטישע ווי עקאָנאָמישע.

אין יאָר 1923, ווען ס'זיינען פאָרגעקומען די סיימוואלן, איז אין שעדלעץ אויסגעוויקלט געוואָרן א ברייט־פארצווייגטע וואלארבעט, און נישט געקוקט אויף די ארעסטן פון די קאָמוניסטישע קאנדידאטן און די רעדנער, וואָס האָבן געזאָלט ארויסטרעטן אויפן צענטראלן אקט, האָט דאָך די קאָמפּארטיי געצויגן א גאָר באדייטנדיקע צאָל שטימען און דערמיט אריינגעבראכט די רעאקציע אין אזא גרימצאָרן, אז זי האָט זיך דערפאר רעוואנשירט אויף די ארעסטירטע קאנדידאטן, פארמשפּטנ־דיק זיי אויף פיר יאָר תפיסה.

א באזונדער קאפּיטל אין דער ארבעטער־באוועגונג איז געווען די „רויטע חילף" („מאָפּר"). אין וועלכער ס'האָבן זיך באטיליקט אלע ar־בעטער און וואָס האָט געזאָרגט, אז דעם ארעסטירטן און זיין פאמיליע זאָל גאָרנישט פעלן; נישט נאָר איז ער, דער ארעסטירטער, באזאָרגט געוואָרן מיט עסן, נאָר אויך מיט אלע פּארטיי־אויסגאבן, א גייסטיקע שפּייז, וואָס ס'פעלגט דאָך געלינגען דורכצושמוגלען דורך די דיקע תפיסה־וועגט. נישט געקוקט אויף די אומגעהייערע שווערקייטן און שטערונגען. אזוי ארום זיינען די ארעסטירטע חברים נישט נאָר נישט אָפּגעריסן געוואָרן פונעם אלגעמיינעם פּארטיי־לעבן, נאָר, אדרבה, האָבן זיך נאָך פארנומען מיט זעלבסטבילדונג און קולטיווירונג פון די אייגע־נע גייסטיקע כוחות, כדי זיי זאָלן קענען זיין גוטע און נוצלעכע טוער פארן ארבעטער־קלאס, פונעם מאָמענט, וועלן זיי וועלן זיך באפרייען פון די טיורמעוועגט.

אין יאָר 1925, שוין אין אומאָפּהענגיקן רעאקציאָנערן פוילן, ווערן אין שעדלעץ דורכגעפירט מאסן־אָבלאוועס און ס'ווערן ארעסטירט א רייע אָנפירנדיקע חברים, ווי: אברהם סלושני, משה קדיש, וויינאפּעל און אנדערע, און דאָך קענען נישט די דאָזיקע אלע ארעסטן אָפּהאלטן דעם רעוואָלוציאָנערן וואוקס פון די ארבעטער־מאסן אין שעדלעץ. די

קאמפאַרטיי, וואָס פירט אַן מיט דער פּראָפעסיאָנעלער באוועגונג, איבט אויס איר טאַטאלע העגעמאָניע, און די בונדאָווצעס גלינגט בשום אופן נישט צו געווינען כאָטש א טייל פון די יידישע ארבעטער, נישט גע־קוקט אויף זייער פּראָפּאגאנדע־מאשין, וואָס ארבעט מעשים אויף אלע כלים: דער ארבעטער ווייכט פון זיי; און אויב דער „בונד" האלט זיך ד א ך אַן, דאָ און דאָרט, ביי עפּעס און פּארשווינדט נישט לגמרי פון דער פּאָליטישער ארענע,— איז דאָס נאָר און בלויז אין זכות און מיטן כוח פונעם „רבין", דער פּ. פּ.סישער פּארטיי און דער רעגירונג, וואָס גיט אים די רעכט אויף לעגאליזאציעס פאר די פּראָפּ. פּאראיינען.

אזוי ארום זעען מיר ווי דער ארבעטער אין שעדלעץ איז געשטא־נען אויף א הויכן רעוואָלוציאָנערן ניוואָ, און זיין ארט דענקען און וועלט־אויפפאסונג זיינען געווען מארקסיסטיש, און נישט קוקנדיק אויף די אלע רדיפות און פּראָוואָקאציעס מצד קעגנערישע עלעמענטן, איז ער דאָך שטענדיק געבליבן געטריי זיינע אידעאלן און האָט, אויף אזא אופן, אריינגעשריבן א העלדיש בלעטל אין דער אלגעמיינער ארבעטער־געשיכטע פון פוילן.

געצל לוסטגארטן

טעטיקייט פון „בונד" אין פּעריאָד צווישן די צוויי וועלט־מלחמות

אויף אן אנדער אָרט שרייבן מיר וועגן דער אומלעגאלער ארבעט פון „בונד" אין די צארישע צייטן. דאָ ווילן מיר שילדערן אין קורצן די בונדישע טעטיקייט אין פּעריאָד צווישן די צוויי וועלט־מלחמות.

באלד נאָך דער אנטשטייאונג פון אומאָפּהענגיקן פּוילן, האָט דער „בונד" זיך פארנומען מיט אָרגאניזירן די יידישע ארבעטער פון שעד־לעץ. דורך דער דאָזיקער פארטיי זיינען אויפגעשטעלט געוואָרן פאָלגנדיקע ארבעטער־אינסטיטוציעס: די פראָפעסיאָנעלע פאראיינען, וואָס האָבן זיך געפונען אויף ווארשעווער גאס, נומער 14, די געזעלשאפט „צוקונפט" — דלוגע 20, א קינדערהיים, א קאָנסום־קאָאָפּעראטיוו און א ביבליאָטעק. בראש פון דער בונדישער אָרגאניזאציע זיינען געשטאנען די חברים: משה אלטשולער, יעקב פישמאן, דוד נוימארק (היינט אין אמעריקע), אברהם סלושני און שאלקע זעברָוויטש. דער „בונד" איז געוואָרן א מאסן־באוועגונג. אויך די יוגנט־אָרגאניזאציע, וואָס האָט דעמאָלט נאָך געטראָגן דעם נאָמען — „סאָציאל־דעמאָקראטישע יוגנט־אָרגאניזאציע „צוקונפט" אין פוילן", איז געוואקסן און שוין געהאט 500 מיטגלידער. מיט דער יוגנט־אָרגאניזאציע האָבן אָנגעפירט די חברים: יחזקאל לובלינערמאן, דוד קאָפּעראנט (היינט אין אמעריקע), סאנע ווינשלבוים און אלטער נאָאוטשיטשעל (היינט אין ארגענטינע).

די אלע אינסטיטוציעס, וואָס זיינען אויפגעשטעלט געוואָרן מיט שווערער מי און האָבן געפירט א בריט פארצווייגטע קולטור־ און פּראָפעסיאָנעלע טעטיקייט, זיינען בעת דער פּויליש־באָלשעוויסטישער מלחמה צעשטערט געוואָרן. די שעדלעצער יידישע ארבעטער־טוער זיינען פארשיקט געוואָרן אין קאָנצענטראציע־לאגער — דאָמביע, הינטער קראָקע.

נאָך דער מלחמה, ווען דאָס יידיש־נעזעלשאפטלעכע לעבן אין שעד־

דער קאָמיטעט פון „בונד" און „צוקונפט".
אינדערמיט: ב. קראָמאַרש.

לעץ האָט ווידער אויפגעלעבט, האָט די בונדישע אָרגאניזאציע געזומען צוריק אויפבויען אירע אינסטיטוציעס. עס זיינען שוין נישט געווען די שיינע, גרויסע לאָקאלן. די פּראָפּ. פאראיינען און אנדערע אינסטיטוציעס האָבן זיך איינגעאָרדנט אויף פּיענקנע 7. אין שכנות מיטן געהער שטיבל, אָבער קיינער האָט נישט געשטערט. עס איז ווידער אויפגעבויט געוואָרן די קאָנסום־קאָאָפּעראטיוו, די ביבליאָטעק, א. נ. פון וו. מעדעם. עס זיינען צוגעקומען נייע אינסטיטוציעס, ווי: ארבעטער־ווינקל, דער ספּאָרטקלוב „מאָרגנשטערן" און דער „יוגנטבונד צוקונפט".

אין די אינסטיטוציעס איז געפירט געוואָרן א בריט פּארצווייגטע קולטור־ארבעט. יעדע וואָך זיינען פּאָרגעקומען פּארשידענע אימפּרעזעס: רעפעראטן, פּאָרלעזונגען, קעסטל אַוונטן, רעציטאציעס און אנדערע אונטערנעמונגען. דער „יוגנטבונד צוקונפט" האָט אריינגעצויגן אין דער קולטור־טעטיקייט די יוגנטלעכע פון די פּארוואָרפנסטע ווינקלעך פון שעדלעץ. דער יוגנטלעכער ארבעטער האָט זיך געפילט אין זיין אָרגאניזאציע, ווי אין א צווייטער הויז. ביי דער יוגנט־אָרגאניזאציע איז אויך געווען א דראמאטישער קרייז, וועמענס מיטגלידער ס'האָבן זיך באטייליקט אין די רעציטאציע־אָוונטן.

אין אַפּצווייג פון דער צוקונפט־אָרגאניזאציע איז געווען דער „סקיף" (סאָציאליסטישער קינדער־פּארבאנד) — צו דעם קינדער־פּארבאנד האָבן געהערט יוגנטלעכע פון 12 יאָר אָן, מיינסטנס שוליוגנט.

די טעטיקייט פון „בונד" האָט געשלאָגן טיפע וואָרצלען ביי דער שעדלעצער יידישער ארבעטער־באפעלקערונג. דער אלגעמיינער פּראָפּעסיאָנעלער פּאראיין, אונטער דער אָנפירונג פון „בונד", איז אויסגעוואקסן ווי א כוח, וואָס האָט רעגולירט דעם ארבעטסלוין און ארבעטשעהן אין די שוסטער- און שנייידער־וואָרשטאָטן און ביי די בעקער. פּארן אויסברוך פון דער פּוילישׂ־סאָוויעטישער מלחמה האָט דער פּאראיין געציילט 1000 מיטגלידער א חוץ די יוגנט־סעקציעס. יעקב פישמאן איז געווען דער סעקרעטאר פון פּאראיין.

די פּוילישׂ־סאָוויעטישע מלחמה, און שפּעטער דער טעראָר פון דער פּוילישער רעאקציאָנערער מאכט, דער עקאָנאָמישער קריזיס אין די

דער קאָמיטעט פון יוגנט־בונד „צוקונפט"

יידישע פאכן, ווי אויך דער אידעאישער שטרייט צווישן די יידישע ארבעטער האבן חרוב געמאכט די יידישע פראפ. באוועגונג אין שעדלעץ. די אנגעזעענסטע בונדישע טוער זיינען זיך צעפאלן אין די גרויסע שטעט. לסוף האבן די יידישע פארטייען געפונען א געמיינזאמע שפראך אין דער פראפ. באוועגונג און עס זיינען מיט דערפאלג דורכגעפירט געווארן פארשידענע עקאנאמישע אקציעס.

אין יאר 1927, בעת די וואלן צום שטאטראט, זיינען אויסגעוויילט געווארן צוויי בונדישע ראטמענער: בנימין קראמארזש און רחל בארג. אין שטאטראט איז געקומען צו א פארשטענדיקונג צווישן „פ. פ. ס.", „בונד" און „פועלי־ציון", וואס האבן געבילדעט א סאציאליסטישע מערהייט. עס זיינען דורכגעפירט געווארן שטאטישע סובסידיעס פאר די יידישע פאלקסשולן און סאציאלע הילף פאר ארעמע יידן.

אויך אין דער קראנקן־קאסע זיינען געווען צוויי בונדישע פארטרעטער: יוסף ראזענזומען און יעקב־יצחק לייבמאן. לייבמאן איז געווען דער לאנגיאריקער סעקרעטאר פון טראנספארט־פאראיין אין שעדלעץ.

ביי די קהילה־וואלן אין יאר 1933 איז דער „בונד" געווען אויפן צווייטן ארט אן באקומען 4 ראטמענער אין קהילה־ראט: יוסף ראזענזומען, בנימין קראמאזש, יוסף בארג און יעקב־יצחק לייבמאן.

דעם ערשטן מיי האט דער „בונד" אפטמאל דעמאנסטרירט געמיינזאם מיט פ. פ. ס.

אין יאר 1931 האט די בונדישע ארגאניזאציע איבערגענומען די שעדלעצער יידישע פאלקסשול, וועלכע האט פריער געהערט צו די פאלקיסטן.

דער „בונד" אין שעדלעץ האט געפירט זיין טעטיקייט ביז די היטלעריסטישע הארדעם זיינען אריין קיין שעדלעץ. די בונדיסטן זיינען אומגעקומען צוזאמען מיט דער שעדלעצער באפעלקערונג.

דוד בן־יוסף פאסאווסקי

שעדלעצער יידישע ארבעטער נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה

א בינטל זכרונות און פאקטן פון יידישן ארבעטער־לעבן, אין די יאָרן 1923—1931 — די צייט, וואָן איך בין געווען געזעלשאפטלעך טעטיק אין שעדלעץ.

שעדלעץ איז נישט געווען קיין אינדוסטריע־שטאָט, אָבער דערפאר איז דאָרטן געווען שטארק אנטוויקלט די קליין־האנטווערקעריי און ס׳האָבן עקסיסטירט הונדערטער ווארשטאטן פון פארשידענע בראנזשעס. פון ארבעט האָבן געלעבט אן ערך 3,500 יידישע משפחות. מיטגלידער אין די פארשידענע פראָפעסיאָנעלע פאראיינען זיינען געווען בערך 2000 פערזאָן — א גאנץ בכבודיקע האָרעפאשנע מאסע, א שייגער פראָצענט פון יידן, וואָס האָבן געלעבט נישט פון ליכווע, האנדל און לופטגעשעפטן, נאָר טאקע ממש פון ארבעט, מענטשן מיט מאזאָליעס, וועלכע האָבן מקיים געווען דעם פסוק — „בזיעת אפיך תאכל לחם"...

מיט די פראָפעסיאָנעלע פאראיינען האָבן אָנגעפירט: „ב׳נד", לינקע „פועלי־ציון", די „רויטע" (קאָמוניסטן) און טיילווייז אויך די רעכטע „פועלי־ציון", וועלכע האָט פראָפעסיאָנעל אָרגאניזירט די אומפאכאָווע ארבעטער.

די לינקע „פועלי־ציון" האָבן אויך אָנגעפירט מיט דער געזעלשאפט אָוונט־קורסן, בראש פון וועלכער עס איז געשטאנען חבר יוסף סלושני, די אָוונט־קורסן האָבן זיך געפונען אויף אָגראדאָווע גאס 46, און אויף וואַרשעווער 16, און־האָבן זיך פארנומען מיט קולטור־טעטיקייט.

דאָס גרעסטע פאך, לויט דער צאָל באשעפטיקטע, איז געווען אין שעדלעץ די לעדער־בראנזשע: שוסטער, קאמאשן־מאכער, פוצערס און אויסארבעטער פון ספאָרט- ארטיקלען. אן ערך פון 500 ארבעטער זיינען געווען באשעפטיקט אין דער בראנזשע און געווען אָרגאניזירט

אין לעדער־ארבעטער־פאראיין. דאָס צווייטע אָרט האָט פארנומען דער נאָדל־פאראיין מיט זיינע 400 יידישע שנייידער־ארבעטער.

די פּראָפעסיאָנעלע פאראיינען האָבן זיך נישט בלויז פארנומען מיט ארבעט־ענינים, ווי: ארבעטסלאָזיקייט, טויטער סעזאָן, סאָציאלע פארזאָרגונג, ווינטער־שטיצע א. א. וו. — נאָר האָבן אויך זיך באשעפּטיקט מיט קולטור־טעטיקייט. זיי האָבן איינגעאָרדנט פארשידענע אימפּרעזעס, פארזאמלונגען, רעפעראטן און קעסטל־אָוונטן. אין לעדער־פאראיין, וועלכער האָט זיך געפונען אונטער דער השפּעה פון די „רוי־טע", האָט אויך עקסיסטירט א דראמאטישער קרייז און אן ארבעטער־כאָר. נישט איין מאָל זיינען אויפּגעריסן געוואָרן די דאָזיקע קולטור־אונטערנעמונגען דורך קעגנער, וועלכע פלעגן מאכן צווישנרופן, גע־טומלט ביז ס'האָט זיך אריינגעמישט דער „דריטער צד" — די פאָליציי און געמאכט אָרדענונג דורך אויפלייזן די פארזאמלונג און ארעסטירן אייניקע ארבעטער אלס קאָמוניסטן...

אין מיין צייט איז געווען פאָרזיצער פון לעדער־פאראיין דער בא־קאנטער בונדיסט מ. גרינבערג, און סעקרעטאר — פרידריך. דער פאר־איין איז געווען אויף מילנע גאס, 4, אָבער די ארבעטער האָט מען גע־קענט טרעפן גרופּנווייז בעת זייערע הייסע דיסקוסיעס אין סקווער אנט־קעגן מאגיסטראט און אין גרויסן בית־מדרש, צווישן מנחה און מעריב. נישט צום דאוונען זיינען זיי געקומען, נאָר צו דיסקוטירן און אגיטירן צווישן יידן וועגן דער דערלייזונג פון דער מענטשהייט.

די ארבעטס־באדינונגען און לוין זיינען געווען זייער קלאָגעדיקע: רעקאָרד־ארבעט, נידעריקער לוין, צאָלונגען אין וועקסלען און קיין שום סאָציאלע פארזאָרגונג.

אין דער באקלייד־אינדוסטריע

ס'איז געווען א צייט, ווען די נאָדל־ארבעטער אין שעדלעץ האָבן געהאט א שטארקן פּראָפעסיאָנעלן פאראיין, וועלכער איז געשטאנען אויף דער וואך פון די אינטערעסן פון די שעדלעצער נאָדל־ארבעטער. דאָס איז געווען דאן, ווען מיטן פאראיין האָט אָנגעפירט דער פאר־שטאָרבענער ארבעטער־טויער, ח' יוסף סלושני, וועלכער האָט א סך צייט און מי אוועקגעגעבן דער ארבעט פון פאראיין.

נאָכן טויט פון ח' יוסף סלושני זיך אָנגעהויבן א קאמף צווישן די פארטייען, ווער ס'זאָל האָבן די השפּעה איבער די שעדלעצער ארבע־טער.

אין פאראיין האָט זיך אָנגעהויבן א קאמף צווישן „בונד", „רויטע" און לינקע „פועלי־ציון" און אז ס'האָבן געפעלט לאָגיש־אידעאישע אר־

גומענטן אויף אריבערצוציען ארבעטער אויף דעם אָדער יענעם צד, האָט מען זיך באנוצט מיט שלאָג־ארגומענטן. עס איז געקומען צו סקאנדאלן, אינטריגעס. דער פאראיין איז אָפּגעשוואכט געוואָרן. עס איז נישט געווען צו צאָלן קיין דירה־געלט און עס איז דערנאנגען צו אן עקסמיסיע פון פאראיין פון די נאָדל־ארבעטער, וועלכע זיינען אריבער אין לאָקאל פון לעדער־פאראיין, אויף מילנע.

דאָס פּארטייאישע ארומרייסן זיך האָט געשטערט די אנטוויקלונג פון פאראיין און אוממעגלעך געמאכט צו זאָרגן פאר די אינטערעסן פון די נאָדל־ארבעטער.

אין דער טריקאָטאזש־בראנזשע

די טריקאָטאזש־בראנזשע האָט זיך אָנגעהויבן אנטוויקלען אין שעדלעין נאָך דער פּוילישׁ־באָלשעוויסטישער מלחמה. ביזן יאָר 1930 האָט זי געמאכט גרוים פאָרשריט. שעדלעין האָט אָנגעהויבן פאררעכנט ווערן צו די גרעסטע צענטערס פון דער טריקאָטאזש־בראנזשע אין דער פּוילישער פּראָווינץ. ס׳זיינען געווען אין באוועגונג אין סעזאָן א 60 מאשינען, וועלכע האָבן געארבעט 24 שעה אין מעת־לעת.

די טריקאָטאָזש־ארבעטער האָבן זיך מערסטנטייל רעקרוטירט פון די אזוי גערופענע בעלי־בתישע קרייזן. א יונגערמאן, וואָס האָט נישט מצליח געווען אין מסחר און געזוכט עפּעס א נייע באשעפטיקונג, פון וועלכער ער זאָל זיך קענען דערנערן, האָט זיך געניומען צו טריקאָטאזש. דאָס איז געווען א פאך, וואָס מען קען זיך שנעל אויסלערנען און גלייך אָנהויבן פארדינען.

כ׳גיעדענק ווי די דאָזיקע יונגעלייט האָבן אין יאָר 1927 אָרגאניזירט דעם ערשטן שטרייק פאר בעסערן לוין. דער פאראיין איז דאן געווען אויף פּיענקנע 7, אונטער דער אויפזיכט פון לעדער־פאראיין. נאָכן שטרייק האָבן זיך די טריקאָטאזש־ארבעטער פארבונדן מיטן טעקסטיל־פאראיין אין לאָדזש און געעפנט אן אָפּטיילונג אין שעדלעין. דער טעקסטיל־פאראיין איז געווען אונטער דער השפּעה פון „פּ. פּ. ס.״

אין סעזאָן זיינען געווען באשעפטיקט ביי דער טריקאָטאזש־בראנזשע, צוזאמען מיט דער „שידלקאָווע״ סעקציע, צוריקגענעדיק אויך די ארבעטער פון מאָרד און אנדערע קליינע שטעטלעך ארום שעדלעין — בערך א 800 ארבעטער. א סך ארבעטער האָבן זיך אויסגעלערנט דאָס פאך און שפּעטער אוועק קיין וואַרשע, קיין אויסלאנד — בעלגיע, פראנקרייך און דרום־אמעריקע און האָבן דאָרט פאָרגעזעצט זייער ארבעט ביים פאך, זיי פארנעמען היינט א בכבודיק אָרט אין דער טעקסטיל־אינדוסטריע.

ס׳זיינען אויך געווען אין שעדלעץ א סך ארבעטער און נישט־אַר־גאניזירטע פאכן, ווי בוי־ארבעטער, מוליארעס, סטאַליארעס, שטוב־מאלערן, היטלמאכער א. אַז. וו. זיי האָבן זיך וויניק אַנגעזעזן אין דער אַרגאניזירטער פראָפעסיאָנעלער ארבעטער־באוועגונג. פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה איז אין שעדלעץ געעפנט געווארן אן אָפּטיילונג פון האנדלס־אַנגעשטעלטע־פאראיין, אַנגעפירט דורך חיים רייזע.

א באזונדער אָרט האָט אין שעדלעץ פארנומען די „החלוץ"־הכשרה. די וואָס האָבן זיך פארבונדן מיט דער הכשרה האָבן זיך אויסגע־לערנט פאכן פאר דער עליה קיין ארץ ישראל און דער עיקר — בויאר־בעט.

אין אלגעמיין האָט די יידישע שעדלעץ אין יענער צייט נישט גע־האט וואָס צו שעמען זיך מיט איר פראָדוקטיוון ארבעטנדיקן עלעמענט. ס׳איז נאָר צום באדויערן, וואָס דאָס אלעס איז אזוי ברוטאל פארשניטן געוואָרן און פאר אונדז געלאָזן נאָר זכרונות פון אמאָל.

*
**

די שעדלעצער יידישע ארבעטער, ווי די ארבעטער פון גאנץ פוילן, האָבן גאנץ אָפּט געפילט דעם טעם פון שווערע קריזיסן. ספּעציעל אין אזוי גערופענעם „טויטן סעזאָן". כדי צו דערגענצן אונדזער באשרייבונג פון לעבן פון די שעדלעצער יידישע ארבעטער ברענגען מיר ווייטער א שילדערונג, מיטן טיטל „דער טויטער סעזאָן". וואָס איז געווען פארעפנטלעכט אין „שעדלעצער וואָכנבלאט".

דער „טויטער סעזאָן"

פון דער פרי ביז ס׳זוערט פינצטער קענט איר זיי טרעפן אויף דער יידישער ארבעטער־בערזשע ביים ראטהויז, אַדער אקעגן דעם מאגיס־טראט. זיי שטייען גרופּנווייז, לאנגע רייען ציען זיי זיך — די ארבעטס־לאָזע, געליטענע פון דער צייט.

אויסגעהונגערטע מענטשן, וועמענס פארגרינטע פנימער קוקן אוים, ווי פון סקעלעטן, זיי ווילן זייערע באמאָזאָליעטע הענט פארדינגען, אַבער קיין בעלנים זיינען נישטאָ.

נישט אויף איינעם פון די, וואָס שטייען דאָ, וואלט א פרוי מיט קליינע קינדער אין א קאלטער שטוב, וואו ס׳רינט פון די וועגט און די פיצלעך קינדער רופן כסדר אין איין אָטעם: „מאַמע, ברויט!"

ווען ס׳פאלט צו די נאכט, קענט איר נאָך א סך פון זיי טרעפן אין בית־המדרש, וואו זיי קומען אריין זיך אָנוואַרעמען, זיי זיצן דאָ אויף א לאנגער באנק ביים אויוון, שלינגען דאָס שפייעכץ, און נישט איינער שטעלט זיך די פראגע מיט א זיפץ: מאין יבוא עזרי?...

אויך דאָ, אין בית־המדרש, זיצן זיי גרופּנווייז, ווי להבדיל אין א קלוב, שמועסן צווישן זיך וועגן מלחמות, וועלט־פּאָליטיק, קריזים א. ד. גל.

די אויפמערקזאמקייט ציט צו דער ייד אין די באפארבטע אָפּגערי־סענע מלבושים, מיט זיין צערפולן געזיכט; ער דערציילט פּארן עולם, אז ער האָט אין שטוב א פּרוי מיט 6 קינדער, דערצו נאָך — אן איי־דעם אויף קעסט און פּרנסה איז נישטאָ. פּאראיאָרן, זאָגט ער, איז נאָך געווען א ביסל צי דערליידן. צוגעהאָלפן האָט די שטיצע פּאר ארבעטס־לאָזע, וואָס דער מאגיסטראט און די גמינע האָבן געגעבן. פּאָרט געווען א לעפל ווארעם געקעכטס פּארן קליינווארג, א ביסל קוילן, האָלץ, אבי צו דערהאלטן די נשמה, און היינט — גאָרנישט, מען הערט נישט און מען זעט נישט קיין הילף. ביי אזא לאגע קומט דאָך פּשוט אוים צו שטארבן פון הונגער. „אוודאי" — פּאָטאקעווען די אלע, וואָס רינגלען אים ארום אין א קרייז. א צווייטער ארבעטער, א יינגערער, קענטיק א באוואוסטזיניקער, לאָזט אוים דעם גאנצן כעס פּ־ן זיין אויסגעהונגערטן מאָגן צו די קעפּ פון אונדזערע כלל־טוער, צו די פּארשידענע פּארזאָר־גער. אפילו אונדזערע פּאטענטירטע ארבעטער־טוער —טענהט ער— ווילן זיך בשום אופן נישט פּארטראכטן אויף דער דאָזיקער קאטאסטראָ־פּאלער לאגע, וואָס קומט אָן מיטן „טויטן סעזאָן".

יאָ, יאָ, דער ט־יטער סעזאָן — כאפּט אים אונטער א צווייטער, א שטארק אָפּטימיסטישער יונגערמאן, וועלכער גלויבט זייער, אז ס'וועט אייביק אזוי נישט זיין. פּאקטיש —זאָגט ער— דארפן דאָך אלע ארבע־טער זיין רעגיסטרירט אין מלוכהשן אמט פּאר ארבעטס־פּארמיטלונג, נאָר גיי פיר דאָס איין מיט אונדזערע יידישע ארבעטס־געבער, אויף וויע־מען ס'פּאָכעט שטענדיק, ווי א שארפע שווערד, די שרעק פּאר גרויסע שטייערן.

אָבער גוואלד, וואָס זאָל מען טאָן — צעשרייט זיך ספּאזמאטיש אן עלטערער ייד, א טאטע פון 4 קינדער, דערונטער 2 טעכטער. וואו נעמט מען אויף שיך פּאר די קינדער? באָרוועס קען מען דאָך נישט גיין, און דער עיקר א־יף ברויט, קארטאָפּל א. ד. גל. מיט שטיקנדיקע טערען אין די אויגן זאגט ער ווייטער: א זול, אלץ איז ביליק, „אן אָקס פּאר א גראָשן, אָבער דער גראָשן איז נישטאָ".

עס ווערט קאלאמוטנע אויפן הארצן, צוזעענדיק דאָס דאָזיקע טרוי־ערקע בילדל.

פ. דרומי (פאפאווסקי).

די קהילה

ביזן יאָר 1926 האָט מען די קהילה אין שעדלעץ געדרופן — „דאָס דאָזאָר-שטיבל". דער דאָזיקער נאָמען האָט פאקטיש אנטשפּראָכן דעם דעמאָלטיקן מצב אין דער קהילה, ווייל סיי דער אינערלעכער אויסזען, און סיי די ווירקונג פון די דאָזאָרעס איז געווען אזוי, ווי אין א „שטיבל".

דער אינערלעכער אויסזען: א לאנגער שמאָלער צימער, אין עק ביי דער טיר איז געזעסן ר' יצחק טענענבוים און פארצייכנט די ניי-געבוירענע קינדער, געגעבן א באשיניקונג אין מאגיסטראט, כדי דאָס קינד דאַרט איינצומעלדן — אָדער אויסמעקן אין פאל פון טויט ר"ל. אין דעם צווייטן עק אויף דער מזרח-וואנט איז געזעסן דער זון הערשל טענענבוים, דער סעקרעטאר פון דער יידישער גמינע. און ווען עס איז אריינגעקומען א דאָזאָר און געוואָלט זיך עפּעס דערווייסן, אָדער עס איז פאַרגעק׳מען א זיצונג, האָט צו דעם געדינט דעם סעקרעטארס טיש, ווייל מער קיין אָרט ווי פאר 2 טישן איז נישט געווען.

קיין שום ווירקונג האָט דעמאָלט די קהילה נישט געהאט אויף דער יידישער באפעלקערונג. איר טעטיקייט איז באשטאנען אין איינקאסירן דעם עטאט (קהילה-שטייער) און צאָלן דעם ראבינאט דאָס געהאלט. אויך די טעטיקייט איז געפירט געוואָרן שלימזלדיק. דעם עטאט האָט מען טאקע איינגעמאָנט, ווייל דאָס איז געמאכט געוואָרן דורך גוויישע הענט, אָבער דעם ראבינאט איז שטענדיק געקומען פאר א פּאָר חדשים געהאלט. די הכנסה פון דער שחיטה, וואָס האָט געקאָנט האָבן א ווירקונג אויף דעם בודזשעט, איז געווען דאָס אייגנטום פּן די שוחטים. זיי פלענן צווישן זיך טיילן דעם איינקונפט. ווען עס איז דורכגעפירט געוואָרן כמעט א רעוואָלוציע דורך דעם דאָזאָר ישראל גוטגעלט, וועל-כער האָט אויסגעפּועלט ביים סטאראָסטע, אז די שחיטה זאָל זיין אין דער קהילה, ווייל ער האָט געוואָלט, די תלמוד-תורה זאָל האָבן א נע-ווינן פּראָצענט אין דער שחיטה, איז דאָס אויך געווען א פיקציע. די שחיטה פון עופות איז געווען א מין הייוויש געשעפט פון די שוחטים.

יעדער שוחט האָט געשאָכטן ביי זיך אין שטוב און דאָס געלט איז גע־גאנגען אין זיין טאש. הגם פון דער הכנסה פונעם שעכטהויז האָבן די שוחטים יאָ אָפּגעגעבן א געווישן פּראָצענט, דאָך האָבן זיי נישט מסכים געווען צו שעכטן פּאר א באשטימטן געהאלט.

די קליינע, נישטיקע סובסידיעס פאר „עזרת־יתומים" און „מושב־זקנים" וואָס האָבן פיגורירט אין בודזשעט, זיינען מיט גרויסע שווערי־קייטן איינגעמאָנט געוואָרן, און שטענדיק מיט א גרויסער פּארשפּעטי־קונג.

אויך די „חברה־קדישא" און „נושאי־המיטה" זיינען געווען באזונ־דערע קרעמלעך, וואָס האָבן געדינט פּריוואטע אינטערעסן. איז עמעץ געשטאָרבן, ווער שמועסט א ביסל א פּארמעגלעכער ייד, און זיינע קרו־בים זיינען געווען אין „דאָזאָר־שטיבל" אויף ארויסצונעמען א קוויטל צו קאָנען באקומען א טויטשיין אויף דורכצופירן די קבורה, האָט מען געדארפט גיין צו דער „חברה־קדישא", כדי מיט זיי „פּארטיק צו ווערן". דאָס איז נישט אזוי לייכט אָנגעקומען. די גבאים פון דער חברה־קדישא האָבן זיך פּשוט באהאלטן, „נישט געווען אין שטוב". נאָכדעם ווי די פּראינטערעסירטע זיינען געוואָרן מיד לויפּנדיק פון איינעם צום צווייטן, האָט מען זיי געזאָגט א פּריזי וויפל עס קאָסט, און ווען מען האָט נישט מסכים געווען, האָבן זיך די גבאים ווייטער אָפּגעטראָגן, ביז מען האָט צו ווייסן געגעבן דורך דעם שמש פון דער „חברה־קדישא", אז מ'איז מסכים. דערנאָך האָט זיך אָנגעהויבן א דינגעניש מיט דער חברה „נושאי־המיטה".

די חברה „נושאי־המיטה" האָט באמת דערפילט א וויכטיקע אויף־גאבע. פאר איר אנטשטיין פלעגט מען דעם מת פירן מיט אן עגלה אויף דעם בית־הקברות. איז געשטאָרבן א רייכער, אָדער אן עסקן, האָבן אים באקאנטע און פריינט געטראָגן, און די עגלה איז גלאט מיטגעפאָרן. ביי אן אָרעמער לוויה האָט מען דעם מת געפירט מיט דער עגלה און אָפּט־מאָל זיינען אפילו קיין 10 מענטשן נישט געקומען אויף דעם בית־הקברות. איז געקומען א גרופּע יידן און געגרינדעט די חברה „נושאי־המיטה". די עגלה מיט דער קליאטשע איז באזייטיקט געוואָרן. עס האָט געהייסן, אז מ'וועט טראָגן יעדן, אָן אונטערשייד צי ער איז רייך אָדער אָרעם, א שיינער ייד, צי אן עמך־מענטש. די „נושאי־המיטה"־לייט האָבן זייער מיסיע ערלעך דערפילט. אפילו אין די גרעסטע רעגנס אָדער פרעסט, האָבן זיי אוועקגעלייגט זייער ארבעט, אָדער מסחר, און דעם טויטן אָפּגעגעבן דעם „חסד של אמת".

דער וועד פון די נושאי־המטה:

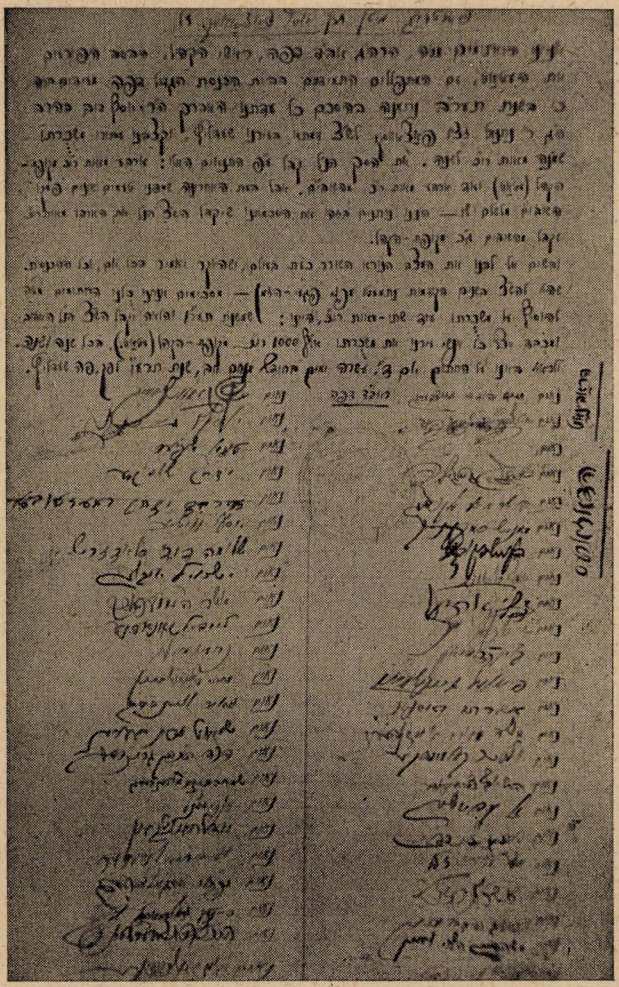
ס'זיצן: משה שמוקלאזש, אריה גאליצקי, יצחק ראזענגארטן, מרדכי גאַרניקי, בערל סרעברעניק.

ס'שטייען: משה פאלשפאן, נפתלי קופערשמידט און ירחמיאל לעווין.

אויב עס איז געשטאַרבן א פרוי, האָט מען געדארפט גיין צו דעם פרויען־קאָמיטעט. אויך ער האָט דערפילט זיין אויפגאבע ערלעך און שיין און נישט געמאכט קיין אונטערשייד פון רייך און אַרעם. פאר דעם „חסד של אמת" האָט „נושאי־המיטה" געזומען באצאָלט און די קהילה האָט פון די הכנסות נישט געגאָסן.

דער אייניציקער פאקטישער מקור פון דער קהילה־הכנסה — דער עטאט — איז אויך נישט געווארן אויסגענוצט ווי געהעריק. פון 4000 משפחות, וואָס זיינען געווען אין שעדלעץ, האָבן נאָר געצאָלט 360 עטאט, דאָס הייסט: בערך 10%, ווען אפילו מיר וועלן זאָגן, אז נישט די גאנצע 4000 משפחות האָבן געקאָנט צאָלן עטאט, האָבן 75 פראָצענט, דאָס הייסט: 3000, זיכער געקאָנט צאָלן, נאָר די דאָזאָרעם האָבן פשוט נישט געוואָלט פארגרעסערן די צאָל פון די „דעה־זאָגערס". די ציוניסטישע אַרגאניזאציע האָט געפירט א שטארקע פראָפאגאנדע, אז מען זאָל גיין אין קהילה און זיך דערקלערן פאר עטאט־צאָלער. און ווירקלעך, א סך חברים פון דער ציוניסטישער אַרגאניזאציע אין שעד־

לעץ זיינען אליין געגאנגען אין דעם דאָזאָר־שטיבל און פארלאנגט, אז מען זאָל זיי שטעלן עטאט. די דאָזאָרעס האָבן נישט פארשטאנען זייער קאָמפּעטענץ און אויפגאבע אפילו ביים צונעמען, למשל, א חזן אין דער גרויסער שול, וואָס עס האָט געהערט צו זייער טעטיקייט. אזוי איז דאָס „כתב־חזנות" פארן חזן ר' יוסף פאסאווסקי אונטערגעשריבן גע־ווארן נישט בלויז פון די דאָזאָרעס, נאָר צוערשט פון ראבינאט, שפּע־

דער קאָנטראקט וועגן אויפנעמען דעם שטאָט־חזן ר. ב. פאָסאָווסקי. אונטערגעשריבן דורך די רבנים, דאָזערעס און בכבודיקע בעלי־בתים עטאט־צאָלער.

טער פון די דאָזאָרעס און דערנאָך פון אלע עטאט-צאָלער, הגם געהאלט האָט דער חזן באקומען פון דער קהילה.

אזוי האָט זיך געצויגן דער מצב ביזן יאָר 1926, ווען עס זיינען פאראָדנט געוואָרן וואלן צו דער קהילה. די וואל-אָרדינאציע איז געווען אין א גרויסער מאָס א דעמאָקראטישע. וואלרעכט האָבן געהאט אלע מענער, אין עלטער פון 21 יאָר, אפילו ווען זיי האָבן נישט געצאָלט קיין עטאט. פרויען האָבן נישט געהאט קיין וואלרעכט, וויל די יידישע גמינע איז געוואָרן וויטער באצייכנט אלס א רעליגיעזע. אין די דעמאָלטיקע וואלן צו דער שעדלעצער גמינע האָבן זיך באטייליקט: ציוניסטן, מזרחי, אגודה, פאָלקיסטן און האנטווערקער. „בונד" און „פועלי-ציון" האָבן די וואלן באָיקאָטירט צוליבן פאראגראף 20, ווָאס האָט צוגענומען וואלרעכט ביי די נישט-רעליגיעזע. דער עיקר קאמפן ביי די וואלן האָבן זיך אָפגעשפילט צווישן „אגודה" און ציוניסטן. אין יעדן הסידים-שטיבל און מנין זיינען געווען אויפרופן פון די רבנים און רביים, ווָאס האָבן באשטימט אירן די יידן צו גיין צו די וואלן און צו שטימען פאר דער „אגודה", כדי נישט צו דערלאָזן, אז די קהילות זאָלן אריינפאלן צו די ציוניסטן, צו פושעים, ווָאס ווילן אומברענגען די „תל-מוד-תורהס" און ישיבות און ווילן אריינזעצן רעפאָרמירטע רבנים.

דער רעזולטאט פון די וואלן איז געווען פאָלגנדיקער: פון 20 מיט-גלידער צום קהילה-ראט האָט די „אגודה" באקומען 10 מאנדאטן — 50 %, אין נישט געהאט קיין מערהייט, די ציוניסטישע ליסטע — 4 מאנדאטן, האנטווערקער — 4, דריי פרנסים פון דער האנטווערקער-ליסטע זיינען געווען חברים פון ציוניסטישן קאָמיטעט, אזוי אז עס זיינען געווען 7 ציוניסטן, און דער פערטער האנטווערקער איז געווען א סימפאטיקער פון די ציוניסטן. די ליסטע פון „פאָלקיסטן" און „מזרחי" האָבן באקומען יעדע צו איין מאנדאט.

די 20 מיטגלידער פון קהילה-ראט האָבן געדארפט ווייל א קהילה-פארוואלטונג פון 10 פערזאָן, און די „פאָלקיסטן" און „מזרחי" האָבן נישט געהאט קיין שאנסן אליין דורכצופירן קיין מאנדאט צו דער פאר-וואלטונג, און אויך נישט געוואָלט שטימען פאר קיין צווייטער ליסטע, דעריבער האָבן זיי זיך נישט באטייליקט אין די וואלן פון קהילה-פאר-וואלטונג. צוליב דעם האָט די „אגודה" באקומען אין דער פארוואלטונג 6 מאנדאטן, און די ציוניסטן און האנטווערקער (8 שטימען) נאָר 4 מאנדאטן.

די מיטגלידער פון דער „אגודה" אין קהילה-ראט זיינען געווען: יעקב שצאראנסקי, שמעון רידעל, משה שליפקע, אליהו טענענבוים, סענדער קאנטאָר, בונם הובערמאן, משה זאקאן, ישראל זלאָטאָווסקי, בעריש גורזאלקע, יעקב צוקער.

פון די ציוניסטן: י. נ. ווייטרויב, אַשר אורזעל, מ. א. אייזענשטאט און להבדיל בין החיים והמתים ד"ר מ. שלייכער (געפינט זיך אין ישראל); האנטווערקער־ציוניסטן: ז. נ. מאלין, שמואל ווארמאן, אהרן מאַרעצקי און בערל סרעבניק. פאַלקיסט: יוסף ראזענזומען. מזרחי: וו. ארלאווסקי.

פארוואלטונגס־מיטגלידער זיינען געווען: — פון דער „אגודה": ישראל גוטגעלט, אפרים האלבערג, בעריש יאַקובאָוויטש, טוביה שי־פער, יואל סלושני, אַשר־משה נעלקענבוים; ציוניסטן און האנטווערקער: משה גאַלדבערג, יהודה וואַדע. נתן־הערש גורשטיין און להבדיל בין החיים והמתים, פישל פאַפאָווסקי (היינט דרומי, וואוינט אין ישראל).

די ערשטע עפנטלעכע זיצונג איז פאַרגעקומען מיט דער באַטיילי־קונג פון סטאראָסטע, ה' קאשטליאש. אויף דער טאָג־אַרדנונג איז גע־ווען איין פונקט: ווייל א פאַרזיצער פון קהילה־ראט, וואָס עס האָבן געדארפט דורכפירן די ראט־מיטגלידער, און א פאַרזיצער פון דער קהי־לה־פארוואלטונג, געוויילט דורך פארוואלטונגס־מיטגלידער.

אויפן אמט פון קהילה־ראט־פאַרזיצער זיינען ארויסגעשטעלט גע־ווארן 2 קאנדידאטן: פון די ציוניסטן — דער אלטער ציוניסטישער עסקן י. נ. ווייטרויב און פון דער „אגודה" — יעקב שצאראנסקי. דאָס מאָל האָבן דער „פאַלקיסט" און „מזרחי" געשטימט פאר אונדזער קאנדידאט. דער רעזולטאט איז געווען: 10 שטימען פארן ציוניסטישן קאנדידאט — ווייטרויב, און 10 שטימען האָט באקומען דער אגודה־קאנדידאט שצאראנסקי. לויט דער וואל־אַרדינאציע האָט מען געדארפט באשטימען נאָך א מאָל וואלן. צום דריטן מאָל, ווען די שטימען האָבן זיך צעטיילט אויף גלייך, האָט מען געדארפט וואַרפן א גורל צווישן די 2 קאנדידאטן. דער סטאראָסטע ה' קאשטליאש, וואָס האָט זיך באַטייליקט אין דער זיצונג, האָט אָבער געמאָלדן: אזוי ווי די שטימען האָבן זיך צעטיילט, באשטימט ער שצאראנסקין, דעם אגודה־קאנדידאט, אלס פאַרזיצער און פאַראַרדנט צו ווייל א פאַרזיצער צו דער קהילה־פארוואלטונג.

דער שרייבער פון די שורות האָט געבעטן א וואַרט, כדי צו געבן א דערקלערונג פאר די וואלן. ווי נאָר איך האָב אָנגעהויבן צו רעדן אין יידיש, האָט מיך דער סטאראָסטע אָפגעשטעלט און געפרעגט, פארוואָס איך רעד נישט אויף פויליש, צי איז דאָס וויל איך ווייל נישט, אָדער ווייל איך קאָן נישט. אויף דעם האָב איך אים געענטפערט, אז לויט דעם גזעזין דארף נאָר דער פאַרזיצער רעדן פויליש, ווען עס באַטייליקט זיך א פאַרשטייער פין דער מאכט, אָבער די מיטגלידער מעגן רעדן יידיש און ער וועט קענען די רעדע מיינע לייענען אין פראָטאָקאָל, אָדער מען וועט אים זי באלד איבערזעצן אויף פויליש. דער עולם וואָס האָט פול

געמאכט דעם זאל איז פון מיין ווירדיקן ענטפער געווען שטארק צו־פרידן.

נאָך דעם אינצידענט האָב איך אָפּגענעבן פּאָלגנדיקע דערקלערונג:

„אין משך פון יאָרן, האָט די ציוניסטישע אָרגאניזאציע געפירט אן אויפקלערונגס־קאמף קעגן דעם כאראקטער פון דער יידישער קהילה. מיר האָבן געזאָגט, אז די יידישע קהילות דארפן זיין נישט בלויז רעליגיעזע, נאָר אויך וועלטלעכע, וואָס דארפן ארומנעמען דאָס גאנצע יידישע לעבן, ד. ה., נישט בלויז שטיצן די תלמוד־תורהס, נאָר אויך וועלטלעכע שולן, אויב די יידישע עלטערן ווילן אזעלכע. מיר האָבן געזאָגט, אז די יידישע קהילה דארף זאָרגן פאר אלע רעליגיעזע, קולטורעלע און סאָציאלע הצטרכותן פון דער יידישער געזעלשאפט: גרינדן ביבליאָטעקן, אָוונט־קורסן, ספאָרט־פאראיינען, שטיצן דעם אויפבוי אין ארץ ישראל אדג"ל. וואלרעכט צו דער קהילה דארף געגעבן ווערן יעדן מענטשן, אין עלטער פון 18 יאָר, אָן אונטערשייד פון געשלעכט, סיי ער צאָלט עטאָט, אָדער נישט. די רעגירונג אָבער וויל נישט ענדערן דעם כאראקטער פון דער יידישער קהילה און באצייכנט זי ווייטער אלס חעליגיעזע. ביי דער יידשער פרוי האָט מען צוגענומען דאָס וואל־רעכט צו דער דאָזיקער וויכטיקער יידישער אינסטיטוציע, הגם מיר זיינען נישט צופרידן מיט דער וואל־אָרדינאציע, האָבן מיר דאָך באַשלאָסן צו באטייליקן זיך אין דער קהילה און אינעוויניק ווייטער פירן אונדזער אויפקלערונג, אז די יידישע קהילה דארף און מוז זיין נישט א רעליגיעזע, נאָר אויך א וועלטלעכע.

„נאָר זעענדיק די האנדלונג פון ה' סטאראָסטע קעגן דעם געזעץ, מיט דער כוונה צו העלפן דער „אגודה" קעגן די ציוניסטן, דערקלער איך, אז מיר וועלן נישט אָנערקענען דעם פאָרזיצער פון דער יידישער קהילה, נאָר באטראכטן אים אלס פאָרזיצער פון ה' סטאראָסטע. מיר וועלן נישט אָנערקענען זיינע אָנווייזונגען ביז די זאך וועט נישט ענדערט ווערן, לויט ווי דאָס געזעץ זעט פאָר. און אלס פראָטעסט, דערקלער איך אין נאָמען פון די ציוניסטן און די האנטווערקער־פאָר־שטייער, אז מיר וועלן זיך נישט באטייליקן אין די וואלן פון א פאָרזיצער פון דער פאראוואלטונג".

ד"ר שלייכער האָט מיין דערקלערונג איבערגעזעצט אויף פויליש און צום סוף אויסגעשריגן: „איך ווינטש מזל־טוב דעם נאָמינירטן פאָרזיצער פון דער מאכט!". דער סטאראָסטע האָט געענטפערט, אז ער וועט מיין דערקלערונג איבערשיקן צום וואָיוואָדע. ר' ישראל גוטגעלט איז אויסגעוויילט געווארן מיט 6 שטימען פון דער אגודה אלס פאָרזיצער. מיט דעם האָט זיך די ערשטע עפּנטלעכע זיצונג געענדיקט.

די „אגודה". דערמוטיקט דורך דער האנדלונג פון סטאראָסטע,

האָט געזומען דורכפירן איר פּראָגראם „ביד חזקה" און אין נייעם בודזשעט, וואָס איר מערהייט האָט אויפגעשטעלט, זיינען געזומען גע־ווארן אין אכט נאָר רעליגיעזע באדערפענישן. פּאר אונדז — ציוניסטן, האנטווערקער און פּאָלקיסטן איז געבליבן איין אויסוועג — האלטן לאנגע רעדעס און נישט דערלאָזן, עס זאָל קומען צו אן אָפּשטימונג איבער דעם.

אזוי האָט די אומנאָרמאלע לאגע אין דער קהילה זיך געצויגן איי־ניקע חדשים. יעדע זיצונג האָט זיך געענדיקט מיט גאָרנישט. מען האָט דעם בודזשעט נישט געקאָנט באשטעטיקן, און די ארבעט פון דער קהי־לה איז כמעט געווארן פאראליזירט, ביז עס איז אָנגעקומען פון וואָיע־וואָדע א פאראָרדענונג מבטל צו מאכן די נאָמינאציע פון פאָרזיצער וואָס עס האָט באשטימט דער סטאראָסטע און צו וואַרפן א גורל צווישן די 2 קאנדידאטן, ד. ה.: צווישן די הערן ווייגטרויב און שצאראנסקי. עס איז געפונען געווארן אן עפנטלעכע זיצונג. ביי דעם גורל האָט גע־זיגט דער אלטער ציוניסטישער עסקן ה' ווייגטרויב. כמעט די גאנצע יידישע באפעלקערונג איז שעדלעץ, אפילו א סך פון דער „אגודה", האָבן אויפגענומען דעם רעזולטאט מיט צופרידנקייט.

נאָך דער ענדערונג, וואָס עס איז פאָרגעקומען מיטן פאָרזיצער פון קהילה־ראט, האָט די אגודה פארלוירן די מערהייט אין ראט. די אגודה־מיטגלידער, וואָס זיינען געווען פאראינטערעסירט אין א נאָרמאלער ארבעט אין קהילה, דער עיקר ר' ישראל גוטגעלט, האָבן געבראָכן זייע־רע פרינציפן, אָנגעהויבן זיך צוהערן צו אונדזערע פארלאנגען און אריינגעשטעלט אין בודזשעט סובסידיעס פאר די תרבות־ און פאָלקס־שולן (אמת, נישט אין דער מאָס ווי פאר דער תלמוד־תורה), פאר העב־רעאישע קורסן און א סובסידיע פארן „קרן־קימת־לישראל". אויך איז לויט מיין פאָרשלאג באשטימט געווארן, אז יעדער חלוץ, וואָס איז עולה קיין ארץ ישראל, דארף באקומען אן אונטערשטיצונג.

אזוי ארום האָט אונדזער ציוניסטישע טעטיקייט אין דער קהילה אָנגעהויבן אריינטראָגן א ביסל וועלטלעכקייט און נאציאָנאלע יידיש־קייט אין דער דאָזיקער אָפּגעשטאנענער רעכטלעכער יידישער אינסטי־טוציע. עס האָט זיך געשאפן אזא שטימונג, דער עיקר אין דער קהילה־פארוואלטונג, אז מ'האָט נישט דערקענט ווער עס זיינען די פאָרשטייער פ ן דער „אגודה". די אגודה־פרנסים האָבן אָפּט מאָל געשטימט פאר ציוניסטישע פאָרשלאגן. אויך ווי וויט איניקע אגודה־עסקנים זיינען באָאיינפלוסט געווארן פון אונדזער ציוניסטישער טעטיקייט, באווייזט פאָלגנדיקער פאקט:

ווען דער בילדונגס־מיניסטער מיקלאשעווסקי האָט באזוכט שעד־לעץ, האָט דער פאָרזיצער פון דער קהילה־פארוואלטונג, ישראל גוט־

די זעלנער אונטער דער אָנפירונג פון סערזשאנד זלמן פרויליך, וואָס געפינט זיך חיונט אין ישראל (נתניה). אין מיטן: דוד פּאָפּאָווסקי — אויפזעער פון דער בשרער קיך.

געלט, צונויפגערופן א זיצונג און פֿאַרגעלייגט, אז א דעלעגאציע פון דער קהילה זאָל באגריסן דעם מיניסטער. איך בין ארויסגעטרעטן קעגן דעם פֿאַרשלאָג און אָנגעגעבן פּאָלגנדיקע מאָטיוון: 1) מען האָט אונדז נישט איינגעלאדן, און 2) דעם מיניסטער, וואָס האָט פארשיקט יידישע סטודענטן קיין יאבלאָנע, דארפן יידן נישט גיין באגריסן, ווייל באגריסן, און נאָך אומגעבעטן, הייסט, אז מיר זיינען מיט אים צופריידן, אין דער צייט וועז דאָס איז פארקערט. בעת דער אָפּשטימונג איבער מיין פֿאַרשלאָג האָבן 2 מיטגלידער פון דער „אגודה" געשטימט מיט מיר, און דער פֿאַרשלאָג צו גיין באגריסן איז דורכגעפאלן.

דער סטאראָסטע, וואָס איז געווואויר געוואָרן פון דער אָפּשטימונג, איז געוואָרן שטארק אויפגעבראכט און האָט א זאָג געטאָן: „וואָס מיינט פּאָפּאָווסקי, אז ער און לוקאשעוויטש (א געוועזענער דעפוטאט פון מינדרהיים־בלאָק) וועלן אונטערברענגען פוילן. איך וועל זיך אָפּרעכענען מיט די, וועלכע האָבן מיט אים געשטימט". געמיינט האָט ער די „אגודה"־פֿאַרשטייער. די אגודה־פרנסים האָבן זיך טאקע דערשראָקן, און וועז דער פֿאַרזיצער האָט נאָך א מאָל געפרופן א זיצונג אויף צו רעווידירן דעם באשלוס, האָבן די 2 אגודה־מיטגלידער שוין געשטימט פֿאַר גיין באגריסן.

ווי איך האָב שוין דערמאָנט, איז מיט דעם אויסווייזן י. נ. וויינ־

טרויב אלס פאָרזיצער פון קהילה־ראט געשאפן געוואָרן א מעגלעכקייט פון א פראָגרעסיוועד ארבעט אין דער קהילה. האָבן מיר טאקע אָנגעהויבן ארויסברענגען א ביסל אָרדענונג אין דעם יידישן קהילה־לעבן.

די קהילה האָט איבערגענומען די שחיטה, די עופות־שחיטה, און די שחטים האָבן באקומען געהאלט. אויך מיט דער „חברה קדישא" האָבן מיר איינגעאָרדנט, אז מען האָט נישט געדארפט ארומגיין זוכן די גבאים פון דער חברה אין זייערע פריוואטע וואוינונגען. איך מוז דער־מאָנען צום שבח די גבאים פון דער „חברה־קדישא". עס איז נישט גע־וועזן שווער זיי צו איבערצייגן, אז עס איז שענער און בעסער אויך פאר זיי, אז דער ענין פון אָפּגעבן דעם לעצטן כבוד די מתים זאָל זיך געפינען אין דער יידישער קהילה. פארשטייט זיך, אז זיי האָבן איינגעשטימט נאָך דעם ווי מיר האָבן זיי פארזיכערט, אז אלע הוצאות, וואָס די חברה מאכט, וועלן געדעקט ווערן דורך דער קהילה, אפילו דער טראדיציאָנע־לער קידוש ערב ח' שבט. שווער איז געווען דער ענין מיט דער חברה „נושאי־המיטה". נאָך לאנגע אונטערהאנדלונגען איז מען געקומען צו א הסכם, אז אויך די לוויות המת דארף דורכגעפירט ווערן דורך דער קהי־לה, בלויז די „קבוצת נשים", וואָס פלעגן זיך פארנעמען מיט דער טהרה פון נשים, איז געבליבן זעלבסטשטענדיק און זייערע הכנסות זיינען צע־טיילט געוואָרן פאר נויטבאדערפטיקע, אלס מתן בסתר. מיט דער קבוצת נשים האָט אָנגעפירט: פוריה פון דער סאָדע־וואסער, די פרוי פון ר' לייבעלע ראָזענבערג, חנה ריבאווסקי, חנה פאָפּאָווסקי און אנדערע.

אין די אינסטיטוציעס, וואָס האָבן באקומען גרעסערע סובסידיעס,

די יידישע זעלנער מיטן קאָמיטעט ביים ס־ר

דער קאָמיטעט אויבצואָרדענען דעם פּסח־סדר פאר די יידישע זעלנער:
דוד קאָנאָפּנע, יהושע ליכטענפאלט, שמואל וואָרמאן, פרוי אייזענשטאט, וועלוול בארג, פּועה ראבינאָוויטש, שמואל צוקער, יצחק נחום וויינטרויב, משה אבא אייזענשטאט, אלטר קאמינסקי, דוד רובינשטיין, בעריש יום־טוב, מאיר שווארצמאן (חיינט רב אין וויניפּעג).

איז געווען פאַרטרעטן א פאַרשטייער פון דער קהילה. איך בין געווען פאַרטרעטן אין „עזרת־יתומים". אויף פּסח האָט די קהילה־פאַרוואלטונג איינגעאָרדנט א קיך פאר די יידישע זעלנער. מיר האָבן אויך געגרינדעט א „גמילת־חסד"־קאסע וואו הונדערטער מענטשן האָבן באקומען הלוואות ביז 200 זלאָטעס אָן פּראָצענט, און דורך דעם זיך געשטעלט אויף די פיס. מיט דער „גמילת־חסדים"־קאסע האָבן זיך באנוצט קליינהענדלער און בעלי־ מלאכות, וואָס האָבן אין די בענק נישט געקאָנט באקומען קיין הלוואות.

א דאנק דער דאָזיקער טעטיקייט איז די שעדלעצער קהילה דערהויבן געוואָרן צו אן אמתער יידישער רעפּרעזענטאנטין, מיט וועלכער אלע האָבן זיך גערעכנט. ישראל גוטגעלט, הגם ער איז געוויילט געוואָרן דורך דער „אגודה" און געוועזן אייניער פון אירע פירער, דאָך ווען ער האָט געזען, אז מיר, די ציוניסטן, ווילן אריינברענגען לעבן אין דער יידישער קהילה, האָט ביי וויכטיקע פראגן אָפט מאָל אָפּגעהאלטן באראטונגען מיט די ציוניסטישע פירער. די ציוניסטן האָבן אין דער פראקטיק דורכגעפירט זייערע צוזאָגן, וואָס זיי האָבן געגעבן אין דער דעקלאראציע אויף דער ערשטער ראטזיצונג פון דער שעדלעצער קהילה, אז זיי וועלן אריינברענגען אין איר וועלטלעכקייט.

נאָך דעם ווי איך האָב פארלאָזט שעדלעץ אין סוף 1932, איז א געוויסע צייט געווען א געמיינזאמע ארבעט צווישן די קהילה-פארוואל-טונג-מיטגלידער.

ביי די לעצטע וואלן צו דער קהילה זיינען שוין געווען פארטרעטן בונדישע און „פועלי-ציון"-חברים

נאָכדעם ווי עס זיינען פאַרגעקומען וואלן צו א רב, וואָס עס האָט געבראכט צו א קאמף צווישן די „מזרחי"- און „אגודה"-קאנדידאטן, האָבן זיך די באציאונגען צווישן ציוניסטן און „אגודה" געענדערט. אזוי האָט זיך דאָס געצויגן ביז דער וועלט-מלחמה, וועו די נאצים האָבן אלץ אָפגעמעקט און געענדיקט מיט דעם יידישן קהילה-לעבן אין שעדלעץ.

ב. מינץ

אנטוויקלונג פון יידישן קרעדיט־וועזן אין שעדלעץ

די שעדלדעצער ליי־ און שפאָר־געזעלשאפט

דאָס יידישע געזעלשאפטלעכע קרעדיט־וועזן האָט אין שעדלעץ זיך אָנגעהויבן צו אנטוויקלען באלד נאָכן רעוואָלוציאָנערן יאָר 1905. פאר יידן, און באזונדערס פאר שעדלעצער יידן, איז דעמאָלט געווען א שווע־רע און ביטערע צייט.

אויף דעם אלגעמיינעם פאָן פון יידישן לעבן אין פוילן, אין יאָר 1906, אין יאָר פון דער ביטערסטער רוסישער רעאקציע, רדיפות און פארפאָלגונגען, וואָס זיינען אמשארפסטן אָנגעוועגדעט געווארן לגבי יידן און האָבן געדראָט דעם יידישן קיבוץ מיט א מאָראלישן, קולטורעלן און עקאָנאָמישן חורבן, — טיילט זיך אויס שעדלעץ מיט איר ספעציפי־שער לאגע, מיט איר רעכטלאָזיקייט, דערשלאָגנקייט, דעזאָריענטאציע און אָפהענטיקייט. דאָס יאָר 1906 איז געווען פאר שעדלעצער יידן אן אמתער עמק־הבכא; דאָס גאנצע געזעלשאפטלעכע לעבן איז געשטאנען אונטערן צייכן פון דעם נאָר וואָס איבערגעלעבטן פאָגראָם. די גרויזאמע פאָגראָם־בילדער האָבן ווי שווארצע שאָטנס געשוועבט פאר די אויגן אָנגעפילט דאָס הארץ מיט צער אין צאָרן, מיט פחד אן יאוש.

די יוגנט האָט אין פאנישער שרעק מאסנהאפט פארלאָזט די היי־מען אן אויסגעוואנדערט אין ווייטע לענדער. ווער עס האָט געקאָנט, ווער עס האָט נאָר געהאט עפעס א מעגלעכקייט איז אויף א קורצער אָדער לענגערער צייט אנטלאָפן פון שטאָט, איבערלאָזנדיק דאָס האָב און גוטס כמעט ווי אויף הפקר.

דאָס עקאָנאָמיש־ווירטשאפטלעכע לעבן פון די יידן אין שעדלעץ, וואָס האָט זיך קיינמאָל נישט באזירט אויף געזונטע, ראציאָנעלע יסו־דות, איז געווארן נאָך מער דערשיטערט, נאָך מער דעפרעסיוו. א מורא־

דיקע גלייכגילטיקייט, אפאטיע און אויסזיכטלאָזיקייט האָבן באהערשט די געמיטער און פּאראליזירט יעדע איניציאטיוו, יעדן ווילן צו פּאר־שטארקן דאָס געזעלשאפטלעכע לעבן, געזונט מאכן און באפעסטיקן די רואיניגטע, עקאָנאָמישע פּאָזיציעס.

מען האָט באדארפט ווירקלעך האָבן א גרויסע מאָס מוט, ענערגיע און אָפּפערווויליקייט, כדי אין יענער צייט צו פּאָרסירן די אידעע וועגן בויען אין שעדלעץ אן אינסטיטוציע פּאר קענזויטיקער זעלבסטהילף, געשטיצט אויף קאָאָפּעראטיוע יסודות. דער קאָאָפּעראטיווער גדאנק, די אידעע פון זעלבסטהילף אויפן באָדן פון א ווירטשאפטלעכער אחדות איז בכלל אין יענער צייט געווען ניי און נישט פּאָפולער. אויפן שטח פון דעמאָלטיקן פּוילן (קאָנגרעס־פּוילן און מזרח־קרעסן) האָט עקזיס־טירט נישט מער ווי פּיר ליי־ און שפּאָרקאסעס, אין די שטעט: לובלין, ראדאָם, גראָדנע און ווילנע — מיט א נישט באדייטנדיקער מיטגלידער־שאפט. די קאסעס האָבן נישט געהאט קיין גרויסן אָנזען אויף דער יידי־שער גאס און נישט גרופּירט ארום זיך די ברייטע פּאָלקסשיכטן.

א באזונדער געווואָגטקייט האָט געפּאָדערט דער פּרואוו, צו גרינדן אזא אינסטיטוציע אין שעדלעץ. ווי באקאנט, איז שעדלעץ פון שטענדיק אָן געווען א שטאָט, וואו א געוויסער טייל יידן מיט געלט, האָבן גע־לעבט פון פּראָצענט און ליכווע. נישט זייענדיק קיין האנדל־ און פּאברי־קאציע־געביט, נישט שטייענדיק אין אוממיטלבארן קאָנטאקט מיט די אינדוסטריעלע צענטערן אין לאנד, איז שעדלעץ שטענדיק, אין הינ־זיכט פון האנדל און פּאבריקאציע, געווען פיל הינטערשטעליק לגבי א ריי גרעסערע און קלענערע שטעט אין פּאָדליאשער געגנט. די אייניציקע היימישע „פּראָדוקציע" פון שעדלעץ איז געווען פּראָצענט און ליכווע. פּאר א באדייטנדיקן שיכט שעדלעצער יידן איז דאָס לייען געלט אויף צינזן געווען א סטאבילער פּרנסה־קוואל און איז ווי א פּערמאנענטע פּראָפּעסיע איבערגענגען בירושה פון פּאָטערס צו קינדער.

א גאנץ באזונדערער טיפּ פּראָצענטניקעס, באקאנט אונטערן נאָ־מען „וואוכערניקעס", האָט א ריי יאָרן געלעבט א גוטן טאָג אין שעד־לעץ, און ערשט א דאנק דעם אנטשטיין פון דער ליי־ און שפּאָר־קאסע, איז ער פּארשוואונדן פון דער אויבערפלאך. די קליענטן פון די וואוכער־ניקעס זיינען באשטאנען צום מערסטן פון פּאראָרעמטע קרעמער און בעלי־מלאכות, איבערהויפּט, ווען זיי האָבן זיך געניטיקט אין א מער־ווינציקער גרעסערער הלוואה, ווי למשל — אויף אויסצוקויפן א פּא־טענט, צי אויף איינצוֹארדענען א פּרנסה־וואָרשטאט, אָדער אין פּאל פון א לאנגדויערנדיקער קראנקייט. אין דורכשניט איז אזא הלוואה באשטא־נען פון 100 רובל, אויסצוצאָלן אין 50 וועכנטלעכע ראטעס צו 2,50 רובל — א צינדז־פום פון 50 % יערלעך, וואָס איז לויט די דעמאָלטיקע

פארהעלטענישן געווען אומגעהויער הויך. דער וואוכערניק איז אליין ארומגעגאנגען איבער די שטיבער און קראָמען איינצוקאסירן די ראָטעם — די שווער פארהאָרעוועטע גראָשנס פון דער יידישער אָרעמקייט. ווי איז געווען צו דעם, וואָס האָט נישט געקאָנט פינקטלעך צאָלן די ראטעם, דאן איז ער שוין אויפן גאנצן לעבן געווארן אן עבד כנעני צום וואוכערניק. נישט נאָר ביי דער אָרעמער באפעלקערונג, ביי דער, וואָס האָט כלומרשט געגאָסן פון זייערע „טובות", זיינען די וואוכערניקעם געווען פארהאסט און זיינען אָפטמאָל באגעגנט געווארן מיט א קללה אויף די ליפן, נאָר אויך די גאנצע שטאָט האָט געקוקט אויף זיי ווי אויף פאראזיטן און באצויגן זיך צו זיי מיט א געוויסער צוריקגעהאלטנקייט.

אזוי האָט מער־ווינציקער אין אלגעמיינע שטריכן אויסגעזען דאָס געזעלשאפטלעכע און ווירטשאפטלעכע לעבן פון דער יידן אין שדלעץ אין יאָר 1906, ערב דעם אנטשטיין פון דער ליי־ און שפּאָר־קאסע, וועלכע האָט שפּעטער באקומען דעם נאָמען „באנק אודזשאלאָווי".

די ערשטע פּיאָנערן און עסקנים אין קרעדיט־וועזן

די ערשטע פּיאָנערן, די ערשטע געזעלשאפטלעכע עסקנים, וועלכע מיר טרעפן ביים גרינדן די ליי־ און שפּאָר־קאסע זיינען געווען: א. ארזשעל, שמרי' גרינבערג, נ. ד. גליקסבערג, נ. ווייגטרויב, מ. וואלא־ווילסקי, סט. זונדערלאנד, מ. מ. לאנדוי, מתיתי' מינץ, א. ז. מענדזי־זשעצקי, ש. צוקער, ד"ר מ. שטיין און א. שליפקע. א טייל פון די אויס־געערבנטע זיינען דערנאָך, אויף דער ערשטער גרינדונגס־פארזאמלונג געוויילט געווארן אין די לייטענדע אָרגאנען פון דער אינסטיטוציע.

ארויסצובאקומען ביי דער דעמאָלטיקער צארישער מאכט א לעגאליזאציע אויף צו גרינדן אזא מין געזעלשאפט, איז געווען נישט פון די לייכטע זאכן. נאָך אין יאָר 1904 האָט ה' נ. ווייגטרויב, אויף אייגענער האנט, געמאכט באמיאונגען אין דער הינזיכט אין פעטערבורג און טראָץ דער שתדלנות פון געוויסע אייגפלוסרייכע קרייזן, איז דאָך די זאך נישט געקרוינט געווארן מיט דערפאָלג. דער ענין איז דורך די מאכטאָרגאנען באטראכט געווארן נישט ווי א ריין פינאנציעלע אונטער־נעמונג, וועלכע אונטערליגט דעם „אָרטיקן קאָמיטעט פאר קליין קרעדיט". נאָר אין א געוויסן זין, ווי א רעפאָרם, — א זאך, וואָס איז אן אוז פאר זיך אין די צארישע צייטן געווען שטארק פארדעכטיק. פון רעפאָרם ביז „קראמאָלע", איז געווען א דיסטאנץ פון איין טריט. די בקשה אויף א דערלויבעניש, וועלכע איז אונטערגעשריבן געווארן דורך די אויבנדערמאָנטע פערזאָנען, איז פון דער גובערניע־קאנצעלאריע אי־

עסקנים אין קרעדיט־וועזן
עם זיצן פון רעכטס: מיכאל לידווראנט, שמואל צוקער, י. נ. ווייטרויב, וועלוול בארג, ש. גרינבערג, נ. ד. גליקסבערג.
עם שטייען: אשר אייזנבערג, אגריסט, הערצל, אלבערשטאט.

בערגעשיקט געווארן צו דער זשאנדארמעריע־אפטיילונג אויף א חקירה ודרישה. און הגם די מענטשן זיינען געווען באקאנט אלס פאליטיש כשרע, אדער ווי ס׳האט דעמאלט גהייסן „בלאגאנאדיאזשנע", האט דאך די זשאנדארמעריע אייפעריק אדורכגעפירט אן אויספארשונג, הן בנוגע צום עצם ענין, הן לגבי די איינצלנע פעטענטן.

נאך גרויסער מי און מאטערניש געלינגט צו באקומען די לעגאלי־זאציע, וועלכע איז דאטירט פון 9טן פעברואר, אלטער סטיל, 1907, נו־מער 11, און איז אדרעסירט „צום באפולמעכטיקטן גרינדער פון דער ליי־און שפאר־געזעלשאפט, הערן נחום ווייטרויב". אין דער דערלוי־בעניש ווערט מיטגעטיילט, אז לויטן באשלום פון „שעדלעצער גובער־ניאלן קאמיטעט פאר קליינקרעדיט־ענינים", ווערט דערלויבט צו עפע־נען אין שעדלעץ א געזעלשאפט אונטער דעם נאמען: „שעדלעצער ליי־און שפאר־געזעלשאפט", מיטן זיצארט שעדלעץ־סטאראויעש, אויפן גרונט פין דעקרעט פון פינאנץ־מיניסטער, פון 14טן אויגוסט 1905 א. א. וו.

דער ציל פון דער געזעלשאפט איז געווען א קלארער: געבן די מעגלעכקייט די ברייטע פאלקסשיכטן פון דער יידישער באפעלקערונג צו געניסן פון בילליקן קרעדיט אויף צוגעגלעכע באדינגונגען.

לויט איר סטרוקטור האָט די „ליי־ און שפּאָר־געזעלשאפט" געהאט א באגרענעצטן טעטיקייטס־געביט: זי האָט געהאט דאָס רעכט, אָנצונעמען פּקדונות און ארויסצוגעבן הלוואות אין א באגרענעצטער הויך (מאקסימום ביז 600 רובל); דאקענן האָט זי זיך נישט געטאָרט פּאר־נעמען מיט קיין שום אנדערע באנק־אָפּעראציעס. די הלוואות נישט אויף קיין וועקסלען, נאָר אויף „רעווערסן". האָט די געזעלשאפט געקאָנט אויפמאָנען אדמיניסטראטיוון אופן און נישט באדארפט אָנקומען צום גערעכט. די השגחה איבער דער געזעלשאפט און איבער איר טעטי־קייט, האָט געהאט דער אינספּעקטאָר פון קליינקרעדיט, וועלכער האָט פון צייט צו צייט דורכגעפירט א רעוויזיע און קאָנטראָלירט די ביכער און השבונות. די אלגעמיינע פּארזאמלונג פון די מיטגלידער איז געווען די העכסטע אינסטאנץ פון דער געזעלשאפט.

דער גרינדונגס־קאפּיטאל פון דער געזעלשאפט איז באשטאנען פון טויזנט רובל מזומנים, וואָס דער „שעדלעצער קאָמיטעט צו שטיצן די פּאָגראָם־געליטענע אין שעדלעץ" האָט צו דעם צוועק געגעבן. די גע־טער האָט דער קאָמיטעט דערהאלטן פון א ריי שטעט אין שטעטלעך אין פּוילן און אין רוסלאנד, ווי אויך פון אויסלאנד, פון אינסטיטוציעס און פון יחידים, פון יידן און נישט־יידן. אויף אזא אופן איז דער גריני־דונגס־קאפּיטאל פון דער קרעדיט־געזעלשאפט נישט קיין היימישער, נישט קיין שעדלעצער, נאָר אזוי צו זאָגן, אן „אוניווערסאלער", אן אל־וועלטלעכער. דאָס איז געווען א קאפּיטאל א טייערער, א האַרציקער, וואָס איז געקומען פון די איידלסטע מענטשלעכע געפילן, א פרייוויליק געשענקטער, מיטן אייגציקן צוועק — צו היילן, צו העלפן, און צו בויען.

דעם 24סטן אפּריל 1907 קומט פאָר די גרינדונגס פּארזאמלונג אין דעם לאָקאל פון דער געזעלשאפט, אין הויז פון ישכר לעווין (פּראָספּעט 5), ביי א גרעסערער צאָל דעלקאריטע מיטגלידער. מיט אלע שטימען וועלן אויסגעוויילט אין אויפזיכטסראט: משה טעמקין, שמואל צוקער, מאיר פרענקעל, משה אבא אייזנשטאט און אהרן זעליג מענדזיזשעצקי און אין דער פּארוואלטונג: ד"ר מאוריצי שטיין, נחום וויינטרויב, שמרי' גרינבערג, שמעון רידעל און אשר משה נעלקענבוים. אין דער רעווידיר־קאָמיסיע: מתתי' מינין, נתן דוד גליקסבערג און אָסקאר מינין. אלס ערן־קוראטאָר וועלט געווילט אדוואָקאט סטאניסלאוו זונדערלאנד. פּרעזעס פון ראט — משה טעמקין, פּרעזעס פון דער פּארוואלטונג — ד"ר מאוריצי שטיין.

די הויך פון א הלוואה פּאר א מיטגליד וועלט באשטימט אויף א סומע פון 50 ביז 300 רובל. לויט די אינדיווידועלע צאָלונגס־פּעאיקייטן פון די מיטגלידער, מיט דער אקצענטירונג, אז פון הלוואות קענען גע־ניסן נאָר מינדער־באמיטלטע פּערזאָנען. די הויך פון מיטגלידס־פּאי

וועלט פעסטגעשטעלט אויף 15 רובל, אויסצוצאָלן אין ראטעס, לויטן וואונטש פון באטרעפנדיקן מיטגליד.

די געזעלשאפט אנטוויקלט זיך מיט זייער א שנעלן טעמפּאָ. מיט יעדן טאָג שליסן זיך אָן אין איר נייע מיטגלידער און עס פליסן אריין דעקלאראציעס אויף הלוואות.

די מיטגלידער שטעלן מיט זיך פאָר א פארשידנארטיקן עלעמענט: סוחרים, קליינהענדלער, בעלי־מלאכות, ארבעטער און אינטעליגענץ. דער ראט פון דער פארוואלטונג האלט אָפּ רעגולער בשותפותדיקע זי־צונגען און וויזט ארויס אן אויפריכטיקע איבערגעגעבנקייט פאר דער אינסטיטוציע. די החלטות וועלן ווי געהעריק פראָטאָקאָלירט.

אלם בוכהאלטער און ביוראָ־פירער וועלט אנגאשירט מרדכי מאיר לאנדוי, א מענטש פון א הויכן קולטור־ניוואָ, מיט א פיינעם און סוב־טילן געשמאק און גלענצנדיקע אָרגאניזיר־פעאיקייטן. ער האָט געזען אין דער אינסטיטוציע, נישט סתם א קאָמערציעלע אונטערנעמונג נע־בויט אויף קאָאָפּעראטיוו יסודות, נאָר א קוואל פון זעלבסטהילף, פון מענטשלעכע קעגנזייטיקע לייסטונגען, וואָס שטרעבן צו העלפן דעם שוואכן, דעם אונטערדריקטן יחיד. ער איז געווען דער זאך איבערגע־געבן בלב ונפש. מ. מ. לאנדוי האָט זיך אויך פאראינטערעסירט מיט דער מאָראלישער קוואליטעט פון די מיטגלידער. ער האָט זיי געוואָלט דערהויבן, מאכן זיי וועלטלעכער, געזעלשאפטלעכער, ער האָט זיך בא־מיט אויפצוקלערן דעם מהות און די ציל פון קאָאָפּעראציע און אייגנצו־פלאנצן אין זיי דעם באוואוסטזיין, אז די קאסע איז זייער אייגנטום, אז זיי, די מיטגלידער, זיינען אירע אייגציקע לעגיטימע בעלי־בתים.

אויך די דערטיילטע הלוואות האָבן מ. מ. לאנדוי פאראינטערע־סירט נישט אזוי וויט נומעריש געזומען, ווי דער עיקר: אויף וואָס פאר א צוועק די הלוואה וועלט פארווענדעט, צי אויף צו פירן דעם האנדל, אָדער פרנסה־וואָרשטאט, און ער האָט געוואָרנט נישט ארויסצוגעבן הלוואות אויף אזוי גערופענע „קאָנסומציע־צוועקן" — א זאך, וואָס איז שעדלעך, הן פארן מיטגליד, הן פארן קאָאָפּעראטיוו.

די „לייקאסע" האָט זיך אין א קורצער צייט קונה־שם געווען נישט בלויז ביי דער שעדלעצער יידישער באפעלקערונג, נאָר אויך וויט מחוץ די גרענעצן פון שעדלעץ — אין גאנץ שעדלעצער גובערניע. אין א ריי שטעט און שטעטלעך האָט די שעדלעצער „לייקאסע" ארויסגערופן גרויס פאראינטערעסירונג און געגעבן די אָרטיקע עסקנים די אָנרעגונג נאָכצוטאָן דעם ביישפיל פון שעדלעץ. סאָקאָלאָוו, וועגראָוו, ראדזין און מארד זיינען געווען די ערשטע, וואָס האָבן אויסגעדריקט זייער גרייט־קייט צו גרינדן ביי זיך אזעלכע קאסעס און האָבן צו דעם צווועק גע־שיקט קיין שעדלעץ זייערע דעלעגאטן נאָך אָנווייזונגען. די שעדלעצער

עסקנים האָבן ארויסגעוויזן אן אויפריכטיקן אינטערעס פארן אויפבוי פון די נייע אינסטיטוציעס און האָבן מיט ראט און טאט מיטגעהאָלפן צו זייער פונקציאָנירונג. פאר די דאָזיקע ניי־אנטשטאנענע אינסטיטוציעס האָט די שעדלעצער „לייקאסע" געדינט אלס מוסטער־אינסטיטוציע, אלס צענטראלע, צו וועלכער זיי האָבן זיך געוענדעט נאָך עצות און אינפאָרמאציעס און געפירט מיט איר א פארצווייגטע קאָרעספאָנדענץ. חוץ־מזה, האָט די שעדלעצער געזעלשאפט געשטיצט די פראָווינצער אינסטיטוציעס אויך מאטעריעל. דערטיילנדיק זיי גרעסערע און קלענערע קרעדיטן, ווי אויך צוגעהאָלפן זיי צו פירן א ריכטיקע ווירטשאפט און אויסצובעסערן די טעכניק פון דער ביורא־ארבעט און בוכפירונג.

די פאָפולאריטעט פון דער שעדלעצער אינסטיטוציע איז ראָש געוואקסן און מיט איר האָט זיך אויך פאראינטערעסירט די פעטערבורגער אפטיילונג פון דער י. ק. א. — יידישע קאָלאָניסטישע אָרגאניזאציע (דזשואיש קאָלאָניזיישן אסאָסיאיישן). אינסטרוקטאָרן פון י. ק. א. — די ה"ה סענאל און עפרויקין, זיינען אין פארשידענע צייטן דעלעגירט געוואָרן קיין שעדלעץ, כדי צו באקענען זיך מיט די ארבעטס־מעטאָדן און וואוקס פון דער געזעלשאפט. אין יאָר 1912 באזוכט די געזעלשאפט דער פאָרשטייער פון י. ק. א. ה' קאסטעליאנסקי, וועלכער האָט אנב זיך פאראינטערעסירט מיטן מצב פון דער היגער שוסטער־בראנזשע און געמאכט דעם פארזוך צו פאראייניקן די היגע יידישע פראָדוצענטן און שיך־עקספאָרטערן אין איין קאָאָפעראטיוון ארטעל (דער דאָזיקער פרואוו האָט זיך דעמאָלט ליידער נישט איינגעגעבן). דער איינדרוק וואָס די י. ק. א.־אינסטרוקטאָרן האָבן ארויסגעטראָגן פון זייערע אינספעקציעס איז געווען מער ווי צופרידנשטעלנדיק. זיי האָבן אויסגעדריקט זייער אָנערקענונג פאר דער געלונגענער פירונג און דערגרייכונגען און האָבן צוגעזאָגט די אונטערשטיצונג פון דער י. ק. א., וועלכע האָט דעמאָלט, אויסער איר פארצווייגטער קאָלאָניזאטאָרישער טעטיקייט, אויך געשטיצט די קליינקרעדיט־אקציע, וואָס האָט זיך נאָר וואָס אָנגעהויבן שאפן אין דעמאָלטיקן רוסלאנד און אין פוילן. אין יאָר 1909 האָט טאקע די י. ק. א. פאָרגעלייגט דער שעדלעצער לייקאסע א לאנגטערמיניקן קרעדיט פון 15,000 רובל אויף 6 % יערלעך.

דעם 27סטן אפריל 1908 איז פאָרגעקומען די ערשטע אלגעמיינע פארזאמלונג פון די מיטגלידער. פון דעם באריכט פארן יאָר 1907, וואָס איז ארויסגעגעבן געוואָרן אין אן עסטעטישער בוכפאָרם, אין דריי שפראכן — העברעאיש, פויליש און רוסיש — זעט מען, אז צום שלום יאָר ציילט די געזעלשאפט 540 מיטגלידער מיט א דעקלאַרירטן קאפיטאל פון 8,019 רובל; הלוואות זיינען ארויסגעגעבן געוואָרן במשך פון

יאָר 576 אויף אן אלגעמיינער סומע פון 56,916 רובל; לאָקאטן באזיצט דאָן די געזעלשאפט 20,155 רובל; דער יאַרבילאנס ווערט אָפּגעשלאָסן מיט אן עודף פון 292 רובל.

די ווייטערדיקע אנטוויקלונג פון דער לייקאסע גייט מיט א ריזיקן טעמפּאָ און שוין נאָכן ערשטן טעטיקייטס־יאָר דערוועלבט זי זיך א בא־שטימטע פאָזיציע און גענישט פון פולסטן צוטרוי ביי אלע שיכטן פון דער באפעלקערונג.

דער לאָקאל אויף פּראָספּעקט 5 ווייזט זיך ארוים פאר נישט געוגנדט, און אין יאָר 1908 גייט איבער די קאסע אין א גרעסערן לאָקאל — אין הויז פון שלמה כהנא (1־טער מאי, 17). אין יאָר 1912 ווערט די ביורא פון דער געזעלשאפט איבערגעטראָגן אין א פּרעכטיקן זעקס־צימערדיקן לאָקאל, אין הויז פון ח. ד. ליכטנפאכט (1־טער מאי, 20). (די נעמען פון די גאסן, וואו זיי זיינען געווען פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה). די יערלעכע בילאנסן פון דער געזעלשאפט, אָנהויבנדיק פון יאָר 1908 ביזן יאָר 1913, זיינען נישט אָפּגעהיט געווארן און מען קען דעריבער נישט זען די בהדרגהדיקע אנטוויקלונג פון דער געזעלשאפט, און די פארגרע־סערונג פון איר אקטיוויטעט אין דעם דאָזיקן צייטאָפּשניט.

ערשט דער באריכט פארן יאָר 1913 אילוסטרירט דעם דאָזיקן וואוקס דורך פאָלגנדיקע ציפערן: צאָל מיטגלידער — 2,542; פאַי־קא־פּיטאל —31,667 רובל; גרונט־ און רעזערוו־קאפּיטאל — 15,055 רובל; אויסגעטיילטע הלוואות, סאלדאָ — 205,188 רובל; לאָקאטן — 211,501 רובל.

פון די רווחים פאר די דאָזיקע יאָרן זעט מען, אז די געזעלשאפט האָט כסדר פּראָספּערירט. הגם דער צינדז־פוס פון די אויסגעטיילטע הלוואות איז שטופנווייז אראָפּגעזעצט געווארן פון 10,3 אויף 9,3, און אין יאָר 1911 — אויף 8 % יערלעך.

אזוי שליסט זיך אָפּ דאָס חשבון־יאָר 1908 מיט־אן עודף פון 3,001 רובל, דאָס יאָר 1909 מיט 4,062 רובל, דאָס יאָר 1910 מיט 4,086 און דאָס יאָר 1913 מיט 4,148 רובל.

אין יאָר 1912 ווערט באשלאָסן אויפצופירן ביי דער געזעלשאפט אויך אנדערע צווייגן פון קאָאָפּעראציע. צו דעם צוועק ווערט פאר די יערלעכע רווחים געשאפן א ספּעציעלער פאָנד אויף צו קויפן שפּייז־פּראָדוקטן און הויין־מאטעריאלן צום ווידער־פארקויף פאר די מיטגלי־דער. סוף יאָר 1913 באטרעפט דער דאָזיקער פאָנד די סומע פון 551 רובל, חוץ־מזה ווערן געשאפן פאָלגנדיקע ספּעציעלע פאָנדן: א פאָנד פון לעבנס־פארזיכערונג פון די מיטגלידער און א פאָנד צו קויפן אן איי־גענעם בנין פאר דער געזעלשאפט, אויף וועלכע עס ווערט אָפּגערעכנט פון די יערלעכע רווחים א געוויסער פּראָצענט. די דאָזיקע פאָנדן ווייזן

אויף צום 1טן יאנואר 1913 גאנץ באדייטנדיקע סומעס. אזוי ארום האָט די לייקאסע פארנומען א ווייטיקע פּאָזיציע נישט בלויז אלס קרעדיט־קאָאָפּעראטיוו, נאָר אויך פארשפּרייט איר טעטיקייט אויף אנדערע גע־ביטן פון קאָאָפּעראציע.

דעם קולמינאציע־פונקט אין איר אנטוויקלונג דערגרייכט די געזעל־שאפט אין יאָר 1914, וואָס ווייזט אויף א פארשטארקונג פון די בא־טריבס־מיטלען אוך א פארגרעסערונג פון די ארויסגעגעבענע הלוואות. הגם דאָס צווייטע האלבע יאָר 1914 שטייט אונטערן צייכן פון דער וועלט־מלחמה, ווען כע האָט געהאט קאטאסטראָפאלע פּאָלגן אויף דעם ווייטערדיקן אנטוויקלונגס־פּראָצעס פון דער לייקאסע.

צום אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה ציילט די קאסע 2,760 מיטגלידער מיט א פּאַי־קאָפּיטאָל פון 36,000 רובל אוך א רעזערוו־קאפּיטאל פון 20,000 רובל; לאָקאטן באזיצט די קאסע — 217,167 רובל.

די געזעלשאפטלעכע קאמפּן אין דער קרעדיט־געזעלשאפט

כדי צו באקומען א פולשטענדיק בילד פון דער ערשטער עפּנטלע־כער, לעגאלער, יידישער אינסטיטוציע אין שעדלעץ, וואָס איז אגב אויך כאראקטעריסטיש פאר אנדערע יידישע שטעט אוך שטעטלעך אין יע־נער צייט — איז כדאי צו שילדערן אויך די פאָרמען פון געזעלשאפט־לעכן קאמף, וואָס האָבן זיך געשאפן אין דער קרעדיט־געזעלשאפט.

די אלגעמיינע פארזאמלונגען פון דער געזעלשאפט זיינען אדורך זייער שטורמיש. דאָס פארמלחמהדיקע שעדלעץ איז געווען געזעל־שאפטלעך שטארק צוריקגעשטאנען. די ליי־ אוך שפּאָר־קאסע איז געווען דאָס ערשטע אָרט, וואו עס האָבן זיך געקאָנט אויסשפּילן די געזעל־שאפטלעכע ליידנשאפטן. פארן עולם איז איבערהויפט געווען פרעמד דאָס באהאנדלען עקאָנאָמיש־ווירטשאפטלעכע פראגן פון א סאָציאל־גע־זעלשאפטלעכן פארנעם. חוץ לזה האָט דער מיטגלידער־מאסע געפּעלט די פּעאיקייט צו קענען זיך אָריענטירן אין קאָאָפּעראטיווע פּראָבלעמען, וועלכע זיינען בכלל געווען פאר איר ניי אוך זי האָט זיי שוואך תופּש געווען. אָנשטאָט רואיק אוך זאכלעך צו באהאנדלען די פונקטן פון דער טאָג־אָרדענונג, אָנשטאָט אָביעקטיוו אָפּצושאצן די טעטיקייט פון די לייטנדיקע אָרגאנען פארן בריכטס־יאָר אוך אָנצומערקן אן ארבעטס־פלאן פארן קומענדיקן יאָר, זיינען אויף די אלגעמיינע פארזאמלונגען געקומען צום אויסדרוק אזעלכע ענינים, וואָס האָבן נישט געהאט קיין שום שייכות, נישט צו דער טעטיקייט פון דער געזעלשאפט אוך נישט צו קאָאָפּעראציע ווי א געזעלשאפטלעכע באוועגונג.

די אלגעמיינע פארזאמלונגען האָבן זיך פארוואנדלט אין אן ארענע, אין א קאמף־פלאץ פאר כלערליי פריוואטע אנטאגאָניזמען און פערזענלעכע אמביציעס, ארומרייסעניש און סיכסוכים, קהלשע חשבונות און קלייזל־אינטריגעס. עס האָט געטומלט און גערוישט ווי אויף א יאריד, איינער האָט איבערגעשריגן דעם צווייטן און בויידע האָבן פארטויבט דעם דריטן. די אטמאָספערע איז געווען אן אָנגעשטרענגטע, א היציקע, דער כאָאס און ווירוואר האָבן דערגרייכט די העכסטע שטופע. אלץ איז פאַרגעקומען בהלהדיק, מיט געשריי און געפילדער, מיט טעמפעראמענט און ברען.

דעם שרייבער פון די שורות איז פארבליבן אין זכרון אָט אזא בילד:

אויף דער סצענע אין פאָלקסהויז, וואו די אלגעמיינע פארזאמלונגען פון דער לייקאסע זיינען ס׳רוב פאַרגעקומען — שטייט א מיטגליד פון ראט און לייענט פאָר א ציפער־באריכט פון דער טעטיקייט פון דער געזעלשאפט. איינער פון די פארזאמלטע כאפט אים אָן פעסט ביי דער פּאָלע פון מאנטל און שרייט מיט א דונערדיקער שטים: „אַראָפּ! אַראָפּ! איך וויל נישט הערן!" ס׳העלפן נישט קיין שום טענות ומענות, קיין שום אינטערוועגן, סיי מצד דעם פּרעזידיום און סיי מצד די פארזאמלטע — דער רעדנער מוז אראָפּ פון דער סצענע און דעם באריכט ענדיקט ער שוין נישט.

דאָס בילד פון די אלגעמיינע פארזאמלונגען וואָלט נישט געווען גאנץ, ווען מען זאָל נישט דערמאָנען דאָ דאָס פּראָטעזשירן און פאָרסירן אויף פאָסטנס מענטשן, וועלכע האָבן נישט געהאט די נויטיקע קוואליפיקאציעס, די עלעמענטארסטע בילדונג און פאך־קענטעניש, נאָר אינציק צוליב דעם, וויל זיי זיינען געווען פרנסהלאָזע, אָדער סתם בכבודיקע יידן און געהערן צו דער אָדער יענער חברה, צו דעם אָדער יענעם שטיבל.

אזוי האָט זיך יאָרן לאנג אויף די געווײַנלעכע און אויסערגעווײַנלעכע אלגעמיינע פארזאמלונגען געפירט א העפטיקער קאמף ארום גע־וויסע פערזאָנען — קאנדידאטן אויף א פאָסטן אין דער לייקאסע. ס׳רוב האָט זיך די פארזאמלונג דאָ צעטיילט אויף צוויי זיך באקעמפנדיקע צדדים, און יעדער צד האָט מיט אלע מעגלעכע און נישט־מעגלעכע מיט־לען געווואָלט פאַרסירן זיין קאנדידאט. געוויסע חסידים האָבן געקעמפט פאר זייערם א קאנדידאט און ראדזינער — פאר א צווייטן קאנדידאט. סוף־כל־סוף האָבן בויידע צדדים זייערם אויסגעפירט און די קאנדידאטן זייערע, האָבן אין געווייסע צייטאָפשניטן פארנומען באצאָלטע שטעלעס אין דער געזעלשאפט.

מיר ווילן דאָ געבן א קורצן איבערזיכט וועגן אייניקע אלגעמיינע פארזאמלונגען פון דער ליי־ און שפּאָר־קאסע און זייערע הויפטבאשלוסן.

די אלגעמיינע פארזאמלונג פון 1908, 27/4, איז פאַרגעקומען אונטער דעם פאַרזיץ פון אדוו. סט. זונדערלאנד. אויף דער דאַזיקער פארזאמלונג ווערט באשלאָסן צו העכערן דעם מיטגלידס־פֿאַי פון 15 אויף 50 רובל, אויסצוצאָלן אין משך פון 10 יאָר.

אויף דער אלגעמיינער פארזאמלונג פון 1909, 25/3, פאַרזיצער אַדוו. א. הארטגלאס, ווערט באשלאָסן צו אסיגנירן 300 רובל לטובת דער געזעלשאפט „גמילת־חסד". ה' א. הארטגלאס ווערט געווײלט אלס מיטגליד פון ראט.

אויף דער אלגעמיינער פארזאמלונג פון 1910, 16/3, פירט דעם פאַרזיץ ה' א. שליפקע און דעם פראַטאָקאָל — אדוו. א. הארטגלאס. ד"ר מ. שטיין רענונסירט פון זיין אמט, און אויף זיין אָרט ווערט געוויילט אלס פרעזעס פון דער פארוואלטונג, ה' שמרי' גרינבערג.

די אלגעמיינע פארזאמלונג פון 1911, 10/3, אונטער דעם פאַרזיץ פון ה' א. ד. טשאטשקעס, באשליסט צו אסיגנירן 100 רובל „אויף הוצאות קיין פעטערבורג מיטן צווועק צו מאכן באמיאונגען וועגן איבערטראַגן די מלוכהשע באנווארשטאטן קיין שעדלעץ". עס ווערט אויך באשלאָסן צו אסיגנירן 50 רובל לטובת די אַרעמע שילערינס פון גימנאזיע פון פרל. יאדוויגא בארטשעווסקא. אויסער אנדערע אונטערשטיצונגען, וואָס פלעגן יאָר־יערלעך אסיגנירט ווערן פאר א רייע געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס: תלמוד־תורה, גמילת־חסד, ביקור־חולים און אויך אויף מעות־חיטין.

אין קארגע דריי חדשים ארום, 1911, 5/6, ווערט געפונען א צווייטע אלגעמיינע פארזאמלונג, דאָס מאָל אן אויסערגעווײנלעכע, אויף ווילכער ס'נעמט איבער דעם פאַרזיץ דער... רוסישער אינספעקטאָר טשאַפֿלינסקי. וואָס האָט באוואויגן די געזעלשאפט צו רופן אן אויסערגעווײנלעכע אלגעמיינע פארזאמלונג און דערצו נאָך איינצולאדן אלס פאַרזיצער דעם אינספעקטאָר טשאפלינסקי? דער פראַטאָקאָל דערמאָנט נישט דאָס בפירוש. לייענענדיק אָבער צווישן די שורות, שטויסט מען זיך אָן, אז די פארזאמלונג איז כלל נישט געווען קיין רואיקע און אז אימתא דמלכותא האָט דאָ אויך נישט געהאַלפֿן. די יידן זיינען קנאפֿ וואָס נתפעל געוואָרן פונעם גאַספאָדין אינספעקטאָר און פון זיין אומאויפהערלעכן „מאַלטשאָט"! זיי האָבן נאָך אפֿגעטאָן דעם אינספעקטאָר אויף טערקיש. ביי יעדן פונקט און ביי יעדער קלייניקייט האָבן זיי געפאַדערט א געהיימע אפֿשטימונג, און דער אינספעקטאָר טשאַפֿלינסקי, א טיפיש צארישער ביוראָקראט, האָט געמוזט די דאָזיקע „געזעצלעכע" פאַדערונגען פינקטלעך אויספירן, אזוי אז די פארזאמלונג האָט זיך דאן פארצויגן ביזן גרויען טאָג אריין און נישט איין רוסישע קללה האָט נעבעך אינס־

פּעקטאָר טשאַפּלינסקי געמוזט אין זיך דערשטיקן. ווי מען האָט דעמאָלט געשמועסט, זאָל טשאַפּלינסקי האָבן דאָן געווארפן זיין שיינעם אויסדרוק „מאָלטשאַט, בּאָלשאַטעיץ בּאָראַני" (אָדער בּאָראַדאַטי־יע יעוורעאי!). איבער דעם „פּסוק" האָט די יידן, פּאָרשטייט זיך, נישט געפּאַדערט קיין געהיימע אַפּשטימונג.

דער וואוקם פון דער צאָל מיטגלידער, קרוב צו 3 טויזנט, האָט אוממעגלעך געמאכט צו רופן אלע אויף איין אלגעמיינער פּארזאמלונג, אויף וועלכער עס זאָל אויסגעמיטן ווערן א ווירוואר און כאַאָס. דאָס האָט געצוואונגען די לייטונג אייַנצופירן אין יאָר 1910 א סיסטעם פון באפולמעכטיקטע. יעדע הונדערט מיטגלידער האָבן באדארפט אויסווייַלן פון צווישן זיך אכט באפולמעכטיקטע, וואָס האָבן געהאט די אויפגאבע צו רעפּרעזענטירן די מיטגלידער־מאסע אויף די אלגעמיינע פּארזאמלונגען און אויסדריקן איר ווילן. צו דעם צוועק זיינען אין לאָקאל פון דער געזעלשאפט אַפּגעהאלטן געווארן א ריי וואל־פּארזאמלונגען, אויף וועלכע עס זיינען אויסגעוויילט געווארן הונדערט באפולמעכטיקטע און צוואנציק פּארטרעטער.

דער דאָזיקער סיסטעם איז נישט איינגעפירט געווארן אין דער פּראקטיק, ווייל דער אינספּעקטאָר טשאַפּלינסקי האָט עפּעס געהאט אויסצוזעצן קעגן אופן פון דער וואל־אָרדענונג און ער האָט די דורכגעפירטע וואלן נישט באשטעטיקט.

די קרעדיט־אינסטיטוציע בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה און אין אומאָפּהענגיקן פּוילן

דער בלוטיקער הוראגאן, וואָס האָט זיך אין יולי 1914 אדורכגעטראָגן איבער די פּוילישע פעלדער, האָט דאָס גאנצע לאנד אריינגעשליידערט אין א טיפן קאטאקליזם. די באפעלקערונג האָט זיך געווארפן אויף די קרעדיט־אנשטאלטן ארויסצונעמען פון דאָרט אירע אַפּשפּאָרונגען, עס איז פאָרגעקומען א בהלהדיקער „רון" אויף די בענק.

דער דאָזיקער „רון", וואָס האָט געבראכט צום צוזאמענברוך פון א גאנצער ריי גרויסע בענק, האָט אויך נישט געשוינט די שעדלעצער „ליי־קאסע", און זי האָט געטיילט דעם גלייכן גורל מיט אלע איבעריקע פי־נאנץ־אינסטיטוציעס אין לאנד. עס האָבן זיך געפּאַדערט איבערמענטש־לעכע אַנשטרענגונגען, כדי צו קענען באהערשן די לאגע און סיסטעמא־טיש אויסצאָלן די לאָקירטע געלטער אין א צייט, ווען אלע געלט־קוועלן זיינען געווען פארשטאָפּט און די טערמיניקע הלוואות זיינען זייער, זייער שוואך אריינגעפלאָסן.

א מאסע פון בעלי־פקדונות האָט טאָג־טעגלעך געשטורעמט די געזעלשאפט און דרינגנד געפאָדערט גלייך אויפן אָרט ארויסצוצאָלן די „ווקלאדן". דערביי האָבן זיך אָפגעשפילט נישט ווייניק רירנדיקע און טראגישע סצענעס. די בעלי־פקדונות האָבן אָפטמאָל אָנגענומען א דראָענדיקע שטעלונג לגבי דער געזעלשאפט און אירע פאָרשטייער.

די פארוואלטונג, טראָץ איר בעסטן ווילן, איז פארשטייט זיך, נישט געווען ביכולת צו דערפילן אלע פאָדערונגען מיט א מאָל. קודם־כל זייַנען אויסגעצאָלט געוואָרן די „ווקלאדן" פון די רעזערוויסטן, וואָס זייַנען געוואָרן אריינגעצויגן אין מיליטער, און זייערע משפחות. דערנאָך איז געקומען די ריי אויף די אָפשפאָרונגען פון דער אָרעמער באפעלקערונג און פון מיטלשטאנד. ערשט אין א צייט ארום הויבט זיך אָן דאָס נאָרמאלע אויסצאָלן פון אלע אָן אונטערשיד לאָקירטע געלטער.

אויף אזא אופן איז דער פארוואלטונג געלונגען אין משך פון א גאנץ ווייַטער צייט אויסצוצאָלן „ווקלאדן" אויף א סומע פון העכער 200.000 רובל. נישט אויסגעצאָלט זיינען געוואָרן אן ערך פון 15.000 רובל, מחמת די דעפאָזיטאָרן האָבן זיך נאָך זייערע „לאָקאטן" נישט געמעלדעט.

עס איז איבעריק צו זאָגן, אז אין משך פון די ערשטע מלחמה־יאָרן איז דער לעבנס־דופק פון דער געזעלשאפט שטארק אָפגעשוואכט געוואָרן און די טעטיקייט איז באשטאנען בלויז אין אויסצאָלן די דעפאָזיטן, נישט אויספירנדיק קיין שום אנדערע אָפעראציעס. דער פערסאָנאל האָט זיך אויך פארקלענערט. געבליבן זיינען בויַ דער פירונג פון דער געזעלשאפט: ה"ה א. שליפקע, א. א. קוויאטעק און י. מ. זאלצמאן. עס איז איינגעטרעטן א שטילשטאנד, וועלכער האָט אָנגעהאלטן ביזן יאָר 1918.

די אלגעמיינע פארזאמלונגען אין די מלחמה־יאָרן האָבן, פארשטייט זיך, פארלוירן זייער גאנצע אקטואלקייט און נישט ארויסגערופן מער קיין שום אינטערעס אין שטאָט. זיי זיינען בכלל זייער שוואך באזוכט געוואָרן און עטלעכע מאָל, צוליב דעם טאקע, נישט צו שטאנד געקומען. די מיטגלידער האָט געפעלט דער צוזאמענבונד, דער קאָנטאקט מיט דער אינסטיטוציע. עס האָט אויך דעריבער מיט איין מאָל אויפגעהערט דער וואלפיבער, די גערייצטקייט, די געווויינלעכע סיכסוכים און ארומרייסענישן, דער קאמף איבער און ארום דער פאָרשטייערשאפט.

אין יאָר 1918 ווערן געמאכט פרואוון אויפצולעבן די קאסע, וועלכע באקומט אפילו קרעדיטן אין דער שעדלעצער אָפטיילונג פון דער „באנק פאר האנדל און אינדוסטריע". אָבער צוליב דער אומזיכערער ווירטשאפטלעכער סיטואציע אין לאנד איז יעדער פרואוו אין דער ריכטונג שוין פון פאָרויס געווען פאראורטיילט אויף א דורכפאל, אזוי אז פון

קיין קרעדיט־אקציע אין א גרעסערן מאסשטאב האָט קיין רעדע נישט געקאָנט זיין.

ערשט אין אָנהויב יאָר 1922, ווען דאָס געזעלשאפטלעכע לעבן האָט זיך אָנגעהויבן נאָרמאליזירן, ווערט אקטועל די פראגע ווענן דער רעקאָנסטרוקציע פון דער קאסע, און נאָכן פארעפנטלעכן אין יאָר 1921, דאָס פוילישע געזעץ ווענן קאָאָפעראטיוון, ווערט די קאסע דעם 25טן יאנואר 1922 אויפגעני רעגיסטרירט אונטערן „שעדלעצער קאָאָפעראטיווע ליי־ און שפּאָר־געזעלשאפט מיט באגרענעצטער פאראנטוואָרטלעכקייט, אין שעדלעץ" און טרעט צו צו ווערבירן מיטגלידער. די ווערביר־אקציע ווערט אָנגעפירט דורך דער דעמאָלטיקער פארוואל־טונג, וואָס באשטייט פון ה"ה מ. גרינפארב, י. ליכטענפאכט און א. א. קוויאטעק.

צוליב פארשידענע סיבות און ווארשיינלעך אויך צוליב דעם, וואָס אין דער רעפרעזענטאנץ באטיליקן זיך פאָרשטייער פון סוחרים, ווערט דער לאָקאל פון דער געזעלשאפט אין די נאָכמיטאָג־שעהן, ווי אויך אין אָוונט, פארוואנדלט אין א פראָוויזאָרישן סוחרים־קלוב — א צוזאמענטרעף־ און אונטערהאלטונגס־אָרט פאר א טייל שעדלעצער סוחרים. אויף דעם דאָזיקן שותפות־באָדן קומען פאָר נישט ווייניק קאָמישע קוריאָזן. עם האָט געטראָפן, אז א מיטגליד איז געקומען נאָך א הלוואה, האָט מען אים גאָר איינגעלאדן פאר א פערטער האנט צו א „טעלעפאָן", און פארקערט, אז ס'איז ווער געקומען לייענען א צייטונג, האָט מען אים אנטקעגן געטראָגן אן אוויזאציע אויף צו צאָלן א וועקסל. סוף־כל־סוף האָבן די סוחרים געמוזט רעזיגניר פונעם בחנמדיקן אונטערהאל־טונגס־אָרט, און דער לאָקאל איז פארבליבן צו דער אויסשליסלעכער דיספאָזיציע פון דער „לייקאסע".

אין יאָר 1922 ווערט מיט דער הילף פון דער געזעלשאפט געגרינ־דעט דער „פארבאנד פון די יידישע קאָאָפעראטיוון געזעלשאפטן אין פוילן", מיטן זיצאָרט אין וואַרשע. מיטן אָנשליסן זיך אין „פארבאנד" הויבט זיך אָן פאר דער געזעלשאפט א „נייע ערע". זי ווערט א בארעכ־טיקטער מיטגליד אין דער קאָאָפעראטיוון משפּחה און פארנעמט אן אָנגעזעהן אָרט אין דער באוועגונג, וואָס האָט זיך אָקאָרשט אָנגעהויבן שאפן אין באפרייטן פוילן.

סוף 1922, ציילט די געזעלשאפט 1.500 דעקלאַרירטע מיטגלידער אין פירט א נאָרמאלע טעטיקייט אין דער ריכטונג פון דערטיילן הלוואות. די דאָזיקע קרעדיט־פאָרעם (הלוואות אויף לאנגטערמיניקע ראטעם) איז אָבער צוליב קאָניונקטור־טעמים דאן געווען נישט געוואונטשן און עס ווערט איינגעפירט א נייעס: ארויסגעבן אוואנסן אויף קורצטער־מיניקע אינקאסא־דאָקומענטן.

דער שוין דערמאָנטער פּארבאנד פון די יידישע קאָאָפּעראַטיוון איז נאָך דעמאָלט געווען אין סטאדיום פון אָרגאניזירונג. די הויפּט־אויפּגאבע זיינע איז געווען צו רעקאָנסטרואירן די שוין עקזיסטירנדיקע קאָסעס און מיטצוהעלפן צום בוי פון נייע קאָאָפּעראַטיוון, צו וואָס די יידישע באפעלקערונג האָט ארויסגעוויזן א שטארקן דראנג. צו דעם צוועק איז קודם־כל נויטיק געווען צו שאפן א צענטראלע קרעדיט־אינסטיטוציע, כדי צו קענען פינאנסירן די קאָאָפּעראַטיוון און אויף אזא אופן אייננלידערן זיי אין פארבאנד.

די דעמאָלט אין ווארשע עקזיסטירנדיקע ק. ס. ק. („קאַסאַ ספּול־דזיעלטשענאַ קרעדיטו") 1922—1924, וועלכע האָט דיספּאָנירט מיט די פּאָנדן פון דזשאָינט און י. ק. א., וואָס זיינען געווען באשטימט פאר דער יידער־אויפּבוי־אקציע אין פּוילן, האָט אויך אין א געוויסער מאָס פינאנסירט די קאסעס און געפירט איבער זיי אן אינסטרוקטאָרישע טעטיקייט.

אויך די שעדלעצער שפּאָר־געזעלשאפט איז עטלעכע מאָל באזוכט געווארן דורך די אינסטרוקטאָרן פון ק. ק. ס. די ה"ה ס. גאלדע און א. שמוש, וועלכע האָבן פון צייט צו צייט דורכגעפירט רעוויזיעס און זיך אינטערעסירט מיטן גאנג פון איר טעטיקייט. א דאנק די באמיאונגען פון די אינסטרוקטאָרן און אויפן גרונד פון זייערע באריכטן דערהאלט די געזעלשאפט אין יאָר 1923 פון ק. ק. ס. צען מיליאָן מארק און שפּעטער — נאָך עטלעכע סומעס אין מארקן.

די ק. ק. ס. אָבער, אין וועמענם אויפגאבן עס איז נישט געלעגן א קאָאָפּעראַטיוון ארבעט אויף א ווייטערער מעטע, איז געווען א ראכיטיש באשעפּעניש און האָט געהאט א קנאפּע השפּעה אויפן גאנג און אויף דער אנטוויקלונג פון דער קאָאָפּעראַטיוון באוועגונג אין פּוילן, און אין יאָר 1924 באטראכט זי איר טעטיקייט פאר גענדיקט און ווערט אויפגעלייזט. אין יאָר 1923 באקומט דער „פארבאנד" רעוויזיע־רעכט, און ער טרעט צו צו אן ענגערער צוזאמענארבעט מיטן דזשאָינט און י. ק. א. דער ציל, וועלכער האָט די דאָזיקע אייגנארטיקע קערפּער־שאפטן צוזאמענגעפירט, איז געווען די נויטוועדיקייט צו גרינדן א צענטראלע קרעדיט־אינסטיטוציע, וואָס האָט באדארפט שטיין אונטערן רשות און השפּעה פון „פארבאנד". דעם סטאטוס פאר א באנק אונטערן נאָמען: „יידישע אויפבויבאנק" („זשידאָווסקי באנק אַדבודאָווי") האָט די דעמאָלטיקע ענדעקישע רעגירונג, מיט פּאדערעווסקין אין דער שפּיץ, אָפּגעזאָגט צו לעגאליזירן, אויס מורא מסתמא, אז די יידן פארמעסטן זיך אויפצובויען פּוילן... דער „דזשאָינט" קויפט דאן אַפּ די רוסיש־פּוילישע באנק (באנק רוסקאָ־פּאָלסקי) מיט איר גאנצן אקטיוו, און ענדערט שפּעטער איר נאָמען אויף „באנק פאר קאָאָפּעראַטיוון" און אויף אזא

אופן ווערט רעאליזירט דער באשלום וועגן גרינדן א צענטראלע באנק אין ווארשע. סוף יאָר 1923 קומט אויס דער שפּאָר־געזעלשאפט דורכצומאכן א שוועריקייט. עס קומט פּאָר די כסדרדיקע דעוואלואציע און אינפלאציע פון מארק. פון טאָג צו טאָג ווערט דאָס געלט אלץ מער אנטוווערטעט, און די געזעלשאפט זעט זיך מיט אין מאָל בארויבט פון אלע אירע קאפיטאלן און זי איז דורך דעם געצוואונגען ווידער א מאָל איבערצורייסן איר טעטיקייט.

די דורך דער אינפלאציע געשאפענע לאגע רופט ארויס א צערודערונג אין דער יונגער קאָאפּעראטיוויזם באוועגונג און אין אָנהויב יאָר 1924 אָרגאניזירט דער „רעוויזיאָנס־פארבאנד" א צוזאמענפאָר פון די אָנגעזעענסטע קאָאפּעראטיווע טוער אין לאנד מיטן צווק אָנצונעמען מיטלען, כדי אינצוהאלטן די פּאָזיציעס, וואָס זיינען ביז אהער דערגרייכט געוואָרן און איסצוארבעטן א פּלאן פון רעאליזירן דעם איבערגאנג אויף דער זלאָטי־וואלוטע.

אין פעברואר 1924 ווערן די מיטגלידער אויפגעפאָדערט אויסצוצאָלן זייערע דעקלאַרירטע פּאָיען אין זלאָטעס. די דאָזיקע זלאָטע־פּאָיען צוזאמען מיט די 1210 זלאָטע־באָנעס, וואָס עס איז קורץ פאר דעם גענגען דעם דירעקטאָר ה' מאלין אויסצושאפן, האָבן איצט באדערפט בילדן דעם באטריבס־קאפיטאל פון דער געזעלשאפט.

פון די אלע שווערע אומשטענדן, וואקלענישן און אויפטרויסלונגען, וואָס האָבן אין יענער צייט א סך שטארקע בענק צוגעפירט צו רואין אוּן ליקווידאציע, גייט די געזעלשאפט ארויס נישט קיין באשעדיקטע אוּן הויבט ווידער אָן צו פירן א נאָרמאלע ארבעט.

די פּאָיען־באנק (באנק אודזשאלאָווי)

לויטן באשלום פון דער אלגעמיינער פארזאמלונג ווערט דעם 18טן יולי 1925 דער נאָמען פון דער געזעלשאפט געענדערט אויף „באנק אודזשאלאָווי (פּאָיען־באנק), קאָאפּעראטיוו מיט באגרענעצטער פּאראנטווארטלעכקייט אין שעדלעץ".

אין די ראמען פון סטאטוט פירט די באנק אויס אלע ארטן באנקאָפּעראציעס, ווי הלוואות, דיסקאָנטע, אינקאסע פון ווערקלען, טשעקן, פראכטן א. א. וו. די באנק נעמט אויך אָן, פּקדונות אוּן אָפּשפּאָרונגען אין זלאָטעס אוּן אין דאָלארן.

דעם אנטוויקלונגס־גאנג פון דער „באנק אודזשאלאָווי" אוּן איר עקספּאנסיע, אָנהויבנדיק פון ערשטן יאנואר 1925 ביז דעם ערשטן יאנואר 1932, אילוסטרירן בולט פאָלגנדיקע ציפערן־אויפשטעלונגען:

יאָר	פּאי־ קאָפּיטאַל	רעזערוו־ קאַפּיטאַל	פּק־ונות	דערטויילטע חלואות (סאַלדאָ)	ריוח	מיטגלידער צאָל
1/1 1925	10.212.—	6.713.—	9.190.—	37.960.—	3.503.—	715
1/1 1926	24 002.—	10.329.—	37.960.—	77.632.—	2.248.—	1211
1/1 1927	52.202.—	12.577.—	218.175.—	341.659.—	10.403.—	1469
1/1 1928	81.105.—	22 981.—	304.733.—	499.603.—	10.130.—	1506
1/1 1929	100.163.—	33.111.—	356.887.—	592.796.—	2.023.—	1577
1/1 1930	101.113.—	27.117.—	237 624.—	491.891.—	2.151.—	1540
1/1 1931	105.226.—	29.432.—	433.452.—	571.501.—	2.261.—	1614
1/1 1932	104.745.—	29.432.—	368.945.—	530 345.—	(*	1622

די פונאנדערטיילונג פון די מיטגלידער לויט זייערע בארופן שטעלט זיך פאָר אויף פאָלגנדיקן אופן:

קלייניהענדלער	האנטווערקער	סוחרים און אינדוסטריע	פרויע פראָפעסיעס	לאנדווירטן	אנדערע באַ־ שעפטיקונגען
593	527	252	132	12	106

*) בעת עס איז געשריבן געוואָרן די דאָזיקע ארבעט, איז נאָך נישט געווען אָפּ־ געשלאָסן דער ענויער בילאנס פארן יאָר 1932.

אין יאנואר 1926 ווערט מצדן „פארבאנד" איבערגענעבן דעם די־רעקטאָר פון דער שעדלעצער פּאיען־באנק, ה' מאלין, אז ער זאָל אָר־גאניזירן א ראיאָן־קאָנפערענץ פון אלע קאָאָפּעראָטיוון. וואָס גענויען זיך אין לובלינער וואָיוואָדשאפט, מיטן צוועק צו באטראכטן די דאן אקטועל געווארענע פראגע, וועגן דעצענטראליזירונג פון דער באוועגונג

דער בנין, וואו עס איז געווען די לייקאָסע.

און איינפירונג פון באזונדערע עקספּאָזיטורן אין א ריי וואלראיאָנען.

די קאָנפערענץ, אין וועלכער עס האָבן זיך באטייליקט 54 דעלע־גאטן פון 35 קרעדיט־קאָאָפּעראָטיוון, איז פאָרגעקומען אין פעברואר 1926, אין לובלין, אונטערן פאָרזיץ פון ה' מאלין און עס זיינען אָנגענו־מען געווארן א ריי וויכטיקע החלטות בנוגע די באהאנדלטע פראגן.

דעם ווערט און פאָפולאריטעט פון דער באנק האָט אויך ווי געהע־ריק אָפּגעשאצט די דירעקציע פון דער „באנק פאָלסקי". די „שעדלעצער פּאיען־באנק" איז נעמלעך געווען די ערשטע יידישע קאָאָפּעראָטיוו באנק אין פּוילן, וואָס האָט אין תחילת יאָר 1926 באקומען א באדייטנ־דיקן רעדיסקאָנטאָ־קרעדיט אין דער „שעדלעצער אָפּטיילונג פון „באנק פאָלסקי", פון וועלכן זי געניסט ביז היינט צו טאָג.

די „פּאיען־באנק" איז אויך געווען פון די געציילטע יידישע קרע־דיט־קאָאָפּעראָטיוון, וואָס האָבן אין די יאָרן 1928 און 1929 געאָסן פון א דיסקאָנטאָ־קרעדיט אין פּ. ק. א. („פאָלסקא קאסא אָשטשענדנאָשטשי" — „פוילישע שפּאָרקאסע").

צו דעם אויפשוואונג פון דער באנק אין דעם אויבן באצייכנטן פע־ריאָד און צו דעם פאָלקאָמען צוטרוי און גוטן נאָמען, וואָס זי האָט זיך דערוואָרבן ביי דער גאנצער באפעלקערונג, האָט אין א גרויסער מאָס בייגעטראָגן די פּערזאָן פון ה' וו. בארג, דער ערן־פּרעזעס פון דער פאר־וואלטונג.

אין סעפּטעמבער 1925 האָט די באנק איבערגעלעבט א נייע אויפ־

טרייסלונג צוליב דעם פלוצלינגדיקן צוזאמענברוך פון פוילישן זלאָטע. דער דאָלאר איז געשפרונגען מיט א קאָפשווינדלענדיקער הויכקייט פון 5 זלאָטעס 16 גראָשן אויף 13 זלאָטעס, און ווידער איז דאָס דעוואלוא־ציע־געשפענסט געשטאנען פאר די אויגן און געדראָט מיט א פרישער וואלוטע־קאטאסטראָפע. די פארוואלטונג ווייזט דאן ארוים א באזונדער רירעוודיקייט ביים אויסצאָלן די דאָלארן־זוקלאדן, א דאנק וואָס די באנק גייט ארוים פון דער דאָזיקער סיטואציע כמעט אָן שום הזיק, הגם די דאָלארן־אָבליגא פון דער באנק איז געווען נישט קיין קליינע.

קאמף צווישן האנטווערקער און קליינהענדלער

פאראלעל מיטן וואוקס פון דער באנק און מיט איר השפעה אויפן ווירטשאפטלעכן לעבן פון דער יידישער באפעלקערונג איז אויך גע־וואקסן דער גראנגל צווישן פארשידענע קלאסן און גרופן איבער דער פארטרעטערשאפט אין די לייטנדע אָרגאנען.

צווי ווירטשאפטלעכע גרופן, נעמלעך: די האנטווערקער און קליין־הענדלער, האָבן א לאנגע צייט געמאכט די גרעסטע באמיאונגען און אָנשטרענגונגען אריינצוציען די באנק אין זייער אינטערעסן־ספערע און איבערצונעמען די לייטונג דורך זייערע פאָרשטייער.

דער שטרייט האָט געטראָגן מער אן אמביציעזן און דעמאָנסטרא־טיוון כאראקטער, ווי א ריין פראקטישן און פרינציפיעלן. עס האָט דאָ מער גישפילט די ראָל, צי די באנק זאָל אויף זיך טראָגן א שטעמפל פון האנטווערקער־פאראיין, צי פון קליינהענדלער־פאראיין, ווי דער רעאלער ממשותדיקער נוצן, וואָס די אָדער יענע גרופע האָט געקאָנט דערפון פאר זיך ציען. דען אויפן באָדן פון דער באנק ווי א ריין ווירטשאפטלע־כע אינסטיטוציע, האָבן זיך די אינטערעסן פון די האנטווערקער מיט די אינטערעסן פון די קליינהענדלער פולשטענדיק געדעקט. ביידע טיילן האָבן זיך געוויטיקט אין קרעדיט, אין ביליקן קרעדיט, און ביידע טיילן האָבן דעריבער באדארפט זיין גלייך פאראינטערעסירט צו שאפן פאר דער באנק א רואיקע אטמאָספערע אין נאָרמאלע ארבעטס־באדינגונגען.

דער דאָזיקער שטרייט האָט געפונען זיין העכסטן אויסדרוק אויף די יערלעכע אלגעמיינע פארזאמלונגען פון דער באנק. שוין די פאָרוואל־פארזאמלונגען זיינען געווען אן אָנזאָג אויף א העפטיקן קאמף, וואָס דארף פאָרקומען צווישן די קליינהענדלער מיט די האנטווערקער, כדי צו געווינען די העגעמאָניע איבער דער באנק און אריינצופירן אין דער לייטונג זייערע פאָרשטייער.

דער פונקט — וואלן, איז געווען די אקס פון די פארזאמלונגען, ארום וועלכער עס האָבן געקעמפט צווי וואלליסטעס: א האנטווערקער־

רישע און א קליינהענדלערישע, און דער קאמף איז געווען נישט קיין גלייכער. די האנטווערקער אין שעדלעץ, ווי א גוט אַרגאניזירטע גרופע, געזעלשאפטלעך מער רייף און מער אַריענטירט אין ווירטשאפטלעכע פראַגן, האָבן געפירט א בריטע אקציע אין שטאָט און זיינען געקומען צו דער פארזאמלונג פאראייניקט, צעמענטירט. דאקעגן די קליינהענדלער און סוחרים, וועלכע האָבן מעולם נעהאט א קנאפע פארשטענדעניש פאר אַרגאניזאציע, און עס האָט זיי געפעלט דער חוש פאר געזעלשאפטלעכקייט, האָבן נישט באווזן אריינצוציען זייערע מאסן און צו שטעלן זיי אין קאמף קעגן די האנטווערקער. די האנטווערקער האָבן דעריבער תמיד געהאט די אויבערהאנט איבער די קליינהענדלער, און ס׳איז זיי לייכט אַנגעקומען צו באזעצן מיט זייערע מענטשן די וויכטיקסטע פאָסטנס אין דער לייטונג.

אנדערש אַבער האָט זיך פאָרגעשטעלט דער מצב, ווען אין א צייט שפעטער איז צוליב געווייסע סיבות, מער טאקטישע און אַרטיקע ווי פרינציפיעלע, פאָרגעקומען א שפאלטונג אין די רייען פון די האנטווערקער גופא. עס האָבן זיך געבילדעט צוויי באזונדערע גרופן האנטווערקער מיט כלומרשט קעגנגעזעצטע אינטערעסן און עס זיינען געגרינדעט געוואָרן צוויי באזונדערע האנטווערקער־פאראיינען. דאָ איז שוין דער שטרייט פאָרגעקומען צווישן צוויי גלייכע כוחות, צווישן צוויי גוט אַרגאניזירטע גרופן און דער דאָזיקער שטרייט האָט זיך באלד איבערגעטראָגן אויפן באָדן פון דער באנק, ווי אן אינסטיטוציע, אויף וועלכער ביידע פאראיינען האָבן געהאט די וויכטגייענדיקסטע אספּיראציעס.

דער גורל האָט געוואָלט, אז בראש פון דער באנק זיינען געשטאַנען האנטווערקער־פאָרשטייער, וואָס האָבן באלאנגט יעדער צו אן אנדער פאראיין, אויפטרעטנדיק ביי זיך אין די פאראיינען איינער קעגן צווייטן אלס „פאָליטישע קעגנער", איז שוין ממילא אויך אין דער באנק צעשטערט געוואָרן די הארמאָניע, די צוזאמענארבעט, די איינשטימיקייט, וואָס ס׳איז אזוי נויטיק ביי די מיטגלידער פון איין רעפּרעזענטאנץ. דערצו נאָך האָט יעדער האנטווערקער־צד זיך באמיט צו געווינען פאר זיך זיין פאראיינס־פאָרשטייער און ווערן דורך אים אויף דעם אָדער יענעם אופן פאוואָריזירט ביים דערלויבידיקן ענינים פון דער באנק.

און ס׳איז געשען: איינער דעם צווייטן האָט עס איבערגעגעבן בסוד, פון מויל צום אויער, אז וועקסלען ווערן אוועקגעלייגט אין גייען נישט צום פּראָטעסט, אז פּראָטעסטן ווערן נישט אויפגעמאָנט, און אז ביים ארויסגעבן הלוואות קומען אָפּטמאָל אין באטראכט גאנץ אנדערע, זייטיקע מאָמענטן. ס׳איז איבעריק צו זאָגן, אז גלייכצייטיק מיט דער פאוואָריזירונג פון געווייסע יחידים איז געווואקסן די אימפּופּולאַריטעט פון די רייען פון די האנטווערקער, וואָס האָבן זיך פלוצלינג דערפילט

באַוולט פון דעם אָדער יענעם פֿאַרשטייער פון דער באנק. אויב ראובן האָט געזען, אָדער עס האָט זיך אים בלויז אויסגעווייזן, אז שמעונען קומט מען אנטקעגן, האָט ער זיך שוין דורכדעם אליין געפילט באַוולט. די דאָזיקע אומצופֿרידנקייט האָט זיך נישט לאָקאַליזירט צווישן די פיר וועגט פון דער באנק, נאָר זי איז געוואָרן ארויסגעטראָגן אין גאַס, וואו זי האָט געפונען א ברייט פעלד פאר פארשידענע גוזמאדיקע קלאנגען און ווערסיעס. נישט־געשטויגענע, פֿראָסט פאנטאסטישע לעגענדעס האָבן קורסירט אין שטאָט וועגן „גוואלטיקע" חובות, וואָס ס׳קומען דער באנק פון געוויסע האנטווערקער־פֿאַרשטייער, וועגן גאנצע „שטויסן" פֿראָטעסטן, וואָס מען מאַנט נישט אויף. יעדע קלייניקייט איז געוואָרן צענפאכיק, הונדערטפאכיק פארגרעסערט.

די „גאַס" וואָס איז להוט נאָך איבערטרייבונגען און סענסאציעס, האָט אויפגעכאפט די דאָזיקע ווערסיעס און בליין שנעל פארשפרייט זיי איבער דער גאנצער שטאָט. ס׳איז געוואָרן א סוד פאר גאנץ ברעד, אז אין דער באנק איז עפעס נישט אין אָרדענונג, זי האָט כלומרשט געליטן היזיקות און די פארוואלטונג איז נישט פינקטלעך ביים אויפמאַנען די חובות אאז״וו.

דער נייער „רון" אויף דער באנק

בערך אין דער זעלבער צייט קומט פֿאָר אין לעבן פון דער באנק א געשעעניש, וואָס האָט ערנסט באדראָט די גאנצקייט און זיכערקייט פון דער באנק.

אין פעברואר 1929, קומט פֿאָר א „רון" אויף דער באנק, וואָס דריקט זיך אוים אין א מאסנהאפטן ארויסציען פון די פקדונות און אפֿשפֿאָרונגען. אין איין ווינטערדיקן פרימאָרגן זיינען די איבערגעשראָקענע בעלי־פקדונות געקומען אין באנק און געפֿאָדערט אויסצוצאָלן זיי זייערע אפֿשפֿאָרונגען. גאנץ שעדלעץ האָט פלוצלינג אין איין טאָג נויטיק געהאט געלט: איינער צו סילוקן א נדן פאר דער טאָכטער, אנישט פאָרט דער חתן נאָך היינט צוריק; דער צווייטער האָט געמאכט א גלענצנדיק געשעפט און ער מוז, פארשטייט זיך, האָבן דאָס געלט; א דריטער ווידער מוז אומבאדינגט פארטאָג פֿאָרן קיין ווארשע נאָך סחורה, און דאָס מאָל קויפן דווקא פאר מזומן...

יעדער פארבאָרגט די אמתע כוונה. פארקערט, א חניפה־שמייכעלע אויף די ליפן — „סטויטש, פאניע בארג, ווי פאלט איר עס אויס? מיר האָבן צו אייך און צו דער באנק דעם גרעסטן צוטרוי; נישט מער, מיר מוזן דאָס איינגעלייגטע געלט היינט אומבאדינגט האָבן, אין 24 שעה ארום וועט שוין זיין צו שפעט, מיר קענען נאָך צוליב דעם ליידן דעם

גרעסטן שאדן". וואס איז געווען די סיבה, וואס האט געגעבן די בעלי־פקדונות דעם אימפולס צו אזא פלוצלינגדיק ארויסציען פון זייערע אפ־שפארונגען? צי איז דאס געווען א פועל־יוצא פון דער נישט־געזונטער פאליטיק, וואס האט זיך געפירט אין און ארום דער באנק, צי האבן דא געווירקט אנדערע מאטיוון, צי אפשר גאר איז דאס געווען א ריין צו־פעליקע דערשיינונג? די סיבה פון דעם „רון" איז שווער פעסטצושטעלן. בכלל לאזט זיך אין אזא פאל קיין שום קאנקרעטע פעסטשטעלונגען נישט מאכן. עס ווירקט אין אזא מאמענט דער פסיכאז פון דער מאסע און נישט די איבערגערעכנטקייט, די איבערציגנדיקע לאגיק.

ווי אזוי האט די פארוואלטונג רעאגירט אויף דעם דאזיקן „רון" אויף די „ווקלאדן"?

זי האט רעאגירט אויף א גאנץ פרימיטיוון אופן, וואס ווערט בריט אנגעוואנדעט אין קאאפעראטיוו בענק. זי האט נעמלעך אויפגעבראכט גרויסע געלט־סומעס און געדעקט יעדע פאדערונג. זי האט אויסגעצאלט טערמיניקע, ווי נישט־טערמיניקע, אזוי גרעסערע ווי קלענערע סומעס, זי האט געצאלט טאג אין טאג אוים, פון אינדערפרי ביז אויף דער נאכט.

די לייטונג פון דער באנק האט געמאכט די גרעסטע אנשטרענגונ־גען צו באפרידיקן די בעלי־פקדונות און אזוי ארום אויסגעצאלט אין משך פון א קורצער צייט די ריזיקע סומע פון קרוב 250.000 זלאטעס.

צום גליק האט דער דאזיקער אפפלום פון די „ווקלאדן" נישט גורם געווען דער באנק קיין וועזנטלעכן שאדן און אויך נישט שטארק געשע־דיקט די אינטערעסן פון די מיטגלידער. די באנק האט פארגעזעצט איר טעטיקייט, אמת, אין א פארקלענערטער מאס און ווייטער דערטיילט די מיטגלידער הלוואות און קרעדיטן אין די ראמען פון דער מעגלעכ־קייט.

נאך אזא אויפטרייסלונג איז אריינגעטרעטן אן אטעם־פויזע, א בא־רואיקונג פון די געמיטער, הגם ס'איז שוין געווען נאענט די צייט פון דער יערלעכער אלגעמיינער פארזאמלונג און אזא פארזאמלונג האט דאך געפלעגט שטענדיק פארקומען אין אן אנגעשטרענגטער און חיצי־קער אטמאספערע.

אויף דער דאזיקער אלגעמיינער פארזאמלונג, אין יאר 1929, איז אין אויפזיכטראט געוויילט געווארן ה' שמריהו גרינבערג, וועמען דער ראט האט שפעטער געוויילט אלס פרעזעס.

נאכן איבערנעמען דעם אמט פון פרעזעס פון ראט, ווידמעט זיך גרינבערג מיט דעם גאנצן ערנסט דער וויכטיקער אויפגאבע צו סאנירן די אינערלעכע אנגעלעגנהייטן פ"ן דער באנק און מאכט א סוף צום פאוואריזירן פון דעם אדער יענעם צד, פון דער אדער יענער גרופע.

אין דער דאָזיקער אטמאָספערע פון רואיקער, זאָרגפעלטיקער און פלאנמעסיקער ארבעט גייט ארויף די באנק אויף א גראדן וועג, אָן זייטיקע אָפנויגן און אינערלעכע רייבונגען. די צייטווייליקע קלעם אין וועלכער די באנק האָט זיך געפונען דורך דעם שטארקן אָפפלום פון פקדונות, טרעט אָפּ. די „ווקלאדן" פליסן צוריק אריין, דער צוטרוי וואקסט, די אינערלעכע שעפערישע כוחות פון באנק קומען צום אויסדרוק.

צום סוף ווילן מיר דערמאָנען די פערזאָנען, וועלכע האָבן בשעתם ארויסגעוויזן גרויס איבערגעבנקייט און געטרייאשאפט צו דער אינסטיטוציע. דאָס זיינען געווען די מיטגלידער פון אויפזיכטסראט: א. ד. מילבערג, א. י. קאָרניצקי, ש. וואורמאן, ח. מ. שאפירא, ו. טוכקלאפער. מען קאָן נישט זאָגן, אז די דאָזיקע מענטשן זיינען געווען פריי פון דאגות־פרנסה, און זייער אמטירן איז פאר זיי נאָר געווען א געזעל־שאפטלעכער צייטפארטרייב. נישט איינער פון זיי האָט געוויס געהאט אויסצושטיין אלע שבעה מדורי קריזים און דאָך, מיט וואָס פאר אן אייפער, מיט וואָס פאר א פאראינטערעסירונג די דאָזיקע מענטשן האָבן דערפילט זייערע פליכטן.

וואָס איז געווען „באנק אודזשאלאָווי (פאיען־באנק)" פאר שעדלעץ?

א האלב יידיש שעדלעץ האָט פאקטיש גענאָסן פון דעם:

דער געווען גרויסער ס׳חר, דער בעל־מלאכה, דער פארארעמט געווארענער קרעמער, די יידענע פון דער מארקבודע, וואָס דארף עטלעכע צענדליק זלאָטעם אייגצוקויפן א ביסל סחורה, דער ארבעטער, דער אָנגעשטעלטער, און אפילו נישט־פארמעגלעכע הויז־באזיצער. די אלע זיינען נישט אוועק פון באנק מיט לויפיקע הענט. דעם אן הלוואה־לע, דעם צווייטן א דיסקאָנטע, דעם דריטן אן אוואנס און דאָס גאנצע איז געווען באוועגלעך, עס האָט קורסירט איבער דער גאנצער שטאָט, עס האָט פראָדוצירט און געשאפן.

***

אחוין דעם פאיען־באנק („באנק אודזשאלאָווי) וואָס האָט עקזיסטירט נאָענט פון 30 יאָר, זיינען אין שעדלעץ נאָך געווען 3 קאָאָפערא־טיוון בענק און א גמילות־חסד־קאסע ביי דער יידישער קהילה.

די סוחרים־באנק איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1924, אין הויז פון י. נ. ווייגטרויב אויף דער פילסודסקי־גאס. די גרינדער זיינען געווען: אשר אורזשעל, י. נ. ווייגטרויב, ישראל גוטגעלט, דוד רובינשטיין, בעריש יום־טוב. אין די ערשטע יאָרן פון איר טעטיקייט האָט זיך די באנק זייער שנעל אנטוויקלט, אזוי אז עס איז געווארן קליין דער לאָקאל ביי ווייגטרויבן אין הויז. אין יאָר 1927 האָט זיך די באנק איבערגעצויגן

אין הויז פון מענדל כהן. דירעקטאָר איז געווען אשר אורזשעל. דער־נאָך איז געווען דירעקטאָר אברהם אשר קוויאטעק. די דאָזיקע קרעדיט־אינסטיטוציע האָט געדינט די גרויסע סוחרים און די עטלעכע אינדוסט־ריעלער, וואָס זיינען געווען אין שעדלעץ און האָט געהערט צו די שענ־סטע קאָאָפעראטיוון בענק אין פוילן.

אין יאָר 1929 און 1930, וועו עס איז אויסגעבראָכן דער קריזים אין פוילן, האָט עס שטארק געווירקט אויף דער טעטיקייט פון דער באנק, ווייל אין די גוטע יאָרן האָט זי געגעבן גרויסע קרעדיטן ביז 20.000 זלאָטעם און אָפטמאָל נאָך מער, און צוליב דעם קריזים האָט זי נישט געקאָנט אָפהיטן די צאָלונגען צו דער צייט — האָט די באנק זיך גע־ראנגלט מיט דער עקזיסטענץ. אין יאָר 1933 איז זי ליקווידירט געוואָרן.

די „באנק קרעדיטאָווי" איז געגרינדעט געוואָרן דורך דער איני־ציאטיוו פון מאָניש רידעל (געפינט זיך אין ישראל), מרדכי אלפישער, ישראל רינעצקי, משה מענדל פרידמאן, ישראל צענקי און אליהו טע־נענבוים. די באנק האָט זיך געשטעלט פאר אן אויפגאבע צו העלפן די קליינהענדלער אין קרעדיטן. ביז אין יאָר 1936 איז מאָניש רידעל גע־ווען דירעקטאָר פון דער באנק.

מיט דער פארגרעסערונג פון דער קרעדיט־אינסטיטוציע און נאָך דער ליקווידאציע פון „באנק אודזשאלאווי" אין יאָר 1936 איז די „באנק קרעדיטאָווי" געוואָרן די אייניציקע פינאנס־אינסטיטוציע פאר אלע שעדלעצער יידן. פאָרזיצער פון ראט איז געוואָרן ד"ר בעלפור, וויצע־פאָרזיצער יהושע עקערמאן, דירעקטאָר איז געוואָרן, נאָך דעם ווי מאָניש רידעל האָט זיך אָפגעזאָגט, שמעון ליבערמאן. אין צענטראלראט פון די קאָאָפעראטיוון בענק זיינען געווען פארטרעטן: יהושע עקערמאן און שמעון ליבערמאן.

אין 1939 יאָר, וועו עס איז אויסגעבראָכן די מלחמה, האָט די „באנק קרעדיטאָווי" איבערגענעבן דעם לאָקאל דער יידישער קהילה.

די דריטע באנק איז געווען די „באנק דיסקאָנטאווי", געגרינדעט געוואָרן דורך די אגודה־טוער: טוביה שיפער, יהודה אריה צוקער, משה זאקאן, אאנ"ד.

וועו די סוחרים־באנק איז ליקווידירט געוואָרן, האָט די אגודה־באנק געענדערט איר נאָמען אויף סוחרים־באנק און איבערגענומען איר לאָקאל אין דעם הויז פון מענדל כהן. פאָרזיצער פון ראט איז געווען ר' קלמן פרידמאן.

ווי מיר האָבן שוין דערמאנט איז אחוץ די בענק אויך געווען א גמילת־חסדים־קאסע ביי דער יידישער קהילה, וווּ א האנטווערקער און א קליינער סוחר האָבן געקענט באקומען א הלואה אָן פראָצענט אין דער הויך ביז 250 זלאָטעם.

ד״ר מ. שלייכער (חיפה).

טעטיקייט פון „טאָז״ און „פרויענקרייז״ פאר קינדערהילף

אין יאָר 1923 איז דורך דער איניציאטיוו פון דעם שרייבער פון די שורות געגרינדעט געוואָרן אין שעדלעץ אן אָפּטיילונג פון דער געזעל־שאפט „טאָז״ („טאָוואזשיסטווא אָכראני זדראָוויא זשידואוו״ — „געזעלשאפט צו פארהיטן דאָס געזונט פון יידן״), וואָס האָט זיך געשטעלט פאָלגנדיקע אויפגאבן: 1) באקעמפן די „פאוואוס״־קראנקייט („פארך״) און די קראנקייט פון „שוואָמען״; 2) באקעמפן טובערקולאָז. ביידע קראנקייטן האָבן בעיקר זיך פארשפרייט צווישן קינדער. אין קאמף קעגן „פאוואוס״, האָט די געזעלשאפט אָרגאניזירט א סטאטיסטישע קאָנטראָל איבער אלע קינדער אין די שולן: תרבות, יידישע פאָלקסשול, תלמוד־תורה און אין די פוילישע־יידישע „פאָווישעכנע״ (מלוכהשע) שולן. די אונטערזוכונגען אין די שולן זיינען דורכגעפירט געוואָרן דורך ד״ר פרוי פאו, זי האָט קוואליפיצירט די קינדער צו רענטגען מיט וועלכער מ׳האָט געהיילט די פאוואוס־קראנקייט. די רענטגען־באשטראלונג איז דורכגעפירט געוואָרן אין רענטגען־אינסטיטוט אין שעדלעץ אונטער דער לייטונג פון ד״ר פאו. אין שווערע פאלן זיינען די קינדער געשיקט געוואָרן קיין וואַרשע אויף די הוצאות פון „טאָז״ אין שעדלעץ.

די געזעלשאפט „טאָז״ אין שעדלעץ האָט געווירקט אויף די דאָקטוירים אין די פוילישע שולן, אז אויך זיי זאָלן דורכפירן א קאָנטראָל איבער די פוילישע קינדער. בעת „טאָז״ האָט אָנגעהויבן איר טעטיקייט, איז דער פּראָצענט פון פאוואוס־ און „שוואָמען״־קראנקייטן צווישן קינדער געווען א גרויסער, בערך 30 % פון אלע שולקינדער. נאָך א דרייוירקער באהאנדלונג זיינען די קראנקייטן כמעט געצלעך פארשוואונדן.

נישט קליין איז אויך געווען די צאָל קינדער, וואָס זיינען קראנק

געווען אויף טובערקולאָז, אָדער געווען אין געפאר אָנגעשטעקט צו ווערן דורך זייערע קראנקע עלטערן אָדער משפּחה־מיטגלידער. אויך דאָ האָט די געזעלשאפט „טאָז" געפירט א גרויסע פּראקטישע ארבעט. עס איז אויפגעשטעלט געוואָרן א קארטאָטעקע פון אלע טובערקולאָז־באדראָטע קינדער. יעדן ווינטער זיינען ארויסגעשיקט געוואָרן חודש־לעך 10 אָדער 12 קינדער אין דעם סאנאטאָריום פון „טאָז" און „ברי־אות". חוץ דעם זיינען דורכגעפירט געוואָרן אויפקלערונגס־לעקציעס פאר די עלטערן פון די באדראָטע קינדער, ווי אזוי מען זאָל זיך פאר־היטן פון אָנשטעקן זיי מיט דער קראנקייט.

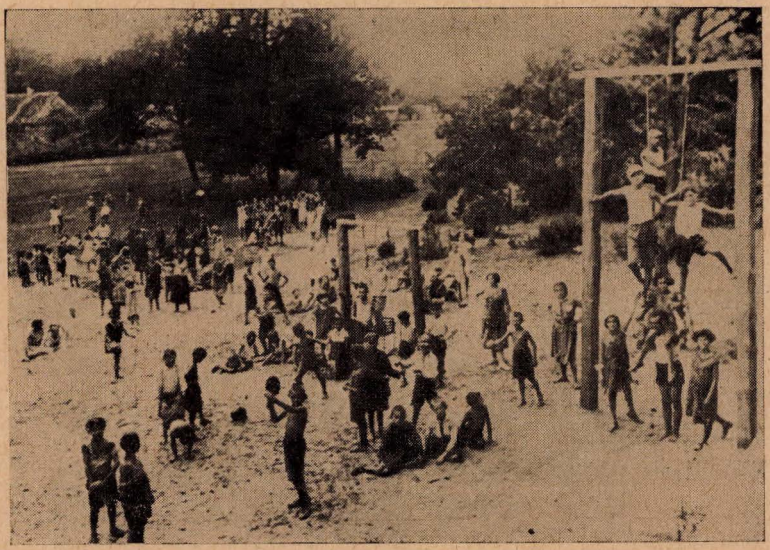

די זומער־קאָלאָניע פון „טאָז".

א גרויס אָרט, אין קאמף מיט טובערקולאָז ביי קינדער, האָבן אויך פארנומען די זומער־קאָלאָניעס. יעדעס יאָר זיינען בעת די זומער־פעריען אין די שולן ארויסגעפאָרן אין פעלד און אין וואלד הונדערטער קינדער אויף זומער־קאָלאָניעס. די דאָקטוירים, און צוזאמען מיט זיי אויך די יידישע געזעלשאפט אין שעדלעץ זיינען געקומען צו דער איבערצייגונג, אז דאָס איינאָרדענען קאָלאָניעס פאר די שולקינדער איז איינס פון די צוועקמעסיקסטע מיטלען אין קאמף קעגן טובערקולאָז און פאר אָפּהיטן דאָס געזונט פונעם אונטערוואקסנדיקן דור. ביז יענער צייט האָבן נאָר רייכע קינדער זיך געקאָנט דערלויבן צו גענוסן פון זון, לופט, וואלד און פעלד. דאָס אָרעמע קינד איז אין די הייסע זומערטעג ווייטער געבליבן אין דעם ענגן צימער, אָדער אויף דער שטויביקער גאס. נאָך די פעריען האָבן זיי זיך צוריקגעקערט אין די שולן נאָך מער שוואכערע ווי זיי

זיינען געווען. אין די זומער־חדשים האָבן זיך אויך פארשפּרייט צווישן די אַרעמע קינדער א סך קראנקייטן.

אָט פאר דעם דאָזיקן קליינווארג האָט „טאָז" געשאפן די זומער־קאָלאָניעס, וועלכע האָבן אריינגעבראכט פריילעכקייט צווישן די קינדער. די ספּאָרט־איבונגען, וואָס די קינדער האָבן געמאכט אויף דער פרייער נאטור, האָבן אויסגעגליכט זייערע קערפּערלעך, זיי האָבן באַ־

ספּאָרט פאר די קינדער אין דער „טאָז"־קאָלאָניע

קומען געזונטע פארבן פון דער זון, וואָס האָט אויף זיי געשטראלט. די קאָלאָניע האָט אויך דערצויגן די קינדער און זיי געלערנט ווי אזוי מען דארף זיך האלטן ריין, זיך וואשן מיט זייף, באנוצן א בערשטעלע צו די ציין אדג"ל.

די קאָלאָניע האָט די קינדער אויסגעלערנט ווי אזוי צו לעבן אין געזעלשאפט מיט נאָך קינדער און זיך באציען חבריש איינער צום צווייטן. עס זיינען אויך איינגעאָרדנט געווארן האלב־קאָלאָניעס פאר די קינדער, פאר וועלכע עס איז נישט געווען קיין אָרט אין די פארמאכטע קאָלאָניעס הינטער דער שטאָט.

פון 1925 ביז צום חורבן, האָבן בערך 1000 קינדער באקומען באַ־שפייזונג אין שול — דאָס צווייטע פרישטיק, וואָס איז באשטאנען פון א זעמל און א גלאָז קאָקאָ. צו דעם צווייק איז געשאפן געווארן א

„פרויענקרייז", וואָס האָט געהאָלפן פינאנסירן די קינדער־באשפייזונג־אקציע. דער „פרויענקרייז" האָט אריינגעבראַכט בערך 30 % פון בו־דזשעט און אויך געהאט די אויפזיכט, אז דאָס פרישטיק אין די שולן זאָל צעטיילט ווערן צווישן אלע קינדער אָן אויסנאם.

דער „פרויענקרייז" איז באשטאנען פון פאָלגנדיקע פערזאָנען: פרוי ד"ר שלייכער — פאָרזיצערין, מיטגלידער — אסתר זאלצמאן, פעליע אָרזעל, פועה ראבינאָוויטש, לאם, טאבאקמאן און אנדערע. דער פרויענ־קרייז האָט אויך יעדעס יאָר ארויסגעשיקט אין סאנאטאָריום אייניקע שוואכע קינדער, די אויסגאבן זיינען געדעקט געוואָרן דורך פארשידענע אימפרעזעס, וואָס דער קרייז האָט איינגעאָרדנט.

אין יאָר 1932 האָט דער „טאָז" איבערגענומען די אָנפירונג איבערן יידישן שפיטאָל און אריינגעבראכט אין דעם הויפטאנשטאלט די נייסטע מאָדערנע שפיטאָל־איינריכטונגען. עס איז געשאפן געוואָרן א ספעציע־לע גינעקאָלאָגישע אָפטיילונג אונטער דער אָנפירונג פון ד"ר לעבעל. די אָפטיילונג איז געווען זייער פאָפולער צווישן פרויען. יעדע פרוי, סיי אָרעם, סיי רייך, ווען זי האָט געדארפט געבוירן, האָט זי זיך באמיט צו ווערן אָנגענומען אין שפיטאָל. דער גוטער שם פון דער דאָזיקער אָפ־טיילונג איז באקאנט געוואָרן אויך מחוץ שעדלעץ. זיינען טאקע פון די ארומיקע שטעטלעך געקומען שוואנגערע פרויען כדי צו געבוירן אין דעם יידישן שפיטאָל. די אָפטיילונג פון אינערלעכע קראנקייטן איז גע־ווען אונטער דער אָנפירונג פון ד"ר גלאזאָווסקי. עס איז אויך געשאפן געוואָרן אן אמבולאטאָריום פון דאָקטוירים־ספעציאליסטן.

דער בודזשעט פון שפיטאָל איז געדעקט געוואָרן אויף פאָלגנדיקן אופן: „טאָז" — 40 פראָצ., די יידישע קהילה און דער מאגיסטראט — יעדער צו 30 פראָצענט.

„טאָז" האָט אויך געפירט א פראָפילאקטישע פראָפאגאנדע צווישן דער יידישער באפעלקערונג, ווי אזוי צו פארהיטן זיך פון קראנקייטן, ווי מען זאָל ריין האלטן די וואוינונגען. עס זיינען אייניגעאָרדנט געוואָרן רעפעראטן פון אָרטיקע דאָקטוירים און פון ספעציעל געקומענע פון וואַרשע: ד"ר וואלמאן, ד"ר לעווין א. א.

דער יסוד פארן בודזשעט פון „טאָז" איז געווען דער מיטגלידס־אָפצאָל וואָס עס האָבן אריינגעטראָגן בערך 800 חברים, און אויך הכנ־סות פון אימפרעזעס, סובסידיעס פון דער יידישער קהילה און פון דער צענטראלע פון וואַרשע.

די פארוואלטונג פון „טאָז" איז באשטאנען פון פאָלגנדיקע פערזאָ־נען: פאָרזיצער: ד"ר מ. שלייכער, מיטגלידער: יהושע עקערמאן, ס. האלבערשטאט, ד"ר לעבעל, יוסף אלבערג, ד"ר פאו־האלבערשטאט, א.

מארצקי, לאם, מנשה טשארנאבראָדע, מאדל, א. א., סעקרעטאר — א. ש. ענגלענדער.

זאָל אויך פארצייכנט ווערן, אז פרוי ד"ר פאו האָט מיט גרויס אי־בערגעגעבנקייט אויסגעפירט די מעדיצינישע פראקטיק אויך אין געטאָ.

די פארוואלטונג פאר דער געזעלשאפט פאר געזונט־ווערן „טאָז"
אין דער שפיץ: ד"ר מ. שלייבער.

זי האָט געטראָגן מעדיצינישע הילף צו אלע קראנקע, זיך פארנומען מיט די טיפוס־קראנקע, הגם עס האָבן געפעלט אין געטאָ די נויטיקע דעזינ־פעקציע־מיטלען.

שול־און קולטור־טעטיקייט

משה מאנדעלמאן (ניו־יאָרק).

דאָס יידישע שולווועזן אין שעדלעץ

1.

אין אָקטאָבער 1915, קוים צוויי חדשים נאָך דעם ווי די דייטשן האָבן אָקופּירט שעדלעץ, איז דאָרטן געעפנט געוואָרן די ערשטע יידישע פּאָלקסשול, וועלכע איז געשאפן געוואָרן דורך דער זייער ענערגישער, אינטעליגענטער יונגער פרוי — פאני ראדאק. אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָט זי צוזאמען מיט איר מאן געארבעט אין ריגער יידיש־וועלט־לעכן שולווועזן, און פון דאָרטן זיינען זיי אוועק אין ראטנפארבאנד.

פאני ראדאק איז געקומען קיין שעדלעץ ווי א „ביעזשענקע" (א פליטה). זי איז אנטלאָפן מיט אירע עלטערן פון גרענעצשטעטל כאָר־זשעל (בײַ מזרח־פריסן). אין שעדלעץ האָט זי צוזאמען מיט די שעד־לעצער פריילינס צביה זוברָוויטש און רחל עדעלשטיין־בארג, באקומען פון דער דייטשער שולמאכט דאָס רעכט צו עפענען א שול פאר יידישע קינדער מיט יידיש אלס לערנשפּראך. די דאָזיקע אידעע — יידיש אלס לערנשפּראך — האָט געהערט אויסשליסלעך דער דערמאָנטער פאני ראדאק, זי איז געווען א שילערין פון די לערער־קורסן ביי דער געזעל־שאפט „מפיצי השכלה", וועלכע זיינען געווען אונטער דער אויפזיכט פון חיים פיאלקאָוו. א שטיקל צייט איז זי געווען טעטיק אלס דערציע־רין אין ווארשע, אין די ניי געגרינדעטע קינדערהיימען פאר די היימלאָ־זע קינדער, וואָס האָבן זיך דאן געפונען אין ווארשע אין די טויזנטער.

איך וועל קיינמאָל נישט פארגעסן דעם רושם, וואָס האָט אויף מיר געמאכט, וועז מיין לאנגיאָריקער פרײַנד יוסף ראָזענזומען האָט מיט באגייסטערונג מיר דערציילט דאָס נייעס: „ס׳איז דאָ געקומען א ליטוואטשקע, א גאנץ סימפאטישע, טראָגט שיך מיט נידערעקע אָפּצאָסן, אזן האָט געעפנט חי א שול פאר יידישע קינדער. וואו מ׳לערנט אלץ אויף יידיש. זי רעדט יידיש — איז א נחת צו הערן, איך אליין לערן

דאָרטן געזאנגען". די מיטטיילונג פון מיין פרויענט איז געווען פאר מיר א גרויסע איבעראשונג. איך בין זייער באגייסטערט געוואָרן פון זיין דערציילן און איך האָב זיך אָפּגערעדט מיט אים, מאָרגן אין דער פרי צו גיין אין שול צו זען און הערן מיט אייגענע אויגן און אויערן דעם דאָזיקן וואונדער — א יידישע שול פאר יידישע קינדער, אויף יידיש!

די שול האָט מיך פארכאפט, איך בין געוואָרן צו איר צוגעבונדן און בין גרייט געווען צו טאָן דאָס שוועריסטע פאר דעם לערן־אנשטאלט. איך בין געזעסן צוזאמען מיט די קינדער און מיט אלע מיינע חושים זיך איינגעהערט צו דעם אויסטערלישן חידוש — מ׳לערנט נאטור־וויסנשאפט, רעכענען, געשיכטע וכדומה — אויף יידיש!... די לימודים: יידיש, רעכענען, נאטור־וויסנשאפט און געשיכטע האָט געפירט פאני ראדאק; רחל עדעלשטיין האָט געלערנט פוילישׁ; צביה זוברָאוויטש — האנטארבעט און יוסף רָאזענזומען — גזאנג. איך געדענק נאָך ווי איצט, אז דאָס ערשטע ליד, וואָס ער האָט די קינדער געלערנט איז געווען „צי קענסטו דאָס לאנד וואו אתרוגים בליען"...

איך געדענק ווי די פאני ראדאק האָט זיך נעבעך געמאטערט צו געפינען מאטעריאל און טערמינאָלאָגיעס פאר אירע לימודים אויף יידיש. איך האָב איר געבראכט די עטלעכע פאָפולער ווייסנשאפטלעכע ביכלעך פון יאצקאנס פארלאג „יהודיה", וואָס זיינען ארויס אונטערן נאָמען „פאָלקס־אוניווערסיטעט", פיליפּ קראנצ׳ס „קולטור־געשיכטע" וכדומה. וועז די שול האָט זיך אין עטלעכע חדשים ארום אריבערגעצויגן אין אן אנדערן, גרעסערן לאָקאל, נעבן דעם „וואָיסקאָווי פלאץ" — האָב איך די בענק ממש אויף מיינע פלייצעס געטראָגן, כדי אייגצושפּאָרן הוצאות.

ביסלעכווייז האָט זיך די שול אנטוויקלט און געקריגן א נאָמען אין שטאָט. עס זיינען געווען שוין פיר קלאסן מיט אן ערך 60—70 קינדער — מערסטנטייל מיידלעך. שפּעטער האָט די שול אָנגענומען א פריוואטן כאראקטער מיטן ציל צו ציען דערפון פּראָפיטן. מ׳האָט זי גערופן רא־דאקס שול. צביה זוברָאוויטש איז שוין געהאט אוועק. איך און מיין פרײַנד רָאזענזומען האָבן געהאלטן, אז א שול מיט דער יידישער א־נ־טעריכט־שפּראך — א נייעס אין דעמאָלטיקן יידישן לעבן — דארף טראָגן א געזעלשאפטלעכן כאראקטער. מיר האָבן זיך דעריבער בים־לעכווייז אָפּגערוקט אין א זייט, בין מיר זיינען אינגאנצן אוועק פון רא־דאקס שול. מיר האָבן אָבער גלייך אָנגעהויבן צו אָרגאניזירן א נייע שול אויף געזעלשאפטלעכע יסודות.

צו יענער צייט איז אין שעדלעץ געווען נאָך א שול פאר יידישע קינדער, וואו מ׳האָט געלערנט יידיש און העברעאיש. די דאָזיקע שול איז געגרינדעט אין אָנגעפירט געוואָרן דורך דעם אזוי גערופענעם „בריסקער קאָמיטעט". דאָס איז געווען דער זעלבסטהילף־קאָמיטעט,

וואָס די בריסקער און פינסקער „היימלאָזע" (אזוי האָט מען דעמאָלט געדרוקט „פליטים") האָבן געשאפן. די צאָל פון די היימלאָזע איז געווען נישט קיין קליינע, עטלעכע הונדערט משפחות, צווישן וועלכע עס האָבן זיך אויך געפונען לערער. דער דאָזיקער בריסקער קאָמיטעט האָט צום סוף 1915 געשאפן א שול פאר קינדער פון די בריסקער היימלאָזע. די לערער זיינען טאקע געווען פון צווישן די היימלאָזע. ס׳האָבן זיך געלערנט דאָרטן בערך 200 קינדער, וועלכע האָבן אויך באקומען צווי מאָלצייטן טעגלעך. די דאָזיקע שול איז געווען אונטערן ציוניסטישן איינפלוס.

.2

די גרינדונג פון דער צווייטער שול האָבן מיר אָנגעהויבן מיט אָר־גאניזירן א שול־קאָמיטעט. צו דעם דאָזיקן קאָמיטעט האָבן געהערט: יוסף ראָזענזומען, דוד נייפארק, יעקב טענענבוים, רבקה בורשטיין־מאנדעלמאן, אברהם זיגעלוואקס און משה מאנדעלמאן. די דערלויבעניש פון דער דייטשער שולמאכט צו עפענען די שול האָבן באקומען דריי יידישע מיידלעך, וואָס האָבן געהאט געענדיקט רוסישע גימנאזיעס און ממילא געהאט דאָס רעכט צו זיין לערערינס. זיי זיינען געווען: די שוין דערמאָנטע צביה זובראָוויטש, רויזע טענענבוים און מיניע גוטגליק.

די שול איז געעפנט געוואָרן זומער 1916. עס האָבן זיך פארשריבן א סך קינדער. אין זעקס קלאסן האָבן מיר געהאט א 240 שילער. אלס לערער זיינען דאָרט געווען: זובראָוויטש, טענענבוים, גוטגליק, רבקה בורשטיין־מאנדעלמאן, דוד נייפארק, משה מאנדעלמאן און יוסף זאָנשיין (געזאנג). די דאָזיקע שול איז שנעל געוואקסן און געקריגן א גוטן נאָמען. אדוואָקאט א. הארטגלאס (שפעטער באקאנטער ציוניסטישער סיים־דעפוטאט, געשטאָרבן אין ישראל), האָט ארויסגעוויזן אין געוויסע מאָמענטן סימפאטיע צו דער שול מיט דער יידישער לערנשפראך און פראָטעזשירט דעם לערן־אנשטאלט ביי דער מאכט.

די קינדער האָבן זיך רעקרוטירט פון צווישן די אָרעמע שיכטן. מיר האָבן, פארשטייט זיך, קיין שכר־לימוד נישט גענומען און די לערער האָבן אויך נישט באקומען קיין געהאלט. זיי האָבן זיך אין דעם נישט גענויטיקט, ווייל זיי זיינען מערסטנטייל געווען באלעבאטישע קינדער און נישט געדארפט זאָרגן פאר חיונה. דירה־געלט האָט מען געצאָלט גראָשנס, ווייל ס׳זיינען דאָן געווען אין שטאָט א סך לוידיקע דירות, צוליב דער עוואקואציע פון אלע רוסישע באאמטע, וואָס האָבן זיך געצוילט אין די טויזנטער.

אויף צו דעקן די קליינע הוצאות פלעגן מיר מאכן, פון צייט צו צייט, אונטערנעמונגען. דער מיטגליד פון שול־קאָמיטעט יעקב טענענ־

בוים, וואָס האָט געהאט א שטיקל שרייבער־מאניע, האָט אָנגעשריבן א דריי־אקטיקע קאָמעדיע מיטן אויסטערלישן נאָמען: „ס׳איז נישט קיין מויז נאָר א שטשור", וואָס איז עטלעכע מאָל אויפגעפירט געוואָרן דורך דער דראמאטישער סעקציע ביי דער געז. „יידישע קונסט". די הכנסה איז געגאנגען פאר דער שול.

א צאָל שילער פון דער יידישער פאָלקסשול, מיט די לערער: שרה טשארנעבראָ־ע, פאָלע אלטשולער, יוסף זאָנשיין, רבקה מאנדעלמאן.

אָבער אויך דאָס מאָל האָבן מיר זיך שנעל ארומגעזען, אז עס גייט דערצו, די שול זאָל ווערן א פריוואט־אייגנטום פון די דריי פריילינס, אויף וועמענס נעמען ס׳איז געווען די שול־קאָנצעסיע. מיר האָבן דערי־בער גענומען זוכן פארשידענערליי תחבולות כדי ארויסצונעמען די דאָ־זיקע שול פון די פריוואטע הענט. און דאָ איז אונטערגעקומען אן אויסערגעווינלעכער פאָליטישער מאָמענט.

3.

אין הארבסט 1916 האָבן די דייטשן פראָקלאמירט, אז די אָרגאני־זירונג און אָנפירונג פון פוילישן שולוועזן ווערט איבערגעגעבן צו די פאָליאקן אליין. יידן האָבן דעריבער אויך אָנגעהויבן צו מאָנען זייער רעכט צו אָרגאניזירן און אָנצופירן א יידיש שולוועזן פאר יידישע קינ־דער. ס׳איז געווען נאָכן גרויסן זיג, וואָס די „פאָלקסגרופע" אין וואר־שע האָט אָפגעהאלטן בעת די וואלן צום וואַרשעווער שטאָטראט. ס׳איז

נאר וואס געהאט געשאפן געוואָרן די „יידישע פאָלקספּארטיי" און אירע פאָרשטייער האָבן, אין דער פּרעסע און אויף מיטינגען, באזונדער שארף ארויסגעשטעלט די פאָדערונג פון א שול מיט דער יידישער לערנשפּראך. א קאָלאָסאלן רושם איבערן גאנצן לאנד האָבן דעמאָלט נח פּרי־לוצקים רעדעס אין וואַרשעווער שטאָטראט, וואס איז צו יענער צייט באטראכט געוואָרן אלס די העכסטע טריבונע אין לאנד. פּאָליאקן און אסימילירטע יידן זיינען געלאָפן „אויף בייז וואונדער" צו די זיצונגען פון שטאָטראט אין וואַרשע, צו זען, ווער איז עס דער „זשיד", וואס וואגט, פון דער טריבונע פון וואַרשעווער שטאָטראט, צו פּארלאנגען „שקאָלעס" אויף „זשאַרגאָן"!...

ס׳איז געווען די צייט פון געמיינזאמע מיטינגען וועגן שול־ און קולטור־פּראָבלעמען, וואו וו. מעדעם, ג. זיבערט און אנדערע בונדיסטן זיינען ארויסגעטרעטן צוזאמען מיט די פּאָלקיסטן פּרילוצקי, הירשהאָרן, סטופּניצקי, נאָמבערג, מענדעלמאן, א. א.

אויך אין שעדלעץ האָט זיך אָנגעהויבן א קאמף פאר א שול מיט דער יידישער לערנשפּראך. דער אויבנדערמאָנטער שול־קאָמיטעט, די ניי אָרגאניזירטע פּאָלקספּארטיי און די פּארוואלטונג פון דער געז. „יידי־שע קונסט" האָבן אָרגאניזירט עטלעכע פּאָלקסמיטינגען, וואו עס זיינען אָנגענומען געוואָרן פּאָליטישע רעזאָלוציעס מיט פּאָדערונגען צו דער מאכט, צו געבן אונדז דאָס רעכט פּין אָרגאניזירן און אָנפירן דאָס יידי־שע שולוועזן מיט יידיש אלס לערנשפּראך, וואָס זאָל אויסגעהאלטן ווערן פון שטאָט. פּארשטייט זיך, אז עס האָט זיך אויך צעפּלאקערט דער קאמף מיט ציוניסטן־העברעאיסטן און פון טאָג צו טאָג זיינען אלץ הי־ציקער און היציקער געוואָרן די דעבאטעס ארום דער שולפראגע, סיי אין דער פּרעסע און סיי אויף פּארזאמלונגען.

מיר האָבן אָרגאניזירט אלע יידישיסטישע כוחות אין שטאָט און צונויפגעזאמלט א גרויסע צאָל אונטערשריפטן צווישן דער מיטגלידער־שאפט פון דער „יידישע קונסט" — די אייניציקע גרויסע קולטור־אינס־טיטוציע אין שעדלעץ. מיר האָבן געפּאָדערט פון דער פּארוואלטונג פון „יידישע קונסט", זי זאָל צונויפרופן אן אויסערגעווויינלעכע אלגעמיי־נע פּארזאמלונג פון אירע מיטגלידער און דאָרטן זאָל באהאנדלט ווערן די פּראגע פון עפענען א יידישע שול ביי דער געזעלשאפט „יידישע קונסט". אונדזער שטרעבונג איז געווען, אז די „יידישע קונסט" זאָל מיט דער צייט ווערן דער יידישער קולטור־צענטער, וואו אלע צווייגן פון יידישע קולטור־טעטיקייטן זאָלן זיך געפינען אונטער איין דאך.

דאָס אלץ האָט געפּאָדערט א סך מי, וויל דער קעגנערישער, ציו־ניסטיש־העברעאיסטישער צד האָט געטאָן אלץ, כדי נישט צו דערלאָזן צו אזא פּארברייטערטער יידישיסטישער קולטור־טעטיקייט. געקלא־

מערט האָבן זיי זיך ביי די ארגומענטן, אז עס איז נישט די אויפגאבע פון דער „יידישע קונסט" —לויט אירע סטאטוטן— צו פארנעמען זיך מיט שולבויאונג און חוץ דעם וועט עס מאטעריעל זיין א שווערע לאסט און די מיטגלידער וועלן דאָס נישט קענען אויסהאלטן. עס איז אונדז אָבער מיט גרויס עקשנות, געלונגען צו דערפירן דערצו, אז אזא אויסער־געווויינלעכע מיטגלידער־פארזאמלונג איז יאָ געפרופן געוואָרן. דאָס איז שוין געווען ארום ווינטער 1916—1917.

די דאָזיקע פארזאמלונג, מעג מען זאָגן, איז געווען א היסטאָרישע. דאָרט איז געלייגט געוואָרן דער יסוד פון א מאָדערן יידיש־וועלטלעך שולוועזן אין שעדלעץ. ביידע קעגנערישע צדדים האָבן מאָביליזירט די בעסטע רעדנער־כוחות און מיט אלערליי מיטלען באווירקט די גרויסע צאָל מיטגלידער, זיי זאָלן שטימען אזוי אָדער אנדערש. דרויי אָוונטן, איינער נאָכן אנדערן, האָט זיך געצויגן די פארזאמלונג. יעדער צד האָט געפרואווט ווירקן, שרייפטלעך און מינדלעך, אָגוועדנדיק —ווי ביי א גרויסער וואל־קאמפאניע— כלערליי טריקן. ס'זיינען געווען מאָמענטן אויסערגעווייניעך הייסע, וואָס האָבן זיך שיעור נישט פארוואנדלט אין געשלעגן. לסוף האָט אונדזער יידישסטישער צד מנצח געווען. מיט א גרויסער מערהייט שטימען איז באשלאָסן געוואָרן, אז די געזעלשאפט „יידישע קונסט" עפנט א יידישע שול מיט יידיש אלס לערנשפראך.

דער שול־קאָמיטעט האָט געוואָלט דערפירן דערצו, אז די עקזיס־טירנדיקע שול זאָל איבערגיין צו דער „יידישע קונסט". ווען די קאָנצע־סיע־אייגנטימער האָבן זיך דערוואוסט פון אונדזער פּלאן, האָבן זיי זיך גענומען בונטעווען. זיי האָבן פארלאנגט א פארזיכערונג, אז זיי וועלן זיין די לערער אין דער נייער שול. מיר האָבן אזא צוזאָג אין פּאָרוים נישט געוואָלט געבן. דער שול־קאָמיטעט האָט אויפגעהערט צו שאפן מיטלען, און די שול האָט פארלוירן איר מאָגערע הכנסה. אייניקע מיט־גלידער אין דער פארוואלטונג פון דער „יידישע קונסט", קרובים פון די קאָנצעסיע־אייגנטימער, האָבן זיך באמיט אָפּצושלעפּן דאָס רעאליזירן דעם באשלוס פון דער פארזאמלונג צו עפענען א שול. מיר זיינען אָבער כסדר געווען אויף דער וואך און אלץ געטאָן צו באזייטיקן אלע מניעות. מיר האָבן דורכגעזעצט, אז דער גאנצער שול־אינווענטאר זאָל איבערגע־געבן ווערן דער געזעלשאפט „יידישע קונסט". פון דער דייטשער שול־מאכט האָבן מיר באקומען א קאָנצעסיע אויף דער געזעלשאפטס נאָמען, צו עפענען און אויסהאלטן א יידישע שול פאר יידישע קינדער אויף יידיש. ס'איז באשטימט געוואָרן צו עפענען די שול צום נייעם לערניאָר 1917/18. כדי אויף ווייטער אויסצומיידן קאָנפליקטן מיט די פריערדיקע לערערס, האָבן מיר באשלאָסן אראָפּצוברענגען לערערס פון ווארשע, הגם מען וועט זיי דארפן צאָלן שכירות. ווארשעווער פריינד האָבן אונדז

רעקאָמענדירט אלס גוטן לערער, אָשר פּערעלמאן, וועלכער האָט שוין א לענגערע צייט געלערנט אין איינער פון די וואַרשעווער יידישע שולן. אין איינעם א שבת איז פּרויינד פּערעלמאן אַראָפּגעקומען קיין שעדלעץ. ער האָט דאן געהאלטן א רעפּעראט וועגן די צילן און אויפּגאבן פון דער יידישער שול. ער איז דעם עולם געפּעלן געווָאָרן, און מיר האָבן אים שוין פּאַרהאלטן אויף צו פּירן אונטערהאנדלונגען וועגן בלייבן ביי אונדז אלס לערער. מיר האָבן דורכגעזעצט, אז די „יידישע קונסט" זאָל אים אנגאזשירן אלס לערער אין דער נייער שול.

זאָל דאָ פּאַרצייכנט ווערן אן אינטערעסאנטער פּאקט: אין איינעם א קריטישן מאָמענט, בעת די אונטערהאנדלונגען צווישן דער פּאַרוואל־טונג פון דער „יידישע קונסט" און פּערלמאנען מכוח דעם שולבודזשעט, ווען די פּאַרוואלטונג האָט קאטעגאָריש דערקלערט, אז זי איז נישט אימשטאנד צו גאראנטירן דעם פּולן באטרעף, וואָס די שול דארף קאָסטן א חודש, און ס׳האָט געהאלטן דערביי, אז דער גאנצער ענין זאָל אויפּ־געגעבן ווערן, האָט דעמאָלט דער ליבער, הארציקער פּאָלקסמענטש, פּרויינד איטשע אלטשולער —אן ענטוזיאסטישער פּאָלקסמאן און יידי־שיסט— געמאָלדן: „איך וועל פון מיין אייגענער קעשענע דעקן יעדן חודש דאָס וואָס וועט פּעלן צום בודזשעט". היליק האָט ער זיין הבטחה מקיים געווען. אין משך פון לאנגע חדשים האָט ער פּינקטלעך איינגע־צאָלט זיין ביישטייערונג, 20 מארק א חודש, דאכט זיך, האָט עס בא־טראָפן. דאָס איז דעמאָלט געווען אן אָנגעזעענע סומע, און אלטשולער איז נישט געווען קיין גביר, — ער האָט געצויגן חיונה פּן א קליין צו־קערוואַרג־געווועלבל.

4.

וועַן די „יידישע קונסט" האָט דורך פּלאקאטן געלאָזט וויסן אין שטאָט, אז זי עפּנט א יידישע שול, האָבן זיך, אין געציילטע טעג, פּאר־שריבן ארום דריי הונדערט קינדער. מיר האָבן געהאט באשלאָסן צו נעמען בויען א נאָרמאלע שול, וואָס זאָל פון יאָר צו יאָר וואקסן אין אנטוויקלען זיך, האָבן מיר דעריבער אָפּגעמאכט ביי זיך צו עפענען אין יענעם יאָר נאָר צווויי ערשטע קלאסן. מיר האָבן דעריבער אויסגעקליבן פון צווישן די פּארשריבענע נאָר עטלעכע און אכציק קינדער, אין על־טער פון 6—7 יאָר.

די שול איז געעפּנט געוואָרן אין אָקטאָבער, 1917. זי האָט זיך גע־פונען אין לאָקאל פון „יידישע קונסט", וואַרשעווער גאס, 66. מ׳האָט איר אָפּגענעבן א גרויס צימער בשכנות מיטן קאָנצערטזאל, וואָס האָט גלייכצייטיק געדינט אלס א רעקרעאציע־ און ספּאָרט־זאל פאר די שול־קינדער.

די ערשטע לערער זיינען געווען אַשר פערלמאן און ליאַליע קאנ־טאַראָוויטש. זי איז שפּעטער געוואָרן די פרוי פון יצחק גאַרדאַן און אומגעקומען אין רוסלאנד.

די שול איז ביי אלעמען טייער געווען. די שולקלאסן זיינען געווען א מין קדשי־קדשים . די וועגט זיינען שטענדיק געווען פילפארביק פאר־פּוצט און באצירט מיט בילדער און קינדערישע פּרימיטיוויזם צייכענונגען. וועז מ׳איז דורכגעגאנגען די שולקלאסן, אפילו וועז די קינדער זיינען דאָרטן נישט געווען, איז מען געגאנגען אויף די שפּיץ נעגל, שטיל, לייכט, ווי אין א מקום קדוש...

די אָפּיציעלע פייערלעכע דערעפענונג פון דער דאָזיקער שול איז פאָרגעקומען דעם 31סטן דעצעמבער 1917. דער דאָזיקער אקט איז פאר־וואנדלט געוואָרן אין א גראנדיעזער פייערונג, אין וועלכער ס׳האָבן אַנ־טיילגענומען א סך הונדערטער מענטשן. צו דעם יום־טוב איז געקומען, עקסטרע פון וואַרשע, דער בארימטער שריפטשטעלער ה. ד. נאָמבערג, וועלכער איז, אין שפּעטערדיקע יאָרן, שטאָלץ געווען אויף זיין ערשטן ארויסטריט פאר דער שעדלעצער יידישער שול און זיך געהרופן דער „קוואטער" פון דער יידישער שול אין שעדלעץ. ס׳זיינען געקומען דע־לעגאציעס און באגריסונגען פון די אַנגעזעענסטע אינסטיטוציעס, יידי־שע און נישט־יידישע, פון שעדלעץ און אנדערע שטעט. די קינדער האָבן שוין באוויזן, אין דער קורצער צייט, צו קענען דעמאָנסטרירן זייערע קענטענישן. צווישן אנדערן, געדענק איך, האָבן זיי, אין שיינע קאָסטיומען, פאָרגעשטעלט לעבעדיקע „מנורות" (ס׳איז געווען חנוכה־צייט).

נאָך דעם אָפּיציעלן טייל איז פאָרגעקומען א באנקעט פאר העכער פיר הונדערט פערזאָנען. א גאנצע נאכט ביז העט אין מאָרגן אריין, האָט מען געשפּילט און געטאנצט. פון די עטלעכע צענדליק פענצטער, וואָס דאָס הויז פון „יידישע קונסט" האָט געהאט, האָט זיך געגאָסן ליכט, גע־זאנג און פרייד אין דעם נאכטיקן דרויסן אריין. די שמחה איז געווען אין לשער. ס׳געדענקט זיך מיר פאָלגנדיקער עפּיזאָד: נאָמבערגן איז שטארק געפעלן געוואָרן מיין יוגנטלעך־פארשייט זינגען דאָס דאן פאָ־פּולערע פאָלקסלידל: „אוי אבראם"!... איך האָב עס אים געמוזט אי־בערזינגען א צווייט מאָל. אלס שכר האָט ער מיר אייגנהענטיק, אויף דער לינקער זייט פון געדרוקטן פראָגראם פון אָוונט, אויפגעשריבן די ווערטער פון דעם פאָלקסליד: „אויפן בוידעם רוט א דאך". בעתן שרייבן, געזונגען עס מיט א טיף נאָגנדיקן אומעטיקן ניגון. נאָמבערג האָט דאן דערציילט, אז דאָס דאָזיקע ליד פלעגט מען אָפט זינגען ביי פּרצן אין שטוב, אויף צעגליאנע 1, אין די שבת־בין־השמשותן, בעת חברה שרי־בער פלעגן זיך צונויפזאמלען ארום פּרצן.

די שול איז געוואקסן. צום צווייטן שוליאר איז געעפנט געוואָרן א נייע צווייטע קלאס און מ׳האָט ארַאפגעברענגט פון ווארשע א דריטע לערערין, פרל. אלע קאשער, שפעטער געוואָרן פערלמאנם פרוי. אָנהייב דרייסיקער יאָרן זיינען זיי —שוין מיט א קינד— אָפגעפאָרן אין ראטנ־פארבאנד, וואו ער איז טראגיש געשטאָרבן. זיין אייניציקער זון איז הרגעט געוואָרן פון אן אויטאָמאָביל, און דער גורל פון דער פרוי איז מיר אומבאקאנט. לערער פון געזאנג איז געווען דער דיריגענט פון כאָר ביי דער „יידישע קונסט", יוסף זאָנשיין (היינט אין ארגענטינע). זייער פיל געטריישאפט און ליבע האָבן די לערער אריינגעטאָן אין זייער ארבעט. די שול איז געוואָרן א מוסטער אפילו לגבי די פוילישע פאָלקס־שולן. יעדער עפנטלעכער ארויסטריט פון די קינדער, יעדע קינדער־פאָרשטעלונג איז פארוואנדלט געוואָרן אין א גרויסן יום־טוב פאר על־טערן, פריינד און קינדער. אין דער זעלבער צייט איז געפירט געוואָרן א גרויסע סימפאטישע פאָליטיש־געזעלשאפטלעכע אקציע ארום דער פראגע פון רעכט פאר דער יידישער שול און וועגן באקומען מיטלען פון דער שטאָטישער קאסע.

ווי ווייט דער פרעסטיזש פון דער שול איז געוואקסן קאָן דינען פאָלגנדיקער פאקט:

ל״ג בעומר 1918, האָבן מיר באשלאָסן צו מאכן א גרויסע שול־מא־ניפעסטאציע: א מארש פון אלע טיפן יידישע שולן איבער דער שטאָט אין אן אימפאָזאנטע פאָלקס־דעמאָנסטראציע אין שכנותדיקן סעקולער וואלד, 6 קילאָמעטער פון שטאָט. צו יענער צייט זיינען אין שדלעץ געווען פאָלגנדיקע יידישע שולן: די שול פאר היימלאָזע בריסקער־פינס־קער קינדער (יידיש און העברעאיש), די ציוניסטן האָבן געהאט נאָר וואָס געגרינדעט א העברעאישע שול, א פריוואטע פוילישע שול פאר פארמעגלעכע יידישע קינדער, געפירט דורך די שוועסטער האלבער־שטאט, צוויי פריוואטע חדרים־מתוקנים, געפירט דורך די העברעאישע לערער גאָלדפארב און מאָרגנשטערן און עטלעכע פוילישע שטאָטישע שולן פאר יידישע קינדער, וואו מ׳האָט נישט געלערנט שבת (מ׳האָט זיי דעריבער גערופן „שאבעסוואוקעס"). פון די אלע שולן איז געשאפן געוואָרן א ספעציעל צייטווייליקער קאָמיטעט, וועלכער האָט אקצעפ־טירט אונדזער אויסגעארבעטן פלאן פון דער פייערונג.

דאָס איז געווען א שול־יום־טוב, וועלכן די שטאָט האָט לאנגע יאָרן געדענקט. זעקס פאָרטאָג האָבן סקויטן פון דעם „יידישן ספאָרט־פאר־איין א. נ. פון פראָפעסאָר מאנדעלשטאם*) מיט טראָמפייטן־שאלן גע־

*) דער ספאָרט־פאראיין איז דורך מיין איניציאטיוו געגרינדעט געוואָרן זומער, 1917. ער האָט געהאט אייגענע אוניפאָרם: האקי־קלויזונג און וועלאָסיפעד־היטלען, מיט ווייס־גרינע בענדלעך ביי דער דענקע פון היטל.

הויקט די יידישע באפעלקערונג און אַנגעזאַגט, אז ס׳גרייט זיך א גרויסער יום־טוב. דער זאמלפונקט איז געווען אין שטאַטישן גאַרטן. אכט אין דער פרי האָט זיך אַנגעהויבן דער מארש. אלע קינדער האָבן געהאט אויף זיך צייכנס פון זייערע שולן. א גרויסע מיליץ —אייגענע און שטאַטישע — האָט באוואכט דעם צוג. אין פראָנט איז געגאנגען דער אלגעמיינער קאָמיטעט פון שולמארש. ס׳זיינען געטראָגן געווארן אויפשריפטן מיט פארשידענע פּאָליטישע שול־פאַדערונגען און לאָזונגען. אן ערך הויז טויזנט קינדער האָבן מארשירט אין צוג, אונטער די קלאנגען פון צוויי אָרקעסטערס — פון „יידישע קונסט" און פון די פּוילישע שטאַטישע שולן. מיר האָבן דורכמארשירט דורך די וויכטיקסטע גאסן אין שטאָט. די אימפּאָזאנטקייט פון צוג האָט ארויסגערופן גרויס דרך־ארץ ביי פּאָליאקן און דייטשן. די גאסן זיינען פול געווען מיט טויזנטער צוקוקער, וואָס האָבן אויפגענומען די מארשירנדיקע קינדער מיט פריידיקע אויסרופן.

נאָך מיטאָג זיינען געקומען אין וואלד טויזנטער מענטשן פון שטאָט, און דער שול־ און קינדער־יום־טוב האָט זיך פארוואנדלט ממש אין א פאָלקס־יום־טוב. ס׳זיינען אָפּגעהאלטן געווארן מיטינגען, ס׳זיינגען פאָרגעקומען צענדליקער קרייזן מיט פארשידענע שפּילן און פאר־ווילונגען. געזאנג, מוזיק, פרייד און געלעכטער האָבן אָפּגעהילכט ווייט, ווייט ארום.

דער יום־טוב האָט זיך פארענדיקט מיט אן אָרגאניזירטן צוריק־מארש אין שטאָט אריין. דער צוג איז באשטאנען פון פיל טויזנטער דערוואקסענע און קינדער, וואָס האָבן דעם גאנצן וועג געזונגען פריילעך־לוסטיקע מארשלידער. שפּעט אין אָוונט איז דער צוג אויפגעלייזט געווארן ביי פאקל־פייערן.

.5

דאָס פּאָליטיש־געזעלשאפטלעכע לעבן אין שעדלעץ איז געווארן ברויזנדער, די פּאָליטישע דיפערענציאציעס — בולטער און אויסגעשפּראָכענער, באזונדערס אונטערן איינפלוס פון דער רוסישער רעוואָלוציע, אָנהייב 1917, איז אויסגעוואקסן די יידישע ארבעטער־באוועגונג. אין דער שוים פון דער גענז. „יידישע קונסט" זיינען אויסגעהאָדעוועט גענג ארבעטער־אינסטיטוציעס — די בונדישע ארבעטער־הויז, אויף דלוגע גאס, 22, און די פּועלי־ציוניסטישע ארבעטער־הויז אויף אגראדאָווע גאס. נישט געקוקט אויף די רדיפות פון דייטשישן אָקופאנט האָבן ביידע פּארטייען געפירט א פארצווייגטע פּאָליטישע, פּראָפּעסיאָנעלע און קולטור־ארבעט. אויך די „יידישע פּאָלקספּארטיי" איז שטארק אויסגעוואקסן. ס׳איז געגרינדעט געווארן א האנטווערקער־

פּאראיין און א קליינהענדלער־אַרגאניזאציע. די דאָזיקע אַרגאניזאציעס זיינען געווען דער רוקנבוין פון דער פּאָלקיסטישער פּארטיי. די פּראָב־לעמען פון יידישן שולוועזן און אנדערע קולטור־אויפגאבן זיינען כסדר געווען אויף דער טאָג־אָרדענונג. יעדע פּאָליטישע ריכטונג האָט זיך באמיט צו שאפן עפּעס ממשותדיקס אויף די דערמאָנטע געביטן.

סוף 1918, וועו דייטשלאנד איז מיליטעריש איינגעבראָכן געווארן, פּוילן איז געווארן זעלבסטשטענדיק און די רעוואָלוציאָנערע כוואליעס האָבן געשלאָגן הויך — האָט זיך אין יענער צייט אויף דער יידישער גאס צעפּלאקערט א שארפער פּאָליטישער קאמף פּאר אלגעמיינע און נאציאָנאלע רעכט.

אין דעם ניי־געווייטן שעדלעצער שטאָטראָט זיינען שטארק פּאר־טרעטן געווען די אָנהענגער פון יידיש־וועלטלעכן שולוועזן. די „פּאָלקס־פּארטיי", „בונד" און לינקע „פּועלי־ציון", אויך די פּאָרשטייער פון די האנטווערקער האָבן, אויפן באָדן פון שטאָטראָט, געפירט א העפטיקע מלחמה פּאר די רעכט פון דער יידישער שול. מ'האָט טאקע אויך אוים־געקעמפט שטאָטישע סובסידיעס אין פּארשידענע פּאָרמען, וועלכע האָבן מעגלעך געמאכט, אז דאָס שולוועזן זאָל פּארגרעסערט ווערן.

אָנהויב 1919 זיינען שוין געווען דריי באזונדערע שול־קוראָטא־ריומס: דינעזאָן־קוראָט. (פּאָלקיסטיש), מעדעם־קוראָט. („בונד") און באָראָוו־קוראָט. (פּועלי־ציון). דאָס דינעזאָן־קוראָטאָריום האָט דע־מאָלט שוין געהאט פּולשטענדיק איבערגענומען אונטער זיין איינפלום אן אפּוטרופּסות די שול פון דער „יידישע קונסט", וועלכע האָט זיך שוין געפּונען אין אן אנדער לאָקאל, אויף וואַרשעווער גאס, 61. ס'זיינען שוין געווען פיר קלאסן מיט א גרויסער צאָל קינדער און צום אָנהייב 1919 האָט מען געעפנט א צווייטע שול אן א קינדערהיים. דאָס שול־וועזן פון דינעזאָן־קוראָטאָריום האָט פּארנומען דאָס גאנצע הויז — 14 צימערן. אויך דער „בונד" און פּועלי־ציון האָבן געהאט געשאפן קינדער־היימען אויף די נעמען פון בר. גראָסער און ב. באָראָכאָוו.

כלפי חוץ, בנוגע פּאָליטישע שול־פּאָדרונגען, זיינען די דערמאָנטע דריי קוראָטאָריומס ארויסגעטרעטן אייניק. אפילו אין געווישע ווירט־שאפטלעכע ענינים פלעגט מען זיך אויך צונויפּרעדן. די פּארטיילונג פון גלט, וואָס איז געזאמלט געוואָרן דורך אמעריקאנער יידישע הילפס־קאָמיטעטן, איז דורכגעפירט געוואָרן דורך אזא מין קאָאָרדיניר־קאָ־מיטעט.

קיין שכר־לימוד האָט מען נישט געוואגט צו נעמען ביי די עלטערן. פּארקערט, די קינדער האָבן באקומען צוויי מאָל א טאָג עסן אין שול, און, פון צייט צו צייט, אויך א מלבוש אָדער א פּאָר שיך. דאָס דינעזאָן־קוראָטאָריום האָט געהאט א גרויסן בודזשעט און מען איז געצוואונגען

געווען צו זוכן נייע הכנסות. צוליב דעם צווינק האָט די „פאָלקספּארטיי" געשאפן א קאָנסום־קאָאָפּעראטיוו, וועמענס ריינע הכנסה איז באשטימט געווארן פּארן שולווועזן. צו יענער צייט, וועו די פּרייזן אויף לעבנסמיטלען זיינען געווען זייער הויך, איז דער פּראָפּיט פון קאָאָפּעראטיוו גענוג א גרויסער.

אין סאמע אויפבלי אָבער איז פּלוצלינג די גאנצע ארבעט צעשטערט געווארן. אין 1920 ברעכט אויס די מלחמה צווישן פּוילן און ראטנפּאראבאנד, וואָס האָט גורם געווען —באזונדערס אין שעדלעץ— צו א גרויסער פּאראויסטונג אין יידישן לעבן. דער צעיושעטער כוליגאניזם פון דער פּוילישער רעאקציע, בעת דער מלחמה, און א שטיק צייט דערנאָך, האָט פּארטריבן די יידישע ארבעטער־באוועגונג אונטער דער ערד. שיקאנעס און גזירות האָבן זיך געשאָטן אַן אויפהער. אזוי איז געווען אין גאנצן לאנד, אָבער באזונדערס אכזריותדיק האָט מען זיך אָפּגערעכנט מיט דער שעדלעצער יידישער באפעלקערונג. דאָס באַלשעוויסטישע חייל איז אין שעדלעץ געווען נאָר 10 טעג. די פּאראויסטונג אָבער וואָס איז געקומען נאָכן אריינמארש פון פּוילישן מיליטער האָבן מיר געפילט לאנגע יאָרן נאָך דעם. הונדערטער יונגע מענטשן זיינען אנטלאָפן, כדי אויסצומיידן די נקמה פון דער פּוילישער רעאקציע. הונדערטער האָט מען פּארשפּארט אין תפיסות, געשלאָגן און געפּיניקט, עטלעכע זיינען אפאילו דערשאָסן געווארן, לויט אורטיילן פון מיליטערישע געריכטן.

מיט א באזונדער ברוטאליטעט האָבן די פּוילישע זעלנער צערויבט און פּארניכטעט די איינריכטונג פון דער געזעלשאפט „יידישע קונסט". דאָס גאנצע רייכע מעבל — הונדערטער שטולן, טישן, פּאָרהאנגען און פּארטיערן, צענדליקער קאָסטבארע מוזיקאליש אינסטרומענטן, טעאטער־דעקאָראציעס און קאָסטיומען זיינען פּארשוואונדן. דער לאנגיאָריקער ארכיוו פון דער „יידישע קונסט" איז אויף א וואנדאליש אופן פּארניכטעט געווארן. און ועל כולם האָט מען דעם גאנצן לאָקאל, 17 צימערן — רעקוויזירט. עפּעס, ווי על פּי נס, איז גלונגען ארויסצוראטעווען די ביבליאָטעק, אייניקע טויזנט ביכער, וואָס מ׳האָט א צייט לאנג אויסבאהאלטן אין די קעלערן פון קאָאָפּעראטיוו.

אויך דער שולווועזן איז אינגאנצן רואינירט געווארן. די לערער זיינען אוועק קיין ווארשע, די קינדער זיינען זיך צעלאָפן, א טייל פון שולאינווענטאר איז געווארן פּארניכטעט און עטלעכע קלאסצימערן זיינען רעקווויזירט געווארן דורך א מיליטערישער קאנצעלאריע.

דאָס דינענזאָן־קוראטאָריום — דער עלטסטער און געטריסטער שולבויער אין שעדלעץ — גיט אָבער נישט אויף די קאמף־פּאָזיציע, מ׳נעמט זיך אויף ס׳ניי צו דער ארבעט.

.6

מיט באנייטן מוט און עקשנות נעמט מען זיך צוריק אויפבויען די שולן. די שול־פארוואלטונג, צו וועלכער ס׳האָבן דאן געהערט: איטשע אלטשולער, מנשה טשארנאבראָדע, יוסף טורין, יעקב שלעכטער, יוסף ראָזענזומען, חיים מענדעלסאָן און משה מאנדעלמאן — אנגאזשירט א נייעם לערער־פערסאָנאל, מערסטנטיילס אָרטיקע. די לערער זיינען דע־מאָלט געווען: אסתר לעווענשטיין — שפעטער געוואָרן פארוואלטערין פון א „שאבעסוואוקע", אין יאָרן ארום — די פרוי פון מנשה טשארנע־בראָדע. זי איז אומגעקומען מיטן מאן און קינדער אין שעדלעץ; שרה טשארנעבראָדע־קארטש (איצט אין ישראל) — גלייכצייטיק געווען לע־רערין אין א „שאבעסוואוקע"; פּאָליע פרידמאן־אלטשולער, רבקה מאנ־דעלמאן, דינה פרידמאן־האָכבערג, דוד נייפארק און יוסף זאָנשיין.

מ׳האָט זיך באמיט אויפצוהאלטן ביידע שולן און די קינדערהיים. אויך „בונד" און „פּועלי־ציון" האָבן צוריק געעפנט זייערע קינדערהיי־מען. זיי האָבן אָבער זיי שנעל ליקווידירט צוליב מאנגל אין געלטמיט־לען.

דאָס דינענזאָן־קוראטאָריום האָט זייער שווער זיך געראנגלט מיט כלערליי מניעות. באזונדערס שווער איז געוואָרן די מאטעריעלע דחקות. די הוצאות זיינען געוואקסן, די הכנסות — איינגעשרומפּן, די לערערס האָבן אפילו זייערע מאָגערע געהאלטן נישט באקומען אויסגעצאָלט אין צייט און אין דער פולער מאָס. אונטערנעמונגען זיינען נישט מעגלעך געווען און קיין צענטראלע קערפּערשאפט, צו וועמען צו אפּעלירן, איז נאָך דעמאָלט נישט געווען. די פארוואלטונג צוזאמען מיט די לערער האָבן אָבער, מיטן פולן באוואוסטזיין, געטראָגן אויף זיך די לאסטן און נויטן אבי נישט אויפצוגעבן די שול־פּאָזיציעס. מ׳האָט געליטן נויט אָבער גלויביק אָנגענאנגען מיט דער ארבעט, מיט דער האָפענונג ארויפ־צושלאָגן זיך אויף א מער גלאטיקן און זיכערן וועג. ס׳זיינען געמאכט ג־וואָרן אָנשטרענגונגען אריינצוציען עלטערן אין דער דירעקטער שול־ארבעט, ס׳איז אָבער קיין דערפאָלג נישט געווען אין דער הינזיכט.

די הכנות צום ערשטן שול־צוזאמענפאָר, און דער צוזאמענפאָר אליין, האָבן אריינגעברענגט אן אויפלעבונג אין דער ארבעט. מ׳איז געווען פול מיט האָפענונגען אויף נייעם וואוקס און אנטוויקלונג. דאָס שולפּראָבלעם איז צוריק ארויף אויף דער טאָג־אָרדענונג אויף דער יידי־שער גאס. אויף דעם דאָזיקן צוזאמענפאָר איז דאָס דינענזאָן־קוראטאָ־ריום געווען פארטרעטן. פון שעדלעץ זיינען אויך געווען דעלעגאטן פון „בונד" און פּועלי־ציון". אונדזער דעלעגאציע האָט געהערט צו דער אומאָפּהענגיקער פראקציע, וואָס האָט אויפן צוזאמענפאָר געשפּילט אן

אַנגעזעענע ראַל, ווי א צעמענטירנדיקער כוח. וועז „צישאַ" (צענטראַלע יידישע שול־אַרגאניזאַציע) איז געגרינדעט געוואָרן האָבן מיר זיך אונטערגעאַרדנט, אַרגאניזאַציאַנעל און פּעדאַגאָגיש, אירע דירעקטיוון און פּאַרשריפטן.

צום נייעם לערניאָר 1921-1922, וואָס האָט זיך ווידער אַנגעהויבן מיט א האַגל רדיפות אויפן גאנצן יידישן שולוועזן אין לאנד, צוליב די סאַציאַליסטישע רעזאָלוציעס פון שול־צוזאמענפאַר, זיינען מיר געווען געצוואונגען צוזאמענצוגיסן די צוויי שולן אין איינער. די קינדערהיים אָבער האָבן מיר וויטער אַנגעהאלטן, ווי א וויכטיקע באזע פאר דער שול. אונדזער שול און קינדערהיים זיינען דאן געווען די איינציקע מאַדערנע געזעלשאפטלעכע יידישע שולאנשטאלטן אין שטאָט.

מיר האָבן אַנגעהויבן מאַנען שכר־לימוד ביי די עלטערן, צו וואָס זיי זיינען נישט צוגעוואוינט געווען. די עלטערן פון די שילער זיינען מערסטנטייל טאקע געווען אַרעמע און יעדער קלענסטער אָפּצאָל איז זיי געפאלן שווער. די וויכטקיסטע פינאנציעלע באזע אָבער איז דאן געווען די חודשדיקע סובסידיע פון „ציש"א". מיר האָבן נאָך אויך געהאט א מאַגערע הכנסה פון קאָאָפּעראַטיוון. פון דער שטאָטקאסע האָבן מיר דעמאָלט נישט באקומען קיין שום הילף. אזוי האָט זיך געצויגן דאָס שול־לעבן, א יאָר בעסער, א יאָר ערגער, מאטעריעל — ביז צום שוליאָר 1925—1926.

די אלע יאָרן האָבן מיר זיך כסדר געראנגלט מיט די רדיפות און שיקאנעס מצד דער שולמאכט. בעתן באהאנדלען די יערלעכע שטאָטשע בודזשעטן, האָבן מיר אין שטאָטראט געפירט ביטערע קאמפן פאר סובסידיעס פאר אונדזער שול. וועז עס איז שוין אמאָל יאָ געלונגען דורכצוזעצן א געוויסע סומע, פלעגט קומען נאָכדעם די אדמיניסטראַציע־אויפזיכטמאכט און שטרייכן די דאָזיקע פּאָזיציע. צו גלייכער צייט אָבער פלעגן קומען אָפּטע וויזיטאציעס פון דער שולמאכט און פאָדערן פון אונדז מיט דעם גאנצן חומר־הדין דאָס אויספילן פון די שולפאָרשריפטן. פיל צרות און שוועריקייטן האָבן מיר געהאט מיטן שוללאָקאל. יאָרן לאנג האָט א מיליטערישע קאנצעלאריע געהאלטן רעקוויזירט צוויי צימערן, שוין נאָכדעם וווי דער מין רעקוויזיציע איז שוין געווען אָפּגעשאפט.

די שול איז געוואקסן, מיר האָבן שוין געהאט 5—6 קלאסן מיט א צוויי הונדערט קינדער און מיר האָבן זיך געמוזט שטיקן אין ענגשאפט. מיר זיינען געצוואונגען געווען אייגצושטעלן פרימאַרגן- און נאָכמיטאָג־קלאסן, וואָס עס האָט גורם געווען ביטערע קאָנפליקטן צווישן דער לערשאפט און ס'האָט זיך אויך שלעכט אָפּגערופן אויף די קינדער. כדאי צו פארצייכענען, אז ארום דעם ענין רעקוויזיציע פון די שולקלאסן איז אַנגעגאנגען א פּאָליטישער קאמף פון גרויסן פארנעם. דעפוטאט נח פרי־

לוצקי האָט עטלעכע מאָל אין זיינע סיימרעדעס אילוסטרירט מיטן ביי־שפּיל פון שעדלעצער שול די האנדלונג פון דער רעגירונג לגבי יידן. ער האָט אפילו אריינגעטראָגן א ספּעציעלע אינטערפּעלאציע, מיט א גרוי־סער צאָל אונטערשריפטן פון פּוילישע דעפּוטאטן, וועגן דעם ענין. מחמת דעם, וואָס עס איז געווען אן ענין, וואָס האָט אויך געהאט צו טאָן מיטן קריגס־מיניסטעריום, האָט זיך די דאָזיקע מלחמה געצויגן א 5—6 יאָר. ענדלעך אָבער האָבן מיר געוואונען — מיר האָבן צוריק באקומען די צוויי צימערן און דירה־געלט פאר די עטלעכע יאָר.

די שול איז פיל מאָל געווען ערב ליקווידאציע, זי איז אָבער דאָך אין די דאָזיקע יאָרן אויפגעהאלטן געוואָרן, אין דער גרעסטער מאָס איז עס געווען צו פארדאנקען דער קרבנות־גרייטקייט פון די לערער און דער עקשנות פון אייניקע פארוואלטונג־מיטגלידער, וועמענס צאָל ס׳איז כסדר קלענער געוואָרן. אין משך פון די יאָרן 1921—1925 זיינען אין דער שול געווען טעטיק אלס לערער: קרוסמאן — שפּעטער פארוואל־טער פון דער פּרץ־שול אין לובלין — און זיין פרוי מיאדאָווניק, אהרון שעניצקי, געשטעלט ביי אונדז די ערשטע לערערישע טריט, געקומען נאָך אין דעם סטודענטישן היטל, שפּעטער געווען לאנגע יאָרן פארוואל־טער פון דער בּאָרָאָוו־שול אין ווארשע און מיטגליד פון דער הויפּט־פארוואלטונג פון „ציש״א״. ער איז געשטאָרבן ערגעץ אין סיביר, ווי א פארטריבענער פון זיין היים און לאנד; ה. בּאָרענשטיין — שפּעטער באקאנטער איבערזעצער פון א ריי ווייכטיקע ביכער פון פּויליש און אנ־דערע שפּראכן אויף יידיש.

די יידישע פּאָלקסשול, מיט די לערער: בּאָרענשטיין, פלאם, פרידמאן, י. פ. גרינבערג, שעניצקי, מיאָדאָווניק.

איינע פון די קריטישסטע מאָמענטן, וואָן די שול איז געשטאַנען פֿשוט ביים ראַנד פון אונטערגאַנג, איז געווען דער זומער 1925. דאָס נייע שוליאָר איז געשטאַנען אויף דער שוועל אוּן קיין רעמאָנט אין שול־לאָקאל איז נאָך נישט געווען דורכגעפירט. ביי די געציילטע עטלעכע פארוואלטונגס־מיטגלידער האָבן זיך די הענט אראָפּגעלאָזט. די לערער איז מען שולדיק געווען פֿאר פילע חדשים, דער חוב פון דירה־געלט האָט באטראָפֿן א סך הונדערטער אוּן די אויסזיכטן אויף סובסידיעס פון „ציש"א" זיינען אויך נישט געווען קיין גוטע. ס'האָט אויסגעזען, אז ס'איז „כלו כל הקיצין", ס'איז נישטאָ קיין אויסוועג. איך האָב פּאַרגעשלאָגן, אז מ'זאָל נאָך מאכן פּאָלגנדיקן פּרואוו: מ'זאָל רופן אן אויסער־געווייניעלעכע פארזאמלונג פון אלע עלטערן וואו ס'זאָל פאָרגעשטעלט ווערן די סיטואציע אוּן צוזאמען זאָל מען זוכן צו ראטעווען די שול. אזא פארזאמלונג איז צונויפגערופן געוואָרן, דריי טעג ערב דעם אָנהייב פון שוליאָר. מיר איז איבערגעגעבן געוואָרן די מיסיע צו רעדן צו די פאר־זאמלטע עלטערן.

איך האָב אויף דער דאָזיקער פארזאמלונג אוועקגעשטעלט פאר די עלטערן אין דער גאנצער שארפקייט אוּן קלאָרקייט, די פראגע פון „זיין אָדער נישט זיין" פון דער שול, אוּן זיי געזאָגט גאנץ קלאָר: „איר טוט אונדז נישט קיין טובה דערמיט, וואָס איר שיקט אייערע קינדער צו אונדז אין שול. פארקערט, מיר ברעכן זיך די קעפּ, מיר ראנגלען זיך מיט כלערליי שווערִיקייטן פון פּאָליטישן אוּן מאטעריאלן כאראקטער, אלין כדי צו געבן אייערע קינדער א גוטע מענטשלעך־יידישע דערציאונג. מוזט איר דעריבער גיין מיט אונדז אין שותפות. איר דארפט ברענגען א מאטעריאלן קרבן, יעדער פון אייך וועט איצט מוזן צאָלן שכר־לימוד, נאטירלעך, יעדער לויט זיינע מעגלעכקייטן. פון אייער היינטיקן בא־שלום איז אָפּהענגיק, צי מיר זאָלן עפענען די שול צום נייעם יאָר. דער שכר־לימוד מוז דעקן לכל־הפּחות 40 % פון שולבודזשעט. אויב איר זענט מסכים דערצו, זיינען מיר, די פארוואלטונג, גרייט וויטער צו גיין אין שפּאן אוּן זאָרגן פאר דער שאפונג פון די אנדערע 60 % פון בודזשעט". איך האָב דערביי, מיט דער פולסטער אויסדריקלעכקייט געפאָדערט פון די עלטערן א קלאָרן, נישט־אויפגעצוואונגענעם ענטפער. דער באשלום איז געווען אן איבערראשנדיקער. איינשטימיק האָט די פארזאמלונג אקצעפּטירט דעם פאָרשלאג וועגן שכר־לימוד, וואָס זאָל דעקן 40 % פון בודזשעט. ס'איז אויסגעקליבן געוואָרן אן עלטערן־קאָ־מיסיע פון 5 פערזאָן, וואָס זאָל צוזאמען מיט דער פארוואלטונג פעסט־שטעלן די הויך פון שכר־לימוד פון יעדן קינד.

דעם זעלבן אָוונט נאָך איז אָפּגעהאלטן געוואָרן א דרינגענדיקע זי־צונג פון דער פארוואלטונג מיט די אָרטיקע לערערס, אוּן ס'איז בא־

שלאָסן געווארן צו עפענען די שול אוּן דורכצופירן אייליק דעם נויטיקן רעמאָנט. איך האָב אָבער געמוזט נעמען אויף זיך דעם שווערן אמט פון סעקרעטאר אוּן פאקטישן זאָרגער פאר דער פינאנציעל־געזעלשאפטלעכער זייט פון דער שול.

מיט דער גאנצער דעצידירטקייט אוּן אנטשלאָסנקייט האָב איך ביסלעכווייז דורכגעפירט דעם פרינציפ, אז אלע עלטערן זאָלן צאָלן א מינימום שכר־לימוד (א זלאָטע א חודש, איז געווען דער מינימום). הגם איך האָב זיך אויסגעשטעלט אויף א סך אומאָנגענעמלעכקייטן, האָב איך אָבער געהאלטן, אז דאָס וויכטיקסטע איז צו שאפן א סאָלידן פינאנציעלן באָדן פאר דער שול אוּן וואָס מער צו אקטיוויזירן די עלטערן אין דער דירעקטער שולארבעט. ס׳האָט זיך געלוינט די דאָזיקע מי. דער שכר־לימוד איז אין די נוייטערדיקע יאָרן דערגאנגען צו 5—6 טויזנט זלאָטעס א יאָר, וואָס איז טאקע געווען ביי א 40 % פון גאנצן שולבודזשעט. צום ערשטן מאָל אין דער געשיכטע פון שעדלעצער שולווען איז אוועקגעלייגט געוואָרן א פעסטער פונדאמענט פון א נאָרמאלער, שטענדיקער באשטימטער הכנסה. די עלטערן האָבן בישלעכווייז זיך אויסגעלערנט צו דארפן עפעס מקריב זיין, כדי צו געבן זייערע קינדער א מאָדערנע יידישע דערציאונג.

א צווייטער וויכטיקער אויפטו:

די שול־קאָנצעסיע איז געווען אויף די נעמען פון דריי פערזאָנען, א מין פריוואטער ענין; זי האָט דעריבער יורידיש נישט געהאט קיין געזעלשאפטלעכן כוח, וואָס זאָל בארעכטיקט זיין צו מאָנען אירע רעכט אוּן פארטיידיקן זיך קעגן עוולות. איך האָב דעריבער תיכף געשאפן אַן אָפטיילונג פון דער „יידישע פאָלקס־בילדונגס־ליגע" (א שול־ און קולטור־אָרגאניזאציע געגרינדעט דורך דער יידישער פאָלקספארטיי, אין יאָר 1922). א׳ן צום שוליאָר 1925/26 ארויסגעקריגן די שול־קאָנצעסיע אויפן נאָמען פון דער דערמאָנטער ארגאניזאציע. דאָס האָט אויך פאָליטיש פארלייכטערט דעם גורל פון דער שול, ווייל אלם א שול פון דער פאָלקספארטיי איז זי דורך דער מאכט טראקטירט געוואָרן א ביסל מילדער, ווי די שולן פון די אנדערע ראדיקאלע קרייזן. דער פאָרזיצער פון דער צענטראלע פון דער „פאָלקסבילדונגס־ליגע" איז געווען נח פרילוצקי, וועלכער איז לאנגע יאָרן געווען סיים־דעפוטאט, אוּן ער האָט דערי־בער בעסער געקענט פארטיידיקן די אינסטיטוצייעס, וואָס זיינען געווען אונטער זיין השפעה. אָבער נישט נאָר פאָליטיש איז די „פאָלקסבילדונגס־ליגע" געווען פאר אונדז א הילף, אויך מאטעריעל האָבן מיר פון איר א סך געהאָלפן אין דעם לויפנדיקן שוליאָר 1925/26. גראָד האָט זיך אין דעם ארומגערעדטן שוליאָר דער פינאנציעלער מצב פון „ציש"א" זייער פארערגערט אוּן לויט דעם איינגעשטעלטן מאָדוס, וואָס די „צי־

ש"א" האָט געהאט, ביים פֿאַרטיילן סובסידיעס, האָט אונדזער שול כמעט אין דעם יאָר גאָרנישט באקומען. די „פּאַלקסבילדונגס-ליגע" אין צענטער האָט, פֿארקערט, גראָד יאָ געהאט א ביסל געלט. מיט פֿערזענלעכן איינפלוס ביים דעפּוטאט פֿרילוצקי האָב איך אויסגעפּועלט א חודשדיקע סובסידיע פון 300 זלאָטעס, און זאָל עס פֿארצייכנט ווערן לשבח — מיר האָבן אין יענעם יאָר באקומען פון דער צענטראַלער „פּאַלקסבילדונגס-ליגע" פֿאר פּולע 12 חדשים: 2.600 זלאָטעס. דאָס איז געווען א 25 % פון אונדזער יערלעכן שולבידזשעט. ס'איז מיר אויך געלונגען אין יענעם יאָר ארויסצובאקומען פון דער צענטראַלע פון יידישן קליינהענדלער-פֿאַרבאַנד אין ווארשע אן איינמאַליקע סובסידיע פֿאר דער שול אין שעדלעץ, אין דער גרויס פון 300 זלאָטעס.

ס'איז אויך, פֿארשטייט זיך, פֿארשטארקט געווָארן די געזעלשאפֿטלעכע באזע ארום דער שול. מיט דער מיטווירקונג פון דער „ציש"א" אין ווארשע איז געלונגען צו באוועגן דעם „בונד" און „פּועלי-ציון" אין שעדלעץ, זיי זאָלן ווערן מיטגלידער אין דער „פּאַלקסבילדונגס-ליגע" און אקטיוו מיטהעלפֿן אין דער שולארבעט. ס'איז געשאפֿן געוואָרן א מיטגלידערשאפֿט, וואָס האָט אריינגעבראַכט חודשלעך א 150 זלאָטעס. מיר האָבן אויך פֿונאַנדערגעטיילט צווישן שולפֿריינד, אין פֿריוואַטע שטיבער, א 200 שולפֿושקעס, לויטן מוסטער פון די טראַדיציאָנעלע צדקה-פֿושקעס. איין מאָל אין חודש פֿלעגן די פֿושקעס אויסגעלידיקט ווערן. דאָס פֿלעגט אונדז אריינברענגען 80—100 זלאָטעס א חודש. אין די טראַדיציאָנעלע יידישע יום-טובים, ווען יידן גיבן געלט אויף פֿארשידענע צוועקן — פּורים, ערב יום-כיפּור און הושענה-רבא — אין די דאָזיקע ימים-טובים פלעגן מיר דורכפֿירן געלטזאמלונגען ביי יחידים. די זאמלונגען האָבן אריינגעברענגט ביז טויזנט זלאָטעס א יאָר.

פון צייט צו צייט פלעגן מיר איינאַרדענען גרעסערע שול-פּייערונגען, וואו עס זיינען דעמאָנסטרירט געוואָרן די דערגרייכונגען פון די קינדער אין לערע און דערציאונג. כדי אויך דערציעריש צו באווירקן די עלטערן, האָבן מיר געשאפֿן אן עלטערן-אויסטאַריע, אָנגעפירט דורך די לערער. ס'זיינען געווען לעקציעס פון פּעדאַגאָגישן און געזעלשאפֿטלעכן כאראקטער און פון מאָל צו מאָל — געמיינזאמע אינטימע יום-טובים פאר עלטערן, קינדער און לערער.

די שול האָט אין יענעם יאָר א סך געווואונען פּעדאַגאָגיש, דערמיט וואָס מיר האָבן געקריגן אלס לערער מרדכי גילינסקי (באטקע), וועלכער איז אין די שפּעטערדיקע יאָרן באקאנט געוואָרן אין לאנד דורך זיין ארבעט אין דער „מעדעם-סאנאטאָריע". ער איז געווען פון די ערשטע געענדיקטע סעמינאריסטן פון בארימטן יידישן לערער-סעמינאר אין ווילנע. ער איז אָנגעקומען צו אונדז גלייך פון ווילנע, נאָך נישט

האָבנדיק אפילו דורכגעמאכט דעם אָפּיציעלן עקזאמען. מ׳קאָן זאָגן, אַז איבערטרייבונג, אז „באטקע" האָט אריינגעבראכט א רוח־חיים אין שול אריין. זיין יוגנטלעכקייט, ענטוזיאזם, ליבע און טריישאפט פאר דער שול, מיט וואָס ער איז אָנגעזאפט געוואָרן אין לערער־סעמינאר, און דער עיקר זיין אויסערגעווייניעכע ליבע צו קינדער איז געווען אין לשער. די קינדער האָבן אים געענטפערט מיטן זעלבן. אזא ליבע פון קינדער צו א לערער, ווי אונדזערע שולקינדער, און שפעטער די הונדערטער קינדער אין דער מעדעם־סאנאטאָריע, האָבן ארויסגעוויזן צו באטקען — איז זעלטן צו טרעפן. אויף דעם אופן איז געלונגען אין א גרויסער מאָס צו מאָביליזירן און פארפעסטיקן די שול יורידיש, פינאנציעל, פעדאגאָגיש און געזעלשאפטלעך. אין די וויטערדיקע יאָרן איז די ארבעט פיל אויסגעברייטערט געוואָרן, אין אלע הינזיכטן.

אין 1925, וועו ס׳איז געוואָרן 10 יאָר זינט י. ל. פרץ איז געשטאָרבן, איז אין וואַרשע פאָרגעקומען א גראנדיעזער מארש צו פרצעס קבר פון צענדליקער טויזנטער באטייליקטע. ס׳זיינען געווען דעלעגאציעס פון גאנצן לאנד. אויך אונדזער שול איז דאָרטן געווען פארטרעטן. אויף מיין איניציאטיוו איז באשלאָסן געוואָרן צו פאראייביקן אין שעדלעץ פרצעס אָנדענק דורך דעם, וואָס די שול האָט געקריגן זיין נאָמען. זי האָט פון דעמאָלט אָן געהייסן: „1טע יידישע פאָלקסשול, א״נ פון י. ל. פרץ", אין שעדלעץ. אויף א ספּעציעלער פייערונג איז, צו דער געלעגנהייט, אויפּגעוויקלט געוואָרן א שולפּאָן, געמאכט פון טייערן גרינעם אדאמאסק און אויף וועלכער ס׳איז געווען אויסגעהאָפּטן מיט זילבער־פעדים דער אויבנדערמאָנטער נאָמען פון שול.

7.

מיטן אָנקומען פון שוליאָר 1926—1927 האָבן מיר זיך פארמאָסטן נאָך מער אויסצובעסערן די שול אין אלע הינזיכטן. ס׳איז באדייטנדיק פארשטארקט געוואָרן דער לערער־פערסאָנאל. ס׳זיינען צוגעקומען די לערערס: קרול און מינע וויינבערג — ביידע אויסגעצייכנטע פעדאגאָגן. מיר האָבן שוין געהאט זיבן לערער, וואָס האָבן מיט זייער ארבעט שטארק געהויבן דעם פרעסטיזש און פעדאגאָגישן ניווא פון דער שול.

די צאָל קינדער האָט זיך פאָרגרעסערט און מיר האָבן באלד, אין אָנהויב פון שוליאָר, באשלאָסן, אז היי־יאָר זאָל זיין דער ערשטער סיום פון שול. מ׳מוז געבן דער שול, האָבן מיר געהאלטן, די טראדיציע פון א סיום. הגם מיר האָבן נישט געהאט, אין דעם יאָר, מער ווי 6 קלאסן, האָבן מיר זיך דאָך דעציידירט צו מאכן א סיום פון 6טן קלאס. די לימודים זיינען ספּעציעל אזוי פלאנירט געוואָרן, אז די שילער פון 6טן קלאס —זייער צאָל איז געווען קוים זיבן— זאָלן קריגן א ספּעציעלע השגחה.

דער באשלום האָט זיך ארויסגעווייזן פאר זייער וויכטיק. דער פייערלע־כער סיום־אקט איז פאַרגעקומען אין א גרויסן שטאָטישן זאל. יעדער פון די שילער האָט דעמאָנסטרירט איינעם פון די לימודים אין שול — יידיש, העברעאיש, פויליש, געשיכטע —יידישע, אלגעמיינע און פוילי־שע— נאטור־וויסנשאפט וכדומה. מחמת דעם וואָס די דעמאָנסטרירונ־גען זיינען געווען דירעקטע רעזולטאטן פון דעם יאָר לערנען האָט דער סיום געמאכט א שטארקן אינדרוק אויף די עלטערן. די שול איז דורכ־דעם דערהויבן געוואָרן. אין דעם דאָזיקן סוף שוליאָר איז געגעבן גע־וואָרן א גראנדיעזע קינדער־פאַרשטעלונג פון אָסקאר אוויילדס בארימט סימבאָליש מעשהלע „דער גליקלעכער פרינץ". די קאָסטיומען און די גאנצע אויסשטאטונג ווי אויך דאָס זעלטן פיינע שפילן פון די קינדער האָט ממש באצויבערט דעם עולם. דריי מאָל איז עס געשפילט געוואָרן אין שטאָטישן זומער־טעאטער ביי איבערגעפולטע זאלן פון קינדער און דערוואקסענע. די ארטיקע פרעסע האָט עס שטארק געלויבט.

אין דער זעלבער צייט האָבן מיר געפירט וויכטיקע פאָליטישע קאמ־פאניעס ארום דעם רעכט פאר דער שול, סיי כלפי חוץ סיי כלפי פנים. מיר האָבן געמאכט גרויסע אָנשטרענגונגען צו דערשלאָגן זיך סובסידיעס פון מאגיסטראט און פון דער יידישער קהילה.

אין דערמאָנטן שוליאָר זיינען פאַרגעקומען וואלן צום שטאָטראט און צו דער יידישער קהילה. כדי צו קענען זאָגן אונדזער וואָרט אין די דאָזיקע וואל־קאמפאניעס האָבן מיר געשאפן א וואָכנבלאט „דאָס וואָרט". דאָס איז נישט געווען קיין אויסגעשפראָכן פארטייישער אָר־גאן. ער איז רעדאקטירט געוואָרן דורך א קאָלעגיום: יעקב טענענבוים, מנשה טשארנאָבראָדע און אני הקטן. דאָס איז געווען א צייטונג, וואו ס׳איז געקומען צום אויסדרוק דער ראדיקאל־יידישיסטישער געדאנק. צו יענער צייט האָבן ציוניסטן געהאט זייער איינגעפונדעוועטן וועכנטלעכן אָרגאן „שעדלעצער וואָכנבלאט" און די „אגודה" האָט אויך געהאט א וואָכן־צייטונג „אונדזער וועג". אין אונדזער צייטונג האָבן מיר געהאט א מעגלעכקייט צו אינפאָרמירן דער געזעלשאפט פון דעם אינערלעכן שוללעבן, פירן אויפקלערונג און פראָפאגאנדע און צו גלייכער צייט בא־קעמפן די קעגנער.

ווי שווער עס איז אונדז **נישט אָנגעקומען** דאָס אויספועלן א שטאָ־טישע סובסידיע, איז פילפאכיק ביטערער אָבער געווען דאָס דורכצוזעצן אין דער יידישער קהילה, וואָס איז אבסאָלוט באהערשט געווען פון דער „אגודה". מיר האָבן געהאט קוים איין פאַרשטייער אין קהילה־ראט — יוסף ראָזענזומען. אין דער קהילה־פארוואלטונג אָבער זיינען געווען פארטרעטן נאָר „אגודה" און ציוניסטן. טראָץ דעם אָבער איז אונדזער דרוק געווען שטארקער, וויל מיר האָבן אריינגעצויגן אין קאמף די על־

טערן פון די שילער, צווישן וועלכע ס׳איז געווען א גרויסע צאָל ארבעטער און בעלי־מלאכות. אויך די אָרגאניזירטע ארבעטער־באוועגונגען „בונד" און „פּועלי־ציון" זיינען געווען מיט אונדז אין קאמף.

אין שטאָטראט, וואו „בונד" און „פּועלי־ציון" זיינען געווען פאר־

טרעטן איז מיט דער הילף פון דער גרויסער פּעפּעסישער פראקציע, וואָס האָט געהאט א היפּשע השפּעה אויך אין מאגיסטראט, געלונגען דורכצופירן א סובסידיע, וואָס אנטשפּרעכט צו דער צאָל קינדער וואָס די שול האָט געהאט. געווען צייטן, וועו מיר האָבן געקריגן ביז 3.000 זלאָטעם א יאָר.

דער קאמף מיט דער קהילה אָבער האָט זיך געצויגן העכער צווי יאָר און געווענען האָבן מיר אים א דאנק דעם סטאראָסטע. און אָט וואָס עס האָט זיך פּאַרלאָפן: צו יעדער זיצונג פון קהילה־ראט פלעגן מיר קומען אָרגאניזירטערהייט און זוכן מיטלען באין־אופן נישט צו דערלאָזן דורכצופירן דעם בודזשעט אין אגודהשן גייסט. פאָרזיצער פון קהילה־ראט איז געווען ה׳ נחום ווייטרויב (א לאנגיאָריקער אָנגעזעע־נער יידישער כלל־טוער נאָך פון די צארישע צייטן) און עס איז געלונ־גען צו פּועלן ביי אים, אז איך, הגם איך געהער נישט צום קהילה־ראט, זאָל אויסנאמוויייז באקומען א וואָרט אויף צו באגרינדן אונדזער רעכט געשטיצט צו ווערן פון דער קהילה. און אזוי איז טאקע געשען. אויף דער נאָענטסטער זיצונג האָב איך באקומען א וואָרט, הגם די „אגודה" האָט שטארק פּראָטעסטירט. פּאַרשטייט זיך, אז צו דער דאָזיקער זיצונג זיינען מיר געקומען שטארק צוגעגרייט און אָרגאניזירט. ווי נאָר איך האָב געענדיקט רעדן, האָט זיך אויפגעשטעלט דער וויצע־פּאָרזיצער — דער אגודהניק, י. טשעראנסקי און אויסגערופן בקול רם: „און איך זאָג לא מיט א גרויסן אלף". דאָס האָט געווירקט ווי אן אויפּריים־באָמבע, די גאנצע מאסע האָט זיך א לאָז געטאָן צום פּרעזידיום־טיש, צעבראָכן דעם באריער, אויסגעלאָשן די עלעקטריע און ס׳האָט זיך אָנגעהויבן א געשלעג מיט געשרייען און געוואלדן, וואָס האָבן אויפגערודערט די גענגט ארום. די פּאָליציי איז געוואָר געוואָרן דערפון און ס׳האָט זיך אָנגעהויבן א חקירה ודרישה. מיר האָבן אָבער דערקלערט, אז מיט אלע מיטלען וועלן מיר נישט דערלאָזן, מ׳זאָל אונדזער שול ארויסווארפן פון דער קהילהשער שטיצע. גראָד איז דאן אָנגעקומען אין שטאָט א נייער סטאראָסטע. וועו ער האָט זיך דערוואוסט וואָס פּאָרא סקאנדאלן עס גייען אָן אויף דער יידישער גאס, האָט ער געזומען אויף זיך די ראָל פון א שלום־מאכער. די נאָענטסטע זיצונג פון קהילה־ראט איז, אויפן פּאר־לאנג פון סטאראָסטע, גערופן געוואָרן אין לאָקאל פון סטאראָסטע, און דער סטאראָסטע האָט אויסגעפּועלט ביי דער „אגודה", זיי זאָלן מסכים זיין, אז אויך אונדזער שול זאָל סובסידירט ווערן, לויט דעם זעלבן פּרינ־

ציפֿ ווי תלמוד־תורה און „תּרבות". און זינט דאן פלעגט די שול קריגן יערלעך ביי צוויי טויזנט זלאָטעס. אזוי אז אין די ווייטערדיקע יאָרן 1927—1929 איז דער שולבודזשעט געוואָרן כמעט אינגאנצן.

דאָס באפרייען זיך פון דער מאטעריעלער נויט האָט מעגלעך געמאכט, אז די שול זאָל אינערלעך אויך זיך שטארקן און די פּעדאגאָגישע דערגרייכונגען אין די דאָזיקע יאָרן זיינען גאָווען קענטיקע. דאָס האָבן פּעסטגעשטעלט די אָפּטע וויזיטאציעס פון „ציש"ׂ דורך די פּעדאגאָגן: ראָזע סימכאָוויטש, ד. פֿאָליאק, ח. ש. קאזשדאן, ש. מענדעלסאָן, י. פּאט א"אנד. און אויך די אָפּיציעלע וויזיטאציעס פון דער שולמאכט, וואָרום א דאנק טאקע די אָביעקטיווע גינסטיקע באריכטן פון שול־אינספּעקטאָריאט האָבן מיר באקומען די מאגיסטראט־סובסידיע. די דאָזיקע באריכטן האָבן מיר בייגעלייגט צו אונדזער אָפּיציעלער וועגן סובסידיע. כדאי צו פארצייכענען, אז א דאנק אזא מין גינסטיקן באריכט מצד דער שולמאכט, האָבן מיר אויך באקומען א טייל פון דער מלוכה־סובסידיע, וואָס די „ציש"ׂ האָט אין מאָל געהאט ארויסגערישן.

.8

אין די יאָרן 1927—1929 איז די שול געקומען צו איר העכסטער מדרגה. מיר האָבן פארשטארקט די געזעלשאפטלעכע פראָפּאגאנדע, סיי שריפטלעך סיי מינדלעך. אין די דאָזיקע יאָרן האָבן מיר געהאט א פולע זיבן־קלאסיקע שול מיט אן ערך 250 קינדער. ס'איז געקומען א מין אויסקריסטאליזירונג — דער עלטערן־עלעמענט אין אונדזער שול איז געוואָרן אלץ מער אן אידעאיש־באוואוסטזיניקער.

דער פינאנציעלער מצב פון דער „ציש"ׂ איז באדייטנדיק פארבעסערט געוואָרן. ס'איז געווען נאָך ח' ב. מיכאלעוויטשעס באזוך אין אמעריקע, וואָס האָט אריינגעבראכט באדייטנדיקע סומעס פארן יידישן שולוועזן. דאָס האָט אונדז געגעבן א מעגלעכקייט א סך אויפצוטאָן. איך האָב אויסגעווירקט אין ציש"ׂ א ספּעציעל גרעסערע סומע אויף צו רעמאָנטירן גרינטלעך דעם שוללאָקאל. מ'האָט טאקע איינגעפירט א רייע באקוועמלעכקייטן און באדייטנדיק פארשענערט דעם אויסזען פון די שולקלאסן. די חודשדיקע „ציש"ׂ־סובסידיע האָט דערגרייכט ביז הונדערט דאָלאר (800—900 זלאָטעס) חוץ מזה האָבן מיר באקומען בערך הונדערט דאָלאר א חודש אויף באשפּייזן די קינדער אין שול. מיר האָבן פאר דעם צווענק איינגעאָרדנט אין שול א קיך מיט אלע נויטיקע מכשירים. אלע שולקינדער פלעגן עסן פרישטיק אין זייערע קלאסן צוזאמען מיט די לערער. דאָס האָט געהאט א גרויסע דערציערישע באדייטונג.

דרך אגב, די קינדער האָבן אליין געהאָלפן סערווירן דעם מאָלצייט, וואָס איז באשטאנען פון צוויי זעמל מיט א גלאָז מילך, אָדער קאקאָ.

צום שלום פון שוליאָר 1927-1928 — צום צענטריקן יובילי זינט דער גרינדונג פון דער דאָזיקער שול — האָבן מיר איינגעאָרדנט א ריי שול־פייערונגען. אין משך פון צוויי וואָכן זיינען אין אלע אָרגאניזאציעס און אינסטיטוציעס, וואו מיר האָבן געהאט א השפעה, פאָרגעקומען עקסטרע שולמיטינגען און פארזאמלונגען. אין איינעם פון די גרעסטע שטאָטישע זאלן איז געגעבן געוואָרן אן אימפאָזאנטע קינדער־פאָרשטע־לונג. ס׳איז פאָרגעקומען א שולמארש איבער די גאסן פון שטאָט, פון קינדער, עלטערן און פריינט. און ועל כולם — א וואונדערבארע שול־אויסשטעלונג, וואָס האָט פארנומען אלע זיבן קלאסצימערן, צו דער פייערלעכער עפענונג פון דער דאָזיקער אויסשטעלונג זיינען פון וואַרשע דאן געקומען יוסף לעשטשינסקי (כמורנער) פון ציש״א און דעפוטאט נח פרילוצקי (פאָלקסבילדונגס־ליגע). די אויסשטעלונג וואָס איז געווען א רעזולטאט פון דעם יאָר שולארבעט האָט רעפרעזענטירט אלע לימו־דים און געמאכט א גרויסן רושם אויף אלע באזוכער. די אויסשטעלונג איז אָפן געווען ביז א צוויי וואָכן. אין דער צייט איז זי באזוכט געוואָרן דורך העכער פינף טויזנט מענטשן. צווישן די באזוכער זיינען געווען פאָרשטייער פון דער שולמאכט, א ריי לערער און פראָפעסאָרן פון די פוילישע פאָלקסשולן און גימנאזיעס, א סך פון זיי האָבן זיך אויסגע־דריקט מיט פיל לויב און אכטונג. אין באזוכער־בוך זיינען געווען א גרויסע צאָל זייער אינטערעסאנטע איינשרייבונגען אויף יידיש, פוליש און העברעאיש פין פארשידענע יידישע און פוילישע קרייזן, וואָס האָבן אויסגעדריקט באוואונדערונג פאר די גרויסע פעדאגאָגישע דערגרייכונ־גען פון אונדזער שול. א טייל עקספאָנאטן פון דער דאָזיקער אויסשטע־לונג זיינען אין 1929 געווען אויף דער אינטערנאציאָנאלער שול־אויס־שטעלונג אין לאָקארנאָ, וואו ציש״א האָט געהאט אן אייגענעם זאל.

אין 1928—1929 האָבן מיר געהאט דעם ערשטן סיום פון א זיבע־טער קלאס. דער פייערלעכער אקט איז פאָרגעקומען אין אָנווועזנהייט פון א גרויסן עולם. ס׳זיינען געווען דעלעגאציעס און באגריסונגען פון פארשידענע קרייזן און פון דער פרעמד. דער דאָזיקער סיום האָט בא־שיינפערלעך דעמאָנסטרירט די גרויסע פעדאגאָגישע דערציערישע דער־גרייכונגען פון אונדזער שול. צו דעם דאָזיקן יום־טוב איז ארויסגעגעבן געוואָרן אן עקסטרע איינמאָליקע אויסגאבע, וואו שילער פון פארשידע־נע קלאסן האָבן געדרוקט זייערע ארבעטן איבער פארשידענע טעמעס. 1928—1929 איז אויך געווען א רעקאָרדיאָר דערמיט, וואָס דאָס איז געווען דאָס איינציקע זעלטענע יאָר, וועו די לערער האָבן באקומען אויסגעצאָלט זייערע פולע שכירות פאר אלע צוועלף חדשים.

די שול האָט דעמאָלט אויך געהאט א שיינע לערער־ביבליאָטעק, א קינדער־ביבליאָטעק — פארוואלטעט דורך די קינדער אונטער דער אויפזיכט פון די לערער, א ריי וויכטיקע לאבאָראטאָרישע מכשירים צום עקספּערימענטירן ביים לערנען. די קרוין פון דער דערציערישער ארבעט איז געווען דער שילערקלוב, וואָס האָט אין משך פון יאָר, פיל אויפגע־טאָן פאר דער אויסבילדונג פון זעלבסטשטענדיקייט און כאראקטער־פעסטקייט ביי הונדערטער שילער.

9.

זומער 1929 בין איך אוועק ארבעטן קיין ווארשע, א קורצע צייט אין מעדעם־סאנאטאָריע, און זינט הערבסט 1929 ביז צום אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה אין 1939 — אלס געזעלשאפטלעכער אינס־טרוקטאָר ביי ציש"א. מ. גילינסקי (באטקע) איז אוועק, אויף שטענדיק, ארבעטן אין מעדעם־סאנאטאָריע, וואו ער איז געווען טעטיק אלס לע־רער ביז צו דער היטלער־קאטאסטראָפע. אויך מיין פרוי רבקה מאנדעל־מאן האָט אָנגענומען ארבעט אין דער ניי־געגרינדעטער שול אין קוטנע. די דאָזיקע ענדערונגען האָבן געווירקט נישט גינסטיק פאר דער וויטערדיקער עקזיסטענץ פון דער שול. דער עיקר אָבער האָט פארער־גערט די לאגע דער אלגעמיינער וועלטקריזיס, וואָס האָט זיך דערקייקלט אויך קיין פוילן און גאנץ באזונדערס רואינירט די שעדלעצער יידישע באפעלקערונג. יידן זיינען דאָרט פשוט פארָארעמט געוואָרן — געבליבן בחוסר כול.

די שול האָט עקזיסטירט ביז 1933. זי האָט זיך געראנגלט, אין די לעצטע יאָרן, מיט כלערליי מניעות — דער עיקר אָבער מיט דער מא־טעריעלער נויט. די ציש"א איז ווידער געווען אין שוועכן פינאנציעלן קלעם. זי האָט געמאכט ממש הערָאישע אָנשטרענגונגען אויפצוהאלטן דאָס שולווועזן אין לאנד און אויך דער שעדלעצער שול איז א סך אויפ־מערקזאמקייט געגעבן געוואָרן. פון צייט צו צייט האָט ציש"א דעלע־גירט עקספּערט שליחים אויף דורכצופירן אָרטיקע שול־אקציעס און צו שטארקן די געציילטע מענטשן אויפן אָרט, וואָס האָבן נישט געווואָלט אויפגעבן די שול־פאָזיציעס. אויך די סובסידיעס פון מאגיסטראט און קהילה זיינען איינגעשרומפּענער געוואָרן, דאָסגלייכן האָט זיך באדייטנ־דיק פארקלענערט די איינקונפט פון שכר־לימוד.

די געציילטע פארוואלטונגס־מיטגלידער זיינען וואָס אמאָל מידער געוואָרן. דער עיקר האָבן דעם עול פון שול געשלעפט דאן מנשה טשאר־נאָבראָדע און מאָטל פרידמאן. אין די לעצטע יאָרן זיינען אריין אין דער פארוואלטונג די פאָרשטייער פון „בונד" און „פועלי־ציון". ס'האָט א סך

געארבעט בנימין קראמאזש, וועלכער איז ביז צום סוף געווען סעקרע־
טאר אין שול. דער קריזים איז אלץ ערגער און ערגער געוואָרן, ס׳איז
אַנגעקומען איינס פון די ביטערסטע יאָרן אין דער געשיכטע פון ציש״אָ,
דער חלק פון נויט האָט פארשניטן איין אנשטאלט נאָכן אנדערן און
אויך די שול אין שעדלעץ איז געפאלן אונטערן מעסער. די לערערס האָבן
געליטן הונגער, דער חוב פון דירה־געלט פארן שוללאָקאל האָט שוין
געגרייכט פאר העכער א יאָר צייט און די באלעבאטים האָבן כסדר גע־
פאָכעט פאר די אויגן מיטן געריכטלעכן עקסמיסיע־אורטייל. די אָרטי־
קע פאָר מענטשן אין דער פארוואלטונג האָבן דעם דרוק נישט אויסגע־
האלטן און די שול איז מער נישט געעפנט געוואָרן. גראָד אין דעם יאָר,
וועו מ׳האָט געקענט פייערן דעם 15־יאָריקן יובילוי פון דער שול, האָט
זי גאָר שטילערהייט אויסגעהויכט די נשמה...

די באלעבאטים האָבן די עקסמיסיע דורכגעפירט, דאָס שולמעבל
און דאָס רעשט ביסל בעבעכעס זיינען ארויסגעשטעלט געוואָרן אויף
דער גאס. א שטיק צייט האָט מען עס געהאלטן אין א שפייכלער. ענד־
לעך האָט דער שול־אינווענטאר באקומען א תיקון — מ׳האָט אים אי־
בערגעגעבן דער יידישער שול אין שכנותדיקן מעזריטש.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן, וועו דער מצב פון ציש״אָ האָט זיך
פארבעסערט, באזונדערס זינט 1936, וועו עס האָט געמוען שטייגן דער
פּאָליטישער אויפברויז אין לאנד, וועו די יידישע גאס איז געוואלדיק
אקטיוויזירט געוואָרן, להכעיס דער פארשטארקטער רעאקציאָנערער רע־
גירונגס־פּאָליטיק לגבי יידן — אָט אין די יאָרן, איז איבערן גאנצן לאנד
אויך געוואקסן דער אינטערעס צו די שולפראָבלעמען. דאָן זיינען ווי־
דער געמאכט געוואָרן פּרואוון צוריק צו באנייען די שול־טעטיקייט אין
שעדלעץ. נאָך א סך מי איז געעפנט געוואָרן אן אָפּטיילונג פון ציש״אָ
און ס׳זיינען שוין געווען אויסגעארבעט קאָנקרעטע פּלענער צו עפענען
א קינדערהיים און אן ערשטע קלאס פון א שול. ס׳איז שוין אפילו גע־
וען צונויפגעזאמלט, אויפן אָרט, א פאָנד פון עטלעכע הונדערט זלאָ־
טעם. ליידער זיינען שוין אָבער די דאָזיקע פּלענער נישט פארווירקלעכט
געוואָרן. דער שאָטן פון דער ברוינער מאפיע איז אלץ גרעסער געוואָרן
און וואָס א מאָל מער פארטונקלט דעם פוילישן הימל ביז... עם האָבן
זיך אָנגעטראָגן די היטלער־האָרדעס און אין געציילטע טעג איז דאָס
יידישע לעבן הרוב געוואָרן. די דייטשע בעסטיע האָט פארברענט און
פארניכטעט אלץ, וואָס מיר האָבן מיט אזוי פיל ליבע, גלויבן און אי־
בערגעגעבנקייט, אין משך פון 25 יאָר געבויט אין פוילן.

*
**

וועו איך פרעג זיך אליין איצט, וואָס איז ארויסגעקומען פון דער
ארבעט? האָט זיך געלוינט די גאנצע מי? וואָס האָט מען דערגרייכט

מיט דעם פארוועגדן אזוי פיל געלט־אוצרות און מענטשלעכע ענערגיע? ענטפער איך בפה מלא — יאָ! עס האָט זיך געלוינט! דער זעלבסטבא־וואוסטזיין פון אייגענעם, מענטשלעכן, נאציאָנאלן איך, וואָס מיר האָבן פארוואָרצלט אין די שילער פון אונדזערע יידיש־וועלטלעכע שולן, האָט נישט ווייניק מיטגעווירקט צו די העראָישע קאמפן, וואָס יידישע ארבעטער־יוגנט אין פוילן האָט געפירט אין די געטאָס מיטן נאצישן שונא. זיי זיינען עס געווען די, וואָס האָבן געשריבן דאָס העלדישע קאפיטל יידישע געשיכטע אין אונדזער טראגישסטער צייט; זיי זיינען עס געווען די, וואָס האָבן געהיליקט דעם נאָמען ייד און יידיש פאָלק אין דער וועלט! דער קליינער טייל לעבן־געבליבענע, געווען שילער פון די ציש"א־שולן זיינען אויך היינט, אין דער צעשפרייטקייט איבער דער גאָרער וועלט, די ענטוזיאסטישסטע קעמפער און בויער פון א באנייט יידיש לעבן אין כלערליי פאָרמען!

א קלאס פון דער פוילישער רעגירונגס־פאָלקסשול

פ. דרומי־פאָפאָווסקי
(תל־אביב)

דאָס העברעאישע שולוועזן אין שעדלעץ

געווייגלעך האלט מען, אז דאָס העברעאישע שולוועזן אין שעדלעץ האָט זיך אַנגעהויבן אין יאָר 1927, בעת עס איז געעפנט געוואָרן די ערשטע תרבות־שול. מיט דער דאָטע וועלט אָבער געמאכט א טעות, ווייל פאקטיש האָט א העברעאישע שול אין שעדלעץ שוין עקזיסטירט אין יאָר 1904, וועו ס׳זיינען דורך דעם ציוניסטישן מנין אראָפגעבראכט געוואָרן קיין שעדלעץ די פּעדאגאָגן גורעוויטש און קאפלאנסקי. זיי, צוזאמען מיט עקיבא גאָלדפארב און דוד מאָרגנשטערן, האָבן געגרינדעט די ערשטע העברעאישע שול אין שעדלעץ.

די שול האָט זיך געפונען אויף פּיעלקנע 10, אויף דעם גאנצן אויבערשטן שטאָק און עס האָבן דאָרט געלערנט ביי א 180 קינדער.

די קינדער זיינען געווען כמעט אויסשליסלעך פון ציוניסטישע עלטערן, וועלכע האָבן געצילעך אליין אויסגעהאלטן די שול, אָן וועלכער עס איז שטיצע פון דרויסן. די שול האָט געהאט א גרויסן דערפאָלג צווישן שעדלעצער ייִדן.

מען האָט אַנגעהויבן הערן דאָס העברעאישע וואָרט אין דער יידישער גאס. ביי דער שולע זיינען געווען אָוונט־קורסן פאר דערוואקסענע, אַנגעפירט דורך גורעוויטשן און קאפלאנסקין. פארשטייט זיך, אז די לימודים זיינען געווען אין העברעאיש. שפּעטער, וועו גורעוויטש האָט פארלאָזט שעדלעץ און געוואָרן דירעקטאָר פון דער העברעאישער גימנאזיע אין ווילנע, פירן אָן מיט דער שולע עקיבא גאָלדפארב און דוד מאָרגנשטערן. די ערשטע העברעאישע שול האָט געהאט אריכת ימים און הונדערטער קינדער האָבן געלערנט העברעאיש.

אין יאָר 1917 איז געעפנט געוואָרן דורך מ. מ. לאנדוי, א העברעאיש־יידישע שול, מיט דעם נאָמען „דעת". זי האָט אָבער לאנג נישט

עקזיסטירט. א חוץ דער שול פון גאָלדפאַרב און מאַרגנשטערן האָבן עקזיסטירט „חדרים מתוקנים" פון דוד אדלער און שמואל משה יאבקא־וויטש. דער „חדר מתוקן" פון פּריזענט און בערקאָוויטש איז שפּעטער פאַרוואַנדלט געוואָרן אין א מזרחי־שול מיטן נאָמען „יבנה".

עס איז אויך געווען א שול מיטן נאָמען „תורה ודעת". די לערער זיינען געווען: בערנצווייג, גרינבערג, יאַווערבוים און זאָנשיין.

אין יאָר 1920 איז דורכן ציוניסטישן קאָמיטעט געעפּנט געוואָרן א פּרעבלשול. צווישן אנדערע איז אויך דאָרט געווען טעטיק די גננת חנה קיסר, וואָס געפּינט זיך איצט אין חיפה.

וועז עס איז אין פּוילן ארוים דאָס געזעץ פון שולצוואַנג איז די שול פון מאַרגנשטערן און גאָלדפּארב צעטיילט געוואָרן אין יעדער באַזונדער האָט געהאַט א חדר מתוקן. באַזוכט די חדרים האָבן קינדער פּאר 7 יאָר, איידער זיי זיינען ארונטערגעפאלן דעם געזעץ פון שולצוואַנג, אָדער זיי זיינען געקומען לערנען נאָך מיטאָג, וועז זיי האָבן געענדיקט די לימודים אין די רעגירונגס־שולן (פּאָוושעכנע שולן). עס זיינען געווען א סך עלטערן, אפילו פּארמעגלעכע, וואָס האָבן געשיקט די קינדער אין דער „תלמוד־תורה", וועלכע איז געווען אָנערקענט פון דער מאכט, כדי די קינדער זאָלן לערנען יידישע לימודים.

א לאנגע צייט איז די פּראגע פון עפענען א תרבות־שול נישט אראָפּ פון טאָג־אָרדענונג פונעם שעדלעצער ציוניסטישן קאָמיטעט. אָבער כסדר איז, מיט א ווייטיק אין הארצן, דער ענין אָפּגעלייגט געוואָרן אויף א צווייטער זיצונג, וויל, וועז עס איז געקומען צו רעדן פון „תכלית" זיינען נישט געווען די ערשטע 100 זלאָטעס, אז מען זאָל קאָנען אָנהייבן עפּעס טאָן.

איינמאָל אויף א זיצונג פון ציוניסטישן קאָמיטעט, אין זומער תרפ"ו (1926), וועז עס איז ווידער באהאנדלט געוואָרן די פּראגע פון עפענען א תרבות־שול אין שעדלעץ און ס'איז ווידער געווען די פּראגע, וואו מ'נעמט די ערשטע פּאָר זלאָטעס צו דינגען א לאָקאל און צו באַשטעלן שולבענק, האָט דער שרייבער פון די שורות, וואָס האָט דאן געארבעט אין דער צענטראלע פון קרן־קיימת אלס אינספּטרוקטאָר אין איז נאָר־וואָס געקומען פון ווארשע — ארויסגענומען פון טאש 500 זלאָטעס, אוועקגעלייגט אויפן טיש און געזאָגט: איך בּאַרג אויס מיין חודש־גע־האלט און זאָל נישט צוליב זיין קיין אָפּהאלט אין עפענען די שול.

די חברים האָבן באלד באקומען מוט, מען האָט אויסגעקליבן אן ענגערע קאָמיסיע, וואָס האָט געהאט די אויפגאבע צו עפענען די שול. די קאָמיסיע איז באשטאנען פון פאָלגנדיקע חברים: לוי גוטגעלד, משה יום־טוב, יהושע אקערמאן, דער שרייבער פון די שורות, אברהמטשע אלטענבערג און מאיר טענענבוים אלס סעקרעטאר. ער איז געבליבן

טאקע דערנאָך א לענגערע צייט סעקרעטאר פון דער שול. צומאָרגנס אין דער פרי איז מען אוועק קיין ווארשע, כדי צו אנגאזשירן א לערער־פערסאָנאל פאר דער שול.

די שוללערער און די עקזעקוטיווע מיטן לייטער ה' אָקון

אלם מנהל האָט מען אנגאזשירט דעם חבר יוסף אוקון און ער האָט געדארפט איינלאדן נאָך לערער. ער איז געבליבן אין ווארשע צו אנגאזשירן די לערער. אין א פאָר טעג ארום איז ער געקומען מיט די לערער שאליטא, ווייל און פריד, און מיר האָבן צונויפגערופן א פארבריטערטע זיצונג, וועלכע האָט פארפליכטעט עלטערע חברים, אז זיי מוזן דורכפירן א גרעסערע אקציע, כדי מען זאָל קאָנען עפענען די שול. די צייט איז שוין געווען זייער קורץ צום אָנהייב פון שוליאָר. עס זיינען אויסגעקליבן געווארן אייניקע קאָמיסיעס: 1) פאר פינאנצן, 2) שאפן א לאָקאל פאר דער שול, 3) באזאָרגן מעבל, 4) פירן אגיטאציע, אז מען זאָל אריינגעבן די קינדער אין דער שול.

די פינאנס־קאָמיסיע איז באשטאנען פון: אָשר אורזשעל, נ. ווייַנטרויב, ד"ר שלייבער, שלום זאלצמאן, חנוך ריבאק, פישל פאָפאָווסקי (הייַנט דרומי). די קאָמיסיע האָט זיך גוואלדיק אויסגעצייכנט, דער עיקר אָשר אורזשעל. אין א קורצער צייט איז געשאפן געווארן איבער 2.000 זלאָטעס. דאָס איז געווען דעמאָלט א ריזיקע סומע. אויך די לאָקאל־קאָמיסיע אונטער דער אָנפירונג פון י. ט. עקערמאן האָט מצליח געווען און אין א קורצער צייט האָט זי געפונען א לאָקאל אין דעם הויז אויף פלאָריאנסקע 17, ביי איטשע שווארץ. די קאָמיסיע פאר באזאָרגן

די איינריכטונגען האָט באוויזן אין א קורצער צייט אלץ איינצוֹאָרדענען. אין דער פּראָפֿאגאנדע־קאָמיסיע האָט זיך באזונדער אויסגעצייכנט לוי גוטגעלד, ער האָט געשריבן אין דער צייטונג, גערעדט אויף פּאר־זאמלונגען פון עלטערע און יונגע. מיט אים האָבן ענערגיש מיטגעאר־בעט די חברים פישל פֿאָפֿאָווסקי, יהושע עקערמאן, אלטענבערג און חבר יוסף אוקון. עס איז אויך געפירט געוואָרן א הויז־אגיטאציע ביי וועלכער עם האָבן זיך אויסגעצייכנט: יוסף גוטגעלד, יהושע עקערמאן, משה יום־טוב. זיי האָבן אין דער אגיטאציע־ארבעט באקומען הילף פון „השומר הצעיר" און „החלוץ הצעיר".

אזוי ארום איז די העברעאישע שול געוואָרן א פאקט אין שעדלע־צער יידישן לעבן. באלד אין דעם ערשטן שוליאָר זיינען געווען אין דער שול 3 קלאסן מיט איבער 100 קינדער. אין ערשטן יאָר פון איר עקזיסטענץ האָט די שול געוואונען דעם פולן צוטרוי און סימפאטיע פון דער שעדלעצער יידישער באפעלקערונג. פיל מיטגעווירקט צו דעם האָבן דער מנהל יוסף אוקון, די פּעדאגאָגישע קרעפטן פון דער שול און די עסקנים, וואָס האָבן געארבעט מיט איבערגעגעבענעם ענטוזיאזם.

בעת דער וויטערדיקער טעטיקייט איז אויסגעוויילט געוואָרן א שול־קאָמיטעט אויף דעם אָרט פון דער ענגערער קאָמיסיע. אין קאָמי־טעט זיינען אריין: אָשר אורזשעל — פֿאָרזיצער, הנוך ריבאק, יהושע עקערמאן, משה יום־טוב, פישל פֿאָפֿאָווסקי־דרומי, שלום זאלצמאן, יוסף

דער תרבות־שול־קאָמיטעט, אין מיטן דער פֿאָרזיצער ה' אשר אָרזשעל

גוטגעלד, מאיר טענענבוים — סעקרעטאר, לוי גוטגעלד און אברהמטשע אלטענבערג.

אין דעם צווייטן שוליאָר 1927—1928 קומען צו נאָך צוויי נייע לע־רער: קושליאן און האָראָוויטש. עס ווערט פארגרעסערט די צאָל קינ־דער ביז 200.

אין דעם דריטן שוליאָר 1928—1929 קומען וויטער צו נייע לע־רער — העלער און מלאשן. די צאָל קינדער וואקסט און דערגרייכט נאָענט צו 250. עס ווערט ענג דער לאָקאל אויף פלאָריאנסקע און מען דינגט נאָך א לאָקאל אויף פיענקנע אין דעם הויז פון סוקעניק. דער דערפאָלג פון דער שולע שטייגט איבער אלע דערוואַרטונגען. זי ווערט פאררעכנט צו די בעסטע שולן אין פוילן, וואקסט פון טאָג צו טאָג און געווינט די סימפאטיע פון אלע שיכטן פון דער באפעלקערונג: חסידים, חברים פון „בונד" און אפילו עלטערן פון קאָמוניסטן האָבן געשיקט זייערע קינדער אין דער תרבות־שול.

די שוללערער מיט א טייל שילער

די ל"ג־בעומר־פייערונגען פון דער שול האָבן זיך פארוואַנדלט אין א פאָלקס־יום־טוב. אזא פייערונג האָט זיך אָנגעהויבן אין אָוונט, ערב ל"ג בעומר, מיט א פאקלצוג איבער די גאסן. צומאָרגנס איז פאָרגעקומען דער אויספלוג פון די שולקינדער אין וואלד, וואָס האָט געהערט צו יצחק נחום וויינטרויב. דער מארש אין וואלד האָט מיטגעצויגן קינדער פון אנדערע שולן און אויך דערוואקסענע מענטשן, וואָס האָבן זיך געפרייט מיט דעם יידישן קינדער־יום־טוב.

די שולקינדער בעת דער ל"ג־בעומר־פויערונג אין וואלד

וועגן דער באדייטונג פון דער העברעאישער שול אין שעדלעץ האָט דעמאָלט לוי ג־טגעלד געשריבן א גרויס ארטיקל אין שעדלעצער וואָכנ־בלאט".

די וויטער געבראכטע שורות פון דעם ארטיקל באוויזן, וואָס פאר א גרויס אָרט די תרבות־שול האָט פארנומען אין שעדלעצער יידישן לעבן. לוי גוטגעלד שרייבט:

„תרבות" האָט אָנגעהויבן מיט פיר יאָר צוריק, סך־הכל, מיט הונ־דערט קינדער. עס זיינען געווען צרות מיט א לאָקאל, מיט אינווענטי־ציע־אויסגאבן. שווארצזעער האָבן דעריבער נישט געפעלט. די איבער־געגעבנקייט פון די עסקנים און די עלטערן האָט אָבער אלץ מנצח געווען. דאָס פאָריקע יאָר האָט די שול שוין געציילט כמעט דרימהאלבן מאל אזוי פיל קינדער. זעלטן־ווואו אן עלטערן־קאָמיטעט זאָל ארבעטן ביי א שול מיט אזויפיל מסירות־נפש, וואָס עס איז דער שטארקסטער באוויזן פון צופרידנקייט מיט דער שול און ממילא די בעסטע פראָפאגאנדע.

קיינער וועט נישט פארלייקענען, אז „תרבות" אין שעדלעץ, טראָץ איר שווערער פינאנציעלער לאגע און נישט געקוקט דערויף, וואָס זי האָט איבער פופציק קינדער, וואָס לערנען אומזיסט, און דער גרויסער רוב קינדער — פאר א מינימאלן אָפצאָל, — האָט א גלענצנדן פערסאָ־נאל, וואָס נישט איין שול אין פוילן וואָלט זיך געוואונטשן אזעלכן צו האָבן. עס איז דאָ א זעלטענע פאָטערלעכע באציאונג צו די קינדער, א מוסטערהאפטע הארמאָניע צווישן די לערער און די עלטערן א. א. וו. דאָס זיינען די סודות פון ביז איצטיקן דערפאָלג פון „תרבות".

צוזאמען מיטן וואוקס פון דעם מאַראלישן דערפאַלג פון דער שול, איז אויך געוואקסן דער דעפיציט פון דעם לערן־אנשטאלט. עס איז ממש געווען „באו מים עד נפש". געווען א צייט, ווען די לערער איז געקומען געהאלט פאר עטלעכע חדשים. מיר זיינען געווען פארחובט אין אלע שעדלעצער בענק און די שולטוער איז געקומען געלט וואָס זיי האָבן געבאָרגט — עד לכשירחיב. די בעלי־בתים פון די שוללאַקאלן האָבן געפאַדערט דירה־געלט, אַדער זיך ארויסציען. עס האָט זיך אויס־געדאכט, אז אַט־אַט און מ'וועט מוזן שליסן די שול.

די לאגע איז באטראכט געוואָרן אויף א זיצונג, וואו עס האָט אויך אַנטייל גענומען א פאָרשטייער פון די לערער. פארשידענע פּראַיעקטן זיינען ארויפגעשוואומען, אָבער קיין קאָנקרעטע לייזונג האָט מען נישט געקענט געפינען. עס איז געווען א מאַמענט, ווען אלע זיינען געזעסן און געשווייגן.

פלוצלינג האָט זיך אָפּגערופן יאָסעלע גוטגעלט: „מיר וועלן נישט שליסן די שול. מיר וועלן פאָרן קיין ווארשע צו יצחק גרינבוימען, ער זאָל אונדז שאפן א הלוואה". אזוי איז טאקע געשען: מיט דער הילף פון גרינבוימען האָבן מיר באקומען א הלוואה פון 4.000 זלאָטעס און די שול איז געראטעוועט געוואָרן, זי איז נישט פארמאכט געוואָרן, נאָר פאר־קערט — געוואָרן וויטער גרעסער און פון יאָר צו יאָר האָבן זיך גע־עפנט פרישע קלאסן. די תרבות־שול וואָלט אייגנטלעך געקאָנט זיך אויסהאלטן פון אייגענע הכנסות. עס האָבן אָבער אין דער שול געלערנט א סך ארעמע ארבעטער־קינדער, אויך קינדער פון „עזרת־יתומים", וואָס האָבן אינגאנצן נישט געצאָלט קיין שכר־לימוד. אין דער יידישער קהילה־פארוואלטונג האָבן מיר געדארפט פירן שוועריע און לאנגע קאמפן, ביז מען איז אנטקעגנגעקומען אונדזער פאָדערונג צו באקומען סובסידיעס.

דאָרט האָבן מיר געפירט דעם קאמף מיט די פאָרשטייער פון דער „אגודה", וואָס זיינען געווען 10 אויף 20 פּרנסים, און דער פאָרשטייער פון „מזרחי" איז געווען א האלבער אגודהניק און געשטימט צוזאמען מיט דער „אגודה" קעגן דער סובסידיע, אזוי אז עס זיינען געווען 11 פון 20 פּרנסים.

נאָך א לאנגן און אומדערמידלעכן קאמף פון אונדזערע חברים אין דער קהילה, אורזשעל, שלייכער, פאָפּאָווסקי, ווילוול בארג, ווייגטרויב און אנדערע, האָבן מיר געבראָכן די קעגנערשאפט און מיר האָבן בא־קומען א סובסידיע, אָבער נישט אזויפיל ווי עס האָט באקומען די תל־מוד־תורה.

אויב אין דער קהילה האָבן מיר געהאט צו פירן א קאמף מיט דער „אגודה", האָבן מיר אין שטאָטראט געקעמפט פאר סובסידיעס נישט מיט די גויים, נאָר דווקא מיט די יידישע פאָרשטייער פון „בונד" און

לינקע „פועלי־ציון". זיין האָבן געטענהט, אז די העברעאישע שול איז עקספּאָרט קיין „פּאלעסטינע", און אין איר לערנען רייכע קינדער. נאָטירלעך, אז אויב די יידישע ארבעטער־פּאָרשטייער האָבן אזוי געראַדט, האָבן די פּאָרשטייער פון „פּ. פּ. ס.", וואָס האָבן צוזאמען מיט די יידישע ארבעטער־פּארטרעטער געבילדעט א מערהייט, געזאָגט: „מיר קאָנען נישט שטימען קעגן דעם ווילן פון אונדזערע יידישע חברים".

דער שוללויטער באָקסער מיט א טויל שילער

עס איז אָבער געלונגען אונדזערע ענערגישע חברים — ד"ר שליי־כער, אָשר אורזשעל, רובינשטיין דורכצוברעכן דאָס אייז. דערצו האָט אויך צוגעהאָלפן דער פּאָרשטייער פון דער „אגודה", ר' ישראל גוט־געלט. אונדזערע פּארטרעטער אין שטאָטראט האָבן דערווייזן, אז דער גרעסטער רוב פון די שילער פון דער „תרבות"־שול זיינען קינדער פון ארבעטער, ווי אויך קינדער פון „עזרת־יתומים", וואָס צאָלן געצלעך נישט קיין שכר־לימוד. אונדזערע ארגומענטן האָבן געווירקט. עס איז לסוף געלונגען צו באקומען א סובסידיע.

זעלבסטפארשטענדלעך, א דאנק די סובסידיעס פון דער קהילה און דעם מאגיסטראט, איז די פינאנציעלע לאגע געווָארן לייכטער. אין יענער צייט פארלאָזט ה' אָקון שעדלעץ און פּאָרט קיין ביאליסטאָק, אוּן אויף זיין אָרט קומט קיין שעדלעץ אלס מנהל צבי באָקסער, אייניער פון די דעמאָלטיקע בעסטע פּעדאגאָגן. אויך דער סעקרעטאר מאיר טענענבוים האָט פארלאָזט זיין אמט און אויף זיין אָרט איז געווָארן סעקרעטאר זאב לעוו, וואָס געפינט זיך היינט אין אמעריקע.

עס איז אויך צוגעצויגן געווארן צום שול־קאמיטעט מ. יודענגלויבן, וולאדאווסקי, מ. ראטבויין, יעקב יום־טוב, מענדזיזשעצקי און, צו לענגער יאר, פרוי געניע וויימאן און א. פיינזילבער. אין דעם יאר 1930/31 האבן מיר דעם ערשטן ארויסלאז.

אין יאר 1931 ווערט געפייערט די אנטהילונג פון א פאן פאר דער שול. דאס „שעדלעצער וואכנבלאט" האט ארויסגענעבן א ספעציעלן נומער געווידמעט דעם יום־טוב. מיר ברענגען ציטאטן פון ארטיקלען, וואס עס האבן אין דער ספעציעלער אויסגאבע פון „שעדלעצער וואכנבלאט" פארעפנטלעכט לערער און טוער פון דער „תרבות"־שול.

דער שולליייטער באקסער, שרייבט דעמאלט אין אן ארטיקל: „די „תרבות"־שול איז א שאפונג פון פאלק, פארן פאלק און גרייבט ביז די יסודות, ביז די שורשים. עס איז א בריק פון עבר צו עתיד". און ער ענדיקט זיין ארטיקל: „אויף א פאן, הגם זי איז נאר פון א שול פאר קינדער, קוקן אלע —אלע, וואס דארפן אויפהויבן די אויגן צו א פאן— דעריבער איז עס אלעמענס ברכה". דער געוועזענער מנהל ה' אקון שרייבט: „א פאן פארן „בית־היוצר" אין שעדלעץ —דער סימבאל וועט זאגן וועגן זיין אויפטו און וועגן זיין ווילן. אויף דער פאן שרייבט מען נישט די געשיכטע פון צרות פון דער שול — אויף דער פאן איז אלץ ליכטיק און העל. פונדערווייטנס, מיט טרערן אין די אויגן, ווי א מאמע וואס איז געשטאנען ביים וויגעלע פון איר קינד, גייען מיר נאך אין זכרון די ערשטע טריט פון דער שול. איך וויל ווינטשן, אז אויך אין „בית־היוצר", אין דער שול, זאל אלץ זיין מלא ליכט און פרייד".

הארטגלאס: „נישט קיין ארטיקל וועל איך שרייבן, נאר וועגן וואס עס דארף זיין געשריבן אויף דער פאן. ווער עס איז געווען אין ארץ־ישראל און האט געזען ווי אזוי קינדער לעבן זיך אוים אין דער העברעישער שפראך, מוז קומען צו דער איבערצייגונג, אז דאס יידישע פאלק לעבט און וועט לעבן און וועט זיין ענדציל דערגרייכן; צוליב דעם לייג איך פאר, אז אויף דער פאן פון דער „תרבות"־שול זאל זיין אויפגעשריבן — „עם ישראל חי".

לוי גוטגעלט: „דער עיקר פון דער תרבות־דערציאונג ליגט אין פאטאם פון חינוך. מיר זיינען דאך כסדר אין מעמקים, אין דער טיפענישפון דער ערד, נאר אונטער די פים פילן מיר נישט די ערד, נאר שיעור נישט ווי נייע הימלען אונטער דער ערד. זאל דאס אויך זיין א תשובה אויף דער קשיא, פארוואס פייערט מען איצט די אנטהילונג פון א פאן. שווערע צייטן! ביטערע צייטן! — אבער יא, יא, דווקא אין דעם „דע פראפונדים" מוזן מיר זיך שאפן די אילוזיע, און זאל עס זיין אויף א רגע, צו קענען אויפהייבן די אויגן און פרייען זיך ווייניקסטנס מיט א פאן".

שבת צו נאכטס איז אין שטאָטישן קלוב פאַרגעקומען די פייערלעכע אקאדעמיע לכבוד דער אנטהילונג פון דער פאַן פון דער „תרבות"־שול. דער זאל איז געווען געפאקט, א סך מענטשן האָבן געמוזט אוועקגיין, וויל דער זאל איז געווען צו קליין אויף אריינצונעמען דעם גרויסן עולם.

געעפנט האָט זיך די אקאדעמיע מיטן פוילישן און יידישן הימן, אויסגעפירט דורכן ספעציעל צוגעגרייטן כאָר, אונטער דער אָנפירונג פון ה' גארבארזש, ביי דער באגלייטונג פון אָרקעסטער, אונטער דער לייטונג פון ה' א. שפילפידעל.

ה' א. אורזשעל, פאַרזיצער פון שול־קוראטאָריום פון „תרבות", דערקלערט אין העברעאיש דעם פייערלעכן אָנזונ פאר געעפנט און באגריסט דעם גאסט פון א"י און פון דער צענטראלע פון „תרבות" — ד"ר צבי זוהר, דעם פאַרשטייער פון די פרויענד מחוץ שעדלעץ — ה' פ. אייזנשטאט, דעם פריערדיקן לייטער פון דער שול — ה' אָקון, וועלכער איז ספעציעל געקומען צו דער פייערונג, ווי אויך די פאַרשטייער פון שטאָטראט — די פעפעסישע ראטמענער ה' זשעליעזעווסקי און ה' זאפלאטאָווסקי און די פאַרשטייער פון דער קהילה, פון סוחרים, האנטווערקער, „באנק אודזשאלאָווי", „טאָז", „עזרת־יתומים", לערער־פאראיין א. א. וו. אין נאָמען פון דער קהילה באגריסט די פייערונג אין העברעאיש ה' זעליקאָוויטש און אין נאָמען פון עלטערן־קאָמיטעט — ה' הנוך ריבאק, און אין נאָמען פון פּעדאגאָגישן ראט — דער שול־לייטער ה' צבי באָקסער. מיט א לענגערער באגריסונג אין א זייער שיינעם העברעאיש, אין נאָמען פון די תלמידים, טרעט ארויס ד. י. מענדעזשעצקי, א שילער פון דער 7טער מחלקה. אין נאָמען פון די אביטוריענטן פון דער שול באגריסט משה וויימאן, וואָס געפינט זיך היינט אין ישראל. די לעצטע באגריסן — ה' פ. אייזנשטאט פון וואַרשע (היינט אין ישראל) און ה' ישראל רידעל אין נאָמען פון די סוחרים.

דערנאָך לייענט פאַר ה' לוי גוטגעלט די שריפטלעכע באגריסונגען (כמעט אלע אין העברעאיש): פון צ. ק. פון דער ציוניסטישער אָרגאניזאציע אין פוילן, דירעקטאָריום פון קרן היסוד, דירעקטאָריום פון קרן־קיימת, פון דער ציוניסטישער אָרגאניזאציע אין שעדלעץ, מזרחי, התאחדות, השומר הצעיר, החלוץ, החלוץ הצעיר, בית"ר, העברעאישע אָוונט־קורסן, „טאָז", „עזרת־יתומים", פרויען־פאראיין פאר א"י־ארבעט, לערער־פאראיין פון די אלגעמיינע שולן, ספּאָרטפאראיין „קדימה" א. א. וו., וויי אויך פון א ריי פרויענד פון דער שול, צווישן זיי, פון אדוו. הארטגלאס, פון משה גאָרדאָן, און פון ע. יאָסעלעוויטש (אלע היינט אין ישראל).

מיט א לענגערער באגריסונג אין העברעאיש אין נאָמען פון צ. ק. פון „תרבות" אין פוילן טרעט ארויס ד"ר צבי זוהר, ער באגריסט אויך,

אין פּויליש, די אָנוועזנדיקע פֿאַרשטייער פֿון שטאָטראט, שילדערנדיק פֿאר זיי דעם אויפטו פון דער נייער יידישער קולטור אין א"י און די באדייטונג פון דער העברעאישער שול.

ד"ר צבי זוהר ווערט אויך באערט דורך דעם פֿאַרזיצער ה' א. אורזשעל מיטן אויספירן דעם פייערלעכסטן אקט פון אנטהילן די פּאַן. די פּאַן ווערט אויפגעצויגן אין דער הייך און ד"ר זוהר שניידט אויף די שייד ביי די קלאנגען פון „תחזקנה". די בלוי־ווייסע פֿרעכטיק אויסגעהאפטענע פּאַן, רופט ארויס גרויס אנטציקונג אין זאל. אונטער די קלאנגען פון „שאו ציונה" דעפילירן פאר דער פּאַן די תלמידים פון דער שול.

נאָך א קורצער הפסקה קומט פֿאַר דער אקט פון פייערלעכן אריינקלאפן די זילבערנע נעגל אין שטעקן פון דער פּאַן. איבער הונדערט פֿערזאָן נעמען אָנטייל אינעם דאָזיקן אקט. עס ווערן אויך אריינגעקלאפט נעגל אין נאָמען פון א רייַ פרייַנד פון דער שול, וועלכע וואוינען אין אמעריקע, דרום־אפריקע, לאָנדאָן, ארגענטינע, דייטשלאנד, דענעמאַרק א. א. וו. בעתן אריינקלאפן די נעגל זיינען ס'רוב געסט מנדב אנטשפּרעכנדיקע סומעס לטובת דער שול.

מיט א קורצן רעפעראט ווענן דער ארבעט און אויפטו פון דער שול טרעט ארויס דער פּריערדיקער לייטער ה' י. אָקון, וואָס געפינט זיך היינט אין ישראל. ער רעדט מיט גרויס ענטוזיאזם און רופט ארויס לאנגע אפּלאָדיסמענטן.

א לענגערן רעפעראט אין יידיש א. ד. ט.: „דאָס יידישע פּאָלק פאר דער העברעאישער שול" האלט ד"ר צ. זוהר. ער רעדט ברייט ארום דעם היינטיקן באגריף פון „תרבות" און די גרונט־יסודות פון דער מאָדערנער העברעאישער שול אין שייכות מיטן איבערבוי פון דער סטרוקטור פון יידישן פּאָלק און די אָנשטרענגונגען פארן יידישן רענעסאנס אין ארץ־ישראל. דער עולם באדאנקט דעם ד"ר צ. זוהר מיט אפּלאָדיסמענטן פארן אינהאלטסרייכן רעפעראט. צום סוף פון דער פייערונג זינגט דער כאָר, אין באגלייטונג פון אָרקעסטער, „עורי ציון" און „זמרו". ה' פישל פֿאָפֿאָווסקי רעדט ווענן דער מאטעריעלער לאגע פון דער שול, רופּנדיק די פארזאמלטע מיטצוהעלפן צו טראָגן דעם עול פון בודזשעט. דער עולם פארלאָזט דעם זאל זינגענדיק די „התקוה". נאָך דער אקאדעמיע איז אין לאָקאל פון דער שול פֿאַרגעקומען א גלעזל־טיי מיטן אָנטייל פון די געסט און די מיטגלידער פון עלטערן־קאָמיטעט, שול־קוראטאָריום און לערער.

אין די לעצטע יאָרן, פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה, איז די שיל זיך נאָך מער פונאנדערגעוואקסן און האָט זיך געפונען אין א הערלעכן לאָקאל אויף פילסודסקי, 60. זי האָט שוין געהאט 10 קלאסן מיט א גן-

ילדים און א פּערסאָנאל פון 10 לערער. ביי דער שול איז געווען א שיינע ביבליאָטעק, א דראַמאַטישע סעקציע און כאָר. די דראַמאַטישע סעקציע האָט אויסגעפירט מיט דערפאָלג תנ"כישע און אנדערע פּאָרשטעלונגען.

די שולקינדער אין חויף פון דער שול

די לעצטע יאָרן איז אָנגעקומען קיין שעדלעץ א נייער לייטער — בארנשטיין, ווייל באָקסער איז געוואָרן אינספּעקטאָר פון די „תרבות"־שולן אין פּוילן. מ'האָט געפּלאַנט צו עפענען א העברעאישע גימנאזיע. אָבער דער פּלאַן איז נישט אויסגעפירט געוואָרן. עס איז אָנגעקומען דער היטלער־חורבן און האָט צו נישט געמאכט אלע פּלענער.

**
*

די „תרבות"־שול אין שעדלעץ האָט אין משך פון די 13 יאָר פון איר עקזיסטענץ דערצויגן מוטיקע העלדן און נאציאָנאלע קעמפער. די נעמען פון אייניקע פון זיי האָבן זיך אייגעקריצט אין דער געשיכטע פון ישראלס באפרייאונגס־קאמף. לאָמיר דערמאָנען זייערע נעמען. א טייל פון די שילער וואָס האָבן געענדיקט די „תרבות"־שול זיינען אָפּ־געפאָרן קיין ארץ־ישראל. זיי זיינען גלייך אריין אין די רייען פון דער „הגנה". זיי זיינען נאָך גאָר יונג געווען. דאָס זיינען די זין פון: ווייסמאן, פּאָפּאָווסקי, פון חזן פּאסאָווסקי, שטיינבערג, לעווינשטיין, ליבערמאן א. א. וו. בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה זיינען זיי געווען אין די רייען פון דער יידישער בריגאדע און אין אנדערע פּאָרמאציעס, אין מצרים,

טריפאלי, איטאליע, בעלגיע, דייטשלאנד. צוזאמען מיט די דעמאקראטישע ארמייען האבן זיי געקעמפט קעגן די דייטשן.

מיט באזונדערן יראת הכבוד דערמאנען מיר די נעמען פון 6 שיילער, וואס האבן ארויסגעוויזן געוואלדיקע העלדישקייט, און אוועקגעגעבן זייער יונג לעבן; דאס זיינען: 1) אפרים וויימאן, 2) זיסקינד ראזנבוים, 3) ישראל צוקער, 4) א. בענאגאן, 5) יהודה קאנסקי, 6) חנוך זשעלאזנאגורא. לאמיר זיך באקענען מיט זייער לעבן און העלדישן אומקום.

אפרים וויימאן

אפרים וויימאן איז געבוירן געווארן אין שעדלעץ, דעם 27סטן אפריל 1920, ט' אייר, תר"פ, ביי גיטל און דב וויימאן. אין עלטער פון 4 יאר, אין 1924, האט ער צוזאמען מיט זיינע עלטערן און ברודער עולה געווען קיין ארץ־ישראל. אין 1927 איז די משפחה וויימאן געצוואונגען צוריקצוקומען קיין פוילן, אין זייער היימשטאט שעדלעץ. דער 7־יעריקער אפרים וועלט אריינגעגעבן אין דער שעדלעצער תרבות־שול. דא באקומט ער זיין ערשטע אויסביל־דונג. סך־הכול 5 יאר האט ער געלערנט אין דער העברעאישער נאציאנאלער שול, וועלכע האט געלייגט א שטארקן חותם אויף זיין כאראקטער און שטרעבונגען. די יסודות פון יידישקייט און ציוניזם, וואס ער האט דערווארבן אין דער תרבות־שול, האבן פון אים אויסגעבילדעט א שטאלצן יידישן בחור, וואס בייגט זיך נישט אונטער פרעמדע איינפלוסן, און די דערגרייכונג פון יידישער זעלבסטשטענדיקייט און אן אייגן לאנד וועלט פאר אים א לעבנסציל.

וועו אפרים וויימאן איז געווען אין דער 7טער אפטיילונג און עס איז פארגעקומען די פייערלעכע אנטהילונג פון דער פאן פון דער תרבות־שול, האט ער געשריבן אין דער ספעציעלער אויסגאבע פון „שעדלעצער וואכנבלאט":

„פון דער צייט אן זינט איך בין געקומען אין דער שול, זיין איך צווישן די פיר וועגט פון דער אפטיילונג, וואס זעען אוים ווי שווייגנדיקע אוז פארלאזטע, אבער די דאזיקע וועגט טראגן אין זיך א סוד, וואס איז

נאָר אונדז באקאנט, אַז וועל איך אייך אנטדעקן דעם באהאלטענעם סוד: ער ליגט אין מיין באקענען זיך דאָ מיט ארץ־ישראל.

„וועז איך בין געקומען אין דעם דאָזיקן חדר, איז מיין מוח פול געווארן מיט מחשבות וועגן ארץ־ישראל אוז מיין הארץ מיט בענקשאפט צו דעם יידישן לאנד. דער דאָזיקער סוד קאָן נישט אריינדרינגען אין די הערצער פון דער יוגנט, וואָס באזוכט נישט די תרבות־שול. אונדז, די שילער פון דער תרבות־שול דאכט זיך אויס, אז עס איז נישט פאראן קיין צווייטע שול אזעלכע, אין וועלכער מ׳זאָל לערנען וועגן די העלדן פון אונדזער פאָלק. מיר האָבן געלערנט צו דולדן אוז ליידן אזוי ווי אונדזערע גרויסע ברידער אוז אויסהאלטן אלע שטרויכלונגען. ווער עס האָט נישט באזוכט די תרבות־שול, וויסט נישט, וואָס עס איז פאר אונדז ארץ־ישראל. אוז איצט, נאָך 6 יאָר פון געראנגל פאר דער עקזיס־טענץ פון אונדזער שול, האָבן מיר זוכה געווען צו דעם דאָזיקן גליקלעכן מאָמענט פון פיירן די פאָן פון אונדזער שול. די דאָזיקע פאָן וועט אונדז דערמאָנען די 4 שטילע וועגט, וואָס צווישן זיי האָבן מיר זיך אויסגע־לערנט ליידן.

„וועז מיר וועלן ענדיקן די תרבות־שול, וואָס איז אונדז טייערער ווי אלץ, וועט זיך יעדער גיין זיין וועג. אָבער אונדזערע הערצער וועלן זיין געבונדן מיט דער שול. אונדזער הויפטשטרעבונג וועט זיין צו גיין אויף דעם אָרט, וואָס עס האָט אונדז געווייזן די שול, אוז אלע שטרויכ־לונגען, וואָס וועלן זיין אויף אונדזער וועג, וועלן מיר בייקומען אוז עולה זיין, אפילו וועז עס וועט זיין נויטיק צו קעמפן פאר דעם".

אוז אפרים האָט זיין צוזאָג געהאלטן:

אין 1932 האָט ער מיט זיין משפחה ווידעראמאָל עולה געווען קיין ארץ־ישראל. אפרים וועלט באלד היימיש מיט דער סביבה אוז אין על־טער פון 15 יאָר שליסט ער זיך אָן אין דער „הגנה". אפרים זעצט פאָר זיין לערנען אין א מיטלשול אין תל־אָביב. וועז עס ברעכן אויס די גע־שעענישן אין יאָר תרצ״ז (1936) איז דער יונגער בחור אין דער 7טער קלאס. ער פארלאָזט דעמאָלט די שול אוז גייט אוועק אויף די גרענעצן פון יפו, כדי צו פארטיידיקן דעם מושב „טירת שלום".

זומער תרצ״ז (1937), נאָכן ענדיקן די שול, וועלט ווייטאן געשיקט פון דער „הגנה" אָפּצוהיטן די נאפט־גראָבונגען אין מדבר יריחו אוז פון דעם דאָזיקן מאָמענט אָן וועלט ער איינגעשלאָסן אין א שטענדיקער וואכגרופע, וואָס פירט אויס די באפעלן אין פארשידענע ערטער פון לאנד.

אין 1938 וועלט דער 18־יעריקער ווייטאן מאָביליזירט אין אָפּ־טיילונג פון באן־שומרים אין באקומט די ראנג פון א סערזשאנט אוז

אינסטרוקטאָר אויף דער ליניע חדרה—יפו און עמק אין דער סיגנאלי־זאציע־אָפּטיילונג.

אין דעם דאָזיקן פּעריאָד פּארנעמט זיך ווייטער, באזונדערס, מיט אָרגאניזירן מיליטער־סיגנאליזאציע־אָפּטיילונגען און שאפט, אין פּארשי־דענע פּונקטן פון לאנד, ספּעציעלע קורסן פּאר דער דאָזיקער מיליטע־רישער פונקציע.

אין פּעברואר 1941 ווערט אפּרים באפּרייט פון וואך־מיליטער און ער גרייט זיך אריינצוטרעטן אין בריטישן מיליטער, אָבער דאָ קומט אונטער א קאמפּאקט, וועלכער פּארכאפּט דעם יונגן העלד — די פּלמ"ח גרייט זיך צו איר ערשטן גרויסן קאמף־ארויסטריט, נעמלעך: אויפּרייסן די נאפּט־ראפּינעריעס פון טריפּאָלי און סיריע, וואָס האָט דעמאָלט גע־הערט צו ווישי־פּראנקרייך. אפּרים וויימאן שליסט זיך אָן אין דער גרו־פּע, וואָס גרייט זיך אויסצופירן דעם סאבאָטאזש־אקט.

דעם 8טן מאי 1941, נאָך די געהעריקע איבונגען, האָבן 23 בחורים, דערונטער אפּרים וויימאן, פּארלאָזט אין א שיפל די חיפּהער ברעגעס אָן אָפּגעשוואומען אין דער ריכטונג קיין טריפּאָלי. פון דער דאָזיקער שליחות האָט זיך וויימאן נישט צוריקגעקערט. ער איז געפאלן אין קאמף אין עלטער פון 21 יאָר.

זיסקינד ראָזענבוים

זיסקינד ראָזענבוים איז געבוירן גע־ווארן אין שעדלעץ אין יאָר 1918, ביי די עלטערן שרה און יוסף. ער איז גע־ווען אן אייניקל פון איצל טשיבוצקי. זיין דערציאונג האָט ער באקומען אין דער תרבות־שול. בעת דער דייטשער אָקופּאציע האָט ראָזענבוים צוזאמען מיט זיינע חברים ישראליק צוקער און בערל בעגאנאן, וואָס זיינען געווען אין זיין עלטער, געגרינדעט א פּארטיזאנער־גרופּע, וועלכע איז אנווק אין וואלד. די גרופּע האָט אויסגעפירט פּארשידענע אָנפאלן אויף דייטשן, אומגעברענגט היטלעראָווצעס און צוגענומען ביי זיי געווער. זי האָט אויך אויסגעפירט א סך נקמה־אקטן קעגן פּאָלאקן, וואָס האָבן איבערגעגעבן יידן צו דייטשן, אָדער וואָס האָבן אליין געהרגעט יידן. אן אומגעהויערן איינדרוק האָט געמאכט אויף דער קריסטלעכער

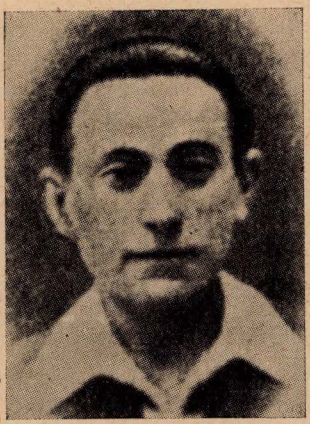
באפעלקערונג דער אָנפאל, וואָס ראָזענבוים מיט זיין גרופּע האָבן אויס־געפירט איבער דעם פּוילישן רייכן סוחר פּאציארקאָווסקי און דייטשן פּאָליציאנט.

געווען איז דאָס נאָך דער ליקווידאציע פון דעם קליינעם געטאָ, וואָן אין שעדלעץ זיינען שוין נישט געווען קיין יידן. זיסקינד מיט זיין חבר ב. בעגאגאן האָבן דורך פּארשידענע הינטערוועגן זיך אריינבאקומען קיין שעדלעץ, אוועק צו דעם סוחר פּאציארקאָווסקי כדי אָפּצונעמען ביי אים דאָס געלט וואָס זיסקינדס פּעטערס — שלמה און בערל טשיבוצקי האָבן אים איבערגעגעבן וואָן זיי האָבן געפילט, אז עס זיינען זייערע לעצטע טעג. די טשיבוצקים האָבן דערביי געבעטן, אז ווער עס וועט קומען פון זייער משפּחה, זאָל מען אים אוועקגעבן דאָס געלט. אזוי ווי פון דער גרויסער משפּחה טשיבוצקי איז שוין דעמאָלט קיינער נישט געבליבן אין שעדלעץ, אויסער זיסקינד, האָט ער געבעטן דאָס געלט. (אין ישראל געפינען זיך צוויי אייניקלעך פון דער משפּחה טשיבוצקי — יונה און פישל פּאָפּאָווסקי).

פּאציארקאָווסקי האָט זיי געהייסן וואַרטן, איז אריין אין צווייטן צימער וואָס האָט געהאט א הינטערטיר, ארויס אויף דער גאס און געברענגט א פּאָליציאנט. זיסקינד מיט זיין חבר האָבן נישט געווארט ביז דער פּאָליציאנט וועט זיי ארעסטירן. זיי האָבן ארויסגענומען די רעוואָלווערן און געשאָסן אין דעם פּאָליציאנט און אין פּאציארקאָווסקין. דער פּאָליציאנט איז געפאלן באלד אויפן אָרט טויט, פּאציארקאָווסקין האָט מען אוועקגעפירט קיין ווארשע, אין שפּיטאָל, ער איז אָבער נישט דערפאָרן און געשטאָרבן אויפן וועג.

זיסקינדן מיט זיין חבר איז געלונגען צוריק צו אנטלויפן אין וואלד. צוזאמען מיט זייערע חברים האָבן זיי וויטער געפירט זייער פּארטיזאנישע טעטיקייט. איינמאָל אין א הייסן טאָג, איז די גרופּע אוועק אין וועסעלקער טייכל, כדי זיך אויסצובאָדן. א קריסטין האָט באמערקט די גרופּע און געמאָלדן די דייטשן. די דייטשע פּאָליציי איז גלייך געקומען און געשאָסן אויף דער גרופּע, וועָן זיי זיינען געווען אין טייכל. באלד איז דאָס טייכל רויט געוואָרן פון בלוט פון די 4 יונגע העלדן. איינער פון דער גרופּע איז געבליבן לעבן, זוכה געווען צו נעמען נקמה און צו זען די מפּלה פון די נאצים.

יהודה קאנסקי

געבוירן אין שעדלעץ, אן אייניציקער זון ביי א טאטן א שנייידער, וועלכער איז געווען א פרומער און א נאָך־ארץ־ישראל־בענקענדיקער ייד. יהודה איז געווען א שיינער, שווארץ־אויגיקער און האָר־געקרייזלטער יינגל, וועלכער האָט פון קינדווייז אָן איינגעזאפט אין זיך, פון די עלטערנס דערציילונגען, די העל־דישע אטמאָספערע פונעם גליל און פון דער תל־חי־גבורה. ער האָט געלערנט אין א „תרבות"־שול און ארויסגעווויזן באזונדערע פעאיקייטן אין מאָלן און אין זינגען; ער פלעגט זיך אויסצייכענען ביים איינאָרדענען אָוונטן. ער איז געווָארן איינער פון די אקטיוו־סטע חברים אינעם שעדלעצער קן פון „גורדוניה"; האָט אָרגאני־זירט און אָנגעפירט א דראמאטישן קרייז: אין שול־פאָרשטעלונגען, אין שפּעטער אויך אין דער באווענגונג, פלעגט ער תמיד באקומען צו שפּילן די הויפּטראָלן; האָט איינגעאָרדנט קינסטלערישע אונטערנעמונגען און אָוונטן און פלעגט ווערבירן נייע חברים. זיינע באציאונגען מיטן קן אין שעדלעץ האָט ער נישט איבערגעריסן אויך ווען זיינע עלטערן זיינען אין 1939, האָרט פּארן מלחמה־אויסברוך, ארויבערגעפאָרן קיין ווארשע. אויך אין ווארשע איז ער באלד געווָארן דער הויפּטמענטש אויף אלע פייערונגען און קינסטלערישע אונטערנעמונגען פונעם קן. ער האָט זייער געווָאָלט אָפּפאָרן קיין ארץ־ישראל צוזאמען מיט זיין דערציערין אין דער באווענגונג — העניע גאָלדבערג (איצטער אין קרית ענבים), און ווען זי איז אָפּגעפאָרן, האָט ער זי געבעטן צו שרייבן אים בריוו, ביז עס ווען אָנקומען דער געהאָפּטער טאָג פון זיין עליה.

ווען עס איז אָנגעקומען דער מאָמענט פון קאמף־אויפגאבן אין דער נאצי־תקופה, האָט ער זיך איינאנצן איבערגעגעבן דער קאמף־טעטי־קייט. ער איז געווען א פלינקער, טיכטיקער בחור מיט א סך איניציא־טיוו און איינפאלן, אויף ווועלכן מען האָט זיך געקענט פארלאָזן אין דער־פילן אויפגאבן; א מיטגליד פון דער קאמף־אָפּטיילונג פון „גורדוניה" און א שטיקל צייט איר קאָמענדאנט. א חודש צייט פארן אויפשטאנד פון 19טן אפריל 1943 האָט מען אים געכאפּט — צוזאמען מיט זיין חבר שמעון לעווענטאל בשעת א משא־ומתן וועגן קויפן געווער. ווי עס ווייזט אוים, האָט דאן די געשטאפּאָ אויסגעשפּרייט א נעץ, און דער פארמיט־

לער ביים געווער־געשעפט איז געווען אירער א מענטש. דער ארעסט איז פֿארגעקומען אין דער שולין־פאברויק אויף דער נאַווֿאַליפּיע־גאס, אינעם געטאָ־געביט; דאָרטן איז געווען דער טרעף־פונקט מיטן פארמיטלער. בעת דער געשטאפּאָ־אויספֿאָרשונג איז יהודה געפֿיניקט געווֿאָרן מיט אויסטערלישער אכזריות דורכן באקאנטן דייטשן סאדיסט בראנד. אָבער זיי האָבן נישט באוויזן אים צו ברעכן און ער האָט גאָרנישט אויסגעזאָגט. אין יענע פֿיניקונגען איז ער אומגעקומען, — 20 יאָר איז ער דעמאָלט אלט געווען, און ווען זיין קערפּער איז ארויסגעגעבן געווֿאָרן, איז ער געווען אינגאנצן שוואַרץ און די פינגער פון די הענט זיינען געווען אין פֿלאטשיקע מאסע פון בלוטיקע פלייש. זיין נאָמען געפינט זיך אין דער ליסטע פון געפאלענע אין ווארשעווער געטאָקאמף (אין דער ליסטע פון געפאלענע געפינט זיך אויך זיין לעבנס־חברטע לאה קאָרן; זיינע עלטערן און שוועסטער זיינען דערמאָרדעט געווֿאָרן אין ווארשע).

(פון בוך: „חורבן און אויפשטאנד אין ווארשעווער געטאָ" פון מ. ניישטאט).

חנוך זשעלאָזנאָגורא

געבוירן אין שעדלעץ, אין 1913, אין אן אָרעמער משפּחה. ער האָט געלערנט אין דער „תרבות"־פאָלקסשול, אָבער נאָכן טויט פון זיין פאָטער — הנוך איז דעמאָלט אלט געווען 12 יאָר — האָט ער געמוזט איבערריסן די לימודים און איז צוזאמען מיט דער פאמיליע ארײַ־בערגעפאָרן קיין ווארשע. דאָרטן האָט ער אָנגעהויבן ארבעטן אין א גלאָז־פאבריק און מיט זיין געהאלט האָט ער געשטיצט די מוטער און זיין יינגערע שוועסטער. ער האָט פֿארגעזעצט זיין זעלבסטבילדונג אין דער „החלוץ־הצעיר"־אָרגאניזאציע, וואָס ער איז געווען פון אירע ערשטע חברים זינט 1931, ווען ער איז אלט געווען 13 יאָר. יעדן פרייען אָוונט, נאָך דער שווערער ארבעט, פלעגט ער קומען אין סניף, נישט אדורכלאָזנדיק קיין אייניציקן שמועס. ער האָט ארויסגעוויזן פּאַאי־קייטן און אין 1933 איז ער געווירלט געווֿאָרן אין אָרטיקן קאָמיטעט און איז אויך באשטימט געווֿאָרן אלס מדריך פון א דערציאונגס־גרופּע. מיט זיין פֿשטות און איבערגעגעבנקייט איז ער געווען באליבט ביי אלעמען. אין 1938 האָט ער זיך באטייליקט אין החלוץ־סעמינאר אין ווארשעווער

פֿאַרשטאַט וואַליע; געווען א צייט אין דער החלוץ־פֿארם אין גראַכאַוו און פון דאַרט איז ער אוועק קיין ווילנע אויף הכשרה און געארבעט אין דער באוועגונג. (זיין עלטערע שוועסטער שרה איז געווען אקטיוו אין „החלוץ", און די יינגערע, עטל, — אין „החלוץ הצעיר"; זי איז אומגע־קומען אין ביאליסטאַק).

בעת דעם מלחמה־אויסברוך איז ער געווען אין ווילנע און איז באלד אוועק אין סאָוויעטישן געביט, ווייל ער האָט געוואָלט לעבן אין א סאָציאליסטישער אָרדענונג. ער איז אָבער נישט לאנג פֿארבליבן דאָרט, האָט זיך אומגעקערט צו די חברים אין ווילנע און זיך געשטעלט אין רשות פון דער באוועגונג. ער איז געווען אקטיוו אינעם חלוצישן אונטערערד. אין סוף 1941, ביים ערשטן ווילנער גירוש, איז ער אוועק פריער קיין סלאָנים און דערנאָך, אין 1942, קיין ביאליסטאָק, וואו ער איז געווען סעקרעטאר פון קיבוץ. אָפט פלעגט ער ארויס פון געטאָ־געביט, מאסקירט אלס נישט־ייד (א הויכער, מיט א בלאָם פּנים, האָט נישט אויסגעזען ווי א ייד), כדי צו ברענגען שפּייז און אנדערע פּראָ־דוקטן די חברים און אויך ארויינשמוגלען געווער אין געטאָ. דער קיבוץ האָט אויך געדינט אלס שול פאר קעמפער און הנוך איז געווען איינער פון די דערציער. נאָך פארן קריג האָט ער אויף די זעלבסטשוץ־קורסן פון דער באוועגונג געלערנט שיסן מיט א ביקס און ווארפן גראנאטן. ער איז געווען טעטיק אין דער יידישער קאמף־אַרגאניזאַציע און קאָמענ־דאנט פון א קאמפגרופּע. ער האָט נישט געהאט קיין שום אילוזיעס ווענן דעם, אז אלע יידן אין ביאליסטאָק וועלן אויסגעמאָרדעט ווערן, אויך נישט ווענן רעזולטאט פונעם קאמף. אויף דער אלגעמיינער פארזאמלונג פונעם קיבוץ אין ביאליסטאָק, דעם 27סטן פעברואר 1943, האָט ער גע־זאָגט, אז מען דארף נישט האָבן קיין שום אילוזיעס. נישט דער אויפ־שטאנד וועט ראטעווען און נישט דאָס גיין אין וואלד. עס זיינען פאראן צוויי ווענן פון טויט און מען דארף שטארבן מיט ערע. דער געטרייער חבר פון דער באוועגונג איז געבליבן אויף זיין פּאָסטן ביזן סאמע סוף. געפאלן בעת דעם ביאליסטאָקער געטאָ־אויפשטאנד.

(פון בוך: „חורבן און אויפשטאנד אין וואַרשעווער געטאָ" פון מ. נייַשטאט).

יוסף אוקון

מזכרונותי בשדליץ

(נאום שלא נישא)

לא אשא קינה ולא אעורר רפאים: היתכן שצמד חמד זה, לוי ויוסף, אינם? ויהושע, מלך השלוה והתקוה, הכי לא ינער מעליו במחי יד אחד את העפר ויקום לתחיה? וישישי החכמה, וינטרוב ואורביץ, — האומנם לא עמדה להם פקחותם השנונה להדוף שדים משחת? וארז זה של חסידי גור, אדיר התורה, רבי ישראל גוטגלד, אשר הילוכו כמי השלוח ההול־כים לאט, הכי נסתם מעינו וחרב עדן ביתו? לא ולא! שדליץ לא תמחה! עוד היא לפנינו בהוויתה הקדומה וההדורה, ומרעיפה חזון על בניה־בוניה הפזורים מאילת עד חניתה.

בוקר אלולי, תרפ"ז. ערפלי סתיו מוקדם עטפו בהינומה את ראשי התרזה והאלון. זהב כיפות המגדלים של בתי־היראה טובל מעומעם באויר הלח. מבית־המדרש הישן, להבדיל, בוקע ועולה שופר הקורא לתשובה. ילדים עמוסי ילקוטים דוהרים־נוהרים לבתי־הספר השונים. יום ראשון ללימודי השנה הוא היום. כשני מנינים של זאטוטים נתקהלו באולם המרכז שברחוב קילינסקי להכרזה על פתיחת בית־ספר „תרבות" בשדליץ.

אחרי שיחה חגיגית קצרה פרצו בשירים ורקודים על פני חוץ, לתיך המעגל הסוער נגרפו הורים ונוער, ולוי באמצע. מספר התלמידים גדל והולך מיום ליום. מתקינים דירה מיוחדת וריהוט לבית־הספר. יהושע מנצח על המלאכה; לוי — שר האוצר והתעמולה; פישל, יבדל לחיים, ממונה על כיסי הצבור — נתבעים לו ונותנים. שכר לימוד — מאן דכר שמיה! התחרות קשה עם בתי הספר הממשלתיים ועם „תלמוד־תורה", שהלמוד בהם חנם, ואיש בשדליץ לא נזקק למושג „שכר לימוד", שנתישן ואבד עליו כלח. המקור היחידי לבנין בית־הספר של „תרבות" והחזקתו הוא ע"י תרומות ונדבות.

י"ח באלול. בית־הספר אושר ע"י שלטונות ההשכלה הפו־לניים. המתבוללים, חסידי ה„פובשיכנה", נחלו מפלה. חול־המועד סו־כות. בית־הספר עורך נשף (זעיר־אנפין, אבל כולו על טהרת העברית). בעיר משיחים: הצלצול העברי מצודד נפשות. הסוכה, מעשה חושב, שובה לבבות. מוצאי שבת בראשית. ד"ר שלייכר המפורסם כעת בין רופאי חיפה רבתי, שימש אז כיו"ר ההסתדרות הציונית וכמנהל כבוד רשמי של ביה"ס „תרבות". הוא פתח מסיבת יובל המאה — מאה תל־מידים ב„תרבות" — בפסוק „מי אלה כעב תעופינה וכיונים אל ארבו־תיהם" — ארובותינו? נשרי־אורזל השנון מסנן עקיצה: אף בתך ד"ר ב„אלה"? — מובן, ענה ד"ר שלייכר בפולנית צחה, לכשתגדל!

שנת תרפ"ט. בית־הספר מונה 240 תלמידים בשני בנינים שכורים. כבר יצאו לו מוניטין והכנסותיו למעלה מן הרגיל. עדיין אין בהן כדי לכסות משכורת זעומה למורים. הסניף נסתבך בעול של חובות ללא מוצא. קראו לישיבת חרום של ההסתדרות הציונית, סניף החלוץ וסניף „תרבות". כלו כל הקיצין, האשראי בבנקים המקומיים נוצל עד תומו. דמי המגבית השנתית נאכלו ולא נודע כי באו לתקציב השוטף. למורים מגיעה משכורת של ששה חדשים; מאין תבוא העזרה? — פת־אום קם יוסה'לע ועיניו הזעירות רושפות: אבל בית־הספר לא יסגר! בצר לנו נפנה... נפנה ל... אל מי נפנה? נפלטת שאלה כמדקרת חרב מפי כולם. אל גרינבוים והוא ישיג לנו הלואה בבנקים הצבוריים שבורשה רבתי.

אכן זהו רעיון! כולנו אחראיים! ומיד התמו על 4.000 זהוב שטרות ונבחרה משלחת של שלושה: לוי, פישל וכותב הטורים הללו.

שמש תמוז ירתה שפודי אש על הבירה. כל אשר נשמה באפו ערק ליערות אוטבוצק. הרחובות שוממים ומיוזעים. אנחנו עומדים לפני פתח ביתו של יצחק גרינבוים. חילקנו ביניגו את הנושאים: בקשה, הסברת המצב וטיב האחריות והשטרות שבידינו. לוי משך בפעמון ונכ־נסנו. גרינבוים מופיע בחולצה חלוצית: מה קרה! הראשון מתחיל לדבר. גרינבוים מפסיקו: אני מבין, מצב קשה, מה אוכל לעשות?

לוי: הלואה בבנק. ופישל פורש בינתים על שלחן הכתיבה את השטרות.

גרינבוים: סכום כה גדול, כיצד? — לוי: אי אפשר בפחית מזה. ומתחיל לגולל לפניו את פרשת התקציבים שלנו.

גרינבוים: אני מבין, אבל... ומה דעתך פופובסקי? אני לא אסבול מזה?

פופובסקי: לא!

גרינבוים: ואתה גוטגלד, מיעין ג"כ לחתום?

לוי: לחתום אין ברירה!

גרינבוים מפשיל את שרוולו, לוקח עט גדול מעל השולחן וחותם בזה אחרי זה. ואני הקטן נשארתי עם נאומי במעי.

דוד בן יוסף (פּאסאָווסקי)

„קבוצת חובבי שפת עבר"

די העברעאישע אָוונט־קורסן ביי ר' עקיבא גאָלדפּאַרב

דעם נאָמען „קבוצת חובבי שפת עבר" האָבן זיך אויסגעקליבן א גרופּע יינגלעך און מיידלעך אין עלטער פון 16—17 יאָר, ווָאס האָבן אליין אַרגאַניזירט העברעאישע אָוונט־קורסן אין דער פּריוואַטער שול פון ר' עקיבא גאָלדפּאַרב אויף דער ווארשעווער גאס, 22.

ס'איז געווען אין יאָר 1924, נאָך א הפסקה פון אייניקע יאָר אין דער טעטיקייט פון די באקאנטע העברעאישע אָוונט־קורסן פון דער ציוניסטישער אַרגאניזאציע, ווועלכע האָבן זיך פארמאכט בעת דער ערשטער ווועלט־מלחמה. ס'האָט זיך געפילט א נויטווענדיקייט אין לערנען און הערן א העברעאיש וואָרט. די יידישע נאציאָנאלע יוגנט, אליין, נישט געשטיצט דורך קיין שום אַרגאניזאציע און אינסטיטוציע, האָט געשטעלט פאר א געשעענעם פאקט — זי האָט זיך פארבינדן מיט ה' עקיבא גאָלדפּאַרב, דעם באקאנטן באליבטן העברעאישן לערער און געזעפנט ביי אים אין שול אָ'יונט־קורסן און אליין אָנגעפירט מיט זיי.

די איניציאטיוו־גרופּע איז באשטאנען פון פּאָלגנדיקע פערזאָנען: שרה קליינלערער, טובה בארבאנעל, מרדכי גאָטעסדינער, ישראל יום־טוב, מיין ברודער לוי פּאסאָווסקי און איך. מיר האָבן זיך געשטעלט איין אויפגאבע: פארשפרייטן די העברעאישע שפראך צווישן דער יידישער יוגנט אין שעדלעץ.

ביי דער ערשטער פארהאנדלונג מיט ה' עקיבא גאָלדפּאַרב איז געשטעלט געוואָרן די פינאנציעלע פראגע: ווי אזוי וועט זיך אויסהאלטן דער בודזשעט פון די אָוונט־קורסן, ס'איז דאָך געווען פארבונדן מיט גרויסע אויסגאבן. אָבער ה' עקיבא גאָלדפּאַרב, ווועלכער האָט געהאלטן דאָס לערנען העברעאיש פאר א הייליקן חוב, האָט איינגעשטימט צו לערנען אָן קיין שום אָפּצאָל, אבי די קורסן זאָלן זיך אנטוויקלען און יידישע קינדער זאָלן לערנען עברית.

אין משך פון א קורצער צייט האָבן זיך די אַוונט־קורסן זייער שיין אנטוויקלט און ס׳האָבן זיך פארשריבן צענדליקער תלמידים, בחורים און מיידלעך פון אלע שיכטן פון דער באפעלקערונג. די העברעאישע אַוונט־קורסן זיינען געוואָרן א געזעלשאפטלעכער טרעפּונקט פאר דער יידישער יוגנט פון שטאָט. פון צייט צו צייט זיינען פאָרגעקומען אינטערע־

א גרופּע שילער פון די העברעאישע קורסן מיט דעם לערער גאָלדפּארב בראש. צווישן די שילער דער פּועלי־ציון־עסקן מרדכי קאזניצקי.

סאנטע קעסטל־אַוונטן און ליטעראריש שמועסן אין העברעאיש איבער פארשידענע טעמעס. דער באקאנטער ציוניסטישער טוער און דערציער ה׳ לוי גוטגעלט האָט געגעבן לעקציעס וועגן תנ״ך און געהאט נחת פון זיינע צוהערער.

איף אן אלגעמיינער פארזאמלונג פון די קורסאנטן איז באשלאָסן געוואָרן צו רעדן צווישן זיך העברעאיש ביי יעדער געלעגנהייט. ס׳דער־מאָנט זיך מיר דאָס בילד: גרופּעס יינגוואָרג פארזאמלען זיך אין די אַוונטן ביים אפטייק איף דער וואַרשעווער גאס און רעדן צווישן זיך העברעאיש אויפן קול, קלינגענדיק, דעמאָנסטראטיוו. אגב, דאָס העברעאיש איז גענוען אין דער הברה אשכנזית... די גרופּע העברעאיש־רעדנדיקע יוגנטלעכע האָבן צוגעציונגן די אויפמערקזאמקייט פון די שפּאצירנדיקע און דורכגייער.

די העברעאישע אַוונט־קורסן פון „קבוצת חובבי שפת עבר״ האָבן אָנגעהאלטן א היפש שטיקל צייט אין זיינען געוואָרן א קוועלע פון דער־ציערישע קרעפטן פאר די ציוניסטיש־חלוצישע יוגנט־אַרגאניזאציעס, ווי „השומר הצעיר״, „החלוץ״, „החלוץ הצעיר״, „העובד הציוני״ א. א. וו.

משה מאנדעלמאן

די ביבליאָטעק און די געזעלשאפט „יידישע קונסט"

וועז די דייטשן האָבן בעת דער ערשטער וועלט-מלחמה אָקופירט שעדלעץ (דעם 12טן אויגוסט 1915), זיינען אין שטאָט געווען נאָר צוויי יידישע קולטור-אינסטיטוציעס — די „יידישע ביבליאָטעק" און די געזעלשאפט „יידישע קונסט". די ביבליאָטעק האָט גערעכנט איר אויפקום פון זינט 1901. וועז דער שעדלעצער משכיל י. גאָלדוואסער האָט געהאלטן, אין געהיים, ביי זיך אין הויז, א שענקל ביכער. ער האָט אפילו נישט געוואוסט, וועד די לייענער זיינען, ספעציעלע מענטשן פלעגן פאר-טיילן די ביכער אויף קרייזן און געהיימע צונויפטרעפן. אין עטלעכע יאָר ארום איז די ביבליאָטעק שוין געווען לעגאל. זי האָט עקזיסטירט ווי א פּריוואטע אויפן נאָמען פון באקאנטן ציוניסט מרדכי מאיר לאנדוי, ע"ה, אן איידעם פונעם אָנגעזעענעם אָרטיקן כלל-טוער, יצחק נחום ווייטרויב, ראש הקהל פאר לאנגע יאָרן בעת דער צארישער הערשאפט און שפּעטער בימי פּוילן. די ביבליאָטעק האָט זיך פאקטיש געפונען אונ-טער דער ציוניסטישער השפּעה. דער אינציקער וואָס האָט זיך פארנו-מען מיט ארויסגעבן ביכער איז געווען אָשר ליווראנט, וועלכער האָט גלייכצייטיק געאָרגט פארן נאציאָנאל-פאָנד און אנדערע ציוניסטישע ענינים.

אין יענער צייט איז די ביבליאָטעק נישט געווען ווי געהעריק אָר-גאניזירט. זי איז נישט געווען אָפן געגנוג רעגלמעסיק און די קאטאלאָגן זיינען נישט געווען ווי געהעריק איינגעשטעלט. עס איז אפילו שווער געווען צו געפינען א געזוכט בוך.

די געזעלשאפט „יידישע קונסט" — איר פּוליער נאָמען איז געווען: „ליטעראריש מוזיקאלישע געזעלשאפט יודישע קונסט" — איז געגרינ-דעט געוואָרן אין יאָר 1910, אין דער צייט, וועז אין א סך שטעט און

שטעטלעך אין דעמאָלטיקן רוסלאנד, זיינען געגרינדעט געוואָרן פארשי־
דענע מינים ליטעראריש געזעלשאפטן, אונטער די נעמען „הזמיר",
„לירע", „הארפע", „דראמאטיש קונסט", וכדומה. באזונדערס פאָפולער
זיינען דעמאָלט געווען די ווארשעווער און לאָדזשער „הזמיר'ס". אין
ווארשע האָט פֿרין דאן געפירט די בארימט געוואָרענע „קעסטל־אָוונטן"
און אין לאָדזש איז אָנגעגאנגען א גרויסע מוזיקאליש־ליטעראריש טע־
טיקייט. אין שעדלעץ האָט מען דעריבער אויך די „יידישע קונסט" גע־
רופן „הזמיר". די פאָלקסמאסע האָט, פאר באקוועמלעכקייט ווענן א
פנים, אָפּגעווארפן די „ה" פון אָנהייב און די „ר" פון סוף און גערופן
עס „זאָמע". „זאָלסט נישט גיין אין דער זאָמע אריין!" איז א נאָמען פון
אן אייגאקטער־קאָמעדיע, וואָס דער שעדלעצער שרייבער יעקב טענענ־
בוים האָט אָנגעשריבן און איז פיל מאָל אויסגעפירט געוואָרן אונטער
זיין רעזשי.

פארשטייט זיך, אז סיי די ביבליאָטעק און סיי די „יידישע קונסט"
איז כסדר געווען אונטערן וואכן אויג פון דער צארישער פאָליציי און
זשאנדארמעריע. מ'האָט, צום ביישפיל, יעדעס ניי געקויפט בוך (אפילו
א לעגאל ארויסגעגעבנס) געמוזט פריער צושטעלן דער פאָליציי, זי זאָל
עס צענזורירן און באוויליקן ארויסצוגעבן עס צום לייענען דעם בריטן
לייענער־קרייז. דעסגלייכן האָט מען געמוזט צושטעלן דער גובערניאלער
קאנצעלאריע א ענוי פראָגראם מיט איבערזעצונגען פון יעדן אומשול־
דיקן ליטעראריש־מוזיקאלישן ווונט.

פאָליציי און זשאנדארמעריע זיינען געווען אָפּטע „געסט" סיי אין
די אינסטיטוציעס און סיי ביי איינצלנע טעטיקע מיטגלידער. א גאנצע
ריי טויער האָבן שוין געוואוסט, ווען זיי דארפן זיך באצייטנס אויפרוי־
מען, כדי אויסצומיידן אן ארעסט. דאָס איז מיינסטנס געווען ערב דעם
ערשטן מיי, אָדער ענלעכע ערב אומרואיקע טעג.

אויך אין דער יידישער סביבה גופא האָט מען שטארק באקעמפט
יעדן בהור און מיידל, וואָס האָט געוואגט צו קומען אין דער ביבליאָטעק,
אָדער, ווער שמועסט נאָך, אין דער „זאָמע", וואו מ'רויכערט פאפּיראָסן
שבת און יונגען און מיידן טאנצן צוזאמען, „רחמנא לצלן"... קיין בריי־
טע אויפקלערערישע ארבעט אין דער טיף פון דער יידישער מאסע, איז,
דעריבער, דעמאָלט נישט מעגלעך געווען. צוליב דעם איז די צאָל אק־
טיוויסטן טויער אויך וואָס אמאָל וויניקער געוואָרן, ממילא, האָבן די אינס־
טיטוציעס געפירט א קלאָגעדיקע עקזיסטענץ. די ביבליאָטעק האָט
זעלטן צוגעקויפט א ניי בוך און נישט געהאט קיין מעגלעכקייט צו
פארריכטן די אלטע ביכער.

אויך די „יידישע קונסט" האָט ארום 1912 זיך געפונען אין א מין
פאראליזירטן צושטאנד, ס'האָט איר געדראָט ליקווידאציע. אין דער

שוועדער צייט איז געקומען א גרופּע יונגע בחורים, נאָר וואָס פון דער גמרא אוועק, און מיט דעם גאנצן יוגנטלעכן אימפּעט און חסידישן ברען זיך פארמאָסטן אויף א געוואגטן שריט — צו פאראייניקן ביידע אינסטיטוציעס. נאָך פיל מי איז עס געלונגען אריינצונעמען די ביבליאָטעק אין דער „יידישע קונסט". די גרופּע, — נאָך לאנג־געקליידעטע חסידישע בחורים — האָבן זיך פלייסיק געזומען צו דער ארבעט. ס׳איז געשאפן געוואָרן א ביבליאָטעק־סעקציע וואָס איז באשטאנען פון: אברהם חוברמאן, וועלוול פרידמאן, אָשר ליווראנט, דוד אייזנבערג, משה מאנדעלמאן און שפּעטער אויך בערל טשארנאָבראָדע.

מ׳האָט דורכגעפירט א גרינטלעכן קאָנטראָל פון אלע ביכער, אייניגעשטעלט א רעגולערע צייט, יעדן טאָג, אויף צו טוישן ביכער, אייניגעפירט א ליען־אָפּצאָל וכדומה. מ׳האָט גלייכצייטיק געשאפן א פוילישע אָפּטיילונג (פון פריער זיינען געווען יידיש־העברעאישע און רוסישע). מיט דער פוילישער אָפּטיילונג האָבן זיך פאראינטערעסירט א גרופּע מיידלעך, וועלכע מיר האָבן אריינגענומען אין דער ביבליאָטעק־סעקציע. זיי זיינען געווען: רחל עדעלשטיין־בארג (שפּעטערדיקע יאָרן אן אָנגעזעענע לערערין אין די מלוכהשע שולן און בימי פוילן, געווען א געוויסע צייט בונדישער ראטמאן אין שעדלעצער שטאָטראט), גאָלדע האלבערשטאט (זייער יונג געשטאָרבן), תרצה צוקער (פארפייניקט דורך די נאצים אין פאריז), ברכה שאפּיראָ און בראָניע גאָלדבערג־גלאזאָווסקא.

מיר, די מיטארבעטער פון ביבליאָטעק, זיינען, פארשטייט זיך, אויך געווען לייענער. דורשטיקע זיינען מיר צוגעפאלן צו דעם אוצר־הספרים; מיט א ציטער און מורא, מ׳זאָל אונדז נישט באמערקן, פלעגן מיר זיך אריינגנבענען אין דער ביבליאָטעק און אונטער פארשלאָסענע טירן, שלינגען ממש די ביכער. מיר האָבן פארגעסן אין גאנצן ארום און געלעבט אין אנדערע, אויספאנטאזירטע דיכטערישע וועלטן.

מיר האָבן אלע געארבעט מיט גרויס התלהבות און יעדעם נייי איינגעקויפט בוך איז געווען פאר אונדז א יום־טוב. אין משך פון די פאָר יאָר ביז דעם מאָמענט פון דער דייטשער אָקופּאציע איז די ביבליאָטעק שטארק אויסגעוואקסן. ס׳זיינען צוגעקומען הונדערטער ביכער אויף יידיש, העברעאיש, רוסיש און פּויליש. ס׳איז אונדז נאָך געלונגען אָנצוזאמלען עטלעכע הונדערט רובל מזומן געלט, וואָס מיר האָבן שפּעטער פארנוצט פונאנדערצובויען די „יידישע קונסט" אויף א גרויסן פארנעם.

*
**

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה (1914—1918) האָבן יידן אין פוילן באטראכט די אָנקומענדיקע דייטשן ווי באפרייער. די כסדרדיקע גזרות און בלבולים פון דער צארישער מיליטערישער כנופיא, דאָס

ארויסרייסן מיטן וואַרצל אלטגעזעסענע יידישע קהילות און ישובים, דאָס פארטרייבן פון זייערע היימען צענדליקער טויזנטער יידן, יונג און אלט, מאן און ווייב, ערגעץ וואו אין וויטע מקומות, דאָס נעמען ערוב־ניקעם פון צווישן די אַנגעזעענסטע יידישע כלל־טוער, דער שטענדיקער קאָשמאר פון פאָגראָמען, פון פיזישע און מאָראלישע באלויידיקונגען, דאָס צערויבן יידיש האָב און גוטס, — דאָס אלץ האָט גורם געווען, אז מ׳זאָל די דייטשן אויפנעמען פריינדלעך, מ׳האָט לייכטער אָפּגעאָטעמט. די יידישע יוגנט האָט דערפילט, אז ס׳זיינען אראָפּגעפאלן פון די הענט די שווערע צארישע קייטן — מיר האָבן זיך באמת דערפילט פריי! אויך אין יידישן פרומען לעבנסשטייגער איז פאָרגעקומען א גוואלדיקע ענדערונג. מיטן אראָפּווארפן פון זיך די לאנגע קאפאָטעס, האָבן מיר זיך גלייכצייטיק אויסגעטאָן פון פארעלטערטע באגריפן וועגן יידישקייט, און מיר האָבן זיך — אין אונדזער נאָאיוויטעט — צעפירט די הענט, מיינענדיק, אז די וועלט איז אונדזערע.

באלד אין די ערשטע טעג פון דייטשישן אריינמארש, האָבן מיר אָפּגעדונגען פאר דער „יידישע קונסט" און ביבליאָטעק א גרויסן לאָקאל אויף וואַרשעווער גאס, 66. פריער איז דאָרטן געווען אן אָפּיצירישער קלוב. מיר האָבן אייליק געמוזט זיך אינאָרדענען אויפן גרויסן פאָרמאט. מיר האָבן זיך געשטעלט פאר א ציל צו שאפן א גרויס יידיש קולטורהויז, וואו ס׳זאָלן זיין קאָנצענטרירט פאָלגנדיקע פארשידענע סעקציעס: ליטעראַרישע, דראמאטישע, מוזיקאליש־וואָקאלישע, ביבליאָטעק און לייענזאל. אין פארלויף פון אייניקע חדשים האָט די געזעלשאפט געציילט אן ערך 450 צאָלנדיקע מיטגלידער. די דערמאָנטע סעקציעס האָבן זיך געמוזט אינטענסיוו צו דער ארבעט און פון טאָג צו טאָג איז די טעטיקייט פארגרעסערט געוואָרן, אזוי, אז אין עטלעכע חדשים ארום האָבן מיר אָפּגעדונגען דאָס גאנצע דריי־שטאָקיקע הויז. מיר האָבן דאן געהאט זיבעצן גרויסע צימערן, צווישן זיי, צוויי גרויסע זאלן, וואו ס׳האָבן זיך געקענט פארזאמלען עטלעכע הונדערט מענטשן.

בעת אין די פריוואטע היימען איז דעמאָלט, אין מלחמה־צייט, גאנץ אָפט געווען קאלט און פינצטער, האָט דאָס הויז פון „יידישע קונסט" א האלבע גאס פארלויכטן און אינעווייניק איז געווען וואַרעם און פרייליך — ס׳האָט געברויזט מיט לעבן און אקטיוויטעט. אין די פרייטיק־צונאכטסן, שבתים און שבת־צונאכטסן פלעגן פאָרקומען פארשידענארטיקע ליטעראַרישע, מוזיקאלישע אָדער דראמאטישע אָוונטן, צו וועלכע עס זיינען געקומען א סך הונדערטער באזוכער, מיטגלידער און פרעמדע. די דעמאָלטיקע דייטשע מאכט — די ציווילע ווי די מיליטערישע — האָבן געהאט גרויס דרך־ארץ פאר אונדזער ארבעט. הויכע דייטשע מיליטער־לייט זיינען געווען אָפטע באזוכער פון אונדזערע

אונטן. זיי האָבן זיך דאָרטן שטענדיק אויפגעפירט העכסט קאָרעקט און מיט גרויס דרך־ארץ. ס׳זיינען געווען פאלן, וועו דער גובערנאטאָר אָדער אן אנדער אדון גדול פלעגן צושיקן ווארעמע באגריסונגען צו געווען וויכטיקע אונטערנעמונגען. א בילעט פון אן אונטערנעמונג „יידישע קונסט" האָט געדינט ווי א פריי־שיין צו מעגן גיין אין גאם נאָך דער פאָרגעשריבענער פאָליציי־שעה. אזעלכע זיינען געווען די דייטשן בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, איידער זיי האָבן אין זיך איינגעזאפט דעם היטלערישן סם.

דער גוטער נאָמען און איינפלום פון דער „יידישע קונסט" האָט אויך געגרייכט צו דער פוילישער געזעלשאפט און ביי געווויסע היסטאָריש־פאָליטישע אקטן, האָט די „יידישע קונסט" פארנומען א חשובע פאָזיציע. צווויי פאקטן נאָר וויל איך דאָ פארצייכענען.

אין 1916, נאָך קנאפע 150 יאָר קנעכטשאפט, איז פאָליאקן געגעבן געוואָרן די מעגלעכקייט צו פיערן זייער נאציאָנאלן יום־טוב — דעם 3טן מיי, דעם יום־טוב פון דער קאָנסטיטוציע פון 3טן מיי 1771. צו דעם צוועק איז אין שטאָט געשאפן געוואָרן אן אלגעמיינער קאָמיטעט פון פאָליאקן און יידן, וואָס זאָל אָרגאניזירן דעם יום־טוב, אין וועלכן ס׳זאָל זיך באטיליקן די גאנצע באפעלקערונג. די „יידישע קונסט" איז געווען צווישן די אקטיוווסטע אָנטיילנעמער. אין פראָגראם פון דער פייערונג איז אויך אריינגענאנגען א גאסן־דעמאָנסטראציע פון דער גאנצער באפעלקערונג פון שטאָט און פון אומגעגנט, ווי אויך דעלעגאציעס פון די פארשידנסטע רעליגיעזע, קולטורעלע און געזעלשאפטלעכע אָרגאניזאציעס. אין נאָמען פון „יידישע קונסט" איז געווען א דעלעגאציע פון זעקס פערזאָן: יוסף ראָזענזומען, אברהם זיגעלוואקס, אברהם גרינשפאן (דערשאָסן געוואָרן צוליב א בלבול, בעת דער באָלשעוויסטישער אינוואזיע אין 1920, דורך אן אורטייל פון א פויליש מיליטעריש געריכט), שואל זוברָאוויטש — היינט אינזשעניער אין מאָסקווער שטאָטישער עלעקטרישער סטאנציע, יחיאל יאבלאָן און משה מאנדעלמאן. מיר האָבן געטראָגן וויים־בלויע אָרעמבענדער, אויף וועלכע ס׳איז געדרוקט געווען א מגן־דוד און מיט יידישע און לאטיינישע בוכשטאבן — דער נאָמען „יידישע קונסט".

דער גראנדיעזער מאניפעסטאציע־צוג, וואָס איז באשטאנען פון עטלעכע צענדליק טויזנט מענטשן, מיט הייליקע בילדער און פענער, האָט געירט פון נייעם קלויסטער אויף דלוגע־גאס, געפירט דורך דער העכסטער קלויסטערישער היעראַרכיע און דער פוילישער אריסטאָקראַטיע. פון פאָרויס איז פלאנירט געוואָרן, אז מ׳זאָל פארבייגיין דאָס יידישע קולטורהויז „יידישע קונסט". דאָרט האָט זיך טאקע די פראָצעסיע אָפגעשטעלט. אויף איין באלקאָן איז געשטאנען דער גרויסער כאָר און

אויף דעם צווייטן באלקאָן דער אָרקעסטער. זיי האָבן געשפילט און גע־זונגען דעם פּוילישן הימן „באָזשע צאָש פּאָלסקען" און דעם אזויגערופּע־נעם „הזמיר"־מארש „זמרו, זמרו". ס'איז ווירקלעך, דעם טאָג, געווען די שטימונג פון „קאָכיימי שען" — יידן און פּאָליאקן האָבן זיך געפילט פארבריידערט. אין די רעדעם זיינען ספּעציעל אונטערגעשטראָכן געוואָרן די געמיינזאמקייט פון גורל, וואָס עס פארבינדט יידן און פּאָליאקן אויף פּוילישער ערד, אין משך פון פיל יאָרהונדערטער.

אין האַרבסט 1916 זיינען צום ערשטן מאָל פאָרגעקומען וואלן צום שטאָטראט אין שעדלעץ. די וואלן זיינען פאָרגעקומען לויטן סיסטעם פון קוריעס. די זעקסטע, לעצטע קוריע, איז געווען באשטימט פארן פּאָלק, פארן המון־העם.

קיין שארפע פּאָליטישע דיפערענציאציעס זיינען נאָך דאן נישט גע־וען. איין ציל האָבן מיר אלע געהאט — אריינצופירן אין שטאָטראט וואָס מער יידישע פאָרשטייער. ס'איז דעריבער געשאפן געוואָרן אן אל־געמיינער יידישער וואל־קאָמיטעט, וואו ס'זיינען געווען פארטרעטן: ציוניסטן, בונדיסטן, פּאָלקיסטן און אָרטאָדאָקסן מכל המינים. דער קאָ־מיטעט איז באשטאנען, דאכט זיך, פון א צוויי צענדליק מענטשן; זיין זיצאָרט איז געווען אין „יידישע קונסט"; גאנץ אָפט האָבן זיך דאָרט געטראָפן חסידים פון גערער און קאָצקער שטיבלעך צוזאמען מיטן ציו־ניסט הארטגלאס און בונדיסטן: נייפארק, פישמאן; פאלקיסטן — אלט־שולער און מאנדעלמאן.

די מיטגלידער פון „יידישע קונסט" האָבן געארבעט ביי די וואלן מיט א גוואלדיקן עטוזיאזם. מיר האָבן איינגעטיילט די שטאָט אין פינף ראיאָנען און מיר האָבן זיך מאָביליזירט אין די הונדערטער. דער נצחון איז געווען סענסאציאָנעל: אויף 24 ראטמענער האָבן מיר דורכגעפירט פערצן יידישע ראטמענער. אין מיטן די וואלן, וען מ'האָט שוין גע־וואוסט, אז יידן האָבן זיכערע 12 ראטמענער, איז הארטגלאס ארויסגע־קומען פּין וואלביוראָ און זיך געבעטן ביי אונדז: „פאנאָוויץ, פשעסטאנ־טשע! יוש מאמי דאָסיטש!" (מיינע הערן, שטעלט אָפּ, מיר האָבן שוין גענוג). מיר האָבן אָבער געוואָלט וויסן די פּאָליאקן און די אגיטאציע נישט אָפּגעשטעלט ביז דער לעצטער מינוט און אדורכגעפירט אן אב־סאָלוטע יידישע מערהייט — 14 אויף 24 ראטמענער.

פארשטייט זיך, אז אזעלכע אקטן האָבן שטארק געהויבן אונדזער חשיבות סיי ביי יידן, סיי ביי נישט־יידן. עס איז נישט מעגלעך געווען דאן קיין איין וויכטיקע געשעעניש סיי פון יידישן ווי פון אלגעמיינעם כאראקטער, אָן אונדזער אָנטייל און צושטימונג. ס'איז דעריבער אויך נישט קיין וואונדער, וואָס דער שם פון „יידישע קונסט" אין שעדלעץ האָט זיך פונאנדערגעטראָגן איבער שטעט און שטעטלעך אין לאנד.

נישט געווען קיין איין אַנגעזעענער שרייבער, ארטיסט, זינגער, וואָס זאָל נישט וועלן זיין אין שעדלעץ ביי „יידישע קונסט", און אויפגענומען האָבן מיר אלעמען בכבוד גדול.

אויף דער טריבונע פון „יידישע קונסט" האָט דער בארימטער פּוב־ליציסט ש. י. סטופניצקי (אומגעקומען אין וואַרשעווער געטאָ) געהאלטן א סעריע רעפעראטן, אין וועלכע ער האָט צום ערשטן מאָל טעאָרעטיש באגרינדעט א ריי פּראָגראמפונקטן פון דער יידישער פּאָלקספּארטיי. שפּעטער זיינען די דאָזיקע רעפעראטן אריין אין א בוך אונטערן נאָמען: „דער וועג צום פּאָלק". הלל צייטלין (אומגעקומען אין וואַרשעווער געטאָ) האָט אין משך פון א ריי שבתים געהאלטן לעקציעס פון רעליגיעז־פילאָזאָפישן כאראקטער. פּארשטייט זיך, אז ה. ד. נאָמבערג, נח פּרילוצקי, ד"ר יהושע גאָטליב (ביידע לעצטע אומגעקומען אין ראָטנפּארבאנד), יוסף העפּטמאן (היינט אין ישראל, שלמה מענדעלסאָן (געשטאָרבן אין אמעריקע) און א ריי אנדערע זיינען געווען פּפּטע געסט. מ. קיפּנים און זמרה זעליגפעלד (ביידע אומגעקומען אין וואַרשע־ווער געטאָ) האָבן אין א סעריע קאָנצערטן פּאָפּולאריזירט דאָס יידישע פּאָלקסליד (צו יענער צייט א גרויס נייעס). דער בארימטער יידישער קאָמפּאָזיטאָר בענסמאן האָט עטלעכע יאָר אָנגעפּירט מיט די מוזיקאָליש־וואָקאלישע סעקציעס. ער איז אויסגעהאלטן געווואָרן מיט גרויס הרחבה.

ס'גאנצע זיך מיר אן אינטערעסאנטער עפּיזאָד, וואָס איז כדאי ער זאָל פּארצייכנט ווערן: אין א שבת פּארנאכט, ווען ש. י. סטופניצקי האָט, מיט יוגנטלעכן ברען, גערעדט פּאר א פול געפּאקטן זאל אין דער „יידישע קונסט", וועגן „פּארטייען און שטרעמונגען אויף דער יידישער גאס", איז אין זאל אריינגעקומען דער באקאנטער פּוילישער שרייבער (משומד) לעאָ בעלמאָנט. ער איז געווען דעמאָלט אין שעדלעץ, וואו ער האָט דעם זעלבן אָוונט געדארפט רעדן וועגן דער רוסישער רעוואָלוציע. אין גאס האָט ער באמערקט דעם אפּיש וועגן סטופניצקים רעפעראט, האָט ער זיך געזאָגט: לאָמיך הערן, ווי אזוי מ'באהאנדלט ביי יידן, אויף זשארגאָן, אזעלכע ענינים. ער האָט א היפּשע צייט זייער אויפמערקזאם זיך צוגעהערט צום רעפעראט און די דיסקוטאנטן, צווישן וועלכע עם זיינען געווען: דוד ניימארק („בונד"), דוד גרינפּארב („פּועלי־ציון"), מרדכי יפה (ציוניסט) און יעקב טענענבוים (אומפּארטייאישער). נאָכן רעפעראט איז בעלמאָנט ארונטערגעקומען הינטער די קולסן, באקענט זיך מיט סטופניצקין, וואַרעם געדריקט אים די האנט און דערקלערט, אז ער האָט אלץ פּארשטאנען. ער איז דערשטוינט געווואָרן פון דעם הויכן ניוואָ און טיפן באנעמען פון די פּראָבלעמען. ער וואָלט קיינמאָל נישט געגלויבט, אז צווישן פּאָלקסמענטשן זאָל מען אזוי קולטורעל קע־

נען דעבאטירן פּאָליטיש־געזעלשאפטלעכע פּראָבלעמען און דערצו נאָך אין „זשארגאָן". ער האָט סטופּניצקין און א ריי אונדזעריקע איינגע־לאדן בייצוזיין אויף זיין רעפעראט „צוראט און רעוואָלוציע" (ס׳איז שוין געווען דאן נאָך דער רוסישער רעוואָלוציע 1917). מיר האָבן די איינלאדונג אָננעמען, זיין רעפעראט אָבער האָט ביי אונדז נישט אויס־גענומען.

די „יידישע קונסט" האָט אין 1917 אויך געמוזט אויף זיך דעם שווערן עול פון אויסבויען און אויסהאלטן א יידיש־וועלטלעכע שול. מיר האָבן אויף דעם אופן דערגרייכט אונדזער ציל — די „יידישע קונסט" איז פאקטיש געווארן דאָס יידישע קולטורהויז, וואו אלערליי קולטור־צווייגן זיינען קאָנצענטרירט געווען אונטער איין דאך און איין אָנפירונג.

דאָס שעדלעצער שולוועזן האָט פארמאָגט פיר קאטעגאָריעס שולן: די תלמוד־תורה, אין וועלכער עס האָבן געלערנט בערך 300 קינדער, א שול מיט דער יידישער אונטערריכט־שפראך און א „תרבות"־שול. א חוץ אין די דאָזיקע שולן, האָבן איבער טויזנט קינדער געלערנט אין רע־גירונגס־שולן, מיט דער פּוילישער אונטערריכט־שפראך, וועלכע מ׳האָט געוופן „שאבאסוואקעס", וויל דאָרט האָבן געלערנט בלויז יידישע קינדער, וואָס האָבן שבת נישט באזוכט די שול. א געוויסע צאָל יידישע קינדער האָבן אויך געלערנט אין די רעגירונג־מיטלשולן.

וועגן דער תלמוד־תורה שרייבט אויף אן אנדער אָרט י. מ. כספּי.

די ליטעראריש־ישע סעקציע, וואָס איז באשטאנען פון: יעקב טענע־בוים, פאני ראדאק, דוד ניימארק, יעקב פישמאן, יחיאל גראָמאן און משה מאנדעלמאן, האָט געפירט א סיסטעמאטישע שיינע ארבעט אין משך פון לאנגע יאָרן. די מוזיקאליש־וואָקאלישע סעקציעס זיינען זיך גאָר שטארק צעוואקסן. דער כאָר האָט געציילט אן ערך 50 פערזאָן. די־ריגענט איז געווען יוסף זאָנשיין. עס איז אויך אויסגעבריטערט געוואָרן די מוזיקאלישע טעטיקייט. מיר האָבן פארמאָגט א שטרייך־אָרקעסטער, און צוויי אָרקעסטערס פון בלאָז־ און מאנדאָלין־אינסטרומענטן, צוזא־מען א 120 פערזאָן.. די דאָזיקע אָרקעסטערס פלעגן זומער־צייט געבן עפנטלעכע קאָנצערטן אין שטאָטישן גאָרטן. די דיריגענטן זיינען גע־ווען אליהו שפילמאן, נאָך זיין טויט, אהרן שפילפידעל און שפעטער א ביסל, ווי שוין דערמאָנט, דער בארימטער קאָמפאָזיטאָר בענסמאן.

די דראמאטישע סעקציע, אונטער דער רעזשי פון יעקב טענענבוים, האָט זיך פרעכטיק אנטוויקלט. אין אָנהויב האָבן זיי געשפּילט קלע־נערע איינאקטערס, אָבער שפּעטער א ביסל האָבן זיי אויסגעפירט א ריי גרויסע דריי־אקטיקע דראמעס און קאָמעדיעס. די דאָזיקע סעקציע האָט געציילט אן ערך 30 פערזאָן. ס׳האָט זיך מיט דער צייט אָננע־זאמלט א גרויסע צאָל קאָסטיומען און פיינע טעאטער־דעקאָראציעס.

אפילו אין ווארשעווער צייטונגען זיינען אייניקע מאל געווען גינסטיקע רעצענזיעס וועגן דעם שפילן פון דער שעדלעצער דראמאטישער סעקציע, ביי דער „יידישע קונסט".

אזוי איז פון יאר צו יאר, די אקטיוויטעט פון דער „יידישע קונסט" אויסגעבריידיגט אין פארטיפט געווארן. דער פרעסטיזש אין דער גאנצער שם פון „יידישע קונסט" האט געגרייכט וויט איבערן לאנד.

די מוזיקאליש־וואקאליש און דראמאטישע סעקציע „יידישע קונסט" ביי דער „הזמיר"־געזעלשאפט. אין דער שפיץ: יעקב טענענבוים, אברהם זיגעלוואקס, אהרן שפילפידעל, יוסף זאנשיין און פארוואלטונגס־מיטגלידער: פאפאווסקי און צוקער.

די בריט־פארצווייגטע קולטור־טעטיקייט האט אזוי אנגעהאלטן ביז דעם אויסברוך פון דער פוילישׁ־באלשעוויסטישער מלחמה, זומער 1920. אויף אן אנדער ארט, אין דעם זאמלבוך, ווערן איבערגעגעבן פרטים פון דעם חורבן, וואס די פוילישע רעאקציע און כיליגאנעריע האבן גורם געווען דער „יידישע קונסט" און אנדערע יידישע קולטור־ארגאניזאציעס אין שעדלעץ.

אין 1921 האט די „יידישע קונסט" צוזאמען מיט דער ביבליאטעק זיך אריינגעצויגן אין א קלייניעם לאקאל — עק דלוגע און סאנדאווע געסל. די ענגשאפט פין לאקאל האט נישט דערלאזט צו פירן א בריטע קולטור־טעטיקייט. די ביבליאטעק דאקענט איז א סך אויסגעווארסן. אין 1926 האט מען דורכגעפירט א גרויסן יום־טוב לכבוד דעם 25־יאריקן יובל זינט דער גרינדונג פון דער ביבליאטעק. מ'האט איינגעארדנט, אין

א געדונגענעם לאָקאל, רעפּעראטן פון די אָנגעזעענסטע שרייבערס, וואָס האָבן געלעבט אין פּוילן. אויך מוזיקאלישע קאָנצערטן פון הויכער קוואַליטעט מיט די בעסטע מוזיקער און זינגער זיינען אָפט אויפגעאָרדנט געוואָרן.

אין 1933, ווען די יידישע שול איז ליקווידירט געוואָרן, האָט די „יידישע קונסט" אָפּגעדונגען דעם לאָקאל פון דער שול, וואַרשעווער גאַס, 62. דאָרטן איז די „יידישע קונסט" פּאַרוואַנדלט געוואָרן אין א קלוב פּאַר שפּילן און פּאַרווייַלונגען. די ביבליאָטעק איז אָבער שטאַרק אָפּגעהיטן געוואָרן. ס'האָט נישט געפעלט קיין אייַן ניי בוך פון יידיש און העברעאיש און ס'האָט זיך געפונען דאָס נייַסטע פון פּוילישן ביכער־מאַרק.

— — — — — — — — — — — — — —

געגנוי וואָס עס איז געשען מיט דער „יידישע קונסט" און ביבליאָטעק בעת דעם „דריטן חורבן" איז מיר נישט באַקאַנט. זיכער אָבער איז, אז זייער גורל איז געווען דער זעלבער, ווי פון אַלע אַנדערע יידישע קולטור־אוצרות אין פּוילן — זיי זיינען פּאַרמשפּט געוואָרן צו שרפּה, צו כליה...

הרב מאיר שווארצמאן (וויניפעג, קאנארע).

די אַרטאַדאָקסישע צייטונג „אונדזער וועג"

(זכרונות)

קומענדיק קיין שעדלעץ אין יאָר תרפ"ב (1922), האָב איך די דאָזיקע הויפטשטאָט פון פּאָדלאשיע געטראָפן א לעבעדיקע, א זינגענדיקע, פול מיט ברען און ענערגיע. אלע ריכטונגען, אידעען און פּארטיי־אַנשויאונגען האָבן געשלאָגן טיפע וואָרצלען אין דער דאָזיקער אלטער קהילה.

דאָס פרומע שעדלעץ איז געווען פּארבטלט, פּארחסידישט, אומעטום חסידים־שטיבלעך, בתי־מדרשים, חברות, מנינים; אויף אלע גאסן כמעט האָבן זיך געפונען בתי־תפילה און חסידים־שטיבלעך. דריי געראַר־שטיבלעך אויף די גאסן: פּיעקנע, דלוגע און אין שולגעסל. א חוץ זיי זיינען נאָך געווען שטיבלעך: אלעקסאנדערער, סטריקאָווער, לוקאָווער, קאָלאָביעלער, פּאָריסאָווער, אמשינאָווער, און אנדערע שטיבלעך; די בתי־תפילות: די גרויסע שול, דער בית־המדרש, קצבישער בית־המדרש, חברה „מקרא", „פּרחי שושנים", ישראל לעווינס בית־מדרש א. א. גוטע־יידן האָבן געפּראָווען טישן און צוגעצויגן אן עולם יידן: ר' אברהמעלע מאָרגענשטערן — דער לאמאזער רבי, אן אייניקל פון קאָצק; דער פּארצעווער רבי — אן אייניקל פון יוד הקדוש; דער קאָזשעניצער רבי, ר' יחיאל; דער ביאלער רבי, ר' יהושע'לע און דער לעקעך־בעקע־רינס איידעם. חברות האָט שעדלעץ דעמאָלט געהאט: „לינת־הצדק", „ביקור־חולים", ווייבערישע און מענערישע וואוילטעטיקע אנשטאלטן. בראש פון ראבינאט איז געשטאנען הרב הגאון הצדיק ר' חיים גינזבורג. עם זיינען געווען טעטיק די דיינים ר' אלטער אליעזר, זיין זון ר' ישראל מארדיקס און ר' איטשעלע.

אין די אויבנדערמאַנטע שולן, בתי־מדרשים און שטיבלעך האָט מען נישט בלויז געדאוונט, נאָר אויך געלערנט. חסידים האָבן געפֿרא־ווען חסידות און צוגערעדט יינגעלייט און בחורים, זיי זאָלן פֿאָרן צו דעם אַדער יענעם רבין.

ר' לייביש פֿייוול, ר' מרדכי שאר, ר' מאָטעלע חיים שוחטס, ר' אברהמטשע גאָלדבערגס, ר' משה אהרן האָכמאַן — זיינען געווען די זיילן פון גערער חסידות. זיי האָבן ווערבירט נייע אונטערוואקסנדיקע חסידים פונעם יונגן דור.

די תלמוד־תורה, די ישיבה, די מוסרניקעס האָבן געזאָרגט פאר דער דערציאונג פון עכטן יידישן שטייגער. דאָס האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט די שעדלעצער יידישע קהילה מיט אלע מעלות און חסרונות פון אנדע־רע גרויסע קהילות און שטעט אין גרויס פוילן.

ווען פוילן איז אויפגעשטאנען תחית־המתים, נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט א שטראָם פון ווועלטלעכע ווינטן אָנגעהויבן אריין־דרינגען אין די פארוואַרפנסטע קהילות און שטעטלעך און פארשטעענד־לעך, אויך קיין שעדלעץ. דער ציוניזם איז ארויס פון די פארחלומטע ראמען און איז געוואָרן א שטיק ווירקלעכקייט. די פאַלקיסטן און דער „בונד" האָבן אָנגעהויבן ארבעטן מיט אויפקלערונגס־ארבעט, קולטור־טעטיקייטן. זיי האָבן פארשפרייט ביכער, בראָשורן און צייטונ־גען. די „הזמיר"־ביבליאָטעק אין שעדלעץ האָט אויפגעלעבט.

בלויז די אַרטאַדאָקסיע איז געשמאק געשלאָפן איר אלטן זיסן שלאָף, ערשט די „אגודת ישראל" האָט אויפגעוועקט דעם אַרטאַדאָק־סישן טייל פון יידנטום.

די „אגודת ישראל"־אידעע האָט שנעל געשלאָגן וואָרצלען אין גאנץ פוילן און אויך אין שעדלעץ.

פון עלטערן עולם האָבן זיך ארויסגערוקט די באוואוסטזיניקע אויפ־געקלערטע חסידים: ר' יעקב שטשעריינסקי, ר' ישראל גוטגעלד, ר' בן־ציון צוקער, ר' סענדער קאנטאָר, ר' ישראל לעמא ליבערמאן, ר' בעריש יאקובאָוויטש. פון די יינגערע התלהבותדיקע יונגעלייט: ר' שלום יעלין, חרב פסח ראָזען (שפעטער דיין אין לוקאָוו), ר' ישראל מאיר קליינלע־רער, אהרן נעלקענבוים, דער שרייבער פון די דאָזיקע שורות, ר' בונים הובערמאן, ר' שמואל גינזבערג, הבחור יהודה אריה צוקער א. א.

די אַרטאַדאָקסישע אויפקעלרונגס־ארבעט אין שעדלעץ האָט זיך נישט געקאָנט באגנוגענען מיט דער יידישער פרעסע פון ווארשע. אזא שטורעמדיק געזעלשאפטלעך לעבן, ווי עס האָט געהאט שעדלעץ מיט די ארומיקע שטעטלעך פון פאָדלאשער קאנט, האָט געמוזט באקומען אן אייגענעם אָרגאן, צו פארטיידיקן די אינטערעסן פון דער אויפוואכנ־דיקער אַרטאַדאָקסיע. די ווועלטלעכע שולן, תרבות, פאַלקיסטישע שול

און אלע אנדערע, האָבן געריסן שטיקער פון דער אלטער תלמוד־תורה. די פּארטייען און פּאראיינען האָבן פּארשפּרייט א נעיע צו פּאנגען די יוגנט. מ׳האָט געמוזט אָנהויבן קעמפּן מיט די זעלבע מיטלען, ווי די אויפּגעקלערטע — דורך אן אייגענעם פּרעסע־אָרגאן.

פּרייטיק, י״ב אייר, כ״ז בעומר, תרפ״ד (16טער מיי, 1923) איז דערשינען דער ערשטער נומער „אונדזער וועג״ אין שעדלעץ, אָרטאָ־דאָקסיש וואָכנבלאט. אָפּיציעלער רעדאקטאָר — בעריש יאקובאָוויטש, ארויסגעגעבן דורך א קאָלעגיום: שלום יעלין, מאיר שווארצמאן, יהודה אריה צוקער, אהרן נעלקענבוים, ישראל מאיר קליינלערער און שמואל גינזבערג.

דער ערשטער נומער האָט זיך באלד געשטעלט אויף א הויך פון ערנסטקייט. די צייטונג האָט פּארטיידיקט די אָרטאָדאָקסיע ביי שטאָט־ראט־וואלן, געגעבן א ריכטונג דער אָרטאָדאָקסישער קהילה־פּאָליטיק, זיך פּארנומען מיט חינוך־הבנים והבנות, פּראָפּאגאנדירט פּאר גרינדן א „בית יעקב״־שול, געוועקט און געמונטערט צו דערהאלטן דעם חותם פון טראדיציאָנעלער יידישקייט און גערופן צו ארץ־ישראל־ארבעט. עס זיינען אָרגאניזירט געוואָרן אָפּטיילונגען פון „אגודת־ישראל״ און „צעיר־ ופּועלי־אגודת־ישראל״ אין שעדלעץ, לוקאָוו, סאָקאָלאָוו, ביאלע־פּאָד־לאסקע, מעזריטש, גאָרוואָלין, וואָלין, ראדזין, קאָצק, טשעמערניק, סטאצק, זשעלעכאָוו, וועננראָוו א. א. „אונדזער וועג״ האָט פּארשפּרייט תורה־וויסן, חסידות און בכלל יידישקייט צווישן די ברייטע מאסן, נישט בלויז אין שעדלעץ אליין, נאָר אין גאנץ פּאָדליאשע.

זעלבסטפּארשטענדלעך, אז ווען עס זיינען פּאָרגעקומען וואלן צום פּוילישן סיים, צום שעדלעצער שטאָטראט, אָדער צו דער קהילה, האָט „אונדזער וועג״ זייער פיל מיטגעהאָלפן דער „אגודת־ישראל״ אין קאמף פאר אירע קאנדידאטן.

„אונדזער וועג״ האָט אויך געפירט די וואלקאמפן אין לוקאָוו, סאָ־קאָלאָוו, ביאלא א. א. וו.

אין א שטילער רואיקער תקופה פלעגט דער „אונדזער וועג״ אָפּ־דרוקן דערציילונגען, נאָוועלן, לידער, פּובליציסטישע ארטיקלען, מאמ־רים, נאָטיצן פון שרייבער און אָנגעזעענע יידישע פּובליציסטן, ווי למשל: הרב שמשון ב״ר רפאל הירש, ז״ל, הרב ד״ר מאיר לעהמאן, הרב ד״ר י. ווייסבערג, גדליהו בובליק, ד״ר נתן בירנבוים, הרב אָשר רובין, אייזיק בער עקערמאן, יהודה לייב אָרלאָן, אלכסנדר זישע פרידמאן. די שטענדיקע מיטארבעטער זיינען געווען: שלום יעלין — דער פאקטי־שער רעדאקטאָר, יהודה אריה צוקער, און דער שרייבער פון די שורות, וועלכער פלעגט שרייבן אונטער פּארשידענע נעמען, ווי: מאיר שווארצמאן, בעל־שם, בעל־שחרית, „אמת״, „ר׳ נחוראי סופר״. „אברהמל״ פון מעז־

ריטש פלעגט דרוקן אין „אונדזער וועג" זיינע לידער. אויך א. זאַנשיין פלעגט אריינשיקן געלונגענע לידער.

אונדזער וועג" איז געלייענט געוואָרן פון די בארימטע רבנים פון גער און ראדזין, פון סאַקאַלאַוו און סטריקאַוו, פון הונדערטער רבנים פון פאָדליאשע און פוילן, וואַלין און גאליציע.

מיט באגרענעצטע פינאנציעלע מיטלען האָט „אונדזער וועג" אונטערגעבראַכן עקזיסטירט ביז תר"ץ (1930). די צייטונג האָט ווירדיק פארטיידיקט דעם אַרטאַדאַקסישן געדאנק. זי איז געווען דער פאקטישער שליח־ציבור פון יידיש־אַרטאַדאַקסישן טייל פון שעדלעץ און פון דער אַרטאַדאַקסיע אין דער גרויסער פּוילישער פּראָווינץ פאָדליאשע.

וועג מיר קוקן היינט אריין אין די געבונדענע קאָמפּלעטן פון „אונדזער וועג", האָבן מיר פאר זיך א שטיק געשיכטע פון יידישן שעדלעץ און פון יידישן לעבן אין פאָדליאשער קאנט, אין פּעריאָד צווישן די צוויי וועלט־מלחמות.

אין „אונדזער וועג" פון י"ט מנחם אָב תרפ"ו (1926), זע איך א קאָמוניקאט צו אלע „אגודות שלומי, צעירי ופועלי אמוני ישראל" אין פאָדליאשער ראיאָן. זיי וועלן געהופן צו א ראיאָן־קאָנפערענץ אויף זונטיק, פּרשת שופטים, כ"ח מנחם אָב, אין זאל פון שטאָטישן קלוב, שעדלעץ. „אין דער קאָנפערענץ וועלן זיך באטיליקן פאָרשטייער פון פאָלגנדיקע שטעט: לוקאָוו, סאַקאָלאָוו, ביאלא, וועגראָוו, מעזריטש, קאלושין, מינסק־מאזאָוויעצק, גארוואָלין, לעווערטאָוו, פּארצעוו, וולאָדאווא, ראדזין, זשעליעכאָוו, קאָנסטאנטין, יאנאָוו, פּאָריסאָוו, קאָסאָוו טעלאקי, סטאָצק, לומאז, לאָשיץ סארנאק, מאָרד, קאָצק, מאָנקאָביד, סטעדרין, וואָהין, מראָזי, יאדאָמאָווי, לוסעביק, ריקע, בוטשאטש, סלאוואָטיץ, ווישניץ, אָסטראָוו־שעדלעצקי, טערעספּאָל, סאָבאלאָוו.

נישט בלויז מיט פּאָליטישע ענינים האָט זיך „אונדזער וועג" באשעפטיקט, נאָר אויך מיט סתם שטאָטישע ענינים, ווי „עזרת־יתומים", לייקאסעס און פארשידענע באנק־אינסטיטוציעס, וואוילטעטיקע אינסטיטוציעס ווי „ביקור־חולים", שפּיטאָל, „לינת־הצדק", יידישע סדרים פאר זעלנער אין ארעסטירטע, „טאָז", א. א. וו.

די צייטונג האָט אָפּגעשפּיגלט דאָס יידישע לעבן אין שעדלעץ.

זכרונות פון שרייבער

טיפן און געשטאלטן

מָרְדְּכַי טֶמְקִין

פּוֹלִין

(לְאִמִּי, נִשְׁמָתָהּ עֵדֶן)

פּוֹלִין, אֶרֶץ מְכוֹרָתִי, שָׁרְשִׁי וּמַצֶּבְתִּי,
בְּעוֹדִי רַךְ לְיָמִים אֶת סִפְרֵךְ עָזַבְתִּי.
פְּעוֹטָה נַעֲזָב — בְּאִיֵּי־יָם אוֹיְתִי לִי מִשְׁפָּנִי,
בְּנוֹף אֶרֶץ קַדְמוֹן, שׁוֹמֵם וְעָנִי.
אַיֵּךְ, מוֹלַדְתִּי? מִשִּׁבְרֵי־חַיַּי הָרָמִים
פָּסוּ עָלַיִךְ כְּמוֹ נֵד גַּלֵּי־יַמִּים.
אַךְ גַּם בְּשׁוֹא הַיָּם אֵיֵּי־תִּכְלַת נִרְאִים, —
קַדֶּמֶת יָמִים בָּךְ מֵרַחוֹק לִי מְאִירִים!

לֹא כְעָלֶה בָּרוּחַ נִשְׁלַחְתִּי מִמַּצֶּבְתִּי,
לֹא לִגְדוֹלוֹת הַמְּרָאתִי וְקִנְיַן עָזַבְתִּי.
תַּאֲוַת־מוֹלֶדֶת קְדוּמָה רוּחִי פְּעֻמָּה,
וְאִתָּלֵשׁ בְּכֹאֵב מִשָּׁרְשִׁי כְּמוֹ מֵרֶחֶם אִמָּא.
גַּם שְׁאֵטָה נַפְשִׁי חֶמְדָּתֵךְ הַפּוֹזֶבָה,
וְכִדְבוֹרָה, מְרֻדָּפָה בְּעֶשֶׁן הָאֵיבָה,
נַסְתִּי מִפְּוּרְתֵּךְ עִם מָתְקִי וְשִׁלְלִי,
כִּי חֶמְדַּת חַיַּי וּבְזִית עֲמָלִי!

הוֹי, פּוֹלִין, אֶרֶץ מְכוֹרָתִי, רֵאשִׁיתִי וְקַדְמוּתִי,
יַחַד עִמָּךְ בְּבוֹר הַשִּׁבְיִ חָלַמְתִּי חֲלוֹם שִׁבְוָתִי,
שִׁבְוַת אַרְצִי, מַטֵּה כָּמוֹךְ בְּמֶרְיָהּ וּגְאוֹנָהּ;
אַח, מַה קִּנֵּאתִי וְזָעַמְתִּי עֵת נִפְדִּית רִאשׁוֹנָה,
וְעַלִּיַּת גַּאְוָה וּפְדוּת בָּזִית עֲנוּת עַמִּי!
אַךְ עַתָּה, בְּצַר לָךְ, הַאוּכַל פְּלוֹא זַעֲמִי,
הַאוּכַל אָבוֹל עָלַיִךְ כְּעַל מְכוֹרָה נִשְׁמָה,
מְגוֹאָל בְּרֹק וּבוּז וְאַהֲבָה לֹא נִחָמָה?!

יואל מאסטבוים (תל־אביב).

פּרץ אין א פּאָגראָמשטאָט

אין ווינטער 1906, באלד נאָכן שעדלעצער פּאָגראָם, האָבן אָנגעהויבן אָנצוקומען אין דער פּאָגראָמירטער שטאָט יידישע פּערזענלעכקייטן פון פּעטערבורג, אָדער אוּן ווארשע. דער ציל איז געווען צו קלייבן פּאקטן אוּן מאטעריאלן וועגן די פּארברעכנס פון דער צארישער רעגירונג, בראש מיט סטאָליפּינען, וואָס האָט דעם פּאָגראָם אָרגאניזירט אוּן דורכגעפּירט אים מיט די הענט פון דעם פּאָלקאָווניק פון דראגונער פּאָלק, טיכאָנאָווסקי. וועל ס׳איז געקומען פון אָדעס, געדענק איך נישט; פון פּעטערבורג איז געקומען דער יונגער סטודענט פון פּעטערבורגער אוניווערסיטעט — פּרילוצקי (שפּעטער בארימטער עסקן, שרייבער אוּן שפּראכנפּאָרשער, נח פּרילוצקי, ז״ל), וואָס איז שוין דעמאָלט באקאנט געווען אין פּוילן פון זיינע בריוו אין ווארשעווער „אונדזער וועג״. ער האָט אלעמען באגייסטערט מיט זיין וואכקייט אוּן פלינקער אָריענטאציע אין דעם פּאָרש־מאטעריאל אוּן דער עיקר האָט ער אויסגענומען מיט זיין ליבשאפט אוּן מיטגעפּיל צו די געליטענע, וועמען ער האָט געטראָגן טרייסט אוּן דערמוטיקונג. אין דער זעלבער צייט האָט די וואַרשעווער צייטונג „אונדזער וועג״ געבראכט א ידיעה, אז י. ל. פּרץ קומט אין שעדלעץ, אוּן וויי איך געדענק, איז די ידיעה אריין אין עולם ווי א פּלאָם.

שעדלעצער יידן האָבן זיך געגרייט צו פּרצעס קומען ווי צו א גרויסן יום־טוב. די שטאָט איז ממש געגאנגען כאָדאָראָם. די צייטונג „אונדזער וועג״ מיט פּרצעס בילד איז צעכאפּט געוואָרן פון עולם, אוּן צוויי מאָל אין טאָג זיינען מענטשן געגאנגען צום באן אָפּוואַרטן, טאָמער קומט פּרץ, כאָטש עס איז געוואָרן אָנגעגעבן א טערמין, וועָן ער קומט. אין דער קהילה זיינען געזעסן די עלטערע דאָזאָרעס אוּן האָבן צוזאמענגעשטעלט א באריכט וועגן פּאָגראָם אוּן א חשבון פון די שאָדנס, כדי אי־בערצוגעבן פּרצן, אוּן ער זאָל ברענגען צו דער וועלט די באשולדיקונגען

און די פֿאדערונגען פֿאר די דערהרגעטע, פֿארוואונדעטע און באראבע־
וועטע יידן.

צו באגעגענען פֿרצן האָבן זיך אויך געגרייט די צוויי אמאטאָרן־
טרופּעס, וואָס האָבן געשפּילט דעמאָלט „הערצעלע מיוחס". די הויפּט־
שפּילער פון ביידע טרופּעס האָבן געוואָלט וויזן פֿרצן וואָס זיי קענען...

אויך די יידישע שילערינס פון דער אבטקלאסיקער גימנאזיע, וואָס
כמעט אלע האָבן געקענט נעקראסאָווו, נאדסאָנען, פּושקינען און לער־
מאָנטאָווו, האָבן זיך געלערנט דעקלאמירן די לידער, כדי ארויסצוטרעטן
אויפן אָוונט, וואָס די יוגנט האָט געגרייט פֿאר פֿרצן.

אונדזער שטאָט האָט אויך פֿארמאָגט שרייבער און, ווי איך גע־
דענק, א גאנצן מנין. איך וועל נאָר פֿארצייכענען די וויכטיקסטע פון
זיי: איינער פון די שרייבער איז געווען מיינער א חבר, א פעלדשער,
וואָס האָט געהאלטן אין איין שרייבן אָפּהאנדלונגען וועגן ניטשען. ער
האָט זיך פֿארנומען מיט צוגרייטן זיינע מאנוסקריפּטן פֿאר פֿרצן.

א צוויטער שרייבער, דוד פֿלייטיסט, א בחור, אין א גרין העמדל,
וואָס האָט געטראָגן בלויע בריל ווי א בלינדער, האָט זיך געלערנט
שפּילן פֿלייט און גאנצע טעג געשריבן לידער.

מיט א דריטן שרייבער האָט מיך פֿארבונדן א טיפע פריינדשאפט.
אין מיינע יוגנט־יאָרן בין איך געווען א פּריקאזטשיק אין א געשעפט
פון טוך. האָט דאָס אייניקל פון מיין פּרינציפּאל געשריבן אנעקדאָטן
אויף יידיש און מיך האָט ער באוואויגן צו שרייבן „דיסערטאציעס" אי־
בער טאָלסטוים מאָראל אויף רוסיש; אז אונדז ביידן איז צוגעגעסן גע־
ווארן די אייגטאָניקע ארבעט, האָבן מיר זיך געטוישט מיט די ראָלעס:
איך האָב אָנגעהויבן שרייבן אנעקדאָטן אויף יידיש און ער — דיסער־
טאציעס אויף רוסיש. שפּעטער איז געשען אן איבערראָך אין מיין
שרייבערישן לעבן — מיינע משפּחה־מענטשן, וואָס זיינען אריינגעצויגן
געווארן אין ראָד פון דער רעוואָלוציע, האָבן באשטעלט ביי מיר פּראָק־
לאמאציעס און רעוואָלוציאָנערע אויפרופן. האָב איך אוועקגעוואָרפן
מיינע דיסערטאציעס און אנעקדאָטן און זיך געזומען וועקן צום אויפ־
שטאנד.

אין דעם טאָג פון פּרצעס אָנקום איז קענטיק געווען א לעבעדיקע
באוועגונג פון מענטשן איבער די גאסן. איך געדענק יענעם גראָען ווינ־
טערטאָג. א זייער פֿאמעלעכער געדיבטער פּוכיקער שניי איז געפאלן
אויף דער בריי־טער וואַרשעווער גאס, א גאס א רואיקע, אָן מסחר, אָן
פּדיון.

דרייען זיך ארום יידן אין גאס; די הענט פארשטעקט אין די ארבל,
און קוקן ארויס אויף די שליטנס מיט די מענטשן, וואָס דארפן אָנקומען
און ברענגען ידיעות וועגן די שאָדנס־רעפּאראציעס. און וואָס דערווארטן

זיי פון פרצן? פארשטייט זיך, אז ער וועט זיי ממשותדיק העלפן צוריק זיך צו שטעלן אויף די פיס. פלוצים קומט אַן א שליטן, מענטשן מיט אויפגעהויבענע העגט. ווער זיינען זיי? — היימישע חברה וואָס האָבן אונדז אויסגעכאפט דעם שליטן און געבראכט פרצן.

פרץ איז דער ערשטער אראָפּ פון שליטן. — לאָמיר גיין צו פום — האָט ער א זאָג געגעבן צו דער יוגנט, וואוהין? נישט קיין נפקא־מינה, רעכטס, לינקס, צום קליינעם סעדל, אָדער צום גרויסן סאָד. ס׳האָט זיך ארויסגעווויזן, אז דער גאסט קען גוט די שטאָט. ער האָט געוואוסט, אז שעדלעץ האָט א „יאציק", א פיגור א קופערנע מיטן כדור הארץ אויף די אקסלען, און ער האָט געמומען רעדן וועגן „יאציק"; ער האָט גע־ווואוסט אז שעדלעץ האָט א גימנאזיע מיט שיינע, יונגע מיידלעך, האָט ער זיך אָנגעהויבן פונאנדערפרעגן וואו זיי זיינען, די גימנאזיסטקעס, און זיי זיינען טאקע באלד אָנגעקומען, ווי שמעטערלינגען ארום ליכט האָבן זיך אָנגעהויבן דרייען ארום אים אלע שיינע מיידלעך פון שטאָט. גימנאזיסטקעס און האלבע גימנאזיסטקעס. ראָמאנטישע בחורים מיט זייערע פארליבטע, פרימאדאָנעס וואָס שפילן טעאטער און סתם מיידלעך און וויבלעך מיט בראשקענע היטעלעך און מופטעלעך, און חויכע קאלאָשן ביז די קני, צעפלאמטע פון פראָסט און נייגער.

— ווילקאָמען אייך, י. ל. פרץ.
— מיר ליבן אונדזער גאסט.
— דאָ זדראווסטוואויעט נאש פרץ.

פרץ האָט, ווי תמיד, אויך דאָ זיך געפילט לעבעדיק און מונטער אין א סביבה פון יוגנט. א מיטלוואקסיקע פעסט געבויטע פיגור מיט א מאסיוון ווי פון בראָנדז געפורעמטן קאָפּ, אויף די בריייטע אקסלען א שוועכע פאָלערינע, העלפט אָפּגעקנעפלט ביים האלדז, איז ער געשטא־נען און מיט זיינע גרויסע לאכנדיקע אויגן, וואָס מען האָט זיי קוים ארויסגעזען פון אונטער דער בריייטער פילצהוט, האָט ער אָנגעקוקט דעם יונגן עולם. פרצעם שפראך צו די מענטשן איז געווען פוילישׁ, רוסיש און יידיש. עס וועגדעט זיך נאָר צו וועמען ער האָט גערעדט: צו די שיינע, חנוודיקע גימנאזיסטקעס האָט ער גערעדט רוסיש, צו די באלע־באטישע פרויען האָט ער זיך געוועגדט אין פוילישׁ, צו די יונגעלייט — אין יידיש.

כ׳האָב פרצן געזען צום ערשטן מאָל. ער האָט אויף קיין פאל נישט געמאכט דעם איינדרוק פון א מענטשן, וואָס איז אזוי דורכגעזאפט מיט טיפער יידישקייט, מיט יידישער רוחניותדיקייט, מיט יידישער פאָלקס־טימלעכקייט. ס׳האָט זיך געדאכט, אז פאר אייך שטייט א פוילישער פריץ, א שליאכטשיץ, וואָס רעדט יידיש, בלויז די שטראלנדיקע אויגן האָבן אים געמסרט, גערעדט צו אייך מיט זייער יידיש לשון.

דערווייל האָט זיך דער קרייז פון מענטשן ארום פּרצן פּארגרעסערט. עס זיינען אַנגעקומען די דאָזאָרעס מיט זייערע זין, טעכטער און איידעמס. פּרץ איז פּארבעטן געוואָרן צום עלטסטן דאָזאָר נחום ווײנטרויב, א הויז פון א ציוניסטיש־געשטימטער משפּחה. פּרץ האָט אָבער געוואָלט גיין אין האָטעל אנגעלסקי, וואו ס׳האָט געווארט אויף אים א צימער מיט צוויי זילבערנע סאמאָוואַרן און א סך גלעזער פּאר א גרויסן עולם צו טרינקען טיי.

פּרעצס פּריוואט־סעקרעטאר, א בחורל געשניצט ווי א ליאלקע, מיט טיפע בלאָע אויגן, איז געבליבן אין שליטן און שוין פּריער אווענק מיט פּרצעס טשעמאָדאנען אין האָטעל אנגעלסקי.

דער שניי איז אלץ געפאלן, און וואָס ווייסער די ערד איז געוואָרן, אלץ שווארצער און חושכדיקער האָבן אויסגעזען די פענצטער־לעכער, די אויסגעהאקטע, די חרובע הייזער — אָפענע וואונדן, וואָס זיינען פּאר־בליבן פון די פּאָגראָמטעג.

דורכגייענדיק די גאסן, האָט פּרץ אָפּגעשטעלט ווייבער, אלטע לייט און קינדער, געפרעגט ביי זיי צי מיליטער איז געווען אין זייערע הייזער (געזוכט פּאקטן, אז דער פּאָגראָם איז געווען אָרגאניזירט). ער האָט זיך באזונדערס אינטערעסירט מיטן הויפּט־אָנפירער פון פּאָגראָם, טי־כאָנאָווסקי. ארום די צעשטערטע הייזער האָבן זיך געדרייט א גלעזער, א בלעכער און אנדערע בעלי־מלאכות. פּרץ האָט פּארפירט מיט זיי א שמועס, זיך אויסגעפרעגט וועגן דער צאָל אויסגעבראָכענע שויבן, צעשטערטע הייזער, צעבראָכענע כלי־בית.

ענדלעך זיינען מיר אָנגעקומען אין האָטעל אנגעלסקי. דאָ האָט זיך פּרץ אָנפּגעזונדערט פון עולם אויף א פּופּצן מינוט, נאָטירט, גע־שריבן, דערנאָך איז ער צוגעגאנגען צום סעקרעטאר, צום שיינעם בחורל מיט די טיפע אויגן און האָט אים איבערגעגעבן די אָנגעשריבענע פּא־פּירן. דער עולם איז געווען דאָ א פּארשידנארטיקער. מען איז געקומען איבערגעבן פּרצן פּאקטן וועגן די געשעענישן.

אויסגעהערט דעם עולם, איז ער געבליבן ליגן א ביסל אין שטול, זיך אָפּגערוט און דערנאָך פּארפירט א לייכטן שמועס מיט דער יוגנט, צוויישן וועלכער ס׳זיינען אויך געווען שרייבער. ער האָט זיך געהיימן דערלאנגען מאנוסקריפּטן, אריפּגעזעצט די פּענסנע אויף דער דיקלע־כער נאָז, א לייען געטון און צוריקגעגעבן מיט באמערקונגען באלד אויפן אָרט, און דער פּסק־דין איז געווען א קורצער, אָבער א הארבער: „פּאר־ברענט עס", „א שאָד אייער צייט", „טויג אויפן פייער", „נעמט זיך פּאר אן אנדער ארבעט". ס׳האָט זיך אויסגעוויזן, ווי א שוחט קוילעט הינער און שליידערט זיי אוועק.

איך בין ניצל געוואָרן פון דער „שחיטה" צוליב א פּשוטער סיבה,

כ׳האָב זיך באצייטנס צוריקגעצויגן. עס האָט מיר צוגעהאַלפן יענער יונגערמאן, פּרצעס סעקרעטאר. מיט וועמען איך האָב געשלאָסן באַקאנטשאפט מיט יאָרן פריער, אין 1902, אין בריסק, וואו איך האָב גערבעט ווי א סופיט־מאלער און ער האָט אָנגעשריבן דעמאָלט זיינע ערשטע לידער אונטערן נאָמען „מנחם" (שפּעטער — מנחם באָריששׂ). זיענדיק ווי איך שטיי א געפּלעפּטער, האָט ער מיך א צי געטאָן פּארן ארבל און געראָטן מיר אָפּצואוואַרטן ביז מאָרגן, ווייל היינט „ברענט". איך האָב אים געפּאָלגט — און זיך אזוי ארום גערעטעוועט.

צומאָרגנס, נאָך דער „שחיטה", האָט מנחם מיר איינגעאָרדנט א צוזאמענטרעף מיט פּרצן אין האָטעל אנגעלסקי. איך האָב אים געוויזן מיינע א פּאָעמע, און ער האָט מיר רעקאָמענדירט אָפּצודרוקן די פּאָעמע אין „אונדזער וועג". די זאך האָב איך שפּעטער געדרוקט אין „נייע צייט".

עס ווילט זיך מיר דאָ דערמאָנען די עטלעכע וואַרעמע ווערטער, וואָס מנחם באָריששׂ האָט מיט יאָרן שפּעטער געשריבן וועגן אונדזערע באגעגענישן אין בריסק און שפּעטער אין שעדלעץ אין האָטעל אנגעלסקי:

„געדענקסטו די בריסקער בולוואַרן? — די אָפּיצירן, די גימנאזיסטן, די גימנאזיסטקעס מיט די ברוינע שלייפן אין די האָר, די אויסגעבלייכטע קסקטערנס און די באלעבאטישע בחורימלעך, וואָס האָבן זיך ערשט געפּוצט אויף דער עקסטערן־בלייכקייט? געדענקסטו זיך אליין איבערן בולוואר, א מאלער מיט פּארקאלכטע הויזן וואָס איז געקומען ארבעטן אין בריסק און זיך געפּונען דאָרט א חבר?

„שפּעטער, נאָך א סך צייט, האָבן מיר זיך באגעגנט אין שעדלעץ, אין האָטעל אנגעלסקי. איך, א מענטש מיט א שרייבערישער קאריערע פון א סך־הכל גאנצע צוויי חדשים און דו אן אָנפאנגער נאָך פריער פּאר מיר, איז מיר א פּרייד געווען אין יענע בריסקער פּארנאכטן דיר צו העלפן אריינצוקומען אין דער ליטעראטור".

מיר האָבן זאלבעדריט לאנג געשמועסט. שווער נאָך אזוי פיל יאָרן איבערצוגעבן געניוי וועגן וואָס דער שמועס איז געגאנגען. פּרין איז געזען אין א גוט אויסגעבעטער שטול פון האָטעל אנגעלסקי, מיט א דיקן ציגאר צווישן די פינגער. די ענינים וועגן שעדלעצער פּאָגראָם האָט ער שוין געהאט אָפּגעשלאָסן. ער האָט איצט גערעדט וועגן שעדלעצער בחורים און מיידלעך, וועגן די שרייבער, געשמועסט אין א לייכטן פּרצישן טאָן. דער שמועס איז אריבער אויף זייער א גליטשיקער טעמע, וואָס האָט אונדז, שרייבער־אָנהייבער, שטארק אינטערעסירט: וועלכע ליטעראטור דארף א יונגער שרייבער לייענען: לירישע, אָדער עפּישע וועדק? מנחם האָט געהאלטן, אז א יונגער שרייבער, וואָס גייט ערשט

אריין אין דער ליטעראטור, דאַרף לייענען אלץ, וואָס ווינציקער איבער־קלויבן; פֿרץ אָבער האָט געהאט אן אנדער מיינונג: ניין, נישט אזוי, מנחם, דאָס לייענען א בוך איז אָפּט מאָל ווי א רפואה. און וועָן מען דאַרף בראָם צו נערוון, טאָר מען נישט נעמען קיין ריצינאייל צום מאָגן. האָט זיך אנטוויקלט צווישן זיי א לעבעדיקער וויכוח. אין וועלכן איך האָב זיך נישט דערוועגט צו נעמען אן אָנטייל. איך האָב נאָר געפרעגט פֿרצן מיין באשיידענע פראגע: וואָס דאַרף לייענען א מענטש ווי איך?

האָט מנחם געענטפערט פאר פֿרצן: לייענט וואָס איר ווילט.

פֿרץ האָט איבערגעחזרט זיינע פריערדיקע ווערטער: אז מען דאַרף בראָם, נעמט מען נישט קיין ריצינאייל.

איך האָב זיך אָנגענומען מיט מוט און א פרעג געטאָן פֿרצן:

נו, וואָס מעטערלינק און ווייספיאנסקי? פֿרץ האָט דערויף געענט־פערט מיט זיין איראָניש שמייכעלע: מיט זיי האלט זיך דערווייל אָפּ, לייענט עפּישע ווערק.

איך האָב אָנגעקוקט פֿרצן מיט גרויס וואונדער. עס איז דאָך בא־קאנט געווען, אז מעטערלינק און ווייספיאנסקי זיינען פֿרצעס עמודי־האש און אונטער זייער השפּעה שרייבט ער. פֿרץ האָט אנטוויקלט זיין גע־דאנק, אז מען דאַרף לייענען לאנגע רָאמאנען, רואיק געשילדערט, מיט א רָאאליסטישן אונטערשלאָק. ווייזט אוים, ער, דער לירישער דיכטער, האָט דווקא ליב געהאט דאָס וואָס אים אליין האָט געפעלט. ער האָט געבראכט ביישפילן פון דער גריכישער ליטעראטור, אריסגעזאָגט בלי־צִיקע געדאנקען, געבראכט אנאלאָגיעס, געוואָלט איבערצייגן דעם יונגן מנחמן, אָבער אין מיטן דערינען האָט זיך געעפנט די טיר און עס איז אָנגעקומען א גרופּע יונגעלייט און מיידלעך. זיי זיינען אריין הערן פֿרצעס מיינונג וועגן ציוניזם, וועגן ארץ־ישראל, וואוהין זיי האָבן בא־שלאָסן צו פֿאָרן, אָבער קיינער פון זיי האָט נישט געהאט די דרייסט־קייט צו עפענען א מויל, ביז עס איז געקומען פֿרץ און האָט זיי אליין דאָס מויל געעפנט.

— יונגעלייט, מיט וואָס קען איך אייך דינען? — האָט פֿרץ זיי געפרעגט.

האָבן אלע מיט איין מאָל, ווי צאן קדשים, אָפּגעענטפערט: — מיר, מיר ווילן פֿאָרן קיין...

— קיין ארץ־ישראל, האָ? — האָט פֿרץ אונטערגעכאפּט. — גוט, וואָס־זשע וועט איר טון דאָרט?

— שטודירן, ה' פֿרץ, שטודירן וועלן מיר דאָרטן.

— וואָס שטודירן?

— קונסט.

וועלכע קונסט?

זיי האָבן אלע אויסגעשאָסן: — אין דער בצלאל־שולע.
— האָ, בצלאל? — האָט פּרץ איבערגעפרעגט.
ער האָט געפּרואווט אָפּפּטרן דעם ענין מיט א הלצהלע.
איר פּרעגט: וואוהין? פּאָרט קיין ווין. עס האָט געהייסן: אויב שטוּדירן קונסט, איז גלייכער ווין.

ער האָט באלד געענדערט דעם טאָן און אָנגעהויבן דערציילן וועגן באקאנטע ציוניסטישע פּירערס און, באזונדערס, וועגן ד״ר הערצל. כ׳וויים נישט ווי האָט פּרץ דעמאָלט געהאלטן מיטן ציוניזם, אָבער וועגן הערצלען האָט ער געריעדט מיט גרויס ענטוזיאזם, אזוי אז פון פּרצעס רייד וועגן הערצלען און זיינע מעשים האָט מען געקאָנט מיינען, אז מען גיפינט זיך אויף א יוגנט־פּארזאמלונג פון ציוניסטן. אלע האָבן גענומען זינגען דאָס ליבלינגליד פון יענע יאָרן „דאָרט וואו די צעדער״ — און דער הויפּטזינגער איז טאקע געווען פּרץ אליין.

*
**

איז גוט איצט, אויף א דיסטאנץ פון קנאפּע פּופּציק יאָר, וואָס דערוויטערט אונדז פון דעם צויבערמענטש, צו פּרעגן זיך די פּראגע: אין וואָס איז געלעגן דער הויפּט־כוח זייערע? מיט וואָס האָט ער אונדז אזוי פּארכישופּט, אז מיר הערן נישט אויף צו ריידן וועגן אים, צו קאָמענטירן, צו פּאָרשן, צו פּארטייטשן אים. דעם ענטפער האָב איך מיר געגעבן שוין דעמאָלט, אין די ערשטע טעג, וועו איך האָב אים דערקענט אין שעדלעץ. פּרץ האָט באלאנגט צו די מענטשן, וואָס וועלן געפירט פון טיפער אינטואיציע. פּרץ האָט געבליצט מער ווי געזאָגט, געזונגען מער ווי געמאָלט. ער איז, אין פּארגלייך מיט מענדעלען און שלום עליכמען, א פּראָגמענטער, אָבער זיין פּראָגמענטארישקייט איז גאנצקייט. ער איז געווען דורך און דורך אינטואיציע, עקספּראָמט, אימפּראָוויזאציע. איז טאקע קיין וואונדער נישט, וואָס די נשמה־סתירות האָבן אים נישט צעריסן, נישט צעקריגט אין אים דעם קהלת־מענטשן מיטן שיר־השירים־מענטשן, וואָס אָפּטימיזם און פּעסימיזם האָבן געקענט פּריד־לעך לעבן אין זיין נשמה; און דער מייסטער, וואָס האָט מיט אזוי פיל ליכט און שבת־קודישקייט געשמידט די גאָלדענע קייט, האָט דערנאָך געקענט אונדז אריינפּירן אין דער טונקלקייט און וואָכעדיקייט פון „ביי־נאכט אויפן אלטן מארק״.

דערמאָן איך טאקע זיך די רעדע זייגע, וועלכע ער האָט געהאלטן מיט 45 יאָר צוריק אין שעדלעץ, אין שטאָט־טעאטער, און איך זע אין איר א פּרעלודיע צו די צוויי סתירותדיקע ווערק.

עס איז געווען א טונקעלער אָוונט. טונקל האָבן געברענט די שטאָט־לאמטערנעס און שווער איז געווען אויפן הארצן. אויף דער בינע פון

האלב־צעשטערטן שטאָט־טעאטער זיינען געשטאנען צוויי מענטשן: דער יונגער, שיינער מנחם גאָלדבערג (באַריישאָ), וואָס האָט דעקלאמירט פּרצעס „ דער וועכטער", און דער גרויסער מיסטער, וואָס האָט אימ־פּראָוויזירט א וואונדערלעכע רעדע וועגן דעם חורבן אין שעדלעץ, וועל־כע ער האָט פּארענדיקט מיט די ווערטער:

וויסט־זשע, מיינע ליבע יידן, אז חורבן איז א ביטערער איבער־גאנג, א מאָמענטאלער; די וועלט, אָבער, גייט נישט צו קיין חורבן, זי גייט צו אויפבוי, צו דערהייבונג, צו ליכט. יהי אור.

מרדכי עובדיה

עיר ערשי

בזוועות ראשונות

(פרק מספור)

באו ימי מלחמת העולם.

מ„החדר" שבו הילדים בחבורות עם פנסים. פחדו להביט למרום. בשמים נראו אותות־אש איומים. בבית התלחשו אימים והידים רעדו אצל העתונים. בסוף הסתגרו בבתים ועל הנשים אסרו לבכות. אחרי ליל יריות תכופות ומהרידות באו הגרמנים האוסטרים. החוצות מלאו חיל־רגלים וחיל־רכב. באויר נישאו קריאות גרוניות: ציגאררעטן! ציגאררע־טן! חרקו בריחים בשערים והמדרכות מלאו המונים. יהודים פיקחים ניסו לשונם בשפת אשכנז, בסרסם את האידית שבפיהם. ופתאום נפלו לתוך השאון הרב יריות בזו אחר זו — מסביב התחילו נסים בבהלה, באימה, כאילו המטירו השמים סלעי־מגור. אבא תפס למנשה בזרועותיו, וכובעו נשמט ונפל ארצה. מנשה הפנה ראשו. לצד הכובע כרע אדם ונפל. זה הזכיר לו את ה„כורעים" בתפלת הימים הנוראים — אך משהשגיח בשלולית אדומה אצל הנופל פרץ ביללה...

בימים שלאחר מכן הוציא הרעב את לשונו, חוורת, חסרת־דם ונשם חולי.

בחלונות הראווה של חנויות העיר דגים מלוחים, כרסתנים נוצצים, וילדי ישראל ממצמצים עין ובולעים רוק מתועב. רפאל, בן דודו של מנשה, חלה את חליו ומת. מנשה מזרע הכוהנים הוא, ולא יראה את פני בית־החיים, ואולם לא ידע איך נחרת בו המחזה כשזקנו, אבי אמא, יוצא מבית־החיים, תולש עשבים וזורקם לאחוריו. כסמל זועה נחרת בו המחזה: שיחת אדם עם המות האורב מאחרי גבו לכל צעד שלו בתבל.

נגע האסון בכל ישותו של הנער, הוא אשר התפלל שלוש פעמים ביום וקרא „שמע" מתוך כוונה בעינים עצומות. כלו עליו כל הקיצין,

הוא לא רצה להיכנע להכרח האפל, לא אבה למות. אז נשא בפעם הרא־שונא את עיניו אל אנשי־הבית, אל הגדולים, בבקשת רחמים, מעט רחמים לנער הוזה־פחדים, שאינו רוצה למות.

לא ארכו הימים וסבא מת. הלך כאדם המזדרז לדרך קבועה לו מראש; בבוקר עשה צרכיו, התפלל שחרית ועלה על משכבו למנוחת־עולמים.

עמדו גם הם, הגדולים, בוכים ואובדי עצות. מנשה נזכר שוב במחזה: שיחת־אדם עם המות האורב לכל צעדו בתבל, והוא תופס סוד, האיום בסודות.

והגרמנים פקדו נמרצות על נקיון, ודודי דזינפקציה רותחים המו כל היום בחוצות. וראשית כל בא „ניקוי" המזנון שרק הלחם הקלוקל מעורב בסובין, השחיר מתוכו. באותם הימים לקחו את אחי אמא, רווק, לעבודת כפיה. למקומות רחוקים משכוחו ואנשי הבית הלכו קדורנית, שכן חביב היה על כולם. כעבור שנה ארוכה עם חורף עגום, חזר משם, כחוש וצנום וגם חולה, ועמו בקבוק־שדה בו אכל כל הימים קליפות של תפוחי־אדמה שרויות במים.

שעות הרבה נטפל הנער אל הדוד הצעיר, החוור, והיה מקשיב לסיפורי־מורא מבחילים.

בינתים נאספו הרבה דברים במסחר ואף באכילה, ויהודים נאלצו לעסוק במתן שוחד למען הפרנסה וגוועו שבע ביום ברעב. גדלה המצוקה במאד מאד, ובבית־המדרש מגידי ישראל ודרשנים מחשבים קיצים ומצרפים גימטריאות, והנער מצפה לישועה, כי קרובה לבוא.

בבוקר לא עבות אחד וכרוזים מתנוססים בראש כל חוצות, לאמור: שוחרר העם הפולני על אדמתו! ופה ושם נבהלים אחרוני פקידי גרמנים עלובים לדרך וידיהם על ראשם. ויהי ערב ויהי בוקר, והלגיונאים הפול־ניים צובאים בארץ.

ובטרם הספיקו לספר הפלאות על אודות זה המכבי לעם הפולני, פילסודסקי, והנה אגדה חדשה קרבה אל הארץ; הבולשביקים מסתערים על המדינה.

עתה, בשמוע הנער דברים תלושים, מקוטעים, נתפעם בו לבו בתוך חזהו כענבל בתוך פעמון נסער. נערים חיוורים מנערי ישראל נפחדים, הגדלים בכל יום ובכל שעה תחת כנפי האימה, המנשקים למזוזה בכל ערב במסרם נשמתם לבורא בתחינה: „עד יום־המחרת, אב רחום בשמים, עד יום המחרת" היו מוסרים מפה לאוזן על הבולשביקים ה„אדומים" אשר בראשם עומד היהודי ר' אריה טרוצקי נ"י והם מבני עשרת השב־טים, „היהודים האדומים" שמעבר לסמבטיון, אשר יביאו את הגאולה לישראל ולעולם.

אך האכזבה המרה לא איחרה לבוא. כעדר פשטו „הגואלים" על

החנויות ותמורת „פתקאות" לקחו לעצמם מכל הבא ביד. אלה ואלה מושכים יהודים מנכבדי העיר, באים־בימים, לטאטא רחובות העיר, והם בחורים כאלונים, ידיהם בכיסם, מעשנים סיגריות משובחות זיורקים: „נאַפּליאָוואַט", „בורזשויים"...

אפס לא עברו ימים מועטים, קדחתניים, ושוב רועמים תותחים מקרוב; באישון־ליל נמלטו הבולשביקים על נפשם, ובבוקר השכם שבו הפולנים שכורי־נצחון ותאוות נקם ורצח.

אפשר מעט היתה האימה המלווה את הנער היהודי בכל מקום, בבית, בחדר וברחוב, האימה מפני הבורא, ולהבדיל, מפני היצר־הרע הפורש את רשתו על כל צעד ושעל, והנה באה הזוועה עצמה, ונפש הנער היהודי פרפרה בה כיונה בצפרני הנץ.

הוי, אותם הלילות הארוכים, השחורים, יליל הרוחות ורעד השמשות והרצפות לקול רעמי־התותחים בלי חשך, בלי חשך... ולבוקר — לבוקר מציץ תמיד אותו היקום החיוור, החלוש, ובלב הומים רחמים לאנשים, בשר־ודם, שם בשדות־הקטל... והוא ניתר ממקומו לכל רשרוש בדלת ובקיר.

עתה כבר פסקו להתלחש. פרץ יהודי פלוני, אח־לגורל מעונה ויקר והפחד מציץ מתוך זקנו הרועד, והוא מספר בבהלה על יהודים שתלו אותם לעשרות על עציי־יער ושמשחום בזפת ושרפום חיים, ועל אחרים שהמיתום אגב סלסולי־נגינה על הרמוניקה ומפוחית; איכרים אדומי־פנים יורקים על כף ומכים במגלים על ראש וצואר, לקצב מחולות פראיים ו„שמע ישראל" חנוק. פעם אחת ראה מנשה במו עיניו, איך שני חיילים חכו ברחוב יהודי בעל זקן לבן רחב. הכוהו לסירוגין, בשיטתיות, עד זוב דם — לבסוף ירקו והרפו ממנו...

רקדה הזוועה ונעצה את צפרניה העקומות בנפש הנער המתפלצת בתוכה פנימה...

ד"ר חיים ליפשיץ

זכרונות מימי הגימנסיה

שנות נעורי המאושרות קשורות לעיר שדליץ, שבאתי אליה ללמוד בגימנסיה מוורשה הבירה בשנת 1909. עדיין היה אז חי בזכרון התוש־בים היהודים זכר ימי הפוגרום שעשו בהם צבאות הצאר בגמר המהפכה הראשונה שנכשלה. עדיין היה מספר לי פרטים על הפרעות החנווני של המכולת, קרבן ישיר של הפוגרום. אבל בעיר כבר תססו חיי הנוער היהודי שנגעו בו כנפי התחיה. אלה היו השנים, בהן התהלך מדי יום ביומו „העוזר" לעו"ד א. הרטגלם על מדרכות שדליץ, בדרכו מביתו לבית המשפט, ואנו הנוער הלומד, שפנינו כבר לציון, לוינו אותו בחרדת כבוד: אחד מגבורי הלסינגפורס!

בפנימיה של הגימנזיסטים, ברחוב סנקביץ, מצאו להם מדריכים ומורים בני הנעורים של שדליץ ושל העיירות הסמוכות, שנפשם חשקה בתורה חילונית. „הזמיר" היה עדיין המרכז הלגלי היחידי, שסביבו התרכזה הציבוריות האידישאית, והבנות ממשפחות סלושני שלטו שם בהדר הליכותיהן ובנועם קולותיהן.

בודאי לא רבים נשארו בחיים מהתקופה ההיא, הטרום־ציונית בשדליץ. עדיין לוי גוטגלד ודורו הציוני לא הגיעו לפרקם, והתא הציוני הזכור לי הוא ביתו של לנדאו — אחד מעובדי הבנק של האחים מינץ. ההגירה, ביחוד לבלגיה, הוציאה כמעט את כל הנוער התוסס מחוץ לעיר.

מבני המקום למדו מעטים בגימנסיה: משששה חברי היהודים בכתה היה רק אחד יליד שדליץ. אזכור פה גם אלחנן לוין, שהכירו אותו בשד־ליץ בתור בחור עילוי, והוא אחרי שנים מראשי התנועה הרביזיוניסטית בוורשה. אולי עוד ימצא מי שהוא הזוכר את הגימנזיסט שזכה באחד הימים בגורל בסכום כסף גדול, ואבא של לוי גוטגלד מסר לו תיק מלא מטבעות זהב בנוכחות קהל רב. זאת היתה מתנת פרידה משדליץ לפני שעזבתיה ב־1913. עברו שנות מלחמת העולם הראשונה ואחרי גלות רוסיה חזרתי ל„ביתי" לוורשה. והנה, אחרי זמן קצר לעבודתי בועד

המרכזי של ההסתדרות הציונית בפולין, נמצא בחבורה של משתפי פעולה אתי גם לוי גוטגלד. השתררו ביניגו יחסי קרבה מיוחדים: זכרתי לשדליץ חסד נעורי. כאשר ביקרתיה מצאתי רק מעטים,מימים עברו — המלחמה פיזרה אותם בכל קצווי תבל. אבל ברצון שיתפתי את עצמי בחייה ובדאגותיה של התנועה הציונית בשדליץ.

ולאלה שעדיין זכורים להם הימים ההם יוגד: לא תארנו לנו את הקץ המר והנמהר שבא על קהילותינו היקרות והמפוארות בפולין. אולם גם לא תיארנו לעצמנו שנזכה לחיות במדינת ישראל. לא שאלו אותנו אם מוכנים אנו לשלם מחיר זה, אבל רבים מאלה שלא הגיעו, התנחמו ברגעיהם האחרונים שככה זה יהיה באחרית הימים.

י. נ. ווינטרויב

טיפן און געשטאלטן פון אמאליקן שעדלעץ

ר' מאנים, דער שטאט־מגיד

ר' מאנים האט געלעבט מיט א צייט פריער, איידער עס איז דא געווען רב, ר' אליעזר שלום פיעטריקאווער („פיעטריקאווער" האט מען אים גערופן, ווייל ער איז שפעטער געווארן רב אין פיעטריקאוו). די שטאטישע שול איז נאך דאן געווען א הילצערנע. דאקענן, דער בית־המדרש, איז שוין געווען א געמויערטער און איז געשטאנען אויפן ארט, וואו עס שטייט היינט די גמינע־קאנצעלאריע.

און אט אין דעם דאזיקן בית־המדרש האט פארבראכט, יומם ולילה, דער דעמאלטיקער שטאט־מגיד, ר' מאנים. געווען איז ער א גרויסער למדן און אויך א גרויסער ארעמאן. פאר זיינע דרשות אין בית־המדרש האט ער באקומען שכירות אכציק גראשן א וואך, אבער נישט אין מזומן האט מען אים באצאלט די דאזיקע שכירות, נאר אין פראדוקטן: ביים בעקער האט ער אפגענומען ברויט און אין געוועלבל קאשע און ליכט.

א חוץ די דרשות פארן עולם, האט ער אויך געשריבן זיינע חידושים אויף תורה. קיין געלט אויף צו קויפן פאפיר האט ער נישט געהאט פון זיינע שכירות, פלעגט ער דערצו אויסנוצן פארשידענע שטיקלעך פאפיר, וואס מען האט אין זיי איינגעוויקלט די פראדוקטן, וואס מען פלעגט קויפן אין די קראמען. די דאזיקע חידושים זיינען שפעטער אין כתב־יד געבליבן ביי ר' מאנימס אייניקל, ר' אשר גדליהו גאלדבערג.

אין דאזיקן כתב־יד זיינען אויך געווען פארצייכנט חשבונות פון ר' מאנימס שטוב־הוצאות. איז אים אמאל אוועק מער ווי 80 גראשן א וואך, האט ער געפרואווט אויסגלייכן דעם „דעפיציט" דורך תעניתים. ער איז געווען אן אפטער יושב בתענית און פיל מאל געפאסט משבת לשבת.

ביי זיין גאנץ ארעמקייט האָט ער אָפּגעהיט, אז צו די שבתדיקע סעודות זאָל ער האָבן פיש לכבוד שבת. דער אופן פון קויפן דעמאָלט פיש אויף שבת איז נישט געווען ווי היינט, ווען יעדער איינער גייט אין קראָם אריין און קויפט זיך פיש. אין יענער צייט האָבן צוויי אייגנטימער פון גאסטהייזער פארקויפט געקאָכטע פיש פאר דער גאנצער שטאָט, צו 5 און צו 10 גראָשן א פּאָרציע. אָבער נישט יעדער האָט געהאט די מעג־לעכקייט צו דערלויבן זיך דעם דאָזיקן „לוקסוס".

איין גאסטהויז פון די צוויי האָט געהערט צו עטקע קאווע, די מו־טער פון דער שפּעטערדיקער כלל־טוערין רחל עטקעס. ביי איר פלעגט ר' מאָנים קויפן פאר 5 גראָשן פיש לכבוד שבת. עטקע האָט אָבער גע־וואָלט האָבן די זכיה, אז ר' מאָנים זאָל עסן פון אירע פיש אָן געלט, פלעגט זי אים טאקע שיקן יעדן פרייטיק א שטיקל פיש דורך איר טאָכ־טער רחל. וועלכע איז נאָך דעמאָלט געווען א יונג מיידל. דער יונגער רחל עטקעס איז, פארשטייט זיך, נישט אָנגעקומען אזוי לייכט צו פועלן ביי ר' מאָנישן, ער זאָל צונעמען די דאָזיקע מתנה. יעדעס מאָל, ווען רחל עטקעס פלעגט ברענגען ר' מאָנישן די פיש, פלעגט ער איר געבן א ברכה.

מענטשן פון יענער צייט האָבן געהאלטן, אז ר' מאָנים איז געווען א בעל־רוח הקודש: האָט ער געטראָפן א ייד האָט ער באלד געזען אויך זיין נשמה. דער חוזה פון לובלין, פלעגן די יידן דערציילן, האָט געהאט א שטיקל הקפּדה אויף ר' מאָנישן, האָט ער אים געוואונטשן, אז זיין רוח־הקודש זאָל זיין אן אָפּענער, און אלין, וואָס ער וויסט, זאָל ער נישט קאָנען אייגהאלטן אין זיך.

צווישן די פיל מעשיות, וואָס מ'האָט דערציילט וועגן ר' מאָנישן, ווערט אויך איבערגעגעבן, אז צו יענער צייט האָט געלעבט אין שעדלעץ ר' דוד ווינשענקער און זיין פרוי רויזע. איז איינמאָל ביי זיי שלאָף געווארן אויף טיפּוס זייער טאָכטער, א כלה־מיידל, האָבן זיי אריבערגע־שיקט זייער איידעם נפתלי ניימאן צו ר' מאָנישן, ער זאָל מתפלל זיין פאר דער קראנקער. ר' נפתלי איז אריין מיט אימפּעט צו ר' מאָנישן, וועלכער איז נאָר וואָס געהאט אהיימגעקומען פון בית־המדרש א ביסל זיך אָפּרוען. ר' מאָנים האָט דאן געזאָגט, אז מען זאָל נעמען די תנאים און אנידערלייגן צו קאָפּנס פון דער קראנקער. וועט זי ווערן געזונט. אָבער, האָט ר' מאָנים צוגעגעבן, זי וועט לאנג נישט לעבן. און אזוי איז טאקע געווען — אין א קורצער צייט ארום איז די קראנקע געשטאָרבן.

מען דערציילט אויך, אז דער אויבנדערמאָנטער ר' נפתלי ניימאן, וואָס האָט געזאָלט חתונה האָבן מיט א צווייטער פרוי איז געקומען שואל־עצה־זיין זיך ווען דעם מיט ר' מאָנישן. ר' מאָנים האָט געהייסן ר' נפתלי ניימאנען, ער זאָל אויפשרייבן דעם נאָמען פון דער פרוי.

„סטייטש, איך זאג דאך אייך" — האָט ר' נפתלי געענטפערט. „ניין, אויפשרייבן דעם נאמען", האָט אים ר' מאָנים צוריקגעענטפערט. דער סוף איז געווען, אז ר' נפתלי נייטאן האָט נאָכגעגעבן. ר' מאנים האָט געגעבן א קוק און באלד געזאָגט, ווי זי זעט אויס און אפילו ווָאָסער קלייד זי טראָגט.

כאָטש ר' מאָנים איז געווען א היסער מתנגד, און צווישן מתנגדים און חסידים פלעגן צו יענער צייט פאָרקומען שטארקע מחלוקתן, האָבן דאָך די חסידים דערציילט ווען אים פיל מעשיות לשבח. אזוי, צ. ב. ש., פלעגן דערציילן ווען אים די חסידים, אז איינמאָל איז דער אלטער קאָצקער רבי דורכגעפאָרן שעדלעץ. קומענדיק אויף וואַרשעווער גאס, איז דער רבי ארויס פון דער בויד און אויף א פאָר מינוט אריין אין בית־המדרש. ר' מאנים איז דאן געווען שטארק פארטיפט אין א סוגיא און נישט באמערקט דעם רבין. ערשט שפעטער, ווען דער רבי איז שוין נעהאט אוועקגעפאָרן, האָט ער זיך א כאפ געטאָן און געזאָגט: עפעס א פייער איז דאָ אין בית־המדרש. געווען דאָ א גרויסער מאן. ווען ער האָט אָנגעהויבן צו פאָרשן, ווער דאָ איז געווען, האָט מען אים געזאָגט, אז דאָ איז געווען ר' מענדל פון קאָצק. ר' מאנים איז באלד ארויס פון בית־המדרש, געלאָפן א פאָר וויאָרסט הינטער דער שטאָט, ביז ער האָט דעריאָגט די בויד און געגעבן שלום דעם רבין.

ר' מאנים, ביי זיין גאנצער מתנגדישקייט, ווי איך האָב שוין דערמאָנט, איז געווען שטארק באפריינדעט מיט איינעם פון די בארימטע חסידים פון יענער צייט אין שעדלעץ, ר' קלמן ארעלעם.

ר' מאָנים איז נפטר געווָארן אין שעדלעץ אין יאָר תקצ"ה און ליגט אויפן היינטיקן בית־עולם. פון אויפשריפט אויף זיין מצבה איז צו זען, אז איידער ער איז געווָארן מגיד אין שעדלעץ איז ער געווען רב אין אָסטראָווע.

אזוי ווי איך האָב דאָ דערמאָנט די גרויסע שול, וועל איך געבן וועגן איר אייניקע ידיעות. נאָך דער גרויסער שרפה אין הושענא־רבא תרי"א, ווען די חילצערנע שול איז געגצלעך פארברענט געווָארן, האָט מען אָנגעהויבן צו קלייבן געלט אויף א נייער שול. אין פינף יאָר ארום, ד. ה., אין יאָר תרט"ז האָט מען געלייגט דעם פונדאמענט אויף א געמויערטער שול. דאָס אריינווארפן די שטיינער אין פונדאמענט פון דער שול איז פארקויפט געווָארן אויף ליציטאציע. אריינצווארפן דעם ערשטן שטיין האָט געקויפט דבורה'לע די לובלינערן, די פרוי פון ר' משה גרינבערג, פאר טויזנט גילדן. זי האָט אָבער מיט דער דאָזיקער מצווה מכבד געווען דעם דעמאָלטיקן רב ר' אליעזר שלום פיעטריקאָווער.

אין דער שעדלעצער שרפה, וואָס איז אויסגעבראָכן אין יאָר תר"ל,

איז אפּגעברענט געוואָרן דער דאַך פון דער שול און דער אָרון־קודש. דער דאָזיקער אָרון־קודש איז געווען א קונסטארבעט. די ארבעט ארום אים האָט געדויערט א פּאָר יאָר. און לויט דער אויפשריפט, וואָס איז געווען אויף אים, איז ער פארענדיקט געוואָרן אין יאָר תרכ"א. און אויסגעפירט געוואָרן דורך י. צוויבאק און זיינע צוויי זין. בעת דער דאָזיקער שרפה איז געלונגען מציל צו זיין אייניקע טיילן פון דעמאָלטיקן אָרון־קודש, וועלכע זיינען פארנוצט געוואָרן צום היינטיקן אָרון־קודש.

ר' אליעזר שלום פּיעטרוקאָווער

דער רב ר' אליעזר שלום איז געווען א שטארקער עוסק בצרכי צבור, האָט ער, מיט דער הסכמה פון די דעמאָלטיקע דאָזאָרעם: ר' מאיר ניסן נוסבוים, ר' גדליהו זאלצמאן און ר' נתן זילבערצווייג, געשאפן א פאָנד אויף פּדיון־שבויים, אויסצוקויפן יידן פון ארעסטן. זיי האָבן אויך באשטימט אן אָפּצאָל פון הייוון און זאלץ, וואָס פלעגט אָפּגענעבן ווערן אין ארענדע; דער ארענדאטאָר פלעגט דערביי צאָלן א געוויסן סכום אין קהל אריין. קיינער האָט נישט געטאָרט פארקויפן קיין זאלץ אָדער הייוון, נאָר דער, וואָס איז געווען דערצו באשטימט פון בית־דין און דאָזאָרעם.

ר' אליעזר שלום פלעגט אליין צוזאמענעמען די נדבות. מען דערציילט, אז ער איז אינמאָל אריינגעקומען צו א דעמאָלטיקן גביר, איינער פון די אָנגעזעענסטע בעלי־בתים, ר' מאיר אָרזשעל, נאָך א נדבה אויף „פּדיון שבויים". ר' מאיר אָרזשעל האָט לכתחילה געוואָלט אָפּדינגען פון דער הערכה, וואָס ר' אליעזר שלום האָט, לויט זיין שטייגער, אליין געמאכט. ר' אליעזר שלום איז, אלס פּראָטעסט, צו צו דער ספּרים־שאנק, ארויסגענומען א גמרא און געזעצט זיך לערנען ביי ר' מאירן אין שטוב. אז ר' מאיר אָרזשעל האָט געפרעגט דעם רב, הלמאי ער פּראָטעסטירט קעגן אים אויף אזא אופן, האָט ער אים געענטפערט: „אהבה מקלקלת את השורה" און געמיינט דערמיט צו זאָגן: די מצווה פון צדקה איז ביי אים אזוי גרויס, אז ער מוז אמאָל צוליב דעם פארבייגן זיין כבוד.

ר' אליעזר שלום האָט שטארק פארפאָלגט די אלע הענדלער, וואָס האָבן מייקר געווען את השער (געהויבן די פרייזן). אין יענער צייט האָט זיך אָנגעהויבן צו אנטוויקלען דער האנדל מיט פיש אויף שבת. די פישער האָבן שטארק געהויבן די פרייזן פאר פיש. איז אינמאָל געווען א מעשה, אז א פרעמדער ייד, פון סאָקאָלאָוו, האָט געברענגט קיין שעדלעץ פיש אויף שבת. די פישערס האָט דאָס פארדראָסן און זיי האָבן קאליע געמאכט דעם יידן די פיש. דער ייד איז געלאָפן מיט א טענה

צו ר׳ אליעזר שלומען. ר׳ אליעזר שלום איז באלד ארַאֵפּ אויפן פישמארק (דער פישמארק איז געווען דעמאָלט אין פשעיאזד־געסל, וואָס מען האָט עס גערופן ר׳ בערל הערשקעס געסל). ר׳ אליעזר שלום האָט א קוק געטאָן אויף די פיש פון די היגע פישערס און א זאָג געטאָן: אייערע פיש זיינען טריף, ווייל זיי האָבן אין זיך ווערעם. באלד איז געווָארן פאַרשפּרייט דער קלאַנג איבער דער גאַנצער שטאָט, און קיינער האָט נישט געוואָלט קויפן קיין פיש. אזוי איז געווען א פּאָר וואָכן, ביז די פישערס זיינען געקומען צום רב, געגעבן אים תקיעת־כף, אז זיי וועלן שוין מער נישט מייקר השער זיין.

די סיבה צוליב וועלכער ר׳ אליעזר שלום האָט פארלאָזט שעדלעץ, איז געווען פאַלגנדע: דער ארענדאטאָר פון די הייוון — איינער פון די דעמאָלטיקע שעדלעצער בעלי־בתים — האָט געפעלשט די הייוון פאר זיינע צווילקן. שבת פלעגן איבער דעם נישט געראָטן די חלות און עס זיינען פאַרגעקומען אין טייל שטיבער מחלוקתן.

עס האָבן זיך געפונען אזעלכע, וואָס האָבן געשריבן דעמאָלט „סקארגעס" אויפן רב ר׳ אליעזר שלום. די מאכט האָט זיך אַנגעהויבן אריינצומישן. ר׳ אליעזר שלום האָט דעריבער באשטימט צו פארלאָזן שעדלעץ און געוואָרן רב אין פיעטריקאָוו.

ר׳ אליעזר שלום איז געווען בארימט פאר א גרויסן תלמיד־חכם, און מען פלעגט אויף אים זאָגן, אז ער איז פון די תלמידי־חכמים, וואָס אויף זיי פאסט זיך די מימרא: „איזהו ת״ח? זה ששואלין אותו דבר הלכה בכל מקום ואומר".

די משפּחה גרינבערג

איינע פון די ערשטע יידישע פאמיליעס, וואָס האָט שוין אין דער צווייטער העלפט פון 18טן יאָרהונדערט אַנגעהויבן צו שפּילן א ראָל אין שעדלעץ, איז געווען די שפּעטער אזוי פארצווייגטע משפּחה גרינבערג.

דער שטאמפאָטער פון דער משפּחה איז געווען ר׳ חיים גרינבערג. ער איז צו יענער צייט שוין געווען זייער רייך. צו אים האָבן געהערט א סך הייזער און פלעצער אין שעדלעץ, ווי צ. ב. ש. דער פלאץ, וואו עס איז געשטאנען דער בית־המדרש פון ר׳ ישראל גרינבערג (אן אור־אייניקל פון ר׳ חיים גרינבערג), די הייזער נומער 16—14 אויף דער ערשטער מיי־גאס, אייניקע הייזער אויף פוסטע, טעאטראלנע, דער פלאץ, וואו עס שטייען איצט די הייזער 15—13 פון דער ערשטער מיי־גאס און דאָס גאנצע סאָנדאָווע־געסל פון פילסודסקי, 16 (די נומערן פון די הייזער און די נעמען פון די גאסן — אזוי ווי זיי זיינען געווען פאר דער צווייטער ווועלט־מלחמה.).

אין דער שעדלעצער היפּאָטעק געפינט זיך א צוואה פון ר׳ חיים גרינבערג, געשריבן אין העברעאיש אין יאָר 1790, אז ער גיט איבער זיין עלטסטן זון דוד, אַפּצונעמען ביים מאגיסטראט 10.000 גילדן פאר דעם פּלאץ, וואָס ער האָט פּארקויפט. ווי עס זעט אויס, האנדלט זיך עס וועגן די פּלעצער, אויף וועלכע עס שטייען איצט די געביידעס פון קרייז־געריכט.

ר׳ חיים גרינבערג האָט געהאט צוויי זין: ר׳ דוד און ר׳ אברהם, און איין טאָכטער. דוד גרינבערגן האָט מען אויך געראפן דוד ווינשענ־קער. אין הויז אויף עק טעאטראלנע און ערשטן מיי, וואָס האָט אמאָל געהערט צו ר׳ שמואל ברוקארזש, ע״ה, האָט ער געהאלטן א ווינשענק. ר׳ דוד גרינבערג איז אין זיין צייט געווען דאָזאָר. פאר זיין אייגן געלט האָט ער געקויפט א פּלאץ אויף א בית־עלמין. דאָס איז דער בית־עולם, וואָס איז געווען ביים יידישן שפּיטאָל.

דאָס איבעריקע פארמעגן האָט ר׳ חיים גרינבערג אוועקגעגעבן זיין זון ר׳ אברהם. ר׳ אברהם איז געווען אן איידעם פון ר׳ ישראל כעלעמער, וועלכער איז דעמאָלט בארימט געווען אלס גרויסער למדן און קענער פון שפּראכן און אנדערע וועלטזאכן.

אין יענער צייט איז אין מעזריטש פאָרגעקומען אן עלילת־דם אויף דרייצן יידן, אויף וועלכע מען האָט אויסגעטראכט, אז זיי האָבן געשחטן א קריסטלעך יינגל און זיין בלוט פארנוצט אויף מצות. דער משפט אי־בער די דרייצן יידן איז פאָרגעקומען אין דער וואָיעוואָדסטוו אין לוב־לין. די מחברים פון דעם דאָזיקן בלוט־בלבול, נישט האָבנדיק, פארשטייט זיך, קיין שום ראיות קעגן די יידן, אז זיי האָבן דערמאָרדעט דאָס קריסט־לעכע קינד, האָבן זיך געשטיצט דערויף, אז אין „זוהר״ איז אָנגעוויזן, אז יידן באנוצן קריסטלעך בלוט צו רעליגיעזע צוועקן. מען האָט דערום דעמאָלט געדארפט האָבן א יידן, וואָס זאָל אימשטאנד זיין איבערצוזעצן דעם „זוהר״ אויף פויליש. אין גאנצן געגנט ארום האָט מען אָבער אזעלכן נישט געפונען, אויסער ר׳ ישראל כעלעמער, וואָס האָט גע־וואוינט אין שעדלעץ. א דאנק זיינע אויפקלערונגען זיינען די יידן דע־מאָלט ניצול געווארן פון אן אומגליק.

די פאמיליע גרינבערג איז, זעט אויס, געווען די ערשטע, וואָס האָט שוין פארשטאנען, אז מען דארף א קינד לערנען די לאנדשפראך. אזוי, למשל, טרעפן מיר אין „דזשעננינק אורזשענדאָווי וואָיעוואודסטוו פּאָד־לאסקיעגא״, פון יאָר 1824, צווישן דער רשימה פון די שילערינס, וואָס האָבן געענדיקט א מלוכהשע עלעמענטאר־שול דעם נאָמען פון פרל. הינ־דע גרינבערג פון שעדלעץ, וועלכע האָט באקומען אן אויסצייכענונג („נאגראָדע״) פאר גוט לערנען זיך.

חיים גרינבערגס טאָכטער האָט חתונה געהאט פאר ר׳ קלמן חסיד.

אברהם גרינבערג האָט געהאט פינף זין: מאָטל, שמעון, יחיאל, יצחק, משה, און צוויי טעכטער.

יחיאל גרינבערג איז געווען דער פאָטער פון ר' ישראל גרינבערג, וועלכער האָט אויפגעשטעלט א בית־מדרש, וואָס האָט זיך גערופן אויף זיין נאָמען „ר' ישראל יחיאלס בית־המדרש", ווי אויך איבערגעלאָזט א צוואה אויפצושטעלן א תלמוד־תורה (דאָס איז דאָס תלמוד־תורה־הויז, וואָס האָט זיך געפונען אויף בראוואַרנע־גאס). משה איז געווען דער מאן פון דבורה די לובלינערין, און דער פאָטער פון מאליע מיענדזיזשעצ־קי, וועלכע איז באקאנט געווען אין שעדלעץ מיט איר אלטן ווייהאנדל און באזונדערס געשמט אלס בעל־צדקהטע. משה, דער יינגסטער זון חיימס, האָט זיך משדך געווען מיט דעם דעמאָלטיקן רב ר' זישע פלאָצ־קער.

פון די פינף זין אברהם גרינבערג'ס זיינען מאָטל און יצחק געווען באריימטע קאָצקער חסידים. דער קאמף צווישן חסידים און מתנגדים איז געווען זייער א שטארקער. רב אין שעדלעץ איז צו יענער צייט גע־ווען ר' משה הערש, א שטארקער מתנגד. חסידים האָבן אים שטארק געהודפט. מען דערציילט, ווען ר' משה הערש איז איין מאָל שבת פאר־נאכט געזעסן בייַ שלש־סעודות, האָט מען צו אים, דורכן פענצטער, אריינגעווארפן א הונט. ווי עס האָט זיך דעמאָלט ארויסגעווייזן, האָט צווישן די, וואָס האָבן אָפּגעטאָן דעם רב דאָס דאָזיקע שפּיצל, זיך אויך געפונען ר' מאָטל גרינבערג.

מאָטל האָט איין מאָל אייגנערעדט זיין ברודער יחיאל, וועלכער איז געווען א גרויסער מתנגד, אז ער זאָל מיט אים מיטפאָרן אויף ראש־השנה קיין קאָצק. ר' יחיאל איז געווען א גרויסער למדן און נישט בא־קאנט געווען מיט דער חסידישער התנהגות און געמיינט, אז ער וועט דאָרט קענען לערנען און דאוונען. אין קאָצק האָט ער אָבער געזען, אז נישט מען לערנט און נישט מען דאוונט, לויט ווי ער איז געוואוינט געווען. האָט דאָס אים שטארק פארדראָסן און תיכף מוצאי ראש־השנה איז ער צוריקגעפאָרן אהיים קיין שעדלעץ. וועלן ער איז אהיימגעקומען האָט יחיאל גערופן זיין ברודער מאָטל צו א דין־תורה, הלמאי, ער האָט אים גורם געווען ביטול־תורה. מאָטל גרינבערג איז געווען א פריילעכער ייד און פלעגט שטענדיק משמח זיין דעם עולם מיט זיינע חסידישע ניגונים און פוילישע לידער, וועלכע ער האָט א סך געקענט.

אחוץ א שארפער חסיד איז אויך ר' מאָטל גרינבערג געווען א שטארקער עוסק בצרכי ציבור און פלעגט זיך באזונדער פארנעמען מיט קלייבן נדבות פאר ווואוילטעטיקע צוועקן. וועלן ר' מאָטל איז איין מאָל אריינגעקומען נאָך א נדבה צו זיין פעטער ר' אלתר גרינבערג, וועלכער איז באקאנט געווען אלס גרויסער גביר, האָט ער נישט געוואָלט געבן

אזויפיל, וויפיל מאָטל האָט פארלאנגט. האָט מאָטל דעריבער אָפּגעטאָן א שפּיצל און ארויסגענומען פון א שאנק א טייערן חנוכה־לאָמפּ. אז אלתר גרינבערג איז דערפון געוואויר געוואָרן, האָט ער נישט געמאכט קיין לאנגע שחיות און אָנגעקלאָגט ר' מאָטלען אין געריכט אריין. דאָס געריכט האָט געפּסקנט, אז אלתר דארף שוועָרן, אז ער איז חושד מאָטלען אין גנבענען דעם חנוכה־לאָמפּ. די דאָזיקע שבועה האָט געדארפט פאָרקומען אין שול. וועָן אלתר איז שוין געווען גרייט צו שוועָרן, איז אָנגעקומען דער דעמאָלטיקער רב ר' ישראל מייזליש און נישט דערלאָזט צו קיין שבועה, נאָר געפּסקנט, אז אלתר גרינבערג זאָל געבן 150 גילדן אויף צדקה און צו באצאָלן די געריכטס־קאָסטן און ר' מאָטל זאָל אוועקגעבן דעם חנוכה־לאָמפּ.

איינע פון אברהם גרינבערגס טעכטער, פייגע, האָט התונה געהאט מיט יצחק אייזיק ראפּאָפּאָרט. עס איז נאָך געווען אין דער צייט, וועָן נישט אלע האָבן געטראָגן פאמיליע־נעמען און געוופן האָט מען יעדן לויט דעם פאָטערס נאָמען. שפּעטער, וועָן עס איז ארויס דאָס געזעץ, אז אלע מוזן אָננעמען פאמיליע־נעמען, האָבן אויך די, וואָס האָבן שוין צו יענער צייט געטראָגן פאמיליע־נעמען געהאט דאָס רעכט צו ענדערן. ר' יצחק אייזיק ראפּאָפּאָרט האָט דאן געענדערט זיין פאמיליע־נאָמען אויף טשארנאָבראָדע. פון אים שטאמט טאקע די פאמיליע טשארנאָבראָדע אין שעדלעץ. יצחק אייזיק האָט געהאט צוויי זין: דוד (וועמען מען האָט געוופן דוד אייזיקס) און פּלטיאל, ווי אויך פיר טעכטער.

ר' יצחק אייזיק ראפּאָפּאָרט־טשארנאָבראָדע

אָנגעקומען קיין שעדלעץ איז יצחק אייזיק פון קאָרטשעוו, א שטעטל נעבן אָטוואָצק. ער איז געווען א גרויסער למדן און ירא־שמים. אויסגעצייכנט זיך מיט זיינע מעלות טובות און געווען א שטארקער רודף־צדקה. אויסער דעם האָט ער געקענט שיין שרייבן העברעאיש און פּויליש. אזוי ווי ר' יצחק אייזיק איז געזעסן כל ימיו על התורה ועל העבודה, האָט ער זיך נישט געקענט אָפּגעבן מיט עניני פּרנסה און זיין מסחר פלעגט דעמאָלט פירן זיין ווייב. געהאט האָט דעמאָלט ר' יצחק אייזיק א געשעפט פון פארב. אין יענער צייט איז דער דאָזיקער מסחר געווען, אין א גרויסער מאָס, באגרענעצט. כדי צו האָבן רעכט צו פירן א האנדל, האָט מען געמוזט באלייגן א מין עקזאמען. יצחק אייזיק האָט דעם דאָזיקן עקזאמען אויסגעהאלטן און באקומען א דערלויבעניש צו פירן א פארבגעשעפט.

יצחק אייזיק האָט אויך אָפּט מעיין געווען אין ספרי־קבלה, געקענט

גוט „זוהר". הגם ער איז געווען א מתנגד, פלעגט ער פאַרן אייניקע מאָל אין יאָר צום קאָזשעניצער מגיד.

יצחק אייזיק קען אויך פאררעכנט ווערן אלס ערשטער חובב־ציון אין שעדלעץ. דער רעיון פון חיבת־ציון איז נאָך אפילו דאן נישט געווען פארשפרייט ווי ער איז, למשל, שפעטער געווארן, אין א צייט ארום, בעת די ערשטע „בילו"צעס; דאָך האָט יצחק אייזיק כל ימיו געשטרעבט צו קומען קיין ארץ־ישראל. ווי אזעלכער וואָס האָט זיך געיחסנט, אז ער איז אן אור־אייניקל פון ר' יהודה החסיד, האָט ער זיך באמיט צו שאפן א קאָמיטעט אויסצוקויפן אין ירושלים די חורבה פון ר' יהודה החסיד און די גאנצע שכונה ארום, וואָס האָט זיך געפונען אין די הענט פון די אראבער, און איז צוליב דעם געווען שטארק פארלאָזט און פאראומריי־ניקט. יצחק אייזיק האָט זיך וועגן דעם צונויפגעשריבן מיט א סך רבנים און אנשים חשובים פון יענער צייט, צו שאפן געלט אויף דעם צוועק. אלע זיינע באמיאונגען האָבן זיך אָבער נישט איינגעגעבן און מען האָט זיך שוואך אָפּגערופן דערויף.

דער געדאנק וועגן אויסקויפן די חורבה פון ר' יהודה החסיד אין ירושלים, האָט אָבער יצחק אייזיקן נישט געלאָזט רוען און ער האָט זיך וועגן דעם געוועגדעט צו ר' משה מאָנטעפיאָרע קיין לאָנדאָן. ר' יצחק אייזיק אלס קענער פון דער העברעאישער שפראך, האָט דעם גאנצן ענין באשריבן אין א בריוו. דער דאָזיקער בריוו האָט אויף ר' משה מאָנטעפיאָרען געמאכט א שטארקן איינדרוק און ער האָט טאקע אראָפּ־געשיקט זיינעם א מענטשן קיין ירושלים און אָפּגעקויפט די אלע פלע־צער ארום דער חורבה פון ר' יהודה החסיד און צוריק אויפגעבויט די חרוב געוואָרענע שול, וואָס האָט זיך דאָרט געפונען, און געגרינדעט א יידישע שכונה. די דאָזיקע שכונה ווערט טאקע עד היום גערופן „אהל משה ויהודית", צום אָנדענק פון ר' משה מאָנטעפיאָרען און זיין פרוי. דער דאָזיקער ענין האָט דעמאָלט ר' משה מאָנטעפיאָרען אָפּגעקאָסט זייער פיל געלט.

יצחק אייזיק איז, אָחוץ דעם, וואָס ער האָט כל ימיו פארברענגט אין בית־מדרש על התורה ועל העבודה, געווען אויך א שטארקער עוסק בצרכי ציבור. ער האָט פארשטארקט די חברה „משניות" און די תלמוד־תורה. קיין אייגן הויז פאר דער תלמוד־תורה איז נאָך דאן נישט געווען און די מלמדים פלעגן לערנען מיט די קינדער אין בית־המדרש, אָדער אין אנדערע קהלשע ערטער, ווי: אין ווייבערישן בית־המדרש, אין דער ווייבערשול א. ד. גל. בכלל איז די תלמוד־תורה געווען דאן שטארק אָפּגעלאָזן. יצחק אייזיק פלעגט אלע פרייטיק אליין ארומגיין און קלייבן וואָכנגעלט, כדי ער זאָל האָבן פון וואנען צו באצאָלן די מלמדים. ער פלעגט נעמען צו זיך אהיים די תלמוד־תורה־קינדער אין זיי אליין אוים־

געקעמט און געוואשן. די וואָס האָבן נישט געהאט צו עסן, פלעגט ער אליין שאפן פאר זיי עסן.

אחוץ די דערמאָנטע צרכי ציבור, אין וועלכע יצחק אייזיק פלעגט עוסק זיין, איז ער אויך געווען גבאי אין בית־המדרש און אין דער חברה קדישא; האָט זיך פארנומען מיט שיקן געלט קיין ארץ־ישראל פאר די יידן, וואָס האָבן געלעבט פון חלוקה.

ר' יצחק אייזיק איז געווען זייער באליבט ביי אלע שעדלעצער יידן. אין זעלבן יאָר וועו יצחק אייזיק איז געשטאָרבן, האָבן א סך א נאָמען געגעבן זייערע ניי געבוירענע קינדער נאָך ר' יצחק אייזיקן.

ר' יצחק אייזיק האָט געהאט צוויי זין: פּלטיאל און דוד, און פיר טעכטער. דוד האָט מען גערופן אויף זיין פאָטערס נאָמען — דוד אייזיקס. איינע פון זיינע טעכטער איז געווען די פרוי פון משה פרידמאן, באקאנט געווען מיטן נאָמען משה ר' אייזיקס. ער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין לומדות, געווען א תלמיד פון ר' אליעזר חרלפּ פון מעזריטש. אויף די עלטערע יאָרן איז ר' משה געווארן א סגי־נהור, דאָך פלעגט ער זיצן שטענדיק און לערנען מיט אנדערע. א צווייטע טאָכטער איז געווען א פרוי פון הערש לייזער רובינשטיין, אויך איינער פון די אמאָליקע גרויסע למדנים אין היגן בית־המדרש.

הרב ר' משה הערש ווינגאָרטן

מיר האָבן נישט קיין געניוע דאטעס, ווען הרב ר' משה הערש איז געקומען קיין שעדלעץ. דאָס איינציקע וואָס מיר ווייסן איז, אז ר' משה הערש איז געווען רב פאר ר' אליעזר שלומען. פאר זיין אָנקומען קיין שעדלעץ, איז ער געווען רב אין סאָקאָלאָוו.

פון דער צייט פון ר' משה הערשס זיין רב אין סאָקאָלאָוו, ווערן דערציילט ווענן אים, ווי ווענן פיל גרויסע רבנים פון יענער צייט, פאר־שידענע לענענדעס. איך וויל דאָ איבערגעבן איינע, א כאראקטעריסטי־שע לענענדע, וואָס באווייזט הרב ר' משה הערשס גרויסקייט.

אין סאָקאָלאָוו האָט זיך אין יענער צייט געפונען א יידישער מסור, וואָס פלעגט איבערגעבן דער פאָליציי די יונגעלייט. וואָס האָבן זיך אויסבאהאלטן פון די „כאפערס". ר' משה הערש האָט געשיקט נאָכן דאָזיקן מסור און געוואָרנט אים, ער זאָל מער אזעלכע זאכן נישט טאָן. דער מסור האָט אָבער נישט געוואָלט פאָלגן דעם רב און ווייטער עוסק געווען אין זיין ארבעט. פלוצלינג איז ער קראנק געוואָרן, אָנגעהויבן צו דאַרן און מער שוין נישט געקאָנט פארנעמען זיך מיט זיינע מסירות. די זאך האָט יעדן פארוואונדערט. וואָס אזא פעסטער און געזונטער פארשוין איז פלוצלינג קראנק געוואָרן. בינו לבינו איז מען געוואויר

געווארן, אז אין דער צייט פון מסורם קראנקייט, פלעגט דער רב ר׳ משה הערש פארפאלן ווערן ערגעץ און מען האָט נישט געוואוסט ווא־הין. שפעטער האָט מען זיך דערוואוסט, אז ר׳ משה הערש איז געזעסן אין א קעלער און געמאכט א גולם אין דער פאָרעם פון אן עוף; וואָס מער דער גולם איז געוואקסן, אלץ קראנקער איז דער מסור געווארן. ער האָט אין זיין קראנקייט איינגעזעזן אן עונש פאר זיין נישט פאָלגן דעם רב ר׳ משה הערשן, און איבערגעגעבן וועגן דעם דער פאָליציי. פאָליציי האָט געהאט טענות צום רב און געוואָלט פארפירן קעגן אים א פראָצעס. ר׳ משה הערש האָט פארלאָזט סאָקאָלאָוו און געווארן רב אין שעדלעץ.

אין שעדלעץ איז ר׳ משה הערש אחוין רב אויך געווען שטאָט־מגיד און פלעגט אלע שבת האלטן דרשות פארן עולם און אלע טאָג לערנען א שיעור פאר יונגע בחורים.

הרב ר׳ משה הערש איז געווען א גרויסער למדן, מחבר געווען א סך ספרים, דרוש אויף גאנץ תורה און הגהות אויף ש״ס, אויף ארבעה חלקי שלחן ערוך. די אלע ספרים זיינען געבליבן אין כתב־יד און זיינען שפעטער פארברענט געווארן בעת דער שרפה, מיטן אויסנאם פון ספר „מר״ם צבי״, וואָס איז ארויס אין דרוק ביי דער מיטהילף פון זיין זוז ר׳ ברוך ראדזינער, וועלכער האָט אויך געשריבן א הקדמה, אָבער אויך פון דעם דאָזיקן ספר געפינען זיך איצט ס״ה איינציקע עקזעמפלארן.

דעם ערשטן פסח, ווען הרב ר׳ משה הערש איז אָנגעקומען קיין שעדלעץ, דערציילט מען, האָט ער געהייסן קאָכן ביי זיך אין קיך קנייד־לעך און ארויסגעשטעלט זיי אין פענצטער, כדי אלע זאָלן זען. דערמיט האָט ער געוואָלט וויזן, אז דער ענין „שרויה״ (געבראָקטס), וואָס די חסידים אין יענער צייט האָבן געהאלטן פאר א פארבאָט, איז נישט קיין הלכה למשה מסיני, און אז צוליב עונג יום־טוב מעג מען קאָכן קנייד־לעך.

ר׳ משה הערש האָט געהאט פיר זין און צוויי טעכטער. דריי פון זיינע זין זיינען געווען רבנים. דער עלטסטער, ר׳ אהרן, איז געווען רב ערגעץ אין אויסלאנד; דער צווייטער, ר׳ יוסף — אין פילעוו (פולאווא); דער דריטער, ר׳ דוד, איז געווען רב אין כאָרושעל; דער פערטער זון, ר׳ ברוך, וועלכער האָט חתונה געהאט אין ראדזין, הגם ער האָט געהאט סמיכות אויף רבנות, האָט דאָך נישט געוואָלט ווערן קיין רב און בעסער זיך פארנומען מיט מסחר. ר׳ משה הערש פלעגט זאָגן אויף זיין זון ר׳ ברוך: הגם עס שטייט אין דער תורה „כנען בידו מאזני מרמה״, גייט דאָס נישט ארויף אויף זיין זון, וועלכער איז זייער אן ערלעכער אין מסחר. ר׳ ברוך ראדזינער האָט אויך געשמט פאר א גרויסן למדן און צדיק און דער דעמאָלטיקער ראדזינער רבי ר׳ גרשון העניך זצ״ל פלעגט אים אָפגעבן גרויס כבוד.

אויף די עלטערע יאָרן איז ר׳ משה הערשן שטארק קאליע געווָארן די ראיה און ער איז כמעט געווָארן א סגי־נהור. פונדעסטוועגן איז לא פסק פומיה מגירסא, ער האָט געפֿסקנט שאלות און געלערנט, ווי זיין שטייגער איז געווען. איין מאָל איז פארבייגעפאָרן שעדלעץ דער ווָאר־קער רבי, רב יצחק, ז״ל, און געמאכט א באזוך ביים רב. ווען ר׳ יצחק האָט באמערקט, אז רב משה הערש האָט א שוואכע ראיה, און דאָך פסקנט ער שאלות און זיצט און לערנט, האָט ער אים וועגן דעם גע־פרעגט; האָט רב משה הערש געענטפערט, אז ווען עס קומט צום לער־נען, אַדער צו פסקענען א שאלה, פילט ער, ווי עס ווערט אין אים מקוים „והאר עינינו בתורתך״ און זעט אלעס.

טראָץ דעם, ווָאס הרב ר׳ משה הערש איז געווען א מתנגד, איז ער געווען א גרויסער בעל מקובל און געווען בקי אין די ספרי־קבלה. ער פלעגט פאסטן משבת לשבת, אויפשטיין אלע נאכט א זייגער 12, טובל זיין זיך אין מקווה, שפעטער אָפריכטן חצות.

אויף דער עלטער, ווען ר׳ משה הערש האָט געפילט, אז ער איז שוואך און די ראיה דינט אים נישט, האָט ער זיך אָפגעזאָגט פון רבנות. עס איז דאן אויפגענומען געווָארן אלס רב ר׳ אליעזר שלום. נפטר גע־ווָארן איז ר׳ משה הערש אין יאָר תרי״ח. זיין קבר איז א לאנגע צייט געווען פארלאָזט און כמעט אָן א מצבה. ווען עס איז מיט יאָרן שפעטער געשטאָרבן ר׳ ישראל סיני זיידנצוויג, ע״ה, וועלכער איז געווען א קרוב פון ר׳ משה הערשן, האָט מען אים מקבר געווען נעבן רבם קבר. ר׳ ישראל סיני קינדער האָבן שפעטער געשטעלט א טאָפלטע מצבה איבער ביידע קברים.

די חסידים האָבן שטארק געדופט ר׳ משה הערשן פאר זיין שטאר־קער התנגדות צו זיי. אז די חסידים האָבן זיך שפעטער איבערצייגט איז ר׳ משה הערשם ערלעכקייט, האָבן זיי אלע חרטה געהאט און באמיט זיך אים מפיים צו זיין. די דאָזיקע מחלוקת צווישן די אמאָליקע חסידים און מתנגדים, קען מען אָנרופן „מחלוקת לשם שמים״, ווָאס „סופה להתקיים״, דען ביידע צדדים האָבן געמיינט דעם אמת און שפעטער געמאכט צווישן זיך שלום.

עס איז ווערט דאָ צו דערמאָנען א פאקט: ר׳ משה הערשם זון, ר׳ ברוך ראדזינער, האָט זיך מתחתן געווען מיט מאָטל גרינבערגס אן איי־דעם. מאָטל גרינבערג איז געווען איינער פון די אמאָליקע קעגנער און רודפים פון ר׳ משה הערשן. מאָטל האָט אָבער שפעטער שטארק חרטה געהאט אויף זיינע רדיפות, און ווען ער איז געוואויר געווָארן, אז זיין איידעם וויל זיך מתחתן זיין מיט ר׳ משה הערשם זון, איז ער שטארק צוגעשטאנען אז דער שידוך זאָל ווערן און דערמיט געווָאלט מפיים זיין ר׳ משה הערשן, ווָאס האָט שוין דעמאָלט נישט געלעבט.

עס איז אויך כדאי צו דערמאָנען איינע פון ר' משה הערשם טעכטער, לאה ליבע, וועלכע איז געווען א גרויסע מלומדת, סיי אין ש"ס און פוסקים און סיי אין וועלטזאכן. זי פלעגט אָפט דעם פאָטער ארויסוויזן איר למדנות ביים פסקענען שאלות. לאה ליבע האָט חתונה געהאט פאר מאיר קרויסהאר פון ווארשע, א זון פון ישראל קרויסהאר, א באַרימטע משפחה אין יענער צייט אין ווארשע. שוין זייענדיק א 90־יעריקע זקנה פלעגט זיך לאה ליבע נאָך פאראינטערעסירן מיט יידישע ספרים און אויך מיט דער יידישער ליטעראטור: שלום־עליכם, פרץ און מענדעלע. לאה ליבע קרויסהאר האָט די לעצטע יאָרן פארברענגט ביי אירע קינדער אין שעדלעץ און דאָרט געשטאָרבן.

מאיר ניסן נוסבוים און ר' קלמן חסיד

אין דער זעלבער צייט, וועלן אין שעדלעץ איז געווען שטאָט־מגיד ר' מאַנים, איז דעמאָלט געווען פֿרנס־חודש ר' מאיר ניסן נוסבוים. מיט דעם נאָמען „פֿרנס־חודש" האָט מען אין יענער צייט באצייכנט די דאָזיקע, ווייל פון די דריי דאָזאָרעם האָט יעדער איינער אָנגעפירט מיט דער קהילה אין א באזונדערן חודש.

מאיר ניסן נוסבוים איז געווען א געבילדעטער מענטש, געקענט גוט העברעאיש און פוילישׁ (ער האָט איבערגעזעצט אויף פוילישׁ דאָס ספר „בחינת עולם"), געווען א גרויסער למדן און פלעגט אלע טאָג לערנען מיט דער חברה ש"ס. פון זיין באשעפטיקונג איז ער געווען א „פּאַדריאטשיק"; אחוץ דעם האָט ער אויך געהאלטן א ווייַנשענק. ר' מאיר ניסן איז געווען זייער אָנגענומען ביי דער דעמאָלטיקער מאכט, און זי פלעגט האָבן צו אים דעם גרעסטן צוטרוי. וועלן ר' מאיר ניסן איז געזען אלס פאָרשטייער פון דער יידישער באפעלקערונג אין א פּאָבאָר־קאָמיסיע, איז געווען, אז ער זאָל זאָגן אויף איינעם, אז ער קען אים פאר א שוואכן, האָט מען שוין נישט אָפּגעוועגדעט און באפרייט דעם דאָזיקן פון מיליטער.

מאיר ניסן נוסבוים, הגם ער איז געווען איינער פון די פארברענטע מתנגדים, האָט ער זיך דאָך געחברט מיט איינעם פון די גרעסטע חסידים אין שעדלעץ צו יענער צייט, מיט ר' קלמן חסיד, וועלכער האָט געוואוינט אין שכנות מיט ר' מאיר ניסן נוסבוים.

ביי ר' קלמן חסיד פלעגט אָפט איינשטיין דער רבי ר' בונעם; ער פלעגט קומען אהער אין מסחר־ענינים, נאָך איידער ער איז באקאנט געוואָרן אלס רבי ר' בונעם. ער איז געווען אָנגעשטעלט ביי דער באַרימטער פרוי טעמערל פון ווארשע, וועלכע פלעגט צושטעלן פּראָדוקטן פארן מיליטער און אים, בונעמען, איז אויסגעקומען אלע מאָל צו זיין

אין שעדלעץ. ווען ר' קלמן האָט פארן רבין ר' בונעם פֿאַרגעשטעלט ר' מאיר ניסן נוסבוימען, האָבן זיי זיך ביידע באפריינדעט, געפירט שמועסן און געשפילט אין שאך.

איין מאָל, בעתן שפילן א פארטיע שאך, האָט דער רבי ר' בונעם געמאכט א שלעכטן צוג. ער האָט דעריבער פארלאנגט ביי ר' מאיר ניסן, ער זאָל אים דערלויבן צוריקצוגיין דעם דאָזיקן צוג. ר' מאיר ניסן האָט זיך אָבער אָנגערופֿן צום רבין: „האָסטו געטאָן א פעלער איז פארפאלן".

— ביסט גערעכט — האָט געענטפערט דער רבי ר' בונעם, — א מענטש דארף זיך היטן נישט צו מאכן קיין פעלער, דען עס קען קומען דערצו, ער זאָל באגיין אזא פעלער, וואָס ער זאָל אים נישט קענען פארריכטן. דער רבי ר' בונעם פלעגט קאָרעספאָנדירן מיט ר' מאיר ניסן נוסבוים וועגן חסידות, אמונה א. ד. גל.

ר' קלמן חסיד איז געווען איינער פון די גרעסטע חסידים אין שעדלעץ. ביי אים פלעגן איינשטיין א סך רביים, וואָס פלעגן אהער קומען. ווי ווייט מען האָט אים אָפּגעגעבן כבוד, באווייזט דער דאָזיקער פאקט: איין מאָל איז ר' קלמן געווען אויף א ברית, דאָרט איז אויך געווען דער סטאָלינער רבי, ר' אָשר. האָט דער בעל־ברית מכבד געווען מיט סנדקאות דעם סטאָלינער רבין און ר' קלמן חסיד האָט ער מכבד געווען מיט אן אנדער מצווה. דאָס האָט א סך מענטשן פארדראָסן און זיי האָבן געמאכט שטארקע באמערקונגען דעם בעל־ברית, הלמאי ער האָט ר' קלמנען געגעבן א קלענערן כבוד ווי דעם סטאָלינער רבין.

ר' קלמן חסיד איז געזעסן יומם ולילה און געלערנט. ער האָט זיך דעריבער נישט פארנומען מיט דער פרנסה. אין געוועלבל וואָס ער האָט געהאט, פלעגט שטיין זיין ווייב. אלע אין דער פרי האָט ר' קלמן געהאט א מנהג אריינצודערלאנגען זיין ווייב אין געוועלבל אריין א שטיקל ברויט אָנגעשמירט מיט פוטער. וועז זיין ווייב האָט אים אין מאָל געפרעגט, וואָס באדייט דער דאָזיקער מנהג, האָט ער איר געענטפערט גאנץ פשוט: אזוי ווי אין דער כתובה וואָס איך האָב דיר געגעבן שטייט געשריבן „ואנא אפלח ואפרנס יתיכי כאורח גוברין יהודאין". און איך קען נישט פארדינען אויף פרנסה, וויל איך דערמיט יוצא זיין דעם דאָזיקן חוב פאר דיר. ר' קלמן האָט געלערנט אלע טאָג א שיעור מיט א חברה בחורים און יונגעלייט.

ר' קלמן חסידם איידעם, ר' יצחק גד קאָרנבלום, איז געווען דער איינציקער אין שעדלעץ, וואָס איז א גאנץ יאָר געזעסן אין דאנציג און געקומען אויף פסח אהיים.

יצחק גד איז געווען אן אָנגעשטעלטער ביי דער דעמאָלטיקער פירמע „פאיאנס". וועלכע האָט זיך פארנומען מיט פירן פון פוילן קיין

דייטשלאנד, דורך דער ווייסל, תבואה און האָלץ. די דאָזיקע פירמע האָט די ערשטע איינגעפירט די „בערלינקעס" אויף דער ווייסל. ר' יצחק גד איז באריימט געווען אין דער פירמע, ווען ער האָט געארבעט, מיט זיין גרויס ערלעכקייט.

איין מאָל, אין א שמועס ווען עס האָט געהאט ר' יצחק גדם פרינציפּאל מיט א צווייטן סוחר, האָט דער סוחר זיך אויסגעדריקט, אז עס איז נישטאָ קיין ערלעכער אָנגעשטעלטער און דערביי געווען זיך, אז ער נעמט זיך אונטער איבערצוקויפן ר' יצחק גדן. שפּעטער, ווען ר' יצחק גד איז געקומען צום זעלבן סוחר קויפן תבואה, האָט ער אים פאָרגעלייגט א צווייטן סאָרט און צוגעזאָגט אים דערפאר א סך צו בא־לוינען. ר' יצחק גד האָט אָבער אָפּגעווארפן אזא פאָרשלאָג. דאן האָט אים דער סוחר געזאָגט: „זאָלסט וויסן, אז דורך דיין עקשנות האָב איך היזק א סך געלט".

ביי דער זעלבער פירמע „פאַיאָנס" איז ר' יצחק גד אָפּגעווען דאָס גאנצע לעבן. ווען ער איז געקומען אויף דער עלטער און האָט שוין נישט געקאָנט ארבעטן, האָט אים די פירמע באשטימט עמעריטור. תר"ם, שוין אלט זייענדיק 70 יאָר, איז ר' יצחק גד אוועק קיין ארץ־ישראל, — אויף וואָס די פירמע האָט אים געגעבן א גרויסע סומע געלט. דאָרט איז ער אריין אין בית־מחסה לזקנים און געשטאָרבן אין יאָר תרם"ה.

דער שטאָט־מגיד ר' ישראלקעלע

נאָך דעם מגיד ר' מאָנים (דאָס זאָל זיין אין יאָר תר"ח), איז געוואָרן שטאָט־מגיד ר' ישראלקעלע. ער איז אָנגעקומען קיין שעדלעץ פון וועגראָוו, צוזאמען מיטן דאָרטיקן ר' יצחק גאָלדמאן (א ברוקירער), וועלכער האָט זיך דאָ באזעצט. דער מגיד ר' ישראלקעלע האָט געשריבן א סך חיבורים, פלעגט טאקע ר' יצחק גאָלדמאן זיין ביי אים אלס אי־בערשרייבער און באקומען 3 גראָשן פון בויגן.

ר' ישראלקעלע איז געווען א גרויסער למדן און אויך פאררעכנט געווען אלס בעל־מופת. ער פלעגט זיך פארנעמען מיט ארויסטרייבן דיבוקים, געבן פארשידענע סגולות און שרייבן קמיעות. ר' ישראלקעלע האָט געטראָגן א קאָפּאָטע, וואָס זי איז געווען געמאכט פון פארמעט. יעדעס מאָל, ווען ער האָט געדארפט אָנשרייבן א קמיע פלעגט ער אָפּ־שניידן פון זיין קאָפּאָטע א שטיקל פארמעט און אויפשרייבן דערויף די קמיע.

ר' ישראלקעלע איז געווען א שטארקער מתנגד און דערפאר פלעגן אים די חסידים רודפן און אָפּטאָן אים פארשידענע שפּיצלעך. איינער

פון די דעמאַלטיקע קאַצקער חסידים האָט איין מאָל אין א שבת פאר־נאַרט ר׳ ישראָלקעלען אין שטיבל אריין צו שלש־סעודות. דער חשוב ביי די חסידים איז דעמאָלט געווען ר׳ מאָטל גרינבערג, וועלכער האָט געהאט רעכט צו טראָגן „דוכאָוונע״ קליידער און איז דערום געזעסן אין שטריימל, אויבנאָן. אז דער מגיד ר׳ ישראָלקעלע איז אריינגעקומען אין שטיבל אריין, האָט מען אים אנידערגעזעצט נעבן ר׳ מאָטלען.

כדי צו קאָנען טרייבן חוזק פון מגיד ר׳ ישראָלקען, האָבן אים די חסידים פאַרגעשטעלט, אז ר׳ מאָטל איז דער רבי פון די חסידים. זיי האָבן פאַרלאַנגט, אז דער מגיד זאָל עפּעס זאָגן תורה. ר׳ ישראָלקע האָט געזאָגט תורה, פאַרשטייט זיך, נישט קיין חסידישע, און די חסידים זיינען נישט געווען צופרידן פון דער דאָזיקער תורה און האָבן זיך אַנגעהויבן לוסטיק צו מאכן איבערן מגיד. פון אלע זייטן האָט מען אים אָנגעהויבן צו שטעכן מיט שפּילקעס. עס איז דאן אין שטיבל געווען פינצטער, האָט ער נישט געזען, ווער עס שטעכט אים און אָנגעהויבן שרייען: רבי, מען שטעכט מיך! ר׳ מאָטל האָט נישט געוואוסט, אז די חסידים האָבן אהער אראָפּגענארט דעם מגיד, נאָר געמיינט, אז ער איז אליין געקומען זאָגן תורה, האָט ער זיך דאן אָנגערופן צום מגיד: „אז מען ווילּ זאָגן תורה פאר חסידים, דארף מען אויך מקבל באהבה זיין די שפּילקעס זייערע״. „אויך מיך — האָט ר׳ מאָטל צוגעגעבן — שטעכן זיי, אויב עס געפעלט זיי נישט מיין תורה״. דער מגיד האָט געזען, אז ער וועט דאָ גאָרנישט געווינען, האָט ער זיך קוים ארויסגעקריגן פון שטיבל און אנטלאָפן.

דערמיט האָבן זיך אָבער נאָך נישט געענדיקט די רדיפות פון די חסידים אויף דעם מגיד און כלערליי צרות האָט מען אים אָנגעטאָן. איינמאָל איז צו אים געקומען א חסידישער יונגערמאן און געזאָגט, אז עס איז דאָ אייגער, וואָס עס רעדט פון אים ארוים א דיבוק, און ער פארלאַנגט, אז דער מגיד זאָל גיין און ארויסטרייבן פון אים דעם דיבוק. דער מגיד האָט איינגעווילּיקט מיטצוגיין. האָט מען אים אוועקגעפירט אין קאַצקער שטיבל. דאָרט האָט זיך שוין געפונען א יונגערמאן, וואָס האָט זיך פארשטעלט, אז עס רעדט ארוים פון אים א דיבוק.

דער מגיד האָט געמאכט פארשידענע סגולות, געמאכט אן עיגול פון קרייד, געגומען א לולב מיט אן אתרוג און געמאכט מיט זיי נענועים אין אלע זייטן. דער דיבוק האָט זיך אָבער נישט געירעט פון אָרט. דאן האָט דער מגיד געהייסן ברענגען א פאס וואסער און גוזר געווען אויפן דיבוק, ער זאָל אריין אין פאס וואסער. אזוי ווי דער דיבוק האָט אָבער נישט געוואָלט מקיים זיין, וואָס דער מגיד הייסט, האָט זיך דער מגיד דאן א פאריאושטער אָנגערופן, אז ער האָט שוין נישט קיין שום עצה

און געוואלט אוועקגיין, האָבן אים אָבער די חסידים אָנגענומען און אריינגעוואָרפן אים אין פאם וואסער.

אן אנדערס מאָל האָבן די חסידים אויסגעקריצט אויף דעם מגידס שטענדער אין שול א צלם. מען האָט זיך אויך נישט אָפּגעשטעלט אויסצוטראכטן א בלבול אויף דעם מגידס פרוי, אז זי גיט זיך אָפּ מיט פרעמדע מענער און דערמיט אויסן געווען צו אסרן דעם מגיד ר' ישראלקעלען, וועלכער איז געווען א כהן, צו וואוינען מיטן ווייב. די פרוי איז אויסגעשטאנען בושות. מ'האָט זי געמוען אין מאגיסטראט אריין, כדי אָפּצושיקן, לויט די דאמלסדיקע געזעצן, אין תפיסה. האָבן זיך אָבער געפונען א פּאָר בעלי־בתים, וואָס האָבן געוואוסט, אז די זאך איז א בלבול, און דערצו נישט דערלאָזט.

דער מגיד ר' ישראלקעלע האָט געפירט א ישיבה, איינער פון די תלמידים זיינע איז געווען דער אויבנדערמאָנטער ר' יצחק גאָלדמאָן, א ייד, א בן־תורה, וועלכער איז געזעסן יומם ולילה און געלערנט. ר' יצחק פלעגט תמיד דערציילן פארשידענע מעשיות פון מגיד ר' ישראלקעלע.

די חסידים פון יענער צייט האָבן כסדר נישט געגעבן קיין מנוחה דעם מגיד און ער האָט באשלאָסן צו אנטלויפן פון שעדלעץ. ער איז אנטלאָפן אין דער נאכט פון הושענא רבא, תרי"א. זייענדיק שוין הינטער דער שטאָט, דערציילט מען, האָט ער געגעבן שעדלעץ א קללה, אז זי זאָל פארברענט ווערן. אויף צו מאָרגנס איז טאקע אויסגעבראָכן די גרויסע שעדלעצער שרפה, וואָס איז באקאנט אין דער גאנצער פון שעדלעץ, בעת וועלכער עס זיינען אָפּגעברענט געוואָרן די גרויסע שול און פיל הייזער.

די אלע מענטשן וואָס האָבן זיך באטייליקט שפּעטער אין די רדיפות אויפן מגיד, דערציילט מען, איז אויסגעאנגען א שווארצער סוף. זיי האָבן חרטה געהאט אויף די בזיונות, וואָס זיי האָבן אים פארשאפט.

בכלל איז דעמאָלט געווען א צייט פון מחלוקת צווישן חסידים און מתנגדים, וואָס עס האָט געבראכט דערצו, אז אין צד זאָל דעם צווייטן אָפּטאָן פארשידענע שפּיצלעך. צווישן די געשיכטעס וועגן אָפּטאָן שפּיצלעך ווערט אויך דערציילט אזא מעשה:

אין יענער צייט איז געווען אין שעדלעץ א ייד, האָט מען אים גערופן ר' לייבל קאווע (אָדער ר' לייבל עטקעס), דער שווער פון רחל עטקעס און דער שטאמפאָטער פון דער משפּחה קאווע אין שעדלעץ. ר' לייבל קאווע איז געווען א פרומער און אָפּגעהיטענער ייד. געוואוינט האָט ער אין זעלבן הויז, וואו עס האָט שפּעטער געוואוינט רחל עטקעס.

ר' לייבל קאווע פלעגט זיך נוהג זיין פארטאָג, ווען עס איז נאָך געווען פינצטער, אָנצוטאָן דעם טלית און תפילין ביי זיך אין שטוב און אזויערנאָך גיין אין בית־המדרש אריין. ער פלעגט מהדר זיין נישט צו

גיין דורך וואַרשעווער גאס, וואו עס זיינען געווען קראַמען, נאָר דורך קאַזשע־גאסל. דאָס האָט אר געטאָן מיט דער כוונה, כדי ח"ו נישט צו געבן קיין עין הרע די יידן, וואָס האָבן געלייזט געלט (אין יענער צייט פלעגט מען עפענען די קראַמען פארטאָג).

ר' לייבל קאווע האָט זיך איינמאָל איינגעשפארט, אז ער וויל קריגן רוח־הקודש. אזוי ווי צו רוח־הקודש, האָט ער געוואוסט, דארף מען האָבן התבודדות, האָט ער זיך פארמאכט ביי זיך אין שטוב אין א באזונדער צימער און נישט געהאט קיין שום מגע־ומשא מיט דער אויסערלעכער וועלט, נאָר עוסק געווען אין תורה און תפילה.

אז די חסידים זיינען דערפון געוואויר געוואָרן, האָבן זיי נישט געוואָלט דערלאָזן, אז ר' לייבל זאָל קריגן רוח־הקודש און האָבן באשלאָסן קאליע צו מאכן, ער זאָל קיין רוח־הקודש נישט האָבן. זיינען זיי אייניגע געקומען צו אים, עס איז שוין געווען נאָענט פון די פיר וואָכן, וואָס ר' לייבל האָט געהאט התבודדות און אָנגעהויבן שטארק צו קלאפן אין די טירן. ר' לייבל האָט אָבער באין אופן נישט געוואָלט עפענען. האָבן זיי ארויסגעריסן די טירן מיט געוואלד. ר' לייבל איז געוואָרן אין כעס. דערמיט האָבן די חסידים דערגרייכט זייער ציל, וויל זיי האָבן ר' לייבלען געברענגט אין כעס אריין, האָבן זיי געוואוסט, וועט שוין דער רוח־הקודש אויף אים נישט שורה זיין, „שאין רוח־הקודש שורה אלא על לב שמח".

ר' לייבל האָט טאקע כל ימיו געהאט א בייז הארץ אויף די חסידים, הלמאי זיי האָבן אים קאליע געמאכט דעם רוח־הקודש.

ר' מתתיהו רובינשטיין

ר' מתתיהו רובינשטיין איז געווען איינער משרידי הדור הישן, איינער פון די אלטע קאָצקער חסידים און געציילטע לומדים אין שעדלעץ.

ער איז געווען א מענטש מיט א שארפן שכל, א גרויסער בעל זכרון, געדענקט פיל מעשיות פון אמאָליקן שעדלעץ, פון דער פאָווסטא־ניע־צייט אָן. פלעגט ווער וועלן וויסן עפעס א זאך פון יענער צייט, האָט ער נישט געהאט צו וועמען צו וועגדן זיך נאָר צו ר' מתתיהו. עס איז דערום געווען זייער אינטערעסאנט צו שמועסן מיט אים. ער פלעגט באנוצן און רעדן לומדישע גלייכווערטלעך און שיינע משלים. פלעגט טאקע זיין געווועלבל אין פאפשעטשנע געסל, וואָס איז געווען צוזאמען מיט זיין וואוינונג, שטענדיק זיין א מין בית ועד לחכמים.

ר' מתתיהו רובינשטיין האָט געהאט א גרויסע ידיעה אין אסטראָנאָמיע (שבילי דרקיע); דערין האָב איך זיך איבערצייגט נאָך מיט העכער פופציק יאָר צוריק, וועו מיר האָבן צוזאמען געלערנט רמב"ם.

הלכות קידוש החודש. ביי וואָס ר' מתתיהו האָט ארויסגעוויזן גרויס בקיאות.

ער האָט אויך געלערנט קבלה און בכלל עוסק געווען בתורה ועבודה, זיין דאונען אלע טאָג ביחידות אין בית המדרש האָט געדויערט עטלעכע שעה.

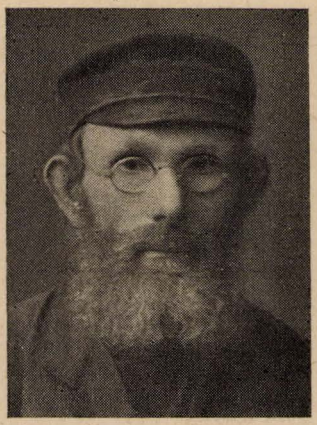
ביי זיין גאנצער פרומקייט איז ר' מתתיהו נישט געווען קיין קנאי און געווען טאָלעראנט צום יונגן דור, ווי געהעריק פארשטאנען זייַנע שטרעבונגען און פאָדערונגען.

אין די לעצטע צוויי יאָר פון זיין לעבן איז ר' מתתיהו רובינשטיין שוין געווען שטארק אָפּגעשוואכט, דאָך פלעגט ער עוסק זיין בתורה ועבודה. נאָך דריי טאָג פאר זיין פטירה, איז ער געגאנגען דאונען אין בית מדרש אריין און ווי זיין שטייגער איז געווען — מאריך געווען אין זיין תפילה.

ער האָט געלעבט 84 יאָר.

נאָך דער לוויה איז נאָכגעגאנגען זייער א גרויסער עולם פון אלע שיכטן פון דער שעדלעצער באפעלקערונג.

אברהמעלע ראָזענבערג

יזכור... וועָן מיר דערמאָנען מיט יראת הכבוד אוֹן פּיעטעט, אונדזערע אייגענע אוֹן נאָענטע פוֹן אונדזער היימשטאָט שעדלעץ, וועלכע זיינען אומגעקומען אין דער צייט פּונעם היטלער־קאטאקליזם, וועָן מיר רופֿן ארויס טיפֿן אוֹן געשטאלטן פוֹן אונדזער חרוב געוואָרן שטעטל, וועלכע האָט געטיילט דעם ביטערן גורל פּונעם איראָפּעאישן יידנטום — בכדי צו דערמאָנען אוֹן פּאראייביקן זייער אָנדענק, איז אויך כדאי צו דערמאָנען א פּריערדיקע עפּאָכע, אוֹן פּאָרצייכענען דאָס געשטאלט פוֹן אברהמעלע ראָזענבערג, וועלכער האָט מיט טיפֿיש יידישער עקשנות אויפֿגענומען דעם אומגלייכן קאמף — דעם קאמף פוֹן א רעכטלאָזן יידן אונטערן צארישן רעזשים, מיט א ווילקירלעכן פֿאַליציי־מייסטער אוֹן א גובערנאטאָר, וועלכע זיינען צו יענער צייט געווען כמעט די אליין־הערשער אוֹן באפֿעלער איבער די שעדלעצער געביטן.

דאָס רוסישע יידנטום אונטער דער צארישער מאכט, האָט געהאט אויסצושטיין כסדרדיקע רדיפות אוֹן פֿאָגראָמען, דיסקרימינאציעס, דערניידרונגען אוֹן רעכטלאָזיקייט. דאָס יידישע שעדלעץ איז אין דער הינזיכט נישט געווען קיין אויסנאם, שעדלעץ האָט געטיילט דעם גורל פּונעם גאנצן רוסישן יידנטום.

אין די ניינציקער יאָרן פּונעם פּאָרגאנגענעם יאָרהונדערט, איז אין שעדלעץ געווען גובערנאטאָר א געוויסער סאבאטקין; וויצע־גובערנאטאָר: ליאסקאָווסקי, וועלכער האָט געהאט א יידישע פּרוי, אוֹן א יונגער

22־יאָריקער פּאָליציי־מייסטער: סעמיענטאָווסקי, וואָס זיינער א פּעטער איז געווען א מיניסטער אין דער רוסישער רעגירונג.

דער כאראקטער פּון די דריי הערשער, אין וועמענם הענט ס׳איז געלעגן דער גורל פונעם שעדלעצער יידנטום איז געווען פּארשידן. דער גובערנאטאָר איז ווייזט אוים געווען א לעמעשקע, און איז געווען אינגאנצן אונטער דער השפּעה פון דעם יונגן ברוטאלן פּאָליציי־מייסטער. אפילו אויך דאן, וועז דער פּאָליציי־מייסטער האָט געפּירט א לינקע ליבע מיט דער פּרוי פון גובערנאטאָר אין ס׳איז געווען א „סוד פּאר גאנץ בראָד", האָט דער גובערנאטאָר אָדער נישט „געזען", אָדער נישט געהאט קיין מוט צו רעאגירן.

דער וויצע־גובערנאטאָר איז אין א געוויסער מאָס געווען אומאָפּהענגיק פון זיי ביידן, און אָפּטמאָל געהאנדלט לטובת די יידן. זייער ווארשיינלעך אונטער דער השפּעה פון זיין יידישער פּרוי. דערפּאר איז אָבער דער פּאָליציי־מייסטער געווען א פּארבייסענער שונא־ישראל, און אָנגעטאָן די שעדלעצער יידן גרויסע צרות מיט סאדיסטישער הנאה.

צו די שיקאנעס און רדיפות אויף די שעדלעצער יידן, איבער וועלכע דער פּאָליציי־מייסטער האָט זיך איזדיעקעוועט אויף א ברוטאלן אופן, האָט ער נאָך דערצו פון זיי געפּאָדערט כאבאר און אויסגעפּרעסט געלט, וואו און ביי וועמען ער האָט נאָר געקענט, אין דער פּאָרעם פון וואָכנגעלט אָדער חודש־געלט. אפילו צום שיל־שמש — משהלע, וועלכער איז אויך געווען בעל־שחרית, האָט ער אויך דערלאנגט.

אין א געוויסן פּרייטיק־צו־נאכט פּאר קבלת שבת, איז ער אריינגעקומען אין שיל און אים פון דאָרט ארויסגעטריבן. ערשט, וועז משהלע האָט אים געגעבן 300 רובל כאבאר, האָט ער צו אים געזאָגט: „נו, איצט קאָנסטו שוין גיין זאָגן „המלך".

אין א יום־כפּור איז ער אריינגעקומען אין גערער שטיבל, ארויסגעשלעפּט פון דאָרט א פּאָר יידן, ארויפּגעזעצט זיי אויף א דראָזשקע, און ער אליין איז מיט זיי ארומגעפּאָרן איבער דער שטאָט. אָפּשערן יידן די בערד און אָפּשניידן די פּאָלעס פון זייערע קאפּאָטעס — איז געווען א גאנץ אָפּטער „ספּאָרט" ביים ברוטאלן פּאָליציי־מייסטער.

אברהמעלע ראָזענבערג, אָדער „מילעי בארין" *) — ווי מ׳האָט אים גערופן, — וויל אזוי האָט ער זיך געווענדט צו יעדן איינעם, — איז געווען א ייד אויף וועמען מ׳זאָגט: „ער לאָזט זיך נישט שפּייען אין דער קאשע".

---

*) מילעי בארין: ליבער פּריץ.

ער האָט נישט געזוכט קיין אוואנטורעס, נישט געווען ארויסרופער־ריש, אָבער וועו ער איז געשטאנען פאר א נסיון, וואו אין קאָן איז געשטאנען דער יידישער כבוד, האָט ער אָן וואקלענישן דעם נסיון אויפגעומען און מיט ווירדע און מוט געקעמפט און פארטיידיקט דעם יידישן כבוד.

אברהמעלע ראָזענבערג איז געווען א שם־דבר אין גאנץ שעדלעץ און אומגעגנט. וועגן זיין אויסערגעווייניליכן מוט, האָט מען געהערט מיט רעספעקט און אָנערקענונג. אברהמעלע ראָזענבערג האָט אויך אויפגענומען דעם קאמף קעגן דעם צעיושעטן פּאָליציי־מייסטער און איז אים אויך בייגעקומען.

אברהמעלע ראָזענבערג איז איינמאָל אריינגעקומען אין א בעקעריי קויפן געבעקס, ער באצאָלט מיט א גרעסערע מטבע, און באקומט א רעשט. היות ער איז געווען קורצזיכטיק, איז ער געשטאנען אריבערגעבויגן איבערן טישקאסטן און איבערגעציילט דעם רעשט. אין דעם מאָמענט איז אריינגעקומען דער פּאָליציי־מייסטער, און זעענדיק ווי ער שטייט אזוי צוגעבויגן איבערן טישקאסטן און לייגט נישט קיין אכט אויף זיין אָנווועזנהייט, גיט ער צו אים א געשריי: „זשיד פּארכאטי! זעסטו נישט ווער ס'איז אריינגעקומען? פּארוואָס שטעלסטו זיך נישט גלייך?". דאָס פּארענטפערן זיך פון אברהמעלע ראָזענבערגן, אז ער האָט אים נישט באמערקט, איז פּאר דעם פּאָליציי־מייסטער נישט געווען געגנוג, און ער דערלאנגט אים א זעץ איבערן קאָפּ.

אברהמעלע האָט אים אָפּגעענטפערט מיט א פּאָר שארפע ווערטער, פון וועלכע דער פּאָליציי־מייסטער איז געווארן שטארק אויפגעבראכט, און ער האָט אים ארעסטירט.

נאָך א פּאָר טעג ארעסט, האָט ער באפוילן אים ברענגען צו זיך, און האָט אים געפרעגט: „ווי האָסטו געוואגט אזוי אָפּצוענטפערן א פּאָליציי־מייסטער?". אברהמעלע האָט אויך דאן זיך נישט דערשראָקן און אים געענטפערט מיט ווירדע. לענגער האלטן אין ארעסט, האָט ער אים נישט געקענט, האָט ער אים בלית־ברירה באפרייט. פון דעם מאָמענט אָן האָט אברהמעלע ראָזענבערג אויפגענומען דעם קאמף קעגן פּאָליציי־מייסטער.

אברהמעלע האָט געוואוסט, אז קלאָגן זיך פּארן גובערנאטאָר איז ארויסגעוואָרפענע רייד, ווייל ער איז מיט דעם פּאָליציי־מייסטער „פּאָן בראָט", האָט ער דערפאר זיך געקלאָגט פּארן וויצע־גובערנאטאָר און אים אויסדערציילט די אלע צרות וואָס דער פּאָליציי־מייסטער טוט אָן די שעדלעצער יידן. דער וויצע־גובערנאטאָר האָט אים אויסגעהערט אויפמערקזאם, אָבער ער האָט אים דערווייל גאָרנישט געקענט העלפן.

איינמאָל אין א פרייטיק, פֿאָרט דער פֿאָליציי־מייסטער צו גאסט צום גובערנאטאָר, וועלכער האָט זיך דאָן געפונען אויף זומער־וואוינונג אין סטאָק — א דערפל הינטער שעדלעץ. אויפן וועג איז אים אנטקעגנ־געקומען א ייד — דאָס איז געווען בערל גלעזער — וועלכער איז גע־גאנגען אהיים קיין שעדלעץ אויף שבת. שטעלט דער פֿאָליציי־מייסטער אָפּ זיין דראָשקע און באפעלט אים צו געבן א קוש דעם פערד הינטערן עק.

בערל גלעזער האָט זיך אָפּגעזאָגט נאָכצוקומען דעם באפעל, איז דער פֿאָליציי־מייסטער אריין אין רציחה און צעשלאָגן בערלען מיט א שטעקן, איבערלאָזנדיק אים א צעבלוטיקטן און צעבייטן אין מיטן וועג, ביז ס׳איז אָנגעפֿאָרן א פויער און אים אוועקגעפירט אין שטאָט אריין. — „וואוהין דיך פירן?" — פרעגט אים דער פויער. — „צו אברהמל ראָזענבערג" — ענטפערט אים בערל.

אברהמעלע ראָזענבערג האָט בערלען גלייך צוגעפירט צום וויצע־גובערנאטאָר, בכדי אים צו ווייזן, אויף וואָס דער פֿאָליציי־מייסטער איז אלץ פעאיק. דער ויצע־גובערנאטאָר, אן אויפגעבראכטער פון אזא ברו־טאליטעט, האָט באשטראָפט דעם פֿאָליציי־מייסטער מיט זיבן טעג ארעסט. געוואויר ווערנדיק וועגן דער שטראָף, איז ער גלייך אוועק צום גובערנאטאָר און יענער האָט די שטראָף אָפּגערופן.

דאָ האָט זיך שוין אָנגעהויבן א קאמף צווישן גובערנאטאָר און פֿא־ליציי־מייסטער פון איין זייט, און דעם ויצע־גובערנאטאָר פון דער צווייטער זייט. דער קאמף איז דערגאנגען אזוי ווייט, אז דער פֿאָליציי־מייסטער האָט אונטערגעוואָרפן צום ויצע־גובערנאטאָר אין שטוב נישט דערלויבט ליטעראטור. פֿאָליציי האָט פארשטענדלעך גלייך געמאכט א רעוויזיע און „געפונען" די פארבאָטענע ליטעראטור.

צו יענער צייט האָט אברהמעלע ראָזענבערג געהאט אוועקגעשיקט אן אָנקלאגע קעגן דעם גובערנאטאָר און פֿאָליציי־מייסטער, דירעקט צום קיסר, אָבער די אָנקלאגעס זיינען צום קיסר נישט דערגאנגען, ווייל דעם פֿאָליציי־מייסטערס פעטער — דער מיניסטער — האָט שוין געזען אז די אָנקלאגע זאָל ערגעץ „פארפאלן" ווערן. האָט מען אברהמעלען גע־עצהט, אז ער זאָל די אָנקלאגע שיקן דורך דייטשלאנד. אברהמעלע האָט אזוי געטאָן, און די אָנקלאגע איז סוף־כל־סוף אָנגעקומען דירעקט צום קיסר. דער קיסר האָט די אָנקלאגע איבערגעשיקט קיין ווארשע צום גע־נעראל־גובערנאטאָר, מיט א באפעל אויסצופֿארשן דעם ענין.

אין א טאָג באקומט אברהמעלע ראָזענבערג א מעלדונג זיך צוצו־שטעלן צום גענעראל־גובערנאטאָר אין ווארשע. נישט פארלירנדיק קיין צייט, פֿאָרט ער גלייך קיין ווארשע און מעלדעט זיך צום גענעראל־גו־בערנאטאָר, וועלכער האָט אים גלייך אויפגענומען און אים אויסגע־

פרעגט וועגן גאנצן ענין. אברהמעלע דערציילט אים אלץ מיט אלע איינ־צלהייטן און דער געגנראל־גובערנאטאר שיקט אים איבער צום אויבער־פראקוראר; יענער נעמט אים אויף זייער פריינדלעך, שמועסט מיט אים צווי שעה, און לסוף זאגט ער אים צו דערליידיקן דעם ענין.

עס וועדט דאן באשטימט אין די הויכע ספערן פון וואדשע א קא־מיסיע וואס דארף זיך ארפכאפן קיין שעדלעץ און דארט חוקר ודורש זיין דעם ענין.

די גוטע ברידער האבן עס באלד איבערגעטראגן דעם גובערנאטאר און פאליציי־מייסטער. דער לעצטער, וואס האט געהאט זיינע פארבינ־דעטע אין דער אונטערוועלט, דינגט אן דעם חברהמאן טוביה קאשעץ, פאר 500 רובל, יענער זאל אברהמעלען פארנארן אונטערן שטאט, וואו ער, דער פאליציי־מייסטער, וועט אים „צורעכט מאכן".

דעם טוביהן איז אבער די קאפ נישט געווען אויסגעדארט. ער האט פארשטאנען, אז נאכן אפטאן זיין שמוציק שטיקל ארבעט, וועט דער פאליציי־מייסטער זוכן פון אים פטור צו ווערן, ער זאל נישט אויסזאגן פון חדר. האבנדיק שוין באקומען די 500 רובל פאר זיין טרחה, האט ער חרטה און קערט אום דעם פאליציי־מייסטער זיין געלט.

דער גובערנאטאר, ווידער, האט זיך שוין צוגעגרייט אויפצונעמען דער קאמיסיע אויף א מער אנשטענדיקן אופן. ער האט פארדופן צו זיך אלע חשובע יידישע שטאט־בעלי־בתים און זיי געווארנט: טאמער חלילה רעדט עמעצער קיגן אים, וועט ער „אנלערנען" דער גאנצער שטאט יידן.

דערליידיקט מיט זיי, האט ער געשיקט רופן ראזענבערגן. אברהמע־לע האט גוט געוואוסט, אז אויף כיבוד־זועגן רופט אים נישט דער גו־בערנאטאר, און אז אין גרויסן פאלאץ פון זיין שונא, קענען די דינער אים אנברעכן די ביינער אז קיין האן וועט נישט קרייען. נישט גיין, ווידער, קען מען אויך נישט. אז א גובערנאטאר רופט, קען מען דאך קיין חזיר נישט זיין. איז ער געפאלן אויף א שכל און אנשטאט צו ריידן מיטן גובערנאטאר אונטער פיר אויגן אין יענעמס פאלאץ, איז ער אוועק אין פאליציי־קלוב.

געווען איז עס פרייטיק, וועז אלע קאמיסארן פון אומגעגנט פלעגן זיך צונויפקומען אין זייער קלוב אויף דער לאנגער גאס. דער גובערנא־טאר פלעגט זיין זייער פארזיצער. גייט זיך אברהמעלע צום קלוב, בא־טראכט די פארשידענע קארעטעס וואס שטייען דארט, און זעענדיק אז דעם גובערנאטארס קוטשער דרעמלט אויף דער קארעטע פון זיין פרייז, פארשטייט ער, אז דער גובערנאטאר איז שוין אינעווייניק. גייט ער צו צום שווייצאר פון קלוב און דערלאנגט אים א מטבע, ער זאל מעלדן „זיין הויכקייט דעם גובערנאטאר". אז דער „יעוורעי" גאספאדין ראזענ־בערג וויל מיט אים רעדן. דער גובערנאטאר הייסט גלייך אריינלאזן.

אברהמעלע גייט אריין אין קלוב. ארום טיש זיצן אלע קאַמיסארן מיטן גובערנאטאָר אויבנאָן. דערזעענדיק אברהמעלען, צעשרייט זיך דער גובערנאטאָר פאר אלעמען אין די אויגן, ער זאָל שוין תיכף ומיד צוריק־רופן זיין אַנקלאגע קעגן אים, אז נישט וועט ער... אויך די קאַמיסארן האָט ער געדראָט, אז אויב ער וועט מוזן גיין, וועלן זיי אלע פארלירן זייערע אמטן.

„אדוני פריץ! — האָט קאלטבלוטיק געפרעגט אברהמעלע — איך האָב דריי אַנקלאגעס געשיקט. וועלכע פון די דריי איז אַנגעקומען אוואו ס'האָט געדארפט, וויים איך נישט. היינט וויי וויים איך וועלכער אַנקלאגע צוריקרופן?"

„איך וועל דיר זי איבערלייענען" — ענטפערט דער גובערנאטאָר און ציט ארויס פון טעקע א קאַפּיע פון דער לעצטער אַנקלאגע, וואָס זיינע קאָלעגן פון וואַרשע האָבן אים איבערגעשיקט און נעמט עס לייענען. קומענדיק צום שטעל, אוואו עס זאָגט זיך, אז ער איז אלט און ליגט אינגאנצן אונטער דער השפעה פון פאָליציי־מייסטער, האָט ער זיך געשעמט פאר די קאַמיסארן און עס געפרואווט אראָפּשלינגען צווישן די ציין. אברהמעלע האָט זיך אַבער נישט געלאָזט און דווקא געפאָדערט ער זאָל איבערלייענען נאָכאמאָל קלאָר און דייטלעך. דער גובערנאטאָר האָט נעבעך געמוזט לייענען אויפן קול זיין שוואכקייט, פון וואָס אלע קאַמיסארן האָבן געשמייכלט אין־זיך, וויסנדיק אז עס איז אמת.

געענדיקט לייענען, רופט זיך אָפּ אברהמעלע: „עס טוט מיר לייד, אַבער איך קען שוין די אַנקלאגע נישט צוריקרופן, וויל דאן דערווארטעט מיר א שוועדער פּראָצעס פאר אויסטראכטן בילבולים אויף מלוכה־מענער

באהערשנדיק דעם כעס אין דער אַנווזנהייט פון זיינע אונטערגעוואָרפענע, און זעענדיק אז דער ראָזענבערג איז א שוועדער נום צו צעקנאקן, לאדט אים איין דער גובערנאטאָר צו זיך אין פאלאץ אויף אן אינטימען שמועס, צוזאָגנדיק אים קיין שלעכטס נישט טון.

אברהמעלע האָט זיך מיישב געווען, „אז מ"גייט אין מלחמה, מוז מען קענען פולווער שמעקן". און איז אוועק מיט הארצקלאפענישן אין פאלאץ.

דער גובערנאטאָר האָט אים צוערשט גאנץ העפלעך געדריקט די האנט און געבעטן זיצן. אויפן טיש איז געשטאנען פארשידענע געטראנקען. וועלנדיק אַבער אַנשרעקן אברהמעלען, האָט דער גובערנאטאָר אים פאָרגעוואָרפן, וואָס ער שרייבט אין דער אַנקלאגע אז ער, דער גובערנאטאָר, איז שוין אלט.

„איך בין אלט? נא, זע! און דער גובערנאטאָר האָט מיט א ווילדע

רציחה א שליידער געטאָן די שראנק מיט גלאָזגעשיר אויף... דעם פּאָל.

אויפן בריאזג פון די גלעזער זיינען אריינגעלאָפן אייניקע דינער, וועמען דער גובערנאטאָר האָט מיט אן עכט־רוסישער „ברכה" משלח געווען.

„איצט זעסטו שוין — האָט ער טריאומפירנדיק געזאָגט צו אברהמעלען, — אז מיר פעלט נישט קיין כוח".

אברהמעלען האָט געקלאפט א צאָן אָן א צאָן. ער האָט אָבער זיך געמאכט הארץ און גאלאסן געענטפערט: „ברעכן גלעזער קען אויך א גוי אין פּאָסטעלעס. דאָס, וואָס עס פּאָדערט זיך פון א גובערנאטאָר, איז האָבן כוח און כאראקטער צו רעגירן און צו קענען אימפּאָנירן דעם אייגענעם ווילן".

**
*

די ענדע איז געווען, אז די קאָמיסיע איז געקומען, גערופן אברהמעלען, גערופן נאָך יידן, געפּאָרשט און צוריקגעפּאָרן קיין ווארשע.

אברהמעלע האָט דערציילט דעם גאנצן אמת ווען די רשעות פון פּאָליציי־מייסטער און די אומפּאעיקייט צו רעגירן פון גובערנאטאָר. די אנדערע יידן אָבער, זייענדיק אָנגעשראָקן, האָבן איינגעפונען אז „שווייגן איז גאָלד", און פארשווייגן די אלע שיקאנעס און צרות, וואָס דער פּאָליציי־מייסטער האָט זיי פארשאפט.

דער אורטייל איז שפּעטער אָנגעקומען, אז דער פּאָליציי־מייסטער וועט באשטראָפט דורך באשטימען אים אויף א נידעריקערן אמט. אויס חרפּה, וואָס א יידל האָט אים באזיגט, ווארפט ער זיך אונטער א באן און פייגערט אוועק. שעדלעצער יידן דערלעבן א נקמה אין זייער המן, א דאנק דעם אומדערשראָקענעם קעמפער אברהמעלע ראָזענבערג.

אים אליין אָבער, אברהמעלען, קומט אויס צו ליידן פאר זיין זוכן יושר. מחמת דעם וואָס דער וויצע־גובערנאטאָר איז דערהויבן געוואָרן אלס גובערנאטאָר פון קעלץ, באקומט דער שעדלעצער גובערנאטאָר פרייע הענט אין זיין גובערניע און נוצט עס אויס, צו נעמען נקמה אין ראָזענבערגן. מיט דער הילף פון קריז־געריכט, געלינגט אים ארויסצושיקן אברהמעלען פון שעדלעץ, אלס אומגעוואונטשענער בירגער.

א דאנק די שתדלנות פון רחל עטקעס, זיין שוויגערס מוטער, פּועלט מען ביים גובערנאטאָר, ער זאָל דערלויבן אברהמעלען אליין אויסווייזן די שטאָט, אוואו ער זאָל פארשיקט ווערן און ער קלייבט אויס קעלץ, וואו זיין באשיצער ליאסקאָווסקי איז שוין דאן געווען גובערנאטאָר. דאָרט לעבט ער דריי יאָר, פּטרט פאר דער צייט זיין פאר־מעגן און קערט זיך אום אין זיין געבוירנשטאָט זייער פּאראָרעמט.

ביים שעדלעצער גובערנאטאָר איז פארבליבן א געפיל פון רעס־

פּעקט צו זיין געווען מוטיקן און הערלעכן שונא און ער פלעגט אלע פּסח אים שיקן א מתנה אויף יום־טוב.

וועז אברהמעלע ראָזענבערג איז אוועק אין זיין אייביקער רו, האָט דאָס „שעדלעצער וואָכנבלאט" געשריבן:

„הײַנטיקן זונטיק איז אין עלטער פון 68 יאָר געשטאָרבן אברהמע־לע ראָזענבערג, וואָס איז באקאנט אונטערן נאָמען „מילעי בארין", אײַ־נער פון די אינטערעסאנטסטע טיפּן פון עלטערן דור. אין דער צייט פון טרויעריק־בארימטן רוסישן פּאָליציי־מייסטער סעמיענטאָווסקי, האָט דער פּארשטאָרבענער געהאט דעם מוט צו פירן קעגן דעם דאָזיקן צורר אן עפּנטלעכן קאמף, ביז אפילו צו שארפּע ארויסטרעטן קעגן דעמאָל־טיקן גובערנאטאָר סאָבאָטקין, פּאר וואָס ער האָט געקראָגן „וויסילקע" קיין קעלץ אויף דריי יאָר".

אזוי האָבן אמאָל ביי אונדז אין שעדלעץ, ווי אין אנדערע יידישע קהילות געלעבט שטאָלצע יידן, וואָס האָבן ווי אמתע יורשים פון די אמאָליקע נביאים, נישט געוואָלט שלום מאכן מיט זייער קאָרומפּירטער, טיראַנישער סביבה און אין א וועלט פון רשעות און אומרעכט געקעמפט פּאר יושר און אמת, נישט וועלנדיק בשום אופן בויגן די קעפּ פּאר די וואָס זיינען געווען פיל שטארקער פּאר זיי און געגלויבט אז סוף־כל־סוף וועט מוזן זיגן די גערעכטיקייט.

דוד בן יוסף

ישראל ראָזענבלום — דער פּרעזעס פון „בית לחם"

שעדלעצער געדענקען זייער גוט דאָס קליינע געוועלבל אין אן אלט הילצערן הויז אויף פּיעסקנע 67, וואָס האָט געהערט צו ישראל ראָזענבלום, דעם פּרעזעס פון „בית לחם".

די „בית־לחם"־עסקנים זיינען געווען יידן פון אלטן שניט, וואָס דער באגריף צדקה האָט נישט געטראָגן ביי זיי קיין מאָדערנעם כאראקטער. זיי האָבן אלץ געטאָן כדי צו קענען זאָט מאכן, כאָטש איין טאָג אין דער וואָך, שבת, א הונגעריקע משפּחה. זיי זיינען אליין געגאנגען מיט די קוישן איבער די יידישע הייפן, געזאמלט חלה, ברויט און אנדער עסנ־ווארג און פונאנדערגעטראָגן אין די שטיבער פון די נויט־ליידנדיקע, פון די הונגעריקע.

דער הויפּטנערוו פון „בית־לחם", דער עמוד־התוך פון דער דאָזיקער אינסטיטוציע, איז געווען דער פּרעזעס אירער ישראל ראָזענבלום. די משפּחה האָט זיך שטענדיק געקלאָגט, אז דעם בית־לחם ווידמעט ער מער צייט, מער ארבעט, ווי זיינע אייגענע בני־בית, — זיין אייגענער שטוב. און אלץ האָט זיך קאָנצענטרירט אין זיין געוועלבל.

אזוי ווי „בית־לחם" האָט דאן אממיסטן געזאָרגט, אז הונגעריקע משפּחות זאָלן האָבן א זאטן שבת, האָט זיך אין ראָזענבלומס געוועלבל, פרייטיק פארנאכט, אָנגעהויבן דער „אמתער יריד". אָט קומט אריין א בכבודיקע יידענע, וואָס מען דערקענט אויף איר, אז זי האָט זיך אויף א מינוט אָפּגעריסן פון פּאָרען זיך ארום שבת אין סודעט זיך שטיל מיט דעם „בית־לחם"־פּרעזעס. די יידענע איז געקומען בעטן פאר וועמען עפּעס עסן אויף שבת. באלד באפעלט טאקע דער „בית־לחם"־פּרעזעס א צווייטן עסקן, צו קויפן א פּאָר חלות, ברויט, הערינג און אווועקטראָגן עס אויף א באשטימטן אדרעס.

אָט דער, פאר וועמען די דאָזיקע יידענע האָט געבעטן, פלעגט נאָך מיט א קורצער צייט צוריק אלע שבת מקבל פנים זיין די „נושאי־לחם" מיט צוויי חלות, ברויט, צוקער אד"גל. און איצט איז ער אליין געקומען צו אזא מדרגה. עס פארגרעסערט זיך די צאָל נצרכים, די הונגער־ליידנדיקע, און אלץ מער פארקלענערט זיך די צאָל פון געבערס. אין די קוישן ווערט וואָס אמאָל וויניקער — קלאָגט זיך דער פרעזעס.

ערב פּסח, איז ביי ראָזענבלומען אין געווילבל געווען הויכסעזאָן. וואו א געדריקטער, וואו אן אָפּגעקומענער, וואָס ס'איז שוין ביי אים געווען כלו כל הקיצין און האָט נישט געהאט קיין שום האָפענונג צו מאכן פּסח, איז געקומען צום ה' ראָזענבלום אויסגיסן פאר אים זיין ביטער הארץ, און ער, דער פרעזעס פון „בית־לחם", האָט קיינעם נישט אָפּגעזאָגט. ער האָט מויערן דורכגעשלאָגן און נישט דערלאָזט, אז וועלכער ייד זאָל ח"ו דארפן פייערן דעם „זמן חרותנו" הונגעריקערהייט און יוצא זיין דעם „שלחן עורך" מיט א לוידיקן טיש.

די לעצטע יאָרן איז ישראל ראָזענבלום געווען אין א געדריקטער שטימונג. ער האָט זיך כסדר געקלאָגט, אז די הערצער פון אונדזערע רחמנים בני רחמנים ווערן וואָס אמאָל מער פארהארטעוועט, קיינעם קימערט נישט דעם צווייטנס נויט, דעם צווייטנס ליידן, עס ארט אים נישט, וואָס ביי זיין שכן איבער דער וואנט שמאכט מען פון הונגער. פאר אים איז געגנוג, אז ער איז זאט, אז ער האָט אלץ, וואָס ער דארף.

ישראל ראָזענבלום האָט זיך קיינמאָל נישט געקלאָגט אויף זיין מצב. אים האָט קיינמאָל נישט געארט, וואָס זיין געווילבל גיט אים פרנסה בדוחק. ער האָט אָבער געווייטיקט פאר דער שעדלעצער ארעמקייט, וועמען מ'דארף העלפן — אזא ייד איז געווען ישראל ראָזענבלום.

ישראל ווינאָגראד (בוענאָס־אייראס).

ר׳ יצחקל „אייזענער״

אייגער פון די מערקווירדיקסטע טיפֿן, וואָס שעדלעץ האָט פֿאר־לאָרן אונטער דער ממשלת־זדון פון די נאצישע בארבארן, איז, בלי ספֿק, געווען דער אזוי אלעמען באקאנטער אין שעדלעץ יצחקל. אָדער ווי מ׳האָט אים גערופֿן: יצחק „אייזענער״.

ווען איז נישט באקאנט י. ל. פֿרצעס דערציילונג „אויב נישט נאָך העכער״, ווו דער ליטווישע אנטדעקט, אז אנשטאָט צו פֿליען אין הימל, ווי די חסידים האָבן געגלויבט, גייט גאָר דער נעמירָווער רבי אין סליחות־צייט אין וואלד אריין, האקט־אַן א בינטל האָלץ און טראָגט עס אוועק צו אן אָרעמער קראנקער אלמנה, ווו ער הייצט אליין איין אין אויוון, זאָגנדיק בשעת־מעשה די סליחות?

פֿונקט אזא מערקווירדיקער מענטש איז געווען דער דאָזיקער יצחק „אייזענער״, וואָס דעם צונאָמען „אייזענער״ האָט ער באקומען דערפֿאר, וויל ער האָט פֿארמאָגט אן אייזן־געוועלב. נאָר נישט ער איז עס געווען דער, וואָס האָט זיך פֿארנומען מיט די קונים, נאָר זי, די פֿלוניתטע זיינע, איז עס געווען די פֿרנסה־געבערין און פֿארזאָרגערין פון דער שטוב. יצחק „אייזענערס״ עובדה, אָבער, איז געווען א וויכטיקערע: צו קומען אין געשעפֿט אלע ערב פּסח בודק־חמץ זיין, אָדער אזוי אין א פֿרייטיקדיקן מארקטאָג ארײנפאלן אין געוועלב און, אין דער אָנווועזן־הייט פון קריסטלעכע קונים אפילו, זיך אויסציען אויף דער ערד, זאָגן־דיק דערבי צו זיין זון אָדער פֿרוי: „זעט! דאָס איז דער סוף פֿונעם מענטשן — אדם יסודו מעפר וסופו לעפר — פון שטויב איז דער מענטש און צו שטויב קערט ער זיך אום. ווען א מענטש שטארבט, ציט מען אים אוים אזוי און מ׳טוט אים זיין רעכט; טאָ וואָס זשע זאָרגט איר זיך אזוי וועגן פֿרנסה? מאן דיהב חיי, יהב מזוני — ווער ס׳גיט לעבן, דער גיט שפֿייז! איז דען נישט בעסער און שענער נאָכטון דעם רבונו של עולם, „מה הוא רחום, אף אתה רחום״ — ווי ער איז א בעל־רחמים, אזוי זאָלסטו אויך רחמנות האָבן אויף דיינע מיטמענטשן!״

און יצחק „אייזענער" האָט טאקע פון פּרנסה קיינמאָל נישט געקלערט און זיך נישט געזאָרגט. זיין באשעפטיקונג איז געווען ארומצוליפן איבער די שפּיטעלער, אָדער אזוי איבער אָרעמע שטיבער, וואו ס׳זיינען געלעגן געפערלעך קראנקע, צו וועלכע מענטשן האָבן נישט געקענט צו גיין, און ער האָט געטאָן אלץ, כדי צו לינדערן די ליידן פון די חולים, וויל פאר אים איז נישט געווען קיין מאָל קיין פראגע פון נישט קענען.

ס׳האָט געקענט טרעפן, אז די פרוי האָט געמאכט יצחק „אייזענערן" א נייע פאלטאָ אויף ווינטער, און ער זאָל באגעגענען אין גאס אן אָרעמען מענטשן, וואָס ציטערט פון קעלט, און ער זאָל באלד אויפן אָרט אויסטון דעם נייעם בגד און אים אוועקגעבן דעם אָרעמען.

און אזוי זעען מיר, איז געווען זיין סדר היום: א גאנצן טאָג, אין משך פון דער וואָך, פלעגט ער ארומגיין ארום קראנקע און עלנטע און זיי באהילפיק זיין, וועמען מיט זיין פערזענלעכער הילף און אייגן געלט, און וועמען מיט א טרייסטווארט, וואָס ס׳האָט געגעבן דעם הילפלאָזן מוט אריבערצוטראָגן די פיזישע ליידן. און אז ס׳איז געקומען פרייטיק־צו־נאכטס, איז וויפל אורחים ס׳זיינען נאָר געווען אין גערער שטיבל, וואו ער פלעגט דאוונען, האָט ער איינגעלאדן צו זיך צום טיש.

נישט איין מאָל פלעגט מען אים פרעגן: „ר׳ יצחק! אז איר וועט דעם אורח צו אייך נישט נעמען, וועט ער דאָך עסן פרייטיק־צו־נאכטס ביי א מער גבירישן טיש ווי ביי אייך, פארוואָס זשע נעמט איר צו די געשמאקע סעודה ביי דעם אורח דערמיט וואָס איר נעמט אים צו אייך?" אָבער ביי ר׳ יצחקן איז דאָס נישט קיין פראגע; ער האָט מורא געהאט, טאָמער וועלן די מענטשן נישט האָבן וואו צו עסן.

שבת אין דער פרי פלעגט ער אויפשטיין פארטאָג און גיין איבער די הייזער מיט א קויש און אויסרופן: „א גוט שבת, יידעלעך! ברויט אין די קוישן!" און שאפן ברויט פאר דער זייער וויכטיקער „בית־לחם"־אינסטיטוציע, וואָס האָט באזאָרגט אָרעמעלייט מיט שפּייז אויף שבת. אָט אזוי האָט זיך נוהג געווען שטענדיק ר׳ יצחק „אייזענער": נישט צו קלערן קיינמאָל און דאגהן פאר זיך.

איין מאָל האָט זיין פרוי איבערגעלעבט א טויטשרעק, וויל די פאָליציי האָט ארומגעזוכט איר מאן, און ווען מ׳כאפט אים, וואָלט אים געדראָט א גרויסע שטראָף, און דאָס איז געווען צוליב א לינקער ליבע...

ומעשה שהיה כך היה: א געהיימע ליבע האָט געפירט מיט א יידיש מיידל א קריסטלעכער בחור, און די יידישקע איז שוין באשטאנען אויף צו גיין אין קאָשטשאָל זיך שמדן, און דערווייל, נישט פארלירנדיק קיין צייט, איז זי „עטוואָס" געלעגן־געווארן און געבוירן פונעם שגיא א בן־זכר, מיט מזל. ליגט זיך אזוי די יולדת הנ"ל, אָן די „שיר המעלות",

פארשטייט זיך, אין שפיטאָל, וואָס איז געשטאנען אין מארק און שעפט גרויס נחת פון איר בכור. ר' יצחק „אייזענער", קומענדיק אין שפיטאָל צו העלפן די קראנקע, ווערט געוואויר פון אָט דער גאנצער „חתונה" אָן קלעזמער און באשליסט עפעס טון פאר דער קימפעטאָרין הנ"ל, און אומר ועושה: ער הייבט אָן אָפטער אריינצוקומען צו דער געווינערין, ברענגט איר פארשידענע נאשוואַרג און לייגט אונטער אָפט אפילו א פאָר זלאָטעס אונטער איר קישן און צאצקעט זיך און שפילט זיך מיטן „רך הנולד", ווי עס זאָל זיין אן אייגן קינד. אָט אזוי געווינענדיק דעם צוטרוי פון דער מוטער, האָט ער אין א געווּיסן פרימאָרגן, וועַן דער שׂגיח האָט שוין באדארפט אָפנעמען דעם זעלבן אָוונט די פרוי, זיך ספעציעל געשפילט מיטן קינד און געטאנצט דערמיט, און אזוי טאנצנדיק, האָט ער ארויסגעטאנצט מיטן קינד אויף דער האנט אין דערבייאיקן ציימערל, וואו ס'האָט שוין געווארט א מוהל, און ער האָט אין איין שמע ישראל מל געווען דאָס קינד. ר' יצחק האָט אריינגעבראכט מיט א מזל־טוב דאָס געמלעטע קינד צו דער מוטער און איז באלד פארשוואונדן, און אז דער שגיח איז פֿארנאכט געוואויר געוואָרן וועגן ברית און דעם יידישן סנדק, האָט ער שוין אינגאנצן נישט געוואָלט קענען נישט די יולדת און נישט די קאליע־געוואָרענע זשידאָווסקי „פראָדוקציע" זייַנע.

פֿאַליציי האָט, פארשטייט זיך, שטארק ארומגעזוכט ר' יצחק „אייזענער" דעם „בעל־טובה". אָבער א דאנק דריי זאכן: כסף, ממון און מעות, האָט זיך די דאָזיקע מעשה נורא פארענדיקט בכי טוב.

***

אויסער דעם וואָס ר' יצחק „אייזענער" איז געווען זייער איבערגעגעבן צו ליידנדיקע און עלנטע, איז ער נאָך געווען א גרויסער ענין. וועַן ער פלעגט ביים לערנען אָנטרעפן א שווערע סוגיא, אָדער א הארבן „תוספות" פלעגט ער זיך נישט שעמען פרעגן אפילו ביי א קליין יינגל, אן עלוי, זאָגנדיק דערביי: „אל תסתכל בקנקן, אלא במה שיש בו: זאָלסט נישט קוקן א ו י פ ן קריגל, נאָר וואָס ס'איז פֿאראן א י ן קריגל".

שמחת־תורה האָט מען צו ר' יצחקלען נישט געקענט אָנקומען: ער פלעגט צונויפזאמלען פיל קינדער, אָדער עלטערע בחורים, וויפל ער האָט נאָר געטרֿאפן און האָט זיך אַין גאָס אוועקגעלאָזט מיט זיי אין א הייליקן התלהבות־טאנץ, לכבוד התורה, און מיט אזא עקסטאזי, אז מ'האָט ממש געזען ביי אים התפשטות הגשמיות, אז ער איז אינגאנצן אויסגעטאָן פון הבלי עולם הזה און ער איז איין שטיק הימלש וועזן, וואָס שטייגט העכער און העכער און אויב נישט נאָך העכער. און אז מ'האָט אים געוואָלט אויפוועקן פון זיין התלהבות־טראנס און הימלשקייט, איז געגנג געווען בלויז א זאָג טאָן: „ר' יצחק, עס געפינט זיך דאָרט און

דאָרט א קראנקער, וואָס דארף א רעצעפט, צי אזוי אייער הילף", און ער איז באלד געקומען צו זיך פון זיין עקסטאז, און אוועקגעלאָפן געבן הילף א ליידנדן, פארגעסנדיק פון זיין הימלשקייט.

„ביים צו־קאָפּנס פון א גוסס" פון י. ל. פרץ, וואו דער ליכטיקער מלאך זאָגט צו נחמנקען פון זבאראזש: „קום מיט מיר אין גן־עדן, וואו דו וועסט נישט דארפן וויסן פון קיין קראנקע און הילפסלאָזע און וועסט זיך געפינען צווישן די באשטראלטע פון גאָטס גענאָד, מיט גאָלדענע קרוינען אויף די קעפּ"; האָט נחמנקע געענטפערט: „אָבער וואָס וועל איך דאָרט טון, אז ס'זיינען נישטאָ דאָרט קיין אומגליקלעכע און עלנטע, וועמען באהילפיק צו זיין? ניין, איך וויל נישט לעבן בלויז פאר זיך! איך וויל בעסער גיין אין גיהנום העלפן די פארחלשטע און פארמאטערטע, די פארלוירענע, פארשאָלטענע און פון גאָט פארגעסענע און מיט־מאכן מיט מיינע ברידער זייערע ליידן — אָט דאָרט איז מיין פלאץ". — אָט אזא איז געווען ר' יצחקל: שטענדיק אנטלאָפן פון שלוה און מנוחה און איבערגעגעבן זיך בלויז צו לינדערן די ליידן פון די, וואָס נויטיקן זיך דערין. אָבער קענטיק, אז דעם פינצטערן גורל פונעם וועלט־יידנטום בכלל און פון אונדזערע שוועסטער און ברידער בפרט, האָט נישט געקאָנט אויך אויסמיידן אויך אָט די דאָזיקע חיליקע פערזענלעכקייט פון אָט דעם ערלעכן און טיערן יידן, וואָס האָט זיך געוופן: ר' יצחקל „אייזענער".

יהי זכרו ברוך!

מ. ש. גשורי

החזן יוסף פאסובסקי ז"ל

בי"ב מנחם אב, תשי"א — יום התכנס הקונגרס הציוני בירושלים בירת מדינת ישראל, הסתלק מאתנו החזן דשדליין, ר' יוסף דב פסובסקי. בירושלים החרדית רכש לו אהדה ומקום כבוד. עד כה טרם התאוששו ידידים ומכרים מפטירתו. אכן, מאז פטירתו של החזן הנודע, ר' בצלאל האודיסאי, בירושלים לפני למעלה משלשים שנה, נשאר המקום ריק מחזנים ותיקים, בעלי שאר-רוח, ויד להם בחזנות המסורתית, עד שבא החזן י. ד. פסובסקי משדליץ שבפולין וקבע מושבו בירושלים.

הוא היה שייך לאותו מספר קטן של חזנים, המציגים עצמם כבר בהופעה ראשונה במלוא יכולתם, והדרת פניו הנכבדה הוסיפה הרבה לאישיותו הדגולה.

הוא נולד בשנת 1882 לאביו רבי נתנאל, הרב בעיירה ז'טל, פלך גרודנה, מחבר הספרים: „משיבת נפש", 'אמונת התחיה" ו„גן הדסים". בן 13 נתקבל יוסף דב כתלמיד בישיבה נוברדוק הידועה, ושם למד שירה באותו זמן מפי החזן המקומי בויארסקי. עד גיל העשרים למד בישיבות שונות בליטה וקיבל סמיכה מהגאון רבי מרדכי סלונימר. אך לבו נמשך לחזנות, והוא למד חזנות מפי החזן מסמורגין, זימל משביצקי, ואצלו למד באופן שיטתי לקרוא ולכתוב תוי נגינה, את סולמי הקולות, וקבל הכשרה מוסיקלית-טכנית טובה. בשנת 1904 נתקבל, עוד בבחרותו, לבית הכנסת אשר בבוברויסק כמשורר וחזן שני (אריה ליב רוטמן הנודע היה שם חזן ראשון). זמן רב היה שר אצל חזנים מפורסמים ברוסיה הדרומית וזכה להצלחות מרובות.

אחרי שנשא אשה, בשנת 1907, הוזמן לעבור לפני התיבה בבית הכנסת העירוני בסלונים וב1912 נתקבל כחזן עירוני בביהכנ"ס הגדול בשדלץ, ששם הקדימו לכהן לפניו חזנים־אמנים, כזיידל ויעקב רובנר וטיקוטינסקי, ובשדלץ כיהן בחזנות 23 שנים, עד שעלה לא"י. היה בעל־קול בריטון לירי עם קולורטורה ובעל־תפילה וחזן מצוין. בתפילתו הערבה משך תמיד אליו קהל שומעים גדול וגם בשבתות החורף. עת התפלל לפני העמוד, היה ביהכנ"ס בשדלץ מלא עד אפס מקום. הוא סידר לו מקהלה, והקהל נהנה מאד מהופעותיה, אך בגלל חוסר תקציב נתפזרה.

בשדלץ חיבבוהו וכיבדוהו מאד, כי היה בר־אוריין, יודע עברית, בקיא בספרות העברית העתיקה והחדשה וידען גם בספרות הרוסית, בעל נימוסין ות"ח שלא נמצא רבב על בגדיו. מתלמידיו של פ. מינקובסקי מאודיסה, שידע את החזנות המסורתית ואת הספרות החזנית מיסודם של דוד נובקובסקי, שלמה קשטן וחבריהם. דמותו לפני התיבה שכנעה ביותר בעמידתו הזקופה, בתנועותיו המדויקות, וביחוד כבש את שומעיו במתח הנפש שהגיע אצלו להישגים. הוא ידע בעל פה יצירות־פנינים מפרי עטם של היוצרים המחוננים: וינטרוב, א. ב. בירנבוים, ועוד; והוא עיצב את היצירות המושרות כאילו הוא היה מחברן, בכח השראה ושמחת יצירה המלהיבים את הקהל מתחילת התפילה ועד תומה. הוא המשיך את שלשלת הזהב המפוארת של חזנים ומשוררים ביש־ראל שהאירו בלהט לבם את חשכת חיי הגולה.

והנה גמר אומר לשים קץ לחיי הגלות ולעלות לעיר הקודש ירושלים. הקהילה היהודית בשדלץ ערכה לו מסיבת־פרידה מפוארת, וכל בני העיר השתתפו בה. וביום הנסיעה, התאספו באולמי תחנת הרכבת כל בני העיר ולווהו בברכת „דרך צלחה". הוא היה חבר באגודת החזנים והמנצחים בפולין, השתתף בועידה הארצית בוורשה ונבחר לחבר המועצה הארצית.

הופעתו בא"י בשנת 1935 עשתה רושם. הוא עבר לפני התיבה באולם „אהל שם" בתל־אביב ובבתי כנסת גדולים בירושלים, הופיע בתכנית שירי חזנות ב„קול ירושלים", היה חבר במועצת אגוד החזנים, המנצחים והובבי השירה הדתית בא"י, וכמעט שלא החסיר אף פעם מלבקר במועדון החזנים בירושלים ולקחת חבל ער בוויכוחים על בעיות החזנות בא"י ובעולם. בביתו היתה לו ספריה של מיטב הספרות החזנית של א. ב. בירנבוים, שיצירותיו היו חביבות עליו מאד וביחוד היצירה הרפסודיה התלמודית „במה מדליקין", ושל יצירות ירוחם הקטן, ניסן בלזר ואחרים, ואף יצר משלו רציטטיבים שונים לתפילות ברוח המסורת. החזנים בירושלים ראו בו כח יוצר ומלא מרץ, שבייש את הצעירים שבהם. היה בעל שיחה נאה, ומענין היה לשמוע את ספוריו מעולם החזן־

נות ומחיי האישים הגדולים שכיהנו כחזנים בעירי רוסיה. הוא אף העמיד חזנים צעירים בחזנות המסורתית, ורבים מתלמידיו מכהנים במשרות נכבדות בקהילות היהודים בברזיל, ארגנטינה ועוד.

וגדולה היתה זכותו לראות כמעט את כל בני משפחתו בא"י מעורים בחיי תורה ועבודה ובתחיית א"י, ותמיד כשנזכר שזכה לעלייה ולשבת בירושלים, ברך ברכת „שהחיינו". בתקופת מחלתו הממושכת היו מבקרים אצלו תכופות חובבי נגינה וחזנים ובילו אתו יחד שעות בשיחה נעימה על נושאים של בנין הארץ ותחיית החזנות בארץ.

מ. דרומי (פאפאוואסקי)

ר׳ ישראל גוטגעלט

געשטאמט פון א רייכער, חסידיש-לומדישער משפחה — גוטגעלט פון גראדזיסק. ר׳ ישראל האט חתונה געהאט אין שעדלעץ מיט שרהלען, די טאכטער פון יאסעלע ענזעלעס, א גרויסער גביר, סוחר און גרויסער נדבן, וואס האט געצאלט וואכנגעלט א סך בכבודיקע משפחות; אויך פארשידענע חברות האבן באקומען אונטערשטיצונג פון ר׳ יאסעלע ענזעלעס.

ר׳ ישראל גוטגעלט, ווי נאר ער איז געקומען קיין שעדלעץ, האט גלייך ארויסגעווייזן א נייגונג צו געזעלשאפטלעכער טעטיקייט. ער איז שטענדיק געווען א פארנומענער מענטש. ער איז געזעסן און געלערנט אין זיין רייכן ספרים-צימער, וואו די וועגט פון אויבן ביז ארא זיינען געווען באדעקט מיט שרענק פול געפאקט מיט ספרים: ש״ס, פוסקים, מפרשים, חסידישע ספרים און גלאט חיבורים פון פארשידענע מחברים. אין זיין ביבליאטעק האט גוטגעלט זיך אויסגעלעבט גייסטיק. חוץ דעם האט ער געפירט גרויסע געשעפטן פון זאלץ, נאפט און הערינג. אין די שפעטערדיקע יארן אויך געווען א וואלד-סוחר. טראץ זיינע רייכע געשעפטן און דעם גרויסן גייסטיקן לעבן האט ער דאך געפונען צייט זיך אפצוגעבן מיט כלל-זאכן. עס איז כמעט נישט געווען קיין אייז געזעל-שאפט, וואו ר׳ ישראל גוטגעלט זאל נישט זיין קיין מיטגליד: אין באנק, סוחרים-פאראיין, „עזרת-יתומים״, „בריאות״, שפיטאל, אין דער רעגי-רונגס-שאצונגס-קאמיסיע, אין שטאטראט, א סך יארן געווען דאזאר אין קהילה. אויך ווען עס איז אין יאר 1926 געוויילט געווארן די קהילה אויף בריטערע יסודות, איז ר׳ ישראל גוטגעלט געווען דער פארזיצער פון דער קהילה-פארוואלטונג.

א סך צייט, ענערגיע און געלט האט ער אוועקגעגעבן פאר דער תלמוד-תורה. מיט לייב און לעבן איז ער געווען איר איבערגעגעבן. ווען ער איז געווען דאזאר, האט ער זיך באמיט, אז די שחיטה זאל אריבערגיין צו דער קהילה, כדי די תלמוד-תורה זאל האבן א געוויסן

פּראָצענט פון דער הכנסה. ער האָט געשאפן ביי דער תלמוד־תורה א שלאָסער־ווערשטאט, כדי די יינגלעך וואָס ענדיקן די תלמוד־תורה זאָלן האָבן אן אָרט וואו צו לערנען א מלאכה. ער האָט זיך באמיט, אז אין דער פּאַרוואלטונג פון דער תלמוד־תורה זאָלן זיין מענטשן וואָס פּאַר־שטייען ווי אזוי אויסצובעסערן דעם רעליגיעזן דערציאונגס־אנשטאלט. איינער פון זיי ר' הענעך שטיינבערג־קאָלושינער, האָט מיט זיין פּאַר־שלאג געמאכט א „רעוואָלוציע" אין דעם ענין מלמדות. ער, ר' הענעך, האָט פּאַרגעלייגט, אז ביים אָננעמען א מלמד אין תלמוד־תורה, מוז מען פריער זען, אויב ער קען לערנען מיט קינדער; צי ער האָט א כוח הסברה, צי איז ער בכלל פּעאיק צו זיין א מלמד, ווייל עס איז געווען אָנגענומען אין די חסידים־שטיבלעך, אז א יונגערמאן וואָס האָט פּאַר־לוירן דעם נדן, איז ער געווארן א מלמד, און עס איז אינגאנצן נישט גע־ווען וויכטיק צי קאָן ער, דער יונגערמאן זיין א מלמד, קענן דעם האָט ר' הענעך געקעמפט. און דאָס האָט אין יענער צייט געמאכט אן איבער־קערעניש.

א צווייטער אָננגעזעענער מיטגליד אין דער תלמוד־תורה־פּארוואל־טונג איז געווען ר' שלמה שמואל בארבאנעל, א גרויסער תלמיד חכם, וועלכער איז אויך אריינגעפירט געווארן אין דער פּארוואלטונג דורך ר' ישראל גוטגעלט.

ר' ישראל גוטגעלט איז געווען שטארק באליבט ביי דער יידישער באפעלקערונג ווי אויך ביי דער קריסטלעכער. זיי פלעגן אים רופן „זשיד וויערני" — ערלעכער ייד. וועז ער איז געגאנגען אויף דער גאס, האָט ער קיינמאָל נישט געווארט, מען זאָל אים זאָגן „גוט מאָרגן", נאָר ער האָט יעדן איינעם, יונג און אלט, גלייך באגריסט. אָפּיציעל איז ער גע־ווען אן אגודה'ניק און אין פּיל אינסטיטוציעס פּארטרעטן די אגודה, געווען א גערער חסיד, און דאָך אין הארץ געווען ציוניסטיש און מיט אמתער ליבע געדענקט ווען ארץ־ישראל. מעגלעך, אז די שטוב האָט אויף אים געווירקט. די שטוב איז געווען ריין ציוניסטיש. זיינע צווי זין, לוי און יאָסעלע, וואָס מיר האָבן זיי שוין דערמאָנט אויף אן אנדער אָרט, און אויך די דריי טעכטער זיינען געווען ציוניסטן. אפילו די פּרוי איז געווען א שטענדיקע שקל־קויפערין און געגעבן אויף קרן־קיימת. אין א געוויסער מאָס איז ער באַאיינפלוסט געווארן דורך דעם ציונים־טישן פּירער הארטגלאס. ר' ישראל גוטגעלט האָט מיר אמאָל דערציילט, אז הארטגלאס האָט אים געגעבן צו פּארשטיין, אז דער ציוניזם האָט געראטעוועט די יידישע יוגנט, זיי זאָלן נישט אוועק צום קאָמוניזם, אָדער גלאט זיך אָפּקערן פון יידישקייט. אָבער פּריער פּאר אלעם האָט געווירקט זיין יידיש ווארעם הארץ.

שטילערהייט פלעגט ער געבן הארטגלאסן, פון צייט צו צייט, גע־

וויסע סומעם אויף קרן־קיומת, אויך איך האָב ביי אים באקומען פאר „קרן קיומת". וועז ער האָט מיר געגעבן, האָט ער געזאָגט: —איך גיב דאָס צו אייער דיספאָזיציע. אָבער אין זיינע אויגן האָב איך דאָס אריינ־געווארפן אין קרן־קיומת־פושקע.

וועז יצחק גרינבוים איז געקומען קיין שעדלעץ צו עפענען א קאמ־פאניע פארן קרן היסוד, אוז עס איז פאָרגעקומען א פארזאמלונג אין סוחרים־פאראיין, האָט ר' ישראל גוטגעלט, פאָרזיצער פון סוחרים־פאר־איין, געווייגלעך, באגריסט גרינבוימען אוז אים געווואונטשן דערפאָלג אין דער אקציע. נאָך דער פארזאמלונג האָט ה' גרינבוים אים פאָרגע־לייגט ער זאָל זיך באשטייערן אויפן קרן היסוד. גוטגעלטם ענטפער איז געווען: —איך וואָלט זייער גערן געגעבן, אָבער מען לאָזט מיך נישט, נאָר כדי עס זאָל נישט הייסן, אז איך גיב נישט, וויל איך וויל זיך איינ־ברענגען געלט, וועל איך געבן א געוויסע סומע אויף דעם נאציאָנאל־ראט. אוז ווירקלעך — אויף צו מאָרגנס האָב איך באקומען א זייער גרויסע סומע געלט פארן נאציאָנאל־ראט.

די לעצטע יאָרן פארן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, האָט ער פארלוירן דעם גרעסטן טייל פון זיין פארמעגן, אוז איז געווען אין זייער א געדריקטער לאגע.

געשטאָרבן איז ער אין דער נאכט וועז די נאצים האָבן פארברענט די גרויסע שול אוז בית־המדרש.

ברוך יפה

לזכרו של לוי גוטגלד הי"ד

חזקה עלי תביעת חברים להעלות כמה קוים לזכרו של לוי גוטגלד, חבר ורע, שלא זכה לראות בהגשמה ואשר נספה בגולה בידי הצר הצורר.

כשלושים וחמש שנים עברו מאז נפגשנו לראשונה. תקופה קצרה בלבד היינו בצותא, ואחריה נפרדו דרכינו. אלא שתקופה זו מיוחדת במינה היתה; גם כשלעצמה וגם בחיינו, ואותותיה לא נמחו.

זמן קצר לאחר פרוץ מלחמת העולם הראשונה גירשו הרוסים את התושבים היהודים מבריסק דליטא, שהיתה עיר-מבצר. קבוצת פליטים מבני בריסק נתגלגלה אז לפינסק, ומשנכבשה זו בידי הגרמנים הועברו לשדליץ אשר בפולין. בקבוצה זו היו גם כמה צעירים שנתפסו לציונות משחר ילדותם.

פגישתם של צעירים אלה עם קבוצת הנוער הציוני אשר בשדליץ היתה כמעט פגישת שתי הקצוות, ואולי דווקא משום כך נמשכו אלו לאלו. הבדלי-מוצא, הבדלי-סביבה, הבדלי מסורת — כולם נערמו יחד במקרה זה. בני בריסק דליטא באו מסביבה שכולה „מתנגדים". שחינוכם העברי מזיגה של חנוך בית-המדרש ושל הספרות העברית החדשה, וההשפעה החיצונית — של הספרות הרוסית הריאליסטית. מבחינה פוליטית-יהודית, עמדו בני קבוצה זו תחת השפעה ציונית-כללית, שהיתה חזקה בעיר מוצאם, עם נטיות ל„צעירי-ציון" שהתחילו אז בגישושיהם הראשונים לארגון מיוחד. ואילו בני הקבוצה הציונית אשר בשדליץ — סביבתה היתה כולה „חסידית", שחינוכם העברי — חינוך ה„שטיבל" החסידי, ובמידה שהיתה עליהם השפעה חיצונית, הרי היתה זו השפעת הספרות הפולנית הרומנטית. מבחינה פוליטית-יהודית היתה לשדליץ מסורת של נטיה לתנועת ה„בונד" ולאידישיזם. והנה נפגשו שתי הקבוצות האלו בשעת הרת עולם, בשעת התנגשות עולמות והשקפות בפולין.

עם הכיבוש הגרמני נפתחו לפני יהודי פולין אפשרויות של ארגון ליגלי לפעולה פוליטית. קמה הסתדרות ציוני פולין (אז עוד בלתי מחולקת ובלתי־מוגדרת, שהשתתפו בה כל המפלגות הציוניות) מצד אחד, ותנועת „אגודת ישראל" שנתמכה במיוחד ע"י שלטונות הכיבוש (או ע"י יועציה לענינים היהודיים, שהיו מאנשי האורתודוכסיה הקיצונית אשר בגרמניה) מצד אחר.

הקבוצה הממוזגת פיתחה פעולה קדחתנית: יסוד אגודה ציונית, קלוב ציוני, שעורי ערב — לעברית, ארגון בית־ספר ציוני, שעורי מדע למבוגרים, אספות והרצאות, הסערות על מבצר ה„אידישיזם" — אגודת „הזמיר" — ונסיונות לכבשו לציונות ולעברית, השתתפות ערה בחיים הפוליטיים הכלליים מתוך אספקלריה ציונית וכו' וכו'. הרוח החיה בכל הפעולה הזו מבין קבוצת הנוער השדליצאית היה לוי גוטגלד.

***

הנה הוא עומד לפני עיני־רוחי כאשר ראיתיו לראשונה: קטן־קומה, שחרחר, בעל עינים נוצצות, בעל שער מקורזל, לבוש קפוטה ארוכה וכובע חסידים קטן. משהתקרבנו והתחלנו בפעולה משותפת מצאתיו כולו תוסס ורותח, בלתי־נלאה, מלא יזמה ומרץ, מוכן לכל עבודה ועד לכל רעיון על פעולה חדשה. בעל נטיות ספרותיות וטעם אסתיטי עדין. סגנון כתיבתו — מקורי, עם נטיה להפתעות לשוניות ורעיוניות.

בתקופת פגישתנו היה לוי גוטגלד נתון במיוחד להשפעתם של שני אישים ציוניים מקומיים קשישים יותר: המנוח מ. מ. לנדאו, ז"ל, ויבדל לחיים, הרטגלס, החי אתנו כיום בארץ. לנדאו היה יהודי בר־אורין, משכיל עברי ציוני, עם נטיות אחד־העמיות, עדין נפש ויפה־רוח ונרתע מפעולה פוליטית יום־יומית המחייבת חיכוכים והתנגשויות עם אנשים שונים. היה חולני ומת כעבור זמן קצר בדמי ימיו. הרטגלס — כבר היה ידוע באותו הזמן, פובליציסטן ציוני חריף, אך ספוג כולו תרבות פולנית ועדיין לא ידע אז עברית ואף לא אידית. אפשרות פעולתו בין ההמון היהודי היתה, איפוא, מוגבלת מאד. מלבד זאת, לרגל פעילותו הכללית־צבורית ובקשר להופעותיו בהזדמנויות שונות, היה חשוד בעיני שלטונות הכיבוש הגרמניים וראה את עצמו נאלץ להנזר מפעולה פוליטית־ציונית. הצד השוה שבשניהם, שלא השתתפו באותו זמן בפעולה היום־יומית. אולם השפעתם על פעולתנו מאחורי הקלעים היתה עצומה, וחלקם בעצה והדרכה היה רב מאד.

בזכרוני עולות עשרות אפיזודות מפעולתו של לוי גוטגלד באותן השנים. אזכיר רק שתיים: האחת מתקופת הכיבוש הגרמני, והשניה מהתקופה שלאחר מיגור הגרמנים ותקומת השלטון הפולני העצמאי.

הזכרתי לעיל את היועצים הגרמניים לענייני היהודים. באחד הימים

הגיעו לשדליץ ד"ר קרליבך וד"ר כהן וערכו אספה פומבית, בה ניהלו תעמולה ל„אגודת ישראל". אלא שלא ידעו להפריד בין תפקידם כאנשי ה„אגודה" ובין תפקידם הרשמי כיועצי השלטון. קבוצתנו, ולוי גוטגלד בראשה, התיחסה אליהם כאל ב"כ הסתדרות פוליטית מתנגדת, ומשהפ־ליגו בהתקפותיהם על הציונים, התחלנו להפריע להם בקריאות־בינים וכו'. משראו כי הקהל ברובו הוא נגדם, נזכרו בתפקידם הרשמי והזעיקו משטרה צבאית גרמנית. כתוצאה מכך, מצאנו את עצמנו, כעבור ימים אחדים, לפני חוקר צבאי גרמני כנאשמים בפגיעה בכבודם של ב"כ של־טונות הכיבוש. טענו מה שטענו, וכנראה שגם החוקר הגרמני עמד על המגוחך שבערבוב תחומים זה ויצאנו בשלום.

האפיזודה האחרת שייכת, כאמור, לתקופה השניה. בבחירות לסיים הפולני הופיע בעיירה ביאלה שליד שדליץ כמועמד ציוני עוה"ד א. הרטגלס (שהנהו, אגב, יליד העירה הזו) נגד מועמדותו של הסופר ה. ד. נומברג, מטעם מפלגת הפולקיסטים. קבוצת שדליץ הוזעקה לעזרת המועמד הציוני — גם לרגל קרבתה קרבת מקום למעשה וגם לרגל היות המועמד בן עירה. ושוב היה לוי גוטגלד הרוח החיה בפעולת התעמולה המוצלחת וארגונה. (כקוריוז מדרכי התעמולה, שהיו נהוגים אז, אעלה פרט אחד. הרטגלס באיסטניסותו נמנע מלהופיע באספות לטובת עצמו. נח פרילוצקי, ראש הפולקיסטים, שהופיע באספה לטובת נומברג, השת־מש בנימוק הבא: „התדעו, יהודים, מדוע לא הופיע מועמד הציונים בעצמו לפניכם? מפני שאינו יודע לדבר אליכם בשפתכם, כי אינו שולט באידית".) בוויכוח שלאחר הנאום הזה ענתה אחת המתוכחות מצדנו (ד"ר אסתר מנגל ז"ל): —מר פרילוצקי סיפר לכם, כי מועמדנו אינו יודע לדבר אליכם אידית. בוודאי יעניין אתכם לדעת, כי מועמד הפולקיסטים לא יודע לדבר בסיים, כי אינו שולט בפולנית...").

**
*

כעבור זמן מה נפרדו דרכינו. יצאתי את שדליץ ועברתי לוורשה לעבודה במזכירות הועד המרכזי הציוני. המשכנו להיפגש בעבודה המשותפת בועידות וכו'. ב־1920 יצאתי את פולין ללונדון, כציר לועידה הציונית מטעם „צעירי ציון"־„הפועל הצעיר"; לא חזרתי עוד לפולין, וב־1921 עליתי ארצה.

במשך שנים עמדנו עוד בקשר מכתבים. בהיותי בלונדון הודיענו ל. ג. על עתון ציוני באידית שהוא מוציא בשדליץ. ולבקשתו פרסמתי בעתון זה מכתבים מלונדון. עם עלייתי לארץ נעשה קשר המכתבים שבינינו רפה יותר ויותר עד שנפסק לחלוטין.

על התקופה האחרונה בחיי ל. ג. אולי יספרו אחרים. אלום בטוחני, כי לו נשאל בעצמו על כך, היה מציין את התקופה, שניסיתי לתארה, כתקופת חייו החשובה ביותר והמעניינת ביותר.

לוי גוטגעלד

מרדכי מאיר לאנדוי

מרדכי מאיר לאנדוי איז געווען א שטילער, קלוגער ייד, אין וועמענם מוח עם האָט געגעסטעט אייראָפּעאיש וויסן און אין דער נשמה — די סובטעלע יידישע שיינקייט פון א תלמיד חכם פון וועלכן עס שפּרודלט מיט שארפזין און איידעלן הומאָר.

יעדע יידישע אינסטיטוציע אין שעדלעץ איז געווען פּארבונדן מיטן נאָמען פון מרדכי מאיר לאנדוי. א סך צייט, מי און ענערגיע האָט ער אָפּגעגעבן דער שעדלעצער יידישער ביבליאָטעק. אויך זיין נאָמען האָט זי עקסיסטירט פון 1904 ביז 1912. וואָס עס האָט אין די דאָזיקע יאָרן באדייט צו טראָגן די פּראָגרעסיוו־לעכקייט פּאר א יידישער ביבליאָטעק — און דערצו נאָך א געזעלשאפטלעכע — כלפּי דער צארישער מאכט, און מיט וויפל סכנות דאָס איז געווען פּארבונדן — איז זיך היינט שווער פאָרצושטעלן.

מרדכי מאיר לאנדוי איז געבוירן געווָארן אין בריסק אין יאָר 1876, ביי זייער פרומע עלטערן. צו 10 יאָר איז ער שוין געווען א בקי אין ש״ס. צו 14 יאָר האָט מרדכי מאיר אָנגעהויבן לערנען אין שטאָטישן בית־המדרש, וואו ס׳האָבן געלערנט הונדערטער דערוואקסענע בחורים. געווען שוין צווישן זיי אזעלכע, וואָס האָבן גענאשט פון השכלה. מרדכי מאיר האָט זיך מיט זיי באקענט און אין קורצן האָט ער אָנגעהויבן צו באהאלטן אונטער דער גמרא די „טריפהנע״ ביכלעך...

אין געהיים האָט זיך דער מתמיד געזומען לערנען שפּראכן און מאטעמאטיק. פון בית־המדרש איז ער אָבער נישט אוועק. די השכלה

האָט אים נישט אָפּגעריסן פון עבר, פּאר וועלכן ער האָט געהאט א סך סענטימענטן. זיין באשיידענע, סובטעלע האלטונג האָט אים געמאכט זייער באליבט ביי אלעמען און אפילו די בייזע משגיחים אין בית־המדרש האָבן געקוקט דורך די פינגער אויף מרדכי מאירס „אפיקורסות". דער יונגער לערנער האָט געהאט א שטיפּאָטער, וועלכער האָט מרדכי מאירן צוגעהאָלפן אין זיין וועלטלעכער בילדונג. ער האָט פּאר אים צוגענומען לערער אויף שפּראכן, באזונדער פראנצויזיש און דייטש.

אין יאָר 1900 איז מרדכי מאיר לאנדוי געקומען קיין שעדלעץ. ער איז געווען אן איידעם פון י. נ. ווייסטרויב. אין שעדלעץ האָט זיך לאנדוי געזומען פּאראינטערעסירן מיט געזעלשאפטלעכער ארבעט, באזונדערם מיט ציוניסטישער. אין 1904 איז די יידישע געזעלשאפטלעכע ביבליאָטעק געווָארן לעגאליזירט אויף זיין נאָמען. אין 1907 האָט ער געשאפן די ליי־ און שפּאָר־קאסע, שפּעטער „באנק אודזשאלָווי" (פּאָ יען־באנק), וועגן וועלכער מיר שרייבן באזונדער. ער איז אויך געווען טעטיק אין דער יידישער האנדלס־געז. פּאר קעגנזייטיקער הילף און אין הילף־קאָמיטעט נאָכן פּאָגראָם.

אין 1914, בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, שאפט לאנדוי דעם הילפס־קאָמיטעט, ארבעט מיט אין שטאָטישן בירגער־קאָמיטעט, וואָס האָט עקסיסטירט בעת דער דייטשער אָקופּאציע. שפּעטער עפנט זיך פּאר לאנדוי די ברייטע געזעלשאפטלעכע טריבונע פון שטאָטראט. לאנדוי טרעט שארף ארויס אין פּארטיידיקונג פון די יידישע אינטערעסן. צו זיינע רעדעם הערן זיך אלע צו, און ער רופט ארויס אכטונג אפילו ביי די אנטיסעמיטישע קעגנער.

אין 1915 העלפט לאנדוי שאפן די העברעאישע אָוונט־קורסן, אין א יאָר שפּעטער האָט ער געגרינדעט דעם אָרטיקן ציוניסטישן קאָמיטעט און אין יאָר 1917 — די בילדונג־געזעלשאפט „דעת", וואָס האָט בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה אויסגעהאלטן א העברעאיש־יידישע פּאָלק־שול און יידישע אָוונט־קורסן פּאר דערוואקסענע.

צוריקקומענדיק פון דער צווייטער ציוניסטישער קאָנפערענץ אין 1917, האָט זיך זיין געזונט־צושטאנד שטארק פּארערגערט, נישט גע־קוקט דערויף איז ער סוף 1917 ארויסגעטרעטן אויף א מיטינג לכבוד דער באלפור־דעקלאראציע. ביי די ווערטער „ציון הלא תשאלי" האָט ער זיך שטארק צעווויינט און זיין רעדע נישט פּארענדיקט. מ'האָט אים תיכף געמוזט אהיימפירן און פון דאן איז ער שוין פון זיין קראנקנבעט נישט אראָפּ.

מרדכי מאיר לאנדוי איז געשטאָרבן י"ג סיוון תרע"ח (1918). אין דער לוויה האָט זיך באטייליקט די גאנצע יידישע באפעלקערונג פון שעדלעץ.

י. גאָלדבערג

קלמן גאליצקי

— 1 —

א העכסט סימפאטיש געזיכט, וואָס די פּענסנע האָבן אים צוגעגעבן אָ באזונדערן חן, אריסטאָקראטישע מאנירן און א קלינגענדיקע שטים.

ער איז געווען א זון פון אן אָרעמען מלמד. ביז 18 יאָר, ווי דער שטייגער איז דעמאָלט געווען, האָט ער געקוועטשט די בית־המדרש־באנק, שפּעטער האָט ער זיך מיטן גאנצן ברען אריינגעוואָרפן אין דער השכלה און פילאָזאָפּיע, געוואָרן א לערער און אויפגעשטעלט א פּריוואָטע שולע.

אין זיין שולע איז ער געווען סיי דירעקטאָר און סיי לערער. ער האָט געגעבן לעקציעס פון רוסיש און העברעאיש. נאָך דעם שווערן טאָג ארבעט פלעגט ער זיצן ביז שפּעט בייגאנצע איבער די פילאָזאָפישע ווערק פון קאַנט און העגל, שאָפּענהויער און שפּינאָזאָ, רמב"ם און רנ"ק, געשוועבט אין די עולמות העליונים, געמוחט זיך איבער השארת־הנפש, תכלית ההוויה און אנדערע הויכע וועלט־פראָבלעמען.

פאר זיינע פרייע געדאנקען איז ער שטארק פארפאָלגט געוואָרן און געווען כמעט ווי אין חרם. ער איז געוואָרן שטארק באקעמפט פון דעמאָלטיקן שעדלעצער רב ר' דב בער אנאליק. די רוסישע רעגירונג־גימנאזיע האָט גאליצקין געוואָלט אָננעמען אלס לערער פון „זאָקאָן באָזשי" (רעליגיע), האָט דער רב זיך שטארק באמיט ביי דער מאכט קעגן זיין פערזאָן, נישט וועלנדיק דערלאָזן, אז אזא אפיקורס זאָל לערנען דת.

ארום גאליצקין האָט זיך געשאפן א קרייז פון משכילים און יונגע־לייט, וואָס זיינען סתם „געכאפט געוואָרן אין דער מעשה". שטיל, בגנבה פלעגן זיי כאפן מיט אים א שטיקל שמועס מכוח הויכע ענינים. ער פלעגט זיי אויך ארויסהעלפן מיט ביכער פון זיין רייכער ביבליאָטעק און געבן פארשידענע אָנווייזונגען.

קלמן גאליצקי איז געווען פון די איניציאָטאָרן צו שאפן אין שעדלעץ א געזעלשאפט „אגודת אחים". לויט דעם מוסטער פון אחד־העמס

„בני משה", וואָס האָט זיך געשטעלט פאר א ציל צו הייבן די מאָראל פון דער יידישער יוגנט און אין דער הינזיכט אויך באַאיינפלוסן דעם עלטערן דור. אין „אגודת אחים" האָט גאליצקי געהאלטן פאַרלעזונגען, צו וועלכע דער עולם האָט זיך צוגעהערט מיט גרויס אויפמערקזאמקייט. ער איז אויך געווען פון די ערשטע גרינדער פון דער געז. „יידישע קונסט" און האָט א געוויסע צייט פארנומען דאָרט דעם אמט אלס פאָר־זיצער.

אין יאָר 1915, בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז גאליצקי אוועק פון שעדלעץ צוזאמען מיט דער עוואקואירטער רוסישער גימנא־זיע. ער האָט זיך איינגעאָרדנט אין טשערניגאָוו (אוקראַינע), דאָרטן האָט ער איבערגעלעבט עטלעכע שרעקלעכע פאמיליען־קאטאסטראָפעס, וואָס האָבן אים פולקאָם צעבראָכן.

איינמאָל אין מיטן א רעפעראט, שטייענדיק אויף דער טריבונע, האָט אים דאָס הארץ געפלאצט אין עלטער פון 61 יאָר, ווייט פון זיין היימאט און אין א פרעמדער סביבה האָט ער אויסגעהויכט די נשמה.

— 2 —

יצחק מוכר־ספרימניק

יצחק ליפיעץ, מיט זיין ליכטיק היימיש פנים, גוטמוטיק שמייכלענ־דיקע אויגן און פאטריארכאלער ווייסער באָרד, איז צווישן שעדלעצער יידן געווען באקאנט אונטערן נאָמען יצחק מוכר־ספרימניק.

ליפיעץ האָט באקומען דעם נאָמען „מוכר־ספרימניק" נישט דערפאר, ווייל ער האָט געהאנדלט מיט ספרים, נאָר ווייל ער האָט געהאט א ביבליאָטעק און ארויסגעגעבן צו לייענען ביכער. ער איז געווען דער ערשטער ביבליאָטעקאר אין שעדלעץ, נאָך אין די צארישע צייטן, אייר־דער עם איז געשאפן געוואָרן די לעגאלע ביבליאָטעק.

אין יענער צייט האָט דאָס יידישע שעדלעץ געהערט צו די אָפּגע־שטאנענסטע און פאנאטישסטע שטעט אין פּוילן, וואו משכילים זיינען אויסגעשטאנען כל־ערליי פארפאָלגונגען. נישט בלויז דאָס לערנען וועלט־לעכע ידיעות איז געווען געפערלעך, אפילו לערנען תנ"ך איז פאררעכנט געוואָרן פאר אן עבירה. אז עס האָט זיך פארגלוסט א יונגנמאן א קוק צו טאָן אין א חקירה־ספר, אָדער לייענען א וועלטלעך בוך, א „טריפה־פסול", ווי די פרומע האָבן עם אָנגערופן, איז ער נישט געווען זיכער מיטן חיות.

יצחק „מוכר־ספרימניק", אן אידעאלער משכיל, האָט אויף דעם אלעם

נישט געקוקט. אויפגעשטעלט א ביבליאָטעק פון העברעאישע און יידישע ביכער, פילאָזאָפישע ווערק, ווי: „מורה נבוכים", „הכוזרי", „התועה בדרכי החיים"; יידישע משכילישע ביכער, ווי: „דער שווארצער יונגער־מאנטשיק", „דער יידישער ערב פסח", גאָלדפאדענעם לידער און טעא־טער־שטיק, פּרצעס „יו"ט בלעטלעך" און אנדערע דעמאָלטיקע זאמלבי־כער און צייטשריפטן.

קיין קאטאלאָגן האָט יצחק „מוכר־ספרימניק" נישט געדארפט, ער האָט אלע ביכער געהאט אויפן קאָפּ און פלעגט זיי אָנטאפּן אין דער פינצטער. דער אייגנארטיקער ביבליאָטעקאָר האָט זיך געהאט זיין סים־טעם און סדר אין באציאונג צו זיינע לייענער. ער פלעגט ליב האָבן אריינצולאָזן זיך אין שמועסן מיט זיינע לייענער, פילאָזאָפירן, זיי נעמען אויפן פארהער אין הלכות לייענען און צופאסן צו יעדן א לייען־מאטע־ריאל לויט דעם גייסטיקן ניוואָ פון דער פערזאָן.

יצחק „מוכר־ספרימניק" איז געווען א למדן מופלג, א בקי אין ש"ס און פוסקים, א שטיק חוקר און איז גלייכצייטיק געווען באקאנט מיט דער העברעאישער און יידישער ליטעראטור, געזעסן יומם ולילה על התורה ועל העבודה, געגראָבן זיך אין די דראָבנע, אָפּגעבליאקעווע־טע שורהלעך פון אלטע ספרים און מיט פערלדיקע אותיותלעך אליין געשריבן אויף העפטן פון קע ביז עק. ליפּיען איז אליין געווען א מחבר פון ספרים. ער האָט געשריבן אין העברעאיש, און אין „עברי־טייטש"— משלים צו מחזורים, גאָטספּאָרכטיקע תפילות, און „יהי־רצונ'ס", ביי וועלכע נשים צדקניות פלעגן פארגיסן „בעכער טרערן", א „גדולות משה", וואָס ירא־שמים־יידן זאָגן שמחת־תורה מיט גרויס פרייד. ער איז אויך געווען א מחבר פון פארשידענע פּזמונים און זמירות, גראמען־אויפשריפטן אויף מצבות אד"גל. יצחק ליפּיען איז אויך געווען א פרו־מער אָפּגעהיטענער ייד, אָבער זיין פרומקייט האָט אים נישט געשטערט צו פארנעמען זיך מיט השכלה און זיך דערוועלבן לייענער פאר זיין ביבליאָטעק.

פון אונטער זיין פּען זיינען ארויס פאָלגנדיקע חיבורים: „חנוכת החשמונאים", „אם למקרא ולמסורת", „פך השמן", „משלי אבות", „מטעמים", „והיה משנה", „בינת נבונים", „מטעמים החדש", „שבחי כנסת ישראל", „סוכת שלום", א"אנד. טראָץ די צענדליקער ספרים, וואָס זיינען ארויס פון דרוק, פון וועלכע די פארלעגער זיינען נתעשר געווָארן, האָט זייער מחבר דאָך כל ימיו געלעבט אין גרויס דחקות; ער האָט אויך נישט שטארק מקפיד געווען צי מ'באצאָלט אים לייענגעלט פאר דעם בוך, אָדער נישט און צי מען ברענגט אים בכלל אָפּ די ביכער.

די ערשטע צייט האָט יצחק מוכר־ספרימניק ארויסגעגעבן זיינע בי־כער אין געהיים. שפּעטער האָבן שוין שעדלעצער יידן געווואוסט, אז

דער פרומער ר' יצחק מאכט „קאליע" יונגעלייט מיט זיינע ביכער, אַבער דער דרך־ארץ פאר אים איז געווען אזוי גרויס, אז אפילו די פרומסטע האָבן נישט געוואגט ארויסצוטרעטן קעגן יצחק מוכר־ספרימניק.

יצחק ליפיץ איז פאקטיש געווען דער פיאָנער פון דער יידישער מאָדערנער קולטור אין שעדלעץ און דער ערשטער פארשפרייטער פון יידישן בוך.

— 3 —

יוסף ראָזענוואסער

די יידישע נאציאָנאלע אויפלעבונג־באוועגונג אין סוף 19טן יאָרהונדערט האָט געפונען אויך א ברייטן אָפקלאנג צווישן דער יידישער יוגנט אין שעדלעץ. עס איז געוואקסן דער אינטערעס פאר נאציאָנאלע פראָבלעמען און פאר געזעלשאפטלעכער ארבעט.

די נאציאָנאל־געשטימטע יוגנט האָט זיך אָרגאניזירט אין א ציונים־טישער גרופע, בראש פון וועלכער עס איז געשטאנען דער טעמפעראַמענטפולער און שוין דעמאָלט באיאָרטער יוסף ראָזענוואסער, אָדער ווי מ'פלעגט אים רופן — יאָסל דעם חזנס.

יוסף ראָזענוואסער האָט ארויסגעוויזן אן אויסערגעווייניעכע ענערגיע ביים אָרגאניזירן די שעדלעצער יידישע ביבליאָטעק, וועלכע עס האָט שפעטער איבערגענומען די געזעלשאפט „יידישע קונסט".

וועג די ביבליאָטעק האָט זיך געמוען אָרגאניזירן איז די הויפט־פראגע געווען — וואו נעמט מען ביכער. קיין געלט אויף אויסצוקויפן ספרים איז נישט געווען. מען האָט דעריבער געמוזט אָנקומען צו פרי־וואטע נדבנים. ראָזענוואסער האָט זיך געמוען צו דער דאָזיקער אר־בעט און ער האָט אפילו געווירקט אויף א רוסישן באראָן, אן אָפיציר פונעם סטאציאָנירנדיקן רוסישן גארניזאָן, באראָן פאָן קלייסט, אז ער זאָל פון זיין פריוואטער ביכער־זאמלונג געבן ביכער פאר דער יידישער ביבליאָטעק.

ווי קומט יוסף דעם חזנם צום שטאלצן באראן פאן קלייסט?

ראזענוואסערס באקאנטשאפט מיט דעם אפיציר האט זיך געזומען פון פאפיראסן־מסחר. יאסל איז געווען א ספעציאליסט אין אויסארבעטן פאפיראסן. ער האט געקאנט די קונסט פון מישן פארשידענע סארטן טאבאק און זיי צופאסן צום געשמאק פון די רוסישע אפיצירן.

באראן פאן קלייסט האט זיך באפריינדעט מיט זיין יידישן צושטעלער פון פאפיראסן און אין שמועסן האט דער רוסישער אפיציר זיך ארויסגעווויזן ווי א פריינד פון יידן און אן אנהענגער פון ציוניזם. ראזענוואסער האט אינפארמירט זיין רוסישן פריינד וועגן דער יידישער ביבליאטעק, וואס די ציוניסטישע יוגנט האלט ביים גרינדן און וועגן דוחק אין ביכער. באראן פאן קלייסט האט באלד געגעבן פאר דער ביבליאטעק א באדייטנדיקע סומע געלט און א גרעסערע צאל וועדטפולע ביכער אין רוסיש און דייטש. דעם דאזיקן ביישפיל האט נאכגעטאן דער פאבריקאנט פייגנבוים און געשאנקען א גרעסערע צאל פוילישע ביכער פון בארימטע שרייבער.

די דאזיקע פרעמדשפראכיקע ביכער האבן געבילדעט דעם יסוד פאר דער ביבליאטעק. יוסף ראזענוואסער און זיין ציוניסטישע גרופע האבן ארגאניזירט א געלטזאמלונג און מ׳האט איינגעקויפט יידישע און העברעאישע ביכער.

אין 1900, ווען עס איז אנטשטאנען די ביבליאטעק, האט זיך ראזענוואסער געפרייט מיט זיין ווערק און געווען גליקלעך, וואס אים האט זיך איינגעגעבן צו לייגן דעם יסוד פאר דער יידישער ביבליאטעק אין שעדלעץ.

יעקב טענענבוים

דער פעלדשער א. גראָן

דער פעלדשער א. גראָן האָט קיין אוניווערסיטעט נישט געענדיקט; א סברא, אז ער האָט אפילו נישט געהאט קיין מיטלשול-בילדונג, דאָך האָט ער געהיילט קראַנקע און געוויזן באליבט ביי זיינע פּאציענטן. יידן פלעגן וועגן אים דערציילן וואונדער, ווי למשל: „דאָקטוירים האָבן אָפּ-געזאָגט דאָס לעבן, איז געקומען גראָן, געגעבן א רפואה, און די קרענק איז ווי מיט דער האנט אוועקגענומען געווארן".

גראָן האָט געוואוסט וואָס פאר א צוטרוי זיינע פּאציענטן האָבן צו אים און דאָך האָט דאָס אים נישט געווארעמט... און ס'איז גאנץ ווייט געוועזן דערפון, אז ער זאָל זיין צופרידן. גראָן האָט פיינט געהאט זיין פאך בתכלית השנאה. ער האָט ליב געהאט די מעדיצין אלס וויסנשאפט, אָבער נישט אלס פראָפעסיע צו ציען דערפון פרנסה.

א גוטער פריינד האָט זיך אמאָל פאר אים פארטרויט, אז ער וויל האלטן א פעלדשער-עקזאמען, האָט אים גראָן געוואָרנט, אז ער זאָל נישט טאָן דאָס נארישקייט, ווייל ער וועט עס דארפן באדויערן דאָס גאנצע לעבן. און מערקווירדיק! אליין איז ער געשטאנען אין דער שפּיץ פון „פּאָדליאשער פעלדשער-פאראיין", וואו ער איז געווען א לאנגע צייט וויצע-פּאָרזיצער און סעקרעטאר, געקעמפט מיט לייב און לעבן פאר די פעלדשער-אינטערעסן, און דאָך, אין פּריוואטן לעבן איז ער געווען א שונא פון פעלדשער-פאך. דאָקטוירים אָן „טיטולן" —האָט ער געזאָגט— דארפן נישט עקסיסטירן... פארלאנגען, פארלאנגט מען פון אונדז, אזוי ווי פון דאָקטוירים און אפשר נאָך מער, און דאָך איז די באציאונג און באהאנדלונג פון דער געזעלשאפט צום פעלדשער א קלאָגעדיקע.... דאָס אומגליק איז, וואָס מיר האָבן נישט קיין פרייע הענט. מען מיר זיין אָריענטירט אויף אלע אופנים, טאָרן מיר נישט זיין זעלבסטשטענדיק. פון איין זייט ווערן מיר שרעקלעך עקספלואטירט און אויסגענוצט פון דער געזעלשאפט, און פון דער צווייטער זייט — פארהאסט פון די דאָק-טוירים פאר דער גרויסער קאָנקורענץ, וואָס מיר מאכן זיי.

גראָן איז געווען זייער פּעאיק, געשטאנען אויף דער געהעריקער הויך פון זיין פּאָך, אזוי אז ער האָט זיך געקאָנט פּארגלייכן, נישט דווקא מיט א שלעכטן דאָקטער... אנאטאָמיע האָט ער געקאָנט ווי זיינע צען פינגער און פלעגט ליב האָבן זיך אָפט צו פארהערן מיט יונגע דאָקטוי־רים אין שפּיטאָל. ער פלעגט זיי שטעלן פראגן, אויף וועלכע נישט איי־נער פון זיי איז אים געבליבן א בעל־חוב... ער פלעגט אויך זאָגן, אז דאָקטוירים קאָנען קיין אינטעליגענטן פעלדשער נישט ליב האָבן...

גראָן האָט אויך געהאט א פּאָעטישן פונק און פלעגט א סך שרייבן. אמבעסטן איז אים געלונגען א באשרייבונג וועגן זיין אייגענעם טויט: ער שילדערט א פארטאָג... עס טראָגט זיך א יללה פון הויז, פילסודסקי 48 (וואו ער האָט געוואוינט א רויי יאָרן). א יידענע גייט פארביי מיט א קויש זעמל און פרעגט זיך, וואָס מען וויינט אזוי? מען ענטפערט איר, אז „גראָן דער פעלדשער איז געשטאָרבן". „אָ! וויי! וויי! אלעמען גע־היילט און זיך נישט געקאָנט העלפן!". ער האָט די שילדערונג נישט פארענדיקט. אויף א פראגע, פארוואָס ער ענדיקט נישט? האָט ער גע־ענטפערט: „דאָס לעבן זעלבסט וועט דאָס שוין פארענדיקן"...

און אזוי איז טאקע געווען: אין א קורצער צייט ארום איז ער גע־שטאָרבן.

פ. דרומי (פאפאווסקי)

הערשל טענענבוים ז"ל

איך האָב זיך באקאנט מיט הערשל טענענבוים אין יאָר 1916 אויף אן אָוונט, וואָס עס איז איינגעאָרדנט געוואָרן דורך די העברעאישע קורסן. פון דאן אָן האָב איך אים געזען אויף אלע ציוניסטישע פארזאמלונגען און אימפרעזעס. שטענדיק איז ער געזעסן שטיל און זיך צוגעהערט. קיינמאָל זיך נישט באטייליקט אין קיין דיסקוסיע. אָן וועג מען האָט באשלאָסן וועגן וועלכער עס איז אקציע, זאמלונג פון גאלט, אָדער פאָליטישער אקציע, האָט ער זיך באטייליקט שטיל און באשיידן, ערנסט און פינקטלעך.

אויך אין דער ארבעט אין דער יידישער קהילה איז ער געווען זייער א פינקטלעכער, אפילו אין דער צייט, וועלן דער פאָטער ר' יצחק איז געווען סעקרעטאר און ער, דער זון, האָט אים געהאָלפן אין דער ארבעט, האָט ער זיך אויך באמיט אין א געוויסער מאָס אריינצוברענגען אויסבעסערונגען אין דעם פאָטערס ארבעט, הגם דער פאָטער איז געווען פאראנטוואָרטלעך, און נישט הערשל.

וועלן ער איז געוואָרן דער אָפיציעלער סעקרעטאר אין דער יידישער קהילה און פאקטיש פאראנטוואָרטלעך פאר דער ארבעט, האָט ער נישט נושא פנים געווען קיינעם, אפילו פון זיין פאָטער האָט ער פארלאנגט מער פינקטלעכקייט אין אָפּהיטן די ארבעטצייט, און באמיט זיך געבן אים אָנווייזונגען אין דער טאָג-טעגלעכער ארבעט.

אין יאָר 1926, וועלן איך בין אויסגעקליבן געוואָרן אלס מיטגליד אין דער קהילה-פארוואלטונג, איז מיר אויסגעקומען נאָענטער צו ארבעטן מיט הערשל טענענבוים. איך האָב אין אים געזען אן איבערגעגעבענעם פאראנטוואָרטלעכן מענטשן אין פולן זין פון וואָרט. ער האָט אָפּגעהיט, אז די באשלוסן פון דער פארוואלטונג אָדער ראט זאָלן אויסגעפירט ווערן, אפילו וועלן ער אליין איז נישט געווען פון זיי צופרידן, וויל זיי זיינען נישט געווען אין אייניקלאנג מיט זיינע איבערצייגונגען.

דאָס איז געווען דעמאָלט, ווען עס איז געווען אן אנדישע מערהייט אין דער קהילה־פארוואלטונג. ער פלעגט זאָגן: פארפאלן, באשלאָסן — מוז מען דאָס אויספירן.

אָט דער שטילער, רואיקער טענענבוים, וועלכער איז געוואוינט גע־ווען אויסצופירן אלע באשלוסן פון א העכערער אינסטאנץ, האָט דאָך אמאָל געבראָכן באשלוסן און נישט אויסגעפירט זיי...

ווי עס גיבן איבער שעדלעצער יידן, וואָס האָבן איבערגעלעבט דעם חורבן, זיינען געווען פאלן, ווען דער „יודענראט" האָט נישט איינגע־צאָלט פינקטלעך די קאָנטריבוציע, אדער ווען ער האָט נישט אויסגע־פירט וועלכע עס איז פארלאָרדענונגען פון די דייטשן. די געשטאפּאָ האָט געוופן הערשל טענענבוימען און אים געפרעגט, פארוואָס ס'האָט דער „יודענראט" נישט אויסגעפירט דעם באשלוס פינקטלעך, האָט ער, הערשל, שטענדיק געענטפערט, אז ער איז שולדיק און נישט דער „יודען־ראט". איך — פלעגט ער ענטפערן — קאָן דאָס נישט אויספירן. ער האָט געקריגן פון זיי געשלאָגן און דאָס האָט נישט געהאָלפן, אז ער זאָל ווארפן אויף וועמען עס איז די שולד.

אזוי האָט דער שטילער און רואיקער ציוניסטישער זעלנער ערלעך און שטאָלץ דערפילט זיין חוב פאר דער שעדלעצער יידישער באפעל־קערונג אין דער נאָרמאלער צייט און ארויסגעווייזן ענערגיע און נאציע־נאלן שטאָלץ, ווען די סכנה פון דייטשער רציחה איז געהאנגען איבער זיין קאָפּ.

ער איז פארפיניקט געוואָרן דורך די דייטשן צוזאמען מיט זיין פרוי און צוויי קינדער.

י. גאָלדבערג

מיינע מלמדים

די מלמדים מיינע זיינען אייגם ביי אייגם געווען מושלמים. נישט חלילה אין זייער פּעדאגאָגישער קונסט, נאָר דווקא אין עפּעם אנדערש. אחוץ מלמדות האָט יעדער פון זיי געהאט א נעבנפאך, א ספּעציאליטעט אזא, פון וועלכער ער האָט געהאט א שטיק פּרנסה. עד היום איז מיר נאָך אלץ נישט קלאָר: וואָס איז געווען ביי זיי דער עיקר, דאָס מלמדות צי דאָס פאך. לאָמיר דאָ פאראייביקן אייניקע טיפּן פון שעדלעצער מלמדים.

איצעלע בויך

דער ערשטער מלמד מיינער, ביי וועלכן כ׳האָב דערזען צום ערשטן מאָל דעם אלף-בית, איז געווען — דער דרדקי-מלמד איצעלע, אָדער ווי מען האָט אים גערופן ביי אונדז „איצעלע פּאָניץ", מחמת אלם מלמד איז ער געווען א ביסל צו בייכיק. א קול האָט ער געהאט א הייזעריקם, אזוי ווי א חזן נאָך נעילה. און דווקא די דאָזיקע הייזעריקייט האָט אים צו-געגעבן א געוויסן דרך-ארץ. די שטאָט האָט אים באטראכט ווי דעם בעסטן דרדקי-מלמד, און אלע שיינע בעלי-בתים און נגידים האָבן גע-האלטן פאר נויטיק אוועקצוגעבן צו אים זייערע קינדער.

אויף וויפל כ׳האָב זיך שפּעטער איבערצייגט, האָט ער מער ווי א ביסל עברי נישט געקענט און פּירוש-המלות — לגמרי נישט. פונדעסט-ווענגן פלעגט ער גלייך נאָך „טראָף" אריבערשפּרינגען צו חומש. און חומש האָט געהייסן נישט בראשית, נישט שמות, נאָר דווקא ויקרא.

דאָס חדר איז באשטאנען פון א גרויסער שטוב מיט א נידעריק געבעלקטן סופּיט און צוויי פענצטער, וואָס זיינען ארוים אין הויף אריין. די וועגט פארגרויט, כאָטש אויף יעדן פּסח פלעגט מען זיי קאלכן, און דעם דיל האָט מען געוואשן אחוץ אויף פּסח, אויך וועז מען האָט זיך געריכט

אויפן „דירעקטאָר". וואָס פלעגט איינמאָל אין יאָר קומען פארהערן „רוסקאיא רעטש" און געבן „נאַגראָדעם". דאָס דאָזיקע חדר איז געווען אַפּגעטיילט מיט א דין וועגטל, הינטער וועלכן ס'איז געווען דעם רבינס „שלאָפצימער". דאָס דאָזיקע שלאָפצימער, ווידער, האָט זיך געגרענעצט מיט דער קיך און מיטן באקאויון, וואו אונטן איז געווען א „קיטשע" אריינצולאָזן עופות און מיט וועלכער מ'פלעגט שרעקן די קינדער, אז מען וועט זיי אהין אריינזעצן, אויב זיי וועלן זיך פארשולדיקן. קעגנאיבער דער טיר איז געשטאנען א צעבער וואסער און א שאָף אויף אומריינקייטן און דערנעבן — א שלאָפבאנק.

הינטערן וועגטל, אינעם „שלאָפצימער" איז געלעגן די רביצין א גע־ליימטע און כסדר געקרעכצט. וועז דער רבי איז נישט געווען אין חדר, פלעגן די קינדער שטיפן און איבערדרייען אלין קאפויער. דאָס האָט שרעקלעך אויפגערעגט די קראנקע רביצין, און וועלנדיק זיך נוקם זיין אין די „לאָבוסעס". פלעגט זי מיט אן אויסגעצויגענער שטים צורופן צו זיך איין תלמיד נאָכן צווייטן און אָננעמענדיק אים ביי דער האנט, געבן מיט די אויסגעדארטע און קרומע פינגער אזא קניפ אין אָרעם, אז מען האָט עם לאנג געדענקט. אזוי ארום פלעגט זיך די רביצין קילן דעם כעס.

געלערנט האָבן יינגלעך און מיידלעך צוזאמען. די יינגלעך זיינען געזעסן אין חדר פון אכט א זייגער אין דער פרי ביז ניין א זייגער אָוונט, און די מיידלעך פלעגן קומען בלויז אויף עטלעכע שעה. אויבנאָן ביים טיש איז געזעסן איצעלע מיטן פארשמאָלצענעם קאפל אויפן שפיץ קאָפּ, אין דער רעכטער האנט — דאָס „טייטל" און ביי דער זייט דער קאנטשיק מיטן שעפסן־פיסל. מיט דער הייזעריקער שטימע פלעגט ער אונטער־זאָגן: קמץ אלף — אָ, קמץ בית — בָּ. אנטקעגנאיבער דעם רבין איז געזעסן אברהמל דער באהעלפער, וועלכער האָט געהאט א שוואכקייט צו קנייפן די מיידלעך ביים לערנען. דער צווייטער באהעלפער — חיים, פלעגט ברענגען די קינדער אין חדר, זיי אָפּפירן א היים און באזאָרגן אלע נויטיקע זאכן.

אז מען פלעגט ברענגען א קינד עסן, האָט דער רבי ארויסגענומען דאָס פעקל פון האנט, ארומגעקוקט די פּאָרציע, פלינק אָפּגעבראָכן א שטיקל קאָטלעט אין ארבל אריין און דאָס איבעריקע צעברעקלט אויף שטיק־שטיקלעך, מאכנדיק דערביי צום יינגל: „זעסטו? איך האָב דיר געמאכט א סך, טאָ גיב זשע א שטיקעלע פאר מיין משהלעם וועגן". נא־טירלעך, האָט ער נישט געווארט אויף קיין כבוד און טאקע באלד אָפּ־געבראָכן א שפּאָר חלק פאר זיין יינגעלעם וועגן. לערנען פלעגן מיר א צוויי־דריי מאָל אין טאָג מיטן רבין און באהעלפער, צו פינף־צען מינוט א מאָל. נאָר באשעפטיקט זיינען מיר געווען כמעט גאנצע טעג.

ביי ר׳ איצעלען האָט זיך געפירט א באזונדער „געשעפט פון קאָזע־לעך", וואָס מ׳פלעגט מאכן צו פארקויפן אויף די ירידים אין מארקטעג. יעדעס יינגל האָט באקומען א שטיקל טייג, פון וועלכן מ׳פלעגט אויס־קוועטשן קליינע קאָזעלעך. געמאכט האָט מען דאָס אויף פאָלגנדיקן אופן: מ׳האָט געגומען א שטיק טייג און אויסגעוואלגערט מיט די הענט, דערנאָך האָט מען פון אויבן אויסגעפורעמט צוויי הערנער, אונטן פיר פים, שפעטער האָט מען דאָס געקאָכט און צוגעבאקן ביז עס האָט באקומען א ווייס־ברוינלעכן אויסזען. דער עולם אין מָארק האָט עס גע־קויפט צו א גראָשן א שטיק. פאר דער דאָזיקער „ארבעט" האָט אונדז דער רבי דערלויבט צו שפילן זיך צו עטלעכע שעה אין טאָג. און באַ־זונדערס פלעגט יעדער באקומען א קניפ אין בעקל אריין, אז ער איז א וואויל יינגעלע.

דער באהעלפער חיים האָט אויך געהאט די מיסיע פון צוגרייטן חנוכה־דרייִדלעך, גרעגערס און המן־קלאפערס, פענער אויף שמחת־תורה און פיילנבויגנס, און מיר פלעגן צוהעלפן. איינמאָל, כ׳געדענק עס ווי איצט, אז דער באהעלפער האָט פארטיק געמאכט אויף ל״ג־בעומר די פיילנבויגנס, האָט אים פארפעלט א ביסל רויטע פארב צו מאכן די פאסן אויף עטלעכע פיילנבויגנס. נישט לאנג געטראכט, האָט ער זיך איינגע־שניטן דעם פינגער און מיטן בלוט צוגעפארבט אויף די פיילנבויגנס די רויטע פאסן.

אחוץ געשעפטסמאן איז דער רבי געווען א שטיק בעל־הבית. ער האָט זיך פארנומען מיט עופות, וואָס פלעגן לייגן אייער אין „קיטשע". אין מיט א קאָזע, וואָס האָט געגעבן מילך פאר דער קראנקער רביצין. נישט איינמאָל, ווען דער רבי פלעגט פרעגן דעם תלמיד: נו, ווי אזוי מאכט קמיץ אלף? פלעגן די הענער ענטפערן — „קוקוריקו"! און די קאָזע פלעגט אונטערזאָגן: מ־ע־ע־ע! אזוי נאָך זיינען די עופות מיט דער קאָזע געווארן און דערצויגן געווארן צוזאמען מיט די רייכע בעלי־בתישע און נגידישע קינדער, און נישט איינמאָל פלעגן מיר זיך טראכטן: ווער ווייסט וואָס פארא גילגולים דאָס זיינען!

פארן אהיימגיין פלעגט זיך דער רבי אוועקשטעלן ביי דער טיר, אדורכלאָזן אייניקווייז די תלמידים, אונטערזאָגנדיק יעדן באזונדער: — למען השם, זאָלסט זאָגן אין דער היים, אז דו האָסט געלערנט דריי מאָל, אז דו האָסט ס׳גאנצע פעקל עסן אויפגעגעסן. טאָמער פרעגט מען דיך, צי מ׳האָט דיך געשלאָגן, זאָלסטו זאָגן, אז ניין.

— א גוטע נאכט, רבי!

למען השם, זאָלסט קומען פרי! — א גוטע נאכט, א גוט יאָר.

יאשע נאז

פון איצעלע בויך דעם דרדקי־מלמד בין איך אריבער צו דעם גמרא־מלמד יאשע נאז, וואס האט געהאט זיין חדר ביים בית־עולם, נישט ווייט פון דער שיל. סך־הכל זיינען מיר דאָרט געווען א 10-12 תלמידים.

דעם צונאמען זיינעם האט דער רבי באקומען דערפאר, וואס ער האט געהאט א צעפלאטשטע נאז און האט טאקע נישקשהדיק אונטער־געפאנפעט. במקום א באָרד, האבן אים ארויסגעשפראצט קוים עטלעכע גלעלע הערלעך, און דאס אלץ האט אים זייער ענלעך געמאכט צו כי־נעזער אן א צעפל, וואס די כינעזער פלעגן דעמאלט טראגן פון הינטן, דערפאר אבער האט דער רבי געהאט צווי צעפעלעך אין בייד זייטן פנים — צווי געפלאכטענע פאות.

די רביצין איז געווען א הויכע, דארע יידענע מיט רויטע ארומגע־לימעווועטע אויגן, און געווען א גרויסע אויפטוערין. זי האט געפירט א האנדל מיט געגדז אויפן גרויסן שטייגער. גאנצע פורן מיט הילצערנע שטייגן פלעגן אנקומען צום טויער פון אונדזער חדר און ערגעץ פאר־פאלן ווערן אויפן שאסיי, וואס פירט קיין ווארשע. תמיד אבער האבן זיך אין הויף פון חדר ארומגעדרייט עטלעכע צענדליק ווייסע אויסגע־פאשעטע געגדז, וואס די רביצין פלעגט יעדע וואך „אוועקמאכן" און פונאנדערטראגן צו די שענסטע בעלי־הביתטעס.

די מחנות ווייסע געגדז, ארום וועלכע מיר האבן זיך געפארעט, האבן זיך אין מיין קינדיש מוחל פארוואנדלט אין פארשידענע פאנטאס־טישע בילדער, און ווען ס׳איז געקומען צו דער אגדתא פון רבה בר בר חנא, האט זיך אונדז געדאכט אז מיר זעען יענע „ווייסע געגדז" מיט אונדזערע אייגענע אויגן.

געלערנט האבן מיר ביי יאשע נאז חומש, רש״י און גמרא. בעתן לערנען פלעגט מען אריינכאפן א שפיל אין „בעטל", אדער אין „קנעפ־לעך" און אז דער רבי האט דאס באמערקט, פלעגט ער פאר כעס אריינ־רוקן דעם גראבן פינגער פון דער האנט אין מויל אריין און איינבייסן אים ביז בלוט. נישט איינמאל אבער האט ער געהייסן אפשפיליען די מיטקעלעך און אפציילן אחת ואחת און אחת ושתים, ביז מ׳האט אים מבטיח געווען, אז מער וועט אזוינס נישט געשען. אחוץ שמייסן פלעגט מען ביי אונדז אין חדר מאכן „פעקלעך". דער רבי האט געגומען א תלמיד, וואס האט זיך פארשולדיקט, אים אויפגעשפיליעט די מיטקע־לעך, ארויפגעצויגן דאס העמד, די הענט פארבונדן ארונטער, אויף דער פלייצע אנבינדן שוועכץ זאכן, ווי שטיינער, שטיוול, אאז״וו. און אין אזא מעמד געלאזט אים שטיין א פאר שעה. דערביי פלעגט זיך דער

תלמיד שטארק צעכליפען און עם פלעגט אים נעמען רינען פון די אויגן, פון דער נאָז און פון מויל.

אין דער צייט פון לערנען פלעגט זיך גאנץ אָפט רויכערן אויפן טיש א שווארץ „קאָזעלע" *) וואָס האָט געהאט א פאַרעם פון א היטל צוקער און איז געווען גרויס ווי א האלבער פינגער. די דאָזיקע „קאָזעלער" האָט דער רבי געקויפט אין אפטייק צו גראָשן א שטיק און ארויפגעשטעלט אויף א גלאָז וואסער, וואָס איז צוגעדעקט געווען פון אויבן מיט פאפיר. אז מ׳האָט אָנגעצונדן דאָס „קאָזעלע", האָט עס זיך גערויכערט אזוי לאנג, ביז ס׳האָט אדורכגעברענט דאָס פאפיר און ס׳איז אריינגעפאלן אין וואסער. דער רבי פלעגט עס שפּעטער ארויסנעמען, לאָזן עס אויס־טריקענען און נאָכאמאָל באנוצן. דאָס איז געווען א מין דעזינפעקציע אקעגן די שלעכטע ריחות, וואָס האָבן זיך געלאָזט שפּירן ס׳רוב ביים „שיעור"... אויף צו דערגיין, ווער ס׳איז שולדיק אין דעם דאָזיקן „אויר", פלעגן די תלמידים זיך טאפּן די נעז — און ווי איז געווען צו דעם תלמיד, וואָס האָט גראד געהאט א ווארעמע נאָז... בעת דער הפסקה זיינען מיר ארוים אויפן הויף און זיך אָפּגעגעבן מיט די געדנדז.

אוועק בין איך פון יאָשע נאָז צוליב פאָלגנדיקער סיבה: א שבת בייטאָג נאָכן שלאָפן, איז דער רבי געקומען מיך „פארהערן". דער פאָ־טער מיינער האָט אויפגעמישט א סוגיא און מיר געהייסן „זאָגן". דאָס זאָגן איז עפּעס נישט געגאנגען גלאטיק. פלוצלינג האָב איך דערפילט א שטארקן קניפּ אין פוס, ווי עס וואָלט מיר א ברי געטאָן אין דיקן פלייש פון פוס, אז איך האָב אזש דערלאנגט א שפּרונג־אויף פון אָרט. מיין פאָטער האָט זיך שטארק דערשראָקן און נישט פארשטאנען, וואָס דאָ איז פלוצלינג נולד געוואָרן. ווען דאָס פארהערן האָט זיך געענדיקט, האָב איך דערציילט מיין פאָטער וועגן דעם שרעקלעכן קניפּ, וואָס איך האָב באקומען פון רבין בעתן פארהער. די דאָזיקע געשיכטע האָט מיין פאָטער אזוי אויפגעבראכט, אז ער האָט דעם רבין געגעבן א שטארקע נזיפה און מיך אָפּגענומען פארן זמן.

אברהמל קאָשקע

דער דאָזיקער מלמד מיינער האָט געהערט צו דער זעלבער קאטע־גאָריע וואָס דער פריערדיקער, וועלכן מיין פאָטער האָט פארטוישט במקום „יאָשע נאָז". געהייסן האָט ער אברהם און געשטאמט פון מאָרד.

*) דער דאָזיקער אויסדרוק שטאמט הפּנים פון „קאָדזידלאָ" (שמעקע־דיקע זשיוויצע).

מחמת אבער, וואס אלע מאדער זיינען ביי אונדז געווען בחזקת קאש־קעס — האט מען אים אויך געדרופן אברהמל קאשקע. אברהמל איז שוין נישט געווען קיין פארשלאפענער, נאר א היינטוועלטיקער. ער האט געהאט אפגעדינט „פאניען", פלעגט ער אלע מאל דערציילן ניסים ונפלאות פון „ראסיי".

פון דער דאזיקער צייט זיינען אין מיין זכרון אויך פארבליבן עט־לעכע תלמידים. איינער, א קצבם א זונדעלע, א בן־יחידל, וואס די מאמע האט עס אויסגעבעטן ביי א „גוטן יידן", און ווען ס'איז געבוירן געווארן, האט דער פאטער דאס קינד אפגעוואויגן מיט רענדלעך, וואס ער האט מנדב געווען אויף צרכי־קדושה.

געטראגן האט דאס יינגל ווייסע לייוונטענע בגדים פאר א סגולה און ער איז געווען זייער ציטעריק. אלע מאל פלעגט מען אים עפעס ברענגען אין חדר אריין צו דערכאפן זיך דאס הערצעלע. מיר אלע אין חדר האבן געציטערט פאר אים אימת־מות, ווייל ער איז געווען יוילד און געהאט אן אייזערנע גבורה, אז ס'איז פשוט געווען א סכנה אים צו פארטשעפן.

דער רבי איז פון אים אויסגעשטאנען געברענטע צרות. ער פלעגט אים אריינשיטן אין דער גריין אריין טאבאק, פלעגט זיך דער רבי ביים עסן שטארק פארכלישטשען און שעלטן די רביצין מיט טויטע קללות. אז דער רבי האט געכאפט א דרימל, האט ער אים צוגעקלעפט די באדד צום טיש מיט טריוואקס. ווען דער רבי האט זיך ראפטעם אויפגעכאפט, האט זיך אים אויסגעריסן א שטיק באדד. אז רבי אברהמל האט אים איינמאל געוואלט מקיים פסק זיין, האט ער מיט א „ציגיינער"־מעסערל צעשניטן דעם רבין די הויזן פון אויבן ביז ארא, אזוי, אז דער רבי איז געבליבן שטיין אין די תחתונים.

געווען ביי ר' אברהמלען א תלמיד מיט א פאר שיקלדיקע אויגן, וואס זיינען שטענדיק געווען צווישן זיך ברוגז; אז איין אויג האט גע־קוקט קיין צפון־זייט, האט דאס צווייטע, אויף צו להכעים, דווקא גע־קוקט קיין דרום, אחוץ דעם האט ער, נעבעך, נישט געקענט ארויסזאגן נישט קיין „גימל" און נישט קיין „קוף", נישט קיין „שין" און נישט קיין „צדיק".

איינמאל א נאכמיטאג איז ער מיט אן אימפעט ארויינגעפאלן אין חדר און א געשריי געטאן:

— טינדער! די מאמע האט דעהאט א חזירל. עס האט דעטאן א טוויין, אז מ'האט זיך דערסראטן, האט מען עס באלד דערסטיט*).

*) די מוטער פון דאזיקן תלמיד האט ווירקלעך געבוירן א פארזעעניש.— י. ג.

דער טאָג לערנען האָט זיך אָנגעהויבן מיט פּאָרען זיך ביי די „באָ־
בעלעך". דאָס דאָזיקע מאכל איז שוין אייגנעפירט געווען פון קדמונים
ביי אלע מלמדים, און אין אנדערע חדרים האָט אזעלכע באָבעלעך גע־
באקט די רביצין אליין. אחוץ די „באָבעלעך" פלעגט זיך יעדעס יינגל
אראָפכאפן צו דער „באָבעניצע". אזוי האָט מען געהרפן די יידענע, וואָס
האָט פארקויפט געזאָטענע ארבעס און באָבעס, בראָנפן־קערשן און
יענגאלקעס.

דער רבי אליין איז כמעט תמיד געווען מיט עפּעס באשעפטיקט. ער
פלעגט דארפן צוגרייטן סחורה פאר דער רביצין, וואָס האָט געהאלטן
א „טישל" אין מארק. באזונדערס איז דער רבי געווען א ספּעציאליסט
אין מאכן ראָגאָזשע־פּענדזלעך צום קאלכן. און מיר האָבן אים טאקע
צוגעהאָלפן צו דער מלאכה. מיר פלעגן ארויסציען די אייניקע פעדעם
פון די ראָגאָזשעס, זיי אויסגלייכן, אָנהאקן גלייכע העלצלעך און דער
רבי פלעגט אויסבינדן די פּענדזלעך און מיט א שארפּ העקל אויף א
קלעצל פלעגט ער אויסגלייכן די צויטן.

אָפּגעפּארטיקט זיך מיט דער דאָזיקער ארבעט, האָט מען זיך גע־
שמאק א נעם געטאָן צו לערנען. בעתן לערנען, האָט דער רבי שטענדיק
געהאט עפּעס אן ארבעט. דאָ פלעגט ער נעמען שטיקלעך קופּער, זיי
אוועקגעלייגט אויף אן אייזערן פלעשל און מיט א העמערל אויסגע־
קלאפּט „דרייערס" (א מטבע פון דרייַ רוסישע גראָשנס), פונקט אזוי
גלאטיק און קיילעכדיק ווי די אמתע, און פאר די „דרייערס" פלעגט ער
קויפן מאכאָרקע און אנדערע ענלעכע זאכן. ער פלעגט אויך נעמען א
שאכטל שוועבעלעך און אייניציקווייז שפּאלטן יעדעס שוועבעלע אויף
צווייען און אויף פירן און פּאררויכערן די געדרייטע אין ביבעלע־פּאפּיר
פּאפּיראָסן, וועלכע האָבן געהאט א טבע זיך אלע רגע צו פּארלעשן.

דינסטיק און פרייטיק אין די מארקטעג, פלעגט דער רבי צוהעלפן
דער רביצין „לייזן" אין מארק און אהיימגעקומען איז ער נאָך א האלבן
טאָג. אָנזאָגן פלעגט ער אונדז יעדעס מאָל פּארן אוועקגיין, אז מיר זאָלן
איבערחזרן דעם שיעור, ווי גיך ער האָט נאָר אָבער פּארמאכט הינטער
זיך די טיר, אזוי האָבן מיר זיך גלייך א נעם געטאָן צו דער ארבעט.
מיר האָבן געשפּילט אין „קאמע־קאמע־טיר", אין „שאָרדע־באָרדע", אין
פּאטשן־זיך אויף די תחתונים. די תלמידים האָבן געוויזן קונצן. דאָס בן־
יחידל פלעגט זיין א ספּעציאליסט איבערצודרייען די אויגן־לעפּלעך און
אלע איבערשרעקן. א צווייט יינגל איז געווען א ספּעציאליסט אויף צו
מאכן מיט דער צונג א מולטער און פיר פייגן פון ביידע הענט. אזוי
האָבן מיר אָפּגעקונדיסעוועט ביז דער טאָג האָט זיך געענדיקט.

פרייטיק נאָך מיטאָג, אז דער רבי איז אהיימגעקומען פון מארק,

וואו די רביצין איז נאָך געבליבן מיטן „טישל", פלעגט ער אין זיין גרויסער רויטער פאטשיילע ברענגען מיט זיך קליינע פישעלעך און זיך א נעם געטאָן צו מאכן שבת. ער פלעגט האקן די פיש און מיר האָבן מעביר געווען די סדרה. טאָמער האָט מען נישט געקענט דעם טראָפּ, פלעגט ער אָנכאפן ביים אויער און אָנדרייען א „פזר" אזוי לאנג, ביז דער אויער האָט זיך אָנגעצונדן ווי פייער.

דאָס אלץ האָט אונדז ווייניק וואָס געקימערט, ווייל דער געדאנק, אז מיר ווערן באלד פריי אויף א האלבן טאָג פרייטיק און אויף א גאנצן שבת, האָט אונדז אזוי אויפגעהייטערט, אז מיר האָבן שנעל פארגעסן די „פזר"ס מיט די מהפך פשטאָס, די פעטש און דאָס אָנדרייען די אויערן, און ווי די באפרייטע פייגעלעך פון שטייג זיינען מיר מיט געוואלדן און געשרייען זיך שנעל צעלאָפן אין די פארשידענע גאסן און געסלעך.

יאָשע מאָטל חאשעס

געהייסן האָט דער רבי מיינער יאָשע, נאָכן פאָטער יאָשע מאָטלס. חיות אָבער זיין פלוניתטע חאשע איז געווען די גאנצע פירערקע און דעה־זאָגערין אין שטוב, פלעגט מען אים רופן מיטן גאנצן טיטל: יאָשע מאָטל חאשעס.

מיין רבי האָט זיך געערכנט צו די בעסטע גמרא־מלמדים אין שטאָט, ער איז ווייט נישט געווען קיין בטלן און פארקנייטשטער, ווי אלע אנדערע מלמדים. ער האָט אויף אלץ געהאט א משל און א גלייכווערטל, וואָס ער פלעגט דערציילן פאמעלעך מיט זיין גאָרגלדיקער שטים.

געלערנט האָט ער אויפן שטייגער פון די היינטוועלטיקע, מיט א געוויסן סדר. ער האָט פארשטאנען צו פארטייטשן ריכטיק א שטיקל מדרש און תנ"ך מיטן מלבי"ם. אונטער פיר אויגן פלעגט ער זיך אמאָל ארויסכאפן מיט א פרייען געדאנק, וואָס איז אים נאָך פארבליבן פון דער אמאָליקער השכלה־עפאָכע, צו וועלכער ער האָט געהאט א שייכות.

די רביצין האָט געהאנדלט מיט וואפנע, טרוקענע און געלאָשענע, אָבער גאָר אויפן גרויסן שטייגער. זי האָט זיך תמיד ארומגעריסן מיט אירע קאָנקורענטן, וועלכע זי פלעגט באפאלן מיט טויטע קללות און אויסגראבלען זיי די אויגן. דאָס שייטל, וואָס איז שטענדיק געווען פארשפריצט מיט וואפנע, פלעגט איר אוועקפאָרן אין א זייט, און דאָס פנים האָט איר תמיד געפלאמט.

דער רבי איז פון איר אויסגעשטאנען צרות־צרורות. ער האָט אָבער כמעט תמיד פארשוויגן.

ביי דער וואפנע, וואָס האָט זיך געפונען אויף א פלאץ, ערגעץ אויף

דער קאַליע־גאס, זיינען אפט מאל, צוזאמען מיטן רבין און דער רביצין, געווען פארנומען אויך מיר, חדר־ייִנגלעך. דאָ פלעגט מען אפּפירן א וואגאן וואפנע, פלעגן מיר זיך פּאַרען ביים אויסלאָדן, דאָ האָט מען „גע־לאַשן" וואפנע, פלעגן מיר צוהעלפן ארויפשיטן, גיסן וואסער, מישן מיט דער קאַטשערע, „אַפּזייען" און צודעקן מיט ברעטער, ביז עס וועט זיך „איינשטיין".

פארשטייט זיך, אז אונדזערע מייטקעלעך און כאלאטלעך פלעגן זיך אויסשמירן אין וואפנע און די שטיוועלעך פלעגן ווערן ווייס ווי מילך.

צווישן די תלמידים אין חדר איז אַבער געווען איינער, וואָס פלעגט זיך נישט צוריק צו דער „ארבעט", נאָר קוקן פון דער וויטנס, ער איז געווען א גרויסן וואלד־סוחרס בן־זקונימל, אזא איידלס אין מאַגערס, ווי א „זיבעלע". דאָס דאָזיקע יינגל האָט נישט פארזוכט קיין פוטער, נישט קיין שמאלץ, נישט קיין מילך, נישט קיין אייער און נישט קיין פלייש. קיין פירות האָט ער אויף זיין לעבן נישט טועם געווען, און געלעבט האָט ער כמעט מיט טרוקנס, דערפאר אַבער פלעגט ער טרינקען טיי אויף א גאַר אַריגינעלן אופן: אין א פולער גלאָז צוקער פלעגט מען אים אריינ־גיסן טיי וויפל עס איז אריין, אין דאָס פלעגט ער אויסטרינקען. פון דעם צוקער וואָס איז געבליבן אין גלאָז, האָט די רביצין געהאט צו נוצן א גאנצע וואָך.

געשלאָגן האָט מען אים קיינמאָל נישט, מחמת ער איז ביי יעדן גע־וועזן זייער ציטעריק, און טאָמער חלילה האָט מען אים אָנגערירט, אזוי האָט ער זיך עפּעס געטאָן א קראַץ אין דער נאָז און ס׳האָט געזומען גיין בלוט, דער רבי פלעגט אים דעמאָלט צולייגן א קאלטן שליסל, איינ־נעצן די פאטשיילע און צולייגן אים צו דער נאָז און „איינגעמען" אים, ווי מען נעמט איין א קליין קינד.

ביים לערנען פלעגט אונדז שטענדיק באפאלן אזא מידקייט, אז ס׳פלעגט זיך כאפן א דרימל און דאָך האָט מען געלערנט.

אין רעכטן מיטן לערנען פלעגט זיך פלוצלינג טאָן א פּראל־אויף די טיר און אויף דער שוועל האָט זיך באוויזן א פארקאלכטער גוי מיט א ליימיק קענדל און א געשריי געטאָן:

— טשוואַרטקע וואפני!

האָט דער רבי ארויפגעלייגט די פאטשיילע אויפן דף און אָנגעזאָגט, אז מיר זאָלן דערווייל איבערחזרן דעם שיעור — ער קומט זאת־הרגע צוריק. נאָך אים פלעגן זיך א לאָז טאָן זיינע בנים. און מיר — אָנשטאָט איבערצוחזרן דעם „שיעור", האָבן זיך פארנומען מיט אויסלייגן ווער־טער אויף אונדזער אייגנארטיקן שטייגער. אזוי, למשל, פלעגן מיר פון „תלמוד בבלי" איבערדרייען די ר"ת אויף: „טאטע, לייבלם מיידל וויל

דאָ באקן באָבעלעך — לאָזן? — יאָ!" די דריי פאָען ביי סוף סדרה מאכן: פֿעוונע פאר פאלן*). מיר פלעגן מאכן אייגנארטיקע „טעלעפֿאָנען", וואָס זיינען באשטאנען פון א שנירל מיט צוויי שאכטעלעך פון שוועבעלעך ביי ביידע זייטן.

מיר האָבן אויך געשמועסט פֿאָליטיק לויט אונדזערע אייגענע „אי־בערצייגונגען", ביי וועלכע מיר האָבן זיך געהאלטן שטאָל און אייזן. אזוי פלעגן מיר ווייסן, אז דעם קיסרס „פֿאָרטרעט", וואָס איז געהאנגען אין יעדן חדר, האָט א טבע, אז ווען דער קיסר שטארבט, ענדערט ער די מראה...

אחוץ דעם פויער, דעם קונה פּ־ן וואפֿנע, וואָס פלעגט אונדז אי־בערייסן דאָס לערנען, האָבן אונדז נאָך ארויסגעראטעוועט פארשידענע אנדערע מענטשן. אזוי פלעגט זיך פלוצלינג באווייזן דער ייד מיט דעם „פלעט". פון זיין רויטער פאטשיילע פלעגט, ווי דורך א כישוף, ארויס א זילבערנער חנוכה־לאָמפּ מיט לייכט, א וועקזייגער מיט א „קוקאווקע", וואָס פלעגט אונדז אָפּשפּילן, אז ס'איז געווען א מחייה, א בשמים־ביקסל מיט א קליין טירעלע און א פענדעלע אויפן סאמע שפּיץ. יעדעס יינגל פלעגט זיך קויפן א „פלעט" און וואַרטן מיט אומגעדולד אויפן גליקלעכן מזל. אן אנדערש מאָל פלעגט זיך באווייזן א ייד, וואָס האָט אוועקגעשטעלט אויפן טיש א „משכן" וואָס ער האָט אליין אויסגעאר־בעט זייער קונציק, לויט דער באשרייבונג פון חומש און מיר האָבן זיך נישט געקענט אָפּחידושן פונעם „משכן" און פונעם ייד, וואָס האָט א קאָפּ פּ־ן א מיניסטער און וואָס האָט, ווי ער האָט דערציילט, אָפּגעאר־בעט דערביי זיין גאנץ לעבן. אמאָל ווידער האָט זיך באווייזן א ייד מיט גרויסע ברעמען און א שווארצער קאָלטענעוואטער באָרד, און פאר א „צווייער" (צוויי גראָשן) האָט ער אונדז געלאָזט אריינקוקן אין אזא קעסטל, וואו מ'האָט געזען וואונדערלעכע בילדער, וועלכע האָבן פאר־כישופט אונדזערע נשמות.

אברהם־הערש

פון גאָר אן אנדער שניט איז געווען דער לעצטער מלמד מיינער — אברהם־הערש אסינע. אויב צו די פריערדיקע מלמדים מיינע האָב איך זיך באצויגן מיט א געוויסער גרינגשעצונג, איז פאר אברהם הערשן האָב איך די גרעסטע אכטונג און דאנקבארקייט.

*) הפּנים, דערפון שטאמט דער אויסדרוק: שרייבט אויף דריי פאָען, וועט ס'אנדלט זיך וועגן א פארפאלענעם חוב.

נאָך איידער עס זיינען אויפגעקומען די „חדרים מתוקנים" מיט די נייע מעטאָדעס, האָט אברהם הערש פארשטאנען, וואָס און ווי אזוי מען דארף לערנען. ער האָט פיינט געהאט אלע פלפולים, פשטלעך און „אויס־טייטשונגען" און ליב געהאט צו לערנען פשוט, טייטשן ריכטיק און מיט טעם. געווען איז מיין רבי דעמאָלט א יונגערמאן פון א יאָר עטלעכע אַין דרייסיק, א הויכער מיט א פאָר גרויסע קינדערישע אויגן, דאָס פנים אינגאנצן צעקנייטשט און ארומגעליאמעווען מיט א קליין שווארץ שי־טער בערדל.

דאָס איז געווען א טיפ פון די אמתע איבערגעגעבענע משכילים, אינגאנצן דורכגעדרונגען מיטן דאָזיקן גייסט. אין דער פרייער צייט פלעגט ער לייענען די נייעסטע העברעאישע און יידישע ביכער און ליב געהאט זיך טיילן מיט זיינע תלמידים מיט זיינע געדאנקען און געפילן.

אינער פון זיינע נאָענטסטע און איבערגעגעבנסטע פריינד איז גע־וועזן א יונגערמאן מיטן נאָמען יענקל פיגאָווע, א זייער אינטערעסאנ־טער טיפ. שוין דער נאָמען אליין פון דעם יונגערמאן איז געווען אַן אויסדרוק פון אפיקורסות און כל־המיני בייז. ער האָט אָנגעווואָרפן א פחד אויף אלע פרומע יידן אין שטאָט.

דער דאָזיקער יענקל פיגאָווע איז געווען א זון פון אַן ארעמען שניי־דער, וועמענס משפחה מען האָט גערופן מיטן צונאָמען „ציגיינערם" *). ער איז געווען א בחור מיט א פייערדיקן קאָפ, וואָס האָט געקענט אויסגעצייכנט לערנען און האָט געהאט היתר־הוראה. ער האָט אויך גע־קענט גאנץ תנ"ך בעל פה און אין משך פון א קורצער צייט האָט ער פאָלקאָם זיך אויסגעלערנט רוסיש, דייטש, פראנצויזיש און א ריי וויסנ־שאפטן. ער האָט אויך געמאכט א העברעאישן ווערטערבוך, וואָס א פאר־לעגער האָט מיט קלייניע ענדערונגען ארויסגעגעבן פאר אייגנם. צ׳ליב זיין אפיקורסות איז ער כמעט געווען ווי אין חרם און אפילו די אויפ־געקלערטע פון יענער צייט פלעגן זיך היטן מיט אים דורכצוגיין די גאס. טראָץ דעם אלעם האָט מיין רבי זיך מיט אים געחברט, און הגם ער האָט געקענט דורך דעם פארלירן דאָס מלמדות און קומען עד ככר־לחם, איז דאָך דער דאָזיקער יענקל פיגאָווע געווען א גאנצער יוצא־ונכנם ביי אים אין שטוב.

פון די פיר־פינף תלמידים, וואָס האָבן געלערנט ביי אברהם הערשן, האָט זיך דער רבי צום מיינסטן אָפגעגעבן מיט צוויי: מיט מיר און מיט

*) וועגן דאָזיקן צונאָמען האָט מען אין שעדלעץ דערציילט אן אינטערע־סאנטע מעשה, וואָס מיר ברענגען אויף אן אנדער אָרט.

יענקל יואלן *), צו וועלכע ער האָט זיך באצויגן מיט א באזונדערער ליבע און איבערגעגעבנקייט. נאָכן ענדיקן דאָס לערנען, וועז אלע קינדער זיי־נען זיך צעגאנגען אהיים, זיינען מיר איבערגעבליבן, און דער רבי פלעגט מיט אונדז לייענען „אהבת־ציון", „אשמת־שומרון" און „עיט צבוע" פון מאַפּו און פארשידענע אנדערע העברעאישע ביכער.

אין די שיינע זומער־פארנאכטן זיינען מיר דריי, ד. ה. דער רבי מיט די צוויי תלמידים, געגאנגען שפּאציירן הינטערן שטאָט און דער רבי פלעגט אונדז ווייזן די שיינקייט פון דער נאטור, וואו אלץ איז אזוי „וואונדערלעך, הארמאָניש און געטלעך". ער פלעגט זיך אנטציקן מיט די ארומיקע לאנדשאפטן און מיטן פרעכטיקן זונען־אונטערגאנג. אבדהם הערש האָט מיט גרויס באגייסטערונג אין מיט א באזונדערן ניגון גע־לערנט מיט אונדז נביאים, זיך צעזינגען „חזון ישעיהו בן אָמוץ"... „רחצו חזכו, חסידו רוע מעלליכם"!... אז ס׳איז אריינגעדרונגען אין דער נשמה, און מיר האָבן זיך פאַרגעשטעלט, אז אזוי שטייט דער נביא ישעיהו אויף א הייכן בארג מיט דער שניי־וויסער צעפלאָסענער באָרד און רעדט אראָפּ צום וויידערשפּעניקן פּאָלק ישראל.

עפּעס אן אומרואיקער גייסט, וואָס קען קיין מנוחה נישט געפינען, איז געזעסן אין דער נשמה פון דאָזיקן יוד; דאָ פלעגט ער זיך כאפּן צום פידל — ער האָט ערגעץ דערטאפּט אן אלטע צעבראָכענע כלי, האָט ער זי אויסגעלאדעוועט און אויף איר אויסגעשפּילט פארשידענע יידישע ניגונים און לידער. אן אנדערש מאָל האָט ער זיך געכאפּט צום מאָלן, פלעגט אויסמאלעווען פארשידענע לאנדשאפטן און פיגורן.

אז ס׳איז געקומען ערב ראש־השנה, האָט ער זיך באשעפטיקט ספּע־ציעל מיט מאָלן „לשנה טובהם" אויף ראָזע בייגעלעך פאפּיר. אויף די דאָזיקע בייגעלעך האָט ער אויסגעמאָלט לייבן און אָדלערס, קרענץ, מא־זאָיק און פארשידענע פארבן, גאָלד און זילבער און אין מיטן האָט ער מיט דרוק־אותיות קונציק אָנגעשריבן פארשידענע מליצהדיקע ווונטשן אויף ראש השנה.

די דאָזיקע „לשנה טובהם" פלעגן ביי אים באשטעלן יונגעלייט און מיידלעך, ס׳רוב חתנים און כלות, און פלעגן אים דערפאר גוט באצאָלן. זיין ספּעציאליטעט האָט אָבער געשטעקט אין האָלץ־שניצערייי.

אין שכנות מיט אונדזער חדר האָט געוואוינט יידל שאָלקים *). מיין רבי אברהם־הערש פלעגט אָפּט צו אים אריינקומען, זיך אריינקוקן אין

*) יואל מאסטבוים, דער באקאנטער יידישער שרייבער.

*) געוועזענער מלמד און שפּעטער אן אויסגעצייכנטער האָלצשניצער, דע־מאָלט דער ערשטער און איינציקער אין שעדלעץ.

דער ארבעט, וואָס איז אים זייער געפעלן געווארן. נישט לאנג געטראכט, האָט ער זיך פארשאפט די נויטיקע אינסטרומענטן — אייניקע אליין אויסגעקאמבינירט — און באלד געווארן א ספעציאליסט א שניצער און געהאט דערפון א שטיק פרנסה. אין דער צייט פון לערנען איז אויפן טיש איינגעפרעסט געווען א גערריטער פוס פון א מעבלטיש, א קאָפּ־שטיק פון א מאכיניאוו בעט, א גזימס פון דער דעמבענער שאנק — און דער רבי פלעגט מיט דער דלוטע שניצן און לערנען: יחפור בדקר! און אויסשניצן א האלב פארוויקלט בלאט און אויספלעכטן א שנור צווייגן איינס אריין אין צווייטן. און מיר פלעגן אלע מאָל כאפן א קוק דאָ אין חומש און דאָ אויף דער שניצעריי.

דעם רבינס קונסט־מלאכה האָט אויף אונדז חדר־יינגלעך געהאט אן אויסערגווייגלעכע ווירקונג. אהיימקומענדיק פון חדר פלעגט זיך יואלקע נעמען צו מאָלן בילדער און איך — צו פארשידענע טעכנישע ארבעטן. איך פלעג מאכן זאמדזייגערס, וואסער־לייטונגען, וואָס די אייגענע וואַסער פאָמפּעט זיך אריין און ארויס און... פידלען. איינמאָל איז צוליב דעם געקומען צווישן מיר און יואלקען צו א שטארקן קאמף. איך האָב געמאכט א פידל און געווויזן יואלקען, זאָל זאָגן מבינות. אָנשטאָט א מיינונג, האָט יואלקע א כאפּ געטאָן דעם פידל און נישט געוואָלט צוריק־געבן. איך האָב אים אראָפּגעכאפּט דאָס היטל און אנטלאָפן צו זיך אין שטוב. יואל איז מיר נאָך ביז אין לעצטן צימער, ער האָט פארלאנגט, כ׳זאָל אים אוועקגעבן דאָס היטל, און איך — דעם פידל, וועלכן ער האָט פאר כעס צעבראָכן. נישט קענענדיק אדורכקומען, האָט יואל פארמאכט די טיר און געזאָגט צו מיר בזה הלשון:

— דו גיסט אוועק דאָס היטל? אנישט וועסטו קיין לעבעדיקער נישט ארויס, און דערביי האָט ער מיר א ווייז געטאָן דאָס „ציגיי־נערל"... *).

איך האָב דערזען, אז ער איז טויטבלאס, די אויגן ארויס, שרעקלעך אויפגערעגט און דאָס „ציגיינערל" גרייט, האָב איך בלית־ברירה, אים אוועקגעגעבן דאָס היטל.

***

אחוץ די אלע מלאכות האָט דער רבי זיך נאָך אָפּגענעבן מיט פאר־פאסן חיבורים. ער האָט דאן פארפאסט א העברעאישע מעטאָדע פון דקדוק געשטיצט אויפן תנ״ך און פארזען מיט א ספעציעלער לייכטער איבערזעצונג אויף יידיש.

כ׳געדענק ווי איינמאָל איז אריינגעקומען אין חדר א פרעמדער ייד,

*) א פויעריש מעסערל, וואָס לייגט זיך אין (א קנייפּערל).

אן אלטער, מיט א פּעקל ספּרימלעך. דער רבי האָט געזומען איינם אין האנט אריין און באלד אָנגעהויבן זינגען:

„מה זאת עיני תחזינה
בני כיונים תעופנה“ **), אאז“וו.

שפּעטער בין איך דערגאנגען, אז דער אלטער איז געווען א שטיקל מחבר און ער האָט איבערגעזעצט אויף העברעאיש לידער פון אליקום צונזער און גאָלדפאדען. דער רבי האָט אים שטארק מקרב געווען און אָנגעוויזן אדרעסן וואו ער וועט קענען אויסברענגען די „סחורה“.

א לאנגן און שווערן קאמף האָט דער רבי געפירט מיט דער רביצין. ער האָט געוואָלט פון זיין טאָכטער און פון זיין זון מאכן געבילדעטע מענטשן אין היות דאָס לערנען איז זיי אָנגעקומען זייער שווער, באזונ־דערס דעם זון, פלעגט ער אים בגוואלד וועלן אריינשטופן די רוסישע „גראמאטיק“ מיט די „זאדאטשעס“, האָט זיך אין חדר געטאָן חושך און די רביצין פלעגט שרייען:

— נו! און אז ער וועט נישט קענען די... „אקעמאטיקע“ וועט ער נישט זיין קיין „יאָקטאָר“? בין איך טאקע שטארק צעבראָכן.

דעם רבין אָבער איז עס געגאנגען אין לעבן. ער האָט געוואָלט, אז זיין זון זאָל דערגרייכן דאָס, וואָס ער האָט נישט באוויזן צו מאכן פאר זיך. דערפאר אָבער פלעגט ער צו אונדז, תלמידים, בפרט צו מיר מיט יואלן, זיך באציען נישט ווי קיין רבי, נאָר ווי א פרייַנד, אן איבערגעגע־בענער און געטרייער. ער איז טאקע ביז היינט פארבליבן אין אונדזער זכרון.

**) „וואָס זע איך דורך די שויבן?
עס קומען אָן ווי טויבן“.
א באוואוסט פּאָלקסליד פון אליקום צונזער א“נ „שיבת ציון“.

שעדלעצער פֿאלקם־מעשיות

יצחק־נחום ווינטרויב

א שעדלעצער שמד־געשיכטע

די געשיכטע וואָם איך וועל דאָ דערציילן, איז לייַדער, ווי א סך אנדערע געשיכטעם פון אמאליקן שעדלעץ, נישט פארשריבן אין קיין שום פּנקס, זי איז דערציילט געוואָרן פון זקנים, וואָם האָבן די דאָזיקע געשיכטע געדענקט.

עם איז געווען תיכף נאָך דער „פּאָווסטאניע" (אויפשטאנד) פון יאָר 1863, האָט אין דאָרף ווימישלי, נעבן שעדלעץ, געוואוינט א ייד מיטן נאָמען יצחק־יאָסל, וועלכער האָט געהאלטן אין ארענדע די ווימישלער מיל. יצחק־יאָסל איז געווען א פשוטער ייד און געשמט פאר אן אָרנט־לעכן מאן. ויהי היום, מאכט זיך א מעשה, און די מיל איז עפּעם קאליע געוואָרן, האָט יצחק־יאָסל אראָפּגעברענגט פון דייטשלאנד א מאָנטיאָר צו פארריכטן די מיל. בינו לבינו האָט יצחק־יאָסל נישט געקענט דורכ־קומען מיט דעם מאָנטיאָר צוליב דעם פּרייז און זיי האָבן זיך צעקריגט. בעת דער מחלוקת האָט דער דייטש א זאָג געטאָן צו יצחק־יאָסלען: — וואַרט, וועסט מיך האָבן צו געדענקען אויף אייביק.

פון דאן אָן איז יצחק־יאָסל געוואָרן עפּעם גאָר אן אנדערער. ער איז אראָפּ פון דרך־הישר, אָנגעהויבן צו שיכורן און געטאָן אנדערע דברי נבלה. שוין נישט אָפּגעהיט, פארשטייט זיך, דאָס געשעפּט. ביי דעם אלעמען האָט ער זיך דאָך געהיט פאר זיין ווייב, וועלכע איז גע־ווען זייער אן אָרנטלעכע און א צנועה, אז זי זאָל באמערקן זיין התנהגות.

יצחק־יאָסל האָט געהאט א יידישע דינסט, וועלכע האָט אָבער יאָ באמערקט דעם שינוי, וואָס איז פאָרגעקומען מיט איר בעל־הבית, און זי האָט וועגן דעם דערציילט איר בעל־הביתטע. יצחק־יאָסלס פרוי,

נישט וויסנדיק וואָס צו טאָן, האָט זי געשריבן קיין וועגראָוו, פון וואָ־
נען איר מאן האָט געשטאָמט, צו זיין משפּחה, עס זאָל וועד קומען און
מען זאָל זען עפּעס צו טאָן כדי אים מחזיר למוטב צו זיין.

עס האָט נישט לאַנג געדויערט און קיין וויסישלי זיינען אראָפּגעקו־
מען יצחק־יאָסלס צוויי ברידער. צוזעענדיק, אז יצחק־יאָסל גייט אראָפּ
פון יידישן דת און צלמט זיך ביי יעדער זאך, האָבן זיי געמיינט, אז עס
איז אויף אים אָנגעפאלן עפּעס א משוגעת; זיי האָבן אים געבונדן די
הענט, אריינגעזעצט אין א באזונדער חדר, און גערעכנט, אז דאָס משו־
געת וועט איבערגיין. קיין שום פּארבעסערונג האָבן זיי אָבער אין אים
נישט דערקענט, נאָר פּארקערט, א פּארערגערונג: אפילו ווען די הענט
זיינען אים געווען געבונדן, פלעגט ער מיט דער צונג אָנצייכענען צלמים
אויף די פּארשידענע ספּרים.

מיט גרויס מי איז געלונגען די ברידער צו פּועלן ביי יצחק־יאָסלען,
ער זאָל פּאָרן מיט זיי צום רבין ר' יצחק קיין נעסכיזש. ווען די ברידער
זיינען אריין צום רבין און האָבן אים דערציילט, וועגן וואָס זיי זיינען
געקומען, האָט ער געענטפערט, אז ער האָט שוין נישט פּאר אים קיין
שום תקומה. זיי זיינען צוריקגעפּאָרן קיין וויסישלי און יצחק־יאָסלען אי־
בערגעלאָזט דאָרט. אין א פּאָר וואָכן ארום האָט זיך יצחק־יאָסל ג־
שמדט און אָנגענומען דעם פּראוואָסלאוונעם גלויבן. געהאט האָט יצחק־
יאָסל צוויי יינגלעך, איינעם פון 10 יאָר און איינעם פון פּיר יאָר. דעם
צען־יעריקן האָט ער מיטגענומען מיט זיך און אָפּגעשמדט. מיט דעם
יינגערן איז דאָס ווייב זיינם אנטלאָפן קיין שעדלעץ און אזוי ארום ג־
וואָלט מציל זיין אים פון שמד.

דעם משומד האָט די זאך שטארק פּארדראָסן, הלמאי זיין ווייב
האָט אים אָפּגעטאָן אזא זאך, איז ער אוועקגעפּאָרן קיין ווארשע צום
דעמאָלטיקן גענעראל־גובערנאטאָר, גראָף בערג, פּארקלאָגן זיך פּאר
אים. דער גענעראל־גובערנאטאָר האָט שטרענג באפוילן דעם שעדלעצער
גובערנאטאָר גראָמעקאָ און דעם דעמאָלטיקן פּאָליציימייסטער מאדראך,
אז זיי זאָלן זען דאָס קינד אָפּצונעמען ביי דער מוטער און עס זאָל דער־
צויגן ווערן אין פּראוואָסלאוונעם גייסט.

עס האָט נישט לאַנג געדויערט און דער פּאָליציימייסטער האָט, מיט
דער הילף פון סטראשונקעם, אָפּגעזוכט די מוטער און מיט געוואלד אָפּ־
גענומען ביי איר דאָס קינד. מיט דער דערלויבעניש פון גובערנאטאָר
האָט דער פּאָליציימייסטער אדאָפּטירט פּאר זיך דאָס דאָזיקע קינד און
פּארערכנט עס פּאר זיינם אן אייגנם. נישט האָבנדיק אָבער וועד עס זאָל
עס דערציען, וויל דער פּאָליציימייסטער מאדראך האָט נישט געהאט קיין
קינדער, האָט ער עס איבערגעגעבן צו א פּראוואָסלאוונעם סטארשי
פעלדשער פון מיליטער־לאזארעט. דער פעלדשער האָט דעמאָלט גע־

וואוינט אין געסל פיענקנע 11, אין הויז פון ר׳ יצחק־גד קאַרנבלום. דאָס קינד, בענקענדיק נאָך דער מוטער זיינער, האָט געמאכט שטאַרקע קולות און נישט געקענט באַין אופן צוגעוואוינען זיך צו זיינע נייע דערציער.

די מוטער, ווידער, פלעגט אלע טאָג קומען צו ר׳ יצחק־גדן און וועלן אָנקוקן איר קינד. אָבער באַין אופן האָט איר דער פעלדשער נישט דערלויבט. ער האָט געטענהט, אז ער איז שטרענג פאראנטוואָרטלעך דער־פאר און אז מען האָט אים אָנגעזאָגט, אז ער זאָל גוט אכטונג געבן אויפן קינד און די מוטער נישט צולאָזן צו אים. מיט גרויס שווערקייטן איז דער מוטער נאכהער געלונגען צו פּועלן, אז מען זאָל איר כאָטש שפּעטער דערלויבן איין מאָל אין טאָג א קוש צו געבן איר קינד.

אָבער מיט דער צייט האָט דאָס קינד זיך צוגעוואוינט צו דער נייער סביבה, שוין אָנגעהויבן צו רעדן רוסיש. גלייכצייטיק האָט מען אין אים איינגעפלאנצט א שנאה צו יידן; ער פלעגט שוין נישט וועלן רעדן מיט זיין מוטער קיין יידיש. די מוטער אָבער האָט נישט געוואוט און גע־זוכט כל הפּעולות, ווי אזוי ארויסצוראטעווען איר קינד פון די גויאישקע הענט. צו יענער צייט איז געווען רב אין שעדלעץ ר׳ ישראל מייזליש. פלעגט טאקע די מוטער קומען צו אים אלע טאָג, ער זאָל זען צו פּועלן, אז זי זאָל קענען אָפּנעמען איר קינד.

ר׳ ישראל מייזליש האָט איר געגעבן א בריוו צו זיין פאָטער, דעם ווארשעווער רב ר׳ בעריש מייזליש, ער זאָל עפּעס זען צו טאָן אין דעם ענין.

ר׳ בעריש האָט אָבער דערקלערט, אז ער קאָן גאָרנישט אויפטאָן. ווי באוואוסט האָט הרב מייזליש געגומען אן אקטיוון אָנטייל אין דעם פּוילישן אויפשטאנד פון 1863סטן יאָר, נאָכן אונטערדריקן דעם אויפ־שטאנד איז ער געווארן שטארק פארפאָלגט פון דער צארישער מאכט, און ער האָט ממילא גאָרנישט געקאָנט אויפטאָן.

ר׳ בעריש מייזליש האָט אָבער דער מוטער געגעבן אן עצה. היות ווי מען קאָן גאָרנישט אויפטאָן אויפן אדמיניסטראטיוון וועג, זאָל זי דערום מאָנען איר קינד דורכן געריכט. די געריכטן זיינען דעמאָלט גע־ווען פּוילישע. די מוטער האָט טאקע איבערגעגעבן דעם ענין אין גע־ריכט. לויט ווי מען האָט איר אן עצה געגעבן, האָט זי געטענהט, אז דער פאָטער פון קינד איז נישט איר מאן, יצחק־יאָסל, און ממילא האָט ער נישט געהאט קיין רעכט דאָס קינד צו שמדן. דער פאָטער פון קינד, האָט די פרוי געטענהט, איז א צווייטער. עס האָט זיך טאקע אויך גע־פונען אזעלכער, וואָס איז ארויסגעטרעטן אין געריכט אלס דער פאָטער פון קינד. דער פאָליצמייסטער מאָדראָך, האָט אָבער געטענהט, אז דאָס קינד איז א פראוואָסלאוונע און קיינער, אויסער אים, האָט נישט דע־רויף קיין רעכט. צוליבן פעלן פון באווייזן, האָט אָבער די מוטער פאר־

שפילט דעם פּראָצעס און דאָס קינד איז צוריק געבליבן ביי דעם פּראָ־ווּאָסלאוונעם סטאַרשי פעלדשער.

זעענדיק אז איר גאנצע מי, צוריק צו באקומען איר קינד, האָט נישט געהאָלפן, איז די מוטער געפאָרן צום אמשינאָווער רבין, ר׳ דוד, זצ״ל, א זון פון ר׳ יצחק וואָרקער און א חבר פון ר׳ מענדל קאָצקער, זצ״ל, ער זאָל איר געבן אן עצה. ר׳ דוד איז געווען א גרויסער עסקן אין כלל־זאכן און געהאט זייער א גוט הארץ. אויסהערנדיק דעם פּראָבלעמ פון דער מוטער, האָט ער איר צוגעזאָגט ספּעציעל צו קומען קיין שעד־לעץ און באטראכטן, וואָס מען קאָן דאָ טאָן.

דער רבי ר׳ דוד אמשינאָווער איז טאקע אין א פּאָר טעג ארום גע־קומען קיין שעדלעץ, באראָטן זיך מיט ר׳ ישראל מייזליש. זיי האָבן איינגעפונען, אז מיט גוטן וועט מען דאָ נאָרנישט קענען אויפטאָן און די אייניציקע עצה, ווי אזוי ארויסצוראטעווען דאָס קינד איז נאָר דורך עפּעס א שפּיצל, דורך אן ערמה.

אין יענער צייט האָט זיך געפונען אין שעדלעץ א ייד, קלמן גרא־יאנצי (דער ערשטער פון דער פאמיליע, וואָס איז דאָ באקאנט מיט דעם צונאָמען „קאָשעצעס״). קלמן גראיאנצי איז געווען זייער אן ענערגישער און העלדישער ייד. וואָס האָט זיך נישט אָפּגעשראָקן פאר קיין שום זאך און ר׳ דוד אמשינאָווער און ר׳ ישראל מייזליש האָבן איינגעפונען, אז קלמן וועט פעאיק זיין דעם ענין דורכצופירן. זיי האָבן אריבערגע־שיקט נאָך קלמן גראיאנצי און דערקלערט אים וועגן וואָס דאָ האנדלט זיך און האָבן אים צוגעזאָגט, אז ער וועט האָבן עולם הבא, אויב ער וועט די זאך דורכפירן. דערביי האָבן זיי ביי אים געמומען תקיעת כף, אז ער זאָל קיינעם נישט דערציילן וועגן וואָס מען האָט דאָ געדעדט. נאָר זען דאָס קינד ארויסצוראטעווען, און אז ער וועט האָבן דאָס קינד ארויסגעראטעוועט פון פעלדשערס שטוב, זאָל ער עס אוועקפירן צו ר׳ דוד׳ן קיין אמשינאָוו.

קלמן גראיאנצי האָט צענויפגערופן זיין קאָמפּאניע חברים, און יע־דער האָט אָפּגעגעבן א שבועה, אז ער זאָל קיינעם נישט אויסזאָגן וואָס דאָ איז געדעדט געוואָרן. קלמן האָט פּאָרגעשטעלט די גאנצע קאָמפּאניע פאר ר׳ דודן און ר׳ דוד האָט געגעבן עצות, ווי אזוי די זאך דורכצופירן.

קלמן מיט זיין קאָמפּאניע האָבן אָנגעהויבן צו שפּיאָנירן ארום דעם הויז, וואו עס האָט געוואוינט דער פעלדשער און געוואויר ווערנדיק, אז ער איז אוועקגעפאָרן קיין ווארשע נאָך מעדיקאמענטן פאר דעם לאזא־רעט, און אז זיין פרוי איז אייניע אליין מיט דעם קינד, האָבן זיי אויס־געגוצט דעם דאָזיקן מאָמענט, ארומגעשטעלט ביינאכט א וואך ארום הויז, פּארשפּארט אלע טירן און פענצטער פון דעם פעלדשערס שכנים, פארבונדן זיי מיט שטריק, כדי מען זאָל פון אינעווייניק נישט קענען

עפענען. דאָס זעלבע האָבן זיי געטאָן ביי די טירן און פענצטער פון פעלדשערס שטוב. אויסער איין פענצטער האָבן זיי געלאָזט אָפן און דאָרט ארום אריין צום פעלדשער אין שטוב. דעם פעלדשערס פרוי, זע־ענדיק פּלוצלינג אזא אָנפאל אין מיטן דער נאכט, האָט זי געמאכט א גרויס געוואלד, אז מען וויל צונעמען דאָס יידישע קינד, געשטעלט א וויידערשטאנד און שטארק גערַאנגלט זיך. די חברה האָט דעריבער נישט געהאט קיין אנדער עצה, ווי זי צו בינדן, פארשטאָפן דאָס מויל, צונעמען דאָס קינד און אוועק דערמיט דורך דעם אָפענעם פענצטער, וואָס זיי האָבן שפעטער פארשפארט, כדי מען זאָל פון דאָרט נישט קענען ארויס־גיין.

אין שטוב ביי ר' יצחק גד, וועלכער האָט געוואוינט אין איין הויז מיט דעם סטארשי פעלדשער, האָט מען געהערט די געוואלדן פון דעם פעלדשערס פרוי. ר' יצחק גדם שטובמענטשן האָבן אָבער נישט געקענט ארויסגיין געוואויר ווערן וואָס די געשרייען זיינען, וויל די טירן אי"ן די פענצטער זיינען געווען פארשפארט. סוף כל סוף זיינען אויף די געוואלדן אָנגעקומען פאָליציאנטן, וועלכע האָבן דאָס ערשטע אויפגעעפנט די פארשפארטע טיר און פענצטער. דערוויסנדיק זיך וואָס דאָ איז פאָרגע־קומען, האָבן זיך די פאָליציאנטן געוואָלט אָנטשעפען אָן ר' יצחק גדן, באשר ער, אלס נאָענטער שכן וויסט וועגן דעם אלעם. לויט דער פאר־אָרדענונג פון פאָליצמייסטער, איז ר' יצחק גד און זיין פרוי אָפגעפירט געוואָרן אין קרימינאל אריין. עס זיינען דעמאָלט ארעסטירט געוואָרן אויך אנדערע אָנגעזעענע בעלי־בתים, צווישן זיי ר' שמעון גרינבערג, ז"ל, אויף וועמען דער סטארשי פעלדשער האָט געזאָגט, אז ער האָט אים געוואָלט געבן 1000 רובל, כדי ער זאָל אים געבן די מעגלעכקייט ארויס־צוגנבענען ביינאכט דאָס קינד.

די יידן אין שעדלעץ האָבן דאן איבערגעלעבט שווערע טעג. דער גובערנאטאָר גרַאָמעקאָ און דער פאָליצמייסטער מאדראך זיינען געווען פון די ערגסטע גובערנאטאָרן און פאָליצמייסטערס, וואָס שעדלעץ האָט ווען געהאט. און הגם עס איז נאָך דעמאָלט נישט געווען די מאָדע פון פאָגראָמען, האָבן די יידן איבערגעלעבט פיל שרעק. קעגן די ארעסטיר־טע האָט זיך אָנגעהויבן אן ענערגישע אויספאָרשונג. סוף כל סוף האָט מען זיי אָבער אלע באפרייט, אויסער ר' יצחק גדן, צו וועמען עס פלעגט אין תפיסה אלע מאָל קומען דער אויספאָרשונגס־ריכטער, וועלכער פלעגט ר' יצחק גדן שלאָגן, ער זאָל אויסזאָגן ווער עס זיינען געווען די מענטשן, וואָס האָבן ארויסגענבעט דאָס קינד.

ר' בעריש מיזליש האָט שפעטער אונטערגענומען אן ענערגישע השתדלות, מען זאָל ר' יצחק גד'ן באפרייען, וויל עס זיינען נישטאָ

קענן אים קיין באווייזן. די דאָזיקע השתדלות האָט טאקע געפועלט און מען האָט אים באפרייט.

וואָס איז געוואָרן דער סוף מיט דעם ארויסגעראטעוועטן קינד? ווי פאַליציי איז געוואויר געוואָרן, אז מען האָט דאָס קינד ארויסגענגבעט, האָט מען באלד באוואכט אלע ראָגאטקעס הינטער דער שטאָט און שטרענג רעווידירט יעדן איינעם, וואָס איז ארויסגעפאָרן פון שטאָט, אָבער מען האָט דאָס קינד נישט געפונען. עס איז געווען באהאלטן אין א זיכער אָרט.

וען די וואך הינטערן שטאָט איז אראָפגענומען געוואָרן, האָט מען דאָס קינד אוועקגעפירט קיין אמשינאָוו צו ר' דודן און ער האָט דאָס דערצויגן. וועגן דעם האָבן אָבער געוואוסט נאָר יחידים, פאר אלעמען איז די זאך געווען א סוד, און מען האָט נישט געוואוסט וואו דאָס קינד איז אהינגעקומען.

***

אין יאָרן ארום האָט ר' יצחק גד געקריגן א בילעט אויף א חתונה אין בריסק. אויפן בילעט איז אלם העומד מצד החתן געווען ר' דוד מאמשינאָוו. אין פלוג האָט ר' יצחק גד נישט געוואוסט, ווער דער חתן איז, שפעטער האָט ער פארשטאנען, אז דער חתן איז דאָס זעלבע קינד, וואָס איז אמאָל ארויסגעראטעוועט געוואָרן פון שמד. דער אמשינאָווער רבי האָט דערמיט געוואָלט מהנה זיין ר' יצחק גדן, וויל ער האָט פון דער דאָזיקער געשיכטע געליטן מער פון אלע.

קלמן גראיאנצי מיט זיינע חברים האָבן געהאלטן די שבועה, וואָס זיי האָבן דעמאָלט געגעבן און קיינער האָט וועגן דעם נישט דערציילט. אז מען איז אין א צייט ארום געוואויר געוואָרן וועגן דעם, האָט מען זיי שטארק געריפט פאר זייער מסירת נפש און פאר זייער ענערגיע און אויף זיי איז געזאָגט געוואָרן: „אפילו ריקנים שבך מלאים מצוות כרימון". (אפילו די פוסטע מענטשן, וואָס געפינען זיך צווישן אייך זיינען פול מיט מצוות, ווי א מילגרוים).

דער סוף פון דעם משומד יצחק־יאָסל: ער איז אויף דער עלטער געוואָרן א בעטלער און געקומען בעטן נדבות אין די יידישע הייזער.

יהושע גאלדבערג

„טייוואלים"

(פון די שרדלעצער מעשהלעך)

געווען ביי אונדז א משפחה, וועלכע מ'האט גערופן די „טייוואלים". דאס זיינען נישט געווען קיין מענטשן רשעים, אדער לצים, פאר וועלכע שרדלעין האט געציטערט. פארקערט, זיי זיינען געווען גאנץ רואיקע מענטשן, וואס האבן נישט געטשעפעט קיין פליג אויף דער וואנט. דעם צונאמען האבן זיי באקומען בירושה פון א פאטער, מיט וועלכן עס האט פאסירט אן אויסטערלישע געשיכטע.

געהויסן האט דער פאטער פראסט-פשוט: יאסל. גערופן האט מען אים יאסל בעקער, ווייל ער האט געהאט א קראם מיט פלאציקעס און פויערישער חלה אין סאמע מיטן מארק, וואו דינסטיק און פרייטיק, אין די מארקטעג, פלעגן זיך צונויפפארן די פויערים פון דער ארומיקער געגנט מיט פורלעך ברויט, קארטאפל און אנדערע גרינווארג אין אויך אריינגעכאפט זיך צו יאסלען קויפן פלאציקעס אדער פויערישע חלה. וואס איז געווען געבאקן אין גרויסע בעקנס, אויסגעשמירט מיט אייל און אונטערגעבאקן מיט ברוינע ציבעלעס.

יאסל איז געווען א ייד פון א יאר עטלעכע אין פופציק מיט קליינע לעבעדיקע אויגן. צוליב דעם וואס דאס בערדל איז שטענדיק געווען פאר-מעליקט, האט מען אויף קיין פאל נישט געקענט דערגיין, צי ס'איז גרוי, צי שווארץ. די פויערים האבן פון אים שטארק געהאלטן, וואס ער איז געווען א קלוג יידל און פלעגט זיך ליב האבן אויסצוטענהן מיט זיי, קלאפן אין פלייצע און געבן זיי עצות אין פארשידענע ענינים.

געווען איינער א פויער, אנטאני האט ער געהיסן, א הויכער גע-זונטער פארשוין מיט גרויע וואסערדיקע אויגן און העל בלאנדע וואנ-סעס. דער דאזיקער אנטאני פלעגט זיך פילן ביי יאסלען זייער היימיש און נאכן מארק איז ער אריינגעקומען, זיך אויפגעשפיליעט דעם פעלץ,

ארויסגעשאקלט פון די קעשענעס אויפן בעט ארויף, וואו ס׳פלעגן ליגן די בלעטלעך לאקשן, דאס גאנצע לייזעכץ. ער האט געציילט און גע־ציילט און קיינמאל נישט געקענט כאפן דעם חשבון. בלית ברירה פלעגט מוזן יאסל אים ארויסהעלפן. ערשט דאן האט ער זיך באַרואיקט, געהייסן זיך דערלאנגען א פּלאציק און א גלאז טיי מיט צוקער.

זיצט אזוי איינמאל אנטאני ביי יאסלען אין אלקער זייער פּארכמו־רעט, די הענט אויסגעצויגן און אנגעשפּארט אויף די קני, די אויגן צו דער ערד, דאס היטל אויסגעקרימט. פּרעגט אים יאסל:

„וואס איז אנטאני אזוי „סמוטנע"?

ענטפערט ער נישט.

גייט יאסל צו נאענטער, לייגט ארויף א האנט אויף זיין פּלייצע און פרעגט אים שטילערהייט: — וואס איז מיט אנטאנין? עפעס זע איך, ביסטו מיר זייער צעטראגן! עס פעלט דיר געלט, מען האט דיך בא־גנבעט?

הויבט ביסלעכווייז אויף אנטאני די וואסערדיקע אויגן, קוקט צו־ערשט גלאט אין דער וועלט אריין, לסוף רופט ער זיך אן צו יאסלען: — „קאכאני יאסקו, ניעשטשענשטשע"! און דערציילט אים א גאנצע מעשה: „ניבי" ס׳האבן זיך געיאוועט צו אים שדים, מאטערן אים שוין א לענגערע צייט און מאכן א תל פון זיין מאיאנטעק; שעפסן פּגרן, פערד פאלן און די מילך פון די קי ווערט גערונען.

דערהערט אזא מעשה, טראכט זיך יאסל: — עס וואלט געווען א יושר גדול אפּצוטאן אים א שפּיצל, אז ער זאל זיך ארויסשלאגן פון קאפּ די שדים.

— וועדליק איך זע — האט יאסל געזאגט צו דעם איבערגעשרא־קענעם גוי — איז דאס ביי אנטאנין א נאוויגע. איך אליין האב שוין נישט איינמאל געהאט צו טאן מיט דער חברה און, „דזשענקי באגו", איך בין פּטור געווארן. נאר אנטאני דארף וויסן: א טבע האבן די לייט, אז אויב זעצן זיי זיך אן אויף אן ארט און געוואוינען זיך צו, וועסטו זיי מיט קיין קאטשערעס און קיין לאפּעטעס נישט פארטרייבן. מען דארף דאס נישט פארלאזן און זען וואס גיכער פּטור צו ווערן פון זיי.

די ווערטער זיינען דעם פויער שטארק אריין אין קאפּ און ער האט געבעטן ביי יאסלען א קלוגע עצה קעגן די שדים.

יאסל האט געעצהט אנטאנין, אז פריער פאר אלעם דארף מען די שדים איבערבעטן, אפשר האט זיי ווער באליידיקט מיט א ווארט, צי מיט א קללה נישט פארדינטערהייט, קומען זיי זיך דעריבער נוקם זיין.

כדי די שדים איבערצובעטן מוז מען פאר זיי אנגרייטן: א מאטקע 96קער (א פלעשל שטארקן ספּירט), מאנדלען, צוויי אייער, געגדז און א שווארצן האן. דאס אלץ דארף מען אוועקפּירן אין יענער חורבה ביי דער

אלטער מיל. און „אז די זון וועט פארגיין — האָט יאָסל געראָטן — זאָלסטו הינטערווייל־עכץ דאָם אלץ אריינטראָגן אין דער חורבה און צו־וואָרטן אין דרויסן ביז א האלבער נאכט, פונקט צוועלף א זייגער ביי־נאכט וועט זיך באוויזן דער סאמאָדנער טייוול אליין, וועט ער זיך שוין מיט דיר אויסטענהן און דו וועסט ביי אים קענען אלץ פועלן".

די דאָזיקע עצה איז דעם פויער שטארק געפעלן געווָארן. האָט ער אים הארציק געדריקט די האנט און צוגעזאָגט אויסצופירן אלץ, אזוי ווי ער האָט געהייסן.

אז ס׳איז געקומען דער באשטימטער טאָג, האָט יאָסל שוין געהאט צוגעגרייט א לאמטערנע ארומגעקלעפט מיט שווארץ פאפיר, איבער־לאָזנדיק בלויז צוויי קיילעכדיקע לעכער, וואָס זיינען אונטערגעקלעפט געווָארן מיט רויט פאפיר און אינעווייניק אריינגעשטעלט א ליכטל. גע־נומען דעם פעלץ מיט די לאנגע צעשויבערטע האָר, דעם גרויסן שקאָר־מיץ מיט דער גרויסער בורקע און אווענ אין יענער חורבה, וואָס ביי דער אלטער מיל.

זיצט ער אזוי און וואַרט, זעט ער: פון וויטנס קומט אָן אנטאָני מיט אן אָנגעלאָדעוועטער פור, באהאלט ער זיך אין א ווינקל. אנטאָני שטייט, קוקט אויס די מינוט, אז די זון זאָל שוין טיפער זיך אראָפלאָזן אין מערב־זייט, נעמט ער גלאסן אראָפּ אלץ פון פור, גייט הינטערווויי־לעכץ אריין אין חורבה, לייגט עם פאָרזיכטיק אוועק אויף דער ערד, נישט וואגנדיק אפילו זיך אומצוקוקן, נאָכדעם זעצט ער זיך אוועק אויף דער פור און וואַרט אין שרעק ביז עם וועט ווערן האלבע נאכט.

זיצנדיק אזוי אויף דער פור איז ער דערווייל איינגעשלאָפן. פלוצ־לינג דערהערט ער א ווילד מרוטשען, טוט ער זיך ראפטאָם א כאפּ אויף, ווי א צעמישטער, פאלט שיעור נישט אראָפּ פון דער פור פאר שרעק: א קענן אים אין חורבה שטייט עפעם א פארזעעניש מיט א הויכן שפּי־ציקן קאָפּ און א פּאָר בלוטיקע רויטע אויגאנעם. דאָם באשעפענים גייט נישט, נאָר שפרינגט אונטער. הענט און פים האָבן אים געציטערט. די ציין אין מויל האָבן זיך אים געטרייסלט, די אויגן האָבן זיך געווָארפן אהין און אהער פון פּחד. אין דעם דערהערט ער ווי מען רופט:

— „אנטאָני! אנטאָני!" און די מרוטשענדיקע שטימע פרעגט אים:

— א „מאטקע" פייערדיקע וואסער — געבראכט?

אנטאָני שטארקט זיך מיט אלע כוחות און אָנשטויסנדיק זיך, וואָס מען מיינט, ענטפערט ער מיט א קלאפנדיק הארץ און אָפּגעהאקטן אָטעם:

— א יאָקזשע? — געבראכט.

— פון 96קער גהינום?

— א כיבא טאָק.

— צווּיי נישט־פּליענדיקע פּליערס — געבראכט?
— געבראכט.
— 3 מאנדלען ווייסע־געלע ימען, וואָס לעבן בשלום און מישן זיך נישט אויס — געבראכט?
— געבראכט.
— און אלע פּרישע און אַן בלוט טראָפנס?

דאָ בלייבט שוין אנטאָני צעחושט און ווייסט נישט וואָס צו ענטפערן. א ליגן זאָגן, האָט ער מורא... און דעם אמת ווייסט ער אליין נישט. דאָ נעמט דאָס פּארזעענישׂ נאָענטער זיך צורוקן צו אים, האָט זיך אנטאָני שטארק דערשראָקן און אָנגעהויבן שרייען מיט א ווילד פּארצווייפלט קול:

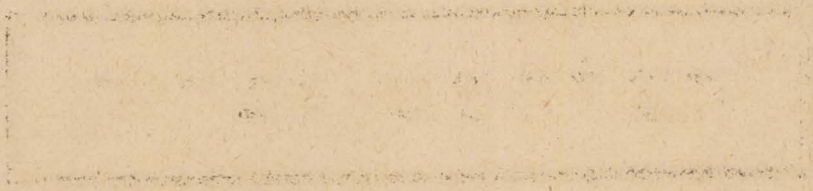
— א־לאָ — באָגאָ! א־לאָ — באָגאָ...

זיינען זיך מענטשן צענויפגעלאָפן און געפונען דעם פּויער א פּאר־חלשטן ליגן אויף דער ערד. האָט מען אים קוים אָפּגעמינטערט. שווער אָפּזיפּצנדיק, האָט אנטאָני כסדר געוויזן אויף דער קעגנאיבערדיקער חורבה.

חברה האָט זיך א לאָז געטאָן אהין. געזוכט, געגישטערט און שוין געוואָלט ארויסגיין מיט גאָרנישט. פּלוצלינג האָט איין חברה־מאן דער־שנאפט, אז איןווינקל האָט זיך עפּעס א ריר געטאָן. איז מען צו, זעט מען: עס ליגט עפּעס א גרויסע קנויל מיט לאנגע ווייסע צויטן, האָבן זיי זיך אליין דערשראָקן. קומענדיק א ביסל צו זיך, האָט מען די קנויל אפּערגע־שלעפּט, אויפּגעשטעלט, אראָפּגעצויגן דעם איבערגעקערטן פּעלץ, אויס־געטאָן דעם גרויסן שקאָרמיץ, איז ארויס יאָסל בעקער, וועלכער האָט זיך אליין פּארשעמט פּאר דעם טאראראם וואָס ער האָט אָנגעמאכט...

פּאר דעם דאָזיקן שפּיצל האָט ער לאנג געהאָט צו זינגען און צו זאָגן, געהאָט אויף זיך א שיין פּעקל מיט א משפּט און דער צונאָמען „טייוואָ־לים" איז אים און די קינדער פּארבליבן.

חורבן שעדלעץ

שלמה רוזן

מתוך המפולת

קטעים מספרו שיצא בסדרת „מן המוקד" בהוצאת „עם עובד", תל־אביב, תש"ד, בתרגומו של חיים טרטקובר. המחבר נפל בקרב על הגנת כפר־עציון.

יום החמישי האיום

רעד עובר את גופי בזכרי את היום הזה.

זה היה ביום החמישי, שבעה בספטמבר, יום שביעי לפרוץ המלחמה. עוד בשכבי במטה שמעתי הפצצה חזקה. פגיעות־הפצצות טלטלוני מן המיטה, אבל נהייתי אדיש לכל מה שקרה. לפני צאתי החוצה שלחתי, כרגיל, מבט לילקוטי המונח בפינה, ארוז מזמן שהתכוננתי לעליתי. הוא היה ארוז וכאילו מוכן לנסיעה, כדי שאוכל לשימו על שכמי בכל רגע ולצאת לדרך.

לא אחת חשבתי שאין כל טעם בדבר להחזיק את חפצי בילקוט, בשעה שאני בטוח, שאין אפשרות לנסוע לא"י. גם הפעם אמרתי להתיר את הילקוט ולשכוח את כל מה שעבר; אבל דחיתי את הדבר גם הפעם לזמן אחר.

בחוץ אומרים שהגרמנים מתמידים בהפצצת עירנו, מפני ששדליץ נמצאת בדרך הראשית של מנוסת פליטי וארשה. מספרים שגם הממשלה היתה בעיר —אחרי אשר פונתה וארשה— בדרכה לבריסק. שדליץ סו־בלת, איפוא, כל כך מפני שהיא בדרך הראשית של האוואקואצייה למזרח.

השעה כעשר וחצי. הנני עומד על יד רמקול ומאזין לידיעות על מצב המלחמה. פתאום נשמע רעש מנועי אווירונים וההמון נמלט מתוך בהלה. רק אחרי שכל האנשים כבר התחבאו, מי במקלט ומי בבית, ניתן אות הזעקה באיחור־זמן.

יכולתי למצוא לי מקלט מאחורי שער־הביטון של הבית, בו נמצא רמקול־הראדיו, אבל זה היה בית קטן, בן קומה אחת, ואני רציתי להס־תתר בבית גדול. הבתים המעטים שנחרבו ע"י ההפצצות הקודמות בירכתי העיר, היו כולם בני קומה אחת או צריפי עץ קטנים ונתפתיתי להאמין שבית גדול מחסה טוב יותר. כשנופלת פצצה על בית קטן הוא נהפך בן רגע לגל־עפר ואין פנאי להמלט; אבל כשפצצה נופלת על בנין גדול יש לך שהות למלט את נפשך במדורות התחתונים, עד שהחלקים העליונים נבקעים ומתמוטטים. על כן רצתי לבית גדול, שברחוב שנקביץ, מספר 44, ונתחבאתי במסדרון. אתי יחד היו שם עוד כ15—20 איש, מהם נחקקו בזכרוני אשה צעירה ותינוקה בזרועותיה וגורף־ארובות שחור, שחבל־עבודה מלוכלך כרוך לו במתניו. גורף־הארובות, נוצרי צעיר, ידוע היה לי מביקוריו בביתנו לשם ניקוי־הארובות. הוא עמד ויכולתי להתבונן בתנועותיו. אני זוכר: אך הגיע בריצה למסדרון, בו עמדנו כולנו, נתן עיניו בתקרה והסתלק הצדה, שלא יימצא מתחת לקורת הברזל שבתקרה. הבינותי לחששו ולמחשבתו והתבוננתי גם אני בתקרה, כמבקש מקום בטוח יותר. לבסוף ראיתי שמוטב לי לעמוד במקומי, באמצע המסדרון, במעלה הראשונה, כשידי מחזיקה במשענת, לפי חש־בוני, אם יפול דבר־מה על הבית, עלי למהר ליציאה שממולי. לא הספקתי לסיים את מהלך מחשבותי וברד־פצצות ניתך מסביב ובטרם אתמצא במצב — טרך! — נפלה פצצה על ביתנו. לא אני ולא מישהו אחר לא יכול למלט את נפשו. חושי לא נתבלבלו בי, אבל לא היה לאל ידי לעשות משהו, או גם לזוז ממקומי, כי מקץ רגע אחד התמוטט עלינו כל הבית וניתנו בתוך חושך מחניק. לא ראיתי דבר מסביבי. רק הרגיש הרגשתי אבק איום וידי ממששות שברי־לבנים וכפיסי־עץ ומיני חומר לא אדעם. הן, ידי, התרו לצד היציאה. התאמצתי לסלק את מה שחוסם לפני את דרכי. אבל כל העמל לשוא, כי חושך מסביבי. כל מה שידי נגעו בו אי־אפשר היה להזיזו ממקומו. הייתי במצב של התעלפות ורק לאחר זמן־מה הגיעו לאזני קולות חנוקים.

מי שהוא צעק: „הצילו!". קול אחר צעק „שמע ישראל!". אשה התיפחה והרעישה עולמות: „ילדי!" וקול של גוי נשמע:

„ישו, למען השם!". תינוק בכה מפחד. קול צרוד חזר על איזה שם, וודאי של קרוב או של ילד. ונתערבבו הקולות בתוך הקבר החי והגיעו לאזני כאילו מעבר לקיר. הבנתי שכל האנשים שהיו במסדרון מכוסים מפולת כמוני. מה לעשות? תוקף אותי יאוש. הכל מסביב לוחץ עלי ואין מקום פנוי להתנועע בו. פה תהא קבורתי, פה אגווע חי — מתחת לחרבות האלה. כל חיי עברו לפני עיני העיוורות. ושאלתי את עצמי: האם זה באמת סוף חיי? האם כדי לגווע בקבר חי נפרדתי מידידי

וקרובי לפני העליה? האם לתכלית זו קיבלתי מקבוצתי אישור לעליה? לא הבנתי דבר ויחד עם המקהלה הכללית של צעקות לעזרה של כל האנשים, שהמפולת כיסתה עליהם, השמעתי גם אני בלחש מלים שהביעו את מר־רגשותי באותה שעה, כשם שלא במתכוון באתי אל האנשים, שכיסתה עליהם המפולת ברחוב שנקביץ, בית 44, כך באה לי גאולתי שם שלא במתכוון. מעל לראשי זז משהו ולפתע נפתח בקרבתי פרץ קטן, בו זכיתי לראות שוב את אור־היום. הרגשתי את עצמי כעוור שעיניו נפקחו פתאום לראות, מישהו, שהיה לפני, זז וטיפס וזחל לצד שממנו בא האור. היה זה מקום־החלון במסדרון על יד המדרגות, שבהן עולים מחדר השוער לקומה הראשונה. דרך חלון זה, כנראה, הציל מישהו את עצמו, וכשיצא נפתח גם לנו פתח־ההצלה. עזרתי למי שהיה לפני, והוא סתם את הדרך, לטפס ולהגיח ואחרי שפינה לי את המקום זזתי גם אני. טיפסתי מעל לחפצים שלא ידעתי מה הם. ערבוב של שברי לבנים ועץ, מיני דברים רכים, אולי אברי מתים או פצועים. ראשי נתקל במשהו, כובעי נשמט ממנו, ולחפש אותו לא חשבתי מחשש שמא אגרור משהו שיכסה אותי שוב, נמשכתי אל הפרצה, ממנה בא האור. עוד טיפוס, גיחה ונחלצתי. לא ידוע לי כמה זמן הייתי תחת המפולת; אני משער עשרה רגעים, כי יותר מזה לא הייתי יכול לחיות בלי אוויר. כשיצאתי חי לא ידעתי מה עלי לעשות. קודם כל רצתי בכל מאמצי כוחי כדי להתרחק ככל האפשר, ממקום־החורבן, עברתי את חצר־המעבר של רחוב שנקביץ 44, לרחוב פינקנה, ומשם חציתי את הסימטה שפיטלנה, ורק עכשיו שמעתי ותפסתי שההפצצה עודה נמשכת ובכל הסביבה בקרבתי מתפוצצות פצצות ומתמוטטים בתים. לא ידעתי מה טוב לי יותר, אם לרוץ הלאה או להתחבא שוב בצל „חומת־מגן" כמו קודם. ראיתי אנשים רצים כחיות־יער ועיניהם בולטות ופניהם משונות וכל מראיהם כפראי־אדם משום שכבת החומר שעליהם ועל בגדיהם. פתאום נשמע מרחוב בית־החולים התפוצצות. אני רואה: כמה אנשים משתרעים על אדמת־החול שברחוב (היה זה זמן של תיקון־הכבישים), גם אני משתרע ופני למטה, שלא לראות בנפול עלי הפצצה, אלא למות מיד. מן השער קוראים לנו ודורשים שניכנס שמה ולא נשכב תחת כיפת־השמים. איזה איש־צבא גבוה, שהיה חבוי באותו שער, צועק אלינו בקולי קולות, בלשון־פולין ה„אמיתית", בחירופים לאין שיעור, שנתחבא בכניסת השער. אני רץ לתוך השער ומשם לחצר, החוצה, כי חושש אני ל„מחסה" שיתן לי הבית, באם תפול עליו פצצה. שוב אין נותנים לי לעמוד בחוץ. אני מספר להם מה שקרה אותי. אני רואה בחצר עוד כמה אנשים שפניהם שחורים ואיומים כפני. כנראה, נמלטו גם הם מאיזו חורבה שכיסתה עליהם. יהודים מביאים לי מים מביתם. אני שוטף בהם את האבק מעל ראשי ורוחץ את הפצע ברגלי, פצע קל ברגלי הימנית, דם, ולא הרגשתי

בו כלל. אני שותה מן המים המהולים באבק שבפי — הצמא והחנק בגרון גרמו לי צריבה לבלתי־נשוא. בשער יללות־אנשים שנמלטו לכאן. אשה פולנית נופלת אל תוך זרועות־הקצין ומיבבת בהיסטריה: „איה בעלי? האם נמלט מן הטבסי ואיהו?". מספרים לי שהקצין, האשה ובעלה עמדו כאן בנסיעתם מוארשה; הטבסי שלהם היה בסמוך לעיריה; נפלה פצצה והטבסי נהפך לקופסה שבורה ואין יודעים לאן נעלמו הנוסעים. פצוע מספר איך ובאיזה בית נפצע. אני רואה בחור נוצרי שפניו כפני שד ממש: עיניו בולטות־מתפרצות ושער ראשו הפרוע מלא צרורות חומר ואבק. כך היה ודאי גם מראי אני לפני שרחצתי את פני במים שהביא לי היהודי מביתו. מאותה דירה מביאים מים גם לשאר הפצועים. בינתים חלה הפסקה בהפצצה ואני יוצא מן החצר ופני למקומות מגוריהם של קרובי וחברי. ללכת במדרכות אי־אפשר, כי נתקל אתה בהרי לבנים ועפר של בתים שנתמוטטו. מתוך בתים אלה עולות קריאות לעזרה, קורעות־לב. אין מי שיציל אותם, כי כל איש רץ כמטורף לבני משפחתו ולקרובים שלו. משתוקקים לראות אח ורע, וזה נותן כוח לרוץ ולבוא בתוך הריסות־בית, על אף הסכנה, שמא יתמוטטו גם יתר חלקי הקירות, שנפגעו בהתפוצצות. אנשים ניצלים מתנפלים זה על צווארי זה מתוך התפרצות של בכי וצעקות עד לב השמים. אין מאמינים עוד, כי אכן חי האח. הגענו לבית ברחוב ס. שמה גרים בני משפחת ג., חברה לקן שלנו ור., חברת הקבוצה. מצד הרחוב לא היה ניכר שהבית נהרס, ואולם בכניסה לחצר נראה מיד החורבן שנגרם לבית על ידי פצצה שנפלה עליו. זה היה בית בן שתי קומות ועתה נהפך למפולת, גגו נשמט־צנח למטה והתערב בלבנים, בקרשים ובשברי רהיטים ומטלטלי־בית בכלל. מתוך ערבוביה זו, שהיתה פעם בית, נראה ראש יהודי זקן, עטור זקן לבן, כולו דם. מקום מגוריו היה למעלה, בקומה השניה, ולא הספיק הזקן לרדת ונתרסק יחד עם כל הבית. בצד נראו דלדולי־בשר, ללא צורה, מאדמים, ערבוב של ידים ואברים אחרים של בני־אדם.

כל תל המפולת נערם בחלק הקדמי, בכניסה של המסדרון. החלק האחורי של הבית וחדרי משפחת ג. לא נפגעו. רק קורות התקרה נעקרו מקיניהן בצד אחד והיו תלויות באוויר ומאיימות בסכנת התמוטטות של חלק זה גם הוא. לא שעיתי לסכנה ונכנסתי דרך החלון לחדר שנחרב למחצה. מתוך בור־מרתף הגיעו קולות־אדם חנוקים־רפויים, ממין הקולות שכבר היו ידועים לי. בשארית־כוחותיהן חיננו נשים בקול צרוד להצלה. לידי עמדו שני גברים שחיפשו את קרוביהם ומיד התחלנו בעבודת ההצלה. כל נגיעה שנגענו עלולה היתה לסכן את חיינו אנו ואת חיי הנמצאים בתוך המפולת, ומבין ההריסות צועקים אנשים שנקברו חיים.

אשה אחת מבקשת להגיש לה, לתוך הבור, מעט מים — להציל את ילדה הפעוט המתעלף על ידיה. אשה אחרת שעלה בידינו להוציאה

החוצה, היתה כל כך עיפה וחלושה מצעקות ומפחד־המוות, שאבד לה כוח־הדבור ורק את שפתיה הניעה תנועות משונות — מים ביקשה.

אשה אחרת לא יכולנו לחלץ בשום אופן. ראשה ומרבית גופה כבר היו בחוץ, אבל אחת מרגליה היתה תקועה ולחוצה וכל המאמצים לחלץ אותה היו לשוא.

ראיתי את חברי א. הוא בכה על שסבתו וילדיה כוסו שם במפולת. על חברי לא ידע דבר.

מפי האנשים שהוצאנו אי־אפשר היה להציל דבר, עוד לא התאוששו ולא ידעו, באיזה עולם הם. בשארית כוחותי עזרתי למשוך ולחציל עוד אנשים. כל אותה שעה ריחפה עלינו סכנת ההתמוטטות של החלק השני בבית. לבסוף נודע לי מפי הצעיר ג., שאחיו ואחיותיו ויתר חברי שבבית הזה חיים. הם היו מן הראשונים שנצלו כאן. הוא הראה לי את המקום, בגן שממול, **שם היו יושבים. הרגשתי את עצמי כמי שנולד מחדש.** לשמחתנו לא היה גבול. ההשגחה מינתה לנו גורל אחד וכפשע היה ביניגו ובין המוות. עלולים היינו למות מתחת לחורבות, בלי שידע איש על גורל משנהו.

שוב נשמע רעש אווירונים וחיכיתי עד שיבוא שקט. ישבנו תחת העץ וסיפרנו זה לזה בקיצור את אשר עבר עלינו. כששקטו השמים, אזרתי את שארית כוחותי ורצתי הביתה, לראות אם היה חורבן גם שם. בדרך פגשתי בחברי א. עם אמו ועם אחותו הקטנה ונשמתי לרווחה בראותי אותו חי. בכלל, כשחיו נפגשים מכירים, היו רואים זה את זה כשבים מעולם אחר.

בכל מקום במרכז העיר נראו תמונות־זוועה של חורבן. חצי שעה קודם לכן התנוססו כאן בתים גדולים ויפים. עכשו צועקים מתוך חרבו־תיהם אנשים מתים למחצה. אגב־אורחא סיפר לי יוסף, כי דירתו שהיתה בקומה העליונה, מתחת לגג, נהרסה ו„עפה" למטה מחמת זעזוע חזק שנגרם לאוויר ע"י פצצה שנפלה על בית סמוך. לאשרם לא היה איש בדירה, כל המשפחה ניצלה ממוות, אבל דירה לגור בה אין להם כבר. עכשו הם רצים אל מחוץ לעיר, לאיזה גן, לחכות שם עד סוף ההתפו־צצויות, שאינן נפסקות כלל.

המשכתי דרכי לביתי. על יד שער המעבר ברחוב פינקנה, שאלתי כמה ממכירי על הנעשה אצלנו בבית, ענו לי שבחלק זה של העיר אש בוערת וכנראה גם ביתנו אחוז להבות. רצתי מהר. הנני רואה את האש מרחוק ואיני יכול לגשת. אני אנום לעקוף ולגשת לבית מצד אחר. כל הגדרות הרוסות. והנני על־יד הבית. להיכנס אליו בדלת אי־אפשר מפני האש החזקה הבוערת בבית־העין שממול. דרך איזה חלון בקרבת־מקום הנני חודר עד לדירתנו. היא ריקה למחצה. אין נפש חיה. חלק מכלי־

המטות ומן המלבושים הוצאו מכאן. בעד החלון הפתוח נושב ובא חום מן האש שבבית ממול. במסדרון שלולית גדולה של דם־אדם, אבל צורת אדם אין. שכן מציל ומוציא את המיטלטלין שלו מן הבית. אני שואל אותו: איה בני ביתי, איה סבתא, בתה וכל המשפחה. העוד חיים הם? השכן מרגיע אותי ואומר: חיים הם, שום רע לא אירע להם, רק כל דאגתם לי. איה מקומם עכשיו — אין הוא יודע.

***

אני ממהר שוב אל החלון ובא אל החדר ואיני יודע מה לעשות, כולי משוגע, איני יודע באיזה עולם אני. האם להציל את פליטת חפצי וגם שאר החפצים שבחדר, או אולי ליצוק כאן מים, שלא תוכל האש שמנגד לאחוז בביתנו אנו? ואולי לרוץ שוב —אעפ"י שרגלי כבדות— עד שאמצא איש מבני משפחתי? אני עומד כמבולבל. אבל כשעיני רואות ששכני מוציא חפצים מדירתו הוא — אני עושה כמוהו. אני מציל את התפילין שלי, אני סוחב החוצה את ילקוט־הגב שלי, שעוד בבוקר רציתי להתיר אותו. הוצאתי כמה חפצי־בית, והנה שכן אחד קורא אלי בקול, שמוטב לי להביא מים ולעזור לאנשים המרטיבים את חלקי הבית הקרוב לאש. אם כך אעשה לא אצטרך לשאת חפצים מן הבית. שמעתי בקולו ונשאתי מים מן הבאר לבית. שכנים מבתים מרוחקים עזרו לנו בכך. בעד החלון אני מכנים מים ובצאתי אני לוקח אתי כמה דברים מן הבית. אותו שכן צועק, שמוטב לי למהר להביא מים ולא להוציא חפצים אל החוץ. ולא ידעתי נפשי. לא ידעתי מה חשוב יותר. אף ישבתי על חלון הקומה הראשונה ועזרתי לצקת מים על מחסני־העץ שבסמוך, הקטנים, שעמדו להיות למאכולת־האש. הזעתי הן מן העבודה והן מלחט־החום הגדול. ולבסוף הלכנו משם מתוך יאוש, כי כבר אחזה האש באותם מחסני־העץ ובלול האווזים והתרנגולות. לאחר כך, כשהבית כבר נהפך לגל אפר, התבוננתי וראיתי, כי לא היטבנו לעשות. ראשית, יכולתי להציל יותר חפצים מן הבית; שנית, צריכים היינו לקרוא לעזרה עוד כמה אנשים לשם פירוק מחסני־העץ והגדר שנמשכה ממקום השריפה עד לביתנו. ע"י כך אפשר היה לשמור על הבית מפני האש המתקרבת. ואולם המחשבות הטובות מאחרות לבוא. לא עלה הדבר, לא על לבי אני ולא על לב האנשים האחרים שבאו להציל את הבית.

נודע לי שסבתי הזקנה ומשפחתה נמצאות עכשיו בחצר שמנגד ותיכף הייתי שם. מצאתי את כולם חיים. הם הרבו לדאוג לי ולא קיוו לראות אותי חי. עכשיו לא נתנו לי ללכת אל הבית, אל מקום השריפה. בכל זאת הלכתי שמה להעביר את החפצים הנה. אחר כך נתתי עין על „דירתי" החדשה.

המון רב של „נשרפים" יושבים כאן. מי על כלי המיטה שהציל, ומי

סתם על הקרקע, נשען על עין, וכל איש נאנח בתתו לעצמו דו"ח על מה שאבד לו ואת מי הביא קרבן לאלוהי האבדון. אנשים מדברים על מי שהם מקווים עוד לראות אותם, אבל אינם יודעים את מקום הימצאם. האחד מתאבל על בן שנהרג בפצצה, ואחד צר לו על מנורות הכסף או כיוצא בזה שהשאיר בבית־השריפה. בתוך הנשרפים והאומללים יושבים גם אנשים, שעד עכשיו לא אירע להם כל רע. הם הוציאו את מעט המיטלטלין שלהם כאן. האש רחוקה עוד מביתם, אבל הם בוכים על שביתם צפוי לשריפה. אשה זקנה חולנית שכבה על אלונקה ונאנחה. קודם היה לה בית ובו יכלה לשכב חולה ועכשיו שהוציאוה משם, עליה לפחות את נשמתה מתחת לכיפת השמים. דירתה אחוזה אש. נשמע געגוע של אווזים, שניצלו מן הלול ואחרי זה נביחת כלב רע שלא נתן לאיש להתקרב למקום שבו הוא קשור. כל זה ואנקות האומללים, ה„נש־רפים" ונפגעי רסיסי הפצצות הצטרף לקול המולה אחת, מזעזעת את המוח. הכל היו אומללים, אפילו מי שביתו עוד היה עומד וקיים. הגיעה ובאה חבורת מכבי־האש. את שריפת ביתנו הקטן עוד אפשר היה לכבות בנקל, אבל הם לא שעו אליה, כי הבית היה פנימי והם ראו להציל את הבתים הגדולים, הקדמיים דווקא, כגון אלו של רבינוביץ, גוטגלד, קירשנבוים, סקורזיצקי, קוקבקה ואחרים, אף על פי שלא היתה כבר תקווה להציל אותם. בכל החלונות כבר נראתה אש ולמלט משהו לא היתה אפשרות. אלא שבעלי הבתים האלה, וביחוד הרצל האלבאר־שטאדט, הבטיחו למפקד־המכבים שכר גדול חלף הצלת רכושם מידי האש וזה, כנראה, השפיע.

הזקנה עוד שכבה על האלונקה ונאנחה, לא היה מי שיטפל בה ויגיש לה מה, כי כל איש היה נתון לצרותיו הוא. בא חתנה. כשראה שתיפה כאן את נשמתה ולא יוכל להביאה לקבר ישראל (כי בעיר הת־גוללו מתים בלי מספר, קרבנות־ההפצצות של היום, ואין יודע איך לקבר אותם, כי כל חברי „הצלב האדום" ו„חסד ואמת" עמוסים עבודה למעלה ראש וגם לא־חברים עוזרים על ידם), החליט להעביר אותה לבית־החו־לים ושם יהיה מה שיהיה. בבית־החולים יטפלו בה הן בחייה והן במותה. הציע לי תשלום תמורת עזרה להעביר אותה לבית־החולים בסטארוויש. הלכתי ונשאתי עמו את הזקנה לבית־החולים. בדרך היתה שוב התקפה מן האוויר. אנשים נסו כעכברים מחוריהם. אני לא רצתי, כי כבר ידעתי שאחת היא, אם איחבא בבית או במקלט, או אעמוד עם הזקנה ברחוב. היינו־הך, כי הפצצות פוגעות בכל מקום ומי שדינו ליהרג או להיפצע לא יועילו לו שום מקלטים שבעולם.

לי לא חשוב מה נעשה בעולמו של הקב"ה, חדלתי מהרבות מחש־בות, אבל עשיתי כאבטומאט. אחרי שנחתי מעט נשאתי אותה שוב, אעפ"י שזה היה בשעת ההתקפה. חובה להתגונן מפני התקפות לא

שררה כלל. מי שרצה להתחבא — נחבא, ומי שרצה — שהה ברחוב, כי רוב „מפירי המשמעת" היו מבין האנשים שסבלו כבר מן ההפצצות: זה איבד בן וזה בן־משפחה אחר; זה — נחרב בית־מגוריו, וזה כל רכושו נשרף וכו' וכו'. גם אני — לא אמר לי לבי להישמר מפני צפרי הפלדה שעפו מעל לראש. הוספתי ללכת עם הזקנה. ברגע שבאנו אל בית־החולים הגיעה שמה מכונית צבאית ומתוכה הוצא איש פצוע, שהיה לבוש בגדים אזרחיים, כנראה, מן המגויסים החדשים היה, שלא הספיק עדיין לקבל את מדי־הצבא. טרם אחז ברובה פקד אותו פגז ועשהו למה שהוא עכשיו: פצוע, בעל־מום שימות אולי מאבדן־דם. לא הרביתי לחשוב עליו ומיהרתי — הקדמתי להיכנס עם הזקנה לתוך חצר בית־החולים. מיד זכיתי לנזיפה הגונה מפי נושאי הפצוע הצבאי: „האינך יודע — קראו בקול — שלחיילים זכות־קדימה לגבי עזרה ואותם מכניסים קודם לכל?". הצטדקתי שלא ידעתי את הדבר ואמנם לא ידעתי. הכנסנו — אנו השנים — את הזקנה לאולם ההמתנה, והוא אולם רחב־ידים ומלא אלונקות שבתוכן שכבו פצועים. היו שם אלונקות מכוסות ולא ידעתי אם מושכבים בהן מתים או פצועים הנהנים „משינה מתוקה". שוב ראיתי שם אנשים, שהיו לי ספק מציאות וספק תמונה מבית־חולים לניתוחים לפי תיאורי רימארק. נדמה לי, שראיתי בין השאר פנים מוכרות של יהודי בעל זקן והוא חבוש תחבושת במקום שצריכה להיות יד, ועוד תמונות. יראתי להתבונן לנעשה באולם־ההמתנה והתחמקתי מהר. בחוץ נתתי עיני בזהוב שקיבלתי מידי חתן־הזקנה בשכר טרחתי. נאבקתי עם עצמי והתרעמתי עלי שקיבלתי שכר־טרחה בהעברת חולה לבית־חולים, שלא תוציא נשמתה בחוץ. האם מותר לכרוך יחד מטבע בזויה של זהוב אחד עם הצלת נפש חיה? היתה בי הרגשת־גועל לכסף זה, אבל לא השלכתיו ממני, מזכרי שאין לי כבר בית, אשר אוכל ללון בו, אף כסף לקנות בו את כברות־הלחם הראשונות לקיום חיי העלובים בימים הראשונים של חוסר הדירה אין לי. במחשבות אלה הגעתי ל„דירתי החדשה" בין הנשרפים בגן עצי־הפרי, ברחוב שנקביץ 29/13. לא היתה לי רוח לשבת שם זמן רב וכשראיתי שהשמים שקטו מאווירונים כוננתי צעדי לרחלה, ל„בית החדש" שלה בגן שמעול, מקום שם „גרו" ניצלי הבית ההוא. הם, שכני אותו הבית, התעתדו ללכת למאקאבאדה או לכפרים אחרים באותה סביבה כדי להיות שם עד יעבור זמן ההפצצות בעיר. כאן לא היה להם מה להפסיד אחרי שביתם כבר נחרב ובמשפחת כל איש — קרבנות. כל נפש רצתה להימלט ממקום האסון ביום המר והנמהר הזה.

רחלה ואמה התכוננו גם הן לדרך. נפרדתי ממנה מתוך הרגשה שלא בקרוב אתראה עמה. בדרך ממנה נפגשתי עם חברי דאנציגר, חבר קיבוץ חלוצי בלודז. כ־5 שנים היה בקיבוץ. גם הוא כמוני אושר לעליה

והתכונן לנסיעה בלתי־לגאלית. אני עמדתי לצאת לדרך לפניו ועכשיו הננו שנינו במצב אחד. ביתו התפורר־נחרב ע"י פצצה — על כן החליט בנפשו לצאת, לאחר שבת, לפינסק ברגל. שם גם הבחורה שלו ובביתה יוכל לגור. הוא מבקש לו חברים להליכה, ואם רצוני בכך יכול גם אני להלוות אליו. אמרתי לו שאיני יודע, מה אעשה אחר שבת ואינני יכול להבטיח לו את הצטרפותי. בלכתי ממנו השיבותי אל לבי, שאולי כדאי לי ללכת. לא היתה לי תכנית ברורה לאן ולשום מה ללכת, אלא רציתי מאד מאד לברוח ממקום־החורבן.

סיפרתי על כך לבני משפחתי ומיד קיצצו את כנפי. „אתה רוצה ללכת מכאן —אמרה סבתי— ולא חשוב לך מה יהיה בסופי? אנה אבוא עם בתי ועם ילדה הפעוט?". נסתתמו טענותי, אעפ"י שידעתי שגם כאן לא אוכל לעזור להם, להוכיח לה את טעותה לא יכולתי, כי גם לא ידעתי, מה אועיל לעצמי בנדידתי ועד איזה מקום אגיע באין לי כסף למחיתי.

זה כבר חשתי רעב אחרי יום שלם בלא אכילה ואחרי חוויות שהתישו את כל כוחותי. במשך כל היום לא חשבתי על אכילה. בשעה שהוצאתי מדירתנו את החפצים ראיתי שם לחם ולא עלה כלל על דעתי לקחתו אתי, כי היה בעיני מיותר. סיבת הדבר הזה אינה ברורה לי עד עתה. אגב־אורחא הוברר לי ענין שלולית־הדם בביתנו. בבוקר, לפני צאתי מן הבית אמר לי שכני, הנגר זאלאזני שאעזור בחפירת המקלט אצל קוקאבקה בגן שממול לחלוננו. הוא, הממונה על התגוננות מפני התקפות מאוויר בכמה בתים, היה אחראי לעבודה זו, באותה חצר. אמרתי לו שלדעתי מיותרת העבודה, כי אין שם מקום די־מקלט. אם תפול שם פצצה יפלו כל גדרות־העץ וכל בתי־העץ אשר מסביב למקלט ויכסו במפלתם את כל האנשים שיבקשו להם מחסה בו — וימותו.

לא נתתי את ידי לחפירת המקלט והלכתי לשלי. לאחר חמישה־עשר רגעים, כשבאה ההתנפלות המחרדת מן האוויר, פגעו רסיסי־פצצות בחופרי המקלט. כמה מהם נפצעו, הכניסו אותם למסדרון־ביתנו ואחד מהם איבד נחלי־דם, וזו היא השלולית שראיתי.

הערצל קאווע

איך האָב איבערגעלעבט די דייטשישע יידן־אויסראָטונג

מלחמה־אויסברוך און דאָס באָמבארדירן שעדלעץ

יענער פרייטיק, דעם 1טן סעפטעמבער 1939, איז געווען אינגאנצן אן אנדערער. יעדער אין שעדלעץ האָט שוין געפילט, אז דאָס מלחמה־אומגליק רוקט זיך אָן, אָבער קיינער האָט נישט פאָרויסגעפילט, אז עס גרייט זיך די פולשטענדיקע פארניכטונג פון יידן. צווישן 10־1 בייטאָג האָבן זיך באוויזן אראָפלאנען אויף דעם הימל. מען האָט אָנגעהויבן צו דיסקוטירן; אייניקע האָבן געזאָגט, אז דאָס זיינען אונדזערע (פוילישע), אנדערע האָבן אויפגעוויזן, אז דייטשישע. זיי האָבן דערווייל שעדלעץ נישט געריבט, אָבער די מהומה איז געוואקסן. מען האָט אָנגעהויבן זאָרגן פאר איינשאפן זיך שפייז, אָבער אין א סך שפייזגעוועלבן האָבן שוין אויסגעפעלט פארשידענע ארטיקלען.

אין משך פון שבת און זונטיק האָבן דייטשישע אויסשפיר־אראָפלאנען ארומגעקרייזט איבער דער שטאָט. מאָנטיק האָבן זיי אונדז ווידער באזוכט, אראָפגעלאָזט באָמבעס הינטער דער שטאָט און אוועק. דינסטיק זיינען זיי ווידער געקומען, אראָפגעוואָרפן עטלעכע באָמבעס, געטראָפן אויף א פויעריש פורל און אוועק. דעם 7טן סעפטעמבער האָט דער שונא זיך באוויזן איבער דער שטאָט מיט א גרויסער צאָל אראָפלאנען. דאָס באָמבארדירן האָט זיך אָנגעהויבן 10.15 פאר מיטאָג און עס האָט געדויערט ביז 3 נאָך מיטאָג. וועז עס איז געוואָרן א ביסל רואיקער, איז מען ארויס פון די באהעלטענישן. שרעקלעכע בילדער האָבן זיך געוואָרפן אין די אויגן: צעשטערטע הייזער, טיפע גריבער פון באָמבעס, וואָס זיינען געפאלן נישט ווייט פון א הויז. גאנצע משפחות האָבן געפונען זייער טויט אונטער די חורבות, פון די חרובע הייזער האָבן זיך געטראָגן הילפסרופן.

נאָך דער באָמבארדירונג האָבן טויזנטער מענטשן אָנגעהויבן צו פארלאָזן די שטאָט. מ׳איז געגאנגען נישט וויסנדיק וואוהין און צו וועמען. מיט קליינע קינדער אויף די הענט, מיט פעקלעך אויף די פלייצעס האָט מען זיך געלאָזט אין וועג אריין. דאָס געפערלעכע באָמבארדירן האָט געדויערט 4 טעג. אין די אנדערע באָמבארדירונגס־טעג האָבן די דייטשן אָנגעהויבן זייער מאָרד־מלאכה גאנץ פרי און געענדיקט פארנאכט. ביינאכט איז געפאלן אויף יעדן א שרעק. פון דער וויטנס האָט שעדלעץ אויסגעזען ווי זי וואָלט געברענט פון אלע פיר זייטן. שווארצע עלעמענטן האָבן אויסגענוצט די געלעגנהייט, אויפגעריסן געוועלבער און ראבירט. די באָמבעס זיינען צום מיינסטן געפאלן אויף יידישע הייזער. עס זיינען געווען בערך 1500 טויטע. % 60 פראָצענט פון די הייזער זיינען געווארן צעקלאפט.

דאָס לעבן ביזן אינפירן א געטאָ

דעם 12טן סעפטעמבער האָבן די דייטשן אריינמארשירט קיין שעדלעץ. א ציטערניש, א שרעק האָט אלעמען ארומגענומען. עס זיינען געווען קלאנגען, אז מען וועט אויסשיסן אלע מענער. דעם צווייטן טאָג ראש־השנה האָט מען געכאפט מענער אויף אָפּצושיקן קיין מזרח־פרייסן אויף ארבעט. דריי טעג שפעטער האָט זיך דאָס וויידער איבערגעחזרט. דריי א זייגער נאָך מיטאָג האָט מען פלוצלינג דערהערט א שיסעריי. מיר וויילן א קוק געבן וואָס עס איז געשען, איז אָבער פארבאָטן צו גיין אין גאס, מען טרייבט צוריק אריין אין די טויערן. מען האָט גלייך פארשטאנען, וואָס דאָס באדייט. א טייל מענער האָבן זיך אויסבאהאלטן, אנדערע האָבן וויידער מורא געהאט דאָס צו טאָן, וויל ביי דעם ערשטן מאָל כאפן אויף ארבעט האָבן די דייטשן דערשאָסן אויפן אָרט די, וואָס האָבן זיך אויסבאהאלטן.

ביי יעדן טויער איז געשטאנען א דייטשישער זעלנער, וועלכער האָט נישט געלאָזט ארויסגיין קיין מענער. אין דער זעלבער צייט זיינען גרופּעס אָפּיצירן מיט רעוואָלווערן אין די הענט געגאנגען פון שטוב צו שטוב און באפוילן די מענער זיי זאָלן ארויסגיין. וועמען האָט זיך געפרענגט, וואָס ס׳איז געשען, האָבן זיי געענטפערט, אז מען האָט געשאָסן פון די יידישע שטיבער. אין דרויסן האָט מען געקענט זען ווי מען פירט מענער. ביי יעדן האָט מען אדורכגעפירט א פערזענלעכע רעווויזיע. מען האָט גענישטערט אין די קעשענעס, ווערטפולע זאכן צוגענומען, אָדער אוועקגעוואָרפן. דער וועג אין דער שעדלעצער תפיסה איז געווען א שרעקלעכער. מ׳האָט געמוזט לויפן מיט אויפגעהויבענע הענט. ווער עס האָט נישט געקענט דאָס מיטמאכן איז צעשלאָגן געוואָרן.

ביי דעם תפיסה־טויער האָט מען אונדז מקבל פנים געווען מיט ביקסן, שטעקנס און פּאסקעס. א טייל זיינען געווארן שווער פארוואונדעט. די נאכט האָט זיך צוגערוקט. אין א צימער פאר 2-3 פערזאָן האָבן זיי אריינגעשטופט 15-20 מענטשן. ס׳איז נישט געווען קיין פּלאץ וואו זיך א ריר צו געבן, ווער רעדט שוין פון שלאָפן. די, וועלכע האָבן נישט געהאט קיין אָרט אין די צעלן, זיינען געבליבן אויף דעם הויף פון דער תפיסה. האלטנדיק אונדז איבער א טאָג, האָבן זיי זיך דערמאָנט וועגן עסן און ס׳איז פארטיילט געווארן שטיקלעך אלטע ברויט.

מיטוואָך אין דער פרי, דעם 21סטן סעפּטעמבער, האָבן זיי באפוילן אראָפּצוגיין אויף דעם הויף. פאר דער תפיסה האָבן געווארט פרויען מיט פּעקלעך אין די הענט. מען האָט געגלויבט, אז מען קומט מער נישט צוריק, זיינען זיי געקומען זיך געזעגענען. מיט ביטערע טרערן און מיט שוועכע הערצער האָבן מיר געירט פון דעם פּלאץ אין דער ריכטונג צו מאָנקעביד. דורכגייענדיק פּוילישע דערפער, האָבן די פּויערים גע־וואָלט דערלאנגען אונדז וואסער, אָבער די דייטשן האָבן נישט צוגע־לאָזט. איינצלנע איז געלונגען צו אנטלויפן, אנדערע זיינען דערשאָסן געווארן ביי דעם אנטלויפן.

מיר זיינען געווען א צאָל פון איבער 8000 מענער, יידן און קריסטן. געהיט האָבן אונדז פערציק זעלנער. א טייל אויף פערד און די אנדערע אויף ראָווערן. פארנאכט זיינען מיר אָנגעקומען קיין וועגראָוו. דאָרט האָבן א סך געוואָלט אנטלויפן, אָבער עס איז געווען כמעט אוממעגלעך. מ׳האָט אונדז ארויסגעפירט אויף א פּלאץ אין דער שטאָט און געהייסן זיך אוועקלייגן. אויסגעמאטערט און דערשלאָגן פון דעם לאנגן וועג איז יעדער איינער אוועקגעפאלן ווי א טויטער און אייגעשלאָפן, אפילו נישט פילנדיק ביינאכט דעם רעגן. פארטאָג האָט זיך אָנגעהויבן א זו־כעניש נאָך פּלעצער וואָס זיינען נישט שטארק באוואכט. אזעלכע ער־טער האָבן זיך טאקע געפונען און מ׳האָט גענומען לויפן. מען האָט גע־דארפט אריבערשפרינגען א פארקאן פון איבער צוויי מעטער. ביז די דייטשן האָבן זיך געכאפט, זיינען שוין געווען איבער דער אנדערער זייט עטלעכע צענדליק מענטשן. אויך מיין פאָטער און איך זיינען גע־לאָפן. איך גלויב, אז איך בין געווען פון די לעצטע, וויל נאָך מיר האָט מען געהערט שיסן. אין וועגראָוו און אומגעגנט האָט מען נישט גע־כאפט קיין מענער. ביים ברענגען וואסער האָבן זיך אויך צענדליקער ארויסבאקומען פון דעם פּלאץ. מען האָט די מענטשן וויטער געפירט אויף דעם וועג נאָך אסטראָלענקע. אין דער זעלבער צייט איז געקומען א באפעל אלע מענער צו באפרייען.

*
**

די דייטשן האָבן זיך איינגעאָרדנט אין דער שטאָט. ס׳זיינען אָנגעקומען געשטאפּאָ, זשאנדארמעריע, פּאָלקסדייטשן און מיט זיי — נייע פּאראָדענונגען קעגן יידן. אן ענין מיט געשעפטן: יעדער גוי, וועלכער האָט זיך געוועלדעט צו די דייטשן און אָנגעווויזן, אז ער וויל דאָס יידישע געשעפט, האָט לאנג נישט געדויערט און ער האָט עס באקומען. אַסך מאָל האָט דער ייד קיין צייט נישט געהאט די סחורה ארויסצונעמען און געמוזט איבערגעבן מיט אלעמען.

די ביינאכטיקע רעוויזיעס זיינען געווען פיינלעך. פלוצלינג, מען קלאפט, א באפעל אויפצומאכן. דייטשישע זשאנדארמעריע. זיי האָבן איבערגעדרייט, איבערגעניטשטערט די גאנצע שטוב. זאכן, וועלכע זיינען זיי געפעלן געווארן, האָבן זיי צוגענומען. די נאכטגעסט האָבן מיר גערופן זייער אָפט.

עס האָבן אָנגעהויבן אָנקומען יידן פון די געגנטן, וואָס זיינען געווארן איינגעשלאָסן אין דריטן רייך. מען האָט די פּליטים אויפגענומען אוו ווי וויט מעגלעך זיי איינגעאָרדנט. עס איז געשאפן געווארן א „יודענראט" מיט ד״ר לעבעל בראש. צום „יודענראט" האָבן געהערט: נחום וויינטרויב, א מענטש וועלכער איז צענדליקער יאָרן געווען א שעדלעצער עסקן, אויך דער סעקרעטאר הערשל טענענבוים און אנדערע. דאָס לעבן אין שטאָט האָט זיך עטוואָס „נאָרמאליזירט". מען האָט געמוזט גריסן יעדן דורכגייענדיקן דייטש. דער, וועלכער האָט צופעליק נישט באמערקט דעם אָנקומענדיקן דייטש און נישט געגריסט, איז שטארק צעשלאָגן געווארן. אין דער וויינאכט האָבן די דייטשן פארברענט די שיינע שיל.

זיסקינד דער מוכר־ספרימניק מיט דעם אָרעמבאנד.

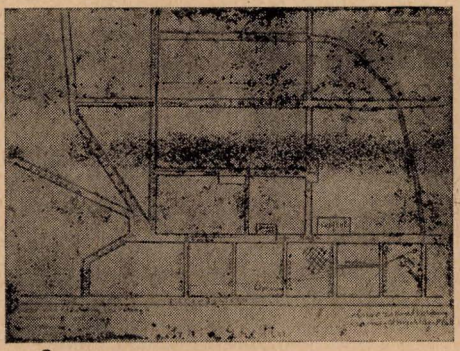
דעם 31סטן דעצעמבער איז ארוים די פּאראָדענונג, אז יידן דארפן טראָגן אויפן אָרעם א בלויוויסן באנד מיט א מגן־דוד. מיט דער דאטע האָט זיך די לאגע פון די יידן פּאררגערט פון טאָג צו טאָג.

ערב שבועות האָט זיך אָנגעהויבן די צוואנגארבעט צו רייניקן דעם טייך ליוויץ. די ארבעט איז געפירט געווארן פון פּוילישע אינזשענירן מיט פּוילישע אויפזעערס.

יעדער אויפזעער: האָט באקומען א גרופּע פון 15 מאן. די ארבעט איז נישט געווען שווער, שפּייז איז נאָך געווען ביליק, לייכט צו באקומען, א פּאָר גראָשן איז נאָך געווען אין קעשענע, א שיין וועטער — אלצדינג צוזאמען האָט אזוי צוגעשפּילט, אז דער עולם האָט אָנגערופן די ארבעט — „זומער דאטשע". דאָס האָט אָבער לאנג נישט געדויערט. אין א געווינסן טאָג האָבן זיך באוויזן פון דער־וויטנס עטלעכע מענטשן מיט געשטאפּאָ־ליים. זיי זיינען אראָפּ פון די אויטאָס, פּאראינטערעסירט זיך ווי אזוי די ארבעט גייט און פּארלאנגט פון די פּוילישע אויפזעערס, זיי זאָלן אָנווייזן ווער עס ארבעט שלעכט. די געשטאפּאָ־שלעגערס מיט גומענע נאגייקעס אין די הענט האָבן זיך אראָפּגעלאָזט אין די ראָווע, צוגעגאנגען צו די יידן אויף וועלכע מ'האָט אָנגעווויזן, אז זיי זיינען שלעכטע ארבעטער, געשלאָגן מיט די גומענע נאגייקעס אויף די נאקעטע פּלייצעס, געקלאפּט, געוואָרפן. 15 צעבלוטיקטע און פּארחלשטע זיינען געוואָרן אוועקגעפירט אין שפּיטאָל. די אומגעבעטענע געסט האָבן מיר געהאט יעדע עטלעכע טעג. די ארבעט האָט זיך געצויגן ביז צום ווינטער. אין דער צייט האָט מען אָנגעהויבן אוועקצושיקן אין ארבעטס־לאגער קיין שעדליטשע־טרזעשאנאָוו (לובלינער קרייז). עטלעכע זיינען נישט צוריקגעקומען פון די ארבעטס־לאגערן.

אין אָנהויב מערץ 1941, האָט מען אונטערגעוואָרפן א פּעטארדע און ס'איז פּארוואונדעט געוואָרן א דייטשישער זעלנער. דאָס איז געווען א פּראָוואָקאציע פון די דייטשן. זיי האָבן באלד באשולדיקט א יידיש מיידל, אז זי האָט דאָס געטאָן. די דייטשן האָבן געמאכט א פּאָגראָם אין שטאָט. אין מיטן נאכט האָבן זיי זיך באוויזן אין גרופּעס, איינגעבראָכן טירן, ארויסגעריסן פענצטער, געשאָסן, געשלאָגן אָן אונטערשייד פּרויען און קינדער. עס זיינען געווען געהרגעטע און פּארוואונדעטע. נאָך עטלעכע טעג איז געלונגען דעם „יודענראט" איינצושטילן די דייטשן, באצאָלנדיק א גרויסע געלטסומע. די פּרייזן אויף לעבנסמיטלען זיינען געשטיגן פון טאָג צו טאָג. צ. ב. א קילאָ ברויט האָט געקאָסט 17 זלאָטעס און א קילאָ קארטאָפל 3.25 זל. די יידישע לאגע איז געווען וואָס אמאָל שווערער.

א גרויסע שמחה איז געווען ווען עס האָט אויסגעבראָכן די דייטשיש־רוסישע מלחמה. מען האָט געגלויבט, אז נישט וועט איז דער טאָג פון באפרייאונג. מען האָט זיך זייער שנעל אנטוישט. סוף אויגוסט איז ארויס א גזרה: אז אלע יידן מוזן וואוינען אויף די באשטימטע פּלעצער וועלכע זיינען באשטימט פּארן יידן־קוואַרטאל. ס'זיינען געשאפן געווען צווי געטאָס: א גרויסער און א קליינער. דער גרויסער, מיט די

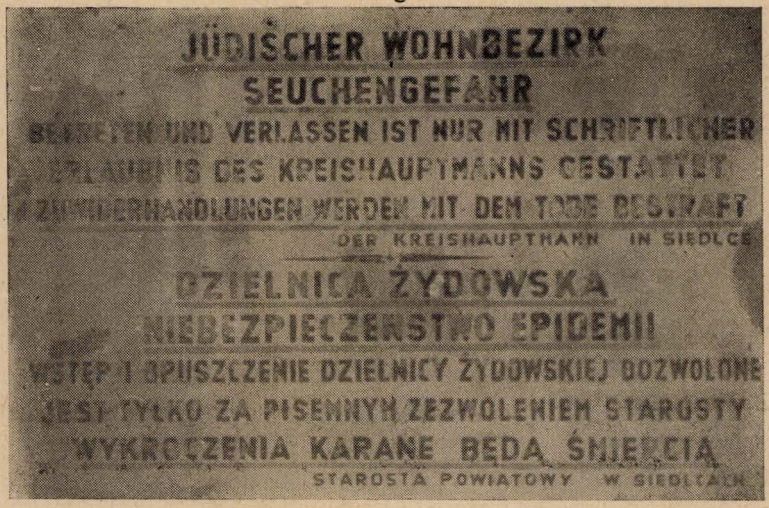
די מאפע פון געטאָ

גאסן: א טייל פון 1טער מיי ביז אָסלאנאָוויטשע, בראוארנע, דאָס יאטקע־געסל, אקופאָוע, סטארי רינעק, איין זייט באנליניע, און דריי הייזער פון 11טן נאָוועמבער־גאס. צו דעם זיינען נאָך געווען צוויי טויערן: איין טויער ביי פילסודסקים דענקמאָל, דער צווייטער — סוף אָסלאנאָ־ווישטע און 11טער נאָוועמ־בער־גאס.

דאָס צווייטע געטאָ, וואָס מען האָט גערופן דרייעק, האָט זיך גע־פונען אויף די גאסן: א קליינער טייל פון סאָקאָלאָווער־גאס, אָסלאנאָ־ווישטע און 11טער נאָוועמבער מיט א טויער אנטקעגן דעם טויער פון גרויסן געטאָ — אָסלאנאָוויטשע 11טער נאָוועמבער.

א טויער פון געטאָ

דער אויפשריפט אויפן טויער

דאָס לעבן אין די געטאָס

דעם 15טן סעפטעמבער 1941 האָט מען שוין געוואוינט אין די גע־טאָס. וועט ס׳האָט געהאט די מעגלעכקייט, האָט זיך באזאָרגט מיט שפייז־ארטיקלען, אוועקגעלייגט אויף א שווערער צייט. יעדן איינעם איז קלאָר געווען, אז דאָס לעבן אין געטאָ וועט זיין א סך שווערער. אין דער צייט האָט שוין עקסיסטירט די יידישע אָרדענונגס־פאָליציי. זייער אויפגאבע איז געווען צו האלטן אָרדענונג אין די געטאָס, שטיין ביי די טויערן און נאָך א סך אנדערע אויפגאבן. ערב יום־כפּור זיינען געשלאָסן געוואָרן ביידע געטאָס. מיט שווערע הערצער האָט יעדער איינער גע־זוארט אויף יום־כפּור. ס׳האָט זיך געוואָלט ווייגן, שרייען, אָבער דאָס איז אויך געווען שווער. אין א צימער וואָס אין נאָרמאלע צייטן האָבן געוואוינט 2 פּערזאָן, האָבן איצט געלעבט 10־12. דורך דעם האָבן זיך פארשפּרייט פארשידענע קראנקייטן.

טאָג־טעגלעך האָט מען געכאפּט צו פארשידענער ארבעט, טראָץ דעם, וואָס יעדן טאָג האָט דער „יודענראט" צוגעשטעלט איבער 3000 ארבע־טער. שעדלעץ איז געוואָרן א קוועלע פון יידישע ארבעטער. ארויסגיין פון געטאָ האָבן נאָר געקענט די, וועלכע האָבן געהאט א דערלויבעניש פון דייטשישן ארבעטסאמט. די דאָזיקע יידן מיט דערלויבענישן האָבן א סך פארלייכטערט די לאגע אין די געטאָס. אזויערנאָך זיינען געוואָרן

דער געטאָ־טויער באוואכט פון יידישע פּאָליציאנטן

אריינגעשמוגלט פון דער פּוילישער זייט וויכטיקע שפּייז־ארטיקלען: ברויט, קארטאָפּל און נאָך אנדערע לעבנס־מיטלען. אויך קלייניע קינדער און פרויען האָבן געהאָלפן און פארלייכטערט די לאגע, שלעפּנדיק אויף די פּלייצעס 25 ק״ג קארטאָפּלעס. נישט איין קינד אָדער פרוי האָט באַצאָלט דערפאר מיטן לעבן. ס׳איז געגנג געווען, וען איינער האָט זיך געפונען אויף דער פּוילישער זייט און ס׳האָט וועד אָנגעוויזן, אז דאָס איז א „יודע״, איז ער גלייך אוועקגעפירט געוואָרן צו דער געשטאפּאָ, וואו מ׳האָט אים ביז בלוט צעשלאָגן. ביינאכט האָט מען אים צוגעפירט צום געטאָ, געהייסן אריינקריכן דורך די דראָטן. זייענדיק שוין אין געטאָ, האָט ער גלייך באקומען עטלעכע קוילן פון די רוצחים. יעדער טאָג האָט געגעבן קרבנות. דער שווערער ווינטער האָט אויך צוגעהאָלפן: פראָסט, קעלט, הונגער־קראנקייטן. עס האָט זיך פארשפּרייט א פּלעקטיפוס, וואָס האָט אוועקגענומען הונדערטער קרבנות.

פון דער צוואנגארבעט איז שוין נישט געווען מער אויסצוהאלטן. נישט קיין טאָג, נישט קיין נאכט, קיין שבת און קיין זונטיק; שטענדיק צו דער ארבעט. א סך מענטשן האָבן זיך אויף אזויפיל געענדערט, אז

ס׳איז זיי נישט געווען צו דערקענען. נישט איינער האָט געווייגט, זענען דיק ווי זיין פאָטער זעט אוים.

די קאַרטן־צעטיילונג איז געוואָרן וואָס ווייטער אלץ מער פארקלענערט. מען האָט באקומען 100 גראם ברויט א טאָג. דער וואָס האָט נאָך געהאט וועלכע עס איז ווערטפולע זאכן, האָט פארקויפט און געקויפט דערפאר ברויט. א סך האָבן נעבעך געהונגערט. עס זיינען געעפנט געוואָרן קיכן פאר נויטבאדערפטיקע. דאָס לעבן איז געוואָרן וואָס אמאָל שווערער און שווערער. עס זיינען געווען צייטן, וועו לעבעדיקע האָבן מקנא געווען די טויטע.

פסח צייט איז ארומגענגען א קלאנג, אז מען האָט די לובלינער יידן ארויסגעשיקט, וואוהין האָט מען נישט געוואוסט. אין א געוויסן יולי־טאָג 1942, האָט די געשטאפּאָ צו ווייסן געגעבן דעם „יודענראט״, אז מען דארף האָבן צו דער באן ארבעטער מיט וועגעלעך. דאָס איז גלייך געוואָרן צוגעשטעלט, נישט וויסנדיק צו וועלכן צוועק. מ׳האָט צוגעפירט די ארבעטער צו עטלעכע פארמאכטע וואגאָנעס און געהייסן זיי עפענען. פינצטער איז זיי געוואָרן פאר די א־יגן; זיי האָבן געזען פאר זיך שרעקלעכע בילדער: טויטע, אָנגעטוענע אין נייע אנציגער, נייע שיך. מען האָט געזען אז די יידן זיינען נישט לאנג געווען אין וועג. דאָס איז געווען א ראדאָמער טראנספּאָרט און דער ערשטער וועלכן די שעדלעצער יידן האָבן געזען.

שפעטער האָבן דורך שעדלעץ אָנגעהויבן דורכפאָרן טראנספּאָרטן מיט פארמאכטע וואגאָנעס. אין וועלכע מ׳האָט געפירט יידן אין דער ריכטונג קיין טרעבלינקע. דער טויטן־לאגער האָט זיך געפונען 60 קילאָמעטער פון שעדלעץ. אין שעדלעץ גופא האָט מען אָנגעהויבן פילן די גרעפער, וועלכע רוקט זיך אָן. א טייל האָבן געגלויבט, אז דאָס וועט א־יסמיידן שעדלעצער יידן, וויל זי האָט געגעבן טויזנטער ארבעטער. מיט דעם גלויבן האָבן מיר געלעבט ביז דעם 22סטן אויגוסט 1942.

די ערשטע אקציע

אין דער נאכט פון 22סטן אויגוסט, 1942, האָבן זיך אין שעדלעצער געטאָ פארשפרייט פארשידענע קלאנגען. איינער פון זיי איז געווען, אז עס קומט עפעס פאָר אין מינסק־מאזאָוויעצק; גאנץ געוני וואָס, האָט מען נישט געקענט וויסן. אָבער יעדער איינער האָט באלד פארשטאנען, אז עס האנדלט זיך וועגן ארויספירן די אָרטיקע יידן קיין טרעבלינקע. די פאָרשטייער פון „יודענראט״ האָבן געפרואוט אָפּלייקענען, אז עס האָט שוין געטראָפן דעם מינסקער יידנטום. איך גלויב, אז א טייל פון

זיי האָט געגוי געוואוסט, וואָס ס׳איז פאַרגעקומען דאָרט. אויך צו אונדז האָט דאָס אומגליק נישט פארשפּעטיקט צו קומען.

2 א זייגער ביינאכט זיינען ביידע געטאָס געווארן ארומגערינגלט פון זשאנדארמען און פּוילישער פּאָליציי. עס האָט זיך אַנגעהויבן א שי־סערוי פון אלע זייטן, אַנווארפנדיק דערמיט א שרעק, א מורא. פּאַרטאַג איז מען ארויסגעגאנגען פון די שטיבער געוואויר ווערן וואָס עס האָט געטראָפן. מען האָט זיך גלייך דערוואוסט, אז די געטאָס זיינען באוואכט און מען גייט נישט צו קיין ארבעט. יעדער איינער האָט גלייך געזען די געפאר פאר זיך. עס לאָזט זיך נישט גלויבן, אז די פירערשאפט פון „יודענראט" האָט נישט געוואוסט עטלעכע שעה פאר דעם, וואָס עס גרייט זיך. איך באשולדיק די דאָזיקע מענטשן פאר דער לייכטזיניקייט. מען האָט מער נישט געדארפט ווי ארויסלאָזן א קלאנג וועגן דעם גורל וואָס עס דערווארט, וואָלטן באשטימט הונדערטער יונגעלעכע ארוים פון די געטאָס און א טייל וואָלט זיך אפשר געראטעוועט. איך קער זיך צוריק צו דעם שווארצן שבתדיקן טאָג.

נאָך דעם ווי ס׳איז שוין קלאָר געווען די זאך, האָט מען אַנגעהויבן לויפן איינער צום צווייטן צו בראטן זיך, וואָס מען קען מאכן. א טייל האָבן געגומען צוגרייטן באהעלטענישן. נישט יעדער איינער האָט דאָס געוואָלט און געקענט מאכן. דערצו האָט מען געדארפט מוט און ווילן צום לעבן. מען קען דאָס אויך פארשטיין; מענטשן, וועלכע האָבן געלעבט אין שרעק און ציטער כמעט דריי יאָר אונטערדריקט און אָן וועלכער עם איז האָפענונג, זיינען איצט געווען דערשעפּט און ווילנסלאָז. אין די פרימאָרגן־שעהן הויבן זיך אָן באוויין די יידישע פּאָליציאנטן, זיי זיי־נען געגאנגען פון שטוב צו שטוב, געהיסן זיין גרייט צו א באשטימטער שעה. די מענטשן וועלכע האָבן נישט פארלאָזט זייערע וואוינונגען זיי־נען געצוואונגען געווארן פון די יידישע פּאָליציאנטן צו גיין מיט די פּעקלעך ארוים אויף דער גאס. ווער אין ארבעטס־קליידער, אנדערע ווי־דער אויסגעפוצטע ווי צום טאנצן.

אין דרויסן זיינען מיר געיאָגט געווארן פון דער געשטאפּע. די וואָס זיינען געבליבן הינטערשטעליק האָבן דורכגעמאכט א קירצערן וועג — זיי האָט מען דערשאָסן. אזוי האָט מען אונדז געיאָגט ביז דעם אמאָליקן בית־עולם אין דעם שול־גאסל. דאָרט האָבן זיי צוזאמענגענומען די יידן פון ביידע געטאָס. פון מיין משפּחה איז געווען מיין מוטער אן צווויי שוועסטער, דער פּאָטער איז אין דער צייט געלעגן אין שפּיטאָל. נעבן בית־הקברות האָבן מיר זיך געמוזט אוועקזעצן. טויזנטער זיינען געזעסן איינער צום צווייטן צוגעדריקט, באוואכט פון פּאָלקסדייטשן און פּוילישע פּאָליציאנטן. דעם קאָפּ אויפהויבן האָט מען נישט געקענט, וועד רעדט

שוין פון אויפשטיין. די געשטאפֿע און אנדערע אויסוואורפן האָבן זיך דערווייל געמאכט פרייליך. געטרעטן איבער די קעפּ, געשאָסן, געשלאָגן. אין די קריטישע מאָמענטן האָט זיך דערוועקט דער ווילן פון נקמה. עס האָט זיך געוואָלט עפּעס טאָן, א ביסל בלוט פארגיסן ביי אונדזערע שונאים, אָבער די הענט האָבן זיך נישט באוועגט צו טאָן.

עלף א זייגער פאר מיטאָג איז אָנגעקומען די פארניכטונגס־„טרופּע" מיט דעם געשטאפֿע־שעף פּאיביש בראש. זיי זיינען גלייך געוואָרן די הערשער איבער אונדז. עס האָט זיך אָנגעהויבן א דינגעריי איבער אונדז צווישן דייטשישן ארבעטסאמט מיט דעם פארטרעטער פון דעם פאר־ניכטונגס־לאגער טרעבלינקע. דער ערשטער האָט פארלאנגט מען זאָל איבערלאָזן יידן פאכמענער, דער צווייטער האָט פארלאנגט וואָס מער קרבנות פאר דעם פארניכטונגס־לאגער. מענטשן האָבן אין הויף געהלשט פאר א טרונק וואסער. די מערדער האָבן נישט צוגעלאָזט קיין וואסער און מיט דעם סאדיסטישן געלעכטער אויף דעם פנים געוואָרפן א מורא אויף אונדז.

צווויי א זייגער נאָך מיטאָג איז געגעבן געוואָרן א באפעל: מענער פון 16 יאָר ביז פערציק זאָלן ארויסטרעטן. מען האָט נישט געוואוסט וואָס זאָל דאָס באדייטן. נאָר א קליינע צאָל מענער האָבן זיך נישט גע־רירט פון פּלאץ. עס איז שווער צו פארשטיין ווי אזוי האָבן קינדער פארלאָזט עלטערן, מענער — פרויען, געזעגנט זיך מיט די נאָענטסטע און מ'איז אוועק צו דעם באשטימטן פּלאץ אין דעם שולגעסל. מיט טרערן האָב איך זיך צעקושט מיט די ליבע מוטער און שוועסטער און מיט א גוואלדיקער קראפט בין איך געוואָרן אָפּגערישן פון זיי. די מוטער האָט צו מיר א גאנצן טאָג געדעדט און פארזיכערט, אז איך וועל בלייבן לעבן. איר נבואה איז מקוים געוואָרן.

אין דעם שולגעסל האָבן שוין געווארט אויף אונדז די מערדער, אויסגעשטעלטע פון ביידע זייטן מיט שטעקנס, ביקסן, רעוואָלווערן אין די הענט. ס'האָט זיך אָנגעהויבן דאָס קלויבן. וועך צו ארבעט און וועך עס וועלט צוריקגעשיקט אויף דעם פּלאץ, אָבער יעדער איינער האָט געמוזט דורכגיין דאָס באקאנטע געסעלע. רעכטס האָט געהייסן, אז ער איז געוואָרן אויסגעקליבן צו דער ארבעט. לינקס האָט באדייט צוריק אויפן בית־עולם. צעבראָכענע און צעשלאָגענע האָבן זיי זיך אומגעקערט אויפן בית־הקברות. אלע אויסגעקליבענע צו דער ארבעט האָט מען אָפּ־געזונדערט און אוועקגעזעצט אונטער דעם פארקן פון שפּיטאָל, דער אמאָליקער פּוילישער „רויטער קרייץ". אויך איז געוואָרן אָנגעזאָגט, אז דער שעף פון געשטאפֿע דארף צו אונדז רעדן. פינף א זייגער פארנאכט איז ער געקומען און געהאלטן פאר אונדז א רעדע, זאָגנדיק, אז מיר האָבן גליק וואָס מיר זיינען בייס לעבן געבליבן, און ס'וועט אונדז גוט

זיין. איר וועט ארבעטן. מיר גיבן אייך דריי הייזער אין קליינעם גענאַ.

אין דער זעלבער צייט האָט זיך פארשטארקט די שיסערייַ אויף דעם בית־עולם... מ׳האָט אונדז צוגעפירט צו די דריי צוגעטיילטע הייזער אין וועלכע מיר האָבן געדארפט בלייבן. די וועגט פון די צימערן זיינען געווען צעווארפן, צעהאקט, צעבראָכן, נישט צו דערקענען.

די נאכט פון שבת אויף זונטיק איז געווען א געפערלעכע פאר אונדז איבערגעבליבענע. א גאנצע נאכט האָט נישט אויפגעהערט דאָס שיסעריי אויף די יידן, וואָס זיינען געבליבן אויפן בית־עולם. זונטיק אין דער פרי האָט מען געזען דורכפאָרן וועגעלעך מיט דערשאָסענע. האלב דערשאָסענע. די פוילישע בעלי־עגלות האָבן פון די טויטע קערפערס אראָפגענומען די קליידער, די שיך און נאָך א סך אנדערע זאכן. די איבריקע וואָס זיינען געבליבן אויף דעם בית־עולם זיינען דערשאָסן געווארן אויף דער נאכט פון שבת אויף זונטיק.

שבת פארנאכט זיינען א טייל יידן געטריבן געווארן צו דער באן.

שׁעדלעצער יידן אין זייער לעצטן וועג צו די גאז־קאמערן קיין טרעבלינקע.

א טראנספּאָרט יידן אויפן וועג צום באן, צווישן זיי (1) פנחס קאָנאָפּנע און (2) מלך ראדושינסקי.

דער וועג פון בית־עולם צו דער באנסטאציע איז געווען א שרעקלעכער. די פוילישע באפעלקערונג איז געווען שטארק צופרידן פון דעם. גאנץ

וויניק פון זיי האָבן באדויערט. צעבראָכענע און דורשטיקע זיינען די געיאָגטע אָנגעקומען צו דער באן. דאָרטן האָבן זיי געמוזט וואַרטן אויף די וואגאָנען, וועלכע האָבן געדארפט זיי אוועקנעמען. נאָך עטלעכע שעה האָט זיך באוויזן א טראנספּאָרט וואגאָנען מיט קליינע פּארדראָטעוועטע פענצטערלעך. אין יעדן וואגאָן האָט מען אָנגעשטופּט 40-50 פערזאָן.

איך וועל דאָ שילדערן דעם וועג פון דער באנסטאציע ביז דריי קילאָמעטער פון טרעבלינקע.

וועגן דעם פּינלעכן וועג האָט מיר דערציילט מיין קוזין שלמה קאווע, וועלכער איז טראנספּאָרטירט געוואָרן קיין טרעבלינקע און ביים טויער פון טויט אנטלאָפן פון צוג.

אויף די פּאָדלאָגעס איז געווען אויסגעשיט א סך כלאָר. דער טראנספּאָרטצוג האָט גערירט צו דעם באשטימטן פּלאץ, וואָס איז יעדן איינעם גוט באקאנט. משפחות האָבן זיך געהאלטן צוזאמען. נישט געוואָלט זיך שיידן. זיי האָבן געוואָלט אומקומען צוזאמען. די געשרייען, דאָס וויינען, איז אוממעגלעך צו באשרייבן. די היץ אין די וואגאָנען האָט זיך פארשטארקט. פון דעם כלאָר, פון דער שטיקנדער לופט, האָבן א סך געחלשט, אראָפגעוואָרפן פון זיך די קליידער, וויל ס'איז געווען א היץ נישט אויסצוהאלטן. איין געבעט איז געווען — א טרונק וואסער פאר דעם טויט. ס'זיינען אויך געווען פאלן, וועו מען האָט געטרונקען אורין. דער צוג איז שטיין געבליבן אויף א זייטיקער ליניע, דריי קילאָמעטער פון טרעבלינקע. יעדער אָנגעקומענער טראנספּאָרט איז נישט גלייך אריינגעפאָרן אין דעם לאגער אריין. זיי האָבן דאָס ספּעציעל געמאכט, מען זאָל נישט קענען הערן די געוואלדן פון דאָרט. אויך ביי דעם טראנספּאָרט פון די שעדלעצער יידן האָט דאָס זעלבע געטראָפן. א גאנצן זונטיקדיקן טאָג איז דער טראנספּאָרט געשטאָנען אויף א זייטיקער ליניע.

12 א זייגער ביינאכט האָט דער צוג גערירט און אריף אויף דער ליניע קיין טרעבלינקע. א קליינער טייל איז אָנגעקומען אין דעם טויטן לאגער. אויך צווישן זיי איז געווען מיין ליבע מוטער און ביידע שוועסטער. וועו דער טראנספּאָרט איז געווען אויף דעם וועג קיין טרעבלינקע זיינען פיל ארויסגעשפּרונגען, אויך מיין קוזין. א סך זיינען ביים שפּרינגען דערשאָסן געוואָרן אָדער דערהרגעט געוואָרן פון שפּרינגען. מיין קוזין איז ארוים גאנין. זיי האָבן אים געכאפט ארויפגעברענגט אויף א צווייטן פּאסאזשיר־צוג, וועלכער איז אויך געגאנגען אין דעם טויטן לאגער. אויך פון דעם צוג איז ער ארויסגעשפּרונגען.

נאָך דער ערשטער אקציע

מיר, די איבערגעבליבענע אין געטאָ האָבן געווארט אויף אונדזער שרעקלעכן גורל. אין דער צייט האָבן זיך אַנגעהויבן ארויסצושארן פון פארשידענע באהעלטענישן א גרויסע צאָל מענטשן, אויך פרויען. מיר האָבן געציילט איבער 1500 פערזאָן.

מאָנטיק 12 א זייגער בייטאָג האָט מען ווידער געהערט שיסן. אויך דאָס שפּיטאָל האָבן זיי נישט געשאָנעוועט. מיט קאלטבלוטיקייט זיינען דערשאָסן געווארן צו ערשט די קראנקע און נאָכדעם דאָס פּערסאָנאל. צווישן די דערשאָסענע איז אויך געווען מיין טייערער פאָטער. דעם 25סטן אויגוסט, דינסטיק אין דערפרי, זיינען געקומען פאָרשטייער פון פארשידענע ארבעטספּלעצער נעמען ארבעטער. ס׳איז געווען א לויפערייי פון פּלאץ צו פּלאץ. מען האָט געמיינט, אז דאָרט וועט זיין בעסער. איך בין צוגעטיילט געווארן צו די באן־ארבעטער. אין קליינעם גטאָ זיינען איבערגעבליבן עלטערע און פרויען. דאָס גרויסע גטאָ איז פארברענט געווארן און מען האָט נישט געקענט מער אריינגיין.

מ׳האָט אונדז אוועקגעפירט אויף דעם באשטימטן פּלאץ איבער צוויי קילאָמעטער פון דעם וואָקזאל. מיר האָבן באקומען א בראָק וואו מען האָט געדארפט אוועקלייגן דאָס בינטל צעבראָכענע בייגער. אַן בעטן, אויף ברעטער מיט א פּאָר איינצלנע שטרויען. עס איז געעפנט געווארן א קיך פאר אונדז באן־ארבעטער. דאָס קיך־פּערסאָנאל איז באשטאנען פון אזעלכע, וועלכע האָבן זיך אויסבאהאלטן פון ארבעט. דאָס עסן פון דער קיך איז נישט געווען צום לעבן. א ¼ קילאָ ברויט מיט א ביסל שווארצער קאוע אין דער פרי, און פארנאכט א וואסערדיקע זופּ. א סך האָבן דאָס נישט געוואָלט נעמען. ווער עס האָט געהאט געלט האָט זיך געקענט אן עצה געבן. עס איז פאר אונדז געווען נאָך שפּייז־ארטיקלען, אָבער דערפאר האָבן שוין געזאָרגט די מענטשן פון דער קיך, אז מען זאָל דאָס נישט באקומען. זיי האָבן פארקויפט א סך שפּייז־ארטיקלען, נישט אריינגעבנדיק דאָס צום קאָכן. די באן־ארבעטער זיינען פארטיילט געווארן צו פארשידענע ארבעטן, ווער קוילן אָפּצולאָדעווען, ווער זאמד אויפצולאָדעווען. איך בין צוגעטיילט געווארן צו א פוילישער אונטערנעמונגס־געזעלשאפט.

די געזעלשאפט האָט אויסגעפירט פארשידענע ארבעטן פאר די דייטשן. מיר זיינען געווען א גרופּע פון 20 מאן. צווישן זיי איז אויך געווען נעלקענבאום און ליווראנט. גיין אליין צווישן די באן־ליניעס האָט געדארפט מיט דערשיסן. צו דער ארבעט און פון דער ארבעט איז מען געווארן געפירט מיט א פוילישן אויפזעער. עס איז געווען א פאל, מען האָט איינמאָל געכאפט דריי ארבעטער גיין אליין צווישן די באן־

ליניעס. די דייטשישע באן־פּאָליציי האָט זיי ארויפגעבראַכט צו אונדז פּארנאכט און זיי דערשאָסן אין קעגנוואַרט פון אלע. די אומגעוואונטשטע נע גאסט פּלעגן אונדז באזוכן זייער אָפט אינמיטן דער נאכט, ארויסגעיאָגט אלע אין דרויסן, אָפּגעהאלטן א סך צייט, געשלאָגן, געשריגן און אוועק. ביי דער געזעלשאפט האָב איך נאָך געארבעט פּאר די געשעענישן. מיט קיין דייטשן האָבן מיר נישט געהאט צו טאָן. דער אינזשענער פון דער געזעלשאפט איז געווען א מענטש איבער די 50. א שטיפער, פיינער, גוטער מענטש. מיט גוטע רייד האָט ער גערעדט צום גענעראל וויסן צו אייניקע פון אונדז. ער האָט פּאר אונדז דערקלערט, אז די ארבעט איז א צייטווייליקע און אז מען שמועסט, אז אין קורצן וועט מען אלע ארבעטער אויסשיסן. ער האָט אונדז געהייסן אָנגרייטן וואַרעמע קליידער, שטיוול און לאָזן זיך אין וועג אריין. זיינע ווערטער האָבן געגעבן דעם גענאנק צו טראכטן וועגן וועלכן עם איז אויסוועג.

אין שעדלעץ האָבן דעמאָלט סטאציאָנירט איטאליענער, זייער פּלאץ איז געווען אויף דער באן־ליניע אין וואגאָנען. זייער ארבעט איז געווען צו דערלויבן אלע ענינים, וואָס האָבן א שייכות מיט איטאליענער, וויל אין יענער צייט האָבן געקעמפט איטאליענישע זעלנער אויף דעם רוסישן פראָנט און א סך פון זיי פּלעגן דורכפאָרן דורך שעדלעץ. לייוטראנטן איז איינגעפאלן א גענאנק — אפשר קען מען עפּעס מאכן מיט די איטאליענער. דעם פּלאן האָט גענארפט אויספירן יאבלאָנאָווסקי, וועלכער האָט געארבעט ביי זיי. ער האָט געגלויבט, אז ס'וועט מעגלעך זיין דורכצופירן די זאך. אננאזשירט זיך אין דער אקציע האָבן לייוטראנטן, נעלקענבוים און יאבלאָנאָווסקי, וועלכער האָט זיך געוואָלט צו שטאַרק באוואָרענען און ער איז דורכגעפאלן.

געציילטע האָבן געוואוסט וועגן דעם פּלאן. אין א געוויסן טאָג בין איך צוגענאנגען צו לייוטראנטן און נעלקענבוימען און פּאָרגעשלאָגן, אז זיי זאָלן מיך אריינענעמען אין דער חברה. די זאך איז אָנגענומען געוואָרן און גלייך האָבן מיר אָנגעהויבן צו טראכטן ווי אזוי דאָס אויסצופירן. קיין סך צייט האָבן מיר ניט געקענט פארלירן. מיר האָבן געזען דורכפּאָרן איטאליענישע צוגן קיין וואַרשע, נישט וויסנדיק און נישט האָבנדיק קיין אנונג וואוהין די צוגן קומען אָן. דאָס זיינען געווען איטאליענישע טראנספּאָרטצוגן מיט איטאליענישע זעלנער, וועלכע האָבן זיך אומגעקערט פון רוסישן פראָנט. זיי פלעגן זיך אויפהאלטן אין שעדלעץ אמאָל א שעה, צווי אָדער דרייאָדער א גאנצן טאָג. דעמאָלט האָבן מיר באשלאָסן דעם פּלאן צו רעאליזירן, זיין גרייט צו יעדן מאָמענט. עטלעכע וואָכן לאנג האָט יעדער איינער פון אונדז געשלעפּט מיט זיך צו דער ארבעט 2 קילא ברויט און א פּלאש קאווע. דאָס האָט געדויערט ביז דעם 23סטן אָקטאָבער 1942. א נאכט פּאר דעם האָב איך דערציילט פּאר

מיין קוזין פּין דעם פּלאן און כ׳האָב אים געבעטן ער זאָל צושטיין צו אונדז. ער האָט זיך אָבער דערפון אָפּגעזאָגט, צוגעבענדיק, אז ס׳איז אים שוין גענוג און מיר אָננעווואונטשן, אז איך זאָל מצליח זיין. דאָס איז געווען דער זעלבער קוזין, וועלכער איז געשפּרונגען פון צוג אויף דעם וועג קיין טרעבלינקע.

פרייטיק דעם 23סטן אָקטאָבער 1942, גייענדיק צו דער ארבעט ווי יעדן טאָג, האָבן מיר געהאט דאָס געפיל, אז עפּעס „גוטעס" דערווארט אונדז. כדי צוצוקומען צו דער ארבעט האָבן מיר געמוזט דורכגיין דריי קילאָמעטער באן־ליניעס. גייענדיק אזוי צו דער ארבעט, האָבן מיר באמערקט אז אן איטאליענישער טראנספּאָרטצוג שטייט אויף א זייטיקער באן־ליניע, ווייטער נאָך איינער. מיר האָבן זיך שטארק דערפרייט און ווייטער געגאנגען ווי עס זאָל גאָרנישט האָבן געשען. עס איז שנעל באשלאָסן געוואָרן צווישן אונדז פּאָלגנדעס: אויב דער צוג וועט פּארלאָזן די באן־סטאציע פּאר מיטאָג, דאן גייען מיר אוועק פון דער ארבעט מיטאָגצייט צו דעם צווייטן צוג. און ווען ביידע בלייבן ביז מיטאָג, דאן האָבן מיר נאָך צייט נאָך דער ארבעט. צו אונדזער גליק האָט קיין איין צוג נישט פּארלאָזט דעם וואָקזאל דעם גאנצן טאָג.

מיט אומגעדולד האָבן מיר געווארט אויף דעם מאָמענט. נאָך האלב זיבן אין אָוונט האָבן מיר זיך געזעגנט מיט דער חברה און רואיק זיך אוועקגעשארט פּין דעם ארבעטספּלאץ. מיט מוט און מיט אויפגעהויבענע קעפּ האָבן מיר מארשירט צו אונדזער ציל. צען מינוט נאָך זיבן אין אָוונט זיינען מיר פּארבייגעגאנגען דעם שעדלעצער וואָקזאל. די דיי־טשישע באן־פּאָליציי וואָס איז דאָרט געשטאנען, האָט אונדז אָפּגע־מאָסטן פון קאָפּ ביז די פּיס און נישט פּארהאלטן. דער פּאל האָט אונדז צוגעגעבן נאָך מער מיט און מיט פּעסטע שריט און גלויבן האָבן מיר וויי־טער פּארגעזעצט דעם וועג. דערנענטערט זיך צום צוג, האָבן מיר אָננע־הויבן זוכן, ווי אזוי זיך אריינצובאקומען אינעווייניק. פון ביידע זייטן זיינען געשטאנען צווויי דייטשישע צוגן און דער איטאליענישער איז ג׳ע־וועז אין דער מיט. מיר זיינען געגאנגען פון וואגאָן צו וואגאָן. פון אייך זייט און פּין דער אנדערער זייט, געקוקט, געזוכט א פענצטערל, א שפּא־רע ווי אזוי אריינצובאקומען זיך אינעווייניק. יעדע מינוט האָט זיך ג׳ע־צויגן ווי שעהן לאנג. ביי איינעם פון די לעצטע וואגאָנען האָבן מיר ג׳ע־פונען א פּלאץ, וואו מ׳האָט געקענט זיך אריינאבקומען. איינער נאָך דעם אנדערן זיינען מיר אריינגעקראָכן אין דעם וואגאָן און מיט קורצן אָטעם געווארט אויף די וויטערדיקע געשעענישן. מיר האָבן נישט געוואוסט און נישט געהאט קיין פּאָרשטעלונג וואוהין דער טראנספּאָרט גייט. דאָס האָבן מיר איבערגעלאָזט פּארן גורל.

דער וועג פון שעדלעץ קיין איטאליע

פרייטיק צו נאכטס דעם 23סטן אָקטאָבער 1942 האָט דער צוג נע־ רירט אוֹן פֿארלאָזט שעדלעץ. וועז דער צוג האָט זיך געפונען הינטער דער שטאָט, האָבן מיר זיך ארומגעקוקט וואו מיר געפינען זיך. גלייכ־ צייטיק געעפנט א פלעשל שנאפּס אוֹן געטרונקען לחיים. דאָס איז געווען א טראנספּאָרט־וואגאָן, אָבער גוט איינגעאָרדנט אינעווייניק, עטלעכע בענק צום זיצן, אין צווי ווינקלען פון דעם וואגאָן האָבן זיך געפונען צווי קליינע אייזערנע אויוונס מיט צווי קליינע הילצערנע קעסטלעך, וועלכע האָבן געדינט אויף ברען־מאטעריאל.

אין דער זעלבער נאכט זיינען מיר פֿארבייגעפֿאָרן פֿראגע. שבת אין דער פרי, 8 א זייגער, איז דער צוג שטיין געבליבן, אין דער זעלבער צייט זיינען מיר געלעגן אויסגעליגט אויף א באנק. דער וואגאָן איז גע־ עפנט געוואָרן פון א פוילישן באן־ארבעטער אוֹן איז גלייך צוגעמאכט געוואָרן. צו אונדזער מזל האָט ער אונדז נישט באמערקט. מיר האָבן אים יאָ געזען. דאָס איז געווען אין סקערניעוויץ. גלייך נאָך דעם האָבן מיר אָנגעהויבן זוכן פֿלעצער וואו מען קען זיך אויסבאהאלטן. די אויבנדער־ מאָנטע קעסטלעך זיינען גלייך געוואָרן אויסגענוצט פאר צווי פון אונדז. דער דריטער האָט געפונען א פֿלאץ אין א צווייטן וואגאָן אונטער הויפנם פון וואטע, וואָס האָבן זיך געפונען אין דעם וואגאָן. מען האָט געקענט דורכגיין פון איין וואגאָן אין צווייטן. פון צייט צו צייט האָט מען זיך ארויסגעכאפט פון די באהעלטענישן אוֹן ארויסגעקוקט וואו מען געפינט זיך. מיר זיינען פֿארבייגעפֿאָרן פיעטריקאָוו.

זונטיק בייטאָג האָט א זעלנער פון דעם צוג געמאכט א קאָנטראָל אוֹן דערבי געטראָפֿן איינעם פון אונדז. ס׳איז פאָרגעקומען צווישן זיי א געשפּרעך אויף שטום־לשון. צום סוף האָט זיך ארויסגעוויזן, אז דער זעלנער האָט פארשטאנען אז דאָס איז א שומר, וואָס היט די זאכן פון דעם וואגאָן. ביינאכט פלעגן מיר ארויסקריכן פון די פלעצער, וויל זיצנ־ דיק איינגעבויגן גאנצע טעג האָט מען נישט געפילט מער די פיס. ברויט האָבן מיר איבערגענוג געהאט. צום טרינקען האָט אונדז אוים־ געפעלט. מיר זיינען שוין געווען אויף דער דייטשישער טעריטאָריע, פֿארבייגעפֿאָרן דייטשישע שטעט: קיטבום גלוגאי, מינכן אוֹן פיל אנדערע שטעט.

מאָנטיק ביינאכט האָט אונדז א זעלנער אלע געטראָפֿן. ער איז גע־ זוען א ביסל שיכור. פון אים איז מען געוואויר געוואָרן עטלעכע זאכן. ער האָט געריעדט א פּאָר ווערטער דייטש. ס׳איז שוין געווען א מעגלעכ־ קייט מיט אים צו רעדן. מיר האָבן אים אלצדינג דערציילט אוֹן וואָס עם איז אונדזער ציל. מיר האָבן אים שטארק געבעטן ער זאָל דאָס נישט

איבערגעבן דעם קאָמאנדיר. ער האָט אונדז צוגעזאָגט צו שווייגן. אויך זיינען מיר געוואויר געוואָרן פון אים, אז אין אכט שעה ארום דארף מען זיך געפינען אויף דעם איטאליענישן באָדן. איך האָב געהאט עטלעכע פינגערלעך פון שטוב און א זילבערנעם 10־זלאָטע־שטיק, דאָס האָב איך אים אריינגעשטופט אין דער האנט, ער האָט אפילו נישט געוואָלט נעמען. דאָס איז פאַרגעקומען אין עסטרייכישן טיראָל. מיר האָבן זיך וויטער אוועקגעלייגט אויף די בענק כדי א ביסל זיך אויסצורוען. דורשטיק, צעבראָכן אין שמוציק האָבן מיר געוואַרט מיט אומגעדולד אויף דעם וואָס דער איטאליענישער זעלנער האָט אונדז דערציילט.

דינסטיק 6 אזייגער פארטאָג איז דער צוג מיט אין מאָל שטיין געבליבן. דער וואגאָן איז געעפנט און גלייך פארמאכט געוואָרן. אויך דאָס מאָל האָט מען אונדז נישט באמערקט. מיר האָבן פארשטאנען, אז עס איז עפעס. צו די באהעלטענישן זיינען מיר שוין נישט צוגעקומען, וויל אונטן האָט מען געהערט אונדזערע טריט. מ׳איז ארויפגעקומען, אונדז צוזאמענגענומען אן ארויסגעפירט פון די וואגאָנען. אונטן האָבן מיר גלייך געזען, אז מיר געפינען זיך אויף דער גרענעצשטאָט ברענערא. זיי האָבן אונדז אריינגעפירט אין א ביוראָ פון גרענץ־פאָליציי. גוט באנומען זיך מיט אונדז, געגעבן וואסער, עפל, ציגארעטן. גלייכצייטיק האָבן זיי וועגן אונדז צוואויסן געגעבן דעם קאָמאנדיר פון דעם צוג. עס איז געקומען דער קאָמאנדיר אין באגלייטונג פון צוויי זעלנער. ער האָט געהערט, אז מיר פאָרן פון וואַרשע, איז ער צוגעגאנגען צו יעדן איינעם פון אונדז, א קלאפ געגעבן אין דער פלייצע, עפעס געזאָגט און מכבד געווען מיט ציגארעטן. ווען ס׳איז ליכטיק געוואָרן, האָט מען אונדז אוועקגעפירט צו דעם קאָמיסאר פון שטאָט, א מאן אין די מיטעלע יאָרן, זייער אן אויפלעער. ער האָט אונדז אויסגעפרעגט און אויסגעפאָרשט יעדן איינעם באזונדער און געזומען פינגער־אפדרוקן. איינע פון די לעצטע פראגן איז געווען אויב מען וויל צוריק קיין פוילן, צי מען וויל בלייבן אין איטאליע. דער ענטפער איז געווען גאנץ קלאָר פאר יעדן איינעם. דער קאָמיסאר האָט אונדז געזאָגט, אז די פאפירן וועלן אָפגעשיקט קיין רוים צום איטאליענישן מיניסטער און דאָרט וועט וועלן באשלאָסן וועגן אונדזער גורל. מיר האָבן באקומען עסן, וואָס מיר האָבן שוין נישט געהאט געזען וואָכן לאנג. אין אָוונט האָט מען אונדז אוועקגעפירט קיין וויפיטענא. א שטעטל, וועלכעם געפינט זיך 17 קילאָמעטער פון דער גרענעץ. א שיינע געגנט. זיי האָבן אונדז אריינגעזעצט אין דער דאָזיקער תפיסה. דאָס איז געווען א דורכגאנגס־תפיסה פאר מענטשן, וועלכע האָבן געשמוגלט גרענעצן און אנדערע זאכן. מיר זיינען געוואָרן זייער גוט באהאנדלט אין דער תפיסה.

דעם 5טן דעצעמבער 1942 איז אָנגעקומען א טעלעגראמע פון אי־

טאליענישן אינערן־מיניסטעריום, אז מיר ווערן אוועקגעשיקט קיין „פע־ראמאנטי". וואו דאָס איז אין וואָס אונדז דערווארט האָט קיינער נישט געוואוסט אונדז צו זאָגן, אָבער עס איז געגוג געווען, אז מיר האָבן גע־וואוסט, אז פּעראמאנטי געפינט זיך אין איטאליע.

אין דער דורכגאנגס־תפיסה, אין דער שטאָט וויפיטענא, זיינען מיר געזעסן 40 טעג. די שטאָט געפינט זיך 27 ק"מ פון דער ברענער־גרענעץ, א הערלעכע בערגיקע געגנט. דאָס פּערסאָנאל פון דער טורמע איז בא־שטאנען פּין אן איטאליענישער משפּחה, וועלכע האָט דערליידיקט פּאר אונדז אלע ענינים. איך וויל דאָ אויסדריקן מיין דאנק דער דאָזיקער משפּחה, וועלכע האָט אונדז פיל געהאָלפן, וויסנדיק, אז מיר זיינען יידן.

דעם 6טן דעצעמבער, אין 40סטן תפיסה־טאָג, זיינען געקומען נאָך אונדז דריי קאראביניערן (פּאָליציאנטן), זיי האָבן יעדן איינעם באזונ־דער אָנגעטאָן קיטעלעך און נאָך מיט א לאנגער קייט באהאָפטן אלע דריי צוזאמען. די רייזע האָבן מיר דורכגעמאכט מיט געווייגלעכע צוגן און לוקסוסצוגן, פּארבייגעפאָרן פּרעכטיקע שטעט, הערלעכע געגנטן, טאָלן און בערג פון צפון קיין דרום: באָלאָניא, ווראָניא, נעאפּאָלי, ביז קאלאבריע. אונדזערע באגלייטער האָבן זיך זייער גוט באנומען. בעת דער רייזע זיינען געווען פאלן, וועו איטאליענער האָבן געזאמלט פּאר אונדז געלט. פון זייערע פּנימער האָט מען געקענט לייענען מיטגעפיל־אויסדרוקן.

די רייזע איז א דורך גאנץ שנעל. זי האָט געדויערט גאנצע צוויי טעג. דעם 8טן זיינען מיר אָנגעקומען קיין טעראסא, א סטאציע פּאר פּעראמאנטי און פון דאָרט צו פוס. מיטאָגצייט זיינען מיר אריינגעקומען קיין פּעראמאנטי. עס זיינען דערליידיקט געווארן אלע פּאָרמאליטעטן. מ'האָט אונדז צוגעטיילט וואוינערטער, און מיר זיינען געווארן גלייך מיט אלע. א געווייסער בערנשטיין, א ווארשעווער, האָט זיך גלייך פּאר־אינטערעסירט מיט אונדז און אונדז געהאָלפן זיך איינארדנען. מיר האָבן זיך אָפּגעשוירן, אָפּראזירט, אָנגעטאָן אונדזערע קלייַדער און געווארן ממש ווי ניי געבוירענע. מיר זיינען געווארן א סענסאציע אין פּעראָ־מאנטי. יעדער איינער האָט געוואוסט, אז עס זיינען אָנגעקומען דריי בחורים פון פוילן.

די ערשטע וואָכן האָבן מיר קיין רו נישט געהאט — איינלאדונגען, באזוכן. א געווייסע פּרוי נאטאנסאָן האָט זיך שטארק מיט אונדז פּאר־אינטערעסירט, געשאפן און געזאָרגט פּאר אונדז די גאנצע צייט ווי א מאמע. איך בין איר זייער דאנקבאר פּאר דער גרויסער הילף, וועלכע מיר האָבן באקומען.

„פּעראמאנטי"

פּעראמאַנטי געפינט זיך אין קאַלאַבריע, אין א טאָל צווישן בערג. דאָרט איז געווען אן אינטערנירונגס־לאגער, אין וועלכן עס האָבן זיך געפונען בירגער פון פארשידענע לענדער, אויך קריסטן. ארבעטן האָט מען נישט געדארפט. יעדער איינער האָט באקומען צוגעטיילט זיין פּאָרציע און ער האָט געקאָנט טאָן, וואָס אים האָט זיך געגלוסט. דאָס פּערסאָנאל פון לאגער איז באשטאנען פון א דירעקטאָר, געהיים־אגענטן און די מיליץ (שווארצע העמדלעך), וועלכע האָט געהיט די אינטער־נירטע. זיי האָבן אונדז נישט שלעכט באהאנדלט.

מיר האָבן זיך שנעל אקלימאטיזירט, געשאפן זיך חברים, פרוינד און א סך באקאנטע. אין לאגער איז געווען א גרופּע יונגווארג, וואָס פלעגט ארויסגיין ארבעטן אין וואלד נישט וויט פון לאגער, בערך זעקס קילאָמעטער. מיר האָבן זיך פאראינטערעסירט מיט דער ארבעט און נעלקענבאום און איך זיינען צוגעטיילט געווארן צו דער גרופּע. די אר־בעט איז געווען זייער א געזונטע. ספּעציעל פאר אונדז. אויך פון עקאָ־נאָמישן שטאנדפונקט האָט זי געהאט א וויכטיקע באדייטונג פאר אונדז. מ'האָט געקאָנט זיך באזאָרגן מיט מער שפּייז. די פּאָרציעס וואָס מיר האָבן באקומען זיינען געווען צו ווינציק.

דאָס לעבן אין לאגער איז געווען חבריש. דער סאניטארער מצב אויך נישט קיין שלעכטער. משפּחות האָבן געוואוינט צוזאמען אין קליי־נע הייזער, יחידים — אין גרעסערע באראקן. עס האָט זיך געפירט א קולטורעל לעבן און מען האָט געווארט עס זאָל זיך ענדיקן דער קריג.

דאָס לעבן איז געווארן שפּאנענדיקער, וועו עס זיינען אָנגעקומען ידיעות, אז די באפרייערישע ארמייען האָבן געלאנדעט אין סיציליען און גייען אויף קאַלאַבריע. מיר האָבן אָנגעהויבן פילן, אז נישט וויט איז דער טאָג פון באפרייאונג. גלייכצייטיק איז באפאלן א פּחד, וויל נאָענט פונעם לאגער האָט זיך געפינען א וועג און מען האָט גערעכנט, אז דאָס דייטשישע מיליטער וועט זיך צוריקציען מיט דעם וועג. די איטאליענער האָבן אראָפגענומען די דראָט־פארצוימונגען, געגעבן די מעגלעכקייט צו פארלאָזן דעם לאגער. די מערהייט איז אוועק אין די בערג און דאָרט געווארט אויף דעם טאָג פון באפרייאונג. דאָס דייטשע מיליטער האָט זיך טאקע צוריקגעצויגן דורך דעם וועג ביים לאגער.

נאָך עטלעכע טעג זיין אין די בערג איז מען געווואויר געווארן, אז אין דעם לאגער זיינען געווען אָפיצירן פון די באפרייאונג־ארמייען. מיר זיינען פון די בערג צוריק אריין אין לאגער. מען האָט שוין געקענט זיך פריי באוועגן. ארויסגיין און אריינגיין.

אין א געוויסן טאָג האָט זיך באוויזן אין דעם לאגער אן אויטאָ מיט

א מגן דוד, אין אויטאָ זיינען געווען זעלנער פון ארץ ישראל. א שמחה, א פרייד האָט אונדז ארומגענומען. מיר האָבן דערזען פרייע יידן אין נאָך ארץ־ישראלדיקע יידן. א טייל האָבן געווויינט פאר גרויס שמחה, מען האָט זיי נישט אָפגעלאָזט, געוואָלט זיין צוזאמען, הערן נייעס פון לאנד. די ארץ־ישראלדיקע חיילים האָבן אָנגעהויבן אָפטער אונדז צו באזוכן.

אין דער צייט האָבן מיר (נעלקענבאום און איך) פארלאָזט דעם לאגער און געלאָזט זיך אין וועג אריין געוואויר צו ווערן ווי אזוי צו קומען קיין ארץ־ישראל. מיר זיינען אָנגעקומען קיין בארי. אין דער אומ־געגנט פון בארי האָבן סטאציאָנירט ארץ־ישראלדיקע זעלנער. מיר האָבן זיך געוואנדעט צום מאיאָר פון דער אָפטיילונג, מאיאָר סאכארָוו, דער היינטיקער אלגעמיינער פֿאָליציי־קאָמאנדאָלער (י. סחר). מיר האָבן גע־האט מיט אים א לאנגן שמועס, דערציילט די פארגאנגענהייט אונדזערע און צו וואָס מיר שטרעבן. דער מאיאָר סאכארָוו האָט ארויסגעוויזן גרויס פארשטענדעניש פאר אונדזער שטרעבונג. אינמיטן שמועס איז אריינגעקומען א סערזשאנט, וועלכער איז געווען שפּעטער אונדזער שאָפּ.

ס׳האָט נישט לאנג געדויערט און ער האָט אונדז מיטגענומען אין זיין גרופּע. דער סערזשאנט, וועלכער האָט זיך מיט אונדז זייער זיטאָרק פאראינטערעסירט, איז געווען יחיאל טייבער (איינער פון די בריידער טייבער). מיר האָבן גלייך אָנגעהויבן צו ארבעטן. אונדזער ערשטע אר־בעט איז געווען צו העלפן די קיכער. ס׳האָט אָבער לאנג נישט געדויערט ווי מיר זיינען געוואָרן זעלבסטשטענדיקע קיכער. נאָך עטלעכע וואָכן איז אָנגעקומען ליוועראנט און גלייך צוגעטרעטן צו דער זעלבער ארבעט. דאָס נייע לעבן איז געווען זייער אינטערעסאנט.

עס זיינען פארבי וואָכן, חדשים. מען האָט אָנגעהויבן צו רעדן, אז עס וועט זיין א טראנספֿאָרט קיין ארץ־ישראל. מיר האָבן וועגן דער זאך נישט געדארפט פיל זאָרגן. עס איז געווען וועח עס זאָל דאָס דערלויבט־ווערן. דערווייל איז אָנגעקומען פּסח. עס איז איינגעאָרדנט געוואָרן א סדר אין מיליטער. ביי דעם סדר איז געווען די גאנצע אָפּטיילונג און הונדערטער ציווילע, די שטימונג — א געהויבענע, מען האָט זיך געפילט היימיש. דער סדר איז געווען שיין איינגעאָרדנט און זיך פארצויגן ביז שפּעט אין דער נאכט. מיט געזאנג און טענץ איז דער סדר פארענדיקט געוואָרן.

ס׳האָט זיך דערנענטערט דער טאָג פון אונדזער אוועקפֿאָרן. די חיילים האָבן געמאכט א געזעגענונגס־וואונט פאר אונדז. יעדער זעלנער האָט געטרונקען מיט אונדז לחיים און געזאָגט א פּאָר גוטע ווערטער.

דעם 29סטן מאי 1944 זיינען מיר ארויף אויף דער שיף אין טאָ־ראָנטא. דאָס איז געווען א פּוילישע לוקסוסשיף „באטארי" און זי האָט אונדז געבראכט קיין אלכסנדריע. עס זיינען געווען אויף דער שיף אויך הונדערטער ענגלישע חיילים. די רייזע איז געווען זייער אנגענעם. דער

ים איז געווען רואיק, די שטימונג זייער א געהויבענע. יעדער איינער האָט דערוואַרטעט דעם טאָג, ווען ער וועט שוין זיין אין ארץ. דעם ערשטן טאָג, מיטאָגצייט, זיינען מיר אָנגעקומען קיין אלכסנדריע און מיט א צוג האָבן מיר פאָרגעזעצט די רייזע. מיט דעם דערנענטערן זיך צו דער גרענעץ איז געוואקסן אונדזער פרייד און עם האָט זיך גע־ שטארקט דאָס געזאנג. צו מאָרגנס אין דער פרי איז דער צוג פארביי דעם גרענעצפונקט קאנסאר און מיר האָבן זיך שוין געפונען אויף דעם ארץ־ישראלדיקן באָדן. דער צוג האָט פאָרגעזעצט דעם וועג און געבליבן שטיין אין עטלית. ארונטער פון צוג, אָפּגעטאנצט א האָרא, דערליידיקט די פאָרמאליטעטן און פארלאָזט עטלית — איינער צו קרובים, אנדערע אין בית עולים און עם האָט זיך אָנגעהויבן דאָס נייע לעבן

אידא יום־טוב (טענענבוים)

חורבן־שעדלעץ

דער אריינמארש פון די דייטשן און די ערשטע פּיין און רדיפות

דעם 12טן סעפּטעמבער 1939 איז שעדלעץ (שעדלצע) פּארנומען געוואָרן דורך די דייטשן, וועלכע זיינען אַנגעקומען פון מזרח־פּרייסן. אין די ערשטע טעג פון חודש אָקטאָבער האָבן די דייטשן אַנגעהויבן זייער מערדערישע ארבעט — מע האָט געכאפּט יידן, און אפילו נישט־יידן, און אונטער קלעפּ פון קאָלבעם און שטעקנס, אָן עסן און אָן א טראָפּן וואסער, געיאָגט זיי צו פוס קיין וועננראָוו. די געפּיניקטע, יונג און אלט, האָבן געמוזט גיין מיט אויפגעהויבענע הענט. אין וועננראָוו האָבן די דייטשן איבערגעלאָזט די עלטערע מענטשן און די יונגערע געטריבן וווייטער אין די לאגערן פון מזרח־פּרייסן. דאָס יאָר 1940 איז אדורך מיט כאפּן אויף ארבעט, ארויסשיקן אין לאגערן, קאָנצנטריבוציעס, נעמען ערובניקעס און כלערליי אנדערע נגישות און פּיין.

אין אָנהויב 1941 איז אלס קאָמיסאר פון שטאָט באשטימט געוואָרן דער ס. ס.־מאן פאביש, א באנדיט, מערדער, משוגענער אין איין פּערזאָן. אויב ביז דעם יאָר 1941 האָבן מיר געלעבט אין כסדרדיקער שרעק, איז שוין איצט דאָס לעבן בוכשטעבלעך געהאָנגען אויף א האָר. פאבישעס ערשטע ארבעט איז געווען — אויפשטעלן א גטאָ. מיט אנדערע היטלעריש „האָכגעשטעלטע פערזענלעכקייטן" האָט מען נאָך געקאָנט, צייטנווייז, רעדן מיט דער שפּראָך פון גאלה, צירונג, פוטערס און שיינע מלבושים פאר זייערע וויבער און גאליבטע, מיט פאבישן האָט מען אינגאנצן נישט געקאָנט מאכן קיין שום שמועס. פאר דעם דאָזיקן דייטש האָבן שוין די יידן נישט גאלעבט. דאָס יידישע פארמעגן האָט ער גערהאלטן פאר זיין אייגנטום און אונטער דעם אויסרייד פון באדערפענישן פאר דער מאכט, האָט ער געראבעוועט וויפל ער האָט געוואָלט. יידן

האָבן אויך געמוזט פאר די דייטשן איינאַרדענען אויף זייער חשבון א שאנדהויז, וואָס האָט זיך געפונען אין א יידיש הויז, אויף פולאווסקי 11.

אין אָנהויב נאָוועמבער 1941 איז דאָס געטאָ געווָארן אָפּגעשלאָסן. פאר פארלאָזן דאָס געטאָ האָט געדראָט טויטשטראָף. אין געטאָ האָט געהערשט הונגער, טיפוס, וואָס האָט זיך באזונדערס שטארק פארשפרייט צוליב דער ענגשאפט אין די וואוינונגען. כסדר האָט מען געכאפט אויף ארבעט און כסדרדיקע טויטשטרעק האָט אָנגעפילט אלעמענס הערצער. עס זיינען צו אונדז דערגאנגען טונקעלע ידיעות וועגן אכזריותדיקע דעפּאָרטאציעס און רציחות, אָבער עס האָט זיך נישט געגלויבט. מע האָט זיך געטרייסט מיט דעם געדאנק, אז די דייטשן וועלן נישט אליין פארניכטן אזא רעזערוואואר פון ארבעט־כוחות, ווי עס איז דאָס געטאָ.

יעדן טאָג זיינען ארויס פון שעדלעצער געטאָ 15 הונדערט ארבעטער אויף ארבעט, א חוץ די שטענדיקע ארבעטער, וועלכע האָבן געהאט פערזעלעכע דערלויבענישן צו פארלאָזן דאָס געטאָ — זיי האָבן געארבעט אויף באשטימטע ארבעטערטער. שעדלעץ איז געווען א וויכטיקער פונקט פאר דעם טראנספּאָרט, וואָס איז געגאנגען אויפן רוסישן פראָנט. די בא־דערפענישׂ אין ארבעטער איז געוואקסן מיט יעדן טאָג. מע האָט צוגעפירט ארבעטער פון די ארומיקע שטעטלעך און דאָס האָט געשטאַרקט אונדזער האָפענונג צו בלייבן לעבן. דערווייל איז דער טעראָר געוואקסן, די גע־שטאפּאָ האָט געווילדעוועט. יעדן טאָג זיינען ביי די טויערן פון געטאָ פאָרגעקומען עקזעקוציעס.

טעראָר, מאָרדן און דער טויטן־וואגאָן

ווער עס איז צוליב וועלכער עס איז סיבה אריינגעפאלן אין די הענט פּן געשטאפּאָ, איז שוין נישט א היים געקומען קיין לעבעדיקער. צום ערשטן זיינען פאָרגעקומען פארהערן מיט דער הילף פון שטעקנס. נאָכן „פעסטשטעלן" די שולד איז ארויסגעגבן געווָארן אן אורטייל, וועגן וועלכן מע האָט דעם פארמשפּטן נישט געמאָלדן. אין עוונט, מיינסטנס, צווישן די שעהן 10־11, האָט מען די פארמשפּטע ארויסגעפירט צו די טויערן פון געטאָ, אויף דער גאס פון 11טן ליסטאָפאָד, אָדער טאָרגאָווע, געהייסן זיי לויפן צו די געטאָ־טויערן און געשאָסן אין זיי פון הינטן. יעדן טאָג אין אָוונט זיינען די איינוואוינער פון די שכנותדיקע הייזער געוואָרן אויפגעציטערט פון שאָסן און יעדן טאָג אין דער פרי האָט די יידישע פאָליציי צוזאמענגענומען די מתים.

14 טויזנט יידן זיינען געווען פארמאכט אין שעדלעצער געטאָ און די באלעבאטים איבערן לעבן און טויט פון אָט די יידן זיינען געווען:

דער שטאַט־קאָמיסאר — ס. ס.־מאן פאביש, שעף פון געשטאפּאָ, דובע און אינספּעקטאָר פון ארבעטסאמט זאָרגע און זאָנטאג.

דעם 20סטן אויגוסט האָט דער יודענראט באקומען אן אויפפאָדערונג פון ארבעטסאמט צוצושטעלן עטלעכע צענדליק ארבעטער אויף אויסצולייזידיקן אויף דער באנסטאציע א וואגאָן, וועלכער קאָן נישט וויטער פאָרן צוליב דעם, וואָס די אקס איז פארברענט געוואָרן. אין געטאָ האָבן זיך פארשפּריט קלאנגען, אז אין וואגאָן געפינען זיך יידן פון ראדאָם. מיט די ארבעטער איז מיטגענאנגען דער איינציקער ראדאָמער, וואָס האָט זיך געפונען אין געטאָ — העניעק אדלער. דאָס בילד, וואָס עם האָבן דערזען די ארבעטער, איז געווען אן אָנזאָג אויף דעם גורל, וואָס עם דערווארט די שעדלעצער יידן אין דער נאָענטסטער צוקונפט. דער דאָזיקער וואגאָן איז געווען א טייל פון „טויטנצוג", וואָס האָט געפירט יידן קיין טרעבלינקע און צוליב דער שרפה האָט ער נישט געקאָנט דערפאָרן ביזן באשטימטן אָרט.

וען די ארבעטער האָבן געעפנט דעם וואגאָן, האָבן זיי דאָרטן אָנגעטראָפן א הונדערט טויטע קערפּערס, צונויפּגעדריקטע, פארפלאָנטערטע איינע אין די אנדערע. אלע זיינען אומגעקומען צוליב היץ, פעלן פון לופט און פון די ריחות פון נישט געלאָשענער וואפּנע, מיט וועלכער ס'איז געווען אויסגעשיט די פאָדלאָגע פון וואגאָן.

אונטער די קאָלבעס פון ס. ס.־קאָנוואי האָבן די ארבעטער געמוזט אויסליידיקן דעם וואגאָן. די מתים זיינען געווארן אריבערגעפירט אויפן יידישן בית־עולם און דאָרט געקומען צו קבורה. דער ראדאָמער העניעק אדלער האָט צווישן זיי דערקענט א סך באוואוסטע און אָנגעזעענע יידן פון ראדאָם. די דאָזיקע פעסטשטעלונג איז געווען א בולטע אָפּלייקענונג פון די קלאנגען, וואָס די דייטשן האָבן ארויסגעלאָזט, אז די פארפּיניקטע אין וואגאָן זיינען געווען ארעסטאנטן, וואָס מ'האָט אריבערגעפירט פון איין תפיסה אין דער צווייטער.

אין געטאָ איז כסדר געוואקסן דער פּחד פאר דעם אומפארמיידלעכן סוף. די ידיעות, וואָס זיינען אָנגעקומען פון אנדערע שטעט, האָבן געוויזן, אז די דייטשן פירן דורך אן אכזריותדיקע יידן־אויסראָטונג. פריי־טיק דעם 21סטן אויגוסט, 1942, האָבן מיר זיך דערוואוסט וועגן דער אקציע, וואָס איז פאָרגעקומען אין מינסק־מאזאָוויעצק, 40 קילאָמעטער פון שעדלעץ. מיר האָבן שוין געוואוסט פון דער ליקווידאציע פון וואר־שעווער געטאָ, וועלכע האָט זיך אָנגעהויבן דעם 22סטן יולי, אָבער די ידיעה וועגן דער ליקווידאציע פון מינסק־מאזאָוויעצק האָט ביי אונדז ארויסגערופן א שרעקלעכע מהומה.

דער יודענראט, בראש פון וועלכן עם איז געשטאנען ד"ר הענריק לעבעל, האָט כסדר בארואיקט, אז אין שעדלעץ „וועט עס נישט פאָרקו־

מען". אין וואַרשע האָט מען נישט געקאָנט אויפהאלטן אזא גרויסן יידישן צענטער, אָבער שעדלעץ וועט ווערן געשאנעוועט צוליב דער גרויסער ארבעט־פּראָדוקטיוויטעט (3.000 ארבעטער זיינען געווען טעג־לעך באשעפטיקט) — אזוי האָט דער יודענראַט איבערגעחזרט די ליג־נערישע רייד פון די דייטשן אין שעדלעץ. אפילו אין דעם שרעקלכען טאָג, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן די ליקווידאציע פון שעדלעצער געטאָ, דעם 21סטן אויגוסט 1942, האָבן די יודענראַט־לייט פארזיכערט, פאר־שטענדלעך אין נאָמען פון די דייטשן, אז עס וועט גאָרנישט געשען. עס איז דאָ א פאראָדענונג פון הימלערן אָפּצושטעלן די פארניכטונג פון די געטאָס. דאָס דאָזיקע כיטרע מיטל האָט געווירקט אויף צו בארואיקן דאָס געטאָ אויף אייניקע שעה.

די אויסראָטונגס־אקציע הייבט זיך אָן

פארנאכט זיינען אהיימגעקומען די ארבעטער, וואָס זיינען געווען באשעפטיקט מחוץ געטאָ און געבראכט די ידיעה, אז די פּוילישע פּאָ־ליציי, די אזוי גערופענע גראנאט־פּאָליציי פון פּילסודסקים צייטן, וועל־כע האָט געדינט די דייטשן, ווערט גערופן אויף א צוזאמענקונפט 3 א זייגער ביינאכט. בליץ שנעל איז זיך די ידיעה פונאנדערגעגאנגען אי־בערן געטאָ און קיינער האָט זיך שוין נישט געמאכט קיין אילוזיעס. מיר האָבן אלע געוואוסט וואָס עס באטייט. די מהומה און פארצווייפלונג אין געטאָ איז געוואקסן מיט יעדער מינוט. אייניקע האָבן געזוכט בא־העלטענישן, אנדערע האָבן געפּאקט די זאכן און געמאכט זיך די אילו־זיע, אז זיי וועלן קאָנען אנטלויפן, דער גרעסטער טייל אָבער האָט זיך אָפּגעגעבן א דין וחשבון, אז די לאגע איז אָן אן אויסוועג — אלע זיי־נען מיר פארמשפט צום טויט.

אין דער דאָזיקער נאכט, דאָס איז געווען פרייטיק צו נאכטס פון 21סטן אויפן 22סטן אויגוסט, איז דאָס געטאָ געווארן ארומגעשטעלט מיט געדיכטע קאָרדאָנען פון געשטאפּאָ, זשאנדארמען, „זאָנדערדינסט" און פּוילישער פּאָליציי. באלד האָבן זיך דערהערט שאָסן און עס זיינען געפאלן די ערשטע קרבנות — מענטשן, וואָס האָבן געפּרואווט זיך ארויסבאקומען דורך די געטאָ־דראָט־פארצוימונגען. פארטאָג שטארקט זיך די שיסעריי. 7 א זייגער, זאמלט זיך, ווי שטענדיק, צונויף די יידי־שע פּאָליציי און איר קאָמאנדע, כדי צו דערפילן די „פּאָליצייאישע פליכטן". עס קומען אָן געשטאפּאָ־לייט. זיי זיינען צופריידן פון דער פינקטלעכקייט פון דער יידישער פּאָליציי און גיבן ארויס א באפעל: צונויפזאמלען אויפן פלאץ פון דער פארברענטער סינאגאָגע אלע יידן, אָן אונטערשיד פון עלטער און געשלעכט. ווער עס וועט ביז 9 א זייגער

נישט אויספירן דעם באפעל, ווערט באשטראָפט מיטן טויט. די יידישע פּאָליציאנטן פירן אויס די אָנווייזונגען פון דער געשטאפּע. זיי שפּרייטן זיך פונאנדער איבער די געטאָם און שרייען אויס די פּראָקלאַמירונג פון די דייטשן.

די פּארבּרענטע שול

אויפן פּלאַץ פון דער פּארבּרענטער סינאגאָגע זאמלען זיך די יידן. א סך קומען מיט באגאזש, זיי גלויבן, אז מ׳שיקט זיי אוועק ערגעץ אויף אן אנדער אָרט. אין דער אייגענער צייט גראָסירן שוין איבער די יידישע וואוינונגען די פּארשידענע דייטשע באנדיטן־פּאָרמאציעס — ס. ס.־לייט, „זאָנדערדינסט״, אויסראָטונגס־קאָמאנדאָ, דייטשן, אוקראַינער און לעטן. זיי ראבירן און מאָרדן יעדן ייד, וועלכן זיי טרעפן אין א וואוינונג. אין זייערע אייגענע וואוינונגען ווערן דערשאָסן פּזשעדזשעצקי און גאָלד־בלאט. די צאָל יידן אויפן פּלאַץ ווערט אלץ גרעסער. יעדעם מאָל קומען נייע גרופּעס מענטשן מיט פּארצווייפלטער שרעק אין די אויגן, געטריבן פון די דייטשן, וועלכע יאָגן זייערע קרבנות מיט שאָסן און בייטשן. אויפן טראָטואר בלייבן ליגן דערשאָסענע גופים פון דערוואקסענע און קינדער. אויך לעבעדיקע קינדער ליגן פּארלאָזענע אויפן טראָטואר. קעגנאיבער דעם „אומשלאג־פּלאַץ״ געפינט זיך דער בנין פון יידישן שפּיטאָל. דאָרט זיינען געבליבן אויף זייערע פּאָסטנס דער דאָקטער און די קראנקן־שוועסטערס. די ס. ס.־לייט היסן די פּארוואונדעטע אריין־טראָגן אין שפּיטאָל. די טויטע דארפן בלייבן ליגן, ווי א ווארענונג פּאר אנדערע. די פּארוואונדעטע זיינען צופרידן פון זייער לאגע. דער קאָמי־סאר פּאביש האָט דאָך געזאָגט, אז דאָס שפּיטאָל מיטן דאָקטער וועט בלייבן און ממילא וועלן אויך די פּארוואונדעטע בלייבן.

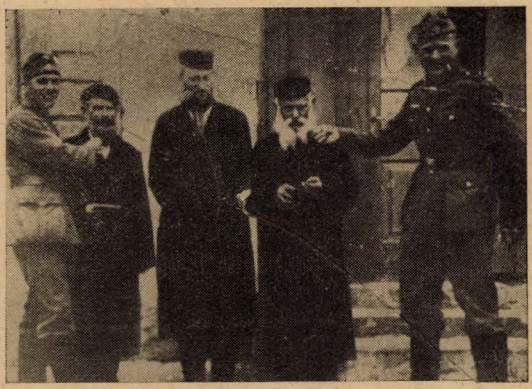
פאמעלעך וואקסט די צאָל מענטשן אויפן פּלאץ. עס איז שוין דאָ ארום 12 טויזנט, אָבער עס זיינע נאָך נישט אלע. די דייטשן מיט זייערע מיטהעלפער נישטערן אין די שטיבער, זייען טויט און פארניכטונג און טרייבן מיט בייטשן אויף דעם פּלאץ. די יידן פונעם אזוי גערופענעם „דרייעק", פון דעם טייל געטאָ, וואָס שליסט זיך אָפּ מיט די גאסן: עלפטער ליסטאָפּאָד, סאקאָלאָווער, און אָסלאָנאוויטשע — זיינען צוזאמענגענומען גערופן אויף אין איינעם פון די דאָרטיקע הייזער און אויסגעשאָסן געווארן דורכן „זאָנדערדינסט".

אויף דעם פּלאץ גופא, וואו אויף דעם באפעל פון דער געשטאפּאָ האָבן זיך פארזאמלט די 12 טויזנט יידן, פירן אוים די דייטשן בעסטיאלישע מאָרדאקטן. אויפן טראָטואר זיצן אייניקע געשטאפּאָוצעס און פארווייזן זיך מיט שיסן אין ציל — אין יידישע קעפּ. וועד עס הייבט אויף דעם קאָפּ באקומט א קויל. אנדערע דייטשן זוכן אוים אלטע יידן מיט בערד, שלעפּן זיי ארוים פון דער מאסע און הייסן זיי זינגען, טאנצן, שפּרינגען און קלאפּן דערבי מיט די רעוואָלווער־לופּעס איבער די קעפּ פון די אומגליקלעכע קרבנות, אָדער שיסן צו זיי מיט אלארם־רעוואָלווערן — אזא סאדיסטישע פארוויילונג האָבן זיך די דייטשן געמאכט איבער די יידן, וואָס מ׳פירט זיי צום טויט. אויפן פּלאץ איז אָנגעקומען ד״ר העניריק לעבעל, דער יודענעלטסטער. ער איז גלייכצייטיק אויך געווען דער הויפּטדאָקטער פון יידישן שפּיטאָל. די דייטשן האָבן אים געוואָלט איבערלאָזן, ער זאָל בלייבן אויף זיין פּאָסטן אין שפּיטאָל, אָבער ער האָט זיך אָפּגעזאָגט און אוועק אויפן פּלאץ, כדי צו גיין צוזאמען מיט די יידן פון זיין קהילה.

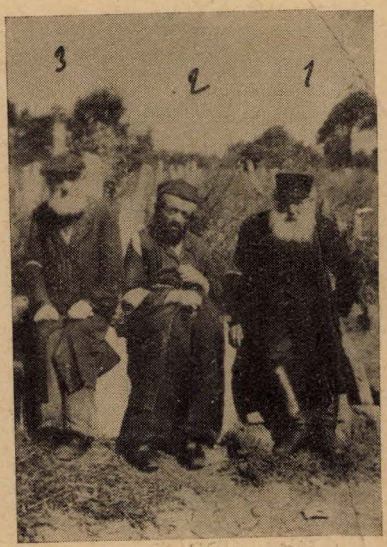
דרויי שעה געפינען זיך שוין די יידן אויפן פּלאץ. זיי מוזן ליגן אויסגעליגט, וועד עס הויבט אויף קאָפּ וועדט דערשאָסן. פּאראן שוין דאָרט 300 מתים, אחוץ פארוואונדעטע. די דייטשן צווינגען די יידישע פּאָליציאנטן, זיי זאָלן מיטגיין אין די יידישע וואוינונגען און אָנווייזן, וואו עס געפינען זיך יידן. די פּאָליציאנטן פירן אוים די דייטשע באפעלן. ארום מיטאָגצייט, באקומט דער קאָמענדאנט פון דער יידישער פּאָליציי א באפעל צוצושטעלן א מיטאָג פאר 15 פּערזאָן. פּאר יעדן זאָל זיין אן עוף מיט ווייץ. דאָס דארפן די יידן־מערדער עסן מיטאָג און די געפּיניקטע צום טויט פארמשפּטע האָבן דאָס געדארפט פאר זיי צושטעלן עסן. באלד נאָך דער דאָזיקער פּראָדעדענונג האָט זיך באוויזן דער „אָבערגרופּענפיהרער" פון ס. ס. און געפּאָדערט, אז מ׳זאָל אים צושטעלן 2 פּאָר נייע זיידענע זאָקן. מ׳האָט אים די מתנה באלד געגעבן.

דער „אומשלאג־פּלאץ", וואו עס זיינען געלעגן 12 טויזנט צום טויט פארמשפּטע, אין נעבן זיי הונדערטער געהרגעטע און פארוואונדעטע האָט זיך פארוואנדלט אין א מאקאבריישן פארוויילונג־אָרט. אויף יענער

זייט פון דער דראָט־פּארצוימונג, אויף דער פּילסודסקי־גאס, זיינען גע־שטאנען א סך פּאָליאקן און האָבן זיך צוגעקוקט צו דער יידן־שחיטה. פון די מערדער האָט זיך אויסגעטיילט א ספּעציעלע גרופּע דייטשן, וועל־

דייטשן פּארווייזן זיך, רייסנדיק בויז די שעדלעצער יידן די בערד. אין דער מיט שכנא רובינשטיין (פון סאָקאָלאָוו)

נר. 1 — ישראלקע חזן און טוחל
נר. 2 — יחזל צענערקאָפּ
נר. 3 — יהושע־פייוויש, דער שמש פון שניידער־שילעכל.

נחום דער וואסער־טרעגער, שלום בראָנפּמאכערס איידעם.

כע האָט זיך פארנומען מיט פילמירן דעם יודען־ספּעקטאקל. אין מיטן גאס האָבן די מאסן־מערדער אוועקגעשטעלט א טיש און צווישן די מתים און האלב־טויטע געגומען פּראוועז א קאניבאלישע סעודה. די פּאָ־טאָגראפיסטן און פילם־אָפּעראטאָרן זיינען צוגעגאנגען מיט זייערע אפּא־ראטן גאנץ נאָענט צו די אומגליקלעכע קרבנות, כדי די אויפנאמען זאָלן ארויסקומען פּינקטלעכער.

די סעלעקציע אויף לעבן און טויט

דער שאָף פון דער אויסראָטונג־קאָמאנדע האָט ארויסגערופן דעם ד"ר לעבעל און אים איבערגעגעבן, אז ער זאָל אלע יידן מיטטיילן דעם באפעל: „אלע ארבעטפּאיקע מענער אין עלטער פון 15—45 יאָר דארפן זיך אויסשטעלן אין א ריי און דורכגיין דעם שפּאלער". ד"ר לעבעל האָט איבערגעגעבן דעם באפעל און אלע מענער האָבן זיך אויסגע־שטעלט און געגומען דורכגיין דעם שפּאלער פון די דייטשן, וועלכע האָבן יעדן איינעם געשלאָגן מיט די קאָלבעס פון די ביקסן, מיט שטעקנס און מיט וואָס זיי האָבן נאָר געהאט אין האנט. באזונדערס שטארק האָט מען געשלאָגן די יידן, וואָס האָבן זיך געפּרואווט לעגיטימירן מיט אר־בעטשיינען און דורכלאָזשיינען אויף דייטשע ארבעטערטער. ווער עס האָט געוויזן דאָס מינדסטע פּאפּירל האָט געקריגן געשלאָגן מכות רצח ביז צום אויסגיין. דער איינציקער פּאסּפּאָרט וואָס האָט בארעכטיקט צו גיין אויף רעכטס, ד. ה. צו דער ארבעט־גרופּע, איז געווען — צעריסע־נע מלבושים און העמד מיט מאזאָליעס.

אָן א סעלעקציע איז דורכגעגאנגען „דער עלטסטער דער יודען", ד"ר העגריק לעבעל אין דער לייטער פון ארבעטאמט ביים יודענראט — עזריאל פרידמאן. מיט א פּאָר טעג שפּעטער האָט דער שאָף פון געשטא־פּאָ דובע, דערשאָסן דעם ד"ר לעבעל צוזאמען מיטן שפּיטאָל־פּערסאָנאל און פרידמאנען אין א טויער אויפן ראָג ערשטער מיי און טאָרגאָווע. צו די קאנדידאטן אויף טרעבלינקע האָבן די דייטשן אויך באשטימט דעם לאניאָריקן באאמטן פון דער יידישער קהילה און סעקרעטאר פון יודענראט — הערש טענענבאום. אלס סעקרעטאר האָט טענענבאום נישט איין יידן גערעטעוועט פון די נעגל פון דער גענשטאפּאָ. ער האָט אויך אין נאָמען פון יודענראט באזאָרגט די דייטשן מיט אלץ, וואָס זיי האָבן געפּאָדערט און אין וואָס זיי האָבן זיך געניטיקט. איצט, ביים אויסטיילן וועמען צום לעבן און וועמען צום טויט, האָבן אלע מקנא ge־וועז דעם ביז איצטיקן יודענראט־סעקרעטאר, וויל זיין באקאנטשאפט מיט די דייטשן וועט אים „ראטעווען". די געשטאפּאָ־לייט האָבן אים אויסגעקליבן צום ערשטן טראנספּאָרט קיין טרעבלינקע.

בעת דער סעלעקציע איז פאר אלעמען קלאָר געווָארן, אז עלטערע מענטשן, פרויען און קינדער געפינען זיך מחוץ די גרענעצן פון לעבן. איניקע האָבן טאקע פארענדיקט זייער לעבן באלד אויפן אָרט. פרוי דאָקטאָר פפאו האָט זיך געסמט מיט ציאנקאלי, אנדערע האָבן זיך אי־ בערגעשניטן די אָדערן און געווארט ביז זיי וועלן אָפגיין אין בלוט. צו די פיין פון די אומגליקלעכע האָט נישט גענומען קיין סוף. יעדע פאָר שעה האָט פאביש באפוילן די פייערלעשער צו באגיסן מיט וואסער דעם פלאין מיט די מענטשן.

5 א זייגער האָט מען די אויסדערוויילטע גרופע, אין א צאָל פון 15 הונדערט פערזאָן, אָפגעפירט אין שוין דערמאָנטן „דרייעק", וועלכער איז שוין געווען באוואכט פון דער „זאָנדערדינסט", פוילישע פאָליציי איז געווען צוגעגרייט אויפצונעמען די „אויסדערוויילטע". א מינוט נאָכ־ דעם, ווי עס איז אוועק די ארבעט־גרופע האָט זיך אָנגעהויבן א שיסע־ ריי מיט פארטאָפלטער קראפט. ד"ר לעבעל איז נישט געגאנגען אין „דרייעק", נאָר אוועק צו זיך אין שפיטאָל, וואָס האָט זיך געפונען א הונדערט מעטער פון „אומשלאג־פלאץ" און האָט זיך באמיט מיט אלע מיטלען צו העלפן די מענטשן. די שפיטאָל־סאניטארן, אָנגעטאָן אין די וויסע כאלאטן האָבן צוזאמענגענומען די פארוואונדעטע און מיטגענו־ מען אויך געזונטע. מ'האָט אויף אייניקע ארויפגעוואָרפן וויסע כאלאטן און זיי אזוי ארום אָפגעראטעוועט. לסוף האָט מען שוין דערלויבט די יידישע פאָליציאנטן, זיי זאָלן געבן די אומגליקלעכע וואסער צום טרינ־ קען. טראָץ אלע באמיאונגען האָבן גאנץ וויניק מענטשן זיך ארויסבא־ קומען פון פלאץ.

דורך דער גאנצער נאכט פון שבת אויף זונטיק האָבן די דייטשן

אין דעם דאָזיקן בית־ הכוסא האָט מען דערשאָסן דעם רבין פון קצבישן בית־מדרש.

נר. 1 — דער קאסטן מיטן רבינס קערפער.

ס'שטייען יאָנטל גאָלד־ מאן און צווי פוילישע קינדער.

באמערקונג: אונ־זער לאנדסמאן יאָנטל גאָלדמאן האָט זיך פארנומען מיט דער קבורה פון די הרוגים אין שעדלעץ. אויף דעם דאָזיקן געביט האָט ער פיל פארדינסטן.

געווילדעווען אין געטאָ, געזוכט באהעלטענישן, געראבעווען און גע־
ברענט. אין משך פון דער נאכט זיינען דערשאָסן געוואָרן אין געטאָ
200 פערזאָן, וועלכע די דייטשן האָבן ארויסגעצויגן פון באהעלטענישן.
דער דייטש באַקענשטאָם פון „זאָנדערדינסט" האָט דערשאָסן 30 פערזאָן,
וועלכע זיינען געווען באהאלטן אין יאנקלס בעקערייַ. צווישן די דערשאָ־
סענע האָט זיך אויך געפונען די משפּחה פון יאנקל בעקער. אויפן שטח
פון דער מקווה זיינען דערשאָסן געוואָרן 50 מענטשן. אין ביוראָ פון
יודענראט זיינען דערשאָסן געוואָרן 20 פערזאָן, דערונטער די משפּחה
פון אפרים צעלניק.

זונטיק אין דער פרי האָט מען אָנגעהויבן אויפקלויבן די מתים פון
די גאסן. די ארבעט האָט אויסגעפירט די „אויסדערווייל־טע" גרופּע פון
„דרייעק" אונטער דער אָנפירונג פון רובינשטיין, דעם קאָמענדאנט פון
דער יידישער פּאָליציי. דאָס צוזאמענגעמען די מתים איז פאָרגעקומען
אויף דעם פאָלגנדיקן אופן: א פאָר פערזאָן האָבן זיך איינגעשפּאנט אין
א וואָגן און אים געשלעפּט איבער די גאסן, בעת אנדערע האָבן ארויפ־
געלייגט די טויטע קערפערס. וועו דער וואָגן איז געווען פול, האָט מען
אים צוגעפירט צום טויער פון געטאָ און דאָרט האָבן פּוילישע פורמא־
נעס אריבערגעלייגט די מתים אויף זייערע וועגענער און אריבערגעפירט
אויפן יידישן בית־עולם. ביי דער דאָזיקער שרעקלעכער ארבעט האָבן
אייניקע באהאלטענע זיך גאראטעוועט. זיי זיינען ארוים פון באהעלטע־
ניש, צוגעשפּאנט זיך צום מתים־וואָגן און נאָכן פאָרענדיקן די ארבעט,
צוזאמען מיט אלע, אוועק אין „דרייעק". וועלכן מ׳האָט שוין געוופן
„דאָס קליינע געטאָ".

צוויי טעג און צוויי נעכט זיינען די אומגליקלעכע געלעגן אויפן
פּלאץ. ביים אָג האָט געפיניקט די היץ און די כסדרדיקע טויטשרעק פון
דער אומאויפהערלעכער שיסעריי. ערשט מאָנטיק פרי האָט די געשטא־
פּאָ אויסגעשטעלט די ערשטע גרופּע, וועלכע מ׳האָט געיאָגט צו דער
באגאזש־סטאציע און דאָרט זיי אריינגעפּאקט אין די טויט־וואגאָנען.
דער וועג פאר דעם טויטנצוג איז געווען א קורצער: שעדלעץ — טרעב־
לינקע — 35 קילאָמעטער. אזוי איז אין משך פון צוויי טעג, מאָנטיק
און דינסטיק איז געגאנגען א טראנספּאָרט נאָך א טראנספּאָרט. דער לעצ־
טער איז אָפּגעגאנגען מיטוואָך פרי. אין די וואגאָנען, אויסגעשיט מיט
נישט־געלאָשענער וואפּנע, האָט מען געפּאקט 100—120 פערזאָן. דאָס
אריינפּאקן אין די וואגאָנען איז פאָרגעקומען מיט דער הילף פון ביקסן־
קאָלבעס, העק און אנדערע שלאָג־מכשירים. א סך זיינען געפאלן ביי די
וואגאָנעס. שמואל לעוויטאנען האָט אן אוקראָינער צעשמעטערט דעם
קאָפּ מיט א האק. די פּוילישע פּאָליציי איז נישט געבליבן הינטערשטע־
ליק, האָט געשלאָגן און גערויבט. פון די וואגאָנען האָט מען א סך אָפּ־

געפירט אויפן בית־עולם און דאָרטן באגראָבן זיי אין איין קבר — די טויטע צוזאמען מיט פארוואונדעטע, וואָס האָבן נאָך געלעבט.

אין ערשטן טראנספּאָרט האָבן זיך נישט געפונען קיין דרייסטע וואָס זאָלן שפּרינגען פון די וואגאָנען. דערפאר איז מען שוין געשפּרונגען

דער לעצטער וועג צו דער באגאזש־סטאנציע.
נר. 1 — בנימין קראמארש.

פון די וויייטערדיקע טראנספּאָרטן. מ׳האָט אויסגעבראָכן ברעטער פון די וואגאָנעס און ארויסגעשפּרונגען. די דייטשע וואך, וואָס האָט באגלייט דעם צוג האָט געשאָסן. א סך זיינען געפאלן טויט, געוואָרן פארוואונדעט און שפּעטער דערשלאָגן געוואָרן דורך פּאָליציאנטן, אָדער פויערים. די באן־ליניע שעדלעץ—טרעבלינקע איז געווען פארוואָרפן מיט טויטע און פארוואונדעטע. בלויז אייניקע פּערזאָן האָט זיך איינגעגעבן צוריק צו קומען אין שטאָט און זיך ארייננגענעבענען אין „קליינעם געטא".

אין „קליינעם געטא". — דאָס דערשיסן פון שפּיטאָל־פּערסאָנאל

אין „קליינעם געטא" האָבן די „אויסדערוויילטע" ארבעטער געגנו־מען ארגאניזירן זייער לעבן. א שטארקע וואך פון געשטאפּטע האָט גע־האט די אויפזיכט איבערן געטא. מאָנטיק האָט די „אויסראָטונגס־קא־מאנדע" פארלאָזט שעדלעץ. אין דעם אויסגעלידיקטן גרויסן געטא האָט וויייטער געווילדעוועט די ארטיקע דייטשע מאכט: מע האָט געזוכט בא־האלטענע יידן און דערביי אויסגעלידיקט די וואוינונגען. צוליב דער שטארקער פארקלענערונג פון די דייטשע כוחות און איבערגעקויפטקייט פון דער פּוילישער פּאָליציי, האָט זיך איינגעגעבן אייניקע באהאלטענע

יידן אריינצובאקומען זיך אין „קליינעם געטא". קיין פרויען האָבן דאָ נישט געדארפט זיין, נאָר בלויז מענער. די אָפּגעראטעוועטע פרויען האָבן זיך, דעריבער, איבערגעטאָן אין מענער־קליידער. א סך פון זיי זיינען גאנצע טעג געווען באהאלטן אויף די בוידעמער, מורא האָבנדיק, אז זיי וועלן דערקענט ווערן דורך די געשטאפּע־לייט, וועלכע האָבן שטארק געהיט דאָס „קליינע געטא". זייער גורל און צוקונפט איז געשטאנען אונטער א טראגישן פראגע־צייכן: וואָס וועט זיין, ווען די דיי־טשע מאכט וועט זיי כאפּן: מע וועט זיי „שטעלן צו דער וואנט", אָדער זיי דערלויבן ווייטער צו פירן דאָס געפיניקטע לעבן?

טראָץ דעם שרעקלעכן בלוטיקן גיהנום, טראָץ די קאלוזשעס בלוט אויף די גאסן און דאָס כסדרדיקע ארויספירן אויפן יידישן בית־עולם די אָפּגעפונענע צו דערשיסן; נישט געקוקט אויף דעם, וואָס דאָס לעבן האָט פארלוירן יעדן וועדט — האָבן די איינוואוינער פון „קליינעם גע־טא" דאָך געוואָלט לעבן. עס איז דערגאנגען אזוי ווייט, אז מ'האָט דער־שטיקט אייניקע קליינינקע קינדערלעך, וועלכע מ'האָט פריער געהאט מיטגעבראכט אין „דרייעק" און זייער אָנווועזנהייט האָט געקאָנט אויס־געבן די פרויען, וואָס זיינען דאָרט געווען באהאלטן און דערמיט ברענ־גען צו דער ליקווידאציע פון דער רעשט „אויסדערווייטע".

מיטוואָך איז נאָך דאָס גרויסע געטא נישט געווען אינגאנצן ליידיק. דאָרט האָט זיך נאָך געפונען: דאָס יידישע שפּיטאָל מיט 60 קראנקע, 4 דאָקטוירים, 2 פעלדשערס, קראנקן־שוועסטער, געהילף־פערסאָנאל און אָפּגעראטעוועטע פון אומשלאגפלאץ, צוזאמען — 100 פערזאָן בערך. אחוץ דעם שפּיטאָל מיט די מענטשן, וועמענס עקזיסטענץ איז אָפּיציעל דערלויבט געווען פון דער דייטשער מאכט, האָבן זיך נאָך אין געטא געפונען מענטשן אין באהעלטענישן. אָפּגעשניטן פון דער וועלט, אָן דערנערונגס־מיטלען און אין טויטשרעק האָבן זיי געווארט מיט דעם גלויבן — אפשר וועט מען פּאָרט זיך קאָנען אָפּראטעווען.

נאָכן ארויסשיקן דעם לעצטן טראנספּאָרט קיין טרעבלינקע איז אויפן שפּיטאָל־הויף געקומען א קאָמענדא פון אוקראינער אונטער דער אָנפירונג פון פאבישן, וועלכער האָט ארויסגעגעבן א באפעל — תיכף־דיקער אפעל פון גאנצן שפּיטאָל־פערסאָנאל אויפן הויף. אלע זיינען אראָפּגעקומען: ד"ר הענריק לעבעל מיט דער פרוי און זון, ד"ר לעאָן גלאזאָווסקי, ד"ר שואל שווארץ, ד"ר שלמה טענענבוים, צווי אלטע און פארדינסטפולע פעלדשערס — יוזעף אלבערג און יאנקל טענענבאום, די עלטסטע שוועסטער — פעלא פרידמאן און עדושא אלבערג, די לייטע־רין פון לאבאָראטאָריע — לאָלא זאלצמאן מיט דער מוטער און שוועס־טער, די דינערשאפט, צוויש וועלכער עס האָט זיך געפונען צעשא טעמ־קין, דאָרא גאָלדבלאט, סאלא ראבינאָוויטש און בראָנקא שאָפּערמאן.

נאָך פאר דעם אפעל פון שפּיטאָל־פּערסאָנאל האָבן די ס. ס.־לייט געשאָסן די קראנקע, וואָס זיינען געלעגן אויף די בעטן, דערונטער אויך איניקע ניי־געבוירענע. שפּעטער האָבן די ס.־מערדער, מיט איינציקע שאָסן פון האנטגעוועהר אויסגעשאָסן דאָס שפּיטאָל־פּערסאָנאל. דער ערשטער איז דערשאָסן געוואָרן ד"ר לעבעל מיט זיין פרוי. דעם זון איז געלונגען צו אנטלויפן אין שפּיטאָל־גאָרטן און זיך אויסבאהאלטן. אָנדערהאלבן יאָר איז ער געווען באהאלטן, לסוף אנטדעקט געוואָרן דורך דער זשאנדארמעריע און דערשאָסן געוואָרן. נאָכן ד"ר לעבעל זיינען אייניציקוויי דערשאָסן געוואָרן אלע מיטארבעטער פון שפּיטאָל. די וואַרעמע קערפּערס, אין וועלכע פּארבלוטיקטע קיטלען, האָט מען דורך דער

דער וואָגן מיט די טויטע קערפּערס צום בית־עולם

שטאָט אָפּגעפירט אויפן יידישן בית־עולם. פון די וועגענער האָט געפלאָסן דאָס בלוט און געצייכנט דעם וועג, וואָס זיי זיינען דורכגעפאָרן.

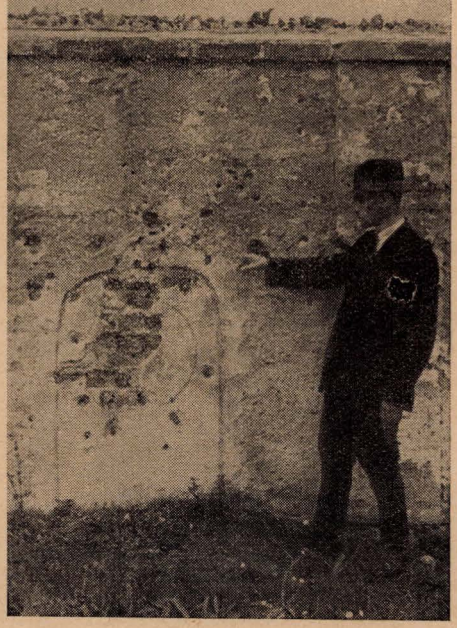
אחוץ דעם דאָקטערס זון האָט זיך פון שפּיטאָל־פּערסאָנאל אויך אָפּגעראטעוועט די לייטערין פון לאבאָראטאָריע לאָלא זאלצמאן. פון די מערדערישע שאָסן איז זי געוואָרן לייכט פארוואונדעט און געוואָרן צוגעדעקט מיט די טויטע קערפּערס פון איר מיטער. אין שוועסטער. וועז די מערדער זיינען אוועק, האָט זי זיך ארויסבאקומען פון שפּיטאָל־הויף און זיך אריינגעגנבעט אין „קליינעם געטא".

אין קליינעם געטא זיך איינגעשטעלט א „נאָרמאל" לעבן. די האָרטע ווירקלעכקייט, די טראגישע איבערלעבונגען און די שוועָרע

ארבעט האָבן אזוי פּאַרטעמפּט די מענטשן, אז מ׳האָט איבערהויפּט אויפגעהערט צו טראכטן אָן פּאַרטראכטן זיך אויף א ווייטער מעטע.

שוועדע ארבעט, פּיין אָן טויט

די דייטשן האָבן ווייטער אונטערגעהאלטן די אילוזיע, אז מ׳וועט בלייבן לעבן. דער קאָמיסאר פּאביש האָט געגעבן א פּאַרזיכערונג, אז אויף וויפל אלע וועלן רעגולער גיין צו דער ארבעט, וועט דאָס „קליינע געטאָ" אויסהאלטן. כדי נאָך מער צו פּאַרשטאַרקן די אילוזיע, זיינען אמנעסטירט געוואָרן די פּרויען, וואָס האָבן זיך אויסבאהאלטן אין גרויסן געטאָ. עס איז זיי דערלויבט געוואָרן פּריי אריבערצוגיין אין „קליינעם געטאָ". די פּרויען האָט מען געגעבן א ספּעציעלע ארבעט: יעדן טאָג גיין אין גרויסן געטאָ, דאָרט אויפּרוימען די לוידיקע שטיבער אָן אָרדנען די געפּונענע זאכן. א טאָג שפּעטער האָט מען אונטער דער וואָך פּון דער פּוילישער פּאָליציי געפירט 30 פּרויען אויף ארבעט. אין אָוונט האָט מען זיי אין אויטאָם אָפּגעפירט אויפן יידישן בית־עולם אין דאָרט דערשאָסן אונטער דעם אויסרייד, אז זיי האָבן גענבעט מלבושים אין די פּאר־לאָזענע שטיבער און זיך אין זיי אָנגעטאָן. צווישן די דערשאָסענע האָט זיך אויך גע־פונען די פּרוי פּון אדוואָקאט לאנדאו. זי האָט איבערגע־לאָזט צוויי קליינע קינדער אָן וועלכער עס איז אויפ־זיכט.

די וואנט, ווו מ׳האָט דערשאָסן די 30 פּרויען. יאָנטל גאָלדמאן ווייזט אָן מיטן פינגער אויף דער וואנט.

נאָך דעם דאָזיקן מאסנ־מאָרד פּון די פּרויען האָט פּאביש פּאַרזיכערט, אז אויב די פּרויען וועלן נישט גנבע־נען, דראָט זיי נישט קיין

שום געפאר. די פארזיכערונג האָט אָבער קיינעם נישט בארואיקט. די פרויען האָבן זיך אויסבאהאלטן און נישט געוואָלט גיין אויף קיין ארבעט. די פּאָליציי האָט זיי אויסגעזוכט און געצוואונגען צו גיין ארבעטן. ערשט נאָך א פּאָר טעג, וועו די פרויען זיינען פון דער ארבעט צוריק־געקומען לעבעדיק און מ׳האָט נאָך דערלויבט מיטנעמען מיט זיך די איבערגעבליבענע פּראָדוקטן פון די לייד־יקע הייזער — האָבן די פרויען זיך גענומען צוישטעלן צו דער ארבעט.

אייניקע דייטשע אונטערנעמונגען האָבן ארויסגענומען פון „קליי־נעם גטאָ״ זייערע ארבעטער, זיי איינגעאָרדנט אין בראקן און אויף־גשטעלט פאר זיי געמיינזאמע קיכן. אזוי ארום זיינען אויפן שטח פון שעדלעץ און פּאָרשטעט אנטשטאנען עטלעכע צענדליק קליינע ארבעט־לאגערן, פּ־ן וועלכע דער קלענסטער לאגער האָט געציילט אייניקע פּער־זאָן און דער גרעסטער — אייניקע הונדערט. די לעבנס־באדינגונגען אין די לאגערן און לאגערלעך זיינען נישט געווען אומעטום די זעלבע. זיי זיינען געווען אָפּהענגיק פון דער שטימונג פון די אָנפירער פון די בא־זונדערע לאגערן.

דאָס לעבן אין די לאגערן איז אין אלגעמיין געווען א שווערס, אָבער אין פארגלייך מיט דעם לעבן פון די ארבעטער אין „קליינעם גע־טאָ״, איז דאָרט געווען אן „אָאָזיס״ פון רו און „וואוילשטאנד״. אין „קליינעם געטאָ״ האָט יעדער, נאָכן שוועלן טאָג ארבעט, אהיימקומענ־דיק א טויט מידער הינטער די דראָטן — געמוזט זיך פארנעמען מיט „אָרגאניזירן״ עפּעס א ביסל עסן. וועגן רעגולער עסן האָט קיינער אפילו נישט געקאָנט טראכטן. קיין אָפּיציעלער צופיר פון עסן אין געטאָ, איז נישט געווען. די מאכט און אויך די ארבעטגעבער האָבן וועגן דעם נישט גאָרנישט. די שפּייז, וואָס מ׳האָט אין געהיים צוגעשטעלט אין געטאָ, איז דערגאנגען צו אזעלכע פּרייזן, אז נאָר געציילטע האָבן געקאָנט קויפן. מ׳האָט דעריבער כסדר געהונגערט; א הונגעריקער האָט מען זיך געלייגט „שלאָפן״, דאָס הייסט, — אריינגעפּאקט זיך ערגעץ אין א ווינקל, אריבערגעצויגן דעם קאָלנער איבער די אויערן און באמיט זיך נישט צו הערן וואָס ארום קומט פּאָר.

וועגן א געהעריקן שלאָף האָט מען שוין לאנג פארגעסן. עס האָט נישט געלאָזט שלאָפן די שרעקלעכע ענגשאפט און די כסדרדיקע שיסע־רייַ ביי די געטאָדראָטן. די קרבנות פון דעם דאָזיקן „ספּאָרט״ זיינען יעדן אינדערפרי צונויפגעקליבן געוואָרן דורך דער פּאָליציי. די ענג־שאפט אין די וואוינונגען איז געווען אזוי גרויס, אז דורכשניטלעך האָבן געוואוינט 20—30 פערזאָן אין א צימער פון מיטלמעסיקער גרויס. דאָס צימער איז געווען באלייגט בלויז מיט מענטשן — קיין בעטן, נארעם אָדער בעטגעוואנט זיינען נישט געווען. די בייד־עמער, טרעפּנגאנג און

קעלערס האָבן אויך געדינט פאר וואוינונגען. דאָס גאנצע קליינע געטאָ איז באשטאנען פון א פאָר הילצערנע הייזלעך, פון וועלכע נאָר צוויי זיינען געווען איינשטאָקיקע. אין „קליינעם געטאָ" זיינען אויך געווען ציגיינער. די דייטשן האָבן זיי איינגעאָרדנט אין צוויי בנינים: אן איינשטאָקיקן און צוויישטאָקיקן. די ציגיינער האָבן ביי די יידן געגנבעט דאָס לעצטע ביסל אָרעמקייט, וואָס עס איז געלונגען אהערצושלעפּן פון גרויסן געטאָ און האָבן אויף די יידן כסדר געמסרט ביי פאבישן און אין דער געשטאפּאָ.

דער קאָמיסאר פאביש און דער שעף פון דער געשטאפּאָ דובע, זיינען געווען אָפטע געסט אין געטאָ זיי זיינען געקומען יעדן טאָג. זייער וויזיטן האָבן זיך פארענדיקט, אָדער מיט ראפּינירטע סאדיסטישע שטיק איבער די „אויסדערווילטע" ארבעטער, אָדער מיט כאפּן א פּאָר פערזאָן, וועלכע זיינען אין אייניקע שעה שפּעטער באגראָבן געווארן דורך דער יידישער פּאָליציי. וען פאביש האָט געדרופן צו זיך יידישע פּאָליציאנטן, האָבן זיי באלד מיטגענומען מיט זיך לאָפּעטעס און שופּלעס, וויל זיי האָבן שוין פון פּאָרויס געוואוסט צו וואָס ער רופט זיי.

דער הונגער און נויט האָבן די מענטשן אזוי אָפּגעשוואכט, אז מען האָט פשוט שוין נישט געהאט קיין כוח ארויסצוגיין צו דער ארבעט. די דייטשן האָבן דעריבער איינגעאָרדנט כאפונגען. יעדן פרימאָרגן, ארום האלב זעקס, זיינען אריינגעפאלן אין געטאָ א באנדע פּאָליציאנטן, זעלנער, „זאָנדערדינסט" און עס האָט זיך אָנגעהויבן א געיעג. מ'האָט ארויסגעצויגן אויפן הויף אלטע, יונגע, געזונטע און קראנקע. מ'האָט זיי געשלאָגן, געפּיניקט און נישט געשאנעוועט אפילו קיין פרויען.

דער יודענראט אין „קליינעם געטאָ" און זיין טעטיקייט

אין „קליינעם געטאָ" האָט זיך אָרגאניזירט א יודענראט, בראש פון וועלכן עס איז געשטאנען דער געוועזענער וויצע־פּרעזעס פון יודענראט אין גרויסן געטאָ — הערש אייזענבערג. זיינע מיטהעלפער זיינען געווען: דער פירער פון ארבעטאמט אין יודענראט, משה ראָטבײן און דער אפּראָוויזאציע־לייטער, אנאטאָל גאָלדבערג. די ערשטע ארבעט פון ניי־געשאפענעם יודענראט איז באשטאנען אין צוזאמענעמען אייניקע טויזנט זל. פארן קאָמיסאר פאביש. דאָס האָט דער קאָמיסאר געפּאדערט א באלוינונג פאר די פייערלעשער פאר זייער ארבעט ביים באגיסן מיט וואסער די יידן, וואָס זיינען געלעגן אויפן „אומשלאגפּלאץ" און געווארט אויף דעם טראנספּאָרט קיין טרעבלינקע. וווייטער האָט זיך דער יודענראט פארנומען מיט אָרגאניזירן א שטענדיקן צופיר פון ברויט צו נאָרמאלע פּריייז און פארזאָרגן דאָס געטאָ מיט די נוטייקע

מעדיקאמענטן און באנדאזש־מיטלען. אין א קורצער צייט זיינען די דאָ־זיקע ענינים דערליידיקט געוואָרן.

דאָס שנעלע דערליידיקן די פארזאָרגונג פון געטאָ איז געווען איי־נע פון די מיטלען פון דער דייטשער אויסראָטונג־פּאָליטיק. מ׳האָט גע־דארפט פארשמירן די אויגן און אָפּוועגדן די אויפמערקזאמקייט פון דער גרופּע יידן, וועמענס סוף האָט געדארפט זיין דער טויט אין די גאזקא־מערן. אויף דער אינטערוועניע פון די פאָרשטייער פון יודענראט ביי פאבישן, האָט ער באפוילן דער שטאָט־פארוואלטונג פון שעדלעץ ארויס־צוגעבן דערנערונגס־קארטן די איינוואוינער פון געטאָ. דער שעף פון דער געשטאפּאָ האָט אלע דריי מיטגלידער פון יודענראט ארויסגעגעבן דורכלאָזשיינען צו קאָנען זיך פריי באוועגן אין דער שטאָט. א דאנק דעם איז מעגלעך געוואָרן אָנצוקניפּן א קאָנטאקט מיט די בעקערס, וועלכע האָבן יעדן טאָג צוגעשטעלט ברויט. עס איז געשלאָסן געוואָרן אן אָפּמאך מיט די אפטייקער, וועלכע האָבן באאָרגט מעדיצינען. עס האָט זיך אייך אייננגעגעבן, אייגצוקויפן די נויטיקסטע זאכן פארן געטאָ, ווי: ליכט (נישט געווען קיין עלעקטרישע באלייכטונג), שוועבעלעך, זואשפּראָשקעס אדג״ל.

צוליב דעם הונגער, שמוץ און שווערער ארבעט, האָבן אין „קליי־נעם געטאָ״ געבושעוועט פארשידענע קראנקייטן, וועלכע האָבן פאר־שלונגען א סך קרבנות. אחוץ דערשאָסענע זיינען יעדן טאָג געווען ge־שטאָרבענע פון די קראנקייטן. דאָס מתים־שטיבל האָט זיך געפונען אין א שטאל אויף א בלאָטיקן חוף אין צענטער פון „קליינעם געטאָ״. דאָרט האָט מען די מתים געלייגט אויף דער גאָלער ערד. ס׳רוב זיינען זיי געלעגן אינגאנצן נאקעט, באדעקט מיט פליגן. איינמאָל אין דער וואָך איז געקומען אן אָפּענער לייטער־וואָגן, אויף וועלכן מ׳האָט אין געאייל ארויפּגעוואָרפן די קערפּערס אן ארויסגעפירט אויפן יידישן בית־עולם, זואו מ׳האָט זיי מקבר געווען אין א געמיינזאמען קבר.

נישט וויניק האָט צו דער גרויסער שטערבלעכקייט אין געטאָ מיטגעהאָלפן די דייטשע פירמע „רעקמאן״. די צענטראלע פון דער פיר־מע איז געווען אין בערלין. זי האָט זיך פארנומען, באזונדערס, מיט בויען באנווגן און משא־באנסטאציעס. דאָרט זיינען געווען באשעפ־טיקט אייניקע הונדערט יידן, וועלכע האָבן געמוזט ארבעטן ביז צום אוועקפאלן. פאר דער מינדסטער קלייניקייט האָט מען אומברחמנותדיק געשלאָגן. די באשפייזונג, וואָס די פירמע האָט געגעבן די יידן, איז באשטאנען פון א שיסל וואסערזופ, אין וועלכער עס זיינען געשוואומען אייניקע שטיקלעך פארדעכטיק גרינס און קארטאָפל. ביי אזעלכע בא־דינגונגען האָט מען געארבעט ביז שפּעט אין דער נאכט ביים אויסלאָדן

די וואגאָנעס און לייגן נייע באנפּלאנטן פּאר דער גרויסער צאָל מילי־טער־טראנספּאָרטן, וואָס זיינען געגאנגען אויף מזרח. זעלטן וועט עס האָט ביי דער ארבעט אויסגעהאלטן מער ווי א פּאָר וואָכן. דאָס שיקן א מענטשן דאָרט צו דער ארבעט, איז געווען גלייך צו א פּיניקונג־טויט. עס איז דעריבער נישט קיין וואונדער וואָס קיינער האָט נישט געוואָלט גיין ארבעטן צו דער פּירמע „רעקמאן". די וואכלייט פון דער פּירמע צוזאמען מיט די פּאָראַרבעטער, האָבן דעריבער יעדן טאָג איינ־געאָרדנט געיעגן אין געטאָ און שפּעטער אויך געכאפּט פרויען צו דער שוועדער ארבעט.

יעדן טאָג האָט מען פון דער ארבעט געברענגט צופּירן מענטשן, וואָס זיינען געפאלן פון שוואכקייט. עס איז געגאנגען א שוידערלעכער צוג: עטלעכע צענדליק אָפּגעריסענע און אויסגעדארטע יידן האָבן גע־שטופּט די לאַרעס (באן־וועגעלעך), אויף וועלכע עס זיינען געלעגן מענטשן מיט געל־וואקסענע פּנימער, געשוואָלענע, און פון הינטן זיינען נאָכגעגאנגען די וואכלייט. אזוי האָט די פּירמע „רעקמאן" אָפּגעשיקט אהיים יידן, וואָס זיינען פון דערשעפּונג געפאלן ביי דער ארבעט. ביים אריינפּאָר אין געטאָ האָט מען די ארבעט־אומפּאיקע אויסגעשיט פון די לאַרעס. זיי זיינען געבליבן ליגן אויף דער ערד. צייטנווייז האָט עמע־צער זיי אונטערגערוקט א שטיקל ברויט, אָדער א ביסל וואסער. און אזוי זיינען זיי געלעגן ביז זיי זיינען אויסגענאגענען. צווישן די אומגליק־לעכע קרבנות זיינען געווען א סך פון אנדערע שטעט, וואו די ליקווי־דאציע פון די געטאָס איז פאָרגעקומען פריער און זיי האָבן זיך „גערא־טעוועט" קיין שעדלעץ. די פּירמע „רעקמאן" האָט מיט איר ארבעט־סיסטעם מיטגעהאָלפן דורכפירן די דייטשע יידן־אויסראָטונג אין דערביי געשארט גרויסע פּראָפּיטן פון די אומזיסטע, צום טויט פּאראורטיילטע שקלאַפּן. טראָץ דעם גאנצן שרעקלעכן און פּארצווייפלטן מצב, האָט מען זיך פּאמעלעך צוגעוואוינט צו דער טרויעריקער ווירקלעכקייט און לויט דער מעגלעכקייט זיך באמיט אפילו איינצוֹאָרדענען וואָס באקוועמער.

מיט דער צייט איז אין „קליינעם געטאָ" אריינגעטרעטן א וויכטי־קע ענדערונג צום „בעסערן": מ׳האָט ארויסגעפירט די ציגיינער און די בנינים, וואָס זיי האָבן פּארנומען, האָט מען צוגעטיילט די יידן. דער דאָזיקער פּאקט האָט פּארשטארקט דאָס געפיל פון זיכערקייט. מ׳האָט זיך געטרייסט דערמיט, וואָס וואַרשיינלעך וועט שוין אין משך פון וויי־טער גאָרנישט געשען. מענטשן האָבן שוין אָנגעהויבן אָנגרייטן עסנ־וואַרג און באהייצונג. אזוי איז אדורך סעפּטעמבער, אָקטאָבער און עס איז אָנגעקומען דער חודש נאָוועמבער.

דייטשן זאמלען די יידן צו דער ענדגילטיקער אויסראָטונג

דעם 1טן נאָוועמבער האָבן די דייטשן ארויסגעגעבן א פּאראָדע־נונג, אויפן סמך פון וועלכער עס ווערן געשאפן 5 גרויסע געטאָס. דאָרט דארפן זיך באזעצן אלע יידן פון גאנצן געבראל־גואוורנעמענט. שעדלעץ האָט אויך געהערט צו די אויסדערווילטע שטעט מיט א „יידן־געטאָ". ביז צום 1טן דעצעמבער האָבן אלע יידן פון די ארומיקע שטעט־לער, אויף אן ארומנעם פון א 40 קילאָמעטער, זיך געדארפט צונויפזאמ־לען אין „קליינעם געטאָ" אין שעדלעץ.

די איינוואוינער פון דעם „קליינעם געטאָ" האָבן פּארשידנארטיק קאָמענטירט די דאָזיקע פּראָדעדענונג. אייניקע האָבן דאָס אָנגענומען פּאר א גוטן סימן; אנדערע האָבן געהאלטן, אז די געפּאר איז נישט באזייטיקט געוואָרן און ארויסגעזאָגט א מיינונג, אז די דייטשן גייט פּשוט אין דעם, צוזאמענצונעמען אין די געטאָס אלע יידן, וואָס זיינען געבליבן לעבן און די וואָס זיינען אויסבאהאלטן, כדי צו קאָנען זיי שפּע־טער לייכט, אָן שום שטערונגען ארויסשיקן קיין טרעבלינקע. א פּאָר טעג שפּעטער האָט די דייטשע מאכט ארויסגעגעבן א פּראָדענונג, אז דאָס געטאָ ווערט איבערגעטראָגן אויף דער אזוי־גערופענער „אר־בעטער־קאָלאָניע געגנשע בארקי". די דאָזיקע קאָלאָניע האָט זיך געפונען 3 קילאָמעטער הינטער דער שטאָט און איז באשטאנען פון דריי וואוינ־בלאָקן, אין מיטן פּעלד, וועלכע זיינען געווען באוואוינט פון ארבעטס־לאָזע, וואָס האָבן נישט געהאט קיין גוטן שם. אלס מאָטיוו פון איבער־טראָגן דאָס געטאָ איז אָנגעגעבן געוואָרן — די געפּאר, אז די טיפוס־עפּידעמיע, וואָס הערשט אין געטאָ, קאָן זיך אריבערטראָגן אויף דער אריש־ער זייט.

דאָס אריבערציען זיך האָט זיך געדארפט אָנהויבן דעם 27סטן דע־צעמבער פרי. מ׳האָט געמעגט מיטנעמען נאָר אזוי פיל, וויפל מ׳קאָן נע־מען אין האנט. עס האָט אויסגעבראָכן אן אויסערגעווייניעכע פּאניק. מ׳האָט מורא געהאט פּארן גורל פון די עטלעכע צענדליק קינדער, וועל־כע עס איז געלונגען אריינצושמוגלען אין געטאָ און מ׳איז געווען אום־רויק וועגן גורל פון די זקנים און קראנקע. וואָס וועלן נישט קאָנען אליין גיין די פּאָר קילאָמעטער. די פּערזאָנען, וואָס האָבן שוין דורך דער צייט זיך איינגעשאפט א ביסל וועש, מלבושים, שפּייז, א זאק קארטאָפּל, — איז שוער געווען זיך צו צעשיידן מיטן ביסל גוטס. נאָר אייניקע טעג פּארן איבערציען זיך, האָט מען זיך באמיט פון געטאָ ארויסצושמוגלען צו באקאנטע פּאָליאקן אלץ, וואָס עס האָט זיך נאָר געלאָזט. נישט ווייט פון „געגנשע בארקי" איז געווען א גלאָזהוטע, אין

וועלכער עם האָבן געארבעט עטלעכע צענדליק יידן. די יידן האָבן דאָרט געוואוינט און צו זיי האָט מען אין געהיים אריבערגעטראָגן ארויסגעשמוגלטע זאכן פון געטאָ. די לעצטע צוויי טעג האָט זיך אפילו אייניגע־גער אריבערצופירן אייניקע פורן מיט זאכן. געשטאַפּאָ און זשאנדאר־מעריע האָבן צוגעמאכט די אויגן, גלייך זיי זענען נישט וואָס די יידן טוען. נאָאיוו מענטשן האָבן זיך געפרייט, אז עס גיט זיי זיך איין אָפּ־צונארן די דייטשן. דעם לעצטן אָוונט פארן איבערציען זיך אין נייעם געטאָ, האָט מען אין געהיים אריבערגעפירט אין דער גלאָזחוטע עטלע־כע צענדליק פּערזאָן, צווישן זיי — אלטע און קראנקע. מ׳האָט זיי אוים־באהאלטן אין א שכנותדיקן שייער. אויף צו מאָרגנס האָט מען זיי גע־דארפט אריבערפירן אין די בלאָקן. די לעצטע נאכט אין דעם „קליינעם געטאָ" איז אדורך שלאָפלאָז און אין שרעק. מ׳האָט געטראכט: צי איז נישט „געגשע בארקי" בלויז א דייטשיש אָפּנארעריש שפּיצל און פאק־טיש וועט מען פאָרן אויף דער סטאציע און פון דאָרט קיין טרעבלינקע?

עם וועלט „גוט" — א „פרי, נישט פארצוימט געטאָ"

אויף צו מאָרגנס האָבן זיך אלע געשטעלט צום אָפּמארש. 9 פרי איז געקומען צו פאָרן פאביש און דער שעף פון געשטאפּאָ. זיי האָבן איבערגעקוקט די רייען, ארויסגעגעבן די לעצטע באפעלן און מיטגע־טיילט דעם יודענראט, אז צום איבערפירן קראנקע און שוואכע זיינען פאראן וועגענער, און באמת זיינען באלד אָנגעקומען אייניקע פורן, וואָס עס האָט צוגעשיקט דער מאגיסטראט. אויף די פורן האָט מען ארויפגעלייגט א ביסל פּעקלעך און קראנקע. ארום מיטאָגצייט האָט מען מיט זיפצן און געווין פארלאָזט דאָס „קליינע געטאָ". פּאמעלעך האָט זיך דער לאנגער צוג גערוקט פאָרויס אין דער ריכטונג פון „געגשע בארקי". מ׳האָט קיינעם נישט געיאָגט, נישט געשאָסן און נישט גע־שלאָגן. דער וועג האָט געדויערט ארום 2 שעה און פארענדיקט זיך אָן וועלכע עם איז צופאלן. ווידער האָט זיך די תליינים איינגעגעבן אויי־צושלעפערן די וואכזאמקייט, אָבער נאָר נאָנץ נאָאיוו האָבן געגלויבט, אז די דייטשן זיינען בעסער געווארן און האָבן באקומען גוטע כוונות. מענטשן מיט א טיפערן בליק האָבן מיט פארדאכט געקוקט אויף דעם אלעם, וואָס עס קומט פאָר און געפרעגט זיך — וואָס באהאלט זיך אין דער דאָזיקער האנדלונג פון די דייטשן?

„געגשע בארקי" איז געווען א מין אָפּענע געטאָ, נישט ארומגענע־מען מיט קיין דראָטצוים. יידן האָבן זיך דערפילט פריי און באלד נאָכן קומען אין נייעם וואוינאָרט האָבן זיי אָנגעהויבן גיין איינקויפן שפּייז

צו די שכנותדיקע פויערים און אפילו באזאָרגט זיך מיט שטרוי אויף געלעגערס. עס האָט אויסגעזען זייער גוט, אָבער, צי אויף לאנג?

די געשעענישן האָבן נישט געלאָזט לאנג אויף זיך וואַרטן. באלד אויף צו מאָרגנס, נאָכן אָנקומען אין נייעם געטאָ, האָט דער ארבעטס־אמט פאראָרדנט, אז אלע יידן, וואָס וואוינען אויף זייערע ארבעטס־ערטער מוזן זיך איבערציען אין געטאָ. מחוץ דעם געטאָ וועלן קאָנען וואוינען נאָר די, וואָס האָבן ספעציעל דורכלאָזשיינען, אויסגעשטעלט פון דער געשטאפּאָ. באלד האָט מען אויך קיין געלעגער באראקי אָנגעהויבן צו ברענגען טראנספּאָרטן יידן פון דער אומגעגנט אן איין בלאָק איז

די יידן פון לאָדזש, 30 קילאָמעטער פון שעדלעץ, ווערן גע־טריבן אין שעדלעצער געטאָ.

אויסגעטיילט געוואָרן פאר ציגיינער. עס האָט אָנגעהויבן ווערן היים. דער שטורעם איז געהאנגען אין דער לופט.

קיין ברויט האָט מען פון דער שטאָט נישט צוגעפירט. דער איינ־ציקער ברונעם האָט נישט געקאָנט צושטעלן אלעמען קיין וואסער. דערצו האָט זיך נאָך דער ברונעם געפונען אויפן הויף פון די ציגיינער, וועלכע האָבן נישט געקארגט יידן קיין עוולות. די ענגשאפט אין די וואוינונגען איז ווידער געוואָרן שרעקלעך און צו דעם האָבן נאָך גע־דארפט ארייַנקומען אין געטאָ נאָך 1000 פערזאָן. דאָס פארלאָזן דאָס נישט־פארצוימטע געטאָ איז געווען פארבונדן מיט סכנות נפשות. אין דעם נאָענטסטן דאָרף האָט מען דערשאָסן אייניקע יידן, וועלכע זיינען געגאנגען אינקויפן שפּייז.

די ענטגילטיקע ליקווידאציע פון די שעדלעצער יידן

דער דאָזיקער מצב האָט לאנג נישט אָנגעהאלטן. אין דער נאכט פון שבת אויף זונטיק, פון 30טן נאָוועמבער, אויפן ערשטן דעצעמבער איז „געטאָ באראקי" געוואָרן ארומגערינגלט מיט א געדיכטן קאָרדאָן פון זשאנדארמען, פוילישער פּאָליציי און ספּעציעל געבראכטער אוק־ראינישער פּאָליציי. מ'האָט געהייסן אלעמען ארויסגיין פון די הייזער,

דערביי מערדערלעך געשלאָגן און געהייסן זיך אויסזעצן אויף דער ערד, נעבן די הייזער. נאָך א פּאָר שעה זיצן האָט מען געגומען אלע אוים־שטעלן אין מארשרייען, באלד איז אָבער אָנגעקומען א מעלדונג, אז אויף דער סטאציע זיינען נישטאָ קיין וואגאָנען. מ׳האָט באפוילן אלע אריינגיין אין איין בלאָק און נישט זיך רירן פון אָרט. אפילו איבערגיין פון איין צימער אין צווייטן איז נישט דערלויבט געווען. אפילו אָן דער פּאראָדנונג איז אויך נישט מעגלעך געווען איבערצוגיין פון איין אָרט אויפן צווייטן צוליב דער גרויסער ענגשאפט. אין דעם ענגן רוים פון איינשטאָקיגן געמויערטן בנין האָבן זיך געפונען 3000 מענטשן בערך.

אזוי זיינען מיר געזעסן צונויפגעקוועטשט אין משך פון גאנצן זונטיקדיקן טאָג. אין משך פון טאָג האָבן די פארשידענע דייטשע אר־בעט־אונטערנעמונגען צוגעשטעלט זייערע יידישע ארבעטער און זיי איבערגעגעבן אין די הענט פון דער אוקראינישער פּאָליציי. פּאָלגנדיקע אונטערנעמונגען האָבן איינגעהאלטן זייערע יידישע ארבעטער:

1) שטיין־זאמד־גרובן „קיסגרובע" — 200 פּערזאָן; 2) בויצוג — 100 פּערזאָן; 3) לאגער פּאר ארמיי־פּארזאָרגונג — 150 פּערזאָן; 4) לאנדווירטשאפטלעכער סינדיקאט — 30 פּערזאָן; 5) גלאָזהוטע — 60 פּערזאָן בערך. געווען נאָך א צוויי אונטערנעמונגען, וואָס זייערע פירמעס געדענק איך נישט, וואָס האָבן איינגעהאלטן זייערע יידישע ארבעטער.

א גאנצן טאָג זיינען די פּאראורטיילטע געזעסן אָן א טראָפּן וואסער. אומאויפהערלעך האָט אָנגעהאלטן א שיסעריי. דאָס האָט מען געשאָסן צו די, וואָס האָבן ארויסגעקוקט פון פענצטער. אויפן פּלאץ צווישן די הייזער האָט מען דערשאָסן: דעם פרעזעס פון יודענראט הערש אייזענ־בערג מיט זיין פרוי און טעכטערל פון אייניקע יאָר און דעם קאָמענ־דאנט פון דער יידישער פּאָליציי — אברהם ברעסלער. אים האָט דער־מאָרדעט אן עלטערער פּוילישער פּאָליציאנט, וואָס האָט געהאט מיטן יידישן קאָמענדאנט פּערזענלעכע חשבונות.

אָוונטצייט האָט זיך אָנגעטראָגן א שרעקלעכער ווינט מיט א שניי־שטורעם. עס איז געוואָרן אינגאנצן פינצטער, נישט צו זען א טריט פּאר זיך. די פינצטערניש האָבן אויסגענוצט אייניקע דרייסטע און געגומען ארויסשפּרינגען דורכן פענצטער. די וואָך האָט געגומען, אָן איבערריים, שיסן אויף בלינד. איבער א צענדליק האָט זיך איינגעגעבן צו אנטלויפן און 2 הונדערט זיינען דערשאָסן געוואָרן.

מאָנטיק פרי האָט מען ווידער אלע ארויסגעטריבן, אויסגעשטעלט אין רייען און געגומען טרייבן צו דער באן־לאָדונג־סטאציע „פּאלמין". קיין וואגאָנעס זיינען נאָך אלץ נישט געווען. אלע האָבן זיך געמוזט אוועקזעצן אויפן שניי און וואַרטן. די געשטאפּט־ליט האָבן דערווייל

אויסגענוצט די געלעגנהייט, דורכגעגאנגען צווישן די רייען און צוגע־נומען ביי די אומגליקלעכע דאָס לעצטע ביסל געלט, רינגעלעך, זייגער־לעך אדג"ל. אין א פּאָר שעה ארום זיינען אָנגעקומען די וואגאָנעס און עס האָט זיך אָנגעהויבן דאָס אויפלאָדעווען די יידן. די יידישע פּאָליציי

די לעצטע יידן פון שעדלעצער געטאָ, געטריבן צו דער באנלאדונג - סטאנציע, אויפן וועג קיין טרעבלינקע.

האָט אראָפּגערישן די צייכנס און געוואָלט אריינגיין צוזאמען מיט אלע אין וואגאָנעס, אָבער די מערדער האָבן נישט דערלויבט. פּאר זייער געטריישאפט און איבערגעגעבענער דינסט אין משך פון דער גאנצער צייט, וואָס עס האָט עקזיסטירט דאָס געטאָ — האָט די יידישע פּאָליציי באקומען א באלוינונג: — א באזונדערן וואגאָן.

ארום 4 א זייגער נאָך מיטאָג האָט דער צוג געהירט אין דער ריכ־טונג פון טרעבלינקע. די „פּאסאזשירן" איז נישט געווען פּרעמד דער גורל, וואָס האָט געטראָפן הונדערטער טויזנטער, וועלכע זיינען געפּאָרן מיט דעם זעלבן וועג. עס זיינען שוין דעמאָלט געווען באקאנט אלע פּרטים פון דער דאָזיקער, ריזיקער און שרעקלעכער „טויטמיל", וואָס האָט זיך געהרופן טרעבלינקע. זייט דער ערשטער אקציע זיינען אוועק 3 חדשים. אין משך פון דער צייט איז דאָס „קליינע געטאָ" נישט איינ־מאָל געווען א שוצאָרט פּאר מענטשן, וואָס האָבן ווי דורך א נס זיך אָפּגעראטעוועט פון די קרעמאטאָריום־פלאמען און ארויסגעקומען אויף דער וועלט. זייער ערשטער אָפּרוּאָרט איז כמעט שטענדיק געווען שעדלעץ און דאָ האָבן זיי דערציילט דעם אמת וועגן טרעבלינקע. קיינער האָט שוין נישט געגלויבט אין דער דייטשער פּארזיכערונג, אז מ'פּאָרט אויף ארבעט אין די מזרח־געביטן און דעריבער געזוכט א מעגלעכקייט ווי אזוי זיך ארויסצובאקומען פון די טויטווואגאָנעס.

באלד, ווי עס האָט געהירט דער צוג האָט מען אין א סך וואגאָנעס זיך געמומען ענערגיש צום דורכהאקן עפענונגען. דער באקאנטער שעד־לעצר שלאָסער־מיסטער, שמחה ווילק, האָט מיטגענומען מיט זיך מכשירים, מיט וועלכע מ'קאָן עפענען פּארמאכטע וואגאָנעס. ווען דער צוג איז געווען אין פולן גאנג, האָט ווילק געעפנט זיין וואגאָן און א

גרויסע צאָל צום טויט פארמשפּטע איז ארויסגעשפּרונגען. אויך פון וואגאָן, וואו עס איז געווען די יידישע פּאָליציי זיינען א סך אנטלאָפן. א גרויסער טייל פון די אנטלאָפענע זיינען דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט אָדער געכאפט געוואָרן. די, וועלכע עס האָט זיך איינגעגעבן אויסצומיידן די קוילן זיינען געלאָפן צוריק אין שעדלעצער געגנט אן אריינבאקומען זיך אויף די ארבעטערטער, וואו עס האָבן נאָך געארבעט יידן. הגם די דאָרטיקע יידן האָבן געלעבט מיט טויטשרעק און נישט זיכער געווען מיט דער שעה, האָבן זיי דאָך אויפגענומען אין זייערע באראקן די אנטלאָפענע און זיי אויסבאהאלטן פון די וואכלייט. אויך די דאָזיקע ארבעטער האָבן שוין לאנג נישט אָנגעהאלטן. פאָרויספילנדיק די געפאר זיינען א טייל אנטלאָפן פון די ארבעט־לאגערן אין וואלד. אנדערע האָבן זיך פארשאפט ארישע פּאפּירן און געלעבט אין פארשידענע שטעט. די וואָס האָבן נישט באוויזן, אָדער מורא געהאט צו אנטלויפן פון ארבעט־לאגער, זיינען ארויסגעפירט געוואָרן אויפן יידישן בית עולם, וואו מ׳האָט זיי דערשאָסן. גרופּנווייז האָט מען זיי געפירט — יעדן טאָג אן אנדער גרופּע. די לעצטע זיינען געווען די יידישע ארבעטער פון „בויצוג״ און פון „שטיין־זאמד־גרובן״.

דאָס יידישע פּאָרמעגן איז ליקווידירט געוואָרן אויף פאָלגנדיקן אופן: די בעסערע און טייערע זאכן האָבן געגנומען די דייטשן. דאָס אי־בעריקע איז פאר גראָשנם פארקויפט געוואָרן די פּאָליאקן. פולע וועגען האָבן זיי אוועקגעפירט. באזונדערס געהרן האָבן יידישע זאכן געקויפט פויערים, זיי זיינען אָפּגעשטאנען עטלעכע שעה אין דער ריי, כדי צו באקומען עפּעס פון רויב. אלין, וואָס עס איז געבליבן אין „קלייניעס געטאָ״ אויף „געגנש בארקי״ איז בחנם אָפּגעגעבן געוואָרן די ציגיינער.

דאָס יאָר 1943 האָט שוין שעדלעץ געטראָפן „יודענריין״. פון צייט צו צייט האָט מען נאָך אין דער אומגעגנט געכאפט א יידן, וועלכן מ׳האָט דערשאָסן אויפן אָרט.

אזוי ארום האָבן די היטלער־מערדער פארניכטעט א צענטער פון יידישן לעבן, וואָס האָט געציילט 17 טויזנט נפשות. א צענטער וואָס האָט געשפּרודלט מיט א רייך קולטורעל און געזעלשאפטלעך לעבן.

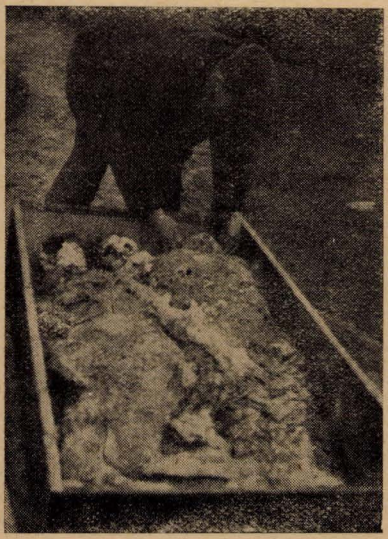
פון דער ליקווידאציע פון שעדלעצער געטאָ האָבן זיך א טייל גערעטעט אויף „ארישע״ פאפּירן. די גערעטעוועטע האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין אונטערערדישע אָרגאניזאציעס. וואָס האָבן געקעמפט קעגן שונא. א סך פון זיי זיינען אומגעקומען כמעט נאָמענלאָז. וועגן 4 שעדלעצער וויים איך געוויס פּרטים: ד״ר דענטיסט סטאניסלאוו גילגון איז אומגעקומען בעת דעם וואַרשעווער אויפשטאנד; ברידער אנאטאָל און סטאניסלאוו גאָלדבערג, האָבן געלעבט אונטער די נעמען — סטאניסלאוו און אנטאָני גורקי, געמומען געוואָרן אין וואַרשע אלס ערובניקעס און פאר־

יאָנטל גאָלדמאן לויגט אריין אין א קאסטן די קערפערס פון פרידמאנס טאָכטער (פון שניטגעוועלב), מיט איר קליין קינד און איר פעטער חנינא ראפאל׳ וואָס די דייטשן האָבן דערהרגעט אין האָפּעליע (לעבן שעדלעץ).

יאָנטל גאָלדמאן גלייכט אויס די בויגער פונעם שניידער סאָסנאָוויץ׳, וועמען די פּוילישע שכנים האָבן אָפּגעהאקט דעם קאָפּ׳ אין ראָסקאָש. די טאָכטער שטייט דערנעבן. נר. 2 יאָנטלס ברודער. דאָס מיידעלע איז אנטלאָפן פון באן, פּאַרנדיק קיין טרעבלינקע.

יאָנטל גאָלדמאן לויגט אריין אין א קאסטן די קערפערס פון פרויען׳ וואָס זיי האָבן פאמיליע ראפאל: א פרוי׳, צוויי קינדער אירע און איר שוויגער, דערשאָסן אין האָפּעליע (לעבן שעדלעץ).

א עקזעקוציע איבער 18 יידן׳ צווישן זיי זעבראָוויטש. זיי זיינען דערמאָרדעט געוואָרן קורץ פאר דער באפרייאונג׳ דעם 10טן נאָוועמבער 1943.

פייניקט געוואָרן אין געשטאפּאָ; קובא לעווין איז געפאלן אין לובלין אלס אומאָפּהענגיקייט־קעמפער.

א טייל שעדלעצער יידן זיינען אויף ארישע פּאפּירן ארויסגעשיקט געוואָרן אויף צוואנגס־ארבעט קיין דייטשלאנד, צוזאמען מיט אנדערע פּאָליאקן. דאָרט האָבן זיי געליטן הונגער, נויט, געארבעט שווער אין דער מלחמה־אינדוסטריע און אין פרילינג 1945 באפריים געוואָרן. אויך איך האָב זיך געפונען צווישן זיי.

צום פערטן יאָרצייט נאָכן ארויסשיקן די לעצטע יידן פון שעדלעץ קיין טרעבלינקע, איז דאָס קליינע דענקמאָל פון שטיקלעד מצבות, געוואָרן אויפגעשטעלט אויפן שעדלעצער בית־עולם. אונטערן דענקמאָל א בריידער־קבר. וואו עס ליגט אויך דער רבי פון קצבישן בית המדרש.

ס'שטייען ביים דענקמאָל: 1. וועלוול גאָלדפינגער. 2. שמואל אלבערשטאט. 3. משה אלבערשטאט. 4. שמחה לעווין, 5. מאָניש רידעל, 6. יאָנטל גאָלד־מאן, 7. עלי קישילינסקי, 8. חיים רייזא, 9. גוויאזדע, 10. רפאל קישי־לינסקי פון האָפּעליע, 11. יידל ראָזאָוויקוויטש (יידל קעסעלע).

רחל שמוקליאוש־ווינשטיין

מינע איבערלעבונגען בעת דער דייטשער אַקופּאַציע

בעתן מלחמה־אויסברוך האָב איך געוואוינט אין קאָצק מיט מיין מאן מענדל ווישניע. וועלנדיק זען מיינע עלטערן, אהרן שמוקליאוש און ראצע, און מיינע שוועסטער און ברודער, האָב איך ריזיקירט און, נישט געקוקט דערויף, וואָס קיין ייד האָט זיך נישט געטאָרט באווייזן אין גאס און נישט געטאָרט פאָרן מיט דער באן, בין איך דאָך געפאָרן קיין שעדלעץ, כדי צו טרעפן זיך מיט מיינע נאָענטסטע. אין שעדלעץ האָב איך, דעם 15טן מערץ, 1941, געבוירן אין יידישן שפּיטאָל, ביי ד״ר לע־בעל, מיין טאָכטער בתיה.

אין שפּיטאָל האָט דאן מיטגעארבעט די גאנצע שעדלעצער יידישע אינטעליגענץ, מיינענדיק אזוי ארום זיך אַפּצוראטעווען פון אומקום. צווישן זיי איז געווען מיין אמאָליקע לערערין עדזשיע אלבערג, מיין אמאָליקער רעזשיסער פון דראמאטישן קרייז „הזמיר", יעקב טענענבוים. אכט טעג נאָכן געבורט פון מיין טאָכטער, ד. ה., דעם 23סטן מערץ, 1941, איז אויסגעבראָכן אין שעדלעץ א גרויזאמער פּאָגראָם, אָנגעפירט פון די דייטשן. די געוואלדן און די געשריייען זיינען דערגאנגען ביזן זיבעטן הימל. מען האָט געוואָרפן פון די באלקאָנען פרויען און קינדער. בערל וועגראָווסקי און אנדערע, וועמענס נעמען איך געדענק נישט, האָט מען געשאָסן אין מויל. די קינדער האָט מען געשטאָכן מיט די באגנעטן. דאָס יאָמערן און די געשריייען פּון די קרבנות האָבן די דייטשן געפּרואווט פארטויבן מיטן רויש פון מאָטאָרן פון טאקסים, מאָטאָציק־לען און אנדערע מאשינען.

א דאנק דער אויסערגעווינלעכער אָנשטרענגונג פון מיין מאן, איז געלונגען מיך אַרויסצוראטעווען פון דעם גהינום. מיט מיין קינד בין איך בשלום אָנגעקומען קיין קאָצק. טראָץ די גרויסע שוועריקייטן איז מיר דאָך געלונגען אָנצוהאלטן א קאָנטאקט מיט שעדלעץ. איך בין געווען

געווארן, אז מיין פאטער, גייענדיק אויף ארבעט, האט באקומען א קלאפ פון אן ס. ס.־מאן, פון וואס עס האט זיך געמאכט א פארגיפטונג. מען האט אים געמוזט אראפנעמען א פוס. אין יידישן שפיטאל האט ער אויסגעהויבט זיין נשמה.

שעדלעץ איז געווארן ריין פון יידן. מיין מוטער און שוועסטער איז געלונגען צו אנטלויפן פון שעדלעץ און אויסבאהאלטן זיך ביי א קריסט, בארקאווסקי, אין דארף שמיארי. נישט וועלנדיק זיין אן מיר, זיינען זיי דורך הינטערוועגן געקומען קיין קאצק, וואו מיר זיינען געווען צוזאמען 3 וואכן.

אין קאצק האט מען שוין אנגעהויבן רעדן וועגן אן אקציע, וואס האט באדייט די ליקווידאציע פון געטא. מיינע נאענטע האבן מיך צו־גערעדט, אז איך זאל אויף אריש פאפירן אוועקפארן מיטן קינד קיין ווארשע. אונטער זייער דרוק האב איך באשלאסן צו פארלאזן קאצק. דאס שיידן זיך מיט מיינע נאענטע איז געווען זייער טראגיש. איך האב בשום אופן נישט געוואלט אוועק פון זיי, וועלנדיק בעסער אומקומען צוזאמען מיט זיי. נאר מיין ליבע מאמע האט מיך געטרייסט און צוגע־געבן מוט און האפענונג, אז מיר וועלן זיך אינגיכן זען, וויל ביי דער ערשטער מעגלעכקייט וועלן זיי צו מיר קומען. איך בין לסוף אוועק־געפארן.

פארנדיק אין צוג מיט מיין 14־חדשימדיק קינד קיין ווארשע, האבן מיך די קריסטן דערקענט אלס „יודין". מיט גיפטיקע רייד האבן זיי מיך געשטאכן, און נישט וועלנדיק ארויפאלן צו זיי, האב איך באשלאסן צוזאמען מיט מיין קינד זיך צו ווארפן אונטערן צוג. נאר פלוצלינג האט מיך איינער א קריסט אנגעכאפט און נישט געלאזט ארויסשפרינגען פון צוג.

זיינע ווערטער קלינגען מיר נאך היינט אין די אויערן: „יידן האב איך פיינט, נאר אויף א מאמע מיט א קליין קינד האב איך רחמנות" — און ער האט מיך אפגעהאלטן פון א זיכערן טויט.

די האנדלונג פון דעם פאליאק האט געווירקט אויך אויף אלע אנ־וועזנדיקע אין וואגאן. זיי האבן מיך געלאזט צו רו, און אזוי בין איך ארויפגעקומען קיין ווארשע. מיט מיינע ארישע פאפירן זיך איינגע־ארדנט צווישן פאליאקן און זיך געפיניקט צוזאמען מיטן פיצל קינד, געלעבט אין שטענדיקער טויטשרעק און אזוי איבערגעלעבט די מלחמה.

דוב־בער בלעכשטיין (ירושלים).

מיט די לעצטע 2000 שעדלעצער יידן

איך גיב דאָ איבער א בינטל זכרונות פון מיינע איבערלעבענישן אין שעדלעץ אין יענע שווארצע הארבסט טעג פון יאָר 1942.

אין יענער צייט זיינען שוין א סך שטעט און שטעטלעך, אין גע־נעראל־גוואוועךנעמענט פון פוילן, געווען יידנריין. דער גרעסטער רוב איז שוין געווען אומגעבראכט. אין וואךשע, שעדלעץ און אין אייניקע אנדערע שטעט, אויך אין ארבעטס־לאגערן איז נאָך געבליבן א קליינע צאָל יידן. די היטלעריסטישע רוצחים האָבן געארבעט פלאנמעסיק, מיט דייטשישער פינקטלעכקייט און פלייס; די יידן האָבן געדארפט אויסגעךאָטן ווערן ביז דעם לעצטן — „פארשווינדען", דערפאר זיינען די „אקציעס" דורכגעפירט געווָארן שטופנווייז. דער פלאן האָט אויך פאָרגעזעהן דאָס אויסנוצן די פיזישע ארבעטסקראפט פון די יידן. האָט מען קאָנצענטרירט די יידן אין די פארקלענערטע געטאָס און אין ארבעטס־לאגערן.

אזוי ארום האָב איך דורכגעלעבט די „אקציעס" אין וואךשע און אין אָטוואָצק. אין אָטוואָצק זיינען נאָך דער בלוטיקער „אקציע" גע־בליבן א ביסל באהאלטענע יידן. צו מאָרגנס נאָך דער ליקווידאציע האָט מען דורכגעזוכט די הייזער, די געפונענע האָט מען אויסגעשאָסן אויפן אָרט. איך בין געווען אין א פארטיע צום אויסשיסן, נאָר פלוצלינג איז געקומען א ידיעה: „מען וועט שוין מער נישט טאָן מיט די יידן, דאָס וואָס מען האָט געמאכט, אמעריקע וויל עס נישט". — אזוי האָט געזאָגט די פוילישע פאָליציי, וואָס האָט אונדז באוואכט. האָט מען אונדז, אומ־געפער א 60 מאן, אריבערגעפירט אין א לאָסטאויטאָ קיין קאָליביעל, וואו עס זאָל זיין דאָס „עוויגע געטאָ". פון דאָרט בין איך פארשלעפט געווָארן קיין קאלושין, אין קאלושין בין איך געכאפט געווָארן פון די ס. ס. און אָפגעפירט געווָארן אין שעדלעצער ארבעט־לאגער פון „רי־כארד רעקמאן האר־ און טיפבאו־געזעלשאפט".

דער נאָמען „רעקמאן" איז שוין פון פריער געווען א שרעק אין

יידישן קאלושין. אין דעם גהינום האָט מען מיך אין נאָך אנדערע אריינ־
געפירט. וועז מיר זיינען שוין געווען אַפּגעפאָרן א פּאָר קילאָמעטער פון
קאלושין, האָט זיך דער אויטאָ אַפּגעשטעלט. באלד איז ארויסגעשטיגן
אן ס. ס־אַפּיציר, וועלכער האָט אונדז באגלייט אין זיין קלייגעם אויטאָ
אוֹן אזוי געזאָגט: „ארבעטם פלייסיק, נאָך צוויי וואָכן פּאָרט איר אין
אייער היימאט אויף אורלויב". מיר האָבן פּאַרגעזעצט אונדזער רייזע.
אויף די וועגן האָב איך אַפּט געזען יידן מיט לאַפּעטעס אין די הענט,
וואָס וועלן געטריבן צו דער ארבעט. ענדלעך זיינען מיר פּארפּאָרן אויפן
שטח פון דער שעדלעצער באנסטאציע.

אין „רעקמאנס" גהינום

וועז מיר זיינען ארַאָפּ פון אויטאָ איז שוין געווען גוט טונקל. אויפ־
געמומען האָבן אונדז דייטשן. דורך א יידישן יונגמאן האָבן זיי געגעבן
צו וויסן אויף יידיש אוֹן פויליש, אז ווער עס איז א בעל־מלאכה, זאָל
זיך מעלדן. איך האָב מיך אַנגעגעבן אלס טישלער. באלד האָט מען
אונדז אוועקגעפירט אין א בארַאק, הונגעריק אוֹן מיד זיינען מיר געפאלן
אין אונדזערע קלייַדער אויף דער ערד אוֹן אוועקגעלייגט זיך אויף דעם
בלאָטיקן, שמוציקן שטרוי. די נאכט איז גיך אדורך אוֹן שוין האָט מען
אונדז געוועקט. מ'האָט תיכף געדארפט שטיין אויף די פּים אוֹן זיך
שטעלן אין דער 1.000־קעפּיקער ריי, כדי צו באקומען א בלעכל רומיא־
נעק־טיי אוֹן א קליין שטיקל ברויט מיט מארמעלאד. עס איז נאָך געווען
פינצטער, דער נעפּל האָט נאָך געהאנגען אין דער לופט, עס האָבן גע־
שימערט הונדערטער עלעקטרישע לאָמפּן, וועלכע האָבן באלויכטן א רי־
זיקן שטח מיט באנרעלסן, געבוידעם אוֹן בוי־מאטעריאלן. א גוטע שעה
האָט געדויערט דאָס טיילן עסן. שטייענדיק האָב איך אַראָפּגעשלונגען
די פּאָר ביסנס אוֹן אַנגעהויבן פּילן דעם טעם פון הונגער.

שפּעטער איז געווען דער „אפעל". די דייטשע פּאָר־ארבעטער האָבן
ארויסגערופן זייערע שטענדיקע אוֹן נייַ־צוגעטיילטע ארבעטער אוֹן זיי
געפירט צו דער ארבעט. דער פּחד איז געווען אויסערגעווויינלעך. מענטשן
זיינען פּאַרוואַנדלט געוואָרן אין ארבעטס־בהמות, וואָס וועלן געטריבן
מיט דער בייטש. א טייל פון זיי זיינען געווען אַפּגעריסן, באַרוועם, בא־
וואקסן אוֹן צעבלוטיקט. איך האָב זיך דערוואוסט, אז מען שלאָגט דאָ
ביז בלוט. איך האָב „באקענט" דעם דייטש מיט דער „רויטער בינדע",
ער איז געווען די שרעק פון די ארעסטירטע, יעדן טאָג האָט ער געמוזט
האָבן א בלוטיקן קרבן. די גרופּן זיינען אוועק צו זייער טאָג־טעגלעכער
עבודת־פּרך, צו דער „קיזגרובן" (גראָבן שטיינזאמד), צו בעטאָן־ארבעט,
בכלל צו גראָבן, שלעפּן, אא"וו. די האנטווערקער האָבן געארבעט אין

זייער פאַך. מיר איז דערווייל געגאנגען מיט חסד אין דער טישלערייַ אין ביי דער קרייַזעג.

צו מיטאָג איז געווען א סיגנאל אין אלע האָבן זיך ווידער גע־שטעלט אין דער ריי, וועלכע איז פון טאָג צו טאָג געוואָרן לענגער. ביים ארויסגעבן עסן האָט געהיטן א פּאָליאק מיט א דיקן שטעקן אין דער האנט. פּאר גאַרנישט אין ווידערנישט האָט ער געטיילט קלעפּ אויף לינקס אין רעכטס. מען האָט דערציילט, אז דער שטעקנהעלד איז דער אמאָליקער פּאָלקסלערער זאיאָנץ. וועד עס האָט געהאט א בלעכל מיט א לעפל האָט געקאָנט עסן א האלבן ליטער קאשטאנען־זופּ, אין וועל־כער מ׳האָט געקענט אמאָל געפינען א קארטאָפל. איין מאָל האָב איך באמערקט, אז אין דער קיך ארבעטן יידישע, שעדלעצער מיידלעך אין א פּאָר מענער. זיי האָבן פּאר דער מכלומרשט לייכטער ארבעט גוט גע־מוזט באצאָלן מיט געלט, נאָר זייער לאגע איז גאַרנישט געווען מקנא צו זיין. איין מאנספּערשוין האָט מען דאָרט דערשלאָגן צום טויט. דאָס שטיין אין דער ריי האָט אזוי לאנג געדויערט, אז אָפט מאָל איז שוין נישט געבליבן קיין צייט פּאר די לעצטע דאָס ביסל זופּ אויפצוטסן.

די פּוילישע באן־באאמטע און ארבעטער האָבן געהאט זייער איי־גענע קיך. ביי זיי האָט מען געקאָנט קויפן א זופּ פאר 1 זלאָטע. דאָס איז געווען א רעשט נאָכן ארויסנעמען דאָס פלייש און דאָס איבעריקע וויכטיקע. מיט אזא ביסל געקויפט עסן האָט מען זיך געמוזט גוט אויס־באהאלטן. די דייטשע ציווילי־באאמטע פון דער באנסטאנציע האָבן זיך אראָפּגעבראכט פון דייטשלאנד זייערע משפּחות — פרויען מיט קינדער. דייטשע יינגלעך פלעגן שפּאצירן איבער דעם ארבעט־שטח און זיך לום־טיק מאכן איבער די יידן, שלאָגנדיק זיי מיט שטעקנס. ווייי איז געווען צו דעם, וועלכן זיי האָבן געטראָפן מיט א בלעכל עסן נעבן דער פּוילי־שער קיך. איך אליין האָב באקומען גוט געשלאָגן פון א צעניאָריקן „היטלער־יונגע״. עס איז מיר קוים געלונגען צו אנטלויפן, פּארטיידיקן זיך האָט באדייט א זיכערער טויט און די גרויזאמסטע עינויים.

שרעקלעך זיינען געווען די טעג און פיינלעך די נעכט. צום שלאָפן האָט מען אונדז געטריבן, ווי פי אין א שטאל אריין — אלע מאָל אויף אן אנדערן פונקט. א קורצע צייט האָט מען מיין גרופּע געפּירט שלאָפן א 2 ק״מ פון ארבעטספּלאץ. מיר זיינען געווען באוואכט דורך די דייטשע וועלקשוץ און יידישע „דינסטאָרדנער״ — די באקאנטע יידישע געטאָ־פּאָליציי. אין דעם שטאל איז געווען אזא ענגשאפט, אז ווען מ׳האָט גע־דארפט ביינאכט ארויסגיין, האָט מען שוין מער נישט געקאָנט צוריק־קומען אויף דעם אָרט, וואו מ׳איז פריער געלעגן. דערפאר האָט אָפט מאָל געטראָפן, אז מען איז געלעגן אין דער „נעץ״, נישט דורכויס אין אייגענער, און געווען איז שוין גענוג פראָסטיק....

יעדן מאָרגן האָבן זיך איבערגעחזרט די „אפעלן". מענטשן זיינען געגאנגען צו דער אומדערטרעגלעכער צוואנגסארבעט; ווידער לאנגע רייען פון די אויסגעמאטערטע, צעבלוטיקטע יידן און ווידער האָט זיך געשטעלט די פראגע: וואָס וועט זיין וויטער?

איין ייד, אינגאנצן א באוואקסענער, א צעבלוטיקטער, וועמענס קליידער ס׳זיינען באשטאנען פון א זאק אויף די לענדן, האָט זיך געווָארפן אין א גרוב מיט וואסער, ער האָט געוואָלט אן עק מאכן צו זיין לעבן. יידן, בני־רחמנים, האָבן אים ארויסגעצויגן פונעם וואסער און ער איז ווידער נעבעך בעל־כרחו געשטאנען ביים „אפעל". עס האָט זיך באמערקט, אז דאָס איז דער נישט־דערגאנגענער זעלבסטמערדער און זיך אינגעשטעלט פאר אים, ער זאָל באקומען לייכטערע ארבעט. דער־רויף האָט די „רויטע בינדע" געענטפערט: „א שאָד, וואָס איר האָט אים געראטעוועט, ער וועט דאָך זאָ ווי זאָ קראפירען". אינצווישן האָבן זיך באוויזן אין דעם לאגער ס. ס.־לייט און האָבן דערשאָסן שוואכע, וועלכע האָבן שוין נישט געקאָנט שנעל ארבעטן. צו מאָרגנס, ביים אפעל, האָט דער ארבעטס־קאָמענדאנט געזאָגט: „טוט אירע פליכט, כדי איר זאָלט נישט גורם זיין צו דעם, וואָס ס׳האָט נעכטן געטראָפן". מען האָט ווידער געזוכט א שטראָל פון האָפענונג און נישט איינער האָט געטראכט: „טאָמער זיינען מיר טאקע די שולדיקע"...

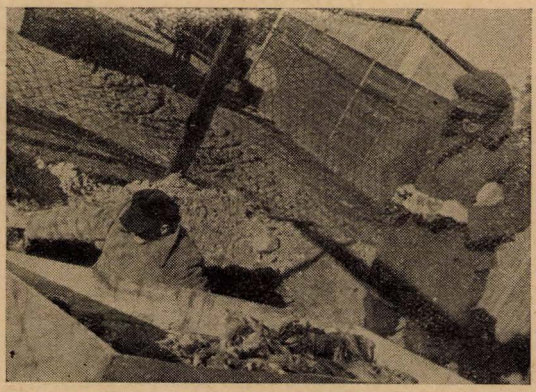
די נעכט פון גרויל און שרעק

אזוי איז ווידער אוועקגעגאנגען א קורצע צייט. א וואָך צייט בין איך געשלאָפן הינטער דער שטאָט. מיין ביישלעפער איז געווען א קעל־צער דראָשקער, א טייערע נשמה, ער האָט פאר מיר געזאָרגט און מיך געטרייסט. איין מאָל איז מיר ווידער געלונגען צו שלאָפן נאָענטער פון ארבעטספלאץ, אויפן שטח פון דער באנסטאנציע נעבן דער בריק. געווען איז דאָס א נאכט פון גרויל און שרעק.

אין מיטן נאכט ציט מיך ווער ביים ארבל. דאָס מאָל וועקן מיך חברים. מען האָט אָפגעמאכט מיט דער „ווערקשוץ", מיר זאָלן ביינאכט מקבר זיין די מתים. און האלב טויטע, צום טויט פאראורטיילטע, זיינען געגאנגען מקבר זיין די שוין טויטע. עס האָבן זיך אויך געפונען טליתים, איך וויים נישט פון וואנען זיי האָבן זיך געגומען. די קדושים האָבן מיר באגראָבן מיט טיפער שטילקייט און יראת־הכבוד, נעבן די פונדאמענטן פון דער רעמיזע, וועלכע מיר האָבן דעם טאָג געבויט. די שעדלעצער מתעסקים האָבן געמאכט א צייכן ביי דעם בריידער־קבר, כדי ווער עס וועט איבערלעבן, זאָל וויסן וואו עס איז דאָס רואָרט פון די פארפיניק־

טע. אין דער דאָזיקער נאכט האָב איך שוין מער נישט געקאָנט שלאָפן. עס זיינען מיר געווען באשערט נאָך שרעקלעכערע איבערלעבענישן.

פון באן־שטח האָבן זיך געטראָגן ביטערע יאָמערן און געוואלדן. איך האָב שוין איין מאָל אין אָטוואָצק געהערט אזעלכע פארצווייפלטע

יאָנטל גאָלדמאן קלייבט אויף הרוגים ביי דער באן־סטאנציע פון שעד־לעץ. ער האלט אין האנט 500 זלאָטעס, וואָס ער האָט געפונען ביי אויי־נעם פון די הרוגים.

קולות. ענג, ענג איז מיר דעמאָלט געווען. אלע שעה האָט דער „ווערק־שוץ" א לייכט געטאָן מיט זיין עלעקטרישן טאשן־לעמפל. איך האָב דאן געזען ארום זיך די פארמאטערטע שלאָפנדיקע. נאָר איין יונגערמאן איז נישט געלעגן: ער איז געשטאנען אוֹן גערָאוונט. נאָך צווי מאָל ביים שימערן פון וועכטערם ליכט האָב איך געזען זיין שאָקלען זיך און ווען עס האָט אָנגעהויבן צו גראָען אויף טאָג, האָב איך אים ווידער געזען אין דער זעלבער פאָזיציע. מען האָט שוין גערופן צום אויפשטיין — ער האָט נאָך אלץ געדאוונט. איך בין געוואויר געוואָרן, אז דאָס איז געווען די נאכט פון יום־כיפור...

יאָנטל גאָלדמאן לייגט אריין אן הרוג, געפונען ביים באן אָן דאָקומענטן.

די פוילישע באן־ארבעטער האָבן דערציילט, אז ביינאכט האָט מען טראנספּאָרטירט די קאלושי־נער יידן, אין די ידיעה האָט זיך גלייך פונאנדערגעטראָגן אין לאגער. די נאצישע תלינים האָבן אלע מאָל אויסגעקליבן די יידישע ימים־טובים אוף אויסצופירן זייערע בעסטיאלישע

מאַרדן. ווייַ איז מיר איצט געווען — אין קאלושין האָב איך דאָך אי־ בערגעלאָזט מיין משפחה. איך האָב מיר דאָך געמומען אייניריידן, אז אפשר איז דאָס נישט אמת. איך פלעג שרייבן קארטלעך צו די מיניקע אין קאלושין, וועלכע א פּוילישער ארבעטער אין דער טישלעריי האָט זיי מיר אריינגעווארפן אין שטאָט אין פּאָסטקעסטל. עס זיינען אדורך א פּאָר טעג און איך האָב דאָס לעצטנס ארויסגעשיקטע קארטל צוריק־ באקומען מיט דער צושריפט: „אדרעסאט איבערזידלט". איך האָב שוין צו יענער צייט גוט געקענט די דייטשע ראפּינירטע, צינישע פּערפידיע. איך האָב שוין געווואוסט פון גאזקאמערן אין טרעבלינקע. נאָך אין קאָ־ ליביעל האָב איך באגעגנט א יידישן וואַרשעווער טרעגער, וועלכער האָט געלאָדן אין טרעבלינקע די קלייַדער פון די פּארגאזטע. ער האָט זיך־אויסגערעכנט אין די קלייַדער און איז מיט די וואגאָנעס ארויסגע־ פּאָרן. עס איז אים געלונגען צו אנטלויפן. ער האָט מיר אלץ דערציילט. די צושריפט „אדרעסאט איבערזידעלט" האָט מיר נישט געגעבן קיין רו ביי טאָג און ביי נאכט.

דאָס צוקומען פון פּרישע יידן אין לאגער, האָט ליידער באשטע־ טיקט, אז די „אקציעס" האָבן זיך פּארשטארקט. ביים אפּעל האָבן די דייטשן אונדז געזאָגט: „עס זיינען דאָ פּאלן, וועָן מענטשן אנטלויפן פון לאגער, ארבעט פלייסיק, וואוהין וועט איר גיין? אייערע משפּחות זיי־ נען איבערזידלט; עס זיינען נישטאָ מער קיין יידן אין שטעט; דאָ זענט איר זיכער, טוט אייער פּליכט — וועָר עס ארבעט, דער לעבט!" דעם פּזמון האָב איך נאָך א סך מאָל געהערט אין פּארשידענע ערטער.

עס איז מיר געגאנגען וואָס אמאָל ערגער און ערגער. איך האָב איצט פּיל געטראכט וועגן דעם גירל פון מיינע נאָענטסטע און נישט איין מאָל צו זיך געזאָגט, אז עס איז שוין בעסער די טויטע, ווי די לע־ בעדיקע. איך בין געווואָרן אפּאטיש. איצט אָבער האָבן מיר די חברים אָנגעהויבן צו געבן מוט, געהאָלפן מיט עסן, בעיקר דער שעדלעצער שמיד, וועלכער האָט מיר אלע מאָל געגעבן א שטיק ברויט. אזוי זיינען ווידער פּארלאָפן א פּאָר טעג.

איין מאָל אין דער פרי, וועָן איך בין געגאנגען נעמען די ארבעטס־ כלים, נישט וויַיט פון דער בריק, האָט זיך פּאר מיר אנטפּלעקט א נייער „אנשטאלט" אין דעם לאגער: א „ווערקשויז" האָט געעפּנט א קאמער און איך האָב געזען פּאר מיינע אויגן אן ארעסטאָרט. דער „ווערקשויז" האָט ארויסגערופן פון דאָרטן די פּארשפּארטע, נאָר קיינער האָט זיך נישט געוואָלט רירן. זיי האָבן זיך באהאלטן אין מיסטיקן שטרוי. דער וועכטער האָט אויסגעשאָסן און ערשט דעמאָלט האָב איך געזען ווילדע פּנימער מיט אויסגעלאָצטע אויגן. אין דער קאמער האָט מען פּאר־ שלאָסן קראנקע מענטשן מיט היץ אָדער פּארוואונדעטע ביי דער אר־ בעט. דאָ איז געווען די „ארעסטאנטן־קראנקען־שטובע".

ברידערלעכע הילף פון די געפיניקטע

זונטיק האָט מען בדרך־כלל נישט געארבעט. די ארבעט־פירער — דייטשן און פּאָליאקן— האָבן דאָך געדארפט רוען. געארבעט האָט מען נאָר, ווען עס זיינען געווען דרינגענדיקע אויסלאָדונגען. אין אזא פרייען טאָג זיינען די שעדלעצער, אונטער א וואך, געגאנגען אין געטאָ. די ווערקשוצלייט האָבן באקומען פאר דער באגלייטונג פּעקלעך פּאפּיראָסן. צו דעם האָט מען געמוזט האָבן א דערלויבעניש. איך האָב געחלומט וועגן אזא וויזיט אין געטאָ, און זיך פאָרגעשטעלט דאָס שעדלעצער גע־טאָ ווי א גן־עדן.

קודם־כל האָב איך מיר דאָרט געוואָלט שאפן א העמד. מיין העמד איז שוין געווען אינגאנצן צעריסן און פארלויזט. איך האָב דערווייל קיין דערלויבעניש נישט באקומען, דאָך האָב איך שוין געוואוסט ווי־אַזוי דאָס געטאָ געפינט זיך. מיט די טישלער בין איך געפאָרן אין שטאָט אריין ברענגען ברעטער און אויף דעם וועג האָבן מיר די חברים גע־וויזן דעם יידישן קווארטאל. דאָס איז געווען נאָענט ביי א גאָטישער קירך מיט צוויי טורעמלעך הויך אין הימל אריין. איך האָב מיר דאָס גוט געמערקט.

איך האָב מיך וואָס אמאָל מער איינגעלעבט אין דער סביבה, בא־קענט זיך וואָס אמאָל מער מיט פּנימער. די שעדלעצער חברים האָבן, ווייזט אויס באשלאָסן צו העלפן דעם פרעמדן יידן, נאָך דעם ווי זיי האָבן געהערט, וואָס איך האָב שוין דורכגעמאכט.

די פּריוויליגירטע, פאכמענישע האנטווערקער, צו וועלכע איך האָב נישט געהערט, האָבן דערווייל באקומען א ניי אָרט צו שלאָפן אין א שטיינהויז. זיי האָבן דאָרטן אוועקגעשטעלט צוויישטאָקיקע הילצערנע נארעס מיט שטרויזעק. מען האָט זיך א ביסל צוזאמענגעדריקט, אייני־קע זיינען געלעגן אויף דער ערד און מען האָט פאר מיר אויך געמאכט אן אָרט. אזוי האָב איך א פּאָר נעכט געגאָסן פון דער נייער „שלאָף־גע־לעגנהייט". ביי נאכט האָבן די חברים געקאָכט און געבראָטן קאר־טאָפל, זיי האָבן מיר מיט א ליבער האנט אויך געגעבן צו עסן. זונטיק איז אלע מאָל געווען א געלעגנהייט עפּעס מער צו עסן, ווייל די שעד־לעצער האָבן אין דעם טאָג מיטגעבראכט א ביסל עסן פון געטאָ און זיך שפּעטער געטיילט מיט אנדערע. ווען איך האָב זיך זונטיק באקענט מיט א נייעם מענטש, האָט ער מיר שוין געהאָלפן אין די ארבעטסטעג א שלעפּ־געבן, אָפּט מאָל אָפּגעבראָכן א שטיקל ברויט פון זיין אייגענעם.

ווען איך דערמאָן זיך וועגן דער ברודערלעכקייט, אין דעם דאָזיקן עמק הבכא, שווימט אויך אויף מיין זכרון די גוטהארציקייט פון די איטאליענישע זעלנער. א סך פון זיי האָבן זיך געדרייט אָדער דורכגע־

פֿאַרן אין די וואגאָנעס דורך דעם שטח פון די ארבעטן. זיי האָבן אונדז צוגעוואָרפן זייערע ווייסע זעמל און פּאפּיראָסן. איינער האָט פון זיך אראָפּגענומען דעם האלדזטוך און מיר געגעבן. די דייטשן האָבן אויף אים געקוקט מיט שפּאָט. איינער פון די דייטשן האָט זיך אָפּגערופן צום איטאליענער: „דו פּארשטייסט דאָך גאָרנישט".

די „חסד"־טעג אין דער טישלעריי האָבן זיך שנעל געענדיקט. מיט אמאָל בין איך דאָרטן געוואָרן איבעריק און ביים אפּעל האָט מען מיך צוגעטיילט צום אריבערפירן שינעס. די ארבעט אין דער טישלעריי איז געווען פּאר מיר א תענוג, הגם קיין צרות האָבן דאָרטן אויך נישט גע־פעלט. איך האָב געארבעט זייער שוואר ביז די כוחות האָבן זיך מיר אויסגעלאָזט. מען האָט מיך אָפּט מאָל געשלאָגן אָן שום סיבה.

איין מאָל האָט דער מייסטער אויף מיר געוואָרפן א ריזיק גרויסן קלאָץ. איך האָב מיך אוועקגעדרייט און אויסגעמיטן דעם טויט. אָן אנדערסמאָל האָט מיך דער מייסטער איבערגעלאָזט אויף א קורצער צייט אליין, ביי דער קרייצזעג, וואָס איז געווען ביי דער גרענעץ פון די ארבעטן, עס איז דאָרטן אדורכגעגאנגען א ציווילער דייטש, ער האָט מיך חושד געווען, אז איך וויל אנטלויפן און מיך געפירט דערשיסן. אויפן וועג האָט ער מיך געשלאָגן מיט מיין אייגענעם האמער. אין דעם איז מיין מייסטער אָנגעקומען און מיך פון דעם שלאָגער באפרייט. אמאָל האָט מיך אָפּגעשטעלט א דייטשער, הייכער באאמטער. ער האָט באפוילן אָפּצורוקן זיך פון אים דריי שריט און מיך געפרעגט, וואָס פאר א בארוף איך האָב געהאט. איך האָב געענטפערט, אז איך בין א טישלער. יאָ —האָט ער געזאָגט— דו ביסט געווען א טישלער; דו האָסט געהאט א גרויסן מאגאזין מיט מעבל און באשווינדלט גויים. דערביי האָט ער מיך געשלאָגן מיט א ברעט, וועלכע ער האָט זיך געהייסן דער־לאנגען — דאָס איז ביז אהער שוין געווען דאָס גוטע.

איצט בין איך אריינגעפאלן אין א גרופּע, וואָס האָט איבערגע־טראָגן באנשינעס. א האלבן טאָג האָב איך קוים אדורכגעהאלטן. מיר האָבן געטראָגן שינעס, וועלכע זיינען געווען צוגעשלאָגן צו די שוועלן. אין יעדן פענצטערל צווישן די שוועלן האָט זיך געשטעלט א מענטש, אָנגעכאפּט די רעלסן מיט די הענט, זיך אויפּגעשטעלט און מיטן גלייכן רוקן געגאנגען. נאָך מיטאָג איז מיר אויסגעקומען צו שטיין בייס עק פון די רעלסן. איך האָב עס שוין מער נישט אויסגעהאלטן. צוערשט בין איך געגאנגען געבוקט און שפּעטער האָב איך אינגאנצן שוין נישט גע־קענט טראָגן. דער ארבעטס־פירער האָט מיך ארויסגענומען פון דער ריי און אָנגעהויבן צו שלאָגן, איך בין געפאלן און מער זיך נישט געקענט אויפשטעלן. ער האָט נישט אויפגעהערט צו שלאָגן, עס איז פארבייגע־גאנגען א צווייטער דייטש און מיך געקאָפּעט; שפּעטער האָט ער צוגע־

לייגט דעם רעווֹאלווער צו מיין שלייף, איך בין געלעגן אויף דער ערד און שוין געזען די לעצטע רגעס פון מיין לעבן. איך בין געווען איינאנצן גלייכגילטיק. אֶט קומט דער טויט — דער אויסלייזער. ארום מיר איז געווען א טומל און א גערעדעריי. דער דראַשקער האָט מיך אויפגעהויבן און אוועקגעשטעלט אין מיטן פון דער ריי צווישן די שינעס. ער אליין האָט זיך אוועקגעשטעלט אויף מיין פריערדיקן אָרט ביים עק, וואו עס איז געווען דער שווערסטער פונקט און געשלעפט נאָך א גוטע שעה ביז די נאכט איז צוגעפאלן און די ארבעט האָט זיך געענדיקט.

אין דעם אָוונט בין איך מער נישט געגאנגען נאָך דעם שטיקל ברויט און רומיאנעק־טיי... איך האָב מיך קוים דערשלעפט צו דעם שלאָפהויז פון די האנטווערקער. דאָרט בין איך געפאלן אין אָנמאכט, צעהרגעט און באטויבט. איך האָב כמעט נישט געוואוסט וואָס ארום מיר טוט זיך. די חברים האָבן מיך דערמונטערט און שפעטער געגעבן א פּאָר לעפל געקאָכטע קארטאָפל. סוף־כל־סוף בין איך געקומען א ביסל צום באוואוסטזיין. זיי האָבן מיך אוועקגעלייגט אויף מיין בעט. יעדער איז צו מיר צוגעגאנגען און גערעטן איך זאָל צו מאָרגנס גאנץ פרי אנטלויפן אין געטאָ, דען אנדערש וועט מיך דער ארבעטס־פירער דערשלאָגן צום טויט. דער גאנצער גוף האָט מיר וויי געטאָן און איך בין געווען באראוישט. דאָך האָב איך נאָך געקענט דענקען. איך האָב געטראכט, אז סיי־וויי־סיי איז שוין מיין סוף. אין בעסטן פאל וועט מען מיך אריינ־וואַרפן אין „קראנקנשטובע" אין דעם שטרוימיסט און איך וועל מיך פייניקן נאָך א פּאָר טעג. דאָם שעדלעצער געטאָ האָט פאר מיר אוים־געזען ווי א דערלייזונג. אָבער כדי דאָרט אהינצוקומען מוז איך אנט־לויפן פון לאגער און זיך אדורכגנבענען דורך די אריש גאסן, וואָס עס איז פארבונדן מיט טויטגעפאר. איך האָב דאָם אלץ באטראכט און אוים־געקליבן דאָם אנטלויפן אין געטאָ ווי דער איינציקער אויסוועג. צע־שלאָגן און אויסגעמאטערט בין איך טיף אינגעשלאָפן. אין מיטן נאכט האָט מיך אויפגעוועקט א טומל אין שטוב, עס איז געשען עפעס שרעק־לעכעס.

אין א נאכטשיכט האָבן געארבעט יידן ביים פארטיק מאכן קאנאל־פארבינדונג. א הויך אָנגעהויפטער בארג זאמד האָט זיך אראָפגעלאָזט און פארשאָטן א סך פון די ארבעטער. אונדזערע מידע חברים זיינען איצט געלאָפן ראטעווען די אומגליקלעכע. איך האָב געפרואווט זיך רירן פון אָרט און נישט געקאָנט, איך האָב זיך געפילט זייער אומגליקלעך און געמיינט, אז איך וועל שוין מער נישט קאָנען גיין אין געטאָ. איך בין ווידער איינגעשלאָפן. אויפגעוועקט האָט מיך דער גערוויש פון די צוריקגעקומענע חברים. אלע פארשאָטענע זיינען לעבעדיק אויסגע־גראָבן געוואָרן. די חברים האָבן מיך שוין נישט געלאָזט איינשלאָפן,

איינער האָט מיר געבערענגט וואסער, איך זאָל מיך אָפוואשן, אן אנדער־ רער האָט מיך ראזירט. דאָס אלץ האָבן זיי געטאָן, כדי איך זאָל נישט אויסזען אויף דער אריסיער זייט ווי א לאגער־מענטש. די „יודענבינדע" האָב איך סיי־ווי־סיי נישט געטראָגן, גלייך ווי אנדערע. לעצטנס איז אפילו שוין געווען א באפעל, אז מען זאָל טראָגן די שאָנדבאָנד, א טייל האָבן זיך געמאכט אזא באנד פון פּאפּיר, אָבער קיין גרויס אכט האָט מען דערויף נישט געלייגט.

איך האָב זיך ארומגעוואשן. דאָס איז געווען איינס פון די לעצטע געצייכטע מאָל, וואָס איך האָב זיך געוואשן אין לאגער. דאָס וואשן האָט אויף מיר זייער גוט געווירקט. עס האָט שוין אָנגעהויבן טאָגן. מען האָט גאָרנישט כמעט געראָטן, נאָר איך האָב געפילט די גוטע וואונטשן פון מיינע ליידנס־חברים.

איך בין ארויס פון דעם בנין, וועלכער איז געשטאנען נעבן דער גאס און זיך געלאָזט גיין ביז הינטער דער באנבריק. דאָן האָב איך זיך אויסגעדרייט לינקס און וויטער געגאנגען א שפּאָר שטיקל וועגס. מיט אמאָל האָב איך מיך געפונען ביי באנשינעס. איך האָב מיך איבער־ צייגט, אז איך בין שוין צו וויט אוועק. איצט בין איך שוין שנעל גע־ לאָפן צורויק צו דער בריק און פון דאָרט געגאנגען רעכטס. נישט לאנג האָט געדויערט, האָב איך שוין געזען די באקאנטע קירכטורעמלער. איך בין רואיק געגאנגען אין דער ריכטונג. אין די גאסן האָט מען נאָך קיין מענטשן נישט געזען אחוץ איין וועכטער, וואָס האָט געקערט. באלד האָב איך באמערקט דעם שטעכלדראָט־צוים פּין געטאָ. איך בין געגאנ־ גען לענג אוים די דראָטן און האָב אָנגעטראָפן א ברייטע לאָך. ביז צום טויער איז נאָך געווען וויט. איך האָב מיך ארומגעקוקט און שפּעטער דורכגעקראָכן צווישן די דראָטן.

אין שעדלעצער „קליינעם געטאָ"

איך האָב מיין לאנג געגארטן ציל דערגרייכט. ביי די דראָטן איז גע־ שטאנען אן אלטע, איינגעפאלענע הילצערנע געבוידע. איך האָב זיך גע־ אילט דאָרט אריינצוגיין, ווייל איך האָב מורא געהאט, טאָמער האָט מיך דאָך ווער באמערקט. איך בין אריין אין שטוב א דערשראָקענער. געווען זיינען אין שטוב א פּאָר פרויען. די מענער זיינען געגאנגען צו דער ארבעט. איך האָב קורץ דערציילט וועגן זיך און די וויבער האָבן מיר גלייך געגעבן צו טרינקען און צו עסן. עס איז אָפּגעלאָפן א ביסל צייט און פלוצלינג איז געוואָרן א בהלה: מען כאפט אויף ארבעט. א מאנספּערשוין איז אריינגעפאלן פון דרויסן און האָט זיך באהאלטן אין א קאמאָדע אין א פינצטערן עק, איך האָב געטאָן דאָס זעלבע. אין א

שרעקלעך איינגעהויקערטער פֿאַזיציע בין איך אַפּגעלעגן א גוטע שעה. דאָס איז געווען מיין ערשטע באַירונג מיט דעם געטאָ.

ווי נאָר איך בין ארויס פון מיין באהעלטענישׂ, האָב איך זיך באַגעגנט מיט א קליין ציגיינערל. ציגיינער־קינדער זיינען אין שעדלעצער גטאָ געשיקט געוואָרן דורך די דייטשן אויסצוגעפינען באהאלטענע אין די שטיבער. דער קליינער האָט אויף מיר אָנגעוויזן און איך בין געכאפּט געוואָרן צו דער ארבעט. מען האָט מיך איינגעגלידערט אין אן ארבעט־קאָלאָנע און געשיקט צו דער באַן אויסצולאָדן קוילן. איך האָב מיך ווי־דער געפונענען ביי די באַנשינעס. דאָס מאָל פון דער צווייטער זייט פונעם וויאדוקט, קעגנאיבער „רעקמאנען". איך האָב אָנגעהויבן צו שיטן קוילן, נאָר עס איז נישט געגאנגען. מיט מיר איז געווען א וועג־ראָוער ייִד, מיט וועלכן איך האָב זיך באקענט אין קאלושין. ער האָט זיך פאר מיר איינגעשטעלט און געזאָגט דעם דייטש, אז איך בין נאָך א טיפוס און בין ערשט־וואָס ארויס פון שפּיטאָל. דער דייטש האָט מיר געהייסן אראָפּגיין פון וואגאָן און קלויבן קוילן פון דער ערד. ווי אזוי דאָס האָט געקאָנט געשען, קאָן איך מיר ביז איצט דאָס נישט דערקלערן, וויל דער אייגענער דייטש האָט אלעמען געשלאָגן מיט א בייטש מכות־רצח. נאָך מיטאָג איז געקומען אונדז באוואכן אן אנדערער דייטש און ער האָט דערשאָסן א באקאנטן שעדלעצער דענטיסט, געלבפיש. די קוילן האָט מען איבערגעלאָדן אין לאסטאויטאָס. וועג די ארבעט איז שוין געווען געענדיקט, זיינען מיר מיט די זעלבע אויטאָס געפאָרן אוים־לאָדן די קוילן. עס האָט זיך ארויסגעוויזן, אז מיר זיינען אויפן הויף פון שעדלעצער לאנדראט, פאר וועלכן די קוילן זיינען געווען באשטימט. עס איז געוואָרן פינצטער און קאלט. די חברים האָבן מיך באהאלטן אונ־טער טרעפּ און אליין האָבן זיי די קוילן געשיט און געשיט אָן אויפהער דורך א פענצטערל אין קעלער אריין. עס איז שוין געווען שטאָק פינצ־טער, וועג מען האָט אונדז אָפּגעשטעלט צום טויער פונעם גטאָ. דער וועגנראָוער האָט מיך מיטגענומען עסן אין א מין רעסטאָראציע. איך האָב עפּעס געגעסן און זיך נישט געקאָנט אויפשטעלן. איך האָב געמוזט האָבן חיץ, דען אלץ האָט זיך מיט מיר געדרייט. צו מיר איז צוגעגאנגען א באקאנטער אָטוואָצקער בחור, וואָס האָט צוזאמען מיט מיר געוואנ־דערט ביז קאלושין, ער האָט זיך איבער מיר דערבארעמט, געגומען מיך ביים אָרעם און געפירט דורך הייפן און טרעפּ, ביז מיר זיינען אין דער פינצטערניש אריין אין א בוידעמשטוב. דאָרט אָנגעשטויסן זיך אויף ליגנדיקע קערפּערס אויף דער ערד. דער בחור האָט אָנגעטאָפּט א ליי־דיקן פּלאץ און מיר האָבן זיך ביידע אוועקגעלייגט שלאָפן.

אויפגעוועקט האָט מיך דאָס רופן: „הערונטערגעהן צור ארבייט". איך האָב איצט געזען די ליגנדיקע מענטשן, זיי זיינען געשלאָפן אין די

קליידער, זיי האָבן זיך אויפגעשטעלט און ארונטערגעגאנגען. געבליבן זיינען נאָר חולאים. איך האָב מיך נישט געקאָנט רירן און געטראכט, זאָל זיין וואָס עס וויל. דער בחור איז אוועקגעגאנגען. ביים געזעגענען זיך האָט ער מיר געזאָגט, אז ביי נאכט קומט ער ווידער, ער וועט זיך זען מיט ראדזינער חסידים און מען וועט קלערן ווי אזוי מיר צו העלפן. דערווייל בין איך געוואויר געוואָרן, אז איך געפין מיך אין א מין הקדש און אז אונטן, אויף דעם ערשטן שטאָק, איז א שפיטאָל און אן אמבולאטאָריום, וואו עס נעמט אויף דער דאָקטער בעלפאָר.

דער שפיטאָל אין „קליינעם געטא"

דעם דאָקטער האָב איך געקענט נאָך פון „רעקמאנען". ער איז דאָרטן אָפט געקומען — צו וואָס? וויים איך נישט. ער האָט ווייזט אוים געזאָלט שפעטער בלייבן ביי „רעקמאנען". מען האָט פאר אים באשטימט א ווינקל צו שלאָפן אין א באראק. כ'האָב מיך געשטעלט אין דער רייִ צו דעם שפיטאָל־דאָקטער. נאָך לאנגע שעהן ווארטן בין איך אויפגענומען געוואָרן. איך האָב אים דערציילט וואָס מיר איז געשען אייערנעכטן. ער האָט מיר געהייסן זיך אויסטאָן, מיך באטראכט און געזאָגט, אז ער האָט נאָך אזא צעשלאָגענעם אין זיין לעבן נישט געזען. מיין גוף איז געווען אינגאנצן באדעקט מיט רויטע און בלויע פאסן. וואָס האָט דער דאָקטער געקאָנט מער פאר מיר טאָן ווי דערלויבן מיר אוועקצולייגן זיך אין שפיטאָל?

איך האָב מיך אוועקגעלייגט מיט נאָך א צווייטן אויף א שטרויזאק און זיך צוגעדעקט מיט מיין זומער־פאלטן, אין וועלכן איך בין מיט א צייט צוריק ארוים פון שטוב צום טויט. נאָך א גאנץ לאנגער צייט האָב איך צום ערשטן מאָל אראָפגעצויגן פון זיך די קליידער.

דער „שפיטאָל" איז באשטאנען פון א קאָרידאָר, קיך און א גרעסערער שטוב. וואו איך בין געלעגן, זיינען דאָרט געשטאנען דריי בעטן ביי א וואנט. קעגנאיבער — א פאָר שטרויזעק אויף דער גאָלער ערד. עם זיינען דאָרט געלעגן פארשידענע קראנקע — אויף טיפוס, דיזענטעריע, שווינדזוכטיקע און אנדערע. דער, וועלכער איז געלעגן מיט מיר אויף איין געלעגער, איז געווען דורכגעשאָסן בעתן שפרינגען פון טויטנצוג. עס איז אים געלונגען צוריקצוקומען אין געטאָ. אין א צווייטן בעט איז געלעגן אן עלטערער ייד, וועלכער איז ביי „רעקמאנען" פארשאָטן געוואָרן יענע נאכט, א שטיין האָט אים צעבראָכן א פוס. אין דריטן בעט איז געלעגן א צעשלאָגענער. קעגנאיבער אונדז — די איבעריקע חולאים: א פרוי און אייניקע מאנספערשוינען. נעבן דער טיר איז געשטאנען אן עמער, וואו מיר אלע, מענער און פרויען, האָבן דערליידיקט

אלע אונדזערע באדערפענישן. דאָס געשטאנק איז געווען גרויס, נאָר נאָך א גרעסערע פלאָג זיינען געווען די וואנצן, לייז און פליי.

דער יודענראט האָט באזאָרגט דעם שפיטאָל מיט שווארץ ברויט און שווארצער קאווע. אין דער קיך איז געווען א משרת, וועלכער האָט געריניקט דעם עמער. פאר א קליינעם אָפצאָל האָט ער געבראכט א ביסל זופ פון וואנען עס האָט זיך געלאָזט.

צום שפיטאָל־פערסאָנאל האָט אויך געהערט א יונגע פרוי, א געווענע לערערין, וועלכע האָט געווישט יעדן מאָרגן די פאָדלאָגעס. אלע נאָענטע אירע זיינען אוועקגעפירט געוואָרן און זי איז געווען זייער קראנק און אומגליקלעך. דער יודענראט האָט זי דאָ באשעפטיקט, כדי זי צו באפרייען פון ארבעט ביי די דייטשן. אין דעם „שפיטאָל" איז געווען נאָך א שטוב, וואו דער דאָקטער האָט אויפגענומען. ווי עס איז מיר שפעטער קלאָר געוואָרן, איז אין דעם קראנקנהויז געווען היינטער דעם אויפנאם־צימער נאָך א פארמאסקירטער רוים, וואו עס האָבן זיך באהאלטן מענטשן בעת מ'האָט געכאפט אויף ארבעט.

אין פארלויף פון גאנצן טאָג איז אין שפיטאָל געווען א גרויסע באוועגונג: קראנקע זיינען געקומען צום דאָקטער, אנדערע האָבן זיך געשטופט צום באהעלטענישׂ. אויך ביי נאכט האָבן זיך געדרייט מענטשן, וועלכע האָבן געזוכט א שטיקל אָרט צום שלאָפן. עס זיינען אויך געקומען באזוכער צו די קראנקע.

איך האָב אויך געהאט מיינע געסט. דער אָטוואָצקער בחור האָט מיך אויפגעזוכט און איז צו מיר געקומען. ער איז געווען צופריידן, אז צייטווייליק האָב איך מיך וואו אהינצוטאָן. צווישן די דורכגייער צום לעצטן צימער האָב איך דערקענט מיינעם א קוטנער חבר פון די יונגע יאָרן, מיטן נאָמען ראטאָפעל. ער האָט זיך מיט מיר זייער געפריידט און איז געווען זייער נערירט. ער האָט גלייך מיר געגעבן 100 זלאָטעס מיט די ווערטער, אז געלט וועט מיר שוין נישט פעלן. איינציקווייז האָב איך זיך באקענט כמעט מיט אלע קראנקע און געזונטע אין שפיטאָל. דאָס איז געווען אן איבערבליבעכין פון דער שעדלעצער אינטעליגענץ. צווישן אנדערע איז אויך געווען א יונגער סטודענט פון מעדיצין, ער האָט געארבעט אלס סאניטאר. די אלע האָבן זיך ביי נאכט אָפגעשטעלט ביי מיין בעט און געשמועסט. איינער פון זיי האָט אלע מאָל ארויסגעצויגן עפעס צו עסן. ער האָט אָנגעהויבן צו עסן און אויך מיך מכבד געווען.

איך האָב שוין מער נישט געקאָנט בלייבן אין שפיטאָל, דערצו איז עס אויך געווען געפערלעך. עס האָט זיך באוויזן א ס. ס.־מאן און געזוכט מענטשן אויף ארבעט. מיין קוטנער חבר איז נעלם געוואָרן. מען האָט געזאָגט, אז ער איז אוועק קיין ווארשע. דער אָטוואָצקער בחור

האָט מיך באקאנט געמאכט מיט די ראדזינער חסידים, וועלכע זיינען געווען גרייט מיר צו העלפן.

מיט דעם פארלאָזן דעם שפיטאָל, האָט זיך פאר מיר ווידער אָנגעהויבן א צייט פון ארומוואלגערן זיך. איך האָב שוין גוט געקענט דאָס געטאָ, אלע זיינע ווינקעלעך און לעכער... דאָס איז געווען א פירעקיקער שטח, וואָס איז באשטאנען פון א פאָר הילצערנע איינגעפאלענע, העמלעכע הייזלעך און א פאָר נישט בעסערע שטיינהייזער. פון די אָמאָליקע וועגט צווישן די הייזער איז נישט געווען קיין זכר. אלע האָבן געבילדעט אין פלאץ. מען האָט געקאָנט גיין פון הויז צו הויז. וואו עס איז אמאל געווען א צוגאנג נאָר פון דער גאס, האָט מען איצט אדורכגעהאקט די מויערן. דער גאנצער שטח פון געטאָ איז געווען איין גרויסער הויפן מיסט. וואו מען האָט זיך געקערט, האָט מען געזען די שטעכלדראָטצוים, וואָס האָט ארומגעגארטלט דעם יידישן קווארטאל. מענטשן האָבן געוואוינט וואו עס איז נאָר געווען א לאָך: אין קאמערן, הויזטרעפ און וועשביידעמער; כמעט אויף דער גאס, אין קעלט און פראָסט, האָב איך געזען קראנקע ליגן אין די בעטן. אין דער שרעקלעכער ענגשאפט זיינען אויך געווען רעזערווירט א פאָר צימערן אלס קאזארמעס פאר „אויסן־ארבעט" און „העערעס אונטערקראפט־שטעלע". אחוץ דעם דראָמאָטן שפיטאָל זיינען נאָך געווען דריי צימערן פארן יודענראט און געטאָ־פאָליציי, וועלכע האָבן זיך געפונען אין א הילצערן איינשטאָקיק הייזל נעבן דעם טויער פון געטאָ. פון דעם טויער, דורכן שטעכלדראָט, האָט מען געזען א שיין באבויטע גאס — דאָרט איז געווען דאָס פריערדיקע געטאָ, איצט איז דאָרט געווען לויטיק און טויט, און ווען מ'האָט אהינגעקוקט, האָט דורכגענומען דער שוידער פון שחיטה פון די טויזנטער יידן, וואָס איז ערשט מיט א פאָר חדשים צוריק פאָרגעקומען. אין דעם איינגעשרומפענעם געטאָ האָבן געלעבט אומגעפער צוויי טויזנט יידן, מענער און פרויען, קיין קינדער קען איך מיר נישט דערמאָנען.

דאָס שענסטע פירשטאָקיקע ציגלהויז, האָט געהערט צו די ציגיינער, וועלכע זיינען געווען אין געטאָ אין א צאָל פון א פאָר הונדערט. זיי זיינען געווען אין יעדער הינזיכט פריוויליגירט. א ציגיינער איז פאר פארלאָזן דאָס געטאָ באשטראָפט געוואָרן מיט געלט, בעת יידן האָט געדראָט דערפאר טויטשטראָף. די ציגיינער האָבן געטראָגן אייפן אָרעם א צייכן (Zigeuner). צו אלע צרות זיינען די ציגיינער געווען א צוגאָבפלאָג פאר יידן אין שעדלעצער געטאָ.

געלעבט האָט מען אין געטאָ אין אומאויפהערלעכן פחד. יעדן טאָג זיינען געווען נייע קרבנות און דאָס האָט אויפגעציטערט די איינוואוינער. עס זיינען אין געטאָ געווען א סך פרעמדע. צו ערשט האָב איך מיך געוואונדערט, פון וואנען נעמען זיך דאָ אהער יידן פון ווייטע, הערמע-

טיש געשלאָסענע געטאָס, נאָר שפּעטער איז מיר יענער פּאל קלאָר גע־ווארן. דאָס זיינען געווען שפּליטערן פון די דריי מיליאָן יידן: אין די שוועריסטע צייטן פון דייטשער אויסראָטונג, האָבן מענטשן איינגע־שטעלט דאָס לעבן און געוואנדערט צו באקאנטע און קרובים; פון די געטאָס זיינען אריבערגעפירט געוואָרן יידן אין פארשידענע לאגערן. א סך זיינען געשפּרונגען פון די טויטנצוגן און געוואנדערט אין א יידישן „ישוב" — אזעלכע זיינען געווען אויך אין שעדלעצער געטאָ.

עס האָט מיר עמעץ איבערגעגעבן, אז א באקאנטער אָטוואָצקער פּענסיאָנאט־אייגנטימער איז געשטאָרבן. איך בין געגאנגען אָפּגעבן אים דעם לעצטן כבוד. מען האָט מיך צוגעפּירט צו דעם מתים־שטיבל. דאָס איז געווען א גרויסע האלב חרובע קאמער. עס זיינען דאָרט געלעגן א סך מתים, צוגעדעקטע מיט זיערע קליידער, א טייל האלב נאקעטע. אין דער קאמער זיינען געזעסן און געשטאנען אייניקע אבלים און גע־ווינט. איך וויים נישט אויף וועמענס גורל. די קדושים האָט מען ארויס־געטראָגן צום טויער, וואו עס האָט געווארט א גוי מיט א וואָגן. צו דעם גוי האָט מען מפקיר געווען די מתים. ער האָט זיי ארויסגעפירט אויפן בית־עולם. יידן האָבן נישט געטאָרט מיטגיין.

איך האָב ווי עס איז געלעבט. געגעסן זופן אין די „רעסטאָראנען". א יידישע אשת חייל פון דער גרעסטער אָרעמקייט האָט געזוכט פּרנסה: געקאָכט א זופ צו פארקויפן, אָדער געשטאנען אין א ווינקל מיט עסנ־ווארג. איך האָב דאָ צום ערשטן מאָל געזען גמרא־בלעטער אלס פּאק־פּאפּיר. איך וויים נישט פארוואָס, איך האָב מיך דאָך זייער פארווונ־דערט. אין ווארשע האָב איך פארקויפט ביכער דעם בייטל־מאכער, יידישע ביכער האָט ער צוגענומען, אָבער העברעאישע האָט ער נישט געוואָלט קויפן. דאָ, אין שעדלעצער קליינגעטאָ, איז שוין אזוי ווייט גע־קומען!... די גלייכגילטיקייט צום לעבן האָט געמאכט גלייכגילטיק אויך צו די היליקייטן.

איין מאָל בין איך דורכגענאנגען נעבן פענצטער פון יודענראט. עס האָט מיך צוגערופן אן עלטערער גוטמוטיקער ייד מיט א רויט בערדל. איך האָב זיך שפּעטער מיט אים באקענט, דאָס איז געווען אפרים צעל־ניק, ער האָט מיר געגעבן אין דער האנט אריין 30 זלאָטעס. טראָץ מיין שווערן מצב האָב איך זיך דאָך געשעמט צו נעמען געלט פון א פרעמדן. נאָר ער האָט מיך צוגערעדט איך זאָל עס נעמען און מיר קויפן א העמד. ער האָט מיר אויך געגעבן זייף און זייפּפולווער פון דעם יודענראט־מא־גאזין. אזעלכער איז געווען אפרים צעלניק. איך דערמאָן אים שטענדיק צום גוטן.

דער יודענראט האָט נאָך אויפגענומען פּאָסט צו באזאָרגן. איך האָב צופעליק געהאט ביי זיך א בלאנק פון „רויטן קרייץ", פון די דייטשן, פון

דער צייט, וועו איך אליין בין געווען א באאמטער אין דער יידישער געטאָאפּסט. צעלניק האָט ביי מיר צוגענומען דעם קורצן בריוו, וועלכער איז געווען אדרעסירט צו מיינעם א קרוב אין ארץ־ישראל. די איינצלנע מאָמענטן פון האָפענונג זיינען שטענדיק געווען געבונדן מיט בענק־שאפט צו ארץ־ישראל. אין יאָרן ארום האָב איך דערפארן, אז דער בריוו דורכן „רויטן־קרייץ" איז אָנגעקומען. די נאצישע אויסראָטונגס־מאשין האָט אויסגענוצט יעדע געלעגנהייט, כדי די אויסנוועלט צו האלטן אין דער מיינונג, אז יידן לעבן נאָך.

געשלאָפן בין איך ווייטער אויף די בייד־עמער, אויף דער גאָלער ערד. נישט געהאט מיט וואָס זיך צוצודעקן. עס איז שוין געווען ווינטער. איך בין געווען ממש באָרווועס. איך בין ארויס צום טויט פון מיין אמאָ־ליקער געטאָהיים, אין אויגוסט, אין א פּאָר זומער־פּאנטאָפּל מיט לעכ־לער. עס איז מיר געווען זייער ביטער. דערצו איז געוואקסן ביי מיר דער פּחד, אז איך וועל געכאפּט אויף ארבעט. איך האָב נישט געווואוסט וואָס עס וועט ווייטער זיין. נאָר ווידער איז ארויסגעשוואומען מיין באקאנטער בחור, דער ראדזינער חסיד פון אָטוואָצק. ער האָט איצט געארבעט אין ארבעטס־לאגער „פעלדבאָאמט דער לופטוואפע" אין נאָווּ־שעדלצע. זונטיק איז ער מיט נאָך א גרויסער צאָל אנדערע ארבעטער געקומען אונטער א וואך פון דאָרטיקע לאגער־שומרים — אוקראַינער, וועלכע די יידן האָבן א נאָמען געגעבן „יאָגדעס", צוליב זייערע שווארצע מונדירן. דער אָטוואָצקער האָט מיר געראָטן איך זאָל גיין אין לאגער, וואו עס איז נאָך צום אויסהאלטן. מ'שלאָפּט אין א באראק אויף שטרויזעק, עס איז אויך דאָ געווג שטרויזעק זיך צוצודעקן, מען קען זיך וואשן. די ארבעט באשטייט אין לאָדעווען בוי־מאטעריאלן. איך האָב שוין פריער באוואנדערט זיין חכמה און דערפינדערישקייט און געהאט צו אים צו־טרוי. צום מיינטן איז מיר געפעלן די „שלאָף־געלעגנהייט". געווען נאָך א סיבה, וואָס האָט מיך באוואויגן צו גיין אין לאגער: איך האָב גע־דארפט פארטרעטן א צוויי־יט יד און דערפאר באקומען א פּאָר שיך און 200 זלאָטעס.

נאָך אין דעם זעלבן טאָג האָב איך אין מיינע נייע שיך צוזאמען מיט אלע מארשירט אין „פעלדבאָאמט דער לופטוואפע". די שיך זיינען געווען גרויס און שוואר. איך האָב זיי אָנגעפאקט מיט שטרוי און פאפיר. עס איז מיר געווען שוואר די פיס צו הייבן. נאָר קאלט איז מיר, דער־ווייל, אין זיי נישט געווען. עס איז שוין געווען אָוונט וועו מיר זיינען אָנגעקומען צו א גרויסער האלע .ביי איין וואנט זיינען געווען געמאכט צווייישטאָקיקע נארעס פון ברעטער, אויף וועלכע עס זיינען געלעגן די שטרויזעק. עס איז אויך געווען א טיש, וואששיסלען און וואסערקראנען. די האלע איז געווען שוואך באלויכטן מיט עלעקטרישע לאָמפּן. איך

האָב געשטוינט, ווען איך האָב באלד געזען א מנין יידן דאוונען מנחה־מעריב. ביי מיין דעמאָלטיקן מצב האָט אלץ אויסגעזען אין מיינע אויגן ווי א דערלייזונג און ארויסגעפון אנטציקונג. שפּעטער האָט מען גע־טיילט שטיקלעך ברויט, מארמעלאד. מען האָט געגעסן ביי דעם טיש. דאָס דאוונען איז געווען זייער יאָמערלעך און טראגיש. נאָך א פּאָר שעה דאָרט זיין, האָב איך אויסגעפונען, אז איך האָב צו טאָן מיט צעבראָכע־נע מענטשן: אלמנס, יתומים, אָפּגעריסענע טיילן פון פארניכטעטע משפּחות. איך האָב זיך דערוואוסט, אז פּאר אייניקע טעג איז געווען א פּאָגראָם אין בראַק. די געשטאָפּטע האָט געגישטערט אין אלע לעכער, זוכנדיק גאלט און ווערטזאכן, ווילכע עס איז אפשר געלונגען א טייל שעדלעצער צו באהאלטן. דאָס דורכזוכעניש האָט זיך געענדיקט מיט רויב און מענטשלעכע קרבנות.

אין דער דאָזיקער נאכט בין איך שוין געשלאָפן אויף א שטרויזאק און אונטער א שטרויזאק. נעבן מיין געלעגער האָב איך געפונען א סי־דורל. איך האָב עס געגומען צו זיך מיט אזא פרייד און איבערראשונג, גלייך ווי איך וואָלט געפונען עפּעס אן ארכעאָלאָגישע אויסגראָבונג פון א וועלט וואָס איז שוין לאנג אונטערגעגאנגען. איך בין שוין געווען א מחלך וועג פון די צייטן, ווען עס איז נאָך געווען א נאָרמאל יידיש לעבן.

אויפגעשטאנען בין איך צווישן די לעצטע. אויפגעגעסן דאָס ברעקל ברויט, וואָס איז מיר געבליבן פון נעכטן אָוונט און האָט געדארפט זיין אויף צוויי „מאָלצייטן". איך האָב נעכטן נישט געקאָנט גובר זיין מיין הונגער און האָב אויפגעגעסן פיל, פיל מער ווי די העלפט ברויט. באלד איז געקומען א פּוילישער פּאָר־ארבעטער און מיר זיינען געגאנגען אין באגלייטונג פון א „יאָגדע", א קנאפּע 6 קילאָמעטער ביז צום ארבעטס־פּלאץ. דאָרט האָט מען, יעדן טאָג, יעדן אויסגערופן לויט דער רשימה. מיין נאָמען איז שוין געווען פּארצייכנט אויפן אָרט פון דעם פּריערדיקן ארבעטער. נישט ווייניק גאלט האָט געקאָסט די טראנזאקציע. דער בחור, ווילכן איך האָב פּארוועקסלט, האָט זיך דערוואוסט, אז זיין ברודער לעבט אין א צווייטן לאגער און ער האָט געטאָן אלץ כדי צו קומען צו זיין ברודער.

איך האָב זיך ווידער געמאָלדן אלס טישלער. צוזאמען מיט נאָך אייניקע טישלער, פון ווילכע קיין איינציקער איז נישט געווען קיין אמתער פאכמאן, האָבן מיר געמאכט קאסטנס. די העגט זיינען מיד גע־ווארן פון זעגן און שלאָגן נעגל. בעת דער מיטאָג־הפּסקה האָט מען גע־געסן זופ, ווילכע איך האָב אראָפּגעשלונגען ווי א ווילדע חיה.

נישט שטענדיק איז מען געווען באשעפטיקט ביי דער זעלבער ארבעט. אלע פּאָר טעג האָט מען מיך איינגעשפּאנט צו אן אנדער ארבעט. איך האָב געפּאקט עלעקטרישע ארטיקלען אין קאסטנס, גלייכגעלייגט

און געשלעפט שוועדע ברעטער און קלעצער און בכלל אויסגעפירט כל מיני שווערע ארבעטן.

עס זיינען אַנגעקומען שטארקע פרעסט. דער שניי איז שוין געלעגן הויך אויף דער ערד. מיר זיינען געווען גאנצע טעג אונטער דעם פרייען הימל. עס איז שוין ווידער נישט געווען מעגלעך אויסצוהאלטן און אלץ איז שוין ווידער געווען ענלעך צו „רעקמאנס" טויטן־לאגער. ביי דער גאנצער נויט און עלנט האָט דאָך עקזיסטירט א חבריש צוזאמענלעבן—צוזאמען געשלעפט, צוזאמען געאַלט, צוזאמען געלאַדן. ביי דער ארבעט האָט איין חבר געהאַלפן דעם צווייטן, געגעבן א שטיקל ברויט, אַדער געטיילט זיך מיט א געפונענעם מייער.

עס איז געווען א פריווילעגירטע גרופע האנטווערקער, וועלכע האָבן געוואוינט אויפן שמה פון באַומאַטעריאלן־פלאץ. צווישן אנדערע זיינען דאָרט געווען שוסטער און שניידער, וואָס האָבן געארבעט אין וואר־שטאט. בעת די שרעקלעכע קעלטן האָט מען מיטאַגצייט זיך געקאָנט ביי זיי אַנווארעמען. פון די אַרטיקע ארבעטער האָב איך זיך באקענט מיט דעם יונגן בחור קירשבאום. ער האָט געארבעט אין א מאגאזין פון אייזן־באשלאָג. עס איז אויך צווישן אונדז געווען א יונגערמאן, א מרח־שחורהדיקער, ער האָט נאָר געהרופן די פרוי און קינד. קירשבאום האָט זיך פאר אים איינגעשטעלט און אים יעדן טאָג ארויסגעפאָדערט צו הילף אין מאגאזין. קירשבאום האָט געטראכט וועגן ארץ־ישראל ווי וועגן דער אייניציקער אויסלייזונג פון אונדזער גלות־פיין.

איך בין געווארן וואָס אמאָל שוואכער און זיך שוין קוים געשלעפט. עס איז מיר געגאנגען ערגער און ערגער. איך האָב ווידער אַנגעהויבן צו באקומען קלעפ, מיט שטעקנס און ברעטער. צום מיינסטן האָט מיך געשלאָגן דער פוילישער פאָר־ארבעטער דערקאטש. ער האָט אויך אנ־דערע געשלאָגן. איין מאָל האָבן מיר אַנגעפילט זעק מיט קארטאָפל פאר די אַרישע ארבעטער. דערקאטש האָט געגעבן א צווייטן פאָליאק א שטעקן צו שלאָגן די יידן, נאָר דער פאָליאק האָט זיך נישט צופיל בא־נוצט מיט דעם שטעקן. דערקאטש איז אים באפאלן מיט די ווערטער: „שעם זיך, צי ביסטו א פאָליאק?!".

די שווערע זעק מיט קארטאָפל האָבן מיר אריבערגעפירט מיט טאטשקעס ביז צום טויער. איך האָב זיך שוין איבערגעקערט מיט דער משא צוויי מאָל. הינטער מיר האָט געשטופט א טאטשקע א יינגל. ער האָט געקריגן א קלענערן זאק צו אריבערפירן. ער האָט זיך אָפגע־שטעלט און געזאגט: „לאָמיר זיך טוישן, א רחמנות אויף אייך, זיי וועלן אייך אויף טויט דערשלאָגן"... ביים אויסשיטן די קארטאָפל, האָב איך מיר א פאָר קארטאָפל אַרייניגעלייגט אין מיין עסבלעכל. ביים ארויסגיין פון ארבעטספלאץ האָט דאָס באמערקט דער טויער־וועכטער, אן אלטע

„יאגדע", א רוצח און מיר דערלאנגט א זעץ מיט דער קאַלבע פון דער ביקס. כ׳האָב לאנג נישט געקאַנט כאפן דעם אָטעם. מיט שווערע מי האָב איך מיך דערשלעפט צום בראַק. צו מאָרגנס האָב איך בשום אופן נישט געקענט גיין צו דער ארבעט. נאָך א טאָג רו בין איך ווידער גע־גאנגען ארבעטן.

אין דער צייט איז געקומען אין לאגער א זעלנער פון לאנדווירט־שאפטלעכן אמט און האָט אויסגעבאָרגט אייניקע ארבעטער אויף א פּאָר טעג צו ארבעטן אין א הויף. איך בין אויך געווען אין דער צאָל. מיר זיינען אהינגעפאָרן, און איך האָב מיך ממש דערקוויקט מיט דער קורצער רו. יעדע רגע איז געווען א געווינס. ווי שנעל איך בין געקומען צו זיך, אזוי שנעל בין איך טויט מיד געוואָרן פון דער ארבעט. אין דעם הויף האָבן מיר אויפגעלאָדן געפּרעסט חיי אויף אויטאָס. מיט אונדז איז מיטגעווען דער שעדלעצער פּריזירער ידידיה שווארין. פון דעם הויף איז געווען אפשר א קילאָמעטער צו דער קיך, פון וועלכער מען האָט פּארן „פּעלדבאָאמט דער לופטוואָפע" געפירט מיט א וועגעלע אין קאנען דאָס עסן. מיר פלעגן אהין צוגיין און עסן די זופּ אויפן אָרט.

דערווייל זיינען ווידער אָפּגעלאָפּן א פּאָר טעג פון פלאָג און מא־טערניש. אין דער האלע איז שוין אוממעגלעך געווען צו שלאָפן פּאר קעלט. מען האָט אונדז אריבערגעפירט אין א שכנותדיקן שטייגהויז. איין טאָג אין דער פרי זיינען אייניקע פון אונדז איבערגעבליבן אין דער האלע, כדי אריבערצוטראָגן די שטרויזעק און אנדערע חפצים אין דער נייער קוואַרטיר. וועז מיר זיינען אין אָוונט צוריקגעקומען אויף אונדזער ביזאהעריקן אָרט, האָבן די „יאָגדעס" באפוילן, מיר זאָלן זיך איבערציען אין דעם שטייגהויז. כ׳האָב נישט געהאט קיין גרויסע ארבעט. דאָס עסבלעכל און דעם לעפל האָב איך דאָך געהאט מיט זיך. געבליבן איז נאָר נאָך א זעקל, דערין זיינען געווען מיינע אלטע פּאנטאָפל, אן אָנ־דענק פון די טייערע הענט, וואָס האָבן זיי אמאָל געקויפט; א קיכהאנ־טוך, זיף און סאָדע, וואָס איך האָב באקומען פון צעלניקן און דאָס גע־פונענע סידורל. דער בנין, וואוהין מיר האָבן זיך אריבערגעצויגן, האָט געהאט אייניקע צימערן אין פּארטער און אייניקע צימערן אויפן ערשטן שטאָק. אין דעם צימער, וואו איך בין אריין, זיינען געשטאנען הילצער־נע צוויישטאָקיקע נארעס, אויף וועלכע עס זיינען געלעגן קאָצן. מיר זיינען אין דעם צימער געווען 13 פּערזאָן, צוויישן זיי יאָנטל גאָלדמאן אין זיין ברודערס א זון. דאָס איז געווען דער אייניציקער פאל, וואָס איך האָב אין די לאגערן באגעגנט צוויי מענטשן פון אין משפּחה. יאָנטל האָט זייער געזאָרגט פאר זיין ברודער־זון, זיי זיינען געשלאָפן איינער נעבן צוויטן. ביי דער ארבעט האָט ער אים אלע מאָל געזוכט.

די אָוונטן זיינען געוואָרן לייכטער צום פארטראָגן. „בריות" האָבן

געבראכט קוילן און געהייצט דעם אויוון. מיר זיינען געזעסן ביז שפּעט אין דער נאכט. חברים האָבן עפּעס געקאָכט און זיך געטיילט מיט די פּרעמדע. עס איז מיט אונדז אין צימער געווען א סאָקאָלאָווער יונגער־מאן, וועלכן מען האָט אויך גערופן „דער סאָקאָלאָווער". ער איז געווען כמעט נאקעט. די חברים האָבן זיך צוזאמענגעלייגט און ביי נאכט האָט א שניידער אויפגענייט פּאר אים א ווארעמען מאנטל. דאָס חברישע צוזאמענלעבן אין דעם נייעם אָרט איז געווען נאָך פּיל שטארקער. און טראָץ דער מידקייט נאָך א טאָג שוועראָר ארבעט, האָבן זיך געקניפּט פּעסטע פּעדים צווישן איינוואוינער פון דעם הויז. איך בין באקאנט געוואָרן מיט א סך מענטשן און בין געוואָר געוואָרן, אז מיט אונדז וואוינען יידן פון א צווייטן לאגער מיטן נאָמען „פּליגער־האָרסט". צווישן דער גרופּע האָב איך דערקאָנט מיין אוניווערסיטעט־קאָלעגע — אדוואָקאט טשאָרנאָבראָדע.

די צייט איז געגאנגען פּאָרויס. איך האָב שוין נישט געהאט קיין כוח צו די צרות, און איך האָב קיין סוף נישט געזען. דאָס רוב ארבעטער זיינען געגאנגען אין געטאָ. איך האָב שוין אפילו נישט געקאָנט טראכטן פון מאכן אזא מארש. עס איז געקומען א שווערער זונטיק, ווען אלע האָבן זיך געמוזט שטעלן צו דער ארבעט. דאָס מאָל איז געקומען נאָך אונדז א פּאָליאק, אן אנטיסעמיט, מיט א שפּיצרוט אין דער האנט. אויף אלעמען איז געפאלן אן אימה. ער האָט אונדז אוועקגעפּירט אין אזוי גערופענעם „טאָבאק־מאָנאָפּאָל". דאָס איז געווען א פּאָר קילאָמעטער פּון אונדזער קווארטיר. דאָרט האָבן מיר געלאָדן אין די וואָגאָנען: קלעצער, ברעטער, קאסטנס, פּעסער. דער פּראָסט האָט געקנאקט. מיר האָבן געארבעט אונטער דער אויפזיכט פון ס. ס.־לייט און דעם פּאָליאק. אונדזערע אויפזעער האָבן אונדז געטריבן און געשלאָגן. איך בין שוין געפאלן פון די פיס. דאָס שרעקלעכסטע איז געווען מיט קאָלערן די פּעסער. די פינגער זיינען מיר אָפּגעשפּרונגען פון קעלט. אזוי האָב איך אדורכגעשוואָרצט ביז נאכט. ס׳איז פלוצים אראָפּגעפאלן א רעגן. איך בין שוין אינגאנצן געווען אן כוחות און נישט געהאט וואָס צו פּארלירן. איך האָב זיך אויסגעדרייט פון דער ארבעט און מיך באהאלטן נעבן א גרויסן בייטל, וואו עס האָט מיך צוגעדעקט א שטיקל דאך. פּלוצלינג איז צו מיינע אויערן דערגאנגען א ווייגעשריי. פון אן ארבעטער, אויף וועמען עס איז ארויפגעפאלן א שווערע קלאָץ. עס איז שוין געווען עלף א זייגער, ווען מען האָט אלע צוזאמענגערופן צו גיין אין באראק. די חברים האָבן געפונען עפּעס אזעלכעס, וואָס האָט געדינט אלס א פּראָוויזאָרישע טראָגע, אויף וועלכער זיי האָבן אוועקגעלייגט דעם פּארוואונדעטן און אים געטראָגן, אלע פּאָר מינוט האָבן אנדערע אים געטראָגן. כדי נישט צו שאָקלען דעם פּארוואונדעטן, זיינען אלע געגאנגען מיט א לענ־

גערן שאַפֿייוועג, נאָר א קליינער טייל, גאנץ שוואכע און קראנקע, זיי־נען געגאנגען מיט דעם זעלבן וועג וואָס אין דער פרי — קוועל דורך די פעלדער. עס איז געווען שטארק פינצטער און איינער האָט קוים געזען דעם צווייטן.

די נאכט האָב איך שוין גאָרנישט געגעסן. איך בין געלעגן אויף מיין בעט אין אוממאכט און געדרימלט. צו מאָרגנס בין איך שוין ווידער צו דער ארבעט נישט געגאנגען. איך בין נישט געווען דער איינציקער. אין די צימערן זיינען געלעגן א היפש ביסל קרבנות פון נעכטיקן טאָג, צווישן זיי אויך דער פארוואונדעטער.

איך האָב מיך אינגאנצן נישט געקאָנט רירן פון מיין געלעגער. מיי־נע הענט זיינען געווען פארוואונדעט.

אויך אין די ווייטערדיקע טעג בין איך נישט געגאנגען צו דער ארבעט. עפעס האָט מען אָנגעהויבן צו ריידן, אז דאָס שעדלעצער געטאָ גייט אריבער אין „ענשע בארקי". איך האָב נישט געווואוסט וועגן וואָס עס האנדלט זיך. וואָס אמאָל מער האָט געווירקט אויף מיר די געדריק־טע שטימונג פון מיינע חברים. זיי האָבן נאָך וועמען געהאט אין געטאָ. טראָצדעם איז דאָס געטאָ געווען א שטיצפונקט פאר די לאגער־ארבע־טער.

איך בין ווייטער געלעגן און געווארן וואָס ווייטער אלץ מער גע־שוואָלן. איך האָב באמערקט, אז די חברים זיינען באזאָרגט איבער מיין מצב. יאָנטל גאָלדמאן האָט אמאָל געבראכט פיעטרושקע, זי געקאָכט אין וואסער און מיר געגעבן דאָס וואסער צו טרינקען. מען האָט געזאָגט, אז דאָס איז א היילמיטל קעגן נירן־קראנקייט, פון וועלכער איך בין מכלומרשט געשוואָלן געוואָרן. דער שניידער אין אונדזער צימער האָט אלעמאָל אין די נעכט עפעס געגייט. ער האָט גראָד געענדיקט א ראָלקע פאָדעם און געזען, אז דער פאָדעם איז געווען אויפגעוויקלט אויף א 20־זלאָטיקן באנקנאָט. די אָנווועזנדיקע האָבן באשלאָסן, אז דאָס געלט געהערט מיר, מען מוז מיך ראטעווען. זיי האָבן מיר גלייך געקויפט צו עסן.

פון טאָג צו טאָג זיינען מער קראנקע געווען אין די צימערן. איין מאָל ביי נאכט איז צו אונדז געקומען א יונגער, א צוואנציק יעריקער ס. ס.־מאן, און האָט זיך אומעטום ארומגעקוקט. אין זיין קעגנווארט האָט א חבר געוויכערט. דאָס איז געווען א גרויסע העזה פון זיין זייט. דער ס. ס.־מאן האָט ארויסגעציגן דעם רעוואָלווער. דער ייד האָט אויס־געשריגן „שמע ישראל", עס איז אדורך בלויז מיט שרעק, דער מיטן „טויטנקאָפּ" האָט נישט אויסגעשאָסן. מיך האָט ער געפרעגט, פארוואָס איך ליג. איך האָב אים געענטפערט, אז איך בין זייער מיד, איך האָב מורא געהאט צו זאָגן, אז איך בין קראנק. דער יונגער דייטש האָט זיך

אויסגעלאכט און געזאגט: „איר ווערדעט שוין אירגענדוואו אונטערגע־ברַאכט ווערדען" און האָט אונדז פארלאָזן.

דער ענין „געגשע־בארקי" איז ווידער ארויפגעשוואומען; „געגשע־בארקי" האָט באדייט עפעס גרויזאמעס.

צו מאַרגנס האָט מען מודיע געווען, אז די קראנקע און א סך פון די ארבעטנדיקע וועלן צוריקגעשיקט ווערן אין דעם געטאָ. עס איז געווָארן א גרויס געיאָמער און געוויין. מען האָט געזוכט פראָטעקציע כדי צו בלייבן אין דעם לאגער.

איך בין שוין געווען צו אלעם גלייכגילטיק. איך בין אזוי אָפּגעלעגן נאָך א פאָר טעג. דאָס ליגן פון די קראנקע האָט שוין געהאט א לעגאלן שטעמפל. מען האָט אויף א רגע אָפּגעאָטעמט.

אינצווישן האָבן מיר באקומען געסט. עס זיינען צוריקגעקומען אום־געפער א צוואנציק חברים פון א צווייטן ארבעטס־לאגער, וועלכע זיינען אהין אויסגעבאָרגט געווָארן פון „פעלדבאָו־אָמט דער לופטוואָפע". דאָס רוב פון זיי זיינען געווען קאנדידאטן אין געטאָ. אויף צו מאַרגנס האָט מען אלע געהייסן ארויסגיין אויף דער גאס. מען האָט אָפּגעטיילט א געווִיסע צאָל צו גיין אין געטאָ. די „גליקלעכע", וועלכע זיינען פארבליבן, זיינען, ווי געווײנלעך, געגאנגען צו דער ארבעט.

מיר האָבן פארלאָזט דאָס אָרט, און אונטער דער וואך פון די „יאָג־דעס" געגאנגען אין דער באקאנטער ריכטונג פון דעם שעדלעצער קליי־נעם געטאָ.

דאָס קליינע געטאָ ווערט ליקווידירט

די אָנגעקומענע אין געטאָ זיינען זיך צעגאנגען צו באקאנטע, צו נאָענטע, נאָך איך אליין בין געבליבן שטיין. איך האָב נישט קיינעם. צו ווען קאָן איך גיין? מיינע ערשטע טריט זיינען געווען אין א שטוב וואָס האָט זיך געהרופן — דער וואַרטעזאל פון יודענראט אין געטאָ־פּאָ־ליציי.

ווען איך בין נאָך געווען ביי „רעקמאנען" האָט מיר א יידישער פּאָליציאנט געגעבן א פּאטש אין פנים, ווייל איך בין נישט גלייך געגאנ־גען אין דער ריי. די באק איז מיר גלייך אָנגעלאָפן. דער פּאָליציאנט איז געווען אן אמאָליקער פריזירער, אָבער נישט אלע יידישע פּאָלי־ציאנטן זיינען געווען פון אירן שניט. געווען צווישן זיי אויך מענטשן, וואָס האָבן געפילט די מיאוסע ראָל, וואָס זיי שפילן און געוואָלט זיך מיט עפעס אויסקויפן.

אין אָטוואָצק האָבן מיך א פוילישער און יידישער פּאָליציאנט גע־פירט צום טויט. דער ייד האָט דעם גאנצן וועג געווויינט, מיך געהאלדזט

און געזאגט: „אוי, וויי איז מיר, איך פיר דיך צום טויט". א שעדלעצער פאליציאנט האט מיר אמאל אונטערגעווארפן א 20־זלאטע־שטיק, איך זאל אים געפינען און וועז איך האב דאס געלט געוואלט אפגעבן, האט ער געזאגט, אז דאס איז נישט זיינס. איך בין דעריבער אריין אין דער פאליציי־שטוב מיט דער האפענונג, אז אויך דא וועל איך געפינען מענטשלעכע הערצער.

אין דער פאליציי־שטוב בין איך אפגעזעסן א צייט און געקלערט, וואס וועט זיין. דארט בין איך געווארן, אז סוף נאווועמבער האבן די דייטשן באקאנט געמאכט אין „נאווי קוריער וואַרשאווסקי", אין פלאקאטן איף דער אריישער זייט און אויך דורך מעלדונגען אין געטא, אז עס ווערן געשאפן נייע געטאס, וואוהין יידן קענען פריי זיך באזעצן ביז דעם 1טן דעצעמבער.

אבער וואוהין גייט מען איצט? אין דעם זעלבן הויז אויפן ערשטן שטאק האט געוואוינט די פאמיליע איצקאוויין, וועלכע כ'האב געקענט פון פריער. איצט זיינען דארט נאך מער די טירן געווען אפן פאר אלעמען. איך בין אריינגעגאנגען צו די באקאנטע און זיך שטיל אוועקגעזעצט. איך האב נארנישט געוואלט, נאר זיצן. אין שטוב און אין דרויסן איז געווען א גרויסע באוועגונג... לענג־אויס די דראטן זיינען געשטאנען יידן אן געפראוועט עפעס צו פארקויפן די פאליאקן בחצי־חינם. מיט יעדער רגע איז געווארן וויניקער קונים. פארוואס האבן זיי געזאלט צאלן אפילו די מינדסטע מטבע, וועז מארגן וועלן זיי קאנען פראנק און פריי נישטערן אין געטא.

די דערשלאגנקייט איז געווען גרויס. אלע האבן זיך געפאקט. ביי יעדן איז נאך געבליבן א ברעקל האפענונג פון לעבן. די היטלעריסטישע בעסטיע האט געמאלדן, אז דאס געטא מוז גערוימט ווערן אין דערצו צוגעגעבן, אז דארט, אין „געגשע בארקי", וועלן אלע דעם קריג איבערלעבן. פארוואס אבער קענען מיר נישט בלייבן אין שעדלעץ? מען האט זיך אנגעכאפט אין דעם ווארט „מוז", אזוי ווי אין דעם ווארט וואלט געשטעקט עפעס א נויטוועגדיקייט, וואס הגם זי איז נישט אינגאנצן פארשטענדלעך, דאך אנטהאלט זי געווים א גאנץ באגרינדעטע מחשבה.

דעם גאנצן טאג זיינען אפגעפארן פורלעך מיט בעטן, בעטגעוואנט און זאכן נאך „גענשע־בארקי". ווער עס האט געהאט געלט און פרא־טעקציע האט געקאנט די נויטוועגדיקסטע זאכן אריבערפירן. דער יידענראט האט אויך אריבערגעפירט דעם מאגאזין פון סאדע, זייף אין די איינפאכסטע מעדיקאמענטן. די דייטשן האבן דאס אלץ דערלויבט און דערמיט באוויזן, אז זיי האבן „נישט קיין שלעכטע כוונות", נאר דאס געטא „מוז גערוימט ווערן".

דער עולם האט זיך געפאקט. מארגן אין דער פרי דארפן אלע פאר־

לאַזן דאָס געטאָ נאָר מיט האנטגעפּעק. דער רעש און די באוועגינג איז געוואָרן וואָס אמאָל שוידערלעכער און דערווייל איז צוגעפאלן די נאכט, עס איז שוין געווען זייער שפּעט, ווען די קולות האָבן אויפגעהערט אין די מידע באפעלקערונג האָט זיך אינציקווייז גלייגט איבערשלאָפן די לעצטע נאכט אין דער געבורטשטאָט, וואו זייערע אָבות האָבן דורות־לאנג גלעלעבט און וואו זיי אליין זיינען דאָ אויפגעוואקסן, כדי איצט צו ווערן אויסגעראָטן דורך די דייטשן.

אין דער דאָזיקער נאכט האָב איך שוין נישט געהאט קיין זאָרג וואו צו שלאָפן. איך בין געבליבן ביי די איצקאָוויצעס. פון וואָס צו מאכן זיך א גלעגער האָט נישט גענפעלט — מאָרגן וועט דאָך סיי ווי סיי דאָס רעשט יידישע האָב און גוטס זיין הפקר. די איצקאָוויצעס זיינען אלעמאָל צו מיר גוט געווען. ווען איך האָב מיך אויפגעוועקט, איז דער אלטער איצקאָוויין געשטאנען אין טלית און תפילין און געדאוונט, ער האָט געווויינט. אין שטוב זיינען צוגעקומען נייע מענטשן — קרובים, וואָס זיינען באזייטיקט געווארן פון פארשידענע ארבעטס־לאגערן און זיינען געווען באשטימט צו גיין אין „געטשע־בארקי". ביז דער לעצטער מינוט האָט מען נאָך עפּעס צוגעפאקט. עסן האָט מיר אויך דעם מאָג נישט גענפעלט. איך האָב צוגעלייגט האַלץ צום פייער און געבראָטן קאר־טאָפל, וויפל עס האָט זיך מיר געגלוסט — אלעס מיטנעמען האָט מען דאָך נישט געקאָנט. די קארטאָפל האָבן שוין נישט געהאט קיין בעל־הבית. די „אריער" האָבן גאָרנישט געוואָלט געבן פאר די קארטאָפל.

צו לעצט האָב אויך איך מיך געמאכט פארטיק צו דעם אומבאקאנטן וועג. אין מיין זעקל האָב איך צוגעלייגט אביסל קארטאָפל, ווייל א סך האָב איך נישט געהאט קיין כוח צו טראָגן. די קעלט איז געווען גרויס. אין שטוב זיינען געבליבן טישטוכער, שטיקער קליידונג. איך האָב נישט געדארפט מער קיינעם פרעגן קיין דערלויבעניש. איך האָב זיך ארימגע־הילט מיט א טישטוך אונטער דעם מאנטל, גלייגט א שטיק סחורה אויף די פלייצעס, אויך ארומגעוויקלט דעם האלדז — א צוגאָב צום האלדזטוך, וואָס איך האָב באקומען פון דעם איטאליענישן זעלנער, איך האָב ארומגעבונדן מיין זעקל אויף דעם רוקן און בין געווען פארטיק צו היימלאָזיקייט און דאכלאָזיקייט. אלע זיינען שוין לאנג ארויס פון שטוב. איך בין געבליבן דער לעצטער, גלייך ווי א פארגעסענער הונט...

באלד האָט מען געזאָלט עפענען די טויערן פון געטאָ. דאָס מאָל אנדערע, פון דער צווייטער זייט פון דעם הויז, וואו עס איז געווען דער יודענראט און די געטא־פאָליציי, נאָר עס האָט א ביסל געדויערט. ווייזט אוים, עס איז געווען א באפעל נישט צו איילן. קיין דייטש האָט מען פאר די אויגן נישט געזען, נאָר פוילישע פאָליציי.

ענדלעך האָט די טרויעריקע טונקלע מאסע זיך אָנגעהויבן צו בא־

וועגן איבער די ווייסע, פארשנייטע גאסן. איך בין ווידער געווען פון די לעצטע. געגאנגען איז מען זייער פאמעלעך. עס זיינען געווען א סך קראנקע און אלטע. אין די זייטן פון דער גאס, אויף די טראָטוארן, האָבן אונדז באוואכט עטלעכע פּוילישע פּאָליציאנטן. מיר האָבן זיך דערנענטערט צו דער גאס פון דער קירכע. נייגעריקע, צופרידענע אריער־פּאָליאקן זיינען ארויסגעגאנגען אויף די גאסן צו באקוקן דעם צוג.

שרעקלעך האָט אויסגעזען דער צוג. געגאנגען זיינען מענער און פרויען (קינדער — קען איך מיך ווידער נישט דערמאָנען), מיט פּעק אויף די פּלייצעס און אין די הענט. טייל האָבן זיך געמאכט שליטנס פון א פּאָר ברעטער און געצויגן זייערע בעבעכעס אויף דעם שניי. הינטער די יידן, זיינען געגאנגען די ציגיינער. פון צייט צו צייט האָט זיך געהערט א געשרייי, דאָס האָבן די ציגיינער ארויסגעריסן פון די יידישע הענט א פּעקל; נאָך א ווייל איז געווארן ווידער שטיל — וואָס פאר א באדייטונג האָט דאָס געהאט אין ים פון יידישע צרות?

וען מיר זיינען שוין געווען הינטער דער שטאָט, האָב איך באמערקט אויף א מרחק פון אן 18 מעטער פון שאָסיי, א זשאַנדאָרם אין זיין פּרעכטיקן גרעלן מונדיר און גרעלע שטיוול. ער האָט וואַרשיינלעך אָנגעפירט די „איבערזידלונג". ער איז געגאנגען מיט שטאָלץ און רו.

מיר זיינען אָנגעקומען קיין „גענשע־בארקי". אייניקע דרייהשטאָקיקע הייזער פון רויטע ציגל זיינען געשטאנען אין פּאָרעם פון א „ח" נעבן דעם שאָסיי. אין מיטן איז געווען א גרויסער הויף מיט צוויי פּלומפּן. דער שטח איז געווען ארומגעצוימט מיט שטעכלדראָט, נאָר דערווייל זיינען נאָך געווען אָפּענע ערטער. רעכטס מיט שטעכלדראָט זיינען געלעגן צום אויספארטיקן דעם צוים.

איך האָב זיך קוים דערשלעפּט צו דעם נייעם יידישן וואוינאָרט, און כ׳האָב נאָר איינס געוואָלט — וואו עס זאָל נישט זיין, זיך אוועקלייגן אונטער א דאך. א גרויסער טייל מענטשן זיינען שוין לאנג געווען אין זייערע שטיבער, וועלכע דער יודענראט האָט זיי צוגעטיילט; אנדערע האָבן ערשט איצט דעראָבערט וואוינונגען. די ענגשאפט אין די שטיבער איז געווען אויסערגעווייניקלעך; דאָס זיינען געווען קליינע, איינציקע צימערן, אויסגעבויט א מאָל פאר ארבעטסלאָזע. שטרוי איז געלעגן אויף דער ערד, נישט קיין בעטן און נישט קיין נאריעס. איך האָב געזען געטיילטע צימערן אין צוויי שטאָקן. די ציגיינער זיינען ווידער געווען באפאָרצוגט — זיי האָבן באקומען א גאנץ הויז. באלד האָבן זיך מענטשן פעסט פארמאכט, מורא האָבנדיק פאר אן „אינוואזיע" פון פרעמדע.

דער פראָסט איז געווען נישט אויסצוהאלטן. ווידער האָבן זיך אָנגעפולט די ביידעמער און טרעפּנגענג. צוויי פון מיינע באקאנטע

פון לאגער האָבן זיך איינגעאַרדנט אונטער טרעפ... דאָ האָט מען מיך אויפגענומען, נאָר איך האָב אליין רעזיגנירט, ווייל עס איז נישט געווען אפילו וואו צו זיצן און די קעלט איז געווען ווי אויף דער גאס. איך בין געקראָכן וווייטער זוכן אן אָרט אין א שטוב און בין שוין געווען אינגאנצן פארצווייפלט און האָפענונגסלאָז. מיט א מאָל זע איך ווי מענטשן שטופן זיך אין א לוידיק צימער. דאָס אָרט איז געווען רעזערווירט פאַרן יודענראט, פאר א ביורא און מאגאזין. דערווייל האָבן זיך דאָרט אָנגעפאקט א פאָר צענדליק מענטשן. צו ערשט זיינען אלע געשטאנען, נאָר שפעטער, וויים איך נישט ווי אזוי, האָט די מאסע אָנגעהויבן זינקען און אלע האָבן זיך אוועקגעלייגט, פרעסנדיק איינער דעם צווייטן. די נאכט איז שוין צוגעפאלן. אין א פאָציץ פון האלב שטיין, האלב זיצן, בין איך אינגעשלאָפן. אזוי האָב איך אדורכגעדרימלט די גאנצע נאכט אין דעם מענטשנקנויל, געווקט אלע מאָל דורך די שכנים, וואָס זיינען אין שלאָף געפאלן אייגער אויף דעם צווייטן. עס איז שוין געווארן טאָג. א גרויסע טייל האָט פארלאָזט דאָס צימער. איצט ערשט האָב איך געקאָנט אויסציען מיינע ביינער, אָבער לאנג האָב איך נישט געקאָנט פארבלייבן אין דעם אזיל. מען איז געקומען פאַרבאריטן די שטוב פארן יודענראט און מיר האָבן געמוזט פארלאָזן דאָס אָרט. איך האָב געקלערט, אז אפשר וועט איצט שוין קומען דער פארהאָפטער טויט, וועלכן איך האָב מיר נישט געקאָנט אליין נעמען — דער לייכטער טויט פון דערפרירן...

נאָך דעם נעכטיקן שווארצן טאָג האָט זיך דאָס לעבן א ביסל אויפגעשטעלט. איך האָב זיך דערפרייט, ווען איך האָב ווידער געטראָפן דעם סטודענט־מעדיצין. ער האָט מיר דערציילט, אז די יידענע, וואָס האָט אמאָל פארקויפט עסנווארג און געקאָכט זופן, פירט וווייטער איר „געשעפט" און ער האָט מיך צוגעפירט צו דעם אָרט. עס איז געווען צו באוואונדערן ווי אין דעם איינעם שטיבל איז געווען די קיך, דאָס מסחר און די וואוינונג. דער געדראנג איז געווען דאָרט אויסערגעווייניגלעך. איך האָב געגעסן א זופ און געבליבן דאָרט אזוי לאנג ווי עס האָט זיך נאָר געלאָזט. ווען איך בין ארויס אויף דער גאס, בין איך ווידער צוגעגאנגען צו דער שטוב פון יודענראט. איך האָב דאָרט געטראָפן צעלניקן און זיין איידעם, דעם אדוואָקאט אייזענבערג. ער האָט מיך באגריסט. ווייזט אוים, ער האָט שוין ווען מיר געווואוסט. איך האָב אים איבערגעגעבן, אז איך קלער זיך לאָזן צוריק אין ווארשעווער געטאָ. צעלניק האָט מיך פארבעטן צו זיך אין שטוב. זיין פרוי האָט מיר דערלאנגט א טעלער זופ און נאָך א טעלער זופ. איך בין דאָרט לאנג געזעסן, געשלונגען די זופן און זיך שוין נישט גערעכנט מיט העפלעכקייט. אין דער וואוינונג זיינען געווען א פאָר קרובים. די ענגשאפט איז געווען גרויס.

אין דער צייט ווען איך בין דאָרט געזעסן, האָבן הונגעריקע אָן

אויפהער געקלאפט אין דער טיר; מען האָט זיי אלעמען ארויסגעגעבן שטיקלעך ברויט. אין שטוב זיינען ווידער צוגעקומען מענטשן און איך האָב גוט פארשטאנען, אז איך מוז שוין דעם פלאץ פארלאָזן, און זיך אויפגעשטעלט. צעלניק האָט ביי מיין אוועקגיין מיר געזאָגט, אז ביי נאכט וועל איך קאָנען שלאָפן אין יודענראט־צימער, וואו ער וועט מיך פארשליסן. איך האָב מיך ווידער געפלאָגט א פאָר שעה ביז עס איז גע־ווארן גוט נאכט. איך האָב אָפגעווארט צעלניקן, ער איז לסוף געקומען און מיך אריינגעלאָזט אין צימער. ער האָט מיר איבערגעלאָזט א ליכט און שווערבעלעך. איך האָב געפונען א ביסל האָלץ און געמאכט פייער. זיצנדיק ביי דעם טיש, בין איך איבערגעשלאָפן די נאכט. אין דער פרי האָט צעלניק מיך ארויסגעלאָזט. איך האָב ווידער געגעסן א זופ און בא־צאָלט מיט די קארטאָפל, וואָס איך האָב געהאט אין זעקל און ווידער זיך ארומגעשלעפט אויף דעם פראָסט.

אויף דעם הויף איז געווען א גרויסע באוועגונג. מ׳האָט זיך גע־שטופט צו דער פלומפּ, כדי צו באקומען א ביסל וואסער. א ביסל וויי־טער האָט מען געבראכט צו קבורה, די, וואָס זיינען איבער נאכט פאר־פרוירן געווארן, נישט האָבנדיק וואו זיך צוצוטוליען. א פּאָליציאנט האָט געפירט א פּאָר צענדליק מענטשן צו דער ארבעט אין שטאָט — ארבעט איז איצט געווען א פּריווילעגיע.

מיין רעטער צעלניק איז אָנגעקומען אין יודענראט. א צענדליק מענטשן האָבן זיך געשטופט צו אים. דאָס זיינען געווען פּליטים פון אנ־דערע שטעט, וועלכע האָבן לויטן באשלום פון יודענראט געדארפט בא־קומען צו 10 זלאָטעס און אן אויסווייז. וועגן דעם האָט צעלניק נאָך פרי־ער מיר געזאָגט און מיר פארזיכערט, אז איך וועל באקומען א גרעסערע סומע. ער האָט געהאלטן וואָרט און מיר אריינגעשטופט אין האנט אייר־ניקע פּאפּירלעך. איך האָב שפּעטער אָפּגעציילט: עס איז געווען 40 זלאָ־טעס. „אויסווייזן" האָט מען געגעבן, נאָר אָן דעם דייטשן סטעמפּל און נאָר קיין קאלושין און רעמבערטאָוו, קיין ווארשע האָט מען נישט גע־געבן. צעלניק האָט מיר געדריקט די האנט צום געזעגענען.

די טויערן פון דעם נייעם געטאָ זיינען נאָך נישט געווען באוואכט און די צוים איז נאָך נישט געווען אויסגעפארטיקט.

מיינע פּים זיינען געווען זייער געשוואָלן; בעתן גיין האָט זיך גע־ריבן איין קני אָן דער אנדערער. ביי מיר איז אָבער שוין געווען בא־שלאָסן, נאָך מיט א צייט צוריק, צו גיין אין ווארשעווער געטאָ. איך בין ארוים אויפן קאלושינער שליאך און זיך אָנגעשלאָסן צו א גרופּע יידן. די פּים מיינע זיינען געווארן דיקער, איך בין געבליבן הינטערשטעליק אין גאנג.

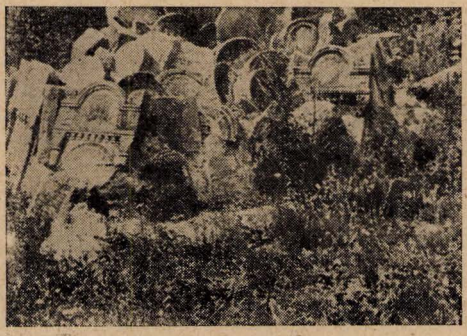
ווי אזוי איך האָב מיך דערשלעפּט קיין קאלושין, מינסק און שפּעטער

קיין וואַרשע, דאָס איז שוין א באזונדער קאפיטל, וואָס געהערט נישט צו דער באשרייבונג פון אומקום פון שעדלעצער יידן.

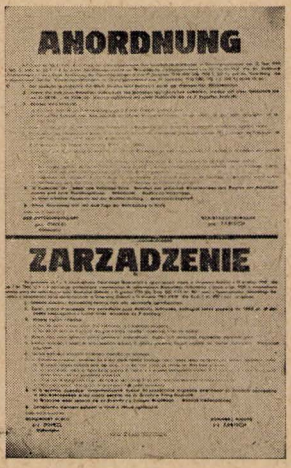
איך בין געקומען אין וואַרשעווער געטאָ קורץ פאר דעם יידישן אויפשטאנד. איך האָב זיך אינטערעסירט מיטן גורל פון די לעצטע שעדלעצער יידן, וועלכע מע האָט דעמאָלט צוזאמען מיט מיר פארטריבן קיין „געגנשע בארקי". איך האָב זיך דערוואוסט, אז מ׳האָט די לעצטע שעדלעצער יידן ארויסגעפירט קיין טרעבלינקע.

דער קאָמיטעט פון דער גרויסער שטאָטישער שול.
ס'שטייען: י. קליינווועקסלער, עקיבא גאָלדפארב,
א. קירשענבוים. ס'זיצן: דוד רובינשטיין, אליעזר
שליפקע, חזן פּאסאָווסקי און נחום האלבערשטאם.

צוזויפגעקליבענע שטיקלעך מצבות

א פּאראָדענונג פון פא־
ווישן, ווי אזוי די יידן
זאָלן זיך אויפּפירן.

בהמות פּאשען זיך אויפן
יידישן בית־עולם צווישן
די מצבות.

צוליב א טעכנישן פּאַרזען, דרוקן מיר די בילדער אָן צוזאַמען, צוליב זייער
וויכטיקייט פּאר דעם בוך.

צאָל יידן אין שעדלעץ בעתן מלחמה־אויסברוך און אין פֿארשידענע פּעריאָדן פון דער דייטשער אָקופּאַציע

אין דער פּערטליאָר־שריפט פון יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט אין פּוילן „בלעטער פאר געשיכטע", באנד 4, ח' 2, ווערט אין דער טאבעלע 10 געברענגט פֿאַלגנדיקע סטאטיסטישע אויפשטעלונג וועגן דער צאָל יידן אין שעדלעץ פון אָנהויב מלחמה ביז דער ליקווידאציע.

יאָר און דאטע	צאָל פון אָרטיקע יידן	צוגעקומענע פּליטים
1טן סעפּט. 1939	15,253	—
דעצעמבער 1940	קרוב 13,000	15 מערץ — 1201
מערץ 1941	12,000	—
יולי 1941	11,674	—
יוני 1942	11,700	—

ווי מיר זעען פון דער דאָזיקער טאבעלע האָט, בעת דער דייטשער אָקופּאַציע, די צאָל יידן אין שעדלעץ זיך כסדר פארקלענערט, וואָס עס איז צו פארשרייבן אויפן השבון פון דער דייטשער מאָרד־טעטיקייט, עפּידעמישע קראנקייטן און פארגרעסערטער שטערבלעכקייט צוליב הונגער און נויט.

דאטעס פון דער יידישער מארטיראָלאָגיע אין שעדלעץ

7 טער סעפּטעמבער, 1939 (כ"ג אלול תרצ"ט), דאָנערשטיק פרי — די דייטשן האָבן אָנגעהויבן זייער לופטאָנגריף אויף שעדלעץ, ספּעציעל איבער די יידישע גאסן; די באָמבארדירונג האָט, מיט קליינע הפסקות, געדויערט ביז מאָנטיק (11.9.39) בייַנאכט. אין די טעג זיינען אומגעקומען ביז 2.000 פערזאָן, מערסטנס יידן.

9 טער סעפטעמבער, 1939 — וועלנדיק ראטעווען דאָס נאקעטע לעבן פון בארבארישן לופטאָנגריף, איז די גאנצע ציווילע באפעלקערונג אוועק פון שטאָט, איבערלאָזנדיק אויף הפקר זייערע וואוינונגען מיט האָב און גוטס. די שטאָט איז געשטאנען אין פלאַמען. אין צווישנצייט פון תהו ובהו, זיינען פון די ארומיקע דערפער אָנגעקומען מחנות פויערים און ראבירט די יידישע וואוינונגען און געשעפטן.

11 טער סעפטעמבער, 1939, (כ"ז אלול תרצ"ט), מאָנטיק ביינאכט — דאָס דייטשע מיליטער איז אריין אין שעדלעץ.

15 טער סעפטעמבער, 1טער טאָג ראש־השנה — געכאפט מענטשן פון די שטיבער און זיי געפירט אין די קאזארמעס פון מיליטער, אויף צו מאָרגנס, שבת, געטריבן זיי קיין מזרח־פרייסן אויף דעם וועג סאָקאָלאָוו—וועננראָוו.

שמחת תורה. בעתן דאוונען — א באנדע דייטשע זעלנער זיינען אריין אין שול און געשלאָגן די יידן מכות רצח, אַראָפּריסנדיק פון זיי די טליתים, געשאָסן צו די, וואָס זיינען געשפרונגען דורך די פענצטער; דערשאָסן געוואָרן יוסף רובין. א גאנצע נאכט האָבן באנדעס באוואָפנטע דייטשן ראבירט אין יידישע הייזער און געשעפטן. ארויסגעשלעפט מענטשן פון די הייזער און זיי אוועקגעפירט קיין וועננראָוו.

סוף אָקטאָבער, 1939 — א באנדע דייטשע זעלנער האָט זיך אריינגעריסן אין שול אריין און אין בית־המדרש. אַרויסגעוואָרפן פון אָרון־קודש די ספרי־תורות, געריסן שטיקערווייז און געטרעטן מיט די פיס.

סוף נאָוועמבער, 1939 — אָנגעקומען די געשטאפּאָ און ארויסגעגעבן א באפעל צו שאפן א יודענראט פון 25 מענטשן. דער געשאפענער יודענראט האָט באקומען א באפעל פון די דייטשן צו באצאָלן קאָנטריבוציע צען טויזנט זלאָטעס.

דעצעמבער, 1939 — דער יודענראט האָט ווידער באקומען א באפעל צו באצאָלן 20.000 זלאָטעס קאָנטריבוציע.

24 טער דעצעמבער, 1939 — אין מיטן דער נאכט האָבן די דייטשן אונטערגעצונדן די שול מיטן בית־המדרש. א סך יידן אָפּגעברויט, פארוואונדעט געוואָרן און אומגעקומען אין די פלאמען.

אפריל, 1940 — רעגיסטראציע פון אלע יידישע מענער אין עלטער פון 16 ביז 60 יאָר.

12 טעער יוני, 1940 (ערשטער טאָג שבועות) — א באנדע צעיושעטע באוואָפנטע דייטשן מאכט אָנפאלן אויף יידן, דערשאָסן דעם אייזן־סוחר אָשר הערץ.

נאָוועמבער, 1940 — דער יודענראט האָט ווידער באקומען א באפעל צו באצאָלן קאָנטריבוציע, דאָס מאָל שוין 100.000 זלאָטעם.

31 סטער דעצעמבער, 1940 — דייטשע פאראָרדענונג, אז יעדער ייד אין עלטער פון 12 יאָר און ווייטער, דארף טראָגן א באנד אויף דעם אָרעם מיט א צייכן „יודע" און א „מגן דוד". אויך די יידישע געשעפטן האָבן געמוזט באצייכנט ווערן מיט א „מגן דוד". אין משך פון יאָר 1940 זיינען יידן געווָארן ארויסגעווָארפן פון זייערע דירות און געשעפטן, ווָאס זיינען איבערגעגעבן געווָארן דער קריסטלעכער באפעלקערונג.

מערץ 1941 — דייטשע מיליטער אין שעדלעץ דורכגעפירט א פאָגראָם אויף יידן, ווָאס האָט געדויערט דריי טעג. די דייטשן האָבן ראבירט און געמאָרדעט. זעקס יידן זיינען דערשאָסן געווָארן און א סך פארוואונדעט. דער פאָגראָם האָט זיך אָנגעהויבן פון א פראָווָאקאציע, אז אויף די גאסן — „זשידאָווסקי" און „יאָסלעוויטשע" — האָבן יידן געשאָסן. נאָכן פאָגראָם האָט דער יודענראט באקומען א באפעל אייגצוצאָלן 100.000 זלאָטעם קאָנטריבוציע.

פרילינג, 1941 — יידישע הייזער ווערן איבערגענומען דורך דער דייטשער קאָמיסאַרישער פארוואלטונג.

1 טער אויגוסט, 1941, (ערב תשעה באָב תש"א) — עס ווערט פארעפנטלעכט א פאראָרדענונג פון דער דייטשער מאכט אייגצושלישן די שעדלעצער יידן אין געטאָ.

1 טער אָקטאָבער, 1941, (יום־כיפור תש"ב) — אָפגעשלאָסן געווָארן דאָס געטאָ ווָאס האָט אָרומגענומען די גאָסן — פון דער רעכטער זייט: קאָבאָנאָווסקע (שפיטאָלנע), סטאָרי רינעק, בערעק יאָסלעוויטש, מאלא, ערשטער מיי ביז סאָנדאָווע; לינקע זייט: פוסטע, אָסלאָנאָוויטשע (פראָספעקטאָווע), טאָרגאָווע (יאָסקאָוע), בראָווארנע, אָקאָפאָווע, בלאָניע. נאָכן אָפשליסן דאָס געטאָ פארשטארקן זיך די עפידעמיעס, קראנקייטן, עס פארגרעסערט זיך די שטערבלעכקייט.

דעצעמבער, 1941 — די דייטשן אויפגעפאָדערט דעם יודענראט צוצושטעלן זיי אלע פוטערס און פעלץ־אויסארבעטונגען, ווָאס געפינען זיך ביי יידן.

יאנואר, 1942 — די דייטשן ארויפגעלייגט אויף די יידן א קאָנטריבוציע פון 100.000 זלאָטעם א חודש.

3 טער מערץ, 1942 (פורים, תש"ב) — די דייטשן כאפן 10 יידן, פארשלעפן זיי קיין סטאק־לאצקי, א דארף נעבן שעדלעץ, אויף א באפעל פון שף פון רעגירונגס־ראט ביים ארבעטסאמט ווערן זיי דערשאסן מיטן אויסרייד, אז זיי האבן נישט געוואלט ארבעטן. דער יודענראט ווערט געצוואונגען צו פארעפנטלעכן א באקאנט־מאכונג, אז די דייטשן זיינען געראכט און זייער פסק־דין פון אומ־ברענגען די 10 יידן איז א גערעכטער.

יוני, 1942 — די דייטשן פאדערן פון יודענראט צוצושטעלן פאר־שידענע פאכלייט מיט זייערע מאשינען אין ארבעטס־מכשירים. די צוגעשטעלטע יידן זיינען עו־גען וואו אוועקגעשיקט געווארן. שפע־טער האט מען זיך דערוואוסט, אז מען האט זיי אפטראנספארטירט קיין מאידאנעק צום פארניכטן.

יולי, 1942 — ארעסטירט דרייצן יידן, מיטן אויסרייד, אז זיי האבן זיך „ארויסגעדרייט" פון גיין צו דער ארבעט. עטלעכע טעג זיינען די יידן געפיניקט געווארן אין ארעסט, דערנאך האט מען זיי צוריקגעפירט אין געטא און ביים אריינגאנג, דורכן געטא־טירל, דערשאסן.

22 סטער אויגוסט, 1942 (שבת ט' אלול, תש"ב) — ליק־ווידאציע פון געטא, אין מיטן דער נאכט איז דאס געטא ארומגע־שטעלט געווארן מיט דייטשן, אוקראינער און פוילישע פאליציאנטן. אין דער פרי זיינען אלע יידן ארויסגעטריבן געווארן אויפן אלטן בית־עולם נעבן דער שול. עס איז דורכגעפירט געווארן א סעלעק־ציע פון ארבעטס־פעאיקע. געשאפן געווארן דאס אזוי גערופענע „קליינע געטא" אין דרייעק פון די גאסן: סאקאלאווער, אסלאנא־ווישא, טארגאווע. דארט אהין זיינען אריבערגעפירט געווארן 500 יידן. בערך נאך 1.500 יידן האבן זיך אריינגענבעט אין דעם „קליינעם געטא". אויף דעם בית־עולם זיינען דערשאסן געווארן עטלעכע טויזנט יידן.

23 סטער אויגוסט — אפגעפירט בערך 10.000 יידן צו דער באנסטאציע.

24 סטער אויגוסט — ליקווידאציע פון געטא־שפיטאל. א באנ־דע דייטשן מיט אוקראינער, אונטער דער אנפירונג פון שטאט־קא־מענדאנט פאביאש, האבן באלאגערט דעם געטא־שפיטאל אויף דלו־גע־גאס, אויסגעשאסן אלע קראנקע אין די בעטן, די צען נאר וואס געבוירענע קינדערלעך, די דאקטוירים, פעלדשער, קראנקן־שוועס־טער און דאס גאנצע שפיטאל־פערסאנאל איז געווארן ארויסגעפירט אויפן הויף און דערשאסן.

26 סטער אויגוסט, 1942 — דרייסיק יונגע יידישע פרויען זיינען געזומען געוואָרן אויף ארבעט אין אויסגעלויידיקטן געטאָ, צו סאָרטירן אין פארפאקן דאָס אָנגערויבטע יידישע האָב און גוטס. פארנאכט, נאָך דער ארבעט, זיינען די פרויען אָפּגעפירט געוואָרן אויפן בית־עולם, דאָרט האָט מען זיי אויסגעשטעלט ביי א וואנט און דערשאָסן.

25 סטער נאָוועמבער, 1942 (ט"ז כסלו, תש"ג) — ליק־ווידאציע פון „קליינעם געטאָ". בערך 2.000 יידן אריבערגעפירט קיין געגשע־בארקי.

28 סטער נאָוועמבער, 1942 — אין מיטן דער נאכט איז געגשע־בארקי געוואָרן ארומגערינגלט מיט א קייט פון דייטשן, אוקראַינער און פוילישע פּאָליציי.

30 סטער נאָוועמבער, 1942 — די לעצטע 2.000 יידן פון שעדלעץ און אומגעגנט זיינען אָפּגעפירט געוואָרן פון געגשע־בארקי צו דער באן און אָפּגעטראנספּאָרטירט געוואָרן קיין טרעבלינקע. אזוי האָט זיך פארענדיקט די 400־יעריקע געשיכטע פון יידן אין שעדלעץ.

שעדלעצער אין דער גאָרער וועלט

דוד בן יוסף (פּאסאָווסקי)

שעדלעצער אין ישראל

די באטיילונג אין די קאמפן און אין דער אויפבוי־ארבעט

די עליה פון שעדלעצער קיין ארץ ישראל האָט זיך אָנגעהויבן צו־זאמען מיט דער אלגעמיינער עליה און ציוניסטישער אויפלעבונג מיט העכער 50 יאָר צוריק בערך. פון שעדלעצער יחידים, וועלכע זיינען גע־קומען אהער אין אָנהויב פון 20סטן יאָרהונדערט, איז אין יאָר 1924 געווָארן א קליינע משפּחה פון עטלעכע צענדליק בני־עיר. מיטן פאר־גרעסערטן שטראָם פון דער דריטער, פערטער און פינפטער עליה און מיט דער לעצטער עליה נאָכן חורבן, זיינען היינט פאראן אין ישׂראל ארום 2.000 שעדלעצער.

דאָס יידישע שעדלעץ האָט מיטגעמאכט אלע עטאפּן פון עליות קיין ארץ ישראל. שעדלעצער פּיאָנערן, בויער פון לאנד, זיינען דורכגע־גאנגען אלע ליידן און פּיין פון אקלימאטיזירונג, איינוואָרצלונג און פון פּארפעסטיקן די פּארשידענע פּאָזיציעס ביים אויפבוי פון אונדזער היים־לאנד.

די ערשטע אוואנגארד־חלוצים, וואָס האָבן עולה געווען פון שעד־לעץ קיין ארץ ישראל, זיינען געווען: קדיש גאָלדשטיין, ל. ראָזענבערג, מייסטער, ג. גוטגעלט, מנחם בן חילל, ד"ר משה טעמקין, דער שרייבער מרדכי טעמקין. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה זיינען געקומען אין לאנד די יונגע חלוצים־אידעאליסטן: מלך היינסדאָרף, שמחה אסמאן, יעקב מאָרגנשטערן־שחר, מרדכי און יחיאל קאָראָנע; שפּעטער זיינען געקומען בועז הובער, יהודה טענענבוים, עדה בארג, משפּחה ריינמאן, משפּחה נאָסאָווסקי, משפּחה וויימאן, חיים ראָזען, משה גליקמאן, אבר־הם אלטענבערג, ראָטבערג, י. ח. ראָטשטיין, יצחק ארזשעל, מרדכי גרינבערג, ז"ל, און אנדערע.

א קליין הייפעלע, א באגרענעצטע גרופּע שעדלעצער זיינען דאן געווען אין לאנד, אָבער זיי האָבן געלעבט ווי איין משפּחה; זיי האָבן אויסגעפלאָסטערט א וועג פּאר די פיל אנדערע שעדלעצער, וואָס האָבן געדארפט קומען ביי די שפּעטערדיקע עליות. אין דער גרופּע שעדלע־צער האָט זיך איינגעשטעלט א גוטמוטיק צוזאמענלעבן און געמיינזאמע

די שעדלעצער אין ישראל אין יאָר 1924

הילף מיט ראט און טאט, הן ביי שאפן ארבעט, און הן ביים העלפן אייני־אָרדענען זיך אין לאנד. עס זיינען פאָרגעקומען פריינדלעכע, חבריש צוזאמענטרעפן אויף פארווילונגס־אָוונטן, אויף שבתדיקע שלש־סעו־דותן, אָדער סתם ביי פארשידענע משפחה־פייערונגען.

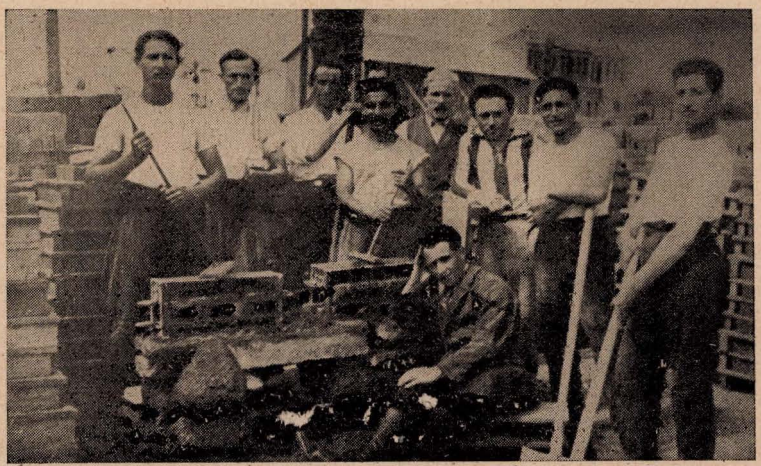
דער הויפט „אמבאסאדאָר" פון שעדלעץ איז דעמאָלט געווען ה' מלך היינסדאָרף. אז מען האָט געדארפט אייניאָרדענען שעדלעצער ביי ארבעט, אין יאָר 1921, האָט מען זיך געווענדעט צו מלכן, איבעראל, אומעטום — מלך.

אין יאָר 1921 האָבן די שעדלעצער געגרינדעט א ציגל־פאבריק, וועלכע איז מיט דער צייט געוואָרן א גאנצע בוי־אונטערנעמונג. וואָס האָט זיך באשעפטיקט מיט אויספירן פארשידענע בויארבעטן, גראָבונ־גען פון גרונטן, אד"גל. ס'איז געווען אין די ערשטע צייטן פון „פראָס־פעריטי" אין לאנד, ארבעט האָט נישט געפעלט, ווער ס'איז געקומען פון די שעדלעצער, איז גלייך אריין ארבעטן אין דער „ציגעלניע" און פאבריק זיין פרנסה. די אָנפירונג פון דער דאָזיקער אונטערנעמונג האָט דעמאָלט געשלאָסן אן אָפמאך מיטן ה' שווערגאָלד, אן אייגנטימער פון א קאפע אויף אלענבי־גאס, אז יעדער שעדלעצער, וואָס וועט קומען מיט א צעטל פון פאבריק, דארף באקומען עסן אויפן חשבון פון דער „ציגעל־ניע". דאָס איז געווען א וויכטיקער אויפטו. שפעטער איז די דאָזיקע

פאבריק פארבריטערט געוואָרן און איז געוואָרן א קאָאָפּעראטיוו אונ־טערן נאָמען „הדדיות". דאָס איז אויך געווען דער ערשטער קאָאָפּעראַ־טיוו פון דער „הסתדרות" אין לאנד און געוואָרן א יסוד פאר דער גרוי־סער קאָאָפּעראציע־באוועגונג אין ישראל. בראש פון דאָזיקן קאָאָפּעראַ־טיוו און אויך פון אנדערע קאָאָפּעראטיוון איז געשטאנען בועז הובער, וועלכער איז א לאנגע צייט געווען א מיטגליד אין צענטראל־קאָמיטעט פון דער קאָאָפּעראטיווער באוועגונג פון „הסתדרות העובדים". שעדלע־צער, וואָס זיינען געקומען קיין ארץ ישראל, האָבן אזוי ארום נישט גע־האט קיין זאָרג פון פרנסה, ארבעט האָט מען באקומען, אויך עסן און א נאכטלעגער, יעדנס הויז פון א שעדלעצער איז געווען אן אָפענע אכסניה פארן ניי־אָנגעקומענעם חלוץ. די שעדלעצער אין ארץ ישראל זיינען דאן געווען א מוסטער פון זאָרג און בריידערלעכער קעגנזייטיקער הילף.

בעת א קריזיס אין לאנד, בעת ארבעטסלאָזיקייט, האָט מען שוין געוואוסט, אז דער „אמבאסאדאָר" זאָרגט פאר ארבעט. מ'האָט געשיקט צו דער באן, אין א קאָאָפּעראטיוו — דער ראטגעבער אין ארבעט־ענינים איז געווען בועז הובער.

אזא אידיליע און פריינדלעכע געמיטלעכקייט צווישן די שעדלע־צער אין לאנד האָט אָנגעהאלטן ביזן יאָר 1933. מיט דער אלגעמיינער אנטוויקלונג פון לאנד און מיטן אָנקומען פון גרעסערע גרופּעס שעדלע־צער חלוצים און עולים קיין ארץ ישראל, וועלכע האָבן זיך באזעצט אין פארשידענע פונקטן, שטעט און דערפער, איז געוואָרן אָפּגעשוואכט די

די ציגעלניע פון די שעדלעצער אין ישראל אין יאָר 1924

טראדיציאָנעלע שעדלעצער ברודערשאפט. ס׳זיינען אין צווישנציים אויפנעשטאנען אין לאנד אלגעמיינע געזעלשאפטלעכע קערפערשאפטן און אינסטיטוציעס, וואָס האָבן געזאָרגט פארן נייעם עולה. די דאָזיקע לאגע האָט אָנגעהאלטן ביז נאָכן חורבן פון דער אלטער היים. דער חורבן און די פארניכטונג פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע האָט ווידער פאראייניקט און פארקניפט א נאָענטע פאמיליען־פריינטשאפט צווישן די „שארית־הפליטה" פון די שעדלעצער דאָ אין ישראל.

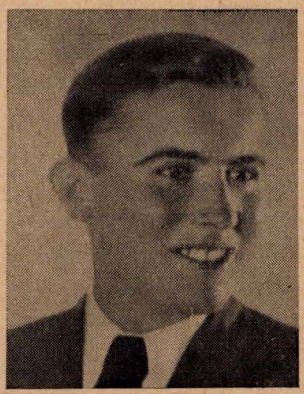
שעדלעצער אין ישראל האָבן אויך פארנומען אן אָנגעזעען אָרט אין דער אלגעמיינער, דינאמישער אנטוויקלונג און אויפבוי פון לאנד. זיי זיינען געווען טעטיק ביי פארשידענע ארבעטן און אויך כלערליי קאמפּפֿאָזיציעס, ביים איינגעמען יידישע ארבעט אין די מושבות, ביים פארכאפן יידישע ארבעט אין ים, ביים גראָבן „זיפזיף" (זאמד־שטיינד־לעך) אוֹן שפּעטער ביים פישפאנג. ס׳איז געווען אויסצושטיין א שטארקן ווידערשטאנד פון די אראבער, וועלכע האָבן נישט דערלאָזט דערצו. בעת די פארשידענע אָרגאניזירטע אראבישע אומרועס, וועו דער גאנצער יידישער ישוב איז געשטאנען פעסט אויף די נויטיקע קאמפּפֿאָזיציעס, זיינען די שעדלעצער געווען באטייליקט אין דער ספּציעלער פרייוויליקער הילפּ־פּאָליצי, אין די פארשידענע הגנה־גרופּעס, באוואָפנט און שוצגרייט. כ׳וויל דאָ דערמאָנען דעם חבר צבי ברענער פון קיבוץ „אפיקים" — א יונגער שעדלעצער חלוץ, וועלכער איז געקומען אהער דורך אמעריקע, וואוהין ער איז געפאָרן מיט זיין מוטער. דאָ איז ער געוואָרן א חבר אין קיבוץ און אין די אומרועס אין די יאָרן 1938—1936, איז ער געווען איינער פון די נאָענטע מיטהעלפער פון לאָרד ווייגגייט. אין קאמף פאר אונדזער באפרייאונג איז ער, ליידער, געוואָרן שטארק פארוואונדעט און געבליבן א קריגס־אינוואליד.

אונדזערע שעדלעצער זיינען היינט צו טאָג צעוואָרפן איבערן גאנצן לאנד, פון דן ביז אילת און פון סדום ביז מתולה; מ׳טרעפט שעדלעצער ביי פארשידענע וויכטיקע שפּערישע ארבעטן אין לאנד, אויף באדייטנדיקע פאָזיציעס אין אלגעמיינעם לעבן, אין שטאָט און אין דאָרף.

מיר האָבן שוין דערמאָנט די ערשטע ציגל־פאבריק און ערשטן קאָאָפּעראטיוו, וואָס זיינען געשאפן געוואָרן דורך שעדלעצער; אויך דער מאָדערנער תל־אָביבער „האָטעל־גראנד" אויף אַלענבי, איז געגרינדעט געוואָרן דורך שעדלעצער לאנדסלייט; וויטער זיינען פאראן שעדלעצער אייגנטימער פון אָנגעזעענע פאבריקן, בוי־אונטערנעמער, חברים אין קיבוצים, מדינה־באאמטע און אָנגעזעענע טוער אין געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס, פּאָליציי־באאמטע, אפיצירן אין דער ארמיי אא״וו.

אין די יאָרן פון אומרוען און אראבישן טעראָר, זיינען געפאלן א

סך שעדלעצער און ליידער נישט דערלעבט צו זען מיט זייערע אייגענע אויגן דאָס פאַרווירקלעכן פון זייער חלום — דאָס אנטשטיין פון דער יידישער מדינה. עס זיינען געפאלן: יעקב מאָרגענשטערן־שחר, א ברודער פון שעדלעצער העברעאישן לערער מאָרגענשטערן, וואָס איז אומגעקומען אויף א ברוטאלן אופן אלס ארבעטס־לייטער ביי דער באן־ליניע, אין יאָר 1938, וועלן ער איז ארויסגעפאָרן מיט אראבישע ארבעטער פאַרריכטן א בריק ביי דער באן־ליניע חיפה—תל־אָביב, נאָענט פון קלקליה. ער האָט פאריתומט א פרוי און טאָכטער. אין דער צווייטער וועלט־מלחמה זיינען געפאלן: יאוועריבוים און גרינפארב, אפרים וויימאן, א זון פון ה׳ דב וויימאן, איז ארויסגעפאָרן אין א שיפל מיט עטלעכע און צוואנציק מאן. זיי האָבן געדארפט אויספירן א וויכטיקע געהיימע שליחות פון דער הגנה און זיי זיינען מער נישט צוריקגעקומען און ביז היינט איז דער גאנצער ענין געבליבן א סוד און פאר די עלטערן א וויטיק אין הארצן. דער פרייהייטס־קעמפער פון דער נאציאָנאלער אונטערערדישער באוועגונג, א. כנעני, איז געפאלן אין קאמף מיט די ענגלענדער, ער איז געווען א זון פון מרדכי כנעני־קראמאזש. דער בן־יחיד פון ד״ר בערגמאן, דער שעדלעצער ציוניסטישער עסקן יעקב בערגמאן, איז געפאלן אין קאמף פאר אונדזער באפרייאונג אין נגב, אלס אָפיציר אין דער יידישער ארמיי. צבי טשארני־שחור, געקו־

שמחה יאווערבוים

אברהם קראמאזש־כנעני

צבי שחורי (צ׳רני)

מען אומלעגאל אין לאנד אין 1939, געווען א חבר אין קיבוץ פון „השומר הצעיר", „יד מרדכי", געארבעט ביים פישפאנג, געפאלן אויף דער וואך פון זיין קיבוץ, אין קאמף פאר אונדזער זעלבסטשטענדיקייט; ש. פוזען — געפאלן אין „כפר עציון", ירושלים.

א גאנצע רייַ פון שעדלעצער האָבן זיך אויסגעצייכנט אין אקטיוון קאמף פאר אונדזער באפרייאונג, ווי: צבי ברענער פון קיבוץ „אפיקים", די זין פון וויימאן, די זין פון פּ. דרומי, ד. לעדערמאן, ישראל ברענער, בריידער בן־יוסף — זיי זיינען געווען טעטיק אין שוין פון ירושלים, אוּן אנדערע שעדלעצער. האָבן געקעמפט אין די פארשידענע פונקטן פון לאנד.

שעדלעצער זיינען געווען זעלנער אין דער יידישער בריגאדע בעת דער וועלט־מלחמה.

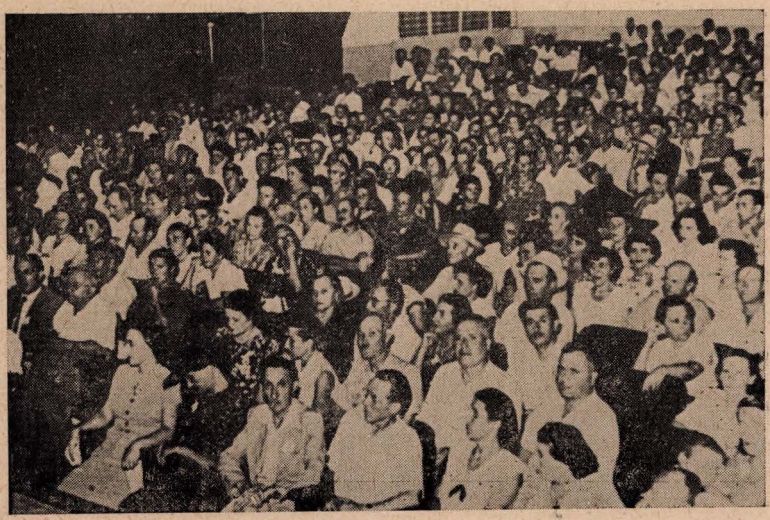
אין די אייניקע צענדליק יאָרן פון אויפבוי אוּן אנטוויקלונג פון ארץ ישראל זיינען געווען פארשידענע קאָניונקטורן — עליות אוּן ירידות. ס׳זיינען געווען שעדלעצער, וועלכע האָבן זיך נישט געקענט צופאסן אוּן אקלימאטיזירן אין לאנד אוּן ליידער פארלאָזט ארץ ישראל, צוריקגעפאָרן קיין שעדלעץ, אָדער ארויסגעוואנדערט אין אנדערע וועלטטיילן: קיין אמעריקע, ארגענטינע, בראזיל אא״וו.

די הונדערטער שעדלעצער, וואָס זיינען געבליבן אין לאנד, האָבן

דאָס פּרעזידיום פון די אספּת אזכרה אין יאָר 1952
צום 10טן יאָרצייט פון חורבן שעדלעץ.
פון רעכטס: חזן זיפּוביץ, קליוונוועקסלער, רחל שמוקליארזש, פּ. דרומי, ד״ר העלער, בן־יוסף, הערש בארבאנעל פון בוענאָס אייריעס, ער איז צו יענער צייט געווען אין ישראל, און א. פרידמאן.

דער עולם אין זאַל — צום 10טן יאָרצייט פון חורבן שעדלעץ

זיך פארפונדעוועט, געשלאָגן טיפע וואָרצלען און זיינען צופרידן, אוּן גליקלעך, וואָס זיי געפינען זיך אין דער יידישער מדינה. די שעדלעצער לאנדסלייט פארגעסן אָבער נישט אין גרויסן חורבן פון זייער אלטער היים.

די יערלעכע אזכרות אוּן לאנדעס־צוזאמעפאָרן פון די שעדלעצער לאנדסלייט אין ישראל, זיינען פארוואנדלט געוואָרן אין טראדיציאָנעלע טרויערטעג אוּן אין ברידערלעכע צוזאמענטרעפן פון דער „שארית־הפליטה". ביי אזעלכע באגעגענישן ווערט א סך צייט געווידמעט פאר פריוואטע היימישע שמועסן. יעדער דערמאָנט זיך א בינטל זכרונות פון דער אלטער אמאָליקער היים, אוּן ס'איז דאָ וואָס צו דערמאָנען...

די שעדלעצער לאנדסלייט זיינען אָרגאניזירט אין א פארבאנד, בראש פון וועלכן עס שטייט א קאָמיטעט פון פאָלגנדיקע פערזאָנען: פישל דרומי־פאָפאָווסקי, ד. בן־יוסף־פאסאָווסקי, יצחק כספי, ד. וויימאן, משה שטיינבערג, מרדכי כנעני, מלך היינסדאָרף, יצחק אָרזשעל, יעקב שקליארזש, טשאטשקעס, י. מענדעלסאָן, שרה טשארנאָבראָדע. אין חיפה איז טעטיק דער עסקן פון הסתדרות א. בר־חיים, אדוו. קליינוועקסלער, ד"ר מ. שלייכער א"אנד. אין ירושלים — י. מ. קליינלערער, וועלכער איז א מיטגליד אין ירושלימער שטאָטראט.

די שעדלעצער לאנדסלייט זיינען אויך שטאָלץ אויף דער שעדלעצער שרייבער־גרופע, קולטור־טרעגער, ווי: דער באוואוסטער פראָזאָאי־קער יואל מאסטבוים, דער העברעאישער שרייבער מרדכי טעמקין, זיין ברודער ד"ר משה טעמקין, דער יונגער העברעאישער שרייבער מרדכי עובדיהו, א מאָל גאָטעסדינער, וועלכער האָט זיך פאָפולער געמאכט נאָך פון דער צייט, וועז ער איז געווען ביאליקס סעקרעטאר, ח. מ. פיינזילבער, וועלכער האָט ארויסגעגעבן א דאָקומענטארן בוך וועגן חורבן שעדלעץ, י. אקון — לערער אוּן דערציער, הרב קלמן פרענקעל פון די מזרחי־פירער אוּן נאָך א ריי שעדלעצער לאנדסלייט, וועלכע פארנעמען א בכבודיקן אָרט אין קולטורעלן לעבן אוּן שאפן פון ישראל.

י. כספי

אָרגאניזאציע פון שעדלעצער לאנדסלייט אין ישראל

ביז דער פינפטער עליה, אין יאָר 1931, איז אין ארץ ישראל נישט געמאכט געווָארן קיין פּרואוו צו אָרגאניזירן א לאנדסלייט-פאראיין. ווייל יעדער עולה האָט געהאלטן, אז ער איז געקומען אין לאנד דערפילן א היסטאָרישע מיסיע, דעריבער דארף ער איבערריסן מיטן עבר, מיטן גלות. אָרגאניזירן זיך אין א לאנדסמאנשאפט האָט באדייט ווייטער זיין פארבונדן מיטן גלות. בעת דער פינפטער עליה, ווען די איינוואנדערונג פון שעדלעץ איז געוואקסן אוּן דאָס איינאָרדענען זיך איז געווען פאר־בונדן מיט גרויסע הוצאות, איז ארויפגעשוואומען א געדאנק צו גרינדן א לאנדסלייט-פאראיין מיט קעגנזייטיקער הילף.

דעם 2טן מערץ 1933 איז פאָרגעקומען א באראטונג, אויף וועלכער ס'איז געשאפן געווָארן דער „ארגון עולי שדלין בא"י", וועלכער האָט אויסגעטיילט פון זיך א קאָמיטעט.

לויטן פראָטאָקאָל האָט דער „ארגון" זיך געשטעלט פאָלגנדיקע אויפגאבן: אָרגאניזירן אוּן קאָנצענטרירן אלע שעדלעצער פון ארץ־ישראל אין איין פאראיין; זאמלען אוּן באארבעטן סטאטיסטישע מאטע־ריאלן, וואָס זאָלן באלייכטן דעם עקאָנאָמישן מצב פון די שעדלעצער אין ישראל; שאפן א לאָקאל אויף א קלוב פאר די שעדלעצער אוּן פארן סעקרעטאריאט פון אויסגעווייטלטן קאָמיטעט; שטיין אין קאָנטאקט מיט די וויכטיקע נאציאָנאלע אינסטיטוציעס אין שעדלעץ, כדי קעגנזייטיק זיך צו העלפן, ספּעציעל מיט אינסטרוקציעס אוּן עצות פאר נייע עולים, וואָס וועלן קומען אין לאנד אריין, אוּן אויך פאר די וואָס גרייטן זיך צו קומען.

כדי צו רעאליזירן דעם פּלאן, האָט דער אָרגאניזאציע־קאָמיטעט באשלאָסן זיך צו וועגדן מיט אן אנקעטע צו יעדן פון די שעדלעצער.

וואָס געפינט זיך אין לאנד. נאָכן דערהאלטן די תשובות איז דאָס סטא־טיסטיש מאטעריאל באארבעט געוואָרן און ס׳זיינען געבראכט גע־וואָרן קאָנקרעטע פאַרשלאגן פאר אן אלגעמיינער פארזאמלונג.

אזא אלגעמיינע פארזאמלונג איז טאקע פאַרגעקומען. דער ניי־אויסגעווילטער קאָמיטעט האָט איינגעאָרדנט א פורים־באל, ס׳איז גע־זאמלט געוואָרן א קליינע סומע געלט, וואָס מ׳האָט איבערגעשיקט דער „תרבות״־שול אין שעדלעץ. דער פאראיין האָט אויפגעהערט צו עקזיס־טירן. מער קיין טעטיקייט איז נישט געפירט געוואָרן.

ערשט אין מיטן דער צווייטער וועלט־מלחמה, וועו פון פוילן, און ממילא אויך פון שעדלעץ, האָבן אָנגעהויבן קומען איוב־בשורות, האָט י. כספי צוזאמען מיט פּ. דרומי געזומען אויף זיך די איניציאטיוו פּין באנייען די עקזיסטענץ פון דעם שעדלעצער לאנדסלייט־פאראיין. מיר האָבן דאָך געגלויבט, אז אין שעדלעץ זיינען געבליבן יידן און נאָך דעם ווי די מלחמה וועט זיך ענדיקן, וועט זיין נויטיק צו ברענגען די יידן קיין ארץ־ישראל, אָדער זיי צו שטיצן.

נאָך א מיינונגס־אויסטוויש איז דעם 18טן אפריל 1944 פאַרגעקו־מען א באראטונג, ביי וועלכער מע האָט באשלאָסן צו אָרגאניזירן אויף ס׳ניי דעם ארגון עולי שדלין, אונטערן נאָמען, וואָס איז מער צוגעפאסט צו דער צייט: „ארגון יוצאי שדלין״. ס׳איז אויך באשלאָסן געוואָרן צו־צוטרעטן צו א געלטזאמלונג.

די ערשטע אלגעמיינע פארזאמלונג און די אזכרה נאָך די קדושי־שעדלעץ איז פאַרגעקומען אין ט׳ אלול תש״ד. זי איז מאסנהאפט בא־זוכט געוואָרן. עס זיינען זיך צונויפגעקומען שעדלעצער פון אלע עקן לאנד. פון דעמאָלט אָן קומען פאָר יעדעס יאָר אזעלכע פארזאמלונגען און אזכרות.

די ממשותדיקע הילף וואָס דער „ארגון יוצאי שדלין״ האָט אָרגא־ניזירט, האָט זיך אויסגעדריקט אין פאָלגענדעס:

וועו די מלחמה איז נאָך געווען אין גאנג, זיינען געשיקט געוואָרן 50 פעקלעך פאר שעדלעצער פליטים, וואָס האָבן זיך געפונען אין ראטע־פארבאנד. עס איז געווען א וויכטיקער אויפטו לגבי די אומגליקלעכע פליטים, וועלכע האָבן זיך ארומגעוואלגערט אין די פארוואָרפענע וויגק־לען פון גרויסן רוסלאנד, וועו זיי האָבן באקומען א בגד אָדער א פאָר שיך.

די נייע עולים, וועלכע זיינען אָנגעקומען אין לאנד בעירום ובחוסר

כל, זיינען געגעבן געווארן סומעס געלט, זיי זאלן זיך קאנען דינגען א דירה אדער זיך אינארדענען א פרנסה. געווויסע סומעס זיינען געגעבן געווארן בתורת הלוואה, וואס זיינען צוריקגעצאלט געווארן. עס איז אויך געגעבן געווארן געלטשטיצע. די הלוואות האט דער קאמיטעט ביי קיינעם נישט געמאנט מיט צוואנג.

שעדלעץ האט זיך באפריט פון די נאצישע רוצחים דעם 22סטן יוני 1944. זינט דאן האט דער קאמיטעט געמאכט פארשידענע אנשטרענגונגען כדי זיך צו פארבינדן מיט דער שטאט. ס'זיינען געשיקט געווארן בריוו, טעלעגראמעס צו דער שטאט־פארוואלטונג, צו דער אנפירונג פון דער פאסט, צום יידישן קאמיטעט אין לובלין און צו ענלעכע אינסטי־טוציעס.

אין חודש פעברואר 1944 האט דער קאמיטעט פון „ארגון יוצאי שדלין" געגומען אויף זיך די איניציאטיוו צו ארגאניזירן די שעדלעצער לאנדסלייט אין דער גאנצער וועלט, אז זיי זאלן שאפן מיטלען צו העלפן די יידן, וואס זיינען געבליבן אין שעדלעץ גופא און די פליטים אין ראטנפארבאנד. קיינער האט זיך נישט פארגעשטעלט אז דאס אומגליק איז אזוי גרויס.

וועגן דער נויטיקייט פון אזא הילפס־אקציע זיינען געשיקט געווארן בריוו קיין קאנאדע, ארגענטינע, קובא, מעקסיקע, אויסטראליע און דרום־אפריקע.

אין ישראל גופא (דעמאלט נאך ארץ־ישראל) האבן 175 פערזאן זיך פארפליכטעט איינצוצאלן זייערע אונטערשטיצונגען אויף אן אלגעמיי־נער סומע פון 932.200 פונט. ביז מערץ 1945 איז אריינגעפלאסן 303.453 פונט. די אויסגאבן אויף די פעקלעך וואס זיינען ביז דעמאלט געשיקט געווארן, האבן באטראפן 87.167 פונט. צו זיין הילפסארבעט האט דער היגער קאמיטעט נישט באקומען קיין שום שטיצע, מיטן אויסנאם פון 100 פונט, וואס זיינען צוגעשיקט געווארן דורך די ארגענטינער לאנדס־לייט.

א וויכטיקע פונקציע האט דער קאמיטעט דערפילט ביים פארבינדן משפחות. עס זיינען געזאמלט געווארן אדרעסן פון שעדלעצער לאנדס־לייט אין ארץ ישראל, וואס זיינען געזוכט געווארן פון שעדלעצער פלי־טים דורך דער פארמיטלונג פון דער יידישער אגענטור אין ירושלים, „דושאינט". און „האיאס".

וועז עס האט זיך איינגעשטעלט א קאנטאקט מיט דער „שארית־הפליטה" אין שעדלעץ, האט דער תל־אביבער קאמיטעט אהין געשיקט

א טראנספאָרט מצות אויף פסח, א געווויסע סומע געלט, פּעקלעך קליידער און א באזונדערע סומע צו פאררייכטן דעם פּארקן ארום בית־הקברות און אויפשטעלן א מאָנומענט לזכר די קדושים. פון לעצטן פּלאן איז גאָרנישט געוואָרן.

די לעצטע צייט האָט דער „ארגון יוצאי שדליץ" אין ישראל זיך פארנומען מיטן ארויסגעבן דעם יזכור־בוך, וועלכער האָט געפאָדערט א סך מי און ארבעט, ביז דער פּלאן איז רעאליזירט געוואָרן.

חברי המערכת של „ס פ ר־ ה י ז כ ו ר"
רעדאקציאָנס־קאָלעגיום פון „יזכור־בוך"

פון רעכטס: דוד בן־יוסף (פאָסאָווסקי), וואָלף יאָסני,
מימין: פישל דרומי (פאָפּאָווסקי) און יצחק כספי.

יצחק כספי

שעדלעצער יידן אין די תפוצות

פאראיניקטע שטאטן פון אמעריקע

די עקאנאמישע אפגעשטאנענקייט פון שעדלעץ, וואס האט געגעבן שוואכע מעגלעכקייטן אפילו פאר א דורכשניטלעך מאטעריעל לעבן; דער כסדרדיקער וואוקס פון אנטיסעמיטיזם, וועלכער האט געברענגט מיט זיך פאגראמען, וירטשאפטלעכן באיקאט און כוליגאנישע איבערפאלן— דאס דאזיקע שוועכע יידישע לעבן האט געבוירן ביי יעדן דעם באוואוסט־זיין, אז פאר יידן איז נישטא קיין ארט אין דער דאזיקער שטאט. צום סוף פון 19טן יאהרהונדערט האבן ביי יידן אויף דער גאנצער צאריסישער טעריטאריע זיך אויסגעבילדעט צוויי מעכטיקע עמיגראציע־באוועגונגען: „עם עולם", וואס האט געפירט אין די פאראיניקטע שטאטן און קיין דרום־אמעריקע, און „חיבת־ציון", וואס האט געצויגן קיין ארץ־ישראל; דאס פארווירקט יידישע לאנד האט געקאנט אריינגעמען נאר אידעאליסטן, וועלכע זיינען גרייט געווען זיך מוסר נפש צו זיין פארן אויפבוי פון א יידיש היימלאנד. דאקעגן איז געגאנגען א מעכטיקער יידישער עמיגראציע־שטראם קיין צפון־אמעריקע, און צווישן אט די עמיגראנטן האבן זיך אויך געפונען שעדלעצער יידן.

די ערשטע יידישע עמיגראנטן פון שעדלעץ אין די פאראיניקטע שטאטן טרעפן מיר אן אין יאר 1895. די צאל שעדלעצער עמיגראנטן איז נאך געווען א קליינע, ווייל אין יענער צייט האט מען ביי יידן אין שעדלעץ באטראכט עמיגראציע פאר א חטא. געווען משפחות, וועלכע האבן זיך געשעמט מיט זייערם א זון אדער א טאכטער, וואס איז אוועק קיין אמעריקע, פונקט ווי מען שעמט זיך מיט א משומד אין דער משפחה. ס'זיינען געווען פאלן, וועו יוגנטלעכע, מורא האבנדיק אז זייערע עלטערן וועלן זיין קעגן זייער פארן קיין אמעריקע, זיינען אוועק־געפארן אין דער שטיל. ערשט אין א צייט ארום האבן זיך דערפון די עלטערן דערוואוסט. וועגן אזא ארט עמיגראציע האט מען זיך געווויצלט;

מע האָט געזאָגט, אז פלוני בן פלוני איז אוועקגעפאָרן קיין אמעריקע בעת ער איז געגאנגען פארמאכן דעם לאָדן. געווען פאלן, ווען עלטערן האָבן געפראווען אבלות, געזעסן שבעה און געזאָגט קדיש נאָך א זון וואָס האָט זיי פארשאפט אזא חרפה און „עוקר" געווען.

אנדערש איז אָבער געווען די באציאונג צו אן אויסוואנדערער קיין ארץ ישראל. אזא איינער איז באגליים געווארן מיט כבוד.

לויט מאָסגעבנדיקע ידיעות, איז דער ערשטער איינוואנדערער פון שעדלעץ קיין אמעריקע געווען ר' משה פוקס, א זייגער־מאכער. נאָך אים זיינען געקומען אנדערע, אָבער נישט אלע האָבן זיך דעצידירט דאָרטן צו בלייבן. א טייל זיינען טאקע צוריקגעקומען.

ארום 1906, ווען ס'איז אויסגעבראָכן דער שעדלעצער פאָגראָם, האָבן זיך געפונען אין די פאראיניקטע שטאטן קרוב צו 180 שעדלע־צער יידן. נאָכן פאָגראָם האָט זיך די אויסוואנדערונג פון שעדלעץ פאר־שטארקט און איז געגאנגען ביזן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה אין יאָר 1914.

דער ערשטער וואָס האָט זיך פארנומען מיט אָרגאניזירן די שעד־לעצער לאנדסלייט אין אמעריקע, נאָך אין יאָר 1903, איז געווען יצחק־מאיר אייזענבערג. ער, צוזאמען מיט נאָך 16 שעדלעצער יידן, האָבן געגרינדעט דעם „ערשטן שעדלעצער אונטערשטיצונגס־פאראיין אין ניו־יאָרק". אין פארלויף פון יאָר 1904 זיינען די צאָל מיטגלידער געוואקסן ביז פערציק בערך. דער שעדלעצער לאנדסלייט־פאראיין, אונטער דער השפעה פון די נייע איינוואנדערער, האָט זיך אָנגעשלאָסן אין „ארבע־טער־רינג".

דער שעדלעצער ברענטש 53 האָט געהאלטן אין איין וואקסן, אזוי אז אין יאָר 1906 האָט ער געציילט איבער פופציק מיטגלידער. די צאָל שעדלעצער, וואָס האָבן זיך שוין געפונען צו יענער צייט אין אמעריקע וועלט געשאצט ביי 200.

די פריוויילעגיעס פון א מיטגליד אין שעדלעצער ברענטש 53, זיינען געווען פאָלגנדיקע: א מיטגליד האָט געקענט גענישן פון קראנקן־קאסע; טובערקולאָז־קראנקע — פון סאנאטאָריע. יעדער קראנקער מיטגליד איז בארעכטיקט געווען צו באקומען דרייצן דאָלאר א וואָך — 8 דאָלאר א וואָך פון דער קאסע פון „ארבעטער־רינג" און 5 דאָלאר א וואָך פון שעד־לעצער ברענטש 53, אין פארלויף פון 15 וואָכן יעדעס יאָר; יעדער מיט־גליד האָט געקענט זיין אסעקורירט ביז טויזנט דאָלאר; אין פאל פון א קראנקייט זיינען דער מיטגליד און זיין משפחה בארעכטיקט געווען צו גענישן פון בחינמדיקער מעדיצינישער הילף, וואָס מ'האָט באקומען פון די „ארבעטער־רינג"־דאָקטוירים. די שעדלעצער מיטגלידער האָבן גע־קענט גענישן פון אלע אָרגאניזאציעס און אינסטיטוציעס, וואָס דער „אר־

בעטער־רינג" האָט געשאפן און נאָכן טויט איז ער געקומען צו קבורה אויפן „ארבעטער־רינג"־בית־עולם אא"ו.

דער שעדלעצער ברענטש 53, ווי ס'ווערט איבערגעגעבן אין „די געשיכטע פון ארבעטער־רינג", האָט זינט פעברואר 1904 ביזן יאָר 1925 אויסגעצאָלט צו 15 קראנקע און נויט־לײדנדיקע 2.500 דאָלאר, די פאר־שידענע פאָגראָם־ און מלחמה־קרבנות — 1.000 דאָלאר, „האיאס" — 10 דאָלאר יערלעך, אויסערדעם — אן איינמאָליקע שטיצע דעם „האיאס" — 500 דאָלאר (אויסגעצאָלט אין פארשידענע ראטעס), אלגעמיינע שטיצע פאר פארשידענע אינסטיטוציעס אין אמעריקע — 1.455 דאָלאר*).

אין משך פון א לענגערער צייט זיינען פאָרגעקומען רייבונגען צווישן די אמאָליקע גרינדער פון „ערשטן שעדלעצער אונטערשטיצונגס־פאר־איין" און דער פארוואלטונג פון „שעדלעצער ברענטש 53, ארבעטער־רינג". לסוף איז געקומען צו א שפאלטונג: דעם 18טן פעברואר 1912 האָבן משה גארבאָווין, חיים לייב מילשטיין און דוד שפיגעלמאן צוריק אויפגעלעבט דעם ליקווידירטן „ערשטן שעדלעצער אונטערשטיצונגס־פאראיין". די דאָזיקע אינסטיטוציע האָט זיך שפעטער אָנגערופן „שעד־לעצער סאָסייעטי". לויט זיין וועזן — א קענזייטיקע אונטערשטיצונגס־אָרגאניזאציע, וואָס האָט אויסגעארבעט א סטאטוט, וועלכער איז אָפּ־געדרוקט געווָארן אין פאָרעם פון א בראָשור. פון דער דאָזיקער בראָ־שור דערוויסן מיר זיך די תקנות פון דער „סאָסייעטי": ס'זיינען אָנגענו־מען געווָארן מיטגלידער פון 18 ביז 40 יאָר לויט די פאָלגנדיקע תנאים: מיטגלידס־אָפּצאָל — 14 דאָלאר מיט 60 סענט א יאָר; העכער פון 40 יאָר, צאָלט מען אין 15 דאָלאר איינשרייבגעלט; א פערזאָן עלטער פון 50 יאָר, דארף האָבן די איינשטימיקייט פון אן אלגעמיינער פארזאמלונג, כדי צו קאָנען ווערן אָנגענומען אלס מיטגליד.

ביי דער „שעדלעצער סאָסייעטי" האָט זיך געשאפן א קראנקן־קא־סע. די, וועלכע זיינען אלט געווען 50 יאָר בעתן אָנגענומען ווערן אין דער „סאָסייעטי", האָבן נישט געקענט געניסן פון דער קראנקן־קאסע. 9 דאָלאר א וואָך אין פארלויף פון 6 וואָכן איז אויסגעצאָלט געווָארן יעדעם יאָר דעם קראנקן מיטגליד. אויב דער מיטגליד איז נאָך אלײן קראנק געווען, איז ער בארעכטיקט געווען צו באקומען נאָך 4 וואָכן צו 4 דאָלאר מיט 50 סענט. וען א מיטגליד איז קראנק געווָארן, האָט ער, לויט די סטאטוטן, געדארפט מעלדן וועגן דעם שריפטלעך. צוויי מאָל אין וואָך האָט אים באזוכט א ספּעציעלער קאָמיטעט, וועלכער האָט

*) „די געשיכטע פון ארבעטער־רינג" פון א. ש. זאקס, צווייטער טייל, 1925.

געדארפט זאָרגן, אז די צייגעניש פון דאָקטער זאָל זיין אונטערגעשריבן, כדי דער מיטגליד זאָל זיין בארעכטיקט צו גענישן פון דער קראנקן־קאסע.

ביי דער „שעדלעצער סאָסייעטי" איז געווען אָנגעשטעלט א דאָקטער, וואָס האָט געגעבן בחינמדיקע מעדיצינישע הילף אויך דעם מיטגלידם משפחה. ווען א מיטגליד איז געזעסן שבעה, איז ער בארעכטיקט געווען צו קריגן 9 דאָלאר. בעת א שווערן מאטעריעלן מצב, ווען א מיטגליד האָט זיך געווענדעט נאָך שטיצע, האָט אים באזוכט א ספּעציעלע קאָמיסיע, וועלכע האָט פעסטגעשטעלט דעם מאטעריעלן מצב פונעם מיטגליד און באשטימט פאר אים שטיצע. ווען א מיטגליד האָט חתונה געמאכט, אדער אליין חתונה געהאט, האָט די „שעדלעצער סאָסייעטי" צוגעשיקט א דעלעגאציע צו ווינטשן אים „מזל טוב" און גערענגט א געשאנק. נישט וויניקער ווי פינף דאָלאר. ביי א טויטפאל האָבן זיינע יורשים באקומען אסעקוראציע 200 דאָלאר, 100 דאָלאר האָט געצאָלט די פאראיין־קאסע און די צווייטע 100 דאָלאר איז איינגעמאָנט געוואָרן ביי די מיטגלידער פון פאראיין, נישט ווי קיין נדבה, נאָר ווי א פליכט. אויב ווער פון די יורשים פונעם פארשטאָרבענעם האָט נישט דערפילט זיין חוב צו שטעלן א מצבה, האָט די „שעדלעצער סאָסייעטי" געשטעלט א מצבה און די קאָסטן זיינען געווען אראָפּגערעכנט פון די 200 דאָלאר אסעקוראציע.

די סטאטוטן פון דער „שעדלעצער סאָסייעטי" האָבן אויך פאָרגעזען א גאַנצע רייַ קאָמיסיעס, ווי, למשל: אונטערזוכונגס־קאָמיסיע צו באטראכטן די וועגדונגען פון די קאנדידאטן, פינאנץ־קאָמיסיע, קראנקן־און שבעה־קאָמיסיע, לוויה־קאָמיסיע, ערן־געריכט, אא"ו.

אָט די סטאטוטן זיינען אריין קראפט דעם 12טן יאנואר 1921. אָבער נאָך אין 1917 האָט דער „ערשטער שעדלעצער אונטערשטיצונגס־פאראיין" געקויפט אן אייגענעם בית־עולם אויף דעם „בית־דוד" בית־הקברות אין דזשאָמייקא, לאָנג־איילאנד, ניו־יאָרק. דאָס שעדלעצער בית־עולם איז ארומגערינגלט געוואָרן מיט א נידעריקן פּארקן, וועלכער האָט זיך אָפּגעשלאָסן מיט א טויער פון מארמאָרשטיין, קינסטלעך שיין געמאכט. די טירן פון אייזן מיט אן אויפשריפט: „ערשטער שעדלעצער אונטערשטיצונגס־פאראיין". דאָס בית־עולם האָט געקאָסט 1.600 דאָלאר, דער גדר מיטן טויער — איבער 1.200 דאָלאר.

צווויי וויכטיקע הכנסה־קוועלן האָבן געהאט דער „שעדלעצער ברענטש 53" און די „שעדלעצער סאָסייעטי": דער יערלעכער באל, וואָס עס פלעגט איינאָרדענען יעדן ווינטער די „שעדלעצער ברענטש 53" און דער יערלעכער „פּיקניק" (אויספלוג) וואָס עס האָט אָרגאניזירט יעדן זומער די „שעדלעצער סאָסייעטי".

אין די יאָרן 1913—1914, איז געמאכט געוואָרן א פּרואָוו אויפצוּ־ שטעלן די „שעדלעצער יאָנג מענס און ליידים עדיוקיישאָנאל" (א יוגנט־ קלוב), וואָס האָט לכתחילה געציילט ביי די דריסיק מיטגלידער. דער קלוב האָט עקזיסטירט בלויז א האלב יאָר ביז נאָך דעם אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה, אין 1914.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן די שעדלעצער לאנדסלייט געשאפן דעם „שעדלעצער רעליף־קאָמיטעט", וואָס זיין צוועק איז גע־ווען צו שאפן הילף פאר די מלחמה־געליטענע יידן אין שעדלעץ.

ביי דער גרינדונג פון קאָמיטעט איז באשלאָסן געוואָרן צו שיקן דעלעגאציעס צום „שעדלעצער ברענטש 53" און צו „שעדלעצער סאָסיי־ עטי" און זיי פאָרלייגן צו באטייליקן זיך אין דער רעליף־ארבעט, דורך שיקן פארטרעטער אין „שעדלעצער רעליף־קאָמיטעט". כדי ער זאָל האָבן אן אויטאָריטעט צו רעדן אין נאָמען פון דער גאנצער שעדלעצער לאנדסמאנשאפט. ביידע שעדלעצער לאנדסמאנשאפטס - אָרגאניזאציעס האָבן תחילת זיך באצויגן גלייכגילטיק צו דעם ענין, נאָר אזוי ווי די אמעריקאנער צייטונגען האָבן אָנגעהויבן ברענגען ידיעות וועגן דער קאטאסטראָפאלער לאגע, וואָס עם הערשט אין שעדלעץ, איז די גלייכ־ גילטיקייט פארשוואונדן און עם איז געשאפן געוואָרן א „שעדלעצער רע־ ליף־קאָמיטעט".

ביים „שעדלעצער רעליף־קאָמיטעט" איז אָרגאניזירט געוואָרן אַז אמאטאָרן־גרופּע צו שפּילן טעאטער, צו וועלכער עם האָט געהערט: אליהו זאָנשיין, לואי אלטפעדער, מאקס רידעל, א. לעווארטאָווסקי, וויש־ ניע, שרה קינדמאן, אהרן ראָזען און איזידאָר אזעט. זיי האָבן געשפּילט טעאטער, כדי מיט דער הכנסה צו שטיצן מלחמה־געליטענע. בעת א פאָרשטעלונג האָט שרה קינדמאן געזונגען א ליד „שענקט א נדבה" און א כאָר הינטער די קולסין האָט מיטגעהאָלפן זינגען. נאָך אלע הוצאות, איז געבליבן 500 דאָלאָר ריינע הכנסה.

אין מיי 1917, האָט דער „שעדלעצער רעליף־קאָמיטעט" אָפּגע־ קויפט א טעאטער־פאָרשטעלונג „שמע ישראל" פון אָסיפ דימאָוו. די אונטערנעמונג האָט אריינגעבראכט א גרויסע הכנסה. די טעטיקייט איז איבערגעריסן געוואָרן דעם 6טן אפריל 1917, וועלן אמעריקע האָט דער־ קלערט קריג דייטשלאנד. א ביסל שפּעטער האָט דער „שעדלעצער רע־ ליף־קאָמיטעט" וויידער באנייט זיין טעטיקייט לטובת די מלחמה־געלי־ טענע יידן אין שעדלעץ.

דורך דער פארמיטלונג פון „דזשאָינט" האָט דער „שעדלעצער רע־ ליף־קאָמיטעט" איבערגעשיקט באדייטנדיקע סומעס קיין שעדלעץ.

כדי צו פארגרעסערן זיינע הכנסות האָט דער „שעדלעצער רעליף־ קאָמיטעט" אָפּגעקויפט ביי מאָריס שווארצס קונסט־טעאטער א פאָר־

שטעלונג „די גרינע פעלדער" פון פּרץ הירשביין, וואָס עס האָט געגעבן א באדייטנדיקע הכנסה. דער „רעליעף־קאָמיטעט" האָט ביזן סוף פון דער מלחמה געפירט א פּרוכטבארע טעטיקייט, וואָס האָט אריינגע־בראכט ביי די פּינף טויזנט דאָלאר.

נאָכן שליסן שלום, האָט דער „שעדלעצער רעליעף־קאָמיטעט" אין 1921 דעלעגירט קיין שעדלעץ אברהם יאבלאָן, וועלכער האָט מיטגע־בראכט 2.000 דאָלאר פאר די אינסטיטוציעס און נאָך 5.000 דאָלאר פון אמעריקאנער פאר די קרובים אין שעדלעץ.

אין שעדלעץ האָט זיך געבילדעט א קאָמיטעט אין צוזאמענשטעל פון: יעקב טענענבוים, מנשה טשארנאָבראָדע, יצחק זייץ, יצחק אלטשו־

דער פּארבינדונגס־קאָמיטעט שעדלעץ־ניו־יאָרק אין יאָר 1925
ס'זיצן: זייץ, אברהם יאבלאָן, יעקב טענענבוים.
ס'שטייען: מנשה טשארנעבראָדע, אלטשולער, פּישל פּאָפּאָווסקי.

לער און פישל פאַפאַווסקי (דרומי, היינט אין ישראל). דער קאָמיטעט האָט צוזאמען מיט א. יאבלאָן צעטיילט דאָס געלט. נאָך דעם ווי דער דעלעגאט איז צוריקגעקומען קיין אמעריקע, איז ליקווידירט געוואָרן דער „שעדלעצער רעליעף־קאָמיטעט". פון צייט צו צייט פלענן אין אמעריקע געמאכט ווערן געלט־זאמלונגען דורך יחידים, כדי צו שטיצן שעדלעצער אינסטיטוציעס, ספּעציעל „עזרת־יתומים". פון 1921 ביזן יאָר 1932 זיינען פון אזעלכע זאמלונגען איבערגעשיקט געוואָרן קיין שעדלעץ א סומע פון 1.500 דאָלאר.

די שעדלעצער אין די פאראייניקטע שטאטן האָבן אויך געפירט אן אָרטיקע הילפסארבעט. שעדלעצער לאנדסלייט האָבן אין 1920 געגרינדעט אין אמעריקע א גמילות־חסדים־קאסע מיט דעם נאָמען „שעדלעצער פינאנץ־קאָרפּאָריישן", וועלכע האָט געהאט 250 מיטגלידער. יעדער מיטגליד האָט אויסגעקויפט אן אקציע פון 25 דאָלאר, און אין א נויט־פאל געקאָנט באקומען א הלוואה. אין אייניקע יאָרן ארום האָט זיך די „שעדלעצער פינאנץ־קאָרפּאָריישן" אויפגעלייזט.

אין 1925 איז ביי דער „שעדלעצער סאָסייעטי" אין ניו־יאָרק געשאפן געוואָרן א לייקאסע, וועלכע האָט דורך אקציעס אָנגעזאמלט א באדייטנדיקן קאפיטאל. די דאָזיקע לייקאסע האָט געפירט איר טעטיקייט א לאנגע צייט און פיל אויפגעטאָן אויפן געביט פון קעגנזייטיקער הילף.

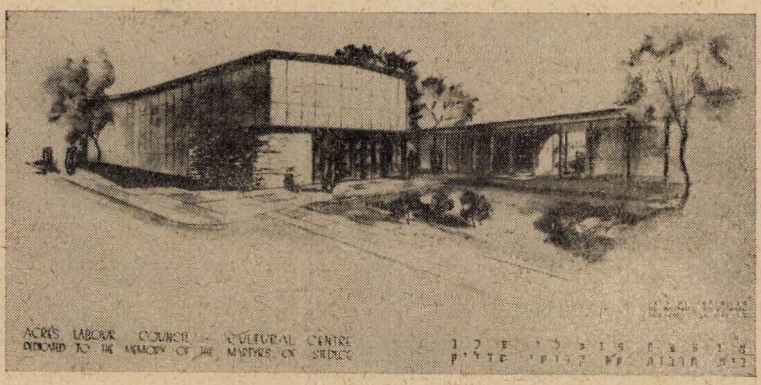
דעם 19טן נאָוועמבער 1930 איז געגרינדעט געוואָרן דער „שעדלעצער ברענטש 53, ארבעטער־רינג, פרוּיענקלוב", וועלכער איז צוליב פאר־שידענע סיבות, דעם 2טן נאָוועמבער 1931 רעאָרגאניזירט געוואָרן אלס „אינדעפּענדענט שעדלעצער פרויענקלוב" אין געציילט איבער 70 מיט־גלידערינס.

אין יאָר 1952 האָט דער „שעדלעצער ברענטש 53" באשלאָסן צו באטייליקן זיך מיט א גרויסער געלט־סומע אין אן אקציע אויפצושטעלן אין ישראל א געזעלשאפטלעכן בנין, וואָס זאָל פאראייביקן דעם אָנדענק פון די קדושי־שעדלעץ. א. קדיש, אן אָנגעזעענער טוער אין „שעדלעצער ברענטש 53", האָט צו דעם צוועק מנדב געווען א גרויסע סומע געלט, און צוזאמען מיט דער אסיגנירטער סומע איז איבערגעגעבן געוואָרן דעם עקזעקוטיוו־קאָמיטעט פון דער „הסתדרות העובדים" אין ישראל א סומע פון 14.000 דאָלאר. די „הסתדרות" האָט אויף זיך גענומען די אויפגאבע אויפצושטעלן אין דער שטאָט עכו א קולטור־בנין, וואָס זאָל אין זיך ארייננעמען א קינאָזאל, א קלענערן טעאטער־זאל און אן אמפי־טעאטער אויף זומער, זאלן אויף לעקציעס פון העברעאיש און צימערן פאר די ביוראָען פון אָרטיקן ארבעטער־ראט. לויט אן אָפּשאצונג, וועט דער בנין מיט דער אויסמעבלירונג קאָסטן קרוב צו 80.000 פונט. חול־

המועד פּסח, תשי"ב — 1953, איז אין דער אַנוועזנהייט פון א גרויסן אָרטיקן עולם, פּאַרשטייער פון וועד־הפּועל פון דער „הסתדרות" און א קאָמיטעט פון די שעדלעצער לאנדסלייט אין ישראל פּאַרגעקומען אין עכו די פּייערלעכע גרונטשטיין־לייגונג פון בנין. אלע רעדנער האָבן

פּישל דרומי (פּאַפּאָווסקי) באגריסט ביים לייגן דעם גרונטשטיין

אזוי וועט אויסזען דאָס קולטור־הויז וועלן עס וועט ווערן פּארטיק

אונטערגעשטראָכן די וויכטיקייט פון בנין אויפן נאָמען פון די קדושי־שעדלעץ, וואָס ווערט אויפגעשטעלט אין עכו, א שטאָט פון נייע עולים, א קיבוץ־גלויות בזעיר אנפין. אין נאָמען פון דער שעדלעצער לאנדס־

די שילד פון דעם קולטור־הויז

מאנשאפט אין ישראל האָט געַרעדט פישל דרומי. ער האָט אונטערגעשטראָכן די באדייטונג פון דער גרויסער טאָט צו שטעלן אין ישראל א דענקמאָל פאר די שעדלעצער קדושים, וועלכע זיינען פארפייניקט געוואָרן אין גלות.

פראנקרייך

די עמיגראציע פון שעדלעצער יידן קיין פראנקרייך האָט זיך אָנגעהויבן נאָך אין יאָר 1906. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז די עמיגראציע געוואָרן גרעסער. עס האָבן עמיגרירט בעיקר לעדער־ארבעטער, וועלכע האָבן אין שעדלעץ געליטן פון קריזיס אין דער בראנזשע און אנטלאָפן פון די פארפאָלגונגען פון עקזיסטירנדיקן פוילישן רעזשים, וועלכער האָט גערודפט קאָמוניסטן און סתם יידישע סאָציאליסטן.

ארום 1925 האָבן שעדלעצער לאנדסלייט אין פאריז געשאפן א קאָמיטעט צו געבן יורידישע הילף יידישע קאָמוניסטן, וואָס זיינען געזעסן אין פוילישע תפיסות און כדי צו העלפן די משפחות פון די ארעסטירטע. אזא הילף איז פאקטיש געגעבן געוואָרן, עס איז צו דעם צוועק איבערגעשיקט געוואָרן געלט קיין שעדלעץ. די דאָזיקע אקציע האָט באוואויגן אנדערע עסקנים צו שאפן א לאנדסמאנשאפטס־פאראיין, וואָס זאָל זיך פארנעמען מיט אלגעמיינע ענינים פאר אלע שעדלעצער איינגעוואנדערטע.

נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה האָבן די לעבנגעבליבענע שעדלעצער לאנדסלייט אין פראנקרייך זיך אומגעקערט אויף זייערע וואוינערטער. א סך שעדלעצער זיינען אין פראנקרייך אומגעבראכט געוואָרן דורך די נאצים. די אָפּגעראטעוועטע זיינען געווען נאקעט און באָרוועם. דער געשאפענער לאנדסלייט־פאראיין האָט אָנגעהויבן פירן א הילף־אקציע פאר דער שעדלעצער שארית־הפליטה. די קינדער פון שעדלעצער לאנדסלייט, וואָס זיינען געבליבן יתומים, זיינען געזומען געוואָרן אונטער דער שוץ פון פאראיין. די ניי־איינגעוואנדערטע פון שעדלעץ קיין פראנקרייך האָבן באקומען שטיצע.

דער שעדלעצער לאנדסלייט־פאראיין, הגם ער שטייט אונטער דער השפעה פון א לינקער גרופירונג, האָט געשטיצט ארץ ישראל בעת די

דענקמאל אין פראנקרייך

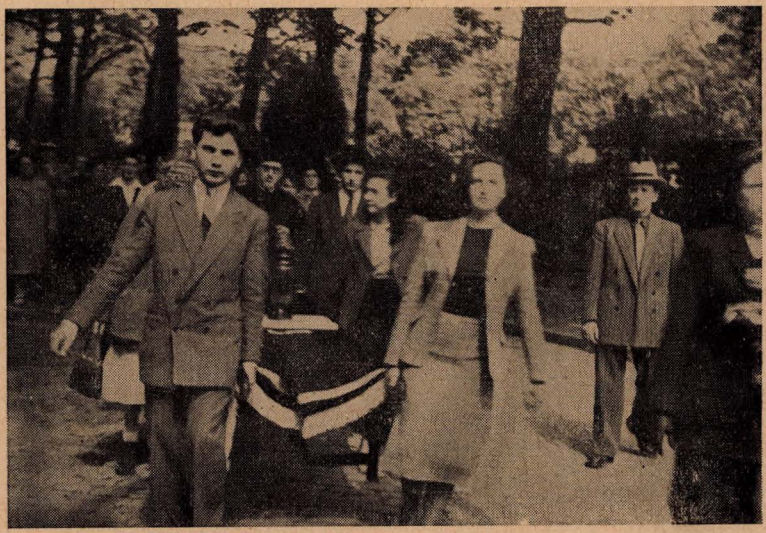

דער אויפשריפט אויף דעם מאָנומענט מיט די נעמען פון: שעדלעצער, מאָרדער און לאשיצער קדושים, אין פּאריז.

שעדלעצער אין פאריז

דער אויפמאַרש צום אנטהילן דעם מאָנומענט אין פאריז

די שעדלעצער לאנדסלויט אין פאריז ברענגען צו קבורה די אורנע אַש פון די שעדלעצער קדושים.

גרויסע קאמפן, וואָס דער ישוב האָט געפירט פאר זיין באפרייאונג. עס איז געזאמלט געוואָרן א סומע פון 200.000 פראנק פאר דער „הגנה"־אקציע.

די ווייטער געבראכטע ציפערן שפיגלען אָפּ די טעטיקייט פון פאר־איין אין די יאָרן 1945—1948:

שטיצע פאר 434 פערזאָן — — — — — —	699.650	פראנק
באקליידונג פאר קינדער — — — — —	360.050	„
זומער־וואוינונג פאר קינדער — — — —	169.650	„
אקציע פאר קינדערהייזער — — — —	480.000	„
„הגנה"־אקציע — — — — — — —	200.000	„
בסך־הכל — — — — — — —	1.909.350	פראנק

א חוץ אין די אויבנדערמאנטע לענדער געפינען זיך שעדלעצער, נישט אָרגאניזירט אין קיין לאנדסמאנשאפט, אין אויסטראליע, אין די דרום־אמעריקאנישע לענדער, אין קאנאדע און אין דרום־אפריקע. דאָרט געפינט זיך דער שעדלעצער מאקם קאזשינסקי, אייניר פון די גרעסטע בעלי־צדקה פון דרום־אפריקע. ער האָט מנדב געווען גרויסע געלט־סומעס פארן אויפבוי פון ארץ־ישראל. עטלעכע צענדליק טויזנט פונט האָט ער אָפּגעגעבן דער העברעאישער אוניווערזיטעט אין ירושלים. אין 1934 איז קאזשינסקי געזעסן צען חדשים אין ארץ־ישראל און זיך געלערנט העברעאיש.

ישראל טאבאקמאן

שעדלעצער יידן אין בעלגיע

די שעדלעצער יידן אין בעלגיע האָבן פארנומען א גאנץ אַנגעזעצן אָרט אין יידישן געזעלשאפטלעכן לעבן. נישט געווען קיין איין געזעל־שאפט, אָדער פּארטיי, וואו די שעדלעצער זאָלן נישט זיין פארטרעטן און באטייליקט אין די וויכטיקסטע ארבעטן.

די איינוואנדערונג פון די שעדלעצער יידן אין בעלגיע הייבט זיך אָן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין 1921, און פארשטארקט זיך אין די יאָרן 1927 ביז 1933. די שעדלעצער עמיגראנטן האָבן אייגנט־לעך געוואָלט פאָרן קיין אמעריקע, נאָר צוליב מאנגל אין געלטמיטלען, אָדער צוליב אנדערע סיבות, זיינען זיי געבליבן שטעקן צום מיינסטן אין פראנקרייך, דאָס הייסט, אין פּאריז, און א קלענערע טייל — אין בעל־גיע, און די גרעסטע צאָל אין בריסל. זייער וויניק אין לעזש, שארל־רוא־גענט.

די שעדלעצער וואָס האָבן זיך באזעצט אין בעלגיע, האָבן נישט גע־טוישט זייערע פאכארבעטן, מיט וועלכע זיי האָבן זיך פארנומען אין שעדלעץ. אלע האָבן זיך זייער גוט אייגעאָרדנט ביי זייערע פאכן: שניידעריי, שוסטעריי. קאמאשנמאכעריי, א קליינע צאָל קאמאשן־שטע־פער האָבן זיך געוואָרפן צו „מאראָקינעריע", דאָס הייסט: צו דער דא־מענטאשן־פּראָדוקציע. וואָס האָט זיך דעמאָלט אנטוויקלט. עס זיינען אויך געווען אייניקע בעקער־ארבעטער, וואָס האָבן זיך אייגעאָרדנט אויף דער פּראָווינץ.

אויף דער גרינדונגס־פארזאמלונג פון דער שעדלעצער לאנדסמאנ־שאפט אין בריסל (איך געדענק נישט אין וועלכן יאָר זי איז פאָרגעקו־מען), זיינען מיר געווען פארזאמלט ביז א 100 לאנדסלייט; מ'האָט דע־מאָלט באריכטעט, אז שעדלעצער אין בעלגיע געפינען זיך איבער 200 משפחות. אויף דער פארזאמלונג איז באשלאָסן געוואָרן, אז די גאנצע ארבעט פון דער לאנדסמאנשאפט זאָל זיין פאר שעדלעץ און אירע אינס־טיטוציעס.

די שעדלעצער אין בעלגיע, ווי שוין דערמאָנט, זיינען געווען פאר־

טרעטן אין אלע אַרטיקע אינסטיטוציעס און פּארטייען, וואָס די עמיג־ראנטן האָבן געשאפן. א סך זיינען געווען מיטגלידער פון דער געזעל־שאפט „סאָלידאריטעט" — אינסטיטוציע פון די יידישע קאָמוניסטן. א גרויסער טייל האָבן געהערט צו דער געזעלשאפט „קעגנזייטיקע הילף" און אקטיוו מיטגעארבעט אין די פּרץ־שולן פון די לינקע „פּועלי־ציון". זייער וויניק האָבן געהערט צום „בונד". איך וויל דאָ דערמאָנען אייני־קע געזעלשאפטלעכע טוער אין בעלגיע, מיט וועלכע איך בין געווען נאָענט באקאנט.

ווען איך בין געקומען קיין בעלגיע, אין יאָר 1927, האָב איך דאָ געטראָפן מאיר סלושני. ער איז אין די יונגע יאָרן געווען א בונדיסט. דאָ, אין בריסל, האָט ער געהאט א דרוקערי, וואו ער אליין האָט גע־ארבעט. ער איז געווען אַן אָנגעזעענער קולטור־טוער, וואָס האָט פאר־נומען זיך אין דער פרייער צייט מיט קולטור־ארבעט. געווען א לאנגע צייט סעקרעטאר אין יידישן צענטראל - האנטווערקער - פּארבאנד אין **בריסל**. סלושני איז געווָארן באזונדערס באקאנט צוליב זיין זון, א פּיא־ניסט, וואָס איז בארימט אין גאנץ אייראָפּע און שפּילט שטענדיק אין בעלגישן קעניגלעכן הויף. ער איז א סך מאָל שוין אייננעלאדן געווָארן אין ענגלאנד, פראנקרייך, שווייץ. נאָך דער באפרייאונג איז סלושני גע־ווָארן א מיטגליד פון דער פּארטיי „פּועלי־ציון" און איבערגענומען אלע קולטור־ארבעטן, ביי וועלכע ער איז טעטיק ביז איצט.

אברהם גוטנאָווסקי האָט איינגעוואנדערט מיט זיין משפּחה קיין בעלגיע אין 1928 און האָט זיך איינגעאָרדנט ביי זיין פאך — קאמאשן־שטעפּעריי, זיין פרוי רבקה — אן אָנגעזעענע מיטגלידערין אין שעדלע־צער „בונד", האָט אים צוגעהאָלפן צו זיין ארבעט. זיי האָבן פּארדינט שווער פּרנסה. אברהם גוטנאָווסקי שרייבט אויך לידער מיט א סאָציאלן אינהאלט. זיינע לידער וועלן געדרוקט אין די יידישע צייטונגען און זשורנאלן אין פראנקרייך, ווי: „פּרייע פּרעסע" אין פּאריז און אין „אונד־זער וואָרט" אין בריסל. די משפּחה גוטנאָווסקי האָט איבערגעלעבט א שווערן אומגליק: אין דער צייט פון שפּאנישן בירגערקריג האָט זיך דער עלטסטער זון אָנגעשלאָסן אין דער אינטערנאציאָנאלער בריגאדע און איז געפאלן אויפן פראָנט אין שפּאניע. בעת דער היטלער־אָקופּא־ציע האָט א צווייטער זון זיך אָנגעשלאָסן אין די בעלגישע פּארטיזאני־שע גרופּעס, וואו די „געסטאפּאָ" האָט אים געכאפט און פּארפייניקט. די עלטערן גוטנאָווסקי האָבן דורכגעמאכט א שווער לעבן אין די היט־לערצייטן און ביי די אלע פּיין און צרות זיך נישט געבראָכן. נאָך דער באפרייאונג האָט ער ווייטער געשריבן און געזומען אן אקטיוון אָנטייל אין אויפשטעלן דעם מאָנומענט פון די שעדלעצער אומגעקומענע אין בעלגיע.

מאיר טאבאקמאן, געבוירן אין שעדלעץ אין יאָר 1912, האָט צו 15 יאָר פאַרלאָזט זיינע עלטערן און נאָכן פארבלייבן א קורצע צייט אין פראנקרייך, געקומען קיין בעלגיע. האָבנדיק א פועלי־ציונים־טישע דער־ציאונג איז ח' מאיר געווואָרן איינער פון די אקטיוויסטע חברים פון דער באַראַכאַוו־יוגנט פון בריסל און שפעטער געווען דער אָנפירער פון דער דאָזיקער יוגנט־באוועגונג. אין דער פועלי־ציון־פארטיי איז ער באזונ־דערס געווען טעטיק אויפן געביט פון ספּאָרט און געווען איינער פון די גרינדער פון יידישן ספּאָרטקלוב „שטערן" און דערפירט די אַרגאניזא־ציע צו דער מדרגה פון שטארקסטן ספּאָרטקלוב אין בריסל. אין 1935 ווערט ח' מאיר געווויילט אין פּארטיי־קאָמיטעט און פירט אויס פאראנט־וואָרטלעכע פּארטייישע ארבעט. עס ברעכט אויס די מלחמה, און אין 1940 ווערט ח' מאיר איינער פון די גרינדער פון דער פּאָפולערער אַר־גאניזאציע פון אונדזער ישוב — „די קעגנזייטיקע הילף". דער יונגער געזעלשאפטלעכער טוער ווארפט זיך מיט דער גאנצער ענערגיע צו העלפן די צוריקגעקומענע יידן פון פראנקרייך.

אין 1942, ווען די היטלער־בעסטיע הייבט אָן צו בושעווען אויף דער יידישער רעזיסטענץ־קעמפער קעגן די דייטשן. ער קומט אין קאָנ־טאקט מיט די אָנפירנדיקע בעלגישע פּערזענלעכקייטן פון דער רעזיס־טענץ־באוועגונג און ווערט באשטימט דורך פועלי־ציון־פּארטיי־קאָמיטעט צו פירן אונטערהאנדלונגען ווענן דערלאָזן א גרופּע פועלי־ציון־חברים אין דער פּארטיזאנער־באוועגונג. סוף 1942, זייענדיק אין גאם אין א פּארטיי־שליחות, טרעפט ער אָן א גרויסע „אָבלאווע", איינער פון די ס.־לייט האָט אים באמערקט. ח' מאיר ווערט שרעקלעך צעשלאָגן און אָפּגעשיקט אין מאָלינער לאגער. ווען עס גרייט זיך די דעמאָנסטראציע אין טויטנלאגער, פּלאנט ער און אַרגאניזירט דאָס אנטלויפן פון דעפּאָר־טאציע־צוג. ח' מאיר באזאָרגט זיך מיט פארשידענע כלים, בכדי צו מאכן לעכער אין דיל פון וואגאָן. דער פלאן האָט זיך איינגעגעבן. ביי א 200 יידן, צוזאמען מיטן ח' מאיר, אנטלויפן פון צוג. מחמת די וואונדן ביים שלעכט פאלן ביים אראָפּשפרינגען, מוז ער בלייבן עטלעכע טעג אין שטוב. קוים זיך א ביסל פארהיילט, שטייט ער שוין ווידער ביי אקטי־ווער רעזיסטענץ־ארבעט. זייענדיק דער פּאראנטוואָרטלעכער פאר דער אומלעגאלער פרעסע ביי דער פועלי־ציון־פּארטיי, ליגן זייער אָפט ביי אים הונדערטער עקזעמפּליארן פון „לובר־בעלושין", „פלאמבא", „פראן", „אונדזער וואָרט", „פרייע געדאנקע" (אומלעגאלע אויסגאבן פון די לינ־קע פועלי־ציון אין דער פלעמישער שפראך).

מיט א קורצער צייט שפעטער ווערט אונדזער ליבער ח' מאיר גע־כאפט. ווידער וויל ער אנטלויפן, אָבער עס געלינגט אים נישט. מיטן

22סטן טראנספּאָרט ווערט ווידער ח׳ מאיר דעפּאָרטירט, און נאָך א מאָל שפּרינגט ער פון צוג. צוריקקומענדיק קיין בריסל, ראטן אים די חברים צו בלייבן אין שטוב. אָבער ח׳ מאיר קאָן זיך נישט דערלויבן אויף אזא לוקסוס; מען מוז ראטעווען יידישע קינדער, יידישע טאטע־מאמעס. און אַט איז ער ווידער אין פּארטיי־שליחות. דאָס מאָל ביי קלעפּן לאָזונגען קעגן אָקופּאנט, אויפרופן צו דער בעלגישער באפעלקערונג צו העלפן די יידן וואָס שטייען מיט זיי אין געמיינזאמען קאמף קעגן שונא.

אין ניי־יאָר (ערשטער יאנואר) 1943 איז ח׳ מאיר געווען פאר־נומען ביים פּאקן פּעקלעך נאשווארג פאר יידישע אויסבאהאלטענע קינ־דערלעך. זיי זיינען דאָך צוזאמען מיט בעלגישע קינדער, זאָלן זיי זיך אויך פרייען מיט א „סען־ניקאָליי״־געשאנק. אָבער די געשטאפּע האָט איבערגעריסן זיין לעבן און מסירת־נפשדיקע טעטיקייט. דאָס מאָל האָבן אים די מאָלינער געשטאפּע־לייט דערקענט, אז ער געהערט צו די גע־שפּרונגענע און מיט א רויטן באנד אויפן ארעם וועט אונדזער חבר מאיר דעפּאָרטירט צום אומקום.

אחוץ די שוין דערמאָנטע פערזאָנען זיינען נאָך געווען געזעלשאפּט־לעך טעטיק אויף פארשידענע געביטן אין בעלגיע הערש־לייב און בינע סרעברניק (היינט אין ישראל). הערש־לייב סרעברניק איז געווען אן אקטיווער מיטגליד אין האנטווערקער־קלוב און אין פארשידענע אנדערע געזעלשאפּטלעכע קאָמיטעטן אין בריסל. אויך זיין פרוי, בינע, איז גע־ווען אן אקטיוויע מיטגלידערין פון „וויצאָ״, קרן־קיימת, „קעגנזייטיקע הילף״ און פון די פּרץ־שולן. זי האָט זיך אויסגעצייכנט ביים שאפן פיל געלט פאר די אלע ארגאניזאציעס.

פייוול גארביאזש (היינט אין אויסטראליע), איז געווען אן אַנגע־זעענער טוער אין פארשידענע ארגאניזאציעס און געהאט אן אָפּענע האנט פאר געזעלשאפּטלעכע ענינים, הגם ער אליין האָט שווער געאר־בעט. אברהם גוטנאָווסקי (נאָך היינט אין בריסל) האָט זיין גאנצע ענער־גיע אוועקגעגעבן דער שעדלעצער לאנדסמאנשאפּט און זייער פיל גע־האָלפן פאר אויפשטעלן דעם מאָנומענט פון די שעדלעצער אומגעקומע־נע אין בעלגיע. נאָך איין שעדלעצער וויל איך דערמאָנען פון בריסל, וואָס איז שוין היינט נישטאָ צווישן די לעבעדיקע — דאָס איז יעקל גאָ־טעסדינער. איך האָב נאָך יעקל גאָטעסדינער געקענט אין שעדלעץ אין מיינע יונגט־יאָרן, נאָר דעמאָלט האָב איך אים געקענט אלס „יענקעלע רחטשעס״, וואָס איך פלעג אים אָפּט טרעפן ביי יעקב משה מארכביין (אָדער גרינבערג) שפּילן אין שאך. געוואוסט האָב איך דעמאָלט, אז ער איז אייניער פון די גאָר גרויסע שאכשפּילער, אָבער אין בריסל האָב איך דערקענט א גאָר אן אנדערן יעקב גאָטעסדינער. א ייד מיט א בריט וועלטלעכן באגריף פּנים, א שייגער אייראָפּעאישער ייד, מיט א בריט וועלטלעכן באגריף

אין אלע פראגן, סיי אלגעמיין פארטייאישע, סיי יידישע פראבלעמען. פארשידענע יידישע קרייזן אין בעלגיע האבן אים רעספעקטירט. ער איז געווען א באוואוסטזיניקער פרייער ייד אין גדאנסק, אבער אין זיין פי־רונג אין שטוב, אין דער משפחה און צווישן מענטשן איז ער געווען שטרענג טראדיציאנעל יידיש.

נאך זייער א וויכטיקן ענין וויל איך דא דערמאנען, נעמלעך: די טע־טיקייט פון די שעדלעצער אין בעלגיע פאר שעדלעין גופא. אין די יארן 1940 און 1941 איז די שעדלעצער לאנדסמאנשאפט געקומען אין ענגז קאנטאקט מיט שעדלעין, דורך שיקן בריוו און פעקלעך אין שעדלעצער געטא, און מיר זיינען געווארן די צענטראלפאסט פון אלע שעדלעצער אין די מערב־אייראפעאישע לענדער; פון ענגלאנד דורך דער שווייץ און פון דער שווייץ קיין פראנקרייך און בעלגיע. אויך פון אמעריקע זיינען געקומען בריוו אויף צווי אדרעסן, וואס זיינען געווען באקאנט אין אוים־לאנד: דאס איז געווען מיין אדרעס, און איך גלויב, אז דער צווייטער אדרעס איז געווען הערש־לייב סרעברניקס. בריוו זיינען אנגעקומען זייער א סך פון אלע שטעט אין אויסלאנד. אין די בריוו איז געווען אן־געוויזן וואס מ'זאל שיקן צו זייערע משפחות: טיי, פעפער, גאלט, אדער אנפראגן, צי די משפחות לעבן נאך. אין די בריוו איז געווען בייגעלייגט אינטערנאציאנאלע מארקעס און טיילווייז גאלט. מיר האבן געארבעט ווי א זייגער, פינקטלעך אויסגעפירט וואס מ'האט געבעטן. מ'האט גע־מוזט אומבייטן די קאנווערטן, איבערשרייבן די אדרעסן, פינקטלעך, וועגן דעם פעפער אדער דער טיי, אדער עפעס אנדערש. און אזעלכע בריוו זיינען געווען אין די הונדערטער.

ביי די שעדלעצער איז דאס געווען פון די הייליקסטע ארבעטן אין זייער טאג־טעגלעכן לעבן. מ'האט זיך פארגעשטעלט, אז דארט, איי דעם שעדלעצער געטא, ראטעווען מען מענטשן פון טויט. אין די בריי־אויף צוריק, וואס זיינען נישט געווען זייער פיל, זיינען באלד איבערגע־שיקט געווארן צו די, וואס האבן געווארט אויף ענטפער, און אזוי האט מען גארבעט טאג און נאכט און נישט מיד געווארן, ביז עס האבן זיך אנגעהויבן די היטלעריסטישע רעפרעסיעס אויך אין בעלגיע. מיר האבן זיך געווונדערט וואס די געשטאפע האט אונדז צורו געלאזט, און מיר האבן געקענט אנפירן מיט אט דער ארבעט. א סך בריוו זיינען געקומען צענזוריירט פון דער „געשטאפע", אבער גארנישט געריכט.

אנהויב 1942, ווען עס האט זיך אנגעהויבן דער ווילדער געיעג אויף די יידן אין בריסל, האב איך און סלושני באקומען אוינלאדונגען זיך צו־צושטעלן אין דער געשטאפע אויף עוועניו לואיז; געווואוסט האט מען, אז מען רופט אין דער געשטאפע, דארף מען זיך געוויס... און איך האב זיך נישט געריכט, אז סלושני זאל קומען, דאך שוין אן עלטערער

מענטש. אָבער ווי דערשטוינט בין איך געווען, ווען איך האָב שוין דאָרט סלושנין געטראָפן. און ווען מ׳האָט אריינגעלאָזט צום פירער, א מיאוסער באנדיט, האָבן מיר געטראָפן נאָך יידן איינגעלאדענע. גערופן האָט מען אונדז וועגן דער שעדלעצער לאנדסמאנשאפט, סלושנין אלס פאָרזיצער און מיך אלס סעקרעטאר, מיר זאָלן זיי אויפקלערן וואָס פארא אויפגאבן האָט גהאט די שעדלעצער גענעלשאפט. פארשטייט זיך, אז מיר האָבן זיי אויפגעקלערט, אז דאָס איז געווען בלויז פאר שעדלעץ, צו העלפן דאָרט די אינסטיטוציעס. זיי האָבן אונדז פאָרגעלייגט ווייטער צו פירן די ארבעט. מיר האָבן זיי מוחל געווען מיטן תירוץ, אז מיר זיינען נאָר צוויי געבליבן. וועלן מיר זיינען אהיימגעקומען, האָבן די משפחות גע־ווינט.

דערווייל בין איך געוואויר געוואָרן, אז די „געשטאפּע"־באנדיטן האָבן „אויסגעלאדן", דאָס הייסט, אויפגעפאָדערט צו קומען אלע פאָר־שטייער פון די יידישע אָרגאניזאציעס. ווי אזוי זיי זיינען געוואויר גע־ווָארן וועָר עס זיינען די פאָרשטייער פון די פארטייען און די אָרגאני־זאציעס פון יידישן ישוב אין בעלגיע? איך האָב זיך וועגן דעם אינפאָר־מירט און זיך דערוואוסט פאָלגענדעס: אין בעלגיע האָט עקזיסטירט א ראט פון די יידישע אָרגאניזאציעס, און דאָרט זיינען געווען פארטרעגים־טרירט אלע געזעלשאפטן אין פארטייען. דעם 10טן מיי 1940, ווי נאָר די דייטשן זיינען באפאלן בעלגיע, אויפן צווייטן טאָג, האָבן אלע מיט־גלידער פון דעם ראט פארלאָזט בעלגיע און געלאָזט אויף הפקר דעם גאנצן ארכיוו, אפילו דעם לאָקאל נישט פארשלאָסן. דאָס אלין האָבן די דייטשן קאָנפיסקירט און אזוי זיינען זיי געוואויר געוואָרן פון אלע יידי־שע באוועגונגען אין בעלגיע.

גלייך נאָך דעם באזוך מיט סלושנין ביי דער „געשטאפּע, האָבן מיר אויף מאָרגן דערהאלטן אן אויפפאָדערונג זיך צוצושטעלן מיט נאָך א חבר צו דער געשטאפּע אלס פאָרשטייער פון די „לינקע פועלי־ציון" אויך מיין זון, מאיר. האָט דערהאלטן אן אויפפאָדערונג אלס פאָרשטייער פון ספּאָרטקלוב „שטערן".

ביי די פארשטארקטע רעפּרעסיעס, ווען יידן האָבן שוין אין בעלגיע נישט געטאָרט לעבן, און אלץ איז ארונטער אונטער דער ערד, האָט די שעדלעצער לאנדסמאנשאפט אויפגעהערט צו עקזיסטירן.

באלד נאָך דער באפרייאונג אין יאָר 1945, ביי דעם ערשטן צוזא־מענקום פון עטלעכע שעדלעצער: סלושני, טאבאקמאן, סרעברניק, גוט־נאָווסקי, גארביארזש, מענדל פּיעקארזש, זיינען מיר געוואויר געוואָרן, אז מיט די 28.000 טויזנט יידן ווָאס זיינען אויסגעראָטן געוואָרן אין בעלגיע, זיינען אויך צוויישן זיי געווען אריבער 100 נפשות פון די שעד־לעצער, ווָאס זיינען אומגעקומען. מיר האָבן באשלאָסן וויייטער אויפצו־

דריי זון: יצחק, מאיר און חיים, די טאכטער רחל און די שניר פון דער פאמיליע מאבאקמאן, באקאנטן פועלי־ציון פירער, אומגעקומען אין בריסעל דורך די נאצים.

לעבן די שעדלעצער לאנדסמאנשאפט. די גאנצע ארבעט האָט זיך קאָנצענטרירט ארום דעם פלאן פון אויפשטעלן א מאָנומענט פאר די שעדלעצער אומגעקומענע אין בעלגיע. די ארבעט איז געווען זייער א שווערע. אויסגעמאטערט פון דער אונטערערד־ארבעט און האָבנדיק אויפן קאָפּ די איינאָרדענונג און צוריק אויפלעבן דעם גאנצן לעבנגעבליבענעם יידישן ישוב אין בעלגיע, וואָס מ׳האָט פריער איינגעשטעלט פאר אים דאָס לעבן, איז געווען א ביסל צו שווער זיך אָפּצוגעבן מיט א באזונדער אָפּגעטיילטער ארבעט, ווי עס פאָדערט זיך פאר א מאָנומענט. און צוויי־טנס, וועמען איז דאָס געגאנגען אין קאָפּ אריין? נאָך אזא גרויסן פאָלקס־בראָך, וועלן דער גאנצער קאָשמאר איז געשטאנען פאר די אויגן, וואו דאָס גאנצע לעבנגעבליבענע ביסל יידן אין בעלגיע איז געווען צונויפגע־קנוילט אויף איין אָרט, אין בריסל, אָן א העמד אויפן לייב, וואו מ׳האָט טאָג און נאכט געמוזט געבן חילף, ווי: שפייז, מלבושים, דאָקטוירים, מע־דיקאמענטן, א דאך איבערן קאָפּ, האָט מען אייך אָנגעקוקט ווי משיגע, וועלן איר האָט געדעדט וועגן א מאָנומענט פאר א פאָר אומגעקומענע שעדלעצער; מ׳האָט דאָס באטראכט פאר אן אומזין. אָבער די שעדלע־צער האָבן באשלאָסן אזא מאָנומענט אויפצושטעלן און דעם באשלוס אויסגעפירט. און עס האָט טאקע זיך אָנגעהויבן א שווער שטיקל אר־בעט. די פראגע איז געווען, וואו שטעלט מען דעם מאָנומענט? עס איז

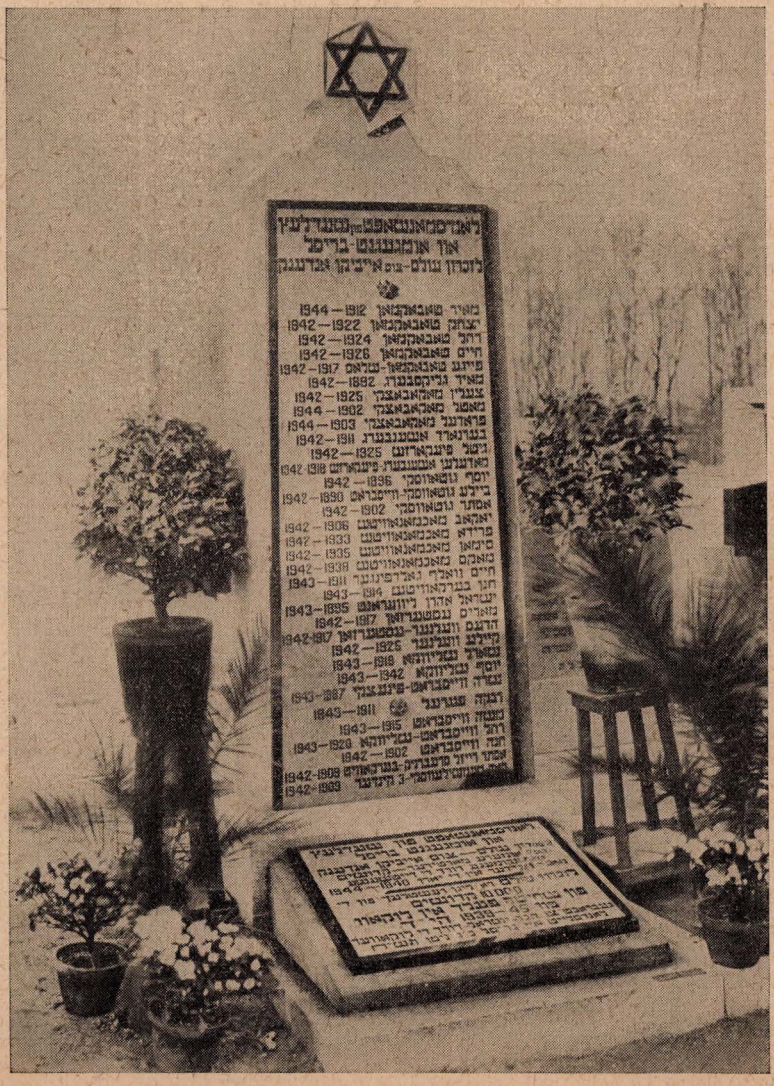
באשלאָסן געוואָרן צו שטעלן אים אויפן יידישן בית־עולם. איך בין באַ־שטימט געוואָרן צו אינטערוועניִרן ביי דער יידישער געמיינדע ווענן א פּלאַץ פּארן מאָנומענט. אויפן מאָנומענט האָבן געדארפט זיין, אחוץ די נעמען פון די אומגעקומענע, אויך זייערע פּאָטאָם. ווען איך בין געקומען אויף דער ערשטער זיצונג פון דער געמיינדע מיטן פּלאַן און געבעטן א קרקע פון צוויי מעטער פּאר א מצבה פון שווארצן מארמאָר מיט א פּיע־דעסטאל, מיט נעמען, מיט פּאָטאָם פּאר די שעדלעצער אומגעקומענע, האָט מען מיך אויסגעהערט און א ווייל געשוויגן, און מיט א מאָל ווענדן זיך צו מיר אלע פון דער זיצונג בזה הלשון: „ווי קענט איר פּאר־לאנגען פון אונדז, הער טאבאקמאן, אז מיר זאָלן אויף א יידישן בית־עולם שטעלן א מאָנומענט מיט פּאָטאָם, להבדיל, ווי ביי די גויים?". נאָך א לאנגער דיסקוסיע איז געבליבן, אז זיי מוזן האָבן א זיצונג מיטן בריי־סעלער רב, און אז דער רב וועט געבן די הסכמה, וועלן זיי דאָם דערלויבן.

איך האָב זיך נישט געפוילט און אויעק צום רב (איך האָב לייידער, פּארגעסן זיין נאָמען. ער געפינט זיך היינט אין תל־אָביב) און אים אי־בערגעגעבן מיין בקשה, אים אויפגעקלערט אז עס וועגדט זיך אָן אים, אויב ער וויל געבן די הסכמה, וועט דאָס מיר די געמיינדע דערלויבן. נאָך א לאנגן שמועס, האָט דער רב דערקלערט: „אזוי ווי איך וויים אייער מסירות־נפש פון דער היטלערצייט, אייער אומדערמידלעכע אר־בעט אויך פון היינט, נאָך דער באפרייאונג, לטובת דעם יידישן ישוב אין בריסל, וועל איך געבן מיין הסכמה מיט א תנאי: אָן פּאָטאָם", אזן מיך געבעטן אויך מסכים צו זיין. איך האָב מסכים געווען אזן זיך געזענט מיטן רב. איך האָב ארויסבאקומען א קאָנטראקט פון דער געמיינ־דע אויף א קרקע פון צוויי מעטער אויפן שענסטן אָרט אויפן יידישן בית־עולם אין בריסל, איך האָב וועגן דעם באריכטעט די שעדלעצער. אזן דאָ הייבט זיך איצט אָן די רעכטע ארבעט פון שאפן געלט אזן פּראקטיש אדורכפירן דעם פּלאן. א שווערע ארבעט איז דאָס געווען, אָבער מיר האָבן אלץ דאָך גובר געווען. אלע שעדלעצער זיינען מיטגע־ריסן געוואָרן אזן געהאָלפן פּארווירקלעכן די אידעע פון מאָנומענט.

דורך פיל מי אזן ארבעט איז אונדז געלונגען צו פּאראייביקן אלע שעדלעצער אומגעקומענע, אזן עס שטייט אויף דעם שענסטן אָרט אויפן יידישן בית־עולם אין בריסל א מאָנומענט, וואָס אונטער אים ליגן אויך באגראָבן בייניר פון לוקעווער יידן, וואָס האָבן זיך געוואלגערט ארום דער שטאָט לוקאָוו אזן געברענגט געוואָרן דורך די לוקאָווער לאנדס־לייט. עס זיינען אויך דאָ נעמען, באזונדערס פון שעדלעצער געפאלענע פּארטיזאנער. אין דעם טאָג, וועז עס איז אנטהילט געוואָרן די גראנדיע־זע מצבה, איז דאָס גאנצע יידישע בריסל מיטגעריסן געוואָרן אזן אוים־

געפולט דעם גאנצן בית־עולם. דאָס איז געווען איינע פון די גרעסטע טרויער־אקאדעמיעס, וואָס איך האָב געזען אין משך פון נאָך דער בא־פרייאונג. דאָס איז געווען מיין לעצטע אקציע מיט די שעדלעצער פאר מיין אָפּפאָרן קיין ישראל.

עס איז געוואונטשן, אז די שעדלעצער פון דער גאָרער וועלט זאָלן א טראכט טאָן אויפצושטעלן א גרויסן מאָנומענט אין „יער הקדושים", אין די הרי ירושלים.

דער מאָנומענט פון די שעדלעצער אין בריסעל

פֿון רעכטס נאָך לינקס: הערר פּראָפֿעסאָר ד"ר אַלבערט איינשטיין, אַמעריקע, פּרעזידענט פֿון דער עבֿרית־אוניווערסיטעט אין ירושלים; פּראָפֿעסאָר ד"ר חיים וויצמאַן, ערשטער פּרעזידענט פֿון מדינת־ישׂראל; פּראָפֿעסאָר ד"ר יהודה לייב מאַגנעס, קאַנצלער פֿון דער עבֿרית־אוניווערסיטעט אין ירושלים; הערר פֿעליקס וואַרבורג, אַמעריקע.

משה יודענגלויבן (בוענאָס אייראס).

די שעדלעצער לאנדסמאנשאפט אין בוענאָס אייראס

דעם 20סטן אפריל 1930, איז אין דער וואוינונג פון ה' בצלאל ראָזענבוים זיך צונויפגעקומען א גרופּע שעדלעצער לאנדסלייט, וועלכע איז באשטאנען פון פאָלגנדיקע פערזאָנען: הערשל לעווין, משה פעדערמאן, שמעון קירשמאן, גדליה סאָלאַרזש, יוסף ראָזענבוים, וועלכער איז שפּעטער אומגעקומען אין פּוילן דורך די נאצים.

די גרופּע פון די שעדלעצער לאנדסלייט האָט זיך געשטעלט פאר אן אויפנאבע צו גרינדן א פאראיין פון עמיגראנטן פון שעדלעץ, כדי די ניי־אָנגעקומענע זאָלן געפינען א וואַרעם ווינקל און נישט בלייבן פרעמד אין א פרעמדן לאנד, ווי אויך זאָרגן פאר דעם אָנגעקומענעם. ארויסהעלפן אים אין פאל פון קראנקייט אא"וו.

נאָך א דיסקוסיע איז באשלאָסן געוואָרן צו גרינדן א פאראיין פון שעדלעצער לאנדסלייט. עס איז אויסגעוויילט געוואָרן א קאָמיטעט פון פאָלגנדיקע חברים: הערשל לעווין, משה פעדערמאן, בצלאל ראָזענבוים, שמעון קירשמאן א"אנד.

נאָך דער ערשטער זיצונג איז ארויסגעלאָזט געוואָרן א רוף צו די אלע שעדלעצער אין בוענאָס אייראס, אז זיי זאָלן זיך אָנשליסן אין פאראיין. עס האָט זיך אָפּגעראָפן א באדייטנדיקע צאָל שעדלעצער. אָבער די מערהייט איז געבליבן מחוץ דעם פאראיין. דער קאָמיטעט האָט געמאכט די גרעסטע אָנשטרענגונגען, גערופן, געוועקט און אויפגעקלערט וועגן דער נויטוועндיקייט פון אזא פאראיין. א ביסל איז די ארבעט גענגען. א שטיקל צייט איז דער פאריין געווען ביי דעם חבר בצלאל ראָזענבוים אין שטוב;

ויען דער פאראיין האָט באקומען א 100 מיטגלידער, האָט ער זיך אריבערגעצויגן אין לאָקאל פון ייִדיש־פּוילישן פארבאנד און געוומען פירן א טעטיקייט. ער איז צוגעטראָטן רעאליזירן די אָנגעצייכנטע אויפגאבן, וואָס ער האָט זיך געשטעלט. עס זיינען אָרגאניזירט געוואָרן פארשידענע אונטערנעמונגען, כדי אריינצוציען דִי אלע שעדלעצער וואָס געפינען זיך אין בוענאָס אייראס, דערנענטערן זיי, מאכן זיי פאמיליער און שאפן א וואַרעמע אטמאָספער פאר די לאנדסלייט. די שעדלעצער

האָבן זיך געגומען פילן היימישער, נאָענטער, מ׳איז זיך אָפטער צוזאַמענגעקומען.

דערווייל זיינען אָנגעקומען אין בוענאָס אייַרעס פרישע לאַנדסלייט. דער פאַראיין איז פון אָנהויב אָן געווען פאר זיי ווי א היים. מ׳האָט געהאַלפן וועמען מיט א גוט וואָרט, וועמען מיט שאפן ארבעט, אָדער מיט אן עצה צו וואָס זיך צו נעמען. מיט דער צייט איז דער פאראיין אויסגעוואקסן און געגומען טראכטן וועגן שאפן א קרעדיט־קאסע, וואָס איז צו יענער צייט געווען זייער נייטיק. די פריש־געקומענע יידן פון שעדלעץ, און אפילו תושבים, האָבן זיך געגויטיקט אין קרעדיט. די אָרטיקע בענק האָבן געפאָדערט גוטע גאראנטיעס פון גוט־סיטואירטע פערזאָנען, און ביי יענער צייט זיינען געווען וויניק שעדלעצער, וואָס זאָלן קענען געבן אזעלכע גאראנטיעס.

אויף א ספּעציעל געראָפענער פארזאמלונג איז דיסקוטירט געוואָרן די פראגע פון שאפן א קרעדיט־קאסע. די פארזאמלונג האָט ארויסגעוויזן א גרויסן אינטערעס צו דעם ענין. מ׳האָט דיסקוטירט דעם אופן פון אייַנצאָלן די אקציעס, זייער נאָמינעלן פרייז און וויפל זאָל מען קאָנען באקומען אויף זיי.

עס איז באשלאָסן געוואָרן צו מאכן דעם פרייז פון אן אקציע 25 פּעזעס און ארויסבאָרגן אויף איר 100 פּעזעס. עס איז געקליבן געוואָרן א צייטווייליקער קאָמיטעט צו וועריפיצירן אקציאָנערן. א סך מיטגלידער האָבן געצייכנט די אקציעס, וועלכע זענען איינע, וועלכע זענען אא״ו. אויף דער פארזאמלונג איז געוואָרן געזאמלט א באדייטנדיקע סומע, און דער קאָמיטעט איז צוגעטרעטן צו דער ארבעט.

נאָך גרויסע אָנשטרענגונגען איז לסוף געעפנט געוואָרן די קרעדיט־קאסע און האָט געזומען ארויסגעבן די ערשטע הלוואות. דאָס האָט געהאט א גרויסע ווירקונג אויף די לאַנדסלייט און זיי האָבן געזומען זיך שטארקער פאראינטערעסירן מיט דער טעטיקייט פון דער קרעדיט־קאסע. מיט דער צייט איז דער קאסע געלונגען צו באקומען קרעדיט אין דער יידישער פאָלקסבאנק, וואָס סע האָט דערמעגלעכט ארויסצוגעבן גרעסערע הלוואות. עס האָבן געזומען אריינפליסן די ראטעס פון די הלוואות און די טעטיקייט האָט זיך אויסגעבריייטערט.

עס זיינען געקומען באָרגן געלט אזעלכע לאַנדסלייט, וואָס זיינען שוין בעסער געשטאנען, נאָר זיי האָבן געפאָדערט מער וויפל די באנק האָט געקענט געבן, און דאָ הייבט זיך אָן די מיינונגס־פארשידנהייט ביי דעם קאָמיטעט. א טייל האָט געהאלטן, אז די געבעטענע סומעס זיינען נישט דורכפירבאר, וויל די באנק איז נאָך נישט אין שטאנד ארויסצוגעבן אזעלכע הלוואות, מען מוז נאָך א שטיקל צייט פראקטיצירן מיט ארויסגעבן קליינע סומעס, לויט די מעגלעכקייטן פון דער באנק, וויל

פאקטיש איז די באנק געשאפן געוואָרן אויף ארויסצוגעבן הלוואות ביז 100 פּעזעס. אָבער דער צווייטער טייל פון דעם קאָמיטעט (די מערהייט) האָט נישט געוואָלט נעמען אין אכט די ווירקלעכע לאגע און באשלאָסן ארויסצוגעבן די געבעטענע סומעס, וואָס נאָר גרויסע בענק האָבן עס געקאָנט באווייזן. דער רעזולטאט איז געווען, אז די נעמערס פון די גרויסע הלוואות האָבן נישט געצאָלט — די קאסע איז געבליבן ליידיק; מ׳האָט אפילו נישט געקאָנט ארויסגעבן קיין קליינע הלוואות.

א טייל שעדלעצער האָבן געמוסען מורמלען, אז עס איז נישטאָ דאָס געלט. די אקציאָנערן, וואָס האָבן געהאט אקציעס און נישט געמוסען קיין געלט, האָבן פארלוירן דעם צוטרוי און געמוסען פאָדערן צוריק זייער געלט. עס האָבן זיך געשאפן צוויי צדדים, און איין צד האָט באשולדיקט דעם צווייטן. די אפאטיע ביי די שעדלעצער צום פאראיין און צו דער באנק איז געוואקסן, און עס האָט געמוסען גיין בארג־אראָפּ. דער קאָמיטעט, וואָס האָט געמוסען געלט אין פאָלקסבאנק אויף דער פערזענלעכער פאראנטוואָרטלעכקייט דורך שרייבן וועקסלען, האָט זיך געמוזט שאפן גלט און דעקן די הלוואות, וויל קיין גלט איז מער נישט אריינגעקומען. די גרויסע נעמערס האָבן נישט געצאָלט און די קלענערע האָבן גענומען אָפּרעכענען די אקציעס. די קאסע איז געוואָרן ליידיק. ביי אזא לאגע איז אויסגעקומען, אז די אקציאָנערן, וואָס האָבן געהאט צו צוויי, אָדער דריי אקציעס, האָט געדראָט צו פארלירן דאָס גלט פאר זייערע אקציעס. דערביי דארף אונטערגעשטראָכן ווערן, אז אין יענער צייט האָבן די אקציאָנערן קיין סך אזעלכע סומעס נישט פארמאָגט. דער מצב האָט דערפירט צום פונאנדערפאל פון פאראיין און באנק, איבערלאָזנדיק א שלעכטן ביי־טעם ביי אונדזערע אלע שעדלעצער.

מיט דער צייט זיינען צוגעקומען נאָך שעדלעצער פון דער היים. די אָנגעקומענע פלעגן זיך צונויפקומען לויט דער באקאנטשאפט פון דער היים — אין פריוואטע וואוינונגען פון היימישע, וואו מען פלעגט שמועסן, דערמאָנען זיך פון דער אלטער היים און וועמען מען דארף פון דאָרט אריינעמען. די לאנדסלייט־תושבים זיינען אריינגעצויגן געוואָרן אין לאָקאלן געזעלשאפטלעכן לעבן. יעדער לויט זיין מדרגה: וועט אין דער ארבעטער־באוועגונג, וועט אין די ציוניסטישע קרייזן; יעדער האָט זיך זיין אָרט געפונען. א גרויסער טייל איז פארבליבן אזוי ווי אין דער אלטער היים — אפאטיש צו אלעמען; זיי האָט גאָרנישט אינטערעסירט: נישט די לאנדסלייט, נישט די געזעלשאפט און נישט די אלטע היים. אָבער דער געזעלשאפטלעך אקטיווער טייל פון אונדזערע שעדלעצער האָט ארויסגעגעבן א סך טוער פארן ארגענטינער יידישן ישוב.

נאָך דער היטלעריישער יידן־אויסראָטונג

זוען די צווייטע בלוטיקע וועלט־מלחמה האָט שוין געהאלטן ביים סוף, און יידן אויף דער גאנצער וועלט האָבן שוין געוואוסט פון דעם גרויסן אומגליק וואָס עס האָט געטראָפן דאָס אייראָפעאישע יידנטום, דעמאָלט האָבן צו אונדז אויך אין ארגענטינע געקומען אָנקומען די שרעק־לעכע ידיעות פון אונדזער היימשטאָט שעדלעץ.

באלד האָבן מיר זיך פארזאמלט און אָנגעהויבן באהאנדלען די לא־גע. די פראגע איז געשטאנען, ווי אזוי צו שאפן הילף פאר אונדזערע לעבנגעבליבענע שוועסטער און ברידער. דאָס שרעקלעכע אומגליק האָט פאראייניקט אלע אונדזערע שעדלעצער. זייער א גרויסע צאָל לאנדס־לייט זיינען געקומען, גרייט צו העלפן אלע וואָס וועלן זיך נייטיקן אין הילף. עס איז תיכף אויסגעוויילט געוואָרן א קאָמיטעט, וואָס זאָל אָנ־פירן מיט דער הילפס־אקציע. דער קאָמיטעט איז באשטאנען פון פאָלגנ־דיקע חברים: אברהם קרעדא, משה פעדערמאן, צ. ראָזענבוים, משה יודענגלויבן, יואל לעווין, הערשל לעווין, מענדל סאפירשטיין, מאיר מא־לאָוואנטשיק, יעקב מאלאָוואנטשיק, יוסף זאָנשיין, פייוול ענגלענדער, הערש בארבאנעל, ש. קירשמאן, מאָטל אקערמאן, איצל ראָזענבוים. אלס פאָרזיצער איז אויסגעוויילט געוואָרן פריינד אברהם קרעדא, סעקרע־טאר — משה פעדערמאן, קאסיר — מ. סאפירשטיין. צוזאמען מיט דער קאָמיסיע האָט אויך מיטגעארבעט א פרויען־קאָמיסיע.

אויף דער ערשטער גרויסער פארזאמלונג איז דער קאָמיטעט תיכף צוגעטרעטן אויפן אָרט צו זאמלען געלט פארן הילפספאָנד. די קאָמי־טעט־מיטגלידער זיינען געווען די ערשטע וואָס האָבן זיך באשטייערט. דעם ביישפיל האָבן נאָכגעטאָן אלע פארזאמלטע. אזוי ארום איז באלד אריינגעפאלן א באדייטנדיקע סומע געלט.

נאָך דער פארזאמלונג האָט דער קאָמיטעט געזומען באזוכן אלע שעדלעצער, וועמענס אדרעסן סע זיינען געווען באקאנט. עס איז אלץ געטאָן געוואָרן, כדי די אקציע אויסצובריייטערן און די הילף זאָל זיין וואָס גרעסער. אין יענער צייט איז געלונגען צוזופצוזאמלען א גרעסערע סומע געלט. דערווייל זיינען שוין געקומען בריוו פון א קאָלעקטיוון כא־ראקטער פון די שטעט פון שלעזיען, לאָדזש, שעדלעץ א"אנד.

מיר האָבן צוגעגרייט פאר פרויען,מענער און קינדער זעקס קאסטנס נויטיקע מלבושים, פון וועלכע 90 פראָצענט זיינען געווען נייע און גע־שאָנקען געוואָרן פון אונדזערע חברים. די זעקס קאסטנס מלבושים זיי־נען אוועקגעשיקט געוואָרן מיט א פוילישער שיף. שפעטער האָבן מיר

דער דיפלאָם פון פאראיוויקן די „שעדלעצער קהילה" אין ספר־הזהב

באקומען אן ענטפער, אז זיי האָבן די אלע זאכן דערהאלטן און זיי פו־
נאנדערגעטיילט.

געווען יחידים, וואָס האָבן געבעטן הילף צו קאָנען פארלאָזן פוילן,
און אז מען זאָל זיי אריבערנעמען קיין ארגענטינע, אָדער מאכן פאר זיי
פאפירן. מיר האָבן פאר זיי געטאָן אלץ וואָס עס איז געווען מעגלעך.
מיר האָבן געהאָלפן קומען אין ארגענטינע: א פרוי מיט א קינד, א
משפחה פון דרייַ פערזאָן, און געהאָלפן זיי זיך איינאָרדענען. מיר האָבן
אויך געהאָלפן מאטעריעל א סך שעדלעצער, וועלכע האָבן אליין נישט
געהאט די מעגלעכקייט אראָפצוברענגען זייערע לעבנסגעבליבענע
משפחות

א ביסל שפעטער האָבן אָנגעהויבן קומען בריוו פון די „די־פי"־לא־
גערן, מ'האָט געבעטן הילף אין פאָרעם פון שפייז־פעקלעך. מיר האָבן
באלד געשיקט פעקלעך וואוהין עס איז נאָר מעגלעך געווען צו שיקן,
מיר האָבן אויך געשיקט 500 דאָלאר קיין פאריז פאר די שעדלעצער
יתומים־קינדער און מאטעריעלע הילף אויף וועגדונגען פון יחידים, שעד־
לעצער אין פאריז. קיין ישראל איז געשיקט געווָארן 100 פונט דעם שעד־
לעצער לאנדסמאנשאפט־פאריין, און באזונדערס פאר יחידים פון ישר־
אל, וואָס האָבן זיך געווענדעט צו אונדז, איז געשיקט געווָארן שפייז־
פעקלעך.

אויך פאר דער „הגנה" האָבן מיר זיך באשטייערט מיט 1.000 פע־
זעס. אזוי האָבן מיר געפירט אונדזער הילפסארבעט לויט די מאקסימא־
לע אָנשטרענגונגען און לויט די מיטלען, וואָס מיר האָבן געהאט.

אזוי האָט זיך פארענדיקט דאָס קאפיטל הילפס־אקציע.

נאָך דער אקציע איז געקומען א שטילשטאנד אין דער טעטיקייט
פון פאראיין. אָבער דער קאָמיטעט האָט וויייטער געפירט זיין טעטי־
קייט. ער האָט איינגעאָרדנט פון צייט צו צייט אונטערנעמונגען, פאר־
אייביקט די שעדלעצער קהילה דורך אריינשרייבן זי אין ספר־הזהב און
איינגעשריבן מדינת־ישראל אין ספר־הזהב צום ערשטן יאָרטאָג פון איר
אנטשטיין.

ביי דעם קאָמיטעט איז אנטשטאנען דער געדאנק ארויסצוגעבן א
יזכור־בוך, וואָס זאָל זיין א מצבה פאר אונדזער אומגעקומענער קהילה.
מיר האָבן געזומען זאמלען מאטעריאלן פאר אזא יזכור־ספר. דער קאָ־
מיטעט האָט זיך געווענדעט צו די שעדלעצער אין א סך לענדער, זיי
זאָלן צושיקן בילדער, צייטונגען, וואָס האָבן א שייכות מיט שעדלעץ
און אויך אָנשרייבן זכרונות. מיר, פון אונדזער זייט, זיינען גרייט געווען
אלץ צו טאָן, אז אזא בוך זאָל דערשיינען. נאָר מיר האָבן נישט געהאט
קיין שום מאטעריאלן, לסוף איז געקומען פון ישראל די איבערראשנדיקע

די מחנכים מיט דער גרופע פון אלטערע תלמידים פון תלמוד־תורה אין שעדלעץ

ידיעה, אז זיי באזיצן נויטיקע מאטעריאלן, זכרונות, פאטאָ־קאָפּיעס אא"וו און זיינען גרייט צוזאמען מיט אונדז ארויסצוגעבן דאָס יזכור־בוך.

תיכף האָט זיך אָנגעהויבן אן אינטענסיוו ארבעט צוצוגרייטן די מאטעריעלע מיטלען.

דער באזוך פון אונדזער חבר הערשל בארבאנעל אין ישראל האָט צוגעאיילט דאָס דערשיינען פון דעם בוך. ער האָט זיך דורכגעשמועסט מיט אונדזערע שעדלעצער אין תל־אָביב און עס איז צוגעגרייט געוואָרן דער פּלאן פון ארויסגעבן דאָס יזכור־בוך.

די גרעסטע אָנערקענונג קומט די שעדלעצער חברים אין ישראל פאר זייער טרייער, איבערגעגעבענער ארבעט אין צונויפשטעלן אזא רייכן מאטעריאל און געבענטשט זאָלן זיין זייערע הענט. דאָס בוך וועט זיין א גרויסער כבוד פאר אלע שעדלעצער אין דער גאנצער וועלט.

יזכור

את נשמות קדושים וטהורים

בני קהלת שדלץ

אשר הושמדו במיתות שונות
ע"י הנאצים הטמאים ואנשי בליעל
על אדמות העיר שדלץ
בסביבתה בנדודיהם ובמחנות
ההשמדה למיניהם
תהיינה נשמות המעונים צרורות
בצרור החיים של האומה
נזכור אותם לעד

לזכרון עולמים

משפחת אורז'ל

האיש הנכבד, העסקן בצרכי ציבור באמונה, ר' אשר אורז"ל;

משה אורז'ל,	חנה פירשטר — הושמדה בין 29 בנות
פליה אורז'ל,	בשה אורז'ל
סמיק אורז'ל,	ברוניה פדרובסקי
גוטה פירשטר,	סמיק ובתם שינדל-זולה
זאב פירשטר,	אסתר שברץ ובעלה שאול ובניהם יגוש ותיאודור

המתאבלים:

יצחק אורז'ל ומשפחתו.

משפחת איזנשטט

אבי היקר, ר' משה־אבא איזנשטט, בן הרב פלטיאל מברזא,

אמי איטה, בת יוסף־חיים זילברצוויג,

גיסי אליעזר בר' יעקב לוין,

אחותי פולה (פסיה) לוין ושני בניהם, יעקב וטוביה, ובתם מרים.

המתאבלים:

משפחת פלטיאל איזנשטט.

מזכיר אני בזה את אבי היקר באדם, החסיד האמיתי והלמדן המופלג, שחינך אותי משחר ילדותי לחיבת ציון וירושלים, ה"ה: ישראל סיני ז"ל, ב"ר שמואל ז"ל, מורשה, שמת בשדלץ בכ"ה אייר, תרס"ג, והוא רק בן 58 שנים.

את אמי היקרה, אשה בעלת מעש ויעש, שבעקב השתדלויותיה ניצלו הרבה אנשים ממאסר וצרות אחרות, ה"ה: מרת רחל, ז"ל, בת ר' דוד גרינפרב, ז"ל, שמתה בכ"ח בחשון, תרפ"ט, בשיבה טובה, בעיר שדלץ.

את אחי יקירי, התלמיד־חכם המובהק, נוח לה' ולבריות, איש יקר־המציאות, ה"ה מר שמואל־דוד, ז"ל, שמת בעיר שדלץ בט"ו בחשון, תרצ"ג, והוא בן 69 שנים.

את אחותי היקרה, אשה צנועה וחסודה, מרת נחמה, ז"ל, אשת ר' אברהם־אבא פרנקל, שמתה בורשה בכ"ג באלול, תרע"ח, בדמי ימיה.

ואלו מבני משפחתי, שנהרגו, נחנקו, או נשרפו חיים ע"י הנאצים הטמאים, ימ"ש:

גיסתי מרת חוה, אשת אחי שמואל־דוד, ז"ל, בת ר' נתן־נטע בורנשטיין, ז"ל, מסרקומלה, עם בתה דבורה, עם בעלה משה־חיים גפן — בריסק דליטא — עם שלש בנותיהם וילדיהם ובנם ואשתו וילדיהם; את שני בניו של אחי שמואל־דוד, ז"ל: יחיאל־מאיר ואשתו איטקה, בת ר' משה־דוד, ז"ל, וקלמן, עם שני בניהם, ואברהם־מרדכי עם אשתו ובתם.

את אחותי היקרה, עדינת הנפש, מרת רייזל־חדם, עם בעלה, ר' מנחם־מנדל, נכד הרב, האדמו"ר מביאלא, ר' דובריש לאנדאו, זצ"ל, עם שתי בנותיהם, אסתר־פרידה ומלכה ובעליהם וילדיהם, ובנם אברהם, ואשתו וילדיהם.

את אחותי היקרה, הציונית הנאמנה, מרת ליבא־סימא, ז"ל, עם בעלה מרדכי הלפרין ובנם ישראל ואשתו וילדם ובתם לילקה.

את בת אחי שמואל־דוד, ז"ל, רבקה, עדינת־וטהורת־נפש, מסורה לציונות ולעבריות, עם בעלה פינחס ויינגרטן, בן האדמו"ר מלובשוב, זצ"ל, עם שני בניהם.

את אשת בן אחותי, רייזל־חדם, מר בריש לאנדאו, ז"ל, מלושיץ, עם שני בניה ונשותיהם וילדיהם, ובתה ובעלה וילדה.

את בת אחותי הבכירה, סימא, שהיתה לנו כמו אחות, מרת רויזלה, עם בעלה, אשר אשכנזי, עם בנם, העו"ד, שמואל ואשתו וילדתו, ובתם סימא עם מרדכי בן־דעת, בן הרב מבילסק, עם בנם ובתם מבריסק דליטא.

את גיסי יקירי, אחיה של אשתי, נ"י, העו"ד, אברהם־סלבה, מורשה, בן ר' משה־אהרן סלבה, ז"ל, מרדום, חבר הועד המרכזי של ההסתדרות הציונית בפולין, מיסד „החלוץ" בעלי מלאכה בפולין ועוד.

ת. נ. צ. ב. ה. ה', נקום נקמת דם עבדיך השפוך.

ה מ ת א ב ל:

ישעיהו בן סיני זיידנצייג

את אלה לא נשכח לעולם

אמי היקרה, האשה הצנועה, עסקנית נאמנה, חנה פאפאווסקי,
אחותי חיה עם בעלה זאב פשעננה ושלש בנותיהם,
אחותי ברכה עם בעלה גרשון זילברברג ועם כל המשפחה הנכבדה.

הנשארים בחיים:

פישל דרומי (פופובסקי)
עם משפחתו בישראל.

נהרגו ע"י הרוצחים של היטלר ימח שמו וזכרו.

לזכרון נצח

1. אשתי האהובה **אסתר** ז"ל, בת רבקה ומרדכי **רובין** מפילב (פ. לובלין).
2. בתי האהובה **רחל (רוזא)** ז"ל, בת יהודה לייב (ליאון) גליקסברג משדליץ ובעלה אברהם הלברשטט ז"ל מלודז.
3. בני האהוב **אהרן (אראלף)** ז"ל, בן יהודה לייב.
4. אחי האהוב דוב־**בערישׁ** ז"ל ומשפחתו מווארשה, בן נתן דוד ומלכה הדס גליקסברג ז"ל.
5. אחי האהוב **מאיר** ז"ל מבלגיה, בן נתן דוד ומלכה הדס גליקסברג ז"ל.
6. אחי האהוב **שלמה** ז"ל ומשפחתו מווילנה, בן נתן דוד ומלכה הדס גליקסברג ז"ל.
7. אחותי האהובה **פאליע (פריל)** ז"ל, בתה מלכה ובעלה אברהם כהנא ז"ל מברדיטשב.
8. חמותי האהובה **רבקה רובין** ז"ל, בת **רחל ומנדל בייער** ז"ל מפילב (פ. לובלין).
9. גיסתי **פאליע (פריל)** קאמיען ובנה **מנדל** ז"ל, בת רבקה ומרדכי רובין ז"ל מאטוואצק.
10. גיסי יעקב ז"ל, בן נתן דוברזינסקי ז"ל מלודז ולאה מבית שיינפלד.
11. גיסתי **ראניא (רחל)** דאברזינסקי ז"ל, בת רבקה ומרדכי רובין ז"ל מפילב.
12. בנם **איגנאש (יצחק)** דאברזינסקי ואשתו שרה מבית שץ מווארשה.
13. דודי האהובים **מאיר ויעקב** כהנא ז"ל עם משפחותיהם, בני מנחם שלמה וחנה רבקה כהנא.
14. דודתי **איטקה מינץ** ז"ל, בתה של אבי זקני מנחם שלמה כהנא וחנה רבקה מבית אורזל.
15. בת דודי שרה ז"ל רוקח עם 2 בנותיה, בת מאיר כהנא ז"ל ופייגע מבית גינצבורג ז"ל.
16. גיסי האהוב אברהם בן יעקב והודל (מבית מרגלית מברדיטשב) כהנא ז"ל.
מבכה מרה עליהם(ן) ועל נשמותיהם(ן) הקדושות.

יהודה לייב (ליאון) גליקסברג משדליץ

עכשיו תל־אביב, רח. אלנבי 95. ת. ד. 1903.

לזכרון נצח משפחת דומב

מנדל דומב — נפטר בגיטו — 22-8-42
רחל דומב־שפירא — נפטרה בגיטו — 22-8-42
חוה דומב אקרמן
יהושע אקרמן
עודד אקרמן (הבן)
} הושמדו 22-8-42
יוסף דומב עם אשתו פניה — נפלו בבריסק דליטא.

המתאבלים:

שמואל ושרה אלוני (דומב)
בלה אלוני
שמחה אלוני ומשפחתו
שרה ברגמן־דומב

מצבת עד!

לזכר אבותינו היקרים הבלתי נשכחים:

ר' **נפתלי הרץ** בן מרדכי **הלברשטדט**, ז"ל.

יכטה־גיטל בת ישראל־דב ליברנט־הלברשטדט, ז"ל.

שנרצחו בהשמדה האחרונה של גיטו שדלץ (פולין) בימים כ'־כב' כסלו תש"ג/5703 (29.11—1.12/1942).

אחותנו רויזה וגיסנו יוסף ציטרין ובנם מרדכי ז"ל.

שנהרגו בחיסול הגיטו בורשה בימים יג'־יט' ניסן תש"ג/5703 (18—24.4/1943).

המנציחים:

ישראל הלברשטדט ומשפחתו — בישראל.

הניה (נולקה) הלברשטדט־טייטל — בישראל.

שמואל הלברשטדט ומשפחתו — בארצות הברית.

לזכרון עולמים!

קברותיהם של הורינו היקרים והנכבדים

ר' פייבל־שרגא בן אברהם גרינשפן, ז"ל, שנפטר בורשה ביום י"ד כסלו תרצ"ח/5698 (18.11/1937); מרים־שרה בת אברהם זילברצאהן־גרינשפן, ז"ל, שנפטרה בורשה ביום י"ח אדר א' תרצ"ו/5696 (12.3/1936); אחינו אברהם גרינשפן, ז"ל, שנרצח בשדלץ ב־י"א אלול תר"פ; אחינו יעקב (יאנעק) גרינשפן ומשפחתו ז"ל, שנהרגו בגיטו שדלץ ט'־י"א אלול תש"ב; אחינו יצחק (עדעק) גרינשפן, ז"ל, שנפטר בגיטו שדלץ כ"ו טבת, תש"ב, ומשפחתו, ז"ל, שנהרגה בגיטו; אחותנו פרל (פוליה) גרינשפן־צייטלין ובנה ז"ל; אחותנו שיינדל (סטאשא) גרינשפן־הרלצברג ז"ל; אחותנו בלימה (מלבינה) גרינשפן.

המתאבלים: היחידה שנשארה בחיים מכל המשפחה הענפה

רחל (לוניה) גרינשפן־הלברשטדט ובעלה ישראל הלברשטדט עם בתם מרים בישראל.

משפחת הלברשטדט

נחום הלברשטדט — הובל לטרבלינקה: 42—11—25

איטקה הלברשטדט לבית רובינשטיין — הובלה לטרבלינקה: 42—11—25

הירש הלברשטדט — נהרג עם משפחתו בורשה

ישראל הלברשטדט — נפטר בגיטו שדלין: 41—12—9

ד"ר הלנה פפאו — נרצחה: 42—8—22

משפחת גולדפרב

הינך גולדפרב — הובל לטרבלינקה: 42—11—25

רחל גולדפארב, לבית ברנר — הובלה לטרבלינקה: 42—11—25

חיה ויצרשול לבית גולדפרב — נהרגה בורשה

ליב גולדפארב — נפטר בורשה

סימה יעקובוביץ, לבית גולדפרב — נרצחה בורשה עם בעלה

אָשר גולדפרב — נפל בחודש אוגוסט בההתקוממות הכללית הפולנית

המתאבלים מר:

הניה ומשה הלברשטדט ובניהם,
בלומה גולדפרב ודוד שדרויצקי

תל־אָביב, מדינת ישראל

הזכרת נשמות

הננו מבכים מרה את מות יקירינו, את מות אָבינו מורנו ד"ב, ז"ל, היקר והענו באָדם, את מות אחותנו דבורה, ז"ל ובני משפחתה, ואת מות צעיר אחינו יעקב, ז"ל, ובני משפחתו, שניספּו ומתו מות קדושים בידי המרצחים הנאצים הטמאים.

זכרם היקר לא יימחה לעולם מליבנו !

מרדכי ושרה טמקין.

הנאהבים והנעימים בחייהם

אָבינו, החסיד והישר באדם, יו"ר ועד בנק הסוחרים, ר' ק ל מ ן פ ר י ד מ ן, ז"ל.

אמנו, המשכילה והצנועה, מרת ר ח ל (לבית פולמן), ז"ל, שנרצחו ונשרפו מטרבלינקה.

אחיותינו פייגעלע, תמימת־הדרך, עובדת ה„טאז" ובית החולים בשדלין, ודינה'טשע, הצעירה ובעלת־החן, שלא חפצה להפרש מההורים, שנרצחה בשדלין.

זכרם לא ימוש מקרבנו !

הנשארים בחיים :

ה ב נ י ם : **אברהם, מנחם וזכריה ומשפחותיהם** (בישראל).

ו ה ב ת : **לאה'טשע ומשפחתה** (מבילה, גרינבוים, בפריז).

לזכרון עולמים!

משפחת זלצשטין: ישראל, אסתר־מלכה:

יצחק (אידל), צלובה, לוי גוטגלד, רחל, שרה.

משפחת וימן, בונים — מאשא:

שמואל, וירה, יעקב, אהרן, מרים, פרידה, הינך וגוסקי, מנדל, הניה, יוסף גוטגלד, פליה, זלמן רוטפלד, חיהלע, אברהם, חנהקה ממשפחת פרשטר.

הרשל לדרמאן ומאשא

אטקה ואהרן גרשטיין, שמחה, גיטל והילד.

המתאבלים מר:

משפחת וימן דוב,
משפחת זלצשטיין שלום,
משפחת לעדעמאן דוב.

משפחת מורדסקי

אבי היקר והחביב, ר' אהרן בן אבא מורדסקי

אמא ריזל

אחותי חייה

אחותי שינדל

אחי יעקב

אחותי פיגלה

לא אשכחם לעד

ישראל מורדסקי ומשפחתו.

לזכרון עד

אָבינו והסבא, ר' יצחק אסמן, שנפטר בשנת 1931,

אריה־ליב בן יצחק אסמן, שנפטר עם אשתו חנה בת דוב בגיטו שדלין,

בינה אסמן ומשפחתה

שמאי אסמן ומשפחתו

משה, אברהם וחיים.

יעקב גולדברג, שנפטר בגיטו,

מירל גולדברג, שנרצחה ע"י הנאצים עם ילדיה,

חיים גולדברג ומשפחתו,

פייוול גולדברג ומשה גולדברג.

המתאבלים שנשארו בחיים, וזכרם של יקיריהם לא ימוש מקרבם לעולמים:

שמחה אסמן ומשפחתו (בארצות הברית)

גבריאל אסמן ומשפחתו (בארצות הברית)

לאה פרפל ממשפחת אסמן ומשפחתה (בישראל)

ישראל אסמן ומשפחתו (בישראל)

שרה פרידמאן, ממשפחת גולדברג (בישראל)

מצבת־עד

לזכר אָבינו האָהוב, ר' חנוך־העניך שטיינברג, זצ"ל, חישר וחיקר באָדם.
לזכר אחותנו האהובה, רחל שטיינברג (גולדברג), ז"ל,
אשר הובלו לטבח ע"י נוגשים היטלראיים טמאים, בשנת תש"ב
(את אָבינו מעיר שדליץ ואת אחותנו מעיר ורשה).

מבכים מרה:

משה שטינברג — ישראל — תל־אָביב
יהודה שטינברג — קוסטאריקה — סאן־חוזה
שרה שטינברג (אלוני) — ישראל — תל־אָביב
אברהם שטינברג — ישראל — תל־אָביב

מצבת־עד

לזכר הורי האהובים והיקרים:
ר' יעקב סטבקובסקי, ז"ל,
אסתר סטבקובסקי, ז"ל.

לזכר אחיותי האהובות והנאמנות:
חיה סטבקובסקי
איטקה "
טובה "
פרלה "

אשר מצאו את מותם תחת המגף ההיטלראי הטמא, בשנת תש"ב, בעיר שדליץ.

מבכה מרה:
בתם ואחותן היחידה **סימה סטבקובסקי (שטינברג)**,
(ישראל, ת"א), ובעלה **אברהם שטינברג**.

מצבת־זכרון

לזכר יקירינו הבלתי־נשכחים:

שרגא בן יואל־הירש מנדלסון

רוזשה

משה

מיכל

חיה

המנציחים:

משפחת מנדלסון (ישראל)

צום אייביקן אַנדענק!

שלום בן יצחק־אייזיק,

בלומה־מאלע בת יחיאל,

אריה־לייב,

חיהלע מורגנשטרן.

אליעזר בן מרדכי קליינלרר,

גולדה בת שלום,

מנחם מנדל,

שולמית.

משפחת מורגנשטרן

צום אייביקן אָנדענק!

ברוך־מרדכי קליימאן, געשטאָרבן דעם 26-5-41, אלס קרבן פונעם היטלעריסטישן רעזשים.

ה ע נ י ע ק ל י י מ א ן — דערשאָסן דורך דער געסטאפּאָ אין שעדלעץ דעם 6-9-43.

לייב (לוטעק) קליימאן, ארויסגעפירט קיין טרעבלינקע, אין שרעקלעכן שבת, דעם 22-8-42.

הערש (שוניא) קליימאן, דערשאָסן דורך דער געסטאפּאָ דעם 22-8-43.
מלכה־קריינדל (קרישא) גאָלדפינגער, דערמאָרדעט דורך א. ק. —
די פּוילישע אקאווצעם — 2 וואָכן פאר דער באפרייאונג.

שלמה־זלמן גאָלדפינגער,
פריידע גאָלדפינגער,
רחל גאָלדפינגער (גורפינקל), מיטן מאן און קינד.

שרה גאָלדפינגער (קיניגסבערג), מיטן מאן.

מאשעלע גאָלדפינגער
8-24 ארויסגעפירט געוואָרן קיין טרעבלינקע דעם 3טן טאָג פון דער ליקווידאציע פון שעדלעצער געטאָ.

מישל גאָלדפינגער —
געשטאָרבן דעם 9-2-42

מלך (מאקס) רובינשטיין —
ארויסגעפירט קיין טרעבלינקע צוזאמען מיט זיין שוואָגער לייב קליימאן דעם 22-8-42

חנא־לייזער רובינשטיין —
דערשאָסן דעם 31-8-42

וואָלף גאָלדפינגער און פרוי שרה (קליימאן) און קינדער.

רחל רובינשטיין (קליימאן) (ישראל).

מצבת־עד

לזכר הבן והאח **אריה־ליב פּסובסקי**, בנו של החזן ר' יוסף־דוב, ז"ל.

נפל בחזית הרוסית־גרמנית בקצין בצבא האדום בקרב, בקרבת העיר ביאליסטוק — בח' באב, תש"א.

נקבר בבית־הקברות היהודי בעיר וולקוביסק.

משפחתו הושמדה בעיירה ברינסק.

זכרם ישאר ברוך!

המנציחים:

האם: **צביה פּסובסקי**
האחים: **דוב בן יוסף ומשפּ'**
דניאל " " "
נתנאל " " "
מיכל " " "
מדינת ישראל

צום אייביקן אָנדענק פון מיינע טייערע און געליבטע עלטערן, דוב און חייה־ליבע פינקלשטיין, שוועסטער און שוואָגער ברוך סורביץ און קינד פרידקע (פון זשאמבריוו), ווי אויך אלע מיינע אייגענע, קרובים און פרייַנד — קרבנות פונעם נאצי־רעזשים.

די איינציק־פּארבליבענע

דינה פינקלשטיין (ראנעץ)

ישראל, רמת־גן, רח' מענל, 12

צום אָנדענק פון די נישט־פארנעסענע

צלאל און דבורה מיט די קינדער,
די קינדער פון מענדל און רחל טאבאקמאן, וואָס זיינען אומגעקומען אין געטאָ.

בערל שיוואק און אסתר מיט די קינדער;
חנא, מיט די קינדער,
העניע מיט די קינדער
אומגעקומען אין געטאָ.

הודעס מיטן מאן און קינדער, אומגעקומען אין מארד.

די קינדער פון זעלדע און מענדל שיוואק.

פארוויקלט:

ישראל 'מאבאקמאן און זיין שוועסטער ראָזענזומען.

לזכר־עולם!

ר' ישראל רוזנבלום (בירציחער), העסקן הדגול והמסור לעניים, התפּרסם כיו"ר חברת „בית־לחם", עסקן ב„מזרחי".

הרשל רוזנבלום ואשתו חנה, משה רוזנבלום, רחל רוזנבלום (קוטלרסקי), רייזל רוזנבלום, פרימט רוזנבלום — כלם נרצחו ע"י הנאצים הטמאים.

המתאבלים מר:

דבורה קריז ובעלה
יצחק והילדים

בארץ ישראל

לזכרון נצח למשפחתנו חיקרה זלוטובסקי

הורים:

אבא: ישראל.
אמא: מרים (מאיה).
האחיות: נחמה (ובעלה הינך זונשיין והילדים).
מינה (ובעלה יעקב קמיין והילדים).
פיגלע.
האָח: יצחק.

ז"ל

נמסר על ידי האחים:
דוד ואברהם — חיפה, ישראל
מיכל — פּריס, צרפת
האחות: **רוזה** — מינסק, רוסיה

צום אויבּיקן אַנדענק

מיין נישט־פֿאַרגעסענע, טייערע און ליבסטע משפּחה

די עלטערן: **ריצה און אהרן־יצחק שמוקליארזש** — אומגעקומען אין שעדלעצער געטאָ;
ברודער: אליעזר שמוקליארזש און זיין פֿרוי לאה און קינדער — געפֿאלן אין שעדלעץ;
שוועסטער: העניע יעלען מיט איר מאן דוד און קינדער — אומגעקומען אין וואַרשע;
ברודער: דוד — אומגעקומען אין שעדלעץ;
שוועסטער: אסתר — אומגעקומען אין א דאָרף, ביי שעדלעץ;
מיינע פעטערס: ברוך־מרדכי שמוקליארזש און דוד שמעון שמוקליארזש, מיט זייערע פאמיליעס.
מיין מומע: חנה־רחל גרינבוים, מיט איר מאן נתנאל און די משפּחה פון מיין ליבער מוטערס צד. מומעס און פעטערס;
פייגע און משה ביאלילעוו מיט זייערע קינדער.
דבורה און אברהם געלשט, מיט די קינדער.
העניע מיט איר מאן און קינדער.
משה בערגמאן, מיט זיין פֿרוי שרה און קינדער.

די פֿאַרבליבענע אין ווייטיק, וואָס פֿאַראייביקט זייער אַנדענק:

רחל שמוקליארזש—ווינשטיין, מיט איר מאן **אברהם און קינדער** (אין ישׂראל).

נר נשמה

לזכרם הקדוש של בני משפּחתי היקרים, שנרצחו ע"י הנאצים הטמאים ועוזריהם.

ההורים: אריה ואַלטה־שרה אורלנסקי.

האחים והאחיות: ישׂראל, פישל, בתיה, חנה, צביה וצאצאיהם.

מוקדש דף־זיכרון זה בהערצה ובאהבה

ע"י **יהושע אורלנסקי**.

ב"ה

לזכרון משפחות קרמרוש בשדלץ

א. **ר' צבי מנשה בן ר' טוביה** ז"ל קרמרוש (ר' הרשל טוביה'ס) מרחוב דלוגה 16, תלמיד חכם גדול, חסיד ועסקן באמונה.
רעיתו מרת **מרים בת ר' ישראל יעקב הכהן** ז"ל,

ב. **ר' מרדכי בר צבי מנשה**, ז"ל, קרמרוש (ר' מאטל קרמרוש) מרחוב אולעינא 3, תלמיד חכם, חסיד וירא שמים, בעל מידות טובות, עסק בהצלת יהודים בימי השואה בשדלץ. (ראה שיר „המציל" מאת המשורר שאול בספר „למועד", אשר הוצא מטעם „המזרחי" בהוצאת הרב בר־אילן ז"ל בשנת תש"ו, דף 89: „בשדלצה המופצצת כליל, חומה נותרה ומציל, יהודי נפלא וכו' ואת האחרים הציל ולא ניצל המציל").
רעיתו מרת **פיגה** ז"ל לבית פאפיר.
הי"ד ותנצב"ה

המתאבלים עליהם:
הרב שמואל מנחם קרמש־כנעני וב"ב, משק גבת, ישראל. בנו של ר' הרשל טוביה'ס ואחיו של ר' מאטל קרמש.
מר יהושע קרמש ורעיתו חנה שרה לבית ריזה, קרית־חיים, רח' ע"ב 45, בנו של ר' הרשל טוביה'ס, ז"ל, ואחיו של ר' מאטל קרמש, ז"ל.
מר שמחה בונם קרמש ורעיתו אסתר שרה לבית לובלינר ובניהם, חיפה, רחוב סירקין 38, בנו של ר' מאטל קרמש ונכדו של ר' הרשל טוביה'ס.
מרת מינדל קרמש־שינפלד, גבעת עליה וב"ב, בתו של ר' מאטל, ז"ל, וכו'.
מר דוד קרמש־כנעני וב"ב, קבוצת מעגן מיכאל, בנו של ר' מאטל, ז"ל, וכו'.
(הבן יעקב, ז"ל, נפל בשנת תש"ח במלחמת השחרור בקרב על טנטורה, הי"ד).

לזכרון משפחת לובלינר בשדלץ

ר' נחום־זאב לובלינר, ז"ל,
רעיתו מרת **סימה**, בת ר' איצ"ה טבקמן,
בניהם: **יהושע, אברהם, הניה, חיה וחנה.**
הי"ד ותנצב"ה

המתאבלים עליהם:
בתם ואחותם אסתר שרה, רעיתו של מר שמחה בונם קרמש, חיפה, רחוב סירקין 38.

לזכרון משפחת ריזה בשדלץ

ר' יצחק אהרן, ז"ל, **ריזה**,
רעיתו מרת **רבקה**, ז"ל,
בניהם: **ישראל, סערקא** (פיענקנאוויעש), **טויבא** (גינגולד), **חיה** (שמילינה), **ואסתר** (גוטהלף).
המתאבלים עליהם:
בתם ואחותם חנה שרה קרמש, רעיתו של מר יהושע קרמש, קרית חיים, רחוב ע"ב מס' 45.

לזכר עולם לאָבינו ולמשפחתו

שהושמדו ע"י הנאצים הטמאים, בחודש אלול, שנת 1942, בשדליץ.

בונים ריבק, בן אברהם־יצחק
מאיר ריבק, בן אברהם־יצחק
אשתו וילדיהם.

ברוך עם אשתו וילדיהם;
אברהם שליפקע בן יצחק
עם אשתו וילדיהם.

מאיר שליפקע, עם אשתו וילדיהם.

זלמן שליפקע, בן יצחק, עם אשתו וילדיהם.

המתאבלים מר:

אשתו מלכה ריבק, ובניהם ונשיהם ונכדם והאחים — משפחת ריבק.

לזכר עולם להורינו ואחינו, שנרצחו ע"י הנאצים בעיר שדליץ

יעקב־צבי, בן אריה גליצקי,

בילה־אידם, בת משה־זאב,

מאָטל, בן יעקב־צבי,

דוד, בן יעקב־צבי.

המתאבלים מר, שנשארו בחיים:

הבנים עם נשיהם

הבנות עם בעליהן

והנכדים —

משפחת גליצקי בישראל

זכרון עולמים

הורינו

אבא: **חיים ברנהולץ,**
אמא: שרה,
אחינו: משה,
האחיות: חנטשה וגיטל.
אמא: **באשה וישניה,** אח שלמה,
האחות: לאה.

המציחים:

אליעזר בר חיים (ברנהולין)
חוה לישניה - בר חיים (חיפה)

לזכר אהרן ואיטקה ליברנט וילדיהם,
שרה וצבי רובינשטיין וילדיהם,

דובה ושאול ברנהולץ וילדיהם,
ישראל וחיה ליברנט וילדיהם,
בנימין ליברנט.

המציחה:

גילה בינשטוק (חיפה, ישראל)

לזכר

אמא: **רבקה קירשנבוים,**

האחים: מרדכי, יהושע ושלמה,
האחות: פיגה.

המציח:

חנינא דוד דבני קירשנבוים

אבי מורי, ר' **אברהם־צבי סרברניק,**

אמא: שפרינצה,

אחיות: דשה ובילה.

המציח:

ישראל סרברניק (ישראל)

נר תמיד

לזכר אבי: יצחק אורז"ל,
אמא: שרה־שפרה,
אחותי: דובה,
אחי: מתתיהו.

המציח:

ראובן אורזשל (בישראל)

לא אשכח

את אחי: **בן־ציון קמינני,**
אחיותי: אסתר ורשקה קמינני.

המציח:

אברהם קמינני (חיפה)

לזכר **אמא נחמה בינשטוק,**

האחיות: איטקה וינטה,
רחל והרצל טיבלום וילדיהם,
חנה ואליעזר זשירוביץ וילדיהם.

המציחים:

האחים צבי ואברהם
בינשטוק (חיפה)

זכרון

לאחי: **ברוך שפירא**

ואחותי רשקה.

המציח:

אלכסנדר שפירא (חיפה)

לא נשכח את יקירינו לעולמים!

לזכר אבי מורי: **מתתיהו אובוגי,**

אמא: חנה,

האחיות: גיטל, רבקה, חינקה, חייה ופרל,

האחים: יעקב, ליבל ויוסף.

המנציח:

יחיאל אובוגי (חיפה)

לזכר אבי: **אהרן דרוזשנסקי,**

אחותי: שינדל,

סבא: ר' מנדל,

וסבתי: רחל.

המנציח:

ישראל דרוזשנסקי
— (חיפה)

מצבה

אבי: **ר' אברהם ריבק,**

אמי: גיטל,

האחים: הרשל וברוש,

אשתי: מנוחה,

ובני יקירי: דוד.

המנציח:

מרדכי ריבק

זכרון עד

לאמא: **זלטה־אסתר מיסטר,**

אחיותי: פרל־חנה, ברוינדל,

האחים: יעקב, ישעיהו.

המנציח:

מנחם מיסטר (ישראל)

לזכרון עולמים!

הורי: **אשר יובילר**

ורעיתו **צביה,**

אחי: משה, מאיר־שלום והינך,

אחותי: אסתר (ובעלה בן־ציון).

המנציח היחיד שנשאר מהמשפחה:

אברהם יובילר־צורף

ומשפחתו (בישראל)

תנצב"ה

לזכר הקדושים:

הורי: **משה ברנפלד**
ואסתר־פיגה,

אחי: שלמה, זליג, ליבל,

אחיותי: איטקה, מינדל, חינקה, אלטקה וכל המשפחה שלי,

ר' נחמן בראנעק

ורעיתו רבקה־פערל.

המנציחים:

דוד ברנפלד,

פריידה ברנפלד (בראנעק)

יהודה בראנעק (מדינת ישראל)

לזכר עולם

אבינו: **אברהם** בן שמואל **צצקים**
אמנו: הינדה "
אחותנו: שפרה "
אחינו: שמואל "
אחותנו: גיטל "
" ברינה־רבקה "
" חנה "

המתאבלים:
דוד צצקים ומשפחתו
פישל ומשפחתו

לזכר משפחת יברבוים

אבינו: **מתתיהו־מנשה יברבוים**
אמנו: **רבקה** "
אחותנו: לאה "
אחינו: יצחק "
" שמעון "
" חיים "

המתאבלים:
מרדכי ומשפחתו,
שרה וולפלינג ומשפחתה

משפחת סוכוזבסקי

אבי: **משה־מאיר סוכוזבסקי**
אמי: **הינדה** "
אחי: מרדכי (מקם) "
" אשר "
" ברוך "

המתאבל:
אברהם סוכוזבסקי
(בישראל)

משפחת נאוצ'יצ'ל

אבי: **הרש־לייב**, בן חנה־שפרה,
אמי: **דבורה**
אחי: יעקב
" שלום־מאיר
" אברהם־יוסף
אחיותי: שרה, פיגה.

המתאבלים מר:
חנה נאוצ'יצ'ל־צפוני,
עם משפחתה (ירושלים)

לזכרון נצח

חאָב: **אייזיק צ׳רניבורדה**

אמא: **רחל**

חאָח: **בונים** (ואשתו וילדיהם)

„ **משה**

„ **חיים**

המתאבלים מר:

שרה עם בעלה
ובנה יעקב,
צשקה עם בעלה

גם הם בין הששה מיליונים

החסיד המכובד, **ר׳ ליב ליסטיק** ורעיתו, שנרצחו בורשה;

בנם, שהקדיש את כל השנים להרעיון הציוני, יוסף ורעיתו, שנרצחו בסיטיק:

בתם היחידה שיינדל עם בעלה ושני ילדים, שנרצחו בורשה.

המתאבל:

בנם היחיד שנשאר בחיים:

דוד ליסטיק עם אשתו
ובנם (בתל־אָביב).

לזכר עולם

אמא: **פרידה נוסבוים,**

אָחי: שמריל, עם אשתו אסתר והילדים,

אחותי: חנה ובעלה, חיים ברג ובנם דוד,

אָחי: שמחה,

אחותי: מינה ספציסקה עם בעלה וילדם משה, שנרצחו בברנוביץ׳

הנשאָר בחיים:

שמואל נוסבוים
(בישראל)

לזכר

אָבי: **נחמן־נטע שקלרז׳**

אמי: **הניה־ברוינה**

אָחי: חיים־אהרן (עם אשתו ציצה, ממשפחת סוקניק וילדיהם),

אחותי ובעלה: רבקה ונתן שקלרז׳

בת דודתי: חיה, ממשפחת מוקובוצקי.

המתאבל:

יעקב־צבי שקלרז׳
עם אשתו.

זכרון עולמים

משפחת זליקוביץ

אמא שלי: פרידה־רבקה־רחל,

אחים שלי: ישעיהו־בנימין ומשפ',
משה־זעליג ומשפ', יהודה־לייב
ומשפ', פינחס, דוד,

אחותי: זלאטע־איטקע טייבלום ובעלה
ישראל טייבלום ומשפ'.

משפחת רוטברג

הורי: אליהו־חינך ופסיה;

אחי: יצחק ויעקב ומשפחותיהם;

אחותי: זלאטקע פארבשטיין ובעלה
יצחק ומשפחתם;

אחי: אברהם, שנפטר בשנת 1937.

הורי: יעקב וגיטל לובלסקי,

אחי: מנחם, שמאי ושלום.

המנציחה:

עליזה לובלסקי (אלפרט)

צום אייביקן אָנדענק

פון מיין ליבער פרוי און קינדער, וועל־
כע זיינען אומגעקומען אין שעדלעץ
דורך די היטלער־מערדער:

חנה בת יעקב; יעקב בן שמחה,
פרוידע־דינה, יצחק, ראובן, שרה־לאה.

אין טיפן טרויער פארבליבענער
מאן און פאָטער:
שמחה שליפקע (ישראל)

צום אייביקן אָנדענק

אונדזער ליבן חסידישן פאָטער, ר'
משה קליינלערער, זון פון ר'
חיים שוחט, ז"ל — געשטאָרבן אין
אָנפאנג קריג אין שעדלעץ.

די קלוגע מוטער: **איטקע**;
שוועסטער: **חנה** און **רחלע** און
ברודער: **יצחק**.
ברודער **בנימין** און פרוי **דאָבע**
(פון דער חיים: צוקער);
די מומע **אסתר לעווין** (אומגע־
קומען אין פאריז).

די לעבן־פארבליבענע:
שרה קליינלערער (מאָרדעכאַי־
ווישט) (ישראל);
מומע רבקה מאנדעלמאן
(אמעריקע);
בנימינם קינדער: בעטי, משה
אין אסתרם טאָכטער, עווא
(אין פאריז).

מודעת־אבל

ברגש של כבוד ויראה אָנו, הנשאָרים
בחיים מכל המשפחות בשלמותן ועל
כל בני־ביתם, עומדים דום, בזכרנו את
יקירינו ואהובינו בחיים ובמותם, את
המשפחות:

דואה, טוכקלפר, פרייליך,

אשר נרצחו ונשמדו בדם קר ע"י האויב
האכזרי של עם ישראל בשדליץ, עיר
מולדתנו.

הנשארים בחיים מכולם
בישראל (נתניה):

זאב דואה,
חיה טוכקלאפר,
זלמן פרייליך.

לזכר משפחת אורלובסקי

אבי: זאב בן זלמן אורלובסקי;
אמי: צביה, שנפטרה אחרי מחלה קשה;
אחי: זלמן עם משפחתו, מרדכי עם משפחתו, מתתיהו עם משפחתו;
אחיותי: יהודית עם משפחתה, שרה עם משפחתה, ברכה עם משפחתה.

המתאבלים:

שושנה עם בעלה: משה שמוקלר (ישראל).

לזכר נתנאל בן יצחק גרינבוים, חנה־רחל אשתו ומשפחתם.

המתאבלים: הגיס והגיסה:

משה ושושנה שמוקלר.

לזכר אחי: ברוך־מרדכי שמוקלר, אשתו פיגה עם משפחתם.

הנשאר בחיים:

משה ואשתו שושנה.

לזכר אהרן־יצחק בן שמואל־יעקב שמוקלר, אשתו רצה, עם כל משפחתם.

המתאבלים:

ב ת ם :

רחל ווינשטיין,

א ח י :

משה שמוקלר עם אשתו.

דוד־שמעון ואשתו מלכה עם המשפחה.

המתאבלים:

מ ש ה ו ש ו ש נ ה

ש מ ו ק ל ע ר .

לזכר אבינו: אהרן־אליעזר בן מנחם־מנדל הכהן דרוז'נסקי;

אחותנו שיינדל;

אחינו יעקב, נפל ביערות רוסיה עם אשתו פיגה.

המתאבלים:

שלמה עם אשתו,
ישראל עם אשתו.

לזכר אבי: משה בן קלמן וינשטין,
אמי: גיטל בת ליב פרידמאן,
אחותי: חייה־שרה בת משה וינשטין,
" סימה אקרמאן בת משה וינשטין.

המתאבלות:

סימה־משה וינשטין,
יפה־דרוז'נסקי (וינשטין)

לזכר אמנו: רבקה וינברג, בת לייבל סמיאטיצקי (פריוועם);
אחינו: דן זיסקינד, בן אברהם־משה וינברג; אשתו: גולדה מבית איזנברג,
את הסבא ר' לייבל סמיאטיצקי (פריוועם).

המתאבלות:

חייה וינברג־אברמוביץ'
אסתר וינברג־עסטרייך.

לזכר אבי: שלמה וונדרבוים;

ירמיהו	וונדרבוים	
זיסקינד	"	
חוה	"	זאקאליק
חניה	"	לוי
מרים	"	גורפינקל
פילה	"	ראפאל

המתאבלת:

מינה וונדרבוים (בישראל)

לזכר

אמא: רבקה, אשת ר' אהרן עקהויזר;
האָח: שמואל, בן ר' אהרן עקהויזר ומשפחתו;
האחות: אסתר עם בעלה;
ויתר המשפחה.

המתאבלים:

שלום, חנה ומשפחתם ופיגה.

לזכר

אבא: חיים בן יוסף זאיונץ

אמא: רבקה אשת ר' חיים זאיונץ

האָחות: גילה פישמאן ובתה שנלה

המתאבלת:

חנה, שלום עקהויזר.

לזכר

איטא גיורא, אשת מנדל,
יהודה עם משפחתו,
מוטל עם משפחתו,
בריש עם משפחתו,
מאיר עם משפחתו,
ישראל עם משפחתו.

המתאבלת:

חנה פישישטשילינה.

לזכר

אָבי: יעקב טיבלום
אמי: דינה "
אָחי: גדליהו "
" מנדל "
אחותי: אטיל "

המתאבל:

יונה בן־זאב ומשפחתו (בישראל).

לזכר

נתן בן עוזיאל קוה (קאווע),,
רבקה עם כל משפחתה,
משה בן עוזיאל קוה, עם המשפחה.

המתאבלת:

חנה בת עוזיאל קוה,
עם בעלה.

לזכר

יוסף בן חיים נובצינסקי,
רבקה בת יהושע נובצינסקי לבית ויסוקי
יהושע בן יוסף נובצינסקי,
בריל בן יוסף נובצינסקי עם משפחתו,
עטה בת יוסף נובצינסקי עם משפחתה,
פיגה בת יוסף נובצינסקי עם משפחתה,
הרשיל בן יוסף נובצינסקי עם משפחתו,
וועלוול בן יוסף נובצינסקי עם משפחתו

המתאבלים:

חיים ואשתו (ישראל),
שרה גרבר ובעלה (קאנאדא).

לזכר

אָבינו בינוש, בן נחום שטינברג,
אמנו: פרידה בת אברהם אדלשטין,
אָחינו: שמחה, בן בינוש ואשתו לוצנה וילניה,
אחותנו: חנה גרינברג עם בעלה וילדיה,
אָחינו: צבי־הרש — נהרג בלודז.

המתאבלים:

משה שטינברג ואשתו,
מירצה שטינברג ובעלה.

לזכר

אמנו היקרה: רחל בת שמואל ולאה, ז"ל
שגועה מרעב בערבות אוקראינה,
בי"ט באָב, תש"ד (44-8-6).

יהי זכרה ברוך!

המתאבלים:

בניה: דוד, רפאל ופרידה (ישראל)

לזכר משפחת גפן

אבי מורי, ר' שלמה־זלמן גפן, ז"ל,
אמי מורתי, מרת שרה־גיטל, ז"ל,
אחי: יצחק־אהרן, ז"ל ומשפחתו,
אחותי: ציפה ומשפחתה, ז"ל,
אחותי: מרים־שפרינצה ומשפחתה, ז"ל,
אחי: ירוחם־פישל, ז"ל, אחי: אברהם, ז"ל.

השריד לבית גפן בשדלץ
שמעון־מנדל גפן (בישראל)

לזכר משפחתי פרידמאן בשדלץ

אבי: שמואל בן משה־שמעון פרידמאן, ז"ל,
אמי: יוכבד בת שלמה־זלמן וינברג, ז"ל,
אחי: יוסף, אחותי: חנה.

הנשאר בחיים:
משה פרידמאן

לזכר משפחת הרץ

אבי: יוסף בן ניסן הרץ, ז"ל,
אמי: פרידה בת אהרן עקאיזער,
אחי: מנשה, אברהם וחיים.

ה מ ת א ב ל:
משה הרץ (ארצות הברית)

לזכר משפחת הולצמאן בשדלץ

אבי מורי, ר' ניסן הולצמאן, ז"ל; אמי מורתי, מרת פסיה־לאה, ז"ל;
אחי: פסח־יונה הולצמאן, ז"ל ומשפחתו; אחי: משה־דוד, ז"ל;
אחותי פיגא, ז"ל ומשפחתה; אחותי רבקה־נחמה, ז"ל; אחותי חיה, ז"ל.

השריד לבית הולצמאן:
ישעיה הולצמאן (חיפה, שכ' נוה־שאנן)

לזכרון עולמים

ההורים: מרדכי בורשטין,
ורעיתו: רבקה,

האחיות: זלטקה, פרידה, רחל.

המניציחים:

מנדל בורשטין

משה "

ההורים: נתן גרינברג,
מאטל גרינברג,

האחיות: לאה, ינטה,

האח: יוסף.

המניציחים:

חנה מולודוניק ומשפ'

גוטה רינצקי "

ההורים: יעקב סוקולובסקי,
רבקה "

האחים: משה ודוד,

האחות: שרה.

המניציח:

אשר סוקולובסקי

דודי: יעקב לאנגער — נרצח בראנציג,
פינחס לאנגער — נרצח בפריז,
אשתו חנה,
וילדיהם: משה, בלומה וישראל.

המניציח:

אשר סוקולובסקי
(תל־אביב)

שמות הנפטרים

ההורים: משה אוזיק

פסיה "

האחיות: שינדל, זיסל, פיגה,
רבקה;

האחים: יוסף ויעקב.

הנשארים בחיים בישראל:

אוזיק מרדכי

צבי "

ההורים: פיגה־רוזה אלטמאן,
דוד דאזאר,

האח: חיים־לייב עם משפחתו,

האחות: פסיה,

האחים: אליהו ומיכאל,

הדוד: יוסף גולדשטין ומשפחתו,
(יו"ר בית־היתומים)

המניציח:

שמואל אלטמאן

לזכרון עולמים

צבי־דוד קאווע, נרצח בשדלץ.

המנציח:

ישראל־פסח קאווע

(פתח־תקוה)

ההורים: שמואל פישר,

רייזל „

האחות: חנה,

האח: דוד,

האחות: שינדל.

המנציח:

צבי פישר

מצבת־זיכרון

לאבינו, אמנו ואחיותנו היקרים:

ר' יעקב, שרה, לאה

ואסתר רוזנברג,

אשר נספו עם כל בית ישראל,

וליבם לציון.

המנציחים:

איסר וזהבה רוזנברג

(כפר פינס — חדרה)

שעדלעצער לאנדסלייט אין ארגענטינע

פאראיביקן זייערע איינעם און נאָענטע

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע, וואָס זיינען אומגעבראכט געוואָרן אויף א בארבארישן אופן דורך די נאצישע מערדער.

פאָטער: יואל זאיאָנץ,

מוטער: חנהטשע און שוועסטערל נוטקע,

מומע: לאה האנדעל,

מומע: זלאטע פיגאָווי, מיטן מאן און קינדער און אייניקלעך.

פעטער: לייבל ווראָנע און מומע חנה, מיט זייערע פינף קינדער.

אייביקער כבוד צו זייער אָנדענק! אייביקע שאנד פאר די נאצי־מערדער!

פארייבקן:

טאָכטער רבקה זאיאָנץ, מיטן מאן משה יודנגלויבן, מיטן זון: חיים־יאָסל.

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע, וואָס זיינען אומגעבראכט געוואָרן אויף א בארבארישן אופן דורך די נאצי־מערדער:

פאָטער: יוסף יודנגלויבן; **מוטער**: חייה־שרה;
שוועסטער: מרים, לאה־רבקה און אסתר;
פעטער: נפתלי יודנגלויבן; **מומע**: ליבע;
קוזינען: אברהם יודנגלויבן, משה און מאיר;
קוזינקעס: חנהטשע, מיטן מאן און קינדער; חווה, מיטן מאן און קינדער; ברכה, מיטן מאן און באבטשע;
פרייַנט: ישראל־פייוול אָרנשטיין מיט זייערע פאמיליעס.

מיר וועלן די בארבארישע מערדערייען קיינמאָל נישט פארגעסן און קיינמאָל נישט מוחל זיין.

פארייבקן:

משה יודנגלויבן און פרוי רעגינא און זון יאָסל;
שוועסטער רחל מיטן מאן משה בארכאָווסקי און קינדער; זון: אלטער מיט די קינדער.

לזכרון עולמים

משפחה אברבנאל

פאָטער: שלמה שמואל אברבנאל
מוטער: שרה מינדל
שוועסטער: מלכה "
ברודער: לוי " מיט די פרוי און קינדער
ברודער: יידל
ברודער: נחום

פעטערס, מומעס, קוזינען און קוזינקעס.

די אלע זיינען אומגעקומען דורך די פארשאָלטענע נאצי־מערדער, ימח שמם.

עס באווייזען זייערע ריינע נשמות:

זון: **הערשל אברבנאל** מיט דער פרוי און קינדער (אין ב. אייראָפּ),

טאָכטער: **שיינדל** מיטן מאן און זון (אין תל־אביב),

טאָכטער: **טויבע** מיטן מאן און טעכטער (אין קיבוץ מסילות, ישראל)

לזכרון עולמים

מיינע אייביק נישט פארגעסענע:

פאָטער: דוד טענענבוים
מוטער: חייה־תאָדעס
ברודער: שלמה און פרוי פעשע מיט די קינדער
ברודער: ישראל און פרוי אלטע מיטן זון

און די גאנצע משפחה, וועלכע זיינען אומגעקומען דורך די נאצי־בארבארן, ימח שמם.

עס באווייזען זייערע ליכטיקע נשמות:

טאָכטער: **אלטע טענענבוים** פון מאן אברבנאל מיט די קינדער און אייניקלעך אין ב. אייראָפּ.

יזכור

פון אונזערע ליבע פאַטער און מוטער:

חיים הערש און אסתר קרעדא;

ב ר ו ד ע ר:

שלמה קרעדא;

מוטער, שוועסטער און ברודער:

דינה, אסתר, איטע, רבקה

און **ישיע גרינשפּאן**, —

וואָס זיינען אומגעקומען על קידוש השם פון די נאצישע מערדער.

פ א ר א י י ב י ק ן:

הינדע און ביריש פּאַפּאָווסקי

יחיאל קרעדא אין ישראל

אברהם קרעדא

שאַשע גרינשפּאן דע דרעזנער

לזכרון עולם

להנאהבים והנעימים של בני משפחתי, שנרצחו ונשרפו ונשמדו ע"י הנאצים המנואצים יש"ו.

ה' ינקום את דמם.

פאָטער: ר' נח פּעדערמאן, ע"ה;

מוטער: שרה־דאָבע שאָסטאק (פון מאן: פּעדערמאן), ע"ה;

1) **שוועסטער:** רבקה פּעדערמאן (פון מאן: צערענפּעלד), מיטן מאן: **בערל** און טאָכטער: **איטקע**, ע"ה (ווארשע);

2) **שוועסטער:** מינטשע פּעדערמאן (פון מאן: סקור.שעצקי), מאן: **יעקב**, טאָכטער: **צירעלע** און זון: **ישראל**, ע"ה (שעדלעץ).

ת. נ. צ. ב. ה.

המנציחים המתאבלים על מותם:

משה וצירל פּעדערמאן ובנותיו **נעלי ואסתר**
(בוענאָס אייראס)

פאָטיער: ר' חיים זשעליאזני, ע"ה;

מוטער: רעכל סאָקאָלאָוו (פון מאן זשעליאזני), ע"ה;

זיידע: ר' אביגדור סאָקאָלאָוו, ע"ה;

באבע: שרה־פריידע סאָקאָלאָוו, ע"ה;

זיידע: ר' הערשקע עזראם זשעליאזני, ע"ה;

באבע: אידל זשעליאזני, ע"ה;

1) **שוועסטער:** שאָשע זשעליאזני (פון מאן: גאָנשאָרעק), ע"ה, דער מאן: **מאיר**, ע"ה; קינדער: **הערשל**, **וועלוול**, **אבא** און **מלכה**, ע"ה, (אין שטעטל גאָנסאָטשין, קרייז מלאווע);

2) **שוועסטער:** רבקה זשעליאזני (שעדלעץ).

ת. נ. צ. ב. ה.

המנציחים המבכים והמתאבלים על מותם:

הבת: צירל פּעדערמאן (לבית ז'ליאזני) עם בעלה: משה ועם בנותיו נעלי ואסתר (בואינוס אירס);

הבן: אביגדור ברזילאי (זשעליאזני), עם רעיתו: אסתר צימט, ועם בניהם: יעקב ורחל (יפו, מדינת ישראל);

הנכד: אביגדור גונשורק, עם רעיתו ועם בנו: מאיר ועם בתו: שאָשע (נהריה, מדינת ישראל).

פארשאלטן זאל ווערן די נאציאנאל דייטשלאנד אויף אלע אייביקייטן!

אויף אייביקן אנדענק מיין אומגעקומענער פאמיליע:

פאטער: יוסף ענגלענדער, ז"ל;

מוטער: געשטארבן אין י"ט טבת, 1930. די בעסטיעם האבן געשענדעט איר מצבה;

ברודער (און פאמיליע): אשר (מיט פרוי און קינדער — אין ברעסט־ליטאווסק);

שוועסטער: לאה (און מאן);

שוועסטער: מאליע;

-פעטער, מומעס, קוזינס און קוזינקעס.

פראיעקט:

מרדכי־פיוול (שרגא) ענגלענדער

און פאמיליע (בוענאס איירעס).

לזכר עולם

אונדזערע עלטערן, שוויגער־עלטערן, שוועסטער, ברידער, פעטערס, מומעס און קינדער

עלטערן: משה פלאקסבארד — עטל מעלניק (פון מאן: פלאקסבארד).

פעטער: טעוול מאלין.

מיינע שוועסטער און ברידער: העניע מאלין, מיטן מאן און קינדער; מאשע מאלין, מיטן מאן און קינדער; פייגע מאלין, מיטן מאן און קינדער: איטקע, יאסל, שרהלע, אידעס, אברהמעלע און סימע פלאקסבארד.

*
**

עלטערן: משולם ביסטראוויטש — אסתר־גאלדע קאשעמאכער (פון מאן: ביסטראוויטש).

מיינע שוועסטער, פלימעניצעס און **פלימעניקעס**: רבקה־פרימעט ביסטראוויטש (פון מאן: סערכיי) און מאן: אידל און זייערע קינדער; פייגע־ליבע ביסטראוויטש און חנה־לאה ביסטראוויטש.

מיינע פעטערס און **מומעס**: לאה־דינה שטשיקל (פון מאן ביסטראוויטש); משה ביסטראוויטש; זייערע קינדער (מיינע קוזינס: טויבע, אפרים און כינקע מיט איר מאן (פון דער שטאט וואהין—פאדליאסקי).

מומע און **פעטער**: ביילע־הינדע קאשעמאכער (פון מאן: ראבינאוויטש) און זלמן ראבינאוויטש; זייערע קינדער (מיינע קוזינס): ישראל־הירש ראבינאוויטש, מיט פרוי און קינדער; יצחק־אשר ראבינאוויטש, מיט פרוי (פון דער שטאט ווישניץ) און קינדער, און אלע אונדזערע פריינד און באקאנטע, וואס מיר געדענקען ניט זייערע נעמען, און וואס זיינען אומגעקומען אויף קידוש־השם.

פארא״יבקן:

יצחק ביסטראוויטש און **פייגלע פלאקסבארד**

(פון מאן ביסטראוויטש) **מיט זייערע קינדער.**

צום אייביקן אָנדענק

אונדזערע עלטערן: אברהם-חיים און רבקה מאלאָוואנטשיק;

טאָכטער: זיסל;

איידעם: נטע פיינהאָלץ;

אייניקל: הינדעלע־מאי;

פעטער: משה מאלאָוואנטשיק און פרוי רייזל, מיט די קינדער;

מומע: שפרה אוטשען, און קינדער;

פעטער: נתן גאָלדבלאט און פרוי חנהלע מיט זייערע קינדער, איידעמס און שנורן.

פאראייביקן:

קינדער: יעקב־דוד און פרוי: קיילע; אסתר און מאן: יעקב־שלמה; איידל און מאן: בנימין; משה און פרוי: לאה; מאיר און פרוי: פייגעלע. (בוענאָס איירעס).

פלימענ יקעס: יעקב גאָלדבלאט, יוסף מאלאָוואנטשיק (נ. אמעריקע); איצל אוטשען (אין ישראל).

צום אייביקן אָנדענק

אונדזערע עלטערן: חיים־יוסף און פרומי רויזע טייבלום;

ברודער: יצחק טייבלום;

פעטער: שמואל און פרומי אסתר און טאָכטער: חייה־שרהלע וויינסבערג;

פעטער: דוד און פרומי פערל און קינדער (מאנדלבוים);

פעטער: לייבקע און פרומי הדס מיט די קינדער (קאצמאן);

פעטער: יוסף און פרומי רויזע און קינדער (גרינבערג).

פאראייביקן:

טאָכטער: **פייגעלע טייבלום**, דע מאלאָוואנטשיק
(בוענאָס אייראס)

אייידעם: **מאיר מאלאָוואנטשיק**
(בוענאָס אייראס)

הערשל טייבלום און פאמיליע
(אין קענעסעסיט, נאָרד־אמעריקע)

צום אייביקן אָנדענק פון מיינע ליבע עלטערן

פאָטער:

ישראל־יצחק סאפירשטיין;

מוטער:

חייה;

ברודער:

יוסף;

שוועסטער:

חמה, שרה, מלכה און פייגעלע

פעטערס, מומעס, קוזינען און סתם קרובים.

פֿאַראַיִבּיקט:

מענדל סאפירשטיין

(בוענאָס אייראס)

צום אָנדענק פון אונדזערע ליבע עלטערן,

ברידער, שוועסטער, שוואָגערס, שוועגערינס, פעטערס, מומעס, פלימע־
ניקעס, פלימעניצעס, קוזינען, קוזינקעס און אלע אייגענע, וואָס זיינען
בעסטיאליש דערמאָרדעט געוואָרן דורך די נאצישע בעסטיעס, — זאָל
זייער אומשולדיק־פארגאָסן בלוט בלייבן פאר א שאנדפלעק לדור דורות
אויף די נאציסטישע מערדער, צוזאמען מיט די אלע, וואָס האָבן זיי
מיטגעהאָלפן אין די פארניכטונגען.

מוטער: איטע ראפאל, דע מלינסקי.

ברודער: מרדכי מלינסקי (און **פרוי**: חייה מאָנקעבאָצקי, דע מלינסקי, און **קינד**: רבקה).

מומעס מיט זייערע פאמיליעס:

חיים ראפאל, דע גראָסמאן, **מאן**: הערשל גראָסמאן; **קינדער**: שאול, שרה און אסתר.

דוואָשע ראפאל, דע יאגאָדזינסקי, **מאן**: שאיע יאגאָדזינסקי; **קינדער**: שאול, שרה, אסתר און שעפסל.

דינה ראפאל, דע ווינאָקור, **מאן**: הערשל ווינאָקור; **קינדער**: רבקה און שאול.

קוזין: שמעון גראָסמאן, **פרוי**: רחל; און **טעכטערל**.

שוועסטער: רחל־לאה גערטנער, דע קאָזשעניצקי; **קינדער**: חייה, רבקה, אברהם. דבורה גערטנער, דע שטערנפעלד; **קינדער**: אברהם, רבקה, מלכה, מרדכי און משה. מאַיע גערטנער — מאן: חיים־יוסף.

פעטער: לייבל גערטנער; **פרוי**: מרים; **זון**: נח.

פלימעניצע: חנה קאָזשעניצקי, דע פארבשטיין; **מאן**: יעקב פארבשטיין און טעכטערל.

מומע: רבקה גערטנער, דע קאראסעק.

קוזינקעס: צירל קאראסעק, דע וואקערמאן; **מאן**: אידל וואקערמאן און קינדער.

קוזינקעס: פרימעט קאראסעק; מאן און קינדער.
שרה קאראסעק; **מאן**: הערשל.

1) **מחותן**: מרדכי גארניק.

2) **מחותן**: משה מאנקעבאָצקי און פרוי רחל.

טעכטער: חנה און מאן און קינדער; איטע מאנקעבאָצקי.

ערע זייער אָנדענק!

פארייבקן:

יצחק מלינסקי און פרוי אסתר
געדטנער, דע מלינסקי.

צום אייבּיקן אָנדענק

פאָטער: יהושע גורפינקעל

מוטער: שרה גורפינקעל

ברודער: לייבל

" מאָניש

" מנשה

" חיים

" אהרן

" זלמן

" ישעיה

שוועסטער: רייזיל

" יענטע

פעטער: שאלקע בלושטיין; **מומע:** פּעסיע

" לייבל גאָלדשטיין; **מומע:** רייזיל

קוזינקעס: סימע זאָנשיין

" פריידע דעמבאָוויטש

פאראייביקן:

הערש טוביה גורפינקעל

ב. איירעס

לזכרון נצח

פאר מיין פאָטער, מוטער און צוויי בריידערלעך,
און דער גאנצער משפחה, וואָס זיינען אומגעקו־
מען דורך די נאצים, ימח שמם וזכרם.
ה' ינקום את דמם.

דער פאָטער:

ישעיה ביאלילעוו, ז"ל

די מוטער:

ברכה ערליך (פון מאן ביאלילעוו)

די בריידערלעך:

חיימל און אברהמעלע

אייביק וועלן זיי בלייבן אין זכרון פון דעם אין
טרויער פארבליבענעם זון און ברודער:

מלך ביאלילעוו

(בוענאָס איירעס)

יזכור

פאָטער:

אפרים־יעקב סאַלארזש

מוטער:

שרה סאַלארזש

בריידער:

פיניע, קלמן, שמואל, אהרן

שוועסטער:

ברכה, רבקה

און זייערע פאמיליעס, מיט די קינדער

פאראייביקט דורך

גדליה סאַלאַרזש

לזכר נשמות הקדושים והטהורים

צום אָנדענק פון מיין ליבער מוטער **חנה בראָקאוש** דע פּיניעצקי, וואָס איז אומגעקומען דעם 7טן טאָג, נאָכן אויס־ברעכן פון דער 2טער וועלט־מלחמה; און פון מיין ליבער שוועסטער **רויזע וואקשטיין**, דע פּיניעצקי, מיט איר מאן און זון **משה**. מיין ברודער **לייבל**, מיט פרוי און קינדער; מיין ברודער **בערל פּיניעצקי**, מיט פרוי און קינדער; מיין שוועסטער **שרה פּיניעצקי**, דע וויסבראָט, אין בעלגיע, וואָס איז אומגעקומען מיט דער גאנצער פאמיליע.

מיין שוועסטער **לאה סטאראוויעסקי** מיט איר טאָכטער **טויבע**, און די שוועסטער **רבקה**, מיט איר מאן און קינדער; און די שוועסטער **דבורה סטאראָוויעסקי**, מיט איר מאן און קינדער, וואָס האָבן געוואוינט אין בראשקאף.

און מיין ברודער: **סענדער סטאראָוויעסקי**.

די אויבן־אויסגערעכנטע נאָענטע און טייערע, זיינען אומגעקומען על קידוש השם,

והשם ינקום דמם ותהיינה נפשותיהם צרורות בצרור החיים.

דאָס פּאראיבקט:

יוסף און טשיפּע סטאראָוויעסקי

די אין טרויער געבליבענע פרוי: סאליע וואקשטיין, דע זאַנשיין; זין: הערמאן און חיים; טאָכטער: מאטילדע; שניר: מאריא; אייידעם: מארקאָס ראָטה; אייניקלעך: יאָסעלע, ליליאנא-בלאנקא, — דערמאנען מיט טיפן צער זייער אומפארגעסלעכן מאן, פאָטער, שווער, זיידע:

יוסף זאַנשיין ע"ה

וואָס איז נפטר געוואָרן דעם 12טן אויגוסט 1947 — 26 טעג אין חודש אב — אין בוענאָס איירעס.

ערע זיין אַנדענק!

לזכרון עולם

די אין טרויער געבליבענע טאָכטער דערמאנט מיט טיפן וויטיק אין הארצן איר

מוטער: בלומע וואקשטיין

ברודער: אברהם וואקשטיין און פאמיליע

שוועסטער: רויזע דע פשאטאָווסקי און פאמיליע

ברודער: דוד וואקשטיין און פאמיליע

משפחה און נאָך מיטגלידער, צום טראגישן אומקום אויף קידוש השם דורך דעם גרעסטן שונא-ישראל, די נאצים, ימח שמם.
צום אייביקן אַנדענק זייערע ליכטיקע נשמות.

פארייבקט:

סאלע וואקשטיין דע זאַנשיין און קינדער
בוענאָס איירעס

צום אייביקן אָנדענק

אונדזער פאָטער: חיים־דוד זאָנשיין

אונדזער מוטער: מאַטל

אונדזער ברודער: יוסף

באווייגען:

מאטעם און יצחק זאָנשיין

בוענאָס אייראס

צום אָנדענק

שמחה פערלא
גאָלדע פערלא
} עלטערן

חוה פערלא—באקערמאן און פאמ.
הערשל פערלא, פרוי און קינדער.

פאראייביקט:
משה פערלא
סאן פאולא, בראזיל

צום אָנדענק

פאָטער: מרדכי וואסערשטיין;
מוטער: פייגע; שוועסטער: חיה־רייזל וואקשטיין; שוואָגער: בערל וואקשטיין
און קינדער; פאָטער: יאסל; מוטער: זעלדע; ברודער: ישראלקע־יהושע;
שוועסטער: יהודית און פאמ. מאשע
און מאן משה פשימוצקי.

איסאק (יצחק) בראָשנער

און נאָך א ברודער און שוועסטער

צום אָנדענק

פון

שואל און חוה בראָשנער

צום אָנדענק

פאָטער: געצל לעווין;
מאמע: שאשע־רחל;
שוועסטער: שרה;
פעטערס: פייוול און שיע;
מומעס: דבורה און חייה, שיינע־רבקה און פאמיליע.

פאראייביקט:
יעקל לעווין (אין ארגענטינע)

צום אָנדענק

פון מיין פאמיליע, ווָאס איז אומגעקומען דורך די נאצישע בארבארן,
ימח שמם וזכרם!

פאָטער אברהם יצחק בן משה אהרן זילבערשטיין

מוטער חוה יאָספּע בת שרה ברכה

פעטער אליהו חיים זילבערשטיין

ברידער אליהו זלמן בן אברהם יצחק
גדליהו פּנחס בן אברהם יצחק
חיים קאָפּעל בן אברהם יצחק
מנד'ל בן אברהם יצחק
יהודה יוסף בן אברהם יצחק
שלמה בן אברהם יצחק

שוועסטער בלימה אן שוואָגער גדליהו; חיה אסתר זילבערשטיין דע זעלצער (פון בראָשקאָוו).

פעטערס: בייניש און טובה זילבערשטיין און אלעזר עסיקמאַכער פון קאַלושין; הרב מנדל זילבערשטיין פון וואַרקע; מורה הוראה וועלוול זילבערשטיין; יוסף אן פּסח בני קאָפּעל זילבערשטיין.

די אין טרויער־נעבליבענע פון דער אומגעקומענער פּארצוויגטער פאמיליע

מרים זילבערשטיין דע צוקער

ב' איירעס, ארגענטינע

EN SOUVENIR ETERNEL

DE NOS PARENTS, AIEUX ET PARENTS,
SUCCOMBES SOUS LA BESTIALITE NAZI.

MARIANNE SILBERSTEIN DE ZUKER
SES ENFANTS ET PETITS-ENFANTS

BUENOS AIRES

צום אייביקן אָנדענק

אונדזערע עלטערן יעקב און גאָלדע לעווין

אונדזער יונגע שוועסטער רבקה, מאן און קינד

וואָס זיינען אומגעקומען פון די היטלער־מערדער

פאראייבקן:

הערש לייב לעווין, ארגענטינע

יואל לעווין, ארגענטינע

בעריל לעווין, ארץ־ישראל

מאליע און מאטיל זאָנשיין, קאנאדע

און פאמיליעס

צום אייבּיקן אָנדענק

פאָטער: שיע־לייב גאָלדגעוויכט
מוטער: פייגע גאָלדגעוויכט
ברודער: דודטשע (און פרוי מיט די קינדער)
שוועסטער: גיטל גאָלדגעוויכט
שוועסטער: ראשקע גאָלדגעוויכט
שוועסטער: לאה (און מאן מיט זייערע קינדער)
שוועסטער: שרה (און מאן מיט זייערע קינדער)
שוועסטער: מלכה (און מאן מיט זייערע קינדער)
ברודער: וועלוול גאָלדגעוויכט.

פֿאַראייבּיקן:

דבורה און **גאָלדע** (אין ב. אייראָפּ)
און **משה** (אין ישראל)

צום אייבּיקן אָנדענק

פאָטער: דוד פורמאן
מוטער: חייה פורמאן
ברודער: העניך מיט דער פרוי און קינדער
ברודער: בערל מיט דער פרוי און קינדער
שוועסטער: הינדע מיטן מאן.

פֿאַראייבּיקן:

יעקב און **גיטל פורמאן** (ב. אייראָפּ)

צום אָנדענק

פאָטער: ברוך ראפאל
מוטער: שרה ראפאל
שוועסטער: ריווטשע ראפאל
ברידער: חיים־דוד, שמואלקע, שמחה
שווער: שמואל־יוסף אשמאן
שוויגער: אסתר־ביילע
שוואָגער: נוסקע גרינבערג
שוועגערן: מאשל
שוואָגער: יעקב־לייזער גרינבערג
שוועגערן: רבקה
פעטער: בערל זאָנשיין
מומע: מרים.

פאראייביקט:

משה־יוסף ראפאל

געשט. אין ב. איירעם.

צום אָנדענק

פאָטער: מנשה גרינבערג
מוטער: שרה גרינבערג
שוועסטער: רחל־לאה
שוואָגער: יעקב צערעשני
קינדער: בנימין און מרים
שוועסטער: רבקה ראפאל
שוואָגער: בערל און קינד.

פאראייביקט:

דוד גרינבערג (ב. איירעם)
משה גרינבערג (נ. אמעריקע)

צום אָנדענק

העכשל־צבי בן ישראל פרידמאן;
גאָלדע פרידמאן, דע צעלניקער,
מיטן מאן יחיאל און 2 קינדער;
ביילע פרידמאן, דע גערשקאָפ, מיט
די קינדער;
שמואל־לייזער־ישראל בן משה־פרץ
בוראק מיט זיין פרוי אסתר און
קינדער;
הלל בן משה־פרץ בוראק, מיט זיין
פרוי חוה און קינדער.

פאראייביקן:

מתתיהו באביק און
זיין פרוי שרה.

לזכר נשמות הקדושים

יעקב־משה בן לוי ווינאָגראד;
העניע בת צבי אָרשאנסקי;
נחה ובעלה הנינא ראפאל;
אפרים־דוד בן מתתיהו רובינשטיין;
ציפה־דבורה בת שלום, וחנה עם
בעלה.

המנציחים:

אדע רובינשטיין,

דע ווינאָגראד;

ישראל ווינאָגראד.

צום אייביקן אָנדענק

ישראל שרגא און פרוי;

צירל שרגא;

יעקב פישמאן, פרוי רויזע און קינדער;

בלימע און מנשה הובערמאן מיט קינדער;

אברהם דאָהאָ מיט דער פרוי ריכנע און קינדער.

פאראייביקט:

שיינדל הובערמאן
דע יאקובאָוויטש.

צום אייביקן אָנדענק

חנא קאָנסטאנטינער און פרוי מיט דער טאָכטערבקה;

רחל קאָנסטאנטינער און טאָכטער רויזע;

אברהם און פרוי און טאָכטער;

אליעזר און מייטשע מיט די קינדער;

גיטל און די קינדער;

אהרן דראָזשאנסקי און קינדער;

פסח קאָנסטאנטינער;

אברהם קאָנסטאנטינער און פרוי מיט די קינדער;

חיים־הירש ווישקאָווסקי אין פרוי;

חנה קאָנסטאנטינער און מאן יוסף.

פאראייביקט:

לאה קאָנסטאנטינער
(הובערמאן).

צום אייביקן אָנדענק

יעקב גאָלדשטיין און פרוי ראשקע מיט די קינדער: אפרים און בלימעלע;

אברהם אייכנבוים און פרוי שיינדל מיט די קינדער;

מענדל גאָלדשטיין, מיט דער פרוי דאָבע און זייערע קינדער;

בערל גאָלדשטיין מיט דער פרוי אסתר.

פאראייביקט:

בראָנטשע גאָלדשטיין,
דע הובערמאן.

יזכור

פ אָ ט ע ר: יוסף קאָנאָפענע;

מ ו ט ע ר: רחל קאָנאָפענע;

ז יי ד ע: יהושיע קאָנאָפענע;

ב אָ ב ע: כינקע;

ז י ן: אברהם־אהרן און הירש־חיים.

געשט. אין ב. אייראם.

פאראייביקט דורך

דבורה קאָנאָפענע,
דע גאָטעסדינער.

לזכרון עולם

פאָטער: היינאך גרזיוואטש
מוטער: געלע
ברידער: משה, יאשע, ראובן, מיט זייערע פרויען און קינדער.

פאראייבקט דורך:
שרה גרזיוואטש (ב. אייראָפּ)

פאָטער: ישראל־יצחק פינפטער
מוטער: שפרה
ברודער: זוד און פרוי און זון
שוועסטער: אסתר אזן מאן: טשיפע און מאן מתתיהו מיט זייערע צוויי קינדער.

פאראייבקט דורך:
שלמה און **חיה־שרה פינפטער**
(ב. אייראָפּ)

לזכר עולם

אומגעקומען דורך די נאצי־מערדער אין שעדלעץ

פאָטער: יעקב שטשופאק
מוטער: מאשע שטשופאק
ברודער: אברהם־אידל און פרוי
ברודער: ישראל ירמיהו

זיידעס, באבעס, פעטערס, מומעס און די גאנצע משפחה.

די אין טרויער געבליבענע זון און ברודער:
מאָטעל שטשופאק, פרוי און איניקלעך
(ב. אייראָפּ)
דוד און חיה־רחל מארקוספעלד
(אין מ. ישראל)

לזכרון עד

פאר מיינע אייגענע, וואָס זיינען אומגעקומען אין ברעסט־ליטאָווסק פון די נאצישע בארבארן.

די טאָכטער: סאָניע כרינעוועצקי דע גערשענזאָן;

איר מאן (איידעם): ברוך גערשענזאָן;

צוויי קינדער: יאנקעלע און מייטעלע.

די אין מרויער געבליבענע:

מוטער: רחל כרינעוועצקי
ברודער: אברהם כרינעוועצקי
שוועסטער: כינקע ענגלענדער
רעגינא כרינעוועצקי
לאה כרינעוועצקי

(ב. איירעם)

צום אָנדענק

זיידע: אהרן־לייב (גלייזער) קאָזשעניצקי;

פאָטער: מאיר־יחיאל;

מוטער: ברוינע־גיטל, די טאָכטער פון מאָטל זייגער־מאכער וויערניק;

ברידער: חיים, יאָסל — אן איידעם פון זעליקל בליאכארוש;

ברודער: יעקל קאָזשעניצקי;

שוועסטער: ריווע קאָזשעניצקי דע גארבארו, מיט די קינדער — אומגעקומען; מאָטל דע זילבער־פאדעם;

ברודער: אברהם קאָזשעניצקי.

פאראייביקט:

מרדכי קאָזשעניצקי־ראָזענבאָך (זיד־אפריקע)

פלוצים געשטו. אין ענגלא ד.

לזכרון־נצח

נפטרת באשע מרים ווישניא ע"ה;
" לאה ווישניא און מאן שמחה שטיינבערג אין דריי קינדער ע"ה;
נפטר שלמה ווישניא און פרוי און צוויי קינדער ע"ה.

מיט טיפן צער און גרויסן טרויער, באוויינען מיר אונדזערע ליבע: מוטער, שוועסטער, ברודער, שוואָגער, שוועגערן און פלימעניצעס, געפאלן אויף קדוש־השם פון די היטלער־האָרדעס, ימח שמם.

צוזאמען מיטן גאנצן יידישן פאָלק, וועלן מיר זייער ליכטיקן אָנדענק קיינמאָל נישט פארגעסן.

חבל, חבל על דאבדין, ולא משתכחין.

משה און נעכע זעלצער; ישראל און פאני ווישניא; נחום און מלכה ניצבערג; אליהו און רבקה ראבער; אליעזר און חוה בר־חיים (אין מ. ישראל) מיט זייערע פאמיליעס.

צום אָנדענק

פון פינחס קאָניופנע און יוכבד און זייער זון: אברהם.

פאראייביקט:

יעקב קאָניופנע.

לזכרון

פאָטער: דוד צבי ראָזנבוים;
מוטער: איידעל ראָזנבוים;
ברודער: משה און פרוי מיט קינדער;
שוועסטער: רבקה, חנה, גאָלדע, חייה־שרה און דוואָשע מיט זייערע פאמיליעס; פרוי אסתר דע ראָזנבוים, געשטאָרבן אין ב. איירעם.

פאראייביקט דורך

יצחק און אָשר ראָזנבוים.

צום אייביקן אָנדענק

ברודער: הערש־לייב וויסמאן און פרוי, נעמי פארביארוש;
שוועסטער: שרה (און מאן, ישראל שפּאדעל) — מיט קינדער גע־ווינט אין סאָלאָוו.

פּאַראייביקט:
משה וויסמאן (ב. איירעם)
זישע וויסמאן (ישראל)

צום אייביקן אָנדענק

פּאָטער: אלעקסאנדער־זיסקינד ראָזענ־בוים; מוטער: לאה מאדאנעס, דע רא־זענבוים; שוועסטער: ביילע (און א־ר מאן הערשל פרידמאן און קינדער); ברודער: אליעזר (און פרוי שפּרינצע); ברודער: יוסף (און פרוי שרה מיט די קינדער).

די אין טרויער־געבליבענע:
בצלאל ראָזענבוים,
פרוי און קינדער.

צום אייביקן אָנדענק

פּאָטער: יואל לעווין
מוטער: פייגעל לעווין (דע פּערעץ)
שוועסטער: מלכה לעווין
שוועסטער: רחל, מיטן מאן און קינדער חנהלע טשודנער
ברודער: לייבל לעווין.

פּאַראייביקט:
חיי ק ל ל ע ו י ן

צום אייביקן אָנדענק

צביה לייבמאן און יצחק לאפּט און קינדער;
אסתר־ביילע לייבמאן (דע שפּארבער) און קינדעו.

פּאַראייביקט:
שרה לייבמאן,
דע האבערהאנד
(ב. איירעם)

צום אָנדענק

פּ א ָ ט ע ר :
אהרן ווישניץ

מ ו ט ע ר :
סערצע ברכה ווישניץ

ב ר י ד ע ר :
הערשל און שמעון מיט פאמ.

פ א ר א ַ י ב י ק ט :
ראקעל (רחל) ווישניץ.
דע ליסטיג.

צום אָנדענק

שאיע וויסאָקי און פאמ. — ברודער
משה וויסאָקי און פאמ. — ברודער
אסתר וויסאָקי און מאן וועלוול הייבקאָרן — שוועסטער
שיינדל וויסאָקי און מלך וויסאָקי— שוואָגער
אברהם הייבקאָרן און פאמ. — שוועד.

פּאַראייביקן:
בערל ווי ס אָ ק י
און פרוי רחל.

לזכר עולם

אונדזערע עלטערן: לייבל און אלטע בערענפעלד.

ברודער: יעקב און פּעסל בערנ־פעלד (שעדלעץ).

ברודער: משה (לייבעלעס) און פייגע בערנפעלד, און קינדער (שעדלעץ).

ברודער: שיע בערנפעלד, מיט פּרוי און קינדער (מעזריטש).

שוועסטער: טויבע, מיטן מאן חיים סמאלער און קינדער (מארד).

פּלימעניצע: רחלטשע און יהודה־אריה (פון קאָסאָווע) פּרוי און קינדער.

מומע: רבקה קישעלינסקי (שעדלעץ).

פּאַראַיִבקט:

דוד און שיינדל בערנפעלד
בנימין און לאה בערנפעלד
מאָטל און שרה בערנפעלד

לזכר עולם

מיין מוטער:

לאה (פון מאן רינעצקי).

שוועסטער:

פּערל, פייגע, פּעשע, פּראדל, רייזל, צירל, זיערע מענער, קינדער און אייניקלעך.

פּאַראַיִבקט:

נעכע רינעצקי

(פון מאן: סאכניעוויצקי).

לזכר עולם

פּאָטער: אברהם־שמחה וויימאן.

מוטער: פּריידע.

זיידע: איצל וויימאן.

באבע: יוכבד.

ברודער: משה וויימאן.

פּעטער: מאיר וויימאן.

מומעס: מרים, גיטל, העניטשע וויימאן.

אויסגעמאָרדעט געוואָרן מיט זייערע מענער און קינדער דורך די נאצישע באַנדיטן.

כבוד זייער אָנדענק.

פּאַראַיִבקט:

לייבל וויימאן.

צום אייביקן אָנדענק:

אונדזער פּאָטער: אברהם־שמואל פּוגאָווי; **מוטער:** זלאטע; **שוועסטער:** אלטע, מיטן מאן: אברהם־מרדכי, און קינדער: לייב און שמואל; **ברודער:** דוד און פּרוי חנהטשע מיטן זונעלע; **פּעטער:** לייבל וואָנע מיט פּרוי חנה און קינדער: ביילע־רבקה, רייזל־פּעסעלע און רחלע; זונעלע: נטעלע; מומעס, פּעטערס און קינדער. פּרויַנד: יעקב־יצחק לייבמאן און פּרוי חייה מיט זייער זונעלע.

אלע זיינען זיי אומגעקומען דורך די נאצישע מערדער, וואָס מיר וועלן קיינמאל נישט פּארגעסן און מוחל זיין.

פּאראייביקן:

טאָכטער גאָלדע פּוגאָווי (פּין מאן יאקובאָוויטש) מיטן מאן און קינדער, זון יוקל און פּרוי און קינדער, זון אלטער און פּרוי און טאָכטער.

צום אָנדענק פון לייבטשע אייזנבערג און פאמ.

עלטערן: יעקב אייזנבערג און דינה־רייזל;

ברודער: יוסף און **שוועגערן:** באשע און קינדער; **ברודער:** דוד און שוועגערין סאָניע און קינדער; **שוועסטער:** מינדיל און **שוואָגער:** נחמן מאריכביין און קינדער; **שוועסטער:** פריידיל; זיידע און באבע; משה אייזנבערג און בלימה נפתליס; **ברודער:** מאיר און שוועגערין און קינדער בראטט; **ברודער:** סענדער בראטט און שוועגערין און קינדער; **ברודער:** זילקע און שוועגערין בראטט און קינדער; **פעטער:** יחזקאל בראטט; **מומע:** גיטל אייזנבערג; **פעטער:** זילקע און מומע און קינדער אייזנבערג; **זיידע:** לייבעלע הילליס; שווער און שוויגער: צבי און רבקה זלאטא לאוו; שוועגערין: מינקע און שוואָגער שמחה און קינדער מישלער; שוועגערין: צביה און שוואָגער אייזיק זלאטאלאוו און קינדער; שוועגערין: לאה און שוואָגער: אברהם און קינדער פאקטשאר; שוועגערין: מאלע זלאָטאלאָוו; מחותן: משה־מרדכי און מחותנטע: ביילע יאָד.

זכר עולם

פאָטער: יהושע אקערמאן;
מוטער: אסתר־פעשע;
שוועסטער: חיהטשע, מיטן מאן נטע זאלצמאן;
ברידער: משה־אהרן, און פרוי: רבקה אקערמאן און קינדער; אברהם־יצחק, און פרוי פערל אקערמאן און קינדער פאראייביקן:
מאָטל און דבורה אקערמאן און זון: יהושע־משה.

צום אייביקן זכרון

פון אונדזערע אומגעקומענע קדושים: מוטער, שוועסטערס, ברודער, שוואָגער, פעטערס און מומעס:
ענגיע לאה פערעל, יוסיל, פערעל.
משה יוסיל און ביילע סרעבניק, נאָטע און אסתר אלבערשטאט, מיט זייערע פאמיליעס און קינדער, ע"ה.
פאראייביקן:
יודעל, משה און חיהלע פערעל (מאָנטעוויידעא).

זכר עולם

פאר מיין פאָטער, מוטער און שוועסטער, וואָס זיינען אומגעבראכט געוואָרן פון די נאצים, ימח שמם וזכרם:
פאָטער: יצחק־דוד שטיינבערג, ז"ל;
מוטער: אלטע־נחמה (פון דער היים: פייגענבוים); שוועסטער: רבקה מיט איר מאן אָשר ליפאָוויטש און קינדער: שמחה, חיימל און שרהלע; צפורה מיטן מאן חיים, דאָבע און רחל שטיינבערג.
אייביק געדענקען זיי וועלן:
אהרן שטיינבערג (ב. אייראָפע)
באשקע שטיינבערג (דע וואָדא)

זכר עולם

פאר מיין מוטער און פאָטער, שוועסטער און ברודער, וואָס זיינען אומגעקומען אויף קידוש־השם דורך די בארישע נאצים, ימח שמם וזכרם:
פאָטער: משה וויסמאן; מוטער: נחמה זשעטעלנע (פון מאן: וויסמאן); טעכטער: מלכה, גיטל, יענטקע; זון: אברהם וויסמאן.

די אין טרויער פארבליבענע טאָכטער:
חנה וויסמאן (דע שטיינבערג)

בילדער

זייט

די גרויסע שטאָטישע שול — — — IX
מאָנומענט פונעם געפאַלענעם רוסישן זעלנער אויפן אָרט פון דער אויבן־ געוועזענער שטאָטישער שול — — IX
דער אָרון־קודש פון שַׁדלעצער שול X
דער אלגעמיינער אויסזען פון שעדלעץ 2
מאַפּע פון שע־לעץ — — — — — 2
בערל כהנא — — — — — — — 43
טיכאָווסקי — — — — — — — 101
דער שטאָטזייגער — — — — — — 102
סאָלדאטן נעמען אויף באפעלן צו שיסן 103
מ'ראבירט יידישע חיזער — — — 104
א חויז אויף פּיעסקע־גאס דורכגעשאָסן דורך א הארמאט — — — — 108
פּאַרוואונדעטע פון פּאָגראָם — — — 111
פּאָגראָם־געלויטענע — — — — — 114
די ברידער פון שמעון־בער מיטן קיין רחובות — — — — — — 153
יודל צענערקאָפּ — טרעגער פון טהרה־ ברעט — — — — — — — 166
די ביבליאָטעק בײַ דער געזעלשאפט „יידישע קונסט" — — — — 216
לוי גוטגאָלד, אָשר לידוואראנט, י. גראָהמאן און י. גאָלדבערג — — 223
מנשה טשארנאָבראָדע, ה. קארטש, א. ש. ענגלענדער, א. אלטשולער, מ. וויי־ מאן, פ. פּאָפּאָווסקי, י. טענענבוים, לוי גוטגעלד, משה טשארנאָבראָדע, יעקל טענענבוים, י. גראמאן, אָשר לידוואראנט — — — — — — 224
רעדאקציע פון „שעדלעצער וואָכנבלאט" 225
א מאָנטאָזש פון שעד. יידּ. פּרעסע — 233
די יידישע קהילה — — — — — 236
דער בנין פון „עזרת יתומים" — — 239
א שלאָפצימער אין „עזרת יתומים" 240

זייט

א פּסח־סדר אין „עזרת־יתומים" — 241
די „עזרת־יתומים"־קינדער אין א זומער־קאָלאָניע — — — — — 242
יחיאל־פּנחס גרינבערג — — — — 266
מ. א. הארטגלאס — — — — — 267
אברהם וואסערצוג — — — — — 269
יצחק־נחום וויינטרויב — — — — 270
אָשר ליווראנט — — — — — — 276
א גרופּע שריפטשטעלער — — — — 277
שלמה ראָזען — — — — — — — 288
מורה־הוראה, ר' ישראל קוזמיר — 299
קדיש גאָלדשטיין — — — — — — 308
נשיאות „צעירי מזרחי" — — — — 312
ועידת צעירי מזרחי — — — — — 313
הוע־ מצעירי מזרחי בשדלין — — 313
די ציוניסטישע קרייז־קאָנפערענץ — 319
דער ערשטער ועד פון די העברעאישע אָונט־קורסן — — — — — — 327
א באנקעט לכבוד מ. יפה — — — 331
די „קרן־קימת־קאָמיסיע — — — — 332
די קרן־קימת־קאָמיסיע מיט אברהם האַרצפעלד פון א. י. — — — — 332
א ציונ. קאָנפערענץ אין 1920 — — 336
א קאָנפערענץ פון „צ.־ציון" — — 337
הקבוצה הציונית הראשונה — — — 345
קאָמיטעט פון „החלוץ" — — — — 347
דער „החלוץ" מיט נ. ביסטריצקי — 348
דער „השומר הצעיר" מיטן גרינ־ער ה. שלושני — — — — — — — 349
די חלוצים־עולים אין 1939 — — 350
א גרופּע „הפועל" אויף ראָווערן קיין ארץ־ישראל — — — — — — 351
קאָמ. פון „פּ. ציון" און יוגנט „דרור" 353
חלוצים אויף הכשרה — — — — 353
חלוצים אויף אן אויספלוג — — — 353

זייט

„החלוץ הצעיר" — — — — — — — 353
ועד הסניף העובד — — — — — — 353
קאָמיטעט פון „פרייהייט" — — — — 353
ועד „בנות מזרחי" מיט הרב נויפעלד 363
א קינדערהיים פון מזרחי — — — 364
לינקע פּ־ציון־פּירער — — — — — 385
יוגנט פון די לינקע „פּ־צ." — — — 387
א גרופּע — — — — — — — — 395
א גרופּע יוגנטלעכע ביים לע־ער־פּאַריין 396
א גרופּע שילער פון עספּעראַנטאָ־קורס 398
קאָמיטעט פון „בונד" און „צוקונפט" 405
קאָמיטעט פון יוגנט־בונד „צוקונפט" 406
ועד נושאי המטה — — — — — — 415
קאָנטראָקט פון חזן פּאסאָווסקי — — 416
יידישע זעלנער־גרופּע — — — — 421
יידישע זעלנער ביים סדר — — — 422
קאָמיטעט פּארן סדר פון די זעלנער — 423
עסקנים אין קרעדיט־וועזן — — — 428
דער בנין פון דער לייקאסע — — — 442
די זומער־קאָלאָניע פון „טאָז" — — 450
ספּאָרט פּאר די קינדער אין טאָז־
קאָלאָניע — — — — — — — 451
פּארוואלטונג פון „טאָז" — — — — 453
שילער פון דער יוד. פּאָלקסשול — — 460
די פּאָלקסשול מיט די לערער — — — 471
א קלאַס פון דער פּויל. פּאָלקסשול — 482
די שוללערער, מיטן לויטער אָקון — 485
דער תרבות־שול־קאָמיטעט — — — 486
די שוללערער מיט א טויל שילער — 487
די שולקינדער אין ל"ג־בעומר — — 488
דער שולליטער באָקסער מיט א טויל
שילער — — — — — — — — 490
די שולקינדער אין הויף פון שולע — 494
אפרים ווייסמאן — — — — — — — 495
זיסקינד ראָזענבוים — — — — — — 497
יהודה קאנסקי — — — — — — — 499
חנוך זשלאזנאָגורא — — — — — — 500
א גרופּע שילער פון די עברית־קורסן 505
וואָלף־דראמ־סעקציע פון „הזמיר" — 514
אברהמעלע ראָזענבערג — — — — 556
החזן יוסף פּאסובסקי, ז"ל — — — 570
לוי גוטגלד — — — — — — — 576
מרדכי־מאיר לאנדוי — — — — — 579
אברהם־חיים און רבקה־רחל מאלאָ־
וואנטשיק — — — — IV (נאָך 580)
יוסף ראָזענוואסער — — — — — 584
זיסקינד דער מוכר־ספרימניק — — 629
די מאַפּע פון געטאָ — — — — — 631
א טויער פון געטאָ — — — — — 631
דער אויפשריפט אויפן טויער — — 632
דער געטאָ־טויער באַוואכט פון יידישער
פּאָליציי — — — — — — — 633
שעדלעצער יידן אין לעצטן וועג — 637
א טראנספּאָרט יידן — — — — — 637
די פּארברענטע שול — — — — — 652
דייטשן רייסן בערד — — — — — 654
נחום דער וואסער־טרעגער — — — 654
ישראל חזן, י. צענערקאָפּ, י. פ. דער שמש
פון שניידער־שילעכל — — — — 654
דער בית הכיסא, וואו מ'האָט דערשאָסן
דעם רבין פון קצבישן בית־המדרש 656
דער לעצטער וועג — — — — — 658
דער וואָגן מיט די קערפּערס — — — 660
די וואנט, וואו מ'האָט דערשאָסן די
30 פּרויען — — — — — — 661
יידן פון לאָשיץ — — — — — — 668
לעצטע יידן פון שעדלעץ קיין טרע־
בלינקע — — — — — — — — 670
יאָנטל גאָלדמאן לייגט אריין מתים — 672
יאָנטל גאָלדמאן גלייכט אויס די ביינער
פון שניידער סאָסנאוויץ — — — 672
אן עקזעקוציע אויף 18 יידן — — 672
יאָנטל גאָלדמאן — — — — — — 672
א בריידער־קבר — — — — — — 673
יאָנטל גאָלדמאן קלייבט אויף הרוגים 680
יאָנטל גאָלדמאן לייגט אריין א הרוג 680
קאָמ. פון דער גרויסער שטאָט. שול 704
א פּאראָדעגונג פון פּאוויטש — — — 704
שטיקלעך מצבות — — — — — — 704
בהמות פּאשען זיך אויפן בית־עולם — 704
שעדלעצער אין ישראל אין 1924 — 714
די ציגעלניע פון די שעדלעצער אין
ישראל — — — — — — — — 715
שמחה יאוועריוים — — — — — — 717
אברהם קראמאזש־כנעני — — — — 717
צבי שחורי (טשארני) — — — — — 717
פּרעזידיום פון דער אספּת־אזכרה אין
1952 — — — — — — — — — 718
צום 10טן יאָרציים פון חורבן שעדלעץ 719
720
הברי המערכת של „ספר היזכור" — 724

זייט
פארבינדונגס־קאָמיט. שעדלעץ־ניו־יאָרק 730
פישל דרומי באגריסט — — — — — — 732
דאָס קולטורהויז אין עכו — — — — — 732
די שילד פונעם קולטורהויז — — — — 733
אויפשריפט פונעם מאָנומענט אין פאריז 734
דער אויפמארש צום מאָנומענט (פאריז) 735
שעדלעצער ברענגען צו קבורה אש
(פאריז) — — — — — — — — — 735
פאט. מאבאקמאן — — — — — — — 743

זייט
דער מאָנומענט פון די שעדלעצער
(בריסעל) — — — — — — — — — 745
קאָמיטעט פון די שעדלעצער (ארגענ־
טינע) — — — — — — — — — — 746
דיפלאָם פון „ספר הזהב" — — — — 751
די שעדלעצער ביים פראָקלאמירן דאָס
ארויסגעבן דעם יזכור־בוך אין אר־
גענטינע — — — — — — — — — 753
יזכור — — — — — — — — — — 755

דרוקפעלערן

זייט	שורה	געדרוקט	דארף זיין
4	14	כאזאנאָווסקי	כזשאנאָווסקי
4	37	אַ	אָ
5	5	גראנסקי	גראבסקי
10		(אומעטום) גראכאָווסקי	גראנאָווסקי
13	9	דעדמאנט	דערמאָנט
13	10	איין	זין
13		(אומעטום) נאכאל	נאראָל
15	2	Rękę	Ręką
21	15	Bratctwo	Bractwo
21	19	bydż	być
21	32	Rękę Moię	Ręką Moią
26	19	לוּבלינער	לובלינער
33	4	ר:	ר'
33	12	רבין	רב
40	19	מאדזשעעווסקי	מאדזשעיעווסקי
43	10	מעלי־בתים	בעלי־בתים
51	13	וואכערס	וואָכעס
54	7	פּלאין	פּאלאין
54	14	1920	1820
56	26	תשאלו	תשאלי
59	11	קראסונסקי	קראסינסקי
59	31	קראסונסקי	קראסינסקי
62	28	זאגאן	זאקאָן
69	9	נייטערנס	נייטאָרנס
77	23	אסעגוראציע	אָסעקוראציע
80	1	יידל	יודל
80	14	יידל	יודל
80	33	איפן	אויפן
81	16	ווירא	וויבא
84	27	ברענאָוויצקי	כרענאָוויצקי
87	4	וויכאן	וויבא
87	37	סטאָלאָוו	סטאָלאָוויי
96	30	און	אין
98	9	דערמאָרדעטן	פארוואונדעטן
99		וואלאזשין (אומעטום)	וואָלזשין
113	3	סטאכאָווייסקי	סטאראָווייסקי
113		ס'זיינען דורכגעלאָזט געווארן די נעמען פון די צוויי קינדער: 27) כאיר סאָלארזש, 17 י. אלט. 28) מרדכי גאָלדבערג, 19 י. אלט.	

זייט	שורה	געדרוקט	דארף זיין
113	28		דער סך־הכל פון די געפאלענע דארף זיין: 33 יידן און איין קריסט.
117	22	אָט	האָט
131	22	בארימש	בארין
133	34	דעפ.	אדוו.
135	1	דעפ.	אדוו.
173	35	ליפשיץ	ליפּיץ
179	7	בר־לבב	ברלב
190	16	א. ז. הארטגלאס	א. מ. הארטגלאס
205	32	מילאוועץ	מלאוועץ
207	33	גאוואָלין	גארוואָלין
209	13	דע־נאָך	דערנאָך
211	5	און	אין
219	4	1933	1939
224			דער לעצטער צושריפט אונטערן בילד דארף זיין: בערל מינץ. איבערן בילד אויז דורכגעלאָזן געווא־רן דאָס קעפל: „פאר־וואלטונג פון דער געזעלשאפט יידישע קונסט".”
225	6	אויך	אויס
225	21	פּאָפּאָווסקי	פּאסאָווסקי
235	8	קיהלות	קהילות
269	9	לובלין	לובינן
275	12	ליפשיץ	ליפּיץ
281	2	דירה	דרכה
287	30	קידמה מול קידמה	קדמה מול קידמה
292	24	Żydowska Starshyna Tom. IV 1911 C. Goldstein	יעווריי'סקאיא סטאָ־רינאָ', טאָם 4, 81, ס. גאָלדשטיין.
293	8	War,	War.
293	36	Tydzien	Tydzień
294	4	Grinberg	Grünberg
421	2	פּאָפּאָווסקי	פּאסאָווסקי
433	9	איף	אויף

La impresión de este libro
se terminó el día 3 de Mayo
de 1956, en los Tall. Gráf.
CULTURA, Sarmiento 2157
Buenos Aires.